

ISSN 1308-2922 E-ISSN 2147-6985

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

PAMUKKALE UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

Sayı/ Number 39

Nisan/ April 2020

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Prof. Dr. Ahmet BARDAKCI

Editörler

Prof. Dr. Naci KARKIN
Doç. Dr. Esra AYTAÇ ADALI
Dr. Öğr. Üyesi Umut UYAR

Uluslararası hakemli bilimsel bir dergi olan PAUSBED ilk olarak 2008 yılında yayımlanmıştır. 2017 yılından itibaren E-dergi olarak yayımlanmaktadır. PAUSBED 2018 yılından itibaren yılda dört kez (Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim) yayımlanacaktır. Dergide yayımlanan çalışmalardan, kaynak gösterilmek şartıyla alıntı yapılabilir. Çalışmaların tüm sorumluluğu yazarına/yazarlarına aittir.

İngilizce Redaktör

Öğr. Gör. Ayşe YAVUZ

Sekreteryaya

Cansu EKİNCİ

DİZİNLENME

ULAKBİM
EBSCO HOST
ASOS Index
Araştırmaz Bilimsel Yayın İndeks
Türk Eğitim İndeks
SOBIAD, İSAM

Yazışma Adresi

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kınıklı Yerleşkesi 20070
Kınıklı – DENİZLİ / TÜRKİYE
Tel. + 90 (258) 296 21 82 Fax. +90 (258) 296 39 66
pausbled.pau.edu.tr

DANIŐMA KURULU/ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Arif BİLGİN	Sakarya Üniversitesi, Türkiye Sakarya University, Turkey
Prof. Dr. Aylin ÖZMAN	Türk Eğitim Derneği Üniversitesi, Türkiye Turkish Education Association University, Turkey
Prof. Dr. Cihan ÇOBANOĞLU	Güney Florida Üniversitesi Sarasota-Manatee, ABD University of South Florida Sarasota-Manatee, USA
Prof. Dr. Doğan GÜRSOY	Washington Devlet Üniversitesi, ABD Washington State University, USA
Prof. Dr. Faye HAMMILL	Strathclyde Üniversitesi, İskoçya University of Strathclyde, Scotland
Prof. Dr. Francesco D'ANDRA	Salento üniversitesi, İtalya Univesity of Salento, Italy
Prof. Dr. Geri SMYTH	Strathclyde Üniversitesi, İskoçya University of Strathclyde, Scotland
Prof. Dr. Géza DÁVID	Eötvös Loránd Üniversitesi (Elte), Macaristan Eötvös Loránd University (Elte), Hungary
Prof. Dr. Kadir PEKTAŐ	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye Istanbul Medeniyet University, Turkey
Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL	Pamukkale Üniversitesi, Türkiye Pamukkale Univesity, Turkey
Prof. Dr. Mehmet MEDER	Pamukkale Üniversitesi, Türkiye Pamukkale Univesity, Turkey
Prof. Dr. Mithat ÜNER	Atılım Üniversitesi, Türkiye Atılım University, Turkey
Prof. Dr. Naim KAPUCU	Central Florida Üniversitesi, ABD University of Central Florida, USA
Prof. Dr. Nevin GÜNGÖR ERGAN	Hacettepe Üniversitesi, Türkiye Hacettepe University, Turkey
Prof. Dr. Orlin SABEV	Bulgar Bilimler Akademisi, Bulgaristan Bulgarian Academy of Science, Bulgaria
Prof. Dr. Sinan OLKUN	Ankara Üniversitesi, Türkiye Ankara University, Turkey
Prof. Dr. Vincent LUIZZI	Teksa Devlet Üniversitesi, ABD Texas State University, USA
Prof. Dr. Yıldıray ÖZBEK	Akdeniz Üniversitesi, Türkiye Akdeniz University, Turkey
Prof. Dr. Tevfik DALGIÇ	Texas at Dallas Üniversitesi, ABD University of Texas at Dallas, USA
Prof. Dr. Tuğrul İNAL	Hacettepe Üniversitesi, Türkiye Hacettepe University, Turkey
Prof. Dr. Zbigniew BİALAS	Katowice Silesia Üniversitesi, Polonya University of Silesia in Katowice, Poland
Prof. Dr. Yunus BALCI	Pamukkale Üniversitesi, Türkiye Pamukkale Univesity, Turkey
Doç. Dr. Mustafa BEYAZIT	Pamukkale Üniversitesi, Türkiye Pamukkale Univesity, Turkey

YAYIN KURULU/EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Naci KARKIN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Ahmet DUMAN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla
Prof. Dr. Asuman ALTAY	Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir
Prof. Dr. Cem KILIÇ	TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Bener GÜNGÖR	Atatürk Üniversitesi, Erzurum
Prof. Dr. Bülent GÜLOĞLU	İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Fatih Sultan Mehmet ÖZTÜRK	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Handan KUMAŞ	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla
Prof. Dr. İsmail ÇEVİŞ	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Mehmet YAVUZ	Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon
Prof. Dr. Metin EKİCİ	Ege Üniversitesi, İzmir
Prof. Dr. Nuray Selma ÖZDİPÇİNER	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Suat KOLUKIRIK	Akdeniz Üniversitesi, Antalya
Doç. Dr. Ahmet YILMAZ	Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas
Doç. Dr. Durmuş AKALIN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Dilek ÇETİNDAS	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Esra AYTAÇ ADALI	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Gül AKTAŞ	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Meryem AYAN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. A. Nazif ÇATIK	Ege Üniversitesi, İzmir
Doç. Dr. Özgür Kasım AYDEMİR	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Hakan Mehmet KİRİŞ	Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta
Doç. Dr. Selim KARAHASANOĞLU	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul
Doç. Dr. Yeliz MOHAN BURSALI	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Aysel BAYTOK	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Elif BOZYİĞİT	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi F. Zeynep BİLGE	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul
Dr. Öğr. Üyesi Gökçen Kurtuluş ÖZTAŞKIN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Sinem KANGALLI UYAR	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Şevket KADIOĞLU	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Umut UYAR	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Umut TEPEKULE	Pamukkale Üniversitesi, Denizli

ALAN EDITÖRLERİ/SECTION EDITORS

Prof. Dr. Fatih Sultan Mehmet ÖZTÜRK
Prof. Dr. Naci KARKIN
Prof. Dr. Handan KUMAŞ
Prof. Dr. İsmail ÇEVİŞ
Prof. Dr. Nuray Selma ÖZDİPÇİNER
Doç. Dr. Dilek ÇETİNDAŞ
Doç. Dr. Durmuş AKALIN
Doç. Dr. Gül AKTAŞ
Doç. Dr. Meryem AYAN
Doç. Dr. Özgür Kasım AYDEMİR
Doç. Dr. Yeliz MOHAN BURSALI
Dr. Öğr. Üyesi Aysel BAYTOK
Dr. Öğr. Üyesi Elif BOZYİĞİT
Dr. Öğr. Üyesi Gökçen Kurtuluş ÖZTAŞKIN
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa İNCEKARA
Dr. Öğr. Üyesi Sinem KANGALLI UYAR
Dr. Öğr. Üyesi Şevket KADIOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Umur TEPEKULE

HAKEM KURULU/ARBITRATION COMMITTEE

Prof. Dr. Barış ÇOBAN	Doğuş Üniversitesi
Prof. Dr. Deniz UMUT ERHAN	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Ali ÇELİKEL	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin GÜL	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Metin SABAN	Bartın Üniversitesi
Prof. Dr. Perihan YALÇIN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Şafak ÜNÜVAR	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Zuhal ÖZEL SAĞLAMTİMUR	Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet TALİMCİLER	Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Cumhur Yılmaz MADRAN	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Emine UTKUN	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Erdiç ASLAN	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Fevzi ÇAKMAK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Gökhan TUNCEL	İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Emin ELMACI	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa Özgür SEÇİM	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Neslihan YAŞAR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Nilay ERTÜRK	Eskişehir Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Şeyda İNCEOĞLU	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmed Ünal BOZYER	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Dr. Öğr. Aslı ÇAVUŞOĞLU	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Berrin GÜLTAY	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Burcu ÖKSÜZ	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Deniz KÜZECİ	Atatürk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Elif AVCI	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Elif POYRAZ	Tokat Gazi Osmanpaşa Üniversitesi

HAKEM KURULU/ARBITRATION COMMITTEE

Dr. Öğr. Üyesi Elvina ER	Cumhuriyet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Erhan KARATAŞ	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Fatih TOPALOĞLU	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gökmen KILIÇOĞLU	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ÇAVUŞOĞLU	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İsmail YAŞAYANLAR	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mesut ŞÖHRET	Gaziantep Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Muradiye ÖZTAŞKIN	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Ozan YILDIRIM	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nihal KOCABAY ŞENER	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nihal ŞİRİN PINARCIOĞLU	Batman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nilgün SOFUOĞLU KILIÇ	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sema EYNEL	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sinem Pınar GÜREL	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Vahap ÖNEN	Okan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Osman COŞKUN	Marmara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Taylan BARIN	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Volkan MARTTİN	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yavuz YILDIRIM	Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zehra DOĞAN SÖZÜER	Haliç Üniversitesi
Öğr. Gör. Bahar İSLAMOĞLU	Pamukkale Üniversitesi
Öğr. Gör. Gülsüm ÇATALBAŞ	Pamukkale Üniversitesi
Öğr. Gör. Özlem DORUK ŞAHİN	Anadolu Üniversitesi
Öğr. Gör. Volkan ALTINTAŞ	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. Betül AYDOĞAN ÜNAL	Ege Üniversitesi
Dr. Tuğçe ERÇETİN	İstanbul Bilgi Üniversitesi

İÇİNDEKİLER /CONTENTS

Araştırma Makalesi-Research Articles

Adem ÇALIŞKAN.....	1
Osmanlı Kenti Bayezid’de Salgın Hastalıklar ve Bazı Asayiş Problemleri (XIX. Yüzyıl ve XX. Yüzyıl Başları) <i>Epidemics and Certain Public Order Problems in The Ottoman City of Bayezid (19th Century And Early 20th Century)</i>	
Betül AYDOĞAN ÜNAL.....	21
Türkiye’deki Seçmen Tercihlerinin Coğrafi Kümeleme Analizi: 24 Haziran 2018 Seçimleri <i>Geographical Cluster Analysis of Voter Preferences in Turkey: Elections of June 24, 2018</i>	
Emre SAVUT.....	33
Geçmişten Bugüne Türkiye Siyasetinde Seçim İttifakları: Tercih Mi? Zorunluluk Mu? <i>Electoral Alliances in Turkish Politics From Past to Present: Choice or Obligation</i>	
Erkan AKGÖZ-Narینگül MARGAZİEVA-Kımbat ASANOVA.....	49
Turizm İşletmelerinin Etkin Kullanımlarının Multimoora Tekniğıyle Yıllara Göre Karşılaştırılması <i>Comparing Tourism Enterprises Effectiveness According to Years by Multimoora Technique</i>	
Ertan KUŞÇU-Rıfat GÜNDAY.....	61
Fransız İşaret Dilinde Selamlaşma ve Tanışma Öğretimi <i>The Teaching of Greetings and Meetings in French Sign Language</i>	
Esin KIVRAK KÖROĞLU.....	73
Farklı Popülizm Yaklaşımları Üzerine Bir Değerlendirme <i>An Assessment on Various Approaches to Populism</i>	
Esra CİZMECİ ÜMİT.....	89
Televizyon Dizilerinin ve Saldırganlık Eğiliminin Siber Zorbalık Davranışı ile İlişkisi Üzerine <i>On Television Series and their Relation to Aggressiveness and Cyber Bullying Behavior</i>	
F. Zeynep BİLGE.....	105
“Her Speech is Nothing”: The Communicative Function of Songs in Ophelia’s Mad Scene <i>“Sözlerinde Bir Anlam Yok”: Ophelia’nin Delilik Sahnesindeki Şarkıların İletişimsel İşlevi</i>	
Gonca HARMAN-Dilek ÇELİKLER.....	117
Modelle Öğretim Yönteminin Moleküllerin Geometrik Yapılarının Öğretimine Etkisi: CH_4, NH_3, H_2O Örnekleri <i>The Effect of Model-Based Teaching Method on Teaching of Geometric Structures of Molecules: CH_4, NH_3, H_2O Examples</i>	
H. Nurgül BEĞİÇ.....	131
Entomolojiden Moda ve Tekstile Bir Değerlendirme <i>An Evaluation of Fashion and Textile from Entomology</i>	
Mehmet BAŞCILLAR.....	163
Sosyal Hizmetin Önemli Bir Öncüsü: Mary Ellen Richmond <i>An Important Pioneer of Social Work: Mary Ellen Richmond</i>	

İÇİNDEKİLER /CONTENTS

Araştırma Makalesi-Research Articles

Muhsin ÖNAL.....	177
Amerikan Board Kayıtlarına Göre Bandırma'da Bir Misyonerlik Tecrübesi (1844-1882) <i>A Missionary Experience in Bandırma according to The American Board Records (1844-1882)</i>	
Mustafa Orhan ÖZER.....	179
Türkiye'de Enflasyon ve İşsizlik Oranları Arasındaki Uzun Dönemli İlişkinin Analizi: Phillips Eğrisine Fourier Yaklaşımı <i>Analysis of The Long-Term Relationship Between Inflation and Unemployment Rates in Turkey: Fourier Approach To Phillips Curve</i>	
Nejla YILDIRIM.....	193
V. A. Sollogub'un "Tarantas" Adlı Eserinin Işığında 1840'lı Yılların Rusya'sına Bir Bakış <i>A Look at Russia in The 1840s in The Light of V. A. Sollogub's "Tarantas"</i>	
Onur TATAR.....	201
Dario Mitidieri'nin Kayıp Aile Portreleri Bağlamında Fotoğraf Sanatında Transandantal İmaj <i>Transcendental Image In Photography: Dario Mitidieri's Lost Family Portraits</i>	
Ramazan LEVENT.....	211
Yeni Toplumsal Hareketler ile Merkez Sağ İktidarlar Arasındaki İlişki <i>The Relationship between New Social Movements and Center-Right Powers</i>	
Rıfat GÜNDAY.....	229
Alain Robbe-Grillet'nin Labirentte Romanında Nesne ve Kişi Betimlemelerinin İşlevi <i>The Function of the Descriptions of Objects and Subjects in the Novel "Labirentte" of Alain Robbe-Grillet</i>	
Seçkin Barış GÜLMEZ-Eda CEBECİ.....	239
Self-Determinasyon Hareketlerinde Kamu Diplomasisinin Rolü: Katalonya Örneği <i>The Role of Public Diplomacy in Self-Determination Movements: The Case of Catalonia</i>	
Selin BİTİRİM OKMEYDAN.....	255
Türkiye'deki Hava Yolu Şirketlerinin Sosyal Medyada Pazarlama Amaçlı Halkla İlişkiler (MPR) Uygulamaları Üzerine Bir İnceleme <i>A Study on Marketing Public Relations (MPR) Implementations through Social Media of the Airline Companies in Turkey</i>	
Sibel ALMELEK İŞMAN.....	281
Portraits of Wisdom: Ancient Greek Philosophers in European Painting <i>Bilgeliğin Portreleri: Avrupa Resminde Antik Yunan Filozofları</i>	
Sinem YAZICIOĞLU.....	293
"This Bloomin' Country's A Fraud": Musical Commodification and Westward Expansion In Sharon Pollock's Walsh <i>"Bu Gelişen Ülke Bir Aldatmaca": Sharon Pollock'in Walsh Adlı Oyununda Müziğin Metalaşması ve Batıya Genişleme</i>	

İÇİNDEKİLER /CONTENTS

Araştırma Makalesi-Research Articles

Şahika EROĞLU-Tolga ÇAKMAK	307
Post-Truth Dönemini Anlamak: Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü Öğrencilerinin Yeni Medya Araçları Kapsamında Bilgi Bozuklukları ve Doğrulama Algılarının Değerlendirilmesi <i>Understanding Post-Truth Period: Evaluation of Information Disorders and Validation Perceptions of Hacettepe University Department of Information Management Students in the Context of New Media Tools</i>	
Şakir ÖZÜDOĞRU-A. Halûk YÜKSEL.....	327
Kültür ve Endüstrinin Arakesitinde Ulusal Modayı Yeniden Düşünmek <i>Re-Thinking National Fashion at the Intersection of Culture and Industry</i>	
Şenol DEMİRCİ-Özgür UĞURLUOĞLU.....	339
Dijital Pazarlama Kanalları: Özel Sağlık Kuruluşlarına Yönelik Bir İnceleme <i>Digital Marketing Channels: An Investigation on Private Health Care Organizations</i>	
Tolgahan AYDINER.....	353
Toplumcu Belediyecilik Deneyimi (1973-1980): Denizli Örneği <i>Social(ist) Municipality Experience (1973-1980): The Case of Denizli</i>	
Tuba BOZAYKUT BÜK.....	369
Corporate Sustainability Reporting Practices in Turkey <i>Türkiye’de Sürdürülebilirlik Raporlaması Uygulamaları</i>	
Yücel ÖZTÜRK.....	379
Âlem-î Mûsikî Dergisi Özelinde “Mûsikîşinâslar” Üzerine Bir İnceleme <i>A Review of Musikişinas in The Music Magazine of Alem-ı Musiki</i>	
DÜZELTME	
Kahraman KALYONCU-Cuma DEMİRTAŞ.....	393
OECD Ülkelerinde Yapılan Sosyal Girişimcilik (Yardımlaşma) Faaliyetlerinin Yakınsama ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri <i>The Effects of Social Entrepreneurship (Solidarity) Activities on Convergence and Economic Growth in OECD Countries</i>	

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:11.02.2020 ✓Accepted/Kabul:23.03.2020

DOI: 10.30794/pausbed.687829

Araştırma Makalesi/ Research Article

Çalışkan, A. (2020). "Osmanlı Kenti Bayezid'de Salgın Hastalıklar ve Bazı Asayiş Problemleri (XIX. Yüzyıl Ve XX. Yüzyıl Başları)", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 39, Denizli, s. 1-19.

OSMANLI KENTİ BAYEZİD'DE SALGIN HASTALIKLAR VE BAZI ASAYİŞ PROBLEMLERİ (XIX. YÜZYIL ve XX. YÜZYIL BAŞLARI)

Adem ÇALIŞKAN*

Özet

Trabzon-İran transit yolu üzerinde kurulan Bayezid ve civarında, XIX. ve XX. yüzyılda Rus işgalinin yanı sıra veba, kolera, kızamık, tifo, humma, çiçek salgını gibi salgınlar yaşandı. Bu salgınlar Bayezid merkez, Zor, Eleşkird, Karakilise ve köylerine kadar yayıldı. Bu salgınlardan sadece bölgede yaşayan insanlar değil askeri birliklerde etkilendi. Kent ve civarında ortaya çıkan kıtlıklar ise insanların göç etmesine neden oldu. Ayrıca Kürt ve Ermeni eşkıya saldırıları da bölgeyi olumsuz etkiledi. Şehirde ortaya çıkan salgın hayvan hastalıklarından da birçok hayvan telef oldu.

Bu nedenle Osmanlı Devleti, şehirde yaşanan bu olumsuz hadiseler karşısında gerekli önlemleri aldı. Öncelikli olarak salgın hastalıkların yayılmasını önlemek için doktorlar görevlendirildi ve bölge karantina altına alındı. Karantinanın uygulanıp uygulanmadığını teftiş için müfettişler görevlendirildi. Bölgede eşkıyalık faaliyetlerinin önlenmesi için de askeri tedbirler alan Osmanlı, şehirde ortaya çıkan hayvan hastalıklarına karşı da baytarlar görevlendirdi. Ayrıca alınan önlemlerinde İstanbul'a bildirilmesi istendi. XIX. ve XX. yüzyıl başlarında Bayezid ve civarında ortaya çıkan salgın hastalıklar, asayiş problemleri, salgın hayvan hastalıkları ve bunlara karşı alınan önlemlere dair bilgilere ulaşmak için Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan arşiv belgelerinden, bölge hakkında yayınlanan kitap, makale ve tezlerden istifade edildi.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı, XIX.-XX. Yüzyıl, Bayezid, Salgın Hastalıklar, Asayiş.*

EPIDEMICS AND CERTAIN PUBLIC ORDER PROBLEMS IN THE OTTOMAN CITY OF BAYEZID (19th CENTURY and EARLY 20th CENTURY)

Abstract

In the 19th and 20th centuries, Bayezid, a city located on the transit route between Trabzon and Iran, as well as the areas surrounding the city suffered not only from Russian invasion but also from a number of epidemics such as plague, cholera, measles, typhoid fever, fever, and variola. These epidemics affected a large area including the center of Bayezid, as well as the districts and villages of Zor, Eleşkird, and Karakilise. Those affected by these epidemics were not limited to local civilians; they also hit the military units positioned in the area. The famine that occurred in the city and the surrounding areas caused people to emigrate from the region. The attacks by Kurdish and Armenian bandits also had a negative effect on the region. Animals also died due to animal epidemics also witnessed in the city.

In response, the Ottoman Empire took certain measures to handle the problems which caused suffering in the city. First of all, physicians were appointed to help control the epidemics, and a quarantine was put into place in the area. Inspectors were assigned to check the efficiency of the quarantine procedures. The Ottoman Empire also took military measures to prevent banditry in the area, along with further appointments of veterinarians to control animal diseases observed in the

*Öğr. Gör. Dr. Gaziantep Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, GAZİANTEP.
e-mail: dr.ademcaliskan@gmail.com (orcid.org/0000-0003-1487-465X)

city. Istanbul government demanded regular reporting of the measures taken in the area. The present study made extensive use of the documents in the Ottoman Archives section of the State Archives of the Presidency, along with books, articles and dissertations about the region, in order to get a better understanding of the epidemics, public order problems, animal epidemics and the measures taken in and around Bayezid in the 19th and early 20th centuries.

Keywords: *Ottoman, 19th-20th Centuries, Bayezid, Epidemics, Public Order.*

Giriş

Eski adı Karaköse olan ve deniz seviyesinden 1640 m. yükseklikte bulunan Bayezid 'in¹ kuzeyinde İğdir, batısında Erzurum ve Muş, güneyinde Bitlis ve Van illeri vardır ve İran ile sınır komşudur.² Trabzon-İran transit yolu üzerinde kurulan kentin³ adının eski Türkçede yüksek manasına gelen "ağru" veya "ağrı" Arapçada ise muhteşem anlamına gelen "ağra" kelimesinden geldiği ifade edilir.⁴ Şehrin ilk kurulduğu yer ise Doğubayazıt'ın 8 km. kadar güneydoğusunda ve bugünkü şehre yüksekten bakan kısımda deniz seviyesinden 1810-1930 m. yükseklikteki bölgedir.⁵ Bununla birlikte Bayezid adı ise Celayirli hükümdarı Sultan Ahmet Celayir'in kardeşi, şehzade Bayezid'in Karakoyunluların kuzeye doğru ilerlemelerini durdurmak için Daryunk kalesini onarıp yeniden kale durumuna getirmesi nedeni ile bu kaleye verilen Bayezid adından gelir.⁶

Bayezid eski dönemlerden itibaren birçok kavmin hâkimiyetine girdi.⁷ Osmanlı hâkimiyetine 1514 Çaldıran savaşı ile geçmiş olsa da⁸ bir dönem tekrar şehre Safeviler hâkim oldu.⁹ 1548'de Osmanlı Devleti'nin İran seferinden sonra tekrar Osmanlı hâkimiyetine alınan Bayezid, Van Eyaletine bağlandı ve sancak olarak teşkil edildi.¹⁰ Ancak tam anlamıyla Osmanlı Devletine 1578'de bağlanan Bayezid sancağı, XVII. yüzyılın ikinci yarısına kadar Erzurum'a bağlı kaldı¹¹ ve bu yüzyılda Bayezid merkez yapılarak ocaklık olarak idare edildi.¹² Bayezid sancağının yurtluk ocaklık statüsünde olmasının nedeni ise ihtiyaç duyulması halinde buradaki aşiret kuvvetlerinden istifade edilebilmesi içindi.¹³ Aslında aşiretlerin grup olarak belirlenmesi XV. yüzyıldan itibaren uygulanan bir durumdu.¹⁴ Bununla birlikte Osmanlı'nın buraya sürekli olarak askeri takviyeler yapma nedeni de Bayezid 'in Osmanlı ile İran arasında tampon bölge görevi görmesiydi.¹⁵ Daha sonra merkez Bayezid olmak üzere, Diyadin, Karakilise (Karaköse), Eleşkird, Antab (Tutak) kazaları ile Hamur ve Patnos nahiyelerinden teşkil edilen sancak, bu statüsünü Milli Mücadele dönemine kadar devam ettirdi.¹⁶ 1700-1784 yılları arasında ise Çıldıroğullarından İshak Paşa zamanından, torunu İshak Paşa dönemine kadar mamur ve bakımlı bir hale gelen Bayezid'de, şehrin bir sembolü haline gelen İshak Paşa Külliyesi yapıldı.¹⁷ Özellikle buranın Anadolu'dan İran'a giden yol üzerindeki son durak olması bir gümrük merkezi ve müstahkem mevki olmasını sağlamıştır.¹⁸ 1828, 1855 ve 1877'de Rus işgaline uğrayan kent¹⁹ XIX. yüzyılın başlarına kadar Erzurum eyaletine bağlı sancak olarak idare edildi ve Tanzimat'tan sonrada sancak merkezi yapıldı.²⁰ Bu yüzyılda hemen tüm reformlardan etkilendi ve ülke genelinde

1 Yusuf Halaçoğlu, "Ağrı" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1, İstanbul 1988, s.479.

2 Yusuf Çetin, *Tarihi Kalıntılar ve Kültürel Değerleri ile Ağrı*, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları, 2012, s.11.

3 Faruk Kaya ve Yakup Karataş, "Bayezid (Ağrı) Vilayeti Sıhhi Ve İçtimai Coğrafyası", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7 Sayı: 30, 2014, s.159

4 Halaçoğlu, *a.g.m.*, s.479.

5 Metin Tuncel, "Doğu Bayezid" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt:9, İstanbul 1994, s.492-494.

6 Çetin, *a.g.e.*, s.14.

7 Hakan Kaya, "19. Yüzyılın Birinci Yarısında Aşiretler ve Demografik Yapı; Bayezid Sancağı", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 2017, s.2595.

8 Yakup Karataş, "XIX. Yüzyılın Sonlarında Bayezid Sancağının Demografik Yapısına Dair Tespitler", *Tarih Dergisi*, Sayı 52 (2010/2), İstanbul 2011, s.103

9 Kaya, *a.g.m.*, 2595

10 Halaçoğlu, *a.g.m.*, s.479.

11 Kaya, *a.g.m.*, s.2595.

12 Tuncel, *a.g.m.*, s.492-494

13 İbrahim Özgül, Ersin Kırca, "Bayezid Mutasarrıfı Mahmut Paşa'nın Merkezle İlişkileri Hakkında Bir Değerlendirme", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:1 Sayı:40, 2018, s. 424.

14 Sibel Kavaklı Kundakçı, *Osmanlı Klasik Döneminde Taşköprü Kazası'nın Sosyal Ve Ekonomik Tarihi*, Hiper yayın, İstanbul 2019, s.107.

15 Kaya, *a.g.m.*, s.2596.

16 Halaçoğlu, *a.g.m.*, s.479-480

17 Tuncel, *a.g.m.*, s.492-494

18 Tuncel, *a.g.m.*, s.492-494

19 Halaçoğlu, *a.g.m.*, s.479-480.

20 Tuncel, *a.g.m.*, s.492-494.

yapılan ıslahatlar, şehirde uygulanmaya çalışıldı.²¹ Cumhuriyet döneminde ise sancaklar vilayete dönüşünce Bayezid vilayet oldu. ²² 1927'ye kadarda kent merkezi Bayezid olan vilayetin, il merkezi 1927'de Karaköse'ye nakledildi ve 1938'de şehrin adı "Ağrı" olarak değiştirildi. ²³

Şehrin nüfusu özellikle İran-Tebriz yolu ile verimli ovalar ve güvenli olan bölgelerde yoğunlaştı. ²⁴ Bu nedenle 1800'lere gelindiğinde 15 hanelik bir köy olan ve Şarbulak adıyla anılan Bayezid'in nüfusu artış gösterdi. ²⁵ 1871'de Bayezid merkez ve kazaları ile konar-göçer aşiretlerle birlikte toplam nüfus 26.510 idi. Aynı tarihte sancakta 360 köy vardı. 1882'de ise Müslüman ve gayrimüslim toplam erkek nüfusu 45.070'e yükselen Bayezid sancağında ²⁶ özellikle konargöçer aşiretlerin bulunması da bölge nüfusunun farklılık göstermesinde etkili idi. Çünkü buraya yoğun şekilde yerleşik olmayan aşiretler gelmekte idi. 1890'ların başında kent merkezi ile birlikte kaza, köy ve nahiyeleri toplamı 47.236 olan kentte, Kürt Müslümanlar ahalinin çoğunluğunu oluşturmaktaydı.²⁷ 1892'de ise Bayezid'in kazalar ile birlikte toplam nüfusu 52.544 ²⁸ iken bu sayı 1893'te 57.067'ye yükseldi.²⁹ 1896 yılına gelindiğinde ise Bayezid ve kazalarında büyük bir nüfus artışı oldu ve toplam nüfus 82.575'e kadar yükseldi. XIX. yüzyılın sonlarında da Müslümanların çoğunlukta olduğu Bayezid, nüfus bakımından hızlı bir artış sergiledi ³⁰ ve bu yüzyılın sonları itibarıyla sancak, 500'den fazla köy ile 50.000'e yakın nüfusu barındırdı ve halkının çoğunluğu aşiretlerden oluştu. XIX. yüzyılın ortalarından XX. yüzyılın başlarına kadar yoğun bir iltica, muhaceret ve iskân faaliyeti yaşayan Bayezid'in ³¹ 1910'da diğer kazalar ile toplam nüfusu 154.700'ye kadar çıktı.³² Aşağıda yer alan tablolarda farklı yıllara göre Bayezid ve kazalarının nüfusları gösterildi.

Tablo 1. 1871 Yılı Bayezid Nüfusu.³³

Bayezid	Müslüman	4.025
	Gayrimüslim	1.475
Diyadin	Müslüman	850
	Gayrimüslim	110
Karakilise	Müslüman	3.450
	Gayrimüslim	1.470
Eleşkird	Müslüman	4.710
	Gayrimüslim	2.200
Antab ve Hamur	Müslüman	4.840
	Gayrimüslim	850
Patnos Nahiyesi	Müslüman	250
Konar-Göçer Aşiretler		2.280
Toplam		26.510

21 Mehmet Kerem Karasu ve Demet. Karasu, "R.1308 (M.1892/1893) Tarihli Erzurum Vilayet Salnamesine Göre Bayezid Sancağı", *Asia Minor Studies Journal* 7(1), 2019, s.117

22 Faruk Kaya, Yakup Karataş, İbrahim Özgül, "Erzurum Vilayeti Bayezid – Diyadin- Karakilise Tutak ve Eleşkird Kasabalarının 1913 Yılı Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası", *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*, Cilt:7, Sayı:29, 2014, s.563.

23 Halaçoğlu, a.g.m, s.480. .

24 Yakup Karataş, "Bayezid Sancağının Demografik Yapısına Genel Bir Bakış", *Tarih Dergisi*, Sayı 52, (2010/2), İstanbul 2011, ss.103-122.

25 Halaçoğlu, a.g.m, s.479-480.

26 Halaçoğlu, a.g.m, s.480.

27 Karataş, a.g.m, s.111.

28 Karataş, a.g.m, s.114

29 Halaçoğlu, a.g.m, s.480.

30 Karataş, a.g.m, s.111,114.

31 Yakup Karataş ve Eyüp Kul, "XIX. Yüzyılın sonlarında Bayezid Sancağındaki Aşiretler ve İskân Politikası", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, Erzurum Sayı: 48, 2012, s.362.

32 Halaçoğlu, a.g.m, s.480.

33 Halaçoğlu, a.g.m, s.480.

Tablo 2. 1893 Yılı Bayezid, Diyardin, Antab, Karakilise ve Eleşkird Nüfusu.³⁴

Müslüman	47.399
Ermeni	8.255
Diğer	1.413
Toplam	57.067

Tablo 3. 1896 Yılı Bayezid sancağı Nüfusu.³⁵

Yerleşim	İslam	Ermeni	Diğer	Hane	Köy	Mahalle	Toplam Nüfus
Bayezid	16.566	1.913	10	3.167	2	113	18.479
Diyardin	11.991	352	15	1.866	3	94	12.358
Karakilise	12.499	2.546	65	1.401	3	55	15.110
Tutak	11.793	304		2.498	3	55	12.097
Eleşkird	19.170	3.928	1.423	3.682	7	126	24.521
Toplam	72.019	9.043	1.513	12.614	18	443	82.575
Genel Nüfus							82.575

Tablo 4. 1910 yılı Bayezid Sancağı Nüfusu.³⁶

Yerleşim	Nüfus
Karaköse	49.300
Bayezid	39.500
Eleşkird	29.900
Diyardin	36.000
Toplam	154.700

Osmanlı döneminde Bayezid ve çevresi büyük oranda gelişti. Kentin Trabzon- İran transit yolu üzerinde kurulmuş olması ticaretin gelişmesine olanak sağladı. Şehirde verimli ovalar sayesinde de tarım, önemli geçim kaynaklarından biri oldu. Ancak Bayezid'in sınır kenti olması bir takım olumsuzlukların yaşanmasına da yol açtı. İran'da çıkan salgın hastalıklardan büyük oranda zarar gören şehir, diğer yandan gerek kendi bölgesindeki gerek Rusya tarafından gelen aşiret saldırılarına maruz kaldı. Bayezid'de ortaya çıkan kıtlıklarda burada yaşayan halkın farklı bölgelere göç etmesine yol açtı. Bölgede insanların yaşam olanaklarını olumsuz etkileyen diğer önemli bir hadisede hayvanlarda görülen salgın hastalıklardı. Bayezid ve çevresinde yaşanan bu olumsuzluklar, kentte sosyal ve ekonomik problemlerin yaşanmasına neden oldu.

Bayezid 'de ortaya çıkan bazı salgın hastalıklar

Tarihin her döneminde karşımıza çıkan salgın hastalıklar, insanlık tarihi boyunca insanlara ciddi zararlar veren ve toplu ölümlere neden olan önemli bir biyolojik olgu idi.³⁷ Osmanlı Devleti, XVII. Yüzyıldan itibaren idari, askeri, ekonomik ve iktisadi problemlerin ³⁸ yanı sıra Avrupa ve Asya'da ortaya çıkan salgın hastalıklardan da etkilendi. ³⁹ Bu salgın hastalıklar nerdeyse Osmanlı'nın bütün kentlerine yayıldı.⁴⁰ Bu nedenle Bayezid'de ortaya çıkan salgın hastalıklardan etkilendi. Kentin demografik yapısının değişmesinde, uzun süren Osmanlı-İran savaşları, iç

34 Halaçoğlu, a.g.m, s.480.

35 Karataş, a.g.m, s.114.

36 Halaçoğlu, a.g.m, s.480.

37 Orhan Kılıç, "Salgın Hastalıkların Osmanlı Vergi Düzenine Etkisi", Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri 1(İzmir, 25-27 Nisan 2019), Ed. Mustafa Öztürk - Ayşe Değerli, İzmir 2019,s.372.

38 Zülfiye Koçak, *Manastır'da Hukuk Ve Adalet Uygulamaları (1700-1730)*, Gece Kitaplığı Ankara 2019, s.14

39 Kamuran Şimşek, 2020. "Osmanlı Devri Denizli'de Salgın Hastalıklar" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 38, Denizli 2020, s. 164.

40 Özgür Yılmaz, Veba, Kolera ve Salgınlar: Trabzon'da Halk Sağlığı ve Sağlık Kurumları (1804-1895), Mavi Atlas, 5(1)/2017 s. 178.

huzursuzluklar, doğal afetler, kıtlıklar,⁴¹ Kürt ve Ermeni eşkiya saldırılarının haricinde ⁴² salgın hastalıklarda etkili oldu.

“*Yersinia Pestis*” olarak bilinen bakterinin neden olduğu bulaşıcı bir hastalık olan veba, genellikle pire yoluyla bulaşan ölümcül bir hastalık idi ve dünyada üç adet büyük pandemi olarak ortaya çıktı. Osmanlı Devleti de ikinci ve üçüncü pandemiden büyük oranda etkilendi.⁴³ Osmanlı'nın veba salgınından en fazla etkilenen devletler arasında olmasının nedeni ise Karadeniz, Kafkasya, Orta Asya, Anadolu, Arap yarımadası, İran, Kuzey Afrika ve Doğu Akdeniz arasında ticaret yollarının kesişme noktasında olması idi.⁴⁴ XIV. yüzyılda Avrupa'dan sonra XVI. yüzyılda Osmanlı'da görülen veba ⁴⁵ genel anlamda XVII. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa ve daha sonra Balkanlar, Anadolu ve Arap coğrafyasına kadar yayıldı ve XIX. yüzyıla kadar etkisini sürdürdü. Bu nedenle Osmanlı'da bu salgından çok sayıda insan öldü. Ayrıca bu salgın XV. yüzyıldan XIX. yüzyıl ortalarına kadar hafif, orta ve ağır şiddetli olarak devam etti. Bayezid'e ise ilk kez 1805'te kervanlar vasıtası gelen veba, burada da çok şiddetli geçti. ⁴⁶ Öyle ki, bu salgın saraya kadar bulaşıp haremde pek çok kişinin ölmesine yol açtı. Salgında Bayezid Beyi Mahmut Paşanın da ölmesi üzerine ⁴⁷ yerine 1806'da kardeşi İbrahim Paşa geçti.⁴⁸ Tekrar 1807 ve 1809'da etkili olan veba, Erzurum, Bayburt, Trabzon ve çeşitli köylerine kadar yayılarak XIX. yüzyıl sonuna kadar etkisini devam ettirdi ve Osmanlı topraklarını büyük oranda etkisi altına aldı. ⁴⁹ 1828'de de Bayezid sancağı bu salgından büyük orada etkilendi.⁵⁰ Bunun üzerine Osmanlı, halk sağlığı kapsamında 1839'da “*Meclis-i Tahaffuz-ı Ali*” yi kurdu ve buna bağlı olarak 1840'ta Bayezid'de Erzurum merkezli bir karantina birimi oluşturdu ve Doğu Anadolu'da oluşturulacak karantinalar içinde Dr. Fauvel başkanlığında bir keşif komisyonu görevlendirdi.⁵¹ Genel anlamda bu salgın 1840'tan itibaren etkisini yitirmiş olsa da Osmanlı topraklarında etkisini sürdürerek, ekonomik ve sosyal hayatı olumsuz etkiledi.⁵²

Veba salgınından sonra ise akut ve şiddetli ishal ile kısa sürede vücudun büyük miktarda su kaybetmesine sebep olan “*vibrio Cholerae*” diye adlandırılan bakteriyel rahatsızlık olan kolera salgını, dünyada altı büyük pandemi olarak yayıldı. 1821'de İran'da görülen bu salgın, Hazar kıyılarına kadar yayıldı ancak bu salgın genel olarak 1824'te söndü. Tekrar 1831'de ortaya çıkan salgın; Rusya, Çin, Hicaz, İskenderiye, İstanbul ve İzmir'e kadar yayıldı.⁵³ Salgının özellikle Hindistan üzerinden İran, buradan da Osmanlı'yı tehdit etmesi üzerine, Batum ve Bayezid'den İran Körfezi'ne kadar uzanan hat üzerindeki giriş noktalarına birer sağlık merkezleri kuruldu.⁵⁴ 1848'de de Bayezid sancağının çekirge istilasına maruz kalmasının⁵⁵ hemen ardından yine İran üzerinden gelen salgın, Bayezid ve civarını da etkisi altına alarak, Tiflis, Gürcistan, Kerç, Taygan ve ardından Erzurum'a kadar yayıldı ve etkisini 1852'ye kadar sürdürdü.⁵⁶ Bu salgın o kadar etkili oldu ki Erzurum'da hastalığa yakalanan her üç kişiden ikisi öldü. Fransız Doktor Verrollot'un Erzurum vilayetindeki karantina hekiminden aldığı bilgilere göre 40.000 kişilik Erzurum'da, 17. 000 kişi bu salgına yakalanmış ve 900 kişide ölmüştü. ⁵⁷ Şehirdeki ölüm oranı da % 55'e kadar yükselmişti.⁵⁸

41 Gül, *a.g.m*, s.159.

42 HR.TH.7/2, 6 Şubat 1305/18 Şubat 1890, DH.TMIK.M.8/ 67, 19 Muharrem 1314/19 Haziran 1312/30 Haziran 1896

43 Nühket Varlık, “Osmanlılarda Veba Salgınları”, *Toplumsal Tarih* 296, Ağustos 2018,s.30

44 Nühket Varlık “Tâun” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi* Cilt:40.cilt, İstanbul 2012. s.176.

45 Özlem Batği, “Seyahatnamelerde Osmanlı insanının hastalıkları ve tedavi yöntemleri”. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)*, 4(8), 2017, s.173.

46 Dainel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, çev. Serap Yılmaz, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2011,s.1,4, 56, 97,229-230

47 Özgül, Kırca, *a.g.m*, s. 424.

48 İbrahim Özgül, “Osmanlı Devleti'nin Muhalefet Politikasına Dair Tespitler (Bayezid Sancağı Örneği)”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Mart 2019, 23(1),s. 365-380

49 Panzac, *a.g.e*,s.56, 97,229-230.

50 Kaya, *a.g.m*, s.2608

51 Panzac, *a.g.e*,s.56, 97,229-230.

52 Mesut Ayar, Yunus Kılıç, “Osmanlı'da Vebanın Sona Erişine Dair Bir Değerlendirme”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 17/2 Kış, s.168.

53 İsmail Yaşayanlar, “Bir Hastalık Olarak Kolera ve Tarihte Kolera Pandemileri”, *Toplumsal Tarih* 296, Ağustos 2018,s.53

54 Esat Aktaş, Erzurum ve Trabzon Vilayetlerinde Salgın Hastalıklar (1838-1914), Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD. Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2015,s.11

55 Kaya, *a.g.m*, s.2608

56 Esat Aktaş, “Erzurum Vilayetinde 1910 Kolera Salgını ve Etkileri”, *Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Cilt 8, Sayı: 39, 2015, s.1-2.

57 Özgür Yılmaz, “1847-1848 Kolera Salgını ve Osmanlı Coğrafyasındaki Etkileri”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 2017, VI (1), s.38

58 Aktaş, *a.g.t*, s. 43.

Özellikle 1881’de dünya genelinde ortaya çıkan kolera salgını, beşinci büyük pandemi idi ve etkisini 1896’ya kadar devam ettirdi.⁵⁹ 1890’da da Osmanlı’da ortaya çıkan bu pandemi çok şiddetli oldu ve Osmanlı genelini etkiledi.⁶⁰ Bunun üzerine Osmanlı, kimyager Bonkowski^{61*} başkanlığında bir takım önlemler almaya çalıştı fakat alınan önlemler yeterli olmadı ve salgın hızla yayılmaya devam etti.⁶² 1892-1895 yılları arasında da Anadolu ve Rumeli topraklarını etkisi altına alan salgın, özellikle alt yapı hizmetlerinin yetersizliği ve temiz su sıkıntısı olan kentlerde daha çok etkili oldu.⁶³ 1891’de Bayezid sancağında ortaya çıkan frengi salgının⁶⁴ hemen ardından kolera salgını bölgeyi etkisi altına alınca Rusya ve İran’dan Erzurum, Trabzon ve Van gibi sınır vilayetlerine gelecek yolcu ve eşyaların uygun görülecek yerlerinde karantinahane yapılmasına, yolcu ve eşyalarında 10 gün boyunca karantinada tutulmasına karar verildi. Erzurum’daki müfettiş vekili, Askeri Sıhhiye Meclisi reisi ve memleket doktorunun aldıkları ortak kararlar da Rusya ve İran sınırındaki dokuz kordondan İran kapısı olan Kızıldize, Rusya kapıları olan Kötek, Kaleboğazi, ve Mil isimli dört mevkide karantina uygulanmasına başlandı.⁶⁵ Ancak alınan önlemlere rağmen bu salgından Bayezid ve çevresi etkilendi ve sancak yakınlarındaki Karakizir⁶⁶ ve Karakend köylerinde birer kişi bu salgından öldü. Bunun üzerine bu köyde kordon altına alındı.⁶⁷ Koleranın ardından bu defa da Ekim 1892’de Bayezid’de kuraklık ortaya çıktı. Öyle ki Vada kazası ahalisi aşırı kuraklık nedeni ile Sivas’a göçmek sorunda kaldı.⁶⁸ Yine bu tarihte Afşar Karakilise köyünde basit humma hastalığından dört kişi öldü.⁶⁹ 1893’tede kent ve civarında ortaya çıkan kolera salgını, 1894’e kadar devam etti ve Bayezid sancağına bağlı Merankes köyünde bir haftada yirmi iki kişi bu salgından öldü.⁷⁰ Bu salgın Karakilise ve Eleşkird’in birkaç köyünü de etkisi altına aldı.⁷¹ Salgının bu denli geniş alanlara sirayet etmesi üzerine Karantina Nezareti, Erzurum Karantina Müfettişliğinden hemen Merankes köyüne gidilerek tedavilerin başlatılmasını ve köyde gerekli temizliğin yapılarak tahaffuz tedbirlerinin alınmasını istedi.⁷²

Bayezid sancağında yaşayan salgın hastalıklar XX. yüzyılda da devam etti. 1902’de Bayezid sancağı merkezine beş saat mesafede bulunan Mevsun köyündeki askerlerde kolera salgını görüldü.⁷³ Bu salgın ise dünya genelinde 1899’da ortaya çıkan altıncı büyük kolera pandemisinin uzantısı idi.⁷⁴ Ardından 1904’te bu defa Bağdat’ta⁷⁵ ve Tebriz’de ortaya çıkan kolera salgını Bayezid’i tekrar etkisi altına aldı. Bu salgınlardan Bayezid hududuna üç saat mesafedeki Makuda’da çok sayıda insan, Ovacık’ta da iki kişi öldü. Bununla birlikte İspir ve Keskim kazalarında da frengi hastalığı⁷⁶ Karakilise köyünde de askerler arasında tifo salgını görülmesi üzerine, sınırdaki Karakilise

59 Yaşayanlar, a.g.m,s.55

60 Sibel Yazıcı, “Meclis-i Mebusan Bütçe Görüşmelerinde Salgın Hastalıklarla İlgili Tartışmalar ve Öneriler (1914-1918)”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırma Dergisi*, OSMED, 2019, s.72.

61 *Bir Leh mültecinin oğlu olarak bilinen Charles Bonkowski, 1841’te İstanbul’da doğdu. İlköğrenimini İstanbul’da tamamlamış ve daha sonra Paris’e gitmiştir. Burada meşhur kimyacılar olan Şevroy ve Fremi’den dersler alan Bonkowski, İstanbul’a döndükten sonra Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane’de kimya muallimliği yapmıştır. Eczacılıkta da kendini yetiştiren Bonkowski, kimya, tıp ve eczacılık alanında birçok çalışma yapmıştır. “saray kimyagerliği” görevinde bulunmuş, 1892 yılında da bulaşıcı hastalıklarla mücadele için “Dersaadet ve Bil-Umum Vilâyât-ı Şahane Hıfzıssıhha Sermüfettişliği” görevine getirilmiş ve Paşalık unvanı verilmiştir. Bonkowski Paşa 10 Ocak 1905 tarihinde İstanbul’da vefat etmiştir. bkz. Feza Günergun, “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Kimyager-Eczacı Bonkowski Paşa (1841- 1905)”, *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi*, 17-19 Şubat 1988, Kongreye Sunulan Bildiriler, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992, ss. 229-252.

62 Sibel Yazıcı, “Meclis-i Mebusan Bütçe Görüşmelerinde Salgın Hastalıklarla İlgili Tartışmalar ve Öneriler (1914-1918)”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırma Dergisi*, OSMED, 2019, s.72.

63 Murat Ardic, “Bakü’de Kolera Salgını ve Osmanlı Devleti’nin Başvurduğu Bazı Sıhhi Uygulamalar (1893-1894)”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, SUTAD 2019/46,s.303-316, s.310

64 Abdulkadir Gül, “XIX. Yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek Ve Kızamık)” *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* Sayı:41, Erzurum 2009,s.259

65 Aktaş, a.g.t, s. 47.

66 DH.MKT.2001/38, 21 S.1310/1 Eylül 1308/13 Eylül 1892 tarihli tahrirat

67 Aktaş, a.g.t, s. 52.

68 DH.MKT.2012/15, 6 Teşrin-i Evvel 1308/18 Ekim 1892. Bayezid’in Vada kazası ahalisinin kuraklıktan dolayı zahirece olan şiddet-i ihtiyaçlarından bahisle ileride ödemek kaydıyla yemeklik ve tohumluk zahire talep etmişler ise de mezkur zahirenin mürettebatı askeriyede karşılığı olduğundan ve ahalinin böyle zamanlarda borçlanma şartlarını yerine getiremeyecekleri anlaşıldığından bahisle köyün emlak ve arazi sahipleriyle ileri gelenlerinin kefaletiyle hasat vaktine kadar muhtaç olan ahaliye fevkalade olarak Ziraat Bankası’ndan akçe ve zahire itasına dair Erzurum vilayetinden alınan telgraf name irsal kılınmış ve ayrıca ihtiyacın şiddetine mebni ahaliden bazılarının ise Sivas vilayetine göç etmeye başladıklarına dair Nafia ve Ticaret Nezareti’ne gönderilen 6 Teşrin-i Evvel 1308/18 Ekim 1892 tarihli tahrirat

69 DH.MKT/2028/93, 17 Ca.1310/25 Teşrin-i Sâni 1308/7 Aralık 1892

70 DH.MKT.202/35, 19 Kânûn-i Sâni 1309/31 Ocak 1894

71 DH.MKT.209/58, 25 Şaban 1311/19 Şubat 1309/3 Mart 1894

72 Aktaş, a.g.t, s. 71.

73 A.MKT.MHM.567/26, 22 Nisan 1318/5 Mayıs 1902

74 Yaşayanlar, a.g.m,s.55

75 Y.PRK.SH.7/20, 4 B.1322/1 Eylül 1320/14 Eylül 1904

76 DH.MKT.907/75, 2 Ramazan 1322/28 Teşrin-i Evvel 1320/10 Kasım 1904

köyü geçişlere bir süre kapatılarak, Karabulak köyünden geçişlere de doktor kontrolünde izin verildi.⁷⁷ 1909'da da Bayezid sancağında ortaya çıkan kızıl, kızamık, bulaşıcı hastalıklar ve diğer bazı hastalıklardan çok sayıda çocuk öldü.⁷⁸ Bayezid merkezi olmak üzere Tutak ve Diyadin kazalarında kolera, Karakilise'de suçiçeği, kızıl ve dizanteri gibi salgınlar devam etti. Ancak Diyadin ve Eleşkird'te çocuklarda görülen çiçek hastalığı ortadan kalkmıştı.⁷⁹ Aralık ayında da kolera salgınından Eleşkird kazasında günde on ile on beş civarında insan öldü.⁸⁰ 1910 yılında ise Varto kazasının Diyadin köyünde zatürre hastalığı baş gösterdi.⁸¹ Erzurum'da ise askerler arasında yayılan dizanteri ve tifo salgınından % 10 -12 oranında asker öldü.⁸² Özellikle tifo salgınından başta Erzurum olmak üzere Hınıs ve Bayezid çevresi de oldukça fazla etkilendi. Çocuklardan üçte ikisinden fazlası da ishal, çiçek, kızıl, kızamık gibi salgınlardan yaşamını yitirdi.⁸³

Kenti etkileyen diğer bir salgın hastalık ise hayvanlarda görülen salgınlardı. Vebâ-yı bakarî gibi büyükbaş hayvan hastalıkları⁸⁴ Osmanlı'da XVI. yüzyıldan itibaren görülmeye başlandı. Halk arasında da bu salgın "*Malkıran*", "*Çor*" diye adlandırıldı.⁸⁵ Bu salgından farklı olarak hayvanlarda görülen kuduz⁸⁶ gibi hayvan salgınları da Osmanlı'da birçok hayvanın telef olmasına yol açtı. Büyük baş hayvan hastalıkları da Bayezid 'i olumsuz etkileyen diğer önemli bir husustu.⁸⁷ 1891'de Rusya tarafından yayılan sığır vebası, Ocak ayında Bayezid'in Diyadin kazasıyla Hamur nahiyesine oradan da Erzurum sancağının Pasinler tarafına kadar sirayet etti.⁸⁸ Şubat ayında etkisini arttıran bu salgından Bayezid sancağı olmak üzere, Diyadin kaza merkezi ve kazanın bazı köylerinde birçok hayvan telef oldu.⁸⁹ Ayrıca bölgede manda, sığır, inek, keçi ve koyun gibi hayvanların deri ticaretinin yapılması da salgın hayvan hastalıklarının yayılmasında etkili idi ve⁹⁰ bu salgınlar Osmanlı'da tarım ve hayvancılığa ciddi boyutlarda zarar verdi.⁹¹

Kent ve civarında asayiş problemleri

Bayezid ve civarı sadece salgınlardan değil XIX. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan asayiş sorunları da olumsuz etkiledi. Örneğin; 1888'de İran eşkiyasından sekiz atlı, Karakilise'ye tabi Mülksan köyüne hücum ederek 13 tane atı halktan zorla aldı.⁹² 1890'da ise Bayezid sancağı hududunda bulunan Adakent kışlağına hücum eden Rusyalı Kürt eşkiyadan biri, Hacı Davud oğlu Kalo'nun karısını kaçırıp ırzına tasallut etmiş ve kaçmıştı.⁹³ 1891'de de Cibranlı Aşireti'ne mensup kişilerden bazıları Bayezid'de gasp olayına karıştı. Bununla birlikte Kandıganlı ve Cendıganlı gibi aşiretlerde bölgede huzursuzluk çıkarıp, eşkiyalık yaptıklarında hemen İran tarafına geçmekte idi. Bunların peşleri sıra Osmanlı'nın askeri birlik göndermesi de İran'dan Bayezid'e aşiret saldırılarına neden olan diğer bir husustu.⁹⁴ 1895'te de Kürt aşiret saldırıları devam etti ve Bayezid başta olmak üzere Karakilise ve Eleşkird kazaları Kürt aşiretlerin tecavüzlerine maruz kaldı.⁹⁵ 1896 'da da Karakilise kazası ile Keşiş ve Yoncalı köylerine saldırı bazı Kürt eşkiyalar buralardaki hayvanları gasp ederek kaçtı.⁹⁶ 1897'de 10 atlı ve 5 piyadeden

77 Aktaş, a.g.t, s. 71,137.

78 DH.MUİ.26/2_27, 29 Ağustos 1325/11 Eylül 1909

79 DH.MUİ.26/2_27, 27 Teşrin-i Evvel 1325/9 Kasım 1909

80 DH.MUİ.45/1_21, 1 Z.1327/1 Kânûn-i Evvel 1325/14 Aralık 1909

81 DH.MUİ.81/ 49, 15 R.1328/13 Nisan 1326/26 Nisan 1910

82 DH.MUİ.81/ 49, 15 R.1328/13 Nisan 1326/26 Nisan 1910

83 Küçükkuşurlu ve Zengin, a.g.m, s. 501.

84 Zeynel Özlü, "19. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devletinde hazırlanan iki risale, vebâ-yı Bakarî ve Zâtülcenb", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, 12(23), 2014, s. 99-114.

85 Mustafa Turan, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Veba-yı Bakarî Salgını ve Düşündürdükleri ", *Prof. Dr. Mustafa Keskin Armağanı Türk Tarihi ve Araştırmaları*, Ed. Remzi Kılıç, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2014, s.979

86 Zeynel Özlü, Enver Demir, "Osmanlı'nın son Yıllarında Köpek Dışındaki Bazı Hayvanlarda Kuduz Hastalığının Teşhisine Dair Bulgular", *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Kuduz*, Ed. Çağrı Büke, Şükran Köse vd., Gece Kitaplığı, Ankara 2018, ss.277-292, Zeynel Özlü, Enver Demir, Osmanlıda İlk Kuduz Tedavi Müessesesi Da'ül-Kelb'in Fiziki Özellikleri, *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Kuduz*, Ed. Çağrı Büke, Şükran Köse vd., Gece Kitaplığı, Ankara 2018 ss.163-180.

87 DH.MKT.1858/117/1_1, 15 C.1308/14 Kânûn-i Sâni 1306/26 Ocak 1891, DH.MKT.1808/49/1_1-2, B.1308/30 Kânûn-i Sâni 1306/11 Şubat 1891

88 DH.MKT.1858/117/1_1, 15 C.1308/14 Kânûn-i Sâni 1306/26 Ocak 1891

89 DH.MKT.1808/49/1_1-2, B.1308/30 Kânûn-i Sâni 1306/11 Şubat 1891

90 DH.MKT.1858/117/1_2, 11 Ağustos 1307/23 Ağustos 1891

91 Kamuran Şimşek, "Osmanlı Devri Denizli'de Sığır Vebası: Vebâ-yı Bakarî", *Belgi Dergisi*, Cilt:2, Sayı:19, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkilâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2020/1,s.2072, ss. 2070.

92 Y.PRK.ASK.50/ 88, 22 Muharrem 1306/17 Eylül 1304/ 22 Eylül 1888

93 HR.TH.7/2, 6 Şubat 1305/18 Şubat 1890

94 Karataş ve Kul, a.g.m, s.349-350.

95 DH.ŞFR.183/101, 26 Teşrinievvel 1313, 7 Kasım 1895

96 DH.TMIK.M.8/ 67, 19 Muharrem 1314/19 Haziran 1312/30 Haziran 1896

oluşan bir eşkiya gurubu, Kayabey köyündeki bazı haneleri bastı ve bir çok malı gasp etti. Bununla yetinmeyen eşkiya grubu bir kaç gün sonra da bazı Hristiyan hanelerini basarak hayvan ve eşyaları yağmaladılar.⁹⁷ 1899'da ise şehirdeki bazı aşiretlerin, Rusya sınırını geçerek Rus subayı ile üç askeri öldürmesi, Osmanlı'nın İran'a 7.000 lira tazminat ödemesine neden oldu.⁹⁸ Bu tarihte Rusya sınırını geçen Ermeni eşkiyalarda Eleşkird kazasının Hanzir köyünü basarak yağma ve talanda bulundu ve bölgede bulunan jandarma birlikleri ile de çatıştı.⁹⁹

Bölgedeki eşkiyalık faaliyetleri XX. yüzyılda da devam etti. 1904'te Kürt eşkiyalar, Bayezid'e tabi Turnak kazasının Ohan köyüne saldırarak hayvanları gasp ederek kaçtılar.¹⁰⁰ İran ve Rusya tarafından gelen Ermenilerde Bayezid taraflarında tecavüzlerde bulunmaya devam etti.¹⁰¹ 1907'de de eşkiyalar, ahalisi Hristiyan olan Eleşkird'in Kayabey köyünü basarak ahaliyi yaralayıp katlederek mallarını gasp ettiler.¹⁰²

Salgın hastalıklara ve asayiş problemlerine karşı alınan tedbirler

Osmanlı'nın önemli sınır kentlerinden olan Bayezid 'de de XIX. ve XX. yüzyıllarda salgın hastalıklar ve bir takım asayiş problemlerinin ortaya çıkması, devletin buralarda bir an evvel bu sorunlarına karşı bir takım tedbirler almasını zorunlu kıldı. Başlangıçta Osmanlı'da halk sağlığı genel olarak sosyal ve dini kurum vasfı taşıyan vakıflar aracılığı ile yürütülmekte idi ¹⁰³ ve sağlık hizmetleri "*Dârüssıhha*" ve "*Şifâhâne*" gibi yerlerde verilmekteydi.¹⁰⁴ Ancak bu yapılar Osmanlı'nın her kentinde yoktu ve ulaşımı da kolay değildi.¹⁰⁵ Bu nedenle karantina uygulaması ilk kez XIV. yüzyılda doğudan Akdeniz limanlarına gelen gemiler için uygulanmış ve tecidhânlerde bekleme süreci kırk gün gün olarak belirlenmişti. ¹⁰⁶ Özellikle salgın hastalıkların yaygınlaşması ile başlayan karantina uygulamasının kurumsal hale gelmesinde, veba salgınları önemli bir rol oynamıştı.¹⁰⁷

XIX. yüzyıla gelindiğinde ise karantina uygulaması, salgın görülen her yerde uygulandı.¹⁰⁸ Özellikle bu yüzyılda karantina uygulamasının yaygınlaşması ve yeni sağlık yöntemlerinin uygulanması Mısır, Anadolu ve Doğu Akdeniz'de salgınların büyük oranda azalmasını sağladı.¹⁰⁹ Bu uygulama genel olarak salgın olan ülkeden gelen kişi veya eşyanın, varılan yerdeki halk ile temas etmesini engellemek için bir yerde veya gemide tecrit süresini geçirmesi idi. ¹¹⁰ Ancak bu dönemde bazı bürokratlar salgınlara karşı hiçbir önlem alınmaması gerektiğini de savunarak kaderci bir yaklaşım sergilemişti. Fakat Hamdan Efendi gibi kişiler karantina uygulamasının gerekliliğini savundu.¹¹¹ 1838'lere gelindiğinde ise özellikle veba salgını başta olmak üzere Saray, uygulanacak karantina uygulaması için zorda olsa "*şer'i ciheti*" kurtardı.¹¹² Aslında karantina uygulaması Sultan II. Mahmud döneminde 1834'te tatbik edilmiş olsa da karantina meclisinin faaliyetleri 1838'de başlamıştı. Bunun nedeni ise hem bu teşkilat için mali kaynak bulma hem de başarısız olunabileceği düşüncesi olmuştu. Daha sonra II. Mahmud, özellikle Avusturya'ya güvendiğinden ve Avusturya elçisinin de karantina usulüne vakıf olmasından, bu ülkeden Doktor Minas'ı Osmanlı'ya davet etti ve bu kişi daha sonra "*Meclis-i Tahaffuz*" a baş direktör olarak atandı.¹¹³ Bu kişinin Abdullah Molla yerine atanmasının nedeni ise Abdullah Molla'nın tıp bilgisinin yetersiz görülmesinden kaynaklı

97 DH.ŞFR.217/ 81, 4 Teşrin-i Sâni 1313/16 Kasım 1897

98 Karataş ve Kul, *a.g.m*, s.351

99 DH.TMIK.M.77/45, 06 Cemaziyelahir 1317/12 Ekim 1899

100 DH.TMIK.M.180/9, 1 Ağustos 1320/14 Ağustos 1904

101 Karataş ve Kul, *a.g.m*, s.352

102 DH.TMIK.M.44/27, 05 Ca 1325/ 16 Haziran 1907

103 İsmail Yaşayanlar, "Osmanlı Devleti'nde Kamu Sağlığının Kurumsallaşmasında Koleranın Etkisi" *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2017, s.3-4.

104 Fatma Çapan, "İslam Dünyası'nda Bimaristanlar ve Gelişme Süreçleri", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, Cilt:18, Sayı:3, 2019,s.119

105 Yaşayanlar, "*Osmanlı Devleti'nde Kamu...*" s.4

106 Gülden Sarıyıldız, "Karantina Meclisinin Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Belleten*, Cilt: LVIII – Sayı: 222, Yıl: 1994 Ağustos, s.331-332.

107 İsmail Yaşayanlar, "Osmanlı Döneminde Uygulanan Deniz Karantinasına İlişkin Bazı Bilgiler", *Âb-ı Hayât'ı Aramak Gönül Tekin'e Armağan*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2018,s.738

108 Sarıyıldız, *a.g.m*, s.331-332.

109 Varlık, "*Tâun*",s.176.

110 İsmail Yaşayanlar, "Sinop, Samsun Ve Trabzon'da Kolera Salgınları, Karantina Teşkilatı Ve Kamu Sağlığı Hizmetleri (1876-1914)", Basılmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Bursa 2015,s.117

111 Birsen Bulmuş, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba Kavramları Üzerine: Misticizmden Sosyal Reforma", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, Cilt:3, Sayı:6, 2010, s.46-47.

112 Osman Şevki Uludağ, "Son Kapitülasyonlardan Biri: Karantina Türkiye Tarihinin son XX Yıllık Devrine Ait Kronoloji", *Belleten*, Cilt: II – Sayı:7-8, Yıl: 1938,s.447.

113 Nuran Yıldırım, İstanbul'un Sağlık Tarihi, Sağlık Teşkilatı- Salgınlar Bulaşıcı Hastalıklar ve Mücadele, Koruyucu Sağlık Kurumları- Hastaneler-Tıp Eğitimi, Düzey Matbaacılık, İstanbul 2010, s.23

idi. Doktor Minas İstanbul başta olmak üzere karantina uygulamaları hakkında önemli tespitlerde bulunmuştu.¹¹⁴ 1839 yılına gelindiğinde ise “*Meclis-i Tahaffuz-ı Âlî*” kuruldu. Bu meclise “*Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye*”, “*Sıhhiye Meclisi*”, “*Sıhhiye Nezâreti*”, “*Karantina Nezâreti*” gibi isimler de verildi ve “*Meclis-i Tahaffuz-ı Ulâ*” ve “*Meclis-i Tahaffuz-ı Sani*” olmak üzere iki şube şeklinde oluşturuldu.¹¹⁵ Oluşturulan karantina istasyonları da Sıhhiye Meclisine bağlandı. Kolera salgınları hakkında da vatandaşların bilgilendirilmesi için Fransa’nın bu salgın için hazırlamış olduğu kolera talimatını Türkçeye aynen çevrildi ve *Takvim-i Vekayi*’de yayınlandı. Ayrıca Hekim başı Mustafa Behçet Efendi tarafından da bu salgına karşı koruma yöntemlerinin içeren bir “*Kolera Risalesi*” adıyla bir kılavuz kitapçık hazırlandı. Koleranın seyrini takip için de Fransa’dan Doktor Monneret ülkeye davet edildi ve İstanbul’daki incelemeler içinde yanına Galatasaray Tıp okulundan zeki bir öğrenci verildi.¹¹⁶

Salgınlara karşı alınan önlemler kapsamında bu nedenle 1831’de İran, Rusya ve birçok ülkede ortaya çıkan kolera salgınına karşı karantina uygulaması başlatıldı.¹¹⁷ Bu kapsamda 1840’ta Bayezid’te, Erzurum merkezli bir karantina merkezi oluşturuldu ve Doğu Anadolu’da oluşturulacak karantinalar için Doktor Fauvel başkanlığında bir keşif komisyonu görevlendirdi.¹¹⁸ 1847-1848’de de İran üzerinden gelerek yayılan kolera salgınına karşı¹¹⁹ tedbirler alındı ve salgının olduğu yerlerde kırk gün sürecek karantina uygulaması başlatıldı.¹²⁰ Rusya ve İran’dan, Erzurum ve Van gibi sınır vilayetlerine gelecek yolcu ve eşyaların da on günlük bir karantinaya tabi tutulması kararlaştırıldı. Sıhhiye Müfettişliğinin kararı üzerine de Rusya ile bağlantısı olan Eleşkird, Kiskim, Namervan, Bayezid ve Hasankale taraflarına da birer doktor bulundurulmasına karar verildi.¹²¹ 1863’te ortaya çıkan dördüncü büyük kolera pandemisinden sonra beşinci büyük kolera salgınından 1871’de etkilenen Osmanlı’da bu salgın İstanbul’da görüldü.¹²² 1892 yılına gelindiğinde ise İran’ın Maku kasabasında kolera şüphesinin ortaya çıkması üzerine, Erzurum’dan hemen bunun araştırılması ve Bayezid’in bu hastalıktan etkilenip etkilenemeyeceği hakkında bir araştırma istendi. Erzurum’dan merkeze konu ile ilgili gönderilen telgrafa göre hastalığın kolera olmayıp havanın kötü olmasından kaynaklı sıtma, humma ve çiçek hastalıkları olduğu ve şimdilik durumun normal olduğu bildirildi.¹²³ Ancak ilerleyen sürede Bayezid yakınlarındaki Karakızir köyünde bir kişinin ölmesi üzerine buranın hemen karantina altına alındığı,¹²⁴ bununla birlikte Afşar Karakilise köyünde de bir salgının baş göstermesi üzerine de bunun araştırılması için buraya tabip gönderildiği ve yapılan muayene sonucunda hastalığın basit humma olduğu Karantina Nezâreti’ne tekrar bildirildi.¹²⁵ Alınan bu önlemler haricinde İran’da ortaya çıkan kolera salgını nedeni ile bu ülkeye Osmanlı tarafından doktor, sağlık personeli ve eczacı gönderme kararı alınsa da bundan daha sonra vazgeçildi.¹²⁶ Bayezid’de ortaya çıkan kuraklık nedeni ile de Ziraat Bankası’ndan akçe ve zahire itasına dair Erzurum vilayetinden merkeze telgraf çekildi.¹²⁷

1893’te ise İran’ın bazı yerlerinde kolera salgınının tekrar ortaya çıkması üzerine Bayezid ve Hanikin arasında İran hududundan girenlerin bu tarihten itibaren beş gün karantinada tutulması¹²⁸ Karantina Nezâreti tezkiresiyle bu yerlere bildirildi. İran’a karşı teşkil edilecek kordonda görev yapmak üzere de yakın vilayetlerden acilen doktor gönderilmesi kararlaştırıldı.¹²⁹ Ancak alınan önlemlere rağmen 31 Ocak 1894’te Bayezid sancağına bağlı Merankes

114 Bedi N. Şehsuvaroğlu, *Türkiye Karantina Tarihine Giriş*, İstanbul Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Akgün Matbaası, İstanbul 1958, s.146,149-150.

115 Sarıyıldız, a.g.m, s.335-338,349.

116 Yıldırım, a.g.e, s.26,74-76.

117 Sarıyıldız, a.g.m, s.331-332, 335-336,349

118 Panzac,a.g.e. s.56, 97,229-230.

119 Aktaş, a.g.m, s.1-2.

120 Oktay Bozan, “Diyarbakır Vilayetinde 1894-1895 Kolera Salgını ve Etkileri”, *Türk Dünyası Araştırma Vakfı, Türk Dünyası Araştırma Dergisi* (18), 2015, s.225.

121 Aktaş, a.g.m, s.2.

122 Yıldırım, a.g.e, s.77,80.

123 DH.MKT.1986/ 43, 30 Temmuz 1308/11 Ağustos 1892

124 DH.MKT.2001/38, 21 S.1310/1 Eylül 1308/13 Eylül 1892 tarihli tahrirat

125 DH.MKT/2028/93, 17 Ca.1310/25 Teşrin-i Sâni 1308/7 Aralık 1892

126 Mesut Ayar, Osmanlı Devleti’nde Kolera Salgını: İstanbul Örneği (1892 – 1895), Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul 2005,s.56-67

127 DH.MKT.2012/15, 6 Teşrin-i Evvel 1308/18 Ekim 1892. Bayezid’in Vada kazası ahalisinin kuraklıktan dolayı zahirece olan şiddet-i ihtiyaçlarından bahisle ileride ödemek kaydıyla yemeklik ve tohumluk zahire talep etmişler ise de mezkur zahirenin mürettebat-ı askeriyede karşılığı olduğundan ve ahalinin böyle zamanlarda borçlanma şartlarını yerine getiremeyecekleri anlaşıldığından bahisle köyün emlak ve arazi sahipleriyle ileri gelenlerinin kefaletiyle hasat vaktine kadar muhtaç olan ahaliye fevkalade olarak Ziraat Bankası’ndan akçe ve zahire itasına dair Erzurum vilayetinden alınan telgraf name irsal kılınmış ve ayrıca ihtiyacın şiddetine mebni ahaliden bazılarının ise Sivas vilayetine göç etmeye başladıklarına dair Nafia ve Ticaret Nezâreti’ne gönderilen 6 Teşrin-i Evvel 1308/18 Ekim 1892 tarihli tahrirat

128sDH.MKT.154/ 41, 7 Teşrin-i Evvel 1309/19 Ekim 1893

129 DH.MKT.157/ 9, 12 Teşrin-i Evvel 1309/24 Ekim 1893

köyünde bir hafta zarfında yirmi iki kişi kolera salgınından öldü. Bunun üzerine bir doktorun buraya gönderilerek gerekli sıhhi tedbirlerin alınması için Erzurum'dan, Dâhiliye Nezaretine telgraf çekildi.¹³⁰ Hanikin ve Bayezid tahaffuzhaneleri içinde 30.000 liralık bir bütçe ayrıldı¹³¹ ve kurulan bu tahaffuzhaneler kolera salgının yayılmasını önlemede karantina uygulamasından daha etkili olabilmekte idi.¹³² Ocak ayından sonra İran'da kolera salgını son bulsa da nisan ayına kadar Güney İran'dan Osmanlı'ya gelen gemilere karantina uygulamasına devam edildi.¹³³ Alınan önlemler kısmen netice verdi. Örneğin Bayezid mutasarrıflığı, Mart 1894'te yirmi günden beri İvanın her tarafında kolera vukuatı olmaması nedeni ile doktor ve gardiyanlı kordonlara ihtiyaç kalmadığını Karantina Nezaretine bildirdi.¹³⁴ Bununla birlikte vilayetlerde tesis olunan karantina alanlarının gelir ve giderlerinin bölgenin mal sandığına ait olması nedeni ile Karakilise ve Eleşkird'in birkaç köyünde zuhur eden kolera salgını için istihdam edilen gardiyan ve sıhhiye memurlarının maaş zammı ile harcırahlarının buradan ödenmesi de kararlaştırıldı.¹³⁵

XX. yüzyılda da Bayezid sancağında ortaya çıkan salgın hastalıklara karşı gerekli önlemler alınmaya devam etti. 1902'de Bayezid sancağı merkezine beş saat mesafede bulunan Mevsun köyünde askerler arasında kolera şüphesi üzerine buraya hemen sıhhiye müfettişi iki doktorun gönderilmesi kararlaştırıldı. Ancak doktorların buraya geliş süreleri altı yedi günü bulacağı gerekçesi ile Bayezid'e yakın Eleşkird kasabasından bir askeri doktorun hemen Bayezid'e doğru yola çıkması Bayezid mutasarrıflığından talep edildi. Ayrıca Erzurum valisi Nazım tarafından gönderilen şifreli telgrafla da hastalığın belirtileri, ne zaman ve en erken kimde zuhur ettiği, hastalıktan ölenlerin olup olmadığı, bu salgının ahaliye bulaşıp bulaşmadığının tespiti gibi konular hakkında da bilgiler verildi.¹³⁶ Bu bilgiler kapsamında 7 Mayıs'ta gereğinin yapılarak lüzumu kadar doktor ve eczacı ile gerekli malzemelerin hemen gönderilip hastalığın yayılmasının önlenmesine ve neye ihtiyaç varsa temin edilmesine karar verildi.¹³⁷

1904'te ise Bağdat'ta kolera salgınından insanların ölmesi üzerine, Bağdat'tan Zor'a gelen 51, İran'dan Bayezid'e gelen 97 yolcu için hemen Zor ve Bayezid'e doktorlar görevlendirildi ve buraların karantina altına alınması sağlandı. Yapılan muayenelerde yolcularda bir hastalık görülmediği Karantina Nezaretine telgrafla, buradan da sadarete bildirildi.¹³⁸ Ancak bu tarihte Tebriz'de ortaya çıkan kolera salgını Maku ve Ovacak'ta ölümlere neden olunca, salgının vilayet dâhiline sirayet etmesini önlemek için ihtiyaten karantina bölgesi oluşturuldu. Ancak Bayezid'de doktor bulunmadığından maaşı hazine tarafından ödenmek üzere üç nefer doktorun hemen buraya tayinine, bunlarda bölgeye varıncaya kadarda frengi hastalığı tedavisi nedeni ile İspir ve Keskim kazalarında bulunan Doktor Yunus ve Safi Efendi'nin Bayezid'e gitmesine karar verildi.¹³⁹ Eylül 1909'da da Bayezid sancağında kızıl, kızamık gibi hastalıklar ortaya çıkması üzerine Erzurum Valisi Celal Bey, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den^{140*} bir tabibin acilen buraya gönderilmesi gerektiğini Dâhiliye Nezaretine telgrafla bildirildi. Bunun üzerine Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Karantina Nezareti reisliği, bahsi geçen hastalıklar için bölgede gerekli tedbirlerin alınması için derhal vilayet sıhhiye müfettişinin veya vilayet merkez tabibinin buraya gitmesini emretti.¹⁴¹ Kasım ayında da Bayezid'in merkez, Tutak ve Diyadin kazaları hastalıktan temizlendi. Diyadin ve Eleşkird'deki çocuklarda baş gösteren çiçek hastalığı da ortadan kalktı. Fakat Karakilise'de suçiçeği, kızıl ve dizanteri gibi hastalıklar devam etti. Erzurum Valisi Celal Bey'de durum hakkındaki raporu Dâhiliye Nezaretine bildirdi. Vali tarafından oluşturulan bu rapor daha sonra Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Karantina Nezaretine iletildi.¹⁴² Ancak Aralık'ta Eleşkird nahiyesinde koleradan ölümlerin devam etmesi üzerine Erzurum karantinası inspektörü^{143*} Doktor Hofer'in bölgeye hareket etmesi ve salgın var ise nahiyenin derhal kordon altına alınarak hastalığın dışarıya yayılmasının

130 DH.MKT.202/35, 19 Kânûn-i Sâni 1309/31 Ocak 1894

131 Ayar, a.g.t.s.306

132 Yaşayanlar, "Osmanlı Döneminde..." s.756.

133 Ayar, a.g.t.s.57.

134 DH.MKT.219/10/1_2, 15 Ramazan 1311/10 Mart 1310/22 Mart 1894

135 DH.MKT.209/58, 25 Şaban 1311/19 Şubat 1309/3 Mart 1894

136 A.MKT.MHM.567/26, 22 Nisan 1318/5 Mayıs 1902

137 Y.PRK.ASK.181/65, 28 M.1320/24 Nisan 1318/7 Mayıs 1902

138 Y.PRK.SH.7/20, 4 B.1322/1 Eylül 1320/14 Eylül 1904

139 DH.MKT.907/75, 2 Ramazan 1322/28 Teşrin-i Evvel 1320/10 Kasım 1904

140 *Bu okulda başlangıçta 1839'da askeri hekim yetiştirildi. Fakat 1867'den sonra "Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye" nin kurulması ise sivil doktorlarda burada eğitim görmeye başladı. Bkz. İsmail Yaşayanlar, "Osmanlı Devleti'nde Kamu Sağlığının Kurumsallaşmasında Koleranın Etkisi" *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2017, s.3-4.

141 DH.MUİ.26/2_27, 29 Ağustos 1325/11 Eylül 1909

142 DH.MUİ.26/2_27, 27 Teşrin-i Evvel 1325/9 Kasım 1909

143 *Müfettiş.

engellenmesi istenmişti.¹⁴⁴ Taşrada görev yapan bu müfettişlerin hıfzıssıhha hakkında hazırladıkları raporları merkeze bildirme zorunluluğu da vardı.¹⁴⁵

26 Nisan 1910'da ise Varto kazasının Diyadin köyünde ortaya çıkan zatürre hastalığı içinde Muş'ta belediye tabibi olmadığından Erzurum'dan bir tabibin acilen Varto'ya gönderilmesi istendi. Ancak bura da Belediye ve Gureba hastanesi doktorları dizanteri hastalığı ile ilgilendiğinden Erzurum'dan Varto'ya doktor gönderilemedi. Bu defada karantina tabibi Doktor Hofer istendi fakat buda Karantina Nezareti tarafından uygun görülmedi.¹⁴⁶ Özellikle Erzurum, Hınıs ve Bayezid çevresi de tifo, ishal, çiçek, kızıl, kızamık gibi salgınlardan çok fazla etkilenmesi üzerine ¹⁴⁷ halk sağlığı kapsamında 1913'te "Vilayeti İdare-i Sıhhiye Nizamnamesi" ile "Sıhhiye Müdürlükleri" oluşturuldu. ¹⁴⁸ 1922'de ise TBMM tarafından zor şartlar içinde olunmasına rağmen "Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti" kuruldu ve salgın hastalıklarla mücadele edildi.¹⁴⁹

Bayezid ve çevresini olumsuz etkileyen diğer bir hususlar ise kıtlıklar ve asayiş sorunları idi. 1894'te Ermeni Katogikos'un İstanbul Ermeni patriğine gönderdiği mektup bölgedeki kıtlığın ne derecede olduğunu gözler önüne sermesi açısından önemlidir. Bu mektuba göre; Van, Muş, Eleşkird ve mahal-i saire ahalisinden bir takım Ermeniler yaşanan kıtlık sebebiyle hayatta kalmak için Rusya'ya göç etmişlerdi. ¹⁵⁰ Ermeni Katogikos İstanbul Ermeni patriğine; "Van, Muş, Eleşkird ve mahal-i saire ahalisinden bir takım Ermeniler yaşanan kıtlık sebebiyle hayatta kalabilmek adına çoluk çocuklarıyla birlikte yerlerinden hareket ederek mal ve eşyalarını terk etmişler ve geçen Eylül ayından beri akın akın Rusya'ya göç etmişlerdir. Düşükleri perişanlıktan başka Hamidiye süvari alayı efradı tarafından darp olunmak ve soyulmak gibi bir takım feci hallere de düşükleri halde Rusya hududuna ulaşmışlardır. Ancak Rusya hükümeti hududa muhacir kabul etmediğinden göçmenler kabul edilmemiştir. Sefalet içindeki halleriyle beraber şiddetli kışta cümlesinin telef olacakları muhtemel bulunmuş olduğundan durum Erivan valisine beyan olunmuş, zor durumda bulunan bu Ermenilerin ilkbaharda vatanlarına geri dönmeleri şartıyla şimdilik karyelerde iskanlarına müsaade edilmiştir. Öteden beri saltanat-ı seniyyenin sadık tebaasından olan bu Ermenilerin dağılmış koyun gibi toplanması lazım gelmektedir. Tebaa-i sadıkadan olan bu Ermeniler için İzmit tarafından Trabzon'a buğday nakil edildiği gazetelerde yazılmış ise de hükümet tarafından böyle bir tedbire teşebbüs olunduğu sahit midir? Günden güne halleri kötüleşecek olan bu zavallıları bu halden kurtarmak niyeti gerçek midir? Bunların cümlesinin bildirilmesi rica edilmektedir." diye yazmıştı.¹⁵¹ Esasen bölge yaşayan Ermeniler sadece kıtlıktan etkilenmedi. 1897'de 10 atlı ve 5 piyade eşkıyanın Ermeni köyü Kayabey'i basıp bazı Hristiyan haneleri basarak buralardaki hayvan ve eşyalarını yağmalayarak kaçmıştı. Bunun üzerine eşkıyaların yakalanmaları için bölgeye gerekli miktarda askerin sevk edilmesi talep edilmişti.¹⁵² 1899'da da Bayezid'in Kurum isimli Ermeni köyüne yerleştirilen Zilan Aşiretinden 12 hane buradaki 70 hanenin rahat ve huzurunu bozması üzerine, durum Ermeni Patrikliğinin şikâyetine neden olmuş ve burada da yine gerekli önlemlerin alınması istenmişti. ¹⁵³ 1907'de ise Eleşkird'e bağlı Ermeni köyü Karabey'i basarak insanları öldüren ve mallarını yağmalayan eşkıyalar yakalanmış ve burada asayiş sağlanmıştı.¹⁵⁴

Tabi bunun tam tersi durumlarda vardı. Örneğin; Eleşkird kazasında Ermeni fesat komitesi şubesi olup olmadığına da araştırılması kararlaştırılmıştı.¹⁵⁵ 1899'da Rusya sınırını geçen Ermeni eşkıyalar, Eleşkird kazasının Hanzir köyüne saldırmıştı. Bunun üzerine buranın güvenliğinin sağlanması için derhal gerekli tedbirlerin alınması istenmişti. ¹⁵⁶ 1903'te de eşkıyalık yapan Ermeniler ile askeri müfrezeler arasında çıkan çatışmada Eleşkird'de on, Amar'da da beş Ermeni ölü geçirilirmiş fakat bazıları yaralı olarak Rusya tarafına kaçmıştı.¹⁵⁷ 1904'te de İran

144 DH.MUİ.45/1_21, 1 Z.1327/1 Kânûn-i Evvel 1325/14 Aralık 1909

145 Yaşayanlar, "Osmanlı Devleti'nde Kamu..." s.9

146 DH.MUİ.81/ 49, 15 R.1328/13 Nisan 1326/26 Nisan 1910

147 Küçükkuşurlu ve Zengin, a.g.m, s. 501.

148 Yazıcı, a.g.m. s.72.

149 Süleyman Tekir, Sıhhiye Ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin Kuruluşu Ve Erken Cumhuriyet Dönemindeki Faaliyetleri (1920-1930), Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Belgi, Sayı 18 (Yaz 2019/II),s. 1301

150 BEO.410/30717, 19 Zilkade 1311/12 Mayıs 1310/24 Mayıs 1894

151 DH.TMIK.M.8/ 67, 19 Muharrem 1314/19 Haziran 1312/30 Haziran 1896

152 DH.ŞFR.217/ 81, 4 Teşrin-i Sâni 1313/16 Kasım 1897

153 Karataş ve Kul, a.g.m, s.359

154 DH.TMIK.M.44/27, 05 Ca 1325/ 16 Haziran 1907

155 DH.MKT.1714/81, 15 Şaban 1307/6 Nisan 1890

156 DH.TMIK.M.77/45, 06 Cemaziyelahir 1317/12 Ekim 1899

157 DH.TMIK.M.156/40, 1 Şaban 1321/ 23 Ekim 1903

ve Rusya tarafından gelen Ermenilerin Bayezid taraflarında tecavüzlere devam etmeleri üzerine Haydaranlı Aşireti mensubu muhtarlar ile iki binbaşı ve zabıt, Van'a gelerek gerekli önlemlerin alınması hakkında bir takım taleplerde bulunmuşlardı.¹⁵⁸

Bölgede asayiş sadece Ermeni eşkıyalar değil Kürt eşkıyalarda bozmakta idi ve bunlarla ilgili de gerekli tedbirler alındı. 1888'de İran eşkiyasından sekiz atlının, Karakilise'ye tabi Mülksan köyüne hücum etmesinin haber alınması üzerine hemen ahali ve Taşlıçay'daki nöbetçi askerler bunlara karşılık vermiş ancak netice alınamayınca bu bölgeye Bayezid'den bir süvari bölüğün hemen Diyadin'e sevk olunması emredilmişti.¹⁵⁹ 1890'da da Bayezid sancağı hududunda bulunan Adakent kışlağına saldıran Rusyalı Kürt eşkıyalar hakkında konu ile ilgili olarak Osmanlı, Rus sefaretine bir takrir göndermiş, Rusya'da, Osmanlı'ya cevap olarak Davud oğlu Kalo'nun sorguya çekildiğini, Rusyalı Kürt eşkıyaların adam yaralama, tecavüz, yağmacılık, mal-eşya ve hayvan çalmak gibi pek çok suçlar işlediklerini bildirilmişti.¹⁶⁰ Bunun üzerine Osmanlı'da Bayezid sancağı ahalisinin eşkiya tasallutundan muhafazası ve asayişin temini için buralardaki daimi asker mevcudunun artırılması kararlaştırılmıştı.¹⁶¹ 1892'de de Eleşkird'in Müslüman köylerinden İmad Köyü'ne iskân edilen aşiret reislerinden Selim Paşa ve avenesinin köylüye zulüm etmesi üzerine, muhtar ile köylü bir dikçe yazarak bu kişilerin köyden çıkarılmasını talep etmişti. ¹⁶² 1895'te ise Bayezid'de bazı Kürt aşiretlerin, Karakilise ve Eleşkird kazalarına sürekli tecavüzlerde bulunmaları üzerine buralarda askerlerin sürekli devriyeye çıkmalarına karar verilmiş, Şakir Paşada asayişin temini için gerekli girişimlerde bulunmuştu ¹⁶³ 1896'da da Kürt eşkıyaların Karakilise ile Keşiş ve Yoncalı köylerine saldırılarda bulunması üzerine önlemler alınmış, bunların yakalanması içinde Bayezid kumandanı Rahmi Paşa görevlendirilmişti. Ancak paşanın görevi kabul etmemesi üzerine saldırıların tekrar yaşanmaması için bu görev Karakilise Hudut Kumandanı Rami Paşa'ya havale olunmuştu. ¹⁶⁴ 10 atlı ve 5 piyadeden oluşan eşkıyanın 1897'de Kayabey köyündeki bazı haneleri basarak mallarını gasp etmeleri üzerine de hemen gerekli tedbirlerin alınması ve buralara yeteri kadar asker sevk edilmesi istenmişti. ¹⁶⁵ Bu tarihte ayrıca Beyazid'de bulunan Ademanlı Aşireti ile Van'daki Haydaranlı Aşireti arasında Tucu Yaylası nedeni ile anlaşmazlık çıkmaması içinde bir takım önlemler alınmıştı.¹⁶⁶ 1904'te ise Bayezid'e tabi Turnak kazasının Ohan köyünden Kürt eşkiya tarafından gasp olunan hayvanlar için Dördüncü Ordu Müşiri adına Mirliva Sami Paşa ile bir askeri müfreze görevlendirmiş, Bu birlikler eşkıyalar ile çatışmaya girerek bir ölü, iki yaralı eşkiyayı ele geçirmişti. ¹⁶⁷

Beyazid'de hayvan hastalıklarına karşı da bir takım önlemler alındı. Örneğin; 1891'de Rusya tarafından Bayezid'in Diyadin kazasıyla Hamur nahiyesinde ve Erzurum sancağının Pasinler tarafında, sığır vebası hastalığının hayvanlara bulaşması üzerine buralara baytarlar görevlendirildi ve özel talimatlarla gerekli tedbirler alındı. Alınan tedbirler Erzurum'dan telgraflarla Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye'ye buradan da Karantina Nazırlığı ve Baytar komisyonuna havale edildi. ¹⁶⁸ Yine Rusya'dan gelecek hayvanlarında kordon altına alınması ve deri ticareti hakkında ne lüzumlu ise yapılması istendi. ¹⁶⁹ Diyadin kazasında görev yapan Süvari Yirminci Alay Miralay İbrahim Bey'e de Bayezid sancağı ve Diyadin kazası merkezi ile bazı köylerinde ortaya çıkan sığır vebası salgını içinde bir baytar zabıtının bölgeye gönderilmesi talimatı verildi. Ancak İbrahim Bey'in gereğini yerine getirmemesi hastalığın şiddetle yayılmasına neden olunca durum Sıhhiye Nezareti'ne rapor edilerek gerekli önlemlerin alınması talep edildi.¹⁷⁰

Sonuç

Toplu insan ölümlerine neden olan salgın hastalıklar tarih boyunca büyük yıkımlara neden oldu. Tarihin ilk çağlarından itibaren salgın hastalıklar, Avrupa'dan sonra Osmanlı Devletinde de görüldü. Özellikle veba,

158 Karataş ve Kul, *a.g.m*, s.352

159 Y.PRK.ASK.50/ 88, 22 Muharrem 1306/17 Eylül 1304/ 22 Eylül 1888

160 HR.TH.7/2, 6 Şubat 1305/18 Şubat 1890

161 DH.MKT.1714/81, 15 Şaban 1307/6 Nisan 1890

162 Karataş ve Kul, *a.g.m*, s.359

163 DH.ŞFR.183/101, 26 Teşrinvevvel 1313, 7 Kasım 1895

164 DH.TMIK.M.8/ 67, 19 Muharrem 1314/19 Haziran 1312/30 Haziran 1896

165 DH.ŞFR.217/ 81, 4 Teşrin-i Sâni 1313/16 Kasım 1897

166 Karataş ve Kul, *a.g.m*, s.348

167 DH.TMIK.M.180/9, 1 Ağustos 1320/14 Ağustos 1904

168 DH.MKT.1858/117/1_1, 15 C.1308/14 Kânûn-i Sâni 1306/26 Ocak 1891

169 DH.MKT.1858/117/1_2, 11 Ağustos 1307/23 Ağustos 1891

170 DH.MKT.1808/49/1_1-2, B.1308/30 Kânûn-i Sâni 1306/11 Şubat 1891

kolera, sıtma, humma, difteri, kızamık, çiçek gibi salgın hastalıklar dünya genelinde toplu ölümlere yol açtı. Bu nedenle Osmanlı Devleti, XVII. yüzyıldan itibaren siyasi, askeri ve ekonomik sorunlar yaşasa da, nerdeyse bütün vilayetlerinde ortaya çıkan salgınlara karşı bir takım önlemler aldı. Buna bağlı olarak Osmanlı kentleri arasında bulunan Bayezid’de de salgınlar ortaya çıktığında gerekli önlemleri hemen aldı. Öncelikli olarak İran’da ve kent çevresinde salgın şüphesi görüldüğünde bunun araştırılarak, eğer salgın var ise hemen karantina uygulamasının başlatılmasını sağladı ve ivedilikle buralara doktorlar görevlendirerek salgınlara engellemeye çalıştı. Şehirdeki doktorlar askeri veya sivil yâda Müslüman-gayrimüslim fark etmeden salgınlara karşı görev yaptı. Ayrıca bu doktorlar müfettişler tarafından da denetlendi. Alınan önlemler kapsamında bölgeye eczacı ve gerekli malzeme temini de sağlayan Osmanlı, Bayezid’de alınan tedbirlerinde İstanbul merkezine bildirilmesini yöneticilerden istedi. Salgınlara karşı alınan bu önlemler TBMM’nin ilk dönemlerinde de devam etti. Bu önlemler bir dönem salgın hastalıkların ortadan kalkmasını sağlasa da şehirde ölümler gerçekleşti ve bu salgınlardan sadece sivil halk değil askeri birliklerde zarar gördü. Bayezid’de ortaya çıkan kıtlıklar nedeni ile de burada yaşayan insanlar başka yerlere göç etti.

Osmanlı döneminde Bayezid ve çevresini olumsuz etkileyen diğer önemli husus ise burada yaşanan asayiş problemleri idi. Özellikle Kürt ve Ermeni eşkıyaların Bayezid ve çevresine saldırılarda bulunması, buralarda düzenin bozulmasına, asayişin ortadan kalkmasına ve Müslüman-gayrimüslim fark etmeksizin insanların zarar görmesine neden oldu. Bu saldırılar karşısında halk bazen askeri birliklerle beraber hareket etti. Ancak bundan netice alınmayınca, Bayezid ve çevresine takviye askeri birlikler sevk ederek insanların can ve mallarını devlet tarafından korumaya çalışıldı. Bir dönem bu askeri birlikler eşkıyalık faaliyetlerini durdurmuş olsa da tam olarak netice alınmadı. Şehirde ortaya çıkan salgın hayvan hastalıklarından da birçok hayvanın telef olması üzerine bölgeye baytarlar görevlendirdi.

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Dâhiliye Mektubî Kalemi

DH.MKT.1714/81, 15 Şaban 1307/6 Nisan 1890, DH.MKT.1858/117/1_1, 15 C.1308/14 Kânûn-i Sâni 1306/26 Ocak 1891, DH.MKT.1808/49/1_1-2, B.1308/30 Kânûn-i Sâni 1306/11 Şubat 1891, DH.TMIK.M.8/ 67, 19 Muharrem 1314/19 Haziran 1312/30 Haziran 1896 DH.MKT.1858/117/1_1, 15 C.1308/14 Kânûn-i Sâni 1306/26 Ocak 1891, DH.MKT.1858/117/1_2, 11 Ağustos 1307/23 Ağustos 1891, DH.MKT.1808/49/1_1-2, B.1308/30 Kânûn-i Sâni 1306/11 Şubat 1891, DH.MKT.1986/ 43, 30 Temmuz 1308/11 Ağustos 1892, DH.MKT.2001/38, 21 S.1310/1 Eylül 1308/13 Eylül 1892, DH.MKT.2012/15, 6 Teşrin-i Evvel 1308/18 Ekim 1892, DH.MKT/2028/93, 17 Ca.1310/25 Teşrin-i Sâni 1308/7 Aralık 1892, DH.MKT.154/ 41, 7 Teşrin-i Evvel 1309/19 Ekim 1893, DH.MKT.157/ 9, 12 Teşrin-i Evvel 1309/24 Ekim 1893, DH.MKT.202/35, 19 Kânûn-i Sâni 1309/31 Ocak 1894, DH.MKT.219/10/1_2, 15 Ramazan 1311/10 Mart 1310/22 Mart 1894, DH.MKT.209/58, 25 Şaban 1311/19 Şubat 1309/3 Mart 1894, DH.MKT.907/75, 2 Ramazan 1322/28 Teşrin-i Evvel 1320/10 Kasım 1904.

Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Nezareti

DH.MUİ.26/2_27, 27 Teşrin-i Evvel 1325/9 Kasım 1909, DH.MUİ.26/2_27, 29 Ağustos 1325/11 Eylül 1909, DH.MUİ.45/1_21, 1 Z.1327/1 Kânûn-i Evvel 1325/14 Aralık 1909, DH.MUİ.81/ 49, 15 R.1328/13 Nisan 1326/26 Nisan 1910.

Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelât ve Islahât Komisyonu Evrakı Muamelat

DH.TMIK.M.180/9, 1 Ağustos 1320/14 Ağustos 1904, DH.TMIK.M.8/ 67, 19 Muharrem 1314/19 Haziran 1312/30 Haziran 1896, DH.TMIK.M.156/40, 1 Şaban 1321/ 23 Ekim 1903, DH.TMIK.M.44/27, 05 Ca 1325/ 16 Haziran 1907.

Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi

DH.ŞFR.217/ 81, 4 Teşrin-i Sâni 1313/16 Kasım 1897, DH.ŞFR.183/101, 26 Teşrinievvel 1313, 7 Kasım 1895.

Bab-ı Ali Evrak Odası

BEO.410/30717, 19 Zilkade 1311/12 Mayıs 1310/24 Mayıs 1894.

Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı

A.MKT.MHM.567/26, 22 Nisan 1318/5 Mayıs 1902.

Yıldız Perakende Sıhhiye Nezâreti Maruzâtı

Y.PRK.SH.7/20, 4 B.1322/1 Eylül 1320/14 Eylül 1904.

Yıldız Perakende Evrak Askeri Maruzat

Y.PRK.ASK.50/ 88, 22 Muharrem 1306/17 Eylül 1304/ 22 Eylül 1888, Y.PRK.ASK.181/65, 28 M.1320/24 Nisan 1318/7 Mayıs 1902.

Hariciye Nezareti Tahriratı Hariciye Kalemi

HR.TH.7/2, 6 Şubat 1305/18 Şubat 1890.

Araştırma Eserler ve Makaleler

Aktaş, E. (2015). "Erzurum Vilayetinde 1910 Kolera Salgını ve Etkileri", *Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Cilt 8, Sayı: 39, ss.244-253.

Aktaş, E. (2015). *Erzurum ve Trabzon Vilayetlerinde Salgın Hastalıklar (1838-1914)*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Erzurum.

Ardıç, M. (2019). "Bakü'de Kolera Salgını ve Osmanlı Devleti'nin Başvurduğu Bazı Sıhhi Uygulamalar (1893-1894)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, SUTAD* 46, ss.303-316, s.310

Ayar, M.- Kılıç Y. (2017). "Osmanlı'da Vebanın Sona Erişine Dair Bir Değerlendirme", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 17/2 Kış, ss. 163-181

Ayar, M. (2005). "*Osmanlı Devleti'nde Kolera Salgını: İstanbul Örneği (1892 – 1895)*", Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.

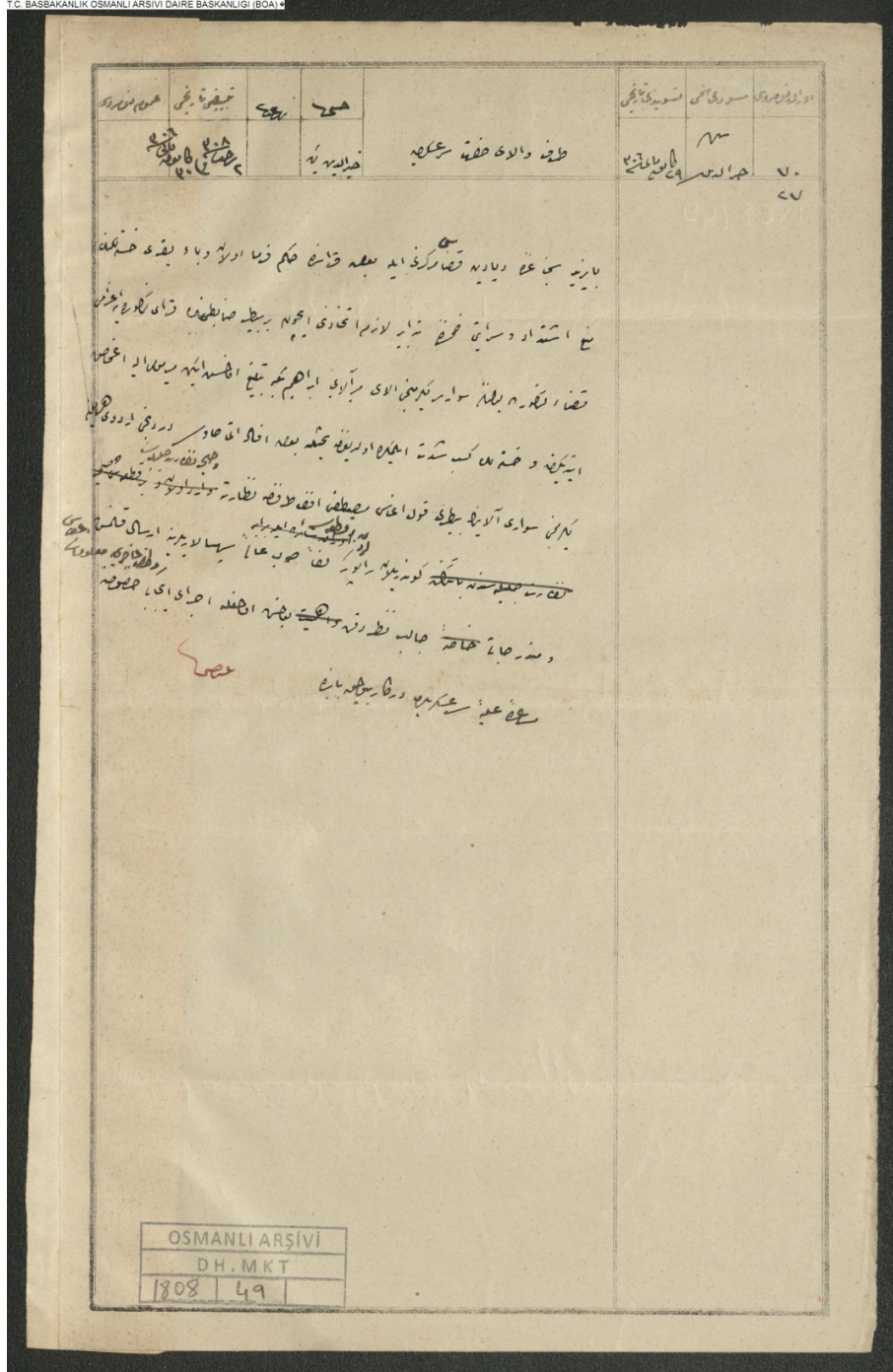
- Batği, Ö. (2017). "Seyahatnamelerde Osmanlı insanının hastalıkları ve tedavi yöntemleri", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)*, 4(8), ss.169-182.
- Bozan, O. (2015). "Diyarbakır Vilayetinde 1894-1895 Kolera Salgını ve Etkileri", *Türk Dünyası Araştırma Vakfı, Türk Dünyası Araştırma Dergisi* (18), ss. 219-240.
- Bulmuş, B. (2010) "Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba Kavramları Üzerine: Mistisizmden Sosyal Reforma", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, Cilt:3, Sayı:6, ss.45-51.
- Büyükçınar A. B. (2017). "Gürcü Kaynaklarına Göre Gürcistan Altın Çağ Döneminin Son Hükümdarı: Kraliçe Tamar", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 3 / 4, ss. 31-46
- Çapan, F. (2019). "İslam Dünyası'nda Bimaristanlar ve Gelişme Süreçleri", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, Cit:18, Sayı:3, ss. 1205-1219.
- Çetin, Y. (2012). *Tarihi Kalıntılar ve Kültürel Değerleri ile Ağrı*. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları, 2012, s.11.
- Gül, A. (2009). "XIX. Yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek Ve Kızamık)" *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı:41, Erzurum, s. 239-270
- Günergun F. (1992). "XIX. Yüzyılın İkinci Yarisında Osmanlı Kimyager-Eczacı Bonkowski Paşa (1841- 1905)," *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi*, 17-19 Şubat 1988, Kongreye Sunulan Bildiriler, Türk Tarih Kurumu, Ankara, ss. 229-252.
- Halaçoğlu, Y. (1988), "Ağrı" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1, İstanbul, s.479.
- Karasu, M. ve K, Karasu, D.(2019). "R.1308 (M.1892/1893) Tarihli Erzurum Vilayet Salnamesine Göre Bayezid Sancağı", *Asia Minor Studies Journal* 7(1), ss. .115-129.
- Karataş, Y. (2011). "XIX. Yüzyılın Sonlarında Bayezid Sancağının Demografik Yapısına Dair Tespitler", *Tarih Dergisi*, Sayı 52 (2010/2), İstanbul, ss.103-122
- Karataş, Y. (2011) "Bayezid Sancağı'nın Demografik Yapısına Genel Bir Bakış", *Tarih Dergisi*, Sayı 52, (2010/2), İstanbul 2011, ss.103-122.
- Karataş, Y. Ve Kul, E. (2012), "XIX. Yüzyılın sonlarında Bayezid Sancağındaki Aşiretler ve İskân Politikası", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, Sayı 48, Erzurum, ss. 343-364
- Kavaklı Kundakçı S. (2019). *Osmanlı Klasik Döneminde Taşköprü Kazası'nın Sosyal Ve Ekonomik Tarihi*. Hiper yayın, İstanbul.
- Kaya, F. ve Karataş Y. ve Özgül İ.(2014) "Erzurum Vilayeti Bayezid-Diyadin-Karakilise Tutak ve Eleşkird Kasabalarının 1913 Yılı Sıhhi ve İctimai Coğrafyası", *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*, Cilt:7, Sayı:29, s.563.
- Kaya, H. (2017) "19. Yüzyılın Birinci Yarisında Aşiretler ve Demografik Yapı; Bayezid Sancağı", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, ss. 2594-2612
- Kaya, F. ve Karataş, Y. (2014) "Bayezid (Ağrı) Vilayeti Sıhhi Ve İctimaî Coğrafyası", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7 Sayı: 30, s.158-180.
- Kılıç, O. (2019) Salgın Hastalıkların Osmanlı Vergi Düzenine Etkisi, Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri 1(İzmir, 25-27 Nisan 2019), Ed. Mustafa Öztürk - Ayşe Değerli, İzmir, ss.371-381
- Koçak, Z.(2019). *Manastır'da Hukuk Ve Adalet Uygulamaları (1700-1730)*, Gece Kitaplığı Ankara.
- Küçükkuşurlu, M. ve Zengin, E. (2018). "1965 Erzurum (Tekman, Çat, İlica) Kızamık Salgını", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, TAED-61, Erzurum, ss.497-518.
- Özer, S. (2016). "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nde Tifüs (Lekeli Humma) Salgını", *Bellekten*, Cilt : LXXX, Sa. 287, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu, Ankara, ss.219-260.
- Özgül İ. ve Kirca, E. (2018). "Bayezid Mutasarrıfı Mahmut Paşa'nın Merkezle İlişkileri Hakkında Bir Değerlendirme", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:1 Sayı:40, ss.413-428.
- Özgül İ. (2019). "Osmanlı Devleti'nin Muhalefet Politikasına Dair Tespitler (Bayezid Sancağı Örneği)", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Mart, 23(1),ss.365-380
- Özlü, Z. (2017). "Osmanlı Devleti'nde Difteri Hastalığı Ve Koruyucu Sağlık Hizmetlerine Dair Bulgular (19. Yüzyıl Sonları Ve 20. Yüzyıl Başlarında)", *Bellekten*, Cilt: LXXXI, Sayı:291,ss. 419-482

- Özlü, Z. ve Demir, E.(2018). “Osmanlıda İlk Kuduz Tedavi Müessesesi Da’ül-Kelb’in Fiziki Özellikleri”, *Tarihsel Süreçte Anadolu’da Kuduz*, Ed. Çağrı Büke, Şükran Köse vd., Gece Kitaplığı, Ankara, ss.163-180.
- Özlü, Z. ve Demir, E. (2018). “Osmanlı’nın son Yıllarında Köpek Dışındaki Bazı Hayvanlarda Kuduz Hastalığının Teşhisine Dair Bulgular”, *Tarihsel Süreçte Anadolu’da Kuduz*, Ed. Çağrı Büke, Şükran Köse vd., Gece Kitaplığı, Ankara, ss.277-292,
- Özlü, Z. ve Tiryaki, K.(2018). “Osmanlı Dönemi Cildiye Uzmanlarından Doktor Muallim Ali Rıza Bey’in Cüzzam Hastalığı Hakkındaki Görüşleri”, *Tarihsel Süreçte Anadolu’da Cüzzam*, Ed. Fevzi Çakmak Şükran Köse vd., Ankara 2018, ss.165-180
- Özlü, Z. (2014). “19. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devletinde hazırlanan iki risale, vebâ-yı bakarî ve zâtülceb” *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, 12(23), ss. 99-114.
- Panzac, D. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Veba (1700-1850)*. çev. Serap Yılmaz, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Sarıyıldız, G. (1994). “Karantina Meclisinin Kuruluşu ve Faaliyetleri”, *Bellekten*, Cilt: LVIII – Sayı: 222, Ağustos, s.329-376
- Şehsuvaroğlu, B.N. (1958). *Türkiye Karantina Tarihine Giriş*, İstanbul Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Akgün Matbaası, İstanbul.
- Şimşek K. (2020). “Osmanlı Devri Denizli’de Salgın Hastalıklar” *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 38, Denizli, ss. 163-176.
- Şimşek K. (2020). “Osmanlı Devri Denizli’de Sığır Vebası: Vebâ-yı Bakarî”, *Belgi Dergisi*, Cilt.2, Sayı.19, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış /I, ss. 2068-2080.
- Tekir, S. (2019). “Sihhiye Ve Muavenet-İ İçtimaiye Vekâleti’nin Kuruluşu Ve Erken Cumhuriyet Dönemindeki Faaliyetleri (1920-1930)”, *Belgi Dergisi*, Sayı 18 (Yaz/II), Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi ss. 1301-1326.
- Tuncel, M. (1994) “Doğu Bayezid” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 9, İstanbul 1994, s.492-494.
- Turan, M. (2014). “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Veba-yı Bakarî Salgını ve Düşündürdükleri ”, Prof. Dr. Mustafa Keskin Armağanı Türk Tarihi ve Araştırmaları, Ed. Remzi Kılıç, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, ss.977-993
- Uludağ, O.Ş. (1938). “Son Kapitulâsyonlardan Biri: Karantina Türkiye Tarihinin son XX Yıllık Devrine Ait Kronoloji”, *Bellekten*, Cilt: II – Sayı:7-8, Yıl: 1938,s.445-467.
- Varlık, N. (2012). “Tâun” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi*, Cilt:40, İstanbul, ss. 175-177.
- Varlık, N. (2018). “Osmanlılarda Veba Salgınları”, *Toplumsal Tarih* 296, Ağustos,ss.30-36
- Yaşayanlar, İ.(2015). “Sinop, Samsun Ve Trabzon’da Kolera Salgınları, Karantina Teşkilatı Ve Kamu Sağlığı Hizmetleri (1876-1914)”, Basılmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Bursa.
- Yaşayanlar, İ. (2017), “Osmanlı Devleti’nde Kamu Sağlığının Kurumsallaşmasında Koleranın Etkisi” *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, ss.2-24.
- Yaşayanlar, İ. (2018). “Bir Hastalık Olarak Kolera ve Tarihte Kolera Pandemileri”, *Toplumsal Tarih* 296, Ağustos 2018,ss.49-55.
- Yaşayanlar, İ. (2018). “Osmanlı Döneminde Uygulanan Deniz Karantinasına İlişkin Bazı Bilgiler”, *Âb-ı Hayât’ı Aramak Gönül Tekin’e Armağan*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, ss.737-761.
- Yazıcı, S. (2019). “Meclis-i Mebusan Bütçe Görüşmelerinde Salgın Hastalıklarla İlgili Tartışmalar ve Öneriler (1914-1918)”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırma Dergisi, OSMED* 5(8) ss.70-92.
- Yıldırım, N. (2010). İstanbul’un Sağlık Tarihi, Sağlık Teşkilatı- Salgınlar Bulaşıcı Hastalıklar ve Mücadele, Koruyucu Sağlık Kurumları- Hastaneler-Tıp Eğitimi, Düzey Matbaacılık, İstanbul
- Yılmaz, Ö. (2017), “1847-1848 Kolera Salgını ve Osmanlı Coğrafyasındaki Etkileri”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, VI (1), ss.23-55.
- Yılmaz, Ö. (2017). “Veba, Kolera ve Salgınlar: Trabzon’da Halk Sağlığı ve Sağlık Kurumları (1804-1895)”, *Mavi Atlas*, 5(1), ss.172-200

EKLER

EK.1

Bayezid sancağında Diyadin kazası merkezi ile bazı köylerini etkisi altına alan Veba-i Bakarı (Sığır Vebası) hastalığının önlenmesi adına alınması gereken tedbirler için bir baytar zabıtının bölgeye gönderilmesi Diyadin kazasında bulunan Süvari Yirminci Alay Miralayı İbrahim Bey'e tebliğ olunmuş iken İbrahim Bey'in gereğini yerine getirmediğinden ve hastalığın şiddetle yayıldığından bahisle durumun Sıhhiye Nezareti'ne rapor edildiği ve bunun üzerine gereğinin yapılması husunda

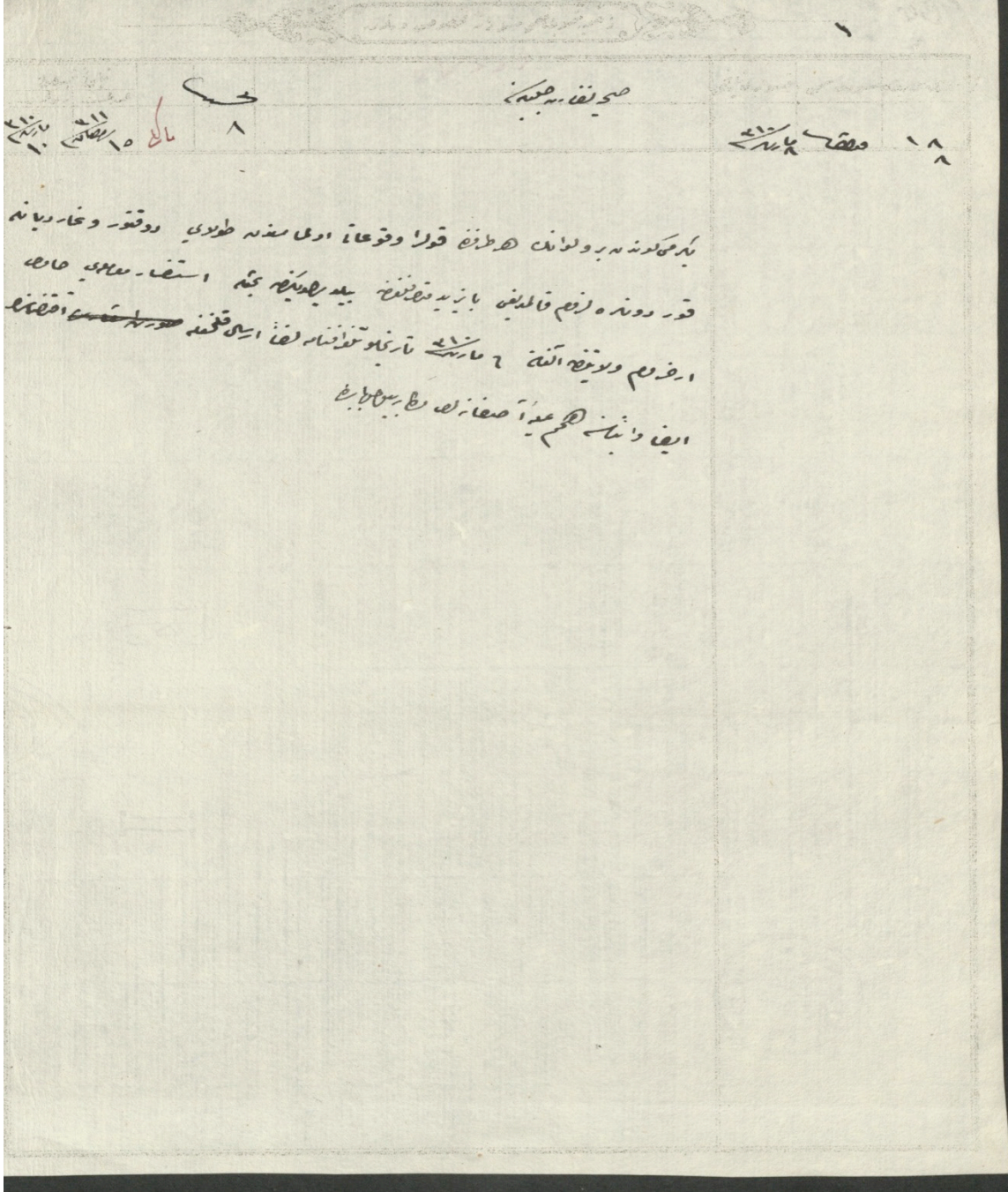

DH.MKT.01808.00049.001

DH.MKT.1808/49_1/ 2 B.1308/30 Kânûn-i Sâni 1306/11 Şubat 1891

EK.2

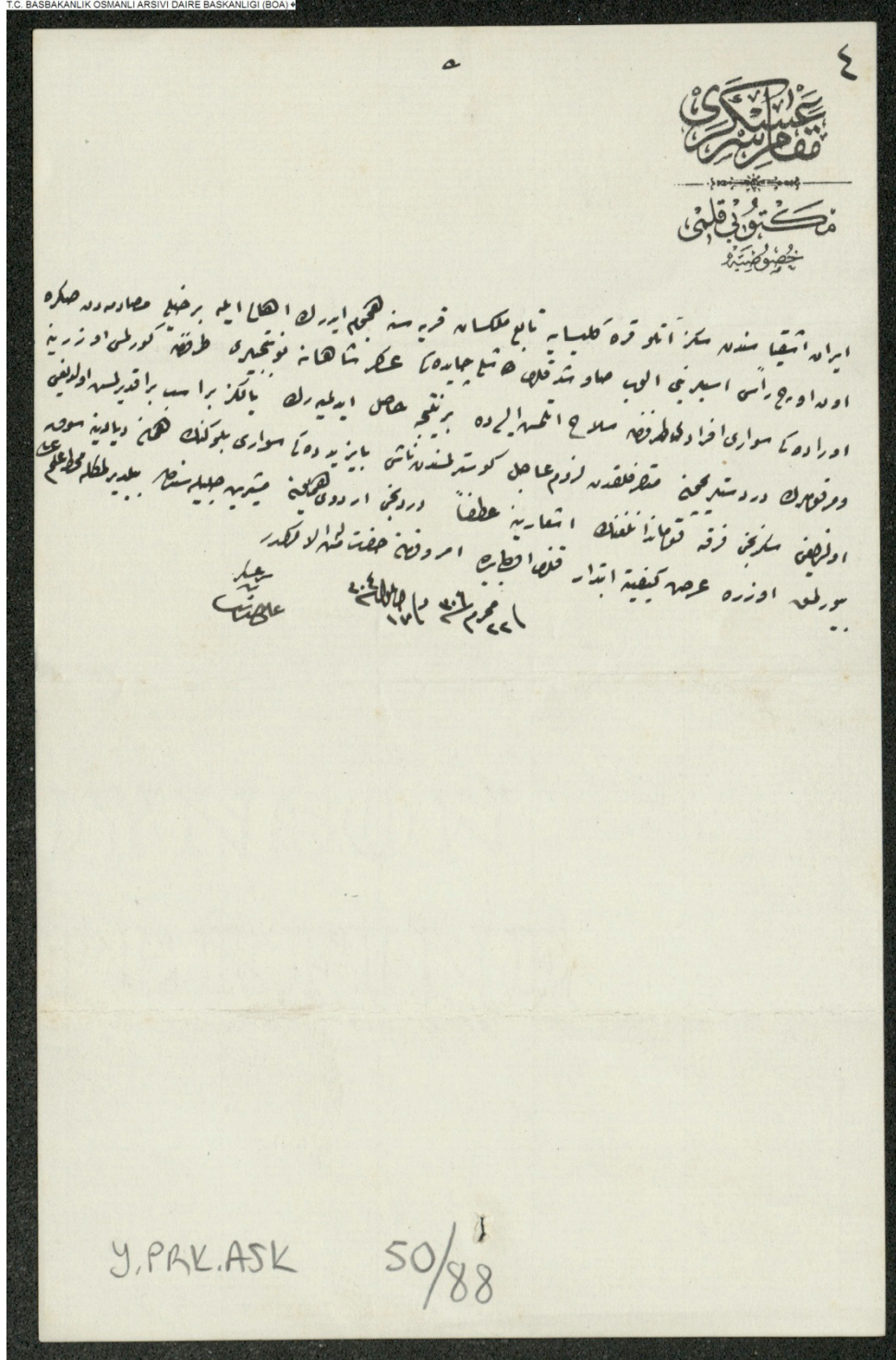
Yirmi günden beri livanın her tarafında kolera vukuatı olmamasından dolayı doktor ve gardiyanlı kordonlara ihtiyaç kalmadığının Bayezid mutasarrıflığından bildirildiğine dair Sihhiye Nezareti'ne gönderilen 15 Ramazan 1311/10 Mart 1310/22 Mart 1894 tarihli tahrirat

DH.MKT.219/10/1_2

EK.3

İran eşkiyasından sekiz atlının Karakilise'ye tabi Mülksan) köyüne hücum ederek ahali ile bir hayli çarpışmadan sonra on üç tane atlarını alıp savuştukları, Taşlıçay daki asker nöbetçileri tarafından görülmeleri üzerine oradaki süvariler tarafından atılmış ise de bir netice alınamadığı ve eşkiyanın yakalanması için Bayezid'deki süvari bölüğünün hemen Diyadin'e sevk olduğuna dair 22 Muharrem 1306/17 Eylül 1304/ 22 Eylül 1888 tarihli tahrirat

Y.PRK.ASK.00050.00088.001

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 12.02.2020 ✓Accepted/Kabul: 09.03.2020

DOI: 10.30794/pausbed.688598

Araştırma Makalesi/ Research Article

Aydoğın Ünal, B. (2020). "Türkiye'deki Seçmen Tercihlerinin Coğrafi Kümeleme Analizi: 24 Haziran 2018 Seçimleri", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 39, Denizli, s. 21-32.

TÜRKİYE'DEKİ SEÇMEN TERCİHLERİNİN COĞRAFİ KÜMELEME ANALİZİ: 24 HAZİRAN 2018 SEÇİMLERİ

Betül AYDOĞAN ÜNAL*

Özet

Türkiye'deki seçmen tercihlerinin coğrafi kümelemesi son yıllarda sıklıkla tartışılmasına rağmen, bu çalışmalarda kullanılan yöntemler oluşacak küme sayısının analiz öncesinde belirtilmesini gerektirdiği için dezavantajlıdır. Bu çalışma, küme sayısının önceden belirtilmesi gerekliliğini aşmak amacıyla, 24 Haziran 2018 seçimlerinde seçmen tercihlerinin oluşturduğu optimal küme sayısını iki aşamalı kümeleme analizini kullanarak otomatik olarak hesaplamaktadır. Bu amaca ulaşmak için, ilk aşamada Akaike Bilgi Kriteri (AIC) kullanarak çeşitli kümeleme çözümlerinin performansı karşılaştırılmış ve ikinci aşamada en iyi performans gösteren kümeleme seçeneği belirlenmiştir. Çalışma, seçmen tercihlerinin üçlü kümeleme modeli sergilediğini ve kümeleri oluşturan iller arasında önemli ölçüde mekansal yakınlığın olması, oy verme kararında coğrafyanın belirleyici etkisini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye, Seçmen davranışı, Seçim coğrafyası, Kümeleme analizi, Seçimler.*

GEOGRAPHICAL CLUSTER ANALYSIS OF VOTER PREFERENCES IN TURKEY: ELECTIONS OF JUNE 24, 2018

Abstract

Scholars and practitioners have widely discussed the geographically clustered nature of voter preferences in Turkey. Despite the methodological advances, these studies have assumed a cluster specification with the number of clusters being exogenously determined. This study overcomes this limitation, estimates the optimal number of clusters by drawing on the information available from the voter preferences data on June 24, 2018 elections by conducting a two-step cluster analysis. The first step compares the performance of various clustering solutions using the Akaike Information Criterion, and the second step reports the estimates from the best performing specification. The paper finds that voter preferences exhibit a three-cluster pattern and spatial proximity of provinces in clusters indicate the role of geography on voting decisions.

Key Words: *Turkey, Voting behavior, Electoral geography, Cluster analysis, Elections.*

*Arş. Gör. Dr., Ege Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, İZMİR.
e-posta: betul.aydogan@ege.edu.tr, (orcid.org/0000-0003-2371-0921)

1. GİRİŞ

Seçim coğrafyası çalışmaları, diğer bir deyişle, seçimlerin sistematik mekansal analizi çalışmaları seçmen davranışının coğrafi yönünü incelemektedir (Kinsella, McTague ve Raleigh, 2015). Yakın çevre ve komşuların oy verme kararı üzerindeki etkisini mekansal kümeleme ile açıkladığı çalışmasıyla Key (1949), bu alana öncülük etmiş ve birçok siyaset bilimi çalışmasında mekansal boyutun analizlere dahil edilmesi sağlamıştır. Bu alandaki çalışmalar, modern demokrasilerdeki siyasi işleyiş hakkında bazı ön kabulleri yeniden sorgulamış ve coğrafi bakımdan seçmen tercihlerine dair bir örüntünün mevcut olduğu, başka bir ifadeyle, seçmenlerin seçim bölgeleri arasında rastgele dağılmış olarak görülemeyeceği üzerine uzlaşa sağlamıştır (Agnew, 1996). Bu eğilimin arka planında, bireylerin uzun ve yoğun rasyonel hesaplamalar yapmak yerine, hazır bilgi kaynağı olarak gördükleri yakın çevrelere güvenmeleri ve karar verirken bu kısa yollara başvurmaları yatmaktadır (Harrop, Heath ve Openshaw, 1991). Diğer yandan, son yıllarda siyaset bilimi alanında seçim coğrafyası çalışmalarının sayıca giderek azaldığı gözlenmektedir (Gimpel, Lee ve Kaminski, 2006). Kuramsal açıdan davranışsalcılığın etkisiyle birey düzeyinde siyasi tutumları anlama ihtiyacının ortaya çıkmasının bu durumda etkili olduğu söylenebilir. Tüm seçmenler yerine nispeten küçük bir grubun siyasi tercihleri ile gelir, eğitim, etnik yapı, yaş, din ve meslek gibi demografik özellikler arasındaki ilişkiler üzerinden toplumun genelini anlamaya yönelik çıkarımlar daha tercih edilir hale gelmiştir (Johnston, Shelley ve Taylor, 2014). Bu eğilime rağmen, halen seçmenlerin kitlesel boyuttaki tercihlerini ve davranışlarını anlama ve açıklama ihtiyacı var olmaya devam etmektedir.

Son yıllarda Türkiye'deki seçmen tercihlerinde coğrafyanın etkisini belirlemek amacıyla farklı yöntemleri ve küme sayılarını kullanan önemli kümeleme analizi çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmaların tümünde küme sayısının analiz öncesinde belirlendiği görülmektedir. Çarkoğlu (2000), Nisan 1999 seçimlerindeki seçmen tercihlerinin coğrafi dağılımını inceleyen çalışmasında küme sayısını yedi olarak belirlemiştir. Analiz sonucuna göre, o dönemde Kürt ayrılıkçı faaliyetlerin etkili olduğu ve gelişmişlik açısından en geride bulunan Doğu ve Güneydoğu illerinde yüksek derecede parçalanma ve seçmen hareketliliği gözlenmektedir. Önceki seçimlerde yoğun olarak İslamcı partilere oy veren Orta Anadolu illeri ise aşırı milliyetçi partilere yönelmiştir. Son olarak, en gelişmiş illerin bulunduğu Batı bölgelerini içeren grup dışındaki tüm illerin ağırlıklı olarak ya anti-sistemik ya da aşırı milliyetçi partileri destekledikleri yönünde bulgulara ulaşılmıştır. Çarkoğlu (2002), 2002 genel seçim sonuçlarını analiz ettiği çalışmasında ise küme sayısını altı olarak belirlemiş ve analiz neticesinde geçmiş yıllardaki örüntülere benzer şekilde üç bölgenin var olduğu sonucuna varmıştır. Birinci bölgede, Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu kesimlerinde 1990 sonrası dönemde etnik Kürt partilere büyük destek veren iller; ikinci bölgede, Trakya ve Ege illerinin tamamı dahil olmak üzere, Doğu Karadeniz'den Doğu Akdeniz'e kadar uzanan kıyı illerini yer almaktadır. Üçüncü bölge ise, diğer iki bölge arasında bulunan çok sayıda ili kapsamaktadır. West (2005), 1999 ve 2002 genel seçimleri sonucunda oluşan bölgesel siyasi tercihleri üçlü ve yedili kümeleme haritaları çıkararak incelemiştir. Her bir seçimden elde edilen kümeleme analizleri neticesinde Türkiye seçim coğrafyasının güçlü bir üçlü bölgeselleşme eğilimi gösterdiği sonucuna varmıştır. Kaya (2008), Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) tanımladığı yedi bölge için 2007 genel seçimleri ağırlıklı olmak üzere geçmiş dönemlere ait seçim sonuçları ile TÜİK'in sosyo-ekonomik verilerini kullanarak siyasal katılım ve parti tercihlerinin bölgesel ve tarihsel değişimi incelemiştir. Analizin sonucuna göre, Türkiye'de siyasal katılım ve parti tercihleri doğu-batı ve güney-kuzey doğrultusunda önemli farklılıklar göstermektedir.

Şekerçioğlu ve Arıkan (2008), 2007 genel seçim sonuçlarını kümeleme analiziyle incelemiş ve analiz sonucunda altı tane kümenin ve üç bölgenin olduğu sonucuna varmıştır. Kümeler arasında coğrafi yakınlık söz konusu değildir. Seçmen tercihleri; merkez-solun baskın olduğu bir bölge, İslamcı/Milliyetçi partilerin baskın olduğu bir bölge ve Kürt yanlısı partilerin veya adayların baskın olduğu bir bölge olmak üzere üç bölgede toplanmaktadır. Benzer şekilde, 2004 yerel seçimlerinden 2009 yerel seçimlerine değişen seçmen tercihlerini belirlemek amacıyla kümeleme analizi uygulayan Çarkoğlu'na (2009) göre de seçim haritası altı küme ve üç bölgeye işaret etmektedir. Muhalefetin güçlü olduğu kıyı Batı illeri ile en gelişmiş iller bir bölge, yükselen Kürt etnik seçim desteğine sahip Doğu ve Güneydoğu illeri bir bölge ve bu iki bölgenin arasında iktidardaki AK Parti'nin ardından gelen milliyetçi MHP'nin hakim olduğu muhafazakar iller bir bölge oluşturmaktadır.

Haziran ve Kasım 2015 genel seçimlerinde seçmen tercihlerinde yaşanan değişimin coğrafi örüntüsünü inceledikleri çalışmalarında Çarkoğlu ve Yıldırım (2015), Türkiye'yi coğrafi anlamdan 12 kümeye ayırarak analiz

etmiştir. Bu kümeler; İstanbul, Batı Marmara, Ege, Doğu Marmara, Batı Anadolu, Akdeniz, Orta Anadolu, Batı Karadeniz, Doğu Karadeniz, Kuzeydoğu Anadolu, Ortadoğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'dur. Bu kümeler, seçmen tercihlerindeki benzerlikle birlikte esasen coğrafi yakınlığın baz alınarak oluşturulduğu kümelerdir. Aynı seçimler üzerine olan diğer çalışmada Çarkoğlu (2015) illeri kümeler arası farkları ve küme içi benzerlikleri maksimize edecek şekilde altı kümede gruplamıştır. Özen ve Kalkan (2017), 2002 ve 2015 yılları arasında gerçekleşen genel seçimleri gelişmiş mekansal modelleri kullanarak analiz etmiştir. Çalışmada, 2002'den bu yana etkin parti sayısında istikrarlı bir düşüş olduğu, dolayısıyla Türkiye genel seçimlerinde partilere yönelen seçmen desteğinde coğrafi açıdan yoğunlaşmanın arttığı görülmüştür. Türkiye'deki ana oy verme örüntülerini 1999 ve 2009 yılları arasında yapılan beş yerel ve genel seçime ait il düzeyinde verileri kullanarak kümeleme analizi ile inceleyen çalışmalarıyla Akarca ve Başlevent (2011) üçlü ve beşli kümelemenin ülkedeki ana siyasi bölünmeleri ortaya koyduğu görüşündedir. Birey olarak seçimden seçime destekledikleri partileri değiştirebilirler bile seçmenlerin kitlesel boyutta benzer şekilde davrandığı görülmüştür. Dolayısıyla, bu tarihler arasında büyük çapta yaşanan siyasi yeniden mevzilenmeye rağmen, illerin ait olduğu kümelerde büyük değişikliklerin meydana gelmemesi bu çalışmanın önemli bir bulgusudur. Bu nedenle Akarca ve Başlevent, illerin seçimden seçime en çok bulunduğu kümeleri belirleyerek '*bileşik kümeler*'i inşa etmiştir.

Görüldüğü üzere, genel ve yerel seçimlerde ortaya çıkan seçmen tercihlerini kümeleme analiziyle inceleyen pek çok önemli çalışma bulunmaktadır. Bu alanda yapılan çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde, seçmen tercihlerinin oluşturduğu küme sayısının farklılık gösterdiği ve küme sayısının analiz öncesinde araştırmacılar tarafından belirlendiği görülmektedir. Fakat küme sayısının analiz öncesinde belirlenmesi birtakım zorlukları beraberinde getirmektedir; çünkü veri setine uygun küme sayısının analiz öncesinde bilinmesi her zaman mümkün değildir. Veri seti için küme sayısı olması optimal sayıdan fazla belirlenirse; kümeler üzerinden genelleme yapabilmek zorlaşmakta ve bazen sadece tek vaka barındıran kümelerin oluşmasına sebep olmaktadır. Küme sayısı olması optimal sayıdan az olursa; veri seti içindeki farklılıkların örtülmesi sorunu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, bu alanda yapılan çalışmalarda seçmen tercihlerinin Batı Anadolu ve kıyı şeridi, Orta Anadolu ve Güneydoğu Anadolu olmak üzere üç gruba ayrıldığı konusunda genel bir kanı olsa da bu grupların hangi içerdiği iller konusunda bir uzlaşma yoktur.

Bu çalışma, Türkiye'deki seçmen tercihlerinin oluşturduğu optimal küme sayısını seçim sonuçları veri setinin analizi sonucunda belirleyerek literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu amaca ulaşabilmek için, önceden belirlenmiş küme sayısı olmadan iki aşamalı kümeleme analizi yöntemiyle 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanı ve 27. Dönem Milletvekili Genel Seçimindeki seçmen tercihlerinin oluşturduğu optimal küme sayısı otomatik olarak belirlenecektir. Bu yöntemle, seçim sonuçları üzerinde farklı küme sayıları deneyerek ürettikleri bilgi açısından karşılaştırılarak optimal küme sayısı belirlenmektedir. Çalışmada ilk olarak Türkiye siyasi yaşamında önemli bir yere sahip olan 24 Haziran 2018 seçimleri ele alınacaktır. Sonraki adımda, çalışmanın yöntemi olan iki aşamalı kümeleme analizi yönteminin detayları ve uygulanışı açıklanacaktır. Son olarak, analiz sonucunda üretilen bulgular ve ortaya çıkan kümelerde seçmen tercihlerindeki eğilimler karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

2. 24 HAZİRAN 2018 SEÇİMLERİ

24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanı ve 27. Dönem Milletvekili Genel Seçimleri, 16 Nisan 2017 halkoylamasıyla kabul edilen hükümet sistemi değişikliğinin uygulamaya geçeceği ilk seçim olması açısından Türkiye siyasi yaşamında önemli bir yere sahiptir. Mevcut parlamenter sistemin yerine getirilen Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile başbakanlık makamı kaldırılmış, hükümetin parlamento tarafından belirlenmesi uygulamasına son verilerek halk tarafından doğrudan seçilen cumhurbaşkanına yürütmenin başı olarak hükümeti kurma yetkisi tanınmıştır (Erdoğan, 2018). TBMM'deki milletvekili sayısı 550'den 600'e çıkarılmıştır. Ayrıca bu seçimlerde kullanılan seçim sistemi de önceki seçimlerden farklılık göstermektedir. Bu seçimlerde sandık başına giden seçmenler, biri cumhurbaşkanlığı diğeri milletvekili seçimleri için olmak üzere aynı sandıkta iki oy kullanmıştır.

Milletvekili genel seçimine Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), İYİ Parti, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), Vatan Partisi (VP), Halkların Demokratik Partisi (HDP), Hür Dava Partisi (HÜDAPAR), Saadet Partisi (SP) ve bağımsız adaylar katılmıştır. Cumhurbaşkanlığı seçiminde Recep Tayyip Erdoğan, Muharrem İnce, Selahattin Demirtaş, Meral Akşener, Temel Karamollaoğlu ve Doğu Perinçek aday olmuştur. 16 Mart 2018

tarihinde 30362 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan “Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun” ile siyasi partilerin seçim öncesi ittifak kurarak seçime girmelerinin önü açılmıştır (T.C. Resmi Gazete, 2018). AK Parti ve MHP, “Cumhur İttifakı” unvanıyla seçim ittifakı yaparak katılmaya karar vermişlerdir (“Cumhur İttifakı” Protokolü’nün Tam Metni, 2018). Hem 27. Dönem Milletvekili Genel seçimini hem de Cumhurbaşkanlığı seçimini kapsayacak şekilde kurulan ittifaka, Büyük Birlik Partisi (BBP) de destek vermiştir (Cumhur İttifakı Protokolünde BBP Detayı, 2018). CHP, İYİ Parti ve SP bir araya gelerek 27. Dönem Milletvekili Genel seçimi için “Millet İttifakı”nı oluşturmuş ve Demokrat Parti (DP) adaylarını İYİ Parti listesinden göstererek bu ittifaka destek vermiştir (“Millet İttifakı” Resmen Kuruldu: Protokolün Detayları Ortaya Çıktı., 2018).

Yurt içi seçim çevrelerinden gelen il birleştirme tutanaklarına ve Ankara il seçim kurulundan gelen yurt dışı sandık sonuçları ile gümrük kapılarından gelen sandık sonuçlarına göre düzenlenen birleştirme tutanaklarına göre, 24 Haziran 2018 günü yapılan Cumhurbaşkanlığı seçiminde 59.367.469 kayıtlı seçmenden 51.197.959’u oy kullanmıştır. Katılım oranının yüzde 86,24 olduğu seçimlerde, Recep Tayyip Erdoğan oyların yüzde 52,59’unu alarak seçimleri ilk turda kazanmış ve cumhurbaşkanı seçilmiştir. İlk turda yüzde 50’nin üzerinde oy alan bir aday olduğu için seçimler ikinci tura kalmamıştır. Muharrem İnce, oyların yüzde 30,64’ünü alarak seçimi ikinci sırada tamamlamıştır. Selahattin Demirtaş yüzde 8,40; Meral Akşener yüzde 7,29; Temel Karamollaoğlu yüzde 0,89 ve Doğu Perinçek yüzde 0,20 oy almıştır. 27. Dönem Milletvekili Genel Seçiminde ise; 59.367.469 kayıtlı seçmenden 51.189.444’ü oy kullanmıştır. Katılım oranının yüzde 86,22 olduğu seçimlerde; AK Parti oyların yüzde 42,56’sını alarak seçimi en ön sırada tamamlamıştır. Partilerin aldıkları oy yüzdeleri sırasıyla CHP 22,65; HDP 11,7; MHP 11,1; İYİ Parti 9,96; SP 1,34; HÜDAPAR 0,31 ve VP 0,23 şekilde olmuştur. Tanju Tosun ve diğerlerinin (2015) yapmış olduğu çalışmaya göre, Türkiye parti sisteminde partiler arası oynaklık 2002-2007 yılları arası için 17,2; 2007-2011 yılları arasında 10,1 ve 2011- Haziran 2015 arasında ise 10,3 olarak hesaplanmıştır. Çarkoğlu ve Yıldırım (2015) Haziran 2015 seçimlerinden Kasım 2015 seçimleri arasındaki oynaklığı ilçe seviyesinde ölçmüş ve yüzde 0,7 ile yüzde 35 arasında değişmekle birlikte ortalama oynaklığın yüzde 10 olduğu sonucuna varmıştır. Dolayısıyla, 2002’den itibaren parti sisteminde oluşan istikrar ve kurumsallaşma eğiliminin 2018 seçimlerinde de sürdüğü görülmektedir.

3. YÖNTEM

Bu çalışmada, 2018 seçimleri örneğinde Türkiye’deki seçmen tercihlerinin oluşturduğu optimal küme sayısını ve kümelerin içerdiği illeri belirlemek amacıyla, sağladığı avantajlar sebebiyle yöntem olarak iki aşamalı kümeleme analizi seçilmiştir. Bu yöntemin sağladığı avantajların başında, küme sayısına dair ön bilginin olmadığı durumlarda, optimal küme sayısının veri setinin analizi neticesinde belirlenebilmesi yer almaktadır. Türkiye’deki seçmendavranışı üzerine kümeleme analizi yapılan çalışmalarda sıklıkla K-ortalama kümeleme analizi kullanılmıştır. Bu analiz yönteminde küme sayısının analiz öncesinde belirlenmesi şartı vardır. İki aşamalı kümeleme analizi için böyle bir önkoşul yoktur. Optimal küme sayısının algoritma sayesinde BIC (Schwarz’s Bayesian Information Criterion-Schwarz’ın Bayesyen Bilgi Kriteri) veya AIC’ye (Akaike’s Information Criterion-Akaike’nin Bilgi Kriteri) göre seçilmesi sağlanabilir (Norusis, 2012, s. 382). Bu analiz yönteminin bir diğer avantajı ise, analiz sürecinin ilk aşamasında hızlı bir küme algoritması kullanması ve dolayısıyla, hiyerarşik kümeleme yöntemleriyle gruplanması uzun zaman alacak büyük veri setleri üzerinde daha rahat çalışılabilmesidir. Ayrıca K-ortalama kümeleme analizi, aykırı değerleri ilk kümeleme merkezi olarak seçtiği için bu değerlere aşırı hassastır. Bu durum da, aykırı değerlerin oluşturduğu az sayıda vakanın olduğu kümelerin oluşmasına yol açar (Norusis, 2012, s. 376). İki aşamalı kümeleme analizinde algoritma, optimal küme sayısını veri setinin analizi neticesinde belirlediği için vakaların kümeler arası daha dengeli dağıldığı görülmektedir.

İki aşamalı kümeleme analizinde, ilk aşama ön-kümeleme adımdır. Bu aşamada, sıralı bir kümeleme yöntemi kullanılır. Algoritma, veri setindeki her kaydı birer birer tarar ve mevcut kaydın önceden oluşturulmuş kümelerle birleşip birleştirilmemesi gerektiğine veya mesafe kriterine göre yeni bir kümeye mi başlanacağına karar verir (Theodoridis ve Koutroumbas, 1999). Ön-kümeleme tamamlandığında, aynı kümedeki tüm vakalar tek bir vaka gibi değerlendirilir. Artık uzaklık matrisinin boyutu, vaka sayısına değil; ön-küme sayısına bağlıdır. Küme sayısının otomatik olarak belirlenmesi için ilk adımda belirli bir aralıktaki her küme sayısı için BIC veya AIC kullanılarak küme sayısına dair bir başlama tahmini yapılır. Burnham ve Anderson’a (2004) göre, küme sayısına hakkında ön bilginin

olmadığı durumlarda küme sayısının belirlenmesi amacıyla BIC yerine AIC seçilmelidir. İkinci aşamada ise, her bir hiyerarşik kümeleme aşamasında en yakın iki küme arası mesafedeki en büyük değişiklik bulunarak başlama tahmini yenilenir (Inc, 2001). Analiz neticesinde farklı küme sayıları için küme oluşumunda AIC değerindeki değişim izlenir. AIC değerinde meydana gelen büyük kırılma noktası, optimal küme sayısını belirler. Bu ikinci aşamada SPSS, hiyerarşik kümeleme algoritmasını uygulayarak ilk aşamada girdi olarak elde edilen alt kümeleri alır ve ardından belirlenen küme sayısına göre bunları gruplandırır (Inc, 2001). Bu açıdan, bu analiz yönteminin K-ortalama ve hiyerarşik kümeleme yaklaşımlarının bir kombinasyonu olduğu söylenebilir (Bacher, Wenzig ve Vogler, 2004).

Türkiye'deki seçmen tercihlerinin coğrafi kümeleme analizi için 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanı ve Milletvekili Genel Seçimlerine ait il düzeyinde resmi sonuçlar bu çalışmanın veri setlerini oluşturmaktadır. İki aşamalı kümeleme analizi yürütülürken 81 ilde Milletvekili Genel seçiminde AK Parti, CHP, MHP, İYİ Parti, HDP, SP, VP, HÜDAPAR ve bağımsız adayların aldığı oy oranları ile Cumhurbaşkanlığı seçiminde Recep Tayyip Erdoğan, Muharrem İnce, Selahattin Demirtaş, Meral Akşener, Temel Karamollaoğlu ve Doğu Perinçek'in aldığı oy oranları değişken olarak alınmıştır. Sürekli değişkenlere uygun olarak uzaklık ölçüsü olarak Log-olabilirlik kullanılmıştır. Ayrıca, partilerin ve adayların aldığı oy sayısı yerine her ilde partilerin ve adayların aldığı oylar yüzdelik üzerinden standardize edilmiş haliyle kullanılmıştır. Bunun amacı, nüfus yoğunluğu çok fazla olan illerin analizde ağırlığının olması gerekenden fazla, nüfus yoğunluğu az olan illerin ağırlığının olması gerekenden az olmasını engellemektir. Oluşan kümelerin karşılaştırılması için kümelerde bulunan illere ait değerlerin ortalamaları alınmıştır.

4. BULGULAR

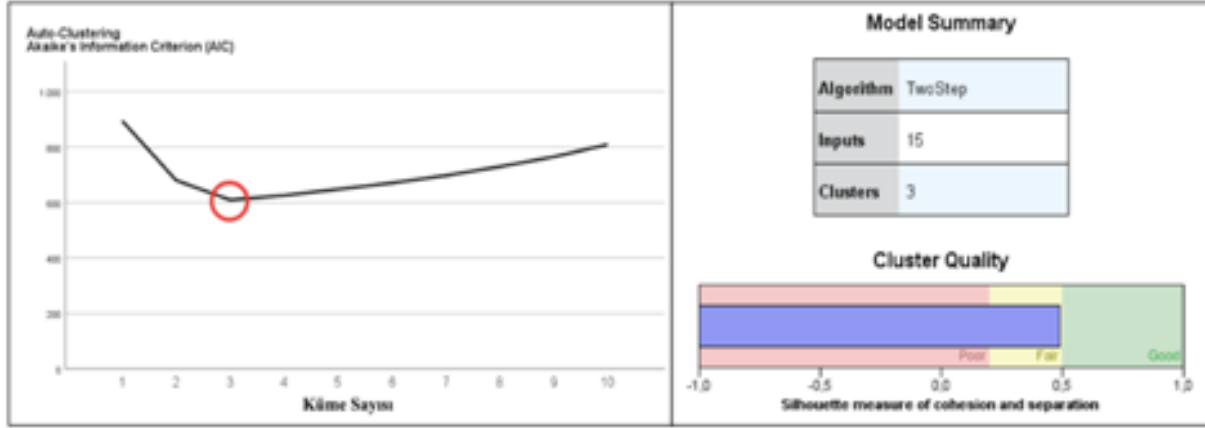
Bu çalışmada, 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanı ve 27. Dönem Milletvekili Genel Seçimlerinde seçmen tercihlerinin oluşturduğu optimal küme sayısı ve kümelerin içerdiği iller iki aşamalı kümeleme analiziyle belirlenmiştir. Literatürde bu alanda yapılan çalışmalardan farklı olarak, kümeleme analizi öncesinde küme sayısı belirlenmemiş, optimal küme sayısını il düzeyinde yüzdelik olarak standardize edilen seçim sonuçları belirlemiştir. Bunun için, iki aşamalı kümeleme analizi sonucunda AIC değerindeki değişim farklı küme sayıları için izlenmiştir.

Tablo 1: Otomatik kümeleme sonuçları

Küme Sayısı	Akaike'nin Bilgi Kriteri (AIC)	AIC Değişimi ^a	Oransal AIC Değişimi	Uzaklık Ölçülerinin Oranı ^b
1	894,651			
2	680,211	-214,439	1	2,106
3	609,913	-70,298	0,328	2,969
4	626,023	16,11	-0,075	1,154
5	647,993	21,97	-0,102	1,022
6	670,794	22,801	-0,106	1,111
7	697,316	26,522	-0,124	1,2
8	729,426	32,11	-0,15	1,135
9	764,848	35,422	-0,165	1,596
10	809,449	44,601	-0,208	1,003

a. Değişim, bir önceki küme sayısı baz alınarak hesaplanmıştır.

b. Uzaklık ölçülerinin oranları, mevcut küme sayısının bir önceki küme sayısı ile karşılaştırılmasına dayanmaktadır.

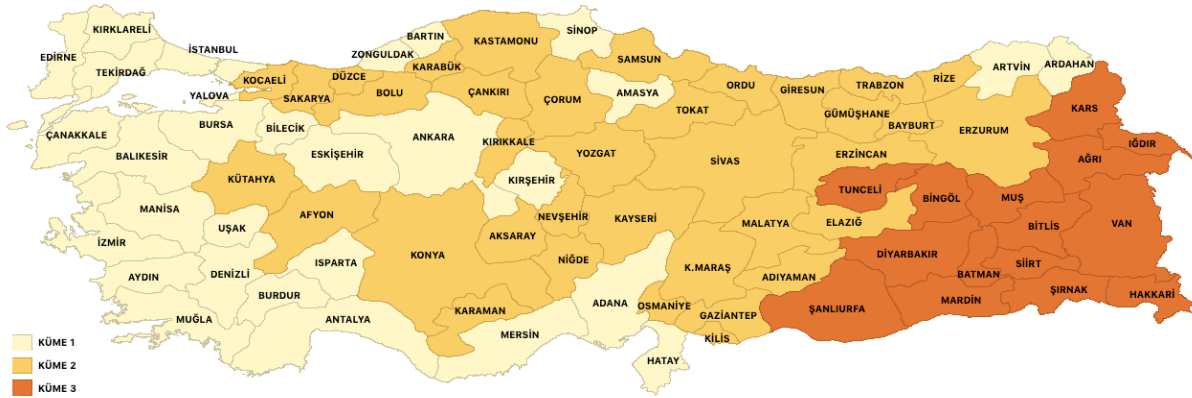
Şekil 1: Küme sayısına göre AIC değerindeki değişim grafiği, model özeti ve kümeleme kalitesi

Tablo 1’de yer alan Otomatik Kümeleme Sonuçları, optimal küme sayısının belirlenme işlemini özetler. Kümeleme kriteri (bu durumda AIC) her potansiyel küme sayısı için ayrıca hesaplanmaktadır. AIC’nin daha küçük değerleri daha iyi modelleri gösterir ve bu durumda optimal küme çözümü en küçük AIC’ye sahiptir. Bununla birlikte, kümelerin sayısı arttıkça AIC’nin azalmaya devam edeceği kümeleme seçenekleri olabilir; ancak AIC Değişimi ile ölçülen küme çözümündeki gelişme, küme modelinin ölçülen karmaşıklığı sebebiyle tercih edilmez. Bu gibi durumlarda, optimal küme çözümünü belirlemek için AIC’deki değişiklikler ve uzaklık ölçüsündeki değişiklikler birlikte değerlendirilir (*Brawijaya Professional Statistical Analysis*, 2011). Şekil 1’deki AIC değerinde meydana gelen büyük kırılma, optimal küme sayısının üç olduğu göstermektedir. Kümeleme başarısını ölçen Silhouette istatistiğine göre kümeleme kalitesi ise orta seviyededir.

Tablo 2: 24 Haziran 2018 seçimleri oy oranı ortalamaları

Aday/Parti Adı	Küme 1	Küme 2	Küme 3	Türkiye geneli
R. T. Erdoğan	47,2 (8,8)	69,3 (5,3)	37,4 (14,5)	52,6 (15,8)
M. İnce	38,5 (8,5)	19,8 (5,2)	11 (14)	30,6 (13,8)
S. Demirtaş	3,5 (3,6)	1,6 (2,4)	48,8 (17,7)	8,4 (19,8)
M. Akşener	9,8 (3)	8 (2,1)	1,9 (1,7)	7,3 (3,7)
T. Karamollaoğlu	0,8 (0,3)	1,2 (0,3)	0,7 (0,3)	0,9 (0,4)
D. Perinçek	0,3 (0,1)	0,2 (0,1)	0,1 (0)	0,2 (0,1)
AK Parti	39,3 (6,9)	53,1 (5,2)	31,5 (12,4)	42,6 (11,4)
MHP	10 (3,2)	17,5 (4,7)	5,5 (5,5)	11,1 (6,4)
CHP	29,9 (7)	14,5 (0,8)	5,1 (6,6)	22,7 (11,2)
HDP	6,6 (4)	3,5 (3,6)	52 (14,4)	11,7 (19,8)
İYİ Parti	12,6 (3,7)	9,4 (2,6)	2,8 (1,9)	10 (4,6)
SP	1,1 (0,4)	1,5 (0,5)	1,1 (0,7)	1,3 (0,5)
VP	0,3 (0,1)	0,2 (0,1)	0,2 (0,1)	0,2 (0,1)
HÜDAPAR	0,2 (0,1)	0,3 (0,3)	1,1 (1,1)	0,3 (0,6)
Bağımsızlar	0 (0,1)	0 (0,0)	0,7 (1,7)	0,2 (0,8)

Tablo 2’de 24 Haziran 2018 Seçimleri için cumhurbaşkanlığı adayları ile milletvekili seçimlerinde partilerin her küme için oy oranı ortalamaları verilmiştir. Ortalamalar hesaplanırken nüfusun etkisini kontrol edebilmek için adayların ve partilerin aldığı oylar yüzdelik olarak alınmıştır. Ortalamalara ait standart sapma değerleri parantez içinde verilmiştir. Standart sapma değeri, küme içinde dağılımın ne yaygınlıkta olduğunu göstermektedir. Büyük standart sapma değeri, daha yaygın bir dağılıma ve küme içindeki vakaların ortalama değerlerinin küme ortalamasından uzak olduğunu belirtir. Bu açıdan bakıldığında, genel olarak Küme 3’te büyük standart sapma değerleri görülmektedir. Dolayısıyla bu kümenin, diğer iki kümeye kıyasla daha farklı ortalamalara sahip vakalardan oluştuğu söylenebilir.

Şekil 2: Kümeleme analizi sonucunda oluşan iller haritası

Seçmen tercihlerine göre yapılan kümeleme analizinin Türkiye iller haritasında gösterimi Şekil 2’deki haritayı oluşturmuştur. Aynı kümede yer alan iller arasında coğrafi yakınlıklar dikkat çekmektedir. Küme 1’de yer alan illerin büyük çoğunluğu Türkiye’nin kıyı Batı ve Güneybatısında yer almaktadır. Küme 2’de yer alan illerin büyük çoğunluğu Kuzey ve Orta Anadolu’da yer almaktadır. Küme 3’te yer alan iller Türkiye’nin Doğu ve Güneydoğusunda yer almaktadır. Bu üç küme sırasıyla 30 (%34,04), 36 (%44,44) ve 15 (%18,52) ilden oluşmaktadır. Bu çalışmanın ortaya çıkardığı tablo, Akarca ve Başlevent’in (2011) Türkiye’de süreklilik arz eden seçmen davranışı örüntülerini ortaya koymak için 1999-2009 yılları arasındaki seçimlere ait il düzeyinde verilerini kullanarak kümeleme analizi yaptıkları çalışmalarını birlikte değerlendirilince ortaya şaşırtıcı sonuçlar çıkmaktadır. 81 ilden iki çalışmanın kümelerinde farklılık gösteren il sayısı sadece dördüttür. Akarca ve Başlevent’in çalışmasında Küme 2’de yer alan Bursa ve Isparta, bu çalışmada Küme 1’de; Küme 1’de yer alan Kocaeli, bu çalışmada Küme 2’de ve Küme 2’de yer alan Kars bu çalışmada Küme 3’te yer almaktadır. Bu noktadan bakıldığında, Akarca ve Başlevent’in ‘bileşik kümeler’ olarak nitelediği seçmen kümelerinin 2018 seçimlerinde de büyük ölçüde geçerliliğini sürdürdüğü görülmektedir.

4.1. Küme 1

Bu kümede 15 büyükşehir (Adana, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bursa, Denizli, Eskişehir, Hatay, İstanbul, İzmir, Manisa, Mersin, Muğla ve Tekirdağ) ve 15 il (Amasya, Ardahan, Artvin, Bartın, Bilecik, Burdur, Çanakkale, Edirne, Isparta, Kırklareli, Kırşehir, Sinop, Uşak, Yalova ve Zonguldak) yer almaktadır. Küme, içerdiği büyükşehir sayısı ile diğer kümelerden ayrılmaktadır; 30 büyükşehirin yarısı bu kümede yer almaktadır. Coğrafi dağılım bakımından küme çoğunlukla Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerindeki illerden oluşmaktadır. Kümede yer alan Zonguldak, Bartın, Sinop, Amasya, Artvin, Ardahan ve Kırşehir illeri kendilerini çevreleyen illerden farklı seçmen tercihi eğilimleri gösterse de Kuzeydoğu Anadolu’da yer alan Ardahan hariç illerin tamamı ya Küme 1’de ya da Küme 2’de yer alan illerle komşudur. Bu bağlamda, Küme 1 ve Küme 3 arasındaki coğrafi mesafe dikkat çekicidir. Ait oldukları kümeyle coğrafi bağı olmayan Zonguldak, Bartın, Sinop, Amasya, Artvin, Ardahan ve Kırşehir illerinde seçmen tercihlerinde coğrafyanın etkisinin neden kısıtlı kaldığı ve diğer illerden farklı bir eğilim görüldüğü sorusu yapılacak bir alan araştırması ile yanıt bulabilir.

Toplam kayıtlı seçmen sayısı bakımından bu kümedeki seçmenler, toplam seçmenlerin yüzde 62'sini oluşturmaktadır. Milletvekili genel seçimlerinde seçmen tercihlerine göre, kümede yer alan illerden sadece Aydın, Edirne, İzmir, Kırklareli, Muğla ve Tekirdağ'da birinci parti CHP olurken, diğer illerin tamamında birinci parti AK Parti olmuştur. Cumhurbaşkanlığı seçiminde de seçmen tercihleri milletvekili genel seçimleriyle büyük bir paralellik göstermiş ve sadece Aydın, Çanakkale, Edirne, İzmir, Kırklareli, Muğla ve Tekirdağ'da en çok oyu alan aday Muharrem İnce olurken; geriye kalan 23 ilde en çok oyu Recep Tayyip Erdoğan almıştır. Bu kümede partilerin seçim performansları Türkiye geneli ortalamalarıyla karşılaştırıldığında CHP'nin 7,2 puan ve İYİ Parti'nin 2,6 puan fazla; AK Parti'nin 3,3 puan, MHP'nin 1,1 puan ve HDP'nin 5,1 puan az oy aldığı görülmektedir. CHP ve İYİ Parti'nin seçime Millet İttifakı çatısı altında girmiş olması, oy oranlarının kümeler arası dağılımı konusundaki paralelliği açıklamaktadır. Benzer şekilde Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde adayların seçim performansları kümeler arası karşılaştırmalı incelendiğinde, bu kümede Millet İttifakı'nı oluşturan partilerden CHP'nin adayı Muharrem İnce'nin 7,9 puan ve İYİ Parti'nin adayı Meral Akşener'in 2,5 puan Türkiye geneli ortalamalarının üzerinde bir başarı elde ettiği görülmektedir. Cumhurbaşkanlığı seçimlerini ilk turda kazanan Recep Tayyip Erdoğan bu kümede ülke geneli ortalamasının 5,4 puan altında oy almıştır. HDP'nin adayı Selahattin Demirtaş ise, bu kümede Türkiye ortalamasının 4,9 puan altında oy almıştır.

4.2. Küme 2

Bu kümede 11 büyükşehir (Erzurum, Gaziantep, Kahramanmaraş, Kayseri, Kocaeli, Konya, Malatya, Ordu, Sakarya, Samsun ve Trabzon) ve 25 il (Adıyaman, Afyonkarahisar, Aksaray, Bayburt, Bolu, Çankırı, Çorum, Düzce, Elazığ, Erzincan, Giresun, Gümüşhane, Karabük, Karaman, Kastamonu, Kilis, Kırıkkale, Kütahya, Nevşehir, Niğde, Osmaniye, Rize, Sivas, Tokat ve Yozgat) yer almaktadır. Sayıca en fazla ilin bu kümede olmasına rağmen kayıtlı seçmen sayısı bakımından toplam seçmenlerin sadece yüzde 29'u bu kümededir. Coğrafi dağılım bakımından kümede yer alan illerin geniş bir alan oluşturduğu ve büyük çoğunluğunun Kuzey ve Orta Anadolu'da yer aldığı görülmektedir. Kümede yer alan illerdeki seçmen tercihleri açısından en çarpıcı bulgu, Milletvekili genel seçiminde illerin tamamında en çok oyu AK Parti'nin ve benzer şekilde, cumhurbaşkanlığı seçiminde de illerin tamamında en çok oyu bu partinin adayı Recep Tayyip Erdoğan'ın almış olmasıdır. Bu kümede AK Parti 10,5 puan ve Recep Tayyip Erdoğan 16,7 puan Türkiye ortalamalarının üzerinde oy almıştır. Cumhurbaşkanlığı seçiminde diğer ortağı MHP ise, Türkiye oy ortalamasının 6,4 puan üzerinde oy almıştır.

Diğer partilerin bu kümedeki seçim performansları Türkiye geneli ortalamalarıyla karşılaştırılarak incelendiğinde, CHP ve HDP'nin ülke ortalamasının 8,2 puan altında oy alması dikkat çekicidir. İYİ Parti ise 0,6 puan ülke geneli ortalamasının altında oy aldığı görülmektedir. Milletvekili seçimlerinde hem AK Parti hem MHP en fazla oy oranı ortalamasını bu gruptaki illerde elde etmiştir. Küme 1'deki CHP ve İYİ Parti yoğunluğu gibi, Cumhurbaşkanlığı seçiminde ise, Meral Akşener bu kümedeki illerden ülke ortalamasının 0,7 puan üzerinde oy elde etmiştir. Muharrem İnce 10,8 puan ve Selahattin Demirtaş 6,8 puan Türkiye geneli ortalamalarının altında oy almıştır.

4.3. Küme 3

Bu kümede 4 büyükşehir (Diyarbakır, Mardin, Şanlıurfa ve Van) ve 11 il (Ağrı, Batman, Bingöl, Bitlis, Hakkari, Iğdır, Kars, Muş, Siirt, Şırnak ve Tunceli) yer almaktadır. Coğrafi dağılım bakımından kümede yer alan illerin Türkiye'nin doğu ve güneydoğusunda yer aldığı ve sadece Kuzeydoğu Anadolu'da bulunan Kars ili hariç tüm illerin ya Küme 3 ya da Küme 1'deki illerle çevrelendiği görülmektedir. Toplam kayıtlı seçmen sayısı bakımından bu kümedeki seçmenler, toplam seçmenlerin yalnızca yüzde 9'unu oluşturmaktadır. Milletvekili genel seçimlerinde Bingöl, Bitlis, Kars ve Şanlıurfa'da birinci parti AK Parti olurken, diğer illerin tamamında en çok oyu alan parti HDP olmuştur. Benzer şekilde, cumhurbaşkanlığı seçiminde yine aynı illerde en çok oyu alan aday Recep Tayyip Erdoğan, Tunceli'de Muharrem İnce olurken, geriye kalan 10 ilde en çok oyu Selahattin Demirtaş almıştır. Bu küme ile ilgili en çarpıcı nokta; HDP'in 40,3 ve Selahattin Demirtaş'ın 40,4 puan kadar bu kümede Türkiye geneli ortalamalarının üzerinde oy alırken diğer tüm adayların ve seçim barajını geçen tüm partilerin bu kümede ülke geneli ortalamalarının altında oy almasıdır. Bu noktadan hareketle, Küme 3'te yer alan seçmen tercihlerinin diğer iki kümeden önemli bir fark oluşturduğu söylenebilir. Türkiye ortalamalarıyla karşılaştırıldığında, Muharrem

İnce'nin 19,6 puan, Recep Tayyip Erdoğan'ın 15,2 puan, Meral Akşener'in 5,4 puan ülke ortalamasının altında oy aldığı görülmektedir. Milletvekili genel seçimlerinde de benzer bir tablo ortaya çıkmış ve CHP 17,6 puan, AK Parti 11,1 puan, İYİ Parti 7,2 puan ve MHP 5,6 puan Türkiye ortalamasının altında oy almıştır. Bu kümede en yüksek oy oranı ortalaması olan parti HDP olurken, AK Parti, CHP, MHP ve İYİ Parti'nin en düşük oy oranı ortalamasına sahip olduğu görülmektedir.

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Türkiye'deki seçmen tercihlerinin belli coğrafyalarda benzeşerek kümeleme eğilimi göstermesi üzerine son yıllarda önemli çalışmalar yapılmaktadır. Bu eğilimi anlamaya ve açıklamaya yönelik çalışmaların bir diğer ortak noktası, oluşacak küme sayısının araştırmacılar tarafından analiz öncesinde belirlenmesidir. Analiz için kullanılan yöntemlerin bir gerekliliği olan bu durum, birtakım dezavantajların üremesine sebep olmaktadır. Öncelikle, araştırmacıların küme sayısını analiz öncesinde belirleyebilmesi için eldeki verileri ve verileri doğuran şartların tamamına hakim olmaları gerekmektedir; fakat bu koşul her durumda mümkün olmamaktadır. Küme sayısı eğer optimal sayıdan fazla belirlenirse, aykırı değerler içeren veri setlerinde sadece tek vakadan oluşan kümeler ortaya çıkabilmektedir. Bu durum da, kümeleme analiziyle anlamaya ve açıklamaya çalışılan eğilimlere yönelik genel yargılara ulaşılmasını güçleştirir. Küme sayısı optimal sayıdan az belirlenirse; veri seti içindeki farklılıkların üzerinin örtülmesine sebep olur. Bu çalışma, bu dezavantajları aşabilmek adına Türkiye'deki seçmen tercihlerinin oluşturduğu optimal küme sayısının veri setinin analizi neticesinde otomatik olarak belirlenmesini önermektedir. Bu amaçla, 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanı ve 27. Dönem Milletvekili Genel Seçimleri sonucunda oluşan optimal küme sayısı iki aşamalı kümeleme analizi kullanılarak algoritma tarafından otomatik olarak belirlenmiştir. On farklı küme sayısı denenmiş ve yapılan analiz neticesinde Türkiye'de son dönemde seçmen tercihlerinin coğrafi kümeleme oluşturduğu sezgisini doğrulayacak şekilde illerin üç küme oluşturduğu görülmüştür.

Çalışmada, illerin nüfus büyüklüğünün analize etkisini kontrol etmek amacıyla adayların ve partilerin aldığı oylar yüzdeler olarak kullanılmıştır. Analiz sonucunda oluşan Küme 1'de çoğunluğu Batı Anadolu ve kıyı şeridindeki illerden oluşan 15'i büyükşehir olmak üzere toplam 30 il yer almaktadır. Seçmen sayısı bakımından Türkiye'nin en büyük ilk 6 ilinin (sırasıyla İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Antalya ve Adana) bu kümede yer alması sosyolojik olarak benzer koşullara sahip illerdeki nüfusun siyasi tercihler açısından da benzer eğilimlere sahip olduğunu göstermektedir. Milletvekili seçimlerinde CHP ve İYİ Parti; cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Muharrem İnce ve Meral Akşener, bu kümede Türkiye oy ortalamalarının üzerine oy almalarına rağmen kümedeki baskın parti ve adayın AK Parti ve Recep Tayyip Erdoğan olduğu belirtilmelidir. AK Parti bu kümede 24 ilde, Erdoğan ise 23 ilde seçimi önde tamamlamıştır. Küme 2'de Kuzeydoğu ve Orta Anadolu'da yer alan 11 büyükşehir ve 25 il bulunmaktadır. Bu kümedeki illerin tamamında en fazla oyu milletvekili seçiminde AK Parti ve cumhurbaşkanlığı seçiminde AK Parti'nin adayı Recep Tayyip Erdoğan almıştır. Küme 3'te Doğu ve Güneydoğu Anadolu illerinden oluşan dördü büyükşehir olmak üzere toplam 15 il yer almaktadır. Kürt nüfusunun yoğun bulunduğu bu illerde milletvekili seçimlerinde HDP'nin ve cumhurbaşkanlığı seçimlerinde HDP'nin adayı Selahattin Demirtaş'ın diğer parti ve adaylardan önemli ölçüde yüksek oy alarak seçimi önde tamamladığı görülmektedir. Kümelerin 24 Haziran 2018 seçim profilleri incelendiğinde, Milletvekili Genel Seçimlerine ait sonuçlarda CHP ve İYİ Parti'nin en yüksek oy oranını Küme 1'de; AK Parti ve MHP'nin Küme 2'de ve HDP'nin Küme 3'te sağladığı görülmektedir. Benzer bir eğilimle Cumhurbaşkanlığı seçiminde Muharrem İnce ve Meral Akşener en yüksek oy oranını Küme 1'de; Recep Tayyip Erdoğan Küme 2'de ve Selahattin Demirtaş Küme 3'te sağlamıştır.

Analiz sonucunda oluşan kümeler, Akarca ve Başlevent'in (2011) 1999-2009 yılları arasında gerçekleşen beş yerel ve genel seçim sonuçları üzerinden süreklilik gösteren eğilimleri kümeledikleri çalışma ile büyük paralellikler göstermektedir. Akarca ve Başlevent, analiz öncesinde küme sayısını üç olarak belirleyen bir yöntem tercih etmiş; fakat her seçim için illerin en çok bulunduğu kümeyi tespit ederek illerin ait oldukları kümeyi belirlemiştir. İki çalışmada sadece dört il dışında tüm iller aynı kümede yer almaktadır. Bu noktadan hareketle, 2018 seçimlerindeki seçmen davranışlarının önceki yıllarda var olan eğilimlerin bir uzantısı olduğu görülmektedir. Bunun yanında, Akarca ve Başlevent'in '*bileşik kümeler*' olarak nitelendirdikleri yapının varlığını koruduğu da gözlemlenmektedir.

Diğer bir deyişle, bireysel olarak seçmenler seçimden seçime tercihlerini değiştirseler bile kitlesel boyutta da aynı yönde bir hareketin olması, illerin uzun yıllar boyunca aynı kümede kalmalarını sağlamıştır. Elbette bu durumun ortaya çıkmasında bireylerin uzun ve yoğun rasyonel hesaplamalar yapmak yerine, hazır bilgi kaynağı olarak gördükleri yakın çevrelerine güvenmeleri ve karar verirken bu kısa yollara başvurmalarının etkisi yadsınamaz. Bu durum da, coğrafyanın oy verme davranışı üzerindeki etkisini açıkça ortaya koymaktadır.

Ayrıca, bu çalışmada seçmen tercihlerinin coğrafi kümeleme analizi neticesinde üretilen bilgiler, politika üretme ve seçim öncesi alan çalışmaları konularında partiler için fayda sağlayacak niteliktedir. Partiler nispeten zayıf kaldıkları kümelerde yer alan illerdeki seçmenler için politika üretmek kitlelerini genişletmeye yönelik çalışmalar yürütebilirler. Örneğin, seçim çalışmalarında AK Parti'nin Küme 1 ve Küme 3'teki; CHP'nin ise Küme 2 ve Küme 3'teki illere öncelik vermesi gerektiği görülmektedir. Ayrıca, seçmen tercihlerinin coğrafi kümelenme göstermesinden dolayı, partiler seçim öncesi kısıtlı süre ve bütçeleri göz önünde bulundurarak miting yapacakları illeri belirlerken aynı kümede yer alan illerdense farklı kümelerde yer alan illeri seçerek maliyet optimizasyonu sağlayabilirler. Aynı şekilde, aynı kümede yer alan iller arasında ortak buluşma noktası olabilecek nitelikteki illeri seçebilirler. Böylece mevcut kısıtlı imkanlar dahilinde seçmen desteğinin devamlılığını sağlamanın yanında, daha çok seçmene ulaşılması sağlanabilir. Ayrıca, Akarca ve Başlevent'in (2011) 1999-2009 yılları arasında yerel ve genel seçimlerdeki kümelemeyi ele aldıkları önemli çalışmalarının devamı niteliğinde 2009-2019 yılları arasında gerçekleşen yerel ve genel seçimler sonucunda ortaya çıkan coğrafi örüntüler gelecek dönem çalışması olarak planlanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Agnew, J. (1996). "Mapping politics: How context counts in electoral geography", *Political Geography*, 15/2, 129-146.
- Akarca, A. T. ve Başlevent, C. (2011). "Persistence in regional voting patterns in Turkey during a period of major political realignment", *European Urban and Regional Studies*, 18/2, 184-202.
- Bacher, J., Wenzig, K. ve Vogler, M. (2004). *SPSS TwoStep Cluster-a first evaluation*.
- Brawijaya Professional Statistical Analysis*. (2011). <https://arifkamarbafadal.files.wordpress.com/2011/09/ebook-038-tutorial-spss-two-step-cluster-analysis.pdf>. (12.11.2019).
- Burnham, K. P. ve Anderson, D. R. (2004). "Multimodel inference: Understanding AIC and BIC in model selection", *Sociological methods ve research*, 33/2, 261-304.
- Cumhur İttifakı Protokolünde BBP Detayı*. (4.5.2018). <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/cumhur-ittifaki-protokolunde-bbp-detayi-40826256>.
- "Cumhur İttifakı" Protokolü'nün Tam Metni*. (4.5.2018). <http://www.milliyet.com.tr/cumhur-ittifaki-protokolunun-siyaset-2662293/>.
- Çarkoğlu, A. (2000). "The geography of the April 1999 Turkish elections", *Turkish Studies*, 1/1, 149-171.
- Çarkoğlu, A. (2002). "The rise of the new generation pro-Islamists in Turkey: The Justice and Development Party phenomenon in the November 2002 elections in Turkey", *South European Society and Politics*, 7/3, 123-156.
- Çarkoğlu, A. (2009). "The March 2009 local elections in Turkey: A signal for takers or the inevitable beginning of the end for AKP? ", *South European Society and Politics*, 14/3, 295-316.
- Çarkoğlu, A. (2015). "Riding the Electoral Roller Coaster in Turkey: How to Read the Results of the June and November 2015 Elections? ", *Global Turkey in Europe, Commentary*, 28, 1-8.
- Çarkoğlu, A. ve Yildirim, K. (2015). "Election storm in Turkey: What do the results of June and November 2015 elections tell us? ", *Insight Turkey*, 17/4, 57-79.
- Erdoğan, C. (2018). "24 Haziran 2018 Milletvekili Genel Seçiminde Uygulanan "İttifak Esaslı% 10 Ülke Barajlı D'hondt Hesap Yöntemi" Üzerine Değerlendirme", *Journal of Institute of Economic Development and Social Researches*, 415, 769-782.
- Gimpel, J. G., Lee, F. E. ve Kaminski, J. (2006). "The political geography of campaign contributions in American politics", *The Journal of Politics*, 68/3, 626-639.
- Harrop, M., Heath, A. ve Openshaw, S. (1991). "Does neighbourhood influence voting behaviour-and why?", *British Elections ve Parties Yearbook*, 1/1, 101-120.
- Inc, S. (2001). *The SPSS TwoStep Cluster Component: A Scalable Component Enabling More Efficient Customer Segmentation, Technical report SPSS*. Chicago: IL.
- Johnston, R., Shelley, F. M. ve Taylor, P. J. (2014). *Developments in electoral geography*. Routledge.
- Kaya, İ. (2008). "Coğrafi Bağlam, Siyasal Katılım ve Parti Tercihleri: 22 Temmuz 2007 Türkiye Genel Seçimlerine Coğrafi Bir Bakış", *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi (TÜCAUM) V. Coğrafya Sempozyumu*, 199-212.
- Key Jr, V. O. (1949). *Southern politics*. New York: A.A. Knopf.
- Kinsella, C., McTague, C. ve Raleigh, K. N. (2015). "Unmasking geographic polarization and clustering: A micro-scalar analysis of partisan voting behavior", *Applied Geography*, 62, 404-419.
- "Millet İttifakı" Resmen Kuruldu: Protokolün Detayları Ortaya Çıktı*. (5.5.2018). http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/969564/_Millet_ittifaki__resmen_kuruldu__Protokolun_detaylari_ortaya_cikti.html.
- Norusis, M. J. (2012). *IBM SPSS statistics 19 statistical procedures companion*. Prentice Hall.
- Özen, I. C. ve Kalkan, K. O. (2017). "Spatial analysis of contemporary Turkish elections: A comprehensive approach", *Turkish Studies*, 18/2, 358-377.
- Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun. (2018). *T.C. Resmi Gazete* (30362, 16 Mart 2018).

- Şekercioğlu, E. ve Arikan, G. (2008). "Trends in party system indicators for the July 2007 Turkish elections", *Turkish Studies*, 9/2, 213-231.
- Theodoridis, S. ve Koutroumbas, K. (1999). *Pattern recognition and neural networks*. Springer.
- Tosun, T., Erdoğan Tosun, G. ve Gökmen, Y. C. (2015). *Türkiye’de Parti Sisteminde İstikrar Sorunu: Oynaklık, Oy Esnekliği ve Parti Desteği Değişkeni*. <https://oad.org.tr/rapor/turkiye-parti-sisteminde-istikrar-sorunu-parti-sisteminde-oy-naklik-oy-esnekligi-ve-parti-destegi-d50>. (12.11.2019).
- West II, W. J. (2005). "Regional cleavages in Turkish politics: An electoral geography of the 1999 and 2002 national elections", *Political Geography*, 24/4, 499-523.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:16.12.2019 ✓Accepted/Kabul:22.01.2020

DOI: 10.30794/pausbed.660099

Araştırma Makalesi/ Research Article

Savut, E. (2020). "Geçmişten Bugüne Türkiye Siyasetinde Seçim İttifakları: Tercih Mi? Zorunluluk Mu?", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 39, Denizli, s. 33-48.

GEÇMİŞTEN BUGÜNE TÜRKİYE SİYASETİNDE SEÇİM İTTİFAKLARI: TERCİH Mİ? ZORUNLULUK MU?

Emre SAVUT*

Özet

Bir ülkede uygulanan seçim sistemi, o ülkenin siyasal partileri arasında kurulabilecek ittifaklar üzerinde doğrudan belirleyicidir. Türk siyasî tarihinde gerçekleştirilen seçimlere bakıldığında, hem çoğunluk sisteminin hem de ülke ya da seçim çevresi barajlı orantılı temsil sistemlerinin uygulandığı dönemlerde, bu sistemlerin siyasî partiler arasındaki ittifak tercihlerine etkisi ile karşılaşmak mümkündür. Bununla birlikte Türkiye’de 2017 yılında hükümet sisteminde yaşanan değişiklik ve 2018 yılında seçim ittifaklarının yasal bir zemine kavuşturulması, seçim ittifaklarına sistem içerisindeki belirleyici rolleri açısından farklı bir gözle bakılması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Çalışmada öncelikle, Türk siyasî tarihindeki seçim ittifakları ve seçim sistemlerinin bu ittifaklar üzerindeki etkisi arşiv araştırması yoluyla incelenecektir. Ardından ittifak sisteminin uygulanmadığı son yerel ve genel seçimler ile ittifak sisteminin uygulandığı yerel ve genel seçimler karşılaştırılarak, cari Türkiye siyasetinde seçim ittifaklarının belirleyici rolü değerlendirilecektir. Bu noktada seçim ittifaklarının genel seçimler açısından bir zorunluluk, yerel seçimler açısından ise bir tercih olduğunu söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Seçim İttifakları, Seçim Sistemi, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, 7102 Sayılı Kanun.

ELECTORAL ALLIANCES IN TURKISH POLITICS FROM PAST TO PRESENT: CHOICE OR OBLIGATION

Abstract

The electoral system implemented in a country is a direct determinant of the alliances that can be established between the political parties of that country. Considering the elections held in Turkish political history, when both plurality voting and proportional representation with an electoral threshold of the country or the electoral district were implemented, it is possible to see such electoral systems had an impact on the alliance preferences between political parties. However, the change in the political system in 2017 and establishing a legal basis for the electoral alliances in 2018 in Turkey have urged to consider electoral alliances from a different perspective in terms of their decisive roles within the system. This study will first examine the electoral alliances in Turkish political history and the effect of the electoral systems on these alliances through archival research. Then, the decisive role of electoral alliances will be evaluated in the prevailing politics of Turkey by comparing the latest local and general elections where the alliance system was not implemented and the ones with the alliance system. Herein, it is possible to assert that election alliances are an obligation for general elections but a choice for local elections.

Keywords: Electoral Alliances, Electoral System, Presidential Government System, Law No. 7102

*Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, BURDUR. e-posta: esavut@mehmetakif.edu.tr (orcid.org/ 0000-0002-5671-1771)

1. GİRİŞ

Bireyler, gruplar, devletler vb. arasındaki anlaşma, uyuşma, bağlaşma olarak tanımlanabilecek ittifak kavramı, taraflar arasındaki karşılıklı ortak yarara dayanan bir ilişkiyi ifade eder. Seçim ittifakı ise siyasal aktörler arasında genel ve/veya yerel seçimlerden azami faydayı sağlayabilmek için kurulan birlikteliktir. Bir ülkede gerçekleştirilen seçimlerde kullanılan geçerli oyların sonuca nasıl yansıtacağını belirleyen teknikleri ifade eden seçim sistemleri, siyasal yapı içerisindeki aktörlerin davranışları üzerinde doğrudan etkilidir. Bu yapının en önemli aktörlerinden biri olan siyasî partiler arasındaki ittifak arayışları, seçim sistemlerinin belirleyici olduğu siyasî davranışlardan biridir.

Seçim sistemlerinin siyasî ittifaklar üzerindeki etkisini, Türkiye siyaseti özelinde somut örneklerle izlemek mümkündür. Tarihsel süreç içerisinde Türkiye siyasetinde başarı ya da başarısızlıkla sonuçlanan çok sayıda ittifak girişimi söz konusudur. Bununla birlikte 2017 yılındaki Anayasa değişiklikleri ile fiilen cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmesi, cumhurbaşkanı seçiminde salt çoğunluğun aranıyor olması ve 2018 yılındaki yasal düzenleme ile seçim ittifaklarına yasal bir meşruluk zemini kazandırılması bu ittifaklara farklı bir gözle bakılması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu anlamda çalışma, cari Türkiye siyasetinde seçim ittifaklarının belirleyici rolünü ortaya koyma ihtiyacından hareketle kaleme alınmıştır.

Seçim ittifaklarına ilişkin literatür incelendiğinde, doğrudan seçim ittifaklarını konu alan çalışmalardan ziyade konunun çok büyük oranda seçim sistemleri içerisinde ele alındığı görülmektedir. Bu çalışmalar, seçim sistemlerinin sahip oldukları teknik özellikler nedeniyle yarattıkları siyasal sonuçlar açısından seçim ittifaklarına imkân verip vermediği noktasında toplanmaktadır ve temeli Maurice Duverger tarafından ortaya atılan düşünceler, bu konudaki çalışmaların esas çıkış noktasını oluşturmaktadır (Duverger, 1974). Türkiye’de ise seçim ittifaklarına ilişkin çalışmaların özellikle yukarıda bahsedilen tarihsel kırılma noktalarından hareketle çok yeni olduğunu söylemek mümkündür. Konu hakkında yapılan çalışmalar genel olarak incelendiğinde, konunun özellikle 24 Haziran 2018 genel seçimleri özelinde ele alındığı ve ittifak sisteminin siyasî partiler için ne gibi sonuçlar doğurduğunun incelendiği görülmektedir. (Miş, 2018; Miş ve Duran, 2018a; Bilgili, 2019; Ünal, 2019). Bununla birlikte seçim ittifaklarının söylem düzeyinde gündeme gelmesinin ardından, ittifak sisteminin uygulanmadığı son genel seçimler olan 1 Kasım 2015 seçimlerinin sonuçları kullanılarak ittifak benzetimlerinin (simülasyon) gerçekleştirildiği ve parti sistemlerine ilişkin gelecek senaryolarının tasarlandığı çalışmalar da söz konusudur (Çınar ve Göksel, 2018; Gürsel ve Acar, 2018; Çınar ve Göksel, 2019). Literatürde ayrıca seçim ittifaklarının seçmen tarafından nasıl algılandığını ortaya koymayı amaçlayan (Aksoy, 2019), ittifakların demokratikleşme ve özgürleşme aracı işlevi göreceğini savunan (Oğuz, 2019), seçim ittifaklarını temsilde adalet ilkesi çerçevesinde inceleyen (Barın, 2019; Çirkin, 2019), ve seçim ittifaklarına ilişkin genel bir kavramsal çerçeve çizen (Miş ve Duran, 2018b) müstakil çalışmalarla da karşılaşmıştır. Konu hakkında yazılmış lisansüstü çalışmalara bakıldığında ise biri doktora diğeri yüksek lisans düzeyinde olmak üzere iki çalışma söz konusudur. Benzer içeriklere sahip bu çalışmalarda seçim sistemleri ile seçim ittifakları arasındaki ilişki detaylı bir şekilde incelenmiş ve ardından Türk siyasî tarihinde kurulmuş seçim ittifaklarına yer verilmiştir (Uzun, 2018; Bilgili, 2019). Literatürde 2019 yerel seçimlerinde kurulan ittifakların siyasî anlamını analiz eden bir çalışma ile karşılaşılmamıştır. Ayrıca, Türkiye’de seçim ittifaklarına ilişkin yazına bakıldığında, geçmişte kurulmuş ya da kurulmaya çalışılmış seçim ittifakları ile mevcut ittifak yapılanmalarını bir arada ele alan bir çalışma söz konusu değildir. Bu anlamda çalışma, seçim ittifaklarını geçmişten günümüze bir bütünlük içerisinde ele alarak toparlayıcı bir kaynak niteliği kazanmayı ve böylelikle alan yazınına katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Türkiye’de seçim ittifaklarının bir zorunluluk mu yoksa bir tercih mi olduğuna ilişkin olarak belirtmek gerekir ki, seçim ittifaklarının zorunluluk oluşu seçim sistemlerinin bir siyasi partinin sistem içerisinde aktif bir aktör olarak yer almasına izin verip vermemesine ve yine uygulanan seçim sisteminin uygulandığı ülkedeki siyasal dinamikler de dikkate alındığında sistemin işleyişini mümkün kılıp kılmadığına bağlıdır. Seçim ittifakının bir tercih oluşu ise siyasal partilerin sistem içerisinde kendilerine biçtikleri role ve sistemden azamî faydayı sağlamak isteyip istemediklerine göre değişmektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi bu çalışma öncelikle, cari Türkiye siyasetine seçim ittifaklarının etkisini, ittifak sisteminin uygulanmadığı son yerel ve genel seçimler ile ittifak sisteminin uygulandığı ilk genel ve yerel

seçimleri karşılaştırarak ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma bu anlamda, hem genel ve yerel seçimleri bir arada analiz etmesi hem de seçim ittifaklarının tek tek partilere değil siyasal sisteme etkisini değerlendirmesi noktasında diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Çalışmada bu aşamada yararlanılan tek veri kaynağı Yüksek Seçim Kurulu'nun seçim arşividir. Çalışmada güdülen bir diğer amaç ise Türkiye siyasetinde seçim sistemlerinin seçim ittifakları üzerindeki etkisini somut örneklerle ortaya koymaktır. Bu noktada yerel ve genel seçim tarihlerinden 3 ay öncesinden başlanarak gerçekleştirilen arşiv taraması Milliyet ve Cumhuriyet gazetelerinin veri tabanları üzerinden gerçekleştirilmiş, elde edilen veriler içerik analizinden kaçınılarak değerlendirilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde seçim sistemlerine ilişkin kavramsal bir çerçeve çizilecek ve ardından seçim sistemleri ile seçim ittifakları arasındaki ilişki kuramsal düzeyde ele alınacaktır. İkinci bölümde ise Türk siyasî tarihinde dönemler itibarıyla uygulanmış seçim sistemleri ve bu dönemlerdeki ittifak girişimleri incelenecektir. Üçüncü bölüm, 2018 yılında çıkarılan 7102 sayılı kanun sonrasında kurulan seçim ittifaklarını ve bu ittifaklar ile girilen seçimlerin sonuçlarını içermektedir. Çalışmanın başlığında yer alan seçim ittifaklarının bir tercih mi yoksa bir zorunluluk mu olduğu sorusu bu bölümdeki bulgular yardımıyla cevaplanacaktır. Son bölüm ise bulguların tartışılmasına ve sonuçlandırılmasına ayrılmıştır.

2. SEÇİM SİSTEMLERİ VE SEÇİM İTTİFAKLARI

Bir ülkede uygulanmakta olan seçim sistemi o ülkedeki siyasal partilerin niteliksel ve niceliksel karakterlerine de doğrudan etki etmektedir. Bir başka ifadeyle söylemek gerekirse seçim ve hükümet sistemleri, hangi ideolojik eğilimlerin sistem içerisinde dominant ve/veya anahtar konumda olacağını, siyasal partilerin sistem ve birbirleri ile olan ilişkilerini ve sistemde egemen olan siyasal partilerin sayısal karakterini yani parti sistemlerini belirleme gücüne sahiptirler.

2.1. Seçim Sistemlerine İlişkin Kavramsal Çerçeve

Seçim sistemi kavramı, bir ülkede uygulanan ve seçmenler tarafından kullanılan geçerli oyların değerlendirilmesini, seçime konu olan kamu görevine kimin/kimlerin hangi yöntem ve tekniklerle seçileceğini ifade eder (Türk, 2006: 77). Seçim sistemlerini, uygulanan teknik usullere göre sınıflandırmak mümkündür. Seçim sistemleri ülkeden ülkeye farklılık gösterebileceği gibi bir ülkede uygulanan seçim sistemi de mutlak/değişmez nitelikte değildir. Dünya üzerinde uygulanan seçim sistemlerine bakıldığında seçmenin adayı mı yoksa partiyi mi seçeceği, seçmenlerin belirli bir bölgelendirmeye göre sınıflandırıp sınıflandırılmayacağı, seçim çevresinden seçilecek aday sayısı, seçilecek adayın basit çoğunlukla mı yoksa salt çoğunlukla mı seçileceği gibi konularda farklı teknikleri kabul eden seçim sistemlerinin uygulanması söz konusudur (Heywood, 2018: 313-314). Uygulanan bu farklı tekniklerden ve temsilde adalet-yönetimde istikrar ilkelerinin bir araya getirilme kaygısından hareketle, seçim sistemlerinin çoğunluk sistemi, orantılı (nispi) temsil sistemi ve karma sistem olmak üzere 3'e ayrılarak incelenmesi mümkündür:

a. Çoğunluk Sistemleri: Bu sistem en basit şekliyle, bir seçim çevresinden seçmenlerin kullandığı geçerli oyların salt çoğunluğunu yani yarısından bir fazlasını ya da basit çoğunluğunu alan parti veya adayın seçimi kazanması esasına dayanmaktadır (Dursun, 2008: 351). Çoğunluk sistemleri de kendi içerisinde tek-turlu çoğunluk sistemi ve iki turlu çoğunluk sistemi olarak ikiye ayrılır. Tek turlu çoğunluk sisteminde, bir seçim çevresinde en çok oyu alan partinin tüm adayları ya da en çok oyu alan aday seçimi kazanmış olur. Tek turlu çoğunluk sisteminde eğer, ülke sadece bir milletvekili çıkararak seçim bölgelerine bölündüyse buna tek-isimli tek-turlu çoğunluk sistemi; ülke birden fazla milletvekili çıkararak seçim çevrelerine bölündüyse buna listeli tek-turlu çoğunluk sistemi denir. Listeli tek-turlu çoğunluk sisteminde o seçim çevresindeki oyların çoğunluğunu alan parti, milletvekilliklerinin tamamını kazanmış olur. İki turlu çoğunluk sisteminde ise seçimin iki turda yapılma ihtimali söz konusudur. Buna göre birinci turda aday veya partilerin geçerli oyların salt çoğunluğunu alması gereklidir. Aksi durumda seçim ikinci tura kalacaktır. Tek turlu çoğunluk sistemindeki tek isimli-listeli ayırımı iki turlu çoğunluk sistemi için de geçerlidir (Gözler, 2007: 134-137).

b. Orantılı (Nispi) Temsil Sistemleri: Siyasal partilerin seçimden aldıkları oy oranında sandalye sayısına sahip olması esasına dayanan bu sistemde her seçim çevresinden birden çok adayın seçilmesi söz konusudur. Bu nedenle partilerin seçim listelerinde gösterecekleri adayların sıralaması çok önemlidir (Türk, 2006: 84). Orantılı

temsil sistemi büyük oranda seçim çevreleri düzeyinde uygulanmaktadır. Bununla birlikte istisnai nitelikte de olsa ulusal düzeyde de uygulanması söz konusudur. Orantılı temsil sisteminin ulusal düzeyde uygulanmasında bütün ülke seçim çevresi olarak kabul edilir ve milletvekillikleri bu ulusal seçim çevresinden partinin veya bağımsız aday ise adayın kendisinin aldığı oy oranında belirlenmesi ile seçilir. Seçim çevresi düzeyinde orantılı temsil sisteminin uygulanmasında ise her parti seçim çevresinden çıkan milletvekili sayısı kadar aday gösterir ve o seçim çevresinde çıkaracağı milletvekili sayısı aldığı oy oranına göre belirlenir (Gözler, 2007: 137-139). Orantılı temsil sisteminde artık oyların nasıl dağıtılacağı önemli bir sorundur ve bu sorunun çözümüne yönelik çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. En büyük artık usulü, en kuvvetli ortalama usulü, millî bakiye (ulusal artık) sistemi, d'Hondt usulü ve sainte-lague sistemi artık oyların dağıtımını konusunda geliştirilen yöntemlerdir. Ancak bu çalışmanın içeriği açısından, Türkiye'de uygulanmış sistemler olmaları nedeniyle sadece millî bakiye ve d'Hondt sistemlerinden kısaca bahsetmek yeterli olacaktır.

Millî bakiye sistemi her bir seçim çevresinde değerlendirilemeyen oyların ulusal düzeyde toplanarak, dağıtılmamış milletvekili sayısına bölünmesi yoluyla yeni bir sandalye dağılımına gidilmesi esasına dayanır. Bu sistem partilerin aldıkları oy oranına yakın bir temsil gücüne ulaşmalarını sağlamaktadır (Dursun, 2008: 361). D'Hondt sisteminde ise her partinin seçim çevresinde aldığı oylar önce 1'e, sonra 2'ye ve sırasıyla o seçim çevresinden çıkarılacak milletvekili sayısına kadar bölünür ve çıkan sonuçlar büyükten küçüğe sıralanarak hangi partinin kaç sandalye kazandığı belirlenir (Çam, 2011: 496)

Orantılı temsil sistemlerinden bahsederken baraj uygulamalarına da kısa bir parantez açmak gerekir. Çünkü bu uygulama, Türk siyasal hayatı açısından kurulan seçim ittifaklarının temel belirleyicilerinden biri olmuştur.

Orantılı temsil sistemlerinin küçük partilerin lehine olduğu ve temsilde adalet açısından oldukça elverişli olduğu kabul edilse de bu sistem yönetimde istikrar ilkesi açısından siyasal istikrarsızlığı beraberinde getirdiği için eleştirilmektedir. Bu sorunu ortadan kaldırmak, yani yönetimde istikrarın sağlanması adına hayata geçirilen uygulamalardan biri seçim barajı uygulamasıdır. Seçim barajı uygulamalarını kendi içerisinde öncelikle seçim çevresi düzeyinde ve ulusal düzeyde olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Seçim çevresi düzeyinde baraj uygulamaları ise basit seçim sayılı, yüzde oranlı ve onda oranlı baraj uygulamaları şeklinde sınıflandırılır. Buna göre, basit seçim sayılı baraj sisteminde bir seçim çevresinde kullanılan geçerli oyların o seçim çevresinde çıkarılacak temsilci sayısına bölünmesi neticesinde ortaya çıkan rakam, o seçim çevresinin barajı olarak kabul edilir. Dolayısıyla bu rakama ulaşamayan aday ve/veya partiler o seçim çevresinden temsilci çıkaramazlar (Varlık&Ören, 2001: 48). Yüzde oranlı baraj uygulamasında ise bir seçim çevresinde kullanılan toplam geçerli oyların belirli bir yüzdesini geçemeyen aday ve/veya partilerin o seçim çevresinden temsilci çıkaramaması söz konusudur. Yüzde oranlı baraj uygulamasına esas itibarıyla çok yakın olan onda oranlı baraj uygulamasında ise seçim çevresindeki barajın belirlenmesinde belirli bir yüzdelik oran yerine ondalık oran tercih edilmektedir. Örneğin %10 seçim barajı yerine 1/10 seçim barajı ifadesi tercih edilir (Türk, 2006: 97-98). Ulusal düzeyde uygulanan seçim barajında ise seçime katılan siyasal partilerin mecliste temsil gücüne ulaşabilmeleri için ülke genelinde kullanılan geçerli oyların belirli bir yüzdesinde oy sayısına ulaşması gereklidir.

c. Karma Sistemler: Karma sistemler, belirli bir oran üzerinden belirlenmiş ulusal baraj ile seçim çevresi barajının beraber uygulandığı ve/veya parlamento üyelerinin bir kısmının çoğunluk sistemiyle bir kısmının da orantılı temsil sistemiyle seçildiği sistemleri ifade ederler. (Aydoğdu, 2015: 107,110; Gözler, 2007: 143). Tercih edilen seçim sisteminin belirlenmesinde ulaşılmak istenen siyasal amacın belirleyici bir rol oynadığı düşünüldüğünde, çoğunluk ve nispi temsil sistemlerinden alınacak özelliklerle çok sayıda karma sistem yaratmak mümkündür (Teziç, 2012: 352).

Seçim sistemlerinin siyasal sonuçlar doğurduğu en önemli alanlardan biri seçim ittifaklarıdır. Ancak seçim sistemlerinin seçim ittifaklarının oluşumuna etkisini ele almadan önce kısa bir parantez açarak seçim ittifakları konusunda kavramsal bir ikiliğe yer vermek faydalı olacaktır. Bu ikilik seçim öncesi ittifaklar ve seçim sonrası ittifaklar ayrımına işaret eder. Bu ayrımda seçim sonrası ittifaklar, siyasî partilerin seçim sonrasında bir araya gelerek hükümetin kurulma sürecinde işbirliği yapmasını ya da koalisyon oluşturmalarını ifade eder. Seçim öncesi ittifakları ise siyasî partilerin seçimde yapacakları işbirliğini, tek bir liste altında seçime girmeyi ya da bir

aday lehine seçimden çekilmeyi ifade eder (Miş ve Duran, 2018b: 10). Bu anlamda çalışmanın içeriği açısından bahsedilen seçim ittifaklarının seçim öncesi kurulan ittifaklar olduğunu belirtmek gereklidir.

2.2. Seçim Sistemlerinin Seçim İttifaklarına Etkisi

Bir siyasal davranış olarak seçim ittifakları, seçim sistemlerinin ortaya çıkardığı ihtiyacın bir sonucudur. Bir başka ifadeyle siyasî partiler, seçim sistemlerinin olası çıktıklarının kendileri için yaratacağı avantajlı veya dezavantajları durumları analiz ederek kendileri için bir strateji belirlerler. Seçim ittifakları da belirlenebilecek bu stratejilerden biridir.

Seçim sistemlerinin seçim ittifakları üzerindeki etkisini öncelikle çoğunluk sistemi açısından ele alacak olursak, bu sistemin genel itibarıyla seçim ittifaklarını teşvik eden bir karaktere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu konuda alan yazınında tek turlu çoğunluk sistemi ile iki turlu çoğunluk sistemi arasında seçim ittifakları açısından bir ayrıma gidildiği görülmektedir ve tek turlu çoğunluk sisteminin seçim ittifakları açısından dezavantajlı olduğu kabul edilmektedir (Teziç, 2012: 335-336). Buna göre tek turlu çoğunluk sisteminde iki büyük partinin egemenliği söz konusudur ve bu iki büyük partinin dışında kalan partilerden birinin seçmeni kendi partisinin kazanamayacağından hareketle "ikinci en iyi tercihine" yönelecektir ve böylelikle partiler arasında değil ama seçmen nezdinde sandıkta kurulan bir ittifak söz konusudur (Erdoğan, 1999). Ancak bu noktada Maurice Duverger, konuya ilişkin farklı bir pencere daha açarak, tek turlu çoğunluk sisteminin ittifaklara etkisinde sistemdeki parti sayısının da belirleyici olduğunu dile getirmiştir. Buna göre iki partili sistemlerde tek turlu çoğunluk sistemi partilerin tam bağımsızlığını sağlarken, çok partili bir sistemde tek turlu çoğunluk sisteminin uygulanması ittifakları teşvik edici bir niteliktedir (Duverger, 1974: 419). Duverger'in açtığı bu parantezi, aşağıda da bahsedileceği üzere Türkiye örneğinde 1957 yılındaki ittifak arayışlarında somut olarak görmek mümkündür.

İki turlu çoğunluk sistemi ise yapısı itibarıyla seçim ittifaklarının kurulabilmesinde gayet elverişli bir sistemdir. İki turlu çoğunluk sisteminde ilk turda salt çoğunluk arandığından, bu çoğunluğun sağlanamadığı durumlarda ikinci tura geçilir ve ikinci tura katılma hakkına sahip olan ve aralarında ideolojik yakınlık olan siyasî partiler arasında, rakibi zayıflatabilmek adına seçim ittifaklarının kurulma ihtimali söz konusudur (Teziç, 2012: 337). Bununla birlikte iki turlu çoğunluk sisteminde, ilk turda çoğunluğun sağlanamaması durumunda gerçekleştirilecek ikinci tur seçimlerinde ilk turda en çok oyu alan iki adayın/partinin seçime girmesi öngörülmüş ise seçim ittifaklarının ilk turda gerçekleşme ihtimalini de göz ardı etmemek gerekir. Türkiye'de cumhurbaşkanı seçiminde uygulanan cari seçim sistemi bu duruma karşılık gelen bir niteliktedir.

Orantılı temsil sistemleri ise öz itibarıyla her partiye alınan oy oranında temsil imkânı sağladıkları için seçim ittifaklarının kurulması açısından bir ihtiyaç ortaya çıkarmazlar (Duverger, 1974: 419). Orantılı seçim sistemleri bu saf anlamıyla seçim sistemlerinin temsilde adalet ilkesini sağlama noktasında elverişli görünmektedir. Ancak yine seçim sistemlerinin bir başka önemli ilkesi olan yönetimde istikrar açısından sorunlu bir sistemdir. Orantılı temsil sistemlerinde bu konudaki açık, baraj uygulamaları ile kapatılmak istenmektedir. Orantılı seçim sistemlerinin seçim ittifakları ile olan ilişkisi de bu noktada karşımıza çıkmaktadır. Orantılı temsil sistemindeki baraj uygulamaları büyük partiler için avantaj sağlamakta, küçük partilerin ise temsil gücü elde etmesini oldukça zorlaştırmaktadır. Bu noktada seçim ittifakları küçük partilerin temsil gücü elde etmesini sağlayacak en önemli araçlardan biridir (Duverger, 1974: 422). Sistemin küçük partileri seçim öncesinde kurulacak ittifaklar içerisinde bir araya gelerek sistemin önlerine koyduğu baraj engelini aşmayı amaçlayabilirler.

Seçim sistemlerinin siyasal yaşama etkisini statik ve dinamik sonuçlar olarak ikiye ayıran Emre Erdoğan, seçim ittifaklarını dinamik sonuçlar kapsamında değerlendirmiştir. Seçim sistemlerinin dinamik sonuçları ile kastedilen, seçmenlerin veya partilerin siyasal davranışlarını seçim sisteminin çıktıklarına göre belirlemesidir. Bu noktada Emre Erdoğan da seçim sistemlerinin dinamik bir sonuç olarak seçim ittifaklarına etkisi konusunda Duverger ile paralel görüşleri benimsemiştir. Ona göre de çoğunluk sisteminin uygulanması durumunda mecliste temsil imkânı azalacak olan küçük partilerin kendi aralarında ittifak kurmaları beklenen bir sonuç olarak kabul edilmektedir. Buna karşın orantılı temsil sistemlerinin her partiye kendi aldığı oy oranında temsilci kazanma şansını veriyor olması, partilerin müstakil hareket etmesini kolaylaştırmaktadır ancak orantılı temsil sistemlerindeki baraj uygulamaları da seçim ittifaklarının oluşumunda önemli bir unsur olarak görülmüştür (Erdoğan, 1999).

Seçim sistemlerinin farklı değişkenlerle sınıflandırılmasına göre seçim sistemleri üzerinde değişen etkilerinden bahsetmek mümkündür. Ancak çalışmanın içeriği açısından Türkiye’de uygulanan seçim sistemlerini incelemek yeterli olacaktır. Zira bu seçim sistemlerin Türk siyasî hayatındaki ittifak girişimlerine etkisini somut örneklerle görmek mümkündür.

3. TÜRKİYE’DE UYGULANAN SEÇİM SİSTEMLERİ VE KURULAMAYAN VEYA MUVAZAALI KURULAN İTTİFAKLAR

Türkiye’de uygulanan seçim sistemleri tarihine baktığımızda 1946-1960 döneminde liste usullü çoğunluk sisteminin uygulandığı görülmektedir. Bu sistem, bir seçim çevresinde oyların basit çoğunluğunu alan partinin o seçim çevresindeki tüm milletvekilliklerini kazanması esasına dayandığı için temsilde adalet ilkesi açısından son derece sorunlu bir yapıdadır (Özbudun, 2011: 93). Bir başka ifadeyle seçimlerde alınan oy oranının Meclis’e yansımaları noktasında orantısız bir durum ortaya çıkmaktadır. Nitekim 1950, 1954 ve 1957 yıllarında gerçekleştirilen seçimlerden birinci parti olarak çıkan Demokrat Parti (DP), aldığı oy oranının çok daha üzerinde Meclis’te temsil oranına ulaşmıştı. Örneğin 1950 seçimlerinde ülke genelinde %53.3 oranında oy almasına karşın DP, Meclis’teki sandalyelerin %83.8’ini kazanmıştı. Parti ittifakları açısından düşünüldüğünde, bu dönemdeki ittifak arayışları da DP’nin egemen konumunu sonlandırmak amacıyla gerçekleştirilmişti.

Mayıs 1954’te gerçekleştirilecek genel seçimler öncesinde muhalefet partileri arasında seçime ortak liste ile girme düşüncesi ortaya çıkmaya başladı. Bu bağlamda Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ile Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) arasında başlayan ortak liste görüşmeleri başlangıçta olumlu bir seyir izlese de özellikle CHP içerisinden yükselen muhalefet ve iki tarafın uzlaşmaz istekleri nedeniyle bir sonuca bağlanamadı (Milliyet, 20 Mart 1954).

1957 seçimlerine gidilen süreçte DP’nin sistemdeki egemen konumunu engelleyebilmek adına muhalefet partileri arasındaki ittifak arayışları yeniden gündeme geldi. Ancak 1954 yılından farklı olarak bu seçimler öncesindeki ittifak arayışları daha kuvvetli ve daha gerçekleşmeye yakın bir görünüm sergilemekteydi. Kaldı ki muhalefet partileri bu seçimlerde kuracakları ittifakı bir zorunluluk olarak kabul etmekteydiler. 1954 yılındaki CHP-CMP arasındaki ittifak arayışına 1957 seçimlerinde Hürriyet Partisi (HP) de eklenmişti. Üç muhalefet partisi arasındaki ittifak ihtimalini güçlendiren husus ise Bursa’da yapılan bir muhtarlık seçiminde CMP ve HP’nin desteğini alan CHP adayının DP adayının önünde seçimi kazanması oldu (Milliyet, 15 Temmuz 1957). Muhalefet partileri gerçekleştirilen bir dizi görüşme sonucunda yayınladıkları bir bildiri ile seçimlerde kurulacak işbirliği konusunda anlaşmaya vardıklarını açıkladılar. Yapılan açıklamada partilerin kontenjanlar konusunda da anlaşığı ve varılan fikrî anlaşmanın fiiliyata dökülmesi aşamasına gelindiği belirtilmekteydi (Cumhuriyet, 22 Ağustos 1957). Ancak muhalefet partilerinin bu işbirliği girişimi DP iktidarı tarafından hayata geçirilen bir yasal düzenleme ile sonuçsuz bırakıldı. 27 Ekim 1957 günü gerçekleştirilecek seçimlerden kısa süre önce, 11 Eylül 1957 tarihinde kabul edilen ve 13 Eylül 1957 tarihli Resmî Gazete’de yayımlanan 7053 sayılı *Milletvekilleri Seçimi Kanununun 35 ve 109 uncu Maddelerinin Tadiline ve Bu Kanuna Muvakkat Bir Madde İlâvesine Dair Kanun*’un 1. maddesinde siyasî partilerin il veya ilçe teşkilatlarını kurmuş oldukları her seçim çevresinde seçime bağımsız olarak girmek ve o seçim çevresinden seçilecek milletvekili sayısı kadar aday göstermek zorunda olduğu belirtildi ve bu zorunluluğa uymayan partilerin bütün seçim çevrelerinde seçime girme haklarını kaybedecekleri ifade edildi (Resmî Gazete, Sayı:9705). Bu yasal değişiklikten sonra muhalefet partilerinin ortak listede seçime girme ihtimalleri ortadan kalkmış oldu.

27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi’nden sonra Türkiye’de uygulanan seçim sisteminde de değişikliğe gidildi. Buna göre 1961-1965 döneminde Millet Meclisi seçimleri için seçim çevresi barajlı d’Hondt sistemi; 1961-1964 döneminde Cumhuriyet Senatosu seçimleri için liste usullü çoğunluk sistemi; 1965-1968 döneminde her iki meclis için de millî bakiye sistemi ve 1969-1980 döneminde barajsız d’Hondt sistemi uygulanmıştır (Tuncer, 2006: 169). Bu dönemde hem askerî müdahale(ler)in yarattığı ortam hem de hukukî sınırlılıklar nedeniyle siyasî partiler arasında somut bir ittifak söz konusu olmadı. Sadece 1977 seçimleri yaklaşırken Süleyman Demirel liderliğindeki Adalet Partisi (AP) ile Alparslan Türkeş’in liderliğindeki Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) arasında, AP liderinin başlattığı, ancak söylem düzeyinde kalan bir yakınlaşma söz konusu oldu. Ancak işbirliğinin MHP kanadı bu ihtimali başından reddetmişti (Cumhuriyet, 15 Nisan 1977).

12 Eylül 1980 Askerî Darbesi’nin ardından 1983 yılında gerçekleştirilen ilk seçimlerde ülke ve seçim barajlı d’Hondt sistemi uygulandı. Bu sistem ile hem siyasal sistemdeki kutuplaşmaların önüne geçmek hem de

koalisyon hükümetleri olasılığını ortadan kaldırmak amaçlanmıştı (Alkan, 2006: 162). 1983 yılındaki seçimlere giden sürecin doğrudan Millî Güvenlik Konseyi'nin denetiminde ilerlediği ve seçime girecek partilerin Konsey'in onayına tabii olduğu dikkate alındığında bu seçimlerde herhangi bir ittifak girişimi söz konusu değildi. 1983 seçimlerinde uygulanan 2839 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu'nun küçük partilerin aleyhine olan yapısı, 1986 ve 1987 yıllarında yapılan değişikliklerle daha da pekiştirildi. Bu değişikliklerle hem seçim çevre barajının belirlenme usulü değiştirilerek baraj yükseltildi hem de kontenjan sistemi getirilerek büyük partilerin gücü arttırıldı (Özbudun, 2011: 96). 1987 seçimlerine gidilirken Anavatan Partisi'nin (ANAP) sistemdeki egemen konumuna ve baraj tehlikesine karşı sol partiler arasında ittifak arayışı gündeme geldi. Bu konuda ilk adım Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) lideri Erdal İnönü'den geldi ve Demokratik Sol Parti (DSP) ile birleşme teklifini Bülent Ecevit'e sundu. İnönü'nün teklifi sol partilerin tek bir çatı altında toplanmasını önermekteydi. Buna karşın DSP, SHP ile seçim çevreleri bazında bir anlaşma yapılarak, bir partinin aday gösterdiği seçim çevresinde diğer partinin seçime katılmaması önerisini gündeme getirdi. Bu öneri karşısında SHP, kendilerinin sosyal demokrat ideolojinin iktidara gelmesini amaçladığını DSP'nin ise baraj kaygısıyla sadece kendisini düşündüğünü öne sürerek olumsuz bir tavır sergiledi ve iki parti arasındaki işbirliği ihtimali rafa kalktı (Milliyet, 24 Eylül 1987). Çift barajlı d'Hondt ve kontenjan uygulamasının bir arada uygulandığı bu sistem, küçük partiler lehine az da olsa olumlu kabul edilebilecek küçük değişikliklerle 1991 seçimlerinde de uygulandı. Ancak bu seçimlerdeki ittifak arayışları bir önceki seçime göre çok daha kararlı bir karakter sergilemişti. Nitekim mevzuatın etrafından dolanarak kurulabilen ilk muvazaalı ittifak bu seçimlerde sahneye çıkmıştı.

1991 seçimleri öncesinde, mevcut seçim sistemindeki baraj uygulaması küçük partileri Meclis dışında kalma kaygısı nedeniyle ittifaka yöneltti. Bu seçimlerde de DSP-SHP birleşmesi yeniden gündeme geldi ancak 1987'de olduğu gibi bir sonuç alınamadı. SHP, DSP ile kuramadığı işbirliğinin ardından sol siyasette yeni bir birlikteliğe yöneldi ve solun yeni aktörü Halkın Emek Partisi (HEP) ile işbirliğine gitti. Bu işbirliğinde özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde HEP adayları SHP listesinden seçime girecekti. Sağ siyasetteki ittifak ise Refah Partisi (RP) çatısı altında gerçekleşti. Buna göre baraj tehlikesi yaşayabileceği düşünülen diğer partiler olarak Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) ve İslahatçı Demokrasi Partisi (IDP) adayları RP listelerinde seçime girdiler. Bu üçlü ittifak seçimde istediği sonucu aldı ve seçim sonrasında Meclis'e girmeye hak kazanan MÇP'li ve IDP'li isimler RP'den istifa ettiler (Çakır, 1994: 27).

1995 seçimleri öncesinde milletvekilliği seçimlerine ilişkin yeniden bir yasal düzenlemeye gidilerek, milletvekilliği sayısı arttırıldı, seçim çevreleri değiştirildi ve çevre barajları kaldırılarak %10'luk ülke barajı uygulaması getirildi (Yavaşgel, 2004: 178-179). 1995 seçimleri de bir önceki seçimde olduğu gibi somut ittifak girişimlerine sahne oldu. Bu seçimler öncesinde sağ siyasette ittifak arayışları yüksek sesle dile getirilmekteydi. Doğru Yol Partisi (DYP) lideri Tansu Çiller'in MHP, Millet Partisi ve Yeni Parti ile ittifak arayışında olduğu; Mesut Yılmaz liderliğindeki ANAP'ın ise Büyük Birlik Partisi (BBP) ve Yeniden Doğuş Partisi ile ittifak kuracağı yönünde haberler gündeme gelmekteydi (Milliyet, 19 Ekim 1995). Ancak sağ siyasetteki ittifak arayışlarından ilki MHP'nin seçime tek başına katılma kararı alması ile sonuçsuz kaldı. ANAP ise ittifak çabalarında BBP ile uzlaşa sağlayabildi ve BBP'li isimler ANAP listelerinde seçime girdiler (Kiriş, 2011: 56). Sol siyasette ise CHP lideri Deniz Baykal'ın DSP ile birlikte hareket etme çağrısı Ecevit tarafından kabul görmedi. Sol siyasetteki ittifak HEP'in devamı niteliğindeki HADEP ile Sosyalist İktidar Partisi arasında kuruldu ancak bu ittifak bir başarı elde edemedi (Güzel, 2007).

Türk siyasal hayatındaki bir sonraki ittifak deneyimi 2002 seçimlerinde yaşandı. 2002 seçimlerinde sol siyasette geçmiştekilere benzer şekilde, seçim özelinde bir ittifak mı? yoksa birleşme mi? tartışmaları yaşandı. Bu dönemde sol siyasetteki tartışmaların öne çıkan isimleri Kemal Derviş ve Yeni Türkiye Partisi (YTP) lideri İsmail Cem oldu. Derviş, sol siyasetin tek bir çatı altında birleşmesi fikrini savunmaktaydı. Ancak İsmail Cem'in sol siyaset içerisindeki ittifakları umursamadığına ilişkin açıklamaları ittifak olasılığını düşürürken (Milliyet, 14 Ağustos 2002); Baykal, sol partiler arasında bir ittifakı değil, diğer sol partilerin CHP bünyesine katılması gerektiğini düşünmekteydi. Ancak bu talep de diğer partiler tarafından olumlu karşılanmadı (Cumhuriyet, 08 Eylül 2002). CHP, DSP ve YTP'nin temel aktörler olarak yer aldığı solda ittifak/birleşme ihtimalleri 2002 seçimlerinde de sonuçsuz kaldı. 2002 seçimlerinde sağ siyasetteki ittifak ise DYP, Demokrat Türkiye Partisi ve Aydınlik Türkiye Partisi arasında kuruldu ancak bu ittifak %10'luk ülke barajını geçecek oy oranına ulaşmayarak başarısız oldu.

2007 seçimlerine gelindiğinde sol siyasetteki birlik arayışları yeniden gündeme geldi. Bu noktada ilk adımı atan isim CHP lideri Deniz Baykal oldu ve DSP ile birleşme talebini dile getirdi (Hürriyet, 03 Mayıs 2007). Baykal tarafından dile getirilen birleşme talebine DSP, partinin kurumsal kimliğinin korunması hassasiyetiyle birlikte olumlu yaklaştı. Her ne kadar iki parti arasında milletvekili sayısı konusunda anlaşmazlık olduğu iddiaları gündeme gelse de yapılan görüşmeler sonucunda DSP'li isimlerin CHP listelerinde seçime girmesi konusunda anlaşma sağlandı (Cumhuriyet, 18 Mayıs 2007). 2007 seçimleri sol siyasette bir başka ittifak girişimine daha sahne oldu ve 2002 seçimlerinde Meclis dışında kalan partiler yeni bir işbirliğine yöneldiler. Kürt siyasî hareketini temsil eden Demokratik Toplum Partisi (DTP) bu seçimlere parti olarak değil de bağımsız adaylar ile girmeye karar verdi. Bu noktada 43 ilde gösterilen 60 bağımsız aday arasında Özgürlük ve Dayanışma Partisi (ÖDP), Emek Partisi ve Sosyalist Demokrasi Partisi'nden isimler de yer almaktaydı. Bir başka ifadeyle seçime 4 parti adaylarından oluşan ortak bir liste ile girilmişti (Vatan, 14 Haziran 2007). Seçim sonuçlarında DTP'nin desteklediği bağımsız adaylardan 22'si seçimi kazanmıştı ve bu isimler arasında ÖDP eski Genel Başkanı Ufuk Uras da yer alıyordu (Tuncer, 2007: 139). 2007 seçimlerinde sağ siyasetteki ittifak girişimi ise ANAP ile DYP arasında gerçekleşti. İki parti DYP'nin isminin Demokrat Parti olarak değiştirilmesi ve yeni partinin şemsiyesi altında birleşme konusunda anlaşmışlardı. Nitekim çok sayıda ANAP'linin katıldığı DYP kongresinde partinin ismi Demokrat Parti olarak değiştirildi (Milliyet, 28 Mayıs 2007). Ancak isim değişikliğinin ardında iki parti arasında ortaya çıkan fikir ayrılıkları ittifakı sonuçsuz bıraktı ve ANAP-DYP işbirliği gerçekleşmedi (Cumhuriyet, 03 Haziran 2007).

2011 ve 2015 yıllarında gerçekleştirilen genel seçimler, yine baraj kaygısı nedeniyle küçük partiler arasında kurulan ittifaklara sahne olmuştur. 2011 seçimlerinde Bağımsız Türkiye Partisi ile Demokrat Parti arasında seçim ittifakı kuruldu (Sabah, 11 Nisan 2011). Haziran 2015 seçimleri ise sağ siyasette Büyük Birlik Partisi ile Saadet Partisi (Hürriyet, 7 Nisan 2015), sol siyasette ise Emek Partisi ile Halkların Demokrasi Partisi arasında kurulan ittifaklara sahne oldu (Sabah, 22 Şubat 2015).

Türkiye'de yerel seçimlerde gerçekleştirilen ittifaklara geçmeden önce kavramsal bulanıklık yaratmamak adına kısa bir parantez açmak gereklidir. Yerel seçimlerde gerçekleştirilen ittifak yöntemi genel seçimlerde kullanılan yöntemden farklıdır. Yerel seçimlerde siyasal partiler arasında hukukî bir terim olarak ittifaktan ziyade bir işbirliğinden bahsetmek daha doğrudur. Bu bağlamda yerel seçimlerde bir siyasal partinin diğer parti ya da partiler lehine çekilmesi veya güçlü bir aday karşısında birleşme durumu söz konusudur. Bununla birlikte literatürde bu tip işbirliklerinin de ittifak yöntemleri içerisinde konumlandırıldığını belirtmek gereklidir (Miş ve Duran, 2018b: 8). Türkiye siyasî tarihinde yerel seçimlerde yapılan ittifaklara bakıldığında ise genel seçimler kadar zengin bir içerikten bahsetmek söz konusu değildir. Yerel seçimlerde kurulan birliktelikler bir siyasî partinin bir seçim çevresinde başka bir siyasî partinin adayını desteklemesi ve o bölgede seçime girmemesi şeklinde gerçekleşmiştir. 1963 yılındaki yerel seçimlerde Sivas'ta Yeni Türkiye Partisi'nin AP adayını desteklemesi, Kırşehir'de 3 siyasî partinin Millet Partisi adayına karşı birleşmesi, 1977 yerel seçimlerinde MHP'nin 49 ilde AP adayını desteklemesi, 1999 seçimlerinde ANAP, DSP ve Demokrat Türkiye Partisi arasındaki birlik arayışları yerel seçim ittifaklarına örnek olarak verilebilir.

2018 yılı, Türkiye siyasetindeki seçim ittifakları açısından hem genel hem de yerel seçimler noktasında bir milâdi ifade etmektedir. Geçmişte yasal sınırlılıklar nedeniyle somut olarak kurulamayan seçim ittifakları 2018 yılındaki değişikliklerle hukukî bir kimlik kazanmıştır. Bu tarih itibarıyla seçim ittifakları, Türkiye siyasetinin seyrini ve niteliğini belirleyecek önemli bir unsur olarak sistemdeki yerini almıştır.

4. 7102 SAYILI KANUN SONRASINDA TÜRKİYE'DE SEÇİM İTTİFAKLARI

Türkiye'de 16 Nisan 2017 tarihindeki anayasa referandumunda Anayasa değişikliklerinin kabul edilmesiyle birlikte parlamenter sistemden vazgeçildi ve 24 Haziran 2018 seçimleri ile de fiilen Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi uygulanmaya başladı. İlgili Anayasa değişikliği ile birlikte Cumhurbaşkanı'nın geçmişteki sembolik konumundan vazgeçilip, cumhurbaşkanına icracı bir karakter kazandırılması, Cumhurbaşkanı'nın siyasî partilerle olan bağı koparması zorunluluğunun ortadan kaldırılması ve seçim şeklinde salt çoğunluk şartının aranması Türkiye siyasetinde parti ittifaklarını bir ihtiyaç olarak ortaya çıkarmıştır. Bu noktada 2018 yılında gerçekleştirilen erken seçimlere gitmeden kısa bir süre önce gerçekleştirilen bir yasal düzenlemeyle seçim ittifaklarının açık ve resmî bir şekilde yapılmasının önü açılmıştır.

Dönemin Adalet Bakanı Abdülhamit Gül'ün canlı bir organizma olan siyasal sistemin ihtiyaç duyduğu bir düzenleme olarak tanımladığı ve kamuoyunda ittifak yasası olarak bilinen 7102 Sayılı *Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun* Meclis'teki uzun görüşmeler sonucunda yasalastı ve 16 Mart 2018 tarihli Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girdi. 7102 sayılı kanun, *Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanunu'nda, Siyasi Partiler Kanunu'nda, Mahalli İdareler Kanunu'nda ve Milletvekili Seçimi Kanunu'nda* yapılan değişiklikleri içermektedir. Bu kanunda seçim ittifakları açısından yapılan düzenlemeye bakıldığında ise 15. Madde ile 2839 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu'nun 12. Maddesine "Seçimlere katılma yeterliliği taşıyan siyasi partiler, ittifak yaparak seçime katılabilir. İttifak yapan siyasi partiler, kendi aday listelerini verir." ifadesi eklendi ve ardından aynı madde ile seçim ittifaklarına ilişkin usuller belirlendi (Resmî Gazete, Sayı:30362). Böylelikle 1957 yılında DP döneminde başlayan ittifak yasağı resmen kalkmış oldu.

İttifak sistemi genel seçimler düzeyinde ilk olarak 24 Haziran 2018 seçimlerinde, yerel seçimler düzeyinde ise 31 Mart 2019 seçimlerinde uygulandı. İttifak sisteminin cari Türkiye siyasetindeki belirleyiciliğini ortaya koyabilmek için siyasal ittifakların resmî olarak kurulduğu seçimler ile ittifak sisteminin uygulanmadığı son seçimleri karşılaştırmak anlamlı sonuçlar verecektir.¹

Öncelikle genel seçimler düzeyinde bakıldığında 1 Kasım 2015 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimlerde Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) %49.50, CHP %25.32, MHP %11.90 ve Halkların Demokratik Partisi (HDP) %10,76 oranında oy almıştı. Seçim sonucunda 63 ilde birinciliği kazanan AK Parti 317; 6 ilde birincilik elde eden CHP 134; 12 ilden birinci sırada çıkan HDP 59 ve MHP ise 40 milletvekilliği kazandı. İttifak sisteminin ilk kez uygulandığı genel seçimler olan 24 Haziran 2018 seçimlerinde AK Parti, MHP ve BBP birlikteliğiyle Cumhuriyet İttifakı; CHP, İYİ Parti ve Saadet Partisi (SP) birlikteliği ile de Millet İttifakı kuruldu. Demokrat parti ise adaylarını İYİ Parti listelerinden göstererek Millet İttifakı'nın bir parçası oldu. Cumhurbaşkanı seçimi ile milletvekilliği seçimlerinin birlikte yapıldığı bu seçimlerde AK Parti %42.56, MHP %11.10, Cumhuriyet İttifakı'nın cumhurbaşkanı adayı Recep Tayyip Erdoğan ise %52.59 oy aldı. Millet İttifakı'nda ise cumhurbaşkanlığı seçiminde bir ortaklık kurulmayarak, ittifak ortaklarının kendi adayları ile cumhurbaşkanlığı seçimine katılması söz konusuydu. Seçim sonuçlarında CHP'nin cumhurbaşkanı adayı Muharrem İnce %30.64, İYİ Parti'nin cumhurbaşkanı adayı Meral Akşener %7,3, SP'nin cumhurbaşkanı adayı Temel Karamollaoğlu %0,9 oranında oy alırken; milletvekilliği seçimlerinde CHP %22.64, İYİ Parti %9.96 ve SP %1.34 oranında oy aldılar. Bu oy oranları ile AK Parti 295, CHP 146, MHP 49, İYİ Parti 43 ve HDP 67 milletvekilliği elde etti. Son iki genel seçimin karşılaştırılmasına ilişkin sayısal veriler aşağıdaki tablolarda yer almaktadır. Bu karşılaştırmada son genel seçimde ittifak blokları içerisinde yer almadığı için HDP'ye, 1 Kasım 2015 seçimlerine katılmadığı için de İYİ Parti'ye yer verilmemiştir. Bununla birlikte, İYİ Parti'nin ittifak sistemi içerisindeki anlamına sonuç kısmında değinilecektir.

Tablo 1: 1 Kasım 2015 ve 24 Haziran 2018 Genel Seçimlerinin Meclis'teki Sandalye Oranları Açısından Karşılaştırılması

Seçim Yılı	Partilerin Sandalye Oranları	AK Parti	CHP	MHP
2015		%57,63	%24,36	%7,27
2018		%49,16	%24,33	%8,16

1 Seçim sonuçlarına ilişkin bilgiler Yüksek Seçim Kurulu'nun internet sitesinden elde edilmiştir.

Tablo 2: 1 Kasım 2015 ve 24 Haziran 2018 Genel Seçimlerinin İl Sonuçlarına Göre Karşılaştırılması

Partiler İl Sayıları	Oy Oranı ve Kazanılan Milletvekili Sayısı Artan	Oy Oranı Artan, Kazanılan Milletvekili Sayısı Değişmeyen	Oy Oranı Artan, Kazanılan Milletvekili Sayısı Düşen	Oy Oranı Düşen, Kazanılan Milletvekili Sayısı Artan	Oy Oranı Düşen, Kazanılan Milletvekili Sayısı Değişmeyen	Oy Oranı ve Kazanılan Milletvekili Sayısı Düşen
AK Parti	4	6	-	5	40	26
CHP	12	19	1	5	39	5
MHP	14	29	-	3	28	7

Her iki tablodaki veriler birlikte değerlendirildiğinde sistemin hâkim partisi konumundaki AK Parti'nin hem Meclis'teki sandalye oranı hem de oy oranı açısından yaşadığı düşüş dikkat çekicidir. AK Parti, 1 Kasım 2015 seçimleri ile karşılaştırıldığında 24 Haziran 2018 seçimlerinde 71 ilde oy kaybı yaşamış; oy kaybı yaşadığı 71 ilin 26'sında milletvekili sayısı açısından da kayba uğramıştır. Ancak burada sadece Bayburt ili için ayrı bir parantez açıp, bu ilin 2015'te 2, 2018'de ise bir milletvekili çıkardığını ve AK Parti'nin her iki seçimde de bu ilden milletvekili çıkararak tek parti olduğunu belirtmek gerekir. AK Parti'nin oy oranını ve milletvekili sayısını arttırdığı illerde ise Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi seçim çevrelerinin ağırlıkta olduğunu da söylemek gerekir. Bu husus AK Parti'nin oy kazanımlarının merkez-sağ siyasetten değil Kürt seçmenden olduğunu göstermektedir. MHP, oy oranında küçük bir düşüş yaşamakla birlikte hem Meclis'teki temsil oranı hem de kazanılan milletvekili sayısında artış yaşamıştır. Bu sonucun ortaya çıkışında AK Parti'den yaşanan oy geçişlerinin etkisi olduğunu söylemek mümkündür. CHP, oy oranında düşüş yaşasa da kazandığı milletvekili sayısını arttırmıştır. Kaldı ki CHP'nin oyu 32 ilde artarken 49 ilde düşmüştür. Oy oranındaki düşüşe rağmen milletvekili sayısındaki artış iki faktörle açıklanabilir. Birincisi ittifaka verilen oyların dağılımı özellikle sağ seçmenin güçlü olduğu illerde CHP'ye bir avantaj sağlamıştır. İkinci ve daha belirleyici olan etken ise 2017'de kabul edilen Anayasa değişikliği ile Meclis'teki sandalye sayısının 550'den 600'e yükseltilmesidir. CHP, milletvekili sayısı arttırılan 32 ilin 10'unda kazandığı sandalye sayısını arttırmıştır. AK Parti ise bu illerin milletvekili sayısındaki artışa rağmen sadece 4'ünde kazandığı vekillik sayısını arttırabilmiş, bununla birlikte bu illerin 10 tanesinde milletvekili sayısının artmasına rağmen kazandığı milletvekilliği sayısında düşüş yaşamıştır. MHP ise bu illerin 9'unda kazandığı milletvekili sayısını arttırmıştır. Bu konuda dikkat çekici durum İYİ Parti için söz konusudur. İYİ Parti kazandığı 43 vekillikten 37 tanesini milletvekili sayısı arttırılan bu illerden çıkarmıştır. Tüm bu bulgular, hem sistemdeki güç dağılımının yaşadığı değişimi hem de merkez-sağ siyasetteki bölünmüşlüğü göstermesi açısından oldukça anlamlıdır ve seçim ittifaqların gerekliliği ve aktörleri noktasında da belirleyicidir. Bu noktada dikkat çeken bir diğer husus 2002 yılından itibaren katıldığı tüm seçimlerden birinci parti olarak çıkan AK Parti'nin, ittifak sisteminin uygulanması öncesindeki son genel seçim olan 1 Kasım 2015 seçimleri de dâhil olmak üzere bu seçimlerin hiçbirinde %50 oranına ulaşamamış olmasıdır. Dolayısıyla cumhurbaşkanı seçiminde salt çoğunluğun aranıyor olması, sistemin dominant partisi olan AK Parti için bile ittifak sistemini bir ihtiyaç olarak ortaya çıkarmıştır. Kaldı ki Türk siyasî tarihinde 1954 seçimlerinde DP ve 1965 seçimlerinde AP dışında hiçbir parti %50 oy oranına ulaşma başarısını elde edememiştir. Bir başka ifadeyle 1965'ten günümüze bu orana ulaşılabilmiş değildir. Türkiye siyasetinde ittifak sistemini gerekli kılan bir diğer husus ise sağ siyaset içerisinde etkili bir aktör olarak İYİ Parti'nin kurulmasıdır. Bu sonuçlar itibarıyla herhangi bir partinin, ittifak sistemine dâhil olmadan ne cumhurbaşkanı seçebilecek ne de Meclis'te salt çoğunluğu elde edebilecek oy oranına ulaşması mümkündür.

Cari Türkiye siyasetinde ittifak sistemi yerel seçimler açısından daha karmaşık ve en az genel seçimler kadar belirleyici bir niteliğe sahiptir. 30 Mart 2014 tarihindeki yerel seçimlerin belediye başkanlığı seçimi sonuçlarında AK Parti %43.13, CHP %26.45, MHP %17.76 ve Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) %4.18 oranında oy almıştır. Büyükşehir belediye başkanlığı seçimi sonuçlarında ise AK Parti %45.54, CHP %31.4, MHP %13.65 ve BDP %3.09 oranında oy aldılar. Bu oy oranları ile birlikte AK Parti 48, CHP 14, BDP 10 ve MHP 8 ilde belediye başkanlıklarını kazandı. 2018 seçimleri öncesinde kurulan Cumhur ve Millet İttifaqları, SP'nin Millet İttifakı'ndan ayrılması dışında aynı aktörlerle 31 Mart 2019 yerel seçimlerinde de birlikte hareket ettiler. Burada birlikte hareket etmek ile kastedilen ittifaqları oluşturan aktörlerin 2018 yılındaki seçimlerle aynı olduğudur. Bununla birlikte

ittifak ortakları, birçok seçim çevresinde diğer ittifak ortağının adayını desteklemek suretiyle birlikte hareket etmiş olsalar da ittifak ortaklığının kurulmayıp her partinin kendi adayı ile yarışa katıldığı seçim çevreleri de söz konusudur.

2014 ve 2019 yerel seçimlerinin sonuçları iller bazında karşılaştırılarak incelendiğinde ittifak sisteminin önemi çok daha net bir biçimde ortaya çıkmaktadır. 2019 seçimlerinin sonucunda AK Parti'nin kazandığı il belediye başkanlığı sayısı 41'e düşmüştür. AK Parti'nin kazandığı illerdeki sonuçlar 2014 seçimleri ile karşılaştırıldığında Balıkesir ve Giresun olmak üzere sadece 2 şehirde MHP ile kurulan ittifakın bir fayda sağladığını söylemek mümkündür. Bunun dışındaki 39 il, AK Parti'nin tek başına yani bir ittifak birliğine gerek duymadan da kazanabileceği illerdir ve sonuç bu yönde olmuştur. 2019 yerel seçimlerinin sonuçları Cumhuriyet İttifakı'nın diğer ortağı MHP açısından incelendiğinde de benzer bir sonuç söz konusudur. MHP bu seçimlerde kazandığı il belediye sayısını 11'e yükseltmiştir. Ancak bu 11 ilin 9'unda AK Parti ve MHP kendi adayları ile seçime girmişlerdir. Bir başka ifadeyle bu 9 ilde MHP, ittifakın herhangi bir etkisi olmadan seçimi kazanmıştır. MHP'nin diğer kazandığı il olan Osmaniye, ilin tarihsel süreç içerisindeki oy eğilimine bakıldığında AK Parti'nin aday çıkarmamış olması ile birlikte MHP'nin yine herhangi bir desteğe ihtiyaç duymadan kazandığı bir ildir. MHP'nin kazandığı illerden sadece Manisa'da ittifakın bir etkisi olduğu söylenebilir. Manisa'da 2014 yerel seçimlerinde %40 oy oranı ile seçimi kazanırken 2018 genel seçimlerinde Cumhuriyet İttifakı Manisa'dan %51 oy almıştır. 2019 yerel seçimlerinde ise seçimi %52'lik oy oranı ile kazanmıştır.

2019 yerel seçimlerinde ittifak sistemi muhalefet açısından daha anlamlı sonuçlar doğurmuştur. CHP 2019 yerel seçimleri ile birlikte kazandığı il belediye başkanlığı sayısını 21'e çıkarmıştır. Bu illerden Çanakkale, İzmir, Muğla, Sinop ve Tekirdağ CHP'nin ittifak desteğine gerek duymadan da kazanabileceği illerdir. Bu 5 il dışında kazanılan 16 il belediye başkanlığının kazanılmasında Millet İttifakı'nın ciddi etkisi söz konusudur. Bu noktada bir parantez açarak belirtmek gerekir ki, CHP'nin ittifakla kazandığı iller içerisinde 2014 yerel seçimlerinde de önemli oy farkı ile kazandığı iller vardır. Ancak 2019 yerel seçimlerinde karşısında bir ittifak bloğu olduğu düşünüldüğünde hem bir önceki seçimlerde kazanılan illerin korunmasında hem de yeni illerin kazanılmasında İYİ Parti ile kurulan ittifakın etkisi son derece belirleyicidir. Örneğin 2014 yılındaki yerel seçimlerde kazanılmış olan Aydın, Burdur, Edirne, Eskişehir, Hatay ve Yalova belediye başkanlıklarının korunmasında; 2019 yerel seçimlerinde ise Adana, Ankara, Antalya, Ardahan, Artvin, Bilecik, Bolu, İstanbul, Kırşehir ve Mersin belediye başkanlıklarının kazanılmasında ittifak sisteminin belirleyici olduğunu söylemek mümkündür. İYİ Parti 2019 yerel seçimlerinde her ne kadar il belediye başkanlığı kazanamamış olsa da Türkiye siyasetine ittifak sisteminin resmen girmiş olmasıyla birlikte sistemdeki anahtar partilerden biri konumuna gelmiştir.

Son olarak, cari Türkiye siyasetinde seçim ittifaklarının hukuken mümkün kılınması, %10'luk seçim barajının varlığını sürdürmesinin sorgulanmasını da beraberinde getirmiştir. Bilindiği gibi %10'luk seçim barajı yönetimde istikrar ilkesinin hayata geçirilmesi amacıyla var olan bir uygulamadır. Bu noktada Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı Hükümet sistemine geçiş ile birlikte yönetimde istikrar ilkesinin doğal olarak sağlandığını söylemek mümkündür. Daha açık bir ifadeyle söylemek gerekirse, yeni sistemde yürütmenin yasama içerisinden çıkmaması, yasama ve yürütme seçimlerinin aynı gün yapılması, yürütmenin güvenoyuna ihtiyaç duymaması, seçimlerinin yenilenmesinin daha zor şartlara bağlanması gibi hususlar birlikte değerlendirildiğinde yönetimde istikrar ilkesinin kendiliğinden hayata geçeceğini söylemek mümkündür (Barın, 2019: 7). Dolayısıyla geriye seçimlerin sahip olması gereken diğer nitelik olan temsilde adalet ilkesinin tartışılması kalmıştır. Bu noktada ilk elde seçim ittifaklarının öz itibarıyla temsilde adalet ilkesinin sağlanması noktasında son derece elverişli olduğunu söylemek mümkündür. Seçim ittifaklarını hukuken mümkün kılan 7102 sayılı Kanun ile birlikte %10'luk seçim barajının uygulanması noktasında bir değişikliğe gidilmemiş ancak, ittifak içerisindeki partilerin tek başlarına aldıkları oylara bakılmaksızın ittifakın toplam oyunun seçim barajını geçmesi durumunda bu partilerin parlamentoya girmesinin önü açılmıştır (Çirkin, 2019: 434). Nitekim 24 Haziran 2018 seçimleri sonucunda Meclis'te temsil edilen oy oranı %99,3 gibi çok yüksek bir seviyeyi görmüştür (Ünal, 2019: 324). Bu durumda, ittifak sisteminin varlığı halinde %10'luk seçim barajının anlamını yitirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır (Barın, 2019: 11). Bununla birlikte, ittifak sisteminin varlığına rağmen seçim barajı uygulamasının devam ettirilmesini, herhangi bir ittifak yapılanması içerisinde konumlanması mümkün olmayan sistemin aşırı uçlarında yer alan partileri temsil mekanizması dışında tutmayı amaçlayan bir siyasal tercih olarak değerlendirmek de mümkündür.

Seçim ittifaklarının temsilde adalet ilkesi açısından incelenmesini gerektiren bir diğer konu da ittifaka verilen oyların dağıtılması hususudur. Bu konuda iki noktaya dikkat çekmek gereklidir. Birincisi, kazanılan sandalye sayısının hesaplanmasında ittifak içerisinde hangi partiye verildiğine bakılmaksızın ittifak oylarının bir bütün olarak değerlendirilmesidir. D'hondt sisteminin hesaplama ilkeleri dikkate alındığında bir ittifak bloğu içerisinde seçime girmek siyasal partilere avantaj sağlamaktadır. İkinci husus ise ittifak içerisindeki herhangi bir partiye değil de doğrudan ittifaka verilen oyların ittifak içerisindeki partilerin aldıkları oy oranına göre dağıtılmasıdır. Bu yöntem ittifak içerisindeki büyük partilere avantaj sağlar niteliktedir. Her iki husus birlikte düşünüldüğünde her ne kadar ittifak sistemi %10'luk seçim barajının aşılması noktasında elverişli olsa da ittifak sistemine dâhil olmayan oyların temsilde ve ittifaka verilen oyların dağıtılmasında temsilde adalet ilkesi açısından sorunları da barındırmaktadır (Barın, 2019; Çirkin, 2019).

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bir ülkede gerçekleştirilen seçimlerde geçerli oyların sonuca nasıl yansıtacağına ilişkin teknikleri ifade eden seçim sistemi, o ülkede siyasî sistemin güç dengeleri açısından da son derece önemlidir. Bu güç dengeleri arasında önemli bir rolü de seçim ittifakları üstlenmektedir. Bir başka ifadeyle sistem içerisinde seçim ittifaklarının kurulup kurulmaması, kurulacaksa hangi nedenlerle kurulacağı seçim sistemleri ile doğrudan ilgilidir.

Maurice Duverger tarafından temeli atılan seçim sistemlerinin siyasî ittifaklar üzerinde etkili olduğu düşüncesi, Türkiye siyasetindeki somut olaylarla yansımaları bulmuştur. Tarihsel süreç içerisinde bakıldığında Türkiye siyasetinde kurulan ittifaklar, dönemler itibarıyla uygulanan seçim sistemleri ile doğrudan ilgilidir. Bu noktada Türkiye'de 1980'li yıllara kadar gerçekleştirilmek istenen siyasî ittifak arayışlarının sistemdeki dominant bir partiyi alt etmek, onun üstünlüğüne son vermek amacıyla gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür. 1957 seçimlerine giderken 3 muhalefet partisinin çoğunluk sisteminin etkisiyle dominant parti karakteri kazanma potansiyeline sahip DP karşısında giriştiği ancak iktidar tarafından hayata geçirilen bir yasal düzenleme ile engellenen ittifak arayışı bu durumun en göze çarpan örneklerinden biridir. Bununla birlikte yine 1980'li yıllara kadarki süreçte gerek seçim sistemindeki esneklik yani kimi dönemlerde baraj uygulamasının söz konusu olmayışı, gerek yasal sınırlılıklar ve gerekse de sistemin çok kutuplu yapısı nedeniyle somut ittifak girişimleri gerçekleştirilememiştir.

1980'li yıllarla birlikte seçim sisteminde yapılan değişikliklerle baraj uygulaması siyasî yapının önemli bir belirleyicisi olarak sahneye çıktı. Bu noktada yine Duverger'in düşünceleri pratiğe döküldü ve orantılı temsil sistemindeki baraj uygulamasının küçük partileri işbirliğine yönlendireceği kabulü Türkiye siyaseti özelinde gerçeğe dönüştü. Bu dönemde sol siyasette, hem sağ partilerin egemen konumunu sonlandırmak hem de baraj altında kalmaktan kurtulmak amacıyla; sağ siyasette ise baraj uygulamasını aşabilmek amacıyla muvazaalı ittifaklar kuruldu. Türk siyasî tarihinde kurulmaya çalışılan ya da muvazaalı/hülle yolu ile kurulabilen ittifaklar, bu ittifakları gerekli kılan sebepler ile birlikte değerlendirildiğinde, hâkim bir partiyi devirmek noktasında bir *tercih*; baraj uygulamasını aşabilmek noktasında ise bir *zorunluluk* niteliğindedir.

2017 yılındaki anayasa değişiklikleri ile birlikte hükümet sisteminde yeni bir döneme geçilmesi ve bu yeni dönemin doğurduğu bir ihtiyaç olarak 2018 yılında siyasî partiler arasındaki ittifakların yasal olarak mümkün kılınması, seçim ittifaklarını Türkiye siyaseti açısından bambaşka bir konuma taşımıştır.

Genel seçimler özelinde değerlendirildiğinde cumhurbaşkanı seçimleri ile milletvekili seçimlerinin aynı gün yapılması ve cumhurbaşkanı seçiminde salt çoğunluğun aranması geçmiş yılların aksine siyasî ittifakları bir *zorunluluk* olarak kabul etmemizi beraberinde getirmektedir. Türkiye siyasetindeki en uzun süreli tek başına iktidar deneyimini yaşayan ve 2002'den bugüne girdiği tüm seçimlerden birinci parti olarak çıkan AK Parti'nin dahi %50 oy oranına ulaşamamış olması ve hatta 1965'ten günümüze bu orana ulaşabilen hiçbir partinin olmaması cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi varlığını sürdürdüğü sürece seçim ittifaklarını bir zorunluluk olarak karşımıza çıkarmaktadır. Nitekim son iki genel seçimi karşılaştırdığımızda elde edilen bulgular, bu zorunluluğu ortaya koyar niteliktedir. Öncelikle seçim ittifaklarının varlığı birbirlerine yakın ideolojik tavır alışlara sahip partiler arasında oy geçişini arttırmaktadır. Örneğin Cumhuriyet İttifakı açısından değerlendirmek gerekirse, milletvekili sayılarındaki ve temsil oranlarındaki değişimlere bakıldığında ittifak içerisinde AK Parti'den MHP'ye oy geçişlerinden bahsetmek mümkündür. Bu noktada merkez-sağ siyasetin yeni aktörü İYİ Parti'ye de bir parantez açmak gereklidir. Yine son iki seçim sonuçlarına bakıldığında hem AK Parti'den hem de MHP'den İYİ

Parti'ye oy geçişleri olduğu görülmektedir. İYİ Parti'nin kazandığı 43 sandalye ile Meclis'te elde ettiği %7,16'lık temsil oranı, bu partiyi sistemin önemli bir aktörü konumuna getirmiştir. İttifak sistemi, partilerin iller bazında aldıkları sonuçlar açısından değerlendirildiğinde de bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü ittifak blokları içerisindeki partilerin bazı illerde oy oranında düşüş yaşasa da kazanılan milletvekili sayısında artış yaşadığı görülmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında ittifak bloklarına verilen oyların ittifak üyesi partilere dağıtılmasının etkisi söz konusudur. Merkez-sağ siyaset içerisinde İYİ Parti'nin üçüncü etkin bir aktör olarak ortaya çıkması ve gelecekte yeni oluşumların da kurulabilecek olma ihtimali birlikte değerlendirildiğinde, merkez-sağ siyasetteki bölünmüşlüğü ittifakları zorunlu kılan bir başka unsur olduğunu söylemek mümkündür. Kaldı ki, İYİ Parti'nin yeni bir aktör olarak katıldığı ilk genel seçimlerde merkez-sağ siyasetin oy oranı ve sandalye dağılımında yaşanan değişiklikler bu hususu desteklemektedir.

Seçim ittifaklarının hukuken mümkün kılınmasına rağmen seçim barajının varlığını sürdürmesi, seçim ittifaklarını bir zorunluluk olarak nitelendirmemizi sağlayan bir diğer husustur. Nitekim genel oy potansiyeli itibarıyla %10 seçim barajına yaklaşma şansı çok düşük olan siyasal partiler, kendi kurumsal varlıklarını koruyarak aktif siyaset yapabilmek için bir ittifak bloğu içerisinde konumlanmak zorundadırlar. Bu durum temsilde adalet ilkesinin azamî seviyede hayata geçirilmesini sağlamakla birlikte, siyasal partileri siyasal yelpazenin merkezinde konumlanmaya da zorlamaktadır. Bir başka ifadeyle sistemdeki aşırı ideolojik, etnik vb. oluşumlar törpülenmektedir.

Genel seçimler düzeyinde seçim ittifaklarının bir zorunluluk olması durumu sistemdeki ideolojik eğilimler açısından da önemli çıkarımlar yapmamızı sağlamaktadır. Türk siyasî tarihinde sistemde baskın konumda olabilen, %50 bandını aşan veya bu orana yaklaşabilen partiler hep siyasî yelpazenin sağında yer alan partilerdir. Dolayısıyla, az önce de bahsedildiği gibi bu partiler arasında en fazla öne çıkan AK Parti'nin dahi cari siyasal sistemde ittifak kurma zorunluluğu içerisinde olması, sol siyaset açısından bu zorunluluğu çok daha ciddi boyutlara ulaştırmaktadır. Türk siyasî tarihinde gerçekleştirilmiş tüm genel seçimler incelendiğinde sol siyasetin azamî %35-40 bandında bir oy oranına sahip olduğu görülmektedir. Bu anlamda parlamenter sistem içerisinde kimi zaman tek başına kimi zaman ise koalisyonlar aracılığıyla iktidar deneyimi yaşayabilen sol siyasetin, cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçiş ile birlikte herhangi bir ittifak bloğu içerisinde yer almadan iktidar olabileme şansı neredeyse imkânsızdır. Hatta bu konuda bir adım daha ileri giderek cari Türkiye siyasetinin temel dinamikleri içerisinde sol siyasetin herhangi bir sağ parti ile ittifak kurmadan iktidar olabileme ihtimalinin çok güç olduğunu da söylemek mümkündür. Nitekim yine Türkiye'nin genel seçimleri incelendiğinde iki sol partinin aynı anda girip, oy toplamlarının %40 oranının dahi üzerine çıkabildiği bir seçim yoktur. Tüm bu bilgiler bir arada değerlendirildiğinde doğrudan sağ siyasetin aktörleri tarafından kontrol edilmeyen ya da en azından bir sağ siyaset aktörünün iktidar ortağı olmadığı bir iktidar yapılanmasından söz etmek mümkün değildir. Son kertede seçim ittifakları, hem cumhurbaşkanının seçimi açısından hem bir ittifak bloğunun Meclis'te sandalye çoğunluğunu elde edip yasama ile yürütmenin uyum içinde çalışabilmesi açısından hem de sistemin küçük partilerinin aktif birer aktör olarak varlıklarını sürdürebilmesi açısından bir *zorunluluk* olarak görülmektedir.

Yerel seçimler açısından değerlendirildiğinde ise seçim ittifaklarının cari siyasetteki muhalefet partilerine önemli bir katkı sağladığı söylenebilir. 2014 ve 2019 yerel seçimleri karşılaştırıldığında ittifak sisteminin merkez sağdaki partiler için çok büyük bir katkısı söz konusu değildir. Başka bir ifadeyle, merkez sağ partiler açısından yerel seçimlerde ittifak içerisinde olup olmamak kayda değer bir sonuç doğurmamakta, bu partiler bir ittifak bloğu içerisinde olmadan da benzer oy oranları ile benzer sayıda il belediye başkanlığı kazanmaktadırlar. Muhalefet partileri, özellikle de merkez sol partiler ise seçim ittifakı kurarak çok uzun yıllardır merkez sağ siyasetin elinde bulunan il belediye başkanlıklarını kazanabilmiştir. Dolayısıyla CHP özelinde merkez sol siyasetin yerel seçimlerde başka parti ya da partilerle ittifak kurmayı *tercih* etmesi seçim sonucundaki başarıyı etkileyebilecek çok önemli bir unsurdur.

Türkiye siyasetinin geçmişini ve bugünü seçim ittifakları açısından genel olarak değerlendirmek gerekirse, çalışmanın kuramsal kısmında da belirtildiği üzere seçim sistemlerinin siyasî partiler arasında kurulan ittifakları doğrudan etkileyeceği düşüncesi Türkiye özelinde de net bir şekilde kendisini göstermiş ve seçim sistemi ittifakların arka planındaki temel belirleyici unsur olmuştur. 1950'li yıllarda uygulanan çoğunluk sisteminde dominant bir partiye karşı muhalefet partilerinin ittifak arayışları, orantılı temsil sisteminin baraj ile birlikte uygulanması neticesinde küçük partilerin baraj engelini aşabilmek için kurdukları ittifaklar bu durumu kanıtlar

niteliktedir. 2017 yılındaki hükümet sistemi değişikliği seçim ittifaklarını başka bir boyuta taşımıştır. Tarihsel süreç içerisinde siyasal yelpazenin sağ ve sol kanadındaki partilerin oy oranlarının genel seyri ve bugünkü yapıda da AK Parti'nin oy potansiyeli dikkate alındığında, hem cumhurbaşkanının seçilebilmesi hem de yasama ile yürütme arasındaki uyumun sağlanabilmesi noktasında seçim ittifakları bir *zorunluluktur*. Bu zorunluluk çok daha belirleyici oranda merkez sol siyaset için de geçerlidir. Hatta merkez sol, sağ siyaset içerisindeki bir parti ile ittifak yapmak zorundadır. İttifak sisteminin yasal bir zemine kavuşması ile birlikte yerel seçimlerde de ittifak blokları oluşturulmuştur. Ancak bu ittifaklar özellikle merkez sağ siyaset için ciddi bir katkı sağlamamıştır. Merkez sol siyaset ise kazandığı il sayısını arttırmak istemesi durumunda ittifak sisteminin içerisinde yer almayı *tercih* edebilir. Son cümle olarak seçim ittifaklarının genel seçimler için bir *zorunluluk* yerel seçimler için bir *tercih* olduğunu ve sistemin belirleyici gücünün merkez sağ partilerin elinde olduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKLAR

- Ağar ve Mumcu Yollarını Ayırıyor. (2007). *Cumhuriyet*, 3 Haziran.
- Aksoy, İ.U. (2019). "2018 Genel Seçimler Öncesi AK Parti-MHP Cumhur İttifakı'nın Seçmen Nezdindeki Toplumsal Algısı", *International Journals Of Economics, Administrative and Social Sciences*, Haziran 2(1), 21-39.
- Alkan, M.Ö. (2006). "Türkiye'de Seçim Sistemi Tercihinin Misyon Boyutu ve Demokratik Gelişime Etkileri", *Anayasa Yargısı Dergisi*, 23, 133-165.
- Altı Parti Seçimden Çekildi. (2011). *Sabah*, 11 Nisan, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2011/04/11/iki-parti-secimlerden-cekildi>, (25.11.2019)
- Artık DYP Yok, DP Var. (2007). *Milliyet*, 28 Mayıs.
- Barın, T. (2019). "Yeni Hükümet Sisteminde Temsilde Adalet İlkesi ve 'Seçim İttifakı' Düzenlemesinin Değerlendirilmesi», *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, 2019(1), 1-34.
- Baykal Çağırıldı Cem Hayır Dedi. (2002). *Cumhuriyet*, 8 Eylül.
- Bilgili, M.A. (2019). *Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ve Türkiye'de Seçim İttifakları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Çakır, R. (1994). *Ne Şeriat ne Demokrasi Refah Partisini Anlamak*, Metis, İstanbul.
- Çam, E. (2011). *Siyaset Bilimine Giriş*, Der Yayınları, İstanbul.
- Çınar, Y. ve Göksel, T. (2018). "21 Şubat 2018'de Teklif Edilen "İttifaklı d'hondt" Sistemine Göre Seçim Simülasyonları", *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı*, <https://www.tepav.org.tr/tr/haberler/s/4314>, (12.11.2019).
- Çınar, Y. ve Göksel, T. (2019). "Türkiye'de Yeni Seçim ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne İlişkin Sayısal Analizler ve Politika Önerileri", *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı*, <https://www.tepav.org.tr/tr/yayin/s/1395>, (12.11.2019).
- Çiller'den İkili Oyun. (1995). *Milliyet*, 19 Ekim.
- Çirkin, F. (2019). «Temsilde Adalet İlkesi Açısından Genel Seçimlerde İttifak», *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(2), 433-449.
- Demirel'in MHP İle İşbirliği Önerisini Türkesiz Kabul Etmedi. (1977). *Cumhuriyet*, 15 Nisan.
- DTP-ÖDP-EMEP-SDP'nin Ortak Aday Listesi. (2007). *Vatan*, 14 Haziran, <http://www.gazetevatan.com/dtp-odp-emep-sdp-nin-ortak-aday-listesi-123733-secim-2007/>, (28.11.2019).
- Dursun, D. (2008). *Siyaset Bilimi*, 3. Baskı, Beta, İstanbul.
- Duverger, M. (1974). *Siyasi Partiler*, 2.Baskı, (Çev: E. Özbudun), Bilgi, Ankara.
- Erdoğan, E. (1999). *Seçim Sistemleri ve Siyasal Sonuçları: İstikrar ve Temsiliyet*, https://www.academia.edu/346993/Se%C3%A7im_Sistemleri_ve_Siyasal_Sonu%C3%A7lar%C4%B1, (13.11.2019).
- Gözler, K. (2007). *Anayasa Hukukuna Giriş*, Ekin Kitabevi, Bursa.
- Güç Birliği Tamam. (2007). *Cumhuriyet*, 18 Mayıs.
- Gürsel, S. Ve Acar, U. (2018). "İttifak Kuralının Seçim Sonuçlarına Etkileri", *Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi*, <https://betam.bahcesehir.edu.tr/2018/03/ittifak-kuralinin-secim-sonuclarina-etkileri/>, (13.11.2019).
- Güzel, H.C. (2007). "Seçim İttifaklarının Yılan Hikâyeleri", *Radikal*, 22 Nisan, <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/hasan-celal-guzel/secim-ittifaklarinin-yilan-hikyeleri-812080/>, (25.11.2019).
- HDP ve Emek Partisi Genel Seçimde İttifak Yapacak. (2015). *Sabah*, 22 Şubat, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2015/02/22/hdp-ve-emek-partisi-genel-secimde-ittifak-yapacak>, (27.11.2019).
- Heywood, A. (2018). *Siyaset*, 19. Baskı, (Çev: F. Bakırcı), BB101, Ankara.
- İki Muhalif Partinin İşbirliği Suya Düştü. (1954). *Milliyet*, 20 Mart.
- İşbirliği Mevzuunda Tam Bir Anlaşmaya Varıldı. (1957). *Cumhuriyet*, 22 Ağustos.
- İşbirliğine SHP'den Ret. (1987). *Milliyet*, 24 Eylül.

- İttifak Hiç Umurumda Değil. (2002). *Milliyet*, 14 Ağustos.
- Kiriş, H.M. (2011). "Parti Sisteminde Kutuplaşma ve Türk Parti Sistemi Örneği", *Amme İdaresi Dergisi*, 44, 33-67.
- Milletvekilleri Seçimi Kanununun 35 ve 109 uncu Maddelerinin Tadiline ve Bu Kanuna Muvakkat Bir Madde İlâvesine Dair Kanun. (13.09.1957). *Resmî Gazete*, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/9705.pdf>. (31.11.2019).
- Miş, N. (2018). "Yeni Siyasal Sistemin İlk Seçimleri ve Sonuçlarının Karşılaştırmalı Analizi", *Muhafazakâr Düşünce*, 15(54), 232-355.
- Miş, N. Ve Duran, H. (2018). "24 Haziran Seçim Sonuçları Analizi", *SETA Analiz*, 250 (Temmuz).
- Miş, N. ve Duran, H. (2018). "Seçim İttifakları", *SETA Analiz*, 232 (Şubat).
- Muhalefet İşbirliği İle Bir Seçimi Kazandı. (1957). *Milliyet*, Temmuz
- Oğuz, M.C. (2019). "Seçimlerin, Demokratikleşme Sürecine Etkileri: Seçim İttifakları ve Türkiye Üzerine Bir Tartışma", *Memleket Siyaset Yönetim*, 31, 93-128.
- Özbudun, E. (2011). *Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Saadet Partisi ve BBP Seçime Birlikte Girecek. (2015). *Hürriyet*, 7 Nisan, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/saadet-partisi-ve-bbp-secime-birlikte-girecek-28673138>, (01.12.2019)
- Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, (16.03.2018). *Resmî Gazete*, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/03/20180316-28.htm>, (01.12.2019).
- Solda Birlik Mi Doğuyor?. (2007). *Hürriyet*, 3 Mayıs, http://bigpara.hurriyet.com.tr/haberler/genel-haberler/solda-birlik-mi-doguyor_ID604560/, (02.12.2019).
- Teziç, E. (2012). *Anayasa Hukuku*, 15. Baskı, Beta, İstanbul.
- Tuncer, E. (2006). "Türkiye 'de Seçim Uygulamaları Sorunları Işığında Temsilde Adalet- Yönetimde İstikrar İlkelerinin İşlevselliği", *Anaysa Yargısı Dergisi*, 23, 167-182.
- Tuncer, E. (2007). "22 Temmuz Seçimleri: Genel Bir Değerlendirme", *Toplum ve Demokrasi*, 1(1), 135-146
- Türk, H. S. (2006). "Seçim, Seçim Sistemleri ve Anayasal Tercih", *Anaysa Yargısı Dergisi*, 23, 75-113.
- Uzun, M.S. (2018). *Siyasi Partiler ve Seçim Hukuku Kısıtları İçerisinde Türkiye'de Seçim İttifakları ve Alternatif Seçim İttifakı Modelleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi.
- Ünal, A.B. (2019). «Türkiye'nin Yeni Sisteminde Seçim Öncesi İttifaklar», *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 10(2), 321-328.
- Varlık, Ü. ve Ören, B. (2001). *Seçim Sistemleri ve Türkiye'de Seçimler*, Der Yayınları, İstanbul.
- Yavaşgel, E. (2004). *Temsilde Adalet ve Siyasal İstikrar Açısından Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Durum*, Nobel Yayın, Ankara.
- Yüksek Seçim Kurulu, *Seçim Arşivi*, <http://www.ysk.gov.tr/tr/secim-arsivi/2612>, (03.12.2019).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:29.01.2020 ✓Accepted/Kabul:18.02.2020

DOI: 10.30794/pausbed.681479

Araştırma Makalesi/ Research Article

Akgöz, E., Margazieva, N., ve Asanova, K. (2020) "Turizm İşletmelerinin Etkin Kullanımlarının Multimoora Tekniğiyle Yıllara Göre Karşılaştırılması", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 39, Denizli, s. 49-60.

TURİZM İŞLETMELERİNİN ETKİN KULLANIMLARININ MULTIMOORA TEKNIĞIYLA YILLARA GÖRE KARŞILAŞTIRILMASI*

Erkan AKGÖZ**, Naringül MARGAZİEVA***, Kımbat ASANOVA****

Özet

Sürdürülebilir kalkınma için en elverişli sektör turizmdir. Bu sektörde faaliyet gösteren işletmeler ekonomik, sosyal ve siyasal olaylara karşı oldukça hassastır. Yapılan yatırımların etkinliği yıllara göre farklılık göstermektedir. Hazırlanan bu çalışmada son beş (5) yılın istatistiklerinden yararlanılarak Kırgızistan'da faaliyet gösteren konaklama işletmelerinin etkin kullanılıp kullanılmadığı araştırılmıştır. Araştırma için çoklu kriterlere göre karar vermek amacıyla 2006 yılından beri kullanılan Multimoora tekniği tercih edilmiştir. Multimoora yöntemiyle etkin kullanım analizi yapılırken Kırgızistan'a ait otel işletmeleri, bunların oda ve yatak kapasiteleri ile birlikte misafir sayısı, geceleme sayısı ve elde ettiği gelir miktarları karşılaştırılmıştır. Yapılan işlemler sonucunda konaklama işletmelerinin yıllara göre kapasite kullanımı Multimoora tekniğiyle sıralanmıştır. Analiz sonuçları Kırgızistan'ın turizm kapasitesini en etkin 2017 yılında kullandığı, en düşük kapasite kullanımının ise 2013 yılında olduğu görülmektedir. Araştırma sonuçları, kapasite kullanımında etkili olan unsurların tespit edilmesinin önemine vurgu yapmakta; turizm planlama ve politikalarını belirleyenler ile yatırımcıların bu durumu göz önünde bulundurarak gerekli önlemleri almalarına dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Turizm, Kapasite Kullanımı, Karar Verme, Multimoora.*

COMPARING TOURISM ENTERPRISES EFFECTIVENESS ACCORDING TO YEARS BY MULTIMOORA TECHNIQUE

Abstract

Tourism, the most favorable sector for sustainable development. Tourism enterprises are very sensitive to economic, social and political stations. So the effectiveness of the investments varies by years. In this study, the statistics of tourism enterprises in Kyrgyzstan for the last five (5) years was used for analyses of the business process effectiveness. Multimoora technique successfully used since 2006 for making decision in multiple criteria's and so Multimoora technique chosen for this study. For the analysis of the tourism enterprises effectiveness by Multimoora method, hotels capacities, quantity of guests and overnight stays; the amount of general income were used to compare hotels. As a result of the analysis we have the sorted list of hotel capacity use by the years. Worth noting that Kyrgyzstan were used maximum effectively its tourism capacity in 2017, and lowest capacity utilization was in 2013. The results of the research emphasized the important of the determination of the main factors for the effective capacity utilization and draws attention of the investors and tourism policy makers to take into consideration of the effective capacity use while making decision.

Keywords: *Tourism, Capacity Using, Decision Making, Multimoora.*

* Bu çalışma, 13-15 Haziran 2019'da, V. Uluslararası Türk Dünyası Sempozyumu'nda (Taraz/Kazakistan) sözlü bildiri olarak sunulmuştur

** Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi/Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Turizm ve Otelcilik Yüksekokulu, KONYA.

e-posta: eakgoz@hotmail.com (orcid.org/0000-0001-6723-0271)

*** Öğr. Gör., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Turizm ve Otelcilik Yüksekokulu, KIRGIZİSTAN.

e-posta:naryngul.margazieva@manas.edu.kg (orcid.org/0000-0002-0859-7863)

**** Öğr. Gör., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Turizm ve Otelcilik Yüksekokulu, KIRGIZİSTAN.

e-posta:kymbat.asanova@manas.edu.kg (orcid.org/0000-0002-8076-8743)

1. GİRİŞ

Kırgızistan Orta Asya'nın kalbinde, topraklarının yüzde 90'ını Tien Shan ve Pamir Dağları ile kaplı, bozulmamış tabiatı ve muhteşem doğal güzelliklerinden dolayı "Orta Asya'nın İsviçre'si" olarak bilinen bir ülkedir (wikipedia, 2019). Kırgızistan'da birçok geniş çukur, derin vadi ve oldukça yüksek dağ sıraları yer almaktadır. "Tanrı Dağlarının Ülkesi" ismi ile de tanınan Kırgızistan'da 4.000 metreden yüksekte 29; 3.000 metreden yüksekte ise 45 dağ zirvesi bulunmaktadır. Ayrıca dünyanın ikinci büyük krater gölü olan Issık Göl ile deniz seviyesinden 3.016 metre yükseklikteki Son-Göl yerli ve yabancı turistlerin yoğun ilgisini çekmektedir. Çatır Göl (3.530 m.) ile Kırgızistan'ın Çin sınırı yakınında bulunan ve zaman zaman kaybolup geri geldiği için Kel Suu (Gel Su) olarak bilinen göl de yaklaşık 3.500-3.600 rakıma sahiptir. Buna benzer birçok dağ gölü, akarsuları, ılıca ve kaplıcaları bulunmasının yanı sıra göçebe kültürünü devam ettirmesi ülkeye olan ilginin her geçen gün daha da artmasına neden olmaktadır.

Bağımsızlığını 31 Ağustos 1991 tarihinde ilan eden Kırgızistan'ın kuzeyinde Kazakistan, güneydoğu ve doğusunda Çin, batısında Özbekistan, güneybatısında Tacikistan yer almaktadır. Ülke ekonomisi genel olarak tarım, hayvancılık ve madencilığe dayalıdır. Kültürel zenginlikleri ve eşsiz doğal güzellikleri ile bilinen Kırgızistan'da son yıllarda turizm sektörü de hızla gelişmektedir. Kırgızistan'da öncelikli geliştirilmesi gereken sektör olarak belirlenen turizm ile ilgili farklı dönemlerde turizmi geliştirme stratejileri onaylanmıştır. Ancak, ülkenin yakın zamanda yaşamış olduğu siyasi istikrarsızlıklar ile turizm politikasının yetersizliği, turizmden istenilen sonuçların elde edilmesine engel olmuştur.

Turizm sektörü ile ilgili geçmiş verileri inceleyerek eksikliklerin tespit edilmesi ve geleceğe yönelik sağlıklı politikaların belirlenmesi, Kırgızistan için stratejik öneme sahiptir. Çünkü Kırgızistan gibi gelişmekte olan ülkeler için en avantajlı kalkınma aracı olarak turizm sektörü kabul edilmektedir. Turizm sektörünün çarpan katsayısı fazla olduğundan, farklı sektörlerin ve iş kollarının da geliştirilmesi sağlanacaktır. Bundan dolayı hazırlanan bu çalışmada Kırgızistan'ın 2013-2017 yıllarına ait turizm istatistikleri incelenmiş, hangi yıllarda turizmden etkin yararlanılmış, hangi yıllarda ise düşüş yaşandığı belirlenmiştir. Turizm sektöründeki olumlu ve olumsuz değişimlerin nedeni sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal yönleri ile araştırılmıştır. Bu tür araştırmalar genel olarak sadece gelen turist sayısı veya turizm gelirleri ile değerlendirilmiş, diğer veriler göz ardı edilmiştir. Oysa turizm ile ilgili sağlıklı kararlar verilip, politikaların geliştirilmesi için tesis sayısı, tesislerin doluluk oranları, oda fiyatları ve istihdam edilen personel sayısı gibi unsurlarında dikkate alınması gerekmektedir. Buna benzer çalışmalar için birçok program geliştirilmiş ve yöntem kullanılmıştır. Kullanılan yöntemlerden birisi de Multimoora (Multi Objective Optimization on Basis of Ratio Analysis) metodudur. Bu yöntem birden fazla kriterin sağlıklı bir şekilde karşılaştırılması için oldukça yaygın kullanılmaktadır. Bu özelliğinden dolayı son beş yıla ait verilerden yararlanılarak Kırgızistan geçmiş yıllara ait turizm performansı değerlendirilerek geleceğe yönelik öneriler sunulmuştur.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Turizm her yıl milyonlarca kişiyi tarihi, sosyal, kültürel ve doğal mekânları ziyaret edilmesini motive edecek, binlerce insanın istihdamına katkı sağlayacak, alt ve üst yapı yatırımlarının gelişmesine yardımcı olabilecek niteliğe sahiptir. Burada elde edilen gelirler konaklama, yiyecek-içecek, eğlence ve ulaştırma işletmelerini doğrudan; hayvancılık, tekstil, mobilya, sağlık, haberleşme vb. birçok sektörü de dolaylı olarak etkilemektedir (Özdil, 2008). Bunun farkına varan karar verici konumunda olan kişi ve kuruluşlar, turizmi sürdürülebilir hale getirebilmek amacıyla geçmiş dönemleri inceleyerek geleceğe yönelik bol alternatifli kararlar almaya, bunları uygulamaya çalışmaktadırlar.

Kırgızistan doğal güzellikleri, tarihi, sosyal ve kültürel zenginlikleri ile oldukça alternatif turizm varlıklarına sahiptir. Özellikle dünyaca ünlü ve muhteşem sahili ile bilinen doğa harikası Issık Göl her yıl binlerce yerli ve yabancı turist tarafından ziyaret edilmektedir. Sadece Kırgızistan için değil tüm Türk Dünyası için önemli bir değer olan Manas Destanı ve Manas Anıtı'nda turizm için ayrı bir değer taşımaktadır. İlki Bişkek'te 1981 yılında açılan Manas Anıtları genel olarak SSCB konsepti ile inşa edilmiştir (Yurdigül & Ayhan, 2018). Yaklaşık 500 000 satırdan oluşan ve dünyanın en uzun destanı olarak kabul edilen Manas Destanı da çeşitli etkinliklerde turistik ürün olarak kullanılmaktadır. Bununla birlikte Tanrı Dağlarının da Fergana Vadisi olarak bilinen bölgesinin yükseklerinde, yüzeyi kazımaya ve işlemeye oldukça elverişli taşların üzerine çizilen 10 000 den fazla figür bulunmaktadır. Farklı

periyotlarda yapıldığı tahmin edilen bu figürlerin turistler tarafından en fazla ilgi görenleri ise erken bronz çağa ait olanlarıdır (Yılmaz & Daşman, 2010).

UNESCO tarafından Kırgızistan'da Dünya Kültürel Miras Daimi Listesinde Tarihi İpek Yolları (Chang'an-Tianshan) Koridoru, Süleyman-Şah (Sulaiman-Too) Kutsal Dağı kültürel varlıklar olarak yer almaktadır. Batı Tanrı Dağları (Western Tien-Shan) ise Doğal varlıklar olarak kabul edilmektedir (UNESCO, 2018). Asya'nın en eski şehirlerinden biri olan Oş'ta bulunan Kutsal Süleyman Dağ, hem inanç hem de kültür turizmi için ayrı bir değer taşımaktadır. Aynı şekilde Kırgız kültüründe önemli yeri olan Bozüy'lerde konaklama hizmeti ile birlikte sunulan birçok yerel yiyecek ve içecekler; bürküt (kartal) ile av ve atlı geziler turistlere otantik bir deneyim kazandırmaktadır (Minbaeva, 2010).

Ayrıca ilki Celal-Abad'da 1928 yılında inşa edildiği bilinen, Kırgızistan'ın farklı bölgelerinde de yer alan Sanatoryum ve Kurortlar sağlık turizmine yönelik hizmet sunmaktadır (Жениш, 2017; Minbaeva, 2010). Doğa turizmi açısından oldukça zengin bir potansiyele sahip olan Kırgızistan'da 13 ulusal milli park, 10 koruluk alan, 52 tane de av sahası bulunmaktadır (stat.kg, 2019).

Kırgızistan'ın farklı bölgelerinde değişik zamanlarda gerçekleştirilen Göçebe Oyunları, Gökbörü Şenlikleri gibi birçok ulusal ve uluslararası sosyal, kültürel ve sportif faaliyetler yerli ve yabancı birçok turist tarafından ilgi ile takip edilmektedir. Gelişen alt ve üst yapı yatırımları, teknolojik yeniliklerle birlikte iletişim ve tanıtımın kolaylaşması, otantik zenginlikleri olan Kırgızistan'ı sürdürülebilir turizm açısından oldukça avantajlı konuma getirmektedir.

Bunun farkına varan Kırgızistan hükümeti, ekonomik kalkınmaya katkı sağlamak amacıyla turizm sektöründe çeşitliliğinin artırılmasına yönelik arayışlara yönelmiş ve olumlu gelişmeler oluşmuştur. Turistlere yıl boyunca tarih, kültür, yayla ve av turizmi gibi hizmetler sunan Kırgızistan, son dönemde gelişen kayak merkezleriyle de komşu ülkelerle rekabet edebilecek seviyeye ulaşmıştır (Aliev, 2016). Ancak olumlu havaya rağmen, güvenlik, alt ve üst yapıdaki bir takım eksiklikler ile hizmet kalitesinde uluslararası standartların tam anlamıyla yerine getirilememesi, turizmden arzu edilen sonuçların alınmasını engellemektedir.

Turizm sektörü siyasi istikrarsızlık, güvenlik sorunu, terör gibi istenmeyen durumlara karşı oldukça hassastır. Destinasyonlarda meydana gelen her hangi bir iç karışıklık, terör veya güvensiz bir ortam turizm hareketlerini anında olumsuz etkiler. Bu tür olayların yoğun yaşandığı destinasyonlar tercih edilirken daha dikkatli incelemeler yapılır ve tercih sıralamasında en sona bırakılır (Misrahi, 2015). Çünkü herhangi bir destinasyonda barış ve güvenlik ortamı yeniden tesis edilmiş olsa bile turistler o destinasyonu seçmekte isteksiz kalmaktadırlar. Ancak doğa ve insan kaynaklı doğal afetlerin yaşandığı yerler için ise bu durum pek fazla etkili olmamaktadır (Baker, 2014).

Birçok bilim adamı turizm için destinasyonların güvenli olmasını, tüm turistler tarafından gereklilik olarak kabul edildiğini ifade etmektedirler. Hiçbir özelliği olmayan ama güvenli olan alternatif destinasyonların, güvenlik sorunu olan dünyaca ünlü bir destinasyonlara tercih edilebileceği belirtilmektedir. Çünkü seyahat ve turizm endüstrisine karşı işlenen suçlar ve terör eylemleri, ülke, şehir veya şehirlerin imajına zarar vererek ve potansiyel turistlere korku uyandırarak turizmi olumsuz etkilemektedir (Baker, 2014).

Turizm gelirleri ülkelerin ekonomik dengelerine her zaman pozitif yönde katkıda bulunmakla birlikte; en ufak bir krizden etkilenmekte ve toplamda bütçe gelirleri de negatif yönde etkilenmektedir (Sarıçay & Ünal, 2014: 17). Bunun en belirgin örneği Kırgızistan'da yaşanmıştır. Kırgızistan'da 2005 ve 2010 yıllarının bahar aylarında iktidarın devredilmesiyle sonuçlanan devrimler doğal, sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi birçok faktöre karşı oldukça hassas olan turizm sektörünü olumsuz etkilemiştir. Şekil-1'de görüldüğü gibi, 2005 ve 2010 yılları turizm gelirinde önemli düşüşler gözlemlenmektedir. Kırgızistan Milli İstatistik Komitesinin verilerine göre ülkenin turizm geliri 2004 yılında 75,3 milyon ABD doları iken, 24 Mart 2005'te siyasi iktidarın devredildiği tarihte 70,5 milyon ABD doları olarak % 6 düşüş göstermiştir. Bir sonraki yıl ise turizm geliri 164,6 milyon ABD doları ulaşarak % 57 artış gerçekleşmiştir. Beş yıl sonra 7 Nisan'da başkentte, Haziran ayında da Oş şehrinde gerçekleşen olaylar turizmi etkilemiştir. Kırgızistan Milli İstatistik Komitesi verilerine göre 2009 yılı turizm geliri 239,7 milyon ABD doları iken, 2010 yılında % 38 düşerek 147,8 milyon ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Ülkedeki siyasi istikrarın sağlanması ve güvenliğin artması ile birlikte durum düzelmiş ve 2011 yılı turizm geliri % 57 artış göstererek 347,1 milyon

ABD dolarına ulaşmıştır (Siar, 2012). Aşağıda yer alan veriler dikkatlice incelendiğinde turizm sektörünün sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal olaylara karşı ne kadar hassas olduğu daha net anlaşılmaktadır.

Şekil 1: Kırgızistan'ın turizm gelirinin yıllara göre dağılımı

Kaynak: Kırgızistan Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesi (stat.kg, 2019)

Aynı şekilde 2000 yılından itibaren ülkeyi ziyaret eden turist sayısı incelendiğinde de benzer sonuç görülmektedir. Şekil-2’de Kırgızistan’ı ziyaret eden turist sayıları yer almaktadır. Buna göre ülkeye gelen turist sayıları, Kırgızistan’da siyasi kriz yaşandığı 2005 ve 2010 yıllarında önemli düzeyde azaldığı, huzur ve güven ortamının oluşturulduğu dönemlerde ise durum pozitif yönlü olduğu anlaşılmaktadır. Turizm verilerine göre 2004 yılında ülkeyi 398 bin kişi ziyaret etmişken, 2005 yılında ülkeyi ziyaret eden kişilerin sayısı 319,3 bin kişiye kadar gerilemiştir. Ziyaretçi sayısı 2006 yılında ise artarak 765,9 bin kişiye ulaşmıştır. Bu verilere göre 2005 yılında ülkeyi ziyaret eden kişi sayısı, bir önceki yıla nazaran % 20 azalırken, siyasi kriz sonucu oluşan huzur ve güven ortamı ile birlikte 2006 yılında % 58 artmıştır. Ülkede 2010 yılında yer alan siyasi olayların sonucunda da ziyaretçi sayılarında önemli farklılıklar oluşmuştur. Bu verilere göre 2009 yılında ülkeyi ziyaret eden kişilerin sayısı 1394,2 bin kişiyken; 2010 yılında 854,9 bin kişiye, 2011 yılında da 2 277,5 bin kişi olarak gerçekleşmiştir (Siar, 2012).

Şekil 2: Kırgızistan’a gelen Yabancı Ziyaretçilerin Yıllara Göre Dağılımı

Kaynak: Kırgızistan Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesi (stat.kg, 2019)

Kırgızistan’da hem turizm hem de diğer alanlarla ilgili verilerin sağlıklı kayıt edilmemesi, turizm arz kapasitesi ile iç ve dış turizm talebinin belirlenmesini oldukça zorlaştırmaktadır. Aşağıda (Şekil 3) yer alan veriler ülkeye

gelen turist sayısını değil, ülkeye giriş yapan yabancıların sayısını göstermektedir. Bu veriler ziyaretçilerin ne kadarı turizm amaçlı giriş yaptığını yansıtmamaktadır. Veriler incelendiğinde Kırgızistan'ın turist pazarını başta Kazakistan ve Rusya olmak üzere BDT ülkelerin oluşturduğu, diğer ülkelerin payının ise oldukça düşük olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Kırgızistan'ın turizm gelirinin % 90'dan fazlasını Issık Göl destinasyonu sağlamaktadır. Ancak iklim şartlarından dolayı bu bölgede turizm sezonu oldukça kısadır. Issık Göl'e gelen toplam turistlerin % 90'ı Temmuz ve Ağustos aylarında, diğer % 10'luk kısmı ise geri kalan 10 ay içerisinde bölgeyi ziyaret etmektedir (Siar, 2012).

Şekil 3: Kırgızistan'ı ziyaret eden yabancıların ülkelere göre dağılımı (2017)

Kaynak: Kırgızistan Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesi (stat.kg, 2019)

3. TURİZM İŞLETMELERİNİN ETKİN KULLANIMININA KARAR VERİLMESİ

Turizm işletmelerinin etkinliği sadece yöneticilerin bilgi ve becerilerine göre değil; sosyal, kültürel, ekonomik ve politik birçok dış faktöre göre değişiklik göstermektedir. Ancak ilgili alan yazın incelendiğinde değerlendirmeler genel olarak fiziksel verilerle birlikte insan gücüne göre yapılmaktadır (Tarlan & Tütüncü, 2001: 142). İşletmelerin faaliyetlerini etkin bir şekilde yerine getirmesi ve kaynaklarını verimli kullanabilmesi için iyi bir organizasyon yapısı, sağlıklı raporlama sisteminin kurulması, yetki ve sorumlulukların dengeli dağıtılması, insan kaynaklarının hem nitel hem nicel yönden yeterli düzeyde olması gerekmektedir (Ömürbek & Altay, 2011). Dolayısıyla objektif bir değerlendirme için farklı kriterler dikkate alınmalıdır.

3.1. Araştırmanın Amacı ve Metodolojisi

Kırgızistan gibi gelişmekte olan ülkeler için turizm; ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel açıdan en önemli sektörlerdendir. Bu sektördeki faaliyetler birçok unsura göre farklılık göstermektedir. Bundan dolayı hazırlanan bu çalışma Kırgızistan'ın 2013-2017 yıllarında turizmden elde ettiği verilerinin karşılaştırılması ve hangi yılların daha etkin kullanıldığını belirleme amacını taşımaktadır. Çalışmada tercih edilen yöntem ve elde edilen veriler sadece turizm için değil, diğer sektörler için de etkin ve doğru kararların alınmasına/verilmesine yardımcı olabilecek niteliktedir.

Küresel piyasada destinasyonların, işletmelerin veya kişilerin rekabet avantajı oluşturabilmeleri açısından objektif yöntemlerle karar alması büyük önem arz etmektedir. Bu amaç doğrultusunda hazırlanan bu çalışma aşağıdaki metodolojiye göre sonuçlanmıştır.

3.2. Araştırmanın Yöntemi

İlgili alan yazın incelendiğinde önceleri karar verici konumunda olanlar genel olarak kişisel deneyimleri, öngörülerini ve sahip oldukları sınırlı bilgilere göre hareket etmekteydi. Ancak Forman ve Selly'ye (2000) göre; karmaşık ve hayati önem taşıyan kararlar için bu yöntemler hiçbir zaman tek başına yeterli değildir (Forman & Selly, 2000: 1). Bu sebeple günümüzde teknolojik gelişmelere, siyasal konjonktürlere, fırsatlara, maliyetlere ve eldeki imkânlarla göre bir takım değerlendirmeler yapılmakta ve kararlar buna göre alınmaktadır.

K. Asanova

Karar verici konumunda olan kişi veya kurumlar genel olarak belirlilik, risk, belirsizlik ve eş olasılık halinde karar verme zorunluluğunda bulunmaktadır (Can, 2015: 2-7). Tüm bunlarla ilgili karar alınırken birden fazla kriter dikkate alınır. Çoklu kriterlere göre doğru kararları verebilmek için hergeçen gün daha da geliştirilen bilgisayar programları, yetkililere büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Analitik Hiyerarşi Süreci (Analytic Hierarchy Process-AHP) Analitik Ağ Süreci (Analytic Network Process-ANP), (İdeal Çözüme Dayalı Sıralama Tekniği (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution-TOPSIS), Kara Destek Modeli olarak da adlandırılan ELECTRE (ELimination and Choice Expressing REality), Çok kriterli Optimizasyon ve Uzlaşık Çözüm (Vise Kriterijumska Optimizacija I Kompromisno Resenje-VIKOR) ve Zenginleştirme Değerlendirmeleri için Tercih Sıralanma Organizasyon Yöntemi (Preference Ranking Organisation Method for Enrichment Evaluations-PROMETHEE) bu programlardan sadece birkaçıdır (Turan, 2015). Bunlardan birisi de Moora (Multi-Objective Optimization on Basis of Ratio Analysis) yöntemidir. MOORA Yöntemi, 2006 yılında W. K. M. Brauers, E. K. Zavadskas tarafından yapılan çalışmada tanıtılmıştır (Önay & Çetin, 2012: 92).

Tüm bu karar verme yöntemlerinin üstün ve zayıflıkları Önay (2015) aşağıdaki tabloyu hazırlayarak özetlemiştir (Önay, 2015: 246).

Tablo 1. Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinin Karşılaştırılması

Çok Kriterli Karar Yöntemi	Hesaplama Zamanı	Basitlik	Matematik İşlemleri	Güvenilirlik	Veri Türü
MOORA	Çok az	Çok basit	Minimum	İyi	Nicel
AHP	Çok fazla	Çok kritik	Maksimum	Zayıf	Karışık
TOPSİS	Orta	Orta kritik	Orta	Orta	Nicel
VIKOR	Az	Basit	Orta	Orta	Nicel
ELECTRE	Fazla	Orta kritik	Orta	Orta	Karışık
PROMETHEE	Fazla	Orta kritik	Orta	Orta	Karışık

Yukarıdaki tablo (Tablo-1) incelendiğinde de en az iki alternatiften birinin seçilmesi için en uygun yöntemin Multimoora olduğu anlaşılmaktadır. Multimoora tekniği ile karar verilirken genel olarak altı aşamalı işlemlerden sonra sonuca ulaşılır (Önay, 2015). Bu aşamalar şu şekilde özetlenmektedir:

- 1. Aşama:** Bu aşama doğru sonuca ulaşabilmek için öncelikle alternatiflere ait kriterlerin belirlenmesi ve bunlara ait verilerin toplanması aşamasıdır. Gerekli olan verilere ulaşıldıktan sonra karar matrisi oluşturulur.
- 2. Aşama:** Karar matrisi oluşturulduktan sonra her bir kriterin kareleri toplanır ve karekökü hesaplanarak kriterlere bölünür ve yeni bir karar matrisi oluşturulur.
- 3. Aşama:** Araştırmanın bu aşamasında alternatif ve kriterlerin normalleştirilmiş değerleri hesaplanarak kriterlerin yönü belirlenir. Burada kriter alternatifte avantaj sağlayacaksa maksimum, dezavantaj oluşturacaksa da minimum olarak belirlenir.
- 4. Aşama:** Bu işlemlerden sonra minimum ve maksimum değerler toplanır. Toplanan maksimum kriterlerin değerinden minimum değerler çıkarılır. Normalize matrisi oluşturulduktan sonra oran metodu ile sıralama yapılır.
- 5. Aşama:** En uygun karar verebilmek için oran metoduna ek olarak referans noktası teorisi (yaklaşımı) de tercih edilir. Bunun için her kriter için, amaç maksimizasyon ise maksimum noktalar, amaç minimizasyon ise minimum noktalar olan, referans noktalar belirlenerek referans noktasına göre ayrı bir sıralama yapılır.
- 6. Aşama:** Tüm işlemler bittikten sonra kriterlere göre alternatiflerin en iyi şekilde sıralamak için tam çarpım formu yaklaşımı ile yeni matris oluşturulur. *Tam Çarpım Formu Yaklaşımı* gerçekleştirilirken karar matrisindeki minimum değerler bölünür, maksimum değerler ise çarpılarak sonuca ulaşılmaya çalışılır. Elde edilen veriler büyükten küçüğe doğru sıralanarak işlem tamamlanır (Ceyhan & Demirci, 2017; 288).

3.3. Araştırmanın Bulguları

Araştırma için gerekli olan veriler Kırgızistan Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesinin (stat.kg, 2019) resmi internet sitesinden elde edilmiştir. Elde edilen veriler kullanılarak aşağıdaki tablo hazırlanarak karar matrisi oluşturulmuştur.

Tablo 2. 2013-2017 Yıllarına Ait Veriler ve Karar Matrisi

YILLAR	Otel Sayısı	Oda Sayısı	Oda Fiyatı	Doluluk Oranı	Personel Sayısı
2013	146	2851	1315	13,0	1643
2014	171	3084	1367	19,3	1693
2015	184	3951	1449	17,9	1641
2016	176	4062	1370,5	16,5	1512
2017	172	4229	1558,5	14,7	1235

Yukarıdaki veriler kullanılarak Multimoora yöntemiyle Kırgızistan'ın son beş (5) yıl içerisinde göstermiş olduğu turizm faaliyetleri değerlendirilmiştir. Değerlendirme için öncelikle verilerin karar yönü belirlenmiştir. Az personel ile çok iş yapılması tüm kurumlar tarafından dikkate alındığından personel sayısı minimum diğer veriler ise maksimum olarak kabul edilmiştir. Yıllara ve elde edilen verilere göre karar yönü için **Tablo-3** hazırlanmıştır.

Tablo 3. Yıllara Ait Verilerin Karar Yönü, Karelerin Toplamı ve Toplamın Karekökü

Karar Yönü	Max	Max	Max	Max	Min
YILLAR	Otel Sayısı	Oda Sayısı	Oda Fiyatı	Doluluk Oranı	Personel Sayısı
2013	21316	8128201	1729225	169,0	2699449
2014	29241	9511056	1868689	372,5	2866249
2015	33856	15610401	2099601	320,4	2692881
2016	30976	16499844	1879641	272,3	2286144
2017	29584	17884441	2430481	216,1	1525225
Kareler Toplamı	144973	67633943	10007637	1350,24	12069948
Toplamın Karekökü	380,75	8223,99	3163,48	36,75	3474,18

Karar matrisi ve karar yönüne karar verildikten sonra araştırma için gerekli olan normalize matrisi oluşturulmuştur. Bu matristeki değerler, kriterlerin toplamının karekökü yıllara ait değerlere bölünerek elde edilir. Bu işlem tüm alternatif yıllar ve kriterler için tekrarlanarak Tablo-4'te belirtilen normalize motrisi oluşturulur.

Tablo 4. Normalize Matrisi

Karar Yönü	Max	Max	Max	Max	Min
YILLAR	Otel Sayısı	Oda Sayısı	Oda Fiyatı	Doluluk Oranı	Personel Sayısı
2013	0,383	0,347	0,416	0,354	0,473
2014	0,449	0,375	0,432	0,525	0,487
2015	0,483	0,480	0,458	0,487	0,472
2016	0,462	0,494	0,433	0,449	0,435
2017	0,452	0,514	0,493	0,400	0,355

Araştırmanın bundan sonraki aşamasında alternatiflere (yıllara) ait her bir maksimum değerler ile minimum değerler ayrı ayrı toplanır. Bu işlem tamamlandıktan sonra maksimum değerlerin toplamından minimum değerler çıkarılarak oran metoduna göre sıralama yapılır. Oran metoduna göre yapılan sıralama sonucunda ise Tablo-5 hazırlanır.

Tablo 5. Oran Metoduna Göre Alternatiflerin Sıralaması

YILLAR	Y_i^* (Oran Metodu Değerleri)	Sıralama
2013	1,027	5
2014	1,294	4
2015	1,437	2
2016	1,403	3
2017	1,503	1

Multimoora tekniği ile karar verilirken veya alınırken oran metoduna göre sıralamanın yapılması tek başına yeterli görülmemektedir. Maksimizasyon için maksimum noktalar, minimizasyon için içe minimum noktalar belirlenerek referans noktaları hesaplanır ve buna göre sıralama yapılır. Yapılan işlem sonucu ise Tablo-6'da gösterilmektedir.

Tablo 6. Referans Noktalarına Ait Tablo

Karar Yönü	Max	Max	Max	Max	Min
YILLAR	Otel Sayısı	Oda Sayısı	Oda Fiyatı	Doluluk Oranı	Personel Sayısı
2013	0,383	0,347	0,416	0,354	0,473
2014	0,449	0,375	0,432	0,525	0,487
2015	0,483	0,48	0,458	0,487	0,472
2016	0,462	0,494	0,433	0,449	0,435
2017	0,452	0,514	0,493	0,4	0,355
Referans Noktaları	0,483	0,514	0,493	0,525	0,355

Yukarıdaki tablo hazırlandıktan sonra alternatifler arasından en doğru karara ulaşabilmek için referans noktasına göre sıralamanın yapılması da gerekir. Bu işlemi gerçekleştirmek için her bir kriterin referans noktasındaki değerlerinden alternatifte yer alan rakamlar çıkarılarak maksimum değerler hesaplanarak yeni bir karar matrisi oluşturulur. Burada yer alan rakamlarda büyükten küçüğe doğru sıralanarak referans noktası yaklaşımına göre en doğru olan tercih yapılır.

Tablo 7. Referans Noktası Yaklaşımına Göre Sıralanması

Karar Yönü	Max	Max	Max	Max	Min	Maksimum Değerler	Referans Noktası Sıralaması
YILLAR	Otel Sayısı	Oda Sayısı	Oda Fiyatı	Doluluk Oranı	Personel Sayısı		
2013	0,100	0,167	0,077	0,171	0,118	0,171	1
2014	0,034	0,139	0,061	0,000	0,132	0,139	2
2015	0,000	0,034	0,035	0,038	0,117	0,117	4
2016	0,021	0,020	0,060	0,076	0,080	0,080	5
2017	0,031	0,000	0,000	0,125	0,000	0,125	3

Oran ve referans noktası yaklaşımına göre sıralama yapıldıktan sonra araştırma için nihai karara ulaşmak için “Tam Çarpım Formu Yaklaşımına” göre sıralamanın yapılması gerekmektedir. Bu işlem yapılırken minimum değerler kriterlere bölünürken, maksimum değerlerde kriterlere çarpılarak gerekli olan veriler elde edilir. Yapılan işlem sonucunda ise aşağıdaki tablo (Tablo-8) hazırlanır.

Tablo 8. Tam Çarpım Formu Yaklaşımına Göre Sıralama Tablosu

BÖLGELER	Tam Çarpım Formu Değerleri	Sıralama
2013	0,041	5
2014	0,078	4
2015	0,110	2
2016	0,102	3
2017	0,129	1

Tam Çarpım Formu Yaklaşımı işlemi yapıldıktan sonra elde edilen verilerin baskınlık karşılaştırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu işlemi gerçekleştirmek amacıyla aşağıdaki Tablo-9 hazırlanmıştır. Tabloda üç farklı yöntem ile elde edilen verilerin hepsi yıllar bazında toplanıp ortalamaları alınmıştır. Tüm bu işlemler yapıldıktan sonra en doğru kararın alınması veya verilmesi için sıralama yapılmıştır.

Tablo 9: Baskınlık Karşılaştırma ve Sıralama Tablosu

YILLAR	Oran Metodu	Referans Noktası	Tam Çarpım Formu	Multi Moora Yöntemi	Sıralama
2013	1,027	0,171	0,041	1,239	5
2014	1,294	0,139	0,078	1,511	4
2015	1,437	0,117	0,11	1,664	2
2016	1,403	0,08	0,102	1,585	3
2017	1,503	0,125	0,129	1,757	1

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Birden fazla sektörün ve iş kolunun gelişmesine katkı sağlaması; sosyal, kültürel, ekonomik ve çevre üzerine yapmış olduğu olumlu katkılardan dolayı son zamanlarda en fazla önemsenen sektör turizmdir. Bu sektörden en etkin şekilde yararlanmak isteyen kişi ve kurumlar sürekli birbirleriyle yarış halindedirler. Bu durumda başarı elde edebilmek için ise geçmiş dönemlerin doğru analiz edilerek geleceğe yönelik doğru plan ve politikaların belirlenmesi gerekmektedir. Alan yazında bu konuyla ilgili birçok çalışmanın yapıldığı ve ileride de benzer

K. Asanova

çalışmaların yapılacağı da bilinmektedir. Yapılan çalışmalarda turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin etkinliği genel olarak girdi-çıkıtı yaklaşımı ile değerlendirildiği görülmektedir (Dilber, 2007). Değerlendirme yapılırken dikkate alınan diğer bir husus ise işletmelerin faaliyetleri sonucunda ülke ekonomisine sağladığı döviz girdisi ve oluşturduğu istihdam gibi kriterlerdir (Maden ve Ertürk, 2019). İşletmelerin oda sayısı, satış fiyatı, doluluk oranı ve faaliyetlerin kaç personel ile yürütüldüğü gibi konular pek dikkate alınmadığı anlaşılmaktadır.

Hazırlanan bu çalışmada Kırgızistan'ın eşsiz doğal güzellikleri, kültürel çeşitliliği ve zengin tarihi varlıklarının olduğu görülmektedir. Ancak alt yapıdaki bir takım yetersizlikler, siyasi istikrarsızlıklar, uluslararası standartlara uygun tesis ve hizmet kalitesinin olmaması gibi farklı nedenlerden dolayı turizmden henüz arzu edilen düzeyde faydalanmayı engellemektedir. Kırgızistan'ın coğrafi konumu, iklim şartları da turizmin gelişmesini ve hedeflenen gelirin elde edilmesini olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca sosyo-kültürel açıdan oldukça avantajlı bir konuma sahip olan Kırgızistan'da tanıtım ve pazarlama sorunlarının olduğu, uluslararası arena da hak ettiği değeri bulamadığı da görülmektedir.

Tüm bu avantaj ve dezavantajlar dikkate alınarak turizm alanında her geçen gün daha da gelişen Kırgızistan, 2013-2017 yıllarında turizmden elde ettiği veriler kıyaslanmıştır. Daha önceki karşılaştırmalar genel olarak sadece gelen turist sayısı ve turizmde elde edilen gelire göre yapılmıştır. Ancak böylesi değerlendirmeler hiçbir zaman tek başına yeterli kabul edilmemektedir. Etkin bir değerlendirme yapabilmek için tesis sayısı, doluluk oranı, oda fiyatı ve istihdam edilen personel sayısı gibi diğer unsurların da dikkate alınması gerekmektedir. Bundan dolayı hazırlanan bu çalışmada kullanımı oldukça kolay olmasının yanı sıra en sağlıklı sonuçların alındığı Multimoora yöntemi tercih edilmiştir. Multimoora yöntemi, birden fazla kriterin farklı alternatiflere göre kıyaslanmasına imkân tanımaktadır. Bundan dolayı öncelikle Kırgızistan Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesinden turizm ile ilgili gerekli veriler elde edilmiş ve MS EXCELL yardımıyla Multimoora yöntemiyle analiz edilmiştir. Analiz sonucunda Kırgızistan'ın turizm etkinliği *oran, referans noktası ve tam çarpım formu* yaklaşımına göre sıralaması yapılmıştır. Yapılan işlemler sonucunda Kırgızistan için en etkin yılın 2017, en başarısız yılın ise 2013 olduğu görülmüştür.

Hazırlanan çalışma elde edilen istatistiki veriler, ulaşılan kaynak, tercih edilen yöntem ve yapılan analizlerle sınırlıdır. Buna benzer eksikliklerin tespit edilmesi ve giderilmesi gelecekte daha sağlıklı sonuçlara ulaşmayı kolaylaştırabilir. Ayrıca çalışma her ne kadar Kırgızistan ve turizm sektörü için yapılmış olsa da tercih edilen yöntem ve kullanılan veriler, hem diğer bölgeler hem de farklı sektörler için rahatlıkla uygulanabilecek niteliktedir.

KAYNAKÇA

- Aliev, N. (2016). Kırgızistan'da Dış Turizm, www.aa.com.tr/dunya/kirgizistan, E. Tarihi: 14/03/2018.
- Baker, D. M. (2014). The Effects of Terrorism on the Travel and Tourism Industry. *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*, 2(9), 58-67.
- Can, M. (2015). Karar Teorisi. B. Yıldırım, & E. Önder içinde, *Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri* (s. 1-13). Bursa: Dora Yayınevi.
- Ceyhan, İ. F., & Demirci, F. (2017). Multimooora Yöntemiyle Finansal Performans Ölçümü: Leasing Şirketlerinde Bir Uygulama. *Bartın Üniversitesi İİBF dergisi*, 8(15), 277-296.
- Dilber, İ. (2007). Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkisinin Girdi-Çıktı Tablosu Yardımıyla Değerlendirilmesi. *Celal Bayar Üniversitesi İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 14(2), 205-220.
- Forman, E., & Selly, M. (2000). *Decision by Ojectives*. Pittsburgh: Expert Choice Inc.
- Maden, S. I., & Ertürk, M. (2019). Türk Turizm Sektörünün Ekonomik Büyümeye Etkileri Üzerine Dönemsel Bir Değerlendirme. *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(3), 180-193. doi:10.26677/TR1010.2019.111
- Minbaeva, A. (2010). Kırgızistan Turizm Potansiyelinin Belirlenmesi ve Uygulanabilecek Turistik Ürün Çeşitleri. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Misrahi, T. (2015). *How tourism hotspots can bounce back after terrorist attacks*. <http://english.alarabiya.net/en/business/aviation-and-transport/2015/07/12/How-tourism-hotspots-can-bounce-back-after-terrorist-attacks.html>, E. Tarihi: 23/05/2019.
- Ömürbek, V., & Altay, S. Ö. (2011). Turizm İşletmelerinde İç Kontrol Sisteminin Etkinliğinin İncelenmesi ve Manavgat Bölgesindeki Beş Yıldızlı Otelde Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(1), 379-402.
- Önay, O. (2015). Moora. B. Yıldırım, & E. Önder içinde, *Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri* (s. 245-257). Bursa: Dora Yayınevi.
- Önay, O., & Çetin, E. (2012). Turistik Yerlerin Popülaritesinin Belirlenmesi: İstanbul Örneği. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 23(72), 90-190.
- Özdil, T. (2008). *Kırgızistan'da turizm eğitiminin mevcut durumu, sorunları ve çözüm önerileri* (s. 59-61). içinde Kırgızistan: KTMÜ Turizm ve Otelcilik Yüksekokulu.
- Sarıçay, N. S., & Ünal, M. (2014). *Krizlerin Turizm Sektörü Üzerindeki Etkileri*. http://izto.org.tr/demo_betanix/uploads/cms/yonetim.ieu.edu.tr/6426_1480068560.pdf, E. Tarihi: 23/04/2019.
- Siar. (2012). ИССЛЕДОВАНИЕ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ (Kırgızistan Turizm Sektörünün Araştırılması): <http://siar-consult.com/wp-content/uploads/Issledovanie-turisticheskoi-otrasli-24.12.12.pdf> E. Tarihi: 23/04/2019.
- Sönmez, S. F. (2017). Turizm, Terörizm ve Siyasi İstikrarsızlık. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 28(1), 110-137. doi:10.17123/atad.316092
- stat.kg. (2019). Tourism in Kyrgyzstan: <http://stat.kg/en/publications/sbornik-turizm-v-kyrgyzstane/>, E. Tarihi: 23/05/2019.
- Tarlan, D., & Tütüncü, Ö. (2001). Konaklama İşletmelerinde Başarım Değerlendirmesi ve İşdoymu Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 141-163.
- Turan, G. (2015). Çok Kriterli Karar Verme. B. Yıldırım, & E. Önder içinde, *Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri* (s. 15-20). Bursa: Dora Yayınevi.
- UNESCO. (2018). *Kyrgyzstan*. <http://whc.unesco.org/en/statesparties/kg>. E. Tarihi: 03/12/2018.
- wikipedia. (2019). Kırgızistan: <https://tr.wikipedia.org/wiki/K%C4%B1rg%C4%B1zistan> E. Tarihi: 30/04/2019.
- Yılmaz, A., & Daşman, A. (2010). Saymalı Taş'ın Bronz Dönemi Petroglifleri. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(5), 143-159.

K. Asanova

Yurdigül, Y., & Ayhan, N. (2018). Simgesel Bir İletişim Aracı Olarak Manas Destanının Anıtlaştırılması (Bişkek Manas Anıtları Analizi). *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(22), 1889-1902.

Жениш, Н. (2017). *Туристическая отрасль в Кыргызстане: тенденции и вызовы (Kırgızistan'da Turizm Sektörü: Eğilimler ve Zorluklar)*. https://ucentralasia.org/Content/Downloads/UCA-IPPA-WP42_RUS.pdf E. Tarihi: 20/05/2019.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:29.01.2020 ✓Accepted/Kabul:19.02.2020

DOI: 10.30794/pausbed.681863

Araştırma Makalesi/ Research Article

Kuşçu, E. ve Günday, R. (2020). "Fransız İşaret Dilinde Selamlaşma ve Tanışma Öğretimi" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 39, Denizli, s. 61-71.

FRANSIZ İŞARET DİLİNDE SELAMLAŞMA VE TANIŞMA ÖĞRETİMİ

Ertan KUŞÇU*, Rifat GÜNDAY**

Özet

İnsanoğlunun en temel gereksinimlerinden biri olan iletişim duygu, düşünce ya da bilginin sözlerle, jestlerle, mimiklerle, şekillerle, resimlerle, sembollerle ve işaretlerle aktarılma sürecinde gerçekleşir. Bu süreçlerde farklı araçların kullanılmasının birçok nedeni vardır. Bunlardan biri, işitme (sağır-dilsiz) engelliliktir. Sağırılık ve dilsizlik, her zaman insanın elinde olan bir durum değildir. Günümüz toplumlarında birçok işitme engelli birey vardır ve bu bireyler, kendi aralarında sözsüz düzeneklerle anlaşabilmektedirler. Bu çalışmanın amacı, Fransız işaret dili alfabesini, söz varlığını, yapısını ve örneklerle işaret dilinin iletişim gücünü ortaya koymaktır. Çalışmanın yöntemi betimsel bir nitelik taşımaktadır. Tarihsel bağlamda, Fransız işaret dilinin ortaya çıkışında keşişlerin ve manastır yaşamının etkisi oldukça büyüktür. Bununla birlikte, 1789 Fransız İhtilali'nden sonra işaret dilinin dini kurumların tekelinden çıkmaya başladığı görülmektedir. Bilindiği gibi tüm işaret dillerinin kendi içinde yapısal özellikleri vardır ve bu durum, Fransız işaret dili için de geçerlidir. Fransız işaret dilinde bazen tek bir işaretle bir sözcük, bazen bir işarete eşlik eden çeşitli değişkenlerle (yüz ifadeleri, bakış, vücudun duruşu, ağız hareketi, vb.) farklı sözcükler anlatılabilmektedir. Hatta işaretin konumu (baş, yüz, göğüs, karın hizası) anlatılmak istenen ifade hakkında destekleyici bilgiler vermektedir. Buna karşın, bu değişkenlerden birinin yanlış yapılması duygu, düşünce ya da bilginin yanlış aktarılmasına neden olabilmektedir. Ayrıca işaret dili sözlükleri dışında kalan diğer ifadeler (sayılar, günler, aylar, mevsimler, ticari markalar, kişi ve şehir adları gibi) alfabe dışındaki işaretlerle gösterilmektedir. Bu ifadeler, yazı dilinde olduğu gibi, işaret dilinde de kısaltılarak ve işarete eklenen yeni bir değişkenle (döndürme, sallama, çevirme gibi) yapılabilmektedir. Bu çalışmada, Fransız işaret dili alan yazı taraması yapılarak işaret dilinin söz dizimi, sözcük dağarcığı, günlük dilde selamlaşma ve tanışma ifadeleri örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Fransız işaret dili, Fransız işaret dili alfabesi, işaret, sözcük, sözlü dil, selamlaşma, parametre, iletişim.*

THE TEACHING OF GREETINGS AND MEETINGS IN FRENCH SIGN LANGUAGE

Abstract

Communication, which is one of the most basic requirements of human beings, takes place in the process of conveying emotion, thought or knowledge through words, gestures, mimics, shapes, pictures, symbols and signs. There are many reasons why different tools are used in these processes. One of these is hearing (deaf-mute) disability. Deafness and dumbness are not always in the hands of man. There are many hearing impaired individuals in today's societies, and these individuals are able to communicate with nonverbal mechanisms among themselves. The aim of this study is to demonstrate the French Sign Language alphabet, the vocabulary, the structure and the communication power of sign language through examples. The research method of the study is descriptive analysis. In this respect, the influence of monks and monastic life on the emergence of French Sign Language is quite vital. Together with this, it appears that after the French Revolution in 1789, sign language began to emerge from the monopoly of religious institutions. As it is known, all sign languages have

*Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü, DENİZLİ.

e-posta: ekuscu@pau.edu.tr. (orcid.org/0000-0003-1503-1697).

** Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, Fransız Dili Eğitimi ABD, SAMSUN.

e-posta: rgunday@omu.edu.tr, (orcid.org/0000-0001-8356-5098).

their own structural features, and this is true for French Sign Language as well. Different words can be described in French sign language, sometimes with a single sign, sometimes with various variables (facial expressions, gaze, body posture, mouth movement, etc.) accompanying a sign. Even, the position of the sign (head, face, chest, abdomen level) provides supporting information about the expression to be described. However, misdoing of one of these variables causes misunderstanding of feelings, thoughts or information. On the other hand, other expressions out of the sign language dictionaries (such as numbers, days, months, seasons, trademarks, person and city names) are shown in signs in the alphabet. These expressions can be made by shortening in sign language as well as in writing language, and with a new variable added to the sign (such as rotation, shaking, flipping). In addition, in this study, the syntax of the sign language, greetings and meetings' expressions in the daily life were tried to be explained with examples by scanning the body of literature of French Sign Language.

Key words: *French sign language, French sign language alphabet, sign, word, spoken language, greeting, parameter, communication.*

Giriş

İnsanın en temel ve en doğal ihtiyaçlarından biri olan iletişim, alan yazında duygu, düşünce ya da bilgi aktarımı, haberleşme, bildirişim olarak tanımlanır. Günümüzde, duyguları ifade etmenin, bilgileri aktarmanın ve düşünceleri paylaşmanın birçok yöntemi vardır. Bu yöntemlerden biri de, sözlü iletişimdir. Sözlü iletişim, iletişim süreçlerinde sıklıkla başvurulan bir iletişim türüdür. Sözlü iletişimde hem sözel hem de sözsüz dil kullanılmaktadır. Bu bağlamda sözlü iletişimde kaynak ve alıcının yüz, el, kol ve baş hareketleri, beden duruşu, kıyafetleri, saç, baş ve dövmesi gibi öğeler de etkin bir rol oynar. Bu konuda Burgoon (1994), kişilerarası iletişim esnasında sözel olmayan durumların ortalama %60-65'i temsil ettiğini, bu oranların farklı durumlara göre daha da artabileceğini söylemiştir (akt. Navarro ve Karlins, 2008:4).

İnsanoğlu konuşarak anlaşmayı öğrenmeden önce duygularını, düşüncelerini, isteklerini ve sorunlarını beden diliyle anlatmayı öğrenir (Baltaş, 2005:11) ve tüm yaşamı boyunca, sözlü dil yanında beden diline de sıklıkla başvurur. Çünkü bazen bir durumu, bir olayı, bir duyguyu ya da bir düşünceyi aktarmak için bir yığın sözcüğü ardı ardına sıralamak yerine, beden diline başvurmak daha pratik ve daha etkili olabilir. Söz gelimi, birine kızdığımızda elimizi kaldırıp işaret parmağımızı sallamak, her şeyin yolunda gittiğini söylemek için kolumuzu uzatıp başparmağımızı yukarıya kaldırmak, bize söylenenleri anlamadığımızda omuz silmek gibi hareketler beden dili kullanımlarından sadece birkaçıdır. Böylece sözlü iletişimi engelleyen (işitme kaybı, sağırılık, dilsizlik) durumlar ortaya çıktığında beden dili ve işaret dilini kullanmak kaçınılmaz olur.

Her toplum çoğunlukla temeli duyma ve konuşmaya dayalı bir iletişim biçimine başvurur ama bu toplumların sağır-dilsiz, işitme engelli ya da işitme güçlüğü çeken bireyleri de kendi aralarında iletişim kurabilmek için çeşitli yöntemlere başvurur. Alan yazında bu yöntemler, "işaret dili, yazma yöntemi ve dudak okuma" (Karaca ve Bayır, 2018:36) olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fransız İşaret Dili Tarihçesi

Halk arasında sağır, sağır-dilsiz dili; alan yazında işitme engelliler dili gibi kavramlarla anılan işaret dili, dinleme ve konuşma temelli bir dilin aksine görsellere ve jestlere dayalı bir dildir (Marchal ve Tessier, 2019:4). Fransız işaret dilinin, dini anlatımların ve ayinlerin daha kolay yapılabilmesi amacıyla manastır keşişlerince oluşturulan bir dizi işaretten (Caradec, 2005:33) doğduğu ifade edilmektedir.

İşitme kaybı, beynin kulaktan yeterli ses bilgisi almadığında oluşan bir durumdur. Dünya Sağlık Örgütü'nün 2018 verilerine göre, dünya nüfusunun %6,2'sinin (466 milyon) işitme kaybı sorunu yaşadığı; bunların 242 milyonu erkek, 190 milyonu kadın, 34 milyonu çocuk, geri kalanının ise 65 yaş üstü olduğu belirtilmektedir. Gerekli önlemler alınmadığı takdirde, bu sayının 2030'da 630 milyona ulaşacağı, 2050'de ise 900 milyonu aşacağı da tahmin edilmektedir (Web 1). Fransa'da ise yaklaşık 3 milyon 506 bin 800 kişinin işitme sorunu yaşadığı bilinmektedir (Web 2).

Fransız İşitme Engelliler Sosyal Entegrasyon Ulusal Birliği'ne (UNISDA) göre, Fransız işaret dili, 150 bin işitme engelli ve bir o kadar da farklı düzeylerde işitme engelli olanlar tarafından kullanılmaktadır (Marchal ve Tessier, 2017:3). Ayrıca Fransız İşitme Engelliler Federasyonu (FNSF), Fransa'da her bin bebekten birinin işitme engelli

olarak doğduğunu, Fransa’da yaklaşık 300 bin civarında işitme engellinin olduğunu, bunlardan sadece 100 binden fazlasının işaret dilini kullanmakta olduğunu, % 34’nün ise toplumdan ve iş yaşamından uzak yalnız bir hayat sürdürdüğünü vurgulanmıştır (Web 3). Dahası, UNISDA’nın 2008’de yaptığı başka bir araştırmada, Fransa’daki 150 bin işaret dili kullanıcısının bu topluluğun çok az bir kısmını temsil ettiği; farklı işitme seviyelerine göre, bu sayının 5 milyon civarında olduğu söylenmektedir (Marchal, Tessier, 2017:1).

İşaret dili, sözlü iletişimin kurulamadığı durumlarda, iletişimi sağlayan bir araçtır. Öncelikle sağlıklı bir sözlü iletişimin gerçekleşebilmesi için sesin alıcı tarafından algılanabilmesi gerekir. Bu durum, sesin kuvvetiyle ilgilidir ve sesin kuvveti, desibel (dB) ile ölçülür (Karaca ve Görgünoğlu, 2016:15). Her ülkenin kendine özgü bir işaret dili olsa da işitme kaybı dereceleri uluslararası standartlardadır. Bunlar:

+21dB / +40dB arası hafif derecede bir işitme kaybıdır. Ses, normal bir biçimde duyulurken kısık sesin ve uzaktan gelen sesin duyulması hayli güçtür. Fransa’da hafif derece işitme güçlüğü çekenler, 2 milyon 200 bin civarındadır.

+41dB / +70dB arası orta derecede bir işitme kaybıdır. Konuşmanın anlaşılabilmesi için sesin kaynağına dikkat kesilmek gerekir. Ayrıca bazı bildik sesler, patırtılar ya da gürültüler de bu eşikte işitilebilir. Fransa’da ortalama 1 milyon 320 bin kişi orta derece işitme güçlüğü çekmektedir.

+71dB / +90dB arası ileri derece bir işitme kaybıdır. Sadece şiddeti çok yüksek olan gürültüler ve çok yakın sesler algılanabilir. Fransa’da yaklaşık olarak 360 bin kişi bu düzeyde bir işitme kaybı yaşamaktadır.

+91dB ve üstü çok ileri derece bir işitme kaybıdır. Ses hiç algılanmaz. Sadece çok çok güçlü sesler algılanabilir. Bu oran, 120 dB’in üzerine çıkarsa tamamıyla işitme engellilik söz konusudur. Fransa’da bu iki düzeyde işitme kaybı olanlar 1 milyon civarındadır (Web, 3; Marchal ve Tessier, 2017:1).

Konuşamamak, sağır-dilsiz olmak iletişime engel değildir. Bu konuda Amerikalı dilbilimci Steven Pinker dilin genetik programlanmış bir içgüdü olduğunu, birkaç patolojik vaka dışında, işaret dilini kullanan bireylerin bile kolaylıkla iletişim kurabileceğini söylemiştir (Lestienne, 2008:2). Bu durum, dünyadaki herkesin iletişim kurmak için bir dili olduğunu gösterse de işitme engelli bireylerin yaşamlarının her alanında zorluklar yaşadığı apaçık ortadadır.

Beden ve işaret dili kullanımına ilişkin ilk bulgular, Antik Çağ uygarlıklarından günümüze ulaşan buluntular üzerindeki çizimlerdir. Bu bağlamda Plato, işitme engellilerin anlaşmak için kendi aralarında bir dili olduğunu söylerken, Aristo’da onların toplumun dışına itildiğini ifade etmektedir. Aslına Aristo, insanı hayvandan ayıran tek özelliğin dil olduğunu savunarak ve konuşamayan kişinin düşünemeyeceğini beyan etmiştir. Böylece, işitme engellilerin uzun süre zekâ sorunu olduğu fikri kabul görmüştür (Marchal ve Tessier, 2017:4).

Ortaçağ’da ise durum, Antik Çağ’dakinden farklı değildi. Gök’ün (1958) aktardığına göre, işitme engelliler uğursuz sayılmakta, şefkatten mahrum bırakılmakta, aileleri tarafından evden kovulmakta, sokağa terk edilmekte ve hatta konuşma çağına gelip konuşamadıklarında öldürülmekteydiler (Kaya, 2006:166).

Öte yandan 529’da toplanan Orange Konsili’nde, işitme engelli olarak dünyaya gelenlerin işaretlerle vaftiz edilebilmelerine imkân tanınmış ve bir yıl sonra da onların tüm haklardan yoksun oldukları görülerek tarlada çalışabilmelerine izin verilmiştir. Daha sonra, işitme engellilerin rahatça dua edebilmeleri için Sistersiyen tarikatı keşişlerince kolay anlaşılabilir bir işaret dili sözlüğü kaleme alınmıştır. Ardından da bu tarikatın baş keşişi Clairvaux, manastır yaşamını ve manastırdaki objeleri anlatan 227 sözcüklü bir işaret dili sözlüğü hazırlamıştır. Zamanla manastır içerisinde kullanılan bu işaretler yayılmaya başlamış ve 12. yy’da III. Papa, işitme engellilerin işaretlerle “evet” diyebilmesi halinde işitme engelli olmayan bireylerle evlenebileceklerini ifade etmiştir. Fakat iki işitme engelli bireyin evlenebilmesi hala yasaktı (Marchal ve Tessier, 2017:4). Yine Ortaçağ Avrupa’sında, kiliselerde birçok işaret dili oluşturulmuştur. Bunlardan ikisi, 11. yy’da yazılmıştır. İlki, 52 işaretle en az işarete sahip olan Uldaric dili; diğeri 365 işaretle en çok işarete sahip olan Guillaume d’Hirsan’ın yazdığı dildir (Caradec, 2005:32).

Rönesans’la birlikte işitme engelliler, eğitim imkânlarından da yararlanmaya başladılar. İlk olarak, keşiş Pedro Ponce de Léon, işitme engellilerin eğitimiyle ilgilenir. Görevli olduğu manastırda, İspanyol soylularının işitme

engelli çocukları için sınıf açar. Onlara, kendilerini basitçe nasıl ifade etmeleri gerektiğini öğretir ve hangi sözcük olursa olsun, işaret dilinde heceleme izin veren bir alfabenin temellerini atar. Böylece günümüz işaret dili alfabelerinin temeli Léon tarafından atılmıştır. Ardından Juan Pablo Bonnet tarafından 1620’de yazılan “Reduction of the Letters of the Alphabet and Method of Teaching Deaf-Mutes to Speak” adlı eserle (Caradec, 2005:32; Freeman, 2008:107; Marchal ve Tessier, 2017:5) işaret dil(ler)i ve alfabeleri alan yazınına önemli bilgiler katmıştır.

1762 yılında Jacob Rodrigues Pereira, Fransız soylularının işitme engelli çocuklarına işaret dilini öğretmeye başlar. Daha sonra 1765’li yıllarda, başrahip Charles Michel de l’Epée yağmurlu bir günde Paris sokaklarında dolaşırken, buğulu bir pencere camının arkasında işitme engelli ikiz kız kardeşin baş ve el hareketleriyle birbirlerine bir şey anlattıklarını görür. Onlara yaklaşır, kızlar da işaret diliyle ıslanmasın diye, onu içeriye davet ederler. L’Epée, onların iletişim kurma biçimlerinden etkilenir ve onların eğitimlerini üstlenir (Marchal ve Tessier, 2017:4).

Daha sonra L’Epée, işitme engelliler için ilk ücretsiz okul açar ve kendi işaret dili sözlüğünü kaleme alır. L’Epée, bu sözlükteki her bir sözcüğü bir işaretle anlatır. Ardından, işitme engelli çocuklara işaret diliyle matematik ve Fransızca öğretmek için de çalışmalara koyulur (Marchal ve Tessier, 2019:4). L’Epée, işaret dilinin öğretimi konusunda oldukça başarılı olur ve bir gün, bu başarılarını göstermek için kral 16. Louis’yi okuluna davet eder. Kendi geliştirdiği işaret dili alfabesiyle çocuklara yazılar yazdırır ve çalışmalarından kralı haberdar eder.

1789 Fransız İhtilali’nden sonra, işitme engelliler toplumda daha aktif bir biçimde yer almaya başlayınca, eğitim almaları milli bir sorumluluk haline gelmiştir. Hatta 1792 İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nde onlara da yer verilmiştir. Bu gelişmelerin de katkısıyla L’Epée’nin kurduğu okul, Genç İşitme Engelliler Milli Enstitüsü adını alır ve yine onun katkılarıyla, işaret dili, daha yöntemli bir biçimde öğretilmeye başlanır.

Amerika’da işaret dili kullanımı, yine işitme engelli bir babanın Protestan papazı oğlu Thomas Hopkins Gallaudet’in çabalarıyla başlamıştır. Gallaudet, Fransız işaret dilini İngilizce’ye çevirmiş ve kendi adını verdiği okulda öğretmiştir. Alan yazında işaret dili eğitimi olarak bilim dünyasına katkı sağlayan birçok kişi vardır. Bunlardan biri de 1830 yılında profesör unvanını alan ilk işitme engelli, Ferdinand Berthier’dır.

1880 yılında Amerika ve Avrupa ülkeleri işaret dilinin hangi yöntemlerle ve nasıl öğretileceği konusunda ortak toplantı yaparlar. Yapılan bu toplantıya sadece üç işitme engelli katılır. Toplantı sonucunda işaret dilinin el, kol ve baş hareketleriyle ve sözlü yöntemlerle (sözcüklerin okunuşu ve dudak okuma) öğretilmesi gerektiğine karar verilir ve bu durum, Fransız işaret dilinin altın çağının son bulmasına neden olur (Marchal ve Tessier, 2017:4).

Günümüzde işaret dili eğitimi alan işitme engelliler, normal insanlar gibi ticaret, müzik, sanat ve edebiyat alanında büyük başarılar elde etmektedirler. Bu konuda, Helen Keller’in göremediği ve duyamadığı halde pedagojik anlamda oldukça başarılı biri olduğunu ve onun körlerin, sağırın ve dilsizlerin kraliçesi olduğu; Beethoven’ında 9. senfoniye sağırlığında yaptığı bilinmektedir (Kaya, 2006:166).

1975’te Fransa’da çıkan bir yasaya göre, işitme engelli çocukların eğitim görmesi zorunlu hale gelmiş, 1976’da işitme engelliler için Paris’te bir tiyatro kurulmuş ve hemen ardından Fransız işaret dili tercüme topluluğu kurulmuştur. Ardından 1991’de, Fabius yasası çıkmıştır. Bu yasaya göre, işitme engelli çocukların çift dilde (işaret dili, sözlü ve yazılı Fransızca) eğitim alabilmelerinin önünü açılmıştır.

Alan yazında işaret dili eğitimi üzerine birçok deneysel çalışma yapılmıştır. Bunlardan biri de, 1980’li yıllarda Nikaragua’nın başkenti Mangua’daki özel bir okulda yapılmıştır. Bu okulda öğrenim gören ilk kuşak işitme engelli çocuklar, aileleri ve okuldaki görevliler de işaret dilini bilmemektedirler. Okul, çocukların dudak okuyarak iletişim kurmalarını öğretmeyi amaçlar. Aylar sonra çocuklar kendi aralarında anlaşmak için basit bir dil geliştirirler. Bu dil, daha çok “sen oynamak benimle bahçede” gibi ifadeler kurabilmelerine olanak sağlayan bir işaret dilidir. Buna karşın dilin diğer işlevlerini görmek neredeyse imkânsızdır. Ama ikinci kuşak çocuklar, söz konusu işaret diline özgü dilbilgisi ve sözdizimi kuralları inşa etmeyi başarmış, düşüncelerini bütün zenginliği ve karmaşıklığıyla dile getirmişlerdir (Lestienne ve diğ., 2008:8).

Öte yandan 18. yy’da işaret dilinin hayvanlara da öğretilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu konuda İngiltere’de Lord Mondobbo, Fransa’da Descartes’in hasmı Julien de La Mettrie maymunlarla işaret dilinde iletişim kurma çalışmalarından bahsetmiştir. Hatta 1970’li yıllarda Allen ve Beatrix Gardner’ın küçük dişi bir şempanze olan

Washoe'ya sağır bir çocuk gibi davranarak, ona Amerikan işaret dilini öğretmeye çalışmış ama tüm çabalar, başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Fransız İşaret Dilinin Yapısı

Fransız işaret dilinde, her bir sözcük için, bir işaret kullanılmaktadır ve her işarete eşlik eden çeşitli değişkenler bulunmaktadır. Bu değişkenler; konfigürasyon (biçim, dış görünüş, elin görünüşü), konum, hareket, yönelme, yüz ifadesi, bakış, vücudun duruşu ve ağız hareketi olarak sıralanabilir. İletişim esnasında bu değişkenlerden biri yanlış yapılırsa, ileti yanlış anlaşılabilir ya da yanlış çevrilebilir. Örneğin, Fransız işaret dilinde Şekil 1'deki gibi parmaklarımızı ağız seviyesinde hareket ettirmek "renk" anlamına; aynı işareti Şekil 2'deki gülümseyerek yapmak "hoş" anlamına; Şekil 3'teki gibi dilimizi dudakların üzerinden geçirerek yapmak "lezzetli" (Şekil 3) anlamına gelmektedir (Marchal ve Tessier, 2017:8).

Şekil 1. "Renk" işaretinin gösterimi.	Şekil 2. "Hoş" işaretinin gösterimi.	Şekil 3. "Lezzetli" işaretinin gösterimi.
		

Fransız işaret dilinde yapılan işaretin konumu, o işaretin anlamı hakkında bazı destekleyici bilgiler verir. Bu bağlamda bir işarete eşlik eden değişke baş seviyesinin üstündeyse "hayali"; alın seviyesindeyse "düşünce"; göğüs seviyesindeyse "duygu"; karın seviyesindeyse "beslenme" üzerine olduğu söylenebilir (Marchal ve Tessier, 2019:5). Benzer bir biçimde beden ve işaret dilinde işaret parmağının konumu oldukça önemlidir. İşaret parmağının dik olarak tutmak, yukarı doğru kaldırmak, ritmik bir biçimde sallamak, yere doğru yönelmek, muhabata doğru tutmak, havayı yararak aşağıya doğru indirmek gibi hareketler birçok şey anlatır.

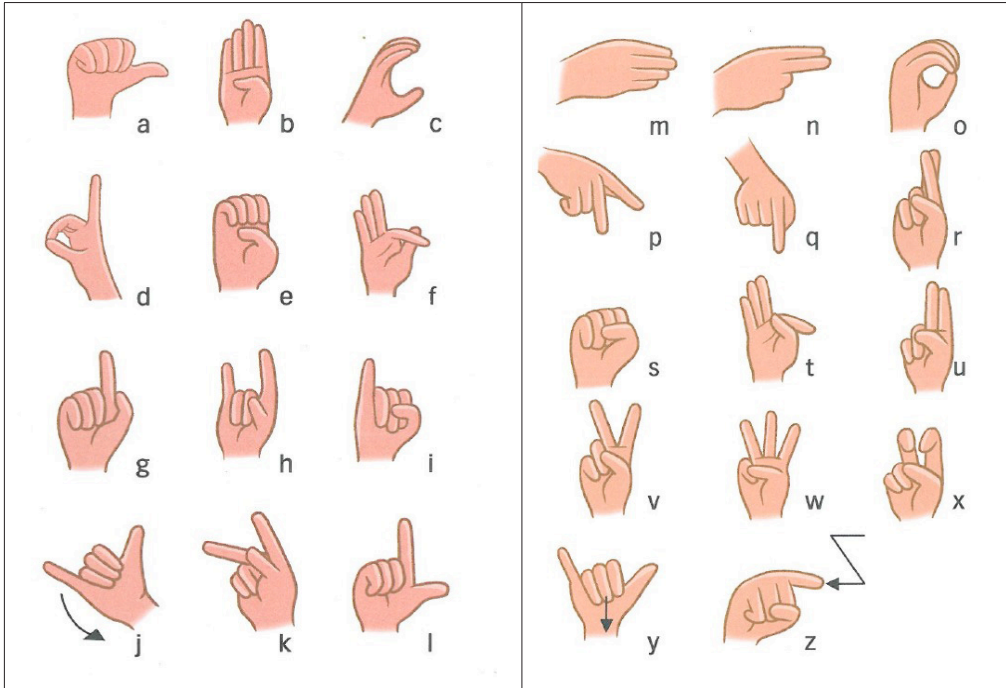
Sözel dillerde de olduğu gibi, işaret dillerinde de sözcükler belirli bir sıraya göre dizilir. Bu durum, Fransız işaret dilinde de böyledir. Bu bağlamda Fransız işaret dili sözdiziminde önce olayın, eylemin geçtiği "yer"; sonra "kişi(ler)"; daha sonra da olayın ya da eylemin "ne" olduğu işaretler gösterilir (Marchal ve Tessier, 2019:7; Marchal, 2017:8). Sözelimi sözlü ve yazılı dildeki, "Pierre prend du thé au café." tümcesi, işaret dilinde "Café-Pierre-thé-prendre" biçimde; "Cet étudiant va à l'école." tümcesi, işaret dilinde "Ecole-étudiant-aller" biçiminde sıralanır.

Sözlü ve yazılı dildeki bazı dilbilgisi yapıları, Fransız işaret dilinde de mevcuttur. Bunlardan biri de eylem çekimlerinde zaman kullanımıdır. Bilindiği gibi Fransızca'da eylem çekimlerinde kullanılan ekler, zamana ve kişiye göre değişmektedir. Eylemlerin zamanı işaret dilinde, elin vücuda yaklaştırılması ve uzaklaştırılması biçiminde gösterilmektedir (Picq ve diğ., 2008: 6). Örneğin, "Je mange: yıyorum, j'ai mangé: yedim, je mangerai: yiyeceğim" tümceleri işaret dilinde, işarete eşlik eden diğer elin vücuda yaklaştırılıp uzaklaştırılmasıyla yapılmaktadır.

Fransız İşaret Dili Alfabeti

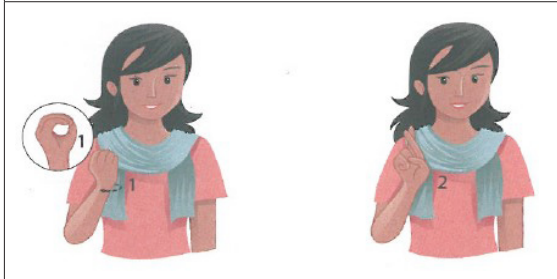
2015 yılında Companys ve Tourmez tarafından kaleme alınan Fransız işaret dili sözlüğünde, güncel yaşamdam ortalama 1200 sözcük vardır ve bu sayının dışında kalan sözcükler, Fransız işaret dili (daktiloloji) alfabesi kullanılarak ifade edilmektedir. Daktiloloji alfabesinde tek elle yapılan 26 işaret (harf) vardır (Şekil 4). Bu işaretlerle kişi adları, şehir adları, sayılar, günler, aylar, mevsimler, ticari markalar ve sözlükte olmayan diğer sözcükler gösterilmektedir (Marchal ve Tessier, 2019:7).

Şekil 4. Fransız İşaret Dili Alfabeti (Marchal ve Tessier, 2017:10,11).

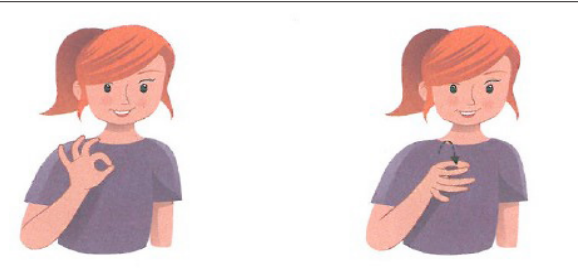

Daha önce de ifade edildiği gibi, her ülkenin kendi özgü bir işaret dili alfabesi vardır. Sözelimi Güney Afrika, Avustralya ve Birleşik Krallık işaret dili alfabelerinde iki el birlikte kullanılırken, Fransız işaret dili alfabesinde her bir işaret için sadece tek el kullanılmaktadır. Kısa sözcüklerin (Şekil 5, 6) ve kısaltması yapılabilen sözcüklerin (Şekil 7, 8, 9) ifade edilmesinde sıklıkla işaret diline başvurulur. Sözelimi Fransızca “or” bağlacı, baş ve işaret parmak birleştirilerek yapılan “o” ve hemen ardından orta parmağın işaret parmağının üzerine bindirilmesiyle yapılan “r” işaretiyle gösterilir. Yine Fransızca “oui” sözcüğü, tek bir işaretle parmakların konumuyla yapılır. Buna göre, işaret ve başparmağın birleştirilmesiyle “o”, orta ve yüzük parmağın yan yana durmasıyla “u”, serçe parmağın “i” şeklinde olmasıyla bu sözcük ifade edilmektedir.

Şekil 5. “Or” işaretinin gösterimi (Marchal ve Tessier, 2017:12).

Şekil 6. “Oui” işaretinin gösterimi (Marchal ve Tessier, 2017:12).

Günler, aylar, mevsimler, renkler, aile bireyleri vb. gibi güncel yaşamda sıklıkla kullanılan sözcükler, işaret dili alfabesi harfleriyle anlatılmaktadır. Bu tür sözcüklerin işaret dilindeki ilk harfleri, çeşitli değişkenlerle (döndürme, çevirme, sallama gibi hareketlerle) gösterildiğinde farklı anlamlar kazanmaktadır. Örneğin, “Lundi (Şekil 7), Frère (Şekil 8), Violet (Şekil 9)” sözcüklerinin ilk harfleri alfabedeki ilgili işaretlerle kısaltılarak gösterilmiştir. Aynı zamanda bu tür sözcüklerin ifadesinde bazen her iki elde kullanabilmektedir.

Şekil 7. “Lundi” işareti. (Marchal ve Tessier 2017:16).	Şekil 8. “Frere” işareti. (Marchal ve Tessier, 2017:17).	Şekil 9. “Violet” işareti. (Marchal ve Tessier, 2017:17).
		

Fransız İşaret Dilinde Tanışma İfadeleri

Dünya’da iletişim gücü en yüksek olan canlı, insandır ve insanın iletişim olmadan yaşamını sürdürmesi beklenemez. Dünya’daki tüm eğitim sistemlerinin en temel işlevlerinden biri de insanoğluna iletişim yeterliliği kazandırmaktır. Çünkü bir bireyin eğitim düzeyi yükseldikçe çevresiyle daha iyi iletişim kurar ve daha başarılı olur (Başar, 1998:106).

Tüm sözlü ve yazılı dillerde olduğu gibi, Fransız işaret dilinde de selamlaşma, hal hatır sorma, tanışma ve yaşanılan yer hakkında bilgi verme ifadeleri vardır. Bunlar bazen tek, bazen çift elle yapılan işaretlerdir. Bu işaretleri daha somut bir biçimde göstermek ve öğrenmek için iletişimsel yaklaşımlara göre hazırlanmış bir diyalogun Fransız işaret dilindeki gösterimine bakmak gerekir (Marchal ve Tessier, 2019:16,17).

Luka: *Bonjour*. (Şekil 10).

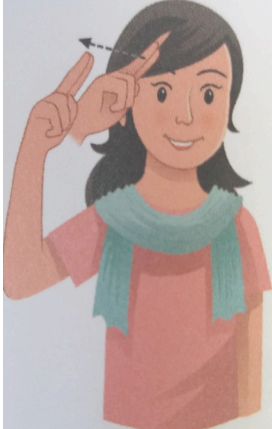
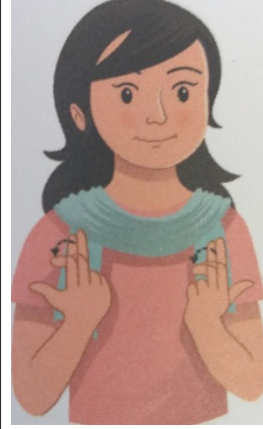
Anna: *Salut!* (Şekil 11).

Luka: *Comment ça va?* (Şekil 12).

Anna: *Ça va, et toi ?* (Şekil 13).

Luka: *Je vais bien*. (Şekil 14).

Anna: *Je suis contente de te rencontrer*. (Şekil 15).

Şekil 10. “Bonjour” işareti.	Şekil 11. “Salut” işareti..	Şekil 12. “Comment ça va?” işareti.	Şekil 13. “Ça va” işareti.
			

Şekil 13. "Et toi?" işareti.	Şekil 14. "Je vais bien" işareti.	Şekil 15. "Je suis contente » işareti.	Şekil 16. rencontrer" işareti.
			

Şekil 13'teki "Bonjour" ifadesi, işarete eşlik eden gülümseme değişkesi ve elin aşağıya doğru götürülmesiyle yapılır. Bu diyalogdaki selamlaşma ve hal hatır sorma kalıplarında sıklıkla yüz ifadelerine başvurulmuştur. Bu ifadeler, işaretlerin (olumlu, olumsuz, soru) anlamı hakkında bilgiler vermektedir. Üstelik bu tür destekleyici ifadeler, iletişimi kolaylaştırarak alıcının mesajı daha kolay anlamasına yardımcı olacak niteliktedir. Ayrıca "Ça va, je suis content" ifadeleri, iki defa yapılarak gösterilmektedir. İletişim kurma amaçlı bu diyalogdaki ifadelerin gösteriminde alfabadeki 26 işareten hiçbiri kullanılmamıştır.

İnsanlar çağlar boyunca birbirlerini daha iyi tanımak ve daha iyi anlaşmak için sözlü ve sözsüz iletişim biçimleri geliştirmişlerdir. Girdiğimiz yabancı bir ortamda insanlarla selamlaştıktan sonra, iletişimin doğası gereği kendimizi tanıtırız, adımızı ve soyadımızı söyleriz ya da sorarız. Bu durum, işaret dilinde de aynıdır. Buna göre işaret dilinde ad-soyad sorma ve söyleme etkinliği görsellerle şöyle ifade edilir (Marchal ve Tessier, 2019:18).

Anna: *Comment tu t'appelles?* (Şekil 17).

Luka: *Mon prénom est Luka.* (Şekil 18).

Anna: *Mon nom-signé est Anna.* (Şekil 19).

Şekil 17. “Comment tu t’appelles? ”işareti.	Şekil 18. “Mon prénom est Luka” işareti.		
	Mon	Prénom	LUKA

Şekil 19. “Mon nom-signé est Anna” işareti.		
Mon	Nom-signé	Anna

17’deki “Comment tu t’appelles? » ifadesi, sadece « appeler » eyleminin işaretinin iki defa yapılmasıyla ve bu işarete soru anlamı katan yüz ifadesiyle; Şekil 18’deki “Mon” ve “Prénom” sözcükleri, gülümseyen bir yüz ifadesiyle gösterilmektedir. Öte yandan, özel isimler işaret dili alfabesiyle harfleriyle verilmiştir.

Özel isimlerin herhangi bir tarihsel, edebi, sosyal tanınırlığı varsa işaret dili alfabesine başvurmadan da anlatılabilmektedir. Sözelimi, Victor Hugo Fransızlar kadar tüm dünya için oldukça tanınmış bir yazardır. 19.yy. fotoğrafçılarından Felix Nadar’ın çektiği Victor Hugo resmi (Şekil 20), birçok kişinin zihninde resimdeki gibi yer edinmiştir. Hugo’nun işaret dilindeki gösterimi şöyledir (Şekil 21).

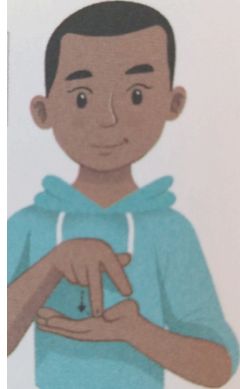

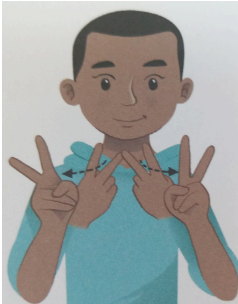

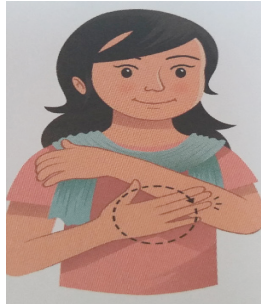
Şekil 20. Felix Nadar’ın Victor Hugo portresi. (Web 5).	Şekil 21. Hugo’nun işaret dilindeki gösterimi. (Marchal ve Tessier, 2017:22).

İnsanlar arası sözlü, yazılı ve sözsüz iletişim yaşamın kendisi kadar doğal bir süreçtir. Bu çerçevede iletişim süreçlerinde başvurulan temel işaretlerin çoğu, hemen hemen her yerde aynıdır. Söz gelimi kızdığımızda kaşları çatmak, mutlu olduğumuzda gülümsemek gibi. İşaret dilinde de bu durum benzer biçimde gerçekleşir. Çünkü tüm beden dili kullanımları, duygu ve düşüncelerin anlaşılmasına katkı sağlar. Yani, işaret dilinde bir soru sorduğumuzda, soru anlamını yüz ifadeleriyle veririz. Yazılı, sözlü ve işaret dilinde bu durumu gösteren iletişim odaklı diyalog ve işaret dilinde gösterimi şöyledir (Marchal ve Tessier, 2019:18).

Anna: *Où habites-tu?* (Şekil 21).

Luka: *J'habite à Paris, c'est une grande ville. Et toi ?* (Şekil 22).

Anna: *A la campagne.* (Şekil 23).

Şekil 21. "Où habites-tu" işareti.		Şekil 22. "J'habite à Paris" işareti.	
Habiter	Où	Habiter	Paris
			
Şekil 22. « C'est une grande ville. Et toi ? » tümcelerinin gösterimi.			Şekil 23. « A la campagne » ifadesinin gösterimi.
Grande	Ville	Toi ?	Campagne
			

Şekil 21'de Anna, sırasıyla önce "habiter" eylemini, sonra da "où" dolaylı tümlecini (iki defa) yaparak Luka'ya "Où habites-tu?" sorusunu yöneltmiştir. Luka ise Şekil 22'de olduğu, önce "habiter" eylemini, sonra yer bildiren sözcüğü "Paris" işaret etmiştir. Luka, "Paris" sözcüğünü işaret diliyle ifade etmek için, her iki eli kullanmış, sırasıyla önce sol elini göğüs hizasında düz bir biçimde konumlandırmış, sonra diğer elinin parmaklarıyla Fransız işaret dili alfabesindeki « p » işaretini (iki defa) yapmıştır. Daha sonra Luka, "C'est une grande ville." tümcesini işaret diliyle göstermek için, önce mimikler yardımıyla "grande" sözcüğünü ve ardından alfabedeki "v" işaretiyle "ville" sözcüğünü işaret etmiştir. Daha sonra Luka, yine mimiklerini kullanarak "Et toi?" sorusunu Anna'ya yöneltmiştir. Anna'da, Şekil 23'te gösterildiği gibi "la campagne" anlamına gelen işareti yaparak bu soruya yanıt vermiştir. Fransız işaret dilinde aynı işaretle gösterilen bazı sözcükler de vardır. Anna'nın "la campagne" işareti, bağlama göre, "le province" anlamında da kullanılabilir. Sonuç olarak, Fransız işaret dilini kullanarak temel düzeyde iletişim kurmak mümkündür.

SONUÇ

Günümüz dünyasında iletişim kurmamak neredeyse imkânsızdır. Sözlü ve yazılı dil nasıl bir şeyler anlatıyorsa susmak da birçok şey anlatır. Çevremizdeki insanlara duygularımızı ve düşüncelerimizi anlatmanın, onlarla anlaşmanın sayısız yolu vardır. Elbette ki bu yollarından en önemli sözlü iletişimdir. Sözlü iletişim dışında göz teması, yüz ifadeleri, baş hareketleri, jestler, beden duruşu, işaret dili vb. öğleler de diğer iletişim biçimleridir.

Bu çalışmada, öncelikle Fransız işaret dilinin tarihçesi, yapısı ve alfabesi hakkında bilgiler verilmiştir. Yazılı ve sözlü dilin iletişim kurma odaklı söz dağarcığının, işaret dilinde bazen tek bir işaretle, bazen de işarete eşlik eden değişkenlerle ifade edildiği görülmüştür. Tüm dillerde de olduğu gibi, Fransız işaret dilinin de kendi içinde bir sözdizimi olduğu; işaret dili sözlüklerinde yer bulmayan sözcüklerin ifade edilebilmesi için işaret dili alfabesinden yararlanıldığı görülmüştür. Çalışmada sözlü ve yazılı dilin iletişimsel öğelerinin, işaret dilinde nasıl ifade edildiğini görmek için, diyaloglardan yararlanılmıştır. Diyaloglardaki sözcükler ve tümceler, işaret dilinin görselleriyle açıklanmıştır ve işaret diliyle iletişim kurmanın, sözlü ya da yazılı dil kadar yeterli olduğu sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

- Baltaş, Z., Baltaş, A. (2005). *Bedenin Dili*, 37. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Başar, E. (2008). *Genel Öğretim Yöntemleri*, Kardeşler Ofset Matbaacılık. Samsun.
- Caradec, F. (2005). *Beden Dili Sözlüğü*, (Çev. Ceyda Aktaş), 1. Basım, Kitap yayınevi Ltd., İstanbul.
- Companys, M. (2015). *Dictionnaire 1200 Signes, la Langue des Signes Française*, Editions Monica Companys, Paris.
- Freeman, G. Henry (2008). *Language, Culture, and Hegemony in Modern France: 1539 to the Millennium*, Summa Publication., Birmingham.
- Karaca, M. F. & Bayır, Ş. (2018). Türk İşaret Dili İncelemesi: İletişim ve Dil Bilgisi, *Ulusal Eğitim Akademisi Dergisi (UEAD)*, 2 (2), 35-58.
- Karaca, M. F. & Görgünoğlu, S. (2016). Türkçe'den Türk İşaret Dili'ne. *İleri Teknoloji Bilimleri Dergisi*. 5 (1). 15-27.
- Kaya, Ç. (2009). İşitme Engelliler ve Dil, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 54 (2006/1), 165-176.
- Lestienne, C., Piq, P., Sagart, L., Dehaene, G. (2012). *La plus belle histoire du langage*, Editions du Seuil, Paris.
- Marchal, O., Tessier, T. (2017). *La Langue des Signes Française, Cet Auteur Français*, Editions Garnier, Paris.
- Marchal, O., Tessier, T. (2019). *Petit Guide de Conversation, en Langue des Signes Française*, Editions Rues des Enfants, Slovénie.
- Navarro, J., Karlins, M. (2008). *Beden Dili*, 1. Basım, Alfa yayınları, İstanbul.
- Web 1. Erişim: [<https://www.who.int/deafness/estimates/en/>], Erişim tarihi: 05.01.2020.
- Web 2. Erişim: [https://simple.wikipedia.org/wiki/French_Sign_Language#cite_note-2], Erişim tarihi: 06.01.2020.
- Web 3. Erişim: [<https://www.fnsf.org/>] Erişim tarihi: 07.01.2020.
- Web 4. Erişim: [<https://www.inserm.fr/information-en-sante/dossiers-dinformation/troubles-de-laudition-surdites>], Erişim tarihi: 08.01.2020.
- Web 5. Erişim: [http://www.nilufer.bel.tr/haber-5276-nadarin_buyuk_portreleri_nilufer_de_], Erişim tarihi: 09.01.2020.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:07.01.2020 ✓Accepted/Kabul:06.03.2020

DOI: 10.30794/pausbed.671432

Araştırma Makalesi/ Research Article

Kıvrak Köroğlu, E. (2020). "Farklı Popülizm Yaklaşımları Üzerine Bir Değerlendirme", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 39, Denizli, s. 73-87.

FARKLI POPÜLİZM YAKLAŞIMLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Esin KIVRAK KÖROĞLU*

Özet

Bu çalışmanın amacı; popülizm kavramını açıklarken kullanılan farklı yaklaşımları ele almak ve bu yaklaşımlardan söylem yaklaşımının neden giderek ön plana çıktığını tartışmaktır. Günümüzde Sosyal bilimlerde popülizm üzerine yapılan çalışmaların sayısı giderek artmaktadır. Bu durum popülizmi ele alan yaklaşımların bir analizini yapmayı oldukça önemli kılmaktadır. Bu çalışmada popülizm çalışmalarında kullanılan üç önde gelen yaklaşım tartışılacaktır. Bunlar siyaset bilimci Francisco Panizza'nın önerisine bağlı kalınarak sınıflandırılmıştır. Bu yaklaşımlar, Ampirik Yaklaşım, Tarihselci Yaklaşım ve Söylem Yaklaşımıdır. Bu çalışmada söylem yaklaşımının, popülizm çalışmalarında giderek daha fazla yer tuttuğu çünkü özellikle popülizm ve demokrasi arasındaki ilişkiyi kavramak bakımından diğer yaklaşımlara nazaran daha güçlü bir analitik araç olduğu öne sürülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Popülizm, Halkçılık, Ampirik Yaklaşım, Tarihselci Yaklaşım, Söylem Yaklaşımı.*

AN ASSESSMENT ON VARIOUS APPROACHES TO POPULISM

Abstract

The purposes of this paper are addressing the different approaches to populism and discussing the discourse approach's come forward amongst others. Today increasing number of studies are focusing on populism in social science literature. This makes analysing different approaches to populism quite important. In this study three foremost approaches to populism will be discussed. These approaches are classified upon political scientist Francisco Panizza's categorization. These are Empirical Generalizations, Historicist Approach and Discourse Approach. In this study it is argued that discourse approach employs much more place in populism studies because it provides us a strong analytical tool to understand the relationship between populism and democracy compared to previous approaches.

Keywords: *Populism, Halkçılık, Empiricist Approach, Historicist Approach, Discourse Approach.*

*Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ANKARA.
e-posta:esinkivrak@gmail.com, (orcid.org/0000-0002-9416-5126)

1. GİRİŞ

19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan popülizm, ortaya çıktığı günden bugüne kadar siyaset biliminin tartışmalı kavramlarından biri olagelmıştır. Öte yandan son yıllarda kavram siyaset bilimi literatüründe eskisinden daha fazla yer bulmaya başlamıştır. 2017 yılında Cambridge Sözlük popülizmi yılın sözcüğü ilan etmiştir.¹ Bu durum; akademik yazında, hem doğrudan popülizm kavramını inceleyen çalışmaların, hem de popülist oldukları iddia edilen hareketleri inceleyen çalışmaların gün geçtikçe artmasını da beraberinde getirmiştir.

Tarihsel sürece bakıldığında; popülizmin ilk olarak 19. yüzyıl sonlarında Rusya’da, Çarlık yönetimine karşı halkın değerlerini ön plana çıkaran Narodnik hareketle birlikte ortaya çıktığı söylenebilir. Bu dönemde neredeyse tüm dünyada monarşi rejimlerine karşı halk egemenliğini destekleyen hareketler yükselmiştir. İkinci olarak, Latin Amerika’da 1929 ekonomik bunalımının yarattığı ekonomik daralmanın etkileri doğrultusunda, 1930’larda ekonomi politikalarına eşlik eden bir popülist hareketler dalgası izlenmiştir (Panizza,2005). Üçüncü olarak, 1990’lardan itibaren özellikle Batı Avrupa’da, Avrupa bütünleşmesine karşı Avrupa şüpheciği, artan göçlere ve çokkültürlülüğe karşı yerlilik gibi kavramların ön plana çıkmasıyla özellikle sağ partilerin desteğini arttıran yeni bir popülizm dalgası ile karşılaşmıştır.(Taggart,2002; Albertazzi ve Mc Donnell:2008, Mudde ve Kaltwasser,2012) Aynı dönemde, Doğu Avrupa’da ise post-Sovyet dönemin liberal politikalarına bir tepki olarak yükseldiğini söylemek mümkündür (Stanley,2017).

Son olarak; dünya son yıllarda ekonomik sorunlara, göçlere, demokratik sistemlerin işlerlik sorunlarına tepki bağlamında yükselen, otoriter liderlerin giderek ön plana çıktığı yeni bir popülist dalga ile karşı karşıyadır. Inglehart ve Norris bu yükselişin neden kaynaklandığına yönelik belli başlı iki perspektif olduğuna dikkat çekerler (2016). Perspektiflerden biri ekonomik kaygı veya ekonomik sebepler dolayısıyla bu türden bir popülizmin yükseldiğine işaret ederken, diğer perspektif kültürel nedenlerin –kültürel geri tepme- bu yükselişe yol açtığı yönündedir. Akademik çalışmalar aracılığıyla, tüm bu sorulara cevaplar aranmaktadır.

Popülizmin neden yeniden yükselişe geçtiği, popülizmin akademik çalışmalarda bir siyaset analiz aracı olarak kullanıp kullanılmayacağı sorunu, öte yandan popülizmin demokrasi ile zorlu ilişkisi gibi meseleler de bu tartışmaların düğüm noktasını oluşturmakta ve popülizm üzerine yapılan tartışmaları alevlendirmektedir. Popülizmin demokratik sistemlerin bazen ayrılmaz bir parçası, bazen patolojik bir sorunu olarak görülmesi (Taggart, 2002; Canovan, 2002; Meny ve Surel, 2002; Panizza, 2005; Arditi, 2007), dolayısıyla tartışmaların bir süre daha devam edeceğini öngörmek, popülizm literatürünün daha da genişleyeceğini ve popülizmin yakın gelecekte de siyasetin gündemindeki kavramlardan biri olacağını söylemek mümkündür.

Müller’in de dikkat çektiği üzere bu yükselişi açıklarken halen net bir popülizm teorisinin olmayışından ve anlamlı kriterlerin yokluğunun pek çok teorisyence dile getirildiğinden söz edilebilir (2017: 13). Tüm dünyada uygulanabilir bir popülizm teorisinin olmayışına, yani teorisinin taşınabilirliği (travelability) sorununa çözümler aranmaktadır (Mudde,2017).

Siyaset Bilimci Panizza; popülizm ve demokrasi arasındaki ilişkiyi ele alan “*Popülizm ve Demokrasinin Aynası*” adlı derleme kitabının girişinde bu zorluğu aşmak için çalışmaların yaklaşımlarını üç geniş kategoride ele almayı önerir (2005: 2). Panizza’nın bu sistematik ele alışı, çalışmaları sınıflandırmak bakımından önem arz eder. Çünkü Panizza’nın sınıflandırması popülizmin ortaya çıkışında, yukarıda özetlediğim ve çalışmanın devamında ayrıntılarıyla ele alınacak olan tarihsel dalgaların popülizm çalışmalarına nasıl yansdığına ilişkin bir harita sunmaktadır. Bu durumları göz önünde bulundurarak, bu çalışmada dünyada popülizm kavramını ele alan farklı yaklaşımların sistematik bir analizinin yapılması hedeflenmiştir. Popülizm kavramına yaklaşımlar denirken popülizm kavramını farklı ele alış biçimleri/çalışma çerçeveleri kastedilmektedir. Bu makalede popülizm kavramını açıklamakta kullanılan, ampirik yaklaşım, tarihselci yaklaşım, söylem yaklaşımına belli başlı yönleriyle yer verilecektir. Çalışma boyunca temelde Panizza’nın sınıflandırmasına sadık kalınmakla birlikte Panizza’nın çalışmasının 2005 yılında yapılmış olmasından ve yeni tartışmaları ele almamasından hareketle, analizde diğer teorisyenlerin sınıflandırmalarına da (Bonikowski ve Gidron, 2013; Hawkins ve Kaltwasser, 2017) yer verilecektir. Bu daha geniş perspektif özellikle son dönemde yükselişte olan düşünsel yaklaşımı (ideational approach) tartışma imkânı da vermektedir.

1 <https://www.cam.ac.uk/news/populism-revealed-as-2017-word-of-the-year-by-cambridge-university-press>

Bu sınıflandırmanın yapılmasının diğer amacı ise, söylem yaklaşımının bir analitik araç olarak diğerlerine göre üstün yönlerinin ortaya konulmasıdır. Söylem yaklaşımının popülizmin demokrasiyle olan ilişkisini çözümlmek bakımından öne sürdüğü analitik çerçeve, popülizmin sadece belli coğrafyalarda değil pek çok yerdeki ortaya çıkış sürecini ve popülist söylemin kuruluş mantığını aydınlatmaktadır.

Bu makalenin okunmasıyla birlikte okur, popülizm üzerine yapılmış akademik çalışmaların yaklaşımı ve çerçevesi üzerine fikir sahibi olabiliyor ise çalışma amacına ulaşmış olacaktır.

2. POPÜLİZM KAVRAMI VE YÜKSELİŞİ

Siyaset bilimi literatüründe popülizm kavramın tanımı üzerine yapılan tartışmalar devam etmekle birlikte, kelimenin kaynağına bakmak kavramın ilk çözümlmesi bakımından fikir verebilir. Popülizm kavramının kökeni Latince *populus* sözcüğünden gelmektedir. Yani kavram doğrudan insanlar veya halkı işaret etmektedir. Popülizm; İngilizce “the people” (insanlar, halk) kelimesinin, “peopleism” kavramına dönüşmüş halidir (Canovan, 1981).²

Popülizmin ortaya çıkışı ve yükselişi esasen “halk egemenliği” kavramının ön plana çıkması, monarşik yönetimlerin yetkilerinin azalarak halkın yönetime katılımının giderek yaygınlık kazanmasıyla, başka bir deyişle demokratik yönetimlerin çoğalmasıyla koşut ilerler. Bu bakımdan 20. yüzyıl başından itibaren giderek artan popülist siyasal hareketlerin bu düzlemde değerlendirilmesi gerekir.

Bugün popülizmin doğduğu tarihsel koşulların oldukça uzağında olduğumuzu söylemek mümkündür. Çünkü tüm dünyada demokratik -veya demokratik olma iddiasındaki- yönetimler ve hareketler popülizmin doğduğu döneme kıyasla giderek çoğaldı. Halkın yönetimi ve katılımı kavramlarına özellikle demokrasi söyleminin içerisinde, tüm siyasal hareketler tarafından tarihte görülmemiş bir önem atfedilmektedir. Bu da popülizmi, özellikle popülist söylemi, demokratik yönetim biçimine sahip ülkelerde siyasetin adeta ayrılmaz parçası haline getirmiştir. Popülizm kuramcısı Canovan; popülizmin belirli ekonomik sosyal problemleri takip ederek ortaya çıktığını kabul etmekle birlikte; popülizmi halk egemenliği ve çoğunluğun iktidarı prensiplerinin ideolojik yansıması olarak tanımlarken ikisi arasındaki bu ayrılmazlığa dikkat çekmektedir (2002: 25). Yine günümüzün önde gelen popülizm kuramcılarında olan Mudde ve Kaltwasser bugün popülizmin neredeyse tüm dünyada her zaman bir liberal demokratik çerçevede belirli noktalarda konumlandırılarak tartışıldığının altını çizmektedirler (2019).

Popülizmin yükselişini, demokrasiyle olan yakın bağının yanı sıra; küreselleşme, parti ve seçim sistemlerinin uğradığı değişim ve dönüşüm, ekonomik sorunlar, başarısız demokratik yönetim gibi nedenler çerçevesinde tartışan çalışmalar olduğu gibi (Hawkins, Read ve Pauwels, 2016), Inglehart ve Norris günümüzde popülizmin yeniden yükselişinin kültürel veya ekonomik sebeplerden kaynaklandığına dair iki geniş perspektif olduğunun altını çizmektedirler (2016).

Dolayısıyla popülizmin yakın dönemde de siyaset biliminin temel meselelerinden biri olacağı öngörülebilir. Popülizm pek çok ülkede, pek çok bölgede pek çok farklı bağlamda tartışılmaktadır. Öyleyse popülizm çalışanlar bakımından “popülizmler çağı” denebilecek bir dönemden geçtiğimiz söylenebilir (Krastev,2011).

Yukarıda kullanılan popülizmler çağı tanımlamasındaki “popülizmler” ifadesi tesadüfen kullanılmamıştır. Bu kullanım aslında bu makalenin ana eksenini ve sorununu oluşturmaktadır. Çünkü bugün, popülizmden ziyade “popülizmler”den bahsedilmesi gerekmektedir. Kavramın bu uzun yolculuğunda popülizmi anlamak için pek çok farklı bakış açısı doğmuştur. Bu yaklaşımlar popülizmi ele almak için belirli ele alış biçimleri de oluşturmuşlardır.

Bunun başlıca iki sebebi vardır. Sebeplerden ilki, kavramın kullanımının çok uzun bir tarihsel sürece yayılmasıdır. Bu süreçte sosyal bilimlerde ortaya çıkan farklı ele alış biçimleri (Pozitivizm, tarihsel maddecilik veya söylem yaklaşımı gibi) popülizmi ele alış biçimlerini şekillendirdi. Kavramın kullanıldığı tarihsel dönem değiştikçe ve uzadıkça kavramın kullanımı dönemin tarihsel şartlarına göre yeni biçimler aldı, dünyadaki ekonomik ve demokratik koşulların dönüşümü bakış açılarının yenilenmesini zorunlu kıldı. Sebeplerden ikincisi ise kavramın farklı coğrafyalarda farklı siyasal yapılara ve kültürlere sahip ülkelerde farklı görünümde ortaya çıkması

² Kavram hakkında detaylı bir tartışma için bkz. Margaret Canovan (1981), *Populism*, Hartcourt Brace Javonovich, New York.

olmuştur.³ Farklı akademisyenler popülizmin özelliklerini taşıdıklarını düşündükleri akımları kendi ülkelerinin özgün koşullarıyla değerlendirdiler. Bu da farklı bakış açılarının veya çerçevelerin bazı ülkelerde daha yüksek bir açıklayıcılığa sahip olmasını beraberinde getirdi. Böylece o bölgedeki çalışmalar belirli yaklaşımların etkisinde kaldı. Ayrıca bu yaklaşımlar belli başlı bilimsel metodların da etkisinde kaldılar.

Durum böyle olunca bu karışık duruma biraz açıklık getirilmesi bakımından bu çalışmada dünyada popülizm kavramını ele alan farklı yaklaşımların sistematik bir analizinin yapılması hedeflenmiştir. Bu makalede popülizm kavramını açıklamakta kullanılan, ampirik yaklaşım, tarihselci yaklaşım ve söylem yaklaşımına belli başlı yönleriyle yer verilecektir.

Çalışmaya öncelikle popülizm kavramını belirli başlı bazı öğeleri çerçevesinde tanıtarak başlanacaktır. Kavramın kabaca tanımlanmaya çalışılması metodolojik yaklaşımların tasnifinin de gerekli olduğunu göstermektedir. Ardından bu gerekliliğe cevap vermek üzere; tarihsel ortaya çıkışlarına sadık kalarak popülizmi incelemek üzere ortaya çıkan yaklaşımlar değerlendirilecektir.

3. POPÜLİZMİ TANIMLAMAK

Popülizmin tek ve tüm durumlarda geçerli bir tanımını yapmak oldukça güçtür. Popülizm üzerine yapılmış neredeyse tüm çalışmalar, bu çalışmada da olduğu gibi, ilk olarak popülizme açık bir tanım bulmanın güçlüğüne vurgu yaparak başlar. Bu popülizm çalışmalarında bir gelenek haline gelmiş gibidir. Devamında ise her çalışma, yakın durduğu yaklaşım ışığında popülizme bir tanım getirmeye çalışarak yapıldığı tarihsel dönem ve ortaya çıktığı coğrafyanın siyasal yapısı doğrultusunda yeni bir yaklaşım doğurmuş olur.

Canovan; popülist kavramının ilk olarak nasıl kullanıldığını incelerken 1890'larda- tarımsal radikalizmin zirve yaptığı on yılda- kurulan, Amerika Birleşik Devletlerindeki Halkın Partisi (The People's Party) üyelerinin kendilerini bu isimle çağırdıklarını ifade etmektedir (Canovan, 2005: 70). Canovan popülizmin doğuşunu 1890'larda ABD'de Güney eyaletlerinde tarımsal kesimin kendi çıkarlarını korumak amacıyla kurdukları, Halkın Partisi deneyimiyle özdeşleştirmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nde Kuzey ve Güney eyaletleri, arasındaki ekonomik makas açılırken görece fakir olan tarım kesimi 19. yüzyıl sonunda bir araya gelerek elit kesime karşı bir tarımsal radikalizmi desteklemişlerdi.

Yine hem tüm dünyada popülizmin, hem de Türkiye'deki popülist düşüncenin temel kaynaklarından biri Rus Narodnik akımıdır. Rusçada "narod" sözcüğü halk/millet anlamına gelir. Narodnikler hareketi de (narodnics) ismini buradan alır. Narodnik Hareketin temel ilkesi "Halka Doğru Gitmek" idi (Toprak, 2013). 19. yüzyıl sonunda bir grup Rus Entelektüel (başta Herzen, Çernişevski gibi) Çarlık Rusyası'ndaki yönetim biçimine karşı halkın değerlerini ön plana çıkarmaya başlamışlardı. Önce şehirlerde özellikle üniversite öğrencileri arasında yayılan düşünce akımı, köylülere ve taşraya yayılmaya çalışarak Rusya'da Çarlığın elit değerlerine karşı halk egemenliğine dayalı bir yönetim kurmaya çalışıyordu. Hareket kısa süre sonra şiddete bulaşarak meşruiyetini yitirmekle birlikte, daha sonra Bolşevik hareketi ve Rus devrimine ilham kaynağı olmuştur.

Aynı yıllarda, tüm dünyada etkin olan ve halka doğru yürüyen düşünce, Osmanlı imparatorluğunda da yankı bulacaktı. 1900'lerin başında pek çok Osmanlı aydını halkın değerlerini önemseyen ve kurtuluşun halkta olduğunu savunan düşünce dalgasından etkilenmişti. Ziya Gökalp, Ali Canip, Köprülüzade Mehmed Fuad, Rıza Tevfik ve Ömer Seyfettin gibi Osmanlı entelektüelleri halkiyat ve folklor çalışmalarına ağırlık vermişlerdi (Toprak, 2013: 26). 1913'te milliyetçi entelektüeller tarafından yayımlanmaya başlayan "Halka Doğru" dergisi bu düşünce dalgasının bir göstergesiydi. Halkın varlığını, değerlerini ve dönüştürücü gücünü önemseyen Osmanlı aydınları, halkçılık ve milliyetçilik düşüncelerini bir arada geliştirerek Cumhuriyet dönemi ideolojisinin, yani milli egemenlik düşüncesinin temellerini oluşturmaya başlamışlardı.

Bu öncül tanımlamalardan popülizmin halka ilişkin bir şeyler söyleyen ve onun değerlerini üstün kılmaya yönelik bir politika/siyasal yaklaşım olduğu öne çıkmaktadır. Buradan hareketle popülizmin en temelde "halk"
3 Örneğin Amerika'da popülizm tabandan gelen bir halk hareketi iken, Rusya'da entelektüellerin "halka doğru gitmesinden" doğan bir hareket olarak ortaya çıkıyor.

vurgusu yaptığını ve bu vurgunun neredeyse hiçbir yaklaşımda değişmeden var olduğunu söylemek mümkündür. Öte yandan kavramın kendisini açıklamak için ihtiyaç duyduğu karşıt kavram genellikle “elit” veya “seçkin”ler olmuştur.

Popülist hareketler halkın değerlerini üstün tutarken bu değerleri o dönemde geçerli olan seçkin yönetimler değerlerine karşı savunuyorlardı. Bu dönemde henüz halk egemenliği düşüncesi ve demokratik yönetimlerin bir nüve halinde olduğunu hatırdan çıkarmamak gerekir. Bu bağlamda popülist hareketler demokratik yönetimlerin vazgeçilmez olan halk egemenliği düşüncesiyle elele yürümüşler ve demokratik yönetimlere halkın katılımı konusunda pozitif etkilerde bulunmuşlardır.

Bu bağlamda popülizm konusunda oldukça erken tarihlerde ilk ve öncül tanımlardan birini yapan Edvard Shils’e göre; popülizm halk iradesinin mutlak üstünlüğünün kabulünden doğar (1956: 100). Bu durumda popülist bir hareket halk iradesini/millet egemenliği kavramlarını destekleyen politik hareketlerle kolayca ittifak kurar. Öte yandan seçkin politik hareketlerin muhalifidir ve seçkin ve elitlere eleştirel bir bakış açısı geliştirir.

Popülizmin tanımını halk ve elitler karşıtlığı üzerinden tanımlayan ve bu karşıtlığa çarpıcı bir vurgu yapan isimlerden biri de Mudde’dur. Mudde popülizmi ince merkezli bir ideoloji olarak tanımlar (2004: 544). Mudde’a göre “akademik dünyada kavramsal açıklık ve tanımlamada henüz bir fikir birliği oluşmamış olmakla birlikte, popülizme ilişkin tanımlamaların çoğunluğunda iki kavrama referans verilir: “Halk ve elitler” (2004: 541). Mudde burada önemli iki kavramın altını çizmiştir. Elitler ve halk kavramı ikilisine vurgu yapmadan popülizmi tanımlamak neredeyse imkânsız görünmektedir. Mudde’a göre, ince merkezli popülizm ideolojisinin diğer bileşeni ise “genel irade”dir. Canovan popülizmi kısaca gücün kurumsal yapısına ve baskın düşünce ve değerlere karşı halka başvurmak olarak tanımlar (1999: 1). Canovan popülizmden bahsederken, hareketin demokratik sistemlere özgü bir ideoloji olduğundan söz eder. Mudde ve Canovan tanımlamalarında ideoloji vurgusu belirgindir. Albertazzi ve McDonnell da popülizmin ideoloji olduğu konusunda hemfikirdirler. Popülizm; erdemli ve homojen halkı, elit ve tehlikeli ötekilere karşı konumlandırın bir ideolojidir (2008). Kirk Hawkins de popülizmin ideoloji olarak ele alınabileceğini söyler. Hawkins ideoloji, söylem, dünya görüşü, bakış açısı gibi kavramların değişimli olarak kullanılabileceğini ve birbirleriyle yakınlık içinde olduğunu ifade eder (2017: 2).

Mudde’un öncülük ettiği düşünsel yaklaşım, diğer bir deyişle popülizmi ideoloji olarak tanımlayan görüş son dönemlerde giderek daha fazla ön plana çıkmaya başlamıştır ve son dönemde özellikle söylem yaklaşımı ile ilişki içinde pek çok çalışmada ele alınmaktadır.

Öte yandan daha çok ekonomi politikalarına vurgu yapan tanımlamalar da vardır. Örneğin Di Tella popülizmi ekonomik kalkınmanın bir fonksiyonu olarak tanımlar (1965). Germani’ye göre popülizm bir lider çevresinde örgütlenen pek çok ekonomik sınıfı şemsiyesi altında barındıran bir harekettir (1978).

Kurt Weyland popülizmin en iyi bir strateji olarak tanımlanacağını ifade eder ve bu strateji iktidarı kazanmak ve elde tutmanın yöntemleri ve araçlarını kapsar (2001: 12). Weyland’a göre bu minimal tanım Latin Amerika popülizminde 1930’lar 1960’lar ve 1990’lardaki yükselişleri ifade edecek geniş bir kapsama alanına sahiptir (2001: 1). Barr, Weyland’ın strateji tanımlamasına katılır ve Weyland’ın bu tanımlamasının popülizmin ekonomik, sosyal ve siyasal sebeplerini bir arada içerdiğini ifade eder (2018).

Taguieff ise popülizmin belirli bir programın esası olmaktan ziyade bir stil olduğunu vurgular. Bu stil özellikle işler kötüye gittiğinde kalabalıkları memnun etmek amacıyla kullanılır (1995). Jagers ve Walgrave popülizmin politik aktörlerin halka (people) referans verdiği bir politik iletişim biçimi olduğunu savunurlar. Jagers ve Walgrave’e göre ortak noktanın sadece halka referans vermek olduğu bu hareketlere bir ideoloji demek oldukça güçtür (2007).

Meny ve Surel popülizmi tanımlamaya çalışırken üç önemli kavramın ön plana çıktığına vurgu yaparlar. Meny ve Surel’e göre popülist hareketlerde en önemli değer halktır. İkincisi popülist hareketlere göre halka gücü kötüye kullanan elitler tarafından ihanet edilmiştir. Son olarak popülist hareketler halkın birinci öncelik oluşunu yeniden tesis etmek isterler (Meny ve Surel, 2002). Popülizm bu durumda pek çok farklı siyasal hareketin (sağ /sol veya alt sınıf orta sınıf gibi farklı toplumsal sınıfların) parçası olabilir.

Laclau popülizmi tanımlarken öncelikle kavramın muğlaklığına vurgu yapar. Ona göre kavramı hareket mi ideoloji mi yoksa siyasal bir pratik mi olduğuna ilişkin bir açıklık yoktur (Laclau, 2005(2): 32). Ancak Laclau popülizmin kolektif kimliklerin oluşumunun ardında yatan mantık olduğunu ve bunun ortaya konması gerektiğini işaret eder. Bu kolektif kimliklerin oluşumu ise iki öğenin varlığına bağlıdır. Öncelikle kolektif hareketi oluşturacak bir eşdeğerlikler zincirinin kurulması gerekir. Yine bu kurulan zincir bir antagonizma aracılığıyla başka bir kimliğe karşı konumlandırılır. Bu kolektif kimlik Laclau'nun "Halk" olarak tanımladığı şeydir. Laclau halk (the people) olarak tanımlanan şeyin nasıl oluştuğunu bu oluşumun ardındaki anlamaya çalışır. Halk olarak tanımladığımız şey günümüz siyasal sisteminin temel öğesini oluşturmaktadır (Laclau, 2005).

Hawkins popülizmi bir söylem ve ideoloji olarak değerlendirir (2009). Mudde' un çerçevesini oluşturduğu düşünsel yaklaşımın Laclau'nun söylem yaklaşımıyla olan yakınlığına vurgu yapar. Latin Amerika popülizmini ele aldığı çalışmalarında genel olarak ideoloji ve söylem ifadelerini birlikte kullanmıştır. Aslanidis ise popülizmi ideoloji olarak tanımlamanın eksikliklerine vurgu yapar ve söylemsel yaklaşımı analize katmadan bir popülizm tanımına ulaşmanın mümkün olmadığını söyler (2016).

Popülizmi tanımlama çabalarına göz gezdirdikten sonra kısaca şu sonuçlara ulaşıldığını söylemek mümkündür. Popülizm 19. yüzyılın sonunda, dünyada çok çeşitli coğrafyalarda eş zamanlı olarak birbirine benzer kavramlara referans vererek ortaya çıkmıştır. "Popülizm halkın değerlerini" yüceltmeye yönelmiştir. Popülizm Halkın değerlerini yüceltirken bunu elitlerin düşünce yapısına ve dünyasına eleştiri yönelterek yapar ve halk ve elitler karşıtlığı kurar. Ancak popülizmin bir ideoloji mi bir stil mi bir siyasal veya ekonomik bir hareket mi yoksa kabaca bir söylem tarzı mı olduğuna ilişkin tanımlamalar birbirinden farklılık gösterir. Bu genellikle popülizm üzerine çalışan akademisyenin yaklaşımı ve çerçevesi doğrultusunda şekillenir. Bu muğlaklığı aşmak için popülizm yaklaşımların kategorize edilerek dikkatlice değerlendirilmesi önemlidir.

4. POPÜLİZM KAVRAMINI ELE ALIŞ BIÇIMLERİ

Çalışmanın girişinde popülizme farklı yaklaşımların ve farklı çalışma çerçevelerinin uzun tarihsel süreçlerin ve/veya farklı bilimsel geleneklerin etkisi altında olarak ortaya çıktığına değinilmişti. Aynı zamanda popülist hareketlerin farklı coğrafyalarda farklı siyasal yapılara ve kültürlere sahip ülkelerde farklı görünümde ortaya çıkması dolayısıyla, bazı ülkelerde bazı yaklaşımların/çerçevelerin daha yaygın biçimde kullanıldığı belirtilmişti. Panizza bu konuya dikkat çekmeden önceki pek çok çalışma popülizm kavramının çeşitli bakış açılarıyla değerlendirilebileceğini belirtmiş olmakla birlikte bu yaklaşımların ismini koyarak ele alan ilk kişi Francisco Panizza'dır.

Panizza, 2005 yılında çıkan "*Popülizm ve Demokrasi'nin Aynası*" adlı derleme kitabında popülizm ve demokrasi arasındaki ilişkiyi incelerken popülizm çalışmalarına yön verecek bir sınıflandırma yapmıştır. Panizza'ya göre popülizm üzerine yapılmış çalışmalar temel üç kategori altında incelenebilirler. Bunlardan ilki Ampirik Çalışmalar veya Genellemelerdir. Ampirik Yaklaşım veya çerçeve diyebiliriz. İkincisi Tarihselci çalışmalardır (Tarihselci yaklaşım). Panizza son yaklaşımı ise Semptomatik okumalar (Söylem yaklaşımı) olarak değerlendirir (Panizza,2005: 2).

Panizza'da sonra da popülizme yaklaşımları sınıflandırma çabaları devam etmiştir. Bonikowski ve Gidron'un 2013 tarihli literatür taraması çalışmasının da böyle bir amacı vardır.⁴ Bu çalışma kabaca popülizme yaklaşımları üç temel başlık altında-politik ideoloji, politik stil ve politik strateji olarak- ele alır. Bu sınıflandırma da özellikle son dönemdeki hakim yaklaşımları üç temel kategori çerçevesinde ele almayı kolaylaştırır.

Panizza'nın çalışması ise popülizme yaklaşımları daha çok tarihsel ortaya çıkışı, çalışmanın girişinde bahsedilen popülizm dalgaları doğrultusunda sınıflandırmaya yönelir. Ancak 2005 tarihli olmasından kaynaklı olarak özellikle 2005'den sonra genel hatlarıyla ortaya çıkan ideoloji yaklaşımını/düşünsel yaklaşımı ele almamıştır. Bu türden bir eksiklik barındırmaktadır.

4 Gidron, Noam; Bonikowski, Bart (2013). Varieties of Populism: Literature Review and Research Agenda, Harvard University, Working Paper Series https://scholar.harvard.edu/files/gidron_bonikowski_populismreview_2013.pdf

Hawkins ve Kaltwasser'in bu konudaki görüşü bu eksikliği gidermekte yardımcı olabilir. Hawkins popülizmi ideoloji olarak ele alan çalışmaların da söylemsel yaklaşımla yakın bir ilişki içinde olduğundan bahseder. Yani son dönemde çalışmalarda giderek hakim olmaya başlayan ideolojik yaklaşımı da söylemsel çalışmalar bağlamında düşünmek mümkündür. Ayrıca popülizmi tanımlama çabalarında da değinildiği üzere ideoloji yaklaşımı da söylemsel kaynaklar üzerinden analiz yapar (Hawkins ve Kaltwasser,2017; Gidron ve Bonikowski,2013).

Bundan dolayı bu çalışmada da son çıkan düşünsel yaklaşım, yani popülizmi ideoloji olarak ele alan çalışmalar da söylemsel çalışmaların içinde ele alınmıştır. Weyland'ın strateji yaklaşımı ise özellikle Latin Amerika'daki ekonomik temelli yaklaşımlara bir eleştiri yöneltmesi dolayısıyla Tarihselci çalışmaların sonunda ele alınmıştır.

Panizza'nın bu sınıflandırması, popülizm çalışmalarındaki farklı yaklaşımların sistematik olarak değerlendirilmesi bakımından büyük önem taşımaktadır. Şimdi bu sınıflandırmaya sadık kalınarak ancak öte yandan yeni sınıflandırma girişimlerine de değinilerek popülizme yaklaşımların ve çerçevelerin oluşumunun tarihsel gelişimi kısaca ele alınacaktır.

4.1. Popülizm Üzerine Ampirik Çalışmalar ve Genellemeler

Popülizm çalışmalarının ilk doğduğu döneme denk düşen, Amerikan popülizminin temel özelliklerine bakan veya Rus Narodnik hareketinin doğuşu üzerine yapılmış bu ilk çalışmalar, hareketin ortaya çıkışını ve özelliklerini değerlendirmeye çalışan tarih yönünün ağır bastığı çalışmalardır. Popülizm üzerine çalışanlar popülist hareketleri anlamak için popülist hareketlerin nasıl ortaya çıktığına veya ortak özelliklerine bakmayı tercih ediyorlardı. Franco Venturi'nin 1952'de yazdığı *Rus Popülizmi*⁵ isimli çalışması bu türden bir çabaya örnek gösterilebilir.

Öte yandan sosyal bilimlerde pozitivist Ionescu ve Gellner 'in 1969 tarihli "Popülizm Anlamı ve Ulusal Özellikleri"⁶ isimli derleme kitabında yer alan makaleler Ampirik çalışmalar bakımından dönüm noktası kabul edilebilir. Kitapta Peter Wiles'in "*Bir Öğreti Değil Bir Sendrom: Popülizm Üzerine Bazı Temel Tezler*"⁷ adlı makalesi popülizmin yirmi dört temel özelliğinden bahsederek dünya üzerinde çıkmış çeşitli popülist hareketleri bu özellikler çerçevesinde değerlendiriyordu (Wiles, 1969).

Wiles bu çalışmasında; popülizmin sistem ve elit karşıtı olduğunu, ideolojisinin zayıf olduğunu, karşısında gördüğüne düşmanca tutumlar beslediği, lider odaklı bir hareket olduğu, popülizmin farklı ekonomik politikalarla işbirliği yaptığı gibi bazı özelliklerini sistemli biçimde ele almaktadır (Wiles, 1969). Wiles popülizme bakarken bugün hala kullandığımız bazı genel geçer bu özellikleri kullanıyordu. Bu yaklaşım popülizm çalışmalarında- özellikle karşılaştırmalı popülizm çalışmalarında- önemli rol oynadı. Sonrasındaki pek çok çalışma popülizmi ele alırken Wiles'in işaret ettiği ortak özelliklere gönderme yaptı (Panizza,2005: 2).

Bu çalışmalar genellikle popülizmi elitler ile halk arasında bir karşıtlık olarak gören bir siyasi eğilim ve bu siyasi eğilimin diğer özelliklerini- halkın diliyle konuşmak, halkın stilinde giyinmek, halkı hoşnut edecek ekonomik politikaları ilan etmek, halkın çoğunluğunun uğraştığı mesleğe yönelik iyileştirmeler yapmak gibi- tasnif ederler.

Canovan'ın bu alandaki ilk çalışmaları, ampirik öncü çalışmalardan sayılabilir. Canovan'ın 1981 tarihli *Popülizm*⁸ adlı kitabı hem popülizmi tanımlamaya girişmiş hem de popülizmin çeşitli türlerine yer vererek alandaki öncü çalışmalardan birini ortaya koymuştu. Canovan popülizmi öncelikle tarımsal popülizm ve politik popülizm olarak ikiye ayırmış ve dünyada popülizmin farklı görünüşler sergilediğini ortaya koymuştu. Popülizmin yedi farklı alt formu olduğuna değinen Canovan, popülizmin çeşitli kategorilerine değinerek çalışmaların sistematik hale gelmesine katkı sağlamıştı.

Canovan'a göre popülizm ilk türünde, popülizm modernizmin sorunlarıyla yüzleşmiş geri kalmış tarım toplumlarında sosyalizm olarak ortaya çıkabilir. İkinci olarak, endüstriyel veya finans sermayesinin tehdidi altında olan köylü/kırsal kesimin ideolojisi olarak ortaya çıkabilir. Üçüncü olarak, değişen toplumda geleneksel

5 Bkz. Venturi F, (1952) *Il Populismo Russo*. Einaudi. veya kitabın İngilizceye çevirisi olan Venturi, F. (1960). *Roots of Revolution: A History of the Populist and Socialist Movements in Nineteenth Century Russia*. (F. Haskell, çev.). New York: Alfred A. Knopf.

6 Bkz. *Populism-Its Meaning and National Characteristics*. G. Ionescu & E. Gellner (Editörler.), London: Weidenfeld and Nicholson.

7 Wiles, P. (1969). *A Syndrome, Not a Doctrine*. In G. Ionescu & E. Gellner (Ed.), *Populism-Its Meaning and National Characteristics*. London: Weidenfeld and Nicholson, 166-179.

8 Canovan, M. (1981). *Populism*. New York: Hartcourt Brace Javonovich.

değerlerin peşine düşen bir kırsal kesim hareketi olarak ortaya çıkabilir. Dördüncü olarak, halkın çoğunluğunun düşüncelerinin elitist bir azınlık grubu tarafından kontrol edildiğini düşünen bir inanç olarak ortaya çıkabilir. Yine popülizm erdemini basit halk çoğunluklarında yer aldığını düşüncesinden doğabilir. Popülizm halkın iradesinin her şeyin üstünde olduğunu savunur. Son olarak popülizm köylülerden veya kentli işçi sınıfının kendi buldukları grubun politik duruşunun yeterli olmadığı durumlarda büyük destek alarak ön plana çıkabilir. Canovan'a göre popülizm tüm bu farklı türlerden biri şeklinde görünüm sergileyebilir (Canovan, 1981).

Ampirik çalışmalar popülizmin hangi politik durumlar sonrası ortaya çıktığı üzerinde bir takım tasniflere gidebilirler: Eski sosyalist ülkelerde ortaya çıkan popülizm, modernleşmeye çalışan ülkelerde ortaya çıkan popülizm, halktan üst tabakaya doğru yayılan popülizm veya entellektüellerin halka yaydığı popülizm gibi, popülizmin ortaya çıktığı koşulları da dikkate alırlar. Bu çerçevede bir araştırma yapacak akademisyenlerin ampirik çalışmalarda hareket etmeleri yerinde olur.

Literatürde bu temel çalışmalara referansla yapılmış ve genellikle farklı ülke örneklerini ele alan pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu bağlamda Wiles'in veya Canovan'ın eserlerine referans ile yapılmış kategorilere ayırmaya yönelik veya hareketleri tanımlamaya yönelik çalışmalar bu çerçevede ele alınabilir. Yine Panizza bu özelliklerin başka özelliklerle harmanlandığı çalışmalar da olduğunu ifade eder (Panizza, 2005).

Ancak Panizza bu tür çalışmaların popülizme ilişkin tipoloji oluşturmakla birlikte popülizmi daha çok dolaylı ve sezgisel bir şekilde kullandıklarını ifade eder. Bu yaklaşım analitik bir kavramsallaştırma yapmaktan uzak kalmıştır (Panizza, 2005: 3). Herhangi bir ülkede ortaya çıkan popülist hareketin bu çerçevede analitik bir şekilde ele alınması bu bakımdan güçleşmektedir.

4.2. Tarihselci Yaklaşım

1930'lar sonrasında Latin Amerika'da baş gösteren ve popülist olarak nitelendirilen hareketler, dünyada geçmişte görülen popülist hareketlerden daha farklı ve özgün bir görünüm sergiliyordu. 1929 ekonomik bunalımının yarattığı ekonomik ve sosyal ortamda doğan bu hareketleri incelemek için popülizm literatüründe yeni ve daha ekonomik temelli bir ele alış biçimi belirdi. Tarihselci yaklaşımın; tarihsel maddeci düşüncenin ekonomi ve sınıf temelli analizlerinin popülizm kuramına yeni bir ele alış biçimi olarak yansımaları olduğu söylenebilir.

Latin Amerika'da yapılan pek çok popülizm çalışmasına kaynak olmuş Di Tella popülizmi, basitçe ekonomik kalkınmanın bir fonksiyonu olarak tanımlar. Bundan dolayı popülist politikalar ithal ikameci endüstrileşme modeliyle⁹ bitişik ortaya çıkar ve karizmatik bir liderin, Peron, Vargas veya Cardenas¹⁰ gibi- çevresinde örgütlenmiş bir sınıfsal birliğe hitap eder (Di Tella, 1965). Germani'ye göre de popülizm, Latin Amerika'da kırsal toplumdaki endüstriyel topluma geçiş aşamasında diğer bir deyişle, tarihsel ekonomik koşulların etkisiyle ortaya çıkmıştır (Germani, 1978). Panizza'ya göre Latin Amerika popülizmine bu temelde yaklaşanların en önemli iddiası; ithal ikameci sanayileşme modeli ile popülizmin birlikte yürüdüğü ve birlikte ele alınması gerektiğidir (Panizza, 2005). Bu bağlamda bu ele alış biçiminde popülizmi belirli tarihsel ve ekonomik koşulların etkisinde meydana çıkmış bir akım/hareket/ideoloji olarak görmüştür. Latin Amerika popülizmini bu bağlamda inceleyen çalışmaların en önemlilerinden ve öncülerinden biri olarak Germani'nin 1978 tarihli "*Otoriteryanizm, Faşizm ve Ulusal Popülizm*"¹¹ adlı çalışması örnek gösterilebilir.

Hawkins; Di Tella ve Germani'nin bu yaklaşımının ekonomi politikalarının arkasındaki politikalara ve sınıf formasyonunun ardındaki yapısal güçlere odaklandığının altını çizer. Panizza da lider arkasında örgütlenmiş bir sınıfsal birliğin de olduğuna dikkat çeker. (Panizza, 2005). Bu yaklaşım, Hawkins'in de belirttiği üzere; Cardoso ve Faletto gibi bağımlılık teorisyenlerinin görüşleriyle sıkı ilişki içindedir (2017:3).

9 İthal ikameci Sanayileşme modeli; daha çok az gelişmiş ülkelerde uygulama alanı bulan, daha önce yurtdışında üretilen bir malın yurtiçinde üretilmeye başlanmasını bir sanayileşme stratejisi olarak benimsemek demektir. Bu şekilde ülkenin milli veya yerli piyasasının korunması amaçlanır. Bu da özel bir milliyetçi ve korumacı anlayışın benimsenmesini gerektirmektedir. Ekonomik yapı her zaman toplumsal yapıyı da etkilemiş toplumsal yapıların oluşturulmasında rehber işlevi görmüştür. Latin Amerika örneğinde de bu iktisadi anlayışın benimsenmesi için popülist politikalara başvurulmaktadır.

10 Peron Arjantin'de, Vargas Brezilya'da, Cardenas Meksika'da 1920ler ve 1930larda ön plana çıkmış siyasi liderlerdir.

11 Germani, G. (1978). *Authoritarianism, Fascism and National Populism*. New Brunswick, NJ: Transaction Books.

Sadece ekonomik diyebileceğimiz diğer bir popülizm yaklaşımı ise 90'lı yıllarda Dornbusch Edwards ve Sachs tarafından ortaya atılmıştır. Dornbusch ve Edwards'a göre "ekonomik popülizm" ekonomik büyüme ve yeniden gelir dağılımına vurgu yapan, öte yandan enflasyon riski ve finans açığına, dışsal kısıtlamalara, ekonomik aktörlerin agresif piyasa dışı politikalara reaksiyonuna hiç vurgu yapmayan bir tür ekonomik yaklaşımdır (1991: 9). Dornbusch ve Edwards popülizmi bir tür ekonomi politikası olarak tanımlamaktadırlar. Benzer şekilde Sachs, Latin Amerika popülizmini incelerken, popülizmin düşük gelir grubundaki halkın gelir düzeyini yükseltmek isterken benimsenen makroekonomik politikalarla, yanlış kararlarla ilintili olduğunu savunur (Sachs, 1989). Bu çalışmalar neredeyse tamamen ekonomik bir analize dayanmaktadır.

Burada belirtilmesi gereken ikinci ve önemli bir husus daha vardır. Latin Amerika popülizminin diğer bir özelliği yukarıda da değinildiği gibi lider popülizminin özel bir öneminin olmasıdır. Latin Amerika ülkelerinin, popülist liderliğin incelenmesi bakımından adeta bir laboratuvar işlevi gördüğü söylenebilir. Başta Juan Domingo Peron olmak üzere dünyada adından söz ettiren pek çok popülist lider Latin Amerika siyasetinin önemli aktörleridir. Arjantin'de Juan Domingo Peron, Brezilya'da Fernando Collor, Venezuela'da Hugo Chavez, Peru'da Aprismo liderlerin isimleriyle anılan popülist hareketlerin merkezleri olmuşlardır. Paul Taggart da Latin Amerika popülizmini incelerken özellikle liderlik olgusunun ön plana çıktığını gözler önüne serer (Taggart, 2000).

Tarihselci yaklaşım perspektifinden yazılmış çalışmalar, ekonomik bir analizi merkez alırlar. Çünkü popülizm bu yaklaşıma göre belirli ekonomik ve tarihsel koşulların bir sonucu olarak ortaya çıkan bir politik stildir/ideolojidir/stratejidir. Daha çok bir ekonomi politikasına yapışık şekilde doğmuş hareketlerdir. Bu yüzden bir iktisatçının veya özellikle bir ekonomi politikasının sonuçlarını irdeleyen bir araştırmacının popülizm üzerine çalışırken bu tür bir yaklaşım benimsemesi veya çalışmasında bu analizlere de yer vermesi beklenebilir.

Yine Latin Amerika; popülizmin neoliberal politikalar etrafında ortaya çıkan bir düşünce olduğunu öne süren çalışmalar veya popülizmi neopopülizm şeklinde tanımlayan çalışmalar tarihselci yaklaşıma örnek gösterilebilir.¹²

1990'larla birlikte bu yaklaşımın popülizm çalışmalarındaki yaygınlığı sarsıntıya uğradı. Bu tartışmayı genişletmek için Kurt Weyland'ın popülizmi strateji olarak ele aldığı yaklaşımın burada ele alınması gerekir. Weyland'a göre ekonomik yaklaşımlar popülizmi açıklamakta bir dönem yeterli oldular ancak daha sonra, özellikle Latin Amerika'da yaşanan politik gelişmeler doğrultusunda reel dünya gerçeklerini açıklamakta yetersiz kaldılar ve ekonomik yaklaşım bu bağlamda geçerliliğini yitirdi. Weyland'a göre popülizmin tek bir alanı vardı: o da siyaset idi. Bu durumda da popülizmi ideoloji veya söylem olarak ele alan yaklaşımlar yükselişe geçmeye başladı (Weyland, 2016).

Weyland'a göre; halk kavramının rolünü, lider ve halk kitlesi arasındaki kendine özgü ilişkiyi en iyi ele alan yaklaşım popülizmi strateji olarak ele almaktır (Weyland, 2016). Weyland kendi yaklaşımının Latin Amerika popülizmini açıklamak bakımından daha kapsayıcı olduğunu savunur. Barr ise Weyland'ın strateji yaklaşımının ekonomik, politik ve sosyal etkileri bir arada ele aldığına altını çizer (2018). Bu bağlamda, Weyland'ın yaklaşımının pek çok farklı bakış açısının bir kombinasyonu olduğunu söylemek gerekir. Özellikle Latin Amerika popülizmini açıklamakta alternatif ve tarihselci bakış açısına yönelik eleştirileri karşılayabilen bir bakış açısı olarak ele almak gerekir. Hawkins ise son dönemlerde söylem yaklaşımı ve düşünsel yaklaşımın Latin Amerika çalışmalarında yaygınlaştığını ifade eder ve Latin Amerika ülkelerindeki popülizmi açıklamak –hatta ölçmek için düşünsel yaklaşıma başvurur (2017).

4.3. Söylem Yaklaşımı

1970'lerden itibaren post-yapısalcı argümanların söylem ve söylem analizi kavramına atfettikleri önemle birlikte (Howarth, Glynos ve Griggs, 2016), siyaset biliminde de söylem kuramını kullanan çalışmaların sayısı artış gösterdi. Pek çok sosyal bilim alanına benzer şekilde "söylem" yaklaşımı, popülizm üzerine yapılan çalışmaların da gündemine oturdu (Stavarakakis, 2017). Popülizm çalışmalarında söylem yaklaşımı; temelde popülizmin bir söylem çerçevesinde ortaya çıktığını savunarak bu söylemin nasıl oluştuğuna ve nasıl bir mantık çerçevesinde kurulduğuna dikkat çeker (Panizza, 2005; Laclau, 2005).

¹² Tarihselci yöntem Türkiye'de bazı hareketleri veya partileri popülist olarak niteleyen pek çok akademisyeni de etkilemiştir. Türkiye ve Latin Amerika'nın ekonomik koşullar bakımından birbirine benzetilmesi de bu durumda önemli rol oynamıştır.

Popülizmi söylem teorisi çerçevesinde ele alan Laclau'nun (ve daha sonra Essex okulu) popülizm kavramı ile nasıl ilgilenmeye başladığına bakacak olursak; popülizm konusunun ilk olarak Laclau'nun 1970li yıllar sonunda yazdığı makalelerde¹³ ele alındığını söylemek mümkündür. Bu makalelerde Laclau teorisinin ilk parçalarını yerleştirmeye başlamıştır.

Laclau bu makalelerde ilk olarak popülist hareketin ortaya çıkması için gerekli olan, halk nezdinde "popüler demokratik talepler" in oluşmasından, ikinci olarak ise halkın bu taleplerinin resmi ideolojiyle olan çatışmasından yani "antagonizma'dan" söz etmektedir (Laclau, 1977). Laclau'ya göre bir kolektif kimlik olarak halkın oluşumunu tetikleyen ilk nedenler bunlardır.

Ancak kavramların iyice belirginleşmesi; Laclau ve çalışma arkadaşı Mouffe'un 80li yıllarda *Hegemonya ve Sosyalist Strateji* (1985) adlı eserlerinin yayımlanmasıyla oldu. Bu kitapta; Laclau, çalışma arkadaşı Mouffe ile birlikte, Marksist yaklaşımın 1970'lerde girdiği krizi ve ekonomik indirgemeciliğin yarattığı sorunları, Gramsci'nin hegemonya, söylem, mevzi savaşı, iktidar bloğu gibi kavramlarına yeniden hayat vererek aşmaya çalışmıştır (Laclau ve Mouffe: 1985).¹⁴ Özellikle hegemonya kavramının bu kitapla birlikte yeniden tartışılmaya başlanması, popülizm teorisinin temel bileşenlerinden birinin daha teoriye eklenmesi anlamına geliyordu. Laclau daha sonra boş gösteren kavramının üzerine eğilmiştir. Boş gösteren kavramı popülizm teorisinde ikinci merkezi kavramdır.¹⁵ Laclau boş gösteren kavramını, halk kavramının anlamının söylemsel alanda inşa edildiğini betimlemekte kullanacaktır. Laclau'nun popülizm üzerine 2005 yılında yazdığı, *Popülist Akıl Üzerine*¹⁶ eseri popülizme söylem yaklaşımının tüm analitik araçlarını oldukça derli toplu biçimde ele alıyordu.

Postmodern teoride ve onun Marksist teori üzerine görülen etkilerinin yanı sıra, Laclau 20. yüzyılın başından itibaren zenginleşen kitle psikolojisi tartışmalarını da yakından takip etmiştir. Özellikle Gustave Le Bon ve Sigmund Freud'un kitle psikolojisi üzerine yazdıkları¹⁷, Laclau'da kolektif kimliklerin oluşumu ve doğası üzerine bir analiz yapma ve yeniden yorumlama çabası ile sonuçlanmıştır. Laclau özellikle Le Bon'un dikkat çektiği gösteren ve gösterilen arasındaki ilişkinin hareketliliğinden yola çıkarak sözcüklerin ve söylemin kitle psikolojisi üzerinde nasıl etki gösterdiğini ele alır. Bu da söylemi kolektif kimliklerin anlaşılması çabasının merkezine koyar. Bu iki etkenin, yani Marksizm eleştirisi tartışmaları ile kitle psikolojisi tartışmalarının yarattığı etkilerin birleşmesi ile Laclau'nun popülizm teorisini son şeklini almıştır (Laclau, 2005).

4.3.1. Söylem Yaklaşımının Analitik Araçları

Laclau'nun popülizmi ele almasının temel nedeni; kendi ifadesiyle "kolektif kimliklerin oluşumunun doğası ve mantığını anlamaya çalışmak"tır. Laclau'ya göre, geçmişte popülizm üzerine yapılan çalışmalar genellikle popülizmin ortak özelliklerine gönderme yaparak veya popülizmi politik-ekonomi perspektifinden açıklamaya çalışmışlardır. Ancak bu çalışmalar popülizm literatüründe belirsizlikleri de beraberinde getirmiş, hatta belirsizlikleri daha da arttırmış ve bundan dolayı açıklayıcılıkları sınırlı kalmıştır. Buradan hareketle, alternatif bir bakış açısı geliştirmek popülizmi ele almak için zorunlu hale gelmiştir (Laclau, 2005).

Popülizmi ele alan çalışmalarında söylem yaklaşımını benimseyen yazarlardan Yannis Stavrakakis, Laclau'nun söylem teorisinin tanımlama karşılığı olduğunu ve popülizmin bir tanımını yapmaktan kaçındığını altını çizer.

13 Bu çerçevede özellikle iki makaleye değinmek yerinde olur. Makalelerin ilki "*Marksist Teoride Siyaset ve İdeoloji*" adlı kitabın içinde yer alan "*Popülizm Teorisine Doğru*" adlı makaledir.

Laclau, E. (1977). Towards a Theory of Populism. In E. Laclau (Ed.), *Politics and Ideology in Marxist Theory*. London: New Left Books.

Diğeri ise 1980'de yayımlanan "*Popülist Kırılma ve Söylem*" adlı makaledir.

Laclau, E. (1980). Populist Rupture and Discourse. *Screen Education* 34 Spring 1980, 87-93.

14 Aslında söylem meselesinin önemi, Laclau ve Mouffe'un çalışmalarında esinlendikleri Gramsci'nin henüz 1930larda yazdığı eserlerde çekirdek olarak vardı. 1980lerde söylem üzerine çalışmalar olgunlaşmış post-yapısalcılığın da etkisiyle tüm çalışmalarda baskın hale gelmişti. 2000li yıllara gelindiğinde Laclau, Latin Amerika siyasetine de hakim olması nedeniyle popülizm konusuna daha fazla eğilmeye başladı. Bu konuda bazen Mouffe ile birlikte bazen tek başına pek çok makale yayımladı. Laclau'nun bu yaklaşımı kendisinin de çok uzun yıllardır çalıştığı Essex Okulunun etkisindeki tüm akademisyenleri derinden etkiledi.

15 Bu alanda geniş bir tartışma için şu makaleye başvurulabilir.

Laclau, E. (1996) "Why do empty signifiers matter to Politics?" in *Emancipations* London: Verso, 36-47.

16 Laclau, E. (2005) (1). *On Populist Reason*. London: Verso.

17 Laclau kitle psikolojisi tartışmalarında özellikle Le Bon ve Freud'un birbirini tamamlar nitelikteki çalışmalarına büyük önem atfeder. Laclau'nun kitle psikolojisi tartışmalarının temeli için bkz. Le Bon, G. (2015). *Kitleler Psikolojisi*, (F. Z. Bayrak, Çev.). İstanbul: Hayat Yayıncılık. ve Freud, S. (2015). *Kitle Psikolojisi*, (K. Şipal, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.

Aksine Laclau'nun yaklaşımı kendini önceden popülist olarak tanımlamış ve ortak referans noktaları "halk" olan hareketlere mercek tutar (Stavrakakis, 2004: 255). Laclau "halk" adı verilen kollektif kimliğin oluşumdaki mantığa odaklanır.

Laclau, teorisinin temelinde üç önemli konunun yattığını ifade eder. Bunlardan –yukarıda da teorisinin gündemine nasıl geldiği açıklandığı üzere- ilki söylem, ikincisi boş gösterenler ve hegemonya, üçüncüsü ise retoriktir (Laclau, 2005: 68).

Söylem denince akla ilk olarak sözcükler, cümleler, metinler gibi kavramlar gelmekle birlikte, Laclau ve Mouffe'a göre söylemsel alan metin ve konuşmaların daha ötesindedir. Söylemsel alan; metin ve konuşmanın yanında, anlamın üretildiği sosyal ilişkileri de içermektedir. Stavrakakis; Laclau ve Mouffe'un yaklaşımını şöyle ifade eder; söylem yalnızca kelimeler metin ve düşüncelerden ibaret değildir, aynı zamanda pratikler de onları formüle eden söylemsel mantığa doğrudan bağlıdır (Stavrakakis, 2004: 232). Kelimeler ve cümlelerin ötesinde olarak nitelendirdikleri söylem Laclau ve Mouffe'un teorisinde çok merkezidir, çünkü; toplum söylemsel alanda inşa edilir. Popülizmin en temel referansı olan "halk" olgusu da bu söylemsel alanda belirli bir mantık çerçevesinde inşa edilir.

Hegemonya ve boş gösterenler de bu teorideki analitik araçların en önemlilerindedir. Boş gösteren kavramına bakacak olursak; boş gösteren kısaca gösterileni olmayan bir gösterendir. ¹⁸ Bir kelimenin anlamı söylemsel alanda inşa edilir. Bu anlam yoksa kelime yalnızca bir söz dizisidir. Boş gösteren kavramının popülizmi incelerken şöyle bir önemi vardır; halk bu anlamda bir boş gösterendir ve anlamı söylemsel alanda inşa edilir. Aynı zamanda kendisini inşa etmek için bir "öteki"ne ihtiyaç duyar. Böylelikle popülizmin temel olarak referans verdiği ve halk ve diğerleri (seçkinler veya halktan kabul edilmeyen başka bir grup) kelimeleri içerik kazanmış olur. Böylelikle Laclau; popülizmi tanımlamaya çalışırken yukarıda bahsettiğimiz tanımlardaki halk ve diğerleri karşıtlığının kuruluşundaki mantığa ışık tutmuş olur. Bu adlandırma ve anlamlandırma olduğunda halk kimliği bir hegemonik kimliğe de dönüşebilir. Hegemonya¹⁹ kavramının önemi ise burada kendisini gösterir. Kollektif kimliğin oluşum mantığını çözümlenemeyen peşinde olan Laclau bakımından hegemonya önemli bir kavram olarak belirir. Yani halk kavramı içeriğine kavuştuğunda, karşıtı olduğu ideoloji karşısında güç kazanarak yeni ve baskın bir kimliğe dönüşebilir.

Son olarak retorik kavramı, boş gösteren bir nesneyi tarif etmeye başladığında kullanılır. Burada daima mecazlı bir anlatım söz konusudur. Böylelikle retorik kelimenin doğrudan ifade ettiği şeyden çok daha fazlasına tekabül eder (Laclau, 2005: 78). Böylelikle etkili bir halk ve halkçılık söylemi elde etmek mümkün olur. Bu temel kavramlar kısaca Laclau'nun temel analitik araçlarını oluşturuyor.

Laclau aynı zamanda popülizmin ortaya çıkması için koşulları da bize aktarır. Laclau bu koşulları henüz 1977'de popülizm kavramına ilk eğildiğinde belirlemişti. Bu koşulları tanımak etraflı bir popülizm analizi yapılmasına imkân tanır.

İlk özelliği; analiz birimi olarak talep²⁰'i belirlemesidir. Talep gruptan daha küçük bir analiz birimidir. Bu bağlamda popülizmin ortaya çıkması için ilk koşul bir talepler birliği²¹ kurulmasıdır. Halk kavramının içeriğini sağlayan şey farklı türden taleplerin bir zincir gibi birbirine eklenerek bir kolektif kimliğe dönüşmesidir. İkinci koşul ise bir farklar zinciri oluşturmak ve ötekini inşa etmektir. Bu ise Laclau'nun antagonizma (çatışma) dediği koşulu sağlar. Halk ve diğerleri olarak ayırdığımız kavramlar anlamına kavuşmuş olur. Artık elimizde bir popülist hareketin mantığı ve doğasını anlamak bakımından gerekli analitik araçlar oluşmuş olur.

Ampirik çalışmaların altını çizdiği özellikleri dikkate alan, öte yandan ekonomik analizin katkısını da kabul eden ancak yine de belirli hususlarda bu yaklaşımı yetersiz ve ekonomik indirgemeci bulan söylem yaklaşımı, popülizm çalışan akademisyenler tarafından 21. yüzyılın başından itibaren giderek daha fazla dikkate alınmaya

¹⁸ Bu alanda geniş bir tartışma için şu makaleye başvurulabilir. "Why do empty signifiers matter to Politics?" (1996)

¹⁹ Diğer öğelerden daha baskın anlamına gelen yunanca bir kelimedenden türeyen Hegemonya kavramı üzerine en fazla eğilen kişi politik teorisyen Gramsci, olmuştur. Hegemonya sözcüğü yalnızca popülizm teorisi değil Laclau ve Mouffe'un tüm siyasal teorisi için merkezi kavram rolünü üstlenir.

²⁰ Laclau buna "demokratik talepler" de der (Laclau, 1977 ve 2005).

²¹ Laclau buna taleplerin eşitliğini vurgulamak bağlamında "chain of equivalences" diyor ve eşdeğerlikler zinciri olarak da ifade ediliyor.

başlandı.²² Bu bölümde özellikle dikkat çekilmek istenen nokta; söylem yaklaşımının çok farklı popülist hareketlere uyarlanabilirliğidir. Bu sayede popülist çalışmaların hem bazı coğrafi sınırlar çerçevesinde hem de bazı ekonomik hareketler çerçevesinde anlaşılması sorununun önüne geçilmiş olur. Ayrıca demokratik toplumlarda ortaya çıkan popülist söylemi anlama ve popülizmin demokrasiyle olan ilişkisini çözümüleme imkânı sunar.

Ancak söylemsel yaklaşımın en çok eleştiri aldığı nokta, özellikle popülizmin ölçülebilirliği konusunda yetersiz kaldığı düşüncesidir (Hawkins ve Kaltwasser, 2017; Weyland, 2017). Bu noktada yeni gelişen ve son dönemde ön plana çıkan düşünsel yaklaşımı ve varsayımlarını tartışmak, söylem yaklaşımının daha güncel bir versiyonunu görmek ve popülizme yaklaşımlar tartışmasının en son geldiği noktayı anlamak bakımından önemlidir.

4.3.2. Söylem Yaklaşımı ve Düşünsel Yaklaşım

Düşünsel yaklaşım (ideational approach) popülizmi bir tür söylem ve ince merkezli bir ideoloji olarak tanımlamaktadır. Yaklaşım popülizmi tanımlarken söylem, ideoloji, bakış ve dünya görüşü gibi kelimeleri değişimli olarak kullanır (Kaltwasser ve Hawkins, 2017: 2).

Düşünsel yaklaşımın temelini atan Mudde, neredeyse tüm popülizm tanımlarının elit ve halk kavramlarına referans verdiğini söyler. Mudde'a göre bu ikilem popülizm tanımlarının merkezini oluşturmaktadır. Mudde'a göre popülizm, toplumu saf halk ve yozlaşmış elitler olarak homojen ve antagonistik iki gruba ayırmaktadır ve siyaset genel iradenin bir vurgusunu yapmaktadır (2004: 543). Düşünsel yaklaşım popülizmi dört temel kavram çerçevesinde tartışmaktadır: ideoloji, halk elitler ve genel irade. Albertazzi ve McDonnell'a göre bu ideoloji halkın kimliğini, sesini ve refahını elitlere karşı muhafaza etmek gayesi taşır (2008). Bu açıdan söylem yaklaşımı ile çok benzer.

Mudde'a göre tüm popülist hareketler başından itibaren ideolojik/düşünsel öğeler içermektedirler (2017). Bu bağlamda sadece ekonomik yaklaşımla yapılan açıklamalar popülizmi değerlendirmede eksik kalacaktır. Bundan dolayı önceden ekonomik analizlerin baskın olduğu Latin Amerika popülizminde de pek çok çalışmanın düşünsel yaklaşımı kullanmaya başladığını görmek mümkündür. (de la Torre ve Arnson 2013; Hawkins 2010; Kaltwasser 2014)

Düşünsel yaklaşımın güçlü yönleri şöyle vurgulanabilir. Düşünsel yaklaşım; popülizmi popülizm olmayan hareketten ayırabilme imkanı tanır, mantıklı kategoriler inşa edilmesini sağlar, analizin farklı ülke ve farklı bölgelere taşınmasını kolaylaştırır ve çok yönlü analiz yapma imkanı tanır (2017).

Belirlenen temel kavramlar sayesinde popülizmi ölçme ve ayırt etmek kolaylaşmıştır, bu açıdan ideolojik yaklaşım Laclau'nun yaklaşımı ile ayrışır. Düşünsel yaklaşım söylem yaklaşımı ile yakın ilişki içerisinde düşünülebilir ancak bazı bakımlardan söylem yaklaşımının ötesine geçebilmiştir. Düşünsel yaklaşım özellikle popülizmin nedenleri ve sonuçlarını analiz etmede, siyasette ve demokratik kurumlardaki etkilerini değerlendirmede çok başarılı olmuştur. (Kaltwasser ve Hawkins, 2017:2).

Bu çerçeve sayesinde popülizmin demokratik sisteme verdiği zararları veya bazen yararları anlamak da kolaylaşır. Söylem yaklaşımı popülizmi tanımlama zorunluluğu veya güçlüğünden de kurtarmakta, hareketi analiz etme aracı sunmaktadır.

Aslanidis (2016) düşünsel yaklaşımın son dönemde çok yaygınlaştığını ancak popülizmin ideoloji tanımları çerçevesinde düşünüldüğünde tam olarak ideoloji tanımını karşılamadığını, bu bağlamda yine de Laclau'nun izinden giderek bir söylemsel çerçeve olarak tanımlanmaya devam etmesi gerektiğini öne sürer. Ancak düşünsel yaklaşım savunucularının ince merkezli olduğunu vurguladıklarını da ifade etmek gerekir.

5. SONUÇ: POPÜLİZM ÇALIŞMALARINDA YAKLAŞIMLAR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Popülizm kavramına yaklaşımları ele alırken öncelikle ifade edilmesi gereken, popülizmi ele alış biçimlerinin birbiriyle tamamen çelişmediği ve birbirlerini tamamen dışlamadığıdır. Yaklaşımlar birbirlerine karşı bazı eleştiriler

²² Francisco Panizza, David Howarth, Jason Glynos, Yannis Stavrakakis gibi yazarların popülizm üzerine çalışmalarını takip etmek ve bu çalışmalara referans vererek yapılan akademik çalışmalara bakmak hem günümüzdeki popülizm çalışmalarının seyrini anlamamıza olanak sağlayacaktır.

getirmekle birlikte çoğunlukla çalışmalarda birbirlerini tamamlarlar. Çünkü tüm yöntemler popülizm hakkında çözümlemeler yaparken kavramın çeşitli yönlerden analizine katkıları sunmaktadır. Ancak bu yaklaşımları incelendikten sonra aşağıda sıralanan bazı hususların öne çıktığı gözlemlenmiştir.

Sırayla ele alınacak olursa; günümüzde tüm dünyada popülizm çalışmalarında ampirik yöntemden giderek daha az yararlanıldığını söylemek mümkündür. Ancak şunu belirtmek gerekir; yine de pek çok çalışma özellikle çalışmaların başında; popülizmi tanımlamaya çalışırken bu klasik tanımlamalara yer vermektedirler. Pek çok çalışmada; Canovan, Wiles gibi önde gelen popülizm teorisyenlerinin kullandıkları temel kategorilerin halen kullanıldığını söylemek yerinde olur. Çünkü çoğu yaklaşım, halk, elitler, antagonizma gibi ortak kavramlara yer vermektedirler.

Ancak bazı yeni popülist hareketler bu klasik sınıflandırmaların dışına çıkıp kendine özgü özellikler göstermeye başladıkça yeni yaklaşımlara ihtiyaç duyulmuştur. Bir çalışma öncelikle ampirik yöntemin tanımlamalarını kullanabilir fakat çalışmanın devamında özel bir popülist hareketi incelerken tarihselci yöntemlere veya söylem yaklaşımına başvurabilir.

Tarihselci yönetime bakılacak olursa; tarihselci yöntemin özellikle Latin Amerika ülkelerindeki popülist hareketleri inceleyen çalışmalara damgasını vurduğu söylenebilir. Bu bakımdan popülist hareketleri tarihselci yaklaşıma getirilen en önemli eleştiri popülist hareketleri sadece ekonomik yaklaşımla/ekonomik indirgemecilikle ele aldığı ve belirli bir coğrafyaya sıkıştırması sorunudur. Öte yandan aynı ekonomik sınıfta olmayan pek çok vatandaş bugün ortak popülist bir hareketi destekliyor olabilirler. Bu tüm dünyada popülist hareketlerde karşılaşılan bir olgudur. Sınıf temelli yaklaşım hareketin özünü yakalamakta yetersiz kalabilir. Burada ise popülist hareketin kurduğu söylem ön plana çıkar. Bu çalışmaların sadece ekonomik indirgemeci olduğu eleştirisi göz önünde bulundurularak, örneğin söylem veya politik kültür gibi etkenler de dikkate alınarak analizin çerçevesi genişletilebilir.

Söylem yaklaşımının ise giderek artan şekilde dünyadaki çalışmalarda kullanıldığını söylemek mümkündür. Söylem yaklaşımında, popülist hareketler sadece halk ve elitler karşılığında tanımlanmaz. Ancak sonradan düşünsel yaklaşımda da olduğu gibi yine bu ikilik çerçevesinde de açıklanabilir. Söylem yaklaşımı popülizmi tanımlamanın ötesinde popülizmi ortaya çıkaran mantığı kavrama çabası olarak görülebilir. Bu bağlamda popülist hareketlerin daha geniş çerçevede tanımlanmasına imkân tanır. Söylem yaklaşımı popülizmin belirli söylemsel koşullar çerçevesinde ortaya çıktığı yönünde bir tez geliştirir. Popülist söylem öncelikle kendisine bir halk kavramı inşa eder, ikincil olarak ise bu halk kavramına karşıt bir öteki (elitler veya toplumda dışlanmış kesimler de olabilir) bularak söylemini bu ikili üzerinden kurar. Bu noktada bu ikilik sayesinde popülizm ampirik çalışmaların ele aldığı şekilde ele alındığı gibi, daha zengin analitik araçlar sayesinde hareketin farklı yönlerine ve değişkenliğine de vurgu yapılmış olur. Özellikle popülist hareketin ekonomik ve ampirik yaklaşımın varsayımlarına uymadığı durumlarda (en sık verilen örnek olarak, Avrupa'da sağ popülizmin yükselişi) veya popülizmin demokratik sistemlerde ortaya çıkışı gibi alanlarda oldukça verimli çalışma sonuçları elde edilebilir. Düşünsel yaklaşım ise söyleme odaklanan bir yaklaşım olmakla birlikte ölçüm sorunu eleştirilerine de yanıt getirmektedir. Çeşitli coğrafyalarda kullanılabilmesi, halk elitler, millî irade gibi belirli kavramları odağına alarak analiz yapması söylem yaklaşımındaki belirsizlikleri giderebilir. Ancak yalnızca ekonomik analizlerin yapıldığı çalışmalar veya popülizmi kategoriler çerçevesinde ele alan yaklaşımların günümüzdeki otoriter popülist yükselişi ve popülizmin demokratik sistemlerle olan ilişkisini tek başına açıklamaktan uzak kalmıştır.

KAYNAKÇA

- Albertazzi, D. ve Mc Donnell, D. (2008). "Introduction: The Sceptre and Spectre", *Twenty-First Century Populism: The Spectre of European Democracy*, (Ed: D. Albertazzi, D. Mc Donnell), Basingstoke: Palgrave MacMillan:1-11.
- Aslanidis, P. (2016) "Is Populism an Ideology? A Refutation and a New Perspective", *Political Studies* Vol. 64: (1S) 88–104. <https://doi.org/10.1111/1467-9248.12224> (Erişim Tarihi: 12.02.2020)
- Arditi, B. (2007). *Politics on the Edges of Liberalism: Difference, Populism, Revolution, Agitation*, Edinburg: Edinburg University Press.
- Arnson, C. ve De La Torre, C. (2013). "The Meaning and Future of Latin American Populism", *Latin American Populism in the Twenty First Century*, (Ed: C. Arnson, C, De La Torre), John Hopkins University Press.
- Barr, R.R. (2018). "Populism as a Political Strategy", *Routledge Handbook of Global Populism*, (Ed: Carlos De La Torre), London: Routledge: 44-56.
- Bonikowski, B. ve Gidron, N. (2016). "The Populist Style in American Politics: Presidential Campaign Discourse, 1952–1996", *Social Forces*, Volume 94, Issue 4: 1593–1621 <https://doi.org/10.1093/sf/sov120> (Erişim tarihi:12.02.2020).
- Canovan, M. (1981). *Populism*, New York: Hartcourt Brace Javonovich.
- Canovan, M.(2002). "Taking Politics to the People: Populism as the Ideology of Democracy", *Democracies and the Populist Challenge*, (Ed: Y.Meny; Y. Surel), New York: Palgrave Macmillan: 25-44.
- Canovan, M.(2005). *The People*, Cambridge: Polity Press.
- Di Tella, T. S. (1965). "Populism and Reform in Latin America", *Obstacles to Change in Latin America*, (Ed: C.Veliz), Oxford: Oxford University Press.
- Dornbusch, R.ve Edwards, S. (1991). "Macroeconomics of Populism", *The Macroeconomics of Populism in Latin America*,(Ed: Rudiger Dornbusch ve Sebastian Edwards), Chicago, The Universtiy of Chicago Press: 1-14.
- Germani, G. (1978). *Authoritarianism, Fascism and National Populism*, New Brunswick: NJ: Transaction Books.
- Gidron, N.; Bonikowski, B.(2013). *Varieties of Populism: Literature Review and Research Agenda*, Harvard University, Working Paper Series, https://scholar.harvard.edu/files/gidron_bonikowski_populismlitreview_2013.pdf
- Hawkins, K.A. (2010). *Venezuela's Chavismo and Populism in Comparative Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511730245>
- Hawkins, K. A. ve Kaltwasser, R. (2017). "The Ideational Approach to Populism". *Latin American Research Review*. 2017; 52(4): 1–16. doi: <https://doi.org/10.25222/larr.85>, Erişim tarihi:07.02.2020.
- Hawkins, K.; Read M.; Pauwels T. (2017). "Populism and Its Causes", *Oxford Handbook of Populism*, (Ed: C.R.Kaltwasser, P. A. Taggart, P.O. Espejo ve P.Ostiguy) Oxford University Press, Oxford:267-286.
- Howarth, D. ; Glynos J. ve Griggs S. (2016). *Discourse, Explanation and Critique*, *Critical Policy Studies*, 10: 1: 99-104.
- Inglehart, F.R. ve Norris, P. (2016). *Trump, Brexit and the Rise of Populism: Economic Have- Nots and Cultural Backlash*, HKS Faculty Research Working Paper Series <https://research.hks.harvard.edu/publications/workingpapers/Index.aspx>, Erişim Tarihi: 24.02.2020.
- Jagers, J. ve Walgrave, S. (2007). "Populism as a Political Communication Style: An Empirical Study of Political Parties' Discourse in Belgium" *European Journal of Political Research* 46: 319–345. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.2006.00690.x>, Erişim Tarihi: 12.02.2020.
- Krastev, I. (2011). "The age of Populism: Reflections on the self enmity of democracy" *European View*, 10:11-16. <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1007/s12290-011-0152-8>, Erişim Tarihi: 11.02.2020.
- Laclau, E. ve Mouffe, C. (1985), *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*, London: Verso.
- Laclau, Ernesto (2005). *On Populist Reason*. London: Verso.
- Laclau, Ernesto (2007). *Popülist Akıl Üzerine*. çev. Nur Betül Çelik. Ankara: Epos Yayınları.

- Meny, Y. ve Surel, Y. (2002). "The Constitutive Ambiguity of Populism", Democracies and the Populist Challenge, (Ed: Meny, Y.ve Surel, Y.) , New York: Palgrave Macmillan: 1-11.
- Moffitt, B. ve Tormey, S. (2014). "Rethinking Populism: Politics, Mediatization and Political Style" Political Studies, Vol. 62: 381–397.
- Mudde, C. (2004). "The Populist Zeitgeist", Government and Opposition, Vol. 39, Issue 4: 541-563.
- Mudde, C. ve Kaltwasser, C. R. (2012). "Populism and (liberal) democracy: a framework for analysis". Populism in Europe and the Americas: Threat or corrective for democracy, (Ed: C. Mudde) Cambridge: Cambridge University Press, 1-26.
- Mudde, C. (2017). "Ideational Approach", Oxford Handbook of Populism, (Ed: Cristóbal Rovira Kaltwasser, Paul A. Taggart, Paulina Ochoa Espejo and Pierre Ostiguy) , Oxford: Oxford University Press.
- Mudde, C. ve Kaltwasser, C. R. (2019). Popülizm Kısa Bir Giriş, çev. Erdem Türközü. Ankara: Nika Yayınevi.
- Müller, J. W. (2017). Popülizm Nedir?, çev. Onur Yıldız. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Panizza, F. (2005). "Introduction", Populism and the Mirror of Democracy, (Ed: Francisco Panizza), London, New York: Verso.
- "Populism' revealed as 2017 Word of the Year by Cambridge University Press" <https://www.cam.ac.uk/news/populism-revealed-as-2017-word-of-the-year-by-cambridge-university-press> (Erişim tarihi: 08.02.2020).
- Sachs, J. (1989). "Social conflict and populist policies in Latin America," Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research, Working Paper 2897.
- Shils, Edward (1956). The Torment of Secrecy: The Background and Consequences of American Security Policies. London: Heinemann.
- Stanley, Ben (2017). 'Populism in Central and Eastern Europe', Oxford Handbook of Populism, (Ed: C. R. Kaltwasser, P. A. Taggart, P. O. Espejo and P. Ostiguy) , Oxford University Press, Oxford: 140–160.
- Stavrakakis, Y. (2004). "Antinomies of Formalism: Laclau's Theory of Populism and the Lessons from Religious Populism in Greece", Journal of Political Ideologies. Vol. 9, Issue: 3: 253-267.
- Taggart, P. (2002). "Populism and the Pathology of Representative Politics". (Ed: Yves Meny; Yves Surel) , Democracies and the Populist Challenge, New York: Palgrave Macmillan.
- Taguieff, P. A. (1995). Political Science Confronts Populism: From a Conceptual Mirage to a Real Problem. Telos. Vol: 1995 No: 103, 9-43.
- Toprak, Z. (2013). Türkiye'de Popülizm (1908-1923), İstanbul: Doğan Kitap.
- Venturi, F. (1960). Roots of Revolution: A History of the Populist and Socialist Movements in Nineteenth Century Russia. Translated from the Italian by Francis Haskell. New York: Alfred A. Knopf.
- Weyland K. (1999). Neoliberal Populism in Latin America and Eastern Europe. Comparative Politics 31(4), 379-401.
- Weyland K. (2001). Clarifying a Contested Concept: Populism in the Study of Latin American Politics. Comparative Politics 34(1), 1-22.
- Weyland K. (2017). "Populism: A Political-Strategic Approach", (Ed: Cristóbal Rovira Kaltwasser, Paul A. Taggart, Paulina Ochoa Espejo and Pierre Ostiguy) , Oxford Handbook of Populism, Oxford University Press, Oxford: 48-67.
- Wiles, Peter (1969). A Syndrome, Not a Doctrine, Populism-Its Meaning and National Characteristic, (Ed: G. Ionescu ve E. Gellner) London: Weidenfeld and Nicholson: 166-179.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:20.11.2019 ✓Accepted/Kabul:23.03.2020

DOI: 10.30794/pausbed.649013

Araştırma Makalesi/ Research Article

Cizmeci Ümit, E. (2020). "Televizyon Dizilerinin ve Saldırganlık Eğiliminin Siber Zorbalık Davranışı ile İlişkisi Üzerine" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 39, Denizli, s. 89-104.

TELEVİZYON DİZİLERİNİN ve SALDIRGANLIK EĞİLİMİNİN SİBER ZORBALIK DAVRANIŞI İLE İLİŞKİSİ ÜZERİNE

Esra CİZMECİ ÜMİT*

Özet

20. yüzyılın ortalarında insanların hayatına giren televizyon, yeni medya teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte "geleneksel" medyadan sayılmış, ancak evlerdeki popülerliğini yitirmemiştir. Televizyonda yer alan şiddet içerikli dizilerin izleyiciler üzerindeki etkisi de, onun "büyülü" olarak görüldüğü ilk yıllardan bu yana araştırılan ve tartışılan bir konudur. Şiddet içerikleri tüketmenin neden olabileceği toplum içerisindeki saldırgan davranışlar, günümüzde yeni medya ile kendilerine daha korkusuzca sergilenebilecekleri platformlar edinmişlerdir. Bu çıkarımın doğruluğunu tespit edebilmek adına yapılan bu çalışmada, kişilerin saldırganlık eğilimlerini ve siber zorbalık eğilimlerini ölçecek anketlerin yanında, televizyonda en çok izledikleri üç dizinin ismi sorulmuştur. Yapılan analizler sonucunda, katılımcıların saldırganlık eğilimlerinin orta düzeyde, siber zorbalık eğilimlerinin ise genel olarak düşük olduğu bulunmuştur. Elde edilen diğer sonuçlar, detaylı olarak sonuç bölümünde tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Televizyon dizileri, Saldırganlık, Siber zorbalık.*

ON TELEVISION SERIES AND THEIR RELATION TO AGGRESSIVENESS AND CYBER BULLYING BEHAVIOR

Abstract

Television entered people's lives in the middle of the 20th century and it is named as a "traditional" media after the development of new media; however, still it has not lost its popularity at homes. The impact of violent television series on their audiences is a subject that is being researched and discussed since the days that it was seen as "magical" up to today. Aggressive behavior that can result from consuming violent content found themselves a new platform that they can take place without much fear. This study aims to test the validity of this hypothesis through surveys that measure individuals' aggressiveness levels and their inclination to cyber bullying, as well as a question that asks participants to name three most watched/liked television series by them. As a result of the analyses, it is found that the participants' level of aggressiveness is higher than their inclination to cyber bullying behavior. Other results obtained are discussed in the discussion in detail.

Keywords: *Television series, Aggressivity, Cyber bullying.*

* Doç. Dr., Yalova Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, İletişim Sanatları Bölümü, YALOVA.
e-posta: escizsu@hotmail.com (orcid.org/0000-0003-1193-9112)

1. GİRİŞ

İnsan, doğası gereği saldırganlık eğilimini bünyesinde taşıyan bir varlıktır; ancak bu davranış, tarihin ilk dönemlerinde yalnızca kendini koruma, yaşamını sürdürme ve hayatta kalma gibi içgüdülerle ortaya çıkmaktaydı. Günümüzde ise kişiler arası iletişimde gerek sözlü gerek fiziksel saldırganlık içeren davranışların arttığı, hatta televizyon programlarında da kişilerin birbirlerine karşı eleştirel ve saldırgan tavırlarının sıklıkla yer aldığı görülmektedir. Saldırganlık içeren dizilerin popüler müziklerle desteklenerek sevdirmesi, bu dizilerde sözlü ve fiziksel saldırganlığın özendirilmesinin yanında belki de daha kötüsü, “eğlence” amaçlı yayımlandığı izlenimi verilen “*Yemekteyiz*”, “*Survivor*” ya da “*Masterchef*” gibi popüler programlarda dahi kişiler arası sözlü saldırganlığın oldukça ön planda olduğu dikkati çekmektedir.

Gündelik yaşamın yanında, bireylerin bugün en çok vakit harcadıkları sanal ortamlarda da diğer insanları kolaylıkla eleştirebildikleri görülmekle beraber, daha da ötesinde diğer insanları taciz, tehdit ya da rencide eden kullanıcıların da var olduğu bilinen bir gerçektir. Sosyal medyadaki sözlü saldırganlık konusunu işleyen en çarpıcı yapımlardan biri olarak, yine popüler medyanın bir ürünü olan Netflix yapımı Black Mirror adlı dizinin bir bölümü olan “Sosyal Linç (*Hated in the Nation*)”, sanal ortamdaki agresif söylemler ve sanal linç kültürünün çarpıcılığı ile linç edilen kişi üzerindeki olumsuz etkilerini distopik bir biçimde işler. Bölümde, sosyal medya üzerinden bir kişiye yönelik yapılan acımasız paylaşımların çığ gibi büyüdüğü ve sonuçta sanal linçe uğrayan kişinin gerçek hayatta da hedef alınarak robot arılar tarafından acımasızca öldürüldüğü (sanal ortamdaki sözlü saldırganlığın, gerçek hayatta fiziksel saldırganlığa dönüştüğü) görülür. Vurgulanmak istenen nokta, sanal ortamda karalanan/rencide edilen/sözlü saldırılara uğrayan kişilerin gerçek hayatta da zarar görebilecek olmasıdır.

Literatürde siber zorbalık olarak adlandırılan bu davranışın, sadece klavye arkasından başkalarını incitebilmek daha kolay olduğundan mı, yoksa televizyonda bolca sözlü ya da fiziksel saldırganlık içeren içeriklere maruz kalan toplumdaki saldırganlık eğilimlerindeki artıştan mı kaynaklandığı sorusu, incelenmeye değer bir sorudur. Sanal dünyanın gerçek dünyayla arasında bir ayrım olup olmadığı, ya da iç içe geçip geçmediği yıllardır tartışılan bir durumdur (Robins, 1995; Lyon, 1997; McGerty, 2004). Ayrıca televizyondaki şiddet içerikli yayınların izleyiciler üzerindeki etkisinin incelenmesi (Potter, 1999; Morgan, 2002; Signorielli, 2005), iletişim bilimlerinin ilk çalışmalarından beri popüler olan bir konudur. Konu ile ilgili 1920’lerden bugüne birçok farklı yaklaşım ortaya atılmıştır. Payne Vakfı’nın çocuklar üzerinde yaptığı araştırmalar etkinin çok güçlü ve doğrudan olduğunu öne sürerken; George Gerbner gibi kuramcılar, Yetiştirme Kuramı (*The Cultivation Theory*) ile etkinin anında görülmediğini, ancak zamanla izleyicilerin dünyayı algılama biçimlerine yerleştiğini öne sürmüşlerdir.

Hem geleneksel medyanın başlıca aracı olan televizyon hem de günümüzün en popüler medya mecrası olan sosyal medya platformlarında varlığı bilinen ve araştırılmalı söz konusu durumlar doğrultusunda bu çalışmanın amacı, izleyicilerin kişisel saldırganlık eğilimleri ile siber zorbalık eğilimleri ve televizyonda severek izledikleri diziler arasında bir ilişki olup olmadığını tespit etmektir.

1.1. Televizyon Dizileri ve Saldırganlık

Televizyon, gelişen ve insanların gündelik yaşamlarında her geçen gün daha fazla yaygın hale gelen mobil yeni medya teknolojilerine rağmen hala evlerde başlıca yerini koruyan bir kitle iletişim aracıdır. İzleyiciler üzerindeki etkisi konusunda birçok kuram geliştirilen bir medya teknolojisi olan televizyonun verdiği kitle mesajları ve imgelerinin sürekli tekrarı, izleyiciler için ortak bir sembolik ortam oluşturmaktadır. Hatta televizyonu diğer medya platformlarından ayıran en önemli özelliklerden biri, bu tekrarlanan mesajları bir çeşit ritüel biçiminde izleyicilere aktarmasıdır. Dinlerde de olduğu gibi televizyonda da tekrarlanan mesajlar, izleyiciler için dünyanın nasıl bir yer olduğunu tanımlamakta ve var olan düzeni meşrulaştırmaktadır (Gerbner vd., 1986: 18).

Geçmişten bugüne televizyon karakterleri, toplumdaki gerçek insanlara kıyasla çok daha fazla oranda şiddetle karşılaşmaktadırlar. Buna bağlı olarak Gerbner ve arkadaşları (1986: 20-28), bu tür dizileri çokça izleyen kişilerin dünyadaki diğer insanların güvenilmez olduğunu ve herkesin kendi çıkarları için yaşadığını düşündükleri sonucuna varmışlardır. Araştırmacılara göre televizyon izleyiciliğinde alınan etki bireysel farklılıklardan bağımsızdır, çünkü televizyon birbirinden çok farklı akımları sabit ve ortak bir ana akımın içine çekmektedir. Onlara göre kültür, bir toplumdaki sosyal ilişkileri “ekmektedir”. Buna bağlı olarak, televizyon içeriklerinin çoğunda yer alan benzer ve

tekrar eden mesajlara maruz kalma durumunun birikmesi, yetiştirme eylemini gerçekleştirmektedir. Televizyon içeriklerinin kişileri değiştirip değiştirmediği ya da kişilerin zaten “öyle” kişiler olup olmadığı sorularına Gerbner ve arkadaşlarının (1986: 23) cevabı ise şu yöndedir: bireyler televizyon tarafından biçimlendirilmiş bir sembolik ortamın içerisine doğarlar ve çocuklar okumaya bile başlamadan önce kayda değer bir biçimde televizyon içeriklerine maruz kalırlar. Dolayısıyla evet, televizyon, kişileri biçimlendirir.

Yetiştirme Kuramı ile ilgili ilk çalışmalar, 1967-1968 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri’nde şiddeti önleme konusuna odaklanan “Kültürel Göstergeler Projesi” ile başlamış, daha sonra Türkiye dahil dünyanın birçok ülkesinde de bu kuram doğrultusunda araştırmalar yapılmıştır (Taylan, 2011: 357). Her ne kadar Gerbner ve arkadaşları davranışlara olan yansımalarından ziyade daha çok televizyon izleyicilerinin dünyayı algılama biçimleri üzerindeki etkilere odaklanmış olsalar da (Morgan ve Signorielli, 1990: 16), bu çalışmanın konusu ile ilgili önemli yargılarda bulunmuşlardır. Düşündüğümüz ve yaptığımız birçok şeyin ortak sembolik ortamını televizyonun oluşturduğuna inanan Gerbner ve arkadaşları (1986: 38), televizyonda tekrar eden ve genellikle paylaşılan varsayımların, imajların ve kavramsallaştırmaların televizyonla birlikte yetişen ve yaşayan kişilere ekildiğini öne sürmüştür.

Özer (2017: 5), içinde şiddet barındıran dizilerin medyada kendine yer bularak tüketilmesi durumunu, “*şiddet ekonomisi*” kavramıyla açıklamıştır. Tek amacı kar elde etmek olan medya için şiddet, az maliyetli ve çok satan içerik anlamına gelmektedir. Cinsellik de bu özellikleri taşıyan bir unsurdur, ancak cinselliğin medyada yer alışı her toplumda şiddetin yer alışı gibi kolay olmamaktadır. Yine Özer (2010), televizyonda yer alan haberlerden eğlence programlarına, bilgi yarışmalarından dizilere kadar izleyicinin düşünmesini ve kendi konumunu/hayatını iyileştirmesini engelleyen içerikleri, “*medyanın ideolojik şiddeti*” olarak adlandırmaktadır. Bir tür süreklilik içerisinde insanların düşünmesini engelleyen bu tür içerikler, deyim yerindeyse onları gerçek hayat konusunda “uyutmaktadır”. Bu savını açıklarken Özer (2017: 9-10), Gramsci’nin “hegemonya” kavramı ile bağlantı kurarak, sürekliliği olmayan bu kavramın sürekli yeniden üretilmesi gerektiğine ve bu yeniden üretimi sağlayan en önemli mecralardan birinin de medya olduğuna vurgu yapar. Bir sonraki adımda şüphesiz Althusser’i anan Özer, ideolojinin sürekli bir maddi var oluş ile devletin ideolojik aygıtlarından biri olan medyanın pratiklerinin içine yazılmış olduğunu hatırlatır. Buna göre medya metinlerinin verdiği mesajlar, izleyicileri birer özne olarak çağırır ve onlara ideolojik gönderimlerde bulunur. Bu bağlamda yazar, geçmiş yılların şiddet dolu ancak popülerliğini hiç kaybetmeyen önemli dizilerinden birisi olan “Kurtlar Vadisi” adlı dizinin izleyicilerine iki farklı mesajı ilettiğini savlamaktadır:

1) Meşru yollardan statü edinemiyorsanız, şiddete başvurabilirsiniz.

2) Statü edinmek uğruna böyle bir yaşam sizin için uygun değildir, şu an sahip olduğunuz yaşam sizin için en iyisidir.

Nihayetinde iki mesajın da amacı, izleyiciyi kendi çıkarlarına aksi yönde düşündürmektir. Günümüzde oldukça popüler olan “Çukur” ya da “Eşkiya Dünyaya Hükümdar Olmaz” gibi diziler için de benzer durumların söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. Araştırmalara göre (Anderson vd., 2003), özellikle çocuklar ve gençler açısından şiddet içeren televizyon içeriklerine fazlasıyla maruz kalmak, ileri vadede kişilerde agresif davranışların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Diğer araştırmalara göre ise (Hamer ve Konjin, 2015: 207), medyada maruz kalınan antisosyal ve risk içeren davranışlar, gençlerde siber zorbalık davranışını tetiklemektedir. Medyadaki dizi karakterleriyle yansıtılan rol modellerin izleyiciler tarafından taklit edilmesi, agresif davranışları güçlendirmektedir. Saldırganlık, davranışçı yaklaşımların tanımıyla başkalarını incitebilecek her türlü davranıştır. Saldırganlık, bir duygu olan öfkeye kıyasla, bir davranış nitelediğinden dolayı farklıdır (Kaymak Özmen, 2004: 28-29). Medyada yer alan şiddetin birey üzerindeki etkisinin incelenmesini indirgemeci ve yetersiz bir bakış açısı olarak eleştiren araştırmacıların (Özer, 2017: 16) düşüncelerine karşın, televizyon dizilerinde sergilenen saldırganlığın izleyiciler için yaşamı sürdürme ve kimi zaman problemleri çözme konusunda birer örnek oluşturduğu görüşü de literatürde mevcuttur. Televizyondaki şiddetin etkileri ile ilgili Amerika’da 1946 yılından beridir çalışmalar yapılmaktadır. Amerikan Ulusal Akıl Sağlığı Enstitüsü (1982), televizyon dizilerinde izlenen şiddet ile agresif davranışlar arasında güçlü bir ilişki olduğunu açıklamıştır (Tokdemir vd., 2009: 75). Huesmann (1982: 134), bütün kültürlerde izlenen şiddetle saldırgan davranışlar arasında direk bir ilişki olduğunu öne sürmüştür ve bunu gözleme dayalı öğrenme

ve tutumlarda oluşan değişiklikler ile açıklamıştır. Dahası, Bushman ve Huesmann (2006), medyadaki şiddet içeriklerinin yetişkinlere kısa vadede, çocuklar ve gençlere ise uzun vadede etki ettiğini bulgulamışlardır.

Diğer yandan, televizyon dizilerini izleyen çocukların, şiddeti bir çeşit cesaret göstergesi, sorun çözme ve sosyal kabul görme konularında etkili bir araç ve ödüllendirilen bir hareket olarak gördükleri bilinmektedir. Televizyon, bireyleri büyürken biçimlendiren toplumsallaşma araçlarından biridir. Çocukların televizyondaki şiddetle ilişkisi konusunda, Bandura ve arkadaşlarının 1963 yılında yürüttükleri araştırma bu konudaki eski ancak çok bilinen temel araştırmalardan biridir. Ayrıca Dubow ve Miller (1996) da televizyon izlemenin agresif davranışlara yol açtığını yazmışlardır. Ülkemizde yapılan araştırmalardan elde edilen bulgulara bakıldığında ise; Tokdemir ve Küçükker'in (2005) hüküm giymiş çocuklar/ergenler üzerinde yaptıkları çalışmada, hükümlü çocukların %51.9'unun şiddet içeren macera ve savaş dizilerini izlediğini bulguladıkları görülmektedir. Yine Tokdemir ve diğerlerinin (2009: 82) yürüttüğü başka bir çalışmada, şiddet içeren kavgalara karışan çocukların %25'inin en çok şiddet ağırlıklı televizyon dizilerini sevdiği, yanı sıra şiddeti bir çözüm olarak gören çocukların %27.7'sinin şiddet içeren televizyon dizilerini izledikleri bulunmuştur.

Özer'in deyiimiyle; *“Medyanın kendi gerçekliğini sıfırdan üretemeyeceğini, ancak sosyal gerçekliği alıp kendi gerçekliğine çevirebileceğini, insan gerçekliğinin de medya gerçekliği üzerinden oluşabileceğini düşünmek mümkündür”* (2017: 4). Yani medya içerikleri, hem toplumda var olan gerçekliklerden oluşabilirken, hem de toplum için yeni gerçeklikler oluşturabilme gücüne sahiptir.

Dolayısıyla şiddet ve hem sözlü hem fiziksel saldırganlık unsurlarının sıklıkla ve bariz bir biçimde yer aldığı günümüz Türk televizyon dizilerinin; hem gündelik yaşamda hem de siber ortamlarda vuku bulan sözlü saldırganlık, literatürdeki adıyla ise siber zorbalık eğilimleriyle bir bağlantısı olup olmadığını araştırmak önemlidir.

1.2.Sosyal Medya Ortamlarında Saldırganlık: Siber Zorbalık

Yeni medyanın en temel teknolojisi olarak görülebilecek internet; sunduğu anında etkileşim, zaman ve mekândan bağımsızlık ve özgüven sahibi olma gibi özellikler sayesinde insanların birbirlerine çok kolay bir biçimde ulaşabilmesini mümkün kılmaktadır. Kişiler arasındaki bariyerlerin bu ortamlarda kalkmış gibi görünmesi sebebiyle kullanıcıların birbirlerine karşı acımasız davranma oranının giderek arttığı gözle görülür bir durum haline gelmiştir (Bulunmaz, 2015: 80, 87). Bu tespitlerden yola çıkıldığında, akıllara “siber zorbalık” ve “siber saldırganlık” kavramları gelmektedir. Kişilerin birbirlerine sanal ortamlarda verdikleri rahatsızlığı ve sözlü saldırganlığı ifade eden bu kavramlar, bu çalışma açısından önem arz etmektedirler.

“Siber zorbalık”, başkalarına zarar verme niyetinde olan kasıtlı, tekrarlanan ve düşmanca davranışları sergilemek için bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanılmasıdır (Belsey, 2008: 1). Bir diğer tanıma göre siber zorbalık; interneti ya da diğer dijital teknolojileri kullanarak başkalarına zararlı materyaller göndermek, onlarla ilgili zararlı materyalleri paylaşmak, ya da herhangi diğer sosyal agresiflik içeren davranışlarda bulunarak başka kişilere karşı acımasız olmanın bir yoludur (Willard, 2007: 1).

Zorbalık davranışı/kavramı ilk olarak sanal ortamlardan doğan bir kavram değildir, öncesinde birebir olarak yapılan geleneksel zorbalık davranışı bulunmaktadır. Olweus (1994: 98), geleneksel zorbalığı, bir ya da daha fazla kişinin tekrar eden negatif eylemlerine maruz kalma olarak tanımlamaktadır. Siber zorbalık da, geleneksel zorbalığa benzeyen ve zorbalık uygulanan kişinin psikolojik problemler yaşamasına neden olabilen bir davranıştır (Baker ve Kavşut, 2007: 33). Geleneksel zorbalık ile siber zorbalık arasındaki en önemli farklılık, siber zorbalıkta kurbanın internet aracılığıyla fotoğrafları, videoları, dedikoduları vb. çok hızlı bir biçimde geniş bir izleyici kitlesine ulaştırabilecek kişiler tarafından zorbalığa uğraması ve taciz her an her yerden yapılabileceği için hiçbir kaçış imkânı olmamasıdır (Gámez-Guadix vd. 2013: 447). Siber zorbalık yapan kişiler, geleneksel zorbalığın erişemeyeceği yerlere erişme imkanına sahiptirler. Örneğin, bir siber zorbanın kurbanına gönderdiği metin, siber ortamlara erişim sağlayan mobil cihazlar sayesinde o kurbanı işyerinde, yolda yürürken, arkadaşlarıyla sosyalleşirken, vb. ortamlarda yakalayabilmektedir (Wong-Lo vd., 2011: 318).

Aricak ve arkadaşları (2012: 102-103), siber zorbalığı iki kategoriye ayırırlar: elektronik zorbalık (*electronic bullying*) ve e-iletişim zorbalığı (*e-communication bullying*). Elektronik zorbalık konunun teknik kısmına yönelirken,

araştırmamız ile ilgili olan kategori, bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanarak kişileri rahatsız edecek içerikler paylaşmayı niteleyen ve araştırmacıların deyimiyile “direk olarak duyguları” etkileyen e-iletişim zorbalığıdır.

Bu çalışma için siber zorbalık, hakaret ve tehdit içeren, bir kişi ya da grubu karalamak için kullanılan ses, görüntü ve metinler gibi her türlü siber verinin yayılması (Arıcak vd., 2012: 102) anlamını taşımaktadır. Aslında bu çalışmada kastedilen siber zorbalık davranışı, “sosyal agresiflik” olarak tanımlanan kavramın siber ortamda yer alış biçimidir. Dooley ve arkadaşları (2009: 182), zorbalık ile agresiflik kavramlarının birbirlerinden farklı olduğunu vurgulamışlardır. Buna göre zorbalık, tekrarlanan bir davranış iken; agresiflik tek sefer yapılan bir olumsuz davranıştır. Sosyal agresiflik; bir başkasının özgüvenini, toplumsal statüsünü zedelemek amacıyla o kişiyi sözlü olarak reddetme, kişiye karşı olumsuz jest ve mimikler kullanma, ya da daha dolaylı bir biçimde kişi hakkında olumsuz söylentiler oluşturma ve dışlama gibi davranışları içeren bir olgudur (Galen ve Underwood, 1997). Aynı zamanda kişiye karşı güvensizlik oluşturma, kişinin arkasından eleştiride bulunma, kişiyi görmezden gelme, ya da toplum önünde utandırma gibi davranışlar da sosyal agresiflik içerisinde bulunmaktadır (Archer ve Coyne, 2005: 216). Sosyal agresifliğin sebepleri arasında agresif davranan kişinin başka kişilerin üzerinde üstünlük sağlama ya da ilgi arama ihtiyacında olması, karakter olarak kıskanç, hayatından sıkılmış ya da arkadaşlıklar konusunda güvensiz olması gibi unsurların var olduğundan söz edilebilmektedir (Pronk ve Zimmer-Gembeck, 2010). Dolayısıyla denilebilir ki siber agresiflik, sosyal agresifliğin bir uzantısıdır (Smith vd., 2008; Hinduja ve Patchin, 2008).

Yapılan araştırmaların hemen hepsinde (Hoff ve Mitchell, 2009; Baker ve Kavşut, 2007; Özdemir ve Akar, 2011; Şahin vd., 2010; Smith vd., 2008; Li, 2006) siber zorbalık konusu gençler ve öğrenciler temelinde araştırılmıştır. Örnek olarak, siber zorbalığın gençlerin sağlıklı gelişimini tehdit eden bir durum olduğuna vurgu yapan Şahin ve arkadaşları (2010: 266-268), lise öğrenimi gören kız öğrencilerin en çok karşılaştığı siber zorbalık davranışının “özel numara ile rahatsız edilme”, lise öğrenimi gören erkek öğrencilerin en çok karşılaştığı siber zorbalık davranışının ise online oyunlarda ya da e-posta yolu ile hakaret/cinsel içerikli/tehdit içerikli konuşmalar/mesajlar olduğunu bulgulamışlardır. Bu çalışmaya göre, daha çok erkekler siber zorbalıkla karşılaşmaktadırlar. Bunun aksine Arıcak ise (2009: 77), daha çok erkeklerin siber zorba davranışlarda bulduklarını tespit etmiştir.

Diğer yandan, duruma kurbanlar açısından bakan çalışmaların daha fazla olduğu görülmektedir. Gámez-Guadix ve arkadaşları (2013: 450) siber zorbalığın kurbanlarında depresyonu niteleyen belirtilerin arttığını ve aynı şekilde depresif belirtilerin de siber zorbalık ihtimalini artırdığını bulgulamışlardır. Yine birçok araştırmaya göre siber zorbalığın genç kurbanlarının depresyon, kaygı ve aşırı alkol ve madde kullanımı (Ybarra ve Mitchell, 2007: 190), yalnızlık ve çaresizlik (Raskauskas ve Stoltz, 2007: 571), okulla ilgili işlere konsantre olamama gibi durumlarla karşılaştığı bilinmektedir (Juvonen ve Gross, 2008). Dahası, Hinduja ve Patchin, (2008: 136), siber zorbalığa maruz kalan kişinin yaşam koşulları da stresli ise intihara meyilli hale geldiğini vurgulamışlardır.

Duruma siber zorba kişinin açısından bakan çalışmalara göre (Kowalski ve Limber, 2007) siber zorba olma eğilimi, daha önce benzer konularda zorba ya da kurban olma deneyimi yaşamış kişilerde daha yüksektir. Dahası, siber zorbalık sıklıkla kuralları yıkan ve etrafındakilere karşı düşmanca davranan (Arıcak, 2009), psikolojik uyumsuzluk yaşayan (Çetin vd. 2012) ve agresiflik sergileyen (Ybarra ve Mitchell, 2007) kişilerdir (akt. Eroğlu vd., 2015: 94). Arıcak (2009: 177-179), diğer insanlara karşı düşmanca/kötü duygular besleyen ya da psikotik olan kişilerin siber zorbalığa daha yatkın olduğunu bulgulamıştır. Benzer biçimde Pornari ve Wood (2009: 90) da, yoğun öfke duygusu taşıyan kişilerin siber zorbalık davranışını sergilemeye daha eğilimli olduklarını ifade etmişlerdir. Yine Pornari ve Wood’a (2009) göre toplumdaki ahlaki çözülme, siber zorbalığı hızlandırmaktadır. Dahası, Williams ve Guerra (2007: 15), bireyin siber zorbalığa karışmaması için öncelikle zorbalığın ahlaki olarak doğru olmadığını düşünmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Bu paragrafta bahsedilen düşünürlerin iddiaları, bu çalışmanın tespit etmeye çalıştığı odak noktası ile paralellik taşımaktadır. Bu sebeple bu çalışmada kişilerin hem şahsi saldırganlık eğilimlerinin hem de televizyonda izledikleri dizi içeriklerinin tespit edilmeye çalışılması önemlidir. Daha birçok çalışma (Beran ve Li, 2005; David-Ferdon ve Hertz, 2007; Dilmaç, 2009; Harman, Hansen, Cochran ve Lindsey, 2005) siber zorbalığın agresiflikle ilişkisi olduğunu kanıtlamıştır. Televizyon dizilerinde şiddetin her türünün izleyicilere yansıtılarak normalleştirilmesinin, kişilerin genel agresiflik düzeyleri ve siber agresiflik eğilimi oluşturmaları mümkündür. Gerbner’in “Yetiştirme Kuramı”nda (Gerbner vd., 1976) öne sürdüğü gibi televizyon, belki izlendiği ilk anda etkilerini göstermeyebilir; ancak belirli davranış ve düşünce biçimlerini kişilerin bilincine ekmekte ve uzun vadede bu kişilerin davranışlarında ortaya çıkmasına neden olabilmektedir.

Sanal ortamların sunduğu sanal tatminler de günümüzde duyguların gerçek hayata kıyasla çok daha rahatlıkla açığa çıkarılabildiği platformlar olduğundan, bu davranışların sanal ortamlarda siber zorbalık eğilimlerine yol açıp açmadığını tespit etmek önemlidir.

2.YÖNTEM

2.1.Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, televizyonda yer alan dizilerin, bireylerin saldırganlık ve siber zorbalık eğilimleri ile bir ilişkisi olup olmadığını tespit etmektir.

Araştırmanın hipotezleri aşağıdaki şekildedir:

H1: Saldırganlık eğilimi ile siber zorbalık eğilimi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H2: Kişilerin saldırganlık eğilimi arttıkça siber zorbalık eğilimi de artar.

H3: Siber zorbalık eğilimi yüksek olan kişilerin sözlü saldırganlık eğilimleri daha yüksektir.

H4: Saldırganlık ve siber zorbalık eğilimi yüksek olan kişilerin severek takip ettiği televizyon dizileri, saldırganlık içermektedir.

2.2.Ölçek

Bu çalışmada, Arıca ve arkadaşlarının 2012 yılında geliştirdiği “Siber Zorbalık Ölçeği” ve Demirtaş Madran’ın (2012) Türkçeye uyarladığı Buss-Perry “Saldırganlık Ölçeği” kullanılmıştır. Bu ölçek, tüm dünya literatüründe en çok kullanılan saldırganlık ölçekleri arasında yer almaktadır ve “fiziksel saldırganlık, sözel saldırganlık, düşmanlık, öfke” olmak üzere saldırganlığın 4 farklı boyutunu ölçmeyi amaçlamaktadır.

Çalışmaya toplamda 264 katılımcı dahil olmuştur. Demografik sorularla birlikte toplamda 58 maddeden oluşan anketin son sorusu olarak da katılımcılardan televizyonda en çok izledikleri üç dizinin isimlerini yazmaları istenmiştir.

Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirlik düzeylerini belirlemek için Cronbach’s Alpha katsayıları hesaplanmıştır. Saldırganlık düzeyinin belirlenmesi için kullanılan ölçeğin Cronbach’s Alpha katsayısı 0,88, siber zorbalık düzeyini belirlemek için kullanılan ölçeğin Cronbach’s Alpha katsayısı ise, 0,96 bulunmuştur. Bu sonuçlara göre her iki ölçeğinde güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

2.3.Veri Analizi

Verilerin analizinde SPSS 18.0 istatistik paket programı kullanılmıştır. Yapılan veri analizlerinde tanımlayıcı istatistikler hesaplanmıştır. Kolmogorov-Smirnov testi sonucunda verilerin normal dağılımdan gelmediği belirlendiğinden ($p < 0,05$) iki bağımsız grubun karşılaştırılmasında Mann Whitney-U testi, ikiden fazla bağımsız grubun karşılaştırılmasında ise Kruskal Wallis-H testi kullanılmıştır. Kruskal Wallis-H testi sonucunda ortaya çıkan farklılıkları belirlemek içinde tamamlayıcı olarak Mann Whitney-U testi kullanılmıştır. Saldırganlık ile siber zorbalık düzeyleri arasındaki ilişkiyi belirlemek için Spearman’s korelasyon analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgular %95 güven aralığında ve %5 anlamlılık düzeyinde değerlendirilmiştir.

Alt boyutlara verilen cevapları analiz edebilmek amacıyla, katılımcıların cevapları soru bazında da değerlendirilmiştir.

3.BULGULAR

Tablo 1: Demografik Özelliklerin Dağılımı

Demografik Özellikler		n	%
Cinsiyet	Erkek	138	53,3
	Kadın	121	46,7
	Toplam	259	100,0
Yaş	25 veya Altı	144	55,6
	26-35	57	22,0
	36 veya Üzeri	58	22,4
	Toplam	259	100,0
Eğitim Durumu	Lise veya Altı	142	54,8
	Önlisans veya Üzeri	117	45,2
	Toplam	259	100,0
Medeni Durum	Bekar	163	62,9
	Evli	96	37,1
	Toplam	259	100,0

Tablo 1'e göre araştırmaya katılan 138 kişi (%53,3) erkek, 121 kişi ise (%46,7) kadındır. Katılımcıların yaş aralıklarının dağılımına bakıldığında, 144 kişinin (%55,6) 25 veya altı yaş aralığında, 57 kişinin (%22,0) 26-35 yaş aralığında, 58 kişinin de (%22,4) 36 veya üzeri yaş aralığında dağıldığı belirlenmiştir. Katılımcıların eğitim durumuna bakıldığında, 142 kişinin (%54,8) lise veya altı, 117 kişinin (%45,2) ön lisans veya üzeri eğitim düzeyine sahip olduğu belirlenmiştir. Diğer yandan katılımcılardan 163 kişi (%62,9) bekar, 96 kişi de (%37,1) evlidir.

Tablo 2: Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	n	Ortalama	Standart Sapma
Saldırganlık	259	2,70	0,62
Siber Zorbalık	259	1,19	0,44

İlk bulgu değerlendirmesi, Saldırganlık Eğilimi ve Siber Zorbalık Eğilimi ölçeklerinin tek tek değerlendirilmesi ile yapılmıştır. Tablo 2'ye göre katılımcıların saldırganlık eğiliminin orta düzeyde ($2,70 \pm 0,62$), siber zorbalık eğiliminin ise çok düşük düzeyde ($1,19 \pm 0,44$) olduğu belirlenmiştir. Literatürdeki sıklıkla gençler üzerinde yapılan çalışmalarda (Pyzalski, 2012; Ang vd., 2011) siber zorbalık ve saldırganlık eğilimi oranları yüksek bulunmaktadır. Bu çalışmada eğilimlerin orta düzeyde çıkmasının sebebi olarak, araştırmanın sadece gençler üzerinde yapılmamasını düşünmek mümkündür.

Tablo 3: Değişkenlerin Cinsiyete Göre Karşılaştırılması

Değişkenler	Cinsiyet	n	Ort.	Std. Sapma	Sıra Ort.	U	p
Saldırganlık	Erkek	138	2,82	0,64	142,71	6.595,50	0,00
	Kadın	121	2,57	0,57	115,51		
Siber Zorbalık	Erkek	138	1,26	0,50	139,42	7.049,50	0,01
	Kadın	121	1,11	0,35	119,26		

Tablo 3'te katılımcıların cinsiyetine göre saldırganlık ve siber zorbalık düzeylerinin karşılaştırılması yer almaktadır. Tabloya göre hem saldırganlık hem de siber zorbalık düzeylerinin katılımcıların cinsiyetine göre istatistiksel olarak farklılık gösterdiği belirlenmiştir ($p < 0,05$). Farklılıklar incelendiğinde erkek katılımcıların saldırganlık ve siber zorbalık eğilimlerinin kadın katılımcılara göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Erkeklerin saldırganlık ve siber zorbalığa daha meyilli olması yönündeki bu bulgu, literatürdeki birçok çalışmayı (Erdur-Baker, 2010; Slonje ve Smith, 2008; Robson ve Witenberg, 2013) doğrular niteliktedir.

Tablo 4: Değişkenlerin Yaşa Göre Karşılaştırılması

Değişkenler	Yaş	n	Ort.	Std. Sapma	Sıra Ort.	χ^2	p	Farklılıklar
Saldırganlık	25 veya Altı	144	2,72	0,62	132,70	0,60	0,74	
	26-35	57	2,63	0,53	123,63			
	36 veya Üzeri	58	2,72	0,71	129,54			
Siber Zorbalık	25 veya Altı	144	1,26	0,52	145,36	30,19	0,00	1>3 2>3
	26-35	57	1,19	0,40	131,91			
	36 veya Üzeri	58	1,01	0,02	89,97			

Tablo 4'te katılımcıların yaşına göre saldırganlık ve siber zorbalık düzeylerinin karşılaştırılması yer almaktadır. Tabloya göre saldırganlık eğiliminin katılımcıların yaşına göre istatistiksel olarak farklılık göstermediği belirlenmiştir ($p > 0,05$). Ancak siber zorbalık eğiliminin katılımcıların yaşına göre istatistiksel olarak farklılık gösterdiği belirlenmiştir ($p < 0,05$). Farklılıklar incelendiğinde katılımcıların yaşı yükseldikçe siber zorbalık eğilimlerinin azaldığı belirlenmiştir. Literatürde de siber zorbalık ile ilgili yapılan çalışmaların (Balakrishnan, 2015; Aoyama vd., 2011; Landstedt ve Persson, 2014) hemen hepsinde gençlerin daha ileri yaşlardaki bireylere kıyasla siber zorbalığa daha eğilimli oldukları tespit edilmiştir.

Tablo 5: Değişkenlerin Eğitim Durumuna Göre Karşılaştırılması

Değişkenler	Eğitim Durumu	n	Ort.	Std. Sapma	Sıra Ort.	U	p
Saldırganlık	Lise veya Altı	142	2,76	0,65	134,89	7.612,50	0,25
	Önlisans veya Üzeri	117	2,63	0,59	124,06		
Siber Zorbalık	Lise veya Altı	142	1,19	0,47	128,13	8.042,00	0,61
	Önlisans veya Üzeri	117	1,19	0,41	132,26		

Tablo 5’te katılımcıların eğitim durumuna göre saldırganlık ve siber zorbalık eğilimlerinin karşılaştırılması yer almaktadır. Tabloya göre hem saldırganlık hem de siber zorbalık eğilimlerinin katılımcıların eğitim durumuna göre istatistiksel olarak farklılık göstermediği belirlenmiştir ($p>0,05$).

Tablo 6: Değişkenlerin Medeni Duruma Göre Karşılaştırılması

Değişkenler	Medeni Durum	n	Ort.	Std. Sapma	Sıra Ort.	U	p
Saldırganlık	Bekar	163	2,69	0,62	129,12	7.680,50	0,81
	Evli	96	2,73	0,64	131,49		
Siber Zorbalık	Bekar	163	1,25	0,50	144,13	5.521,00	0,00
	Evli	96	1,09	0,31	106,01		

Tablo 6’da katılımcıların medeni durumuna göre saldırganlık ve siber zorbalık eğilimlerinin karşılaştırılması yer almaktadır. Tabloya göre saldırganlık eğiliminin katılımcıların medeni durumuna göre istatistiksel olarak farklılık göstermediği belirlenmiştir ($p>0,05$). Ancak siber zorbalık eğiliminin katılımcıların medeni durumuna göre istatistiksel olarak farklılık gösterdiği belirlenmiştir ($p<0,05$). Farklılık incelendiğinde bekar katılımcıların siber zorbalık eğilimlerinin evli katılımcılara göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir, bu da daha önce bahsedildiği gibi gençlerin daha çok siber zorbalığa meyilli oluşu tespitleri ile mantıksal bütünlük sağlamaktadır.

Tablo 7: Saldırganlık ile Siber Zorbalık İlişkisi

		Siber Zorbalık
Saldırganlık	r	0,02
	p	0,74
	n	259

Tablo 7’de yer alan korelasyon analizi sonuçlarına göre, katılımcıların saldırganlık eğilimleri ile siber zorbalık eğilimleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamıştır ($p>0,05$). Farklı olarak Savage ve Tokunaga (2017), gençlerin sözlü saldırganlık eğilimlerinin siber zorbalık eğilimleri ile bir ilişkisi olduğunu bulgulamıştır. Benzer biçimde Burton ve arkadaşları (2013) da, siber zorbalığa meyilli kişilerin agresif davranışları daha normal ve kabul edilebilir bulunduğunu tespit etmişlerdir. Bu çalışmada elde edilen bulgular bu anlamda literatüre kıyasla bir farklılık teşkil etmektedir.

Tablo 8: Dizilere Göre Analiz

Dizi Adı	Saldırganlık			Siber Zorbalık		
	n	Ort.	Std. Sapma	n	Ort.	Std. Sapma
Çukur	68	2,79	0,63	68	1,16	0,30
Hercai	43	2,73	0,52	43	1,16	0,56
Diriliş Ertuğrul	36	2,82	0,49	36	1,16	0,31
Çarpışma	32	2,52	0,47	32	1,21	0,27
Söz	28	2,85	0,64	28	1,09	0,24

Tablo 8'e göre en yüksek saldırganlık eğilimine *Diriliş Ertuğrul* dizisini izleyenler ($2,82 \pm 0,49$), en düşük saldırganlık eğilimine ise *Çarpışma* dizisini izleyenler ($2,52 \pm 0,47$) sahiptir. Yine tabloya göre en yüksek siber zorbalık eğilimine *Çarpışma* dizisini izleyenler ($1,21 \pm 0,27$), en düşük siber zorbalık eğilimine ise *Söz* dizisini izleyenler ($1,09 \pm 0,24$) sahiptir. Literatürde hiçbir çalışma siber zorbalığa saldırganlık içeren televizyon dizileri ile ilişkisi açısından bakmadığından bu açıdan bir kıyaslama yapılamamaktadır. Bu çalışmaya özgün çıkarımlar, Tartışma ve Sonuç bölümünde ifade edilecektir.

4.TARTIŞMA VE SONUÇ

Günümüzde sosyal medya bireyin yaşamının her yanını sarmış durumdadır ve dönem dönem çıkarılan yeni uygulamalarla da bireyin zamanının büyük bir bölümünü ele geçirmeye devam edecek gibi görünmektedir. Diğer yandan televizyon dizilerinin de hala gündelik yaşamdaki popülerliklerini sürdürdüğü bilinmektedir.. Son dönem televizyon dizilerinin çoğunda, kişiler arası iletişimde saldırganlık ve agresiflik ağırlıklı içeriklerin arttığı ve hatta bu durumun televizyonda yayınlanan diğer programlara dahi sıçrayarak bu mecrada yaygın bir saldırganlık kültürü oluşturduğunu söylemek mümkündür. Aktif televizyon izleyicilerinin bu kültüre maruz kalıyor olması, onları gündelik yaşam ya da sosyal medya platformları gibi farklı ortamlarda da saldırganlık/agresiflik içeren davranışlar sergilemeye iter mi sorusu, bu bağlamda incelenmeye değer bir sorudur.

Medyada yer alan şiddetin birey üzerindeki etkisinin incelenmesini indirgemeci ve yetersiz bir bakış açısı olarak eleştiren araştırmacıların düşüncelerine karşın, televizyon içeriklerinde sergilenen saldırganlığın izleyiciler için yaşamı sürdürme ve kimi zaman problemleri çözme konusunda birer örnek oluşturduğu görüşü de mevcuttur. Muhakkak ki buradaki sebep-sonuç ilişkisini doğru tespit edebilmek önemlidir. Kişisel olarak saldırganlığa yatkın kişilerin mi saldırganlık/şiddet içeren programları izlemeye daha çok meyil ettiği, yoksa bu programların mı izleyenler üzerinde etki ettiğini incelemek gerekmektedir. Bu bağlamda bu çalışma, izleyicilerin kişisel saldırganlık eğilimleri ile siber zorbalık eğilimleri ve televizyonda severek izledikleri diziler arasında bir ilişki olup olmadığını tespit etmeyi amaçlamıştır.

Bu çalışmada elde edilen bulgular doğrultusunda beklenenin aksine, çalışmanın temel hipotezi olan Hipotez 1 yanlışlanmış, katılımcıların saldırganlık eğilimi ile siber zorbalık eğilimi arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Halbuki bulgular bölümünde de belirtildiği gibi literatürde kişilerin saldırganlık eğilimi ile siber zorbalık eğilimleri arasında bir bağlantı olduğunu tespit eden çalışmalar (Savage ve Tokunaga, 2017; Burton vd., 2013) bulunmaktadır. Bununla bağlantılı olarak, Hipotez 2'de yargıda bulunulduğu şekilde kişilerin saldırganlık eğilimi arttıkça siber zorbalık eğiliminin artmadığı, bunun yerine katılımcıların saldırganlık eğiliminin orta düzeyde, siber zorbalık eğiliminin ise çok düşük düzeyde olduğu belirlenmiştir. Edinilen bulgular detaylı olarak incelendiğinde ise, sözel saldırganlık içeren ifadelere katılım düzeyinin fiziksel saldırganlık içeren ifadelere göre katılım düzeyinden daha yüksek olduğu görülmüştür. Başka bir ifadeyle, katılımcıların sözel saldırganlık eğiliminin daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla, siber zorbalık eğilimi gösteren kişilerin sözlü saldırganlık eğilimlerinin daha yüksek olacağına dair yargıda bulunulan 3. Hipotez doğrulanmış, bu bağlamda Savage ve Tokunaga'nın (2017) sözlü saldırganlık eğilimi yüksek kişilerin siber zorbalığa da meyilli olacağı bulgusu desteklenmiştir. Elde edilen verilere soru bazında bakıldığında, katılımcıların en yüksek oranda katıldığı maddelerin "*İnsanlar sınırimi bozduklarında kolaylıkla onlar hakkında ne düşündüğümü söyleyebilirim*", "*Yapmak istediğim bir şey engellendiğinde kızgınlığımı açıkça ortaya koyarım*", "*İnsanlarla sıkça görüş ayrılığına düşerim*", ya da "*Diğer insanların her zaman benden çok daha iyi fırsatlar yakaladıklarını düşünüyorum*" gibi sözlü saldırganlığa dayalı maddeler olduğu tespit edilmiştir. Sözlü saldırganlık eğiliminin yüksek olması, insanların birbirleriyle sözlü/yazılı anlamda iletişime geçtiği siber ortamlarda görülen saldırganlığın/siber zorbalığın daha yüksek olması beklentisini getirmekte ve bu açıdan akla yatkın görünmektedir. Ancak söz konusu nüanslar detaylarda ortaya çıkmaktadır; çünkü genel sonuçlara göre katılımcıların tamamının siber zorbalık eğilimi oldukça düşüktür.

Dahası, katılımcıların yaşı yükseldikçe siber zorbalık eğilimlerinin azaldığı belirlenmiştir. Bu bulgu, literatürde siber zorbalık ile ilgili araştırmaların genellikle gençler üzerinde yapılmış olması durumunu haklılaştırmaktadır. Bununla bağlantılı olabilecek bir şekilde, bekar katılımcıların siber zorbalık eğilimlerinin evli katılımcılara göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. 264 katılımcı ile yapılan bu çalışmada, katılımcıların genelinde siber zorbalık

eğilimlerinin oldukça düşük olduğu bulunurken, 160 ergen katılımcı ile yaptıkları araştırma sonucunda Eroğlu vd. (2015: 101) katılımcıların %6.9'unun siber zorba, %8.7'sinin ise siber kurban olduğunu bulgulamışlardır.

Bu çalışmada hem saldırganlık hem de siber zorbalık eğilimlerinin katılımcıların eğitim durumuna göre istatistiksel olarak farklılık göstermediği belirlenmiştir. Dahası, Eroğlu vd. (2015: 101), kızların erkeklerden daha çok siber zorbalık davranışında bulunduğunu tespit etmişler ve bu bulguyu Türkiye'de kızların erkeklere göre daha fazla baskılanarak yetişiyor olmalarından dolayı, gerçek yaşamda dışa vuramadıkları agresif davranışlarını sanal ortamlarda ortaya çıkarmaları ihtimali ile açıklamışlardır. Bu çalışmada ise, erkek katılımcıların kadın katılımcılardan daha yüksek saldırganlık ve siber zorbalık eğiliminde oldukları bulunmuştur ve bu bulgu da literatürdeki kimi çalışmalar tarafından ((Erdur-Baker, 2010; Slonje ve Smith, 2008; Robson ve Witenberg, 2013) desteklenmektedir.

Son olarak, saldırganlık ve siber zorbalık eğilimi yüksek olan kişilerin severek takip ettiği televizyon dizilerinin de saldırganlık içereceğini öngören Hipotez 4, doğrulanmıştır. Katılımcıların en çok izlediği ilk üç dizi, *Çukur*, *Hercai* ve *Diriliş Ertuğrul* olarak tespit edilmiştir; dördüncü ve beşinci sırada yer alan en çok izlenen diziler ise *Çarpışma* ve *Söz* dizileridir. Elde edilen bulgulara göre katılımcılar arasında en yüksek saldırganlık eğilimine *Diriliş Ertuğrul* dizisini izleyenler, en düşük saldırganlık eğilimine ise *Çarpışma* dizisini izleyenler sahiptir. *Diriliş Ertuğrul*'un, Osmanlı Devleti'ne ismini vermiş olan Osman Bey'in oğlu Ertuğrul Gazi'nin ve mensup olduğu Kayı Boyu'nun devletleşme sürecinde meydana gelen savaş sahnelerinin açıkça fiziksel saldırganlık şeklinde yer alan bir dizi olması, en yüksek saldırganlık eğilimine sahip katılımcılar tarafından izleniyor olmasını anlamlı kılmaktadır. Diğer yandan, bir trafik kazası/çarpışma ile kaderleri kesişen dört karakterin acılı hayatlarını konu alan *Çarpışma* dizisinin ise saldırganlık eğilimi daha düşük katılımcılar tarafından takip ediliyor olması anlamlıdır.

Yine tabloya göre en yüksek siber zorbalık eğilimine *Çarpışma* dizisini izleyenler, en düşük siber zorbalık eğilimine ise *Söz* dizisini izleyenler sahiptir. *Çarpışma* dizisinde daha çok kişiler arası entrikalar, düşmanlıklar ile kin ve nefret içerikli bir konu bulunduğundan, siber zorbalık eğilimi yüksek kişilerin bu diziyi daha çok takip ediyor olması anlamlıdır. Öte yandan, *Söz* dizisi, askeri temalı bir dizi olduğundan, bu dizide gösterilen saldırganlık içerikli sahnelerin gündelik yaşamdaki kişiler arası saldırganlığa örnek teşkil ettiği söylenemez; dolayısıyla siber zorbalık eğilimi düşük kişiler tarafından daha çok izleniyor olması anlamlıdır.

Elde edilen tüm bulgulardan yola çıkılarak denilebilir ki, televizyonda takip edilen dizilerin izleyicileri üzerinde saldırganlığa yönlendirici etkisi vardır, ancak siber zorbalık boyutunda bakıldığında, televizyon dizilerinin içeriklerinden ziyade kişilerin genç ve bekar olma özelliklerinin daha büyük önem taşıdığı sonucuna varılmaktadır. Bu sonuç, sanal ortamlarda yapılan eylemlerin/paylaşımların taşıdığı riskler konusunda yetişkinlerin daha bilinçli ve temkinli olması ile açıklanabilir. Bu açıklamayı destekleyen birçok çalışma mümkündür. Örneğin, araştırmalara göre (Gerbner vd., 1986: 30), aile ve arkadaşlarıyla iyi ilişkileri olan kişiler, televizyon içeriklerinden gelen yetiştirme karşısında daha güçlüdürler, çünkü bu kişiler tek kaynaktan bilgilenmemektedirler, dolayısıyla gençlerin aile ve çevreleri tarafından doğru bir yönlendirmeye/bilinçlendirmeye ihtiyaç duyduğu görülmektedir. Dahası, Eroğlu vd. (2015: 101), aylık geliri 2000 TL'den düşük olan ailelerin çocuklarının daha fazla siber zorbalık davranışında bulduklarını tespit etmiş ve bunu, düşük gelirli ailelerdeki çocukların interneti bilinçsiz bir biçimde kullanmaları ihtimaliyle açıklamışlardır. Bu tespit de yine gençlerin sanal ortamlarda doğru davranışlarda bulunmak için doğru aile yönlendirmelerine ihtiyaç duyduklarını ortaya koyan örneklerden biridir; çünkü asgari geçim mücadelesi içerisinde olan ebeveynlerin, daha eğitilmiş ve varlıklı ebeveynlere kıyasla çocuklarıyla birebir ilgilenebildikleri kaliteli zaman dilimlerinin daha az olması muhtemeldir.

Benzer biçimde *The EU Kids Go Online Project* (Avrupalı Çocuklar Çevrimiçi Oluyor Projesi) (2014), kendine güvenen ve çocuklarının sanal ortamlarda risk altında olduğunu düşünen ebeveynlerin çocuklarının siber zorbalık riskinin daha düşük olduğunu öne sürmektedir. Ayrıca Eroğlu vd. (2015: 101-102), anneleri lise öğreniminden daha az bir öğrenim gören ergenlerin daha çok siber zorbalık davranışında bulunduğunu ve bunun da eğitimsiz annelerle çocuklarının siber ortamdaki davranışlara karşı bilinç oluşturacak gerekli ve yeterli konuşmaları yapamamaları ile ilgili olduğunu öne sürmüşlerdir. Bunun yanında, yaptıkları araştırmada babaların çocuklarıyla ilişkisinin siber zorbalık davranışıyla hiçbir ilgisi olmadığını bulgulamış, bunu da annelerin çocukların sorumluluklarını daha çok üstlerine almalarıyla açıklamışlardır.

Sonuç olarak bu çalışmada elde edilen veriler (evlenmemiş ve yaşı daha küçük katılımcıların siber zorbalık eğilimlerinin daha yüksek olması) doğrultusunda, siber zorbalık eğilimlerinin gençler arasında daha yaygın olduğu gerçeği doğrulanmakta ve bu doğrultuda saldırganlık içerikli televizyon dizilerinin etki etme derecesinin de, siber ortamlarda diğer kullanıcılara karşı saldırgan davranışlar sergilemenin de bilinçli yetişkinler ya da ebeveynler tarafından kontrol edilebileceği öngörüsünde bulunmayı mümkün kılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Anderson, C.A., Berkowitz, L., Donnerstein, E., Huesmann, L.R., Johnson, J.D., Linz, D., Malamuth, N.M., Wartella, E. (2003). The Influence of Media Violence on Youth. *Psychological Science in the Public Interest*, 4, 81-110.
- Ang, R.P., Tan, K.A., Mansor, A.T. (2011). Normative Beliefs About Aggression as a Mediator of Narcissistic Exploitativeness and Cyberbullying. *Journal of Interpersonal Violence*, 26(13), 2619-2634. DOI: <https://doi.org/10.1177/0886260510388286>
- Aoyama, I., Barnard-Brak, L., Talbert, T.L. (2011). Cyberbullying Among High School Students: Cluster Analysis of Sex and Age Differences and the Level of Parental Monitoring. *International Journal of Cyber Behavior, Psychology and Learning*. DOI: 10.4018/ijcbpl.2011010103
- Arıca, O.T. (2009). Psychiatric symptomatology as a predictor of cyberbullying among university students. *Eurasian Journal of Educational Research*, 34, 167-184.
- Arıca, O.T., Kınay, H., Tanrıku, T. (2012). Siber Zorbalık Ölçeği'nin İlk Psikometrik Bulguları. Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi, 17, 101-114.
- Archer, J. & Coyne, S. M. (2005). An integrated review of indirect, relational, and social aggression. *Personality and Social Psychology Review*, 9, 212-230. doi: 10.1207/s15327957pspr0903_2
- Baker, Ö.E., Kavşut, F. (2007). Akran Zorbalığının Yeni Yüzü: Siber Zorbalık. *Eurasian Journal of Educational Research*, 27, 31-42.
- Balakrishnan, V. (2015). Cyberbullying Among Young Adults in Malaysia: The Roles of Gender, Age and Internet Frequency. *Computers in Human Behavior* 46, 149-157. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.01.021>
- Bandura; Ross; Ross (1963), "Imitation of Film-Mediated Aggressive Models", *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 66, 3-11.
- Beran, T., & Li, Q. (2005). Cyber-harassment: A study of a new method for an old behavior. *Journal of Educational Computing Research*, 32 (3), 265-277.
- Bulunmaz, B. (2015). Yeni Medyada Nefret Söylemi ve Üniversite Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 73-88.
- Burton, K.A., Florell, D., Wygant, D.B. (2013). The Role of Peer Attachment and Normative Beliefs About Aggression on Traditional Bullying and Cyberbullying. *Psychology in the Schools*, 50(2), 103-115. DOI: 10.1002/pits.21663
- Bushman, B.J., Huesmann, L.R. (2006). Short-Term and Long-Term Effects of Violent Media on Aggression in Children and Adults. *Arch Pediatr Adolesc Med.*, 160(4): 348-352. DOI: 10.1001/archpedi.160.4.348 Erişim: <https://jamanetwork.com/journals/jamapediatrics/article-abstract/204790>
- David-Ferdon, C., & Hertz, M. F. (2007). Electronic media, violence, and adolescents: An emerging public health problem. *Journal of Adolescent Health*, 41, 1-5.
- Dilmaç, B. (2009). Psychological needs as a predictor of cyber- bullying: A preliminary report on college students. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 9, 1291-1325.
- Demirtaş Madran, H.A. (2012). Buss-Perry Saldırganlık Ölçeğinin Türkçe Formunun Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 23, 1-6.
- Dooley, J.J., Pyzalski, J. and Cross, D. (2009), Cyberbullying versus face-to-face bullying: a theoretical and conceptual review, *Journal of Psychology*, Vol. 217 No. 4, pp. 182-188.
- Dubow, E.F., Miller, L.S. (1996). "Television Violence Viewing and Aggressive Behavior". *Tuning in to Young Viewers* içinde, (Ed.) Tannis M. MacBeth, Sage Publications, s. 117-149.
- Erdur-Baker, Ö. (2010). Cyber-Bullying and its Correlation to Traditional Bullying: Gender and Frequent and Risky Usage of Internet-Mediated Communication Tools. *New Media and Society*, 21(1), 109-125.
- Eroğlu, Y., Güler, N. (2015). Koşullu Öz-Değer, Riskli İnternet Davranışları ve Siber-Zorbalık/Mağduriyet Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Sakarya University Journal of Education*, 5(3), 118-129.

- Eroğlu, Y., Aktepe, E., Akbaba, S., Işık, A., Özkorumak, E. (2015). The Investigation of Prevalence and Risk Factors Associated With Cyber-Bullying and Victimization. *Education and Science*, 40(177), 93-107. Doi: 10.15390/EB.2015.3698
- EU Kids Go Online Project (2014). Erişim adresi: <http://www2.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/Home.aspx>
- Galen, B. R. & Underwood, M. K. (1997). A developmental investigation of social aggression among children. *Developmental Psychology*, 33, 589-600. doi: 10.1037/0012-1649.33.4.589
- Gámez-Guadix, M., Orue, I., Smith, P.K., Calvete, E. (2013). Longitudinal and Reciprocal Relations of Cyberbullying With Depression, Substance Use, and Problematic Internet Use Among Adolescents. *Journal of Adolescent Health*, 53, 446-452. Doi:
- Gerbner, G., Gross, L., Morgan, M., Signorielli, N. (1986). Living With Television: The Dynamics of the Cultivation Process. *Perspectives on Media Effects* içinde, s. 17-40, Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Hamer, E.H., Konjin, E.A. (2015). Adolescents' Media Exposure May Increase Their Cyberbullying Behavior: A Longitudinal Study. *Journal of Adolescent Health*, 56, 203-208.
- Harman, J. P., Hansen, C. E., Cochran, M. E., & Lindsey, C. R. (2005). Liar, liar: Internet faking but not frequency of use affects social skills, self-esteem, social anxiety, and aggression. *CyberPsychology & Behavior*, 8 (1), 1-6.
- Hoff, D.L., Mitchell, S.N. (2009). Cyberbullying: Causes, Effects, and Remedies. *Journal of Educational Administration*, 47(5), 652-665. Doi: <https://doi.org/10.1108/09578230910981107>
- Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2008). Cyberbullying: An exploratory analysis of factors related to offending and victimization. *Deviant Behavior*, 29, 129-156.
- Huesmann, L.R. (1982). Television Violence and Aggressive Behavior. Erişim: <https://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/83374/1982.Huesmann.TelevisionViolence%26AggressiveBehavior.Televi%26Behavior.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Juvonen, J., & Gross, E. F. (2008). Extending the school grounds? Bullying experiences in cyberspace. *Journal of School Health*, 78, 496-505.
- Kaymak Özmen, S. (2004). Aile İçinde Öfke ve Saldırganlığın Yansımaları. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(2), 27-39.
- Kowalski, R.M., Limber, S.P. (2007). Electronic bullying among middle school students. *Journal of Adolescent Health* 4(6), 22-30. doi:10.1016/j.jadohealth.2007.08.017
- Landstedt, E., Persson, S. (2014). Bullying, Cyberbullying and Mental Health in Young People. *Scandinavian Journal of Public Health*. DOI: <https://doi.org/10.1177/1403494814525004>
- Li, Q. (2006). Cyberbullying in Schools: A Research of Gender Differences. *School Psychology International*, DOI: <https://doi.org/10.1177/0143034306064547>
- Lyon, D. (1997). Cyberspace Sociality: Controversies Over Computer-Mediated Relationships. In *The Governance of Cyberspace: Politics, Technology and Global Restructuring*, (Ed.) Brian D. Loader, Routledge.
- McGerty, L.J. (2000). "Nobody Lives Only in Cyberspace": Gendered Subjectivities and Domestic Use of the Internet. *CyberPsychology & Behavior*, 3(5), DOI: <https://doi.org/10.1089/10949310050191863>
- Mitchell, K. J., Ybarra, M. L., & Finkelhor, D. (2007). The relative importance of online victimization in understanding depression, delinquency, and substance use. *Child Maltreatment*, 12, 314-324.
- Morgan, M. (2002), Violence and Effects Research, Television Studies, T. Miller (ed.), British Film Institute, London.
- Morgan, M., & Signorielli, N. (1990). Cultivation analysis: Conceptualization and methodology. Nancy Signorielli ve Michael Morgan (Ed.). *Cultivation analysis: New directions in media effects research* içinde (ss. 13-34). London: Sage Publication.
- National Institute of Mental Health. Television and Behavior: 10 Years of Scientific Progress and Implications for the Eighties. Washington DC: US Government Printing Office; 1982.
- Olweus, D. (1994). Bullying at School. In *Aggressive Behavior: Current Perspectives*, (Ed.) L. Rowell Huesmann, pp. 97-130, Springer, Boston, MA, DOI: <https://doi.org/10.1007/978-1-4757-9116-7>

- Özdemir, M., Akar, F. (2011). Lise Öğrencilerinin Siber-Zorbalığa İlişkin Görüşlerinin Bazı Değişkenler Bakımından İncelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 4(4), 605-626.
- Özer, Ö. (2010). Medyanın ideolojik şiddeti. *Medyada şiddet kültürü: Bu öyküde sen anlatılıyorsun* içinde (ss. 523-546). İstanbul: Literatürk Yayınları.
- Özer, Ö. (2017). Medyada Şiddet Kullanımı: Şiddet Ekonomisi, Medyanın İdeolojik Şiddeti ve Yetiştirme Kuramı Açısından Bir Değerlendirme. *Marmara İletişim Dergisi*, 27, 1-19. DOI: 10.17829/midr.20172729519
- Patchin, J., and S. Hinduja. (2006). Bullies moves beyond the schoolyard: A preliminary look at cyberbullying. *Youth Violence and Juvenile Justice* 4(2), 148–169. DOI: 10.1177/1541204006286288
- Pornari, D. C. ve Wood, J. (2009). Peer and cyber aggression in secondary school students: the role of moral disengagement, hostile attribution bias, and outcome expectancies. *Aggressive Behavior*, 36, 81-94.
- Potter, W. J. (1999). *On Media Violence*. London: Sage Publications.
- Pronk, R. E. & Zimmer-Gembeck, M. J. (2010). It's "mean," but what does it mean to adolescents? Relational aggression described by victims, aggressors, and their peers. *Journal of Adolescent Research*, 25, 175-204. DOI: 10.1177/0743558409350504
- Pyzalski, J. (2012). From Cyberbullying to Electronic Aggression: Typology of the Phenomenon. *Emotional and Behavioral Difficulties*, 17(3-4), 305-317. DOI: <https://doi.org/10.1080/13632752.2012.704319>
- Raskauskas, J., Stoltz, A.D. (2007). Involvement in Traditional and Electronical Bullying Among Adolescents. *Developmental Psychology*, 43(3), 564-575. DOI: 10.1037/0012-1649.43.3.564
- Robins, K. (1995). Cyberspace and the World We Live In. *Body & Society*. DOI: <https://doi.org/10.1177/1357034X95001003008>
- Robson, C., Witenberg, R.T. (2013). The Influence of Moral Disengagement, Morally-Based Self-Esteem, Age and Gender on Traditional Bullying and Cyberbullying. *Journal of School Violence*, 12(2), 211-231. DOI: <https://doi.org/10.1080/15388220.2012.762921>
- Savage, M.W., Tokunaga, R.S. (2017). Moving Toward a Theory: Testing an Integrated Model of Cyberbullying Perpetration, Aggression, Social Skills and Internet Self-Efficacy. *Computers in Human Behavior*, 71, 353-361. DOI: <http://dx.doi.org/10.1016/j.chb.2017.02.016>
- Signorielli, N. (2005). *Violence in the Media: A Reference Handbook*. ABC Clio inc., Santa Barbara, California.
- Slonje, R., Smith, P.K. (2008). Cyberbullying: Another Main Type of Bullying? *Scandinavian Journal of Psychology*, 49, 147-154.
- Smith, P.K., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S., Tippett, N. (2008). Cyberbullying: Its Nature and Impact in Secondary School Pupils. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49(4), 376-385. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2007.01846.x>
- Şahin, M., Sarı, S.M., Ömer, Ö., Er, S.H. (2010). Lise Öğrencilerinin Siber Zorba Davranışlarda Bulunma ve Maruz Kalma Durumlarına İlişkin Görüşleri. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, 257-270.
- Taylan, H.H. (2011). Televizyon Programlarındaki Şiddetin Yetiştirme Etkisi: Konya Lise Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26, 355-367.
- Tokdemir, M., Deveci, S.E., Baransel Isır, A., Açık, Y., Yağmur, M., Gülbayrak, C., Türkoğlu, A. (2009). A Comparison of the Approach to Physical Violence Amongst Primary School Students in Regard to the TV Programs They Watch. *Türkiye Klinikleri* 6(2), 74-85.
- Willard, N. (2007). *Educator's Guide to Cyberbullying and Cyberthreats*. Erişim: <https://education.ohio.gov/getattachment/Topics/Other-Resources/School-Safety/Safe-and-Supportive-Learning/Anti-Harassment-Intimidation-and-Bullying-Resource/Educator-s-Guide-Cyber-Safety.pdf.aspx>
- Williams, K. R. ve Guerra, N. G. (2007). Prevalence and Predictors of Internet Bullying. *Journal of Adolescent Health*, 41, 14-21.
- Wong-Lo, M., Bullock, L.M., Gable, R.A. (2011). Cyber-Bullying: Practices to Face Digital Agression. *Emotional and Behavioral Difficulties*, 16(3), 317-325. DOI:10.1080/13632752.2011.595098

Ybarra, M. L., & Mitchell, K. J. (2007). Prevalence and Frequency of Internet Harassment Instigation: Implications for Adolescent Health. *Journal of Adolescent Health, 41*, 189-195.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:03.02.2020 ✓Accepted/Kabul:20.02.2020

DOI: 10.30794/pausbed.684026

Araştırma Makalesi/ Research Article

Bilge, F. Z. (2020). "Her Speech Is Nothing": The Communicative Function of Songs in Ophelia's Mad Scene", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 39, Denizli. s. 105-116.

"HER SPEECH IS NOTHING": THE COMMUNICATIVE FUNCTION OF SONGS IN OPHELIA'S MAD SCENE*

F. Zeynep BİLGE**

Abstract

Music and drama are known to have a close relationship since the birth of Greek tragedy. This study suggests that Ophelia uses songs and singing as an alternative language in communicating her emotions. In IV.v, which is also referred to as Ophelia's mad scene, she comments upon her personal experiences concerning her relationship with Hamlet and the death of her father Polonius through singing. This paper aims at displaying the reason why Ophelia requires a different mode of communication other than verbal language. After discussing the submissive and silent role that is attributed to Ophelia in Hamlet, the fragments of songs she sings in IV.v are analysed through a close reading of the text. While investigating what these songs indicate in this particular context, musical conventions of Shakespeare's time are also discussed.

Keywords: *Shakespeare, Hamlet, Ophelia, Singing characters, Literature-music.*

"SÖZLERİNDE BİR ANLAM YOK": OPHELIA'NIN DELİLİK SAHNESİNDEKİ ŞARKILARIN İLETİŞİMSEL İŞLEVİ

Özet

Müzik ve tiyatronun antik Yunan tragedyasının doğuşundan bu yana yakın ilişki içinde oldukları bilinmektedir. Bu çalışma Ophelia'nın duygularını karşı tarafa iletme için şarkıları ve şarkı söylemeyi alternatif bir dil olarak kullandığını iddia etmekte. Ophelia'nın delilik sahnesi olarak da tanımlanan IV. Perde V. Sahne boyunca Ophelia, Hamlet ile olan ilişkisine ve babası Polonius'un ölümüne ilişkin deneyimlerini şarkılar aracılığıyla yorumlar. Bu makale Ophelia'nın neden sözlü dile alternatif bir dil kullanmaya ihtiyacı olduğunu gözler önüne sermeyi amaçlamaktadır. Hamlet oyununda Ophelia'ya yüklediği itaatkar ve sessiz rolün tartışılmasının ardından Ophelia'nın IV. Perde V. Sahnede söylediği şarkılar yakın okuma tekniğiyle incelenir. Bu şarkıların söz konusu bağlamda ne anlama geldiklerinin incelenmesi sürecinde Shakespeare'in dönemindeki müzikal uzlaşımlar da tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Shakespeare, Hamlet, Ophelia, Şarkı söyleyen karakterler, Edebiyat-müzik.*

*This study is derived from F. Zeynep Bilge's PhD dissertation "An Alternative Mode of Communication: Songs and Singing in Shakespeare's Tragedies." Advisor: Assoc. Prof. Murat Seçkin. Istanbul University, Department of English Language and Literature, 2008.

**Asst. Prof., Mimar Sinan Fine Arts University, Department of Western Languages and Literatures, MSGSU Fen Edebiyat Fakültesi, İSTANBUL. e-posta:zeynep.bilge@msgsu.edu.tr (orcid.org/0000-0002-6217-8280)

Music has always had a significant role in drama since the ancient times. As Nietzsche demonstrates in *The Birth of Tragedy*, “the tragic art of the Greeks was really born of the spirit of music” (Nietzsche, 1995: 60). The intermingled nature of music and drama is embodied by the Greek chorus, who use music and singing, while commenting on dramatic action. The relationship between music and drama is not limited with the Greek chorus anymore and instrumental music, as well as singing, introduces a separate sign-system to the dramatic world, which is fundamentally defined with its emphasis on verbal language. Songs, which can be defined as “the integration of both melody and speech – music and language,” (Mithen, 2005: 53) are significant in displaying a separate form of communication between the singer and the listener. This study primarily focuses on the fragments of songs Ophelia sings in her mad scene since they function as an attempt to communicate her emotions concerning love and death. Through a close reading of the ballads she sings in IV.v, this paper suggests that Ophelia uses songs and singing as an alternative medium for communication since she is not heard or understood within the limits of verbal language.

Before analysing Ophelia’s mad scene in detail, one should note that she is not the only character who is related to music in the play. As Claudius enters and leaves the stage, he is accompanied with flourish sounds, which are traditionally associated with kingship and authority. When Hamlet and his company are awaiting the Ghost, Claudius’ presence in Elsinore is reminded as soon as the stage directions point out “a flourish of trumpets, and two pieces [of ordnance] go off” (I.iv). Nevertheless, the trumpet call is not only associated with political authority. In II.ii, it is used to announce the entrance of the players. Considering the close relationship between Claudius and the sound of trumpets, it can be suggested that there is a correlation between the presentation of Claudius and the players: “it seems that this flourish is closely linked both with the hypocrisy of the king – hence the royal flourish – and with the professional hypocrites, the players – hence the advertisement” (Long, 1971: 107-8).

Hamlet, too, is related to music on a different level. Although he does not sing throughout the play¹ he refers to various songs: For instance, he quotes the first lines of old ballads such as “O Jephthah, judge of Israel” (II.ii.400) and “For O, for O, the hobby-horse is forgot” (III.ii.133). Furthermore, the allusion to playing musical instruments in his argument with Rosencrantz and Guildenstern is indicative of his musical knowledge, which can be linked to the Elizabethan sense of harmony emphasizing notions such as *musica mundana*, *musica humana* and *musica instrumentalis*²:

Ham. You would play upon me; you would seem to know my stops; you would pluck out the heart of my mystery; you would sound me from my lowest note to the top of my compass: and there is much music, excellent voice, in this little organ; yet you cannot make it speak. ‘Sblood, do you think I am easier to be play’d on than a pipe? Call me what instrument you will, though you can fret me, you cannot play upon me. (III.ii.355-363)

While Hamlet makes a correlation between playing musical instruments and tricking or manipulating a human being, Ophelia becomes the embodiment of music in the following act. IV.v is almost totally dedicated to Ophelia and music. However, the reason why she uses songs as a medium for communication can be found in her portrayal in the previous acts. Throughout the play, Ophelia is defined through her relation to certain male characters: she is a sister who needs to be warned against young men, particularly Hamlet; she is a daughter who should obey her father; she is a once-loved woman who should go to a nunnery; she is a bait who will help the King to understand the real reason of Hamlet’s discomfort; she is a fair young woman whom the Queen assumes that her son is in love with. In other words, Ophelia is in most cases defined through her relation to the male characters, who (try to) dominate over her. It is also significant that her portrayal is utterly in accordance with her name: As Jenkins discusses in his explanation of “Dramatis Personae”, “Filia” in Ophelia’s name means “daughter” in Latin, which clearly underscores her role within society. Furthermore, the name “Ophelia” derives

1 The social conventions of the era would not allow him to sing because “the frequent and unsolicited performance of music by members of the aristocracy is vigorously condemned, with a reminder that, were such activity to be pursued, class distinctions between a nobleman and his music-performing servants would be broken down” (Sternfeld, 1963: 54).

2 In *De institutione musica* Boethius introduces three categories of music: *Musica instrumentalis* (instrumental music); *Musica humana* (music and harmony of the body and spirit); *Musica mundana* (music of the spheres). *Musica mundana* is the most supreme of these categories for it requires the perfect unity of the four elements: fire, water, earth and air. The Elizabethan period in search for the perfect unity of the four elements emphasizes *musica mundana*, while aiming at establishing a perfect monarchy.

from Greek and means “succour”, and there is possibly a link between Ophelia and Aphelia meaning “innocence”, which is a proper adjective for Ophelia’s portrayal within the play (Shakespeare, 1997: 163).

When Ophelia is first introduced in I.iii, two concepts are accentuated: Her vulnerability before Hamlet’s passion, and fear. In this context, Laertes uses the word “fear” and its synonyms repeatedly, while addressing Ophelia:

Fear it, Ophelia, *fear* [emphasis added] it, my dear sister,

And keep you in the rear of your affection

Out of the shot and danger of desire.

...

Be wary [emphasis added] then: best safety lies in *fear* [emphasis added]. (I.iii.33-43)

Laertes’ emphasis on fear reflects the insecurity spreading over the whole country and the totality of the play³. Moreover, Laertes tries to dominate his sister and put an end to the possibility of a relationship between her and Hamlet by using fear as a weapon. This attitude is an attempt to suppress Ophelia. However, Ophelia’s response to her brother’s relatively long advice is significant for she is not totally silent and obedient, while she is alone with her brother:

I shall th’effect of this good lesson keep

As watchman to my heart. *But* [emphasis added] good my brother,

Do not [emphasis added] as some ungracious pastors do,

Show me the steep and thorny way to heaven,

Whiles like a puff’d and reckless libertine

Himself the primrose path of dalliance treads,

And recks not his own rede. (I.iii.45-51)

Although, on the surface, Ophelia is presented as a fully obedient and silent sister/daughter, she warns her brother after listening to his warning because Laertes has not yet proved himself as a patriarch. Hence, although he is above Ophelia within the male-dominated social hierarchy by simply being her brother, she can take the liberty of responding to him to a certain extent. The way she is addressing her brother also reveals that she is aware of the corruption in this social structure.

Yet, Ophelia’s attitude towards her father is utterly different. The switch in her tone is evidently the result of the fact that Polonius, being the head of the family, has an undeniable authority over his children. Although there are many instances throughout the play suggesting that Polonius is not an adequate patriarch, this does not damage his power over his own family. Moreover, Polonius’ attitude towards his daughter Ophelia is largely severe; he, unlike Laertes, seems to be questioning Ophelia rather than giving her advice. The dialogue between the father and the daughter reflects a relationship that is based on strict rules and obedience, which can be observed through the last words they utter:

Pol. Look to’t, I charge you. Come your ways.

Oph. I shall obey, my lord. (I.iv.135-6)

---

³ One should note that even the opening scene of the play focuses on guarding and watchwords as indicators of the need for security. The feeling of insecurity is present on both personal and public levels throughout the play.

This conversation reflects how patriarchal social structure proclaims the relationship between the male and the female: Within this relationship the female is expected to obey the male as he is the establisher of the system. Not only within this particular dialogue but in general, the role that is attributed to Ophelia is that of the addressee rather than the addresser. Hence, the basic function of language, producing a thought and presenting it through social communication, is obstructed for Ophelia. From this point of view, she has to use a medium for communication other than verbal language in order to express her emotions and opinions more openly: “*The speaking subject uses la langue to construct there the syntax or logic of his discourse: a (subjective, personal) language in la langue (a neutral social structure)*” (Kristeva, 1989: 268).

Songs function as a subjective and personal language, and enable the singing character to -at least, try to- construct his/her own subjectivity by becoming the addresser. In this context, Ophelia’s songs can be classified as discourse, when Kristeva’s definition is taken into consideration:

Discourse implies first the participation of the subject in his language through his *speech, as an individual.*

...

The term “discourse” ... designates any enunciation that integrates in its structure the locator and the listener, with the desire of the former to influence the latter. (Ibid.:11)

Although, while singing fragments of songs Ophelia does not solely desire to influence her audience, she arouses feelings such as pity, fear, curiosity and even anger in her listeners. However, she cannot manage to make her fictitious listeners comprehend what she genuinely means by singing these particular songs. The anonymous gentleman introduces Ophelia before her entrance in such a way that there is almost no chance for her audience to fully understand her for he creates prejudice against Ophelia: “*Her speech is nothing, / Yet the unshaped use of it doth move / The hearers to collection*” (IV.v.7-9). In this quotation the Gentleman becomes the mouth of patriarchal structure and defines Ophelia’s speech as “nothing”⁴.

The Gentleman portrays her as a person speaking nonsense, which resembles the depiction of madness. While discussing the relationship between language and madness, Foucault focuses on two aspects of this relationship. Considering the expulsion of the madman (since those, who consider themselves to be “normal”, have the urge to keep madmen away), the only person he can at least try to communicate with is the psychiatrist, and the madman finds himself functioning as silence within the “*language of psychiatry, which is a monologue of reason about madness*” (Foucault, 2005: xii). Furthermore, the Gentleman’s portrayal of Ophelia is reminiscent of what Foucault calls the “wind of madness”:

In madness equilibrium is established, but it masks that equilibrium beneath the cloud of illusion, beneath feigned disorder; the rigor of the architecture is concealed beneath the cunning arrangement of these disordered violences. The sudden bursts of life, the random gestures and words, the *wind of madness* that suddenly breaks lines, shatters attitudes, rumples draperies – while the strings are merely being pulled tighter – this is the very type of baroque *trompe-l’oeil*. (Ibid.:30)

According to Foucault, madness is similar to *trompe-l’oeil*, which is an art technique that tricks the eye by creating an optical illusion. Throughout the play, it is relatively easy for most of the characters to associate Hamlet with madness because his dialogues with the guardians of the social order can be regarded as an example of the “wind of madness”. It can be argued that Hamlet, with his irrelevant replies to Polonius and Claudius emphasizes the arbitrariness of verbal language. Hence, both Hamlet’s random words and Ophelia’s random and impromptu songs intent to express their opinions and emotions. Although madness functions as a mask for Hamlet⁵, Ophelia’s freedom from social constraints turns her to a mad woman.

Ophelia, unlike Hamlet, constructs a subjective medium of communication, while singing various old ballads. The musical aspect of her personal language has the potential to create a distance between her words and her

---

⁴ It is also worth mentioning that “nothing” used to refer to the female genitalia in the Elizabethan period. The emphasis on the lack in the depiction of the female is a reflection of the phallus-oriented patriarchal structure.

⁵ One inevitably recalls Polonius’s description of Hamlet: “*though this be madness, yet there is method in’t*” (II.ii.205)

audience. Due to the difference between how a word is spoken and sung, the listener may pay more attention to the melody than the lyrics, especially when a song is heard for the first time.

While examining the fragments of songs Ophelia sings, one should not overlook the image of the singing individuals, especially women in Shakespeare's day. Referring to Castiglione's *Cortegiano*, Sternfeld argues that Ophelia's behaviour is "*strange, indeed, and contrary to all sense of propriety*" (Sternfeld, 1963: 54) for a member of the Elizabethan gentility.

The alignment of music and the female voice is in fact a double-edged sword. On the one hand, the perception of music's inarticulateness and sensual immediacy gives a singing Ophelia (and occasionally Hamlet) the effect of speaking outside of logocentric, male discourse [...] Music's discursive promiscuity—its susceptibility to endless interpretation—makes it vulnerable to colonization by the image, making the loud, singing woman almost indistinguishable from the silent, "stony" figure whose meaning is controlled by others. (Ortiz, 2011: 47)

Ophelia's desire to communicate through songs is mostly effected by how she is perceived as a singing individual. Music's power to express is dependant of the listener, suggesting that it is the audience who determines whether a message is successfully transmitted through a dialogue or not. Ophelia's audience consists of both the public and the personal and thereby, she is different from another female member of the gentry, Desdemona, who sings the Willow Song in *Othello* "*in the privacy of her bed-chamber with only her maid as an involuntary audience*" (Sternfeld, 1963: 54). Ophelia, however, sings one song after another before the Danish court, and this behaviour is considered to be inappropriate according to the etiquette rules. The nature of her audience is also important in analysing the songs because quite a number of these songs seem to be directed to particular member(s) of her audience. This is simply because these fragments of songs are "*integral parts of the plot in a dramatic sense and of the surrounding dialogue in a verbal sense*" (Ibid.:53).

Although most of the editions lack any reference to the lute, the stage direction in IV.v in the First Quarto is as follows: "*Enter Ofelia playing on her lute and her haire downe singing*" (Seng, 1967: 131-2). Her appearance is considered to be a sign of her psychological state because "*hair let down was a conventional sign of a woman in a high emotional state, if not necessarily one of madness*" (Lindley, 2006: 154). Moreover, Lindley suggests that "*her disordered hair might link her to the prophetess Cassandra, who appears in Troilus and Cressida 'with her hair about her ears' (2.2.97), and thereby underscore the anxiety with which Gertrude and Claudius greet her*" (Ibid.). Neither Ophelia nor Cassandra is truly heard within the realm of verbal language. Ophelia is treated like Cassandra, who is unheard as a harbinger of disaster and misfortune. From this point of view, these two women are totally misunderstood and mistreated by the patriarchal structure, which has the tendency to label the female as mad and dangerous.

The first song Ophelia sings opens up with the line "*How should I your true love know*", and not only focuses on love but also death, and the loss of the loved one exemplifying the argument that "*Shakespeare's invocations of ballads call forth two qualities in particular: pastness and passion*" (Smith, 2006: 196). What makes this song significant is that Ophelia starts singing it right after the Queen's question, "*How now, Ophelia?*", which turns the song into a direct answer to the Queen. Hence, it is possible to argue that this song, on a certain level, is directed to the Queen:

How should I your true love know
From another one?
By his cockle hat and staff
And his sandal shoon. (IV.v.23-26)

From this point of view, the love that is questioned in the first two lines is that of the Queen, who marries her brother-in-law right after her husband's sudden death. It is especially significant that Ophelia's first song begins with an emphasis on hypocrisy – a concept which is utterly vital in terms of the reason that lies behind her

discord. Many critics argue that this song is “a ‘badly damaged version’ of the ancient tune called ‘Walsingham,’ an extremely popular tune in Shakespeare’s day” (Seng, 1967: 136). The fact that there are multiple “Walsingham” tunes that have survived makes it difficult to know for certain the original tune that was used by Shakespeare during the first performances. However, it is possible to draw a parallelism between the story that is told in this song and Ophelia’s version. In the original ballad, a deserted lover meets a pilgrim coming from Walsingham. Since his lover also went to Walsingham, he tries to describe her to find out if the pilgrim has seen her on his way. While describing the lover, Ophelia employs gender exchange for her “voice substitutes for the distraught (male) lover of the ballad” (Wilson, 2011: 95). Hence, the first song Ophelia sings turns out to be a combination of male expression and her personal medium for communication. As soon as she attracts the audience’s attention (both on and off the stage), she starts mourning for an unknown “he”. As Leslie Dunn suggests, Ophelia’s private language becomes largely performative: “When Ophelia sings, she takes on a mask of performance: her personal voice is estranged, filtered through the anonymous voices of the ballads, multiplying, and thereby rendering indeterminate the relationships between singer, personae, and audience” (Dunn, 1994: 58).

Ophelia has to put on a symbolic mask of performance in order to be heard in the male constructed Symbolic. As soon as she manages to be heard (not necessarily understood completely) she leaves all those masks behind and hence presents an identity beyond both her social roles and the personae in the songs she is singing. She frees herself and the personae from the boundaries that exist in the Symbolic by establishing a new self, while combining her own identity with the persona in the songs. In other words, the contents of the songs are mingled with Ophelia’s own story.

The common point in the different versions of the Walsingham song is the search for the missing lover, which immediately reminds us of Hamlet, who leaves Elsinore after murdering Polonius. However, as soon as Ophelia sings the line “He is dead and gone, Lady,” the audience is reminded of the other half of the reason for her misery: the death of her father.

Larded with sweet flowers
Which bewept to the grave did not go
With true love showers. (IV.v.38-40)

Although the statement about the burial of a man without the presence of loved ones accompanying him with “true love showers” may also be an allusion to Hamlet, who is sent to England for his execution, it undoubtedly refers to Polonius’s burial, which takes place “in hugger-mugger” (IV.v.84). Moreover, the song’s theme of burial may also be considered to be a foreshadowing of Ophelia’s own barren burial.

Nevertheless, there is an evident change in Ophelia’s tone when Claudius addresses her directly. Ophelia and Claudius’ dialogue is in accordance with Foucault’s argument that the mad man/woman becomes silence – and hence, invisible – in a conversation:

King. How do you, pretty lady?
Oph. Well, good dild you. They say the owl was a baker’s daughter. Lord, we know what we are, but know not what we may be. God be at your table.
King. Conceit upon *her* [emphasis added] father.
Oph. Pray let’s have no words of this, but when they ask you what it means, say you this. (IV.v.41-47)

Ophelia, thereupon, starts singing the Valentine song. Although in the beginning of this conversation Claudius directly addresses Ophelia by using the personal pronoun “you”, her response involving the owl and the baker’s daughter provokes a change in Claudius’ direction. The reference to this folktale is apparently indicative of Ophelia’s symbolic language. It depicts the owl as a mournful bird singing for the death of love; yet, Jenkins in his notes to the text also suggests that “the owl’s cry, traditional signal of disaster, may betoken the loss of a maidenhead” (Shakespeare, 1997: 533). Once again, Ophelia combines death and love through her powerful

mode of expression. Claudius either fails in comprehending what Ophelia means by her response or refuses to acknowledge her message. Either way, after Ophelia's response Claudius no longer considers her as an interlocutor. Although the text illustrates a dialogue between Ophelia and Claudius only, Claudius expels her the moment he uses "her" as the possessive determiner. Thereby, from Claudius' point of view, Ophelia can only function as the object of this conversation. Despite his effort to exclude Ophelia, she continues to address him directly indicating her desire and persistence to remain a part of the dialogue.

The distracted Ophelia, who has been singing about death and love, starts singing a Valentine song which evidently has sexual connotations. The context of the song is a reflection of Claudius's portrayal in the play. Claudius is associated with lust and passion throughout the play precisely because of his relation to his "*sometimes sister, now...queen*" (I.ii.8). The sexual references in this song are also an allusion to the "disaster" both Laertes and Polonius warn Ophelia against in I.iii. Hence, although it is possible to draw a link between the way Claudius is portrayed within the play and this song, it is also impossible not to denote that it is a reference to Hamlet and Ophelia's relationship:

Tomorrow is Saint Valentine's day,
All in the morning betime,
And I a maid at your window,
To be your Valentine.
Then up he rose, and donn'd his clo'es,
And dupp'd that chamber door,
Let in the maid that out a maid
Never departed more. (IV.v.48-55)

Since the written text presents no evidence that Hamlet and Ophelia's relationship has a sexual aspect, this song reflects "*the distorted vision of the world that Polonius and Laertes impress on Ophelia*" (Seng, 1967: 148), and thereby it does not stand in harmony with Ophelia's innocence that is stressed throughout the play.

Not only the themes of Ophelia's songs, but also her fictitious audience changes during this scene. After singing the Valentine Song, Ophelia leaves the stage and re-enters following Laertes' entrance with his followers. Thereat her next song focuses on the theme of death because her brother reminds her of their father's murder. Hence, the themes of her songs are strongly related to her fictitious audience, which means that although she is portrayed as if she were not aware of the people listening to her, she seems to be addressing them directly.

The first fragment of song she sings in front of her brother is composed of two lines only: "*They bore him bare-fac'd on the bier, / And in his grave rain'd many a tear -*" (IV.v.164-165). Due to lack of any evidence related to its origin, it is only possible to focus on this fragment's dramatic function in terms of its subject matter within Ophelia's dialogue with her audience. These two lines are significant for they bring the tension down in two different aspects: Firstly, Ophelia seems to be calmed down after her Valentine song, which seems to be quite energetic and rhythmic in terms of its meter. Secondly, Laertes, who enters the stage with his company utterly angrily after receiving the news of his father's death, is immensely moved by the appearance of his sister singing this song. Although it would be impossible to argue that his anger is totally replaced by sadness or pity, it is obvious that Laertes is not as active and furious as he has been before Ophelia's entrance. Moreover, the image of the dishevelled young woman changes the atmosphere of the scene where a group of angry man are shouting "*Laertes shall be king, Laertes king*" (IV.v.108). When Ophelia re-enters the stage, the realm of the male and the public, which is considered to be based on physical action, is replaced by the realm of the female and the personal, which is considered to be based on emotions, as far as patriarchal structure is concerned. Nevertheless, it is obvious that Ophelia's current situation gives Laertes stronger motivation for revenge.

The next song Ophelia refers to in front of her brother, is a song about Robin, which is argued to be part of a well-known ballad in Shakespeare's time: "*For bonny sweet Robin is all my joy*" (IV.v.184). Ophelia sings only one line of this song and musicologists remark that there may be more than thirty sources for the music of this particular piece. It is suggested that all these sources, some of which are composed by John Dowland, are instrumental. No matter what the original tune was like, Seng suggests that "*Bonny Robin's songs deal with lovers, unfaithfulness and extra-marital affairs*" (Seng, 1967: 153), which is also in accordance with the way Hamlet perceives his mother's marriage to his uncle. Besides, various critics suggest different layers of meaning concerning the function of this song within this context. One of these views focuses on the assumption that "Robin" is a word that is used for the male sexual organ. The second view on this line concerns Elizabethan England rather than Denmark because Sweet Robin has a connotation for the Elizabethan audience since the Earl of Leicester, in Shakespeare's time, is referred to as Queen Elizabeth's sweet Robin as Jenkins in his comments highlights (Shakespeare, 1997: 542-3). This line, then, immediately reminds Shakespeare's contemporaries of the Earl of Leicester, who is suggested to be the Queen's lover. What is remarkable about this relationship is that, although there was much rumour about a love affair between Queen Elizabeth and the Earl of Leicester, they were not officially united. This allusion, inevitably, underscores the problem of reproduction and inheritance both in England and the fictitious Danish court in Shakespeare's play.

Howbeit, the most common view on the name "Robin" refers to Robin Hood, which suggests that there is a correlation between Ophelia and Maid Marian. Moreover, Ophelia, similar to Maid Marian who distributes flowers during the May games, gives flowers to her fictitious audience suggesting that she uses flowers as a medium for communication as well. While singing one fragment of song after another, she distributes flowers to each of her listeners. Although the stage directions do not tell which flower is presented to whom, it is possible to associate certain flowers with certain characters with respect to the symbolic meaning of the flowers. Firstly, rosemary is associated with memory and remembrance as Ophelia mentions. Traditionally there is a link between the dead and rosemary because it is thought to strengthen memory and thus helps people to remember the dead: "*In the Middle Ages, students were encouraged to twine sprigs of rosemary through their hair to stimulate their brains; consequently, the herb has come to be associated with remembrance*" (Field and Scoble, 2001: 45). This flower, in this particular scene, can either refer to Polonius' death, or can be a sign foreshadowing Ophelia's own death. Hence, it is possible to suggest that the most apt receiver of this flower is Laertes, the one who should never forget his dead father and sister. Besides, by saying "*There's rosemary, that's for remembrance- pray you, love, remember,*" (IV.v.173-174) Ophelia echoes the Ghost who repeatedly asks Hamlet to remember him. From another point of view, rosemary "*has also had a role at wedding ceremonies throughout the ages. Greek and Roman couples wore wreaths of rosemary on their wedding days,*" (Field and Scoble, 2001: 46) because it was considered to be "*a charm for a happy marriage*" (Ibid.). This connotation, obviously, seems to be ironic in this context since none of the characters are going to experience a joyous relationship. Last but not least, rosemary is closely linked with death and funerals, which is indicative of the duality in the flowers' connotations: "*Branches of rosemary were placed in the hands of the dead*" (Ibid.: 45). Once again the reader/audience is reminded that Ophelia's messages combine two major themes: love and death.

The next flower she distributes is pansies; and Jenkins argues that "*because of their name (Fr. Pensées), they can strengthen in Laertes the thoughts prompted by his father's death*" (Shakespeare, 1997: 538) since "Pensées" means "thoughts" in French. If we assume that she gives pansies to Laertes, then the fennel, columbines and rue may be presented to the King and the Queen because fennel "*was used as an emblem of flatter*" (Grindon, 2005: 200) in the Elizabethan age, whereas columbine, because of its horned shape, is a "*symbol of cuckoldry*" as Jenkins states in his notes to the text (Shakespeare, 1997: 539) and can be interpreted as an insult. If Ophelia is presenting the rue to Gertrude, it suggests that she is emphasizing the flower's association with adultery, which is, again, known to Shakespeare's contemporaries. The daisy, however, is often supposed to be kept by Ophelia herself because it is a flower of innocence and "*as an emblem of love's victims the daisy has a latent ambivalence; the folly of being deceived*" (Ibid.: 540). While distributing these flowers, Ophelia refers to violets although she does not possess any: "*I would give you some violets, but they withered all when my father died*" (IV.v.181-183). According to Jenkins,

the memories of forsaken love, symbolized in the rue, in the daisy, and in violets that have withered, her mind drifts back to her father's death to afford yet another instance of that confusion of grief in which the loss of father and love merge. (Shakespeare, 1997: 541)

Similar to the subject matter of the songs, Ophelia's flowers "*suggest the discordant double images*" (Showalter, 2014), and this duality is reminiscent of the contradictory position of the female in social order. Her determination to communicate how she feels and what she thinks of love and death becomes an evidence of the lack of communication between individuals. She also becomes an embodiment of how the female is perceived as lack within the patriarchal structure. Rather than paying attention to what she says, her fictitious audience seems to focus on how she looks as if she is miming throughout the scene. Thereby, it is quite compelling that she uses flowers as an alternative and tangible language.

Nonetheless, she continues to sing... Her next fragment of song, starting with the words "*And will a not come again?*" (IV.v.187) proves that her mind is totally divided between the thoughts of love and death. These two concepts are definitely interrelated and interwoven as far as Ophelia is concerned. Right after her reference to Robin, she starts to sing about death:

And will a not come again?
And will a not come again?
No, no, he is dead,
Go to thy death-bed,
He never will come again. (IV.v.187-191)

The "he" in this song, may either refer to Polonius or Hamlet, when Ophelia's story is taken into consideration. Given the fact that Hamlet is sent to England to be secretly executed, the dead person may be associated with Hamlet as well. As it is observed in all of the fragments of songs Ophelia sings in this scene, she has the tendency to mingle Polonius with Hamlet with respect to the concept of loss. Although the second part of the song, which starts with, "*his beard was as white as snow,*" seems to be focusing on Polonius, the last line of the song can be regarded as a sort of requiem Ophelia dedicates to Polonius, Hamlet and herself. This song is Ophelia's farewell and hence her exit from the stage foreshadows her death as well.

The fact that Ophelia is desperately trying to express herself results in one last attempt of communication: death. Gertrude is the one, who relates how Ophelia dies, and hence she acts like a mediator or even a translator, between Ophelia's action and the Symbolic order:

There is a willow grows askant the brook
That shows his hoary leaves in the glassy stream.
Therewith fantastic garlands did she make
Of crow-flowers, nettles, daisies, and long purples,
That liberal shepherds give a grosser name,
But our cold maids do dead men's fingers call them.
There on the pendent boughs her crownet weeds,
Clamb'ring to hang, an envious silver broke,
When down her weedy trophies and herself
Fell in the weeping brook. Her clothes spread wide,

And mermaid-like awhile they bore her up,
Which time she chanted snatches of old lauds,
As one incapable of her own distress,
Or like a creature native and indued
Unto that element. But long it could not be
Till that her garments, heavy with their drink,
Pull'd the poor wretch from her melodious lay
To muddy death. (IV.vii.165-182)

The first thing that attracts the reader/audience's attention is that Ophelia's death is extremely romanticized. Gertrude's tone combined with Ophelia's relation to flowers and water produces a fairy-like image for Ophelia. She is even likened to a mermaid, indicating that Ophelia is not regarded as a true human being. What is more, *"the physical sound of Ophelia's singing voice disappears under the weight of its metaphorization. The conspicuous loudness of Ophelia's earlier songs is muted by a revisionist history that refers to them as 'old tunes,' a phrase that neatly places the songs in a distant, rustic environment"* (Ortiz, 2011: 64). Ophelia, who cannot survive with the roles that are attributed to her, chooses to turn to nature. This is reminiscent of the binary oppositions that associate man with culture and woman with nature. Thereby it can be argued that Ophelia seeks for peace, where the rules and regulations of the male-dominated order cannot reach her.

In this respect, water not only links Ophelia to the Dionysian cult underscoring the association between the marginalized woman and fluids but also reminds us of the portrayal of water functioning as a sort of prison in the fifteenth century Europe for those who are considered to be insane:

Of all these romantic or satiric vessels, the *Narrenschiff* is the only one that had a real existence – for they did exist, these boats that conveyed their insane cargo from town to town. Madmen then led an easy wandering existence. The towns drove them outside their limits; they were allowed to wander in the open countryside, when not entrusted to a group of merchants and pilgrims. (Foucault, 2005: 6)

This indicates that madmen become nomadic because they are regarded as a threat. Hence, civilization sends those threats away but still wants to control them in order to make sure that these nomadic insane people cannot destroy the harmony that is supposedly created by the male dominated society.⁶ In that sense, Ophelia's journey in water is implicative of these ships. Nevertheless,

navigation delivers man to the uncertainty of fate; on water, each of us in the hands of his own destiny; every embarkation is, potentially, the last. It is for the other world that the madman sets sail in his fools' boat; it is from the other world that he comes when he disembarks. The madman's voyage is at once a rigorous division and an absolute Passage. (Ibid.: 8)

In light of what Foucault tells about the relationship between human beings and water, it is possible to suggest that Ophelia is only in the hands of her own destiny when she is standing near the brook. Moreover, it is understood that she is welcomed by the willow⁷, the flowers that she uses in making a garland and the brook, when she chooses to be no more a silent object in the male-oriented structure. Freeing herself from the boundaries of Elsinore and the court that is associated with corruption and death, she seeks for peace and absolute freedom through death.

⁶ This is also reminiscent of Hamlet's sea voyage. It is significant that Claudius sends Hamlet to England (which means death in this particular instance) for he is regarded as a threat (and a mad man on the surface).

⁷ In the Shakespearean canon, willow is a significant symbol in terms of the relationship between women, singing and death because Desdemona sings the "Willow Song" before she is murdered by her husband Othello in their marital bed.

It is no coincidence that the circle of songs in *Hamlet* is completed with the Gravedigger's song, beginning with "In youth when I did love, did love, / Methought it was very sweet:" (V.i.61-62). In other words, Ophelia's last song, which is about death, is followed by the Gravedigger's song, which focuses on old age and death, and what is more, the Gravedigger sings it, while he is digging Ophelia's grave. The song is based upon the "first, third, and eighth stanzas" (Duffin, 2004: 212) of a poem that was written by Thomas, Lord Vaux. Although the subject matter of the Gravedigger's fragments of songs is similar to Ophelia's, the way he sings about love and death (and burial) is utterly different from that of Ophelia. In this context, it would be appropriate to suggest that the Gravedigger is more like a Greek chorus commenting upon life and death.

Moreover, it is significant that, the Gravedigger can be likened to the Shakespearean fool. Hence it is utterly understandable that in various editions the two Gravediggers are also referred to as the Clowns. The Gravedigger, in this respect, has a tangled character, which is a combination of his occupation and the way he is perceived by others, which associates him with a clown. Moreover, his allusion to the clown is multi-layered because clowns are related to the concept of rustic, which immediately links him to soil and digging: "A 'clown' was a peasant or rustic – ignorant and uncouth. A spurious Elizabethan etymology derived the word from the Latin colonus, 'farmer'" (Davis, 2006: 69). The Gravedigger, who symbolically digs and finds out what is hidden under the surface, and who knows that the human being is mortal and alone in this world, shares his thoughts with Hamlet and us through what is left in between the lines.

The Gravedigger's impromptu singing functions as a musical bridge between IV.v and V.i as well as Ophelia and her grave. The last moment Ophelia appears on the stage is marked with her songs, and before she once again appears on the stage – as a dead body – the Gravedigger prepares not only the grave she is going to be buried in but also the reader/audience for Ophelia's burial. Although their motivation for singing is utterly different from one another, the Gravedigger and Ophelia are interrelated. Ophelia, who can be regarded as an example of the female who remains unsymbolized in the monosexual social structure, is symbolically commemorated by the Gravedigger. Hence, the cycle of songs in *Hamlet* are all related to Ophelia, whose speech is defined as "nothing." Remaining unheard and absent in the male-dominated structure, Ophelia deviates from the conventional mode of communication and uses songs as a personal language. However, despite the fact that she is heard, she is still not wholly paid attention to. Thus, she is doomed to fade out as her final fragment of song comes to end.

Works Cited

- Davis, A. (2006). "Shakespeare's Clowns", *Shakespeare and Elizabethan Popular Culture*, (Ed: S. Gillespie and N. Rhodes), London: Bloomsbury, pp. 67-91.
- Duffin, R. W. (2004). *Shakespeare's Songbook*. New York, W. W. Norton & Company, Inc.
- Dunn, L. C. (1994). Ophelia's Songs in *Hamlet*: Music, Madness, and the Feminine., *Embodied Voices: Representing Female Vocality in Western Culture*, (Ed: L. C. Dunn and N. A. Jones), Cambridge: Cambridge University Press, pp. 50-64.
- Field, A. & Scoble G. (2001). *The Meaning of Herbs: Myth, Language & Lore*. San Francisco: Chronicle Books.
- Foucault, M. (2005). *Madness and Civilization* (Trans: R. Howard). London and New York: Routledge Classics.
- Grindon, L. H. (2005). *The Shakespeare Flora: A Guide to All the Principal Passages in Which Mention is Made of Trees, Plants, Flowers, and Vegetable Productions; with Comments and Botanical Particulars*. Manchester: Adamant Media Corporation.
- Kristeva, J. (1989). *Language The Unknown: An Initiation into Linguistics* (Trans: A. M. Menke). New York: Columbia University Press.
- Lindley, D. (2006). *Shakespeare and Music*. London: Arden Shakespeare.
- Long, J. H. (1971). *Shakespeare's Use of Music: The Histories and Tragedies*. Gainesville: University of Florida Press.
- Mithen, S. (2006). *The Singing Neanderthals*. London: Phoenix.
- Nietzsche, F. (1995). *The Birth of Tragedy* (Trans: C. P. Fadiman). New York: Dover Publications, Inc.
- Ortiz, J. M. (2011). *Broken Harmony: Shakespeare and the Politics of Music*. Ithaca & London: Cornell University Press.
- Seng, P. J. (1967). *The Vocal Songs in the Plays of Shakespeare*. Cambridge & Massachusetts: Harvard University Press.
- Shakespeare, W. (1997). *The Arden Edition of the Works of William Shakespeare: Hamlet* (Ed: H. Jenkins). Surrey: Thomas Nelson & Sons Ltd.
- Showalter, E. (2014). "Representing Ophelia: Women, Madness, and the Responsibilities of Feminist Criticism". *Projekt Ofelia*. Retrieved February 2, 2020 from <http://projektofelia.blogspot.com/2014/11/elaine-showalter-representing-ophelia.html>
- Smith, B. (2006). Shakespeare's Residuals: The Circulation of Ballads in Cultural Memory., *Shakespeare and Elizabethan Popular Culture*, (Ed: S. Gillespie and N. Rhodes), London: Bloomsbury, pp. 193-218.
- Sternfeld, F. W. (1963). *Music in Shakespearean Tragedy*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Wilson, C. R. (2011). *Shakespeare's Musical Imagery*. London: Continuum.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:29.01.2019 ✓Accepted/Kabul:17.02.2020

DOI: 10.30794/pausbed.519234

Araştırma Makalesi/ Research Article

Harman, G. ve Çelikler D. (2020). "Modelle Öğretim Yönteminin Moleküllerin Geometrik Yapılarının Öğretimine Etkisi: CH₄, NH₃, H₂O Örnekleri"
Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı 39, Denizli, s. 117-130.

MODELLE ÖĞRETİM YÖNTEMİNİN MOLEKÜLLERİN GEOMETRİK YAPILARININ ÖĞRETİMİNE ETKİSİ: CH₄, NH₃, H₂O ÖRNEKLERİ

Gonca HARMAN*, Dilek ÇELİKLER**

Özet

Bu araştırmanın amacı fen bilgisi öğrencilerine molekül geometrisinin öğretilmesi, öğrencilerin mevcut bilgilerinin ve kavram yanlışlarının belirlenmesi ve giderilmesi ile öğrencilerin model oluşturma becerilerinin geliştirilmesi üzerinde modelle öğretim yönteminin etkilerini incelemektir. Araştırmaya Eğitim Fakültesi Fen Bilgisi Eğitimi Anabilim Dalı 1. sınıfında öğrenim gören toplam 35 öğrenci katılmıştır. Araştırmada tek örneklem ön-son test desen kullanılmıştır. Fen bilgisi öğrencilerinden uygulama öncesi ve sonrasında CH₄, NH₃, H₂O moleküllerine ait soruları cevaplamaları ve bu molekülleri modellemeleri istenmiştir. Araştırmanın sonucunda gruplar tarafından yapılan çizimlerde ön testte belirlenen bağ açısının, molekül geometrisinin ve elektron grubu geometrisinin yanlış gösteriminin son testte H₂O molekülü için tamamen giderildiği, NH₃ ve CH₄ molekülünde ise tam olarak giderilemediği görülmüştür. Ayrıca ön testte molekülün yapısında yer alan atom türlerinin belirtilmemesi, moleküllerin yapısında yer alan ortaklanmamış elektron çiftinin gösterilmemesi gibi bilgi eksikliği ile bağ yapmayan elektron sayısının yanlış gösterilmesi gibi kavram yanlışlarının son testte giderildiği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Modelle öğretim yöntemi, Model oluşturma becerisi, Kavram yanlışlığı, Molekül geometrisi, Fen bilgisi öğrencisi.

THE EFFECT OF MODEL-BASED TEACHING METHOD ON TEACHING OF GEOMETRIC STRUCTURES OF MOLECULES: CH₄, NH₃, H₂O EXAMPLES

Abstract

The aim of this study was to examine the effect of the model based teaching method on the teaching of the geometric structures of the molecules; the identification and remedying of students' knowledge and misconceptions on this subject; and the development of students' model-forming skills. The study was conducted with the participation of 35 first-year students attending the Science Education Department of the Faculty of Education. One sample pre-posttest design was used in this study. The students were asked to answer questions about the CH₄, NH₃ and H₂O molecules, and to model these molecules both before and after the application. The study results indicated that all of the study groups erroneously depicted the bond angles, molecular geometry and electron group geometry in the pretest, while these errors were entirely remedied in the posttest for the H₂O molecule, and partly remedied for the NH₃ and CH₄ molecules. In addition, it was observed that errors and misconceptions observed during the pretest – such as errors regarding the types of atoms within the molecular structure,

*Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü, Fen Bilgisi Eğitimi Anabilim Dalı, KARAMAN.

e-posta: goncaharman@kmu.edu.tr, (orcid.org/0000-0002-9717-1150)

**Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü, Fen Bilgisi Eğitimi Anabilim Dalı, SAMSUN.

e-posta: dilekc@omu.edu.tr, (orcid.org/0000-0002-9945-7195)

the failure to depict the lone electron pairs, and the erroneous depictions regarding the number of non-bonding electrons – had all largely been remedied in the posttest.

Keywords: *Model-based teaching method, Model-forming skills, Misconception, Molecular geometry, Science student.*

1.GİRİŞ

Atom ve molekül teorisi üzerine kurulu bir bilim olan kimya, maddenin makroskobik davranışlarını maddeyi oluşturan mikroskobik birimlerin uzaysal yapısını temel alarak açıklar. Mikroskobik yapı dikkate alındığında şekil ya da geometri kavramları moleküler özelliklerin saptanmasında ve makroskobik maddenin davranışının anlaşılmasında son derece önemlidir (Yalçın ve Ağgül-Yalçın, 2011). Maddenin kimyasal ve fiziksel özelliklerinin anlaşılması uzaysal yapısının yani moleküler geometrisinin anlaşılmasına bağlıdır (Sarıkaya, 2007: 513).

“Neden bazı elementler çok atomlu moleküllerdir?, Neden suyun kaynama noktası benzer moleküllerden daha yüksektir?” sorularına cevap verebilmek için moleküllerin yapılarının, atomların uzayda diziliş şekillerinin, bağ türlerinin ve bağ açılarının bilinmesi gereklidir (Yılmaz ve Morgil, 2001: 177). Somut bir yapı olan maddeyi oluşturan atom ve moleküllerin duyu organları aracılığı ile algılanamayan mikro yapılar olması (Hurwitz vd., 2001) ile birlikte uzaysal yapıların zihinde canlandırılmasının ve üç boyutlu olarak çizilmesinin güç olması nedenleri ile fen, mühendislik ve tıp eğitiminde birinci sınıf müfredatında yer alan, genel ve inorganik kimyanın önemli konularından biri olan molekül geometrisinin anlaşılmasında zorluklar yaşanmaktadır (Sarıkaya, 2007: 514-515). Öyle ki, birinci sınıfta öğrenim gören fen bilgisi öğrencilerinin kimyasal bileşiğin dörtüzlü ve sekizyüzlü geometrik yapısını çizmede yeterli olmadıkları (Çelikler, Aksan ve Ünan, 2018: 24), amonyak (NH₃) molekülü için elektron grubu sayısı (bağ yapan-bağ yapmayan), molekül geometrisinin adı, molekül geometrisinin yapısının çizimi ve bağ açısı ile ilgili olarak verdikleri cevapların çoğunun bilimsel açıdan doğru olmadığı (Çelikler, Aksan ve Ünan, 2016: 267) ortaya koyulmuştur. Kimya öğretmen adaylarının atomik orbitaller ve hibritleşme konusunda kavram yanılgılarına sahip oldukları (Nakıboğlu, 2003: 171), 12. sınıf öğrencilerinin değerlik kabuğu elektron çifti itmesi konusu ile ilgili problem durumlarına yönelik uygulamalarda sıkıntı yaşadıkları (Peterson ve Treagust, 1989: 460) saptanmıştır. Bireylerin iki boyutlu, somut cisimleri bile zihinlerinde canlandırma ve çizmede yaşadıkları zorluklar düşünüldüğünde molekül geometri gibi üç boyutlu uzaysal yapıları anlamada zorlanmaları şaşırılmayacak bir durumdur (Hurwitz vd., 2001). Bu tür zorlukların ortadan kaldırılması ve konunun anlaşılmasının kolaylaştırılması için molekül gibi mikro yapılar modellenerek görselleştirilmelidir. Öyle ki, öğretmen adayları ve öğretmenler moleküllerin uzaysal yapılarının sadece kâğıt ya da tahtaya çizilerek gösterilmesi ile moleküler yapıyı anlayamamaktadır (Sarıkaya, 2007: 514). Öğretmen adayları ve öğretmenlerde saptanan öğrenme güçlüklerine benzer şekilde ortaöğretimden lisans düzeyine kadar çeşitli eğitim kademelerindeki öğrencilerde de kimya eğitiminde ortaya çıkan temel problemlerden biri kavramların tam olarak anlaşılabilmesi, birçok kavram ve olayın makroskobik, mikroskobik ve sembolik düzeydeki temsillerinin birbirleri ile ilişkilendirilememesidir (Şendur ve Toprak, 2013: 268). Soyut düşünce yapıları olan kavramların somutlaştırılmaları anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır (Kahraman ve Demir, 2011: 184). Aksi durumda soyut ve anlaşılması zor olan kavramlar öğrenci zihninde hedeflenen farklı bir şekilde yapılanmaktadır. Soyut kavramları algılamada başarısız olan öğrenciler de ezbere yönelmektedir (Kahraman ve Demir, 2011: 174). Bu olumsuz durumu önlemek için öğretim ortamları düzenlenirken modele dayalı etkinliklere yer verilerek etkinliklere öğrencilerin aktif bir şekilde katılımı sağlanarak öğrencilere öğrendikleri bilgileri uygulama ve pekiştirme imkânı sunulmalıdır (Ergün ve Sarıkaya, 2014: 266).

Bireyin öğrenme sürecine bizzat oluşturacağı modellerle aktif olarak katılımı ve kimyasal maddelerle görerek ve dokunarak etkileşim halinde olması gereklidir. Bu sayede atom, molekül, bileşik ve molekül geometrisi kavramları somut bir nitelik kazanabilecektir. Bunun sonucu olarak da birey yaptığı modeli uzun süreli belleğine kaydederek elinde tuttuğu modelin temsil ettiği moleküle ait uzaysal yapıyı daha kolay ve bilinçli bir şekilde çizebilecektir (Sarıkaya, 2007: 517).

Alan yazında yer alan ifadelerden konunun öğretiminde gerçeği temsil edebilecek nitelikte olan modeller kullanılarak ders işlenmesinin gerekli olduğu anlaşılmaktadır. Aynı ya da farklı maddeler kullanılarak hazırlanan

ve gerçeğin bir temsili olarak nitelendirilen modellerin öğrenme ortamına getirilmesi ile gerçekleştirilen öğretim modelleri öğretim yöntemidir (Çilenti, 1985: 63; Kaptan, 1998: 203). Bu bağlamda araştırmada fen bilgisi öğrencilerine soyut bir konu olan molekül geometrisinin somutlaştırılarak öğretilmesi, öğrencilerin konuyla ilgili mevcut bilgilerinin saptanması, kavram yanlışlarının belirlenmesi ve olası kavram yanlışlarının giderilmesi ve model oluşturma becerisinin geliştirilmesi üzerinde modellerle öğretim yönteminin etkileri incelenmiştir.

2.YÖNTEM

2.1.Araştırmanın deseni

Araştırmada tek örneklem ön test-son test deseni kullanılmıştır. Bu desende araştırmaya katılan gruba veri toplama aracı ön test olarak verilir. Böylece uygulama öncesindeki durum saptanır. Daha sonra uygulama gerçekleştirilir. Uygulamadan sonra aynı veri toplama aracı gruba son test olarak verilir. Elde edilen veriler analiz edildiğinde ön ve son test sonuçları arasında son test lehine anlamlı bir farklılık saptanırsa bu farkın uygulamadan kaynaklandığı kabul edilir (Baştürk, 2009: 36-37). Fen bilgisi öğrencilerine molekül geometrisinin öğretilmesi, öğrencilerin mevcut bilgilerinin ve kavram yanlışlarının belirlenmesi ve giderilmesi ile öğrencilerin model oluşturma becerilerinin geliştirilmesi üzerinde modellerle öğretim yönteminin etkileri incelendiği için bu araştırma tek örneklem ön test-son test deseni ile yürütülmüştür.

2.2.Araştırmanın çalışma grubu

Araştırma 2014-2015 bahar yarıyılında Eğitim Fakültesi Fen Bilgisi Eğitimi Anabilim Dalı birinci sınıfta öğrenim gören 35 fen bilgisi öğrencisi ile gerçekleştirilmiştir. Öğrenciler rastgele 5'er kişiden oluşan 7 gruba ayrılmıştır.

2.3.Veri toplama aracı

Araştırmacılar tarafından iki veri toplama aracı hazırlanmıştır. Birinci veri toplama aracı olan bilgi testi CH₄, NH₃, H₂O moleküllerinin elektron grubu sayısı (bağ yapan-bağ yapmayan), VSEPR (Valance Shell Electron Pair Repulsion-Değerlik Kabuğu Elektron Çifti İtmesi) gösterimi, bağ açısı ve şekli (çizim) ile ilgili soruların yer aldığı her molekül için 5 tane olmak üzere toplam 15 sorudan oluşmaktadır. Bilgi testindeki soruların kapsam geçerliğinin yeterliliğini, ifadelerin gerekliliğini, anlaşılabilirliğini ve uygulama için verilecek süreyi belirlemek amacıyla uzmanlık alanı kimya eğitimi ve fen bilgisi eğitimi olan iki öğretim üyesinden görüş alınmıştır. Uzmanların görüşleri dikkate alınarak veri toplama aracı son haline getirilmiştir. Hazırlanan bilgi testi öğrencilerin mevcut bilgilerini ve kavram yanlışlarını saptamak için uygulama öncesinde ön test olarak uygulanmıştır. Daha sonra bu test molekül geometrisinin öğretimi, öğrencilerin kavram yanlışlarının giderilmesi ile öğrencilerin model oluşturma becerilerinin geliştirilmesi üzerinde modellerle öğretim yönteminin etkilerini saptamak için uygulama sonunda öğrenci gruplarına son test olarak uygulanmıştır.

İkinci veri toplama aracında ise bilimsel süreç becerilerinden birleştirilmiş süreç becerilerinin bir alt kategorisi olan verileri kullanma ve model oluşturma becerisi (Bozkurt ve Olgun, 2005) kapsamında öğrenci gruplarından molekül geometrisine ilişkin bilgilerini çizim ve üç boyutlu modellerle de ortaya koymaları istenmiştir.

2.4.Uygulama süreci

Konuyla ilgili ön bilgileri ortaya çıkarabilmek amacı ile veri toplama aracı fen bilgisi öğrencilerine ön test olarak uygulanmıştır. Öğrenciler 5 kişilik gruplar halinde soruları cevaplandırmış ve belirtilen moleküllerin geometrik yapılarını temsil eden çizimler yapmışlardır. Gruplar kendilerine verilen model setlerini kullanarak aynı moleküller için moleküllerin geometrik yapılarını temsil eden modeller oluşturmuşlardır. Grupların oluşturdukları tüm modeller fotoğraflanmıştır. Daha sonra molekül geometrisi konusu Genel Kimya I dersi kapsamında modellerle öğretim yöntemine uygun olacak şekilde her molekül için 2 ders saati olmak üzere toplam 6 ders saatinde işlenmiştir. Ders işleme sürecinde grupların model setleri ile birebir etkileşim halinde olmaları sağlanmıştır.

Modellerle öğretim yöntemine uygun işlenen derslerden sonra gruplar ön testte cevaplandıkları aynı soruları tekrar cevaplandırmış ve belirtilen moleküllerin geometrik yapılarını temsil eden çizimler yapmışlardır. Gruplar kendilerine verilen model setlerini kullanarak moleküllerin geometrik yapılarını temsil eden modeller oluşturmuşlardır. Grupların oluşturdukları tüm modeller fotoğraflanmıştır.

2.5. Veri analizi

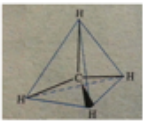
Öğrencilerin sorulara 5 kişilik gruplar halinde verdikleri cevaplar, yaptıkları çizimler ve oluşturdukları modellerin fotoğrafları daha önceden belirlenen kategorilere göre analiz edilmiştir. Bu kategoriler araştırma öncesinde elektron grubu sayısı (bağ yapan-bağ yapmayan), elektron grubu geometrisi, ortaklanmamış elektron çifti sayısı, molekül geometrisi ve bağ açısı, öğrencilerin molekül modellerini oluştururken molekülün içerdiği farklı atom türleri için kullandıkları topların renkleri ve tek-çift bağ oluşturma durumları olarak belirlenmiştir.

3. BULGULAR VE YORUM

3.1. CH₄ molekülüne ait bulgular

Grupların CH₄ molekülünün elektron grubu sayısı (bağ yapan-bağ yapmayan), VSEPR gösterimi, bağ açısı ve şekli (çizim) ile ilgili sorulara ön ve son testte verdikleri cevapların frekans değerleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Grupların CH₄ molekülü için ön ve son testte verdikleri cevapların frekans değerleri

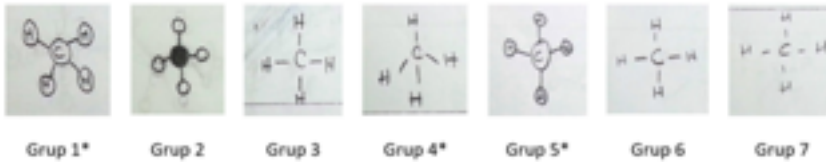
		ÖT			ST		
		D	Y	B	D	Y	B
1. Elektron grubu sayısı (Bağ yapan)	4	5	2	-	7	-	-
2. Elektron grubu sayısı (Bağ yapmayan)	0	7	-	-	7	-	-
3. VSEPR gösterimi	AX ₄	2	4	1	7	-	-
4. Bağ açısı	109,5°	1	3	3	7	-	-
5. Molekül şekli (çizim)		3	4	-	4	3	-

D: doğru, Y: yanlış, B: boş

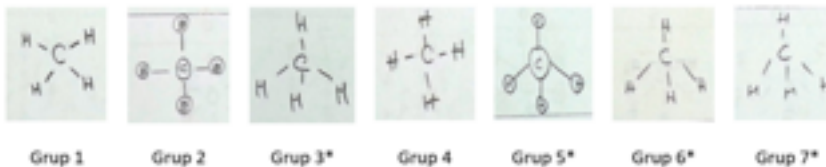
Tablo 1 incelendiğinde ön testte sadece bağ yapmayan elektron sayısının tüm gruplar tarafından doğru cevaplandığı; son testte ise sadece 3 grubun molekül şeklinin çizimlerinde yanlışları olduğu diğer soruları doğru cevapladıkları görülmektedir.

Grupların CH₄ molekülü için ön ve son testte yaptıkları çizimler Şekil 1a-1b'de verilmiştir.

Şekil 1a: Grupların CH₄ Molekülü için Ön Testte Yaptıkları Çizimler (*: doğru)

Şekil 1b: Grupların CH₄ Molekülü için Son Testte Yaptıkları Çizimler (*: doğru)

Grupların CH₄ molekülü için ön (Şekil 1a) ve son (Şekil 1b) testte yaptıkları çizimler elektron grubu sayısı (bağ yapan-bağ yapmayan), ortaklanmamış elektron çifti, elektron grubu geometrisi, molekül geometrisi, bağ açısı, bağ türü açısından analiz edilmiş ve Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Grupların CH₄ molekülü için ön ve son testte yaptıkları çizimlerin analizi

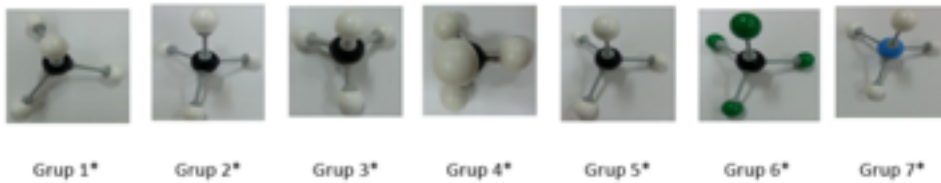
	Grup	Elektron grubu sayısı		Ortaklanmamış elektron çifti sayısı	Elektron grubu geometrisi	Molekül geometrisi	Bağ açısı	Bağ türü
		Bağ yapan	Bağ yapmayan					
ÖT	1-4-5*	4	-	-	Dört yüzlü	Dört yüzlü	109,5°	4 tek
	2	4	-	-	Dört yüzlü	Dört yüzlü	109,5°	4 tek
	3-6-7	4	-	-	Kare düzlem	Kare düzlem	90°	4 tek
ST	3-5-6-7*	4	-	-	Dört yüzlü	Dört yüzlü	109,5°	4 tek
	1-2-4	4	-	-	Kare düzlem	Kare düzlem	90°	4 tek

*: doğru

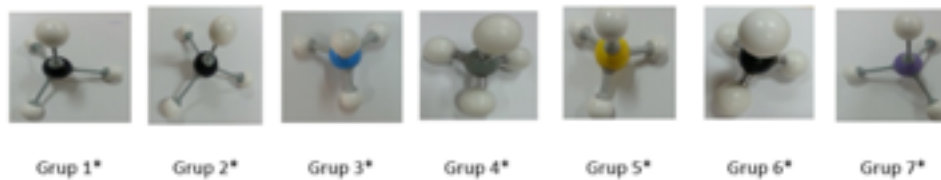
Şekil 1a-1b ve Tablo 2 incelendiğinde ön testte grup 3, 6 ve 7 tarafından yapılan çizimlerde bağ yapan ve yapmayan elektron grubu sayısının, ortaklanmamış elektron çifti sayısının ve bağ türünün doğru çizildiği diğer bilgilerin ise yanlış olduğu görülmektedir. Grup 2 tarafından yapılan çizimde molekülü oluşturan karbon ve hidrojen atomları yazılmamıştır. Grup 1, 4 ve 5 tarafından yapılan çizimler ise doğrudur. Son testte grup 1, 2 ve 4’ün yaptıkları çizimlerde elektron grubu geometrisi, molekül geometrisi ve bağ açılarının yanlış olduğu, diğer grupların yaptıkları çizimlerin ise doğru olduğu görülmektedir.

Grupların CH₄ molekülü için ön ve son testte yaptıkları molekül modelleri Şekil 2a-2b’de verilmiştir.

Şekil 2a: Grupların CH₄ Molekülü için Ön Testte Yaptıkları Modeller (*: doğru)

Şekil 2b: Grupların CH₄ Molekülü için Son Testte Yaptıkları Modeller (*: doğru)

Grupların CH₄ molekülü için ön (Şekil 2a) ve son (Şekil 2b) testte yaptıkları modeller elektron grubu sayısı, elektron grubu geometrisi, ortaklanmamış elektron çifti sayısı, molekül geometrisi, bağ açısı, bağ türü açısından analiz edilmiş ve Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3: Grupların CH₄ molekülü için ön ve son testte yaptıkları modellerin analizi

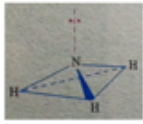
Grup	Elektron grubu sayısı	Elektron grubu geometrisi	Ortaklanmamış elektron çifti sayısı	Molekül geometrisi	Bağ açısı	Bağ türü
1-2-3-4-5-6-7*	4	Dörtüzlü	0	Dörtüzlü	109,5°	4 tek

Şekil 2a-2b ve Tablo 3 incelendiğinde ön ve son testte CH₄ molekülünü tüm grupların doğru bir şekilde modellediği görülmektedir. Tüm gruplar oluşturdukları modellerde CH₄ molekülündeki karbon ve hidrojen atomları için iki farklı renk top kullanmışlardır.

3.2.NH₃ Molekülüne Ait Bulgular

Grupların NH₃ molekülünün elektron grubu sayısı (bağ yapan-bağ yapmayan), VSEPR gösterimi, bağ açısı ve şekli (çizim) ile ilgili sorulara ön ve son testte verdikleri cevapların frekans değerleri Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4: Grupların NH₃ molekülü için ön ve son testte verdikleri cevapların frekans değerleri

		ÖT			ST		
		D	Y	B	D	Y	B
1.Elektron grubu sayısı (Bağ yapan)	3	5	2	-	4	3	-
2.Elektron grubu sayısı (Bağ yapmayan)	1	-	7	-	7	-	-
3.VSEPR gösterimi	AX ₃ E	-	6	1	7	-	-
4.Bağ açısı	107°	-	4	3	1	6	-
5.Molekül şekli (çizim)		2	5	-	6	1	-

D: doğru, Y: yanlış, B: boş

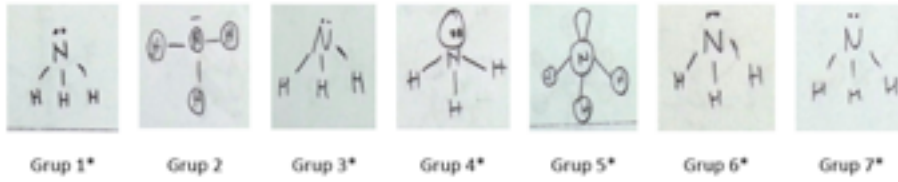
Tablo 4 incelendiğinde ön testte sadece bağ yapan elektron sayısının beş grup ve molekül şekline ait çizimin ise iki grup tarafından doğru cevaplandığı görülmektedir. Son testte ise elektron grubu sayısı (bağ yapmayan) ve VSEPR gösterimi ile ilgili soruları tüm grupların, molekül çizimini altı grubun, elektron grubu sayısını (bağ yapan) dört grubun doğru cevapladığı görülmektedir. Buna karşın son testte bağ açısını sadece bir grubun doğru olarak belirtmesi dikkat çekicidir.

Grupların NH₃ molekülü için ön ve son testte yaptıkları çizimler Şekil 3a-3b’de verilmiştir.

Şekil 3a: Grupların NH₃ Molekülü için Ön Testte Yaptıkları Çizimler (*: doğru)

Şekil 3b: Grupların NH₃ Molekülü için Son Testte Yaptıkları Çizimler (*: doğru)

Grupların NH₃ molekülü için ön (Şekil 3a) ve son (Şekil 3b) testte yaptıkları çizimler elektron grubu sayısı (bağ yapan-bağ yapmayan), ortaklanmamış elektron çifti, elektron grubu geometrisi, molekül geometrisi, bağ açısı, bağ türü açısından analiz edilmiş ve Tablo 5'te verilmiştir.

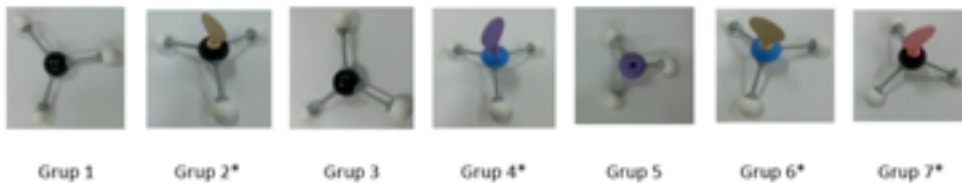
Tablo 5: Grupların NH₃ molekülü için ön ve son testte yaptıkları çizimlerin analizi

	Grup	Elektron grubu sayısı		Ortaklanmamış elektron çifti sayısı	Elektron grubu geometrisi	Molekül geometrisi	Bağ açısı	Bağ türü
		Bağ yapan	Bağ yapmayan					
ÖT	2-4*	3	1	1	Dört yüzlü	Üçgen piramit	107°	3 tek
	1	3	-	-	Üçgen düzlem	Üçgen düzlem	120°	3 tek
	3-7	3	1	1	T şekli	T şekli	90°	3 tek
	5	3	-	-	Dört yüzlü	Üçgen piramit	107°	3 tek
	6	3	1	1	Üçgen düzlem	Üçgen düzlem	120°	3 tek
ST	1-3-4-5-6-7*	3	1	1	Dört yüzlü	Üçgen piramit	107°	3 tek
	2	3	1	1	T şekli	T şekli	90°	3 tek

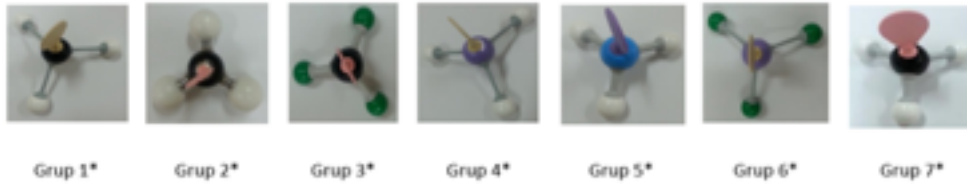
Şekil 3a-3b ve Tablo 5 incelendiğinde ön testte 2 ve 4 nolu grupların yaptıkları çizimlerin tamamen doğru olduğu, diğer grupların ise eksik ve yanlış çizimler yaptıkları; son testte grup 2 hariç diğer gruplar tarafından yapılan çizimlerin doğru olduğu görülmektedir.

Grupların NH₃ molekülü için ön ve son testte yaptıkları molekül modelleri Şekil 4a-4b'de verilmiştir.

Şekil 4a: Grupların NH₃ Molekülü için Ön Testte Yaptıkları Modeller (*: doğru)

Şekil 4b: Grupların NH₃ Molekülü için Son Testte Yaptıkları Modeller (*: doğru)

Grupların NH₃ molekülü için ön (Şekil 4a) ve son (Şekil 4b) testte yaptıkları modeller elektron grubu sayısı, elektron grubu geometrisi, ortaklanmamış elektron çifti sayısı, molekül geometrisi, bağ açısı, bağ türü açısından analiz edilmiş ve Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: Grupların NH₃ molekülü için ön ve son testte yaptıkları modellerin analizi

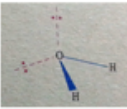
	Grup	Elektron grubu sayısı	Elektron grubu geometrisi	Ortaklanmamış elektron çifti sayısı	Molekül geometrisi	Bağ açısı	Bağ türü
ÖT	2-4-6-7*	4	Dörtüzlü	1	Üçgen piramit	107°	3 tek
	1-3	3	Üçgen düzlem	0	Üçgen düzlem	120°	3 tek
	5	3	Dörtüzlü	0	Üçgen piramit	107°	3 tek
ST	1-2-3-4-5-6-7*	4	Dörtüzlü	1	Üçgen piramit	107°	3 tek

Şekil 4a-4b ve Tablo 6 incelendiğinde ön testte sadece grup 2, 4, 6 ve 7 tarafından yapılan modellerin tamamen doğru diğer grupların ise eksik ve yanlış modeller yaptıkları; son testte NH₃ molekülünü tüm grupların doğru bir şekilde modelledikleri görülmektedir. Tüm gruplar oluşturdukları modellerde NH₃ molekülündeki azot ve hidrojen atomları için iki farklı renk top kullanmışlardır.

3.3.H₂O molekülüne ait bulgular

Grupların H₂O molekülünün elektron grubu sayısı (bağ yapan-bağ yapmayan), VSEPR gösterimi, bağ açısı ve şekli (çizim) ile ilgili sorulara ön ve son testte verdikleri cevapların frekans değerleri Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7: Grupların H₂O molekülü için ön ve son testte verdikleri cevapların frekans değerleri

		ÖT			ST		
		D	Y	B	D	Y	B
1.Elektron grubu sayısı (Bağ yapan)	2	4	3	-	4	3	-
2.Elektron grubu sayısı (Bağ yapmayan)	2	-	7	-	7	-	-
3.VSEPR gösterimi	AX ₂ E ₂	-	6	1	7	-	-
4.Bağ açısı	104,5°	-	4	3	2	3	2
5.Molekül şekli (çizim)		3	4	-	6	1	-

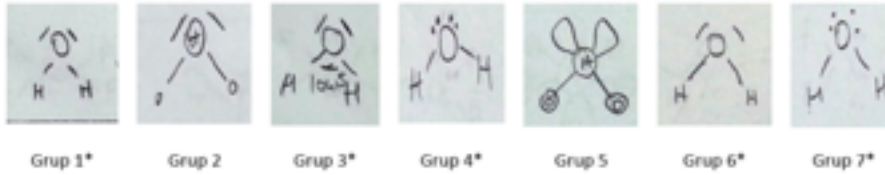
Tablo 7 incelendiğinde ön testte sadece bağ yapan elektron sayısının dört grup ve molekül şekline ait çizimin ise üç grup tarafından doğru cevaplandırıldığı; son testte ise elektron grubu sayısı (bağ yapmayan) ve VSEPR gösterimi ile ilgili soruları tüm grupların, molekül çizimini altı grubun, elektron grubu sayısını (bağ yapan) dört grubun doğru cevaplandırıldığı görülmektedir. Buna karşın bağ açısını sadece iki grubun doğru cevaplama dikkat çekicidir.

Grupların H₂O molekülü için ön ve son testte yaptıkları çizimler Şekil 5a-5b'de verilmiştir.

Şekil 5a: Grupların H₂O Molekülü için Ön Testte Yaptıkları Çizimler (*: doğru)

Şekil 5b: Grupların H₂O Molekülü için Son Testte Yaptıkları Çizimler (*: doğru)

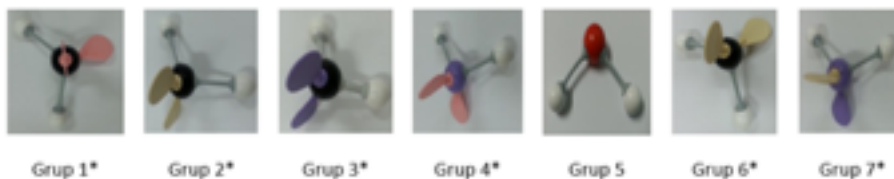
Grupların H₂O molekülü için ön (Şekil 5a) ve son (Şekil 5b) testte yaptıkları çizimler elektron grubu sayısı (bağ yapan-bağ yapmayan), ortaklanmamış elektron çifti sayısı, elektron grubu geometrisi, molekül geometrisi, bağ açısı, bağ türü açısından analiz edilmiş ve Tablo 8'de verilmiştir.

	Grup	Elektron grubu sayısı		Ortaklanmamış elektron çifti sayısı	Elektron grubu geometrisi	Molekül geometrisi	Bağ açısı	Bağ türü
		Bağ yapan	Bağ yapmayan					
ÖT	3-4-6*	2	2	2	Dört yüzlü	Açısal	104,5°	2 tek
	2	2	2	2	Dört yüzlü	Açısal	104,5°	2 tek
	1-5	2	-	-	Üçgen düzlem	Açısal	120°	2 tek
	7	2	2	2	Doğrusal	Doğrusal	180°	2 tek
ST	1-3-4-6-7*	2	2	2	Dört yüzlü	Açısal	104,5°	2 tek
	2-5	2	2	2	Dört yüzlü	Açısal	104,5°	2 tek

Şekil 5a-5b ve Tablo 8 incelendiğinde ön testte sadece grup 3, 4 ve 6 tarafından yapılan çizimlerin tamamen doğru olduğu görülmektedir. Grup 2 molekülün yapısında yer alan farklı atom türlerini belirtmemiş, grup 5 ise 2 oksijen ve 1 hidrojen atomu çizmiştir. Son testte ise beş grubun tamamen doğru çizimler yaptıkları görülmektedir. Bu bulgunun aksine grup 2 ve 5'te yer alan öğrenciler 2 oksijen ile 1 hidrojen atomu çizmiş ve merkez atom oksijen olmasına karşın hidrojen atomunu merkeze yerleştirmiştir.

Grupların H₂O molekülü için ön testte yaptıkları molekül modelleri Şekil 6a-6b'de verilmiştir.

Şekil 6a: Grupların H₂O Molekülü için Ön Testte Yaptıkları Modeller (*:doğru)

Şekil 6b: Grupların H₂O Molekülü için Son Testte Yaptıkları Modeller (*:doğru)

Grupların H₂O molekülü için ön (Şekil 6a) ve son (Şekil 6b) testte yaptıkları modeller elektron grubu sayısı, elektron grubu geometrisi, ortaklanmamış elektron çifti sayısı, molekül geometrisi, bağ açısı, bağ türü açısından analiz edilmiş ve Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9: Grupların H₂O molekülü için ön ve son testte yaptıkları modellerin analizi

	Grup	Elektron grubu sayısı	Elektron grubu geometrisi	Ortaklanmamış elektron çifti sayısı	Molekül geometrisi	Bağ açısı	Bağ türü
ÖT	1-2-3-4-6-7*	4	Dörtüzlü	2	Açısal	104,5°	2 tek
	5	2	Üçgen düzlem	0	Açısal	120°	2 tek
ST	1-2-3-4-5-6-7*	4	Dörtüzlü	2	Açısal	104,5°	2 tek

Şekil 6a-6b ve Tablo 9 incelendiğinde H₂O molekülünü ön testte altı grubun; son testte araştırmaya katılan tüm grupların doğru bir şekilde modellediği görülmektedir. Tüm gruplar oluşturdukları modellerde H₂O molekülündeki hidrojen ve oksijen atomları için iki farklı renk top kullanmışlardır.

Grupların CH₄, NH₃, H₂O molekülleri için yaptıkları çizimlerde ve modellerde saptanan kavram yanlışlarına ait frekans değerleri Tablo 10’da verilmiştir.

Tablo 10: Grupların yaptıkları çizimlerde ve modellerde saptanan kavram yanlışlarının frekans değerleri

		CH ₄		NH ₃		H ₂ O	
		ÖT	ST	ÖT	ST	ÖT	ST
Bağ açısının yanlış gösterilmesi	Çizim	3	3	4	1	3	-
	Model	-	-	2	-	1	-
Molekül geometrisinin yanlış gösterilmesi	Çizim	3	3	4	1	1	-
	Model	-	-	2	-	-	-
Elektron grubu geometrisinin yanlış gösterilmesi	Çizim	3	3	4	1	3	-
	Model	-	-	2	-	1	-
Molekülün yapısında yer alan farklı atom türlerinin sayısının yanlış gösterilmesi	Çizim	-	-	-	-	1	2
	Model	-	-	-	-	-	-
Merkezde yer alması gereken atomun yanlış yerleştirilmesi	Çizim	-	-	-	-	1	2
	Model	-	-	-	-	-	-
Molekülün yapısında yer alan bağ yapmayan elektron sayısının yanlış gösterilmesi	Çizim	-	-	2	-	2	-
	Model	-	-	3	-	1	-

Tablo 10 incelendiğinde grupların yaptıkları çizimlerde CH_4 molekülünde ön testte belirlenen bağ açısı, molekül geometrisi ve elektron grubu geometrisine ait yanlış gösterimlerin son testte de devam ettiği, NH_3 molekülünde azaldığı ve H_2O molekülü için giderildiği görülmektedir. Ayrıca ön testte NH_3 ve H_2O moleküllerinin yapısında yer alan bağ yapmayan elektron sayısına ait yanlış gösterimlerin son testte giderildiği saptanmıştır. Yine ön testte yapılan çizimlerde H_2O molekülünün yapısında yer alan farklı atom türlerinin sayısının yanlış gösterimi ve merkezde yer alması gereken atomun 2 grup tarafından yanlış yerleştirilmiş olduğu görülmüştür. Grupların yaptıkları modeller incelendiğinde ise ön testte belirlenen kavram yanlışlarının son testte giderildiği saptanmıştır.

Grupların CH_4 , NH_3 , H_2O molekülleri için yaptıkları çizimlerde ve modellerde saptanan eksik bilgilere ait frekans değerleri Tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 11: Grupların yaptıkları çizimlerde ve modellerde saptanan eksik bilgilerin frekans değerleri

		CH_4		NH_3		H_2O	
		ÖT	ST	ÖT	ST	ÖT	ST
Molekülün yapısında yer alan atom türlerinin belirtilmemesi	Çizim	1	-	-	-	-	-
	Model	-	-	-	-	-	-
Molekülün yapısında yer alan ortaklanmamış elektron çiftinin gösterilmemesi	Çizim	-	-	2	-	2	-
	Model	-	-	3	-	1	-

Tablo 11 incelendiğinde grupların CH_4 , NH_3 ve H_2O molekülleri ile ilgili ön testte saptanan eksik bilgilerin son testte giderildiği görülmektedir.

4. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma sonucunda grupların yaptıkları çizimlerde belirlenen kavram yanlışlarının modellerde belirlenen kavram yanlışlarından daha fazla olduğu görülmüştür. Çizimlerde bağ açısının, molekül geometrisinin, elektron grubu geometrisinin, molekülün yapısında yer alan farklı atom türlerinin sayısının, molekülün yapısında yer alan bağ yapmayan elektron sayısının yanlış gösterilmesi ile merkezde yer alması gereken atomun yanlış yerleştirilmesi olmak üzere bilimsel açıdan doğru olmayan gösterimler belirlenmiştir. Bu gösterimlerin modellerle giderilmesi bağlamında molekül geometrisi konusunun öğretiminde çizimlerle eş zamanlı olarak modellerin de kullanılmasının gerekli olduğu düşünülmektedir. Ayrıca ön testte grupların çizimlerinde saptanan kavram yanlışlarının son testte azalması ve giderilmesi modelle öğretim yönteminin grupların doğru çizimler yapmalarında etkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Bazı grupların H_2O molekülü için merkeze yerleştirilmesi gereken oksijen atomunun yerine hidrojen atomunu yerleştirmelerinden merkez atomu belirlemede zorlandıkları anlaşılmıştır. Nitekim Brady ve diğerleri (1990) da yaptıkları çalışmada öğrencilerin moleküllerin Lewis yapılarını çizerken merkez atomu belirlemede zorlandıklarını ifade etmişlerdir.

Araştırma sonucunda modelle öğretim yönteminin molekül geometrisi konusunu öğrenme, kavram yanlışlarının belirlenmesi, kavram yanlışlarının giderilmesi ve model oluşturma becerisinin geliştirilmesi üzerinde etkili olduğu saptanmıştır. Alanyazında da model ve model oluşturma olumlu etkileri farklı çalışmalarda ortaya koyulmuştur. Bilgisayar animasyonları ve plastikten yapılmış fiziksel modeller kullanılarak gerçekleştirilen uygulamaların öğrencilerin stereokimya problemlerini çözerken yaşadıkları güçlüklerin giderilmesinde etkili olduğu görülmüştür (Kuo vd., 2004). Üç boyutlu öğrenme ortamlarının üç boyutlu düşünme becerisini geliştirdiği ve molekül geometrisi ile ilgili kavram yanlışlarının giderilmesinde etkili olduğu saptanmıştır (Kahraman ve Demir, 2011). Üç boyutlu görselleştirme becerileri kimyada son derece önemlidir (Tuckey, Selvaratnam ve Bradley, 1991: 464). Kimya öğretmenleri ve eğitim alanında araştırma yapanlar kimya öğreniminde görselleştirmenin önemini kabul etmektedirler (Wu ve Shah, 2004: 466). Bu kabulü destekler nitelikte kimya öğretmen adaylarının HF , CH_4 , NH_3 , H_2O , BeH_2 bileşiklerine ait değerlik elektron sayısı, Lewis yapısı, hibrit türü, molekül geometrisi gösterimini

çeşitli renklerde oyun hamurları ve kürdanlarla yaptıkları modellerle gerçekleştirilen uygulamaların başarı, tutum ve kalıcılık üzerinde olumlu etkileri olduğu ortaya koyulmuştur (Yılmaz ve Dinçol-Özgür, 2012). Molekül modelleri ya da bilgisayar animasyonlarının kullanılmasının alkol türlerinin ve fonksiyonel gruplu diğer organik bileşiklerin zihinde yapılandırılmasında oldukça etkili olduğu görülmüştür (Şendur ve Toprak, 2013: 297-298). Birinci sınıfta öğrenim gören fen bilgisi öğrencilerine origami ile düzgün dörtyüzlü (CH_4) molekül geometrisinin modelinin yaptırılmasının düzgün dörtyüzlü molekül geometri yapısının öğretiminde etkili olduğu, öğrencilerin üç boyutlu düşünebilme becerisini olumlu yönde etkilediği ortaya koyulmuştur (Ünan, Aksan ve Çelikler, 2016: 422). Üç boyutlu modellerin moleküler geometri ile ilgili kavramların daha iyi anlaşılmasını sağladığı, öğrencilerin önemli bir bölümünün bağ yapan ve bağ yapmayan elektron çiftleri ile ilgili olarak doğru cevap verdikleri, metan ve amonyakın moleküler geometrisini doğru olarak açıkladıkları ortaya koyulmuştur (Uce, 2015: 499). Bu bağlamda araştırmadan elde edilen sonuçlar alanyazın tarafından desteklenmektedir.

Bu araştırmada 5'er kişilik gruplar halinde aktif bir şekilde çalışarak model oluşturan öğrencilerin derslerde eğlenerek öğrendikleri gözlemlenmiştir. Alanyazında da modellemeye dayalı etkinliklerin öğrencilere derse aktif katılım, çok sayıda duyu organını kullanarak öğrenme ve öğrendiklerini pekiştirme imkânı sunduğu ifade edilmiştir (Ergün ve Sarıkaya, 2014: 266). Öğretmen, öğretim elemanı ve öğrencilerin karton, toplu iğne, oyun hamuru gibi maliyet ve temin edilebilirlik açısından ekonomik olan araç-gereçler kullanarak yapacakları molekül modellerinin kimya öğretimine eğlenceli bir nitelik kazandıracığı ve dersleri sıkıcı olmaktan kurtaracağı ifade edilmiştir (Sarıkaya, 2007: 516-517).

Araştırmadan elde edilen sonuçlar ışığında çoğu öğrencinin kimyanın soyut kavramlarını ezbeleyerek öğrenmeye çalıştıkları düşünülmektedir. Öyle ki, öğrenciler molekül geometrisi konularını ortaöğretimde görmelerine karşın ön testte bilgi eksikliği ve kavram yanlışlığına sahip olduklarını ortaya koyan cevaplar vermişlerdir. Bu sonuç öğrencilerin ezberleyerek öğrenmeye çalıştıklarının göstergesidir. Ezber anlamlı öğrenmenin ve öğrenilen bilgilerin kalıcılığı önünde bir engel oluşturup dersi içinden çıkılmaz bir hale getirerek öğrencinin sıkılmasına ve kendisini öğrenmeye kapatmasına neden olabilir. Bu bağlamda moleküllerin geometrik yapılarının öğretiminde kullanılan çizimlerin modelle öğretim yöntemi ve model oluşturma etkinlikleri ile desteklenmesinin anlamlı öğrenme üzerinde bilişsel, duyuşsal ve psiko-motor açıdan olumlu etkileri olacağı düşünülmektedir. Modelle öğretim yöntemi ve model oluşturma etkinliklerinde yaparak yaşayarak aktif bir şekilde öğrenme fırsatı elde eden öğrenci bizzat oluşturacağı modellerle soyut yapıları somutlaştırarak anlamlı ve kalıcı bir şekilde öğrenebilecektir.

KAYNAKÇA

- Baştürk, R. (2009). "Deneme Modelleri", *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, (Ed: A. Tanrıöğen), Anı Yayıncılık, Ankara, 31-54.
- Bozkurt, O. ve Olgun, Ö. S. (2005). "Fen ve Teknoloji Eğitiminde Bilimsel Süreç Becerileri", *İlköğretimde Fen ve Teknoloji Öğretimi*, (Ed: M. Aydoğdu ve T. Kesercioğlu), Anı Yayıncılık, Ankara, 56-70.
- Brady, J. A., Milbury-Steen, J. N. ve Burmeister, J. L. (1990). "Lewis Structure Skills. Taxonomy and Difficulty Levels", *Journal of Chemical Education*, 67/6, 491-493.
- Çelikler, D., Aksan, Z. ve Ünan, Z. (2016). "Measuring Science Majors' Levels of Understanding Concerning Trigonal Pyramidal Molecular Geometry", *Internatioanal Contemporaray Educational Research Congress*, 267-273.
- Çelikler, D., Aksan, Z. ve Ünan, Z. (2018). "Fen Bilgisi Öğrencilerinin Kimyasal Bileşiklerin Dörtüzlü ve Sekizyüzlü Geometrik Yapılarını Matematik Bilgileri İle İlişkilendirmeleri", *Türkiye Kimya Derneği Dergisi Kısım C: Kimya Eğitimi*, 3/1, 17-30.
- Çilenti, K. (1985). *Eğitim Teknolojisi ve Öğretim*, Kadioğlu Matbaası, Ankara.
- Ergün, A. ve Sarıkaya, M. (2014). "Maddenin Parçacıklı Yapısı ile İlgili Kavram Yanılgılarının Giderilmesinde Modele Dayalı Aktivitelerin Etkisi", *NWSA-Education Sciences*, 9/3, 248-275.
- Hurwitz, C. L., Abegg, G., Garik, P. ve Nasr, R. (2001). "High School Students' Understanding of The Quantum Basis of Chemistry. Home Page of "The Quantum Science Across Disciplines."
- Kahraman, S. ve Demir, Y. (2011). "Bilgisayar Destekli 3D Öğretim Materyallerinin Kavram Yanılgıları Üzerindeki Etkisi: Atomun Yapısı ve Orbitaler", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13/1, 173-188.
- Kaptan, F. (1998). *Fen Bilgisi Öğretimi*, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Kuo, M-T, Jones, L. L., Pulos, S. M. ve Hyslop, R. M. (2004). "The Relationship of Molecular Representations, Complexity, and Orientation to The Difficulty of Stereochemistry Problems", *The Chemical Educator*, 9/5, 321-327.
- Nakıboğlu, C. (2003). "Instructional Misconceptions of Turkish Prospective Chemistry Teachers About Atomic Orbitals and Hybridization", *Chemistry Education: Research and Practice*, 4/2, 171-188.
- Peterson, R.F. ve Treagust, D.F. (1989). "Grade-12 Students' Misconceptions of Covalent Bonding and Structure", *Journal of Chemical Education*, 66/6, 459-460.
- Sarıkaya, M. (2007). "Kolay Sağlanabilir Malzemelerle Molekül Model Yapımı", *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5/3, 513-537.
- Şendur, G. ve Toprak, M. (2013). "Öğretmen Adaylarının Organik Kimya Konularındaki Anlama Düzeylerinin ve Kavram Yanılgılarının Bir Analizi: Alkoller Örneği", *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi (EFMED)*, 7/1, 264-301.
- Tuckey, H., Selvaratnam, M. ve Bradley, J. (1991). "Identification and Rectification of Student Difficulties Concerning Three-Dimensional Structures, Rotation, and Reflection", *Journal of Chemical Education*, 68/6, 460-464.
- Uce, M. (2015). "Constructing Models in Teaching of Chemical Bonds: Ionic Bond, Covalent Bond, Double and Triple Bonds, Hydrogen Bond and Molecular Geometry", *Educational Research and Reviews*, 10/4, 491-500.
- Ünan, Z., Aksan, Z. ve Çelikler, D. (2016). "Origami Modeling of Tetrahedral Molecular Geometry", *Internatioanal Contemporaray Educational Research Congress*, 418-423.
- Wu, H.K. ve Shah, P. (2004). "Exploring Visuospatial Thinking in Chemistry Learning", *Science Education*, 88/3, 465-492.
- Yalçın, M. ve Ağgül-Yalçın, F. (2011, 22-24 September). "Organik Kimya Öğretiminde Moleküler Modelleme Programlarının Kullanımı: Sikloheksan Örneği", *5th International Computer & Instructional Technologies Symposium*, Fırat University, Elazığ-Turkey.

- Yılmaz, A. ve Dinçol-Özgür, S. (2012). "Türetimci Çoklu Ortamın Öğretmen Adaylarının Öğrenme Stillerine Göre Başarı, Tutum ve Kalıcılığa Etkisi", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 42, 441-452.
- Yılmaz, A. ve Morgil, İ. (2001). "Üniversite Öğrencilerinin Kimyasal Bağlar Konusundaki Kavram Yanılgılarının Belirlenmesi", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20, 172-178.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:13.12.2019 ✓Accepted/Kabul:24.02.2020

DOI: 10.30794/pausbed.659274

Araştırma Makalesi/ Research Article

Begić, H. N. (2020). "Entomolojiden Moda ve Tekstile Bir Değerlendirme", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 39, Denizli, s.131-149.

ENTOMOLOJİDEN MODA VE TEKSTİLE BİR DEĞERLENDİRME

H. Nurgül BEĞİÇ*

Özet

Tarihsel sürecin başlangıcından itibaren İnsanoğlu, öncelikle olumsuz hava şartlarından korunmak için vücudunu örtme ihtiyacı hissetmiştir. Bu amaçla çevresinde bulunan bitki lifleri ve hayvan postlarından yararlanmıştır. Tekstilin bulunup kullanılmaya başlamasıyla birlikte böcekler de boya ve hammadde kaynağı olmuştur. Bazı böceklere işlevleri nedeniyle özel değerler atfedilmiş ve buna bağlı olarak estetik, sanat ve moda tasarımı alanında kullanılmıştır. İpek böceğinin ürettiği lifin dokumada, bazı böceklerin ise boyamada kullanılmaya başlamasıyla birlikte kullanımı alanı genişlemiştir.

Bu çalışmada; böceklerin işlevleri nedeniyle farklı medeniyetler tarafından manevi değer ve özel anlamlar yüklendiği, bazı böceklerin ise lif ve boyarmadde olarak kullanılması, yaşam döngüsündeki işlevi nedeniyle kendisine atfedilen anlamları sanatçılara ilham kaynağı olarak tasarım ve moda alanında bir mesaj objesi olarak değerlendirilmesi incelenecektir. Bu amaçla öncelikle yazılı ve dijital literatür taraması yapılacak ve somut örneklerle açıklanacaktır.

Anahtar kelimeler: *Entomoloji, Tekstil, Moda, Süsleme, Tasarım.*

AN EVALUATION OF FASHION AND TEXTILE FROM ENTOMOLOGY

Abstract

From the beginning of the historical process, human beings felt the need to cover their body primarily to protect against adverse weather conditions. For this purpose, he used plant fibers and animal pelts found around him. Insects have become a source of paint and raw materials with the introduction of textiles. Some insects have been attributed special values because of their function and have therefore been used in the field of aesthetics, art and fashion design. The use of fiber produced by silkworm in weaving, and some insects in dyeing began to be used in the field has expanded.

In this study; the insects are attributed to spiritual values and special meanings by different civilizations because of their functions, while some insects are used as fibers and dyes, and the meanings attributed to them because of their function in the life cycle will be evaluated as a message object in the field of design and fashion as an inspiration to artists. For this purpose, firstly written and digital literature review will be done and explained with concrete examples.

Keywords: *Entomology, Textile, Fashion, Decoration, Design*

*Doç. Dr., İzmir Demokrasi Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, İZMİR.
e-posta:beginurgul@gmail.com (orcid.org/ 0000-0002-5727-7516)

Giriş

Giymek; tarihsel sürecin başlangıcında insan yaşamında temel bir ihtiyaç iken değişen ve gelişen toplumsal yaşamın etkisiyle moda olgusu ortaya çıkmıştır. Moda; insan yaşamı ile ilgili bir olgu olarak var olan her şeyi malzemesi yapabilme özelliğine sahiptir. Doğa bu malzemeleri içinde barındıran sonsuz bir döngüdür. İşlevsellik ve fark yaratma adına doğanın cömertçe sunduğu her türlü öge; gerek tekstil alanında kumaş üretimi ve boyama, gerekse moda alanında baskı, dokuma gibi alanlarda böcekler stilize veya bire bir şekillerde kullanılmıştır. Böceklerin moda ve tekstil alanındaki etkilerini tarih boyunca izlemek mümkündür.

Doğal boyamacılıkta her dönemde böceklerden faydalanılmıştır. Özellikle tekstilde kermes, lak ve koşinil böceğinin kullanımı eski tarihlere dayanmaktadır. Mısır mitolojisinde gübre böcekleri kutsal sayılmış ve bu nedenle birçok takıda gerek simgesel gerek somut şekli ile kullanılmıştır. Günümüzde Londra'da Victoria and Albert Müzesi'nde sergilenmekte olan 1868 yılına ait elbisede; yaklaşık 5000 adet mücevher böceği kanadı ve parçası kullanılmıştır. Yine 1888 yılında Londra'da sergilenen Macbeth oyununda Dame Ellen Terry böceklerin kanatları ile süslenmiş ikonik bir kostüm giymiştir.

Böceklerin biyolojik yaşamları dışında; insan yaşamındaki kültürel durumlarını ve fayda sağlayan alanlarını da entomoloji bilim dalı incelemektedir. Entomolojik olarak böceklerin moda ve tekstil alanındaki etkileri farklı şekillerdedir.

Biyolojik özellikleri nedeniyle bazı böceklerin tekstilde boyarmadde bazılarının da salgıları nedeniyle tekstilde lif maddesi olarak kullanıldığı görülür. Bazı böcekler ise doğadaki işlevleri nedeniyle yaşamda yeniden doğuş ve yenilenmeyi temsil ettikleri bu nedenle bazı toplumlarca manevi değer verilerek özel anlamlar yüklenmesi buna bağlı olarak moda, sanat ve tasarım alanında esin kaynağı olması incelemenin diğer bir konusunu oluşturmaktadır.

Böcekler, bir taraftan biyolojik özellikleri diğer taraftan doğal işlevleri nedeniyle kendilerine yüklenen manevi değerleri ve dikkat çeken görsellikleri olmak üzere farklı yönleriyle değerlendirilecektir.

1. Tekstilde boyarmadde olarak böcekler

Doğal boyamanın tarihi; dokumanın tarihi kadar eskiye dayanmaktadır (Karadağ, 2007, s. 8). Doğal boyama geçmişte neredeyse alternatifi olmayan boyama yöntemi iken, teknolojinin gelişmesi ve sentetik boyaların tekstil sektöründe yer edinmesi ile birlikte kullanımı oldukça azalmıştır. Ancak son yıllarda doğal yaşamın gündeme gelmesi sonucu ortaya çıkan yeşil tekstil anlayışı ile birlikte insanlarda; sentetik ve kimyasal maddelerden uzak organik tekstillerin tekrar tercih edilmeye başlandığı bir döneme girilmiştir. Bu anlayış; insanların doğal boyamaya tekrar rağbet etmelerine ve üretimin de bu yönde gelişmesine neden olmaktadır.

Doğal boyamacılıkta bitkiler ve hayvanlardan yaygın olarak yararlanılmıştır. Boyar madde olarak kullanılan hayvanlar böcekler ve deniz yumuşakçalarıdır. Böceklerin; çok eski tarihlerden beri boyar madde olarak kullanıldığı birçok araştırmada tespit edilmiştir.

M.Ö. 3000 yıllarında Eski Mezopotamya'da kermes böceğinin kırmızı renk boyamalarda kullanılmış olduğu kil tabletlerden anlaşılmaktadır. Yine; M.Ö. 1500 yıllarında Hindistan'da kırmızı renk boyamalar için lak böceğinin de kullanılmış olduğu bilinmektedir. Asurlular'ın M.Ö. 800 yıllarında; Urartu Krallığı'nı ele geçirdikten sonra saraydan getirdikleri kırmızı renkli tekstil ürünlerinin Ağrı'dan geldiği kayıt altına alınmıştır. Bu bilgiye dayanarak, bu tekstillerde Ağrı dağı kermesi kullanılmış olabileceği söylenebilmektedir. Dünyanın en eski halısı olarak kabul edilen ve M.Ö. 500 yılına tarihlendirilen Pazırık halı ve halı ile aynı kurganda bulunan keçe örneğinin kırmızı renk boyarmadde analizlerinde Polonya kermesi (*Porphyrophora polonica*) ve kök boya kullanılmış olduğu tespit edilmiştir. Koşinil böceğinin, Meksika'da yerliler tarafından boyamalarda kullanımı M.Ö. 1000'li yıllara kadar geriye gitmektedir. 16. yüzyılın başlarında ise Amerika kıtasından önce Avrupa'ya sonra Asya'ya getirilmesiyle birlikte dünyanın çeşitli bölgelerinde yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır (Karadağ, 2007, s.8-9).

Çok eski dönemlerden itibaren doğal boyamacılıkta kullanılan böcek çeşitleri; Kermes, kırmızı, koşinil, ekin koşinil, Polonya kermesi ve lak böceğidir. Bu böcekler genellikle buldukları bitkilerin üstünden toplanarak boyamacılıkta kullanılmaktadır. Bu böceklerin haricinde mazi arısı ve karıncalar; direkt boyamacılıkta kullanılmamakla birlikte dolaylı yoldan boyarmadde üretim sürecinde yer almaktadır.

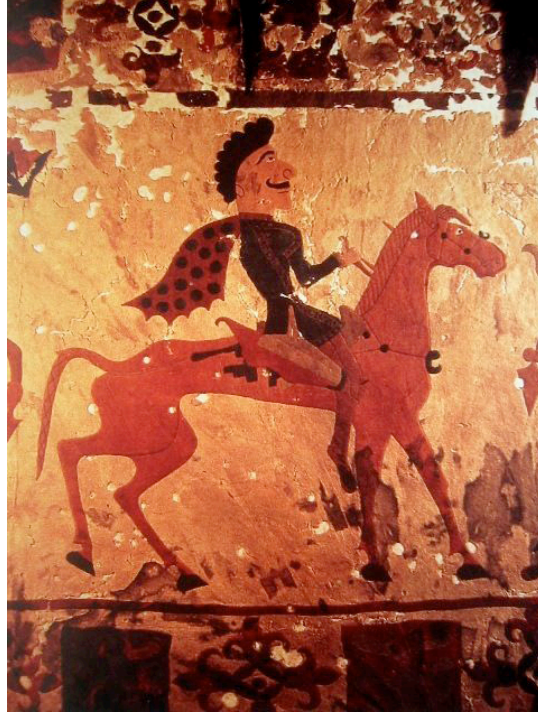
Resim 1: Yamashiro Eyaleti Boyacı Böcekleri Tablosu, Utagawa Kuniyoshi /1852 (Museum of Fine Arts Boston) / Tablo Detayı

Kermes böceği, doğal boyamacılıkta çok kullanılan böcek türlerinin başındadır. Bu böcek türü Akdeniz'e yakın bölgelerde bulunan kermes meşesi üzerinde parazit olarak yaşamaktadır (Dölen'den aktaran Akiniz, 2017, s. 235). Kermes böceği boyamacılıkta M.Ö. 3000 yıllarında Sümerlerde kullanılmıştır. Eski Mezopotamya'da da kırmızı boyamanın en önemli kaynağının kermes böceği olduğu bilinmektedir. Bir Babil şehri olan Nuzi (Günümüzde Kerkük yakınlarında Yorgan Tepe)'deki arkeolojik kazılardan çıkan bir kil tablette, kermes böceğinin tekstil elyafını kırmızı renklere boyamalarda kullanılmış olduğu ifade edilmiştir. Tevrat'ta M.Ö. 1400'lü yıllarda kermesin boyamalarda kullanıldığına dair metinler bulunmaktadır. Persler kumaşların ve pek çok halının kırmızı renk boyamalarında kermes böceği kullanmışlardır. Hatta dünyaya kırmızı boyamaların ilk Perslerden yayıldığı bilinmektedir. Kermes; Ortaçağ'da Venedik ve Marsilya'da toplanarak, diğer Avrupa ülkelerine ihraç edilmiştir. Böylece kermes boyamaları "Venedik kırmızısı" olarak tüm dünyada ün kazanmıştır (Karadağ, 2007, s. 66-67).

Ağrı Dağı Kermesi: Ararat Kermesi ya da Ermeni Koşinili olarak da adlandırılan bu böcek, Orta Doğu ve Orta Asya'da özellikle Ararat Dağı yakınında bulunur (Phipps, 2010, s. 9). Bu bölgede bulunan bir tür kamışın köklerinde yaşayan kermesin, dişi türü boya yapımı için elverişlidir. M.Ö. 714'te Doğu Anadolu Bölgesi'nde hüküm süren Urartular'ın tekstillerinde görülen kırmızı rengin Ararat kermesinden üretildiği, II. Sargon döneminde Asurluların burayı istilasının ardından tuttıkları kayıtlardan öğrenilmektedir (Phipps, 2010, s. 9; Guckelsberger, 2013, s. 8).

I. veya II. yüzyıla ait Roma tekstilleri ve Palmira tekstillerinin Ağrı dağı kermesi ile boyanmış olduğu tespit edilmiştir. Ermeni kaynaklarında ise V. yüzyılda ipek boyamacılığında ve minyatürlerde bu böceğin kullanılmış olduğundan bahsedilmektedir. 1896 yılında Mısır da Albert Gayet kazılarında, VI. yüzyıla ait kaşmir kaftanda Ağrı dağı kermesin kullanılmış olduğu tespit edilmiştir (Karadağ, 2007, s. 21).

Endemik bir böcek olan Polonya Kermesi, çayırotu (çobandeğneği) bitkisinin köklerinde yaşar. Bundan elde edilen kırmızı rengin Vaftizci Yahya kanıyla özdeşleştirildiği bilinmektedir. Orta ve Doğu Avrupa, Ukrayna, Kafkasya, Türkistan ve Batı Sibiry'a da karşımıza çıkar (Phipps, 2010, s. 9). Dünyanın en eski halısı olarak kabul edilen Pazırık halısı, Fatih Sultan Mehmet'in kaftanı ve New York Metropolitan Müzesi'nde sergilenen ve Orta Asya'ya ait olan bazı tekstil parçalarındaki kırmızılar, bu böcekten elde edilmiştir (Karadağ, 2007,s. 95; Phipps, 2010, s. 9).

Resim 2: Polonya Kermesi ile boyanmış keçe yaygı. (Pazırık Kurganı)

Koşinil böceğinin, Meksika'da yerliler tarafından boyamalarda kullanımı M.Ö. 1000'li yıllara kadar geriye gitmektedir. 16. yüzyılın başlarında ise Amerika kıtasından önce Avrupa'ya, sonra da Asya'ya getirilmesiyle birlikte dünyanın çeşitli bölgelerinde yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır (Karadağ, 2007, s.9). Orta Amerika'dan Nopalea isimli kaktüs üzerinde yaşayan ve bunun neminden beslenen dişi koşinillerden renk üretilir. Erkek koşinil tarafından döllenmiş dişi, belirli bir süre sonra yumurtlar. Toplanan yumurtalar kurutulur ve ezilerek su ile karıştırılır. İçeriğinde bulunan karmenik asit sayesinde kırmızı renk verir. Peru, Bolivya, Ekvator gibi bölgelerde hüküm sürmüş And Medeniyeti boyacıları tarafından milattan önceki dönemlerden beri kullanılmıştır. Özellikle üst düzey yöneticilerin dinsel ve siyasi törenlerde giydikleri kıyafetlerin renklendirilmesinde bu böcekten istifade edilmiştir. En iyi tutunduğu hayvan lifleri ipek, koyun yünü ve deve tüyüdür. Kırmızı rengin yanı sıra asit ve alkali gibi geleneksel katkı maddeleriyle mor ve siyah renkler üretilir (Karadağ, 2007, s. 70; Phipps, 2010, s. 10,16). Avrupa ve Asya'da üretilen ipeklerin, Osmanlı sultanlarının kaftanlarının ve Doğu'da dokunan halı ve kilimlerin boyanmasında bu böcekten yararlanıldığı bilinmektedir (Böhmer, 2002, s. 203)

Resim 3: Orta Amerika’da koşinil toplanması, José Antonio de Alzate y Ramírez /1777 (<https://www.colourstudies.com/blog/2017/3/10/big-colours-come-in-small-packages>)

Ekin koşinil böceği; buğday bitkisinin köklerinde parazit olarak yaşayan bir böcektir. Bundan dolayı bu isimle adlandırılır. Ekin koşinilin geçmişte kullanıldığına dair en önemli bulgular II.-III. yüzyıla ait Palmira tekstillerindeki kırmızı renklerin boyarmadde analizleridir. Mor ve pembe de bu böcekten elde edilen renklerdenidir (Karadağ, 2007, s. 50). Böceğin vücut yapısında bulunan boyarmadde Koşinil ve Ararat Kermes böcekleri ile benzerlik göstermektedir.

Resim 4: Kırmızı renk Ekin koşinil veya Ağrıdağı kermesi ile boyanmış II. yüzyıl Roma tekstili (Die Textilien aus Palmyra’den aktaran Karadağ, 2007, s.21)

Hindistan ve Güneydoğu Asya’da bulunan ve kırmızı renk veren diğer bir böcek Lak’tır. Kauçuk ağacında yaşayan lak, kendini yapraklara sabitler ve vücudunu cila işlerinde kullanılan bir reçineyle kaplar. Antik devirlerde çok fazla rağbet görmüş ve Güneydoğu Asya, Doğu İran ve Soğdiana bölgelerinde ticareti yapılmıştır. Koloni halinde yaşayan lak, içeriğinde bulunan karmenik asit sayesinde boyarmadde üretimi için elverişlidir (Phipps, 2010, s. 9). Hindistan’da deri, yün, ipek boyamacılığı için kullanılan lak; İran, Tibet ve diğer Batı Asya ülkelerinde ise en az Orta Çağ’dan başlamak üzere son döneme kadar halı yünlerinin boyanmasında kullanılmıştır. Günümüzde İran ve Osmanlı saray halılarının yapılan analizleri yaygın biçimde lak kullanıldığını göstermektedir (Böhmer, 2002, s. 207).

Lak boyarmaddesi Ortaçağ'da Akdeniz havzasında bulunmamaktadır fakat Hindistan'dan Doğu Akdeniz liman kentlerine transferi sağlanarak oradan denizyolu ile Batı Akdeniz ülkelerine ticareti yapılmıştır. Ortaçağ'da bu böceğin ticaretini Venedikliler yürütmüştür (Dölen'den aktaran Akiniz, 2017, s. 235).

Resim 5: Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul, env.no.13/1646. 16. yüzyıl Kemha kumaşı. Kırmızı renk lak böceği ile boyanmış (Karadağ, 2007, s.77)

Kırmız; adındaki ağaç biti, kırmızı meşesi üzerinde yaşar ve Akdeniz yöresinin geleneksel boyar maddelerindendir. Boyar madde; böceğin yalnızca dışından yumurtlama mevsimi olan haziran başında elde edilir. Kırmız; tarihsel süreçte boyar maddelerde önemli yer tutmaktadır ve zamanında Roma ordularına ödenen vergilerin bir bölümü kırmızlardan karşılanmaktadır (Eyüboğlu & Yaraş, 1990, s. 42).

Mazı arısının dişisi; haziran-temmuz aylarında yumurtalarını mazı meşesinin tomurcuklarına bırakır. Bırakılan yumurtaların etrafında beslenme gomalakları, gomalakların dışında da sert bir tabaka oluşur. Oluşan bu iki tabaka mazıyı oluşturmaktadır. Sümerlerden günümüze kadar mazı gomalakları; boya, dericilik ve mürekkep yapımında kullanılmaktadır. Meşe mazısından elde edilen renk kirli sarı ile kahverengi arasındadır

(<http://www.turkelhalilari.gov.tr/sayfalar.php?language=tur&icerik=dogalboyamacilik/mazi-mesesi>).

Boyamacılıkta dolaylı yoldan boya elde edilmesine vesile olan bir diğer böcek türü de Karıncalar'dır. Avustralya yerlileri karınca yuvalarından elde ettikleri linarite okside maddesini tekstil ürünlerine yeşil rengi vermek için kullanmışlardır (Cherry'den aktaran Saruhan & Tuncer, 2010, s. 21).

Geçmişten beri doğal boyamacılıkta böceklerden; kimi zaman doğrudan tekstil materyallerine uygulanarak, kimi zaman mordanlama gibi tekniklerle, kimi zaman da ekosistem içerisinde üstlendikleri bir görev ile renklerin oluşmasında yararlanılmaktadır. Doğal boyarmaddelerin kullanımı 1856'da sentetik boyarmaddelerin keşfedilmesinden sonra hızlı bir şekilde azalsa da; çevre kirliliği oluşturmaması, toksik ve kanserojen olmaması nedeniyle günümüzde yeniden gündeme gelmektedir. Avrupa Birliği Çerçeve Projeler, UNESCO ve başka kuruluşlar doğal boyamacılığın yeniden canlandırılmasını teşvik etmektedir (Karadağ, 2014, s. 49).

2. Hammadde olarak böcekler

Ürününden yararlanılan böceklerden ipek böcekleri; dut ağacının yaprağı ile beslenen ve ördükleri kozalardan ipek lifi elde edilen pullu böceklerdir (www.tdk.gov.tr). İpekböceğinden elde edilen ipek; Doğal yapısı, ince ve yumuşaklığı insan bedenine uyumluluğu nedeniyle zamansız olarak her dönem kıymetini artırarak kullanılmıştır. İpek lifi; sadece ev ve giyim donatılarında kullanılmaz. Aynı zamanda ameliyatlarda ipinden paraşüt yapımında kumaşından faydalanılmaktadır.

Çinliler; bilinen en eski ipekböceği yetiştiricileridir ve M.Ö. tarihlerde dahi sonraki kuşaklara ışık tutacak ipekböceği yetiştirme kitapları yazmışlardır (Fogg, 2014, s. 30). İpeğin, tarihte bilinen en eski ticaret yoluna ismini vermesi de ona verilen değer göstergelerinden biridir.

İpek böceğinin yaşamı baştan sona yapaydır. Yumurtalar ancak belli bir sıcaklıkta açılır; larva-ipek kurdu; insan eliyle getirilmiş dut yapraklarıyla beslenir ve kelebek ancak üremeye yetecek kadar, birkaç saatçik yaşar. İnsanın ipek üretimine yönelik ilgisi söndüğünde, bunu izleyen birkaç gün içinde, bu canlı türü yeryüzünden silinecektir (Picq, Digard, Cyrulnik ve Matignon, 2012, s.77).

Resim 6: İpek Böceği ve kozaları

İpek böceğinin ürünü ile Çin'den başlayıp, Hindistan ve İran'dan geçerek İtalya'ya uzanan, «İpekyolu»nu yaratan çok verimli bir ticaret başlamıştır (Picq, Digard, Cyrulnik ve Matignon, 2012, s. 85). İpekyolu güzergahındaki bu ticaret; tekstil temeline dayansa da farklı ticari alanların açılmasına da zemin hazırlamıştır.

İpekyolları; İpek ve ipekböcekçiliğine dair en eski bilgiler Çin kaynaklarında görülmektedir. İpekçilik uzun yıllar bu ülkede yapıldıktan sonra, Çin sınırlarının batısında ticaret yollarını elinde bulunduran Türk devletleri üzerinden dünyaya yayılmıştır. İpek yolunun Türkler tarafından kontrol edilmesi bu konuda ipekle erken tanışmalarına neden olmuştur. Avrupa'ya gidişi daha sonraki tarihlerde olmuştur.

Osmanlı Devleti zamanında İpekyolu ekonomide can damarı niteliği taşımıştır. Kervanların taşıdığı mallardan alınan çeşitli harç ve resimler uzun süre devlet gelirinin önemli bölümünü meydana getirmiştir. Transit yolları boyunca kervanların neden olduğu ticaretle, kervanların ihtiyacını karşılayan zanaatlar gelişmiş; çok sayıda han ve kervansaray yapılmıştır. Bu yollar binlerce kişiye iş sağlamış, çok önemli bir ekonomik canlılığın nedeni olmuştur (Cem, 1975, s. 161).

İpek böceği; doğal süreçte kendi başkalaşımını tamamlayarak oldukça kısa bir yaşam sürmektedir. Fakat insanların müdahalesi ile ipek üretilmesi sonucu ipek böceği; toplumların yaşamlarını etkileyen bir belirleyici durumuna dönüşmüştür.

Örümcek ipliği de; Nephila örümceklerinin ürettiği protein kökenli bir salgıdır. Nephila örümceği diğer örümceklere oranla oldukça geniş bir alana ağ örebilmektedir. Oldukça sağlam olan bu ağ aylarca bozulmadan kalabilmektedir. Nephila örümceğinin ağlarının sıkıştırılıp bükülmesinden elde edilen lifler yerli halk tarafından tekstil ürünlerinde kullanılmaktadır. Nephila örümceğinden ticari bir üretim elde etmek oldukça zordur. Bunun nedeni nephila örümceğinin ipek böceği gibi kültürel üretime uygun bir canlı olmamasıdır. Tür kendi içinde de birbirini yiyebilmektedir. Bir örümcekten elde edilen ipeğin iki katı fazlasını ipek böceğinden elde etmek mümkündür (Duğa, 2015, s.15).

Örümcek ağı protein yüklü, hafif, güçlü ve gergin bir yapıya sahiptir. Fakat özellikle örümceklerin birbirlerini yemeleri seri bir şekilde iplik üretimi yapılmasına engel olmaktadır. Son yıllarda bazı araştırmacılar; sentetik örümcek ağı üretmek için çeşitli çalışmalar yürütmüşlerdir. 2015 yılında dış mekan kıyafetleri üreticisi The North Face markası ile malzeme üreticisi Spiber, ortak bir çalışma yürütmüşler ve dışı sentetik örümcek ağından ipliklerle dokunmuş «Moon Parka» ismini verdikleri paltoyu üretmişlerdir (<https://popsci.com.tr/ag-kiyafeti-biyotek-orumcek-agindan-yapilan-yeni-palto/>).

3. Tasarım Alanında böcekler

Böcekler; gerek formu itibari ile baskı ve esinlenme olarak, gerekse farklı dokuları nedeniyle tasarım malzemesi olarak moda ve tekstil alanında oldukça fazla işlenmektedirler.

Eski Mısır'da gübre böceği (*Scarabeus sacer*) yaşamın, ölümsüzlüğün ve varoluşun simgesi olmuştur. Gübre böceği Mısır tanrısı Kheper'in simgesidir ve Kheper başının üstünde bir gübre böceğiyle gösterilir. Hiyeroglif olarak gübre böceğinin anlamı yeniden oluşum ve yenilenmedir (Saruhan & Tuncer, 2010, s. 23-24). Gübre böceklerinin kültürel olarak imgeledikleri; onun sembolik olarak da vücutta taşınmasına neden olmuştur. Tarih boyunca gübre böcekleri çok sayıda aksesuar ve kıyafette gerek sembolik gerekse somut şekilde kullanılmıştır. İnsanlık tarihinin belgelenmiş en eski gübre böceği kullanımı; Eski Mısırlılara ait gübre böceği şeklinde kaymak taşı bir çantadır (Ratcliffe, 2006, s. 86).

Gübre böceğine tapma geleneği Mısır sınırlarını aşmış, Yunanistan'a, Fenike'ye, Mezopotamya'ya yayılmıştı; Romalı lejyonerlerde kılıç kabzasına bir bok böceği silüeti kazıtmak alışkanlığı; Etrüsklüler bok böceği şeklinde zarif, ametist mücevherler işliyorlardı (Maalouf, 1997, s. 16).

Resim 7: İki yeşil, kutsal Habeş maymunu arasındaki mavi gübre böcekli dikdörtgen kolye ucu (Ratcliffe, 2006, s. 88).

Resim 8: Jivarolu yerlilere ait saç aksesuarındaki gübre böcekleri (Ratcliffe, 2006, s. 97).

Tasarım malzemesi olarak işlenen böceklerin başında yeşil kanatlı mücevher böceği gelmektedir. Yeşil kanatlı mücevher böceği özellikle Viktorya döneminde Tayland ya da Hindistan'dan getirilerek kanatları kıyafetlere nakış olarak işlenmiştir.

Hindistan, 18. yüzyılın ortalarında İngiliz İmparatorluğu tarafından kolonileştirilmiştir ve 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı Avrupa pazarlarına mücevher böceği nakışı kullanarak çok çeşitli ürünler ihraç etmiştir. Mücevher böceği ile güzel ve görkemli bir dekorasyon tasarımı, 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Hint Yarımadası'nın çoğunun hakim olduğu Babür İmparatorluğu zamanında ortaya çıkmıştır. Dahası, Hindistan'da mücevher kanatlı böceğin takı ve tablolarla süs eşyası olarak uygulanması bir gelenek olmuştur. Bu tekniğin nakıştan türediği düşünülmektedir (The Kyoto Costume Institute http://www.kci.or.jp/en/archives/digital_archives/1820s_1840s/KCI_075).

Resim 9: 1930-1932 yıllarına ait mücevher böcek nakışlı elbise parçası (Henry Art Gallery)

Resim 10: Mücevher Böceği nakışı gece elbisesi, 1850, (The Kyoto Costume Institute)

Günümüzde Londra'da Victoria and Albert Müzesi'nde sergilenmekte olan 1868 yılına ait elbisede; yaklaşık 5000 adet mücevher böceği kanadı ve parçası kullanılmıştır (<https://www.vam.ac.uk/exhibitions/fashioned-from-nature>).

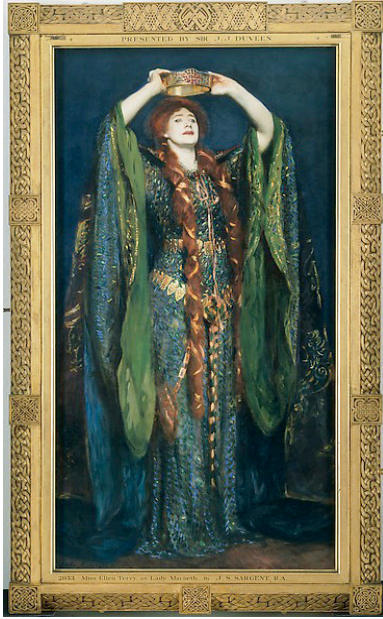
Resim 11: Yeşil Mücevher Böceği kanatları işlenmiş müslin günlük elbise, 1868-9 (Victoria and Albert Museum, London)

Yine 1888 yılında Londra'da sergilenen Macbeth oyununda Dame Ellen Terry'nin performansı dönemin ressamlarından John Singer Targent'i oldukça etkilemiştir ve onun tablosunu yapmak istemiştir. Sargent'in

resmettiği tabloda Terry; Alice Comyns tarafından tasarlanan yanar döner böcek kanatları ile süslenmiş yeşil ipek ve mavi ikonik bir kostüm giymiştir. Tabloda Sargent, elbisenin bütün detaylarını göstermeye gayret etmiştir (<https://www.metmuseum.org/exhibitions/listings/2015/sargent-portraits-of-artists-and-friends/blog/posts/sargent-theatrics>).

Resim 12: Yeşil mücevher kanatlı kostümü ile Ellen Terry (<https://www.theguardian.com/culture/2011/mar/11/ellen-terry-beetlewing-gown-macbeth>)

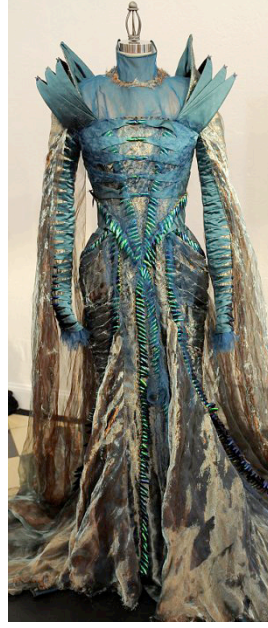

**Resim 13: Ellen Terry as Lady Macbeth,
John Singer Sargent, 1889 (The Met Museum)**

**Resim 14: Kostümün Aslı
(<https://www.sott.net/article/226601-Where-Beauty-Transcends-Time-The-Archaeology-of-a-Dress>)**

2012 yapımı Pamuk Prenses ve Avcı filminde de; Oscar ödüllü kostüm tasarımcısı Colleen Atwood, kraliçenin kostümünü tasarlarken yeşil kanatlı mücevher böceklerini kullanmıştır (Goodall, 2016, s.2).

Resim 15: Kraliçenin mücevher kanatlı böcekli kostümü (<http://www.dailymail.co.uk/femail/article-2153408/How-Charlize-Therons-rotting-costume-Snow-White-And-The-Huntsman-DUNG-BEETLE-shells.html>)

1870'li yıllarda Punch Dergisi karikatüristi Linley Sambourne, Viktorya çağındaki kadınların abartılı moda anlayışını karikatürize ederken böceklerden stilize ettiği kıyafetleri kullanmıştır.

Resim 16: Linley Sambourne Karikatürleri (<https://punch.photoshelter.com/gallery/Edward-Linley-Sambourne-Cartoons/G0000.TjGSdWDEsM/>)

Fransız Art Deco tasarımcısı Emile-Allain Seguy; Tekstil ve başka alanlarda kullanılmak üzere hazırladığı desenlerinde doğadan özellikle de böceklerden ilham almıştır. Sanatçının desenlerini içinde barındıran ve New York State Üniversitesi'nin kütüphanesinden dijital olarak ulaşılabilen Papillons adlı katalogunun girişinde "Kelebekler; biz sanatçılar tarafından nadiren kullanılmış olan görkemli bir şekil ve renkler dünyası sunuyor" demiştir. 1920 yılında Amerikan tekstil üreticisi F. Schumacher ve Co., Papillons'taki çalışmaları duvar kağıdı, tekstil ve moda tasarımı alanında kullanmıştır (<https://hyperallergic.com/273535/art-deco-patterns-of-beetles-and-butterflies/>).

Resim 17: E. A. Seguy, Papillons (New York State University Libraries)

Böceklerin tasarımda esin kaynağı olarak kullanılması geçmişe dayansa da, günümüzde de böcekler tasarımcılar için hala esin kaynağı olarak kullanılmaktadır. Tasarımcı Elsa Schiaparelli 1938 yılında böceklerden yola çıkarak bir takı koleksiyonu hazırlarken; İtalyan moda markası Bottega Veneta 2010 yılındaki mücevher koleksiyonunu yine böceklerden yola çıkarak hazırlamıştır. Türk mücevher tasarımcısı Begüm Kiroğlu BegümKhan adını verdiği markası ile doğadan ilham aldığı tasarımlarında böceklere sıkça yer vermektedir.

Resim 18: Elsa Schiaparelli Takı Koleksiyonundan düğme ve kolye örnekleri (The Met Museum)

Resim 19: Bottega Vanetta'nın tasarımlarından örnekler (Bottega Vanetta)

Resim 20: BegümKhan Mücevher Tasarımları (www.begumkhan.com)

İtalyan merkezli moda tasarım markası Gucci; böcekleri tasarımlarında dönem dönem kullanarak onların etkisinde koleksiyonlar çıkarmaktadır. Gucci böcekleri kimi zaman nakış şeklinde, kimi zaman baskı şeklinde, kimi zaman da aksesuar olarak değerlendirmiştir. Tekniğinin haricinde tarz olarak da böcekler baskı halinde pop art tarzına yaklaşırken, aksesuarlarda viktorya tarzını anımsatan tasarımlar ağır basmaktadır.

Resim 21: Gucci'nin böcekli tasarımlarından örnekler (Gucci)

Alexander McQueen ve Jean Paul Gaultier de tasarımlarında böceklerden ilham almış tasarımcılardandır.

Resim 22: Alexander McQueen 2010 tasarımları (Victoria and Albert Museum)

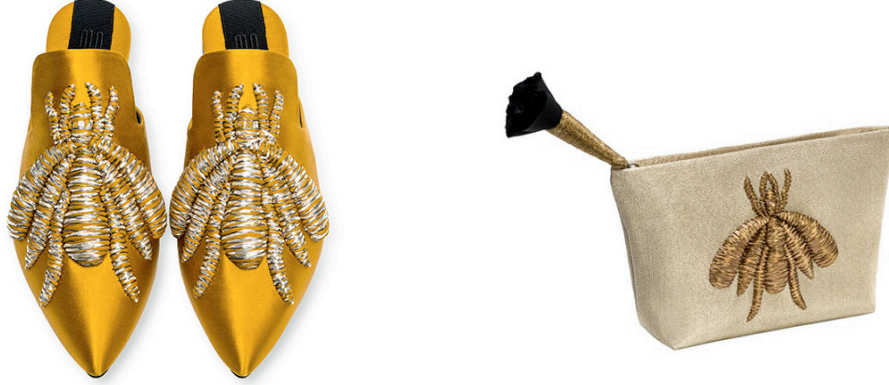
Resim 23: Jean Paul Gaultier Giant Cicada Koleksiyonu (<http://www.myitthings.com/trendinista/Post/fashion/It-Designer/Jean-Paul-Gaultiers-Giant-Cicadas/507142008144036588.htm>)

İspanyol markası Delpozo'nun Kreatif Direktörü Josep Font da markanın sosyal medya hesaplarında esin kaynağı olan görselleri paylaşmıştır. Esin kaynakları içinde kelebeklerin etkisine rastlanmaktadır.

Resim 24: Delpozo (www.delpozo.com)

Türk tasarım markası Sanayi313' ün terlik ve çanta gibi aksesuarlarında da böcek figürleri geniş olarak işlenmektedir.

Resim 25: Sanayi313 markasına ait terlik ve çanta (<http://www.sanayi313.com>)

Sonuç

Böcekler; ekosistem içerisinde birtakım görevlere sahiptir. Genellikle zarar veren, korkulan bir algı yaratan böceklerin; esasen doğada bitkilerin tozlaşması, toprakların ayrıştırılması gibi ekolojik yapıya olumlu etkileri bulunmaktadır. Ekosistemdeki görevleri haricinde böcekler formları ve işlevleri nedeniyle çeşitli inanç, sanat, kültür ve yaşayış biçimlerine ilham kaynağı olmuşlardır. Moda tasarım ve tekstil alanlarında da böcekler birçok çalışmanın konusu olmuştur. Bu etkilerden birisi olan tekstil alanında doğal boyamacılık ve ipek üretimidir. Moda tasarım alanında da böcekler dikkat çeken görünüşleri ile ilham kaynağı olmuşlardır, Özellikle formlarından etkilenerek yapılan tasarımlar ve kanatlarından esinlenerek işlenen nakışlar bu konuda öne çıkan başlıca örneklerdir.

Böcekler, doğal hayata yeniden dönüşün özendirildiği günümüzde teknolojinin de katkılarıyla hayatımızın pek çok alanında yer alması kaçınılmazdır. Yaşamsal döngünün parçaları olması nedeniyle toprağın yenilenmesi, bazı atık maddelerin doğaya kazandırılması, bitkilerin üremeleri ve çoğalmalarında üstlendikleri rol insanoğlunun dikkatini çekmeyen ancak ekolojik sistemde değerli katkılardır.

Özellikle doğanın yeniden canlanmasına katkı yapan böceklerin insanoğluna vermiş oldukları ilhamla birlikte sanatçılar tarafından yapılan eserlerde yeniden doğuş objesi olarak kullanılmıştır. Diğer yönüyle böcekler, sanat ve estetik alanında renkleri, biçim ve şekilleriyle birçok eserde yer almışlar bundan sonra da birçok sanatçıya ve tasarımcıya ilham kaynağı olmaya devam edeceklerdir.

Kaynakça

- Akiniz, S. (2017). *Ortaçağ Akdeniz'inde- Kırmızı'nın İzinden*. II. Uluslararası Akdeniz Sanat Sempozyumu. 10-12 Mayıs 2017, 233-240.
- Böhmer, H., Enez, N., Karadağ, R. and Kwon, C. (2002). Koekboya: Natural Dyes and Textiles. Ganderkesee, Germany, p.203-214.
- Cem, İ. (1975). *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Duğa, H. (2015). *Fantezi İplikler ve Fantezi İpliklerle Dokunmuş Kumaşlar*. Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Eyüboğlu, Ü. & Yaraş, F. (1990). Kırmızılar, Morlar, Maviler. *Türkiyemiz Dergisi*, 20/61, 40-53.
- Fogg, M. (2014). *Modanın Tüm Öyküsü*. İstanbul: Hayalperest Yayınevi.
- Goodall, J. (2016). Looking Glass Worlds: The Queen and Mirror. *M/C Journal*, Vol 19(4), 1-3.
- Grozdanic, L. (21.03.2013). *MIT Researchers to 3D Print a Silkworm-Inspired Pavilion Using a Robotic Arm*. Erişim Tarihi: 05.06.2018, <https://inhabitat.com/the-silk-pavilion-mit-researchers-to-3d-print-a-silkworm-inspired-structure/>.
- Guckelsberger, M. (2013). Purple Murex Dye in Antiquity, Islandiae: Haskoli Island
- Hambly, B. (10.03.2017). *Big Colours Come in Small Packages*. Erişim Tarihi: 01.06.2018, <https://www.colourstudies.com/blog/2017/3/10/big-colours-come-in-small-packages>.
- Henry Art Gallery. *Embellishments: Appliqué*. Erişim Tarihi: 29.05.2018 <http://dig.henryart.org/textiles/textile-detail/47/1/>.
- Karadağ, R. (2007). *Doğal Boyamacılık*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Karadağ, R. (2014). Doğal Boyama. *Sağlık Çevre Kültürü Dergisi*, 7, 46-51.
- Kennedy, M. (11.03.2011). *Ellen Terry's Beetlewing Gown Back in Limelight After £110,000 restoration*. Erişim Tarihi: 08.06.2018, <https://www.theguardian.com/culture/2011/mar/11/ellen-terry-beetlewing-gown-macbeth>.
- Maalouf, A. (1997). *Béatrice'ten Sonra Birinci Yüzyıl*. (çev. Esin Talu Çelikkan) Telos Yayınları. İstanbul.
- Meier, A. (29.03.2016). *Art Deco Patterns of Beetles and Butterflies*. Erişim Tarihi: 25.05.2018, <https://hyperallergic.com/273535/art-deco-patterns-of-beetles-and-butterflies/>.
- Museum of Fine Arts Boston. *Desirous of a Beverage (Gyohai o itadakitai)/Dyer Beetles from Province (Yamashiro ebizuru no mushi), from the series Auspicious Desires on Land and Sea (Sankai medetai zue)*. Erişim Tarihi: 02.06.2018, <https://www.mfa.org/collections/object/desirous-of-a-beverage-gyohai-o-itadakitai-dyer-beetles-from-yamashiro-province-yamashiro-ebizuru-no-mushi-from-the-series-auspicious-desires-on-land-and-sea-sankai-medetai-zue-217290>.
- My it Things. *Jean Paul Gaultier's Giant Cicadas*. Erişim Tarihi: 09.06.2018, <http://www.myitthings.com/trendinista/Post/fashion/It-Designer/Jean-Paul-Gaultiers-Giant-Cicadas/507142008144036588.htm>
- New York State University Libraries. *Insectes : vingt planches en phototypie colorées au patron donnant quatre-vingts insectes et seize compositions décoratives*. https://d.lib.ncsu.edu/collections/catalog/seglns_001#?c=0&m=0&s=0&cv=0&z=-5846.5864%2C0%2C17792.1727%2C8599. (Erişim Tarihi: 03.06.2018)
- Phipps, E. (2010). *Cochineal Red The Art History of a Colour*, New York: Yale University Press.
- Picq, P., Digard, J.P., Cyrulnik, B. ve Matignon, K.L.(2012). *Hayvanların En Güzel Tarihi*. İstanbul:Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Punch, *Edward Linley Sambourne Cartoons*. Erişim Tarihi: 05.06.2018, <https://punch.photoshelter.com/gallery/Edward-Linley-Sambourne-Cartoons/G0000.TjGSdWDEsM/>
- Ratcliffe, B., C. (2006). Scarab Beetles In Human Culture. *Papers in Entomology*,5, 85-101.
- Saruhan, İ., Tuncer, C. (2010). Kültürel Entomoloji. *Anadolu Tarım Bilim Dergisi*, 25 (1), 21-27.

- Signs of The Times (31.03.2011). *Where Beauty Transcends Time: The Archaeology of a Dress*. Erişim Tarihi: 04.06.2018, <https://www.sott.net/article/226601-Where-Beauty-Transcends-Time-The-Archaeology-of-a-Dress>
- The Metropolitan Museum of Art. *Ellen Terry as Lady Macbeth*. Erişim Tarihi: 03.06.2018, https://www.metmuseum.org/art/collection/search/21417?exhibitionId=%7b4F31BE4C-309F-4A01-8A69-45D80D786215%7d&oid=21417&pkgids=314&pg=1&rpp=60&pos=40&ft=* www.tdk.gov.tr Erişim Tarihi: 23.05.2018
- Türkiye Cumhuriyeti Turizm ve Kültür Bakanlığı Geleneksel El Sanatları Türk El Halıcılığı Projesi. *Mazı Meşesi (Quercus Infectoria Olivier)*. Erişim Tarihi: 02.06.2018, <http://www.turkelhalilari.gov.tr/sayfalar.php?language=tur&icerik=dogalboyamacilik/mazi-mesesi>.
- Ünal, B. (12.11.2015). *Ağ Kiyafeti: Biotek Örümcek Ağından Yapılan Yeni Palto*. Erişim Tarihi: 05.06.2018, <https://popsci.com.tr/ag-kiyafeti-biyotek-orumcek-agindan-yapilan-yeni-palto/>.
- Victoria and Albert Museum. *Fashioned from Nature*. Erişim Tarihi: 04.06.2018, <https://www.vam.ac.uk/exhibitions/fashioned-from-nature>.
- <http://www.sanayi313.com> Erişim Tarihi: 07.06.2018
- <https://www.begumkhan.com> Erişim Tarihi: 07.06.2018
- www.bottegaveneta.com Erişim Tarihi: 28.05.2018
- www.delpozo.com Erişim Tarihi: 26.06.2018
- www.gucci.com Erişim Tarihi: 01.06.2018
- <https://www.wannart.com/buzdan-gelen-mucize-pazirik-halisi/>
- <https://www.altayli.net/iskitlerin-kimligi.html/pazirik-halisi-2>
- https://bilimdili.com/arkeotarih/arkeoloji/pazirik-kurganindaki-2200-yillik-mumyalar-incelendi/attachment/inside_felt_carpet/

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:02.12.2019 ✓Accepted/Kabul:06.03.2020

DOI: 10.30794/pausbed.654114

Araştırma Makalesi/ Research Article

Başçılar, M. (2020). "Sosyal Hizmetin Önemli Bir Öncüsü: Mary Ellen Richmond" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 39, Denizli, s. 151-160.

SOSYAL HİZMETİN ÖNEMLİ BİR ÖNCÜSÜ: MARY ELLEN RICHMOND

Mehmet BAŞÇILLAR*

Özet

Bu çalışma, Mary Ellen Richmond'un sosyal hizmet meslek, alan ve disiplinine katkılarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Sosyal hizmetin en önemli öncüleri arasında olduğu kabul edilen Mary Ellen Richmond'un sosyal hizmetin bilgi, beceri ve değer temelini inşasına katkıları bu çalışmada değerlendirilmektedir. Yaşadığı dönemin önemli sosyal sorunları arasında yer alan yoksulluğun ve savaş koşullarının etkileri altında bir çocukluk dönemi geçiren Richmond, genç yetişkinlik döneminde sosyal hizmetle tanışmıştır. Bu yeni dönemle beraber kendisini sosyal hizmetin gelişimine ve dönüşümüne adanmış, 67 yıllık yaşantısına sığdırdıkları sosyal hizmet meslek, disiplinin ve alanlarını yeniden şekillendirmiştir. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de Mary Ellen Richmond'un ardında bıraktıkları sosyal hizmetin gelişimine katkı sağlamayı sürdürmektedir.

Anahtar Sözcükler: *Mary Ellen Richmond, Sosyal hizmetin öncüsü, Sosyal hizmet tarihi.*

AN IMPORTANT PIONEER OF SOCIAL WORK: MARY ELLEN RICHMOND

Abstract

This study aims to reveal Mary Ellen Richmond's contributions to the profession, field and discipline of social work. Mary Ellen Richmond, who is considered to be among the most important pioneers of social work, is assessed for her contributions to the construction of the knowledge, skills and value basics of social work. Richmond, who had a childhood under the influence of poverty and war conditions, one of the important social problems of her time, met with social work in her young adulthood. With this new era, she devoted herself to the development and transformation of social work and reshaped the social work profession, field and discipline they put into their 67 years of life. As in the past, Mary Ellen Richmond's huge heritage continues to contribute to the development of social work.

Keywords: *Mary Ellen Richmond, Pioneer of social work, History of social work.*

*Öğr. Gör., İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Yüksekokulu, Sosyal Hizmet (İngilizce) Bölümü, İSTANBUL.
e-posta: mbasçillar@gelisim.edu.tr, (orcid.org/0000-0002-0223-8050)

1. Giriş

Mary Ellen Richmond, 5 Ağustos 1861 tarihinde Amerika Birleşik Devletlerinin iç batısında yer alan Illinois eyaletinin Belleville şehrinde, ailenin ikinci çocuğu olarak dünyaya geldi. Amerikan İç Savaşı'nın sürmekte olduğu yıllarda doğan Richmond, dünyaya geldiği zamanı "pis, çıkarıcı ve şüpheli" bir dönem olarak tanımlamaktadır (Agnew, 2004, s. 2). Richmond'un annesi Lavinia'nın anne ve babası Baltimore'un sayılı aileleri arasında yer almakta, baba Henry demir taşımacılığı ile uğraşmaktaydı. Ailenin 4 çocuğundan 3'ü erken yaşta hayatını kaybetmiş, sivil savaş koşulları ve tüberküloz salgınından dolayı Mary Ellen Richmond, 1868 yılında henüz 7 yaşında iken yetim kalmıştır (Agnew, 2010).

Tüm bu talihsizliklerin üzerine Mary Ellen Richmond, Baltimore'da bulunan büyükannesi ve iki halasının yanına gönderilmiştir. Babaannesi, kadınların oy hakkı ve ırkçılık gibi konuların yanı sıra sosyal ve politik meseleler üzerine düşünen ve önemli tartışma ortamlarında yer alan biriydi. Richmond'un bu hararetli tartışmaların bulunduğu bir ailede yetişmesinin eleştirel düşünce sisteminin gelişimine büyük katkı sağladığı söylenebilir. Babaanne ve halanın geleneksel eğitim sistemine soğuk bakması nedeniyle Mary 11 yaşında devlet okuluna kayıt olana kadar evde eğitim görmeyi sürdürmüştür (VCU, 2012). Aile fertlerinin Mary'nin eğitimine rehberlik ettiklerini söylemek son derece güçtür. Yetişkinlerle dolu bir ailede büyüyen Mary'nin çocukluğu yalnızlık içerisinde geçmiştir. Mary arkadaşlarıyla zaman geçirmek yerine erken yaşlarda kitaplarla haşır neşir olmuş ve zamanının büyük bir bölümünü kitaplarla bir arada geçirmiştir. Daha henüz 10 yaşında iken Charles Dickens'ın hayatını kaybettiğini öğrendiğinde en büyük dostunu kaybetmişçesine saatlerce ağlamıştır (Deutch, 2008, s. 47).

Mary Ellen Richmond, 1877 yılında (16 yaşında) Doğu Kız Lisesi'nden (Eastern Female High School) mezun olmuştur. Örgün eğitimi sona ermesine karşın kendisini sürekli olarak yetiştirmesini bilmıştır. Edebiyata merak salmış, okuma kulüplerine katılmış ve hatta çalışan kızlara Shakespeare dersleri vermiştir (Stern, 2005). Lise mezuniyetinin ardından New York'ta bulunan halasının yanına gitmiş ve bir kitapçıda çalışmaya başlamıştır. Halasının rahatsızlanarak Baltimore'a dönmesi üzerine Mary günde 12 saat mesai yaparak çalıştığı işinde yoksulluk ve yalnızlıkla baş başa kalmıştır (Learning To Give, 2012). Mary Ellen Richmond, küçük yaşta bir yayınevinde rutin ve monoton işler içerisinde çalışırken sadece karnını doyurmaya yetecek kadar bir ücret almakta ve kendi yalnızlığında boğulmaktaydı. Arkadaşlıklar kurmaya ve sosyal bir yaşantıya hasret kalmıştı. Hiç arkadaşı yoktu, yalnızdı, çaresizdi ve yoksuldu. Tüm bunlar da yetmezmiş gibi soluk almak için her geçen gün daha da zorlaşmaktaydı. Ailesini hastalıklara bağlı olarak kaybetmişti. Kendisi de aynı şekilde hayata gözlerini yummadan korkuyordu.

2. Sosyal Hizmet ile İlk Tanışma

1889 yılında Baltimore'da Octavia Hill'in da kurucuları arasında yer aldığı Hayırseverlik Teşkilatı Cemiyetinde (Charity Organization Society - COS) tam zamanlı olarak çalışmaya başlamış, yoksullara sunulan hizmetlerin modern ve profesyonel bir şekilde verilmesi gerektiği inancı içerisinde çalışmalarını sürdürmüştür (Steyaert, 2013; Lederman, 2005). Küçük yaşta anne ve babasını kaybetmesi, yaşadığı zorlu hayat koşulları, yoksulluk, salgın hastalıklar ve savaş koşulları şüphesiz Mary Ellen Richmond'un 27 yaşında kariyerini Hayırseverlik Teşkilatı Cemiyeti istikametinde yönlendirmesinde etkili olmuştur (Agnew, 2004, s. 8). 1900 yılına gelindiğinde Philadelphia Hayırseverlik Teşkilatı Cemiyetinde genel sekreter oldu (NASW, 2004). Ardından dönemin önemli kurumları arasında yer alan Russell Sage Foundation'ın Yardım İşleri bölümünde yönetici olarak görev aldı (Murdach, 2011). Mary Ellen Richmond, 20 yıl boyunca Russell Sage Kurumu'nda görev yapmış, görevi süresince ABD'de kurulan sosyal hizmet okullarının müfredat çalışmalarında ve ülkedeki Hayırseverlik Teşkilatı Cemiyetlerinin politikalarında söz sahibi olmuştur. 1899 yılında "Yoksullara Dostane Ziyaret", 1907 yılında "Modern Şehrin İyi Komşuları", 1913 yılında "985 Dul ile Çalışma", 1917 yılında "Sosyal Teşhis", 1922 yılında "Bireyle Sosyal Çalışma Nedir?", 1925 yılında "Çocuk Evlilikleri" ve 1929 yılında "Evlilik ve Devlet" isimli kitapları yayınlanmıştır (Agnew, 2004, s. 6). Eserleri sosyal hizmet meslek ve disiplininin gelişimine öncülük etmiştir.

Mary Ellen Richmond'un yaşadığı dönem ele alındığında Britanya'nın nispeten yoksul veya dini anlamda yaşadıkları toplumda azınlık konumunda bulunan çok sayıda bireyin ABD'ye göç ettiği görülmektedir. Bireylerin önemli bir bölümü bu dönemde barınma, eğitim ve sağlık hizmetleri gibi temel ihtiyaçlarını karşılamakta güçlük çekmiştir. Mary Richmond, 1909 yılında Russell Sage Kurumundaki yöneticiliği sırasında sahadaki deneyimini,

gözlemlerini ve araştırmalarını yayınlamıştır. Bu çalışmalar toplumda görmezlikten gelinen dezavantajlı grupların kamuoyundaki sesi haline almıştır (Veale, 2012).

Kanser hastalığı nedeniyle 1928 yılında gerçekleştirilen ve 5 ülkeden 5000'e yakın katılımcının yer aldığı 1. Uluslararası Sosyal Hizmet Konferansı'na katılamamış, 2 ay sonrasında New York'ta hayata gözlerini yummuştur. Eserleri Avrupa'da, Güney Amerika'da ve Asya'da çok sayıda dile çevrilmiş olup fikirleri tüm dünyada sosyal hizmet meslek ve disiplini şekillendirmeyi sürdürmektedir (Agnew, 2010).

3.Sosyal Hizmete Katkıları

Bu bölümde Mary Ellen Richmond'un sosyal hizmet mesleğine, disiplinine ve alanlarına katkılarına yer verilecektir. Sosyal hizmet disiplinine katkıları bölümünde ise Mary Ellen Richmond'un sosyal hizmetin bilgi, beceri ve değer temeli için önemli kilometre taşları olarak nitelendirilebilecek eserlerine genel hatlarıyla yer verilecektir.

3.1. Sosyal Hizmet Mesleğine Katkıları

Mary Ellen Richmond'un sosyal hizmet mesleğindeki önemli liderlerden biri olduğu yapılan araştırmalara da yansımaktadır. Rank & Hutchison (2000) tarafından yapılan araştırmada 164 katılımcıya sosyal hizmet mesleğinin en önemli liderinin kim olduğuna yönelik düşünceleri sorulmuş, yaklaşık her dört katılımcıdan biri bu soruyu Mary Ellen Richmond olarak yanıtlamıştır. Sosyal hizmetin bugünün şekillenmesinde sosyal hizmetin tarihsel serüveni kilit öneme sahiptir. Sosyal hizmetin kurucuları arasında sayılan Mary Ellen Richmond, dönemindeki çalışmalarıyla sosyal hizmet mesleğinin bugüne gelerek şekillenmesinde büyük rol oynamış isimlerden biridir. Richmond 1922 yılında yayınlanan "What is Social Casework" adlı eserinde sosyal hizmet uzmanının "eğitici" rolüne işaret ederken müracaatçı ile sosyal hizmet uzmanı arasında kurulan yardım ilişkisinin nihai amaçlara ulaşmada önemli bir araç olduğuna değinmiştir. Sosyal hizmet uzmanının, müracaatçının gelişimi ve değişimi sürecinde bilimsel yaklaşımlarla müracaatçıyla iletişim kurmanın bir adım ötesine geçerek müracaatçının iç dünyasına dokunabilmesi gerektiğine inanmıştır (Murdach, 2011).

Sosyal hizmetin uzmanlık gerektiren bir meslek olduğunu savunmuş, "social work" yerine "sociatry", "social worker" yerine "sociatist" sözcüğünün kullanılmasını önermiştir (Deutch, 2008, s. 46). "Sosyal Teşhis" adlı eser, mesleğe ilk adım atmış sosyal hizmet uzmanlarına araştırmaları sırasında kullanabilecekleri yöntemleri göstermiştir. Bu eser, birey, aile ve toplumun ihtiyaçları ile karşılaşma noktasında önemli bir role sahip olan sosyal hizmet uzmanlarının izleyebilecekleri sistematığı sunmuştur. "Sosyal Teşhis" adlı eseri Richmond'un uygulama sürecindeki tecrübelerini aktarma ve sosyal hizmet uzmanlarına bu bağlamda yol gösterme noktasında son derece kıymetlidir. Tercih edilen sosyal hizmet müdahalesinin müracaatçının ihtiyaçlarını karşılamada ne denli etkili olduğunun saptanması sosyal hizmet araştırmasının amaçları arasında yer almaktadır. Richmond'un bakış açısı, teori ile uygulamanın bütünleşmesine katkı sunmuştur. Richmond, çalışmalarında bireyi odak noktasına koyarken birey ile çalışma sürecindeki deneyimlerinin mezzo ve makro seviyedeki sosyal hizmet uygulamalarına da esin kaynağı olacağına bilinci içerisinde olmuştur (Ishibashi, 2015, s. 92).

Mary Richmond sosyal hizmet mesleğinin profesyonel bir süreci içerisinde barındırdığının geniş çevrelerce kabul görmesine katkı sağlamıştır. Müdahale sürecinin evrelerine önem vermiş ve bu süreci sistematik bir biçimde ele almıştır (Franklin, 1986). Richmond, "Sosyal Teşhis" adlı eseri ile yardım kurumlarında, okullarda, hastanelerde, hapisanelerde ve mahkemelerde gerçekleştirilen sosyal hizmet uygulamaları için profesyonel standartların geliştirilmesini sağlamıştır (American National Biography Online, 2000).

Sosyal hizmet uzmanları, birey ve ailelere odaklanmanın yanında sosyal politikaların şekillenmesinde ve toplumsal ihtiyaçların karşılanmasında da söz sahibidir. Bireylerin ihtiyaçlarına adım adım yanıt aranırken beceriler ve değerler de şekillenmeye başlamaktadır. Bireyleri derinden anlamaya çalışırken tecrübeli meslek elemanlarının yani sosyal hizmet uzmanlarının deneyimlerinden de faydalanmak gerekmektedir. Sosyal hizmet mesleği, sosyal hizmet uzmanlarının 100 yılı aşan tecrübelerinden ve kendilerine yönelen taleplere verdiği yanıtlar ile beslenmektedir (Ishibashi, 2015, s. 102-104). Richmond eserlerinde sosyal hizmetin eğitici rolüne vurgu yapmaktadır. Müracaatçıyı geliştirmek ve değişim sürecinin işlerliğini sağlamak adına sosyal hizmet

uzmanının eğitimsel beceriler kullanacağını değerlendirmektedir. Kendini adanmış, tutkulu sosyal hizmet uzmanı Richmond'un ideallerine uymaktadır. Sosyal hizmet uzmanı sadece müracaatçının gelişimini değil aynı zamanda iletişim becerileri vasıtasıyla müracaatçıya dokunabilmeyi ilke edinmelidir (Murdach, 2011, s. 93-94).

1897 yılında gerçekleştirilen "National Conference of Charities and Correction" adlı etkinlikte, izleyiciler arasında ülkenin özel yardım kuruluşlarının önemli liderlerinin yer aldığı bir salonda sosyal hizmet alanında faaliyet gösteren kırılğan gruplara hizmet veren gençlerin eğitilmesine ihtiyaç duyulduğunu, deneme yanılma usulü çalışmaların artık geride kalması gerektiğini, bunun gelecek nesillere karşı bir sorumluluk olduğunu savunmuştur. Mary Ellen Richmond'un bu fikri büyük bir kesim tarafından kabul görmüş ve New York, Chicago ve Boston'da açılan sosyal hizmet okullarında sosyal hizmet uzmanlarının hangi bilgi, beceri ve değerlere sahip olması gerektiğine ilişkin tartışmaların alevlenmesini sağlamıştır. Mary Richmond'ın sosyal hizmet eğitime yönelik çağrısı New York Hayırseverlik Teşkilatı Cemiyeti (COS) öncülüğünde 6 haftalık yaz okulunun açılmasını sağlamıştır. Eğitime 20'si kadın 7'si erkek olmak üzere 27 öğrenci katılmış, sınıf tartışmaları, kurum ziyaretleri, sosyal araştırmalar ve uygulamalı eğitim ilk sosyal hizmet eğitiminin müfredatında yer almıştır. Eğitim esnasında dostane ev ziyaretlerinde bulunmuş, 40'tan fazla kurum ziyaret edilmiş, staj amacıyla öğrenciler yardım kurumlarında kısa süreli çalışmış, makale tartışmaları ve sosyal hizmet araştırmaları gerçekleştirilmiştir (Shoemaker, 1998, s. 182-183; USC School of Social Work, 2014). Günümüzden yaklaşık 119 yıl önce gerçekleştirilmiş bu sosyal hizmet eğitimi incelendiğinde dönemin fikirlerinin bugünün sosyal hizmet eğitimine ve dolayısıyla sosyal hizmet mesleğine ne denli büyük katkılar sunduğu görülmektedir. Mary Ellen Richmond'un gönüllü olarak hizmet veren bireylerin eğitilmesi gerektiğine dair fikri önce New York Filantropi Okulu'nun kurulmasını sağlamış sonra da bu okulun Columbia Üniversitesi Sosyal Hizmet Okulu'na dönüşümü gerçekleştirmiştir (Stern, 2005).

Sonuç olarak Mary Ellen Richmond, sosyal hizmet mesleğinin profesyonel bir meslek olarak kabul görmesini sağlamış, mesleki standartlar geliştirilmesine katkı sağlamış, sosyal hizmet okullarının açılmasında rol oynamış, sosyal hizmet uzmanı adaylarının eğitim müfredatının hazırlanmasında görev almıştır.

3.2. Sosyal Hizmet Alanlarına Katkıları

Richmond (1917, s. 389) sosyal hizmet uygulamasını "farklı bireylerin ve toplumun iyilik düzeyini arttırmak adına işbirliği içerisinde yapılan sanat" olarak tanımlarken, başka bir tanımında Richmond (1915, s. 43) sosyal hizmet uygulamasını "erkek, kadın ya da çocukların sosyal ilişkilerini iyileştirme sanatı" olarak tanımlamıştır. Her iki tanım irdelendiğinde Mary Ellen Richmond'un sosyal hizmetin sanatsal yönüne ve iyilik düzeyini artırıcı işlevine işaret ettiği görülmektedir (Soydan, 2011, s. 23).

Hayırseverlik Teşkilatı Cemiyetini, Mary Ellen Richmond'dan ayrı ele almak mümkün gözükmemektedir. Tam da bu noktada Hayırseverlik Teşkilatı Cemiyeti'nin ortaya çıkışını kavramak dönemin koşullarını daha da iyi anlamak noktasında yararlı olacaktır. 1834 yılındaki Fakirler Kanunu Reformu, fabrika işçilerinin zorlu şartlar altında çalışmasına ve her geçen gün daha fazla ezilmelerine çare olamamıştır. Bunun üzerine hayırseverler "kendi fabrikalarında çalışan işçilere ve onların ailelerine veyahut da korunmaya gereksinim duyan gruplar başta olmak üzere diğer dezavantajlı gruplara yardım faaliyetleri organize etmiş ve bu yardım hareketi toplumsal bir sorumluluğa dönüşmüştür. Hayırseverler, yoksul bireylere yiyecek, içecek ve para yardımında bulunmuştur. Hayırseverlerin kontrolsüz bir şekilde faaliyet göstermesi yardım faaliyetlerinin verimini düşürmüş ve bu koordinasyonsuzluğu önlemek adına 1869 yılında Londra'da "Hayırsever Yardım Organize Etme ve İşbirliği Sağlama Cemiyeti" kurulmuş sonrasında ismi değişerek "Hayırseverlik Teşkilatı Cemiyeti" adını almıştır. Cemiyet, devlet tarafından yapılan yardımları azaltarak özel hayırseverlik kuruluşlarının ve gönüllülerin faaliyetlerini arttırılmasını teşvik etmiştir (Friedlander, 1966, s. 40-45).

Mary Richmond Hayırseverlik Teşkilatı Cemiyeti (COS) hareketinde önemli bir eğitmen, lider ve teorisyen olarak 19. yüzyılın gönüllüğe dayalı hayırseverlik faaliyetlerinin 20. yüzyılda profesyonel sosyal hizmet mesleğine dönüşümüne katkı sunmuştur. Hayırseverlik Teşkilatı Cemiyeti yaşamına, 1889 yılında sayman yardımcısı olarak başlamış, başarıları neticesinde Hayırseverlik Teşkilatı Cemiyeti'nde görev almış ilk kadın genel sekreter unvanına kavuşmuştur (Agnew, 2004, s. 5). 19. yüzyılda ABD'de kadınların toplumsal yaşama katılımlarının önündeki engellere rağmen Mary Ellen Richmond Hayırseverlik Teşkilatı Cemiyeti'nin (COS) felsefesini ortaya koyma

başarısı göstermiştir. (Franklin, 1986) Bu başarısı çerçevesinde yardım kurumlarının sahip olduğu beş prensibi “işbirliği”, “araştırma”, “kayıt olma”, “dostane ziyaretler” ve “yapıcı eylemler” olarak tanımlamıştır (Stern, 2005).

Yaşadığı dönemde yoksulluk bireylerin kendi kusuru olarak görülmüş ve topluma bu soruna yönelik bir sorumluluk atfedilmemiştir (Franklin, 1986). Toplumdaki önyargıya karşı yoksulluğun bireylerin bir kusuru değil sosyal ve çevresel koşulların bir sonucu olduğuna inanmıştır (Veale, 2012). 1900 yılında Philadelphia Hayırseverlik Teşkilatı Cemiyeti’nde başlayan genel sekreterliği sırasında gönüllülüğü dayalı hizmetlerin önemine vurgu yapmış, çocuk işçileri ve kadınları koruyacak mevzuatın hazırlanması için lobi faaliyetlerinde yer almış, dernek ve komitelerin kuruluşlarında etkin sorumluluk üstlenmiştir (NASW, 2004).

1914 yılında 1.Dünya Savaşı’nın başlaması ile beraber sosyal hizmet uzmanları arasında savaş sırasında nasıl hareket edecekleri noktasında fikir ayrılıkları yaşamıştır. İçerisinde Jane Addams’ın da yer aldığı bir grup sosyal hizmet uzmanı savaş karşıtı hareketlerde etkin olarak yer alırken; içerisinde Mary Richmond’ın da bulunduğu bir başka grup ülkelere destek vermenin daha doğru olacağını savunmuştur. Bu noktada Mary Richmond, savaşa katılan askerlere ve ailelerine hizmet veren “Kızıl Haç Ev Hizmetleri” bölümünün faaliyetlerinde yer almıştır (Franklin, 1986).

40 yıllık kariyeri boyunca Baltimore ve Philadelphia’daki Hayırseverlik Teşkilatı Cemiyeti faaliyetlerinin ülke çapında belirli standartlarla sürdürülmesi ve gelişmesi için çaba harcamıştır. 1902 yılında Havana’da gerçekleşen Küba Hayırsever Yardımlar ve Düzenlemeler Konferansı’nda delegasyon olarak seçilmiş olması, çalışmalarının ABD sınırları dışında da yankı bulduğunun göstergelerinden biridir. (Agnew, 2004, s. 6) Mary Richmond, Hayırseverlik Teşkilatı Cemiyetinde görev yapan ve ev ziyaretlerinde bulunan gönüllü bireyleri dostane ziyaretçi (friendly visitor) olan tanımlamıştır (Veale, 2012). Richmond (1899) ziyaret eden dostların amaçsız bir şekilde kısa süreli ev ziyaretleriyle yoksul bireylerin yaşam şartlarını geçici bir süreliğine iyileştirmesinin başlı başına yeterli olmayacağını savunmuştur. Amerika’da ilk eğitim almış sosyal hizmet uzmanı olarak kabul edilen Mary Ellen Richmond, yardım kurumlarının yoksul bireylerin yaşantılarında arzulan değişimleri gerçekleştirmekte yetersiz kaldığını fark etmiş, bunun üzerine kariyerine sosyal hizmet mesleği, eğitimi ve araştırmasında uzmanlaşacak şekilde yön vermiştir (Veale, 2012).

1909 yılında Russell Sage Kurumunda yönetici olmasının ardından ülkedeki Hayırseverlik Teşkilatı Cemiyetinin (COS) gelişmesini sağlamak adına kayıt tutma sistematini geliştirmiştir. Ülke çapında sosyal hizmet müfredatı hazırlamış, vaka analizi yöntemi eğitimleri vermiştir. Çocuk evlilikleri ve dul kadınlar konulu araştırmalar gerçekleştirmiştir. Ulusal tartışmalarda çocuklu dul kadınların işsizlik ve kötü çalışma koşulları nedeniyle maddi yönden desteklenmeleri gerektiğini savunmuştur. Annelerin ekonomik yönden zayıflığını önlemek adına sivil toplum örgütlerini harekete geçmeye davet etmiştir. Sağlık, yaşlılık ve işsizlik sigortası gibi konularda ilerleme kaydedilmesi adına toplumsal eylemlerde rol almıştır. Buna karşın reform yanlıları tarafından özel kuruluşlarca yapılan yardımları desteklediği için çokça eleştirilmiştir (Agnew, 2010). Çünkü Hayırseverlik Teşkilatı Cemiyetlerinin faaliyetlerinin önemli bir bölümü gönüllü çalışanlar vasıtasıyla gerçekleştirilmekte ve Cemiyet fakirlere devlet eliyle yapılan yardımlara soğuk bakılmaktaydı. Cemiyet “Elberfeld Sistemi” kullanarak şehri küçük parçalara ayırıyor ve ayrılan her bir kısımda gönüllü çalışanlar yardım hizmetlerini yürütüyordu. Devlet tarafından yapılan yardımlar ile özel kuruluşlarca yapılan yardımların eşgüdümünü sağlamak ve yardımların düzensiz bir şekilde tekrarlanmasını önlemek adına Hayırseverlik Teşkilatı Cemiyeti koordinatör rolü üstleniyordu (Friedlander, 1966, s. 43-46).

Mary Ellen Richmond, ailelerin uygun ve yeterli hizmeti alması için önemli çabalar göstermiş ve gayretleri sosyal hizmet alanında izler bırakmıştır. “Dostane ziyaretçi” olarak ev ziyaretleri gerçekleştiren, ailelerle çalışan meslek elemanlarını yoksul insanların sorunlarını daha iyi anlayabilmesi adına yetiştirmiştir. Richmond, dostane ziyaretler gerçekleştiren meslek elemanlarının yetiştirilmesinin yoksul ailelere verilen hizmetlerin kalitesini arttıracaklarını ve ailelerin iyilik seviyesini yükselteceğinin farkındaydı. Sosyal hizmet mesleğinin profesyonelleşmesi için yaptığı savunuculuğun yanı sıra barınma, eğitim, istihdam ve sağlık alanlarındaki mevzuatın hazırlanmasında da savunucu rol üstlenmiştir. Çocuk refahı ve kadın konularının üzerine ayrıca eğilmiştir (VCU, 2012).

Sonuç olarak yaşadığı dönemin sosyal sorunlarına yönelik duyarlı tutumu, kırılğan grupların yaşam kalitesini yükseltmek adına politika yapıcıları etkilemesi, sosyal sorunlara yönelik oluşturulan mevzuatta önemli roller

üstlenmesi, Hayırseverlik Teşkilatı Cemiyeti'nin vizyonu üzerindeki etkisi, meslek elemanlarının eğitimine yönelik girişimleri, gerek ulusal gerekse uluslar arası platformda inandığı değerleri savunması Mary Ellen Richmond'un sosyal hizmet alanlarına katkılarını gözler önüne sermektedir.

3.3. Sosyal Hizmet Disiplinine Katkıları

Mary Ellen Richmond'un sosyal hizmet disiplinindeki konumunu, Sokrates'in felsefedeki, Freud'un psikanalizdeki konumuyla eşdeğer olarak kabul edilebilir. Richmond, sosyal hizmet eğitiminin gelişimine katkılarıyla, görüşme sürecine getirdiği sıcaklık ve tutkuyla, "Sosyal Teşhis" adlı eseriyle, sosyal hizmet uygulamasına getirdiği yeniliklerle, terapötik ilişkinin gelişmesindeki öncülüğüyle, bireyin iletişim içinde bulunduğu ağı dikkate almasıyla pek çok ilke imza atmıştır. Kendisinden sonraki dönemde ortaya çıkacak sistem kuramından yaşadığı dönemdeki çalışmalarında zaten yararlanmıştı (Deutch, 2008, s. 46).

Mary Ellen Richmond sosyal hizmet disiplinine önemli katkılar sunmuştur. Bireyin sosyal çevresine ve özellikle ailesine verdiği önem günümüzde "aile terapisi" gibi bir alanın oluşumuna zemin hazırlamıştır. 1960'lı yıllarda ortaya çıkan aile terapisinin oluşumunu yaratan bilimsel birikim incelendiğinde aile terapisinin köklerinin Mary Ellen Richmond'a kadar uzandığı görülmektedir. Aile grup terapisinin kavramsallaştırılması bireyle sosyal çalışmaya yeni bir boyut kazandırmıştır. 1901 yılında Ulusal Hayırseverlik ve İyileştirme Konferansında aileler ile çalışırken sosyal hizmet uzmanının hangi kaynaklara sahip olduğunu değerlendirmiş ve "aile gücünü" kaynakların yer aldığı diyagramın ortasına yerleştirmiştir. Aileyle beraber çalışma anlayışı aile grup terapisinin gelişimine eşlik etmiştir. Richmond bireyin karşılaştığı ekonomik sorunlardan önce ailenin durumunu anlamının gerekliliğine vurgu yaptı. Faydalanmakta olduğu sosyal teorinin de ailenin istikrarına verdiği önemin bilincindeydi. Sosyal hizmet uzmanlarının yardım süreci boyunca ailenin gücünün farkında olmalarını istemiştir (Montalvo, 1982, s. 103-107; Franklin, 1986; Beels, 2002).

"Sosyal Teşhis" adlı eserinde Mary Ellen Richmond ev ziyaretleri sırasında bireylerin yaşadıkları çevrenin gerçek anlamda gözlenmesinin ve değerlendirilmesinin önemine işaret etmiştir. Sistemsel bakış açısıyla çevresi içerisindeki bireye ve bireyin etkileşim içerisinde olduğu çevresinin değişik katmanlarına odaklanmıştır. Bireylerin her birini farklı boyutlarıyla ele aldığı ve bunu yaparken sosyal hizmet kuruluşlarının raporlarından ve analizlerinden de faydalandığı çalışmalarında sosyal sorunlar ile yoksulluk arasındaki ilişkiyi irdelemesi sosyal hizmet disiplinine sağladığı katkıların yalnızca küçük bir bölümü oluşturmaktadır (Beels, 2002, s. 71).

Mary Ellen Richmond ve Jane Addams gibi iki büyük ismin, tarihsel süreç içerisinde sosyal hizmet meslek ve disiplinin şekillenmesinde büyük katkılar sundukları aşikardır. Tam da bu noktada Mary Ellen Richmond'un attığı önemli adımlar, sosyal hizmet meslek, disiplin ve eğitiminin kadınların hegemonyası altında geliştiği ve sosyal hizmet alanında kadınların daha baskın olduğuna ilişkin tartışmaları alevlendirmiş olduğu söylenebilir (McPhail, 2004, s. 323-326). Jane Addams ve Mary Ellen Richmond'un ideolojileri ve çalışma metotları birbirinden ayrılmakla beraber her iki isim sosyal hizmetin gelişimine büyük katkı sunmuşlardır. Jane Addams'ın aksine Mary Ellen Richmond, sosyal reformları odak noktasına koymak yerine yüzünü yoksulluğun ve sosyal sorunların kıskacındaki bireye çevirmiştir (Soydan, 2011, s. 22).

Mary Ellen Richmond, vaka çalışmalarının gerçekleştirileceği bir okulun kurulmasına yönelik yaratıcı fikirler sunmuştur. Sosyal hizmet eğitiminin üniversitelerde verilmesinin sosyal hizmetin doğal yapısını bozacağına inanmış, bu nedenle sosyal hizmetin eğitiminin bağımsız eğitim kurumlarında verilmesinin daha doğru bir seçim olacağını değerlendirmiştir. New York Filantropi Okulu'nun bağımsız bir şekilde kurulması, Mary Ellen Richmond'un bu fikirlerinin bir ürünüdür (Beels, 2002, s. 71).

Richmond, sosyal hizmet araştırmalarına da önemli katkılarda bulunmuştur. Sosyal hizmet araştırmasının etik kurallara uygun, müracaatçının uygun bir biçimde bilgilendirilmiş olarak gerçekleştirilmesinden yanadır. Her bireyin eşsiz olduğundan hareketle nitel görüşmelerin sosyal hizmetin doğasına uygun olduğuna inanmakta ve sosyal hizmet uzmanı ile müracaatçı arasında kurulacak ilişkiye büyük önem vermektedir. Bir sosyal hizmet araştırması neticesinde elde edilen bulguların sosyal politikaların belirlenmesinde veya geliştirilmesinde rol oynayacağına inanmıştır (Ishibashi, 2015, s. 102). İşte bu yüzden Mary Richmond'un eserleri alandaki tecrübelerinden beslenmektedir. "Sosyal Teşhis" adlı eseri için bir yıl süreyle iki araştırmacıyı görevlendirmiş ve

beş farklı şehirdeki yüzden fazla kuruluşun kayıtlarını inceleme altına almıştır. Eserlerinin temeli ahlaki ve teorik bilgilerden çok araştırma, anket, konferans ve nicel çalışmalar neticesinde ulaşılan bulgulara dayanmaktadır (Beels, 2002, s. 71). Mary Richmond sosyal hizmeti liberal dini inançlar ve 19. yüzyılın hümanizm anlayışıyla harmanlayarak şekillendirmiştir. Eserleri araştırmalarının ve sahadaki uygulamalarının bir sentezi niteliğindedir. Lise mezunu olmasına karşın eserlerin gerek üslup gerek biçim olarak kusursuzluğunun yanı sıra karmaşık konulardaki dâhiyane fikirleri, O'nun geniş entelektüel birikimini gözler önüne sermektedir (Agnew, 2004, s. 13).

Mary Ellen Richmond, ziyaretleri sırasındaki gözlemlerini birleştirerek çevresi içerisindeki bireye, daha da ötesi ailesi içerisindeki bireye odaklanmıştır. Ailenin çevresiyle ve toplumla olan etkileşimini derinden gözlemlemiştir. Mary Richmond, sosyal yardımların gerçekleştirilmesinden önce ihtiyaç sahibi olduğu değerlendirilen birey ve ailelere ilişkin verilerin düzenli olarak toplanmasının, verilerin analizinin ve bu veriler ışığında sosyal yardımların gerçekleştirilmesinin sosyal yardımların etkinliğini arttıracığına inanmıştır. Müdahalenin sosyal hizmet araştırması ile edinilen kanıtlar ışığında gerçekleştirilmesinin uygulamanın amacına hizmet edeceğini değerlendirmiştir (Ishibashi, 2015, s. 94).

Eğitim, çalışma koşulları, sağlık, yalnız yaşayan kadınlar gibi kadın ve çocuk refahına ilişkin konuların yasal reformlarının lobcilik faaliyetlerinde aktif olarak rol almıştır. Sosyoloji, ekonomi, tarih, psikoloji, hukuk ve daha birçok alanda yaptığı araştırmalar neticesinde 1917 yılında "Sosyal Teşhis", 1899 yılında "Fakirlere Dostane Ziyaret", 1907 yılında "Modern Şehrin İyi Komşuları", 1913 yılında "985 Dul ile Çalışma", 1922 yılında "Bireyle Sosyal Çalışma Nedir?", 1925 yılında "Çocuk Evlilikleri" ve 1929 yılında "Evlilik ve Devlet" isimli kitapları yayınlamıştır (Agnew, 2004, s. 6). Mary Ellen Richmond'un eserleri ve idealleri sosyal hizmet disiplinine, eğitimine ve alanına önemli katkılar sunmuş ve sosyal hizmet disiplininin günümüze dek süren gelişimine öncülük etmiştir.

3.3.1. Eserleri

Friendly Visiting Among Poor: 1899 yılında yayınlamıştır. Mary Ellen Richmond, amaçsız ev ziyaretleri haricinde gerçekleştirilen yardım kuruluşları veya kilise temsilcileri aracılığıyla gerçekleştirilen ve bireylerin iyilik halini arttırmayı amaçlayan ev ziyaretlerini "dostane ziyaret" olarak adlandırmaktadır. Kitap, yardım amacıyla yoksullara ev ziyaretinde bulunan kilise ya da bir yardım kuruluşları temsilcilerine rehberlik edecek bir eser niteliğindedir. Dostane ziyaretler gerçekleştiren bireylerde farkındalık kazandırılmasına yönelik tecrübe aktarımında ve tavsiyelerde bulunmaktadır (Richmond M. E., 1899).

The Good Neighbor: 1907 yılında yayınlamıştır. Mary Ellen Richmond, bu eserinde yaşadığı dönemin sosyal sorunlarına yer vermiştir. Çocuğun ihmal ve istismarı, çocuğun gereksinimlerine yanıt vermekten uzak şehirler ve çalıştırılan çocuklar eserin çocuk boyutunda yer almaktadır. Eserde, işçilerin çalışma saatlerine, çalışma koşullarına, yetersiz ücretlere ve acımasız rekabetin bireyler üzerinde yarattığı tahribata yetişkin işçiler konu başlığı altında yer verilmiştir. Mary Ellen Richmond, konut sorunu, kirada yaşamanın getirdiği güçlükler, kalabalık şehir yaşantısı, sağlık hizmetlerindeki aksaklıklar, dilenciler ve evsizlik gibi sosyal sorunlar hakkında durum tespitinde bulunmuş ve deneyimleri ışığında tavsiyelere yer vermiştir (Richmond M. E., 1907).

A Study Of Nine Hundred and Eighty Five Widows: 1913 yılında yayınlamıştır. Hayırseverlik Teşkilatı Cemiyeti desteğinde gerçekleştirilen araştırmada 9 farklı kuruluş tarafından 6 aylık süre boyunca dul kadınlara ilişkin veriler toplanmış ve bu verilerin toplumsal sorunları belirgin bir şekilde ortaya çıkaracağına inanılmıştır. Dul kadınlar arasında tüberküloz veya verem hastalığının yanı sıra iş kazalarına ve kötü çalışma koşullarına bağlı yaralanmaların yaygın olduğu görülmüştür. Katılımcıların yarıya yakını 30-40 yaşları arasında, her 3 kadından biri ise eşini verem veya tüberküloz hastalığı nedeniyle kaybettiğini ifade etmiştir. Ölüm yardımı ve sigorta ödemeleri eşini kaybeden kadınların gelir kaynaklarının önemli bir bölümünü oluşturmuş, her üç kadından ikisi eşinin ölümünden bir aydan daha kısa bir süre önce Hayırseverlik Teşkilatı Cemiyetine başvuruda bulunmuştur. Yaklaşık her 10 kadından 7'si halihazırda çalışmakta olduğunu, yaklaşık her iki kadından biri temizlik işlerinde çalıştığını beyan etmiştir (Richmond M. E., 1913). Mary Ellen Richmond'un "A Study Of Nine Hundred and Eighty Five Widows" isimli eseri 20. yüzyılın başlarında dul kadınların ve çocuklarının demografik bilgilerini, ihtiyaçlarını ve yaşantılarını ortaya koymak noktasında son derece kıymetli bir çalışmadır.

Social Diagnosis: 1917 yılında yayınlanmıştır. Richmond, tüm mesleklerin esasında bir temel üzerinde yükseldiğini savunmaktadır. Örneğin hekimlik mesleği için insan anatomisi hakkında bilgi sahibi olmak gerekmektedir. Sosyal hizmet mesleği için gerekli temel bilgileri ve sosyal hizmetin olmazsa olmazlarını irdelemek O'na bu eseri kaleme almak adına ilham kaynağı olmuştur (Richmond M. , 1917). Mary Ellen Richmond "Sosyal Tanı" adlı eseriyle yardım sürecinin esasında diğer meslekler gibi profesyonellik gerektirdiğini de vurgulamıştır. (Franklin, 1986) Sahadaki sosyal hizmet uzmanlarının deneyimleri ve bu deneyimler ışığında hazırladıkları kısa raporlar çalışmayı desteklemiştir. En iyi, en başarılı sosyal hizmet uygulamasını ortaya koymak Richmond'un en büyük amacı olmuştur. Farklı alanlarda çalışan (aile, çocuk koruma, hastaneler) sosyal hizmet uzmanlarının sosyal hizmet uygulamaları sürecinde kullandıkları yöntemler kayıt altına alınmış ve değişen alanların uygulamaların değişimine etkileri gözlenmiştir. Toplanan verilerin ve elde edilen tecrübelerin sosyal hizmet uzmanlarının günlük faaliyetlerine nasıl aktarılabilirliği ayrıca tartışılmıştır. Eser "sosyal kanıt" kavramı ile sosyal hizmet mesleğine yeni bakış açıları kazandırmıştır. Sosyal teşhisi, "müracaatçının sosyal sorunlarını anlamaya yönelik çaba" olarak tanımlanmış, sosyal kanıtların toplanması, karşılaştırılması, değerlendirilmesi ve yorumlanması sosyal tanı sürecinin basamakları olarak kabul edilmiştir. Müracaatçının önyargılarına yer verilmiş ve sosyal hizmet uzmanlarının bu konudaki farkındalıklarının artırılması amaçlanmıştır. Değerlendirme kavramı ve değerlendirme olgusunun beraberinde getirdiği riskler açıklanmış, her bireyin eşsiz olduğundan hareketle değerlendirmenin gerçekleştirilmesi üzerinde durulmuştur. Eser, aileyle çalışma, bilgi kaynaklarına erişme, kaynak olarak akrabalar, kaynak olarak okul, kaynak olarak hastane, kaynak olarak iş ortamı, karşılaştırma ve yorumlama, göçmen aileler, dullar, ihmal edilen çocuk, görme engelliler, evsizler ve süpervizyon alt başlıklarından oluşmaktadır (Richmond M. , 1917).

What is Social Casework?: Richmond, bireyle sosyal çalışmayı sosyal ve psikolojik bir zemin üzerine inşa etmiştir. Richmond'un perspektifinden bireyle sosyal çalışma, sosyal teoriye dayanmaktadır. Richmond bireyle sosyal çalışmanın gelişimini üç aşamalı olarak ele almaktadır. Birinci aşamada yalnızca sosyal hizmet uzmanı ile müracaatçı arasındaki ilişki yer almaktadır. Sosyal hizmet disiplinin ilk dönemlerinde birinci aşamanın yeterli olduğu yanılığısına düşülmüştür. İkinci aşama sosyal hizmet uzmanının müracaatçının çevresine odaklanmasıyla ortaya çıkmaktadır. Bu aşamada müracaatçı ile çevresini bağımsız iki değişken olarak ele alınmıştır. Üçüncü aşama müracaatçının çevresiyle etkileşim içerisinde olduğu ve bu etkileşimin kesintisiz bir şekilde sürdüğünün değerlendirilmesiyle gerçekleşmiştir (Toikko, 1998, s. 355-356). Eser, sosyal tanının amaçlarına, müracaatçıya ve müracaatçının çevresiyle olan ilişkisinin önemine değinmektedir (Franklin, 1986).

4. Sonuç

Mary Ellen Richmond, salgın hastalıkların ve yoksulluğun egemen olduğu bir çevrede dünyaya gelmiştir. Çocukluk döneminde zamanının önemli bir bölümünü kitaplarıyla geçirmiştir. Yetişkinliğe adım atmasıyla beraber yaşadığı dönemin zorlu koşullarına bağlı olarak düşük ücretle ve yüksek çalışma saatleri şartlarında çalışmak zorunda kalmıştır. Hayırseverlik Teşkilatı Cemiyetinde işe başlamasıyla beraber meslek hayatındaki her bir eylemi esasında sosyal hizmetin gelişimine öncülük etmiştir. "Fakirlere Dostane Ziyaret", "Modern Şehrin İyi Komşuları", "985 Dul ile Çalışma", "Sosyal Teşhis", "Bireyle Sosyal Çalışma Nedir?", "Çocuk Evlilikleri" ve "Evlilik ve Devlet" isimli eserleri sosyal hizmet meslek ve disiplininin gelişimine öncülük etmiştir. Sosyal hizmet alanında yer alan profesyonellerin eğitim görmesi gerektiği fikri ilk sosyal hizmet eğitimlerinin başlamasına ivme kazandırmıştır. Ortaya koyduğu eserleri yalnızca sosyal hizmetin bilgi, beceri ve değer temelini inşasını sağlamamış aynı zamanda sosyal hizmetin bir profesyonel meslek haline gelmesine de olanak sağlamıştır. Sosyal yardım etkinliklerinin kamu kurum ve kuruluşlarıyla koordineli bir şekilde gerçekleştirilmesine ve hizmet tekrarının önlenmesine yine bu dönemde dikkat çekilmiştir. Sosyal hizmetin ilk aile vurgusunun mimarı olarak kabul edilebilecek Richmond, müracaatçılara sunulacak etkili sosyal hizmet uygulamasının arayışı içerisinde olmuştur. Sosyal hizmetin öncüleri arasında yer alan Mary Ellen Richmond'un fikirleri ve ardında bıraktığı eserler dün olduğu gibi bugün de sosyal hizmeti şekillendirmeyi sürdürmektedir.

Kaynakça

- Agnew, E. N. (2004). *From Charity to Social Work: Mary E. Richmond and the Creation of an American Profession*. Urbana and Chicago: University Of Illinois Press.
- Agnew, E. N. (2010, Şubat). Ekim 22, 2016 tarihinde American National Biography Online: <http://www.anb.org/articles/14/14-01185.html> adresinden alındı
- American National Biography Online. (2000, Şubat). Ekim 30, 2016 tarihinde <http://www.anb.org/articles/14/1401185>. adresinden alındı
- Beels, C. C. (2002). Notes For A Cultural History of Family Theraphy. *Family Process*, 67-82.
- Deutch, J. A. (2008). Mary E. Richmond. *Journal of Independent Social Work*, 45-55.
- Franklin, D. L. (1986). Mary Richmond and Jane Addams: From Moral Certainty to Rational Inquiry in Social Work Practice. *Social Service Review*, 504-525.
- Friedlander, W. A. (1966). *Sosyal Refah Hizmetine Başlangıç*. Ankara: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı.
- Ishibashi, N. L. (2015). Mary Richmond and the Causal Ontological Status of Relatedness. *Smith College Studies in Social Work*, 90-105.
- Learning To Give. (2012, Mart). <https://www.learningtogive.org/resources/richmond-mary-ellen> adresinden alınmıştır
- Lederman, S. H. (2005). From Charity to Social Work: Mary E. Richmond and the Creation of an American Profession. *The Journal of American History*, 247-248.
- McPhail, B. A. (2004). Setting the record straight:Social Work is not a female dominated profession. *Social Work*, 323-326.
- Montalvo, F. F. (1982). The Third Dimension Of Social Casework:Mary E. Richmond's Contribution to family treatment. *Clinical Social Work Journal*, 2(10), 103-112.
- Murdach, A. D. (2011). Mary Richmond and the Image of Social Work. *Social Work*, 92-94.
- NASW. (2004). <http://www.naswfoundation.org/pioneers/r/richmond.html> adresinden alınmıştır
- Rank, M. G., & Hutchison, W. S. (2000). An Analysis of Leadership Within the Social Work. *Journal of Social Work Education*, 487-502.
- Richmond, M. (1915). The social case worker in a changing world. Proceedings of the National Conference of Charities and Corrections. *National Conference of Charities*. Chicago,IL.
- Richmond, M. (1917). *Social Diagnosis*. New York: Russell Sage Foundation.
- Richmond, M. E. (1899). *Friendly Visiting among the Poor*. New York: The MacMillan Company.
- Richmond, M. E. (1907). *The Good Neighbor*. Philadelphia ve London: Russel Sage Foundation.
- Richmond, M. E. (1913). *A Study Of Nine Hundred and Eighty Five Widows*. New York City: Russel Sage Foundation.
- Shoemaker, L. M. (1998). Early Conflicts in Social Work Education. *Social Service Review*, 182-191.
- Soydan, H. (2011). Understanding Social Work in the History of Ideas. *Shaping a science of social work* (s. 1-41). Los Angeles: University of Southern California.
- Stern, M. H. (2005). Reviewed Works: The Education of Jane Addams: Politics and Culture in Modern America by Victoria Bissell Brown; From Charity to Social Work: Mary E. Richmond and the Creation of an American Profession by Elizabeth N. Agnew. *History of Education Quarterly*, 118-122.
- Steyaert, J. (2013, Nisan). *History of Social Work*. <http://www.historyofsocialwork.org/eng/details.php?cps=6> adresinden alınmıştır
- Toikko, T. (1998). Sociological and Psychological Discourses in Social Casework During the 1920s. *Families in Society*, 351-358.

- USC School of Social Work. (2014, Mart 31). <https://msw.usc.edu/mswusc-blog/9-most-influential-women-in-the-history-of-social-work/> adresinden alınmıştır
- VCU. (2012, Ağustos 14). *The Social Welfare History Project*. Ekim 23, 2016 tarihinde <http://socialwelfare.library.vcu.edu/social-work/richmond-mary/> adresinden alındı
- Veale, F. C. (2012, Temmuz). Making a difference: Female Social Workers' Lives And Identities. *Doktora Tezi*. University of Southampton.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:15.12.2019 ✓Accepted/Kabul:24.02.2020

DOI: 10.30794/pausbed.659735

Araştırma Makalesi/ Research Article

Önal, M. (2020). "Amerikan Board Kayıtlarına Göre Bandırma'da Bir Misyonerlik Tecrübesi (1844-1882) " *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 39, Denizli, s.161-177.

AMERİKAN BOARD KAYITLARINA GÖRE BANDIRMA'DA BİR MİSYONERLİK TECRÜBESİ (1844-1882)

Muhsin ÖNAL*

Özet

Anadolu'da misyonerlik faaliyetleri yürüten Amerikan Board Teşkilatına mensup misyonerlerin Bandırma'ya ulaştıkları tarih 1844'tür. Onlar bölgede Katoliklerin baskısını kırıp gerçek manada Hıristiyanlığa daha doğru bir ifadeyle Protestanlığa ilgi gösteren bir cemaat oluşturmak için uğraş vermişlerdir. Bu hedefe ulaşabilmek için bölgede bir kilise kurmuşlar ve eğitim öğretim faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bu çabalar neticesinde kısmi olarak başarı elde etmişler de sonuçta hüsrana uğramışlar ve beklentilerinin çok altında bir ilgiyle karşılaşmışlardır. Bölgede kalıcı bir cemaat oluşturma konusunda da herhangi bir başarı söz konusu değildir. Öte yandan cemaate üye olanların sayısı hiçbir dönemde yirmili rakamların üzerine çıkamamıştır. Bu çalışmada öncelikle misyon ve misyonerlik kavramlarına değinilmiştir. Sonrasında misyonerliğin amaçlarından bahsedilerek misyonerlerin bahsi geçen kasabada var olabilmek için verdikleri mücadele ve hedefe ulaşmak için kullanılan vasıtalara vurgu yapılmıştır. Yıl aralığı olarak 1844-1882 tarihleri seçilmiştir. Zira misyonerlerin kasabada en etkin oldukları süreç bu döneme denk gelmektedir. Çalışma bizzat Anadolu'da en etkili ve kalıcı sonuçları elde etmeyi başaran misyonerlik örgütü Amerikan Board Teşkilatının arşiv kayıtlarına dayalı olarak hazırlanmıştır. Tahlil ve araştırma yöntemi kullanılarak belgeler taranmış ve Protestan misyonerlerin faaliyetleri ve bakış açısı değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Misyoner, Misyonerlik, Protestan, Amerikan Board, Bandırma.*

A MISSIONARY EXPERIENCE IN BANDIRMA ACCORDING TO THE AMERICAN BOARD RECORDS (1844-1882)

Abstract

The missionaries who were connected to the American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) that carried out activities in Anatolia reached Bandırma in 1844. They sought to break the domination of the Catholics in the region and to establish a community that actually favoured Christianity more accurately Protestantism. In order to achieve this goal they established a church in the region and engaged in educational activities. Although they achieved partial success as a result of these efforts, they were ultimately frustrated and met with interest far below their expectations. There is also no success to form an abiding community in the region. On the other hand, the numbers of members of the congregation has never been higher than twenties. In this study, primarily the concepts of mission and missionary were mentioned. Afterwards the aims of missionary were addressed and the struggle of missionaries to exist in the aforementioned town and the means used to reach the goal were referred. As the year interval, 1844-1882 dates have been chosen. Because the most effective process of missionaries in the town corresponds to this period. The study was based on archive records of the American Board, the missionary organisation that managed to achieve the most effective and lasting results in Anatolia. The documents were

scanned by using the analysis and examination method and the activities and perspectives of the Protestant missionaries were tried to be evaluated.

Key Words: *Mission, Missionary, Protestant, American Board, Bandırma.*

1. GİRİŞ

Hıristiyanlıkla birlikte doğan ve onun ayrılmaz bir parçası olduğu varsayılan misyon ve misyonerlik kavramları diğer Batı dillerine Latince'den geçmiştir. Misyon kelimesi maksat ve sınırları belli bir hedefe yönelik hizmette bulunmak anlamına gelmekte iken misyonerlik bu vazifeyi üstlenenlerin yerine getirmeye çalıştıkları kutsal amaç olarak tanımlanabilir (Gündüz vd., 2002: 13). Hıristiyanlığın Roma İmparatorluğu tarafından resmi manada devlet dini olarak kabul edilmesi misyonerlik faaliyetlerinin meşruiyetini daha da arttırmış ve bu hareketin hızlı bir biçimde dünyaya yayılmaya başlamasına zemin hazırlamıştır (Demirci, 2004: 84). Öte yandan her ne kadar temel gayesi İncilin hakikatleri ve Hz. İsa'nın prensiplerini yaymak olsa da misyonerliği sadece dini hedeflere hizmet eden bir kavramsal çerçeveye hapsetmek doğru değildir. Aksine misyonerler mensubu oldukları devletin temsilcileri gibi davranarak mevzi kazanma mücadelesi vermişlerdir. Ne var ki bu durum misyonerliğin en önemli hedeflerinden birisinin dini inkişafa hizmet etmek olduğu gerçeğini değiştirmemektedir (Danacıoğlu, 2000: 132). Hatta bu maksada ulaşabilmek için misyonerler gerekirse her türlü tavizi verebilecek, mevcut hallerinden farklı bir ruh haliyle hareket edebileceklerdir. Zira Tanrı'nın emir ve yasalarına sadakatle hizmet edebilmek için en elzem hususlardan birisi de şek ve şüphe duymadan Hıristiyanlığa iman eden köleler bulmak ve onları teslis inancına göre yetiştirmektir (Whipple, 1859: 3-8). Ancak bu hususların hiç birisi misyonerlik idealinin zamanla gerçek maksadından saparak sömürgecilik ve emperyalizm başta olmak üzere devletlerin sosyal, siyasi, iktisadi ve kültürel dinamiklerini harekete geçirecek bir şekilde doğru evrildiği gerçeğini değiştirmemektedir (Kolutek, 2011: 8-12). Ayrıca gerek dini gerekse de politik düzlemde değerlendirildiğinde misyonerlerin dış dünyaya daha doğru bir ifadeyle dünya politikasına yön verme konusundaki etkileri beş madde ile özetlenebilir. Bunlar sırasıyla, resmi devlet yetkililerinin yani maslahatgüzar ve konsolos vekillerinin faaliyetlerine iştirak etmek, azınlık nüfusa tesir edip onlarda ben bilinci oluşturmak ve milliyetçilik duygusunu harekete geçirmek, her türden istihbarat faaliyetinde bulunarak mensubu olunan devleti bilgilendirmek, kanun yapıcıların etkisini ve sahip oldukları gücü yeni kıtalara taşımak ve ileri karakollar oluşturmak daha da mühimi misyonerlik bahanesiyle farklı lobi faaliyetleri yürütmek biçiminde tanımlanabilir (Geyer, 1963: 78).

Bütün bu bilgiler ışığında değerlendirildiğinde Osmanlı Devleti de bilhassa da 19. yüzyılda farklı misyonerlik teşkilatlarının hedef noktalarından birisi olarak öne çıkmıştır. Zira ülkenin içerisinde bulunduğu sıkıntılı durum ve yaşanan travmalar sadece politik düzlemde değil dini anlamda da gözlerden kaçmamış birçok misyonerlik teşkilatı ve örgütü Anadolu topraklarını istila etmeye başlamıştır. Bu konuda öncülüğü İngilizlerin yaptığı bilinmektedir. 17. yüzyılın ilk yarısına kadar uzanan bir geçmişe sahip misyonerlik faaliyetleri ilk olarak Londra'da kurulan örgütlerce gerçekleştirilmiştir (Sezer, 2001: 949-950). Bununla birlikte Osmanlı sınırları dâhilinde faaliyet yürütmeye başlayan bu örgütlerin içerisinde en tehditkâr ve kalıcı neticelere ulaşan ise Amerikan Board Teşkilatı olmuştur (Önal, 2013: 308). İngilizcede American Board of Commissioners for Foreign Missions adıyla kendisini tanıtan ve kısaca ABCFM olarak bilinen teşkilatın bir diğer özelliği de Osmanlı Devletinin her karış toprağına göz dikmiş olmasıdır (Öztürk, 2007: 64). Bahsi geçen örgüt yüzyılın ilk çeyreğinde, 1810 yılında Boston'da kurulmuştur (Peabody, 1862: 4). Amaç Hıristiyanlığın esaslarını dünyaya yaymak ve evreni cehaletten arındırmaktır (Bosch, 1993: 1). Tamamen Protestanlık idrak ve anlayışı üzerine tesis edilen teşkilatın ilk toplantısına farklı kiliselerden din adamları, akademisyenler ve bir kısım öğrenci katılım göstermiştir (Strong, 1810: 3).

Uzun vadeli projesi dünyayı Protestanlığın inanç ve prensipleri doğrultusunda dönüştürmek olan Amerikan Board Teşkilatının kısa vadedeki hedefi ise ülke içerisinde faaliyetler yürütmektir (Akgün, 1994: 2121). ABD'deki çalışmalar başarılı sonuçlar üretince dış dünyaya açılmanın zamanı geldiği sonucuna varılmıştır (Açıkses, 2003: 35). Böylesine bir gaye güdülmesinin bir diğer önemli nedeni ise ABD'nin dünyaya açılma ve emperyalist hedeflerini yeryüzünün farklı noktalarına taşıma sevdasıdır. Bir başka ifadeyle misyonerler mensubu oldukları ülkenin yarı resmi temsilcileri gibi davranarak hareket etmişler, yeni bir dünya tasarlama sevdasındaki ABD'nin siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel manada sözcülüğü rolünü üstlenmişlerdir (Bağçeci, 2008: 172). Bu bağlamda

değerlendirildiğinde misyonerlik faaliyetlerinin salt dini bir düzlemde gerçekleştiğini iddia etmek manasız olacaktır. Bu hareket aynı zamanda 'Yeni Dünya Düzeni'nde söz sahibi olmak isteyen 'Yeni Dünya Devleti' ABD'nin genelde farklı kıtalara özelde ise Ortadoğu ve Anadolu'ya nüfuz etme arayışının kilidi şeklinde yorumlanabilir (Kocabaşoğlu, 2000: 21). Özellikle 1823 yılında ilan edilen Monroe doktrini ile bu hedef daha da belirgin hale dönüşmüştür. Nitekim saldırmazlık paktı veya uzlaşma hareketi olarak değerlendirilebilecek ve tamamıyla barış, huzur ve güven ilkeleri üzerine oturtulan bu doktrinin emperyalizm sevdasındaki bir devletin hareket sahasını daralttığı ve dış dünyaya yönelik emellerini açık bir şekilde dile getirmesini engellediği çok belirgindir (Ümit, 2008: 32-33). BOARD mensubu misyonerlerin devlet mekanizması ile olan irtibatı öylesine derin ve kuvvetlidir ki ABD'nin farklı coğrafyalara tayin ettiği büyükelçi ve konsolosların bile önemli kısmı misyonerler arasından seçilmiştir (Tozlu, 2000: 791).

Bu amaçlar doğrultusunda hareket eden örgütün Anadolu toprakları ile tanışabilmesi için ise 1818 yılını beklemek gerekecektir (American Board of Commissioners for Foreign Missions [ABCFM], 1819: 92; Doğan, 2013: 33). O tarihte iki misyoner Pliny Fisk ve Levi Parsons Filistin'de faaliyetler yürütmek üzere yola çıkmışlardır. Onların ilk durak noktası İzmir olmuştur (Alan, 2001: 183). 1820 yılında kente ulaşan misyonerler resmi manada Protestan hareketin Anadolu'ya nüfuz etmesine zemin hazırlamışlardır (Sezer, 2001: 964). Bu aynı zamanda bir tür alışma ve hazırlık evresidir (Açıkses, 2001: 938). Oradan Filistin'e geçen misyonerlerin hedefi Ortadoğu'ya İncilin hakikatlerini ve Hz. İsa'nın Yeni Ahit ile doğrulanan prensiplerini yaymaktır. Bu sayede bölgede huzur ve sükün ortamı sağlanmış olacaktır. Bu aynı zamanda 'İncil Ülkesi' şeklinde tabir edilen Anadolu topraklarına yönelik atılacak adımların ön safhasını teşkil eden bir harekettir (Taşkın, 2007: 34). Bir diğer husus da İslam'ın önlenemez yükselişidir. Ortadoğu gibi stratejik bir noktanın Müslümanların elinde olması Protestan misyonerlerin tahammül edemeyeceği bir durumdur. Bölgede gerçekleştirilecek misyonerlik faaliyetleri Müslümanların ilerleyişini engelleyebilecek, Osmanlı Devletini zayıf kılabilecektir (Şişman, 2002: 596). Bütün bu bilgilerin ışığında değerlendirildiğinde yaklaşık on yıllık boyunca sırasıyla İzmir, Beyrut ve Kudüs'te çalışmalar yürüten öncü misyonerlerin aynı dönemde Malta'da bir matbaayı faaliyete geçirdikleri de bilinmektedir (Köprülü, 1987: 936). Misyonerler, İngiliz Hükümetinin de desteğini alarak bu matbaada çok sayıda eser yayınlamış ve gerek Anadolu gerekse de Ortadoğu'nun muhtelif bölgelerine bu yayınları dağıtmışlardır (Sevinç, 2009: 98). Bahsi geçen bu matbaa 1833 senesinde önce İzmir'e, 1853'de ise İstanbul'a nakledilmiştir (Çağlayaner, 2009: 106). Bütün bu gelişmelere rağmen öncü misyonerler Filistin ve çevresinde başlattıkları hareketin beklenen başarıyı yakalayamadığını düşünerek yönlerini Anadolu'ya çevirmişlerdir. (ABCFM, 1910, s. 7).

Kuşkusuz Anadolu denildiğinde akla gelen ilk yerleşim birimi İstanbul'dur. Zira burası başkenttir ve İstanbul'u tanımak ülkeye nüfuz etmek demektir. Öte yandan misyonerlerin kente ayak bastıkları tarih 1831 senesidir. (Yücel, 2005: 13). Bahsi geçen tarihte William Goodell¹ İstanbul'a ulaşmış ve misyonerlik faaliyetlerinin fitilini ateşlemiştir (Bartlett, 1972: 1). Onun ilk hedefi bölgedeki Ermenilere yönelik faaliyetlerde bulunmaktır. Dolayısıyla hiç vakit kaybetmeksizin patriği ziyaret etmiş ve kendisinden destek talep etmiştir. Görüşme oldukça olumlu neticeler üretmiş ve misyonerlerin geleceğe dair umutlarını arttırmıştır. (Prime, 1876: 112). Aslında Goodell'in de Osmanlı topraklarındaki ilk durak noktası Anadolu değildir. Kendisi İstanbul'dan önce 1823 senesinde tıpkı öncülleri olan Levi Parsons ve Pliny Fisk gibi Filistin'de faaliyetlerde bulunmak üzere ABD'den yola çıkmıştır. Fakat Kudüs ve çevresinde yaşanan başarısızlık ve yine Protestan kimliğinin bilhassa da bölgede mukim Katolikler üzerinde uyandırdığı olumsuz izlenimlerin verdiği korku nedeniyle misyoner yönünü Beyrut'a çevirmiştir. Beyrut'taki uzun soluklu faaliyetlerin ardından ise Osmanlı Devletinin başkentine ulaşılmıştır (Yetkiner, 2008: 145-147).

Payitahtın merkezinden başlayan bu hareket kısa bir zaman içerisinde Osmanlı Devletinin Türkiye kısmındaki toprakların tamamına yayılmış ve ülkeyi sarıp sarmalamıştır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde İstanbul'un ardından Protestan misyonerlerin teşkilatlanma yolunda ciddi çaba sarf ettikleri ikinci merkez İzmir olmuştur. Misyonerler 1833 senesinde İzmir'e yerleşmişlerdir. Bir yıl sonra ise Trabzon ve Bursa'da faaliyete geçmiştir (Dwight, 1854: 44-45). Bu çalışmada Bursa'ya bağlı bir alt birim olarak öne çıkan Bandırma'da Amerikan Board Teşkilatına mensup misyonerlerce gerçekleştirilen Protestanlaştırma faaliyetlerine değinilecektir. Öncelikle

¹ 14 Şubat 1792 tarihinde ABD'nin Massachusetts eyaletinde dünyaya gelmiştir. Başarılı bir öğrencilik hayatı geçiren Goodell'in yıldızı, Andover Ruhban Okulu'na devam ettiği yıllarda iyice parlamıştır. Protestanlık davası ile bu esnada tanışan misyoner, 1867 yılındaki ölümüne kadar davasından vazgeçmemiştir. Onu öne çıkaran asıl unsur ise 1831 yılında payitahta gelerek İstanbul misyonunu kurmuş olmasıdır (Yetkiner, 2008: 143-146; ABCFM, 2004a).

misyonerlerin Bandırma'ya ulaşma serüvenlerinden bahsedilecek sonrasında ise BOARD mensuplarının kasabayla alakalı izlenimlerine yer verilecektir. Bu çalışmanın bir diğer amacı da misyonerlerin Bandırma'da gerçekleştirdikleri dini faaliyetleri bizzat Amerikan Board Teşkilatı arşiv kayıtlarına dayanarak gözler önüne sermektir.

2. AMERİKAN BOARD TEŞKİLATI MENSUBU MİSYONERLERİN BANDIRMA'YA ULAŞMA MACERALARI

Dünyanın dört bir tarafına İncil'in hakikatleri ve Hz. İsa'nın ışığını yayma iddiasındaki ABD'li misyonerlerin faaliyet yürüttükleri yerleşim birimlerini içinde buldukları devletlerin formal yapısından yani resmi konumlanışından farklı bir şekilde yorumladıkları bilinmektedir. Misyonerlerin gözünde bir yerleşim biriminin önem arz etmesi barındığı azınlık nüfus ile doğrudan bağlantılıdır. Zira BOARD üyeleri Anadolu'da büyük oranda Ermeni ve kısmen de Rum cemaati mensuplarına yönelik çalışmalarda bulunmuşlardır. Buna bağlı olarak da onlar, kentlerin stratejik konumu ve nicel manada taşıdıkları öneme pek itibar etmemişlerdir. Ayrıca şehir ve kasabaları istasyon ve dış istasyon şeklinde adlandırarak kendilerine göre bir tanımlamada bulunmuşlardır. İstasyonlar daha fazla azınlık nüfus barındırmakta ve bizzat misyonerlerce kontrol edilmektedir. Dış istasyonlar ise alt birimler olarak tasarlanmıştır (Kocabaşoğlu, 1990: 69). Genel itibarıyla zimmî nüfus bakımından zayıf karakter arz eden bölgeler bu tanımlama içerisinde değerlendirilmişlerdir. Dış istasyonlarda, misyonerlerden ziyade BOARD mensuplarıncı Anadolu'da kurulmuş farklı eğitim kurumlarında öğrenim görmüş yerli yardımcıları vazifelendirilmişlerdir (ABCFM, 1859: 48). Bu kişiler son kararı alma yetkisine sahip değillerdir. Onlar, sadece bölgelerinde şahit oldukları her türden gelişmeyi merkez istasyonlarına bildirip gelen talimatlara göre hareket etmek sorumluluğunu taşımaktadırlar (Yıldız, 2007: 19).

Bu bağlamda değerlendirildiğinde Bandırma da, Bursa'ya bağlı bir dış istasyondur. Misyonerler bahsi geçen yerleşim birimine Bursa merkez istasyonu üzerinden ulaşmışlardır. Bursa, 1834 tarihinde misyoner Benjamin Schneider'ın² şehre ulaşmasıyla birlikte istasyona dönüştürülmüştür (ABCFM, 1836: 7). Kuşkusuz kent misyonerlerce tesadüf eseri keşfedilmemiştir. Nitekim Schneider'ın Bursa'ya varışından iki sene önce yani 1832 yılında o dönemde İstanbul'da görevli olan William Goodell şehre gelmiş ve edindiği olumlu izlenimler neticesinde Boston'daki genel merkezi bilgilendirerek şehrin hızlı bir biçimde istasyona dönüştürülmesinin olumlu neticeler üreteceğini ifade etmiştir (Goodell, 1833: 153). Misyoner kente yaveri Porter ile gelmiştir. İstanbul'un güneydoğusunda bulunan ve payitahta seksen beş mil mesafede bulunan Bursa'nın stratejik önemi ve barındırdığı azınlık nüfus oldukça dikkat çekicidir. Bu ziyaret dört veya beş gün sürmüştür. Gerek Ermeni ve Rumlara gerekse de Yahudilere yönelik irşat faaliyetlerinde bulunmuş ve umut verici neticeler elde edilmiştir (Prime, 1876: 140-142). Bursa'nın misyoner karargâhı olarak kabul görmesiyle birlikte BOARD mensuplarının civar bölgelere yönelik ziyaretleri de başlamıştır. Bandırma da bu süreçte dikkatleri çeken bir merkez olarak öne çıkmıştır.

BOARD arşivlerinde kasabayla ilgili ilk bilgiler 1844 yılına aittir. Kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla misyoner Schneider, o dönemde Mihaliç olarak bilinen, bugün ise Bursa vilayeti sınırları dâhilinde bulunan Karacabey'e gerçekleştirdiği bir ziyaret sırasında Bandırma'ya da uğramıştır. Misyoner, kasabanın Bursa'nın kuzeybatısında kent merkezine sekiz saatlik bir mesafede bulunduğunu ifade etmektedir. Burası bin iki yüz hanelik bir yerleşim birimidir. Ayrıca Müslüman, Rum ve Ermeni nüfusu neredeyse eşittir (Schneider, 1844: 167). Misyoneri kasabayla ilgili olarak asıl heyecanlandırıcı husus ise üç Rum rahip ve birkaç sıradan vatandaşla gerçekleştirdiği sohbetlerdir. Konuşma daha çok manevi hususlar üzerine gerçekleşmiştir. Aynı zamanda Kitabı Mukaddes'ten bazı pasajlar okunmuş ve büyük bir heyecan dalgası etrafı sarmıştır. Schneider'ın ifadesiyle (1844: 167) ortamda bulunanların tamamı şuursuzluklarının sorumluluğunu diğerlerinin üzerine atmaktadır. Hıristiyanlığın esaslarına göre yaşamamalarının nedenini kötü hükümet politikalarına bağlayanlar da bulunmaktadır. Zira devlete ödenmesi gereken vergiler ciddi boyutta sorun oluşturmaktadır. Buna bağlı olarak da ruhları doyuracak manevi hususlarla ilgilenmeye zaman yoktur. Başka bir husus da okulun yetersizliğidir. Halk çok cahil kalmıştır. Bir başka sorun da din adamlarının tutumudur. Onlar iyi örneklik sunamayarak dünyevi ihtiraslarına mağlup olmuşlardır. Kendi

² 18 Ocak 1807 tarihinde Pensilvanya'da dünyaya gelen Benjamin Schneider'ın ailesi aslen Alman'dır. Misyoner 1823 yılında Norristown Akademisine kaydolarak hayatını değiştirecek hadiseye imza atmıştır. Burada saygın ve önemli bir din adamı olan James C. How ile tanışmış ve misyonerlik davasına yönelik yakın ilgisi bu şekilde oluşmuştur. Onu öne çıkaran asıl unsur ise 1834 senesinden 1877 yılındaki ölümüne kadar geçen kırk üç yıllık zaman zarfında tamamen Protestanlık davası için Anadolu'da hizmetlerde bulunmuş olmasıdır. Öncelikle Bursa'da görev yapan Schneider, 1849 yılında Antep istasyonuna atanmış on dokuz sene sonra 1868 tarihinde ise Bursa'ya geri dönmüştür. Misyoner bir müddet Merzifon'da da bulunmuştur (Good, t.y.; ABCFM, 2004b).

memnuniyet ve çıkarları için çalışan manevi önderlerin açtığı yolda yürüyenlerin daha iyi bir konumda olmalarını beklemek ise manasızdır.

Misyoner ziyaret süresince edindiği izlenimleri okuyucularına şu şekilde aksettirmiştir:

“Bandırma uzun bir süredir dikkatlerimizi çeken ancak farklı gerekçelerle bir türlü kendisine konuk olamadığımız bir beldedir. Neyse ki Tanrı bize bu imkânı bahşetmiş ve kasabaya yolumuzu düşürmüştür. Küçük Asya'nın pek çok bölgesinde şahit olduğumuz cehalet ve vurdumduymazlık burada da kendisini açık bir biçimde hissettirmektedir. Özellikle Papa taraftarı sözde Hıristiyanların yaklaşım ve bakış açısı zihinleri bulandırmaktadır. Neyse ki burada da sözlerimize kulak verip Tanrı'nın fısıltısını işitmeye çalışan kimseler bulunmaktadır. Onlar kasabayı kasıp kavuran buhranın farkında olup sorunları çözüme kavuşturmak için her türlü fedakârlığı göze alacakları hissiyatını taşımakta bize ve devamıza itimat etmektedirler. Tanrı'nın inayet ve lütfuyla Bandırma dirilecek ve Hıristiyanlığın esasları ile Hz. İsa'nın öğretisi ile ayağa kalkan kasaba layık olduğu konuma elbet bir gün ulaşacaktır” (Schneider, 1844: 167).

Bütün bu ifadeler BOARD Teşkilatının bölgeye nüfuz etme yönünde kalıcı adımlar atması için fazlasıyla yeterlidir. Artık harekete geçme zamanıdır. Nitekim kasabada ciddi bir manevi açlık mevcuttur. Din adamlarına yönelik saygı yitirilmiş, toplumsal dinamiklerde çözülmeye şahit olunmuştur. Bununla birlikte misyonerlerin bakış açısıyla değerlendirildiğinde zimmî nüfusun Bâbü'lî'ye yönelik tepkisi de önemsenmesi gereken hususlardan bir diğeridir. Bu sayede ikna etmek ve dönüşümü tesis etmek çok daha kolaylaşacaktır.

Kuşkusuz Protestan bir misyonerin bölgeyi ziyareti Katolik rahip ve papazları rahatsız etmiştir. Sadece bu husus bile BOARD misyonerliğinin temel probleminin kendilerinden olmayan Hıristiyan mezhep mensuplarıyla olan çekişmeye dayandığını ortaya koymak için yeterlidir. Bunun yanı sıra Schneider, Bandırma'ya düzenlediği bu kısa ziyaret esnasında Ermeni cemaatine mensup birkaç kişiyle irtibat kurma imkânını da elde etmiştir. Misyoner, bu görüşmelerden ciddi verim aldığını ve muhatapları üzerinde olumlu izlenimler bıraktığını ifade etmektedir. Hatta iddiaları dikkat çekmiş olacak ki beraberinde getirdiği Kitabı Mukaddesleri ve birtakım risaleyi dağıtabilme fırsatını yakalamıştır. Onun ifadesiyle Bandırma'da üç tane münevver Ermeni vardır. Bunlardan birisi İstanbul'dan gelmiştir ve bölgede geçici olarak bulunmaktadır. Diğer ikisi ise kasabada ikamet etmektedir. Bir tanesi okulun öğretmenidir. Ancak Protestan olduğu gerekçesiyle görevinden azledilmiştir. Kendisi kilisenin hata ve batıl itikatlarının farkındadır ve bu acınası durum onun içini yakmaktadır (Schneider, 1844: 167).

Bu ziyaret genel manada Bandırma'nın misyonerlerce tanınması konusunda önemli sonuçlar üretmiştir. BOARD mensupları bu sayede bölgede keşif yapma imkânı elde etmişler kasabanın genel manada havasını teneffüs etme olanağını yakalamışlardır. Bandırma'nın ihtiyaçlarının tespiti önemlidir. Zira misyonerlerin bakış açısıyla değerlendirildiğinde atılacak adımlar ve alınacak tedbirlerin neler olabileceğini tayin etmek bu yolla mümkün kılınabilecektir. Sırada artık bölgeye yerleşmek ve derhal faaliyete geçmek vardır.

3. BANDIRMA'DA PROTESTAN HEYECANI

3.1. Kasabaya Yerleşim

1844 yılındaki ilk ziyaretin ardından misyonerler kasabaya kalıcı bir biçimde yerleşmek için bir dizi harekette bulunmuşlar da Katolik nüfusun baskı ve engellemeleri neticesinde uzun süre sonuç elde edememişlerdir. Zira Katolik topluluğu o dönemde Bandırma'nın nüfuz sahibi Hıristiyan cemaati olarak öne çıkmaktadır. Daha da mühimi onlar da tıpkı Protestanlar gibi kendilerinden olmayan Hıristiyan unsurların tamamını heretik ve ayrılıkçı addederek günaha bulanmış sapkın kimseler sınıfında kabul etmişlerdir. (Donahoo, 1977: 35) Bu tarihsel bir çekişmedir ve varsayılanın aksine Anadolu topraklarında Protestanlaştırma faaliyetleri yürüten misyonerlerin tamamının önündeki en büyük engel papa taraftarı Katolikler olmuştur (Önal, 2019: a.g.e.).

BOARD mensuplarının Bandırma'ya sızma konusunda yaşadıkları sıkıntılar 1844 senesinden 1857 yılına kadar on üç yıl aralıksız bir biçimde devam etmiş bahsi geçen tarihte ise zirve noktasına ulaşmıştır. O yıl, Bandırma'ya ABD'li misyonerler tarafından bir seyyar kitapçı gönderilmiştir. Kendisi en başından itibaren ciddi bir muhalefetle karşılaşmış ve yerel yöneticiler can güvenliğinin bulunmaması nedeniyle ona bölgeden ayrılması talimatını

vermişlerdir. Bu hadise misyonerler açısından tahammül sınırlarının sonuna gelindiğini ortaya koymaktadır. Zira onlar dönemin İngiliz maslahatgüzarının da desteğini alarak konuyla ilgili Bâbîâlî'ye başvurmuşlardır. Olay misyonerlerin lehine neticelenmiş ve Paşa kitapçının korunması ve himaye edilmesi yönünde bir talimat yayınlamıştır (Schneider, 1857: 283). Bu yaşananlar aslında bir kırılma noktasının da işareti olarak kabul edilebilir. Zira Bâbîâlî'nin himaye edici tutumu sadece ABD'li Protestan misyonerlerin heyecanını arttırmamış aynı zamanda bölgedeki Katoliklere de geri adım attırıştır. Nitekim seyyar kitapçının ardından Merzifon'da Protestan din adamı yetiştirmek üzere kurulmuş teoloji okulu öğrencileri de Bandırma'ya düzenli aralıklarla seyahatler düzenlemeye başlamışlardır. Bu, bölgeye Protestanlığın 'hakikat ve ışığı'nı yaymak için önemli bir hamledir. Ayrıca kasabayı stratejik öneme sahip bir yerleşim birimi olarak öne çıkaran bir diğer husus da bu ziyaretlere denk gelen dönemden başlamak üzere Bandırma'nın bir gemi vasıtasıyla haftada bir başkentle irtibat kurulabilir hale getirilmiş olmasıdır (Schneider, 1857: 283).

Cesaret verici tüm bu gelişmelerin ardından İstanbul'da görevli misyoner Hamlin'e³ kasabadan gönderilen mektup ümitleri iyice arttırmıştır. Bölgenin ileri gelenlerinden toplam sekiz kişinin imzasının bulunduğu bu mektup ona özel bir temsilci vasıtasıyla ulaştırılmıştır. Kendisinden bölgeye giderek, sade ve basit bir dille halka Hıristiyanlığın esasları ve Hz. İsa'nın öğretisini anlatması talep edilmektedir. Öte yandan Hamlin bu bölgede bir dizi çalkantı yaşandığını önceden fark etmiştir. Hatta bölgeye gönderdiği gezici kitapçılar vasıtasıyla buradaki birkaç münevver insanın varlığından haberdar olmuştur. Misyoner, İstanbul'daki teoloji okulunda eğitim gören Ermeni öğrencilerinin gözdesi olan bir öğretmeni de yanına alarak Bandırma'ya gitmiştir. Yolculuk da bir hayli maceralı geçmiş şiddetli rüzgârın etkisiyle gemi alabora olmaktan son anda kurtulmuştur. Gece olmasına rağmen çok sayıda insan kendilerini karşılamaya gelmiştir. Nitekim bu ziyaret önemli bir kazanım olarak değerlendirilmiştir. Ertesi gün ise kısmi bir hayal kırıklığı yaşanmıştır. Zira onlar mektuba imza atanların umdukları gibi cennetin kıyısında dolaşmadıklarını fark etmişlerdir. Aralarında dürüst kimseler vardır. Ancak ileri gelenlerin bir kısmı Ermeni piskoposla münakaşa etme konusunda açıkça ve affedilmez bir biçimde hatalı davranmaktadır. Oysaki durum bu sefer farklıdır. Katolik piskopos alışılmışın dışında bir tavır takınarak yoksullar ve haksızlığa uğramışların tarafını tutmakta, Türk resmi yetkililerle işbirliği halinde hareket ederek onları zenginlerin zulüm ve baskılarından korumaya çalışmaktadır (Hamlin, 1860: 14).

Bu satırlar Anadolu'da Protestan misyonerliğinin tarihsel gelişimi bağlamında değerlendirildiğinde pek de şahit olunamayacak bir hususu gözler önüne sermektedir. Nitekim daha önce de ifade edildiği üzere ABD'li misyonerlerin Osmanlı Devleti sınırları dâhilindeki en önemli rakipleri papa taraftarları olmuştur. Bu duruma bağlı olarak da BOARD arşivlerinde Katoliklere nefret kusan sayısız belge mevcuttur. Fakat bu sefer tersi bir gelişme yaşanmıştır ve BOARD mensupları Katolik piskoposun haklı olduğunu ifade etmişlerdir.

Öte yandan Hamlin bu ziyaretle alakalı izlenimlerine son verirken şu satırları kaleme almıştır:

"Hıristiyanlığın esasları ve Hz. İsa'nın öğretisini inançla ve sabırla ulaşabildiğimiz herkese anlatma uğraşısı verirken açık bir biçimde gözlemledik ki Bandırma'da bulunmamız bölgede arayış içerisinde olanları himaye etme ve yoldan çıkarma olarak değerlendirilmişti. Hiç beklemediğimiz bir anda Marmara'yı aşarak Tekirdağ'a ulaşma ve oradan da İstanbul'a geçme imkânı yakalamıştık. Bandırma'dan ani bir biçimde ayrılışımız bizi davet edenleri şaşırtmış ve üzmüştü. Bizler, Protestan misyonerlerin münakaşa ve kargaşa ortamlarını fırsat bilerek insanların dinlerini değiştirmelerini sağlama gibi bir amaçlarının bulunmadığını yaşadığımız coğrafyaya kabul ettirmiştik. İnsanlara tebliğ edebilmemiz için muhataplarımızın gerçekten Hıristiyanlığı ve İsa'yı öğrenme arzusunda olmaları gerekiyordu. Piskoposun telkinlerinin belirgin bir biçimde kilisenin hatalarından azade olduğu görülüyordu. Piskopos cemaatine açıkça Protestanların kitaplarından ve Protestan İncilinden korkmamaları gerektiğini öğütüyordu. Cemaat ondan Ermenice yerine Türkçe vaaz vermesini istiyordu. Piskopos bu teklifi seve seve kabul etmişti. Türkçeyi çok iyi konuşmadığını ancak anlaşılmayan kibar bir dil kullanmaktansa kaba ama anlaşılır bir dille vaaz vermeyi tercih

³ 5 Ocak 1811 tarihinde ABD'nin Massachusetts eyaletinde dünyaya gelen Hamlin'in ataları 1685 yılında önce Fransa'dan Almanya'ya ardından da İngiltere'ye göç etmişlerdir. Oldukça dindar ve takva sahibi bir aile ortamında büyüyen misyonerin İncil ile tanışması çocukluk yıllarına kadar uzanmaktadır. Misyoner, 1834 yılında Bowdoin Kolejinden mezun olduktan sonra Bangor Ruhban Okuluna devam etmiştir. Protestan misyonerliğine duyduğu ilgi ve Amerikan Board Teşkilatı için çalışma arzusunun altında da bu gerekçe yatmaktadır. Hamlin, 4 Şubat 1839 tarihinde İstanbul'a ulaşmış, 1860 yılında ise Robert Kolej'in müdürlüğüne atanmıştır. Misyoner 8 Ağustos 1900 tarihinde hayata gözlerini yummuştur (Hamlin, 1893: 9-29; ABCFM, 2004c).

edeceğini söylemişti. Bu din adamı çok zeki birisiydi. Karanlığın ortasında parlayan bir ışık gibiydi. Ona zulüm ve haksızlıklara karşı yılmamasını ve sonuna kadar dosdoğru ilerlemesini öğütledik. Er ya da geç kendisinin ve cemaatinin gerçek Protestanlar olarak davaya hizmet edebileceklerine inanıyor ve kendisine saygılarımızı sunuyoruz” (Hamlin, 1860: 15).

Hamlin’in sözleri ciddi manada ümitleri yeşertmiştir. Öte yandan bu konuşma misyonerlerin piskoposa gösterdikleri ilgi ve saygının gerekçelerini de ortaya koymaktadır. Zira kendisinin Protestanlığa duyduğu alaka ve sempati açıkça görülmektedir. Kuşkusuz bir din adamının gösterdiği teveccühün BOARD mensuplarına sağlayacağı imkânlar bir hayli fazladır. Bu sayede misyonerlik faaliyetlerinin bölgede meşruiyet kazanmasına kapı aralanacak ve ABD’li Protestanlar rahat bir şekilde hareket etme fırsatını yakalayacaklardır. Diğer taraftan zimmî nüfusun mezhep değişimine de imkân sağlanmış olacak ve belirli oranda nüfuz elde edilebilecektir. Misyonerin mektubuna son verirken kullandığı ifadeler de oldukça manidardır. Onun ifadesiyle Bandırma’da çalışmalar başlamıştır. Eninde sonunda ihtilaflar sona erecektir. Neticede kazanan Protestanlar olacaktır. Bölgede manevi anlamda aydınlanmış adeta ışıl ışıl parlayan üç dört tane genç vardır. Davanın gelecekteki seyri açısından bu durum ümit vericidir. (Hamlin, 1860: 15). Bütün bu satırlar Bandırma’da misyonerlik faaliyetlerine girişmenin vaktinin geldiğini ortaya koymaktadır.

3.2. Misyon Faaliyetleri

Protestan misyonerlerin bir bölgede varlıklarını hissettirmek ve kalıcı olabilmek için bir dizi vasıtaya ihtiyaç duydukları aşikârdır. Bunlardan en önemlisi de dini kurumlar teşkil etmektir. Hıristiyanlık ve hiç şüphesiz ki Protestan mezhebi açısından değerlendirildiğinde bir yerleşim biriminde kilise sahibi olmak, misyonerlik faaliyetlerinin dinamizmini arttırmak ve düzenli bir biçimde tebliğde bulunmak için en gerekli hususlardandır. Bu sayede cemaat şuuru ve kültürü oluşturulabilecektir. Dolayısıyla misyonerler faaliyet yürütecekleri bölgeye ulaşır ulaşmaz derhal harekete geçerek bağımsız bir Protestan kilisesine kavuşmak için mücadele vermişlerdir. Bandırma için de bu durum geçerlidir. Ancak kasabayı diğer bölgelerden ayıran ana unsur mevcut kilisenin vaziyetidir. Zira Schneider (1844: 167) civarda imge, resim ve heykellerden bu derece arınmış bir kiliseye daha önce hiç rastlamadığını ifade ederek önemli bir gerçeği ortaya koymuştur. Bu farklı bir durumdur. Olağan koşullar altında değerlendirildiğinde Anadolu’da Katoliklere ait kiliselerin hiçbirisinde Protestanların istek ve arzularını tatmin edecek bir unsur yahut hadiseye şahit olmak mümkün değildir. Bandırma’da ise durum başka bir doğrultuda gelişmiştir. Zira yukarıda kendisinden bahsedilen piskoposun anlamlandırılması ne kadar güç olsa da Protestanlara yönelik sempati ve ilgisi olayların farklı bir yönde ilerlemesine neden olmuştur.

Bununla birlikte hiçbir husus bahsi geçen ibadethanenin bir Protestan mabedi olarak kabul görmesine imkân tanımamıştır. Zira BOARD arşivlerinden anlaşıldığı kadarıyla Bandırma Protestan Kilisesi on bir üyesiyle 1861’de kurulmuştur. İbadethanenin kontrolü ve işleyişi yerli bir vaiz tarafından sağlanacaktır. Vaiz kiş boyunca hastalığı nedeniyle eve hapis bir hayat sürmüştür. İyileşir iyileşmez ise büyük bir arzu ve hevesle kendisine verilen vazifeyi üstlenmiştir. Kiliseye atanması aynı zamanda ona başka olanaklar da sağlamıştır. Şöyle ki kirası bizzat misyonerler tarafından ödenen bir eve kavuşmuştur. (Schneider, 1863: 269).

Kilisenin teşkil edilmesi ABD’li misyonerlerin gözünde kasabanın öneminde arttırmıştır. Nitekim ibadethanenin faaliyete geçirilmesinden yaklaşık bir sene sonra Bursa istasyonundan sorumlu misyoner Joseph K. Greene⁴ aynı zamanda Bandırma’yla da ilgilenmeye başlamıştır. Daha önce İzmit’te görev yapan Greene, 22 Temmuz 1862 tarihinde Bursa’ya gelmiş ve görevine başlamıştır. Kendisi oldukça çalışkan ve gayretli bir BOARD mensubudur. Dolayısıyla bu atama teşkilatın Bandırma’ya gösterdiği ihtimamı gözler önüne sermektedir. (Greene, 1863: 17). Ancak yaşanan gelişmeler beklentilerin kısmen de olsa boşa çıktığını göstermektedir. Zira kasabada şevk ve cesaret kırıcı hadiseler yaşanmıştır. Misyonerlerin dost diye bildikleri ve güven duydukları kimseler düşmanca ve art niyetli tavırlar sergilemişlerdir. Ayrıca Bandırma’da Protestanlığa iman etmiş bir cemaat mensubu ticari münasebetlerinde bir dizi talihsizlikler yaşamış ve bu durum BOARD mensupları açısından pahalıya mal olmuştur. Yine on bir üye ile faaliyetlerine başlayan kiliseden bir kişi ayrılmış ve bu sayı ona düşmüştür. Misyonerler

⁴ 10 Nisan 1834 tarihinde Auburn, Alabama’da dünyaya gelen Joseph Kingsbury Greene, Bowdoin Kolejinden mezun olduktan sonra Protestan misyonerliğinin önemli okullarından olan Union Ruhban Okuluna devam etmiştir. Kuşkusuz misyonerlik davasına yönelik ilgisi de bu döneme tekabül etmektedir. 1859 senesinde Bursa istasyonuna atanan Greene, 1910 yılında ABD’ye dönene kadar kısa ayrılıklarla birlikte Anadolu’da hizmetlerde bulunmuştur. Misyonerin ölüm tarihi ise 10 Şubat 1917’dir (ABCFM, 2004d).

başlangıçta bu şahısla aynı duygulara ve benzer dini hassasiyetlere sahip olduklarını düşünmüşlerdir. Ancak Katoliklerden gelen baskılar neticesinde bu kişinin, mal ve mülkünü kaybetme endişesine düşmesi tembellik ve kendini bilmezlikle birleşince ayrılık kaçınılmaz olmuştur. Misyonerler bu adamın vicdanına aykırı davrandığını düşünmüşlerdir. Aslında münferit gibi görünen bu örnek bazı tehditleri de ortaya koymaktadır. Son zamanlarda Protestanlığa intisap etmiş kimselerin birçoğunda davadan soğuma ve dünyaperestlik adeta kural haline gelmiştir. Bununla birlikte Greene, vurdumduymaz ve ciddiyetsiz tavırlarıyla tepkileri üzerine çeken yerli vaizin yerini doldurabilmek için hiçbir fedakârlıktan kaçınmamıştır. Gerçi vaize yönelik beklentiler sona ermemiştir. BOARD mensupları bu zavallı din adamının kendisini yeniden dini faaliyetlere adanması, yetenek ve zekâsını İsa Mesih'in yolunda harcaması için üzerlerine düşen ne varsa yapmaya hazırdırlar. Zaten bu yöndeki iyi niyetli çabalar olumlu neticeler ürettiği takdirde zihinlerini dünyaya köle ederek kavga ve düşmanlığı kendilerine adeta hedef olarak belirlemiş kasaba halkı arasındaki tüm ihtilaflar çözüme kavuşturulabilecektir. Misyonerlerin tüm emek ve çabaları İsa Mesih'in ve getirdiği dinin yücelmesi içindir. Fakat bunun için hem vaizin hem de diğer Protestan cemaati mensuplarının tepeden tırnağa yeniden vaftiz edilmeleri gerekmektedir. (Greene, 1864: 5).

BOARD arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla büyük beklentiler ve heyecanla açılışı gerçekleştirilen kilise, Protestanların arzu ettiği sonuçları üretememiştir. Aksine gerekçeleri net bir şekilde ifade edilmemekle birlikte geriye gidip bile yaşandığı söylenebilir. Satır aralarından anlaşıldığı kadarıyla teorik düzlemde kaldığı müddetçe herhangi bir tehdit arz etmediği varsayılan Protestanlık davasının fiili anlamda harekete geçip bir ibadethaneye kavuşması Anadolu'nun ve hiç şüphesiz Bandırma'nın asli Hıristiyan unsurları olan Katolikleri rahatsız etmiştir. Ne var ki her durum ve koşulda ümitvar olmayı beceren ve kesinlikle yılgınlığa düşmeyen misyonerlerin de kendi adlarına yaşanan tüm talihsizliklere rağmen geri adım atmayıp mücadeleyi elden bırakmayacakları bellidir. Üstelik bu heyecan, kasabada heves ve cesaret kırıcı gelişmelere şahit olunan bir ortamda, Protestanlık davasına karşı kayıtsızlık yaşanan bir süreçte, dünyevileşmenin had safhaya ulaştığı bir dönemde yaşanmaktadır (ABCFM, 1864: 266).

Bandırma'nın mevcut durumunda herhangi bir iyileşmenin yaşanmamasının faturası olumsuz tavır ve davranışlarıyla dikkatleri üzerine çeken vaize çıkarılmıştır. Beklentileri bir türlü karşılayamayan din adamı uzun ve gayretli bir mücadelenin ardından dünyevi ihtiraslara sahip olduğu iddiasıyla görevinden azledilmiştir. Bununla birlikte misyonerler kasabada hâlâ çok sayıda münevver kimse bulunduğu iddiasındadırlar. Üstelik bunların önemli bir kısmı Protestanlık davasına sıkı sıkıya bağlıdır. Fakat hiçbir gelişme yahut hadise BOARD mensuplarının bölgede hak ve hakikati güvence altına alacak güce ulaştıkları sonucunu doğurmamaktadır (Greene, 1865: 5). Misyonerlik davasının seyri açısından değerlendirildiğinde Bandırma'da beklentilerin çok altında bir ilerleme kaydedildiği rahatlıkla anlaşılmaktadır. Her ne kadar başka bir belgede kasabada işlerin kısa bir sürede düzeleceği ve bölgede nadas halinin devam ettiği söylene de (ABCFM, 1865: 72) gerçek anlatılanlardan çok farklıdır. Zira kilise artık kalıcı bir hizmetkârdan yoksundur. Dini faaliyetler düzenli bir biçimde gerçekleştirilememektedir. Cemaate üye olanların sayısında bir artış kaydedilmediği gibi mevcut katılımcıların heyecan ve arzusu da giderek azalmaktadır.

Bütün bu olumsuz hadiseler BOARD mensuplarını bir dizi tedbir almaya zorlamıştır. Kuşkusuz akla gelen ilk husus kiliseyi tekrar canlandırma yönünde teşebbüste bulunmaktır. Bu bağlamda Bandırma ve civar bölgelerde nam salmış, sahip olduğu prensip ve değerlerle öne çıkan Edincik vaizi her ay pazar ayınlarından birisini Bandırma'da geçirmeye başlamıştır. Misyonerlerin ifadesiyle kendisi kasabada davayı ayakta tutabilmek için büyük bir özveriyle mücadele etmektedir. Pazar günleri dışında da fırsat buldukça Bandırma'ya ziyaretler düzenlemekte ve sorunları gidermeye çalışmaktadır. Bununla birlikte kasabada sadece Protestanlaşma konusunda sıkıntılar yaşanmamaktadır. Aynı zamanda ciddi ve yüksek harcamalar gerçekleştirilmekte buna bağlı olarak da BOARD teşkilatının hedef ve maksatlarını zorlayacak kararlar alınarak misyonerlik faaliyetleri sekteye uğramaktadır. Şahit olunan hadiseler bir araya getirildiğinde ise bölgeye dair umutlar sönmemektedir. Dolayısıyla Bandırma'da misyonerleri üzüntüye boğan hadiseler meydana gelmektedir. Nitekim kasabada bağımsız bir kilise açılmış ancak ibadethane herhangi bir ciddi faaliyet yürütemeden kaderine terk edilmiştir (Greene, 1866: 7). Bu çok fazla yaşanan bir durum değildir. BOARD mensupları genellikle faaliyet yürüttükleri bölgelerde alt yapı çalışmaları gerçekleştirerek gerekli koşulları sağlayıp psikolojik dinamikleri harekete geçirdikten sonra tavır almayı tercih etmişlerdir. Lakin Bandırma'da bir yanılığa düşülmüş ve erken kararlar alınarak beklentilerin karşılanması konusunda sıkıntılar yaşanmıştır.

Kasabanın Edincik ile olan irtibatı bir hayli mühimdir. Nitekim kendi iç dinamiklerini kullanarak yeniden doğuş fikriyatını canlandıramayacağını anlayan BOARD mensupları farklı arayışlara girmişlerdir. Bu anlamda atılan ilk adım Bandırma'daki dava dostlarını Edincik'te mukim ve nispeten daha güçlü ve bilgili bir biçimde Protestanlığa iman etmiş kimselerle bir araya getirmektir. Bu buluşmalar düzenli bir biçimde gerçekleştirilmekte ve taraflar arasında ruh ve fikir birlikteliği sağlanmaya çalışılmaktadır. Ne var ki hiçbir husus Bandırma'da işlerin kötüye gittiği gerçeğini değiştirmemektedir. Zira bölgede hâlâ Protestanlık davasını yayacak bir hizmetkâr bulunmamaktadır. Fakat daha önemlisi 1868 yılı itibariyle misyonerlerin kanaatlerine sadakatle bağlı kalanların sayısının yalnızca iki veya üç ile sınırlı kalmasıdır. Misyonerler yaşanan bu sıkıntıyı da bildik gerekçeye dayandırmışlar ve Bandırma'ya yerli bir vaiz atanmadığı müddetçe yaşanan problemlerin daha da artacağını iddia etmişlerdir. Onların ifadesiyle bu kesinlikle ertelenmemesi gereken bir husustur ve acil bir biçimde sorunun çözülmesi yoluna gidilmelidir (Richardson, 1868: 14). ABD'li misyonerlerin zaviyesinden değerlendirildiğinde on bir kişiyle teşkil edilen kilisenin yaklaşık altı yıllık bir zaman zarfında sadece iki üç üyeye hizmet eder hale gelmesini genel merkeze izah etmenin güçlüğü, sorumluluğunun tamamen vaiz ihtiyacına bağlanması sonucunu doğurmuş olsa gerektir. Aslında bu bir yönüyle kronik bir sorundur. Zira Anadolu'nun farklı bölgelerinde faaliyet yürüten BOARD mensuplarının sıklıkla yetişmiş ve sadık dava taraftarlarına duydukları ihtiyacı beyan ettikleri ve bu sorunun çözülebilmesi için gerekli tüm tedbirlerin alınmasının zorunlu olduğuna vurgu yaptıkları bilinmektedir. Fakat misyonerlerin Bandırma'daki şekliyle Protestanlaştırma faaliyetlerinin hüsrana neticelenmesini sadece yerli hizmetkârlardan yoksun olmaya bağlama gibi bir alışkanlıkları yoktur.

Bandırma için bir sene sonrasında da değişen bir husus olmamıştır. 1869 yılı itibariyle de kasabanın dini anlamdaki ihtiyaçları Edincik vaizi vasıtasıyla giderilmektedir. Kendisi ayda bir kez bölgeyi ziyaret etmekte ve Pazar ayınlarında yer almaktadır. Ayrıca kiliseye üye olanların sayısında ufak bir artış yaşanmış ve bu sayı dörde yükselmiştir. Cemaat mensuplarından üçü erkek biri ise kadındır. Ancak bu kimselerin Bandırma kilisesine değil Edincik'teki ibadethaneye intisap ettikleri varsayılmaktadır. Arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla misyonerler bölgedeki kötü gidişata dur demek adına yeni bir hamlede bulunmuşlardır. Şöyle ki Bandırma'nın sorumluluğunu üstlenmesi için Bilecik papazına teklif götürülmüştür. Zira papaz hali hazırda görev yaptığı bölgede prestijini kaybetmiştir. Kasabaya atanmayı kabul etmesi itibarını yeniden kazanabilmesi konusunda ona yeni imkânlar sunabilecektir. Bu husus aynı zamanda önemli ve stratejik bir noktada olduğu varsayılan Bandırma'da davanın seyrine yeni bir ivme kazandırabilecektir (Richardson, 1869: 15).

Muhtemeldir ki Edincik'teki vaizin kalıcı olarak kasabaya yerleşme imkânının bulunmaması BOARD mensuplarını yeni arayışlara itmştir. Çünkü devamlılık Protestanlık davasının geleceği açısından çok önemlidir. Gerekçeleri belirtilmemekle birlikte Bilecik Kilisesi papazının ikamet ettiği bölgede yaşadığı sıkıntılar misyonerler tarafından fırsata çevirmeye çalışılmış ve kendisi yeni bir başlangıç için kasabaya davet edilmiştir. Öte yandan Bandırma kilisesine üye olanların bir elin parmağını geçmeyecek sayıda kalması onların resmi kayıtlara Edincik kilisesine mensuplanmış gibi değerlendirilmeleri sonucunu doğurmuştur.

Bandırma'da Protestanlık davası konusunda yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen misyonerlerin pes etmeyeceği ve bölgede kalıcı hizmetlerde bulunmak için her türlü fedakârlığı gerçekleştirecekleri konusunda hiç şüphe yoktur. Hatta onların hedefinde sadece kasaba merkezi de bulunmamaktadır. Aksine civar bölgelere yönelik de keşif ziyaretleri düzenlenmiştir. Çevreyi tanımak mühimdir. Üstelik bu sayede merkezde yakalanamayan başarının köyler vasıtasıyla elde edilebileceği düşünülmüş olabilir. Buna bağlı olarak da kasabanın güneyindeki Bulgar köylerine bir dizi ziyaret gerçekleştirilmiştir. BOARD mensuplarını Manyas gölü çevresindeki irili ufaklı bu yerleşim birimlerine çeken ana gerekçe köylülerin zaman zaman Bandırma ve Mihallıç'a uğrayarak Protestanlık davasını anlatan kitaplar satın almış olmalarıdır (Richardson, 1869: 15). Fakat arşiv kayıtlarında gerek bahsi geçen köyler gerekse de köylüler hakkında detaylı bilgilerin bulunmaması bu bölgelerde de beklentilerin karşılanmadığını ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte Benjamin Schneider tarafından Bursa'ya bağlı dış istasyonlar hakkında kaleme alınan rapor (1870: 9) kasabanın mevcut durumu ve akıbeti konusunda önemli ipuçları sunmaktadır. Misyoner raporuna Bandırma'nın sürekli gelişip büyüyen bir yerleşim birimi olduğundan söz ederek başlamıştır. Sahil kenarında bulunması ve kendisinden daha önce söz edilen bir gemi vasıtasıyla İstanbul'a ulaşım imkânına sahip olunması kasabayı önemli kılmakta ve göz önünde tutmaktadır. Aslında bunlar daha önce de zikredilmiş hususlardır. Lakin

misyonerler Bandırma'nın ihmal edilmemesi gerektiği hususunu bir kez daha hatırlatmak istemişlerdir. Belgede ilk kez kasabanın nüfusuyla alakalı kısmen detaylı bilgilere de yer verilmiştir. Buna göre bölgede altı bin Türk ve Rum'un yanı sıra üç bin Ermeni yaşamaktadır. Rum ve Türk nüfusun bir arada değerlendirilmiş olması dikkat çekicidir. Misyonerlerin hedefinde ağırlıklı olarak Ermenilerin bulunması bu durumu izah etmektedir. Ermeni cemaati dışında kalan nüfusunun nitelik ve niceliği çok fazla önem arz etmemektedir. Raporda yer alan bir diğer husus da Bilecik papazının durumudur. Bulunduğu bölgenin iklimi nedeniyle sağlık sorunları yaşayan din adamı kilisenin de rızasını alarak iki yıllığına cemaatini terk etmiştir. Daha önce bir dizi sıkıntı yaşadığından söz edilen papazın başındaki musibetin geçirdiği hastalık olduğu belgeden anlaşılmaktadır. Misyonerler bu sıkıntıyı fırsata çevirerek kendisini bu uzun zamanı Bandırma'da geçirme konusunda ikna edebilmişlerdir. Schneider'ın ifadesiyle bu düzenleme Bandırma'ya yeni bir çehre kazandıracaktır. Ne var ki papaz birkaç hafta kasabada kaldıktan sonra dört aylığına Bilecik'e bağlı bir kaza olan Bahçecik'e atanmıştır. Bu gelgitler neticesinde iyileşir iyileşmez ise Bilecik'e geri dönecektir. Bu sürpriz gelişme BOARD mensuplarını yeni arayışlara itmiştir. Zira Edincik'deki vaizin de bundan böyle Bandırma ile ilgilenme imkânı bulunmamaktadır. Bu gelişmeler sonucunda misyonerler aradıkları ismi Mihaliç'de bulmuşlardır. Bahsi geçen kasabadaki yerli hizmetkâr birkaç aylığına Bandırma'da görevlendirilmiştir.

1871 tarihli istasyon raporu Bandırma'nın yeni stratejik ortağı olan Mihaliç ile birlikte sınıflandırılması gerektiğini açık bir biçimde dile getirmektedir. Nitekim her iki bölgenin imkân ve koşulları birbirine yakındır. Daha da mühimi Mihaliç'deki yerli yardımcı Bandırma'yla da ilgilenecektir. Ne var ki bahsi geçen kişinin her iki bölgedeki faaliyetleri sadece üç ay ile sınırlı kalmıştır. Vaizin yılın geriye kalan dönemini nerede geçirdiği net olmamakla birlikte bu şartlar altında elle tutulur sonuçlar elde edilmesinin pek de mümkün gözükmediği ifade edilmektedir. Ancak hiçbir olumsuzluk misyonerlerin umudunu yok etmemiştir. Onlar mevcut durumun muhafazası halinde ve cemaatin dağılmasının engellenmesi kaydıyla Bandırma istasyonu için en önemli gereksinimin ruhu Tanrı sevgisiyle dolu hizmetkârlar olduğunu ifade etmişlerdir. Hatta dış istasyonların tamamında ciddi manada bu anlamda ihtiyaç hâsıl olmuş ve cemaat mensupları bu taleplerinin karşılanabilmesi için adeta yalvarmaya başlamışlardır. Zira hasat mevsimi gelmiştir ve Protestanların yeterince olgunlaşmış ekinleri kaldıracak hizmetkârlardan yoksun olma karşısında Tanrı'ya yalvarmaktan başka çareleri de gözükmemektedir (Schneider, 1871: s. 8).

Bütün bu ifadeler aslında bildik hikâyenin tekrarından başka bir şey değildir. Misyonerler özellikle de Anadolu'da yaşadıkları başarısızlıkları temelde genel merkezin kendilerine yeterli desteği sağlamamasına bağlamaktadırlar. Bu durum maddi anlamdaki beklentilerin karşılanmaması ile izah edilebileceği gibi manevi olarak da ciddi destek ve katkının sağlanamaması şeklinde yorumlanabilecektir. Bandırma'da yaşanan hayal kırıklığı ise genel itibarıyla ikinci şık ile ilişkilendirilebilecektir. Zira bölgede BOARD mensuplarının beklentilerini karşılayabilecek ehliyeteye haiz, vasıflı ve donanımlı yerli yardımcılara duyulan ihtiyaç, yaşanan tüm talihsizliklerin gerekçesi gibi görülmektedir. Buna bağlı olarak da kasabada başarıya ulaşmak için bu sıkıntının ortadan kaldırılmasından başka çare yokmuşçasına bir bakış açısı oluşturulmuştur.

BOARD mensupları Mihaliç ile Bandırma arasındaki bağlantıyı sürekli aktif tutmak konusundaki kararlılıklarını bir sonraki seneye de taşımışlardır. Üstelik bu irtibatı daha da güçlü kılmak adına Bandırma'nın eski müttefiki yani Edincik'i de bir kez daha bu ortaklığa dâhil etmişlerdir. Antik dönemlerden itibaren Misya bölgesi olarak tanımlanan bu üç kasabanın bulunduğu coğrafyanın birlikte düşünülmesi aslında bir zorunluluktur. Zira Bandırma Protestan Kilisesi kaderine tek edilmenin neticesinde etki ve nüfuzunu kaybetmiş ve kapanmıştır. Diğer taraftan benzer bir husus Mihaliç için de geçerlidir. Orada en başından itibaren herhangi bir ibadethane mevcut değildir. Dolayısıyla Misya'da Protestanlık davasını ayakta tutabilecek, cemaat ruhu ve kültürünün tesis edilebileceği yegâne belde bundan böyle Edincik olacaktır. Her ne kadar Edincik'teki kilisenin geleceği ile ilgili şüpheler olsa da misyonerler açısından an itibarıyla başka bir seçenek bulunmamaktadır. Ancak BOARD mensuplarının karşısında daha büyük bir problem vardır. Zira Misya kalıcı bir yerli yardımcıdan da yoksundur. Bu sorun artık kronik bir hâl almış ve neredeyse Protestanların kaleme aldığı arşiv belgelerinin tamamında kendisine yer bulmuştur. Aslında Edincik'te bir hizmetkâr bulunmaktadır. Fakat bu kimse misyonerlik davasını sırtlanabilecek vasıflara sahip değildir. Yeterli bilgi ve donanımının da bulunmaması onu etkisiz kılmaktadır. Üstelik kendisi Bandırma'yı ara sıra ziyaret edebilmekte ve bu ziyaretler başarılı sonuçlar üretememektedir. Buna bağlı olarak da en azından 1872 yılının kış ayları için bir dizi tedbir alınmış ve BOARD Teşkilatının Anadolu'da din eğitimi alanındaki en etkili ve başarılı okullarından olan Merzifon Teoloji Okulunda eğitim gören iki ilahiyat öğrencisi Bandırma'da Protestanlık

davasına hizmet etmişlerdir. Ancak kalıcı olarak bölgeye nüfuz edilememiş ve Bandırma'yı adeta bir kangren gibi saran yerli yardımcı problemi çözüme kavuşturulamamıştır (Richardson, 1872: 13).

Bandırma'nın kaderini değiştiren hadise 1873 yılında gerçekleşmiştir. Bahsi geçen tarihte kasaba için kronik bir sorun haline dönüşen ve çözülmesi imkânsız gibi görünen yerli yardımcı yahut vaiz istihdamı problemi önemli bir gelişme yaşanarak geçici süreliğine de olsa çözüme kavuşturulmuştur. Zira Rodosto bugünkü adıyla Tekirdağ Kilisesinin sabık papazı Ekim ayında Bandırma'ya gelmiştir. Kendisi bundan böyle güney Marmara'nın bu talihsiz kasabasında hizmetlerde bulunacaktır. İsmi zikredilmeyen din adamının vaiz ve öğretmen olarak yakaladığı başarılar dikkate şayandır. Dolayısıyla onun bu bölgede bulunması Bandırma'daki dini uyanışa ciddi katkı sunacaktır. Protestanlığın kasabadaki kaderini tayin edecek bu gelişme başka bir hadiseye daha kapı aralamıştır. Şöyle ki daha önce sırasıyla Mihaliç ve Edincik vaizleri tarafından kontrol edilen ve adeta bu iki yerleşim biriminin alt istasyonuymuş gibi bir algıyla idare edilen Bandırma'nın bundan böyle pozisyonu ve sahip olduğu değer de ciddi manada artacaktır. Nitekim papazın görevlendirildiği kasabada çalışmak dışında başka vazifeleri de vardır. O, aynı zamanda Edincik ve Erdek istasyonlarından da sorumlu olacaktır (Richardson, 1873: 11). Vaiz hatta yerli yardımcı görevlendirilme konusunda bile sıkıntı yaşanan bir alt istasyonda papaz bulundurmak hem Bandırma'ya atfedilen önemi hem de yaşanan sıkıntıların aşılması konusunda BOARD genel merkezinin ikna edildiğini ortaya koymaktadır. Bu durum misyonerlik davasının bölgedeki kaderini tayin edecek önemli bir husustur. Hizmetlerin kalıcı bir biçimde sürdürülmesi konusunda istikrar sağlandığı takdirde Güney Marmara'da Protestanlık davasının hız kazanması ve cemaate katılımlar konusunda ciddi bir ivme yakalanması mümkün olabilecektir. Diğer taraftan papazın isminin belgelerde hiçbir surette yer almaması güvenlik gerekçesiyle izah edilebilir. Zira Bandırma'da misyon faaliyetleri henüz emekleme aşamasındadır. Gerekli adımlar atılıp teşkilatlanma anlamında yeterli seviye yakalandığı takdirde din adamının kimliğini ifşa etmekte herhangi bir mahzur kalmayacaktır. Ayrıca Protestanların nazarında kilisede görevli bir din adamının itibar ve değeri yüksek olmakla birlikte yeterli kabiliyete sahip insan bulmakta yaşanan güçlükler din adamlarını beklentilerin üzerinde kıymetli kılmıştır. Yine diğer mezhep mensuplarının bilhassa da Katoliklerin ve kısmen de Osmanlı Devlet erkinin tehditkâr tutum takınabilme ihtimalleri böylesine bir çekinceyi oluşturmuş olabilir.

Rodosto papazının kasabaya sağladığı katkı hemen kendisini hissettirmiştir. Kilise yeniden faaliyete geçirilmiş hatta küçük bir okul açılmıştır. Yine 19. yüzyılda Anadolu'nun dört bir tarafında misyonerlik propagandası yapmak için bizzat BOARD teşkilatının rehberliğinde, Protestan cemaati üyeleri tarafından Ermenice ve Türkçe olarak yayınlanan ve '*güzel haber vermek, güzelliği yaymak*' gibi anlamlar taşıyan Avedaper dergisinin satışı konusundaki gelişmeler de bir hayli ümit vericidir. Bandırma'da işlerin iyiye gittiğini gösteren bir diğer husus da 1874 yılı itibariyle papazın kimliğinin açıkça beyan edilmiş olmasıdır. Din adamının Bandırma'ya getirdiği heyecanı anlamak için müteakip satırlara göz atmakta yarar vardır:

"Papaz Abraham halen Bandırma'da ikamet etmektedir. Kendisi burada cemaat sayısı 25 ila 35 arasında değişen küçük bir kiliseye önderlik etmektedir. Bayan bir yardımcının desteğiyle eğitim ve öğretim faaliyetlerini sürdürdüğü bir okulda hayırlı işlere imza atmaktadır. Bunun yanı sıra gayretleri neticesinde Avedaper için seksen doksan arası abone sağlamıştır. Aynı zamanda Erdek, Edincik ve Ermeniköy'ü de sık sık ziyaret etmektedir. Sekiz saatlik bir mesafede bulunduğu için Mihaliç'e ara sıra gidebilmektedir. Ancak kısa bir süre önce dostumuzun girişimleri neticesinde Mihaliç'ten de Bandırma Kilisesine intisap eden birkaç kişi olmuştur. Aynı zamanda Balıkesir'e de bir gezi düzenlemiş ve bu gezi neticesinde hayırlı işlere imza atmıştır. Bölgenin eğitimi ve ileri gelen ailelerinden olan on çocuk Bandırma'daki okulumuza kazandırılmıştır. Kısacası papaz Abraham'dan daha aktif ve yararlı bir yardımcı hizmetkârımız yoktur" (Richardson, 1874a: 5).

Abraham'ın Bandırma'ya atanması ile birlikte şahit olunan manzara misyonerlerin hayallerinin çok ötesindedir. Kasaba, o güne kadar yakaladığı başarıların toplamının çok daha ilerisinde bir başarı elde etmiştir. Cemaat sayısındaki dikkat çekici artış belki de bu hikâyenin en önemli parçasını teşkil etmektedir. Belgelerde sıklıkla zikredilmese de sadece onlu rakamlarla ifade edilen bu topluluğun önceki haliyle kıyaslandığında üç hatta dört kata yakın bir artış kaydetmesi kuşkusuz çok mühimdir. Ayrıca kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Abraham ile birlikte faaliyete geçirilen Protestan okulunun mevcut durumu da dikkat çekicidir. Her ne kadar bu eğitim kurumu ile ilgili tatmin edici bilgiye sahip olunmasa da papazın çalışkanlığı ve gayretleri bölge halkı için böyle bir

imkânın ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur. Üstelik okulun faaliyetleri konusunda Abraham yalnız değildir. Bayan bir yardımcı kendisine eşlik etmektedir. Bütün bu hususlar göz önüne alındığında Protestanların bakış açısıyla değerlendirildiğinde Bandırma'nın hak ettiği değeri kazandığı söylenebilir. Nitekim çevre bölgelerin tamamı stratejik manada oldukça önemli bir noktada bulunan kasabanın peyki haline dönüşmüşlerdir. Daha önce kendilerine bağımlı olmak zorunda kalan Bandırma bundan böyle Edincik ve Mihaliç karşısında merkez üs konumundadır. Üstelik bu ikiliye artık Erdek ve Ermeniköy de eklenmiştir.

Bununla birlikte misyonerler açısından tatmin edici sonuçlar üretecek bütün bu gelişmelerin beklenmedik bir şekilde ve kısa bir zaman zarfında bir kez daha onları hüsrana uğratacak bir çizgiye doğru evrilmesi moralleri bir hayli bozmuştur. Nitekim 1874 yılının Eylül ayında Bandırma'yı adeta yakıp kül eden büyük bir yangın felaketiyle karşı karşıya kalınmıştır. Bu öylesine büyük bir afettir ki papaz Abraham sekiz çocuğuyla birlikte güç bela bölgeden uzaklaşabilmiştir. Eşi ise yakalandığı amansız hastalık neticesinde hayata gözlerini yummuştur (Richardson, 1874b: 390). 1875 tarihli istasyon raporuna yansıyan şu satırlar adeta yaşananların özeti gibidir:

“Dostlarımızı komşu kasabalara dağıtan 6 Eylüldeki büyük yangından beri Bandırma'da işler istediğimiz doğrultuda gitmemektedir. Papaz Abraham öksüz kalmış çocuklarını da yanına alarak bir süreliğine İzmit'e sığınmıştır. Fakat sıkıntılardan kurtuluş yoktur ve belalar ardı ardına gelmektedir. Papazın aynı zamanda anne de olan eşinin ölümü dünyevi manada ruhunu alev gibi yakmış ancak müteakip dert ve belalarla mukayese edildiğinde bu acı deve de kulak misali kalmıştır. Zira kendisi yaşadığı kalabalık mahallenin insanlarıyla temas kurduğunda kötülüğüyle meşhur Sodom şehri andıran bu yerleşim bölgesinin yangın felaketiyle temizlendiğini öğrenmiştir. Abraham'ın muhtaç ve aciz çocuklarının, fazilet sahibi annelerinin ölümüyle daha da ihmal edildiklerini söyleyebiliriz. Çocuklar bulaşıcı hastalıklara maruz kalmışlardır. Sekiz tane küçük çocuğun bakımını üstlenmek hayli zor olmuştur. Her şeye rağmen Tanrı'nın kalbi yaralı bu hizmetkârı en sonunda davasına geri dönebilmiştir. Dostumuz Bandırma'daki perişanlığa bizzat şahit olduktan sonra Edincik, Erdek ve Ermeniköy'deki dostlarını ziyaret etmiş ardından Mihaliç'e uğramış burada dava arkadaşlarıyla birlikte olmuş ve Protestanlığa yeni üyeler kazandırdıktan sonra Balıkesir'e gitmiştir” (Richardson, 1875: 5).

Bütün bu anlatılanların ışığında değerlendirildiğinde misyonerlik faaliyetleri açısından kısa bir süreliğine de olsa parlak ve güzel günler geçiren Bandırma'nın talihsiz bir hadise neticesinde eski karanlık günlerine geri dönecek olması Protestanlık davasının kasabadaki kötü kaderinin nüksetmesinden başka bir şey değildir. Üstelik yangının yaralarını sarmak da pek mümkün gözükmemektedir. Nitekim yaşanan felaketin üç yıl sonrasında bile herhangi bir iyileşme yaşanmamıştır. Yangında yersiz yurtsuz kalan Protestan cemaati üyeleri izbe bir handa küçücük bir odaya doluşarak ibadet etmek durumunda kalmışlardır. Çünkü Protestan kilisesi tahrip olmuş ve kullanılamaz hale gelmiştir. Arşiv kayıtlarına yansıyan aynı zamanda genel merkezin gelişmelere duyarsız kaldığını hissettiren ve sitem içeren şu sözler ise oldukça dikkat çekicidir: “*Taraftarlarımızın bir ağacın altında toplanacak halleri yok ya!*” (Richardson, 1877: 146).

Yangından altı yıl sonra yani 1880 senesi itibarıyla de Bandırma'da değişen pek bir şey olmamıştır. Kayda değer tek gelişme bölgeye yeniden bir vaiz atanmış olmasıdır. Kendisinin nereden geldiği ve ne zaman Bandırma'ya yerleştiği konusunda her hangi bir malumat verilmemişse de adının Moses Mugerdichian olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Daha da mühimi Protestan okulunun faaliyetlerini sürdürmesidir. Vaizin eşi okulun eğitimliğini üstlenmiştir. Bayan Mugerdichian'ın idaresindeki bu eğitim kurumu güzel ve hayırlı çalışmalara imza atmaktadır. Okul düzen ve huzurun merkezi olmuş verdiği eğitimle dikkatleri üzerine toplamıştır. Onun gibi bir öğretmene sahip olmak büyük bir lütuftur. Kendisi nitelikli bir okulda bulunması gereken özellikleri çok iyi kavramıştır. Bilgi, birikim ve kabiliyetlerini pratiğe dökebilmek için büyük bir hırs ve arzuyla çalışmaktadır. Okul, pazar ayinlerinden sonra yetişkinlere de hizmet etmektedir. Kilise için ise değişen bir şey yoktur ve çalışmalar adeta durma noktasına gelmiştir. İbadethane ve okul binası olarak hizmet görececek bir binaya ihtiyaç duyulduğu aşikârdır. İnşaat için yeterli ödeneğe ulaşılmıştır. Ayrıca bu işi üstlenebilecek ehliyete haiz personel de hazır. Yegâne beklenti biran önce inşaaata başlanmasıdır. Yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen cemaate üye olanların sayısı yirmi ile otuz arasındadır. Okulda ise otuzdan fazla öğrenci eğitim görmektedir (ABCFM, 1880a: 7).

Abraham'dan sonra Bandırma'nın yeni göz bebeği Mugerdichian'ın eşi olmuştur. Bir müddet ciddi kriz ve sancılarla boğuşmak zorunda kalan kasabanın papazın eşiyle birlikte yeniden canlanması bir miktar da olsa ümitleri yeşertmiştir. Özellikle kadınların Hıristiyanlık yolunda eğitilmelerine verdiği değer dikkat çekicidir ve arşiv kayıtlarına da yansımıştır. 1880 tarihli istasyon raporunda ifade edildiği kadarıyla Bandırma vaizinin eşi harikulade bir okulda ders vermektedir. Burası düzen ve çalışmaya gösterilen önem açısından model bir eğitim yuvasıdır. Raporda ayrıca okulun pazar günleri halkın tamamına hizmet veren bir yapı arz ettiği tekrar edilmiştir. Bütün bu olumlu gelişmeler Bandırma dış istasyonunda Protestanlık davasının geleceği adına misyonerleri fazlasıyla ümitlendiren hususiyet olarak dikkatleri çekmektedir (ABCFM, 1880b: 44).

1881 yılı itibarıyla de kasabada ciddi bir değişim kaydedilmemiştir. Geçmişle mukayese edildiğinde işler yolunda gitmektedir. Peder Mugerdichian ve eşinin gayretli ve sebatkâr çalışmaları sadece Bandırma'yı değil Edincik ve Mihaliç'i de ayakta tutmaktadır. Her ne kadar bölgede cemaate yeni katılımlar olmasa da özellikle okulun etkisi büyüktür. Bunun yanı sıra civar köylerde kadınlar için ibadet toplantıları düzenlenmeye başlamıştır. Bu konuda en talepkâr olanlar ve bu toplantılara hiçbir tereddüt göstermeden evini açanlar daha çok Ermeni vatandaşlardır. Papazın zaman ve enerjisinin tamamını bu çorak arazilerde tüketmesi takdire şayandır. Kendisi sıklıkla çevre köyleri ziyaret etmekte hatta kimi zaman daha uzak mesafelere de gidebilmektedir. Yanında sürekli çok sayıda kitap bulundurmakta ve genellikle bunları dağıtmakta herhangi bir engel yahut zorlukla karşılaşmamaktadır. Aynı zamanda gezgin kitapçılık da yapan Mugerdichian'ın bu özelliğiyle de uzun yıllar kendisinden söz ettireceği ortadadır (Baldwin, 1881: 7).

Belgeden de anlaşıldığı kadarıyla Bandırma'nın mevcut süreç içerisinde en dikkat çekici hususiyeti kadınlara yönelik hizmetlerdir. Ayrıca kasaba en başından beri misyonerlerin hedeflediği hususiyeti elde etmiş ve civar bölgelere merkez olma vasfını iyiden iyiye hissettirmeye başlamıştır. Yine uzun süre sonra ilk defa misyonerlere ait bir evrakta Ermenilerin adı zikredilmekte ve bahsi geçen cemaatin ilgisine dikkat çekilmektedir. Nitekim Ermeni cemaati Anadolu'da Protestanlık davasına en ciddi teveccühü gösteren grup olarak sürekli ön plana çıkmıştır. Bandırma papazının çabalarına yönelik takdir ve beyanatlar yine ihmal edilmemiştir. Ayrıca bölgede okulun varlığı misyonerlik faaliyetlerine önemli katkılar sunmaktadır. Hatta Protestanlık davası açısından değerlendirildiğinde Bandırma, bir eğitim kurumunun kiliseden daha etkin ve aktif bir rol üstlenmesi yönüyle de farklı bir örneklem sunmaktadır.

Kasaba, bir sene sonra yani 1882 yılında da mevcut durumunu korumuş ve arşiv belgelerine Bandırma'yla alakalı olarak kayda değer herhangi bir bilgi aksettirilmemiştir. Aslında misyonerlerin Bursa merkez istasyonunu terk ettikleri 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar olan süreçte de kasabaya dair kayıtlara yansıyan önemli bir bilgi yoktur. Bu durum Bandırma'nın statik yapısını koruduğu ve bölgede beklentilerin altında bir başarı yakalandığı gerçeğini gözler önüne sermektedir.

4. SONUÇ

Anadolu'yu Protestanlaştırmak amacıyla 19. yüzyılın ilk yarısında Boston'dan yola çıkan misyonerlerin Bandırma ile tanışmaları Bursa üzerinden olmuştur. Kasabanın sahip olduğu stratejik değer ve barındırdığı azınlık nüfus BOARD mensuplarını fazlasıyla heyecanlandırmıştır. Amaç, deniz yoluyla rahatlıkla İstanbul'a ulaşılabilen, karadan ise Bursa gibi önemli bir istasyona sekiz saat mesafede bulunan Bandırma'yı Güney Marmara'nın kumanda merkezi haline dönüştürmektir. Bu sayede İzmir ile daha rahat irtibat kurulabilecek aynı zamanda Batı Anadolu'nun önemli kentlerine hızlı bir biçimde varılabilecektir. Misyonerler kasabaya ilk kez adım attıklarında takvim yaprakları 1844 yılını göstermektedir. Öncelikle bölgede keşif faaliyetlerinde bulunmuş ve gerekli alt yapı hazırlanmaya çalışılmıştır. Başlangıçta yaşanan sıkıntılardan ardından zamanla Bandırma'ya nüfuz edebilme imkânı yakalanabilmiştir. Hatta bir yerleşim biriminde Protestanlık davasının en temel yapı taşı olarak kabul gören kilise kurma imkânı elde edilebilmiş ve beklentilerin altında kalsa da belirli bir cemaat oluşturma fırsatı yakalanmıştır.

Bununla birlikte misyonerler Bandırma'da iki önemli problemle boğuşmak zorunda kalmışlardır. Bunlardan ilki bölgede kalıcı bir din adamı yahut yerli yardımcı bulundurulamamış olmasıdır. Değişen zamanlarda kasabada papaz ve vaiz görevlendirilmeleri yapılmışsa da bu anlamda bir türlü istikrar yakalanamadığı söylenebilir. Diğer sıkıntı ise Bandırma'ya ciddi manada zarar veren yangın felaketidir. 1874 yılında vuku bulan bu elim hadise neticesinde Protestanlık davası önemli oranda sekteye uğramış ve kazanımların neredeyse tamamı

kaybedilmiştir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde Bandırma'daki misyon faaliyetlerinin iki farklı safhası olduğunu düşünmek mümkündür. Başlangıçtan yangın hadisesine kadar geçen süreç ile yangın sonrasındaki dönem bu safhaları oluşturmaktadır. İlk dönem olarak nitelendirilebilecek yangın öncesi süreçte kiliseyi faaliyete geçirme ve Bandırma'da hatırı sayılır bir cemaat teşkil etme yönünde adımlar atılmışken ikinci dönemde yani yangın sonrasında eğitim öğretim alanında bir dizi çalışma yürütülmüştür. Zira kilise ciddi manada tahrip olmuştur ve Protestanlar ibadetlerini derme çatma bir binada sürdürmek zorunda kalmışlardır.

Bir diğer önemli husus ise Bandırma'nın civar bölgelerin kumanda merkezi olması yönünde atılan adımlardır. Misyonerler en başından itibaren kasabayı, çevresinde yer alan başta Edincik ve Mihaliç olmak üzere diğer yerleşim birimlerine bir üs bölgesi gibi tasarlamışlarken şahit olunan hadiseler ters istikamette bir gelişmenin yaşanması sonucunu doğurmuştur. Bandırma öncelikle Edincik ardından da Mihaliç'deki din adamlarının kontrolüne verilmiştir. Aslında bu hususta da iki farklı durum söz konusu olmuştur. İlk etapta misyonerler her ne kadar hedeflerine ulaşmamışlar gibi gözükseler de sonradan Bandırma onların gözünde hak ettiği değere ulaşmıştır. Ama bu da kalıcı olmamış ve bir müddet sonra geriye gidiş yaşanmıştır.

Sonuç itibarıyla Amerikan Board Teşkilatı mensubu misyonerlerin büyük bir beklenti ve heyecan ile adım attıkları Bandırma dış istasyonunda elde edilen kazanımların arzulanandan daha düşük seviyede kaldığı belgelerden açıkça anlaşılmaktadır. Nitekim bölgede zaman zaman papaz, vaiz yahut yerli yardımcı istihdam edilebilmişse de Bandırma genel anlamda kalıcı bir hizmetkâra kavuşamamıştır. Yine bir kilise teşkil edilmiş ama bu ibadethanenin de sürekliliği sağlanamamıştır. Cemaate üye olanların sayısı ise en iyi dönemde bile otuzlu rakamların üzerine çıkamamıştır. Bütün bu gelişmelerin neticesinde değerlendirildiğinde Bandırma dış istasyonunda Protestan misyonerlerin hüsrana uğradıkları çıkarımına ulaşılabilecektir.

KAYNAKÇA

- Açıkses, E. (2001). "Osmanlı Devleti'ndeki Misyonerlik Faaliyetleri İle İlgili Bir Değerlendirme (İki Merkezden Örnekler), (*Ermeni Sorunu II*) *Yeni Türkiye Dergisi*, Cilt 2, Sayı 38, Ankara, s. 935-948.
- Açıkses, E. (2003). *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Akgün, S. (1992). "Kendi Kaynaklarından Amerikalı Misyonerlerin Türk Sosyal Yaşamına Etkisi (1820-1914)" *Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2121-2145.
- Alan, G. (2001). "Protestan Amerikan Misyonerleri, Anadolu'daki Rumlar ve Pontus Meselesi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 10, Kayseri, s. 183-208.
- American Board of Commissioners for Foreign Missions (1819). "Mission to Jerusalem", *The Panoplist Missionary Herald*, 15/2, 90-92.
- American Board of Commissioners for Foreign Missions (1836). "Broosa-Annual Report: Asia Minor" *Missionary Herald*, 32/5, 7-8.
- American Board of Commissioners for Foreign Missions (1859). "Outstations-Northern Armenians", *Reports of the American Board*, 49/1, 48-55.
- American Board of Commissioners for Foreign Missions (1864). "Broosa", *Missionary Herald*, 60/5, 266.
- American Board of Commissioners for Foreign Missions (1865). "Western Turkey", *Reports of the American Board*, 55/1, 71-73.
- American Board of Commissioners for Foreign Missions (1880a). "Report of Broosa Station", *Papers of American Board Commission*, 1-14
- American Board of Commissioners for Foreign Missions (1880b). "Broosa", *Reports of the American Board*, 70/1, 43-44.
- American Board of Commissioners for Foreign Missions (1910). *Condensed Sketch of the Missions of the American Board in Asiatic Turkey*, Board Press, Boston.
- American Board of Commissioners for Foreign Missions (2004a). Memorial Record for William Goodell, an Employee of the American Board. (21.02.2020) <http://www.dlir.org/archive/items/show/16922>.
- American Board of Commissioners for Foreign Missions (2004b). Memorial records for Benjamin Schneider, an Employee of the American Board. (21.02.2020) <http://www.dlir.org/archive/items/show/17433>.
- American Board of Commissioners for Foreign Missions (2004c). Memorial records for Cyrus Hamlin, an Employee of the American Board. (22.02.2020) <http://www.dlir.org/archive/items/show/16949>.
- American Board of Commissioners for Foreign Missions (2004d). Memorial Record for Joseph K. Greene, an Employee of the American Board. (22.02.2020) <http://www.dlir.org/archive/items/show/16937>.
- Baldwin T. (1881). "Report of Broosa Station", *Papers of American Board Commission*, 1-9.
- Bağçeci Y. (2008). "Osmanlı Devletinde Amerikan Misyonerlerinin Ermenilere Yönelik Eğitim Faaliyetleri" *Turkish Studies*, Cilt 3, Sayı 4, İstanbul, s. 169-192.
- Bartlett, S. C. (1876). *Historical Sketch of the Missions of the American Board in India and Ceylon*, Board Press, Boston.
- Bosch, D. J. (1993). *Transforming Mission: Paradigm Shifts in Theology of Mission*, 2. Baskı, Orbis Books, Maryknoll.
- Çağlayaner, H. (2009). "19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Misyoner Faaliyetleri", *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*, Cilt 13, Sayı 2, İstanbul, s. 104-108.
- Danacıoğlu, E. (2000). "Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Board Okulları ve Ermeniler", *Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 10, İzmir, s. 131-144.
- Demirci, K. (2005). "Hıristiyan Misyonerliğinin Tarihi Boyutu", *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri Tartışmalı İlmi Toplantı*, Ensar Neşriyat, 83-87.
- Doğan, M. A. (2013). *American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) and "Nominal Christians": Elias Riggs (1810-1901) and American Missionary Activities in the Ottoman Empire*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Utah Üniversitesi.

- Donahoo, W. D. (1977). *The Missionary Expression of American Evangelical Social Beliefs*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). John Hopkins Üniversitesi.
- Dwight, H. G. O. (1854). *Christianity in Turkey: A Narrative of the Protestant Reformation in the Armenian Church*, James Nisbet and Co., Londra.
- Geyer, A. (1963). *Piety and Politics: American Protestantism in the World Arena*, John Knox Press, Richmond.
- Good, J. (t.y.). *Life of Rev. Benjamin Schneider, D.D., at Broosa and Aintab, Turkey 1834-1877*, Board of Foreign Missions, Philadelphia.
- Goodell, W. (1833). "Approach to Broosa", *Missionary Herald*, 29/5, 153-157.
- Greene, J. K. (1863). "Letter from Mr. Greene, October 1, 1862", *Missionary Herald*, 59/1, 17-18.
- Greene, J. K. (1864). "Report of Broosa Station", *Papers of American Board Commission*, 31/1, 1-12.
- Greene, J. K. (1865). "Report of Broosa Station", *Papers of American Board Commission*, 32/1, 1-13.
- Greene, J. K. (1866). "Report of Broosa Station", *Papers of American Board Commission*, 33/1, 1-9.
- Gündüz, Ş., Aydın, M. (2002). *Misyonerlik: Hıristiyan Misyonerler, Yöntemleri ve Türkiye'ye Yönelik Faaliyetleri*, Kaknüs, İstanbul.
- Hamlin, C. (1860). "Visit to Bandurma", *Missionary Herald*, 56/1, 14-15.
- Hamlin, C. (1893). *My Life and Times*, The Pilgrim Press, Boston.
- Kocabaşoğlu, U. (1990). "Doğu Sorunu Çerçevesinde Amerikan Misyoner Faaliyetleri", *Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu (Dün-Bugün-Yarın)*, Türk Tarih Kurumu, 65-73.
- Kocabaşoğlu, U. (2000). *Anadolu'daki Amerika*, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- Kolutek, M. (2011). *Fransa'nın Doğu Akdeniz Havzasındaki Misyonerlik Faaliyetleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mustafa Kemal Üniversitesi.
- Köprülü, O. (1987). "Türk-Amerikan Münasebetleri", *Belleten*, Cilt 51, Sayı 200, Ankara, s. 927-947.
- Önal, M. (2013). "Amerikan Board Kayıtlarına Göre Bursa'da Papaz Dövüşü: Amerikalı Misyonerlerle Yerli Ruhban Sınıfının İktidar Mücadelesi (1832-1860)" *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 25, Sayı 25, Bursa, s. 307-327.
- Önal, M. (2019). *Türkiye'de Amerikalı Protestan Misyonerlerin Faaliyetleri Çerçevesinde Ankara, İstanos, Muratça (1862-1885)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi.
- Öztürk, A. (2007). "Amerikan Board'un Kuruluşu, Teşkilatlanması ve Osmanlı Devleti'nde Kurduğu Misyonerler", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 2, Sayı 23, Kayseri, s. 63-74.
- Peabody, A. P. (1862). *American Board of Commissioners for Foreign Missions*, 5. Baskı, Board Press, Boston.
- Prime, E. D. G. (1876). *Forty Years in the Turkish Empire; or, Memoirs of Rev. William Goodell*, Robert Carter and Brothers, New York.
- Richardson, S. (1868). "Report of Broosa Station", *Papers of American Board Commission*, 35/1, 1-19.
- Richardson, S. (1869). "Report of Broosa Station", *Papers of American Board Commission*, 36/1, 1-16.
- Richardson, S. (1872). "Report of Broosa Station", *Papers of American Board Commission*, 39/1, 1-14.
- Richardson, S. (1873). "Report of Broosa Station", *Papers of American Board Commission*, 40/1, 1-12.
- Richardson, S. (1874a). "Report of Broosa Station", *Papers of American Board Commission*, 41/1, 1-7.
- Richardson S. (1874b). "Famine, Fire, and Persecution", *Missionary Herald*, 41/1, 389-390.
- Richardson, S. (1875). "Report of Broosa Station", *Papers of American Board Commission*, 42/1, 1-12.
- Richardson, S. (1877). "Items from the Missions", *Missionary Herald*, 73/2, 144-146.
- Schneider, B. (1844). "Bandurma-Greeks-Armenians", *Missionary Herald*, 40/4, 167-168.
- Schneider, B. (1857). "Out-stations", *Missionary Herald*, 53/5, 283-284.
- Schneider, B. (1863). "Out-stations", *Missionary Herald*, 59/3, 269-270.
- Schneider, B. (1870). "Report of Broosa Station", *Papers of American Board Commission*, 37/1, 1-17.

- Schneider, B. (1871). "Report of Broosa Station", *Papers of American Board Commission*, 38/1, 1-8.
- Sevinç, N. (2009). *Osmanlı'dan Günümüze Misyoner Faaliyetleri*, 7. Baskı, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul.
- Sezer, A. (2001). "Osmanlı Döneminde Misyonerlik Faaliyetleri", (*Ermeni Sorunu II*) *Yeni Türkiye Dergisi*, Cilt 2, Sayı 38, Ankara, s. 948-960.
- Sezer, A. (2001). "Ermeni Meselesi ve Misyonerler", (*Ermeni Sorunu II*) *Yeni Türkiye Dergisi*, Cilt 2, Sayı 38, Ankara, s. 961-967.
- Strong, W. E. (1910). *The Story of the American Board: An Account of the First Hundred Years of the American Board of Commissioners for Foreign Missions*, The Pilgrim Press, Boston.
- Şişman, A. (2002). "Misyonerlik ve Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kurulan Yabancı Sosyal ve Kültürel Meseleler", *Yeni Türkiye Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, Ankara, s. 595-607.
- Taşkın, F. (2007). *Amerikan Misyoner Okullarından "Merkezi Türkiye Koleji" (1876-1924)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mersin Üniversitesi.
- Tozlu, N. (2000). "Osmanlı İmparatorluğunda Misyoner Okulları", (*Osmanlı II*) *Yeni Türkiye Dergisi*, Cilt 32, Sayı 2, Ankara, s. 787-797.
- Ümit, D. (2008). *The American Protestant Missionary Network in Ottoman Turkey, Political and Cultural Reflections of the Encounter*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Columbia Üniversitesi.
- Whipple, C. K. (1859). *Slavery and the American Board of Commissioners for Foreign Missions*, American Anti-Slavery Society, New York.
- Yetkiner, C. (2008). "İstanbul'da Bir Cemaatin Doğuşu: William Goodell ve Amerikan Protestan Misyonu", *Akademik Orta Doğu*, Cilt 3, Sayı 1, İstanbul, s. 133-164.
- Yıldız, Ö. (2007). *Türkiye'de Amerikan Protestan Misyonerlerinin Faaliyetleri Çerçevesinde Bursa Şubesi (İstasyonu) 1834-1928*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi.
- Yücel, İ. (2005). *Kendi Belgeleri Işığında Amerikan Board'ın Osmanlı Ülkesindeki Teşkilatlanması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:03.05.2019 ✓Accepted/Kabul:12.02.2020

DOI:10.30794/pausbed.560093

Araştırma Makalesi/ Research Article

Özer, M. O. (2020). "Türkiye’de Enflasyon ve İşsizlik Oranları Arasındaki Uzun Dönemli İlişkinin Analizi: Phillips Eğrisine Fourier Yaklaşımı" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 38, Denizli, s.179-192.

TÜRKİYE’DE ENFLASYON VE İŞSİZLİK ORANLARI ARASINDAKİ UZUN DÖNEMLİ İLİŞKİNİN ANALİZİ: PHILLIPS EĞRİSİNE FOURİER YAKLAŞIMI

Mustafa Orhan ÖZER*

Özet

Bu çalışmada, Türkiye’de 2006-2017 döneminde enflasyon ve işsizlik oranları arasındaki uzun dönemli ilişki Fourier yaklaşımı ile incelenmiştir. Fourier yaklaşımına dayanan ekonometrik testler, serilerin etkisi altında bulunduğu yapısal kırılmaların sayısı, konumu ve formu ne olursa olsun güçlü sonuçlar vermektedir. İlk olarak, değişkenlere Fourier birim kök testi uygulanmış ve seviyelerinde durağan olmadıkları görülmüştür. Bunun üzerine, değişkenlerin farkı alınarak tekrar Fourier birim kök testi uygulanmış ve değişkenlerin birinci farkı alındığında durağan hale geldikleri tespit edilmiştir. Daha sonra, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığını sınamak amacıyla Fourier eşbütünleşme testi uygulanmış ve uzun dönemde işsizliğin enflasyonu etkilediği, fakat enflasyonun işsizliği etkilemediği bulunmuştur. Son olarak, Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi kullanılarak uzun dönemli katsayılar tahmin edilmiş ve işsizlik oranında meydana gelen 1 birimlik artışın uzun dönemde enflasyon oranında yaklaşık olarak 0.23 birimlik azalmaya neden olduğu tespit edilmiştir. Ulaşılan sonuçlar, Türkiye’de Phillips eğrisinin geçerli olduğuna işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Enflasyon, İşsizlik, Phillips eğrisi, Fourier yaklaşımı.*

ANALYSIS OF THE LONG-TERM RELATIONSHIP BETWEEN INFLATION AND UNEMPLOYMENT RATES IN TURKEY: FOURIER APPROACH TO PHILLIPS CURVE

Abstract

In this study, long-term relationship between inflation and unemployment rates is analyzed in Turkey over the period 2006-2017 with the Fourier approach. Econometric tests based on the Fourier approach give strong results regardless of the number, location and form of structural breaks affecting series. First, the Fourier unit root test has been applied to the variables and they are not stationary in level. Thereupon, Fourier unit root test has been applied to the difference of the variables and it has been determined that the variables became stationary when the first difference has been taken. Then, Fourier cointegration test has been applied to test the existence of long term relationship between variables and it has been found that unemployment affect inflation but inflation does not affect unemployment in long term. Finally, the long-term coefficients has been estimated by using the Dynamic Least Squares Method and it has been found that the 1 unit increase in the unemployment rate causes a decrease in the long-term inflation rate by approximately 0.23 units. The results demonstrated that the Phillips curve is valid in Turkey.

Keywords: *Inflation, Unemployment, Phillips Curve, Fourier Approach.*

*Dr., mustafaorhanozzer@gmail.com (orcid.org/0000-0002-3222-9913)

1. GİRİŞ

Enflasyon ve işsizlik oranlarının düşük seviyelerde tutulması makroekonomi politikalarının başlıca hedefleri arasında yer almaktadır (Welsch, 2007: 238). Diğer ülkelerle kıyaslandığında, bu hedeflere ulaşan ülkelerde ekonomik mutsuzluğun daha düşük seviyelerde olduğu kabul edilmektedir. Enflasyon ve işsizlik oranları arasındaki ilişkiye dair en eski ve tartışmalı yaklaşımlardan birisi de Phillips eğrisi analizidir.

Phillips eğrisine göre enflasyon ve işsizlik oranları arasında ters yönlü ilişki bulunmaktadır. Bu değişkenlerde meydana gelen artışlar tasarruf, yatırım, ihracat ve büyüme gibi ekonomik aktiviteler üzerinde olumsuz etki yaratmaktadır. Yüksek enflasyon toplumun satın alma gücünün azalmasına ve refah seviyesinin düşmesine neden olurken, yüksek işsizlik bireylerin suç işleme eğilimini arttırmaktadır (Cantor ve Land, 2001: 340-341). Bu nedenle politika yapıcılar para ve maliye politikaları ile enflasyon ve işsizlik oranlarını düşürmeyi amaçlamaktadırlar. Fakat Phillips eğrisinin geçerli olduğu bir ülkede bu hedeflere aynı anda ulaşmak mümkün olmamaktadır (Wulandari vd., 2019: 269-270).

Bu çalışmada Türkiye’de 2006:01-2017:12 döneminde enflasyon ve işsizlik oranlarına ait aylık zaman serileri kullanılarak Phillips eğrisinin geçerliliği test edilecektir. Bu alanda literatüre bakıldığında, yapılan çalışmalarda çeşitli yöntemler kullanılmış olmasına rağmen Fourier yaklaşımına dayanan ekonometrik testlerin uygulanmamış olması dikkat çekmektedir. Çalışmanın izleyen bölümlerinde öncelikle teorik çerçeveye ele alınacak ve konu ile ilgili literatüre yer verilecektir. Daha sonra uygulanan ekonometrik yöntem hakkında bilgi verilecek ve son olarak ampirik bulgular değerlendirilecektir.

2. TEORİK ÇERÇEVE

Phillips (1958) İngiltere’de 1861-1957 döneminde nominal ücretlerdeki yüzde değişim oranı ile işsizlik oranı arasındaki ilişkiyi incelemiş ve değişkenler arasında ters yönlü ilişki olduğunu tespit etmiştir. Çalışmada ücretlerdeki yüzde değişim oranının, işsizlik düzeyi ve işsizliğin değişim oranı tarafından açıklanabileceği öne sürülmüştür (Phillips, 1958: 299). Dolayısıyla Phillips eğrisinin orijinal halinde işsizlik oranının bağımlı değişken olarak nitelendirildiği anlaşılmaktadır. Benzer şekilde Samuelson ve Solow (1960) ABD’de 1934-1958 döneminde enflasyon ve işsizlik oranları arasındaki ilişkiyi araştırmış ve Phillips (1958) ile benzer sonuçlara ulaşmışlardır. Nominal ücretlerdeki yüzde değişim oranı yerine enflasyon oranının kullanılmasıyla elde edilen bu eğri modifiye edilmiş Phillips eğrisi olarak bilinmektedir. Modifiye edilmiş Phillips eğrisi 1 numaralı denklemde gösterilmektedir (Karanassou vd., 2006: 7):

$$\pi_t = c - bu_t \quad (1)$$

Burada π enflasyon oranını, u işsizlik oranını, t dönemi, c ve b ise sıfırdan büyük sabit katsayıları ifade etmektedir. 1 numaralı denkleme göre enflasyon ve işsizlik oranları arasındaki ödüleşme $-b$ değerine eşit olmaktadır. Dolayısıyla politika yapıcılarının düşük işsizlik ve yüksek enflasyon oranları ile yüksek işsizlik ve düşük enflasyon oranları arasında bir tercih yapması gerekmektedir.

Phelps (1967) ve Friedman (1968) enflasyon beklentilerinin göz ardı edilmesi ve buna bağlı olarak nominal-reel ücret ayırımının yapılmaması nedeniyle Phillips eğrisinin kusurlu olduğunu öne sürmüşlerdir. Friedman (1977) gelişmiş yedi ülkede 1956-1975 yılları arasındaki enflasyon ve işsizlik oranları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada analiz edilen yirmi yıl, değişkenlerin beş yıllık ortalamaları alınarak dört döneme ayrılmıştır. İlk iki döneme bakıldığında beş ülkede, ikinci ve üçüncü dönemlere bakıldığında dört ülkede, üçüncü ve dördüncü dönemlere bakıldığında ise sadece bir ülkede enflasyon ve işsizlik oranlarının ters yönde hareket ettiği tespit edilmiştir. Monetarist iktisatçılar beklenen enflasyon oranının tamamen geçmiş enflasyon oranı tarafından belirlendiğini varsayan adaptif beklentiler teorisini Phillips eğrisi analizine dahil ederek enflasyon ve işsizlik oranları arasındaki ters yönlü ilişkinin ancak kısa dönemde geçerli olduğu sonucuna ulaşmışlardır (Alisa, 2015: 91). Beklentilerle genişletilmiş Phillips eğrisi 2 numaralı denklemde gösterilmektedir (Karanassou vd., 2006: 8):

$$\pi_t = \pi_t^e - b(u_t - u_n) \quad (2)$$

Burada π^e beklenen enflasyon oranını, u_n doğal işsizlik oranını göstermektedir. Adaptif beklentiler teorisine göre beklentiler daima bir önceki döneme göre belirlendiği için ($\pi_t^e = \pi_{t-1}$), adaptif beklentiler teorisine genişletilmiş Phillips eğrisi 3 numaralı denklemden şu şekilde ifade edilebilir:

$$\pi_t = \pi_{t-1} - b(u_t - u_n) \quad (3)$$

Monetarist yaklaşım Keynesyen yaklaşımdan farklı bir biçimde, Phillips eğrisi analizinde kısa ve uzun dönem ayrımına gitmektedir. Paranın kısa dönemde yanlı, uzun dönemde ise yansız olduğu ve doğal işsizlik oranının yalnızca reel faktörler tarafından belirlendiği kabul edilmektedir (Akkuş, 2012: 117). Gerçekleşen enflasyon oranının beklenen enflasyon oranından yüksek olması halinde reel ücretler düşmekte ve işsizlik oranı doğal seviyesinin altına inmektedir. Fakat bir süre sonra işçiler reel ücretlerdeki düşüşü fark etmekte ve nominal ücretlerin yükselmesi yönünde baskı yapmaktadırlar. Böylece işsizlik oranı tekrar doğal işsizlik oranına dönme eğilimine girmektedir (Akkuş, 2012: 119). Monetarist yaklaşıma göre Phillips eğrisinin eğimi kısa dönemde negatif, uzun dönemde ise sıfır olmaktadır.

Lucas (1973) seçilmiş on sekiz ülkede 1951-1967 döneminde enflasyon oranı ile çıktı düzeyi arasındaki ilişkiyi incelemiş ve enflasyon oranının düşük olduğu ülkelerde uygulanan genişletici politikaların çıktı düzeyini etkilediği, enflasyon oranının yüksek olduğu ülkelerde ise uygulanan politikaların çıktı düzeyi üzerinde etkili olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Yeni Klasik iktisatçılar Phillips eğrisini rasyonel beklentiler teorisi çerçevesinde ele alarak Phillips eğrisinin tutarsız olduğunu, işçileri ve firmaları yanıltıcı politikaların yalnızca kısa dönem için çıktı düzeyini potansiyel düzeyinin üzerine çıkarabileceğini iddia etmişlerdir (Büyükkakın, 2008: 148).

Yeni Keynesyen iktisatçılar 1970'li yıllarda ortaya çıkan stagflasyon nedeniyle gözden düşen Phillips eğrisini yeniden canlandırmak için çeşitli çalışmalarda bulunmuşlardır. Yeni Keynesyen Phillips eğrisi yaklaşımında cari enflasyon oranı beklenen reel marjinal maliyete bağlıdır. Yeni Klasik yaklaşımda olduğu gibi mikro analiz yapılmaktadır. Bu yaklaşımda ücret ve fiyat katılıkları önemli yer tutmakta ve merkez bankalarının kredibilitésinin yüksek olduğu ülkelerde enflasyonu düşürücü politikalar fazla maliyetli olmamaktadır (Satti vd., 2007: 398). Ayrıca Histerezis etkisi nedeniyle doğal işsizlik oranının cari işsizlik oranından etkilendiği kabul edilmektedir (Büyükkakın, 2008: 149).

Uzun dönem Phillips eğrisi, güçlü form ve zayıf form olmak üzere iki farklı biçimde sınıflandırılmaktadır. Güçlü formun geçerli olması durumunda, enflasyon ve işsizlik oranlarından birisi üzerinde kalıcı etki yaratan bütün şoklar, diğer değişken üzerinde de kalıcı etki yaratmaktadır. Bu şokların, değişkenler üzerindeki uzun dönemli etkileri arasındaki oran da aynı olmaktadır (Benati, 2015: 16). Ayrıca hem kısa dönemde hem de uzun dönemde para politikalarının denge işsizlik oranı üzerinde herhangi bir etkisi bulunmamaktadır. Zayıf formda ise uygulanan para politikaları denge işsizlik oranı üzerinde yalnızca kısa dönem için etki yaratmakta, uzun dönemde herhangi bir etkisi olmamaktadır (Karanassou, 2006: 2).

3. LİTERATÜR TARAMASI

Phillips eğrisinin geçerliliğini inceleyen çalışmalara bakıldığında, çeşitli ülkelerin ve alternatif dönemlerin ele alındığı çok sayıda çalışmanın olduğu görülmektedir. Bu çalışmaların büyük bir kısmı Phillips eğrisinin geçerli olduğuna işaret etmektedir. Furuoka (2007) Malezya'da, Mazumder (2011) Hindistan'da, Dritsaki ve Dritsaki (2012) Yunanistan'da, Touny (2013) Mısır'da, Bhattarai (2016) seçilmiş 35 OECD ülkesinin 28'inde, Buba ve Aljadi (2017) Nijerya'da, Vermeulen (2017) Güney Afrika'da Phillips eğrisinin geçerli olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bazı çalışmalarda, ülkelerin gelişmişlik seviyelerinin de Phillips eğrisi üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir. Örneğin; Dua ve Gaur (2010) çalışmalarında, 1990-2005 dönemi için 8 Asya ülkesinde Phillips eğrisinin geçerliliğini araştırmış ve eğrinin Güney Kore, Hong Kong, Japonya, Singapur gibi gelişmiş ülkelerde güçlü; Çin, Filipinler, Hindistan, Tayland gibi gelişmekte olan ülkelerde ise zayıf olduğunu tespit etmişlerdir. Diğer taraftan, Herman (2010) Romanya'da, Al-Zeaud (2014) Ürdün'de ve Elliot (2015) Gana'da Phillips eğrisinin geçerli olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Ewing ve Seyfried (2003) ABD için, Wulandari (2019) ise Endonezya için Phillips eğrisinin yalnızca kısa dönemde geçerli olduğunu ortaya koymuşlardır.

Phillips eğrisinin Türkiye için geçerliliğini sınanan çalışmalara bakıldığında; önceki yıllarda yapılan çalışmalarda genellikle enflasyon ve çıktı açığı değişkenlerinin, son yıllarda yapılan çalışmalarda ise daha çok enflasyon ve işsizlik değişkenlerinin kullanıldığı dikkat çekmektedir. Domaç (2003), Ögünç ve Ece (2004), Önder (2004), Sarıkaya vd. (2005) ve Ögünç (2006) çalışmalarında, enflasyon oranı ile çıktı açığı arasında uzun dönemli ilişki bulunduğu ve Phillips eğrisinin geçerli olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bazı çalışmalarda, Phillips eğrisinin yapısının belirlenmesinde ekonomik çevrenin etkili olduğu gözlemlenmiştir. Hasanov vd. (2010), Phillips eğrisinin 1981-1991 döneminde doğrusal, 1994-1996 döneminde içbükey ve 1998-2008 döneminde dışbükey bir yapıda olduğunu belirtmişlerdir. Arabacı ve Eryiğit (2012) ise Phillips eğrisinin 1991-2010 dönemi boyunca dışbükey yapıda olduğunu tespit etmişlerdir. Diğer taraftan, Çetinkaya ve Yavuz (2002), Agenor ve Bayraktar (2003) Phillips eğrisinin Türkiye için geçerli olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Enflasyon ve işsizlik oranları arasındaki uzun dönemli ilişkiyi inceleyen çalışmaların da önemli bir bölümü Türkiye’de Phillips eğrisinin geçerli olduğunu göstermektedir. Hepsağ (2009), Arı vd. (2013), Şentürk ve Akbaş (2014), Erdal vd. (2015), Yılandı ve Aydın (2016), Alper (2017) ve Maden vd. (2018) söz konusu değişkenlerin Phillips eğrisine uygun bir şekilde hareket ettiklerini ifade etmişlerdir. Petek ve Aysu (2017) ise enflasyon ve işsizlik oranları arasında uzun dönemli ilişki bulmalarına rağmen, değişkenler arasında nedensellik ilişkisi olmadığını tespit etmişlerdir. Bazı çalışmalarda, söz konusu değişkenler arasındaki ilişkinin dönemler itibarıyla farklılık gösterdiği bulgusuna ulaşılmıştır. Uysal ve Erdoğan (2003) çalışmalarında, enflasyon ve işsizlik oranları arasında 1980-1990 döneminde pozitif, 1991-2002 ve 1980-2002 dönemlerinde ise negatif yönlü ilişki bulmuşlardır. Kuştepe (2005), Çatik vd. (2011), Selim ve Ayvaz Güven (2014), Tabar ve Çetin (2016) Türkiye’de Phillips eğrisinin geçerli olmadığını tespit etmişlerdir. Bayrak ve Kanca (2013) ise Phillips eğrisinin yalnızca kısa dönem için geçerli olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

4. EKONOMETRİK YÖNTEM

XX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren iktisadi zaman serilerinin durağanlıklarını sınamak amacıyla çok sayıda birim kök testi geliştirilmiştir. Dickey ve Fuller (1981) ve Phillips ve Perron (1988) tarafından önerilen geleneksel birim kök testleri serilerin etkisi altında bulunduğu yapısal kırılmaları göz ardı etmesi nedeniyle hatalı sonuçlar verebilmektedir. Perron (1989) bir yapısal kırılmaya izin veren ve yapısal kırılmanın modele dışsal olarak dahil edilmesiyle elde edilen yeni bir birim kök testi geliştirmiştir. Perron’un birim kök testi durağanlık analizi konusunda önemli bir dönüm noktası olsa da özellikle yapısal kırılmaların konumunun dışsal olarak belirlenmesi nedeniyle eleştirilmiştir. Bu nedenle yapısal kırılmanın içsel olarak belirlendiği çok sayıda birim kök testi geliştirilmiştir. Zivot ve Andrews (1992) bir yapısal kırılmaya izin veren, Lumsdaine ve Papell (1997) iki yapısal kırılmaya izin veren, Lee ve Strazicich (2003) sıfır hipotezi ve alternatif hipotez için bir ve iki yapısal kırılma ihtimaline izin veren birim kök testleri geliştirmişlerdir. Geliştirilen bu testlerde yapısal kırılmalar içsel olarak belirlenmesine rağmen kırılma noktaları önceden bilinmemekte, sadece tahmin edilmektedir. Dolayısıyla aslında bir yapısal kırılma içeren bir zaman serisini, iki yapısal kırılmaya izin veren ve kırılmaları önsel olarak belirleyen birim kök testiyle sınamak ulaşılan sonuçların hatalı olmasına sebep olmaktadır. Benzer biçimde, aslında iki yapısal kırılma içeren bir zaman serisini, yalnızca bir yapısal kırılmaya izin veren ve kırılmaları önsel olarak belirleyen birim kök testiyle sınamak da elde edilen sonuçların güvenilir olmamasına neden olmaktadır. Fourier fonksiyonlarına dayanan birim kök testleri bu güçlükleri bütünüyle ortadan kaldırmaktadır (Yılandı, 2017: 55).

4.1. Fourier Birim Kök Testi

Fourier fonksiyonlar herhangi bir zaman serisinin trigonometrik terimlerinin toplamı olarak tanımlanmaktadır (Destek ve Okumuş, 2016: 77). Fourier fonksiyonlarına dayanan ilk birim kök testi Becker vd. (2006) tarafından geliştirilmiştir. Christopoulos ve Ledesma (2010) Fourier ADF (FADF) ve Fourier KSS (FKSS) birim kök testlerini geliştirmişlerdir. Daha sonra Christopoulos ve Ledesma (2011) Fourier fonksiyonlarının frekans değerlerinin ondalıklı sayılar almasına izin veren kesirli FADF ve kesirli FKSS birim kök testlerini geliştirmişlerdir. Enders ve Lee (2012) farklı bir yöntemle geliştirmiş oldukları FADF birim kök testini önermişlerdir. Omay (2015) bu testi, Fourier fonksiyonlarının frekans değerlerinin ondalıklı sayılar almasına izin verecek şekilde geliştirmiş ve kesirli FADF birim kök testini önermiştir.

Fourier fonksiyonlarına dayanan birim kök testlerinin en önemli avantajı, zaman serilerini etkisi altına alan yapısal kırılmaların farklı bir biçimde dikkate alınmasından ileri gelmektedir. Bu nedenle yapısal kırılmaların sayısı, konumu ve formu ne olursa olsun testin gücünde herhangi bir azalma meydana gelmemektedir. Yapısal kırılmaların belirlenmesinde güvenilirliği tartışmaya açık olan önsel bilgilere ihtiyaç duyulmamaktadır. Bunun yerine, değişkenin deterministik terimlerindeki önemli değişimleri yakalamak amacıyla trigonometrik değişkenler kullanılmaktadır (Yılancı ve Eriş, 2013: 23).

Christopoulos ve Ledesma (2010) tarafından geliştirilen FADF birim kök testinin temel modeli 4 numaralı denklemde gösterilmektedir:

$$y_t = \delta_0 + \delta_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \delta_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + v_t \quad (4)$$

Yukarıdaki modelde t trendi, T örneklem büyüklüğünü, v_t normal dağılım gösteren hata terimini, k fourier fonksiyonunun frekans değerini ifade etmektedir. Ayrıca $\pi = 3.1416$ olarak kabul edilmektedir.

Test istatistikleri üç aşamalı yöntem kullanılarak elde edilmektedir:

Birinci aşamada, kalıntı kareler toplamını minimize eden k değeri ($1 \leq k \leq 5$) tespit edilmektedir. Bu değer optimum k değeri (k^*) olarak ifade edilmektedir. Optimum k değeri tespit edildikten sonra tahmin edilen modelin kalıntıları elde edilmektedir:

$$\hat{v}_t = y_t - \left[\delta_0 + \delta_1 \sin\left(\frac{2\pi k^* t}{T}\right) + \delta_2 \cos\left(\frac{2\pi k^* t}{T}\right) \right] \quad (5)$$

İkinci aşamada, elde edilen kalıntılara birim kök testi uygulanmaktadır;

$$\Delta v_t = \alpha_1 v_{t-1} + \sum_{j=1}^p \beta_j \Delta v_{t-j} + u_t \quad (6)$$

Burada u_t beyaz gürültülü hata terimini, p hata terimindeki otokorelasyonu ortadan kaldırmak için gerekli olan en yüksek değeri ifade etmektedir ($j=1,2,\dots,p$). Elde edilen kalıntılara numaralı model uygulandığında FADF birim kök testi yapılmış olmaktadır. FADF birim kök testinin hipotezleri 7 ve 8 numaralı denklemlerde görüldüğü gibidir:

$$H_0: \alpha_1 = 0 \quad (7)$$

$$H_1: \alpha_1 < 0 \quad (8)$$

Sıfır hipotezi birim kök, alternatif hipotez ise durağanlık sürecini ifade etmektedir. Test için gerekli olan kritik değerler Christopoulos ve Ledesma (2010) tarafından tablo haline getirilmiştir. Hesaplanan değer in mutlak değeri kritik değerin mutlak değerinden küçükse, serinin birim köklü olduğunu ifade eden sıfır hipotezi reddedilememektedir. Bu durumda serinin durağan olmadığı kabul edilmektedir. Diğer taraftan, hesaplanan değerin mutlak değeri kritik değerin mutlak değerinden büyükse, serinin birim köklü olduğunu ifade eden sıfır hipotezi reddedilmekte ve serinin durağan olduğu kabul edilmektedir.

Üçüncü aşamada, F testi ile trigonometrik terimlerin anlamlılığı sınanmaktadır.

$$H_0: \delta_1 = \delta_2 = 0 \quad (9)$$

$$H_1: \delta_1 \neq \delta_2 \neq 0 \quad (10)$$

Sıfır hipotezi trigonometrik terimlerin anlamsız, alternatif hipotez ise anlamlı olduğunu ifade etmektedir. Test için gerekli olan kritik değerler Becker vd. (2006) tarafından tablo haline getirilmiştir. Sıfır hipotezinin reddedilmesi durumunda trigonometrik terimler anlamlı olmaktadır. Bu durumda FADF birim kök testine ait sonuçlar güvenilir olmaktadır. Fakat sıfır hipotezinin reddedilemediği durumlarda trigonometrik terimler anlamsız olduğundan FADF birim kök testine ait sonuçlar güvenilirliğini kaybetmektedir. Bu durumda FADF birim kök testi yerine ADF birim kök testi uygulanmaktadır.

4.2. Fourier Eşbütünleşme Testi

Seriler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi incelemek amacıyla Engle ve Granger (1987) ve Johansen (1988) tarafından önerilen geleneksel eşbütünleşme testleri, serilerin etkisi altında bulunduğu yapısal kırılmaları ihmal etmeleri nedeniyle her zaman güvenilir sonuçlar üretememektedirler (Firuzan ve Çoban, 2016: 35). Bu sorunu ortadan kaldırmak amacıyla Gregory ve Hansen (1996), Johansen vd. (2000), Silvestre ve Sanso (2006) ve Hatemi-J (2008) tarafından geliştirilen yapısal kırılmalı eşbütünleşme testleri ise sınırlı sayıda yapısal kırılmaya izin vermektedirler. Ele alınan dönemin uzunluğu arttıkça, zaman serisini etkisi altında bırakan yapısal kırılmaların sayısının da artması beklenmektedir. Seriler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığını araştıran eşbütünleşme testlerinin başarısı ise büyük ölçüde ele alınan dönemin uzun olmasına bağlı olmaktadır (Gazel, 2018: 534). Bu testlerde yapısal kırılmaların sayısının ve formunun önsel olarak belirlenmesi de önemli bir dezavantaj olarak görülmektedir. (Yılancı, 2017). Ayrıca genellikle kukla değişken yönteminin kullanıldığı bu testler, yumuşak geçişli yapısal kırılmaların etkisi altında bulunan seriler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi açıklamakta her zaman başarılı olamamaktadırlar. Fourier fonksiyonlarına dayanan eşbütünleşme testleri bilinmeyen sayıda yapısal kırılmaları başarılı bir şekilde yakalarken çok sayıda parametreyi tahmin etmeye ihtiyaç duymamaktadırlar (Banerjee vd. 2017: 115). Bu testlerde serilerin etkisi altında bulunduğu yapısal kırılmaların sayısı ve formu ne olursa olsun sonuçlar oldukça güvenilir olmaktadır. Dolayısıyla diğer eşbütünleşme testlerinin aksine hem sert hem de yumuşak geçişli yapısal kırılmaları başarılı bir şekilde yakalamaktadır.

Banerjee vd. (2017) tarafından geliştirilen Fourier ADL (FADL) eşbütünleşme testinin temel modeli 11 numaralı denklemde gösterilmektedir:

$$\Delta y_{1t} = d_t + \delta_1 y_{1,t-1} + \gamma' y_{2,t-1} + \varphi' \Delta y_{2t} + \varepsilon_t \quad (11)$$

Deterministik bileşen olan d_t , 12 numaralı denklemde tanımlanmaktadır:

$$d_t = \gamma_0 + \sum_{k=1}^q \gamma_{1,k} \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \sum_{k=1}^q \gamma_{2,k} \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right), \quad q \leq \frac{T}{2} \quad (12)$$

Burada y_{1t} bağımlı değişkeni, γ , φ , y_{2t} bağımsız değişkenleri, u_t hata terimini, q tahmini frekans sayısını, k ise belirli bir frekans değerini ifade etmektedir. Daha genel durumlarda, Δy_{1t} ve Δy_{2t} 'deki gecikmeler, hata teriminde otokorelasyon görülmesi halinde bunun kontrol edilmesine izin vermektedir. Bunun için değişkenlerin gecikmeli değerleri denklemin sağ tarafına eklenmektedir. Uygun gecikme sayısının belirlenmesinde Akaike Bilgi Kriteri kullanılmaktadır. FADL eşbütünleşme testinin hipotezleri 13 ve 14 numaralı denklemlerde görüldüğü gibidir (Banerjee vd. 2017: 117):

$$H_0: \delta_1 = 0 \quad (13)$$

$$H_1: \delta_1 < 0 \quad (14)$$

Sıfır hipotezi değişkenler arasında eşbütünleşme olmadığını, alternatif hipotez ise değişkenler arasında eşbütünleşme olduğunu ifade etmektedir. Test için gerekli olan kritik değerler Banerjee vd. (2017) tarafından tablo haline getirilmiştir. numaralı modelde $\delta_1 = 0$ olarak ifade edilen sıfır hipotezinin sınanması için t-istatistiği kullanılmaktadır. Aynı modelde $H_0: \delta_1 = \gamma = 0$ kısıtı altında F testi uygulamak da mümkün olmaktadır. FADL eşbütünleşme test istatistiği 15 numaralı denklem vasıtasıyla elde edilmektedir:

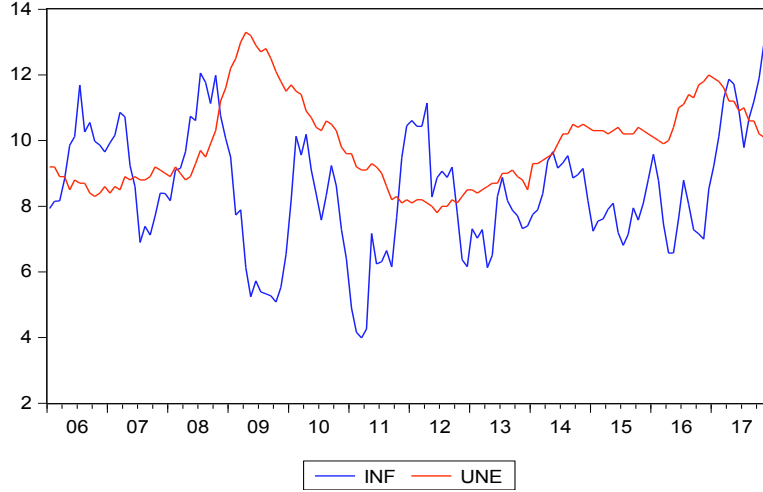
$$t_{ADL}^F = \frac{\hat{\delta}_1}{se(\hat{\delta}_1)} \quad (15)$$

Burada $\hat{\delta}_1$, δ_1 'in en küçük kareler tahmincisini, $se(\hat{\delta}_1)$ ise en küçük kareler tahmininden elde edilen $\hat{\delta}_1$ 'in standart hatasını göstermektedir.

Hesaplanan FADL değerinin mutlak değeri, kritik değer mutlak değerinden büyük olduğu durumda değişkenler arasında eşbütünleşme olmadığını ifade eden sıfır hipotezi reddedilmekte ve değişkenler arasında eşbütünleşme olduğu kabul edilmektedir. Hesaplanan FADL değerinin mutlak değerini, kritik değer mutlak değerinden küçük olduğu durumda ise değişkenler arasında eşbütünleşme olmadığını ifade eden sıfır hipotezi reddedilememektedir. Bu durumda değişkenler arasında eşbütünleşme olmadığı kabul edilmektedir.

5. VERİ VE AMPİRİK BULGULAR

Bu çalışmada 2006:01-2017:12 dönemini kapsayan aylık veriler kullanılarak Türkiye’de enflasyon (INF) ve işsizlik (UNE) oranları arasındaki ilişki analiz edilmektedir. Enflasyon göstergesi olarak kullanılan TÜFE (bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde değişim oranı) International Monetary Fund (IMF) veri dağıtım sisteminden, işsizlik göstergesi olarak kullanılan harmonize edilmiş ve mevsimsellikten arındırılmış toplam işsizlik oranı ise Federal Reserve (FED) veri dağıtım sisteminden elde edilmiştir.

Şekil 1: Türkiye’de Enflasyon ve İşsizlik Oranları Arasındaki İlişki

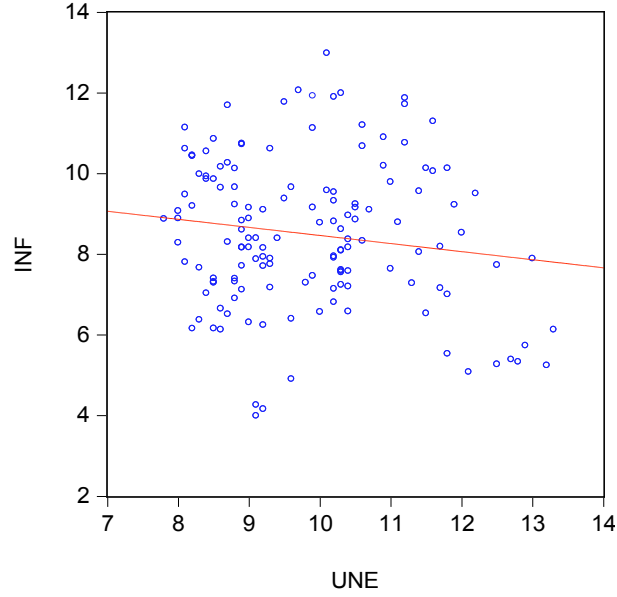
Şekil 1’de Türkiye’de 2006:01-2017:12 döneminde enflasyon ve işsizlik oranları arasındaki ilişki görülmektedir. 2007 yılında enflasyonun yükseldiği ve işsizliğin ılımlı bir şekilde düştüğü görülmektedir. 2008 yılında Küresel krizin etkisiyle iki göstergenin de yükselmesi dikkat çekmektedir. 2009 yılında serilerin Phillips eğrisine uygun şekilde ters yönde hareket ettiği ve bu dönemde seriler arasındaki farkın en yüksek düzeye ulaştığı görülmektedir. Bu dönemde enflasyon ortalaması 6.27 seviyesine kadar düşerken, işsizlik ortalaması 12.54 seviyesine kadar yükselmiştir. Krizin işsizlik üzerindeki olumsuz etkilerinin ve krizden çıkış sürecinde gelişmiş ülkelerin uyguladığı genişletici para politikalarının gelişmekte olan ülkelerin enflasyon oranları üzerindeki olumlu etkilerinin bu durumun ortaya çıkmasında etkili olduğu tahmin edilmektedir. 2010 yılında bir önceki yılın aksine enflasyon oranının artarken işsizlik oranının azaldığı ve seriler arasındaki farkın büyük ölçüde kapandığı görülmektedir. 2011 yılında serilerin dikkat çekici bir biçimde aşağı yönde hareket ettiği gözlemlenmektedir. Bu durumun söz konusu dönemde gerçekleşen yüksek büyüme oranının işsizliği azaltıcı etkilerinden ve yoğun sermaye girişlerinin de enflasyonu düşürücü etkilerinden kaynaklandığı düşünülmektedir. 2012 yılında enflasyon oranının arttığı ve işsizlik oranının azaldığı, 2013 yılında enflasyon oranının düştüğü ve işsizlik oranının yükseldiği görülmektedir. 2014-2016 döneminde enflasyon oranı belirli bir ortalama etrafında dalgalanırken işsizlik oranı kademeli bir şekilde yükselmiştir. 2017 yılında ise enflasyon oranının arttığı ve işsizlik oranının istikrarlı bir şekilde azaldığı görülmektedir. INF ve UNE serilerine ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: Serilere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Seriler	Ortalama	Maksimum	Minimum	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık	Korelasyon	
							INF	UNE
INF	8.498	12.98	3.99	1.834	-0.043	2.664	1	-0.144
UNE	9.842	13.30	7.80	1.327	0.638	2.608	-0.144	1

Tablo 1’de yer alan tanımlayıcı istatistiklere göre UNE serisinin INF serisinden daha yüksek ortalama, maksimum ve minimum değerlere sahip olduğu görülmektedir. Maksimum ve minimum değerler arasındaki farkın INF serisi için daha fazla olduğu dikkat çekmektedir. INF serisinin çarpıklık değerinin sıfıra yakın olduğu ve dolayısıyla dağılımının neredeyse simetrik olduğu, UNE serisinin çarpıklık değerinin ise pozitif olduğu ve bu nedenle

dağılımının sağ kuyruğu olduğu ifade edilebilir. Basıklık değerleri 3'ten küçük olduğu için serilerin dağılımlarının basık olduğu söylenebilir. Seriler arasındaki korelasyona bakıldığında Phillips hipotezinin öngördüğü gibi negatif olması dikkat çekmektedir.

Şekil 2: Serilerin Dağılımı ve Regresyon Doğrusu

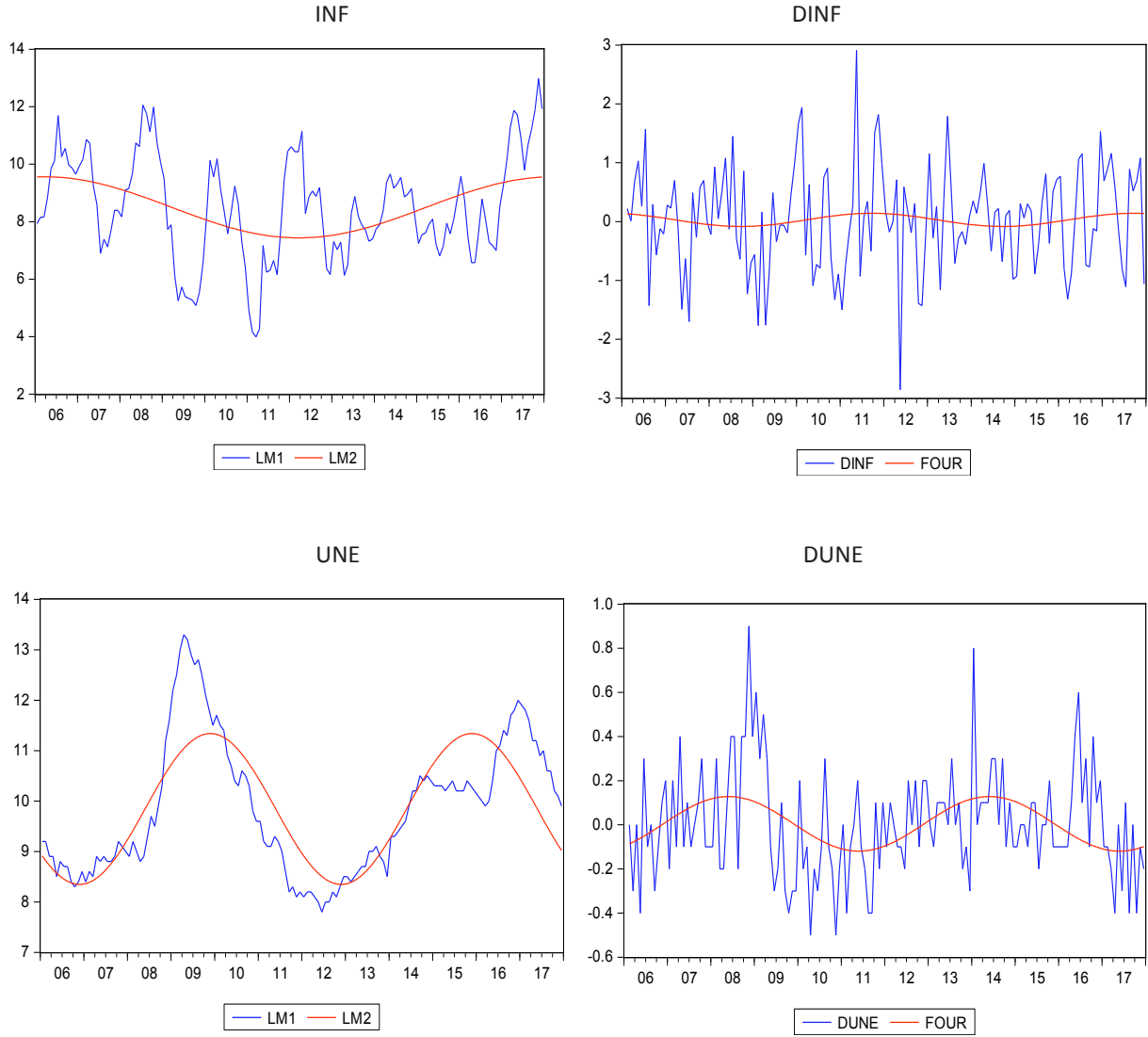
Şekil 2'ye bakıldığında serilerin dağılımının oldukça geniş bir alana yayıldığı göze çarpmaktadır. Buna rağmen serilerin sol-üst ve sağ-alt bölgelerde yoğunluk kazandığı dikkat çekmektedir. Ayrıca serilerin dağılımının dikkate alınmasıyla elde edilmiş olan regresyon doğrusunun negatif eğimli olduğu görülmektedir. Bu durum enflasyon ve işsizlik oranları arasında negatif ilişki olduğunu iddia eden Phillips hipoteziyle örtüşmektedir. INF ve UNE serilerinin durağanlıklarını sınamak amacıyla uygulanan birim kök testlerinin sonuçları Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2: FADF ve ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Seriler	k*	Min KKT	FADF	ADF	F istatistiği
INF	1	400.2334	-2.709140		14.31179
DINF	2	108.6097	-8.339199	-8.063944	0.572729
UNE	2	90.77960	-3.210883		125.2293
DUNE	2	7.772116	-4.089134		9.857290

Not: FADF testi uygulanırken serilerin yapısı gereği "sabitli" seçeneği tercih edilmiştir. Test istatistiklerinin belirlenmesinde Akaike bilgi kriteri kullanılmıştır. Kritik değerler %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde sırasıyla k=1 için -4.43, -3.85 ve -3.52, k=2 için -3.95, -3.28 ve -2.91 şeklindedir. F testi için kritik değerler 4.133, 4.929 ve 6.730 olarak belirlenmiştir.

Tablo 2'de görüldüğü üzere INF ve UNE serilerine seviyelerinde FADF birim kök testi uygulanmış, serilerin durağan olmadıkları tespit edilmiştir. Aynı düzeyde durağan olup olmadıklarını tespit etmek amacıyla serilerin farkları alınarak tekrar FADF birim kök testi uygulanmış, DINF ve DUNE serilerinin durağan oldukları anlaşılmıştır. Trigonometrik terimlerin anlamlılığını sınamak amacıyla kullanılan F istatistiği değerlerine bakıldığında DUNE serisinin trigonometrik terimlerinin anlamlı, DINF serisinin trigonometrik terimlerinin ise anlamsız olduğu görülmektedir. Bu nedenle DINF serisine ADF birim kök testi uygulanmış ve serinin durağan olduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla INF ve UNE serilerinin seviyelerinde durağan olmadıkları, farkları alındığında durağan hale gelen bir yapıda oldukları tespit edilmiştir. Şekil 3'te yer alan grafikler incelendiğinde Fourier fonksiyonlarının genel olarak serilerle uyumlu olduğu ve uzun dönemli salınımları oldukça başarılı bir şekilde yakaladığı görülmektedir.

Şekil 3: Seriler ve Fourier Fonksiyonları

INF ve UNE serileri arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığını araştırmak için uygulanan FADL eşbütünlüme testinin sonuçları Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3: FADL Eşbütünlüme Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	k^*	Bağımlı Değişmenin Gecikmesi	Bağımsız Değişkenin Gecikmesi	Min AIC	FADL Eşbütünlüme Test İstatistiği
INF	UNE	1	2	3	2.511276	-4.299342
UNE	INF	2	2	3	-0.172691	-3.251743

Not: FADL eşbütünlüme testi için kritik değerler değerler %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde sırasıyla $k=1$ için -4.73, -4.09 ve -3.76, $k=2$ için -4.44, -3.75 ve -3.37 şeklindedir.

Tablo 3'te FADL eşbütünlüme testinin sonuçları yer almaktadır. Buna göre INF serisinin bağımlı değişken olduğu modelde FADL eşbütünlüme test istatistiği %5 anlamlılık düzeyindeki kritik değerden yüksek bulunmuştur. Dolayısıyla eşbütünlüme olmadığını ifade eden sıfır hipotezi reddedilmekte ve seriler arasında uzun dönemli ilişki olduğu kabul edilmektedir. Diğer taraftan, UNE serisinin bağımlı değişken olduğu modelde

FADL eşbütünleşme test istatistiği kritik değerlerden düşük bulunmuştur. Bu nedenle eşbütünleşme olmadığını ifade eden sıfır hipotezi reddedilememekte ve seriler arasında uzun dönemli ilişki olmadığı kabul edilmektedir. FADL eşbütünleşme testinin sonuçlarına göre, uzun dönemde UNE'den INF'e doğru tek yönlü ilişki bulunmaktadır. Çalışmanın bu aşamasında Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi (DOLS) kullanılarak uzun dönemli katsayılar tahmin edilmektedir. Tahmin sonuçları Tablo 4'te görülmektedir.

Tablo 4: Uzun Dönemli Katsayıların Tahmini

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Katsayı	Standart Hata	t istatistiği	Olasılık Değeri
INF	UNE	-0.233	0.117918	-1.978	0.049
	Sabit Terim	10.795	1.146960	9.412	0.000
UNE	INF	-0.105	0.067712	-1.555	0.122
	Sabit Terim	10.742	0.609074	17.637	0.000

Not: Uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinde Akaike bilgi kriteri kullanılmış ve maksimum gecikme uzunluğu 3 olarak belirlenmiştir. Kovaryans tahmininde White yöntemi kullanılmıştır.

Tablo 4'te yer alan DOLS sonuçlarına göre, INF serisinin bağımlı değişken olduğu modelde UNE değişkeninin katsayısının %5 düzeyinde anlamlı olduğu; UNE serisinin bağımlı değişken olduğu modelde INF değişkeninin katsayısının anlamsız olduğu görülmektedir. DOLS sonuçları, FADL eşbütünleşme testinin sonuçlarını desteklemektedir. Buna göre, işsizlik oranında meydana gelen 1 birimlik artış uzun dönemde enflasyon oranında yaklaşık olarak 0.23 birimlik azalmaya sebep olmaktadır. Elde edilen sonuçlar, Türkiye'de uzun dönemde enflasyon oranının işsizlik oranını etkilemediğini, işsizlik oranının enflasyon oranını negatif yönde etkilediğini göstermektedir.

6. SONUÇ

Enflasyon ve işsizlik oranları ülkelerin temel makroekonomik göstergeleri arasında yer almaktadır. Yüksek enflasyon ve işsizlik oranlarının toplumsal refah üzerindeki olumsuz etkilerinden dolayı enflasyonu ve işsizliği azaltıcı politikalar her zaman dikkat çekmektedir. Gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde bu göstergelerin daha yüksek seviyelerde olduğu gözlemlenmektedir. Dolayısıyla bu ülkelerde enflasyon ve işsizlik oranlarını düşürmek, gelişmiş ülkelerde ise bu oranların yükselmesini engellemek, para ve maliye politikalarının en önemli hedefleri olarak görülmektedir. Enflasyon ve işsizlik oranları arasındaki ilişki genellikle Phillips eğrisi çerçevesinde ele alınmaktadır. Phillips eğrisine göre bu değişkenler arasında ters yönlü ilişki bulunmakta, değişkenlerden biri azaldığında diğeri artmaktadır.

Çalışmada Türkiye'de 2006-2017 yılları arasında enflasyon ve işsizlik oranları arasındaki uzun dönemli ilişki incelenmiştir. Bu amaçla değişkenlerin durağanlıkları Fourier birim kök testi kullanılarak analiz edilmiş ve değişkenlerin seviyelerinde durağan olmadıkları, birinci farkı alındığında durağan hale geldikleri tespit edilmiştir. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi incelemek amacıyla Fourier eşbütünleşme testi uygulanmış ve uzun dönemde işsizliğin enflasyonu etkilediği, enflasyonun işsizliği etkilemediği bulunmuştur. Uzun dönemli katsayıları tahmin etmek için kullanılan dinamik en küçük kareler yöntemine göre; işsizlik oranında meydana gelen 1 birimlik artış uzun dönemde enflasyon oranında yaklaşık olarak 0.23 birimlik azalmaya neden olmaktadır. Elde edilen sonuçlar Türkiye'de 2006-2017 yılları arasında Phillips eğrisinin geçerli olduğunu göstermektedir. Türkiye'de Phillips eğrisi analizi üzerine yapılan çalışmalarda daha önce Fourier yaklaşımının kullanılmaması bu çalışmayı özgün kılmaktadır.

Bu çalışma, Türkiye'de enflasyon oranının işsizlik oranı üzerinde herhangi bir etkisi olmadığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. İşsizlik oranının artmasına neden olmadığı dikkate alınarak, fiyat istikrarını sağlamaya yönelik politikalara öncelik verilmesi büyük önem taşımaktadır. Diğer taraftan, işsizlik oranını azaltmaya yönelik politikalar uygulanırken, bunun enflasyon üzerindeki etkilerinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Nominal ücretlerdeki artışın enflasyon oranını aşmayacak şekilde ayarlanmasının, işsizlik oranının azalmasında etkili olacağı düşünülmektedir. İşsizlik oranında meydana gelecek olan azalmanın toplam arz üzerinde yaratacağı olumlu etki ve reel ücretlerdeki baskının toplam talep üzerinde oluşturacağı daraltıcı etki, enflasyon oranındaki artışın oldukça sınırlı kalmasını sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Agenor, P. R. ve Bayraktar, N. (2003). "Contractic Models of the Phillips Curve: Empirical Estimates for Middle-Income Countries", *The World Bank Policy Research Working Papers*, 3139, 1-29.
- Akkuş, G. E. (2012). "Phillips Eğrisi: Enflasyon-İşsizlik Değiş-Tokuşu: Teorik Bir İnceleme", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 62/2, 99-151.
- Alisa, M. (2015). "The Relationship between Inflation and Unemployment: A Theoretical Discussion about the Philips Curve", *Journal of International Business and Economics*, 3/2, 89-97.
- Alper, F. Ö. (2017). "Enflasyon ve İşsizlik Arasındaki İlişki: Türkiye için ARDL Sınır Testi Yaklaşımı", *Uluslararası Ticaret ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 1/2, 71-80.
- Al-Zeaud, H. A. (2014). "The Trade-Off between Unemployment and Inflation Evidence from Causality Test for Jordan", *International Journal of Humanities and Social Science*, 4/4, 103-111.
- Arabacı, Ö. ve Eryiğit, K. Y. (2012). "A Thresold Regression Estimation of Phillips Curve: Turkey Case", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7, 29-47.
- Arı, A., Yılmaz, A., Cergibozan, R. ve Özcan, Y. (2013). "The Inflation Dynamics of the Turkish Economy in 1990-2011 Period", *Marmara University the Journal of Financial Researches and Studies*, 5/9, 1-16.
- Banerjee, P., Arcabic, V. ve Lee, H. (2017). "Fourier ADL Cointegration Test to Approximate Smooth Breaks with New Evidence from Crude Oil Market", *Economic Modelling*, 67/C, 114-124.
- Bayrak, M. ve Kanca, O. (2013). "Türkiye'de Phillips Eğrisi Üzerine Bir Uygulama", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Aralık 2013, 8/3, 97-115.
- Becker, R., Enders, W. ve Lee, J. (2006). "A Stationairy Test in the Presence of an Unknown Number of Smooth Breaks", *Journal of Time Series Analysis*, 27/3, 381-409.
- Benati, L. (2015). "The Long-Run Phillips Curve: A structural VAR Investigation", *Journal of Monetary Economics*, 76, 15-28.
- Bhattacharai, T. (2016). "Unemployment–inflation trade-offs in OECD countries", *Economic Modelling*, 58, 93-103.
- Buba, S. ve Aljadi, S. M. I. (2017). "Inflation and Unemployment in Nigeria: An ARDL Approach", *World Journal of Economic and Finance*, 3/2, 69-74.
- Büyükkakın, T. (2008). "Phillips Eğrisi: Yarım Yüzyıldır Bitmeyen Tartışma", İ. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 39, 133-159.
- Cantor, D. ve Land, K. C. (2001). "Unemployment and Crime Rate Fluctuations: A Comment on Greenberg", *Journal of Quantitative Criminology*, 17/4, 329-342.
- Christopoulos, D. ve Leon-Ledesma, M. (2010). "Smooth Breaks and Non-linear Mean Reversion: Post-Bretton Woods Real Exchange Rates", *Journal of International Money and Finance*, 29/6, 1076-1093.
- Christopoulos, D. ve Leon-Ledesma, M. (2011). "International Output Convergence, Breaks, and Asymmetric Adjustment", *Studies in Nonlinear Dynamics and Econometrics*, 15/3, 67-97.
- Çatık, A. N., Martin, C. ve Önder, A. Ö. (2011). "Relative price variability and the Phillips Curve: Evidence from Turkey", *Journal of Economic Studies*, 38/5, 546-561.
- Çetinkaya, A. A. ve Yavuz, D. (2002). "Calculation of Output-Inflation Sacrifice Ratio: The Case of Turkey", *The Central Bank of the Republic of Turkey Research Department Working Paper*, 11, 1-19.
- Destek, M. A. ve Okumuş, İ. (2016). "Satın Alma Gücü Paritesi Hipotezi Geçerliliğinin Fourier Birim Kök Testleri ile İncelenmesi: OECD Ülkeleri Örneği", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 15/1, 73-87.
- Dickey, D. A. ve Fuller W. A. (1981). "Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series With a Unit Root", *Journal of the American Statistical Association*, 74/366, 427-431.
- Domac, İ. (2003). "Explaining and Forecasting Inflation in Turkey", Research and Monetary Policy Department Working Papers, *Central Bank of the Republic of Turkey*, 0306, 1-41.
- Dritsaki, C. ve Dritsaki, M. (2012). "Inflation, Unemployment and the NAIRU in Greece", *Procedia Economics and Finance*, 1, 118-127.

- Dua, P. ve Gaur, U. (2010). "Determination of Inflation in an Open Economy Phillips Curve Framework: The Case of Developed and Developing Asian Countries", *Macroeconomics and Finance in Emerging Market Economies*, 3/1, 33-51.
- Elliot, B. (2015). "The Relationship between Inflation and Unemployment in Ghana: Analysis of the Philips Curve", *African Journal of Economic Review*, 3/2, 117-124.
- Enders, W. ve Lee, J. (2012). "The Flexible Fourier Form and Dickey–Fuller Type Unit Root Tests", *Economics Letters*, 117/1, 196-199.
- Engle, R. F. ve Granger, C. W. J. (1987). "Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing", *Econometrica*, 55/2, 251-276.
- Erdal, G., Doğan, H. G. ve Karakaş, G. (2015). "The Analysis of The Relationship Between Unemployment And Inflation In Turkey By Var Model", *Journal of New Results in Science*, 4/8, 22-29.
- Ewing, B. T. ve Seyfried, W. L. (2003). "Modeling The Philips Curve: A Time-Varying Volatility Approach", *Applied Econometrics and International Development*, 3/2, 7-24.
- Firuzan, E. ve Çoban, B. (2016). "Comparison of Cointegration Tests for Near Integrated Time Series Data with Structural Break", *Alphanumeric Journal*, 4/1, 35-44.
- Friedman, F. (1968). "The Role of Monetary Policy", *The American Economic Review*, 58/1, 1-17.
- Friedman, F. (1977). "Inflation and Unemployment", *Journal of Political Economy*, 85/3, 451-472.
- Furuoka, F. (2007). "Does the Phillips Curve Really Exist? New Empirical Evidence from Malaysia", *Economics Bulletin*, 5/16, 1-14.
- Gazel, S. (2018). "Değerli Metaller ve Makroekonomik Değişkenler: Türkiye İçin Bir Fourier Eşbütünleşme Testi Uygulaması", *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25/2, 527-542.
- Gregory, A. W. ve Hansen, B. H. (1996). "Residual-Based Tests for Cointegration in Models with Regime Shifts", *Journal of Econometrics*, 70/1, 99-126.
- Hatemi-J, A. (2008). "Tests for Cointegration with Two Unknown Regime Shifts with An Application to Financial Market Integration", *Empirical Economics*, 35/3, 497-505.
- Hasanov, M., Araç, A. ve Telatar, F. (2010). "Nonlinearity and structural stability in the Phillips curve: Evidence from Turkey", *Economic Modelling*, 27, 1103-1115.
- Hepsağ, A. (2009). "Türkiye’de Enflasyon ile İşsizlik Arasındaki İlişkinin Analizi: Sınır Testi Yaklaşımı" *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 59/1, 169-190.
- Herman, E. (2010). "Inflation And Unemployment In The Romanian Economy", *Annals of the University of Petrosani, Economics*, 10/2, 157-170.
- Johansen, S. (1988). "Statistical analysis of cointegration vectors", *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12/2-3, 231-254.
- Johansen, S., Mosconi, R. ve Nielsen, B. (2000). "Cointegration Analysis in the Presence of Structural Breaks in the Deterministic Trend", *Econometrics Journal*, 3/2, 216-249.
- Karanassou, M., Sala, H. ve Snower, D. J. (2006). "Phillips Curves and Unemployment Dynamics: A Critique and a Holistic Perspective", *IZA Discussion Papers*, 2265, 1-41.
- Kuştepelı, Y. (2005). "A comprehensive Short-run Analysis of a (Possible) Turkish Phillips Curve", *Applied Economics*, 37/5, 581-591.
- Lee, J. ve Strazicich, M. C. (2003). "Minimum Lagrange Multiplier Unit Root Test with Two Structural Breaks", *The Review of Economics and Statistics*, 85/4, 1082-1089.
- Lucas, R. E. (1973). "Some International Evidence on Output-Inflation Tradeoffs", *The American Economic Review*, 63/3, 326-334.
- Lumsdaine, R. L. ve Papell, D. H. (1997). "Multiple Trend Breaks and the Unit Root Hypothesis", *The Review of Economics and Statistics*, 79/2, 212- 218.

- Maden, S. I., Baykul, A. ve Akgün, E. (2018). "Türkiye'de 1980 Sonrası Enflasyon ve İşsizlik Arasındaki İlişkinin Zaman Serileri ile Analizi", *Kesit Akademi Dergisi*, 13, 53-63.
- Mazumder, S. (2011). "The stability of the Phillips curve in India: Does the Lucas critique apply?", *Journal of Asian Economics*, 22/6, 528-539.
- Omay, T. (2015). "Fractional Frequency Flexible Fourier Form to Approximate Smooth Breaks in Unit Root Testing", *Economics Letters*, 134/C, 123-126.
- Öğünç, F. ve Ece, D. (2004). "Measurement of Potential Output for Turkey: Unobserved Components Model", <http://content.csbs.utah.edu/~ehrbare/erc2002/pdf/P233.pdf>. (19.04.2019).
- Öğünç, F. (2006). *Estimating the Neutral Real Interest Rate for Turkey by Using an Unobserved Components Model*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Önder, A. Ö. (2004). "Forecasting Inflation in Emerging Markets by Using the Phillips Curve and Alternative Time Series Models", *Emerging Markets Finance and Trade*, 40/2, 71-82.
- Perron, P. (1989). "The Great Crash, The Oil Price Shock, and The Unit Root Hypothesis", *Econometrica*, 57/6, 1361-1401.
- Petek, A. ve Aysu, Y. (2017). "Phillips Eğrisi: Türkiye Örneği (1980-2015)", *Journal of Current Researches on Business and Economics*, 7/1, 53-64.
- Phelps, E. S. (1967). "Phillips Curves, Expectations of Inflation and Optimal Unemployment over Time", *Economica New Series*, 34/135, 254-281.
- Phillips, A. W. (1958). "The Relation between Unemployment and the Rate of Change of Money Wage Rates in the United Kingdom, 1861-1957", *Economica New Series*, 25/100, 283-299.
- Phillips, P. C. B. ve Perron, P. (1988). "Testing for a Unit Root in Time Series Regression", *Biometrika*, 75/2, 335-346.
- Tabar, Ç. ve Kırışkan Çetin, I. (2016). "Türkiye Ekonomisi Özelinde Phillips Eğrisi Analizi", *Journal of Life Economics*, 3/4, 79-100.
- Touny, M. A. (2013). "Investigate the Long-Run Trade-Off between Inflation and Unemployment in Egypt", *International Journal of Economics and Finance*, 5/7, 115-125.
- Samuelson, P. A. ve Solow, R. M. (1960). "Analytical Aspects of Anti-Inflation Policy", *The American Economic Review*, 50/2, 177-194.
- Sarıkaya, Ç., Öğünç, F., Ece, D., Kara, H. ve Özlale, Ö. (2005). "Estimating output gap for the Turkish economy", *Research Department Working Paper*, 05/03, Central Bank of Turkey.
- Satti, A. H., Malik, W. S. ve Saghir, G. (2007). "New Keynesian Phillips Curve for Pakistan", *The Pakistan Development Review*, 46/4, 395-404.
- Selim, S. ve Ayvaz Güven, E. T. (2014). "Türkiye'de Enflasyon, Döviz Kuru ve İşsizlik Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi", *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10/1, 127-145.
- Silvestre, J. L. C. ve Sanso, A. (2006). "Testing the Null of Cointegration with Structural Breaks", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 68/5, 623-646.
- Şentürk, M. ve Akbaş, Y. E. (2014). "İşsizlik-Enflasyon ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Karşılıklı İlişkinin Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği", *Journal of Yaşar University*, 9/34, 5820-5832.
- Uysal, D. ve Erdoğan, S. (2003). "Enflasyon ve İşsizlik Oranı Arasındaki İlişki ve Türkiye Örneği (1980-2002)", *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6, 35-47.
- Vermeulen, J. C. (2017). "Inflation and Unemployment in South Africa: Is the Phillips Curve Still Dead?", *Southern African Business Review*, 21/1, 20-54.
- Welch, H. (2007). "Macroeconomics and Life Satisfaction: Revisiting the 'Misery Index'", *Journal of Applied Economics*, 10/2, 237-251.
- Wulandari, D., Utomo, S. H., Narmaditya, B. S. ve Kamaludin, M. (2019), "Nexus between Inflation and Unemployment: Evidence from Indonesia", *Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 6/2, 269-275.

- Yılcı, V. (2017). "Petrol Fiyatları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Fourier Yaklaşımı", *Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 27/2, 51-67.
- Yılcı, V. ve Aydın, M. (2016). "Enflasyon ile İşsizlik Arasındaki İlişkinin Varlığının Sınanması", *International Congress on European Unions Relations, Economics, Finance and Econometrics (EUREFE'16) Bildiri Kitabı*, 1454-1464.
- Yılcı, V. ve Eriş, Z. A. (2013). "Purchasing Power Parity in African Countries: Further Evidence from Fourier Unit Root Tests Based on Linear and Nonlinear Models", *South African Journal of Economics*, 81/1, 20-34.
- Zivot, E. ve Andrews, D. (1992). "Further Evidence on the Great Crash, the Oil-Price Shock, and the Unit-Root Hypothesis", *Journal of Business and Economic Statistics*, 10/3, 251-270.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:29.01.2020 ✓Accepted/Kabul:09.03.2020

DOI:10.30794/pausbed.681975

Araştırma Makalesi/ Research Article

Yıldırım, N. (2020). "V. A. Sollogub'un "Tarantas" Adlı Eserinin Işığında 1840'lı Yılların Rusya'sına Bir Bakış" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 38, Denizli, s. 193-200.

V. A. SOLLOGUB'UN "TARANTAS" ADLI ESERİNİN IŞIĞINDA 1840'LI YILLARIN RUSYA'SINA BİR BAKIŞ*

Nejla YILDIRIM**

Özet

Rusya'nın gelişme yollarının belirlenmesi konusunda 1840'lı yıllar Rus düşünce tarihinde ideolojik tartışmaların yaşandığı bir dönem olmuştur. Söz konusu dönemde, Rusya'nın Batı'nın izlediği yolu izlemesi gerektiğini savunan Batıcılar ile Ortodoksluğa ve eski Rus köylü birliği düzenine geri dönülmesi gerektiğini savunan Slavcılar arasında tartışmalar yaşanmıştır. İdeolojik tartışmaların yaşandığı 1840'lı yıllar, aynı zamanda Doğalcı Okulun da Rus edebiyatına damgasını vurduğu yıllar olmuştur. Romantizmden gerçekçiliğe geçiş döneminde kurulan okulun kurucusu Nikolay Vasilyeviç Gogol (1809-1852), kuramcısı ise Vissarion Grigoryeviç Belinski (1811-1848) olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı da Doğalcı Okul yazarlarından biri olan Vladimir Aleksandroviç Sollogub'un (1813-1882) "Tarantas" (Tarantas) adlı eserinin ışığında 1840'lı yılların Rusya'sında yaşanan ideolojik tartışmaları, sosyal, ekonomik ve ahlaksal koşulları ele almaktır. Söz konusu eserin incelenmesinde ise sosyo-tarihsel yöntem kullanılmıştır. Bu çalışma sonunda da Sollogub'un "Tarantas" ının 1840'lı yılların Rusya'sında yaşanan ideolojik tartışmalara, sosyal, ekonomik ve ahlaksal koşullara ışık tuttuğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: 19. Yüzyıl Rus Edebiyatı, Vladimir Aleksandroviç Sollogub, Tarantas, Slavcılık, Batıcılık.

A LOOK AT RUSSIA IN THE 1840S IN THE LIGHT OF V. A. SOLLOGUB'S "TARANTAS"

Abstract

The 1840s was a period which ideological debates took place in the history of Russian thought on the determination of the development paths of Russia. In the mentioned period, there were debates between Westernists who advocated that Russia should follow the way of the West and Slavs who advocated the return to Orthodox and old Russian peasant organization. The 1840s, in which ideological debates took place, was also a period when the Natural School marked the Russian literature. The Natural School was founded in transition period from romanticism to realism, and Nikolai Vasilyevich Gogol (1809-1852) was considered to be the founder of the Natural School, and Vissarion Grigoryevich Belinsky (1811-1848) was considered to be the theorist of the Natural School. In this context, the aim of this study is to examine ideological debates, social, economical and moral conditions of Russia in the 1840s in the light of Vladimir Alexandrovich Sollogub's (1813-1882) "Tarantas" (Tarantas), who was one of the writers of the Natural School. In the examination of the mentioned work, socio-historical method was used. At the end of this study, it comes to the conclusion that Sollogub's "Tarantas" shed light on ideological debates, social, economical and moral conditions of Russia in the 1840s.

Keywords: 19th Century Russian Literature, Vladimir Alexandrovich Sollogub, Tarantas, Slavism, Westernism

* Bu çalışma, 25-27 Ekim 2018 tarihlerinde Yıldız Teknik Üniversitesi ev sahipliğinde düzenlenen V. Uluslararası Filoloji Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan bildirinin genişletilerek makaleye dönüştürülmüş halidir.

** Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, İSTANBUL.
e-posta:yildirim-nejla@hotmail.com, (orcid.org/0000-0001-7582-3528)

GİRİŞ

19. yüzyıl, Rus edebiyatının “altın çağı” olarak adlandırılır. Siyasi ve felsefi düşüncelere, otokrasiye, sıkı sansüre rağmen gelişen Rus edebiyatı hem dünya çapında bir edebiyat olmayı başarır hem de Rusya’nın içinde bulunduğu siyasi, toplumsal, ekonomik ve ahlaksal sorunlarına kayıtsız kalmaz. Edebiyat alanında yaşanan gelişmelerin yanı sıra Rusya’da sanat, bilim ve eğitim alanlarında da gelişmeler yaşanmaya devam eder. Söz konusu alanlarda yaşanan gelişmelere rağmen 19. yüzyıl Rusya’sında siyasi ve ekonomik sorunların da devam ettiği görülür. I. Petro (1682-1725) ve II. Katerina’nın (1762-1796) yönetimleri sırasında Rusya’nın ilerlemesini sağlayan mutlakiyetçi yönetim (Olçay, 2003: 9) ve 16. yüzyılda Çar Boris Godunov’un (1598-1605) yönetimi sırasında Rusya’da kesin bir şekilde yerleşen toprak köleliği sistemi Rusya’nın gelişmesini engelleyen iki önemli etken olarak ön plana çıkar. Fransız Devrimi’nin düşüncelerinden etkilenen soylu subay ve aydınlar baskıcı Çar yönetimine ve toprak köleliği sistemine karşı olup, Çar’ın yetkilerinin bir anayasayla sınırlandırılmasını ve toprak köleliği sisteminin kaldırılmasını ister. Bu düşünceyle hareket eden bir grup Rus subay ve aydın da 14 Aralık 1825 yılında tahta çıkan Çar I. Nikolay’ın (1825-1855) taç giyme töreninde isyan başlatır. Aralıkçılar Ayaklanması (Vostaniye Dekabristov) olarak adlandırılan bu hareket, I. Nikolay tarafından askeri kuvvetle bastırılır. Aralıkçılar Ayaklanması’na katılanlar tutuklanır. Tutuklanılardan bazıları idam edilir, bazıları ise Sibiryaya ve Kafkasyaya sürgüne gönderilir.

Başarısızlıkla sonuçlanan Aralıkçılar Ayaklanması’ndan sonra baskıcı bir yönetim uygulayan I. Nikolay, Rusya’yı bir polis devletine dönüştürür. Mutlakiyetçi yönetimini korumak ve sağlamlaştırmak amacıyla da gizli bir devlet kuruluşu olan, siyasi muhaliflerin ve gizli cemiyetlerin izini süren 3. Şube’yi kurar. I. Nikolay’ın mutlakiyetçi yönetimini korumak ve sağlamlaştırmak amacıyla 3. Şube’nin yanı sıra 1832 yılında Sergey Semyonoviç Uvarov (1786-1855) tarafından Ortodoksluk, otokrasi ve halkçılık ilkelerinden oluşan Resmi Halkçılık Kuramı (Teoriya Ofitsialnoy Narodnosti) yaratılır. Söz konusu ilkelerin ön plana çıkartılmasıyla Çar, hem vatanseverliğin pekiştirilmesini hem de Rus tarihçi Yevgeni Vladimiroviç Pçelov’un “Rusya’nın Hükümdarları” (Monarhi Rossii) adlı eserinde de belirttiği üzere Fransız Devrimi’nin ve Avrupa’da yayılmaya başlayan milliyetçilik hareketlerinin önüne geçmeyi planlar (Pçelov, 2003: 492).

Rusya’nın kurtuluşu için öne sürülen Resmi Halkçılık Kuramı’nı Rus aydınları kabul etmez çünkü onlar için Rusya’nın geleceği ve ülkenin gelişme yollarının belirlenmesi konuları hayati bir önem taşır. 1840’lı yıllarda da Rus aydınlarının konuya yaklaşımlarında iki farklı görüş ortaya çıkar. İlki Rusya’nın Batı’nın izlediği yolu takip etmesi gerektiğine inanan ve öncüleri arasında Vissarion Grigoryeviç Belinski (1811-1848), Aleksandr İvanoviç Hertsen (1812-1870), Konstantin Dmitriyeviç Kavelin (1818-1885) gibi isimlerin bulunduğu Batıcılar, ikincisi ise Rusya’nın I. Petro dönemi öncesi özgün ahlaki ve dini ilkelerini izlemesi gerektiğine inanan ve öncüleri arasında Konstantin Sergeyeviç Aksakov (1817-1860), İvan Vasilyeviç Kireyevski (1806-1856), Aleksey Stepanoviç Homyakov (1804-1860) gibi isimlerin yer aldığı Slavcılardır. Rejime karşı duyulan memnuniyetsizlik ise iki yönelişin de birleştiği tek noktadır (Olçay, 2003: 24).

İdeolojik tartışmaların yaşandığı 1840’lı yıllar, aynı zamanda Doğalcı Okulun da Rus edebiyatında en etkili olduğu yıllardır. Romantizmden gerçekçiliğe geçiş döneminde kurulan Doğalcı Okulun kurucusu Nikolay Vasilyeviç Gogol (1809-1852), kuramcısı ise Belinski olarak kabul edilir. Fyodor Mihayloviç Dostoyevski (1821-1881), Hertsen, Dmitri Vasilyeviç Grigoroviç (1822-1899), İvan İvanoviç Panayev (1812-1862), Aleksandr Vasilyeviç Drujinin (1824-1864), Vladimir Aleksandroviç Sollogub (1813-1882) gibi dönemin önde gelen yazarları “Çağdaş” (Sovremennik) ve “Anavatan Notları” (Oteçestvenniye Zapiski) adlı dergilerin çatısı altında toplanırlar. Eserlerinde de dönemin sosyal şartları altında ezilen insanlarını, zanaatkarlarını, taşra yaşamını ve toplumsal çelişkileri içinde barındıran Sankt Peterburg kentini ele alırlar.

1. VLADİMİR ALEKSANDROVİÇ SOLLOGUB’UN YAŞAMI, ESERLERİ VE “TARANTAS”

1813 yılında Sankt Peterburg’da dünyaya gelen Vladimir Sollogub’un büyükbabası II. Katerina döneminde Rusya’ya yerleşen Polonyalı aristokrat bir aileden gelir. Yazarın babası Aleksandr İvanoviç Sollogub Sankt Peterburg sosyete çevresinde büyük bir şöhrete sahiptir. Annesi Sofya İvanovna ise Çar I. Aleksandr ve Rus şair ve yazar Aleksandr Sergeyeviç Puşkin (1799-1837) ile arkadaştır.

İlk eğitimini evde alan Sollogub, Puşkin, İvan Aleksandroviç Krılov (1769-1844), Karl Pavloviç Bryullov (1799-

1852) gibi edebiyat ve sanat dünyasının önemli isimleri ile tanışır. Sosyete çevresini çok iyi tanıyan yazar, eserlerinde bu çevreyi ele alır. Sollogub, üniversiteden mezun olduktan sonra da Dışişleri Bakanlığı'nda çalışmaya başlar fakat kısa bir süre sonra mesleğini bırakarak edebiyata yönelir. İlk öyküleri "Üç Damat" (Tri Jeniha) ve "İki Öğrenci" (Dva Studenta) 1837 yılında "Çağdaş" dergisinde yayımlanır. 1839 yılında yayımlanan "İki Galoşun Hikâyesi" (İstoriya Dvuh Kaloş) adlı öyküsüyle eleştirmenlerin dikkatini çeker. 1840'lı yıllarda da toplumsal içerikli öyküler yazmaya başlayan yazarın yazmış olduğu öyküler arasında "Büyük Işık" (Bolşoy Svet, 1840), "Ayl" (Medved, 1841), "Aslan" (Lev, 1841), "Balo" (Bal, 1845) gibi öyküler yer alır. Yazarın toplumsal karakter içeren diğer öyküleri arasında ise "Seryoja" (Seryoja, 1838), "Eczacının Karısı" (Aptekarşa, 1841), "Tipi" (Metel, 1849), "Yaşlı Kadın" (Staruşka, 1850) bulunur (Cornwell, 1988: 62).

Sollogub'un en iyi bilinen eseri "Tarantas" ın (Tarantas) ilk yedi bölümü 1840 yılında, tamamı ise 1845 yılında yayımlanır. Farklı türlerde eserler kaleme alan Sollogub, önce uzun öyküler yazar. 1850'lilerde bu türü terk ederek anlatı şiire, tarihe ve tiyatroya yönelir. 1856 yılında yazar saray tarihçisi unvanını alır. İki yıl sonra ise Avrupa tiyatrosu konusunda eğitim alması için Avrupa'ya gönderilir. Yaşamının sonlarına doğru nükteli ve bilgilendirici anı yazıları kaleme alan Sollogub, 1882 yılında Hamburg'da hayata gözlerini yumar (Cornwell, 1988: 61).

Çalışmamızın konusunu oluşturan, Rusya'nın kendisini anlatan, Slavcılık (Slavyanofilstvo) ve Batıcılık (Zapadniçestvo) akımları çerçevesinde şekillenen, günümüz okuru tarafından çok fazla bilinmeyen Sollogub'un "Tarantas" adlı eseri ise 19. yüzyıl Rusya'sında çok büyük ses getirir. Dönemin edebiyat eleştirmenlerinden Belinski de eserle ilgili 6 Şubat 1846 yılında Hertsen'e şu satırları yazar: "*Rusya'da sadece üç kitap bu kadar korkutucuydu: Ölü Canlar, Tarantas ve Peterburg Derlemesi.*" (Nemzer, 1982: 1).

Söz konusu eserin ilk yedi bölümü 1840 yılının Ekim ayında "Anayurt Notları" nda yayımlanmadan önce ise edebiyat çevrelerinde tartışmalara yol açar. Rus şair Pyotr Andreyeviç Vyazemski (1792-1878) 13 Şubat 1840 yılında akrabalarına eserle ilgili şu satırları yazar: "*Grigori Gagarin ile birlikte Rusya'yı dolaşan Sollogub, yolculuk izlenimlerini "Tarantas" adı altında basmaya hazırlanıyor. Henüz görmedim fakat Gagarin'in kitap illüstrasyonlarının oldukça çarpıcı olduğu söyleniyor.*" (Nemzer, 1982: 4).

1843 yılının sonbaharı ve 1844 yılının kışında Fransa'nın Nice kentinde bulunan Sollogub, orada Gogol ile karşılaşır. Gogol, "Ölü Canlar"ın (Myortviye Duşi) yeni basımının etkisi altında olduğundan Sollogub "Tarantas" ın el yazmalarını Gogol ile paylaşmaz. Daha sonraki yıllarda eseri okuyan Gogol'un eser ile ilgili düşünceleri de bilinmemektedir. Yazar, Sankt Peterburg'a döndükten sonra ise evleri başkentinde edebiyat merkezi haline gelir. Rus şair Vladimir Andreyeviç Jukovski (1783-1852) de kaleme aldığı eğlenceli mektubunda eserle ilgili şu değerlendirmeler de bulunur: "*Tekerleri biraz zarar görmesine rağmen "Tarantas" sansürden geçti. Gagarin'in resmettiği on dört resimle birlikte Sollogub, eserini baskıya verdi.*" (Gorskaya, <http://artpolitinfo.ru>).

31 Mart 1845 yılında "Kuzey Arısı" nda (Severnaya Pçela) yayımlanan eser ile ilgili yayımcı Faddey Venediktoviç Bulgarin de "Her Telden" (Vsyakaya Vsyaçi) dergisine eserle ilgili şu değerlendirmelerde bulunur: "*Bu ne bir öykü, ne de bir roman, öyküler ele gelebilecek her şey hakkında: Maddesellik, bilim kurgu, gerçek ve kurgu. Hikâye ise oldukça güzel...*" (Gorskaya, <http://artpolitinfo.ru>).

Türkan Olcay'ın "Rus Edebiyatında Doğalcı Okul" adlı eserinde de belirttiği üzere 19. yüzyıl edebiyatında yolculuk izlenimleri biçiminde eserler yazmak yaygın olduğundan Sollogub eserini bu tarzda kaleme alır. Bu anlatım tarzı Sollogub'a Rusya'nın panoramik bir tablosunu çizmesine yardımcı olur (Olcay, 2003: 140). Sovyet ve Rus edebiyat eleştirmeni Andrey Semyonoviç Nemzer de "Vladimir Sollogub ve Onun Esas Kitabı" (Vladimir Sollogub i Yego Glavnaya Kniga) adlı çalışmasında Sollogub'un eseri için, Rusya'yı dolaşmasının onu salon kültüründen uzaklaştırarak felsefi ve tarihi sorunlara yaklaştırdığına vurgu yapar (Nemzer, 1982: 4). Yolculuk izlenimleri biçiminde yazılan bu öykü yirmi bölümden oluşur ve öykünün kompozisyonu dönemin siyasi, toplumsal ve ahlaksal gerçeğine dayanır.

2. "TARANTAS" IN IŞIĞINDA 1840'LI YILLARIN RUSYA'SINA BİR BAKIŞ

Öykü, öykünün ana kahramanlarından biri olan Vasili İvanoviç'in okura tanıtılmasıyla başlar. Vasili İvanoviç, Kazan kentinden gelen ellili yaşlarda, kısa boylu, şişman, dar kafalı, cahil bir toprak sahibidir. Daha sonra da

öykünün diğer ana kahramanı olan İvan Vasilyeviç okura tanıtılır. İvan Vasilyeviç, Slavcıların görüşünü temsil eden, Avrupa'dan yeni dönen ve Avrupalılar gibi giyinen, Rus yaşamının ulusal özgünlüğünü bulmak isteyen bir kişidir.

Vasili İvanoviç ve İvan Vasilyeviç, Moskova'da Tverskaya caddesinde tesadüfen karşılaşırlar. İvan Vasilyeviç yurtdışından yeni döndüğü ve üzerinde çok fazla parası olmadığı için Vasili İvanoviç, İvan Vasilyeviç'i Kazan'a götürmeyi teklif eder ve genç adam bu teklifi kabul eder. Moskova'dan Kazan'a kadar sürecek bu yolculuk Vasili İvanoviç'in tarantası¹ ile gerçekleşir.

İvan Vasilyeviç, Avrupa'yı dolaştıktan, toplumun farklı sınıflarından gelen insanlarını gördükten ve onların konuşmalarını dinledikten sonra Rusya'nın birçok konuda ne kadar büyük ve güzel olduğunu keşfeder. Rus olmakla gurur duyar ve kalbinde Rusya'ya karşı sevgi beslemeye başlar. Rusya'ya döndükten sonra da Rusya'yı inceleme ve Rusya'nın özgünlüğünü ortaya çıkarma arzusu belirir. Vasili İvanoviç ile Moskova'dan Kazan'a (hemen hemen bütün Orta Rusya) kadar yapacağı yolculuğun ülkesini tanımak için iyi bir fırsat olacağını düşünür ve bu yolculuğu yolculuk izlenimleri adı altında kaleme almak ister. İvan Vasilyeviç, o dönemde yabancı ülkelerde yolculuk izlenimlerini kaleme alıp yayımlamanın yaygın olduğunu söyler. Diğer yandan da yabancı ülkelerde kaleme alınan yolculuk izlenimlerinin birbirinin tekrarı olduğu için herkes tarafından ezbere bilindiğini ve faydalı olmadığını dile getirir. Ülkesine faydalı olmak isteyen genç adam yolculuk izlenimlerinin gerçeklerle beslenirse herkes için faydalı olacağını düşünür. Bu bağlamda da yol boyunca göreceği faydalı olacak her şeyi not almaya karar verir.

İvan Vasilyeviç öykünün ilk bölümü "Karşılaşma" da (Vstreça) rütbeye önem veren, insana insan olduğu için değer vermeyen Rusya'yı eleştirir. İnsanları rütbesine göre değerlendirmenin kökeni ise herkesi hiyerarşik bir düzene sokmak isteyen I. Petro'nun 1722 yılında Danimarka'dakine benzer bir Rütbeler Tablosu ilan etmesine dayanır. 14 rütbeden oluşan tabloda hizmet eden kişiler ordu, sivil hizmet ve saray hizmeti olmak üzere üç gruba ayrılır. Rütbeler Tablosu'na göre 14. rütbe en düşük rütbeyi, 1. rütbe ise en yüksek rütbeyi temsil eder. Ve Rütbeler Tablosu 1917 yılına kadar modifikasyonlarla İmparatorluk Rusya'sının bürokrasisinde kullanılır (Riasanovsky ve Steinberg, 2016: 244). Bu bağlamda, Rusya'da rütbeye gereğinden fazla önem verildiği görülür. İnsan, insan olduğu için değil rütbesine göre değerlendirilir. İvan Vasilyeviç de öykünün bu bölümünde bu konuyu eleştirerek şu değerlendirmeler de bulunur: "...Burada sana sadece rütbeni sorarlar. Hükümet sekreteri olduğunu söylediğinde hiç kimse sana bakmak istemez..." (Sollogub, 1845: 8). Nitekim Vasili İvanoviç, genç adama rütbesini sorduğunda 12. rütbeden bir memur olduğu yanıtını alınca verdiği tepki şöyle olur: "...12. sınıf... Önemli bir şey değil..." (Sollogub, 1845: 11).

Öykünün dördüncü bölümü "Menzil" de (Stantsiya) de rütbeye verilen önem bir kez daha gözler önüne serilir. İvan Vasilyeviç ve Vasili İvanoviç atlarını değiştirmek için menzile² gelirler. Menzilci, at olmadığını söyleyerek müşterilerini bekletmesine rağmen danışman meclisinden gelen bir kişi atını değiştirerek menzilden ayrılır. Bu da bize o dönem Rusya'sında rütbenin ne kadar önemli olduğunu, insanlara rütbesine göre değer verildiğini bir kez daha gösterir.

Başta Gogol olmak üzere birçok Rus yazarın eserlerine konu olan görevini düzgün bir biçimde yapmayan ve rüşvet alan memurlar Rusya'nın kanayan yaralarından birini oluşturur. Sollogub da "Tarantas" da söz konusu memurları İvan Vasilyeviç aracılığıyla sert bir biçimde eleştirir. İvan Vasilyeviç, onlarda Rus olan hiçbir şeyin kalmadığını, onların Rus topraklarında yaşayan canavarlar olduğunu ve Rusya'yı yanlış yöne sürüklediğini söyler. Rus köylüsü hakkında çok az şey bilen bu memurlar, Rus köylüsünü de yabancı olarak görür. Slavcılık görüşünün bir parçası olarak Rus köylüsüne hayran olan genç adam öykünün üçüncü bölümü olan "Yol İzlenimlerinin Başı" nda (Naçalo Putyovih Vpeçatleniy) da şu soruyu sorar: "Rus köylüsünden daha güzel ne olabilir?" (Sollogub, 1845: 29).

Yine aynı bölümde, "Yol İzlenimlerinin Başı" nda İvan Vasilyeviç, ülkesine hiçbir faydası dokunmayan ve kendilerini mahveden soyluları da sert bir biçimde şu sözlerle eleştirir: "...Servetlerini ziyafetler, tiyatrolar, metresleri ve hayal edebileceğiniz bütün işe yaramaz şeyler için harcıyorlar. Eski isimlerimiz yok oluyor... Bir zamanlar zengin, misafirperver ve neşeli olan Rus soylusu, topraklarından ayrılıyor ve topraklarını fabrikalar kuran vurguncu tüccarlara veriyor..." (Sollogub, 1845: 33).

1 Dört tekerlekli uzun yol aracı.

2 Yolculukta dinlenmek amacıyla durulan yer.

Öykünün altıncı bölümü “Vilayet Merkezi” nde (Gubernskiy Gorod) de Sollogub, İvan Vasilyeviç’in okul arkadaşı Fedâ aracılığıyla Sankt Peterburg ve Moskova’daki yaşamı okura gösterir. Fedâ, hem Sankt Peterburg hem de Moskova’da insanların tembel olduklarını, partilerde zaman geçirdiklerini ve hiçbir şey yapmadan zaman öldürdüklerini belirtir. Fedâ’ya göre ne Sankt Peterburg ne de Moskova gerçek Rus yaşamını yansıtmaz. İnsanlar sahte bir yaşamın peşinde koşarak hayatlarına devam ederler. Ne insan ilişkilerine ne dostluğa ne de aileye gereken önemi verirler. Sankt Peterburg’daki evlerde de geçmiş ve aileyi hatırlatan herhangi bir iz yoktur. Söz konusu durumu ise Fedâ şu sözlerle ifade eder: “...Geçmişe ait izi hiçbir evde bulamazsın: Ne aileye ait bir eşyayı, ne de büyüklere saygının işaretini. – Her şey moda fikirlerin hoşnutluğuyla yok ediliyor” (Sollogub, 1845: 75).

Öykünün beşinci bölümü “Otel” de (Gostinitsa) İvan Vasilyeviç, Vladimir kentine ulaştıklarında yol izlenimlerini yazmaya başlayacağını düşünür. Böyle düşünmesinin nedeni ise Vladimir’in eski bir Rus kenti olması ve Rus ruhunu taşımasıdır. Genç adam Vladimir ile ilgili bu duygular içindeyken Vasili İvanoviç ile Doğu ve Batı medeniyetleri hakkında şu görüşleri paylaşır: “...Birçoğumuz Batı medeniyetinin kötülüğünden kurtulmak, Doğu medeniyetinin özgünlüğünü kurmak istiyoruz.” (Sollogub, 1845: 47).

İvan Vasilyeviç, öyküde Slavcılık düşüncesinin bir parçası olan ulus ruhunun benimsenmesi bağlamında ulusal kimlik konusuna da vurgu yapar. Rus edebiyatının Batı edebiyatının etkisinden kurtulması, ulusal Rus kimliğine ve Rus diline dönüşmesi gerektiğini, ulusal Rus kimliğini de Rus köylüsünde bulacağını şu sözlerle ifade eder:

“...Edebiyatımıza Fransız peruğu, Alman elbiseleri giydiriyor, onu soytarı elbiseleriyle sarıp sarmalıyoruz. Bu zavallı çocuğun acılar içinde ağlayarak tükenip yok olduğunu görmüyoruz... Çocuğu özgür bırakın... Doğuştan gelen temel ilkelerine geri dönsün. Medeniyet bizi insanlarımızdan ayırıyor, bırakın medeniyet bizi birleştirsün. Kim bilir, belki de bazı köylü kulübelerinde geleceğimizin harika embriyosu saklanıyordu... İnsanların Fransızca konuştukları ve Fransız tarzında dans ettikleri Sankt Peterburg’un odalarında ilham arama. İnan bana bunu sıcak sobasının üzerinde yatabileceğin, karla kaplı fakir bir kulübede daha kolay bulacaksın” (Sollogub, 1845: 113).

İvan Vasilyeviç, öykünün ilerleyen bölümlerinde ulus ruhunun benimsenmesi bağlamında Rusya’daki mimari ile ilgili görüşlerini de dile getirir. Rusya’da ulusal mimarinin nasıl oluşacağı konusunda da değerlendirmelerde bulunur. Yeni Rus binalarında orijinallik olmadığını, binaların Rus ruhunu taşımadığını gördüğünde ise ulusal bir mimarinin yaratılıp yaratılmayacağını mümkün olup olmayacağını, ulusal mimarinin temellerinin nasıl belirleneceğini sorgular. Bu sorgulama sonucunda kiliselerdeki ve köylülerin yaşadığı yerlerdeki antik anıtların incelenerek ulusal mimarinin ve onun temellerinin oluşturulabileceği sonucuna ulaşır.

Öykünün on birinci bölümü olan “Rus Beyefendisi” nde (Russkiy Barin) ise İvan Vasilyeviç yolda Paris’te iken tanıştığı prens ile karşılaşır. Prens rahatına düşkün, tembel, çalışmayan, zamanını boşa harcayan, Rus olduğunu fakat Rusya’da yaşayamayacağını söyleyen birisidir. Avrupa’da yaşamaya alışan prens için Batı medeniyeti, aydın kesimin yaşamı olmadan nefes alması oldukça zordur. Avrupa’da yaşamasına rağmen prens kaba davranışlara sahiptir ve çalışanlarına da kaba davranır. At arabasını kullanan kişiye söylediği şu sözler de prensin kaba davranışlarını göstermektedir: “...Seni beş yüz kez kırbaçlayacağım, serseri...” (Sollogub, 1845: 121). At arabasını kullanan kişiye bu sözleri söyledikten sonra İvan Vasilyeviç’e dönen prens, genç adama at arabasını kullanan kişiyle ilgili şu sözleri söyler: “...Başka dil anlamıyorlar. Kamçı yemeden bir adım bile ilerlemiyorlar...” (Sollogub, 1845: 121).

Öyküsüne prensi yerleştiren Sollogub, prens aracılığıyla Rusya’nın kanayan bir başka yarası olan, 1861 yılında Çar II. Aleksandr (1855-1881) tarafından kaldırılan toprak köleliği sistemine, toprak sahipleri ile köylüler arasındaki ilişkiye de değinir. Prens gözünde topraklarıyla ilgilenen kâhya ve köylüler de kendisini kandıran ahlaksız kişilerdir. Prens, kendisinin Avrupa’dan Rusya’ya gelmesine neden olan kâhya ve köylüler ile ilgili şu değerlendirmeler de bulunur:

“... Köyüme gideceğim. Yapacak hiçbir şeyim yok. Kâhya hiç kira parası göndermiyor – şeytan bilir ne yazdığını. Köydeki ürünler zail olmuş, diğer arazi ise yanmış. Bütün bu saçmalıklarla ilgilenmeli miyim? Ben Avrupalı bir insanım, köylülerin işlerine engel olmuyorum. Düzenli olarak gelirim

aldığım sürece istedikleri gibi yaşayabilirler... Yurtdışında yaşadığım için beni kandırabileceklerini düşünüyorlar..." (Sollogub, 1845: 121-122).

Öykünün on üçüncü bölümü olan "Toprak Sahibi" nde (Pomeşçik) İvan Vasilyeviç ile Vasili İvanoviç toprak sahipleri ve köylüler hakkında konuşurlar. Çok sayıda toprak kölesi olan Vasili İvanoviç, toprak sahipleri kötü olsa bile köylünün toprak sahiplerini seçeceğini, toprak sahipleri ile köylüler arasında gizemli ve kutsal bir bağın olduğunu ifade eder. O dönemde köylüler zor şartlar altında yaşıyor olmasına rağmen yaşlı adam bu durumu kabul etmeyerek düşüncelerini şu sözlerle ifade eder: "...*Almanlar ve Fransızlar bizim köylülerimize çok acıyorlar: Onları zavallı kurbanlar olarak çağırıyorlar fakat gördüğün gibi bu zavallı kurbanlar birçok kişiden daha sağlıklı, karınları daha tok ve daha mutlular...*" (Sollogub, 1845: 148-149).

İvan Vasilyeviç, yol boyunca Rusya'nın ulusal özgünlüğüne dair herhangi bir yol izlenimi bulamaz. Zayıf karaktere sahip olan genç adam sorunlarla uğraşmak için de herhangi bir çaba göstermez. Sorunlarla karşılaşınca planını değiştirir. Yol boyunca karşılaştığı olaylardan da çalışması için yararlanmaz. Belinski, "Tarantas" üzerine yazısında "İvan Vasilyeviç gibileri çevremizde çok fazladır" diyerek gereksiz insana, diğer bir ifadeyle yeteneklerini ve zekâsını hiçbir alanda kullanamayan, çok iş yapmak isteyip harekete geçemeyen soylu aydınlara gönderme yapar ve bu kahramanın tipik olduğunu vurgular (Çernişevski, 1984: 337; Olcay, 2003: 141).

Öykü boyunca da Slavcıların görüşünü temsil eden, Batı düşmanı olan İvan Vasilyeviç'in Avrupalılar gibi giyinmesi ve Avrupa hakkında hayranlıkla konuşması ise yergi yoluyla çizilir:

"...Yağmurluğu Londra'dan, pantolonu Chevreuil atölyesinden, bastonu Verdier's den satın alınmış; saçları Ortaçağ tarzında kesilmiş, çenesinde hâlâ sakalının izleri görülmektedir... Burada hayatın ve hareketin bu kadar az olması çok yazık... Paris ise çok farklı... Ah Paris! Paris! Nerede senin güzel kadınların, tiyatroların, baloların..." (Sollogub, 1845: 7-8).

Öykünün son bölümü olan "Rüya" da (Son) seyahat boyunca karakterlerin karşılaştıkları Rusya'nın ters yüz edilmesi ironi yoluyla çizilir. Tarantas, kocaman bir kuşa dönüşür. Tarantasın değişmesiyle Rusya da değişir. İvan Vasilyeviç'in yol boyunca gördüğü bataklıklar verimli tarlalara dönüşür, insanlar hayat doludur, eskiden girilemeyen ormanlar temizlenmiş ve milli bir hazine gibi korunmaktadır. Her yerde bolluk ve medeniyet vardır. Genç adamın yol boyunca geçtiği Rus köyleri ise ilkel yapısını korumasına rağmen çok temiz ve düzenlidir. Genç adam yollarda tek bir sarhoşa ya da dilenciye rastlamaz. Hastaneler ve okullar inşa edilmiştir. Hiçbir sınıf ayrımı yapılmadan çocuklar okullarda öğrenim görmektedir.

Avrupa hayranı olan ve Rusya'da yaşayamayacağını söyleyen prens de eski Rus soyluları gibi giyinmeye başlar. Genç adam, prensin yeni giyim tarzını şu sözlerle betimler: "...*Başında kunduz şapkası vardı... Ayağına giymiş olduğu keçi derisinden yapılmış sarı renk botları ise eski geleneğe göre onun soylu sınıftan geldiğini kanıtlamaktaydı...*" (Sollogub, 1845: 274).

Eskiden tembel olan prens ise artık çalışır. İş çıkışı İngiliz kulüpleri yerine Rus kulüplerine gider. Bu kulüpler artık oyun oynanan yerler değil, yeni bilgilerin öğrenildiği yerlerdir. Prens evindeki tabloları İtalyan okuluna değil, Arzamas Okulu'na³ yaptırır. Kütüphanesinde başyapıt olmuş yabancı kitaplar dışında yabancı kitap bulunmaz. Kütüphanesinde Rus klasikleri vardır. Geçmişin izlerini taşımayan evler de değişir. Genç adam, prense mobilyalarını en azından yılda bir kez değiştirdiğini söylediğinde aldığı yanıt şu olur: "*Tanrı korusun! Benim kalem, yüzyıllardır değişmeden durmaktadır. Atalarımın bütün izleri ciddi bir biçimde korunmuştur: Tıpkı bütün eylemlerin bir anıtı gibi! Onların anıları yok olmuyor fakat nesilden nesle geçiyor...*" (Sollogub, 1845: 280).

Dünyada mutluluk var, hayat yaşamaya değer diye haykıran İvan Vasilyeviç arzuladığı "Slav çağına" gitmek üzereyken tarantas devrilir. İvan Vasilyeviç ve Vasili İvanoviç de tarantasın altında kalırlar.

³ Arzamas Sanat Okulu (1802-1862), Rus ressam Aleksandr Vasilyeviç Stupin (1776-1861) tarafından Arzamas kentinde kurulan Rusya'nın ilk özel taşra sanat okuludur.

SONUÇ

Çalışmamızda, 1840'lı yılların Rusya'sında yaşanan ideolojik tartışmaları, sosyal, ekonomik ve ahlaksal koşulları günümüz okuru tarafından çok fazla bilinmeyen fakat yazıldığı dönemde Rusya'da büyük ses getiren Sollogub'un "Tarantas" adlı eseri ışığında incelemeye çalıştık. 1840'lı yıllarda Rusya'nın geleceğinin ve gelişme yollarının belirlenmesinde iki farklı görüşün, Slavcılık ve Batıcılığın ortaya çıktığı görülür. Sollogub da "Tarantas" adlı eserine Slavcılık ve Batıcılık tartışmasını taşıyarak İvan Vasilyeviç kişiliğinde yergi ve ironi yoluyla Slavcılı ve onların düşüncelerini eleştirir. Bir metafor olarak kullandığı tarantasın devrilmesi ile de onların arzuladığı Slav çağının bir ütopya olduğunu vurgular. Slav çağının ütopya olduğu görüşü Sollogub dışında, Andrzej Walicki gibi bazı bilim insanları tarafından da paylaşılır ve Slav çağını "geçmişe dönük ütopyacılık" olarak tarif ederler (Riasanovsky ve Steinberg, 2016: 375).

Sollogub'un "Tarantas" ı yolculuk izlenimleri tarzında yazması da okura 1840'lı yılları Rusya'sının panoramik bir görüntüsünü sunar. Vasili İvanoviç ve İvan Vasilyeviç ile Moskova'dan Kazan'a kadar birlikte seyahat eden okur, ideolojik tartışmaların yanı sıra ülkenin içinde bulunduğu sosyal, ekonomik ve ahlaksal koşullarını da değerlendirme fırsatı bulur. Okur, Vasili İvanoviç ve İvan Vasilyeviç'in yol boyunca kendi aralarında yaptıkları konuşmalar ve karşılaştıkları kişiler aracılığıyla ülkede var olan rüşvet, rütbeye verilen önem, yozlaşmış insan ilişkileri, soylu sınıfın yaşam tarzı, Sankt Peterburg ve Moskova'daki yaşam, toprak sahipleri tarafından kötü muamele gören köylüler, toprak köleliği, milli değerlerinden ve ulusal kimliğinden uzaklaşmaya başlayan Rusya hakkında da fikir sahibi olur. Yapılan eser incelemesi doğrultusunda da Sollogub'un "Tarantas" ının 1840'lı yılların Rusya'sında yaşanan ideolojik tartışmalara, sosyal, ekonomik ve ahlaksal koşullara ışık tuttuğu sonucuna ulaşılabilir.

KAYNAKÇA

- Cornwell, N. (1988). *The Society Tale in Russian Literature: From Odoevski to Tolstoi (Studies in Slavic Literature and Poetics)*, Editions Rodopi B.V., y.y.
- Gorskaya, Ye. "Vladimir Sollogub i Yego Tarantas". <http://artpolitinfo.ru/vladimir-sollogub-i-ego-tarantas/>. (06.05.2017).
- Nemzer, A. S. (1982). *Vladimir Sollogub i Yego Glavnaya Kniga*, İzdatelstvo Kniga, y.y.
- Olçay, T. (2003). *Rus Edebiyatında Doğalcı Okul*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul.
- Pçelov, Ye. V. (2003). *Monarhi Rossii*, OLMA Media Grupp, Moskva.
- Riasanovsky, N. V. ve Steinberg, M. D. (2016). *Rusya Tarihi*, (Çeviren: F. Dereli), İnkilap, İstanbul.
- Sollogub, V. A. (1845). *Tarantas: Putyoviye Vpeçatleniya*, İzdaniye Knigoprodavtsa Andreyva İvanovna, Sankt Peterburg.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:05.01.2020 ✓Accepted/Kabul:13.03.2020

DOI:10.30794/pausbed.670517

Araştırma Makalesi/ Research Article

Tatar, O. (2020). "Dario Mitidieri'nin Kayıp Aile Portreleri Bağlamında Fotoğraf Sanatında Transandantal İmaj"
" Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı 39, Denizli, s. 201-210.

DARIO MITIDIERI'NİN KAYIP AİLE PORTRERİ BAĞLAMINDA FOTOĞRAF SANATINDA TRANSANDANTAL İMAJ*

Onur TATAR**

Özet

Bu çalışma; Ulus Baker'in Transandantal Felsefeden yola çıkarak sinema üzerinden kavramsallaştırdığı transandantal imaj'ın, fotoğraf sanatındaki karşılığının Dario Mitidieri'nin *Kayıp Aile Portreleri* serisi üzerinden çözümlenmesini amaçlamaktadır. Bu bağlamda öncelikli olarak estetik obje ve fotoğrafik imajın maddi bütünlüğü incelenmektedir. Estetik obje, doğası gereği, duyuyla algılanan ve maddi bir bütünlüğe sahip olan bir sanatsal yapıdır. Görme duyusuyla maddi olan imaj ve imaj içerisinde gösterilen nesnelere algılanmakta ve estetik bilgi ortaya çıkmaktadır. Bu fenomenal olguya karşın, fotoğrafik dil yetisi içerisinde *gösterilmeyen imajlar*'ın da estetik bilgi edinimini sağlayabilmektedir. Transandantal imaj anlamına gelen bu olgu, deneyimi mümkün kılan fakat deneyim elde edilemeyecek türden bir bilgi zeminini tanımlamak adına kullanılan transandantal kavramına dayanmaktadır. Baker'in sinema üzerinden kavramsallaştırdığı transandantal imaj, *maddi* bir bütünlüğe sahip estetik obje içerisinde *gösterilmeyen* fakat sadece düşünceyle kavranabilen imajlardır. Bu kavram sinema üzerinden kavramsallaştırılmış olmasına karşın, fotoğraf sanatında da örneklerine rastlamak mümkündür. Bu bağlamda çalışmada; Mitidieri'nin Lübnan'da bulunan mülteci kampında çektiği *Kayıp Aile Portreleri* (2015) adlı serisinde yer alan 12 fotoğraf içerisinde farklı yöntemlerle transandantal imaj kavramından faydalandığı saptanan 3 fotoğraf amaca yönelik örneklem alma yoluyla belirlenmiştir. Bu fotoğraflar transandantal imaj kavramı perspektifinden betimsel analiz yöntemiyle incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Transandantal İmaj, Estetik, Fotoğraf Sanatı.*

TRANSCENDENTAL IMAGE IN PHOTOGRAPHY: DARIO MITIDIERI'S LOST FAMILY PORTRAITS

Abstract

The aim of this study is to analyze the transcendental image of Ulus Baker conceptualized through cinema based on the transcendental Philosophy and the equivalent in photography art through Dario Mitidieri's Lost Family Portraits series. In this context, the physical totality of the aesthetic object and photographic image is examined. Aesthetic object, by nature, is an artistic work that is perceived by the senses and has a material integrity. With the sense of vision, the physical image and the physical objects shown in the image are perceived and aesthetic information emerges. In spite of this phenomenon, it can also provide aesthetic information for the images not shown. This phenomenon, which means transcendental image, is based on the concept of transcendental, which is used to define a kind of knowledge base that makes experience possible but cannot be obtained by experiment. The transcendental image that Baker conceptualizes through cinema is the images that are not shown in the aesthetic object of the physical totality but can only be grasped with thought. Although this concept

* Bu çalışma; Nisan 2019'da Alanya'da düzenlenen 6. Uluslararası Asos Congress Güzel Sanatlar Sempozyumu'nda bildiri sözlü olarak sunulmuştur.

** Öğr. Gör. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü, AYDIN.
e-posta: onurtatar84@gmail.com (orcid.org/0000-0003-1995-160X)

is conceptualized through cinema, it is possible to come across examples in the art of photography. In this context, in the study; Among the 12 photographs in Mitidieri's series of Lost Family Portraits (2015) taken in the refugee camp in Lebanon, 3 photographs determined to benefit from the concept of transcendental image have been determined by taking a purposeful sampling. These photographs are analyzed with the descriptive analysis method from the perspective of transcendental image concept.

Keywords: *Transcendental Image, Aesthetics, Art of Photography.*

GİRİŞ

Estetik, süje ve obje arasında gerçekleşen epistemolojik bir fenomendir. Bu fenomenin ortaya çıkmasının temel şartı; algılayan ve bilen bir süje ayrıca estetik değer taşıyan objenin varlığıdır. Diğer yandan estetik süje; ilgisini, algılayabileceği ve ondan estetik bilgi ya da haz duyabileceği objeye yönlendirmektedir. Temel olarak estetik fenomenin ontik bütünlüğünü oluşturan bu ilişkide estetik obje, maddi bir varlıktır. Bununla birlikte obje, üç farklı biçime sahiptir: Sadece düşüncelerle kavranabilen *ideal objeler*, zaman ve mekânda yer kaplayan *fiziksel objeler* ayrıca estetikle ilgili olan ve süjenin algısında izlenimler yaratan *algısal objeler*. Estetik obje, duygu ve düşüncelerin estetik kaygıyla ve bir araçtan faydalanılarak somutlaştırılmasıdır. Diğer bir deyişle sanatçı fiziksel objeleri, algısal objelere dönüştürmektedir. Dolayısıyla da bu objeler, zaman ve mekânda yer kaplayan birer maddi varlıklardır. Sanat yapıtının bu maddiliği, fotoğraf için de geçerlidir.

Dış dünyaya ait gerçekliklerin teknik, fiziksel ve kimyasal süreçlerden faydalanılarak iki boyutlu düzleme aktarılmasıyla elde edilen fotoğrafik imaj, maddi bir varlıktır. Bu imaj içerisinde temsil edilen objeler de birer maddi unsurdur. Böylelikle estetik değer taşıyan fotoğraf, maddi bir bütünlüğe sahip algısal bir objedir. Dolayısıyla fotoğrafı algılayan estetik süje, bu maddi bütünlük içerisinde *gösterilen* şeylerden estetik bilgi edinmektedir. Bununla birlikte fotoğrafın bu maddi bütünlüğü içerisinde *gösterilemeyen imajlar* da estetik bilgi ediniminin ortaya çıkmasına olanak tanımaktadır. Bu bağlamda bu çalışma Ulus Baker'in sinema üzerinden kavramsallaştırdığı transandantal imajı, Dario Mitidieri'nin *Kayıp Aile Portreleri* (2015) adlı serisi üzerinden fotoğraf sanatındaki karşılığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Böylelikle estetik obje, fotoğraf ve fotoğrafik imajın *maddi*liği açıklandıktan sonra Kant'ın Transandantal Felsefesi ve Ulus Baker'in transandantal imaj kavramı incelenmektedir.

Transandantal Felsefede Kant, bilginin sınırlarını belirlemek adına metafizik alanın çerçevesini eleştirme yoluna gitmektedir. Bu bağlamda metafizik alanı aşkın ve transandantal kavramlarıyla keskin sınırlarla ayırmaktadır. Aşkın; deneyle araştırılamayan, varlığı ve fiziği aşan bilgi anlamına gelirken, transandantal; deneyimi mümkün kılan fakat deney kökenli olmayan bilgi anlamını taşımaktadır. Diğer bir deyişle transandantal, insanın duyularıyla algılayamadığı fakat düşünceyle *gerçek* olarak tanımlayabildiği bilgidir. Doğaya dair gerçekler, insanın duyularıyla kavrayamayacağı bir üstünlükte olabilmektedir. İnsanın kısıtlı duyularıyla bu gerçeklikleri kavrayamaması, onların var olmadığı anlamına gelmemektedir. Transandantal bilgi de tam olarak bu noktada devreye girmekte ve insan bu tarz bilgileri düşünceyle kavrayabilmektedir.

Kant'ın Transandantal Felsefesinden yola çıkan Ulus Baker, Dziga Vertov'un Aralık Kuramından da faydalanarak transandantal imajı, Robert Bresson sineması üzerinden kavramsallaştırmıştır. Transandantal imaj, maddi bir bütünlüğe sahip imaj içerisinde *gösterilmeyen* fakat düşünceyle kavranabilendir. *Gösterilmeyen imaj*, birbirinden farklı iki görüntü arasındaki *boşluk*'un yarattığı korelasyondan ortaya çıkmaktadır. Bu korelasyon ilişkisi, izleyicinin düşünceyle sezebildiği estetik bir bilgi doğurmaktadır. Diğer yandan transandantal imajın örneklerine fotoğraf sanatında Dario Mitidieri'nin *Kayıp Aile Portreleri* serisinde rastlamak mümkündür.

Kayıp Aile Portreleri (2015), Mitidieri'nin Lübnan Bekaa Vadisi'nde bulunan iki mülteci kampında çekmiş olduğu 12 fotoğraftan oluşmaktadır. Bu fotoğraflar; sanatçının kamplarda kurmuş olduğu portatif stüdyoda poz veren Suriye İç Savaşı'ndan kaçmak zorunda kalan mülteci aileleri konu edinmektedir. Bununla birlikte fotoğraf serisinin temel bağlamı, mülteci ailelerin savaş esnasında kaybettikleri fertler üzerine inşa edilmiştir. Sanatçı, kayıp aile fertlerin fotoğrafik imajdaki temsilini; öznelerin beden hareketlerinden, özneler arasındaki aralıklardan ve boş sandalyelerden faydalanarak izleyiciye sunmaktadır. Sanatçının kayıp aile fertlerini temsil etmek için kullandığı bu yöntemler, imaj içerisinde gösterilen özneler arasında bırakılan *aralıklar*'a dayanmaktadır ve transandantal

imaj kavramını karşılar niteliktedir. Bu bağlamda çalışmada; sanatçının transandantal imaj kavramını yaratmak için kullandığı farklı yöntemleri niteler durumdaki amaca yönelik örneklem alma yoluyla belirlenmiş 3 çalışma betimsel analiz yöntemiyle incelenmektedir.

ESTETİK OBJE, FOTOĞRAF VE FOTOĞRAFİK İMAJIN MADDİLİĞİ

Antik Yunan felsefesinden günümüze değin üzerine düşünölen estetik; süje ve obje arasındaki ilişkiye dayanmaktadır. Süje ve obje arasındaki ilişki ve bunun sonucunda ortaya çıkan değer ve yargılar sistemi ise olduğu gibi estetik fenomenin ontik bütünlüğünü oluşturmaktadır. Dolayısıyla estetik, epistemolojik bir olguyu da gözler önüne sermektedir. Bununla birlikte estetik fenomenin gerçekleşmesinin ilk koşulu, haz duyan bir süjenin yani *estetik süje*'nin varlığına bağlıdır. Estetik süjenin duyularıyla algıladığı ve haz duyduğu şey ise *estetik obje*'dir. Estetik obje, ister bir şiir, ister bir müzikal kompozisyon, ister bir heykel ya da yapı olsun, belli niteliklere ve özelliklere sahiptir (Tunalı, 2012: 52). Diğer bir deyişle estetik nitelik ve özellikler taşıyan obje; sanat yapıtıdır ve varlığı estetik fenomen için süje kadar önemlidir.

Sanat yapıtı olarak estetik obje: Sanatçının duygu ve düşüncelerini, kalem, müzik aleti, fırça ya da fotoğraf makinesi gibi araçlardan faydalanarak, estetik kaygılar çerçevesinde somutlaştırmasıdır. Sanatçı tarafından somutlaştırılan estetik objenin varlığı, tıpkı süjede olduğu gibi zaman ve mekân içerisinde kapladığı yerle ilişkilidir. Estetik obje, sanatçının yaratımı olarak fenomenal¹ yani real dünyaya ait bir objedir. Tunalı'ya (2012: 52) göre:

Bir heykel veya yapı sadece bir taş kütleli değildir; bir senfoni, sadece seslerden, bir roman sadece kelimelerden ibaret değildir. Bir heykel, bir yapı, zorunlu olarak taş, bronz, oduna dayanır. Taş, tunç, ses, vb. bunlar doğa alanı içine giren obje'lerdir; bu obje'ler, her şeyden önce, birer fiziksel nitelik gösterir. Taş, tunç birer cisimdir; onların belli ağırlığı vardır, mekân içinde bir yer kaplar. Ses, ton dediğimiz şey de yine fiziksel varlığı olan, mekân için belirlenen bir obje'dir.

Fiziksel bir varlık olan estetik obje, estetik süjenin ona yüklediği anlamla birlikte fenomenal alana ait fiziksel gerçekliğini ve değerini aşmaya başlamaktadır. Bununla birlikte estetik objeyi kavramak, objenin üç biçimini tanımlamakla mümkün olacaktır. Objeye; *ideal*, *fiziksel* ve *algısal* olmak üzere üç biçime sahiptir. "İdeal nesne var olması için düşünülmesi yeterli olan nesnelere" (Townsend, 2002: 105). İdeal objeler, tıpkı sayılar gibi düşünülerek elde edilen ve düşünüldüğünde var olan objelerdir. İdeal objenin aksine fiziksel objeler ise düşünce dışıdır ve dış dünyaya aittirler. Kavranmaları düşünceyle sınırlı olmayan fiziksel objelerin varlıkları zaman ve mekânda kapladıkları konuma bağlıdır. Estetik kavramını yakından ilgilendiren algısal objeler ise insanın duyularına bağlı edinimlerin bütünüdür. Algısal objeler için önemli olan objelerin fiziksel biçimlerinden ziyade süjenin algısında bıraktığı izlenimlerdir. Diğer bir deyişle estetikle ilişkilendirilen obje; sanatçının, fiziksel objelere estetik değer katmasıyla algısal objelere dönüştürmesidir. Böylelikle algısal obje, fiziksel objeyle ilişki içerisinde olmasına rağmen ideal objeyle benzeşmektedir. Bununla birlikte algısal objenin izleyicide izlenimin bırakabilmesi için *maddi* bir bütünlüğe sahip olması gerekmektedir. Bu maddi bütünlük; heykel, resim, müzik ya da edebiyat gibi sanat dallarında geçerli olduğu gibi sinema ve fotoğraf için de geçerlidir.

İçeriğinde görsel-işitsel unsurlar bulunduran sinemanın aksine salt görsel unsurlara dayalı fotoğraf; temelde, dış dünyaya ait gerçekliğin teknik, fizik ve kimyasal süreçlerden (günümüzde de dijital) faydalanarak iki boyutlu düzleme (fotoğraf kartına ya da dijital ortama) aktarılmasıdır. Fotoğraf, özü gereği maddi bir varlık olduğu gibi içerisinde barındırdığı unsurlar da (imaj düzeyinde) birer maddi varlıktır. Dolayısıyla da bu estetik objeyi algılayan izleyici, fotoğraf içerisinde *gösterilen* maddi unsurları algılayarak estetik bilgiyi edinmektedir. Buna karşın fotoğrafik dil yetisinde *gösterilmeyen imajlar* da estetik bilginin ortaya çıkmasına olanak tanıyabilmektedir. Bu bağlamda maddi bir varlık olarak imaj içerisinde gösterilmeyen imajları sinema üzerinden örnekleyerek kavramsallaştıran Ulus Baker'dir (1960-2007). Baker² *Transandantal İmaj* adını verdiği bu olguyu, Kant'ın transandantal kavramından faydalanarak açıklamaktadır.

1 Fenomenal (görüngüler), Platon'dan beri kullanılan felsefi bir terim olmakla birlikte en genel anlamda duyu organlarıyla algılanabilen, gözle-nel, duyulabilen, deneyimde kendisini gösteren ya da açığa vuran nitelik, nesne, ilişki, konu, olay türünden her şeyi anlamını taşımaktadır (Güçlü vd., 2003, s.610).

2 Baker transandantal imaj kavramına, *Beyin Ekran* (2012) kitabının içerisinde *Bresson ve Transandantal İmaj* başlığı altında değinmektedir. Söz konusu eser, derleme olmakla birlikte birçoğu basılmamış yazılardan oluşmaktadır. Yazılar, Körotonomedy, Modvisart ve Foucault gibi elektronik yazışma gruplarındaki mesajlar ve Baker'in ODTÜ'de verdiği Görsel Düşünme dersine ait el yazısı notları, video röportajları ve kişisel yazışma notlarından derlenmiştir.

KANT'IN TRANSANDANTAL KAVRAMINDAN, İMAJ TEORİSİNE: TRANSANDANTAL İMAJ

Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*'nde bilginin sınırlarını çizmek adına geleneksel metafizik anlayışını çözümlenerek eleştirmektedir. Bu bağlamda da insan aklının doğasına ve yetilerine odaklanan bir araştırmaya yönelmektedir. Kant (2008: 71), "nesnelere ile olmaktan çok a priori olanaklı olduğu ölçüde nesnelere ilişkin bilgi türümüz ile ilgilenen tüm bilgiyi aşkınsal olarak" adlandırmakta ve böylesi bir kavram dizgesi de *Transandantal Felsefe* olarak tanımlanmaktadır. "Transandantal Felsefe, kendisinden önceki tüm metafizik anlayışların eleştiriye tâbi tutulacağı felsefi bir durak olduğu gibi, kendisinden sonra ortaya çıkacak felsefe ve metafizik anlayışlarının da zeminini oluşturacaktır" (Gözkân, 2010: 138). Bununla birlikte Kant, fiziği aşan metafizik alana dair tanımlamalarda bulunurken transandantal kavramının kökenine ilişkin, ilk olarak *aşkın* (Al.: *transzendent*) kavramından bahsetmektedir.

Aşkın, "ilgili bulunduğu varlığın gerçekliğini ve gücünü aşmış olmak" (Hançerlioğlu, 2013: 109) anlamını taşımakta ve genellikle tanrıbilim açısından *Tanrı* ile eş değer kullanılmaktadır. Dolayısıyla terim; deneysel olarak araştırılabileni, varlığı ve fiziği aşır, metafizik alana ait olanı işaret etmektedir. Diğer bir deyişle aşkın, duyularla algılanamayacak ya da bilinemeyecek bilgi anlamındadır ve deneysimsel, nesnel dünyanın ötesini işaret etmektedir. "Kant'a göre insan bilincinin, bilgisinin, yapabileceği bütün deneylerin ötesinde olan kendinde şey (numen) *aşkın'dır*" (Hançerlioğlu, 2013: 109). Felsefi bir terim olan transandantalın kökeni (aşkınsal, Al.: *Transzendental*) bu kavrama dayanmakta ve keskin sınırlarla birbirlerinden ayrılmaktadır.

Transandantal, bilginin zorunlu koşullarıyla ilgilidir; transandantal bilgi de olanaklı bilginin sınırlarını aşmayı sorup soruşturan bilgidir. Akıllı, yanlış bir biçimde herhangi bir olası deneyimin ötesine taşıdıkları savlanan ilkeler ise '*aşkın'dır*' (Güçlü vd., 2003: 121). Dolayısıyla Kant, aşkın ve aşkınsal bilgiyi kesin bir şekilde birbirinden ayırmaktadır: Kant'a göre aşkın bilgi, olanaklı bilginin sınırlarını aştığı için ondan bahsetmek imkansızdır. Bunun aksine transandantal bilgi, olanaklı bilginin sınırlarını aşmayan, onu araştırır. "Bir aşkınsal ilke öyle bir ilkedir ki, şeylerin ancak onun altında genel olarak bilgimizin nesnelere olabilecekleri evrensel koşul onun yoluyla *a priori* tasarımıdır" (Kant, 2011: 30). Dolayısıyla transandantal terimi, deney yoluyla elde edilemeyen fakat *gerçek* olarak tanımlanan olgularla ilişkilidir.

Transandantal kavramını Gözkân (2010: 138), en yalın tanımıyla deneyimin a priori zemini; yani deneyimi mümkün kılan ama deney kökenli olmayan, deneyden türemeyen zemin olarak açıklamaktadır. Diğer bir deyişle transandantal bilgi, duyularla algılanabilen fiziksel gerçekliğin ötesinde olan fakat, aşkın bilgide olduğu gibi tam olarak metafizik alana ait olmayandır. Bu olguyu Baker şu şekilde örneklendirmektedir: "Kant '*transandantal*' sözünü bambaşka bir manada devreye soktu: Dedi ki mesela havsalarınız kâinatın büyüklüğünü kavrayamıyor, o halde sınırlarını aşmaya zorlanıyor ve siz hataya düşüyorsunuz. Kavranamazı kavramak, göremeyeceğinizi görmek, aklınızın alamayacağını akletmek istiyorsunuz – ve bu arzulama yetisinin işidir" (2012: 98). Diğer bir deyişle Kant, metafizik alanın gerçekliğini transandantal kavramı üzerinden epistemolojik bir sınır çizme yoluna gitmektedir. Dolayısıyla kavram epistemolojik bir sorunsal ifade etmektedir.

Kant'ın metafizik alana dair epistemolojik sınırlamasından yola çıkarak *transandantal imaj* kavramını ortaya koyan ise Ulus Baker'dir. Baker kavramı tanımlarken; Kant'ın transandantal hayal gücünden (Einbildungskraft) bahsetmesine rağmen *transandantal imajlardan* bahsedemediğini çünkü onların nerede bulunabileceklerinin imkân dahilinde olmadığı sorunsalına odaklanmaktadır: "Bir filozof için çok zor bir an olmalıydı bu, çünkü transandantal bir hayal gücünden bahsederken ona ait olduğunu düşünebileceği imajlar ortada yoktur" (Baker, 2012: 95). Kant; felsefesini, imajlardan ziyade aşılıma mahkûm ölçüler ve şemalar çerçevesinde inşa eder: Doğa, insanın hayal gücüyle kavrayabileceği sınırı aşan bir gerçekliğe sahip olabilmektedir. Böylesi gerçekliklerin algılanması için de başka yetilerin devreye girmesi gerekmektedir: "Düşünmek, yani akıl ve muhakeme bunlardan yalnızca ikisidir" (Baker, 2012: 95). Diğer bir deyişle transandantal bilginin kavranması nesnel gerçekliğin kavranmasına hizmet eden duyu yetilerinden ziyade salt düşünceyle gerçekleşmektedir. Dolayısıyla böylesine soyut kavrayış alanında imaj gibi maddi bir zeminin arayışı da imkansızdır. "Kant'ın '*imajsız*' transandantal hayalgücünden '*transandantal imaj*' fikrine nasıl geçilebilir? Ancak '*gösterilemeyen imaj*' bunu yapabilir" (Baker, 2012: 96). Diğer bir deyişle transandantal imaj, maddi bir nesne olarak imaj içerisinde *gösterilmeyen imaj'dır*.

Baker, transandantal imaj kavramının köklerine Sine-Göz akımının temsilcisi Dziga Vertov'un Aralık Kuramında da rastlamaktadır. Sinematografide aralık, iki görüntü arasında yer alan *boşluk*'tur. Çekimler arasındaki aralıklar, karşılıklı tepki yaratarak görsel bir korelasyonun (bağlılaşım) ortaya çıkmasına olanak tanır. "Sine-göz okulu sizi film-nesneyi 'aralıklar', yani çekimler arasındaki hareketler, çekimlerin birbirleriyle görsel korelasyonu, bir görsel uyarıdan diğerine yapılan geçişler inşa etmeye çağırır" (Vertov, 2007: 106). Vertov'un aralık kavramı, iki görüntü arasındaki *boşluk* ya da *uzaklık* değildir. Bunun aksine iki görüntü arasında bir *yakınlık* bulunmaktadır. "Vertov'a göre, iki imgenin arasında bir boşluk yoktur, aksine bir yakınlık derecesi vardır ve bu sinematografik imge adı verilen şeyden başkası değildir" (Baker, 2012: 209). Diğer bir deyişle aralık kavramı; birbirinden zaman ve mekân bağlamında uzak olan iki imge arasındaki yakınlık ilişkisidir. "Vertovcu aralık teorisinin özgünlüğü, aralığın artık birbirini izleyen iki imge arasında oluşan bir ayrılığa, bunları birbirinden ayıran bir mesafeye değil de, tersine, iki uzak (ve bizim insani açımızdan ölçülmez) imgenin bir bağlılaşım ilişkisi içine sokulmasına işaret etmektedir" (Deleuze, 2014: 114). Birbirine *uzak* iki imgenin korelasyon ilişkisi ise izleyicinin algılama süreciyle yakınlık kurmaktadır. Bu korelasyon sadece imge düzeyinde gerçekleşmez çünkü sinematografi, görsel-işitsel duylara hitap etmektedir. Sinematografiyi oluşturan hareketli görüntü ve ses dinamikleri de farklı aralıklar yaratmaktadır. Baker bu olguyu, Vertov üzerinden şu şekilde açıklamaktadır: "Transandantal imaj, buna göre, aralıklarda belirir -imaj görünmez, bir ses duyulur, birisi konuşuyordur, kim olduğunu bilmezsiniz, bilmek de filmi anlatmak için zorunlu değildir" (2012: 96). Dolayısıyla transandantal imaj, aralıklarda ya da gösterilmeyenlerde ortaya çıkmaktadır.

Sinematografide transandantal imaja, Jean Renoir (1894-1979) ve Aleksandr Sokurov'un (1951-...) filmlerinde ayrıca sistematik olarak da İran sinemasında rastlamak mümkündür. Baker'e göre gösterilmeyen imajın en büyük temsilcileri ise Andrei Tarkovski (1932-1986) ve Robert Bresson'dur (1901-1999). "Sonuçta ne yapıyorlar? Biliyorlar ki bir imaj 'maddi' bir varlıktır. Ve 'sanal', yani 'virtüel' olması maddiliğini engellemez. Ama biliyorlar ki madde çok yönlüdür ve bütün yönleri 'gösterilemez', ama belki dokunulur, iştilir, tadılır, hissedilebilir, hayal edilir" (Baker, 2012: 99). Baker kavrama dair örnek verirken özellikle Bresson'un *Para* (L'argent, 1982) filmine değinmektedir çünkü Bresson sineması; Kant'ın transandantal hayal gücü kavramından, transandantal imaj fikrine geçişin sırrını sezdirmektedir. Özü hareketli görüntü ve sese dayalı sinematografi üzerinden açıklanarak örneklendirilen transandantal imaja, Dario Mitidieri'nin *Kayıp Aile Portreleri* adlı fotoğraf projesinde de rastlamak mümkündür.

FOTOĞRAF SANATINDA TRANSANDANTAL İMAJ: DAİRO MİTİDİERİ'NİN KAYIP AİLE PORTRERİ

İtalyan fotoğrafçı 1959 yılında doğmuştur. Londra'da yaşayan Mitidieri, kariyerine Telegraph ve Independent gibi İngiltere'nin önde gelen gazeteleri için fotoğraf çekerek başlar. Mitidieri, 1989 yılında çekmiş olduğu Tiananmen Meydanı'nda düzenlenen öğrenci protestolarına ait fotoğraflarla, Yılın İngiliz Basın Fotoğrafçısı Ödülüne layık görülmüştür. Belgesel içerikli çalışmalara imza atan fotoğrafçı, 1993 yılında Hindistan'ın kast sistemini Bombay'da yaşayan sokak çocukları üzerinden anlatmıştır. Bir yıl süren fotoğraf projesi, *Bombay'ın Çocukları*, altı dile çevrilerek kitap olarak yayınlanmıştır. Daha sonraki süreçte Irak Savaşı'nı, Kuzey İrlanda'da yaşanan çatışmaları ve 1995'te Kobe'de yaşanan depremi konu edindiği fotoğraf projeleri hazırlamıştır. Ayrıca fotoğrafçı, Suriyeli göçmenleri konu edindiği *Kayıp Aile Portreleri* (Lost Family Portraits) adlı seri çalışmasıyla, 2016 yılında Dünya Basın Fotoğrafı (World Press Photo) yarışmasının İnsan Kategorisi'nde 3'ncülük ödülüne layık bulunmuştur.

Kayıp Aile Portreleri, Mitidieri'nin 2015 yılında Lübnan'ın Bekaa Vadisi'nde bulunan 2 farklı mülteci kampında çektiği 12 fotoğraftan oluşmaktadır. Bu fotoğraflar, Suriye İç Savaşı'ndan etkilenip Avrupa'ya göç edecek maddi imkân bulamayıp Lübnan'da bulunan mülteci kamplarına yerleşen ailelere ait portrelerdir. Diğer yandan Katolik Uluslararası Kalkınma Teşkilatı (CAFOD) adlı kuruluşa bağış kampanyası oluşturması hedeflenen projenin amacı Mitidieri'ye (2017) göre: Uluslararası basın ve sosyal medya platformlarının mültecilerle ilgili öykülere doydugu bir zamanda küresel olarak yankılanacak provokatif bir çalışma üretmektir (Lensculture, 2017). Bu çalışmaya konu olan ailelerin ortak özelliği ise savaş esnasında aile fertlerinden bazılarının kayıp olmasıdır. Sanatçı, fotoğraf serisinin bağlamını da bu ortak özellikten yola çıkarak oluşturmaktadır.

Seriye oluşturan fotoğrafların tamamı incelendiğinde; her biri bir bütünlük oluşturacak şekilde, Suriyeli ailelerin siyah fon önünde çekilmiş portre fotoğraflarından oluştuğu gözlemlenmektedir. Siyah fon dış mekânda bulunacak şekilde iki farklı mekâna yerleştirilmiştir. “İki farklı kampta portatif bir stüdyo kurduk ve fotoğraflarla daha fazla bağlam oluşturmak için setin etrafında biraz boşluk bıraktık” (Lensculture, 2017). Böylelikle fotoğrafların tamamı iki farklı plan-mekândan oluşmaktadır: Ön planda, siyah fonda poz veren aileler bulunmakta ve arka planda ise mülteci kampının gündelik-doğal yaşantısı-gösterilmektedir. Sanatçı tarafından kasti bir şekilde çerçevelenen bu iki plan-mekân, kullanılan fon bağlamında keskin sınırlarla birbirinden ayrılmaktadır: Ön plan-mekânda bulunan aileler, genellikle, fotoğraf makinesinin objektifine bakacak şekilde poz vermektedirler. Bunun aksine arka plan-mekânda kadraya giren insanlar, genellikle, mülteci kampındaki yaşantılarını yansıtacak şekilde doğal bir halde fotoğraflanmışlardır. Ayrıca ön plan-mekân reflektör ya da paraflaş ışığıyla aydınlatılırken, arka plan-mekânda doğal ışık tercih edilmiştir. Diğer yandan mültecileri konu edinen fotoğraf serisinin geneline bakıldığında, portreleri çekilen ailelerin kaybettikleri fertleri *göstermek* adına üç farklı yöntemden faydalandığı gözlemlenmektedir. Bu yöntemler öznelerin beden hareketlerinden, özneler arasında bırakılan aralıklardan ve boş sandalyelerden yararlanmaktadır.

Mitidieri'nin *Kalila Ailesi* adlı çalışması (Bkz. Fotoğraf 1) incelendiği taktirde fotoğraf serisinin genel özelliklerini taşıdığı gözlemlenmektedir. Arka plan-mekânda, mülteci kampının gündelik yaşantısı doğal akışıyla yansıtılırken, ön plan-mekânda bulunan siyah fon önünde poz veren Kalila Ailesi görülmektedir. Siyah fon önündeki aile, anne ve 4 çocuğundan oluşmaktadır ve tüm özneler kameraya yani izleyiciye bakmaktadır. Ayakta bulunan öznelerin bu duruşu, arka plan-mekânın doğallığıyla tezatlık oluşturmakla birlikte ticari portre fotoğrafçılığının genel biçim hatlarını barındırmaktadır. Buna karşın, fotoğrafın sol tarafında bulunan iki kız çocuğu sanki birisinin ellerini kavıyormuşçasına ellerini havada tutmaktadır. Diğer yandan yine iki kız çocuğunun arasında, fotoğrafta bulunan diğer öznelerin aksine, bir aralık bulunmaktadır.

Fotoğraf 1: Dario Mitidieri, Kalila'nın Ailesi, 2015.

Mitidieri'nin *Kalila Ailesi* adlı fotoğrafında iki kız çocuğunun beden hareketleri ve aralarında bırakılan aralık, kayıp aile ferдинin yani babalarının yokluğunu izleyiciye sezdirmektedir. İzleyiciye sezdirilen bu bilgi, duyularla algılanabilen fiziksel gerçekliğin ötesinde olanın soyut kavrayışla edinimiyle ilişkilidir. Diğer bir deyişle bu çalışmada kayıp aile ferdi, fotoğrafik imajın maddi bütünlüğünün aksine var olmayan fakat özellikle iki kız çocuğunun beden hareketleri sezdirilen bir unsur olarak gösterilmektedir. Bu olgu, Baker'in transandantal imaj kavramıyla bağdaşmaktadır.

Kayıp Aile Portreleri serisinin genel özelliklerini taşıyan diğer bir fotoğraf da *Sahar'ın Ailesi*'dir (Bkz. Fotoğraf 2). Fotoğrafın ön plan-mekândaki siyah fonun sağ tarafında, ayakta duran anne ve iki çocuğu bulunmaktadır. Fotoğrafın sol tarafında ise yaşça diğerlerinden büyük bir kadın sandalyede oturmaktadır. Bununla birlikte aile fertlerinin iki ayrıksı küme halinde poz verdikleri dikkat çekmektedir. Diğer bir deyişle oturmakta olan yaşlı kadın

ayrıca ayakta bulunan anne ve çocuklar arasında bariz bir aralık bulunmaktadır. Bu aralık; sanatçının fotoğraf serisinin bağlamını oturtmak amacıyla aile fertlerini yerleştirmesiyle sağlanmıştır ve ailenin kayıp fertlerini temsil etmektedir. Sanatçının fotoğraf çekimi esnasında Sahar Ailesi ile yapmış olduğu röportajda da aynı olgunun altı çizilmektedir: “Bir gece hava saldırısı sırasında, üç çocuğumla kaçmayı başardım. Diğer 6’sı başaramadı” (Lenculture, 2017). Diğer bir deyişle fotoğraftaki özneler arasında bırakılan aralık izleyiciye, ailenin Suriye İç Savaşı’nda kaybettiği fertlerini işaret etmektedir.

Fotoğraf 2: Dario Mitidieri, Sahar’ın Ailesi, 2015.

Mitidieri, fotoğrafında kullandığı aralık hakkında: “Yapmak istediğim, kayıp kişinin veya insanların olması gereken yerleri boş bırakmaktı. Bu; ‘orada kim olmalı?’ ve ‘şimdi neredeler?’ sorularını sormanızı sağlar” (The Guardian, 2016: p. 7) demektedir. Bu sorgulama devamında; fotoğraf içerisinde fiziksel gerçeklikle sunulan özneler arasında bırakılan aralığın, korelasyon ilişkisi yaratarak kayıp aile fertlerini estetik anlamda izleyicinin sezmesini getirmektedir. Diğer yandan bu aralık, Deleuze’ün de aktardığı üzere, iki imge arasındaki ayrılık ya da mesafe aksine iki imge arasındaki *yakınlık* ilişkisine işaret etmektedir. Böylelikle sanatçının bu eğilimi, transandantal imaj kavramıyla bağdaşmaktadır. Diğer yandan Mitidieri, *Kayıp Aile Portreleri*’nde boş sandalyeler kullanarak da transandantal imaj yaratmaktadır.

Kayıp Aile Portreleri serisinin genel özelliklerini taşıyan diğer bir çalışma da *Muhammed’in Ailesi*’dir (Bkz. Fotoğraf 3). Fotoğrafın ön plan-mekândaki siyah fonda bakışlarını fotoğraf makinesine yönlendirmiş 7 özne bulunmaktadır. Bunlardan; 3 çocuk ve 2 yetişkin kadın ayakta durmaktadır. Diğerlerinden yaşça daha büyük bir çift, ayakta duranların önünde, sandalyede oturmaktadır. Önde oturan çiftin arasında boş bir sandalye bulunmaktadır. Çift, elleriyle aralarındaki bu boş sandalyeyi tutmaktadırlar.

Fotoğraf 3: Dario Mitidieri, Muhammed'in Ailesi, 2015.

Çekim esnasında yapılan röportajda Muhammed: “2014 yılında 55 yaşındaki Muhammed ve ailesi evlerine bir füze isabet ettiğinde oturma odalarında oturuyorlardı. Şarapnel parçaları büyük oğullarını ağır derecede yaraladı. Aile kaçarken oğulları kaos içerisinde kayboldu” (Refinery29, 2017) demektedir. Dolayısıyla fotoğrafın merkez noktasında bulunan boş sandalye, ailenin füze saldırısı sonrasında kaybolan oğullarını temsil eden bir nesne olarak izleyiciye sunulmaktadır. Diğer bir deyişle fotoğrafta kullanılan boş sandalye, gösterilmeyen imajdır ve izleyicinin, nesnel gerçekliği kavramasına hizmet eden duyu yetilerinden ziyade salt düşünceyle edinebileceği bir bilgiyi barındırmaktadır.

Dario Mitidieri'nin Suriyeli mülteci aileleri konu edindiği *Kayıp Aile Portreleri*'nin ana bağlamını savaş esnasında kaybolan aile fertleri oluşturmaktadır. Bu doğrultuda Bekaa Vadisi'nde bulunan iki mülteci kampına kurulan portatif stüdyoda aileler; siyah fon önünde ve arkada mülteci kampının gündelik yaşantısı gözükecek şekilde fotoğraflanmıştır. Genel itibarıyla ticari portre fotoğrafçılığının genel hatlarını barındıran bu fotoğraflarda kayıp fertleri; öznelerin beden hareketleri, özneler arasında bırakılan aralıklar ve boş sandalyelerden faydalanılarak izleyicinin düşüncesinde canlandırılmaktadır. Dolayısıyla serinin temel bağlamını oluşturmak için tercih edilen bu üç yöntem, Ulus Baker'in transandantal imaj kavramını karşılar niteliktedir. Diğer yandan estetik (algısal) obje olarak fotoğraf ve fotoğraf içerisinde gösterilen imajlar maddi bir bütünlük içerisinde. Bununla birlikte *Kayıp Aile Portreleri*'nde gösterilen aile fertleri ve nesnelere için de aynı olgu geçerlidir, her biri birer fiziksel objedir. Bunun aksine öznelerin beden hareketleri, özneler arasında bırakılan aralıklar ve boş sandalyelerden faydalanılarak izleyicinin düşüncesinde canlandırılan kayıp aile fertleri ise gösterilmeyen imajlardır. Bu gösterilmeyen imajlar ise ideal obje olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla fotoğrafik dil yetisi sadece gösterilen (maddi) imajlarla sınırlı değildir: Transandantal imajlar da izleyicinin bilgi edinmesine olanak tanımaktadır.

SONUÇ

Epistemolojik bir problem olarak estetik olgusunun ortaya çıkmasının temel şartı, süje ve objenin varlığına bağlıdır. Estetik süjenin ilgisini yönelttiği estetik obje, sanatçının estetik kaygılarla ürettiği *maddi* bir varlıktır. Sanat dalı olarak fotoğraf da özü gereği, maddi bir varlıktır ve içerisinde barındırdığı unsurlar da bu maddiliğin bir parçasıdır. Fotoğraf ve içinde barındırdığı maddi unsurlar, estetik süje tarafından algılanarak estetik bilgi edinimi ortaya çıkararak estetik fenomen gerçekleşmektedir. Diğer bir deyişle fotoğrafın, estetik fenomenin bir parçası olabilmesi maddi bütünlüğünün algılanabilir olmasına bağlıdır. Buna karşın Kant'ın fenomenal alana dair tanımlarından yola çıkan Ulus Baker, transandantal imaj kavramıyla; gösterilemeyen imajların da estetik bilgi edinimine katılabileceğini savunmaktadır.

Kant, bilginin sınırlarını belirlemek ve sınırlandırmak için transandantal kavramını; deneyimi mümkün kılan fakat deney kökenli olmayan bilgi türlerini tanımlamak için kullanmaktadır. Transandantal, insanın duyularıyla

algılayamadığı ancak düşünceyle kavrayabildiği ve fenomenal alana ait bir bilgi türüdür. Kant'ın bu tanımından yola çıkan Ulus Baker, transandantal imaj kavramını; Vertov'un Aralık Kuramından faydalanarak ve Robert Bresson sineması üzerinden örneklendirerek kuramsal hale getirmektedir. Maddi bir bütünlüğe sahip imaj içerisinde *gösterilmeyen* fakat düşünceyle kavranabilen transandantal imaj; birbirinden farklı iki görüntü arasındaki *boşluk*'un yarattığı korelasyonla ortaya çıkmaktadır. Düşünceyle sezilebilen bu korelasyon ilişkisi, sonucunda estetik bilgi edinimini sağlamaktadır. Diğer yandan sinemada örneklerine rastlanan transandantal imaja, fotoğraf sanatında Dario Mitidieri'nin *Kayıp Aile Portreleri* serisinde rastlamak mümkündür. Böylelikle sinemayla ilgili bir kavramın fotoğraf sanatındaki karşılığının ortaya konulmasının amaçlandığı çalışmada; Dario Mitidieri'nin *Kayıp Aile Portreleri* serisinden amaca yönelik örneklem alma yoluyla belirlenen üç farklı çalışma, betimsel analiz yönteminden faydalanılarak incelenmektedir.

Mitidieri'nin Lübnan, Bekaa Vadisi'nde bulunan mülteci kamplarında Suriyeli aileleri konu edindiği proje, 12 fotoğraftan oluşmaktadır. Bu seride kamplarda kurulan portatif stüdyoda mülteci aileler fotoğraflanmıştır. Serinin temel bağlamı ise bu ailelerin kayıp fertlerinin de fotoğraflarda temsil edilmesidir. Bu bağlamın sağlanması için Mitidieri; *Kalila'nın Ailesi* adlı çalışmasında öznelerin beden hareketlerinden, *Sahar'ın Ailesi*'nde özneler arasında bırakılan aralıklardan ve *Muhammed'in Ailesi*'nde boş sandalyelerden faydalanarak transandantal imaj yaratmaktadır. Mitidieri'nin transandantal imaj yaratmak için kullandığı yöntemlerin temeli, fotoğrafları içerisinde yer alan fiziksel objeler arasında bırakılan aralıklara dayanmakta ve böylelikle izleyici, korelasyon ilişkisine girerek ailelerin kayıp fertlerinin bilgisine ulaşmaktadır. Diğer bir deyişle maddi bir bütünlüğe sahip fotoğraf içerisinde maddi olmayan (gösterilmeyen) yani transandantal imajlar kullanılarak izleyicinin, kayıp aile fertlerini düşüncesinde canlandırması sağlanmaktadır. Diğer yandan transandantal imajlarla izleyici, salt düşünce yoluyla bilgi edinmekte ve böylece savaş esnasında yaşanan felaketin boyutlarını soyut şekilde algılamaktadır. Bu olgu fotoğrafik dil yetisi oluşturulurken sadece fotoğraf içerisinde gösterilen fiziksel objelerle sınırlı olmayacağını göstermektedir. Bunun aksine gösterilmeyen imaj olarak tanımlanan transandantal imajın da estetik bilgi edinimini sağlayabilmektedir.

KAYNAKÇA

- Baker, U. (2012). *Beyin Ekran*, Birikim Yayınları, İstanbul.
- Deleuze, G. (2014). *Hareket-İmge*, Norgunk, İstanbul.
- Gözkân, H., B. (2010). "Kant'tan Heidegger'e Varlığın Anlamı Meselesi", *Cogito*, Sayı: 64, 133-153.
- Güçlü, A., Uzun, E., Uzun, S. ve Yolsal, Ü. (2003). *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Hançerlioğlu, O. (2013). *Felsefe Ansiklopedisi*, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Kant, İ. (2008). *Arı Usun Eleştirisi*, İdea Yayınları, İstanbul.
- Kant, İ. (2011). *Yargı Yetisinin Eleştirisi*, İdea Yayınevi, İstanbul.
- Lensculture. (2017). "Lost Family Portraits". Erişim Adresi: <https://www.lensculture.com/articles/dario-mitidieri-lost-family-portraits>. Erişim Tarihi: 28.04.2019.
- Refinery29. (2017). "For Syrian Refugees In These Portraits, an Empty Space for Every Loved One Lost". Erişim Adresi: <https://www.refinery29.com/en-us/syrian-refugees/-lost-family-portraits-essay#slide-2>. Erişim Tarihi:29.04.2019.
- The Guardian. (2016). "Portraits of Syrian Refugee Families and an Empty Place For The Missing". Erişim Adresi: <https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2016/jan/30/portraits-of-syrian-refugee-families-and-an-empty-place-for-the-missing>. Erişim Tarihi: 28.04.2019.
- Townsend, D. (2002). *Estetiğe Giriş*, İmge Kitapevi, Ankara.
- Tunalı, İ. (2012). *Estetik*, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Vertov, D. (2007). *Sine-Göz*, Agora Kitaplığı, İstanbul.

GÖRSEL KAYNAKÇA

- Mitidieri, D. (2015). Kalila'nın Ailesi. <http://www.mitidieri.com/mobile/gallery.php?dir=Portfolios/Editorial/LOST-FAMILY-PORTRAITS/> Erişim Tarihi: 28.04.2019.
- Mitidieri, D. (2015). Muhammed'in Ailesi. Erişim Adresi: <http://www.mitidieri.com/mobile/gallery.php?dir=Portfolios/Editorial/LOST-FAMILY-PORTRAITS/>. Erişim Tarihi: 28.04.2019.
- Mitidieri, D. (2015). Sahar'ın Ailesi. <http://www.mitidieri.com/mobile/gallery.php?dir=Portfolios/Editorial/LOST-FAMILY-PORTRAITS/>. Erişim Tarihi: 28.04.2019.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:15.01.2020 ✓Accepted/Kabul:20.03.2020

DOI: 10.30794/pausbed.675424

Araştırma Makalesi/ Research Article

Levent, R. (2020). "Yeni Toplumsal Hareketler ile Merkez Sağ İktidarlar Arasındaki İlişki" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 39, Denizli, s. 211-227.

YENİ TOPLUMSAL HAREKETLER İLE MERKEZ SAĞ İKTİDARLAR ARASINDAKİ İLİŞKİ

Ramazan LEVENT*

Özet

Yeni toplumsal hareketler egemen kültürlerle karşı farklılıklarıyla kamusal alanda yer almak isteyen kesimlerin eylemlerini ifade eder. Yeşil hareketi, küresel barış hareketi, kadın hareketi ve LGBTİ hareketi bunlardan bazılarıdır. Bu çalışmanın amacı yeni toplumsal hareketler ile Türk siyasetinde ağırlıklı bir yere sahip olan merkez sağ siyaset arasındaki ilişkiyi değerlendirmektir. Çalışmada öncelikle yeni toplumsal hareketlerin ve merkez sağ siyasal hareketlerin temel nitelikleri literatür çalışmasıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Daha sonra Türkiye’de doksanlı yıllardan itibaren ortaya çıkan ve yeni toplumsal hareketler kapsamında değerlendirilebilecek çeşitli olaylar ile sağ iktidarlar arasındaki ilişki değerlendirilmiştir. İktidar temsilcilerinin değerlendirmelerine internet kaynakları üzerinden ulaşılmıştır. Çalışmayla yeni toplumsal hareketler ile merkez sağ siyasal akım arasındaki çelişki, her ikisinin nitelikleri üzerinden ilk defa değerlendirilmektedir. Sonuç olarak merkez sağın yeni toplumsal hareketlere ‘muhafazakar’ niteliği ile tepki verdiği söylenebilir. Ayrıca merkez sağ ve muhafazakar nitelikli iktidarların yeni toplumsal hareketleri bütünsel olarak değil kategorik olarak değerlendirdiği anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Merkez Sağ, Yeni Toplumsal Hareketler, Egemen Kültür, Muhafazakarlık, Antagonizma.*

THE RELATIONSHIP BETWEEN NEW SOCIAL MOVEMENTS AND CENTER-RIGHT POWERS

Abstract

New social movements want to take part in the public sphere with their differences against the dominant culture. The green movement, global peace movement, women's movement and LGBTI movement are some of the new social movements. The aim of this study is to evaluate the relations between the new social movements and the center-right politics, which has a place in Turkish politics. In study, first of all, the basic characteristics of new social movements and center-right have been tried to be put forward by the literature study. Then, the relationship between the new social movements that emerged from the nineties and the central-right powers were evaluated. The responses of the representatives of the government to various actions were reached through internet sources. It is seen that the center-right reacts to the new social movements in a conservative attribute. Moreover, it was understood that the central-right and conservative powers evaluated the new social movements categorically rather than as a whole.

Keywords: *Center-Right, New Social Movements, Sovereign Culture, Conservatism, Antagonism*

*Dr., Malatya Eğitim ve Araştırma Hastanesi(Radyoloji Servisi), MALATYA.
e-posta: rlevent44@hotmail.com, (orcid.org/0000-0003-0816-7166)

1.GİRİŞ

Yeni toplumsal hareketler (YTH) konusu 1968'den itibaren Türkiye'de ve dünyanın çeşitli ülkelerinde başlayan öğrenci eylemlerinden itibaren siyasal literatüre girmiştir. Bu siyasal eylemlerin 'yeni' olarak nitelendirilmesi, kendinden önceki siyasal eylemlerden farklılaşan özelliklere sahip olmasından dolayıdır. Toplumsal hareketleri 'eski' ve 'yeni' tasnifine tabi tutanlara göre eski toplumsal hareketler (ETH) ile Fransız İhtilali sonrası başlayan siyasal eylemler ve sanayi devrimi sonrası ortaya çıkan işçi sınıfı hareketleri kastedilmektedir. Eski toplumsal hareketlerin aktivasyonunda milliyetçilik ve sınıf bilinci rol almıştır (Özen, 2015: 14). Yeni toplumsal hareketler ise toplumun çeşitli kategorilerine ait kesimlerinin iktidarın hegemonik tutumuna karşı ortaya koydukları ve kendi yaklaşımlarına göre idealize ettikleri eylemsel karşıduruşu ifade eder. Yeni toplumsal hareketlere benzer şekilde ortaya çıkan fakat bazı nitelikleri dolayısıyla ondan ayrılan meydan hareketleri de bu makalede yeni toplumsal hareketler çerçevesinde ele alınacaktır.

Toplumsal hareketlerin 'yeni' ve 'eski' şeklinde tasnif edilmesi genel kabul gören bir değerlendirme değildir. Dahası böyle bir sınıflandırmayı eleştirenler bir hayli fazladır. Toplumsal hareketlerin eski ve yeni şeklinde tasnifine karşı çıkanların ileri sürdükleri argümanlara göre bu hareketler sağ-sol, kültürel-sosyal, kamu-özel, estetik ve araçsal gibi tezatları çokça çığnemektedirler (Tilly, 2008: 117, 118). Toplumsal hareketlerin sınıf mücadelelerine dayandığı ileri sürülmüştür (Çoban, 2009:21). Fakat Tilly'ye göre batılı anlamda toplumsal hareketlerin tarihi Protestanların Katoliklere karşı verdikleri mücadeleler (1750 öncesi) döneminden başlar. Dolayısıyla işçi sınıfı üzerinden tanımlanan ETH kategorileştirmesinin toplumsal hareketlerin sadece bir evresi olduğunu ifade edilmiştir (Tilly, 2004:18). Tilly toplumsal hareketleri üç temel nitelik üzerinden tanımlamaktadır. 1- Hedef otoriteye karşı ortak hak talebinde bulunanların organize bir halk girişimi şeklinde olması. 2- Hedeflerine çeşitli eylem türlerini gerçekleştirerek ulaşmaya çalışmaları. Özel amaçlı dernek veya birlik kurmak, halk mitingleri düzenlemek bunlardan bir kaçıdır. 3- Katılımcıların halk önünde makul olma (worthiness), birlik (unity), sayı (numbers), bağlılık (commitment) niteliklerini uyumlu bir şekilde göstermeleri. Bu nitelikler (WUNC); hareketin katılımcılarının kendilerini gösterme şekilleri anlamında değerlilik (hareketi ciddiye alma), hareketin bir amaç etrafında birleştiğinin ifadesi olarak birlik (tek renk tişört giymek gibi), hareketin katılımcı miktarı anlamında sayılar ve hareket mensuplarının amaçlarına ulaşmak için ne kadar fedakarlığa katlandıkları anlamında bağlılık veya taahhüt olarak ifade edilmiştir. Tilly'ye göre 'toplumsal hareketler' kavramı ilkin örgütlü proleterleri ifade etmek için kullanılmış fakat daha sonra çiftçiler ve kadınlar gibi hak talebinde bulunan geniş kesimleri de ifade etmiştir (Tilly, 2008: 17-20).¹

Tilly'nin Protestanların Katoliklere karşı verdiği mücadele ile başlattığı toplumsal hareketleri Marx; çıkar ilişkilerine bağlı olarak gelişen sınıf tepkileri olarak değerlendirir. Marks bu sınıfçı tasnife 'insanlık tarihinin bir egemen türüne boyun eğmişlerin verdikleri mücadelenin tarihi' olma anlamı yükler (Öz 2008: 25). Fakat Marks sınıf motivasyonuna dayanan tepkilerin kapitalist dönemden sonraki kısmını toplumsal hareketler olarak değerlendirir ve sanayi devrimi sonrası meydana gelen işçi sınıfının burjuva sınıfına karşı sosyalist devrimler yapacakları öngörüsünde bulunur.

Toplumsal hareketler ile ilgili çalışmalarıyla tanınan diğer bir isim Donatella Della Porta'dır. Della Porta çalışmalarında toplumsal hareketlerin içindeki alternatif demokratik işleyişi incelemiştir (d. Porta, 2016) ve bu hareketlerin global bir nitelik kazanırken kendi içlerinde ürettikleri kozmolojik vizyonlarını nasıl oluşturduklarını ele almıştır (d. Porta, 2017: 303). Porta ayrıca sağ kanat siyasal yaklaşımların toplumsal hareketler için bir tehdit oluşturduğundan da bahsetmektedir (d. Porta, 2017: 298). Nicole Doerr, Alice Mattoni ve Simon Teune toplumsal hareketlerin küreselleşmek ve geniş kitlelerde yankı bulmak için kullandıkları görsel materyallerin toplumların kültürel özellikleri ile olan ilişkilerini ele almışlardır. Bu yazarlar toplumsal hareketlerin iletişim ve semboller yoluyla ulusüstü ya da çok uluslu aktivistler olarak faaliyet göstermesinin ulus devlet sınırlarındaki hükümlerinin kontrolünü oldukça zorladığını da ifade etmektedirler (2013). T. K. Hopkins gibi yazarlar da tarihsel kapitalizme karşı işçi sınıfı özelinde verilen mücadelenin muhatabının ulus devletler olduğunu ifade etmişlerdir. Fakat Hopkins 68 sonrası toplumsal hareketlerin şekillenmesinde ekonomik eşitsizliğe ek olarak etnik kimlik, cinsiyet ve kuşak gibi farklı muhalefet alanlarının da etkili olacağını ifade etmiştir (2015: 96-110).

1 <https://study.com/search/text/academy.html?q=tilly#/topresults/tilly>, (Er. Tr: 2.3.2020)

Yetmişli yıllara kadar toplumsal hareketlerin ana aktörü olarak işçi sınıfı öne çıkmaktaydı. 1968 yılında birçok ülkede meydana gelen öğrenci olaylarından sonra toplumsal hareketler çeşitli özellikleri ile işçi sınıfı tarafından ekonomik motivasyonla meydana gelen olaylardan farklılaşmaya başladı. YTH kavramsallaştırması bu farklılaşmayı belirtmek üzere kullanılmaya başlandı.

YTH kavramsallaştırmasının öncü isimlerinden Alan Touraine toplumsal hareketlerin 'eski' ve 'yeni' olarak ayrılması gerektiğini savunur (Işık, 2015: 2). Touraine bu ayrımı 'eski' olan işçi hareketlerinin eşitlikçi olmasının meydana getireceği türdeşleştirmeye dayandırır. Eşitlik siyaseti, çokluğu ve çeşitliliği yadsıdığı için; eşitlik siyasetine bina edilen sınıf mücadeleleri, 1960'lı yıllardan sonra ortaya çıkan ve sınıf bilincine dayanan hareketlerin devamı olarak değerlendirilemezdi. Touraine göre yeni toplumsal hareketler kültürel hareketlerdir ve kendilerinin belli bir betisini savunmaya ve dönüştürmeye yönelik kesimlerin toplu eylemlerini ifade eder (Touraine, 2005: 141). Tilly toplumsal hareketlerin eskiden beri kültürel içermeler de taşımalarından dolayı Touraine'nin toplumsal hareketleri 'kimlik' hareketleri ve 'çıkarcı' hareketleri şeklindeki sınıflandırmasına karşı çıkar. Toplumsal hareketlerin tanımlanması noktasında farklı değerlendirmelere sahip olan Tilly ve Touraine, söz konusu hareketlerin sağ siyaset düşüncesine muhalif olabileceği konusunda mütefiklerdir (Tilly, 2008: 118) .

1960'lı yıllardan itibaren ortaya çıkan toplumsal hareketleri değerlendirmek için iki teori bulunmaktadır. Bunlardan biri Amerika merkezli 'Kaynak Mobilizasyonu Teorisi'dir. Bu teori toplumsal hareketi oluşturan aktörlerin çıkarlarını takip etmek için stratejilerini nasıl geliştirdiklerini ve çevre ile nasıl etkileşim kurduklarını inceler. Ayrıca altmış öncesi hareketler ile daha sonra ortaya çıkan hareketler arasındaki devamlılık vurgulanır. Kaynak Mobilizasyonu Teorisi'nin toplumsal hareketleri stratejileri ve araçsal yönleri üzerinden değerlendirdiği söylenebilir. Altmışlı yıllardan sonra ortaya çıkan toplumsal hareketleri kategorize eden ikinci teori kıta Avrupa'sında yaygın olan 'Yeni Toplumsal Hareketler Teorisi'dir. Bu teoriye göre altmışlı yıllardan sonra ortaya çıkan toplumsal olaylar ekonomik ve kurumsal siyaset kaynaklı sorunlar yerine farklılık, eşitlik, kimlik ve katılım gibi konulara odaklanmaktadır (Çetinkaya, 2008: 23; Demiroğlu, 2014: 135). Bu teori altmış öncesi hareketler ile yeni toplumsal hareketlerin birbirinden farklılaştığı konulara vurgu yapar.

YTH ile ilgili yapılan çalışmalarda söz konusu hareketlerin ETH'den farklılaşan nitelikleri, yeni egemenlik ilişkileri ile çatışmacı kültürel alan içerisindeki yeri vurgulanmıştır. Yukarıda YTH kavramsallaştırması ile ilgili farklı değerlendirmelerin bulunduğu bahsedildi. Bu hareketlerin 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başındaki birçok hareketlerle benzer özelliklere sahip olduğu ileri sürülmüş ve bu hareketler kapitalizmin yeni küresel aşaması ile ilişkilendirilmiştir (Yaylacı, 2014: 62). Bu bağlamda YTH'nin ulusüstülük niteliğine vurgu yapılmıştır. Köklü kozmopolitler yaklaşımını ortaya koyan Sydney Tarrow, yerelde yetişen ve yerel kaynaklar kullanan köklü kozmopolit aktivistlerin ulus-ötesi çekişmelere evrensellik niteliği kazandırdığını ileri sürmüştür (Tarrow, 2008: 120). Tarrow'un öne sürdüğü kozmopolitik ekonomik bir küreselleşmeyi değil, git gide daha sıkı ağlar ören karmaşık bir uluslararası toplumun meydana gelmesini ifade etmektedir. Küreselleşmenin teknolojik boyutuyla toplumsal hareketlerin uluslararası örgütlenmesine ve stratejilerine etkisi de belirtilmelidir (Tilly, 2008: 155).

Bu çalışmada 1950 yılından itibaren iktidara gelen ve siyasal literatüre 'merkez sağ' olarak geçen partilerin iktidar oldukları dönemde yeni toplumsal hareketlere karşı sergiledikleri tutum değerlendirilecektir. Altmış sekiz kuşağı olarak bilinen öğrenci hareketlerinin başladığı 1968 yılında iktidarda Adalet Partisi bulunmaktaydı. AP yetmişli yıllarda da Milliyetçi Cephe hükümetlerinin büyük ortağı olmuştur. Doksanlı yıllarda merkez sağ olarak değerlendirilen ANAP ve DYP belli aralıklarla koalisyon hükümetlerinin ortağı olmuşlardır. İki binli yıllardan itibaren AK Partinin iktidar dönemi başlamıştır. AK Partinin merkez sağ bir siyasal çizgide yer aldığı tartışmalıdır (Mert, 2007: 108). 'Muhafazakar demokrat' söylemini dillendirmesi yönüyle merkez sağ çizgide yer aldığı söylenebilir. Fakat parti içindeki etkin siyasal aktörler, Milli Görüş çizgisinin siyasal kültürü içinde yetişmiş olmalarıyla, merkez sağdan farklılaşmaktadır.

Türkiye özelinde siyasal iktidarların yeni toplumsal hareketlere yönelik tutumlarının hangi parametrelere dayandığı konusunda herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Yeni toplumsal hareketler radikal demokrasi bağlamında ve daha çok Kürt siyasal hareketi içinde ele alınmaktadır. Bundan dolayı yapılan çalışmalar radikal demokrasiyi siyasal bir argüman olarak öne çıkaran partiler ile yeni toplumsal hareketler arasındaki ilişkiyi değerlendirmek için yapılmaktadır. Türkiye'nin sosyolojik şartlarından dolayı iktidar olması daha fazla muhtemel sağ-milliyetçi-

mukaddesatçı koalisyonunun yeni toplumsal hareketler ile ilgili tutumu hakkında neredeyse hiç akademik çalışma yapılmamıştır. Bu çalışma Türk siyasalının önemli bir aktörü olan merkez sağ ile yeni toplumsal hareketler arasındaki ilişkilerin dayandığı parametreleri çözümlenerek alandaki sözü edilen boşluğu doldurmak amacıyla hazırlanmıştır.

Çalışma nitel bir çalışmadır. Öncelikle incelenen konunun iki alt başlığı olan yeni toplumsal hareketler ile merkez sağ siyasetin sahip oldukları özellikler literatür çalışması ile ortaya konulmuştur. Daha sonra merkez sağ partilerin özellikleri ile yeni toplumsal hareketlerin özellikleri arasında ilişkilendirmeler yapılmıştır. Merkez sağ ideolojik duruşun nitelikleri çerçevesinde yeni toplumsal hareketlere yönelik yaklaşımlarının değerlendirilmesi yapılmıştır. Çalışmada 'siyasal partilerin tutumlarının büyük oranda dayandıkları veya beslendikleri ideolojik varsayımlara bağlı olduğu' şeklinde bir yaklaşım ile hareket edilmiştir.

Çıkan sonuçlarda merkez sağ siyasal iktidarların yeni toplumsal hareketlere, kendine has ideolojik yaklaşımları çerçevesinde muhatap olduğu görülmüştür. Türk siyasetinin iki binli yıllarından beri iktidarı elinde bulunduran aktörü AK Partinin feminist harekete pragmatik bir tutumla yaklaşması istisna tutulursa, merkez sağın yeni toplumsal hareketlere ideolojik kalıpları çerçevesinde yaklaştığı söylenebilir. Merkez sağın feminist harekete yakınlığı bu siyasal çizginin popülist ve pragmatik niteliğinden kaynaklandığı göz ardı edilmemelidir.

2.YENİ TOPLUMSAL HAREKETLER (YTH)

Yeni toplumsal hareketler ile yetmişli yıllardan itibaren ortaya çıkan öğrenci hareketi; yeni sol (Erdoğan ve Köten, 2014: 98) ve sivil haklar hareketleri; 1970 ve 1980'lerin LGBT, çevre, kadın, barış ve insan hakları hareketleri; 1990'ların ve 2000'lerin 'küresel adalet hareketi,' anti-nükleer hareket gibi guruplar ifade edilmektedir (Demiroğlu, 2014: 134). Altmış sekiz ruhunu siyasete tercüme eden yeşil hareket bir yandan sınıf çatışmasının bir yansıması olarak ortaya çıkmışken diğer yandan şiddetsizlik ilkesini ve barış söylemini ön plana almasıyla YTH kapsamında değerlendirilmektedir.² Kendilerine has karakteristik özelliklere sahip bu guruplar bazı yönleriyle ekonomik temelli işçi eylemlerine benzemektedirler. Yeni toplumsal hareketlerin siyasal iktidarlara karşı antagonist bir ilişki içinde olmaları, işçi eylemleriyle ortaktır. Fakat YTH işçi eylemlerinden farklı olarak devrimci değildir. Hayriye Özen'in YTH konusundaki çalışmalarıyla öne çıkan isimlerden Alain Touraine ve Alberto Melucci'den aktardığına göre eski ve yeni toplumsal hareketler arasında bazı farklar bulunmaktadır. Sınıf çatışmasına dayanan işçi hareketleri sanayi toplumunda ortaya çıkmışken YTH bilgi toplumunda ortaya çıkmıştır. Eski toplumsal hareketler devrim yapma çabasıyla hareket ederken YTH siyasal iktidarı elde etme amacıyla değil hakim kültürel kodlar karşısında ve onların empoze ettiği anlamlardan ayrı olarak farklılıklarıyla sisteme dahil olmaya çalışırlar. Amaç iktidarı kontrol etmek değil farkındalık meydana getirmektir (2015: 15). İşçi sınıfı ile karakterize ETH'de çatışmanın alanı siyaset iken YTH'de çatışmanın alanı toplumsal ve kültürel dir. Bu hareketler sivil toplum içerisinde kendilerine yer bulurlar (Işık, 2011: 29). YTH toplumun radikal bir dönüşümünü değil, sadece çatışmaya konu olan alanın ve buna bağlı toplumsal ilişkilerin dönüşümü doğrultusunda talepler dile getirmektedir. YTH işçi sınıfı eylemleri gibi toplumu tek bir çatışma hattı üzerinden ikiye bölmemiş, bunun yerine farklı öznelerin yer aldığı çoğul çatışma alanları oluşturmuşlardır. İşçi sınıfı hareketleri bürokratik hiyerarşik örgütlenmeler oldukları halde YTH lidersiz, hiyerarşik olmayan, enformel yatay örgütlenmelere sahip mobilizasyonlar olmuşlardır. Bu çalışmada YTH kapsamında değerlendirilen meydan hareketleri farklı olarak tikel talepler etrafında toplanan eylemciler değil, çeşitli tikel taleplerin heterojen olarak yer aldığı hareketler olmuşlardır (Özen, 2015: 17; Çetinkaya, 2008: 35). Eski siyasette materyal değerler öncelikli iken, yeni siyasette post materyal değerler öncelikli hale gelmiştir (Işık, 2011: 27). YTH siyasete katılımda geleneksel yöntemlerin dışında yeni katılma pratikleri geliştirmektedirler (Çolak, 2016: 533-4). YTH'e dahil edilebilecek çeşitli olaylar Türk siyasetinde de etkili olmaya başlamıştır. Meydana gelen olaylara karşı sağ iktidarların kendi siyasal karakteristikleri üzerinden tepki verdiği görülmüştür. Merkez sağın en temel niteliği muhafazakarlık olduğundan dolayı bu siyasal kanadın, ayırıcı nitelikleri 'geleneksel kültürel kodlara muhalefet etmeye dayanan' YTH ile doku uyumsuzluğu içinde olacağı beklenebilir.

3.MERKEZ SAĞ PARTİLERİN ÖZELLİKLERİ

Merkez sağ kavramlaştırması siyasetin sağ ve sol yelpaze şeklinde kategorileştirilmesine dayanmaktadır. Fransız İhtilalinden sonra açılan mecliste milletvekilleri iki gurup olarak yer almışlardı. Bu guruplardan biri kral

² <https://yesilgazete.org/blog/2010/04/09/yeni-sol-hareket-ve-yesiller/>, (Er. Tr: 11.12.2019)

yanlısı olanlardan meydana gelmekteydi ve eski düzenin sürmesini savunuyordu. Diğer gurup ise eski düzene karşı çıkıyor ve onun değişmesi gerektiğini savunuyordu. Mecliste bu iki guruptan kral yanlıları meclis başkanının sağında değişim savunucuları da solunda oturmaktaydılar.³ Siyasette sağ ve sol kategorileştirmesi bu tarihsel olaya dayanmaktadır. Buna göre en genel bir değerlendirme olarak sağcılık muhafazakarlığı solculuk ise değişimciliği ifade etmektedir denilebilir. Daha sonra ortaya çıkan siyasal hareketler sağ ve sol kategori üzerinden sınıflandırılmışlardır. Muhafazakarlığın/sağcılığın başka ulusların aleyhine olacak şekilde yoğun milliyetçi bir tutum şeklinde savunulması 'Radikal-aşırı/marjinal sağ' olarak nitelendirilmektedir. Aynı şekilde solun mevcut düzene karşı şiddeti de içeren yöntemlerle mücadeleye girişen kesimlerine 'radikal-aşırı/marjinal sol' denilmektedir. Aynı kategori üzerinden mevcut sistemi korumayı savunan partiler merkez sağ, mevcut sistemin değişimden yana siyasal çaba sergileyen partiler de merkez sol olarak nitelendirilmektedir.

Çok partili hayata geçildikten sonra kurulan DP ile cumhuriyet sonrası merkez sağın tarihi başlamış olur. Bu dönemden itibaren klasik bir sınıflandırma olarak DP çizgisi 'merkez sağ', CHP ise 'merkez sol' şeklinde değerlendirilmektedir. Altmışlı yıllarda merkez solun bir diğer ifadesi olarak ortaya çıkan 'ortanın solu' söylemi (Kahraman, 2007: 69), marjinal sola karşı daha ılımlı ve kontrollü bir solu temsil etmekteydi. Nuray Mert Türkiye'deki siyasal akımları ikiye ayırmakta ve CHP'yi devletin ve resmi ideolojinin temsilcisi; DP'yi ise milletin ve sivil siyasetin temsilcisi olarak ifade etmektedir (Mert, 2007: 18). Mahmut Akın Türk sağının muhafazakarlık, milliyetçilik ve İslamcılık olmak üzere üç ayak üzerine oturduğunu savunur (2011, Akın: 94). Tanel Demirel ise sağ tanımlayan temel özellikler olarak kapitalizm, gelenek ve otorite (devlet, millet, din adamları veya aile) savunusunu öne çıkarır (2004: 339). Altmış darbesinden sonra DP'nin devamı olarak kurulan AP ve on iki Eylül darbesi sonrasında kurulan ANAP ve DYP merkez sağın kendi dönemlerindeki temsilcileri olmuşlardır. İki binli yılların başından beri iktidarda olan AK Parti de bazı değerlendirmelere göre merkez sağ bir çizgide yer almaktadır (Mert, 2007: 37).⁴

Merkez sağ siyasetin dayandığı ideolojik zeminin Avrupa'da demokratikleşme süreci sonrasında ortaya çıkan üç temel siyasal akımdan⁵ muhafazakarlığa dayandığı söylenebilir. Baki Erken merkez sağ siyasetinin demokrasi, milliyetçilik ve muhafazakarlık, dini muhafazakarlık ve Atatürkçülük olmak üzere dört temel siyasal ideoloji veya yaklaşıma dayandığını ileri sürmekte ve merkez sağın bu siyasi yaklaşımlara hangi düzeyde uyumlu olduğunu değerlendirmektedir (2016: 193). Nuray Mert merkez sağın diğer bir niteliği olarak ekonomik liberalizmden bahseder ve merkez sağ liberalizm, milliyetçilik ve dinsel muhafazakarlığı aynı potada eritmeye çalıştığını ileri sürer (Mert, 2007: 30, 50). Demokrasi açısından merkez sağ siyasal çizgiyi incelerken Robert A. Dahl'ın demokrasinin temel nitelikleri için öne sürdüğü beş ilke üzerinden hareket edilebilir. Dahl'a göre 'etkin katılım, oy kullanma eşitliği, bilgi edinebilme, gündem üzerinde son söz söyleme hakkı ve yetişkinlerin katılımı,' demokrasinin sağladığı beş imkanı ifade eder (Dahl, 2010: 48). Merkez sağ siyasal hareketi, merkez çevre çatışması olarak bilinen merkezi devlet aygıtı ile onun dışında kalan halk yığınları arasındaki mesafenin aşılması ve 'ulusal topraklardaki' birbirinden ayrı öğelerin 'politik sisteme anlamlı bir katılımında bulunacak' duruma getirilmesi (Mardin, 2000: 86) misyonunu yüklenmekteydi. Tek parti döneminde elitist gerekçelerle merkezden uzak tutulan kesimler orta sağ partileri üzerinden merkeze taşınmıştır. Merkez sağın siyasal merkezden uzak tutulan kesimleri iktidara taşımasındaki başarısı siyasal elitler tarafından yapılan 27 Mayıs darbesinin gerekçelerinden biri olarak ifade edilmiştir. Düne kadar ayak olanlar şimdi baş olmuşlardı.⁶ Merkez sağ partilerin toplumu siyasal bir özne haline getirmişlerdir. Fakat aynı tutumla uyumsuz olarak komünist söylemcilerine karşı 'demokrasiyi sınırlandırma' olarak değerlendirecek teşebbüsleri de olmuştur (Kırkpınar, 2018: 355; Demirel, 2004: 247). Komünistlere karşı gösterilen antidemokratik tutumun benzerinin YTH kapsamında değerlendirilen çeşitli kesimlere karşı da sergilediği görülmüştür.

Merkez sağın sahip olduğu diğer bir siyasal nitelik milliyetçiliktir. Merkez sağın milliyetçiliği CHP ve MHP'nin milliyetçiliğinden farklı özellikler taşır. CHP'nin altı ilkesinden biri olan milliyetçilik ve Milliyetçi Hareket Partisinin savunduğu milliyetçilik arasında da önemli farklılıklar bulunmaktadır. CHP'nin milliyetçiliği, cumhuriyeti ulus bağlamında tanımlamayı ve siyasal düzene politik bağlarla bağlı toplumu da etnik köken olarak homojen ve türdeş kabul etmeyi ifade eder. MHP'nin milliyetçiliği, CHP'nin milliyetçilik anlayışına ek olarak Türkiye ile

³ <http://blog.milliyet.com.tr/nedir-bu-sag-ve-sol-gorus-/Blog/?BlogNo=583762>, (Er. Tr.: 12.12.2019)

⁴ Bu çalışmada AK Partinin merkez sağ olup olmadığı tartışmasına girilmeden YTH'ye karşı sergilediği tutum merkez sağ karakteristikler üzerinden değerlendirilmektedir.

⁵ Muhafazakarlık, Liberalizm, Sosyalizm

⁶ Göktürk, G. (2001). "Aydınlar Sınıfta Kaldı", Radikal Gazetesi(Röportaj: Neşe Düzel), 23 Temmuz

Türkiye sınırları dışındaki Türk etnik kökeninin siyasal birlikteliğini sağlama ülküsünü de içerir (Bora, 2017: 327). Bu ülkü 'Adriyatik'ten Çin Seddine'⁷ şeklinde ifade edilmektedir. Merkez sağ bu yaklaşımı bir ütopya olarak değerlendirir (Demirel, 2004: 202). Merkez sağın milliyetçiliği CHP ve MHP'den farklı olarak ulusal ve uluslararası etnik türdeşliğe dayanmaz. Merkez sağın milliyetçiliği daha çok ülkenin ekonomik gelişmişliğini sağlamaya yönelik bir motivasyon unsuru olarak değerlendirilir. Buna göre merkez sağın milliyetçiliği 'ekonomik ve sosyal geri kalmışlıkla mücadelede ileri ülkeler seviyesine ulaşma çabası' olarak değerlendirilebilir. 1991 yılında kurulan DYP-SHP koalisyonunun başbakanı olan Süleyman Demirel'in 'Türkiye'de Kürt realitesi tanınmıştır' (Yayman, 2011: 40) şeklinde dile getirdiği açılım ve sonrasında ülkede yaşanan faili meçhul cinayetler dönemi, merkez sağın askeri ve sivil bürokrasiyle, milliyetçilik anlayışı konusunda ne kadar farklı yaklaşımlara sahip olduğunu göstermektedir. Merkez sağın kavramsallaştırmasında Türk milliyetçiliğinin 'öteki'si Kürtler olmamıştır (Demirel, 2004: 202). Merkez sağda iç politika açısından etnik anlamda tanımlanmayan milliyetçilik, YTH içerisinde değerlendirilen azınlık eylemcilerinin vicdani ret gibi çeşitli talepleri söz konusu olduğunda, daha katı bir forma dönüşebilmektedir.

Merkez sağın milliyetçiliğinin gelenekçilikle ilişkili bir yönü de bulunmaktadır. Toplumların kendine özgü ve yerel kültürel kodlara sahip olmaları geleneğin milliyetçilikle ilişkisini ortaya koymaktadır. Tarihsel tecrübelerden elde edilen birikimlerin başka toplumların yayılmacı kültürel etkilerinden korunmaya çalışılması, muhafazakarlığın milliyetçi karakterini ortaya koyar. Ayrıca Türkiye'de liberal ekonomik siyasetlerin toplumsal tabandan yoksun olması da merkez sağı milliyetçi ve dindar muhafazakar söylemlere yönlendiren bir motivasyon olmuştur (Mert, 2007: 26).

Merkez sağ hareketin sahip olduğu en temel siyasal nitelik muhafazakarlıktır (Kahraman, 2007: 78). Fransız ihtilali ile aydınlanma düşüncesine karşı bir tepki olarak ortaya çıkan muhafazakarlık, toplumun geleneksel olarak varlığını sürdüren kurum ve değerlerinin devrimsel değişimlere karşı korunmasını ifade etmektedir (Mert, 2007: 150). Muhafazakarlığın temel savunuları olarak insanın yaratılış olarak sahip olduğu eksiklikler; bireye sorumluluk yüklemesi ve bireyin özgürlüğünü garantilemesi anlamında mülkiyet; bireyden devlete doğru derecelenmiş ve birbiriyle iç içe geçmiş informel yapılardan doğan ve hiyerarşik nitelikler de taşıyan otorite; toplumsal hafızanın tarihsel mirası olarak biriken değerlerin sürdürülmesi anlamıyla gelenek gibi özellikler sıralanabilir (Akkaş, 2003). Ek olarak ortak tarih, din, aile ve devrim karşıtlığı da muhafazakarlığın önemli unsurları olarak ifade edilebilir (Erken, 2016: 206). Merkez sağın tarihi incelendiğinde toplumsal geleneklere, dini inanışlara ve informel dini yapılanmalara, feodal yapılar içerisinde değerlendirilebilecek toplumsal ilişkilere önem verdiği görülmektedir (Çavuşoğlu, 2009). Tek Parti Döneminde yasak konulan günlük dini pratiklere serbestiyet verilmesi, din eğitiminin yaygınlaştırılması (Akkır, 2006: 49) bu bağlamda değerlendirilebilecek teşebbüslerdir. Aynı şekilde özellikle doğu bölgesinde bulunan aşiret yapılarıyla kurulan ittifak da merkez sağın karakteristik özellikleriyle uyumludur. Diğer taraftan muhafazakarlığa 'modernliğin öngördüğü değişimlere muhalefet edilmesi' anlamı yükleyen Hasan Bülent Kahraman Türkiye'de siyasal anlamda muhafazakar bir eğilimin olmadığını; var olanın kültürel bir muhafazakarlık olduğunu ileri sürmüştür (2007: 149). Yukarıda ifade edildiği gibi YTH'nin karakteristiğinin en temelde muhalif olduğu siyasal kodun kültürel muhafazakarlık olduğu bilindiğine göre bu toplumsal hareketlerin merkez sağ iktidarlar ile muhafazakarlık üzerinden antagonist bir ilişki geliştireceği anlaşılmaktadır.

Türkiye'de siyaset skalasında önemli bir yer tutan merkez sağın ulus üstü muhafazakar ideolojiden farklılaştığı en önemli özelliği Atatürkçülük olarak ifade edilebilir. Muhafazakar merkez sağın Atatürkçülüğü, Türkiye'nin özel şartları ile ilgilidir. Bazı yazarlar tarafından merkez sağın bu özelliğinin, Atatürkçülüğün Kemalizm'in bir alt içeriği olarak değerlendirilmesiyle ilişkilendirildiği görülmektedir (Erken, 2016: 213). Atatürkçülüğün modernleşme idealizminin altında yatan temel neden pozitivist yaklaşımın etkisiyle insan aklına duyulan aşırı güvendir. Atatürkçülüğün bu anlamda muhafazakarlık ile farklı yönelimlere sahip olduğu söylenebilir. Fakat Kemalizm'in Türkiye'ye has özel şartlar içerisinde askeri bürokrasiden güç alarak sürdürülmesi, serbest siyasetin çelişkisiz sürdürülmesine imkan tanımamaktadır. Bu nedenle merkez sağın Atatürkçü söylemler dile getirmesinin Türkiye'ye has özel şartlardan kaynaklandığı söylenebilir. Feminist hareketin kadın özgürlüğüne özel bir önem atfeden modernist içeriğinden dolayı Atatürkçü söylemi özellikle öne çıkardığı bilinmektedir. Fakat yeşil hareket ve çeşitli azınlıklara ait hareketlerin sanayileşmeye özel bir önem atfeden ve etnik türdeşliğe dayanan Kemalizm ile uyumsuz olduğu söylenebilir. Buna göre merkez sağın YTH'ye Atatürkçülük üzerinden bir karşıt tutum sergileyeceği beklenmemelidir.

7 https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/1044/index.html, (Er. Tr.: 13.12.2019)

4.YENİ TOPLUMSAL HAREKETLER VE MERKEZ SAĞ

Bu başlıkta merkez sağın karakteristikleri üzerinden YTH'e karşı sergilediği tutum değerlendirilmektedir. YTH'in sahip olduğu özellikler ile muhafazakar nitelikli merkez sağ arasında çok önemli yaklaşım farklılıkları bulunmaktadır. YTH'in Türkiye'de düşük düzeyli aktiviteler sergilediği doksanlı yıllardan itibaren ağırlıklı olarak sağ veya merkez sağ partiler iktidardaydı. Yetmişli yılların ikinci yarısında belli aralıklarla iktidara gelen Milliyetçi Cephe hükümetlerinde koalisyon ortağı olan sağ partilerin siyasal yaklaşımları *raison d'état* olarak ifade edilmiştir. Siyasal muhafazakarlık olarak da ifade edilebilecek olan bu ilkeye göre devletin bekası esastır ve devletin bunu sağlamak için kullanacağı her türlü yol ve yöntem meşrudur. Özellikle radikal sağ açısından seksen öncesi yaşanan sokak çatışmaları bu yaklaşıma dayanmaktadır. Seksen öncesi sol nitelikli toplumsal hareketlere radikal sağın verdiği tepkinin 'devleti koruma ve kurtarma' misyonu ile ilişkili olduğu söylenebilir (Kahraman, 2007: 98). Radikal sağ ve merkez sağdaki siyasal muhafazakarlığın, niteliksel farklılaşmalara doğru dönüşüm yaşayan toplumsal hareketlere karşı farklılaşan tutumunu anlamak için bu hareketlerin yaşadığı dönüşümü incelemek gerekir.

4.1. Savaş Karşıtı Hareket ve Merkez Sağ

YTH çerçevesi içinde değerlendirilen ilk eylemlerin ABD'nin Vietnam'da sürdürdüğü savaşa karşı mücadele eden savaş karşıtı hareket olduğu söylenebilir. Altmışlı yılların sonlarında Amerika'da öğrenci olayları başladı. Mayıs 1968'de Fransa'ya da yayılan olaylar dünyanın birçok ülkesinde ortaya çıktı (Bulut, 2011: 130). İşçi sınıfı ise yaptığı grev ile öğrenci olaylarına destek vermekteydi. Time dergisinde çıkan ve 68 olaylarına katılan öğrenciler üzerinde yapılan bir araştırmada göstericilerin önemli kısmının zengin, liberal ve siyasetle ilişkili ailelerin çocukları olduklarını göstermekteydi (Kabacalı, 2007: 179). Protestolar Amerika'nın Vietnam savaşına karşı bir tepkisi olarak ortaya çıkmaktaydı.

Haziran 1968'de benzer olaylar Türkiye'de de görülmeye başlandı.⁸ 68 öğrenci olaylarının YTH kategorisinde mi yoksa sistem karşıtı atipik sol eylemler mi olduğu tartışmalıdır. Türkiye'deki 68 öğrenci gösterilerinde NATO karşıtlığı, 'tam bağımsız Türkiye,' gibi söylemlerin dillendirilmesi 'nasyonal sosyalist' çizgiyi ifade etmekteydi. Altmış darbesi sonrası sol kesim örgütlenmeleri ordu içi cunta faaliyetleri ve üniversite gençliği üzerinden 'ordu- gençlik el ele' sloganıyla hareket etmekteydi. Türkiye 68 kuşağının 'Dev-Genç' gibi en önemli aktörleri de sol düşünceliydi. Altmış sekiz hareketlerinin 'savaş ve sömür karşıtlığı' gibi taleplerden dolayı YTH çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği ileri sürülebilir. Uluslararası 68 hareketleri ile Türkiye 68 hareketi arasında bu yönüyle bir benzeşmeden bahsedilebilir. Fakat o dönem için üniversitelerde meydana gelen olayların, merkez sağ iktidarlara karşı Kemalist düşünceye bağlı 'ordu, bürokrasi, aydın' üçlüsü tarafından organize edilen yeraltı faaliyetleri olduğu anlaşılmaktadır.⁹ Seksen öncesi toplumsal olaylarını YTH çerçevesi içinde değerlendirebilmek zordur. Türkiye'de seksen öncesi yaşanan sokak olaylarını 'soğuk savaşın taraflarına göre kategorize ve bloke olmuş toplumsal kesimler arasında yaşanan çatışmalar' olarak değerlendirmek daha gerçekçi görünmektedir.

Doksanlı yıllardan itibaren savaş karşıtı hareketin bir alt bileşeni olarak değerlendirilebilecek vicdani ret hareketi 'milliyetçi' ve 'üniter devletçi' bir yaklaşım üzerinden siyasal ve sosyal baskılara maruz kalmıştır. Bir yönüyle küresel savaş karşıtlarıyla da ilintili olan hareket, hakim toplumsal algılar karşısında bir farkındalık meydana getirmek hedefiyle ortaya çıkmıştır. Vicdani ret, bireyin; ahlaki, dini, politik ve benzeri sebeplerle askerlik yapmayacağını kamusal olarak ilan etmesi anlamına geliyor.¹⁰ 2019 yılı itibarıyla Türkiye'de vicdani retlerini açıklayanların sayısı beş yüz kişiden fazladır. Vicdani ret hareketi öncüleri 'halkı askerlikten soğutmak', 'milli hisleri zayıflatmak' gibi gerekçelerle mahkemeye verilmişlerdir. Doksanlı yıllar askerinin Türk siyasetindeki etkisinin Kürt sorunu üzerinden yoğunlaştığı yıllar olduğundan vicdani ret hareketi marjinal küçük bir hareket olmasına rağmen tepkiyle karşılanmıştır. 2005 ve 2013 yıllarında yargıda yapılan reformlar ve TCK'da yapılan değişiklikler çerçevesinde 'halkı askerlikten soğutma' maddeleri, 'askerlik hizmetini yapanları firara sevk edecek veya askerlik hizmetine katılacak olanları bu hizmeti yapmaktan vazgeçirecek şekilde teşvik veya telkinde bulunanlar' şeklinde yeniden düzenlendi.

⁸ <https://gercekgazetesi.net/1968-dosyasi/40-yilinda-turkiyede-1968>, (Er. Tr.: 13.12.2019)

⁹ <https://www.sabah.com.tr/kitap/yazarlar/kahraman/2018/05/11/1968e-turkiyeden-bakmak>, (Er. Tr.: 16.12.2019)

¹⁰ <http://bianet.org/>, (90'ların Hak Mücadeleleri-Vicdani Ret) (Er. Tr.: 17.12.19)

Savaş karşıtı hareket ile ilişkili olarak ortaya çıkan vicdani ret hareketi Türkiye’de birbiriyle bağlantılı ilerleyen iki yönlü bir mücadele yürütmüştür. Bir taraftan insani bir duyarlılık olarak Irak, Afganistan ve Filistin’de devam eden savaflara karşı faaliyet yürütmüştür. Diğer taraftan Türkiye’nin doğu bölgesinde devam eden düşük yoğunluklu savaşın sonlandırılması çalışmaları yapılmıştır (Uncu, 2014: 188). Barış hareketi ve vicdani ret hareketi Türkiye’de çok fazla aktif olamamıştır. Savaş karşıtı hareketin Irak savaşı sonrası gündeme gelen 1 Mart 2003 tezkeresi sürecinde aktif olduğu görülmüştür. İktidar partisinden bazı vekillerin de savaş karşıtı toplumsal tepkiye uygun hareket etmesiyle tezkerede reddedilmiştir. Türkiye, tezkerenin reddedilmesiyle Irak savaşına aktif olarak katılmamıştır. Merkez sağ iktidarların YTH’den biri olan savaş karşıtı harekete milliyetçi niteliği açısından tepki verdiği söylenebilir. Savaş karşıtlığının bir sonucu olarak ortaya çıkan vicdani ret hareketi doksanlı yıllarda ‘halkın askerlikten soğutulması’ gibi argümanlarla yargılanırken, iki binli yıllarda kanuni düzenlemelerden dolayı yargıyla yüzleşme sorunu yaşanmamıştır. Fakat vicdani ret hakkı yasal olarak hala tanınmamıştır.

İki bin on bir yılında bedelli askerliğin gündem olduğu süreçte dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan vicdani ret tartışmalarına dair şöyle demiştir: “Vicdani ret olarak adlandırılan bir düzenleme hükümetimizin gündeminde asla olmamıştır. Askerlik bu milletin, bu topraklar için en kutsal vazifelerden biri olarak kabul edilmiştir. Biz askerliği peygamber ocağı olarak görmüşüz.”¹¹ Erdoğan’ın vicdani ret taleplerini dikkate almamakta ortaya koyduğu ‘askerliğin bu millet ve toprakların kutsal vazifesi olduğu’ şeklindeki gerekçeler ortalama bir muhafazakar tutumu ifade etmektedir. Diğer taraftan aynı açıklamada yer alan peygamber ocağı vurgusu dini bir muhafazakarlığı göstermektedir.

2018 yılı başlarında Kuzey Suriye’ye yönelik askeri operasyona barış söylemleriyle karşı çıkan bir kısım muhalefete Erdoğan’ın verdiği tepki, İslamcı muhafazakarlık ve merkez sağ siyasetin sentezinden meydana gelen bir siyaset anlayışının demokrasiyi de sınırlandırabileceği göstermektedir:

“Şimdi çıkmış HDP’nin, KCK’nın bazı temsilcileri meydanlara çağırıyor benim Kürt vatandaşlarımı. Şu ana kadar pek çıkan olmadı. Sakın ha bu çağrıya uyup da meydanlara çıkma yanışında bulunan olursa bedelini de çok ağır öderler. Zira bu bir milli mücadeledir, bu milli mücadelede karşımıza kim çıkarsa çıksın, ezer geçerez, bu böyle bilinsin. Burada en ufak bir esneklik, en ufak bir taviz yok. ‘Yok, kan dökülmesini istemiyoruz, yok şu.’ Sen ne diyorsun? Böyle bir süreç başladığı zaman burada şehadet de olur, gazi de olur, kan da olur.”¹²

Kuzey Suriye’ye yönelik Afrin ve benzeri operasyonların ‘milli mücadele’ olarak değerlendirilmesi operasyonlara muhalefet edeceklerin vatan hainliği ile suçlanmasına imkan verecek bir argüman olarak durmaktadır. Ayrıca hangi politikanın ülke için daha savunulabilir olduğunun tartışılarak ortaya çıkmasını engellemeye yönelik popülist bir tutumu ifade etmektedir.¹³ Bu tutum merkez sağ siyasetin popülist niteliğine de işaret etmektedir. YTH’den savaş karşıtı hareket ve onun bir alt bileşeni olan vicdani ret hareketine karşı merkez sağ politik tutumun; milliyetçilik ve muhafazakarlığa ek olarak vatanın bölünmez bütünlüğü şeklinde ifade edilen ‘üniterlik’ ve bağımsızlık içerikli Atatürkçülük vurgularına da sahip olduğu görülmektedir.

4.2. Yeşil Hareketi ve Merkez Sağ

On İki Eylül sonrasında sınıf siyasetinin etkisini yitirmesiyle meydana gelen kimlik hareketleri Türkiye’de egemen kimlik algılarının dışında kimlik söylemlerinin de oraya çıkmasına imkan tanımıştır. Rusya’da 1986 yılında meydana gelen Çernobil nükleer patlamasına karşı gösterilen tepkiler ve yetmişli yılların sonları ve seksenli yıllarda termik santrallere karşı yapılan gösteri hareketleri YTH’den biri olarak yeşil hareketinin Türkiye’deki ilk eylemleri olarak görülebilir (Üste, 2015: 48). 1988 yılında Türkiye’de Yeşiller Partisi kurulmuş,¹⁴ fakat parti 1994 yılında kapanmıştır. 2008 yılında yeniden kurulmuş, 2012’de Eşitlik ve Demokrasi Partisi ile birleşerek Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi adını almıştır.¹⁵ On İki Eylül sonrası sol hareket içinde çıkan fakat sol tarafından 2000’li yıllara kadar küçümsenen yeşil hareketi bu tarihten itibaren solun ilgi odağı olmuştur. Özellikle Marksizmin ekonomizme indirgenmesine itiraz eden sosyalistler yeşil harekete oldukça sempatik yaklaştılar. Fakat yeşil hareketin bir

11 <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-erdogandan-vicdani-ret-aciklamasi-19303120>, (Er. Tr.: 18.12.2019)

12 <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/cumhurbaskani-erdogan-milli-mucadelede-karsimiza-cikani-ezer-geceriz/1037669>, (Er. Tr.: 18.12.2019)

13 <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/taha-akyol/populizm-nedir-40570199>, (Er. Tr. : 9.12.2019)

14 (Yeşiller Partisi Programı ve Tüzüğü (Ankara, 1988)

15 <http://www.hurriyet.com.tr/haberleri/yesiller-partisi> (Er. Tr.: 16.12.2019)

argümanı olarak dile getirilen ‘köktenci sanayileşme karşıtlığının, gelişmiş kapitalist ülkelerin az gelişmiş ülkeleri geri bıraktırma stratejisi’ olarak işlev göreceği söylemi uzun dönem sol kesimler arasında da kabul görecekti (Bora, 2017: 708).

Türkiye yeşil hareketi siyasal alanda başarısız olmuş fakat faaliyetlerini sürdürmüştür. Mersin Akkuyu’da 1977 yılından beri kurulması planlanan nükleer santralden, nükleer karşıtı hareketin sürekli muhalefetiyle, 2010 yılında vazgeçilmiştir (Mazlum, 2014: 236; Işık, 2015: 12). 1989 yılında İzmir Bergama’da altın madeni işletme faaliyetlerinin başlamasıyla öncüleriyöre halkından oluşan yeşil hareketi YTH repertuarına yeni protesto yöntemleri ekledi. Köylüler yarı çıplak gösteri yapmak, maden civarındaki sekiz köyde referandum yapmak, apaçi eylemi yapmak, kendini köprüye bağlayarak trafiği tıkamak, ellerde tabutlarla protesto gösterileri yapmak gibi şiddet içermeyen yöntemlerle doksanlı yıllar boyunca çevre duyarlılığını dile getirmişlerdi. İzmir İdare Mahkemesinin Nisan 2002’de verdiği madenin işletilmesinin durdurulması kararı Bakanlar Kurulu tarafından “ülkenin ekonomik menfaatleri” ileri sürülerek uygulanmadı. Dönemin Sağlık Bakanı MHP’li Osman Durmuş madenin “sağlık açısından sakıncası olmadığını” öne sürmüştü. 2004 yılında maden hakkında alınan kapatma kararına rağmen madenin işletilmesine 2005’ten itibaren devam edilmiştir.¹⁶

Yeşil hareketine karşı doksanlı yıllarda iktidarda olan sağ partiler tarafından ‘gösterileri polis şiddeti ile bastırma’ şeklinde bir müdahale olmamıştır. Hükümetlerin bu tür eylemlere ve mahkeme kararlarına karşı ‘ülkenin ekonomik menfaatleri’ üzerinden değerlendirme yapması, merkez sağın ekonomik gelişmişlik üzerinden dile getirilen milliyetçiliğinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Türkiye’de yeşil hareketi toplumsallaşma anlamında yeterince taraftar bulmadığı için popülist iktidarlar açısından fazla dikkat çekici olmamıştır.

4.3. Feminist Hareket ve Merkez Sağ

Feminizm çerçevesinde gelişen eylemler de YTH kapsamında değerlendirilmektedir. Feminizm endüstri devriminden sonra ağır sanayi koşullarında sosyal güvencesiz ve fazla mesai ile çalıştırılan kadınların haklarını savunmak amacıyla ortaya çıkmıştır. İlk çıktığı dönemde ekonomik nitelikli iken geçen süreç içerisinde ekonomiden sosyal ilişkilere, kültüre ve aile içi rollere doğru değişen bir mücadele argümanı şekline dönüşmüştür. Sosyalizmdeki burjuva proletarya arasındaki antagonizmaya benzer şekilde feminizmde de antagonist bir tepkiselliğin olduğu bilinmektedir. Türkiye’de burjuva devrimi yaşanmadığı için ağır çalışma koşullarına bir tepki şeklinde nitelenebilecek bir feminizmden bahsedilmemektedir. Erkek egemenliğine dayanan feodal ilişkilerin daha belirgin olduğu doğu bölgelerinde kadınların aile içi roller ve toplumsal ilişkiler açısından uğradıkları haksızlıklara karşı verdikleri mücadele, feminizmin hareket noktalarından bir olmuştur. Bunun dışında doğrudan Kemalistler tarafından modernleşmenin edilgen bir unsuru olarak ortaya çıkan kadın hareketlerinin feminizm çerçevesinde değerlendirilmesi zordur.

Türkiye’de Osmanlı’nın son dönemlerinden itibaren feminizm kapsamında değerlendirilebilecek kadın hareketleri olmuştur (Gedik, 2014: 113). Fakat doksanlı yılların sonları ve iki binli yılların başına kadar bu çalışmalar siyasetin ilgisini çekecek düzeyde olmamıştır. İki binli yıllardan itibaren AK Parti iktidarıyla beraber siyasette kadın hakları üzerinden önemli çalışmalar yapılmıştır. 2010 yılında anayasada yapılan değişiklikle ‘pozitif ayrımcılığın’ anayasaya girmesi; farklı cinsel yönelimlere sahip olanlara da çeşitli haklar tanıyan ve muhafazakar kesim tarafından ‘ailevi değerlere uyumsuzluk’ açısından eleştirilen İstanbul Sözleşmesinin (uluslar arası geçerli) çekincesiz olarak imzalanması mevzuat düzeyinde yapılan değişikliklerdir.¹⁷ Anayasa mahkemesi tarafından TCK’nın bazı maddelerinin iptal edilmesiyle doğan hukuki boşluğun doldurulması amacıyla 2004’te TCK’da yapılan değişiklikle zinanın¹⁸ yeni TCK’da suç olmaktan çıkarılması¹⁹ AK Partinin muhafazakarlık kimliği ile bağdaşmaz adımları olarak değerlendirilebilir. AK Parti döneminde çalışma hayatında, eğitimde ve sosyal ilişkilerde kadınlarla ilgili teşebbüslerde önceki dönemlerle karşılaştırıldığında önemli ölçüde artış görülmektedir.²⁰ AK Parti lideri Tayyip Erdoğan’ın kadınlar konusundaki tutumunun oldukça feminist²¹ ve modernist olduğu söylenebilir:

16 http://bianet.org/bianet/siyaset/160766-bergama-altin-madeni-direnisi-topragin-bekcileri#_ftn5, (Er. Tr.: 16.12.2019)

17 <https://www.haberler.com/ak-parti-iktidarinda-kadin-7140453-haberi/>, (Er. Tr.: 19.12.2019)

18 <http://www.haber7.com/siyaset/haber/2555115-erdogan-zina-konusunda-yanlis-yaptik/?detay=1>, (Er. Tr.: 19.12.19)

19 <https://www.hukukihaber.net/ceza-kanunu-kapsaminda-zina-yeniden-suc-olmali-midir-makale,5511.html>, (Er. Tr.: 19.12.19)

20 <https://www.haberler.com/ak-parti-iktidarinda-kadin-7140453-haberi/>, (Er. Tr.: 19.12.19)

21 <https://t24.com.tr/haber/leyla-alaton-cumhurbaskanimiz-son-derece-feminist,813804>, (Er. Tr.: 9.3.2020)

“Kadının her anlamda hak mücadelesinden yanayız. Bugün kimi ülkelerde hunharca katledilen kadınlar var. Myanmar’ın, Filistin’in kadınları hayatta kalma mücadelesi veriyor. Filistin’de, Suriye’de annesinin cansız bedeni başında bekleyen çocuk da, yavrusunun başında bekleyen anne de dünyanın ilgisini çekmiyor. Böyle ön yargılarla, kara propagandalarla küresel bir dayanışma inşa edilemez. Küresel ölçekte Doğu’nun kadınlarının Batı’yı anlama çabaları kadar Batı’nın kadınlarının da Doğu’da yaşanan çok acı ve dramatik manzaraya karşı ortak bir mücadeleye girmelerini arzu ediyorum.”

“Erkeklerin egemen olduğu, aynı zamanda eşitsizliğin, savaş ve çatışmanın egemen olduğu bir dünyaya ancak anneler, kadınlar alternatif üretebilir. Örgütlü kadın mücadelesini, kadınların küresel hak mücadelesini çok önemsiyorum. Mısır’da, Tunus’ta, Cezayir’de, Fas’ta, Filistin’de, Suriye’de insanlık dışı vahşete karşı bütün toplumu arkalarında sürükleyen kadınları, tüm küresel meselelerde en ön safta görmeyi arzu ediyoruz. Haklarınızı alacaksınız, bundan hiç endişe etmeyin. Bize düşen, sizinle dayanışma içinde olmaktır, yol üzerindeki engelleri kaldırmak, mücadelenize yol açmaktır.”²²

Erdoğan’ın ifadelerinde ‘erkeklerin egemen olduğu bir dünya’ eleştirisinin yapılması, kadınların ‘kadın’ kimliğiyle hak mücadelesi vermesinin teşvik edilmesi, kadın mücadele hareketleriyle dayanışmanın övülmesi, kadın mücadelesinin önündeki engellerin kaldırılması ve mücadeleye yol açılmasının vaad edilmesi açıkça feminist bir yaklaşımı ifade etmektedir. Diğer taraftan Erdoğan’ın kadın hareketine küresel olarak doğu ile batı yarıküre arasındaki eşitsizliklerde çözümün bir parçası olması, İslam coğrafyasında Arap Baharı olarak başlayan eylemlerin öncülerinden olma rolünü başka alanlara da taşıması ve Müslüman Doğu toplumlarını modernleştirmede aktif rol alması gibi anlamlar yüklediği de ileri sürülebilir. Erdoğan’ın feminizmden ayrıldığı temel nokta kadın haklarını İslami bir dille savunmasıdır. 2015 yılında yapılan bir açıklamada Erdoğan’ın “Ben kalkıyorum, ‘Kadının, Allah’ın erkeklere bir emaneti’ olduğunu söylüyorum, bu feministler filan var ya, bunlar da çıkıyor ‘Ne demek kadın emanetmiş’ diyor, ‘Bu bir hakarettir’ diyor. Ya senin bizim dinimizle medeniyetimizle ilgin yok ki. Biz sevgililer sevgilisinin hitabına bakıyoruz. ‘Allah’ın bir emanetidir. O emanete sahip çıkın’ diyor.”²³ şeklindeki sözleri bu tespiti doğrulamaktadır. Erdoğan’ın kadın ve erkeğin birbirinden farklı olduğu şeklindeki değerlendirmesinin, kadın erkek eşitliğini savunan feministlerce eleştirilmesi, açıklamaların İslami bir içeriğe sahip olmasıyla ilgilidir. Seküler bir ideoloji olarak feminizmin İslamcı ve muhafazakar nitelikli bir iktidar ve lidere karşı tepkisel olması normal karşılanmalıdır.

AK Parti iktidarı ve Erdoğan’ın ‘İslami feminizm’²⁴ denilebilecek bir yaklaşıma sahip olmasına karşılık seküler feminist olarak değerlendirilen kesimlere karşı daha müsamahasız bir tutuma sahip olduğu görülmektedir. Kürt kadın hareketinin bir eylemi olarak haber yayıncılığı yapan JİN Haber ajansının ‘terör ve güvenlik’ gerekçesiyle 675 sayılı KHK ile kapatılması,²⁵ dünya kadınlar gününde yapılan gösterilere polisin müdahalesi²⁶ buna örnek verilebilir.

İslamcı siyasetin en önemli bileşkesi olduğu ve muhafazakar içermeler taşıyan AK Partinin kadın politikasının önemli ölçüde feminist bir içeriğe sahip olduğu söylenebilir.²⁷ Muhafazakarlık niteliği ile uyumlu görünmeyen kadın politikalarının paradoksal olarak AK Partinin İslamcı kimliği ile ilişkili olduğu görülmektedir. Feminizm, kadınların uğradığı haksızlıklardan sorumlu tuttuğu dinlerden biri olarak İslam’ı görmektedir. İslam’ın ‘siyasal içeriğini gerçekleştirme’ hedefiyle ortaya çıkan İslamcı hareketin feminist bir tutuma evrilmesi çelişkili bir tutum olarak görülmektedir. Seküler bir ideoloji olan feminizmin İslami bir tutum olarak yeniden üretilmesi İslamcılığın da sekülerleşmesinin bir sonucudur. AK Parti lideri Erdoğan, feminist harekete karşı mesafeli bir tutuma sahip olmasına karşılık kendisinin kadınlar konusunda kullandığı dilin İslami bir çerçeveye oturtulmuş feminizme çıktığı söylenebilir.

22 <https://www.sabah.com.tr/aktuel/2013/03/08/dunya-kadınlar-gununde-erdogandan-mesaj>, (Er Tr: 19.12.2019)

23 https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/02/150217_erdogan_feministler, (Er. Tr.: 19.12.19)

24 İslami Feminizm kavramı bazı açılardan eleştirilmektedir(Tunç, 2018). Bu makalede İslami Feminizmden kastedilen; kadın hakları savunuculuğunun İslami argümanlar eşliğinde ve cinsiyet vurgusu üzerinden sistemli olarak sürdürülmesidir. Diğer taraftan Feminizmle ilişkilendirilen mücadelelerin İslami argümanlarla sürdürülmesi ve İslam’ın feminizm ile açıkça çelişen içeriklerinin modernist bir bakış açısıyla değerlendirilmesi de bu çerçevede değerlendirilebilir.

25 <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/10/20161029-4-7.pdf>, (Er. Tr.: 19.12.19)

26 <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-47496417>, (Er. Tr.: 19.12.19)

27 <https://indigodergisi.com/2019/03/leyla-alaton-erdogan-feminist-buluyorum/>, (Er. Tr.: 19.12.19)

AK Partinin kadın konusunda attığı adımlar muhafazakarlık kimliği ile uyumlu görünmemektedir. Modernist bir kadın yaklaşımına sahip olan AK Partinin çalışmalarının, İslamcı siyasetin modernleştirici niteliğinin bir sonucu olduğu söylenebilir. İslamcı hareketin ve AK Partinin siyasette güçlendiği dönemlerde Kemalist elitlerin Kemalizm için bir 'karşı devrim' atağı bekledikleri süreçte siyasetin İslamcı hareketi yozlaştıracağı umudu, seküler aydınların İslamcı siyasete müsamahakar tutumlarının nedeni olmuştur. Geline aşamada AK Partinin kadın politikalarının modernistlerin endişelerini giderecek bir içeriğe sahip olduğu görülmüştür.

4.4. LGBTİ Hareketi ve Merkez Sağ

YTH çerçevesinde değerlendirilen guruplardan biri de LGBTİ hareketidir. Merkez sağ muhafazakarlığının tepkisine en çok maruz kalan gurup, cinsellikle ilgili hakim anlayışların dışında kalan bu gurubun savunduğu kimliktir. Seksenli yıllardan itibaren seslerini duyuran bu kesimler kendilerine uygulanan sistematik polis şiddetine karşı açlık grevi yapmak, onur yürüyüşü²⁸ düzenlemek gibi eylemler düzenlemektedir. İlk onur yürüyüşü teşebbüsüne (1993) İstanbul Valiliği tarafından "Örf ve adetlerimize, toplumumuzun değer hükümlerine aykırı" olduğu gerekçesiyle yasak konulmuştu (bianet.org, 90'ların Hak Mücadeleleri). İlk onur yürüyüşüne 2003'te izin verilmiş ve yaklaşık kırk kişi bu yürüyüşe katılmıştır. Son onur yürüyüşü 2015'te yapılmış bu tarihten itibaren yürüyüşlere izin verilmemiştir. Durumu protesto etmek için toplanıp basın açıklaması yapan ve 'halkın huzur ve güvenliği, genel ahlak ve genel sağlık' gibi gerekçelerle kendilerine yürüyüş izni verilmeyen gurup polis tarafından dağıtılmıştır.²⁹

Muhafazakar nitelikli sağ partilerin YTH'den kendi ideolojik kodları ile uyumsuz buldukları en önemli kesimin LGBTİ hareketi olduğu söylenebilir. Merkez sağın ideolojik bileşkesinde yer alan muhafazakarlık, geleneksel toplumda var olagelen değerlerin korunmasını gerektirir. Bu değerlerin en önemlilerinden biri de ailedir. Aile en temelde kadın ve erkeğin nikah sözleşmesi gereği hayatını birleştirmesinden doğar. Ailenin muhafazakarlık açısından önemi hem işgücü artışını sağlamak (Erdoğan ve Köten, 2014: 100) hem de egemen ahlaki ilkeler manzumesini sürdürmektir. Cinsellikte LGBTİ içeriği arasında yer alan herhangi bir cinsel yönelim, nesil üretimine imkan tanımaz. Diğer taraftan kadın ve erkek arasındaki ilişkinin toplumsal değerler açısından meşru şekli nikahlı beraberlik olarak kabul edilir. Muhafazakarlık açısından kadın erkek arasındaki ailevi ve sosyal münasebetlerin dışında kalan bütün ilişkiler ahlak dışı kabul edilir. Egemen toplumsal değerlere bağlı kalmayı öngören muhafazakarlık açısından LGBTİ gurupları; 'toplumsal ahlaki dejenere eden', 'aileyi tahrip eden', 'iş gücü ihtiyacına cevap veren genç nüfusu azaltan' kesimler olarak değerlendirilir. YTH'in tipik tutumlarına uygun olarak LGBTİ'liler cinsellik konusunda toplumun hakim kültürel kodları karşısında lehlerine olmak üzere farkındalık meydana getirmek ve farklılıklarıyla kamusal alana dahil olmak amacıyla çeşitli yöntemler kullanırlar (Erdoğan ve Köten, 2014: 104). Egemen cinsel eğilimlere uygun olarak hazırlanan yasal düzenlemelerin kendilerini de içerecek şekilde değiştirilmesi ve toplum arasında kendilerine yönelik ötekileştirici tutumun engellenmesi LGBTİ'lilerin eylemlerinin en önemli amaçları olarak ifade edilebilir.

Daha çok muhafazakar sağ partilerin iktidar oldukları doksanlı yıllarda bu kesimlere yönelik daha keskin bir tutumun bulunduğu söylenebilir. İki bin iki yılından itibaren iktidarda bulunan AK Parti döneminin ilk yıllarında AB'nin de etkisiyle daha yumuşak bir söylemin dillendirildiği fakat son yıllarda AK Partinin de bu kesimlere karşı daha karşıt bir söylemi benimsemeye başladığı görülmektedir. 2002 yılında Abbas Güçlü'nün "Genç Bakış" programına konuk olan dönemin AK Parti genel başkanı Recep Tayyip Erdoğan, Ahmet Altın Işık isimli öğrencinin "Eşcinsellere haklar tanınmalı mı tanınmamalı mı?" sorusuna "Eşcinsellerin de kendi hak ve özgürlükleri çerçevesinde yasal güvence altına alınması şart" demiştir.³⁰ Her yılın Haziran ayında LGBTİ'liler tarafından yapılan onur yürüyüşlerine de ilk defa 2003'te AK Parti iktidarı döneminde izin verilmiştir. 2011 yılında Avrupa Konseyi tarafından imzaya açılan ve Türkiye tarafından da imzalanan İstanbul Sözleşmesinde aile içi şiddetin önlenmesini içeren maddelerin LGBTİ'li bireyleri de korumaya aldığı ifade edilmiştir.³¹ AK Partinin onur yürüyüşlerine izin verilmeyen 2015 yılından itibaren LGBTİ'liler aleyhine bir tutuma yöneldiği görülmektedir.³² Erdoğan'ın kızı Sümeyye Bayraktar'ın

28 Onur Yürüyüşleri dünya genelinde her yılın Haziran ayında LGBT örgütleri tarafından organize edilmektedir.

29 <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-48819416>, (Er. Tr.: 16.12.19)

30 <https://www.gercekgundem.com/guncel/102461/arsiv-unutmaz-erdogan-lgbt-icin-bakin-neler-soylemisti>, (Er. Tr.: 17.12.19)

31 http://www.ceidizleme.org/ekutuphaneresim/dosya/222_1.pdf, (Er. Tr.: 17.12.19)

32 <https://kadem.org.tr/genel-ahlaka-uymayan-ve-mahremiyete-acik-bir-saldiri-olan-olaya-iliskin-kamuoyu-aciklamamiz/>, (Er. Tr.: 17.12.19)

da yönetiminde yer aldığı KADEM derneği eşcinsellik övgüsünü, 'sapkın yönelimlerin meşrulaştırılması' 'neslin devamına, toplumun inanç ve değerlerine saldırmak' şeklinde nitelemektedir.³³

4.5. Azınlık Hareketleri ve Merkez Sağ

Azınlık milliyetçiliği çerçevesi içerisinde gelişen kolektif kimlik arayışları da yeni toplumsal hareketler arasında değerlendirilmektedir (Yaylacı, 2014: 90). Doksanlı yılların başından beri Türk siyasal hayatına bir aktör olarak girmiş olan Kürt hareketi anayasal tanınmışlık elde etmek ve kendi etnik kökenine yapılan ayrımcılıkla mücadele etmek için çeşitli eylemler gerçekleştirmektedir. Kürt hareketi YTH'in karakteristik özelliklerinden biri olan 'şiddetten uzak durma' ilkesine aykırı olarak silahlı mücadele vermektedir. Fakat Kürt hareketi ile ilintilendirilen barışçıl eylemler de bulunmaktadır. Bu eylemler de sağcı siyasal yaklaşımlar tarafından olabildiğince kısıtlanmaktadır. 1995-99 ve 2009-2018 yılları arasında İstanbul'da faili meçhul siyasi cinayetlerle yakınları kaybolanlar tarafından gerçekleştirilen ve kamuoyunda 'Cumartesi Anneleri' olarak bilinen kesimlerin yaptıkları eylemlerin 2018'den itibaren yasaklanması³⁴ sağ iktidarların 'kutsal devletçi' tutumunun yansımasıdır. Kürt sorununun barışçı yöntemlerle çözülmesi için ortaya çıkan barış annelerine karşı gösterilen baskıcı tutum³⁵ da aynı yaklaşımı bir devamı olarak değerlendirilebilir.

4.6. Gezi Eylemleri ve AK Parti

YTH ile merkez sağ iktidarlar arasındaki ilişkiler incelenirken değerlendirilmesi gereken en önemli olaylardan biri 27 Mayıs-30 Temmuz 2013 tarihleri arasında Taksim Gezi Parkının yayalaştırma projesine karşı çıkmak amacıyla yapılan gösterilerdir. Gezi olayları yayalaştırma projesi çalışmalarında bazı ağaçların yerinden sökülmesiyle başlamış ve kısa sürede geniş bir katılımcı kitlesine ulaşmıştır. Gezi gösterilerine klasik bir çevre hareketi olarak bakılabilir. Siyasal parti örgütleri ve sendikaların da katıldığı eylemlerin ana aktörleri çevre duyarlılığı olanlar ve LGBTİ hareketi gibi hiyerarşik bir örgütlenmeleri olmayan kesimler olmuştur. Gezi olaylarında YTH'den farklı olarak hakim kültürel değerlere karşı antagonist bir ilişki içerisinde olan farklı cinsel, sınıfsal ve etnik kimliklere sahip bir çok tikel kimlik savunucuları örgütsüz, hiyerarşisiz olarak bir arada bulunabilmiştir. Kendi içinde birbirleriyle uyumsuz sayılabilecek muhafazakar ve seküler kesimler heterojen bir bütün oluşturmuşlardır. Bu özellikleri açısından Gezi olayları YTH'den farklı olarak meydan hareketleri kapsamında değerlendirilmiştir (Özen, 2015: 20). Gezi gösterilerinin otoriterleşen muhafazakarlığa karşı bir tepki olduğunu savunanlar olduğu gibi kent yoksulların ve proleterleşen beyaz yakalıların sınıfsal bir tepkisi olarak açıklayanlar da bulunmaktaydı (Bora, 2017: 707). Gösterilerinde şiddetin yer almaması, örgütlenmede adem-i merkezîyetçi bir yaklaşımın benimsenmesi ve eylemlerde sosyal medyanın aktif olarak kullanılmış olması Gezi olaylarının YTH çerçevesinde değerlendirilmesine neden olan önemli benzerliklerdir.

Gezi olaylarına karşı iktidar cephesinden farklı tepkiler verilmiştir. Başbakan Erdoğan'ın Gezi eylemcilerinin seküler niteliğine ve muhafazakar değerlere muhalif özelliklerine vurgu yaparak onları muhafazakar toplum nazarında marjinalleştirmeye çalıştığı söylenebilir. 'Camide bira içme' 'başörtülü kadını tartaklama' ve 'başörtüsüne işeme'³⁶ gibi argümanlar bu çerçevede değerlendirilebilir. Diğer taraftan siyasi kazanımların yitirilmesi korkusunun Gezi eylemlerine daha sert tepki verilmesine neden olduğu ileri sürülmüştür. Bu tepkiler özellikle İslamcılar arasında yerleşik olan komplocu yaklaşımlara dayanmaktaydı. İktidarın antidemokratik yollarla alaşağı edilmesi çabası ve askeri darbeye ortam hazırlama teşebbüsü Gezi eylemleri ile ilgili dillendirilen birkaç iddiadan biriydi. İktidar canibinin eylemcilere karşı tutumu 'millî iradeyi koruma' hassasiyeti olarak ifade edilmekteydi. Demokratik katılımın sadece seçimlere münhasır görüldüğü bu bakış açısıyla eylemcilerin, paramiliter kesimlerce teröze edildiği görülmüştür. Gezi eylemleri sürecinde Başbakan Erdoğan'ın 'benim esnafım gerektiğinde polistir, gerektiğinde Alperendir' sözü paramiliterliği meşrulaştırıcı bir fonksiyon görmüştür (Bora, 2017: 500-3). Diğer taraftan olayların ülke dışı bağlantılarının vurgulanması ve 'faiz lobisi' vurgusu muhafazakarlığın milliyetçi niteliği ile ilgilidir. Aynı olaylarda kullanılan 'yüzde elliye evde zor tutma'³⁷ gibi ifadeler ise Erdoğan açısından 'çoğunlukçu' bir yaklaşımı ifade etmektedir.

33 <https://www.gercekgundem.com/>, (Er. Tr.: 17.12.19)

34 <https://www.amerikaninsesi.com/a/cumartesi-annelerine-neden-mudahale-edildi/4546123.html>, (Er. Tr. : 18.12.2019)

35 <http://bianet.org/bianet/insan-haklari/207695-kiziltepe-de-baris-annesi-yerde-suruklendi>, (Er. Tr. : 18.12.2019)

36 <http://www.haber7.com/partiler/haber/1043297-vandalların-saldirisina-ugrayan-basortulu-kadının-ifadesi>, (Er. Tr.: 23.12.2019)

37 <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-yuzde-50-yi-evinde-zor-tutuyorum-23429709>, (Er. Tr.: 23.12.2019)

AK Parti hükümetinde Gezi olayları hakkında daha yumuşak açıklamalar da yapılmıştır. Hükümetin önemli bir ismi olan Bülent Arınç'ın Gezi olayları ile ilgili 'o ilk olayda, çevre duyarlılığıyla hareket edenlere karşı yapılan aşırı şiddet gösterisi yanlıştır, haksızdır. O yurttaşlarımdan özür diliyorum' şeklindeki açıklaması iktidar çevrelerinde konuyu 'demokratik haklar' çerçevesinde değerlendiren bir kesimin de varlığını göstermektedir. Gezi göstericilerine karşı güvenlik görevlilerinin 'göz yaşartıcı gaz ve tazyikli su kullanılması' 'müdahale etmesi (çadırların yanması)' 'bin civarında kişiyi tutuklaması' gibi tasarruflar Erdoğan'ın tutumunun hükümet içinde daha belirleyici olduğunu ifade etmektedir. Antidemokratik olarak Gezi protestosunu konu alan 'NTV Tarih' dergisinin kapatılması da bu çerçevede değerlendirilebilir.

5. SONUÇ

Toplumsal bir varlık olmaya başladığından beri insanlar arasında iktidar ilişkilerine dayalı çatışmalar devam etmiştir. Hegel tarihin ilerletici gücünün 'tinin özgürlüğe ulaşma ve kendini gerçekleştirme arzusu' olduğunu ileri sürmektedir (Hegel, 1986: 103-5). Hegel'in ide, doğa ve tin arasındaki etkileşimden hareketle kuramsallaştırdığı diyalektik yaklaşım Marx tarafından değişikliğe uğratarak yeni bir forma dönüştürülmüştür (Parekh, 2018). Marx'ın diyalektiği Hegel'den farklı olarak materyalistti. Marx'a göre tarihsel devrimin ana motoru insanların üretim ilişkilerinde aranmalıdır. Üretim ilişkileri üzerinden hareket eden materyalist tarih, toplumsal ilişkilerin temel kaynağıdır. Dolayısıyla tarih bir nevi sınıf mücadelelerinin arenasıdır (Öz, 2008: 25). Marx'ın kehanetine göre sanayi devrimi sonrası ortaya çıkan burjuva sınıfının emekçi sınıfı sömürmesi, tarihsel ilerlemenin zorunlu bir sonucu olarak devrimle sonlanacak ve özel mülkiyetin kalkacağı komünist düzen kurulacaktır. Bir asır sonra ortaya çıkan YTH nitelemesi Marx'ın değerlendirmelerinin yerini yeni yaklaşımlara bıraktığını göstermekteydi. Yeni yaklaşımlara göre toplumsal hareketler ekonomik nitelikli olmaktan kültürel nitelikli olmaya doğru değişmişti. Marx'ın burjuva ve proletarya arasında varsaydığı antagonizma hem çeşitlenmiş hem de içerik değiştirmişti. Bu değişim bir taraftan 'yeni sol' olarak değerlendirilirken diğer taraftan toplumsal hareketlerin iletişim ve ulaşım imkanlarıyla küresel bir nitelik kazanmasıyla açıklanmaktaydı. Aynı şekilde proleter sınıf eylemlerini 'eski', nitelik değiştiren bu toplumsal hareketleri 'yeni' olarak değerlendirenler de bulunmaktadır.

Muhafazakar nitelikli siyasal anlayışlar eski toplumsal hareketler olarak nitelenen ve proletarya aktivasyonuna dayanan devrimci eylemlere müsamahasız davranmıştır. Aynı tutumun egemen kültürel kodlara karşı farklılıklarının kamusal olarak tanınmasına odaklanan YTH'e karşı da sürdürüldüğü görülmektedir. Geleneksel toplumsal dokunun korunmasına odaklı muhafazakar siyaset YTH olarak yeşil hareketini, savaş karşıtı hareketi, LGBTİ hareketini ve diğer hakim etnik yapılarla karşı tepki olarak ortaya çıkan hareketleri toplumun tarihsel mirasına aykırı bulmaktadır. Muhafazakar siyasetin insan aklının sınırlılığını toplumun tarihsel ortak çabasının ürünü olarak meydana getirdiği gelenekle telafi etmeyi öngören bir yaklaşıma sahip olduğu bilinmektedir. YTH ile gelenek arasında antagonist bir ilişki bulunmaktadır. Geleneksel ilişkilerden doğan toplumsal hiyerarşiler ile YTH arasında, feminist hareketlerde olduğu gibi, karşıtlık ilişkisi bulunmaktadır. LGBTİ hareketi gibi geleneksel toplumların ve muhafazakar siyasetlerin önemli bir savunusu olan aile olgusu ile bağdaşmayan cinsel yönelimler merkez sağ siyasetlerin tepkisiyle karşılaşmıştır. YTH'in kendi tikel söylemleri açısından toplumsal bütünden farklı nitelikleriyle kamusal alana katılma çabaları, 'ortak vatan' 'ortak millet' 'ortak din' gibi argümanları dillendiren muhafazakarlık açısından kabul edilemez görülmektedir. Merkez sağın bir niteliği olarak ifade edilen demokrasinin sınırlandırılmazlığının istisnası olarak ifade edilen komünistlere YTH'in içinden bazılarının da eklendiği görülmektedir.

Türkiye'nin demografik ağırlığı ile orantılı olarak Türk siyasetinde önemli bir yere sahip olan merkez sağ siyaset ile YTH arasında doksanlı yıllardan itibaren yukarıda sözü edilen uyumsuzluklardan dolayı gerilimli ilişkiler yaşanmıştır. Fakat merkez sağın YTH'in bütününe yönelik bir 'karşıtlık' ilişkisi içinde olduğu düşünülmemelidir. YTH'den özellikle feminist hareketin belli bir oranda kalmak üzere muhafazakarlık içinde yeniden üretildiği görülmektedir. Genel bir sonuç olarak merkez sağ ve muhafazakar siyasetlerin YTH'i kategorik olarak değerlendirdiği ve muhafazakarlıkla derin bir ayrılığı ifade etmeyen hareketlerin muhafazakarlığın bünyesine alınarak reforme edildiği söylenebilir.

Bu çalışmada 68 öğrenci olaylarıyla başlayan ve son örneği Gezi olaylarında görülen eylemlere merkez sağ iktidarların tepkisi değerlendirilmiştir. Türk siyaseti açısından merkez partilerin yeni toplumsal hareketlere

karşı tutumu ile ilgili yapılan bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma ile literatüre siyasal partilerin ideolojik özellikleri ile sosyal gelişmeler arasındaki bağıntı konusunda katkı yapılmıştır. Yeni toplumsal hareketlerin sol siyasal söylemler veya radikal demokrasi çerçevesinde değerlendirildiği bilinmektedir. Merkez sağın sahip olduğu siyasal kalıplar ile yeni toplumsal hareketler arasında en temelden bir uyumsuzluk bulunmaktadır. Çünkü merkez sağ, geleneğe ve muhafazakarlığa vurgu yaparken yeni toplumsal hareketler, geleneği 'hakim kültürel kodlar' olarak değerlendirmekte ve ona muhalif bir konuma yerleşmektedir. Farklılıkları ile hakim kültürel değerler içinde kendine yer aramaktadır.

Bu çalışmada merkez sağ ile yeni toplumsal hareketler arasındaki çelişkinin kaynağı tespit edilmeye çalışılmıştır. Siyasal partilerin YTH siyasetinin belirsizliği ve partiler ile YTH arasındaki ilişkilerin işlendiği kaynakların yetersizliği çalışmanın kısıtlı bir alanda yürütülmesine neden olmuştur.

KAYNAKÇA

- Akın, H. M. (2012) "İktidarda Muhalefetten İktidar Muhafazakarlığına: Türkiye'de Muhafazakarlık Üzerine Bir Değerlendirme", Toplumsal Hareketler (Editör: Gülcan Işık), Nobel Yayınları, Ankara.
- Akkaş, H. H. (2003). "Muhafazakar Siyasi Düşünce Kavramı Üzerine," Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 2, s. 241-254
- Akkır, R. (2006). Türkiye'de Din ve Muhafazakarlık. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Arrighi, G., Hopkins, T. K., Wallerstein, I. (2015). Sistem Karşıtı Hareketler (Çev: Celal Kanat, Bülent Somay), 3. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul.
- Bora, T. (2017). Cereyanlar (4. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bulut, F. (2011). "68 Kuşağı Gençlik Olaylarının Uluslararası Boyutu ve Türkiye'de 68 Kuşağına Göre Atatürk ve Atatürkçülük Anlayışı", ÇTTAD, XI/23, s. 123-149.
- Çavuşoğlu, H. (2009). "Türk Siyasi Hayatında Merkez Sağ Çizginin Tarihi" Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 19, Sayı: 2, 265-278.
- Çetinkaya, Y. D. (2008). Toplumsal Hareketler (Der: Y. Doğan Çetinkaya), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çoban, B. (2009). "Yeni Toplumsal Hareketler, Sınıf Mücadelesi ve Ütopya", Yeni Toplumsal Hareketler (Haz: Barış Çoban), Kalkedon Yayınları, İstanbul.
- Çolak, D. A. (2016). "Yeni Toplumsal Hareketlere "Yeni" Niteliği Kazandıran Özellikler Üzerine Bir Değerlendirme," SOBİDER Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 3, Sayı: 6, 529-537
- Dahl, R. A. (2010) *Demokrasi Üzerine*(Çev. Betül Kadioğlu), Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Della Porta, D. and Elena P. (2017). "Repertoires of Knowledge Practices: Social Movements in Times of Crisis", Qualitative Research in Organizations and Management: An International Journal Vol: 12, No: 4, pp. 297-314.
- Della Porta, D. (2016), "Democracy in social movements", in della Porta, D. and Mario, D. (Eds), The Oxford Handbook of Social Movements, Oxford University Press, New York, NY, pp. 767-780
- Demirel, T. (2004). Adalet Partisi, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Demiroğlu, E. T. (2014). "Yeni Toplumsal Hareketler: Bir Literatür Taraması" Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi Cilt: 2, Sayı: 1, 133-144.
- Erdoğan, B. ve Köten, E. (2014). "Yeni Toplumsal Hareketlerin Sınıf Dinamiği: Türkiye LGBT Hareketi", Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 1, ss. 93-113.
- Erken, B. (2016). "Türkiye'de Merkez Sağ İdeolojisini Siyasal Hareket Üzerinden Temellendirme Denemesi," CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi Cilt: 14, Sayı: 2, 191-222
- Gedik, H. B. (2014). *Yeni Toplumsal Hareketler*(Ed: Bilhan Kartal-Belkis Kümbetoğlu), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Göktürk, G. (2001). "Aydınlar Sınıfta Kaldı", Radikal Gazetesi(Röportaj: Neşe Düzel), 23 Temmuz.
- Hegel, G. W. F. (1986). *Seçilmiş Parçalar*(Çev: Nejat Bozkurt), Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Işık, G. (2015). Sanaldan Sokağa Toplumsal Hareketler (2. Basım), Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Işık, G. (2012) "Toplumsal Hareketler: Tarih-Kuram ve Kapsam", Toplumsal Hareketler (Editör: Gülcan Işık), Nobel Yayınları, Ankara.
- Kabacalı, A. (2007). *Türkiye'de Gençlik Hareketleri*(2. Baskı), Güner yayınevi, İstanbul.
- Kahraman, H. B. (2007). Türk Sağ ve AKP (Söyleşi: Recep Yener), Agora kitablığı, İstanbul
- Kırkpınar, L. (2018). "Demokrat Parti (DP) ve Din-Siyaset İlişkisi (1946-1960)" Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 349-359.
- Mardin, Ş. (2000). "Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez Çevre İlişkileri", *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, (Der: Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay),: Alfa Yayınları, İstanbul.

- Mazlum, S. C. (2014). Yeni Toplumsal Hareketler(Ed: Bilhan Kartal-Belkıs Kümbetoğlu), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Mert, N. (2007). Merkez Sağın Kısa Tarihi (2. Baskı), Selis Yayınları, İstanbul.
- Nicole, D., Alice, M., Simon, T. (2013). Toward A. Visual Analysis of Social Movements, Conflict, and Political Mobilization, Advances in the Visual Analysis of Social Movements (Editors: Nicole Doerr, Alice Mattoni ve Simon Teune), Emerald Books, UK
- Öz, Ş. (2008). "Marksist Tarih Felsefesine Giriş", KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi Sayı: 12, s. 21-37.
- Özen, H. (2015). "Meydan Hareketleri ve 'Eski' ve 'Yeni' Toplumsal Hareketler", Mülkiye Dergisi, 39(2), 11-40.
- Parekh B. (2018). "Marx'a Göre Hegel'de Diyalektik"(Çev: Sina Güneyli), Teori ve Politika Dergisi, Sayı: 18
- Tarrow, S. (2008). "Köklü Kozmopolitler ve Ulusötesi Aktivistler", (Çev:Galip Doğduaslan) Toplumsal Hareketler (Der: Y. Doğan Çetinkaya), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tilly, C. (2008). Toplumsal Hareketler 1768-2004 (Çev: Orhan Düz), Babil Yayınları, İstanbul.
- Tilly, C. (2008). "Toplumsal Hareketler 21. Yüzyıla Gidiyor", (Çev: Emre Ergüven), Toplumsal Hareketler (Der: Y. Doğan Çetinkaya), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Touraine, A. (2005). Birlikte Yaşayabilecek miyiz? (Çev: Olcay Kunal), 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- Tunç, H. (2018). "İslamcı Feminizm: Kavramsal Bir Tartışma," Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 1 Sayı: 2, 235-247.
- Uncu, B. A (2014). *Yeni Toplumsal Hareketler*(Ed: Bilhan Kartal-Belkıs Kümbetoğlu), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Üste, R. B. (2015). "Doğanın Siyaset Paradigması: Yeşil Siyaset," Sosyal ve Beşeri Bilimleri Dergisi Cilt: 7, Sayı: 2, 38-54.
- Yaylacı, F. G. (2014). *Yeni Toplumsal Hareketler*(Ed: Bilhan Kartal-Belkıs Kümbetoğlu), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Yayman, H. (2011). *Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası*, SETA Yayınları, Ankara.
- Yeşiller Partisi Programı ve Tüzüğü* (Ankara, 1988)
- <http://blog.milliyet.com.tr/nedir-bu-sag-ve-sol-gorus-/Blog/?BlogNo=583762>, (Er. Tr.: 12.12.2019)
- https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/1044/index.html, (Er. Tr.: 13.12.2019)
- <https://gercekgazetesi.net/1968-dosyasi/40-yilinda-turkiyede-1968>, (Er. Tr.: 13.12.2019)
- <https://www.sabah.com.tr/kitap/yazarlar/kahraman/2018/05/11/1968e-turkiyeden-bakmak>,(Er. Tr.:16.12.2019)
- <http://www.hurriyet.com.tr/haberleri/yesiller-partisi> (Er. Tr.: 16.12.2019)
- http://bianet.org/bianet/siyaset/160766-bergama-altin-madeni-direnisi-topragin-bekcileri#_ftn5,(Er. Tr.:16.12.2019)
- <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-48819416>, (Er. Tr.: 16.12.19)
- <https://www.gercekgundem.com/guncel/102461/arsiv-unutmaz-erdogan-lgbt-icin-bakin-neler-soylemistir>, (Er. Tr.: 17.12.19)
- http://www.ceidizleme.org/ekutuphaneresim/dosya/222_1.pdf, (Er. Tr.: 17.12.19)
- <https://kadem.org.tr/genel-ahlaka-uymayan-ve-mahremiyete-acik-bir-saldiri-olan-olaya-iliskin-kamuoyu-aciklamamiz/>, (Er. Tr.: 17.12.19)
- <https://www.gercekgundem.com/>, (Er. Tr.: 17.12.19)
- <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-erdogandan-vidani-ret-aciklamasi-19303120>,(Er.Tr.: 18.12.2019)
- <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/cumhurbaskani-erdogan-milli-mucadelede-karsimiza-cikani-ezer-geceriz/1037669>, (Er. Tr.: 18.12.2019)

- <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/taha-akyol/populizm-nedir-40570199>, (Er. Tr. : 9.12.2019)
- <https://www.amerikaninsesi.com/a/cumartesi-annelerine-neden-mudahale-edildi/4546123.html>,(Er.Tr. :18.12.2019)
- <http://bianet.org/bianet/insan-haklari/207695-kiziltepe-de-baris-annesi-yerde-suruklendi>, (Er.Tr. :18.12.2019)
- <https://www.haberler.com/ak-parti-iktidarinda-kadin-7140453-haberi/>, (Er. Tr.: 19.12.2019)
- <https://www.hukukihaber.net/ceza-kanunu-kapsaminda-zina-yeniden-suc-olmali-midir-makale,5511.html>,(Er. Tr.: 19.12.19)
- <http://www.haber7.com/siyaset/haber/2555115-erdogan-zina-konusunda-yanlis-yaptik/?detay=1>,(Er.Tr.: 19.12.19)
- <https://www.haberler.com/ak-parti-iktidarinda-kadin-7140453-haberi/>, (Er. Tr.: 19.12.19)
- <https://indigodergisi.com/2019/03/leyla-alaton-erdogan-feminist-buluyorum/>, (Er. Tr.: 19.12.19)
- <http://www.haber7.com/partiler/haber/1043297-vandalların-saldirisina-ugrayan-basortulu-kadının-ifadesi>, (Er. Tr.: 23.12.2019)
- <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-yuzde-50-yi-evinde-zor-tutuyorum-23429709>,(Er. Tr.: 23.12.2019)

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:04.02.2020 ✓Accepted/Kabul:19.02.2020

DOI: 10.30794/pausbed.684376

Araştırma Makalesi/ Research Article

Günday, R. (2020). " Alain Robbe-Grillet'nin *Labirentte* Romanında Nesne Ve Kişi Betimlemelerinin İşlevi" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 39, Denizli, s. 229-238.

ALAIN ROBBE-GRILLET'NİN *LABIRENTE* ROMANINDA NESNE VE KİŞİ BETİMLEMELERİNİN İŞLEVİ*

Rıfat GÜNDAY**

Özet

Anlatım ile birlikte betimleme romanın iki temel kompozisyon boyutundan birisini oluşturmaktadır. Yazarlar genellikle görünür kılmak ya da dikkatleri çekmek istedikleri öğeleri ve olayları romanlarında betimleyerek okura sunmaktadırlar. Bununla birlikte betimlemelerdeki işlevsellik bir edebi ekolden diğerine veya bir yazardan diğerine değişebilmektedir. Romantik ekol yazarları için betimlemelerde temel işlev kahramanların duygularını veya tutkularını anlatma aracı olmaları iken, gerçekçi ve doğalcı yazarların yapıtlarındaki betimlemelerin temel işlevi toplumsal koşullara ve insanların durumlarına ayna tutmak olarak belirtilebilir. 1950'lerden sonra ortaya çıkan Yeni Roman Ekolü yazarlarının romanlarında ise betimlemelerin daha farklı amaçlara yönelik yapıldığı ve farklı boyutlar içerdiği görülmektedir. Bir başka deyişle romanlarda betimlemelerin doğası ve işlevleri değişmiştir.

Yeni Roman Ekolü yazarları ve ekolün kuramcıları arasında yer alan Alain Robbe-Grillet romanlarında betimleme boyutuna geniş yer vermektedir. Zira ona göre, betimleme yapmaksızın sadece anlatıma dayalı bir roman yazmak, anlatıma yer vermeden betimlemeye dayalı bir roman yazmaktan çok daha güçtür. Kısaca belirtmek gerekirse romanda betimleme boyutunu önceleyen yazarlardan birisidir.

Labirentte (Dans le Labyrinthe) adlı romanda Robbe-Grillet romanın başından sonuna kadar betimlemelerini sürdürmektedir. Yazar betimlemelerini romanın başında ve bir seferde yapmayı, aynı nesne veya kişinin betimlemesini birçok kez ve parça parça sunmaktadır. Dolayısıyla aynı nesne ya da kişi hakkında durağan bir betimleme değil, değişken bir betimleme söz konusudur. Nesnenin konumu veya kişinin pozisyonu betimlemelerde odak noktasını oluşturmaktadır. Romancının yapıtında ağırlığı nesne betimlemelerine verdiği söylenebilir. Nesnelere betimlerken Robbe-Grillet onları, şekil, renk, madde gibi özellikleri ile sunmakta, ancak nesnenin kendi özelliği dışında onlara sembolik anlamlar veya işlevler yüklememeye özen göstermektedir. Durum böyle olunca, ev eşyaları ve kıyafetler yanında ağırlıklı olarak insanların günlük yaşamında pek de önem taşımayan nesnelere sıkça ve ayrıntılı olarak betimlenmektedir. Kişi betimlemelerine gelince, yazar kahramanlarını aile bağları, baştan ayağa fiziksel portreleri, karakterleri, statüleri veya yaşam koşulları ile okura sunmamaya özen göstermektedir. Roman sonuna kadar bir isimden bile yoksun olarak tanımlanan kişiler, psikolojileri ya da tutkuları ile değil daha çok bilinç evrenleri ile betimlemelerde yer almaktadırlar. Kişiler ete kemiğe bürünmüş canlı kişiler olarak değil de adeta bir resmi ya da karikatürü anımsatan bir boyutta sunulmaktadır. Geleneksel romanlardaki betimlemelerde dikkat çeken kişi-nesne özdeşleşmesine de Labirentte romanında rastlanmamaktadır. Zira nesne betimlemeleri, ona sahip olan kişilerin sosyo-ekonomik koşulları üzerine herhangi bir işlevsellik içermemektedir. Robbe-Grillet'nin nesne ve kişi betimlemelerini yaparken modern gerçekçilik anlayışı doğrultusunda hareket ettiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Roman, Betimleme, Nesne, Kişi, İşlev.

*Bu çalışma Uluslararası 19 Mayıs Multidisipliner Çalışmalar Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuştur.

** Prof. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, Fransız Dili Eğitimi Anabilim Dalı, SAMSUN.
e-posta: rgunday@omu.edu.tr (orcid.org/0000-0001-8356-5098)

THE FUNCTION OF THE DESCRIPTIONS OF OBJECTS AND SUBJECTS IN THE NOVEL “LABIRENTE” OF ALAIN ROBBE-GRILLET

Abstract

Description, together with narration, consists of one of the two elements of a novel. Authors generally describe the events, or elements that they want to pay attention in their novels. Together with this, the function in the descriptions may vary from one ecote to other or one author to other. Whereas the basic function of description in the works of romantic authors' descriptions is to describe the feelings and passions, the basic function of description in the works of realist and naturalist authors' descriptions is to reflect the societies circumstances and people's stances. It is clearly seen that in the descriptions in New Novel Ecole, emerging after 1950s, the aims are different in the descriptions and has different extents. In other words, the nature of descriptions and functions have changed.

Alain Robbe-Grillet, who is among the authors and the pioneers in New Novel Ecole, gives wide publicity to descriptions. In his opinions, writing a narrative novel without making any descriptions is more difficult than writing a descriptive novel without narration. To put it in short, he is one of the pioneers that emphasizes the importance of descriptions.

In the novel of Labirente (Dans le Labyrinthe), Robbe-Grillet gives a place to descriptions along with the novel. He does not describe just one time at the beginning of the novel, rather, he makes descriptions about the same object and person in many times with repetitions. This means that there are changeable and variable descriptions, not just a stabile description of a person or object. The location of an object or person is the focus of the descriptions. It can be said that the author in the works gives importance on the object descriptions. While describing the objects, Robbe-Grillet presents them together with their forms, colour, material, but he tries to avoid putting symbolic or functional meaning on them. For this reason, home materials and clothes are described since they do not carry much importance. When it comes to the descriptions of subjects, the author tries to present the protagonists' family ties, physical portrays, characters, statues and life conditions. Along with the novel, the introduced people, without a name, are described with consciousness stages, not with their psychological stances or passions. The characters are described like they are formal or caricature than a normal alive people. The unity of person-subject, which is generally in the traditional novel descriptions, is came across in Labirente novel. The descriptions of objects do not include any function on the owners' socio-economic conditions. It is seen that while Robbe-Grillet makes the object or person descriptions, he follows the understanding of modern reality.

Key words: *Novel, Description, Object, Subject, Function.*

GİRİŞ

Roman yapısal öğeleri, kompozisyon düzeni ve teması ile vücut bulan kurmaca bir üründür. Kişiler, zaman, mekân ve öykü romanın yapı öğeleri arasında yer alırken, anlatım, betimleme, diyalog ve monolog romanın kompozisyon öğelerini oluşturmaktadırlar. Romanın geçmişinden bugüne betimleme öykünün sunumunda önemli bir boyuta sahiptir. Betimlemeye başvurmaksızın bir öyküyü tamamlamak olanaksız gibidir. Romanda “betimleme, anlatıma göre daha kaçınılmazdır, anlatmadan betimlemek, betimlemeden anlatmaktan daha kolaydır. Zira nesnelere hareketsiz var olabilirler, ancak hareket nesnelere olmaksızın var olamazlar.” (Genette, 1972:5). Yazarlar zaman zaman farklı amaçlar için romanlarında betimlemeye başvururlar. Kimi yazarlar uzun uzadıya ayrıntılı betimlemeler yaparken, kimi yazarlar da kısa ancak birçok işlevi olan betimlemeleri tercih etmektedirler. Bazı sahneleri uzun uzun anlatmak yerine kısa betimlemelerle sunmak çok daha etkili olabilmektedir. Zira betimleme az sözle çok şey anlatma sanatıdır. Öte yandan betimleme yaparak yazarlar anlatmak istedikleri şeyleri daha görünür kılmaktadırlar. Bu da okur üzerinde daha büyük ve kalıcı etki bırakmaktadır.

17. yüzyıl klasik ekol romanlarında yazarlar daha çok gelenekleri ve kişilerin karakterlerini betimlemekteydiler. Amaç düzgün toplum ve ideal insan tipini sunmaktı. Romantik ekol yazarları romanlarında doğayı, insanların duyguları ve hayallerini betimlemekte, doğa ile insan arasındaki uyum ve uyumsuzlukları yansıtmaktaydılar. Gerçekçilik (realizm) ve doğalcılık (natüralizm) akımları yazarları romanlarında gözlem ve betimlemeye bolca yer verirken, özellikle kent sokaklarından hareketle toplumsal koşulları, gelenekleri, aile yaşantısındaki dramları ve bireylerin tutkularını betimlemeler aracılığı ile görünür kılmaya çaba sarf etmekteydiler. “Yapıtında öykülemeye fren koyan yazar, tutkuları, töreleri ve maceraları betimleyerek ilgiyi artırmaya çalışmaktadır.” (Astier, 1968:15). Eşya ve mekân betimlemeleri, sahipleri ya da orada yaşayan insanların ekonomik durumları hakkında okura bilgi vermekteydi. Gerçekçi (realist) ve doğalcı (natüralist) yazarların romanlarındaki betimlemeler, adeta toplumun

bir tablosunu oluşturmaktaydı. 20. Yüzyılın ikinci yarısında etkin olan yeni roman ekolü yazarları ise özellikle nesne betimlemelerine geniş yer verirken betimlemelerin farklı boyutlar içerdiği görülmektedir. Betimlemelerde hem yöntem hem de işlevsel boyut değişmiştir.

Yeni roman ekolü yazarları ve ekolün kuramcıları arasında yer alan Fransız yazar Alain Robbe-Grillet, roman ve senaryo roman türlerinde eserler vermiştir. Romanlarının bir ucundan diğer ucuna betimleme boyutu geniş yer tutmaktadır. Ancak Robbe-Grillet geleneksel romancılar gibi betimlemeleri romanlarının başında bir seferde yapıp bitirmemektedir.

Diğer romanları gibi *Labirente (Dans le Labyrinthe)* adlı romanında da Robbe-Grillet, genelde nesne ve yer, zaman zaman da kişi betimlemeleri yaptığı görülmektedir. Romanın başlığı, yapıtın içeriği ve yapısal kurgusu konularında ip uçları vermektedir. *Labirente* bir çıkmazlar, karışıklıklar, sıkıntılar ve bunalımlar dünyasına göndermelerde bulunan bir kavramdır. Bu başlığa uygun olarak, yazar romanında yapı bakımından; tekrar ve geçişlerle dolu, başı ve sonu belli olmayan, parça parça betimlemeler yapmakta ve çıkış noktaları bir türlü bulunamayan mekanlar ile bu mekanlar içerisine yerleştirilmiş bazı nesne ve kişileri betimleme unsuru olarak seçmektedir. Betimlemelerde bir bütünlük söz konusu değildir. Bu da okurun öyküyü takibini güçleştirmektedir. İlk başta, romandaki gerçek dünya ile, öykünün hareket noktasını oluşturan bir tablodaki evren arasında başlangıç ve bitiş sınırlarının ayırt edilemediği geçişler bulunmaktadır. Okur, hangi betimlemelerin tablodaki evreni hangilerinin romanın gerçek dünyasındaki nesne, mekân ve kişileri yansıttığını ayırt edememektedir. İçerik bakımından ise 20. yüzyıl toplumunun kentleşme, teknoloji ve makineleşme sonucu oluşan monoton yapısını, eşyanın yerini ve insanın bu kent yaşamı ve teknoloji ürünleri dünyasında azalan önemini sergilemeye çalışmaktadır.

Bu çalışmada amaç *Labirente* romanındaki nesne ve kişi betimlemelerini inceleyerek betimlemelerdeki işlevsel boyutu irdelemektir. Çalışmamızda özellikle aşağıdaki sorulara yanıtlar aranmıştır:

- 1) Romanda betimlemelerin yeri nedir?
- 2) Nasıl bir betimleme yapılıyor?
- 3) Yazar daha çok hangi nesnelere betimlemektedir?
- 4) Hangi kişilerin betimlemesine ağırlık veriliyor?
- 5) Betimlemeler kim tarafından yapılıyor?
- 6) Betimlemelerde hangi boyut ön planda tutuluyor?
- 7) Betimlemenin öyküye katkısı ne?

1. NESNE BETİMLEMELERİ

Robbe-Grillet'in diğer romanlarında olduğu gibi *Labirente* romanında da ardı arkası kesilmeyen, parçalar halinde ve zaman zamanda tekrarlanan nesne betimlemeleri dikkati çekmektedir. Romancı nesnelere belli bir düzene göre betimlememektedir. Aynı nesneyi roman boyunca birçok kez betimliyor. Yeni roman yazarlarının betimlemelerinde nesnelere, hatta aynı nesnenin karmaşık/kompleks bir şekilde sunumu söz konusudur (Ricardou, 1967:70). Bu durum betimleme, sahnelerini anlaşılmasız kılıyor. Oysa Balzac gibi geleneksel roman yazarları nesnelere belirli bir plan dahilinde ve bütünlük içerisinde betimlemekteydi. Örneğin *Goriot Baba* romanının başında yazar yaklaşık otuz sayfayı betimlemeye ayırmıştır, önce Vauquer Pansiyonu ve içerisindeki eşyalar bir düzene göre ve tüm ayrıntıları ile betimlenmektedir. Romanın baş kahramanı Goriot babanın kaldığı oda ve orada yer alan eşyalar bir bütünlük içerisinde tanıtılmaktadır.

Labirente romanında anlatıcının odası tanıtılırken orada yer alan nesnelere bir bütünlük içerisinde ve ayrıntılı olarak betimlenmeyip, romanın birçok yerinde aynı odanın betimlenmesine dönüldüğü görülmektedir:

Buraya ne güneş, ne rüzgar, ne yağmur ne de toz giriyor. Yüzeyleri, masanın vernikli tahtasını, mumlu zemini, şöminenin ve şifonyerin mermerlerini ince toz kaplamaktadır, toz bizzat odanın kendisinden kaynaklanmaktadır: zeminden, yataktan, perdelerden veya şöminedeki küllerden olabilir. (...) Abajur tavanda bir ışık çemberi oluşturuyor. (Robbe-Grillet, 1959:9-12).

Zeminde keçe terliklerin yataktan şifonyere, şifonyerden şömineye, şömineden masaya izleri bulunuyor. Ve masanın üzerinde nesnelere yer değiştirmesi filmin devamını sekteye uğrattırıyor, yüzeyin boşluğu nedeniyle ötede beride parçalanmalar, çizgi izi gibi vernikli ahşap kare masanın açısında olmayan sol arka köşede, ancak kenarlarına paralel yaklaşık on sentim gerisinde. Kare kenardan on beş santim. Kızıl kahverengi ahşap orada parlıyor. (...) Diğer tarafta, masanın doğru açısında yükselen lamba yer almakta. (Robbe-Grillet, 1959:14).

Buraya ne yağmur, ne kar, ne de rüzgar giriyor; (...) yatak, şöminedeki küller, yerden abajurun arkasına gizlenen sineğin gölgesinin yansıdığı tavana kadar kıvrımları uzanan perdeler. (Robbe-Grillet, 1959:220).

Anlatıcının odasında betimlenen bu nesnelere romanın olay örgüsü içerisinde herhangi bir işlevsel yanı bulunmayan önemsiz nesnelere olduğu dikkat çekmektedir.

Labirentte romanında betimlenen başlıca nesnelere: anlatıcının odasındaki masa, şifonyer ve abajur, sokak lambaları, askerin kolunun altındaki paket, kışanının koğuşundaki yataklar, kafedeki masalar bunlara örnek olarak verilebilir.

Nesne betimlemeleri romanın olay örgüsü içerisinde pek de belirleyici bir role sahip değildirler. Nesnelere otonom dünyası, nesne-konu arasındaki bağın kopukluğu, tek bir cümleyle özetlemek gerekirse nesnelere varlıkları dışında başka referans anlamlar yüklenmediği gerçeği söz konusudur:

Edebiyat farklı amaçlar güder. Sadece bilim nesnelere içlerini tanıdığını iddia eder. (...) Nesnelere betimlemek, bilinçli olarak onları öykünün dışında tutmaktır. Artık onlara ne bir kimlik vermek ne de anlamlar yüklemek söz konusudur. Başlangıçta, insan gibi bir değer olmayan nesnelere, beklentinin dışında tutulmaktadır, sonunda da insan – nesne bağıntısı bulunmamaktadır. Betimlemeyle yetinmek, nesneye farklı anlamlar yüklemeye bir meydan okumadır: gerçekçi olmayan sempati, yabancılaştırıcı trajedi, sadece bilim alanına özgü anlamlandırma gibi boyutlar bir nesneye yüklenmemektir. (Robbe-Grillet, 1963:63)

Robbe-Grillet, özellikle gerçekçi ve doğalcı yazarların romanlarında ortaya koymaya çalıştıkları bilimin kurallarının edebiyata uyarlanmasına karşıdır, bu nedenle de gerçekçi ve doğalcı romancıların nesne betimlemelerini yaparken onlara yükledikleri anlamları reddeden bir tutumla nesne betimlemelerini yapar. Robbe-Grillet'in betimlemelerinde nesne, konu ve değerden soyutlanmış sadece kendi varlığı ile yer almaktadır (Vareille, 1981). Betimlemelerde nesnelere şekil ve boyut gibi özellikleri ile sunulmakta, ancak onlara sosyal veya metafizik bir işlev yüklenmemektedir. "Betimlenen nesne kendisi dışında başka bir işleve sahip değil, doğa üstü bir anlam veya bir sembol içermiyor, bakış nesnelere yüzeyinde durmak zorunda. (...) Nesneye ilgili şekil ve boyut detayları bilgilerine yer verildikçe, nesne derinliğini kaybediyor. Bir saydamlık söz konusu, bu yüzeylerin arkasında iç gerçeklik, sır ve arka düşünce bulunmuyor." (Robbe-Grillet, 1963:71) Robbe-Grillet'in romanında eşyalar sembolik bağlarından kopuyor (Perugini, 2012:135).

Durum böyle olunca nesnelere dışardan bakıldığında herkesin aynı şekilde değerlendirebileceği şekil, renk, boyut ve kalite gibi özellikleriyle betimlendiği görülmektedir. Nesnenin şekilsel açıdan betimlemelerinde geometrik motifler dikkat çekmektedir. Nesne betimlemelerinde yazar eşyaları duygusal işlevsellikten soyutlayıp, geometrik şekil özelliklerine odaklanıyor (Kuzyk, 2018:17-18). Albérès (1964:117) ve Brooke-Rose (1964:143-144), Robbe-Grillet'i barok bir yazar olarak tanımlamaktalar. Adeta barok üsluptan esinlenme söz konusudur:

Yivli kolon merkezinde aynı kalınlıkta bir diskle çevrelenmiş iki sentim yüksekliğinde kare bir kaide (...).

Birkaç saniye dikey çizgiler çizen beyaz noktalar, sıkı ve hızlı şekilde yön değiştiriyor ve hemen yatay bir yön alıyorlar." (Robbe-Grillet, 1959:9-10).

Geleneksel romancılar betimlemelerinde nesnelere dokunup onları adeta konuşurken, Robbe-Grillet onlara sadece bakmakla yetinmektedir. Bir başka deyişle yazar eşyaların duygusal değil, görsel betimlemesini yapıyor. Simon (1966:299) romancının nesnelere olduğu gibi göstermek için bir göz jimnastiği hareketiyle sunduğunu vurguluyor. Sinema sanatından da esinlenen Robbe-Grillet betimlemelerini yaparken adeta kamerasını nesnelere üzerinde gezdiriyor izlenimi vermektedir. Yazar sadece eşyaları betimlediği andaki konum ve görünümüne göre sunmaktadır. Bu sinema sanatının kullandığı bir sunum tekniğidir (Bloch-Michel, 1973:147). Romandan birkaç örnek kare:

Katlanmış örtüler şiltenin açık fonu üzerinde bir köşede birbirine giren iki karanlık dikdörtgen şekli oluşturuyor. Sağ ve sol tarafta birbirinden ayrı iki yatak. (Robbe-Grillet, 1959:105).

Sadece masanın üzeri, lambanın konik abajurunun altı ortaya yerleşmiş süngü gibi aydınlanıyor. Simetrik iki kenarı keskin güçlü ve kısa bıçak ağzı, odak noktasında bir yanı lambanın ışıklarını odanın ortasına doğru gönderen parlak çeliğin iki yanını sunuyor. (Robbe-Grillet, 1959: 80).

Yaralının bulunduğu salona gelince, hiçbir şeye göndermede bulunmayan beyaz dekorlu lake metalik yatakların yer aldığı düzenli bir oda. (Robbe-Grillet, 1959: 166).

Bu iki sentim çapında düzgün cam bir bilye. Bütün yüzeyi düzgün ve narin. (Robbe-Grillet, 1959: 166).

Robbe-Grillet nesnelere dış gerçekliğine öylesine odaklanıyor ki onları görünümü yanında gölge ve saçıkları ışıkla dahi betimliyor. Bir nesneyi betimlerken, şekil, boyut ve renk gibi özellikleri yanında aynı zamanda onu vücut bulduğu maddesi ile de tanıtır. Bu özellikler tüm nesnelere için ortak olan özelliklerdir ve bunlara baktığında herkes aynı şeyleri görmekteyler. Kadının odasındaki eşyalar betimlenirken de bu yöntem izlenmektedir:

İçerisinde hiçbir şeyin olmadığı siyah mermerden düzgün bir şömine, büyük dikdörtgen bir ayna, yüksek demir bir tabla (...), daha yüksek bu açıdan bakıldığında belirlenemeyen, mermerin kenarına yeterince yerleşmemiş, tabletin üzerinde oldukça uzun, çok yüksek olmayan sadece bir ya da iki sentim yüksekliğinde bir nesne; aynada kıvrımları dikey yansımalar oluşturan kırmızı, pürüzsüz, saten perdeler yansıyor. (Robbe-Grillet, 1959:191).

Bütün roman boyunca yazar, askerinin kolunun altında taşıdığı bu kutudan söz etmekte, ancak son sayfaya kadar bu kutuyu sadece şekil, boyut ve renk özellikleriyle, bir başka deyişle dış görünüşüyle betimliyor:

Bir ayakkabı kutusu boyutlarında ve şeklinde olan dikdörtgen kutu paket tahtasının üzerine yerleşti. (...) Ona kahve renkli kağıtla kaplı kutuyu birinin alıp almadığını sormak lazım; ip çözülmüş ve paket açılmak zorunda kalmış. (Robbe-Grillet, 1959:161-162).

Kıyafet betimlemelerinde de şekil ve renk özellikleri kendini gösteriyor. Roman kahramanlarının giydikleri kıyafetler kişisel anlamlandırma yapılamayacak bir şekilde betimlenmektedir. Romanın kahramanı konumundaki askerinin kaputlarının tanıtımı:

Şekil ve rengiyle kaputlar, günlük üniforma kaputlarına benziyor. (Robbe-Grillet, 1959:166).

Her zaman nötre bir bakış açısına sahip anlatıcının gözünden nesnelere betimlenmektedirler. Eski ya da yeni, büyük veya küçük, dikdörtgen ya da kare, beyaz veya siyah, soluk ya da canlı renkte olabilir ancak bu özellikleri nesneye kendi işlevi dışında başka bir işlev yüklememektedir.

2. KİŞİ BETİMLEMELERİ

Balzac, Stendhal, Zola ve Flaubert gibi yazarların romanlarında kahramanların isimleri yapıtlara dahi verilebiliyordu, örneğin *Le Père Goriot*, *Madame Bovary*. Söz konusu yazarlar kahramanlarını bütün geçmişleri, çevreleri, aileleri, kimlikleri, kişilikleri, meslekleri, tutkuları, gelecek hayalleri ve tüm fiziksel özellikleriyle sahneye koyuyorlardı. "Geleneksel romanlarda insanın yeryüzü macerasına bir anlam vermek ve insanın ve dünyanın imajını ortaya koymak için asıl hedef insan yaşamını anlatmaktır. Bu nedenle her roman, bir yandan yaşamı bütün romanı kapsayan ve bir yandan da insanlığı temsil eden bir kahramana sahip. Onun daima bir ismi, ailesi ve sosyal statüsü var." (Sunel, 1989:62). Kişiler üzerine betimlemeler öylesine ayrıntıya iniyordu ki bir kişinin jest

ve mimikleri karakteri üzerine bilgi veriyordu. Bu özellikleriyle kişiler bütün roman boyunca okurun zihninde yer ettiği gibi, yıllar sonra dahi onları tipleriyle, kimlikleriyle, kişilikleriyle hatırlamak mümkün oluyor.

Yeni roman ekolü yazarları, romanlarındaki kişi sunumlarında 20. yüzyıl insanının azalan önemine dikkat çekmek istemişlerdir. Romanda tüm olup bitenlerin merkezi konumunda olan bir kahraman tipini bulmak güçtür. Geleneksel romanlardaki kişiler ile yeni roman ekolü yazarlarının yapıtlarındaki kişileri karşılaştıran Sarraute, aralarındaki başlıca farkları şu şekilde vurguluyor: geleneksel romanda “kişi zengin bir şekilde görünüyordu, her tür varlıkla bezenmiş, iç çamaşırındaki para kesesinden burnunun damarlarına kadar hiçbir şeyi eksik değildi. Yavaş yavaş her şeyini kaybetti: atalarını, evini (...) giysilerini, bedenini, yüzünü, özellikle de herkesin arasında sadece kendisine ait olan değerli varlığı karakterini ve sık sık da adını (1956:57).

Robbe-Grillet’in romanlarında kişilerin geleneksel romanlardaki yerlerini ve önemlerini kaybettikleri görülmektedir. Yazar bazı romanlarında kişilerine bir ad dahi vermemektedir. *Labirente* romanının ana kahramanı bir askerdir. Ancak onun ne adı, ne ailesi, ne geçmişi, ne de karakteri ya da kişiliği hakkında bir bilgi veriliyor. Aynı şekilde romandaki diğer kişiler de benzer şekilde sunuluyor: romanın sonunda anlatıcının, adından söz edilmeyen bir doktor olduğu anlaşılıyor. Askerin sığındığı evdeki kadın ve çocuk, gittiği kahvenin sahibi patron gibi kişiler isimleri verilmeksizin sunuluyor. Romanın sonuna kadar hiçbir isim ve soy isim yer almıyor. Romanın sonuna doğru kahraman konumundaki askerin kolunun altında taşıdığı kutu açılınca paketin üzerindeki bir isimden söz ediliyor, paketin göndericisi Henri Martin. Ancak bu isim romanın öyküsü içerisinde herhangi bir yere ya da işleve sahip değil.

Labirente romanı İkinci Dünya Savaşı sonrası bir askerin öyküsünü anlatıyor ancak bunu geleneksel romanın yöntem ve tekniğiyle sunmuyor. Romanda koltuğunun altındaki kutuyu dahi alıcısına ulaştırmadan ölen asker romanın öyküsünde hiçbir işlevi gerçekleştiriyor. Roman kahramanı askerin varlığı ya da durumu sokaklarında yürüdüğü kentin labirenti anımsatan sokakları gibi belirsiz (Slusarka, 2011:12).

İnsanların günümüz dünyasında eski dönemlere göre gücünü kaybetmesine koşut olarak *Labirintte* isimli romanda da kişiler her şeyin merkezi olma durumundan uzak bir konumdalar. Kişilerin uzun uzadıya ne fiziksel portre ne de karakter betimlemeleri yapılmaktadır. Onların daha çok bilinç ve bilinçaltı dünyalarından söz edilmektedir. Yazarın roman kişilerini, varlıkları olmayan karikatürler düzeyine indirgeyerek birçok kişiyi aynı çizgilerle betimlemeye çalıştığı görülmektedir.

Bu bağlamda roman kahramanı konumundaki asker odada asılı tablodaki askerle, genç kadının oğlu çocuk yine tablodaki çocukla, burjuva kostümlü adam anlatıcı konumundaki doktorla özdeş kişilermiş gibi betimlenmektedir. Örneğin romanın yirmi beşinci sayfasında tablodaki çocuk betimleniyor, otuz yedinci sayfada bu çocuk gerçek yaşamda genç kadının çocuğu olarak sunulan çocukla özdeşleşiyor. Bu örnek Robbe-Grillet’in romanındaki kişilerin kimliksizlikleri ve kişiliksizlikleri konusunda takındığı tutumu ortaya koyuyor.

Biraz ön tarafta, arkası dönük kişilerle diğer tarafa dönük içenlerin dizilmiş ışığı arasında, deforme olmuş pantolon giymiş bacakların ortasında yerde oturan bir çocuk. (Robbe-Grillet, 1959:25).

Çocuk sürekli, zaman zaman yaklaşan, az ya da çok parlayan sıralanmış birbirini izleyen, öte yandan aynı zamanda bulanık gecede kaybolan ışıkları gözlemliyor.” (Robbe-Grillet, 1959:37).

Özellikle yardımcı karakterler söz konusu olduğunda romancı onları hiç betimlemiyor. Onlardan sadece birkaç kelime ile söz ediyor: patron, kahvenin müşterileri, kışladaki askerler vb. Bütün roman boyunca kahve patronu sahnede, ancak ne karakteri betimleniyor, ne de herhangi bir sözüne yer veriliyor. Asker ve çocuk gibi, adeta kahve patronunun da anlatıcının odasındaki tablodan roman kurgusuna taşıdığı izlenimi uyanmaktadır.

Salonda dikkate değer bir kalabalık toplanmış: jest yaparak küçük gruplar halinde konuşan çoğu sivil kıyafetli ayakta duran insanlar. (...) Bulunduğu üst konumdan daha görünür olan, iri uzun boylu patron kontuarın arkasında eğiliyor. (...) Bu kişilerden birisi asker, arkadaşlarının konuşmasına katılmak yerine, biraz sağ tarafta, sırtını salona doğru oturan içen insanlara bakmak için kontuarın çıkıntısına dayıyor (Robbe-Grillet, 1959:170-171).

Kafe patronu kendi açısından esrarengiz veya belirsiz. Tek bir kelime söylemiyor, tek bir jest yapmıyor (Robbe-Grillet, 1959:217).

Romandaki kişilerin gerçek yaşamla ilintileri olmadığından, onların etkin bir varlığından da söz etmek olanaksız gözükmektedir (Perugini, 2012:117). Romanın ana kahramanı asker, tablodan çıkıyor romanın betimleme sahnelerinde boy gösteriyor, kahvedeki gerçek askerle özdeşleşiyor. *Labirentte* romanında tablodan çıkan kişiler yaşam bulduğu, ya da daha çok kişiler birer karikatür ve siluet konumunda varlık buldukları için ana karakterler ve yardımcı figürler gibi bir sınıflama yapmak oldukça güç. Bununla birlikte romanda sözlerine yer verilen ya da ana kahraman ile bağıntıya geçen kişileri ana karakterler, romanda sadece kendilerinden söz edilmekle yetinilen kişileri ise yardımcı figürler olarak tanımlamayı uygun gördük. Yardımcı figürlerin gerçek varlıklar olduğunu iddia etmek güç iken, ana karakterlerin de insana özgü birçok özellikten yoksun bir şekilde sunuldukları görülmektedir.

Ana kahraman	Ana karakterler	Yardımcı figürler
Asker	Çocuk	Patron
	Genç kadın	Kafedeki iki asker
	Burjuva kıyafetli adam	Kışladaki askerler
	Onbaşı	Yayalar
	Tuğgeneral	Kafe müşterileri
	Hemşire	
	Doktor	

Robbe-Grillet kişilerinin tam bir fiziki portresini yapmıyor. Kimlik tanıtımında olduğu gibi kişilerin portre betimlemelerinde de bir eksiklik söz konusudur. Hiçbir kahramanını baştan ayağa betimlemiyor yazar. Onları parçalar halinde betimliyor. Bir bölümde yüzünü, bir başka yerde vücudunun bir diğer bölümünü betimliyor ve romanın sonuna kadar betimleme aralıklarla devam ediyor, ancak bir kişinin portresi tamamlanamıyor. Yazar roman kahramanı askeri sadece yüzüyle betimliyor:

Bu sadece yorgun bir yüz, birçok günden beri tıraş olmayan bir sakal nedeniyle daha da zayıflamış. (Robbe-Grillet, 1959:29).

Bunun dışında roman kahramanının fiziki betimlemesine yer verilmiyor. Aynı şekilde romanın ana karakterleri arasında değerlendirdiğimiz genç kadınının da sadece yüzü betimleniyor.

Kişi betimlemelerinde, ete, kemiğe ve bir karaktere bürünmüş net bir varlık taşıyan kahramanlardan söz etmek güçtür. Aslında Robbe-Grillet'nin kişileri karikatür ve hayalet görünümündedirler ve yazar bütün roman boyunca onlara can vermeye çaba sarf ediyor gibidir.

Labirentte romanında kişiler daha çok bilinç ya da bilinçaltı dünyalarında devinimsel hareketleri ve söz eylemleri ile varlıklarını sürdürmektedirler. Söz konusu romanda başta roman kahramanı asker olmak üzere kişiler, çevrelerindeki diğer kişilerle olan iletişim anlarında betimlendikleri görülmektedir. "Robbe-Grillet'nin kişileri, labirentik bir dekor içerisinde diğer kişilere bağlı olarak varlar." (Bourneuf et Ouellet, 1972:15). Bununla birlikte genç kadın ile oğlu dışında romanda akraba bağları betimlenmiyor. Herkes birbirine yabancı kişiler. Roman kişileri arasında yer alan başta asker olmak üzere, kadını, çocuğu, onbaşığı, hemşireyi, kahve patronunu, vb. okur, diğer kişilerle karşılaşma ve iletişim sahnelerinden tanıyor ancak.

Gözlerini sonuna kadar açan asker, ayakta hareketsiz ve dik bir şekilde kolları yanda duran çocuğun birkaç metre önünde karanlıkta sabit bir şekilde durmaya devam ediyor.

İlk sözü söyleyen çocuk. Ona uyuyor musun diyor? (Robbe-Grillet, 1959:191).

Kişilerin geleneksel romanlardaki sunu anlayışı ve yöntemine karşı çıkmakla birlikte Robbe-Grillet romanını kişilerden tamamen soyutlamamış, yeni bir gerçekçilik anlayışı ve bakış açısıyla roman öyküsünde kişilerin sunusuna yer vermiştir. Ona göre de romancının ilk görevi yapıtında insan gerçeğini sergilemektir: “roman yazmaya karar veren herkes, insanı ele almaya karar vermiştir.” (Robbe-Grillet, 1963:27).

Labirentte romanının da her sayfasında kişiler yer almakta, ancak her şeyin onların etrafında döndüğü hakim bir konumda değiller. Kişilerden tipler yaratma eğilimine karşı olan Robbe-Grillet kişilerin karakter yönden betimlenmelerine de karşıdır. Dolayısıyla kişiliğini veya karakterini bilmediği roman kahramanlarını sevmek ya da sevmemek gibi bir tavır takınmak durumunda değildir okur.

Yazar betimlemelerinde roman kişilerinin psikolojik analizlerine de yer vermemektedir. Geleneksel romanlardaki psikolojik çözümler, Robbe-Grillet’in romanında yerini bilinç ve bilinçaltı dünyasının sunusuna bıraktığı görülür. Bütün roman boyunca askerin anıları, düşleri ve tasasından söz edilmektedir. Yatağında uyandığında ateşi olmasına rağmen, kutuyu alıcısına ulaştırmak için yollara koyulur. Asker bilinç dünyasında birbirine karışan birçok şeyi kurgulamaktadır:

Niçin buradasın?

-Bilmiyorum diyor asker.

Muhtemelen çocuk cevabı işitmedi, zira soruyu yineliyor:

Niçin kışlada değilsin?

Bu konuda genç kadının da sorguladığı asker bir kışlası olup olmadığını hatırlamıyor. (...)

Burada öleceksin asker diyor.

Asker bu sorunun da cevabını bilmiyor. Ona sorulan soruya şaşırıyor. Açıklamalar bulmaya çalışıyor. (Robbe-Grillet, 1959:197).

Robbe-Grillet kişilerini, eski mitlerden, trajedi ve dram imajlarından, ideolojik kimliklerden soyutlayarak betimlemektedir. Her ne kadar romanını sembolik değerlerden arındırmaya çalışsa da yazar, askerin labirentik sokaklardaki sıkıntılı durumu, toplumda bugünün insanının durumunu yansıtmaktadır denilebilir. “Bizim insanlık durumumuzu sembolize eden *Labirentte* romanının askeri, hasta olan ve başarısızlığa adanmış bir labirent bilmecesini çözmeye çabalarken nihayetinde ölen bir insandır.” (Stoltzfus, 1980). Asker kutuyu alıcısına ulaştıramadan ölüyor. Asker ölmeden önce bilincini ve martikül numarasını kaybediyor, askerin ölümüyle aslında yazar insanların ölümüne göndermede bulunmak istiyor.

3. NESNE-KİŞİ BAĞINTISI

Geleneksel romanlarda sıkça rastlanan nesne ve insan arasında kurulan bağın *Labirentte* adlı romanda, mevcut olmadığı dikkat çekmektedir. Özellikle geleneksel romanlardaki kişinin sosyal statüsü, ekonomik durumu ve kişiliğini yansıtan nesnelere Robbe-Grillet’in romanında rastlanmamaktadır. Nesne ve kişi arasında bu türden referans değerler içeren hiçbir bağ söz konusu değildir, sadece dış dünya ve insan arasında yüzeysel bağlardan söz edilebilir. Bir başka deyişle yazar, insanı onu çevreleyen nesnelere göre değil, onu çevreleyen dış dünyanın gerçeğine göre incelemektedir.

Oysa Balzac kahramanlarını bir bütünlük içerisinde baştan ayağa betimlerken, aynı zamanda onları buldukları mekânın nesnelere ve giysileri ile özdeşleştirerek sunmaktaydı. Bir evi, mobilyaları, kıyafetleri, yüzleri, bedenleri betimlerken amaç onların bir bütün oluşturduğunu göstermekti. Bir başka deyişle amaç, bir dekor oluşturmak, olayın çerçevesini tanımlamak ve kahramanların fiziki görünümünü sunmak, betimlenen öğeler arasındaki benzerlik (Robbe-Grillet, 1963:125) ve uyumun ortaya koyduğu işlevselliğe dikkat çekmekti. Geleneksel romanlarda öykü ve betimleme arasındaki işlevsel bütünlük bağı, romanın temel işlevlerinden birisini oluşturmaktaydı.

Robbe-Grillet nesne ile ona sahip kişi arasında herhangi bir bağın kurulmasına karşı bir anlayış sergiliyor. Örneğin genç kadının dairesindeki nesnelere betimlenirken ne kadının sosyal statüsü, ne kimliği ne de karakteri üzerine herhangi bir gönderme fark edebiliyoruz. Kadın zengin mi, fakir mi, ciddi mi, neşeli mi, nasıl bir zevk sahibi nesnelere herhangi bir ip ucu vermiyor:

Genç görünümlü bir kadın, belden sıkı kalça kısmından şişik koyu gri renkte bir önlük giymiş (Robbe-Grillet, 1959:56).

Şifonyerin üzerindeki bölümü süsleyen yerde asılı kocasının çerçeveli resminin altında, bir divan-yatak, mumlu bir tual ile kaplı dikdörtgen bir masa. (Robbe-Grillet, 1959:187).

Betimlenen bu kıyafetlerden veya eşyalardan hareketle kişinin sosyal statüsü, ekonomik durumu veya karakteri üzerine bir bilgi sahibi olmak olanaksız. Dolayısıyla nesnelere bu tür bir işleve sahip değiller. Bu durumu Robbe-Grillet şöyle açıklıyor: “Romanda entrikaya destek niteliğinde olan eşya ve jestler tamamen bu işlevini terk ediyor: boş bir sandalye bir yokluğu veya bekleneni anlatmıyor, omuza dokunan bir el bir sempatiyi ifade etmiyor. (...) Bundan böyle aksine eşyalar bu tür sınırlarını yitirecekler, sınırlarından vazgeçecekler. Nesnelere artık kahramanın belirsiz ruh halinin belirsiz yansıması, turnuvaların görünümü, arzuların gölgesi olacaklar.” (1963:19-20). Zira ona göre “bu sayfalarda kişinin yeri betimlenen nesnede değil, betimlemenin hareketindedir.” (1963:128). Yeni roman ekolünün yapıtlarında nesne ile kişi arasındaki bağın yok olduğu (Demirel, 1991:174), Robbe-Grillet’in betimlemelerinde nesne ve kişi arasında bir bağımsızlığın dikkat çektiği görülmektedir (Sunel, 1989:66). Betimlenen eşya bütün anlamdan ve insan izinden soyutlanmış şekilde sunulmaktadır (Picon,1976:181).

Robbe-Grillet’in romanında geleneksel romanlarda sıkça karşılaşılan öyküdeki anlatma boyutu ile betimleme boyutu arasındaki işlevsellik açısından uyum bağıntısını görmek oldukça güçtür. *Labirente* romanında bu bağ ortadan kalkmış gibi görünmektedir. “Neticede modern romanlarda hiçbir şeyden hareket etmeyen bir betimlemeye rastlamak güç değil.” (Robbe-Grillet, 1963:127). Betimleme sahneleri, öykünün anlaşılmasına yardımcı olmak yerine onun takibini daha da güçleştirmekte ve akışını frenlemektedir.

SONUÇ

Alain Robbe-Grillet, romanın bir ucundan diğer ucuna betimleme boyutuna geniş yer vermektedir. Onun romanında betimleme bir bütünlük içermez, zira yazar bir nesne veya kişiyi betimlerken bir plan izlememektedir. Robbe-Grillet’in betimleme yaparken sinema tekniğini kullandığı, kişi ve nesnelere adeta kamera örneğinde olduğu gibi farklı açılardan yansıtmaya çalıştığı ve sadece görüneni sunmak istediği gerçeği söz konusudur.

Betimlemelerde nesne ona sahip olan kişiler hakkında bilgi sunacak sosyal, metafizik, ekonomik veya estetik değerler içermiyor, bir başka deyişle bu tür işlevler üstlenmiyor. Nesne ve kişi betimlemelerinde bir nötre boyuttan söz edilebilir, bu durum geleneksel romana göre *Labirente* romanındaki betimlemeleri işlevsiz kılmaktadır.

Robbe-Grillet, özellikle modern toplumun karmaşık ve kozmopolit yapısını, günümüz insanının gerçeğini ve onu çevreleyen dünyanın durumunu sunmaya çalışmıştır. Fakat bunu yaparken yazar geleneksel romancılardan çok farklı bir yöntem izlemiştir. O, okuyucuya her şeyi geleneksel romancılar gibi parantezler açarak açıklamak yerine, romanında yer alan gerçekleri birtakım motiflerden hareketle okuyucunun kavramasına bırakmıştır. Romanını sembolik değerlerden arındırmaya çalışmakla birlikte yazar, aslında betimlemelerinde kullandığı her motifin arkasında günümüz insanının ve dünyanın bir gerçeğini yansıtmaya çalışmış, fakat hiçbir şeyi açık bir şekilde betimlememiş, şifrelerin çözümünü okura bırakmıştır denilebilir.

KAYNAKÇA

- Albérès, R. M. (1964). *Michel Butor, Classiques du XXe siècle*, Paris: Editions Universitaires.
- Astier, P.A.G. (1968), *La Crise du roman français et le nouveau réalisme*, Paris: Les Nouvelles Editions Debrasse.
- Bloch-Michel, J. (1973). *Le Présent de l'indicatif, Essai sur le nouveau roman*, Paris: Gallimard.
- Bourneuf, R.et Ouellet, R. (1972), *L'Univers du roman*, Paris: Presses Universitaires.
- Brooke-Rose, C. (1964. L'imagination baroque de Robbe-Grillet, Un nouveau roman? Recherches et tradition. *La Revue des Lettres Modernes*, 94-99.
- Demirel, E. (1991). Personnage/objet chez Robbe-Grillet, *Frankofoni*, Ankara.
- Genette, G. (1972). *Figures I, II, III*, Paris: Seuil.
- Kuzyk, N.Y. (2018). Les Notions "chose" et "objet" comme point de repère dans l'analyse des oeuvres du Nouveau Roman, *Haykobnn bichnk mixhapoahoro rymahitaphoro yhibepcntety*, 35/2, 14-18.
- Perugini, G. P. D. (2012). Poétique de la reconstruction: espace, objet et identité chez Alain Robbe-Grillet, *CALIGRAMA, Belo Horizonte*, v17, n.1, 115-137.
- Picon, G. (1976). *Panorama de la nouvelle littérature française*, Paris: Gallimard.
- Ricardou, J. (1967). *Problèmes du nouveau roman*, Paris: Seuil.
- Robbe-Grillet, A. (1959). *Dans le labyrinthe*, Paris: Editions de Minuit.
- Robbe-Grillet, A. (1963). *Pour un nouveau roman*, Paris: Editions de Minuit.
- Sarraute, N. (1956), *L'Ere du soupçon*, Paris: Gallimard.
- Simon, P. H. (1966). *Langage et destin, diagnostic des lettres françaises contemporaines*, la Renaissance du livre.
- Slusarka, A. (2011). La Présence et le fonctionnement des personnages mythiques dans Les Gommès et Dans le Labyrinthe d'Alain Robbe-Grillet, *Annales, Universitatis Mariae Curie-Sklodowska*, Polonia, XXIX/2, 7-17.
- Stoltzfus, R. M. Camus et Robbe-Grillet, un nouveau roman? Recherches et tradition, *La Revue des Lettres Modernes*. No:94-96.
- Sunel, A. H. (1989). Procèdes romanesques dans le nouveau roman, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 6, 1-2.
- Vareille, J. C. (1981). *Alain Robbe-Grillet, L'Etrange*, Paris: A.G.Nizet.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:20.01.2020 ✓Accepted/Kabul:09.03.2020

DOI: 10.30794/pausbed.677318

Araştırma Makalesi/ Research Article

Gülmez, S. B. ve Cebeci, E. (2020). "Self-Determinasyon Hareketlerinde Kamu Diplomasininin Rolü: Katalonya Örneği" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 39, Denizli, s. 239-253.

SELF-DETERMINASYON HAREKETLERİNDE KAMU DİPLOMASİSİNİN ROLÜ: KATALONYA ÖRNEĞİ

Seçkin Barış GÜLMEZ*, Eda CEBECİ**

Özet

Bu çalışma self-determinasyon hareketlerinde kamu diplomasininin nasıl uygulandığını ve bu uygulamaların bağımsızlık sürecine ne derece etki ettiğini incelemektedir. Bu soruya geçerli bir yanıt bulmak amacıyla, çalışma güncel self-determinasyon vakası olan Katalonya'yı mercek altına alacaktır. Çalışma, akademik literatüre iki şekilde katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Öncelikle, çalışma, self-determinasyon ve kamu diplomasini birlikte ele alan ilk Türkçe çalışmalardan biri olacaktır. İkinci olarak da, kamu diplomasininin, self-determinasyon hareketlerinin başarısına ya da başarısızlığına ne derece etki ettiğini tartışmaya açan ilk eserlerden biri olacaktır. Bu amaçla, ilk bölümde akademik literatürdeki kamu diplomasisi konularının literatürde birarada yeterince ele alınmadığı vurgulanacaktır. İkinci bölümde referandum sürecinde bağımsızlık yanlısı Katalanların yaptığı kapsamlı kamu diplomasisi faaliyetlerine odaklanılacaktır. Katalonya'nın self-determinasyon amaçlı sürdürdüğü kamu diplomasisi faaliyetleri resmi kanallar ve popüler kanallar olmak üzere iki temel kategoriye ayrılmaktadır. Her iki kategoride de hem bireyler hem de kurumlar önemli birer kamu diplomasisi aktörü olarak öne çıkmaktadır. Sonuç bölümünde de Katalonya örneğinden yola çıkılarak self-determinasyon bağlamında uygulanan kamu diplomasisi stratejilerinin ne derece etkili olduğu sorusuna yanıt aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Kamu Diplomasisi, Self-determinasyon, Katalonya, Referandum.*

THE ROLE OF PUBLIC DIPLOMACY IN SELF-DETERMINATION MOVEMENTS: THE CASE OF CATALONIA

Abstract

This study analyzes how public diplomacy is conducted by self-determination movements and how it affects the self-determination process. In order to find a valid answer, the study will scrutinize the popular case of Catalonia. The study aims to make two main contributions to the scholarly literature. First, it will be one of the first academic works in Turkish that discuss self-determination and public diplomacy together. Second, the study will be one of the first scholarly attempts to discuss to what extent public diplomacy affects the success or failure of self-determination movements. With this motivation, the first part will offer a comprehensive analysis of the studies on public diplomacy in the scholarly literature and especially emphasize the lack of sufficient scholarly attention on public diplomacy and self-determination. The second part will focus on the public diplomacy practices of pro-independence Catalans during the referendum process. Catalonia pursued public diplomacy for achieving self-determination through both official and popular channels. In both categories, individuals as well

** Dr. Öğr. Üyesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İZMİR.

e-posta: seckinbaris.gulmez@ikc.edu.tr (orcid. org/0000-0003-1690-1041)

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İZMİR.

e-posta: cebecieda94@gmail.com (orcid. org/0000-0002-3893-5149)

as institutions stand out as prominent public diplomacy actors. The conclusion will seek a valid answer to the question of whether public diplomacy strategies on behalf of self-determination are effective relying on the Catalan case.

Keywords: *Public Diplomacy, Self-determination, Catalonia, Referendum.*

1. Giriş

Bu çalışma self-determinasyon hareketlerinde yürütülen kamu diplomasisi faaliyetlerinin self-determinasyon sürecini nasıl etkilediğini tartışmaktadır. Son yıllarda popülerliği artan self-determinasyon kavramı, halkların kendi kaderlerini tayin etmesi ve bu doğrultuda tabi oldukları devlet içinde özerk bir yapı kazanmaları (iç self-determinasyon) ya da ilgili devletten ayrılıp bağımsızlıklarını kazanmaları (dış self-determinasyon) olarak tanımlanabilir (Buhari Gülmez, 2016). Günümüzde, self-determinasyon iddiasındaki toplulukların, şiddete başvurmadan, hukuki yollarla uluslararası camiyi özerklik veya bağımsızlıklarının gerekliliğine ikna etmeleri gerekmektedir (Birch, 1984; Buchanan, 1997; Buhari Gülmez, 2016). Uluslararası baskıların da etkisiyle self-determinasyon hareketinin resmen tanınması ve böylece bağımsızlığın kazanılması sağlanabilir. Bu anlamda kamu diplomasisi uluslararası camianın desteğini alabilmek adına son yıllarda başvurulan bir strateji olarak karşımıza çıkmaktadır. Ne var ki, bağımsızlık isteyen aktörlerin başvurduğu kamu diplomasisi etkinliklerinin bağımsızlığın kazanılması yolunda nasıl bir etki yarattığı konusu, literatürde yanıtlanmamış önemli bir soru işaretidir. Son yıllarda kamu diplomasisi konusuna büyük bir ilgi olsa da, self-determinasyon ve kamu diplomasisini bir araya getiren çalışmalar sınırlı kalmıştır (McConnell vd., 2012; Segura, 2017).

Devlet özelliği kazanmamış (sub-state) yerel ve bölgesel aktörlerin özerklik inşası çerçevesinde yürüttükleri kamu diplomasisi faaliyetleri üzerine önemli çalışmalar bulunurken, bağımsızlık hareketlerinin ve ayrılıkçı grupların izledikleri kamu diplomasisi stratejileri üzerine yapılan çalışmalar pek fazla bulunmamaktadır. Dolayısıyla, self-determinasyon hareketlerinde kamu diplomasisinin nasıl uygulandığı ve ne kadar etkili olduğu sorularına literatürde verilmiş kapsamlı bir yanıt bulunmamaktadır. Bu sorulara geçerli bir yanıt bulmak amacıyla, çalışma güncel self-determinasyon vakası olan Katalonya'yı mercek altına alacaktır.

Bağımsızlık mücadeleleri çok eskiye dayanan Avrupa'nın merkezindeki bu bölge, İspanya gibi önemli bir Avrupa Birliği (AB) üyesi devlete tabi durumdadır. İspanya uluslararası kamuoyunda liberal ve demokratik devletler kategorisinde görülen aktördür. 2017 yılında ülkede bağımsızlık referandumu yapılmış, Katalonya'daki bağımsızlık yanlılarının üstünlük gösterdiği referandum İspanya tarafından hukuksuz sayılarak iptal edilmiştir. Katalanlar bağımsızlık davalarını çeşitli kamu diplomasisi kurum ve araçlarıyla dünyaya duyurup dünya kamuoyunda taraftar toplamış ve referandumdan bağımsızlık lehine bir karar çıkmasında öncü rolü oynamıştır. Buna rağmen, bağımsızlık, İspanya'nın sert politikalarından dolayı fiili ve hukuki olarak mümkün olmamıştır. Bu durum da, kamu diplomasisinin self-determinasyon hareketlerinde gerçekten etkili bir araç olup olmadığı sorusunu öne çıkarmaktadır.

Çalışma, akademik literatüre iki temel katkı sunmaktadır. Öncelikle, gerek uluslararası gerekse Türkçe literatürde, self-determinasyon hareketlerinin kamu diplomasisine odaklanan kapsamlı çalışmalar sınırlı sayıdadır (McConnell vd., 2012). Katalonya vakası üzerine son yıllarda çalışmalar artış gösterse de (Crikemans, 2018; San Eugenio ve Xifra, 2015; San Eugenio vd., 2017; Segura, 2017; Xifra, 2009; Xifra ve McKie, 2012), Katalan aktörlerin self-determinasyon amacıyla kamu diplomasisini nasıl ve ne derece etkili kullandığı üzerine çalışmalar kısıtlı kalmaktadır. Bu bağlamda, çalışma, Katalonya örneğini odak noktasına taşıyarak self-determinasyon hareketlerinin kamu diplomasisi konusunda literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır. İkincisi, kamu diplomasisinin etkisinin değerlendirilmesi konusunda literatürdeki çalışmalar yine sınırlı kalmaktadır. Akademik çalışmalar kamu diplomasisinin etkisinden ziyade, kamu diplomasisinin nasıl yapıldığına odaklanmaktadır (Cull, 2009; Gregory, 2008; Huijgh, 2016; Zaharna, 2010). Çalışma, self-determinasyon vakası üzerinden kamu diplomasisinin hangi ölçütlere göre etkili sayılabileceğini ve bu durumun hangi iç ve dış faktörlere bağlı olduğunu ortaya koyarak literatürde ilgili tartışmaların gelişimine katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde akademik literatürdeki kamu diplomasisi çalışmaları üzerine kapsamlı bir inceleme yapılacak, özellikle kamu diplomasisi literatürünün self-determinasyon bağlamında

gözden kaçırdıkları detaylıca tartışılacaktır. İkinci bölümde referandum sürecinde bağımsızlık yanlısı Katalanların gerek resmi gerekse de popüler kanallarla yaptığı kapsamlı kamu diplomasisi faaliyetlerine odaklanılacaktır. Sonuç bölümünde de Katalonya örneği üzerinden self-determinasyon bağlamında uygulanan kamu diplomasisi stratejilerinin ne derece etkili olduğu sorusuna yanıt aranacaktır.

2. Kamu Diplomasisi Üzerine Eleştirel Bir Literatür Taraması

Kamu diplomasisi, genel anlamda, hükümetlerin ve halkların dış politika kararları konusunda diğer halkların ve hükümetlerin tutum ve görüşlerini etkileyebilme adına gerçekleştirdikleri iletişim faaliyetleri olarak tanımlanmıştır (Schindler, 2018: 3-10). Hükümetlerin davranışlarını arzu edilen şekilde değiştirme amacı nihai hedef olmakla beraber kamu diplomasisi doğrudan hükümetleri değil, kamuoylarını etkilemeye öncelik vermektedir (Cull, 2009). Bu bağlamda, eğitim bursları, kültürel etkinlikler ve ekonomik yardımlar gibi yumuşak güç unsurlarıyla uluslararası kamuoyu nezdinde devletin imajını iyileştirmek ve güvenilirliğini artırmak kamu diplomasisinin öncelikleri arasındadır.

Kavram ilk kez 1965 yılında Tufts Üniversitesi dekanı Edmund Gullion tarafından, Amerikan propaganda faaliyetlerini Sovyetler Birliği'nin kültürel propagandasından ayırma amacıyla ortaya atılmıştır (Cull, 2009: 19-22). 1970'li yıllardan itibaren akademide tartışılmaya başlanan kavram, günümüz diplomasi çalışmalarında önemli bir yer edinmiştir (Sevin, 2017: 37-41). Soğuk Savaş döneminden itibaren kamu diplomasisi alanındaki akademik çalışmalar ağırlıklı olarak ABD üzerine odaklanırken (Adelman, 1980; Roth, 1984; Tuch, 1990), Soğuk Savaşın bitimiyle beraber kamu diplomasisi üzerine yapılan vaka çalışmaları dünyanın geneline yayılmıştır. Bu dönemde, Almanya'dan Venezuela'ya, Kuveyt'ten Arjantin'e, dünyanın çeşitli ülkeleri üzerine çalışmalar yapılmıştır (Amerson, 1995; Kunczik ve Weber, 1994; Manheim, 1994). 11 Eylül terörist saldırılarının ardından gerek devlet yönetiminde gerekse akademide kamu diplomasisi çalışmaları hızla artış göstermiş ve ABD üzerine yapılan çalışmalar tekrar öne çıkmıştır (Cherribi, 2009; Cull, 2010a; Dutta-Bergman, 2006; Nelles, 2004; Snow, 2009; Zaharna, 2010). Son yıllarda, Çin'in kamu diplomasi faaliyetleri popüler hale gelmiştir (Christensen, 2011; D'Hooghe, 2015; Wang, 2011; Zhao, 2015; Zhu, 2016).

Kamu diplomasisi, akademik literatürde geleneksel anlamda devletler tarafından hedef ülke kamuoyunu etkileme faaliyetlerinin bütünü olarak ele alınmıştır (Berridge, 2010; Cull, 2009; Gregory, 2008; Huijgh, 2016; Tuch, 1990;). Ne var ki, son yıllarda popülerlik kazanan ve "yeni kamu diplomasisi" olarak adlandırılan yaklaşım, yerel ve bölgesel aktörler, sivil toplum örgütleri, iş çevreleri ve bireylerin oluşturduğu devlet dışı unsurların benzer faaliyetlerini de kamu diplomasisi kapsamında değerlendirmektedir (Ayhan, 2018; Cull, 2010a; Huijgh, 2016; Kelley, 2009; Melissen, 2005). Soğuk Savaş'ın ardından özellikle devlet dışı aktörlerin hem sayısındaki hem de etkisi ulusal sınırları aşan etkinliklerindeki artış, kamu diplomasisini devletlerin tekelinden **çıkarmıştır** (Cull, 2010b: 11-17). Ayrıca, iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ve sosyal medya kullanımının yaygınlaşması, sadece devlet dışı aktörlerin değil, bireylerin dahi ulusal sınırları aşan etkinlik kapasitesine ulaşmasını sağlamıştır (Snow, 2009). Devlet dışı aktörlerin gerçekleştirdikleri kamu diplomasisi faaliyetleri özellikle son on yılda akademik literatürün odak noktası haline gelmiştir (Alexander, 2014; Crikemans, 2010; Huijgh, 2010; Porte, 2012; Rofe, 2014; Xifra, 2009). Özellikle devlet vasfı taşımayan bölgesel (sub-state) aktörlerin, özerk bölge yönetimleri ve kent belediyeleri gibi, kamu diplomasisine katkıları literatürün dikkat çektiği önemli konular arasındadır (Ayhan, 2018; Cornago, 2010; Cornago, 2018; Crikemans, 2010; Crikemans, 2018; Crikemans ve Duran, 2010).

Çalışmanın ana vakası olan Katalan yerel yönetiminin kamu diplomasisi faaliyetlerine odaklanan çalışmalar son yıllarda çeşitlilik göstermektedir. Katalan kamu diplomasisi üzerine yapılan çalışmalarda özellikle spor, turizm ve kültür, bölgenin önemli kamu diplomasisi unsurları olarak vurgulanmaktadır. Xifra (2009) ile Xifra ve McKie (2012), spor ve turizm merkezi olma özelliğinin Katalonya'ya uluslararası arenada önemli bir yumuşak güç kazandırdığını iddia ederken, uzun süre devlet başkanlığı yapan Jordi Puyol liderliğinde Katalonya bölgesel hükümetinin Katalan uluslararası imajını iyileştirmek için kamu diplomasisine spor ve turizm üzerinden büyük yatırımlar yaptığını vurgulamaktadır. San Eugenio ve Xifra (2015) ise Katalonya'nın kültürel diplomasiyle kendisini nasıl uluslararası bir aktör olarak dünyaya lanse ettiğini anlatmaktadır.

Son dönemdeki çalışmalar ise özellikle belirli kurumlar üzerine odaklanmaktadır. Örneğin, San Eugenio vd. (2017), *Eugeni Xammar Uluslararası İletişim ve Halkla İlişkiler Programı*'na odaklanarak Katalonya'nın bağımsızlık

davasını bu kurumun çalışmaları üzerinden dünyaya nasıl aktardığını tartışmaktadır. Torras-Vila ve Fernandez-Cavia (2018), *Katalonya Kamu Diplomasisi Konseyi* (DIPLOCAT) üzerine odaklanmakta ve DIPLOCAT'in kültürel etkinliklerinin özellikle uluslararası entelektüellerin gözünde Katalonya'ya olumlu bir imaj kazandırdığını savunmaktadır. Benzer bir şekilde, kültürel diplomasi vasıtasıyla Katalan kültürünün dünyaya tanıtılmasını inceleyen Crikemans (2018), öne çıkan kurumlar olan *Institut Català de les Indústries Culturals* ve *Institut Ramon Llull*'un uluslararası tanıtım faaliyetlerine odaklanmaktadır.

Yukarıda tartışıldığı üzere, devlet dışı bölgesel aktörlerin kamu diplomasisi stratejilerinin son yıllarda akademik literatürde popülerlik kazandığı gözlenmektedir. Ne var ki, bu aktörlerin tabi oldukları devletten bağımsızlık talepleri doğrultusunda izledikleri kamu diplomasisi stratejileri, literatürde henüz yeteri kadar vurgulanmamaktadır. Katalonya kamu diplomasisine odaklanan çalışmalar da self-determinasyon sürecindeki kamu diplomasisi etkinliklerini ve bu etkinliklerin bağımsızlık sürecine etkisini göz ardı etmiştir. Örneğin, Katalonya'nın en önemli resmi kamu diplomasisi kurumu olan DIPLOCAT üzerine odaklanan Torras-Vila ve Fernandez-Cavia (2018), bu kurumun bağımsızlık referandumu sürecindeki etkinliklerini incelememiştir. Hem Torras-Vila ve Fernandez-Cavia (2018) hem de San Eugenio vd. (2017) odaklandıkları kurumların Katalan self-determinasyonu için önemli bir araç olabileceğini belirtmekle yetinmiş ve iddialarını detaylandırmamıştır. Yine, Segura (2017: 362-363), Katalonya'yı uluslararası diplomatik düzlemde bir aktör olarak ele alırken, referandum süreci ve bağımsızlık temelli kamu diplomasisi faaliyetlerine yalnızca DIPLOCAT'in çalışmaları üzerinden çok kısa değinmekle yetinmiştir.

Self-determinasyon hareketlerinin kamu diplomasisi uygulamaları üzerine odaklanan çalışmalar nadirdir. En dikkat çeken çalışmalardan biri, McConnell vd. (2012)'nin Sürgündeki Tibet Hükümeti'nin (STH) Çin'e karşı gerçekleştirdiği kamu diplomasisi faaliyetlerine odaklanan eserdir. Çalışmada, STH'nin, Dalai Lama'nın güçlü ulusal markasını, Tibet Budizmini ve Shangri-la'nın romantikleştirilmiş görüntülerini kullanarak etkili bir kamu diplomasisi kampanyasıyla bağımsızlık taleplerini dünyaya anlattığını vurgulanmaktadır (McConnell vd., 2012: 805-806). Bunun dışında, Doğu Timor'un Endonezya'dan bağımsızlığını kazanma sürecine odaklanan Webster (2007/2008), doğrudan kamu diplomasisi kavramını kullanmasa da, verdiği örneklerle dolaylı olarak self-determinasyon hareketlerinde kamu diplomasisinin önemini vurgulamaktadır. Çalışma, Doğu Timorluların Endonezyalı üniversite öğrencilerini kampüslerde örgütleyerek nasıl kendi devletlerini protesto etmelerini sağladığını anlatmaktadır (Webster, 2007/2008: 587-588). Çalışma ayrıca, yerel Katolik kilisesinin desteğiyle Doğu Timor'un bağımsızlık mücadelesinin dünya Katoliklerine duyurulduğunu ve bu sayede Papa'nın ülkeyi ziyaret ederek mücadeleye destek verdiğini vurgulamaktadır (Webster, 2007/2008: 583-586). Bazı çalışmalar da, self-determinasyon hareketlerine değil de, onların bağımsızlığını engellemeye çalışan devletlerin kamu diplomasisini tartışmaktadır. Örneğin, Borgen (2009), Rusya'nın Kosova ve Güney Osetya üzerindeki hak iddiasını hukuki zemine oturtmak için gerçekleştirdiği kamu diplomasisi faaliyetlerine odaklanmıştır. James Ker-Lindsay (2012) de Kıbrıs, Sırbistan ve Gürcistan örnekleri üzerinden devletlerin ayrılıkçı hareketleri sindirmeye yönelik stratejilerine odaklanmıştır. Dolayısıyla, akademik literatürde self-determinasyon amaçlı kamu diplomasisi faaliyetlerine odaklanan akademik çalışmalara dair önemli bir açık bulunmaktadır. Makale, bu açığın kapatılması için atılan ilk adımlardan olacaktır.

Bu çalışmanın literatürde dikkat çektiği ikinci açık, kamu diplomasisi alanındaki araştırmaların genellikle sonuç odaklı değil, süreç odaklı olmasıdır. Yani, literatür kamu diplomasisinin başarısından ziyade, kamu diplomasisinin nasıl yapıldığına odaklanmaktadır (Cull 2008; Cull, 2009; Gregory, 2008; Huijgh, 2016; Zaharna, 2010). Kaldı ki, halihazırdaki çalışmaların üzerinde hemfikir olduğu bir etki kıstası da bulunmamaktadır (Sevin, 2017). Kamu Diplomasisinin etkisi hedef ülkenin siyasetini ve/veya eylemlerini arzu edilen şekilde değiştirerek dış politikaya doğrudan katkı yapmak mıdır? Yoksa o ülkenin gözünde kendi ülkesinin itibarını ve güvenilirliğini artırarak daha dolaylı bir katkı sağlamak mıdır? Bazı yazarlar dış politikaya doğrudan somut katkı verilmesini etkili kamu diplomasisinin ön koşulu olarak görürken (Sevin, 2017: 37-41), diğer çalışmalar devletin uluslararası imajının geliştirilip yabancı kamuoyu desteği kazanmasını da bir etki unsuru saymaktadır (Cull, 2008).

Bunun yanısıra, literatürde, kamu diplomasisinin etkisini hangi koşulların etkilediğine dair çalışmalar da yetersizdir. Cull (2008)'ın çalışmaları bu anlamda öncü niteliğindedir. Etkili ve etkisiz olduğu düşünülen iki kamu diplomasisi vakasını karşılaştıran Cull (2008), etkili kamu diplomasisindeki en önemli etmenin, hedef kitleyi dinlemek olduğunu söylemektedir. Cull (2008: 36)'ın etkili bulunduğu bir örnekte İsviçre, uluslararası güvenilirliğini

artırabilmek için attığı adımlar hakkında hedef ülke kamuoylarından anket yoluyla geri bildirim almış, yani hedef kitleyi dinleyip onların yanıtlarına göre kendini geliştirmeye çalışmıştır. Etkisiz görülen örnekte ise 11 Eylül saldırıları sonrası ABD'nin Müslüman ülkelerdeki imajını iyileştirme amaçlı faaliyetleri tartışılmıştır. ABD'nin "İslam karşıtı" olduğuna dair Müslüman ülkelerdeki imajı kıramamasının ana nedeni olarak ABD'nin hedef ülke kamuoylarının düşüncelerini dinlememesi ve kampanyasının sadece Arap asıllı ABD vatandaşlarına yönelik çalışmalarla sınırlı kalması gösterilmiştir (Cull, 2008: 31).

Bu çalışma, Katalonya vakası üzerinden self-determinasyon amaçlı kamu diplomasisinin hangi kıstaslara göre ne derece etkili olduğunu tartışacaktır. Bu sayede, çalışma literatürdeki kamu diplomasisinin etkisi üzerine tartışmaların geliştirilmesine destek olacaktır.

3. Self-Determinasyon ve Kamu Diplomasisi: Katalonya Örneği

17. yüzyıldan bu yana İspanya'ya karşı bağımsızlık mücadelesinde olan Katalanlar, 11 Eylül 1714'te Barselona'nın düşmesiyle özerkliklerini kaybetmişlerdir. 1936 yılında İspanyol İç Savaşı'yla birlikte bağımsızlık hisleri yeniden canlanan Katalanların, General Franco'nun savaşı kazanmasının ardından tüm hakları ellerinden alınmıştır ve Katalanlar baskı yönetimi altında yaşamak zorunda kalmıştır. 1975 yılında Franco'nun ölümünün ertesinde Katalanlar, Katalonya'nın bağımsızlık çalışmalarına yeniden başlamışlardır.

Yıllarca süren özerklik statüsü elde etme tartışmalarına rağmen Katalonya ile merkezi hükümet arasındaki self-determinasyon mücadelesi asıl 2000'li yıllarda vuku bulmuştur. 2006 yılında 1979 Katalonya Özerklik Statüsü'nün yenilenmesiyle Katalanların hakları genişlemiştir. Ne var ki, Anayasa Mahkemesi'nin 2010 yılında verdiği kararda yeni özerklik statüsünde yer alan maddeler anayasaya aykırı bulunmuştur (Jiménez, 2014).

2012 yılına gelindiğinde Katalonya Parlamentosu, Katalonya'nın kendi geleceğini belirlemek adına bir halk oylaması yapmasını kabul etmiş; Ocak 2013'te de Katalonya'nın siyasal bir varlık olarak kabulüne ilişkin bağımsızlık referandumunu içeren deklarasyonu onaylamıştır. Ne var ki, Anayasa Mahkemesi'nin Katalan deklarasyonunun anayasaya aykırı olduğunu iddia etmesi üzerine deklarasyon İspanya hükümetince geçersiz sayılmıştır. Merkezi hükümetin karşı çıkmasına rağmen Kasım 2014'te yapılan referanduma %35 oranında katılım sağlanmış ve referandum sonucunda bağımsız bir Katalonya için oy verenlerin oranı %80 olarak açıklanmıştır. Referandumu geçersiz sayan İspanya hükümeti kolluk kuvvetlerinin sert müdahaleleriyle oy vermeye giden bağımsızlık yanlılarını dağıtmış ve Belçika'ya kaçan ayrılıkçı Katalan lider Carles Puigdemont ve Katalonya Bakanı olarak ilan ettiği dört siyasetçi¹ hakkında devlete karşı ayaklanma ve devletin parasını kötüye kullanmak gibi suçlardan yakalama kararı çıkarmıştır. Puigdemont dışındaki Katalan liderler polislerle teslim olduktan sonra şartlı tahliye ile serbest bırakılmışlardır.

4. Katalonya'nın Kamu Diplomasisi Stratejileri

Katalonya'nın self-determinasyon mücadelesinde hikâyesini dünyaya anlatabilmek ve uluslararası camianın desteğini alabilmek için çok kapsamlı bir kamu diplomasi siyaseti izlediği görülmektedir. Buna göre, Katalonya'nın benimsediği kamu diplomasisi stratejileri resmi ve popüler kamu diplomasisi olarak iki ana başlıkta toplanabilir. Resmi ve popüler kamu diplomasisi kategorileri de kendi içlerinde bireysel ve kurumsal stratejiler olarak iki alt uygulamaya ayrılabilir.

Resmi kanalların bireysel düzlemde gerçekleştirdiği kamu diplomasisi stratejisi, Katalan lider başta olmak üzere Katalonya yönetiminin temsilcilerinin bizzat yurtdışında gerçekleştirdikleri etkinlikleri kapsamaktadır. Resmi kanalların gerçekleştirdiği kurumsal kamu diplomasisinde ise Katalan yönetimi, kurduğu çeşitli kurumlar aracılığıyla kamu diplomasisi faaliyetleri yürütmektedir.

Popüler kamu diplomasisinde ise, Katalan hükümetinin yanı sıra faaliyet gösteren dünyaca tanınmış Barselona Futbol Kulübü gibi resmi olmayan kurum ve toplulukların Katalan self-determinasyonu için önemli bir kamu diplomasisi aktörü olarak ön plana çıktığı görülmektedir. Barselona Futbol Kulübü hem kurumsal hem de bireysel bazda oyuncuları aracılığıyla bağımsızlık sürecine açık destek vermiş ve bu desteği dünyaya anlatmıştır.

¹ Eğitim Bakanı Clara Ponsatí, Tarım Bakanı Meritxell Serret, Kültür Bakanı Lluís Puig, ve Sağlık Bakanı Antoni Comín.

4.1. Resmi kanallarla gerçekleştirilen Kamu Diplomasisi

4.1.1. Bireysel Stratejiler

Resmi kanalların bireysel bazda gerçekleştirdiği kamu diplomasisine en belirgin örnek, Katalan devlet başkanı Carles Puigdemont'un özellikle 2017 referandumunu sonrası süreçte çeşitli Avrupa ülkelerinde gerçekleştirmiş olduğu faaliyetlerdir. Referandumun ertesinde İspanya hükümeti tarafından hakkında tutuklama kararı çıkan Puigdemont, Belçika'ya kaçmış ve bu süreçte Danimarka, Hollanda, İrlanda, İsviçre, Almanya, Finlandiya ve Fareo adalarına giderek çeşitli platformlarda bağımsızlık mücadelelerinin nedenini anlatmaya ve destek bulmaya çalışmıştır (France 24, 2019). Örneğin, Danimarka'da Kopenhag Üniversitesi'nde konuşan Puigdemont, Katalonya'da yaşanan olayların Avrupa'nın demokratik geleceğini tehlikeye düşürdüğünü iddia ederek Avrupa ülkelerini Katalan self-determinasyonunu tanımaya çağırmıştır (Lasalas, 2018). Bunun dışında Avrupa Parlamentosu seçimleri öncesinde İngiltere, Almanya ve Slovenya'daki mitinglere katılarak yabancı kamuoyunu bilgilendirmeyi amaçlamıştır (Wittenberg, 2019). Puigdemont'un bireysel kamu diplomasisi etkinlikleri özellikle İskandinav Konseyi'nin Katalonya sorunu üzerine toplanma kararı almasında etkili olmuştur (Catalan News, 2019). Puigdemont dışında Toni Comín ve Clara Ponsatí gibi diğer önemli Katalan siyasetçiler de Avrupa'nın çeşitli yerlerinde katıldıkları kültürel ve akademik etkinlikler aracılığıyla Katalan davasını Avrupa halkına anlatmayı amaçlamıştır (Gonzalez, 2019).

4.1.2. Kurumsal Stratejiler

Kurumsal kamu diplomasisi stratejileri açısından Katalonya'nın iki resmi kurumu öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki, 2012 yılında kurulan Katalonya Kamu Diplomasisi Konseyi (DIPLOCAT) olarak isimlendirilen Katalonya'nın resmi kamu diplomasisi koordinatörlüğüdür, ikincisi ise 2002 yılında kurulmuş olan *Institut Ramon Llull*'dur .

4.1.2.1. DIPLOCAT

DIPLOCAT hem sivil toplum ile Katalan kurumları arasındaki ilişkileri hem de sivil toplum ile yurtdışındaki kurumlar arasındaki ilişkileri güçlendirmeyi amaçlamaktadır (Torras-Vila ve Fernández-Cavia, 2018). Bu çerçevede DIPLOCAT'ın kamu diplomasisinin akademik etkinlikler, uluslararası basında görünürlük, sosyal medya ve kültürel faaliyetler olarak dört temel unsuru bulunmaktadır.

DIPLOCAT, ilk olarak, dünyanın çeşitli üniversitelerinde tartışmalar ve konferanslar düzenleyerek Katalan self-determinasyonu konusuna uluslararası akademik ilgi ve desteğin artmasını sağlamaya çalışmaktadır. DIPLOCAT görevlileri, özellikle 2013-2017 yılları arasındaki dönemde, Lizbon, Utrecht, Cambridge, Princeton, Tokyo, Sevilla, Odense ve Oslo gibi birçok önemli üniversitede oturumlar ve paneller düzenleyerek uluslararası akademinin dikkatini Katalonya meselesine çekmeyi amaçlamıştır (Catalan News, 2017b). Kurum bu etkinlikler kapsamında Nicholas Cull gibi kamu diplomasisi alanında tanınmış akademisyenleri halka açık etkinliklerde ağırlamış ve bu akademisyenlerin Katalonya konusundaki görüş ve önerilerini uluslararası camiayla paylaşmıştır.

İkinci olarak, DIPLOCAT, Katalonya'nın self-determinasyon argümanlarının uluslararası basında yer almasına büyük önem vermektedir. Hem gerçekleştirilen etkinliklerin hem de Katalonya'nın bağımsızlığını destekleyen fikir yazılarının uluslararası basında sıkça yayımlanmasına çalışmaktadır (Moffett, 2019). Bu sayede Katalanların uluslararası camia nezdinde görünürlüğünün ve popülaritesinin artması hedeflenmektedir.

Üçüncü olarak, kurum sosyal medyayı uluslararası gündem yaratma amacıyla sıkça kullanmaktadır. DIPLOCAT'ın çeşitli Twitter hesapları bulunmaktadır. Ne var ki, takipçi sayısı ve etkileşimler göz önüne alındığında DIPLOCAT'ın Twitter etkinliğinin önemli bir etki yarattığını söylemek güçtür. Örneğin, @CatalanVoices hesabının Eylül 2019 itibarıyla 6.270 takipçisi bulunmaktadır ve paylaşımlarında etkileşim ve beğeni sayısı iki basamaklı sayılara geçmemektedir. Yine, DIPLOCAT'ın uluslararası profili olan @CataloniaPD ise 22 bin takipçi sayısına ulaşmıştır. Görece daha aktif etkileşim sayısına sahip olmasına rağmen bu hesabın paylaşımlarının da kayda değer sayıda beğeni ve "retweet" toplamadığı gözlenmektedir. Yapmış oldukları etkinlikler, konferanslar, toplantılar, verilen ödüller ve Katalonya ile ilgili önemli haberlerin paylaşıldığı hesabın daha fazla kitleye ulaşması için daha aktif ve takipçilerle etkileşime girecek yeni bir strateji belirlemesi gerekmektedir.

Son olarak, kültürel etkinlikler yapan DIPLOCAT, her yıl Aziz George Günü olan 23 Nisan'da 50'den fazla ülkeden yazarların katıldığı bir "kitap ve gül festivali" düzenlemektedir. Bu festival sayesinde Katalan bağımsızlığına yönelik uluslararası çapta destek toplanılması amaçlanmaktadır. 2017 referandumu öncesi yapılan festivalde Katalonya referandumunun yapılmasını desteklemek için bir imza kampanyası başlatılmış ve kampanya özellikle yabancı katılımcılardan destek görmüştür (Catalan News, 2017a). Kitap ve gül festivali sadece Katalonya ile sınırlı kalmamış, 2017 yılı boyunca Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya, Arjantin, Almanya ve Britanya'da etkinliklerini sürdürmüştür. DIPLOCAT'ın gerçekleştirdiği kültürel kamu diplomasisi faaliyetlerinden bir başkası da Barselona'nın ünlü futbol oyuncusu ve teknik direktörü Hollandalı Johan Cruyff belgeselidir. Belgeselde Cruyff'un "Diktatör Franco'nun takımı Real Madrid'e gitmeyi reddederek direnişin takımı Barselona'ya geldiği" vurgusu yapılmış ve asi bir karakter olarak tanımlanan Cruyff'un Katalan kimliğiyle özdeşleştiği iddia edilmiştir (Dasgupta, 2017).

4.1.2.2. Institut Ramon Llull

Katalonya'nın ikinci resmi kamu diplomasisi kurumu, *Institut Ramon Llull*'dur. Kurumun temel işlevleri arasında yurtdışında Katalanca dil çalışmalarını özendirmek, Katalanca dilinde yazılmış edebiyat ve düşünce yazılarının **çeşitli dillere çevirisini gerçekleştirmek ve sanatsal** etkinlikler yoluyla Katalan kültürünü tanıtmak bulunmaktadır. Kurum, DIPLOCAT'a benzer bir şekilde, yurtdışındaki üniversitelerde konferanslar, seminerler, konserler, kültürel haftalar gibi akademik ve kültürel faaliyetlerin düzenlenmesini de aktif olarak teşvik etmektedir. Hali hazırda Barselona, Londra, Berlin ve Paris şubeleri etkin bir şekilde çalışmaktadır.

Kurum, 2004 yılında başlattığı "Katalan Araştırmaları ve Kültürel Çeşitlilik Ödülü" girişimi sayesinde yabancı ülke vatandaşları tarafından yazılmış Katalonya'nın tarihini ve kültürel değerlerini anlatan çalışmalar arasından seçtiği en yetkin esere 6.000 Euro'luk para ödülü vermektedir (The Institut Ramon Llull, 2019a). Her yıl düzenlenen ödülün sahibi 2019 yılında Japonya'da kültürlerarası çalışmalar bölümü Profesörü olan Ko Tazawa olmuştur. Tazawa, Katalanca eserleri Japoncaya çevirerek bir nevi kültürlerarası elçi görevi üstlenmiştir. Ödül 2018 yılında Finlandiyalı dilbilimci Christer Laurén'e (University of Vaasa, 2018), 2017 yılında Amerikan dillerinde uzman olan Fransız-Kolombiyalı Profesör Jon Landaburu'ya verilmiştir (The Institut Ramon Llull, 2019b). 2016 yılında ise ödül Amerikalı antropolog Kathryn Woolard'a "Katalancanın akademik topluluklar arasında, özellikle de Amerika Birleşik Devletleri'nde yaygınlaştırılmasına kayda değer bir katkı" sağladığı gerekçesiyle verilmiştir (The Institut Ramon Llull, 2019c). Her yıl düzenli olarak verilen ödülü kazananların kimliğindeki çeşitlilik Katalanların uluslararası arenada daha çok tanınması için yapılan çalışmaları teşvik edici niteliktedir.

Ayrıca, **dünyanın çeşitli yerlerinde düzenlenen** film festivallerine aktif olarak katılan ve Katalan filmlerini tanıtan kurum, son yıllarda Viyana, Edinburg, Marsilya, Venedik, Amherst, New York, San Francisco ve Toronto gibi şehirlerdeki festivallere katılarak Katalan sinema kültürünün tanınmasına katkı sağlamaktadır. Edebiyat ve performans sanatları gibi alanlarda da oldukça aktif olan kurum, edebiyat alanında özellikle Britanya ve ABD'deki kitap fuarlarına Katalan şair ve yazarların düzenli olarak katılmasını teşvik etmektedir. **Şair ve yazarlara ayrı bir önem veren kurum**, son olarak 14 ayrı Katalan şairin eserlerinden oluşan antolojinin ABD'de yayımlanmasında önemli rol oynamıştır. Yanı sıra Güney Afrika, Peru ve Mısır'daki edebiyat etkinliklerine Katalan şair ve yazarların katılımını sağlamıştır. Kurum, ayrıca Katalan sanatçıların, İtalya, Fransa, Almanya, Portekiz ve Arjantin'de düzenlenen performans sanatları festivallerine katılımını teşvik etmiştir.

Kurumun düzenlediği ve katıldığı aktivitelerdeki çeşitlilik Katalan kültürünün, kimliğinin ve sanatının tanıtılmasında büyük önem taşımaktadır. Aktivitelerin çeşitliliği ve uluslararası mahiyeti düşünülürse, kurumun etkinliklerinin Katalan imajı konusunda uluslararası toplumda olumlu bir algı yaratma potansiyeli olduğu savunulabilir. Ne var ki, bu etkinliklerin, Katalan self-determinasyonuna yönelik uluslararası toplumun algı ve davranışlarını ne derece şekillendirdiği tartışmalıdır. Kaldı ki, etkinliklerini duyurmak için kullandıkları Twitter hesaplarında (@IRLlull) 16 bin takipçisi bulunmasına rağmen duyurulan etkinliklerin çoğunda takipçilerden gelen ciddi oranda bir geri bildirim olmadığı görülmektedir. Sosyal medyadaki bu durum, kurumun uluslararası etkinliklerinin hedef kitleler üzerinde istenilen etkiyi henüz sağlayamadığını düşündürmektedir.

Yukarıda bahsedilen sosyal medya hesaplarına ek olarak Katalonya hükümeti ve Katalonya bağımsızlık yanlılarının özellikle Twitter platformunda açmış oldukları çokça hesap bulunmaktadır. Amaçları seslerini daha

fazla duyurabilmek ve destek toplamak olan bu hesaplar arasında Catalan Way (@CatalanWay_), Help Catalonia (@CataloniaHelp1), Understanding Catalonia (@Understanding Catalonia), @TYellows (The Yellows Catalonia), ve @Foreign_Cat (Foreign Friends of Catalonia) gibi hesaplar bulunmaktadır. Ne var ki, ilgili sosyal medya hesaplarının çoğunun takipçi sayıları binli sayılarda kalırken takipçilerle etkileşim sayıları üç basamaklı sayıları geçmemektedir. Bu veriler, Katalan davasının dünyaya aktarılması ve destek toplanması için sosyal medyanın etkin bir şekilde kullanılmadığını göstermektedir. Aralarından yalnızca @Foreign_Cat hesabının görece aktif bir şekilde kullanıldığı ve önemli sayılabilecek bir etki alanı yarattığı görülmektedir. Yaklaşık 23 bin takipçisi olan hesap İngilizce, Fransızca, Almanca, Arapça, Yunanca, Hollandaca, İtalyanca, Fince, İsveççe, İspanyolca ve Katalanca paylaşımlarda bulunmaktadır. Hesap doğrudan Katalan olmayan kullanıcıları Katalonya'nın bağımsızlık mücadelesine destek vermeye davet etmektedir. Takipçilerine "Bunu [Bağımsızlığı] birlikte mümkün kılacağız" başlığıyla özel mesaj atarak Katalan davası için uluslararası bir savunuculuk ağı yaratmaya çalışmaktadır.

4.2. Popüler kanallarla gerçekleştirilen Kamu Diplomasisi

Katalanların self-determinasyon taleplerini duyurmak ve destek toplamak için başvurdukları ikinci ana kamu diplomasisi stratejisi, popüler kamu diplomasisi olarak nitelendirilebilir. Bu stratejide Katalan resmi kanallarının dışına çıkılmakta ve davaya gönül vermiş önemli popüler aktörler adeta birer kamu diplomatı olarak hareket etmektedir. Literatürde "yeni kamu diplomasisi" olarak adlandırılan bu yaklaşım kamu diplomasisini hükümetlerin tekelinden çıkarıp sivil toplum örgütlerini, şirketleri ve hatta bireyleri etkin kılmaktadır (Huijgh, 2016: 437-448). Bu stratejiye en çarpıcı örnek, "mes que un club" (bir kulüpten fazlası) sloganıyla özdeşleşen dünyaca ünlü Barcelona Futbol Kulübü'dür. Kulüp hem kurum olarak Katalonya'nın bağımsızlığı için kamu diplomasisini etkin bir şekilde sürdürmekte, hem de kulübün oyuncuları bireysel olarak Katalonya'nın self-determinasyon sürecine destek vermektedir.

4.2.1. Barcelona Futbol Kulübü

1899 yılında Joan Gamper öncülüğünde kurulan FC Barcelona ya da kısa adıyla "Barça", Katalonya Özerk Bölgesi'nin en köklü spor kulübüdür. FC Barcelona'yı diğerlerinden ayıran özellik kuruluşundan bu yana Katalan kimliğinin ön planda olması ve Katalanlar için daha fazla özerklik ve bağımsızlık talebine destek vermesidir. Özellikle 2010 sonrası FC Barcelona oyuncularının, yönetiminin ve taraftarlarının uluslararası arenada Katalonya'nın bağımsızlığını destekleyen söylemleri çok sık görülmektedir. Kulüp 2014 yılında Katalan self-determinasyonu için hazırlanan ulusal paktı imzalayarak, Katalan bağımsızlık hareketinin resmi bir üyesi haline gelmiştir (FC Barcelona, 2014). Kulübün o dönemki başkanı Josep Maria Bartomeu, Barcelona'nın her zaman halkının yanında olduğunu ve Katalanların kendi kaderini belirleme özgürlüğünü desteklediğini vurgulamıştır (Catalan News, 2014). Kulübün bu duruşu yeni değildir. Barcelona geçmişte General Franco'nun diktatörlüğüne karşı durmuş bir kulüptür. Öyle ki, Franco diktatörlüğüne karşı seslerini çıkaramayanların, tepkilerini Franco'nun takımı Real Madrid'e karşı Barcelona'yı destekleyerek gösterdiği bilinmektedir (Kuper, 2014). İspanya iç savaşı boyunca Katalanca dilinin özgürce konuşulabildiği tek yer takımın stadı *Nou Camp* olmuştur (Chadwick, 2017).

Aktif bir şekilde kullandığı Twitter hesapları ile sesini dünyaya duyurmayı başarabilen bir takım olan Barcelona Futbol Kulübü, birçok dilde açtığı hesaplarla küresel çapta kamuoyu oluşturma kapasitesine sahiptir. Hâlihazırda Instagram hesabında 73 milyondan fazla takipçisi bulunan kulübün İngilizce olan resmi Twitter hesabında ise 30 milyon takipçisi bulunmaktadır. Ayrıca kulübün İspanyolca, Katalanca, Türkçe, Fransızca, Japonca, Endonezca, Arapça ve Portekizce dillerinde de resmi Twitter hesapları da bulunmaktadır. Amaçları daha fazla insana hitap ederek takıma daha fazla destek bulmak olsa da, farklı dillerdeki Twitter hesaplarında buldukları bölgenin önemli ve özel günlerini kutlayan mesajlar atmaları aslında onların aktif bir kamu diplomasisi aktörü olarak çalıştığının kanıtıdır. Örneğin, Türkiye özelinde Giresun'daki Barça köyüne özel bir ilgileri ve sevgileri bulunan Barcelona Futbol Kulübü bunu hesaplarından sıkça dile getirmektedir (Milliyet, 2019).

2017 Bağımsızlık Referandumu sürecinde FC Barcelona, gerek sosyal medya gerekse ana akım medya aracılığıyla Katalan self-determinasyonuna ve referandumuna destek vermiştir. Referandum öncesi İspanyol polisinin Katalan hükümet yetkililerini tutuklamasını resmi bir yazıyla eleştiren FC Barcelona, İspanya'nın referandumu yasa dışı ilan etmesini de yine resmi bir bildiriyle kınamıştır (Chadwick, 2017). Referandum günü oynanması gereken Barcelona-Las Palmas maçını ertelemek istemiş, talebi İspanya Futbol Federasyonu tarafından reddedilince de

maçı seyircisiz oynama kararı almıştır. 178 ülkede canlı yayınlanan bu maçı FC Barcelona'nın seyircisiz oynaması, uluslararası basın tarafından dünyaya verilen çok önemli bir mesaj olarak yorumlanmıştır (Hayward, 2017).

Barcelona Futbol Kulübünün kurumsal etkinliği dışında kulübün Katalan futbolcuları da gerek sosyal medya aracılığıyla gerekse bizzat mitinglere katılarak aktif birer Katalan bağımsızlığı savunucusu rolünü üstlenmiştir. Takımın savunma oyuncusu Gerard Piqué ekibin en aktivist isimlerinden biridir. Piqué 11 Eylül 2014 tarihinde Barcelona kentinde düzenlenen ve 1,8 milyon kişinin katıldığı Katalan self-determinasyonu mitingine dünyaca ünlü şarkıcı eşi Shakira ve çocuğuyla beraber katılmış ve mitingde çektiği fotoğrafları sosyal medya hesabından paylaşmıştır (Catalan News, 2014). Referandum öncesinde İspanyol polisinin Katalan protestoculara olan sert müdahalesini de verdiği röportajlarda eleştiren Piqué, Katalanların barışçıl bir millet olduğunu savunmuş ve Katalan olmaktan gurur duyduğunu vurgulamıştır (Hayward, 2017). Piqué dışında Barcelona'nın kaptanı Andres Iniesta ve Barcelona eski teknik direktörü ve oyuncusu Pep Guardiola da Katalan bağımsızlığına açık destek vermiştir (The Guardian, 2017). Ayrıca takımın eski oyuncularını Xavi Hernández ve Cesc Fàbregas referandumun yapılması gerektiğini çeşitli mecralarda dile getirmiş, hatta Xavi Hernández 2014 yılındaki Barcelona mitingine bizzat katılmıştır (Catalan News, 2014).

Self-determinasyon sürecinde Katalanların hem resmi hem de özel kanallardan yoğun bir kamu diplomasisi etkinliği içine girdiği söylenebilir. Bu dönemde, Katalan liderlerin Avrupa kamuoyuna yönelik çıkışları, Katalan resmi kurumlarının çok çeşitli kamu diplomasi faaliyetleri ve son olarak Barcelona kulübünün hem yönetim hem de futbolcular olarak bağımsızlık sürecine olan aktif destekleri, Katalan kamu diplomasisinin ne kadar geniş bir yelpazede uygulandığını göstermektedir. DIPLOCAT ve Institut Ramon Llull yurtdışında gerçekleştirdikleri sosyal, akademik ve kültürel etkinliklerle ön plana çıkmakta ve bu sayede Avrupa'da Katalan imajını geliştirmeye çalışmaktadır. Ne var ki, iki kurumun da sosyal medyadaki etkilerinin oldukça düşük olduğu göze çarpmaktadır. Bu da mesajlarının uluslararası topluma ne derece iletildiği konusunda soru işaretlerine neden olmaktadır. Aksine Barcelona Futbol Kulübünün çok daha etkili bir kamu diplomatı olduğu iddia edilebilir. Sadece takımın Twitter hesabının takipçi sayısı, diğer iki Katalan kamu diplomasisi aktörünün Twitter'daki toplam takipçi sayısının **çok üzerindedir**. Kulübün sosyal medya paylaşımları ve resmi açıklamaları tüm dünya tarafından takip edilmektedir. Yine takımın Katalan futbolcularının Katalan bağımsızlığına verdikleri destek **tüm Avrupa basınında manşet olmaktadır. Dolayısıyla, Barcelona Futbol Kulübü**, sistemli ve doğru kullanıldığı takdirde Katalonya'nın en önemli kamu diplomasisi aktörü olma potansiyeline sahiptir.

Referandum sonrası dönemde Katalonya'nın self-determinasyon hakkı alamamış olmasından hareketle Katalan kamu diplomasisi faaliyetlerinin başarısız olduğu iddia edilebilir. Ne var ki, kamu diplomasisinde temel amaç uzun vadede siyaset değişimi olsa da, ilk etapta hedef kitlelerde algı değişimi yaratmaktır. Bu bağlamda, Katalanların kendi davalarını dış kamuoylarına çeşitli kanallarla aktararak uluslararası düzeyde bir sempati kazandığı düşünülebilir. Öyle ki, uluslararası kamuoyunda Katalanların büyük çoğunluğunun bağımsızlık istediği ve Katalanların bu konuda tek vücut olduğu algısı ön plana çıkmıştır. Hâlbuki anketler göstermektedir ki, aslında bağımsızlık yanlısı ve karşıtları arasındaki fark sanıldan çok daha azdır. 2014 yılında yapılan anketlerde "Katalonya'nın bağımsız bir devlet olmasını istiyor musunuz?" sorusuna bağımsızlık yanlıları %44,5 oranında EVET cevabını verirken %45,3'ü ise HAYIR cevabını vermiştir (Centre d'Estudis d'Opinió, 2014). Bu da bağımsızlığı savunan Katalanların etkin kamu diplomasisinin belli oranda başarıya ulaştığını göstermektedir. Ayrıca, İspanya polisinin Katalan protestoculara karşı orantısız güç kullanımının uluslararası medyada uzun süre manşet olması, Katalan davasına olan uluslararası ilgi ve sempatiyi artırmıştır.

5. Sonuç

Bu çalışma, Katalonya örneği üzerinden self-determinasyon hareketlerinin gerçekleştirdiği kamu diplomasisi faaliyetlerini mercek altına almıştır. Bu bağlamda çalışma, Katalan kamu diplomasisi stratejilerinin çok kapsamlı bir yapısı olduğunu vurgulamaktadır. Hem Katalonya'nın resmi yerel otoritelerinin, hem de gayri resmî popüler aktörlerin self-determinasyon lehine yoğun bir kamu diplomasisi etkinliğinde bulunduğunu gözlemek mümkündür. Resmi kanallar üzerinden hem Katalan devlet adamlarının bireysel olarak yurtdışındaki propaganda etkinlikleri, hem de DIPLOCAT gibi resmi kurumların Katalan bağımsızlığı konusunda uluslararası farkındalığın ve desteğin artırılması amacıyla gerçekleştirdikleri faaliyetler göze çarpmaktadır. Katalonya'nın bağımsızlığına yönelik

konferanslar, festivaller ve ödül törenleri gibi pek çok uluslararası etkinlik doğrudan yerel yönetimler marifetiyle gerçekleştirilmektedir. Ne var ki, özellikle dijital platformlarda resmi kanalların Katalan self-determinasyonu konusunda uluslararası bir gündem yaratabilme yeteneği oldukça zayıftır. Dijital platformdaki bu boşluğu gayri resmî popüler aktörler doldurmaktadır. Özellikle, Dünyaca ünlü Barcelona Futbol Kulübü, hem kurumsal hem de bireysel olarak Katalan bağımsızlığına büyük destek vermektedir. Hem sosyal medya hem de ana akım medyadaki popülerliği sayesinde, Barcelona, Katalan self-determinasyonuna yönelik uluslararası kamuoyunun ilgi ve desteğinin kazanılmasında son derece önemli bir rol oynamaktadır.

Bağımsızlık yanlısı Katalanların izlediği Kamu Diplomasinin Katalonya'ya bir "yumuşak güç" kazandırma çabasında olduğu da iddia edilebilir. Başkalarının davranışlarını, herhangi bir zorlama, tehdit veya baskı araçları kullanmadan, ikna yoluyla etkileme yeteneği olarak tanımlanan yumuşak güç, kamu diplomasisi faaliyetleriyle birlikte daha çok değer kazanmaktadır (Nye, 2008: 94). Devletler, yumuşak güçlerini geliştirmek ve bu sayede uluslararası güvenilirliklerini artırmak için kültürel değerlerini ve siyasi normlarını diğer toplumlara tanıtarak bir çekim alanı oluştururlar (Nye 2004, s.10). Bu bağlamda, Katalonya da hem bireysel hem de kurumsal bazda sürdürdüğü kamu diplomasisiyle uluslararası çapta bir çekim alanı haline gelmeye çalışmaktadır. Katalan kimliğinin ve kültürünün dış kamuoylarına tanıtılması ve sevdirmesinde özellikle *Institut Ramon Llull* ve Barcelona'nın önemli rol oynadığı iddia edilebilir. Bunun yanı sıra, Katalan siyasetçiler, DIPLOCAT ve Barcelona, Katalan bağımsızlık mücadelesi hakkında uluslararası toplumu bilinçlendirmeye çalışmaktadır. Bu kurumlar ve bireyler aracılığıyla, Katalonya'yı daha yakından tanıma fırsatı bulan uluslararası kamuoyunun, Katalonya'nın siyasi mücadelesine sempatiyle yaklaşması, Katalonya'nın yumuşak gücünü göstermektedir.

Hem resmi hem de popüler kanallar vasıtasıyla gerçekleştirilen bu kapsamlı kamu diplomasisi faaliyetlerinin Katalan bağımsızlık sürecine ne derece etki ettiği sorusu, çalışmanın bir diğer odak noktasını teşkil etmektedir. Daha önce belirtildiği gibi, akademik literatürde kamu diplomasisinin başarı ölçütü net bir şekilde belirtilmemiştir. Doğrudan dış politikaya yön veren somut bir etki başarı ölçütü olarak sayılabilirken, algı yönetimi, itibar artırımı gibi soyut etkiler de başarı olarak değerlendirilebilmektedir.

Self-determinasyon konusuna odaklandığımızda, benzer bir sorun karşımıza çıkmaktadır. Kamu diplomasisini ne zaman etkili sayabiliriz? Katalonya vakasına baktığımızda üç etki ölçütünden bahsedebiliriz.² En önemli etki bağımsızlığın kazanılmasıdır. İzlenen kamu diplomasisi stratejilerinin doğrudan bağımsızlığın kazanılmasına somut katkı vermesi gerekmektedir. İkinci ölçüt, izlenen stratejilerin referandumun bağımsızlık lehine sonuçlanmasına doğrudan ya da dolaylı katkı sağlaması olarak düşünülebilir. Tabii, referandumun böyle sonuç vermesi bağımsızlığın kazanılması için yeterli olmayabilir. Sonucu ve görece daha dolaylı etkiyse, uluslararası kamuoyunun sempatisinin ve desteğinin kazanılmasıdır. Bağımsızlık kazanılamasa da, uluslararası camianın vereceği destek uzun vadede, tabi olunan devlete yönelik uluslararası baskı, yaptırım ve hatta izolasyon uygulanmasını sağlayabilir.

Bu bağlamda, Katalonya'nın ikinci ve üçüncü ölçüte göre nispeten etkili olduğunu söyleyebiliriz. Katalonya'nın izlediği kamu diplomasisi stratejisi 2017 referandumunun bağımsızlık lehine sonuçlanmasında önemli rol oynamıştır. İmza kampanyaları, festivaller ve benzeri etkinliklerle Katalan seçmen bir araya getirilmiş ve kararlarının bağımsızlık yönünde olması için çaba sarf edilmiştir. Katalan kamu diplomasisinin özellikle üçüncü ölçüte göre etkili olduğu iddia edilebilir. Gerek resmi kanallar, gerekse popüler aktörler aracılığıyla son derece kapsamlı bir kamu diplomasisi stratejisi izlenerek, uluslararası camianın dikkati Katalonya'ya çekilmiş ve Katalan bağımsızlığı yönünde kamuoyunun sempatisi ve desteği kazanılmıştır. Özellikle, Barcelona Futbol Kulübü gibi dünyaca ünlü bir aktörün referandum sürecinde bağımsızlığa aktif destek vermesi ve bunu dünyaya çeşitli platformlarda duyurması, Katalan kamu diplomasisinin uluslararası etki kapasitesini önemli derecede artırmıştır. Yanı sıra, doğru olmamasına rağmen, Katalanların büyük çoğunluğunun bağımsızlık istediği ve Katalanların bu konuda tek vücut olduğu algısının uluslararası kamuoyunda yaygınlaşması, Katalan kamu diplomasisinin algı yönetimi konusundaki etkisine önemli bir örnektir. Buna karşılık İspanya'dan ayrılmak istemeyen kayda değer bir Katalan nüfus bulunmasına rağmen, bağımsızlık karşıtlarının bağımsızlık yanlıları gibi bir dayanışma içinde olmadığı görülmektedir. Yanı sıra, İspanya referandumu hukuksuz saymış, polis şiddetine onay vermiş ve herhangi

² Tabii bu üç etkinin ne derece kamu diplomasisi faaliyetlerinden kaynaklandığını doğrudan ölçmek oldukça zordur. Kamu diplomasisi dışında başka etmenlerin de bu üç sonuca etki edebileceğini hesaba katmak gerekir. Bunun için daha çok vakanın karşılaştırmalı olarak incelenmesi gerekmektedir.

bir kamu diplomasisi stratejine gerek duymamıştır. İspanya'nın bu sert tutumu, Katalanların dünya kamuoyu nezdinde mağdur olduğu algısını güçlendirmiştir.

Genel itibariyle Katalanların görece etkili bir kamu diplomasisi stratejisi yürüttüğü iddia edilebilir. Özellikle uluslararası kamuoyunun algısını yönlendirip Katalan davasına olan sempati ve desteği artırması önemli bir etki faktörüdür. Yine, Katalan referandumunun bağımsızlık kararıyla sonuçlanması da başka bir etki olarak düşünülebilir. Ne var ki, Katalonya örneği göstermiştir ki, referandum sonuçlarının uygulanabilmesi ve uzun vadede self-determinasyonun başarıya ulaşması için kamu diplomasisinin etki alanı oldukça sınırlı kalmaktadır. Çünkü merkezi hükümetin referandum sonucunu ve akabinde self-determinasyonu tanıması veya uluslararası camianın baskısıyla tanımaya zorlanması gerekmektedir. Bunun için kamuoyu baskısı yaratmak tek başına yeterli olmamaktadır. Bunu için önemli derecede dış desteğe, devletler ve uluslararası örgütler, ihtiyaç duyulmaktadır. Ne var ki, akademik literatürün de vurguladığı üzere, self-determinasyon konusunda uluslararası camia genelde ulus devletlerin toprak bütünlüğüne öncelik vermektedir (Birch, 1984; Buchanan, 1997; Buhari Gülmez, 2016). ABD, AB ve diğer başat uluslararası aktörler için İspanya gibi ekonomik ve siyasi yönden önemli bir devletin toprak bütünlüğünün korunması, bölgesel yönetim olan Katalonya'nın bağımsızlığından daha elzemdir. Yanı sıra, Katalan bağımsızlığının domino etkisi yaratıp diğer ülkelerde bağımsızlık hareketlerine neden olmasından da çekinilmektedir. Dolayısıyla, her ne kadar kapsamlı bir kamu diplomasisi etkinliğinde bulunsalar da Katalanların bu çabaları, uluslararası camiayı İspanya'ya karşı bir baskı unsuru olarak kullanmak için yeterli olmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Adelman, K. L. (1980). "Speaking of America: Public Diplomacy in Our Time", *Foreign Affairs*, 59/4/5, 913-936.
- Alexander, C. (2014). "Sub-state public diplomacy in Africa: The case of the Scottish government's engagement with Malawi", *Place Branding and Public Diplomacy*, 10/1, 70-86.
- Amerson, R. (1995). *How democracy triumphed over dictatorship: public diplomacy in Venezuela*, Washington D.C., American University Press.
- Ayhan, K. J. (2018). "The Boundaries of Public Diplomacy and Nonstate Actors: A Taxonomy of Perspectives", *International Studies Perspectives*, 20/1, 63-83.
- Berridge, G. R. (2010). *Diplomacy Theory and Practice*, New York, Palgrave Macmillan.
- Birch, A. H. (1984). "Another Liberal Theory of Secession", *Political Studies*, 32, 596-602.
- Borgen, C. J. (2009). "The Language of Law and the Practice of Politics: Great Powers and the Rhetoric of Self-Determination in the Cases of Kosovo and South Ossetia", *Chicago Journal of International Law*, 10/1, 1-33.
- Buchanan, A. (1997). "Theories of Secession", *Philosophy and Public Affairs*, 26/1, 30-61.
- Buhari Gülmez, D. (2016). "Autonomy, Self-determination and Agency in a Global Context", *ProtoSociology*, 33, 155-157.
- Catalan News (2014). FC Barcelona publicly supports Catalonia's self-determination, following leading Catalan sportsmen. (04.01.2020) <http://www.catalannews.com/politics/item/fc-barcelona-publicly-supports-catalonia-s-self-determination-following-leading-catalan-sportsmen>.
- Catalan News (2017a). Catalonia celebrates St Jordi's Day with books, roses and signatures for the referendum. (04.01.2020) <http://www.catalannews.com/culture/item/catalonia-celebrates-st-george-day-with-books-roses-and-signatures-for-the-referendum>.
- Catalan News (2017b). Two Japanese universities debate self-determination in Catalonia. (04.01.2020) <http://www.catalannews.com/society-science/item/two-japanese-universities-debate-self-determination-in-catalonia>.
- Catalan News (2019). Scandinavian countries to vote on 'promoting dialogue' in Catalonia. (04.01.2020) <http://www.catalannews.com/politics/item/scandinavian-countries-to-vote-on-promoting-dialogue-in-catalonia>.
- Centre d'Estudis d'Opinió (2014). (04.01.2020) <http://ceo.gencat.cat/ca/barometre/>.
- Chadwick, S. (2017). FC Barcelona and the Catalan struggle for independence. (04.01.2020) <https://theconversation.com/fc-barcelona-and-the-catalan-struggle-for-independence-85016>.
- Cherribi, S. (2009). "US public diplomacy in the Arab world: Responses to Al-Jazeera's interview with Karen Hughes", *American Behavioral Scientist*, 52/5, 755-771.
- Christensen, T. J (2011). "The advantages of an assertive China: responding to Beijing's abrasive diplomacy", *Foreign Affairs*, March/April.
- Cornago, N. (2010). "On the Normalization of Sub-State Diplomacy", *Regional Sub-State Diplomacy Today* (Ed: D. Crieckemans), Antwerp, BRILL.
- Cornago, N. (2018). "Paradiplomacy and Protodiplomacy", *The Encyclopedia of Diplomacy*, (Ed: G. Martel), Oxford, Wiley.
- Crieckemans, D. (2010). "Regional sub-state diplomacy from a comparative perspective: Quebec, Scotland, Bavaria, Catalonia, Wallonia and Flanders", *Regional Sub-State Diplomacy Today* (Ed: D. Crieckemans), Antwerp, BRILL.
- Crieckemans, D. (2018). "The Diplomatic Activities of Regional Sub-state Entities: Towards a Multilevel Diplomacy?", *Borders and Margins: Federalism, Devolution and Multi-Level Governance*, (Ed: G. Lachapelle ve P. Onate), Opladen, Barbara Budrich Publishers.
- Crieckemans, D. ve Duran, M (2010). "Small State Diplomacy Compared to Sub-State Diplomacy: More of the Same or Different?", *Small States in Europe Challenges and Opportunities*, (Ed: R. Steinmetz ve A. Wivel), Farnham, Ashgate.
- Cull, N. J. (2008). "Public Diplomacy: Taxonomies and Histories", *The Annals of the Academy of Political and Social Science*, 616/31, 31-54.

- Cull, N. J. (2009). "Public diplomacy before Gullion: The evolution of a phrase", *The Routledge Handbook of Public Diplomacy*, (Ed: N. Snow ve P. Taylor), Londra, Routledge.
- Cull, N. J.(2010a). "Speeding the Strange Death of American Public Diplomacy: The George H.W. Bush Administration and the US Information Agency", *Diplomatic History*, 34/1, 47-69.
- Cull, N. J. (2010b). "Public diplomacy: Seven lessons for its future from its past", *Place Branding and Public Diplomacy*, 6/1, 11-17.
- Dasgupta, S. (2017). Total Footballer, Total Rebel: Johan Cruyff and The Resurgence of Catalanian Pride. 04.01.2020 https://www.vice.com/en_asia/article/ywb3zj/total-footballer-total-rebel-johan-cruyff-and-the-resurgence-of-catalonian-pride.
- D'Hooghe, I. (2015). *China's public diplomacy*, Leiden, BRILL.
- Dutta-Bergman, M. J. (2006). "US public diplomacy in the Middle East: A critical cultural approach", *Journal of Communication Inquiry*, 30/2, 102-124.
- FC Barcelona (2014). FC Barcelona sign Catalan National Pact for Self-Determination. 04.01.2020 <https://www.fcbarcelona.com/en/news/1118558/fc-barcelona-sign-catalan-national-pact-for-self-determination#>.
- France 24 (2019). Catalan separatists' trial a 'test for Spanish democracy', says Puigdemont. 04.01.2020 <https://www.france24.com/en/20190212-catalan-separatists-trial-test-democracy-spain-puigdemont>.
- Gonzalez, M. (2019). Catalan exiles Toni Comín and Clara Ponsatí appear at Venice Biennale. 04.01.2020 https://www.elnacional.cat/en/politics/comin-ponsati-venice-biennial_383443_102.html.
- Gregory, B. (2008). "Public Diplomacy: Sunrise Of An Academic Field", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 616/1, 274-286.
- Hayward, B. (2017). Behind the Barcelona Chaos. 04.01.2020 <https://www.goal.com/story/behind-the-barcelona-chaos-catalan-club-matters-beyond-football/>.
- Huijgh, E. (2010). "The public diplomacy of federated entities: Examining the Quebec model", *Regional Sub-State Diplomacy Today*, (Ed: D. Criekemans), Antwerp, BRILL.
- Huijgh, E. (2016). "Public Diplomacy", *The Sage Handbook Of Diplomacy*, (Ed: C. M. Constantinou, P. Kerr ve P. Sharp), Londra, SAGE.
- Jiménez, A. Q. (2014). The Catalan Question and the Spanish Constitutional Court. 04.01.2020 <https://verfassungsblog.de/catalan-question-spanish-constitutional-court/>.
- Kelley, J. R. (2009). "Between 'Take-Offs' and 'Crash Landings': Situational Aspects of Public Diplomacy", *The Routledge Handbook of Public Diplomacy*, (Ed: N. Snow ve P. Taylor), Londra, Routledge.
- Ker-Lindsay, J. (2012). *The Foreign Policy of Counter Secession: Preventing the Recognition of Contested States*, Oxford, Oxford University Press.
- Kunczik, M. ve Weber, U. (1994). "Public Diplomacy and Public Relations: Advertisements of foreign countries in Germany: results of a content analysis", *Journal of International Communication*, 1/2, 18-40.
- Kuper, S. (2014). *Futbol Asla Sadece Futbol Değildir*, (Çev: S. Gürtunca). 5. Baskı, İthaki Yayınları, İstanbul.
- Lasalas, M. (2018). Puigdemont in Copenhagen: "In Catalonia, democracy in the whole of Europe is at stake. 04.01.2020 https://www.elnacional.cat/en/news/puigdemont-copenhagen-debate_231648_102.html.
- Manheim, J. B. (1994). "Strategic public diplomacy: Managing Kuwait's image during the Gulf conflict", *Taken by the storm: The media, public opinion and U.S. foreign policy in the Gulf War*, (Ed: W. L. Bennet ve D. L. Paletz), Chicago, University of Chicago Press.
- McConnell, F., Moreau, T. ve Dittmer, J. (2012). "Mimicking state diplomacy: The legitimizing strategies of unofficial diplomacies", *Geoforum*, 43/4, 804-814.
- Melissen, J. (2005). "The New Public Diplomacy: Between Theory and Practice", *The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations*, (Ed: J. Melissen), New York, Palgrave.

- Milliyet (2019). Barcelona'dan Gelen Selam Barça Köyünü Mutlu Etti. 04.01.2020 <http://www.milliyet.com.tr/barcelona-dan-gelen-selam-barca-koyu-giresun-yerelhaber-3228902/>.
- Moffett, M. (2019). In Far-Flung Corners of the World, Catalan Secessionists Push for Support for Independence From Spain. 04.01.2020 <https://www.wsj.com/articles/in-far-flung-corners-of-the-world-catalan-secessionists-push-for-support-for-independence-from-spain-1453021029>.
- Nelles, W. (2004). "American public diplomacy as pseudo-education: A problematic national security and counter-terrorism instrument", *International Politics*, 41/1, 65–93.
- Nye, J. S. (2004). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, New York, Public Affairs.
- Nye, J. S. (2008). "Public Diplomacy and Soft Power", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 616/1, 94-109.
- Porte, T. (2012). "The Impact of 'Intermestic' Non-State Actors on the Conceptual Framework of Public Diplomacy", *The Hague Journal of Diplomacy*, 7/4, 441-458.
- Rofe, J. S. (2014). "It is a squad game: Manchester United as a diplomatic non-state actor in international affairs", *Sport in Society*, 17/9, 1136-1154.
- Roth, L. W. (1984). "Public diplomacy and the past: the search for an American style propaganda (1952-1977)", *Fletcher Forum Of World Affairs*, 8/21, 353-396.
- San Eugenio, J. ve Xifra, J. (2015). "International representation strategies for stateless nations: The case of Catalonia's cultural diplomacy", *Place Branding and Public Diplomacy*, 11/1, 83–96.
- San Eugenio, J., Ginesta, X. ve Xifra, J (2017). "Catalonia's public diplomacy and media relations strategy: A case study of the Eugeni Xammar Programme of International Communication and Public Relations", *International Public Relations: Perspectives from deeply divided societies*, (Ed: I. Somerville, O. Hargie, M. Taylor ve M. Toledano), New York, Routledge.
- Segura, C. G. (2017). "Sub-state Diplomacy: Catalonia's External Action amidst the Quest for State Sovereignty", *International Negotiation*, 22, 344–373.
- Sevin, E. (2017). *Public Diplomacy and the Implementation of Foreign Policy in the US, Sweden and Turkey*, New York, Palgrave Macmillan.
- Snow, N. (2009). "Rethinking Public Diplomacy", *The Routledge Handbook of Public Diplomacy*, (Ed: N. Snow ve P. Taylor), Londra, Routledge.
- The Guardian (2017). Pep Guardiola joins call for referendum on Catalan independence. 04.01.2020 <https://www.theguardian.com/world/2017/jun/11/pep-guardiola-referendum-catalan-independence-barcelona-rally>.
- The Institut Ramon Llull (2019a). The American anthropologist Kathryn Woolard to be awarded the 26th Ramon Llull International Prize. 04.01.2020 https://www.llull.cat/english/actualitat/actualitat_prensa_detall.cfm?id=33471veurl=the-american-anthropologist-kathryn-woolard-to-be-awarded-26th-ramon-llull-international-prize.html.
- The Institut Ramon Llull (2019b). The linguist Jon Landaburu will receive the XXVII Ramon Llull International Prize for Catalan Linguistics and Linguistic Diversity. 04.01.2020 https://www.llull.cat/english/actualitat/actualitat_prensa_detall.cfm?id=34466veurl=the-linguist-jon-landaburu-will-receive-xxvii-ramon-llull-international-prize-for-catalan-linguistics-and-linguistic-diversity-.html.
- The Institut Ramon Llull (2019c). Professor and translator Ko Tazawa, winner of the 29th Ramon Llull International Prize for Catalan Studies and Cultural Diversity. 04.01.2020 https://www.llull.cat/english/actualitat/actualitat_prensa_detall.cfm?id=36913veurl=professor-and-translator-ko-tazawa-winner-of-29th-ramon-llull-international-prize-for-catalan-studies-and-cultural-diversity-.html.
- Torras-Vila, J. ve Fernandez-Cavia, J. (2018). "DIPLOCAT's public diplomacy role and the perceptions towards Catalonia among international correspondents", *Place Branding and Public Diplomacy*, 14/3, 213–222.
- Tuch, H. N. (1990). *Communicating With the World: U.S. Public Policy Overseas*, New York, St. Martin's Press.

- University of Vaasa (2018). Professor Christer Laurén will receive the 28th Ramon Llull International Prize for Catalan Linguistics and Linguistic Diversity. 04.01.2020 <https://www.univaasa.fi/en/news/lauren/>.
- Wang, J. (2011). *Soft power in China: Public diplomacy through communication*, New York, Palgrave Macmillan.
- Webster, D. (2007/2008). "History, Nation and Narrative in East Timor's Truth Commission Report", *Pacific Affairs*, 80/4, 581-591.
- Wittenberg, D. (2019). Puigdemont to visit London, Berlin and Ljubljana during EU election campaign. 04.01.2020 <http://www.catalannews.com/politics/item/puigdemont-to-visit-london-berlin-and-ljubljana-during-eu-election-campaign>.
- Xifra, J. (2009). "Catalan public diplomacy, soft power, and noopolitik: A public relations approach to Catalonia's governance", *Catalan Journal of Communication and Cultural Studies*, 1/1, 67-85.
- Xifra, J. ve Mckie, D. (2012). "From realpolitik to noopolitik: The public relations of (stateless) nations in an information age", *Public Relations Review*, 38, 819-824.
- Zaharna, R. S. (2010). *Battles to Bridges: US Strategic Communication and Public Diplomacy after 9/11*, New York, Palgrave Macmillan.
- Zhao, K. (2015). "The motivation behind China's public diplomacy", *The Chinese Journal of International Politics*, 8/2, 167-196.
- Zhu, Z. (2016). *China's new diplomacy: Rationale, strategies and significance*, London, Routledge.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:10.01.2020 ✓Accepted/Kabul:10.03.2020

DOI: 10.30794/pausbed.673417

Araştırma Makalesi/ Research Article

Bitirim Okmeydan, S. (2020). "Türkiye'deki Hava Yolu Şirketlerinin Sosyal Medyada Pazarlama Amaçlı Halkla İlişkiler (Mpr) Uygulamaları Üzerine Bir İnceleme" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 39, Denizli, s. 255-279.

TÜRKİYE'DEKİ HAVA YOLU ŞİRKETLERİNİN SOSYAL MEDYADA PAZARLAMA AMAÇLI HALKLA İLİŞKİLER (MPR) UYGULAMALARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Selin BİTİRİM OKMEYDAN*

Özet

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de en çok yolcu taşıma kapasitesine sahip tarifeli ilk beş hava yolu şirketinin, sosyal medyada en fazla takipçi sayısının izlendiği resmî Facebook sayfalarını incelemek ve bu şirketlerin Facebook kullanımında MPR uygulamalarını tespit etmektir. Bu amaçla 1 Haziran-31 Ağustos 2019 tarihleri arasında beş hava yolu şirketinin toplam 207 Facebook paylaşımı geriye doğru tarama yöntemiyle taranmış ve içerik analizi ile değerlendirilmiştir. İçerik analizi kapsamında oluşturulan kod formları; MPR uygulamalarının belirtilen altı kategorisi göz önünde bulundurularak hava yolu şirketlerinin paylaşımlarına göre uyarlanmıştır. Bu kod formları aracılığıyla MPR uygulamaları tanıtım/duyurum, kurumsal haber, satış/destek ve diğer olmak üzere dört başlık altında kategorize edilerek Facebook paylaşımlarından elde edilen içerik analizindeki bulgularla eşleştirilmiştir. Böylelikle incelenen beş hava yolu şirketinin resmî Facebook sayfalarında öne çıkan MPR amaçlı paylaşımları saptanmıştır. Buna göre hava yolu şirketlerinin takipçileri arasında etkileşim yaratmak amacıyla paylaştığı 'diğer' kategorisine ait olan içeriklerin ilk sırada yer aldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *Hava yolu yönetimi, Pazarlama amaçlı halkla ilişkiler (MPR), Sosyal medya, İletişim.*

A STUDY ON MARKETING PUBLIC RELATIONS (MPR) IMPLEMENTATIONS THROUGH SOCIAL MEDIA OF THE AIRLINE COMPANIES IN TURKEY

Abstract

The purpose of this study is to examine the official Facebook pages with the largest numbers of followers of the first five biggest airline companies having the largest capacities of passengers in Turkey and to determine the MPR applications in the utilizations of Facebook by those companies. For that purpose, 207 Facebook shares of the five airline companies within the period of 1st June-31st August in 2019 are scanned by retrogressive method and they are assessed with the content analysis. The code forms developed within the context of the content analysis are adapted to the shares of the airline companies by taking into account the identified six categories of the MPR applications. The MPR applications are categorized under four titles which are publicity/announcement, corporate news, sales/support and other through the code forms and they are matched with the findings of the content analysis obtained from the Facebook shares. Thus, the Facebook shares of the five airline companies with purpose of MPR applications are fixed. As a result, it is seen that the contents included under the category of 'other' are in the first place within the shares of the airline companies aiming to create interaction among their followers.

Key Words: *Airline management, Marketing public relations (MPR), Social media, Communication.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi, İZMİR.
e-posta: selin.bitirim.okmeydan@ege.edu.tr (orcid.org/0000-0002-7996-2178)

1. GİRİŞ

Türkiye’de 1980’lere kadar devlet eliyle sınırlı ilerleme kaydeden sivil havacılık, 1983’te iç hat pazarındaki serbestleşmeden sonra açılan özel hava yolu şirketleriyle her geçen yıl büyümeye başlamıştır (Deniz ve Bedir, 2017: 173). Hava yolu şirketlerinin sayısının artması küreselleşen rekabet olgusunu da beraberinde getirmiştir. Küresel rekabetle başa çıkmak isteyen hava yolu şirketleri ise bir yandan artan taleplere karşılık vermeye çalışırken diğer yandan da kendilerini rakiplerinden farklılaştıracak hizmet ve iletişim kalitesini yükseltmenin yollarını aramaya başlamışlardır. Bugün nüfusu 80 milyonu aşan ve özellikle genç nüfus açısından dinamik bir ülke konumunda olan Türkiye, coğrafi konumu nedeniyle de hava yolu şirketleri için büyük ve önemli bir pazar olma özelliğini korumaktadır. Hava yolu şirketlerinin böylesi dinamik bir pazarda varlığını sürdürebilmeleri ve yoğun küresel rekabette tutunup pazar payını büyütebilmeleri, müşterilerine rekabetçi ve diğerlerinden farklı yeni değerler yaratacak stratejilerle mümkün olmaktadır.

Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği (IATA), 2019’un ilk yarısında küresel çapta hava yolu endüstrisinin net kârının yıl sonunda 35,5 milyar dolara ulaşacağını açıklayarak 2018’de 4,4 milyar yolcunun hava yolu ulaşımını kullandığına dikkat çekmiş ve hava taşımacılığındaki mevcut eğilimlerle 2037’de yolcu sayısının bugünün iki katına çıkacağı ve 8,2 milyar yolcuya ulaşabileceği öngörüsünde bulunmuştur (URL-1). Devlet Hava Meydanları İşletmesi (DHMİ) Genel Müdürlüğü’nün yürüttüğü çalışmalara göre Türkiye’de iç hatlar yolcu trafiğinde 2019 yılında %6 ve 2020 yılında %9 artış; dış hatlar yolcu trafiğinde ise 2019 yılında %12 ve 2020 yılında %1 artış olacağı öngörülmektedir. Bu verilerle birlikte 2019’da iç ve dış hatlarda 207 milyona ulaşan toplam yolcu sayısının, 2020’de 210 milyonu ve 2021’de 216 milyonu aşacağı tahmin edilmektedir. EUROCONTROL (Avrupa Hava Seyrüsefer Emniyeti Teşkilatı) ise güncel verilerinde, 2018 yılında hava ağındaki trafik artışına Almanya, İspanya ve Türkiye’nin ana katkı sağladığını vurgulayarak Türkiye’nin hava trafiğinde 2022 yılına kadar yıllık ortalama %3,6 artış beklendiğini ifade etmiştir (DHMİ, 2019: 8; EUROCONTROL Network Operations Report, 2019: 12; TOBB, 2018: 60-62). Havalimanı işletmeciliğinde yaşanan küresel ölçekli rekabet dolayısıyla tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’deki hava yolu şirketlerinin de ticari bir işletme ve bir marka mantığıyla hareket etmeye başladığını söylemek mümkündür. Bu durum ise havacılık şirketlerinin de güncel pazarlama yaklaşımlarına odaklanmalarını ve iletişim stratejileri geliştirmelerini beraberinde getirmiştir.

Pazarlama amaçlı halkla ilişkiler (MPR), güncel pazarlama yaklaşımlarından biri olarak tüm sektörlerde faaliyet gösteren işletmelere önemli çıktılar yaratma potansiyeline sahiptir. Sosyal medya ise MPR uygulamalarını destekleyen ve kolaylaştıran temel itkililerden biridir. Günümüzde hava yolu işletmeciliğinde MPR ve sosyal medya; hava yolu şirketlerinin kârlılığını artırmak, imaj ve itibarını güçlendirmek, mevcut ve potansiyel müşterileri ile eşzamanlı etkileşim ve sadakate dayalı uzun dönemli ilişkiler kurmak, hizmetlerini ve yeniliklerini duyurup tanıtmak, marka değeri yaratmak (Cant vd., 2007: 468) gibi amaçlara ulaşmada etkin şekilde kullanılmaktadır. Bu çalışmada ilk olarak Türkiye’de hava yolu işletmeciliğinin tarihsel gelişim süreci ele alınmış; hava yolu işletmeciliğinde MPR uygulamaları ile sosyal medyanın önemine değinilmiş ve alanyazında bu konuyla ilgili çalışmalar derlenip sunulmuştur.

Çalışma, Türkiye’deki hava yolu şirketlerinin resmî Facebook sayfalarındaki paylaşım örüntülerini ve bu paylaşımlarda MPR odaklı uygulamaları nasıl kullandığını ortaya çıkarmak amacıyla kaleme alınmıştır. Alanyazın incelendiğinde Türkiye’de ve dünyada hava yolu şirketlerinin sosyal medya kullanımına yönelik çok sayıda çalışma yapıldığı görülse de bu şirketleri Facebook kullanımı özelinde değerlendiren çalışma sayısının oldukça sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte alanyazında hava yolu şirketlerinin Facebook kullanım örüntüleri ile MPR uygulamalarını eşleştiren herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu tespitlerden hareketle çalışmaya dahil edilen hava yolu şirketlerinin Facebook kullanımında MPR uygulamalarını eşleştirmek ve alanyazına özgün bir katkı sağlamak hedeflenmiştir.

Bu hedefe ulaşabilmek için nitel araştırma izlenmiştir. Amaçlı örneklem doğrultusunda yolcu taşıma kapasitesine göre Türkiye’deki en büyük filoya sahip ilk beş hava yolu şirketinin, yolcu taşımada en aktif dönem olan yaz sezonu kapsamında 1 Haziran-31 Ağustos 2019 tarihleri arasındaki paylaşımlarını değerlendirmek üzere öncelikle içerik analizi yönteminden yararlanılmıştır. İçerik analizine göre bu şirketlerin resmî Facebook sayfalarında en sık hangi paylaşımları gerçekleştirdiği, bu paylaşımlardan en çok etkileşimi hangilerinin aldığı

belirlenmiştir. Daha sonra ise içerik analizinden elde edilen sonuçlar doğrultusunda hava yolu şirketlerinin Facebook kullanımında MPR uygulamaları kategorize edilmiştir. Söz konusu kategorileri belirlemede Harris ve Whalen (2006) tarafından geliştirilen MPR uygulamalarının altı kategorisi esas alınmıştır. MPR uygulamaları hava yolu şirketlerinin paylaşımlarına göre uyarlanmış; *tanıtım/duyurum, kurumsal haber, satış-destek ve diğer* kategorileri olmak üzere dört başlık altında sunulmuştur.

Bu aşamada ortaya çıkan kategorilerden hareketle hava yolu şirketlerinin Facebook paylaşımlarında öne çıkan MPR uygulamaları saptanmış ve hava yolu şirketlerinin MPR amaçlı Facebook kullanım örüntüleri değerlendirilmiştir. Hava yolu şirketlerinin gerçekleştirdiği Facebook paylaşımlarının MPR uygulamalarına göre kategorize edilip eşleştirilmesi ve konu bağlamındaki değerlendirmeler, bu çalışmanın özgünlüğünü ve önemini artırmıştır. Böylelikle güncel alanyazın açısından hava yolu şirketlerinin Facebook kullanımını anlamaya ilişkin mevcut bir eksiklik giderilmiş ve bu şirketlerin resmî Facebook sayfalarındaki paylaşımları üzerinden MPR uygulamalarını belirlemeye yönelik bilimsel ve işlevsel bir katkı elde edilmiştir.

2.GEÇMİŞTEN GELECEĞE TÜRKİYE’DE HAVA YOLU İŞLETMECİLİĞİ

Havacılık sektörü, dünyada her yıl %5 ve Türkiye’de her yıl %4-5 ve özellikle son 10 yıldır %14,5 oranında istikrarlı bir gelişim seyri göstermesine rağmen hava yolu taşımacılığı, halen kara yolu ve deniz yolu taşımacılığının gerisindedir. İnsanoğlunun her zaman derin ilgi beslediği alanlardan biri olan havacılıkta, Rönesans’ın önemli İtalyan temsilcilerinden Leonardo da Vinci’nin ünlü ‘Ornithopter’ olarak da bilinen uçan makinesinin ardından Wright kardeşlerin 1903 yılında ilk kez uçurdukları uçakları ile yeni bir çığır açılmış ve bu ilk uçuşun üstünden yalnızca yüzyıl geçmesine rağmen dünyanın bir ucundan bir ucuna güvenli bir şekilde yolculuk yapmak mümkün hale gelmiştir (Bakırcı, 2012: 341; Gerece, 2015: 2; Servantie, 2015: 2-3). Bugünkü modern havacılığın ilk basit örneklerinin görüldüğü 1900’lü yılların başından itibaren havacılıktaki gelişmeler hızlı bir gelişim eğrisi sergilemiş, bu konudaki önemli atılımlar ise tüm dünyayı etkileyen savaş yıllarından sonra gerçekleşmiştir. Dünyada hava yolu ulaşımı, I. Dünya Savaşı’ndan sonra gelişim göstermiştir. Öncesinde sadece askerî amaçlarla kullanılan havacılık uygulamaları, savaştan sonra ticari bir sektör haline gelmiş ve sivil ulaşım amacıyla hizmet vermeye başlamıştır. İlk ticari amaçlı havacılık seferleri 1919’da Fransa’da başlamış ve ardından 1926’da ABD’de gerçekleşmiştir. Bu gelişmeleri izleyen ve II. Dünya Savaşı’nda aktif bir rol üstlenen uçakların özelliklerinin ve donanımlarının artmasıyla ilk düzenli seferlerin başlangıcı ise II. Dünya Savaşı’nın sonrasında ortaya çıkmıştır (Deniz, 2016: 148). Savaşın ardından havacılık büyük bir gelişim ivmesi izlemiş ve günümüzde hava yolu ulaşımı, teknolojik yeniliklerin durmaksızın entegre edilmesi ile dünyanın en büyük sektörlerinden biri haline gelmiştir. Bugün dünyadaki sivil havacılığın küresel resmine baktığımızda; dünyada 920’den fazla hava yolu şirketi, 4.200’den fazla havaalanı, yaklaşık 170 hava trafiği (seyrüsefer) sağlayıcısı, yılda ortalama 3 milyar yolcu ile 62 bin uçak hizmet vermektedir (Aksoy ve Dursun, 2018: 1063).

Türkiye’de havacılığın tarihsel gelişiminin dünyadaki eğilimlere koşut olarak şekillendiğini söylemek mümkündür. 1911-1912 Trablusgarp Savaşı’nda İtalya’nın Osmanlı İmparatorluğu’na hava saldırısı düzenlemesinin ardından askerî havacılık çalışmalarının başlangıcı hız kazanmıştır. Böylece kendine zemin bulan ilk havacılık çalışmaları, 1912’de Atatürk Havalimanı’na yakın bir yerleşim bölgesi olan Sefaköy’de iki hangar ile uçakların iniş ve kalkış yapabileceği bir küçük meydana oturan mütevazı bir tesisle başlamıştır (Akyurt ve Yaşlıoğlu, 2018: 426; TÜSİAD, 2007: 170). Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’ün ‘İstikbal Göklerdedir’ vizyonuna uygun olarak 1923’te Cumhuriyetin kurulmasıyla sivil havacılık hızla gelişen bir sektör haline gelmiştir. “*Türk havacılık endüstrisi başlangıçta askerî ve savunma amaçlı düşünülmüşse de sivil hava taşımacılığı da göz ardı edilmemiştir. Türkiye’de havacılık endüstrisi, yolcu taşımacılığına yönelik uçak üretimi ile birlikte değerlendirilmiştir*” (Haytoğlu, 2018: 83). Cumhuriyetin kurulmasından itibaren yasal ve kurumsal düzenlemelerle tesislerin geliştirilmesine çabalanmıştır. 1925 yılında ‘Türk Teyyare Cemiyeti’ nin (1935’te değişen ismiyle Türk Hava Kurumu/THK) kurulmasıyla da havacılık eğitiminin ve gereçlerinin ulusal kaynaklarla sağlanması hedeflenmiş; böylece Türkiye’de sivil havacılık kurumsal bir zemine oturmuştur (Bakırcı, 2012: 343; Kesici, 2019: 48; Yalçın, 2011: 1050). 1932 yılında Vecihi Hürkuş’un girişimleri ile ‘Vecihi Sivil Tayyare Mektebi’ adıyla ilk Türk sivil havacılık okulu açılmıştır (Sağbaş ve Çelik, 2019: 153). Bu gelişmeleri izleyen süreçte Türkiye’de ilk hava yolu şirketi ise 20 Mayıs 1933 tarihinde yayımlanan 2186 sayılı kanunla kurulan 23 koltuklu ve 5 uçaklı küçük bir filo ile 1933 yılının Ağustos ayında ilk seferine başlayan ‘Türk Hava Postaları’dır. Aynı yıl bunu takiben Millî

Savunma Bakanlığı'na bağlı, o zamanki adıyla Devlet Hava Yolları İşletmesi kurulmuş; bu işletme 1958 tarihli ve 6623 sayılı yasa ile bugünkü adı olan Türk Hava Yolları'na (THY) dönüştürülmüştür (Çelikkol vd., 2012: 71; Hassu, 2004: 57). Bu gelişmelerin ardından özel girişimler de hayata geçirilmiştir. 1935'te İstanbul Beşiktaş'ta 'uçak fabrikası', Yeşilköy'de 'havaalanı ve Gök Okulu', Sivas Divriği'de 'uçak ve motor fabrikası' ile 'Gök Okulu' kurulmuş; böylece Türkiye 1940'ların ortalarında devlet ve özel sektör eliyle Avrupa'nın 3. büyük hava sanayiine sahip olmuştur (Saldıraner, 1992: 33). II. Dünya Savaşı ise dünyada olduğu gibi Türkiye'de de hava yolu ulaşımının modernleşmesini beraberinde getirmiştir.

Sivil havacılıkta asıl gelişim hamleleri II. Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanmış, uçakların modernize edilip yeni havalimanlarının yapımı hız kazanmıştır. 1949'da Hava Meydanları Bürosu kurulup Bayındırlık Bakanlığı'na bağlanmış; 1956'da ise Devlet Hava Meydanları İşletmesi (DHMI) kurularak hava yollarının işletim ve uçuş güvenliği bu kuruluşa devredilmiştir (Korul ve Küçükönel, 2003: 25). 1950'ler, Türkiye'de havacılık gelişmelerini ABD'nin Marshall Yardımı Programı dolayısıyla sekteye uğratmış ve 1980'lere kadar devam edecek bir duraklama dönemine girilmiştir. Uygulanan bu program ile uçak üretimi yerine ABD'den uçak satın alınmaya başlanmış ve uçak fabrikalarının çoğu kapanmış ya da traktör üretimi gibi farklı alanlarda faaliyet göstermiştir (Yücel, 2015: 28). Bu engellemelere rağmen 1954 yılında ilk sivil hava yolu şirketi olarak kurulan 'Hürkuş Hava Yolları', Vecihi Hürkuş'un başarısı olarak tarihe geçmiştir (Sağbaş ve Çelik, 2019: 153). Yine 1954'te Sivil Havacılık Dairesi Başkanlığı kurulmuş ve 1987 yılında Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü (SHGM) adını alana kadar, günün koşullarına göre sivil havacılığı teşkilatlandırıp düzenlemiştir (SHGM Sayıştay Raporu, 2018: 1). Hürkuş Hava Yolları'ndan sonra 1977 yılında Türkiye'nin ikinci özel hava yolu şirketi olan Bursa Hava Yolları kurulmuşsa da yeterli devlet desteği alamadığından 1980 yılında kapanmak zorunda kalmış (Yazgan ve Yiğit, 2013: 424-425) ve üçüncü girişim olarak 1984 yılında Sönmez Hava Yolları kurulmuştur (Gök, 2019: 159).

Yukarıda sıralanan girişimlerden anlaşılacağı üzere 1980'lere kadar sivil havacılıktaki gelişmeler devlet eliyle yürütülmüş ve sektörde sınırlı ilerleme kaydedilmiştir (Kiracı vd., 2013: 506). 1980'ler, sivil havacılıkta serbestleşme girişimlerine sahne olmuş ve bu girişimlerden Türkiye'deki sivil havacılık sektörü de etkilenmiştir. 1983 yılında yürürlüğe giren 2920 sayılı Sivil Havacılık Kanunu ile iç hat pazarı serbestleştirilmiştir. Bu değişiklik, Türkiye'de hava yolu ulaşımının kamu merkezli gelişimini sona erdirmiş ve 1983'ten sonra özel şirketlerin de sivil havacılığa girmesine olanak tanımıştır (Koç, 2018: 1057). İlk özel girişimler, sektörde uzun süre varlık gösteremese de devlet tekelden çıkan sivil havacılığın ilerlemesinde büyük bir aşama kaydedilmiş ve bu alanda gerçekleştirilen yasal düzenlemelerle rekabetçi bir hava yolu ulaşım sistemi oluşturularak havacılığın teknolojik yeniliklere entegre olan hızlı ve güvenli bir yapı kazanmasının önü açılmıştır (Ateş, 2019: 58). Hava yolu ulaşımında dünyada 1980'lerin sonuna kadar artan serbestleşme ve ticarileşme hareketlerinin yerini 1990'ların başından itibaren özelleştirme politikaları almış ve böylece devletten özerk yeni hava yolu şirketleri faaliyete geçmiştir (Kapur, 1995: 22). Bu dönemde 1933 yılında kurulan ve 1958 yılında bugünkü adını alan THY'ye ek olarak bugün halen sektörde faaliyet gösteren birçok şirket kurulmuş; 1989'da Lufthansa ve THY ortak girişimi SunExpress (Güneş Ekspres), 1990'da Pegasus, 1992'de Onur Air, 2001'de Atlasjet -2015 yılında değişen ismiyle Atlasglobal-, 2008'de AnadoluJet gibi birçok hava yolu şirketi sektördeki yerini almıştır. Bu şirketlerden AnadoluJet, kurulduktan sonra ayrı bir firma olarak hareket etmemiş ve THY'nin iç hat uçuşlarını devralarak alt markası konumunda pazarda varlık göstermiştir (Kaya, 2016: 20; Macit ve Macit, 2017: 78; Sağbaş ve Çelik, 2019: 159).

2000'li yıllar ise dünyada sivil havacılıkta rekabetin yoğunlaştığı ve yeni düzenlemelerin hayata geçirildiği yıllar olarak karşımıza çıkmış; bu dönemde dünyadaki gelişmeler Türkiye'de de karşılık bulmuş ve yeni düzenlemeler ile uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Bu düzenleme ve uygulamaların sonucu olarak 2003 yılının Ekim ayında, iç hatların özel hava yolu işletmelerine açılması sektöre yeni bir hareketlilik getirerek THY'nin tekeline kırmış ve 2003 yılından sonra sektör, tam anlamıyla rekabetçi bir yapıya bürünmüştür. 2003 yılında Ulaştırma Bakanlığı tarafından başlatılan 'Bölgesel Havacılık Projesi' ile havaalanı ücretlerinde indirim yapılmış, iç hat ulaşımının yaygınlaştırılması için devlet tarafından özel hava yolu şirketlerine teşvikler sağlanmış ve bu teşviklerle sivil havacılığın yolcu sayısı ve pazarı da büyümüştür (Battal, Yılmaz ve Ateş, 2006: 2; Oktal vd., 2007: 8; Sarılgan, 2011: 76). Ulaştırma Bakanlığı Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü, Ulaştırma Bakanlığı Demiryolları, Limanlar ve Hava Meydanları İnşaatı Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü ve Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilen eşgüdümlü çalışmalar ile sıkı bir kamu denetimi altında faaliyet gösteren (Zincirkıran, 2016: 2) sivil havacılık, özellikle son 15 yılda yıllık ortalama %14'lük

büyüme oranı ile dünya ortalamasının üzerine çıkmayı başarmış ve sektörde önemli bir performans sergilemiştir (Ateş, 2019: 57).

2018 yılı sonu verilerine göre İstanbul Atatürk Havalimanı'nın yolcu sayısı 68 milyona yaklaşmış, Sabiha Gökçen Havalimanı'nın yolcu sayısı ise 34 milyonu aşmıştır. 29 Ekim 2018 tarihinde açılışı yapılan ve ilk etabı 90 milyon yolcu kapasiteli olan İstanbul Havalimanı'nın, önümüzdeki dönemde artması öngörülen yolcu sayısına cevap vermesi beklenmektedir. 2018 sonu itibarıyla iç hat yolcu sayısı önceki yıla göre yüzde 3, dış hat yolcu sayısı ise yüzde 16 artmış ve toplam yolcu sayısı 210 milyon olarak gerçekleşmiştir. 2019 yılının sadece ilk beş aylık döneminde iç hatta 40 milyon 385 bin 204, dış hatta 33 milyon 698 bin 472 olmak üzere toplamda 74 milyon 83 bin 676 yolcu trafiği gerçekleşmiştir. 2018 yılında Türkiye'de sivil havacılık sektöründe, aktif yolcu ve kargo taşımacılığı yapan 11 hava yolu şirketindeki toplam uçak sayısı 515 olmuş; sivil hava trafiğine açık aktif havalimanı sayısı 2019'da 56'ya ulaşmıştır. Artan toplam ciro ise 110 milyar liraya yükselmiştir (Gündoğdu, 2019: 47; SHGM, 2019: 27-32). Türkiye, 2018 itibarıyla 171 ülke ile ikili havacılık anlaşması bulunan, iç ve dış hatlarda 350'nin üzerinde uçuş noktası ile dünyanın en fazla doğrudan hava yolu bağlantısı olan ülkelerden biridir. İç hat seferleri bugün 7 merkezden toplam 56 noktaya, dış hat seferleri ise 124 ülkede 318 noktaya ulaşmıştır. Türkiye'nin 2009-2018 yıllarını kapsayan son 10 yıllık dönemde ticari amaçlı uçuş sayısında %93, yolcu sayısında %146 ve taşınan kargoda %232 oranında bir artış izlenmiştir (DHMI, 2019: 8-19; Kesici, 2019: 51-55).

Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği (IATA) tarafından hazırlanan 20 yıllık tahmin raporuna göre 2016 yılında yolcu sayısı bakımından en büyük 10 pazar arasında yer almayan Türkiye'nin, 2036 yılına kadar dünyada 9. sıraya yükseleceği öngörülmektedir. 20 yıllık süreçte yolcu sayısını 119 milyon artırarak en hızlı büyüyen 5. pazar olacağı beklenmektedir (Kesici, 2019: 51-55). Bu verilere ek olarak EUROCONTROL'un Avrupa ülkelerinin hava trafik yoğunluğundaki yıllık değişim tahminlerine göre gelecek yıllarda Türkiye, Avrupa'da hava yolu trafiğinin ve yolcu hacminin en hızlı artacağı ilk beş ülke arasında gösterilmektedir. 2015-2022 döneminde Avrupa Birliği'ne (AB) üye 28 ülkenin IFR (Instrument Flight Rules/Aletli Uçuş Kuralları) trafiğinde yoğunluğun ortalama %2 artması beklenirken Türkiye'deki artışın %4,2 gerçekleşeceği tahmin edilmektedir (Kaya, 2016: 16). Boeing firması tarafından gerçekleştirilen bir araştırmanın sonuçlarına göre 2005-2024 yılları arasında dünya genelinde havacılığın ekonomik büyümesinin ortalama %2.9, yolcu trafiğindeki büyüme ortalamasının %4.8 ve kargo trafiği ortalamasının ise %6.2 olacağı düşünülmektedir (Oktal ve Küçükönel, 2007: 384). Bu doğrultuda SHGM'nin hazırladığı 2017-2021 Stratejik Planı'nda Türkiye'nin 2023 hedefleri kapsamında iç ve dış hatlardaki toplam yolcu sayısını 350 milyona ve dünyada toplam uçuş noktalarının sayısını ise 500'e çıkarma hedefi bulunmaktadır (2016: 8). Bu hedeflerle havacılığın bir sektör olarak gelişmeye başladığı günden itibaren özellikle son çeyrekte büyük bir atılım gösteren Türkiye'de sivil havacılık alanındaki ilerlemelerin ve hava trafik hacminin 2050 yılına kadar Avrupa'daki gibi büyüme rakamlarına ulaşacağı beklenmektedir (Bahar, 2018: 28).

Sözü edilen öngörüler ve beklentiler, aynı zamanda küresel çapta her geçen gün artan büyük bir rekabet atmosferine işaret etmektedir. Ekonomik sınırların giderek muğlaklaştığı küresel dünya pazarında kalıcı başarıya ulaşmanın temel koşulu rekabet gücünden geçmektedir. Rekabet gücünü elde edip sürdürmek için ise müşterilerin değişen beklentilerine yanıt vermek ve müşteri memnuniyetinin yaratılması zorunludur (Yayar ve Tekin, 2015: 539). Nitekim hava yolu ulaşımını tercih eden yolcu hacminin büyümesi, sektörde faaliyet gösteren hava yolu şirketlerinin sayısının artmasıyla sonuçlanmıştır. Sektörde çoğalan alternatiflerle birlikte sunulan ürünler ve hizmetler de çeşitlilik kazanmaya başlamıştır. Bu gelişmeler sonucunda hava yolu ulaşımı tercihinde bulunan yolcuların istekleri, ihtiyaçları ve beklentileri de farklılaşmıştır. Heterojenleşen yolcu profilinde hangi değişimlerin yaşandığına, yolcuların hangi ölçütlere göre hava yolu şirketi tercihinde bulunduğuna ve bir hava yolunun rakip şirketlere nazaran hangi faktörlere göre sektörde farklılaştığına yönelik bilgi ihtiyacı hava yolu şirketleri için elzem hale gelmiştir (Yıldız ve Fırat, 2017: 242). Hava yolu şirketlerini tercih eden yolcu sayısındaki hızlı yükseliş ile birlikte bu şirketlerin her geçen yıl değerini artırması hava yolu işletmeciliğinin olumlu yönde gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Dünya genelinde her yıl büyüyen yolcu sayısı, havacılık sektörünün kârlılık oranlarını da hızla yükseltmiş (Güner ve Gülay, 2018: 1330) ve hava yolu şirketleri, gelişen küresel rekabet ortamında elde ettikleri kârlılığı sürekli kılmak için fark yaratacak pazarlama iletişimi stratejilerine ihtiyaç duymaya başlamıştır.

3. PAZARLAMA AMAÇLI HALKLA İLİŞKİLER (MPR) VE SOSYAL MEDYANIN HAVA YOLU İŞLETMECİLİĞİNDEKİ ÖNEMİ

Rekabet üstü bir konuma ulaşabilmek için geleneksel pazarlama uygulamalarının ötesine geçen ve sürekli değişime dayalı küresel ortam içerisinde varlık gösteren işletmeler, rekabet gücünü artırmak için giderek daha fazla yeni ve alternatif yöntemler benimsemektedir. Hava yolu işletmeciliği açısından düşünüldüğünde bu sektörde fiyata dayalı rekabet ve sunulan hizmetin kalitesi, ilk başta tercih edilirliliği sağlamada önemli bir faktör olsa da uzun dönemde bu tercihin sürdürülebilirliğinde yeterli olmamaktadır. Hava yolu işletmeciliğinde küresel rekabet avantajını sağlayıp sürdürmek, müşterilere sunulan her türlü hizmetin ve müşteriler ile kurulan iletişimin kalitesine bağlıdır (Chen vd., 2011: 2854). Dünyanın küreselleşmesi ile hava yolu şirketleri arasında artan rekabet, liberal ekonomi politikaları, hava yollarının uçuş trafiği düzenlemedeki serbestlikleri, hava yolları arasında zorunlu bir şekilde gerçekleşen iş birliklerinin getirdiği yeni koşullar ve müşterilerin hava yollarından artan beklentileri, her geçen gün müşteri hacmi genişleyen bu şirketlerin yolunu güncel pazarlama işlevleriyle kesiktirmektedir (Şengür, 2017: 753-754). Hava yolu şirketlerinin müşterilerini elinde tutmak ve yenilerini kazanmak, böylelikle rekabet edebilir olmak için müşteri memnuniyeti, imaj ve güven gibi konulara yönelerek yolcularına tutarlı ve yüksek kaliteli hizmet sunmaları oldukça önemlidir (Kazançoğlu, 2011, s. 155).

Hava yolu işletmeciliği açısından mevcut müşterileri korumak kadar potansiyel müşterileri de kendine çekmek oldukça önemli bir konudur. Günümüzde yoğun rekabetin yaşandığı yüksek standartlı sektörlerden biri olan hava yolu işletmeciliğinde, 'ilk seferde ve her zaman en iyisi' ilkesinden hareketle mevcut müşterileri başka şirketlere yöneltmeyecek ve yeni müşteriler kazanılarak tercih edilirliliği artıracak müşteri memnuniyetine yönelik hizmet ve iletişim odaklı işlevsel stratejiler geliştirilmeye çalışılmaktadır. Hava yolu şirketlerinin müşterileri arasında güvene dayalı etkileşimi sürdürmek, duygusal bağ inşa etmek, marka sadakati geliştirmek, uçuş öncesinde, sırasında ve sonrasında müşteri tatmini sağlayacak iletişimin ve sunulan hizmetin kalitesini artırmak, küresel rekabette fark yaratacak ve bu işletmelerin diğerlerine göre rekabet üstünlüğü elde etmesine yardımcı olacak temel unsurlar olarak değerlendirilmektedir (Busbin vd., 2008: 105; Forgas vd, 2010: 232; Garga ve Bambale, 2016: 52; Hatipoğlu ve Işık, 2015: 293; Park, 2007: 239; Pekmaya ve Akıllı, 2013: 76; Verma, 2011: 52). Sözü edilen bu unsurlar, halkla ilişkiler ve pazarlama yönetiminin ortak bir noktada buluşup hareket etmesini beraberinde getirmiştir. Kotler (1988), McDaniel (1979) ve Schwartz (1982) dahil olmak üzere bu alanda bilimsel yazına köklü eserler sunan pazarlama akademisyenleri; çeşitli çalışmalarında, halkla ilişkiler faaliyetlerini pazarlama kapsamında değerlendiren birçok yaklaşım geliştirmişlerdir. Spesifik olarak Kotler (1988), bu değişkenler arasında halkla ilişkilerin, iletişim rolünün ve işlevinin yerine getirilmesinde pazarlamanın ayrılmaz bir parçası olarak düşünülmesi gerektiğini önermiştir (Papasolomou vd., 2014: 7). Böylece işletmelerin pazarlama hedeflerine ulaşması için halkla ilişkiler stratejilerinden ve tekniklerinden yararlanmasını ifade eden pazarlama amaçlı halkla ilişkiler (MPR) kavramı ortaya atılmıştır.

Geleneksel kitle iletişim araçları, sosyal medya veya bireyler aracılığıyla işletme, ürün veya hizmet hakkında gönüllü olarak hedef kitlelere mesaj iletmek gibi bir ürünün satışını ya da markanın veya kurumun imajını geliştirmek, sürdürmek veya korumak için tasarlanmış herhangi bir program veya çaba olarak tanımlanabilen MPR (Giannini, 2010: 4); işletmelerin ve ürünlerin görünürlüğünü artırma, işletme için kritik öneme sahip konular hakkında paydaşları ve hedef kitleleri bilgilendirme, kamuoyunu işletmeye karşı olumlu yönde etkileme, işletmenin ürünlerinin veya hizmetlerinin denenmesini, diğer rakipler arasından tercih edilmesini ve kullanımının artırılmasını teşvik etme potansiyeline sahiptir (Harris ve Whalen, 2006: 7). Bu yönden MPR; şirketleri, ürünlerini ve hizmetlerini tüketicilerin ihtiyaçları, istekleri ve çıkarları ile uyumlaştıran, güvenilir bilgi ve izlenimler yoluyla satın alma ve müşteri memnuniyetini teşvik eden programları planlama, yürütme ve değerlendirme süreçlerinden oluşmaktadır (Kitchen ve Papasolomou, 1997: 72).

MPR; geleneksel halkla ilişkiler, pazarlama, reklam ve araştırma alanındaki teknikleri ve taktikleri birbirine entegre eden kapsayıcı bir kavramdır (Harris, 1991: 13). Bu nedenle MPR; pazarlama iletişimi unsurlarına destek vererek ürünlerin ve hizmetlerin tanıtımını yapmakta ve işletmelerin olumlu bir imaj ve itibar elde etmesine yardımcı olmakta, işletme ile hedef kitleler arasında güven inşa ederek müşteri sadakatinin oluşup sürdürülmesine ve uzun dönemli müşteri ilişkilerinin geliştirilmesine katkıda bulunmakta, görünürlük ve ulaşılabilirliği artırdığı için tüketicilere daha kolay erişilmesini sağlamakta, haber değeri taşıdığından işletmelerin düşük bütçeyle hatta çoğu

zaman sıfır maliyetle reklam yapmasına olanak tanımakta, yeni ürünlerin veya hizmetlerin tanıtılıp işletmenin alanında uzman ya da lider olarak konumlandırılmasına katkı sağlamakta, işletmelerin ürün veya hizmetlerinin satışını artırmak için hedef kitlelere yönelik kamuoyu bilinçlendirme ve bilgilendirme kampanyaları oluşturmakta, eski markaları canlandırmaya destek olmakta, işletmelere marka farkındalığı ve marka değeri yaratmada ve pazar konumlandırmada rekabet üstünlüğü açısından fırsat sunmaktadır (Apuke ve Gambura, 2018: 13; Barker ve Angelopulo, 2007: 167; Goldsmith, 1999: 179; Grunig ve Grunig, 1998: 157-158; Ledingham ve Bruning, 1998: 59; Ukaj, 2016: 69; Wang vd., 2017: 117). MPR'ın sözü edilen başlıca yararları, Harris ve Whalen'in (2006: 6) çalışmasında; *ürün tanıtımı, yeni pazarlar inşa etmek, reklam desteği, pazarlama desteği, kurumsal itibar ve satış desteği* olmak üzere altı kategoriye ayrılmıştır. Burada yer verilen ve kategorize edilen temel yararlarından dolayı MPR uygulamalarının, rekabet gücünü artırmak ve korumak isteyen hava yolu şirketleri tarafından da ağırlıklı olarak kullanıldığını söylemek mümkündür.

Hava yolu şirketlerinin rolleri artık basit olarak kaliteli uçuş hizmeti sunumu olmaktan çıkarak müşterilerin iletişim gereksinimlerini de eş zamanlı olarak karşılamaya dönüşmektedir (Graham, 2013: 7). Bu dönüşüm, hava yolu şirketleri için sosyal medyayı vazgeçilmez kılmaktadır. Günümüzde sosyal medyanın aktif kullanımı ve doğru şekilde yönetilmesi, hava yolu şirketleri açısından da stratejik öneme sahiptir. Pazarlama araştırmalarının güncel verilerine göre sosyal medya, hava yolları işletmeleri açısından oldukça önemli rol oynamaktadır. Müşterilerle kurulan iletişimde yanıt süresi, iletişimde açıklık ve sorunların çözülmesi açısından hava yolları şirketleri, diğer sektörler ve markalar arasında en aktif olanı olarak kabul edilmektedir (Hammoud vd., 2017: 76). Sosyal medya, mevcut ve potansiyel müşterilerle daha verimli şekilde bağlantı ve iletişim kurarak en yüksek düzeyde karşılıklı etkileşimi sağlayan ve yeni teknolojilere dayanan bir mecra olarak tanımlanabilmektedir (Safko, 2010: 5). Sosyal medya; bireyler ve topluluklar, diğer bir ifadeyle kullanıcılar tarafından oluşturulan içeriğin oluşturulduğu, paylaşıldığı, düzenlendiği ve konuşulduğu yüksek düzeyde etkileşimli platformlar tasarlamak için mobil ve web tabanlı teknolojilerin kullanılmasını içermektedir (Andoh-Quainoo ve Annor-Antwi, 2015: 37). Kullanıcılar tarafından içerik oluşturulmasına ve paylaşılmasına olanak veren sosyal medya, Web 2.0 teknolojileri ile mümkün hale gelmiştir. Web 2.0 teknolojileri; wikiler, bloglar, podcastler (çevrimiçi yayınlar) ve sosyal ağ siteleri gibi kullanıcı tarafından oluşturulan ve kullanıcı tarafından ayarlanan içerikler etrafında geliştirilen ikinci nesil internet tabanlı ve etkileşimli uygulamaları içeren yeni web ortamını tanımlayan bir terimdir. Web 2.0, internet kullanıcılarının yaratıcı içerik yayınlama, paylaşma ve aynı zamanda bilgi yayma yoluyla yaratıcı süreçte katılmalarını sağlamaktadır (Kaplan ve Haenlein, 2010: 61).

Web 2.0 teknolojilerine dayanan sosyal medya; kişilerin hiç tanımadığı kişilerle bağlantı kurulmasıyla onların fikirlerini ve tavsiyelerini alarak deneyim ve bilgilerinden yararlanmak, kaynak(lar) ile alıcı(lar) arasında mekan ve zaman kısıtı olmaksızın bilgi paylaşmak, eşzamanlı ve sürekli şekilde iletişim kurmak ve geri bildirimlerle karşılıklı etkileşimi yönetmek, çevrim içi içerik oluşturup bunları yaymak ve karşılıklı iş birliği yaratmak gibi yeni olanaklar sunmuş; bu sayede halkla ilişkilerin işlevlerinin dijital mecralarda da devam etmesini sağlamıştır (Gifford, 2010: 63; Khang vd., 2012: 281). Sosyal medyada halkla ilişkiler; krizleri önleyecek erken uyarı sistemi sağlamak, internet kullanıcılarını pazarlama amacıyla takip edebilmek, kanaat önderliği geliştirmek ve kurumsal iletişimi güçlendirmek gibi konularda işletmelere katkıda bulunmaktadır (Aydoğan, 2018: 331). Tüm işletmeler gibi hava yolu şirketleri de güncel yaklaşımlardan yararlanıp sosyal medya aracılığı ile halkla ilişkiler faaliyetlerini sürdürmektedir. Böylece çift yönlü iletişim ve etkileşim ortamı içerisinde hedef kitlelerine yönelik tanıtım ve bilgilendirme çalışmaları yaparken sosyal medyanın anımsal özelliğinden yararlanarak olumsuz bir duruma ya da söyleme kısa sürede müdahale ederek kurumsal imaj ve itibarlarını koruyup güçlendirme olanağını çeşitli avantajlara çevirmektedir. Onat'a (2014: 11-12) göre işletmeler açısından sosyal ağlarda aktif şekilde varlık göstermek; siteyi, ürünleri ve hizmetleri hedef kitlelere uygun biçimde tanıtmak, tartışmalara katılmak ve tartışmaları doğru şekilde yönetmek ve Facebook gibi sosyal ağlarda düzenli olarak durum güncellemesi yapmak optimizasyonu artırmaktadır. du Plessis, Angelopulo ve du Plessis'e (2006: 241-242) göre sosyal medya, pazarlama iletişimi karmasının görece yeni ve en önemli unsurlarından biridir ve kitlesel pazarlama veya satış ortamı değil, çevrim içi ilişkiler kurulabilen bir iletişim ortamıdır. İletişim kişiseldir ve kullanıcıları etkileşim kurup ilişki inşa etmeye yönlendirmektedir. Böylece geri bildirim için bir fırsat olanağı sunmaktadır.

Facebook, YouTube, Twitter ve Instagram gibi sosyal medya platformları, bütünüyle yaşamımızı etkileyen; iletişim yöntemlerimizi ve seçimlerimizi belirleyen yeni medya ortamları olarak işletmeler tarafından da tercih

edilmektedir (Hutter vd., 2013: 342). Şirketler, ürün ve hizmet pazarlaması ile markalaşmada en çok kullanılan sosyal medya platformlarından Facebook'a odaklanmaktadır (Pütter, 2017: 7). Küresel hava yolu şirketlerine yönelik gerçekleştirilen deneysel bir çalışmada, bu şirketlerin %91'inin Facebook'ta profil sayfası olduğu ortaya koyulmuş ve takipçilerine faydalı bilgiler sağladığı saptanmıştır (Knoblich vd., 2017: 150). We Are Social 2019 Raporu'na göre Facebook, 2 milyar 271 milyon kişi ile dünyada en çok kullanıcı sayısına sahip sosyal ağ platformu olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine güncel verilere göre Türkiye'de aktif Facebook kullanıcı sayısı ise 43 milyona erişmiştir (URL-2). Bu doğrultuda çalışmada, sözü edilen araştırma bulguları gözetilerek dünyada olduğu gibi Türkiye'de de halen en çok kullanıcı sayısına sahip platform olarak Facebook araştırmaya değer görülmüş ve Türkiye'deki hava yolu şirketlerinin resmî Facebook sayfaları incelemeye alınmıştır.

4.HAVA YOLU ŞİRKETLERİNİN SOSYAL MEDYA KULLANIMI VE MPR UYGULAMALARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Hava yolu şirketlerinin sosyal medya kullanımı ve MPR uygulamaları konulu araştırmaya geçmeden önce bu konuda ulusal ve uluslararası boyutta yapılmış araştırmalar, araştırma alanyazını başlığı altında sunulmuştur.

4.1.Hava Yolu Şirketlerinde Sosyal Medya ve MPR Uygulamalarına Yönelik Araştırma Alanyazını

Alanyazın incelendiğinde bu konuda yerli ve yabancı çok sayıda çalışma yapıldığı görülmüştür. Sultan ve Simpson (2000), araştırmalarında hava yollarının somut ve soyut hizmetler, güvence, güvenilirlik ve empatinin yanı sıra iletişim kalitesi gibi iyileştirilmesi gereken hizmetleri üzerinde durmuştur. Choi ve Kim (2004), hava yolu şirketlerinin sosyal medya sayfalarını müşteri sadakati açısından inceledikleri çalışmada, hava yolu müşterilerinin sadakat konusunda sorun yaşamamaları için bu sayfaların teknik ve yönetsel olarak doğru şekilde yönetilmesi gerektiğine işaret etmişlerdir. Hvass ve Munar (2010), hava yolu şirketlerinin Facebook ve Twitter kullanımını içeren çalışmalarında sosyal medyanın halkla ilişkiler amaçlı kullanılmasının yararlarını ortaya koymuşlardır. Elkhani vd. (2013), halkla ilişkiler odaklı gerçekleştirdikleri çalışmalarında hava yolu şirketlerinin internet sitelerinin kalitesini ölçmek amacıyla bir model önermişlerdir. Avram'ın (2014) Romanya ve Batı Avrupa hava yollarının Facebook sayfalarındaki içeriği bir hafta boyunca karşılaştırdığı çalışmasında; takipçi sayısı, paylaşım sayısı, beğeni sayısı, yorum sayısı ve hava yollarının verdiği yanıt oranlarına odaklanılmış ve bu etkileşimin nasıl artırılabileceği üzerinde durulmuştur. Grançay (2014) tarafından Avrupa'daki hava yolu şirketlerinin Facebook sayfalarını içerik analiziyle inceleyen çalışma, 'Z kuşağı'nın pazardaki öneminin doğrudan bir sonucu olarak sosyal ağların hava yollarının pazarlama ve müşteri hizmetlerinde giderek daha önemli bir rol oynadığını göstermiştir. Arslan ve Atalık (2016), hava yolu şirketlerinin sosyal medya kullanımının etkilerini araştırdıkları çalışmalarında sosyal medya sitelerinin müşteri sadakatini sağladığı sonucuna ulaşmışlardır. Kara (2016), Türk sivil havacılık endüstrisinin sosyal medya kullanımına yönelik gerçekleştirdiği çalışmasında sosyal medyanın, hava yolu şirketlerinin rekabet gücü artırdığı sonucunu ortaya koymuştur. Özgen ve Elmasoğlu'nun (2016), hava yolu şirketlerinin Twitter kullanımını THY, Pegasus ve AnadoluJet üzerinden kıyaslamalı analiz ettikleri çalışmalarında, bu şirketlerin genellikle satış teşvik, kampanya, tanıtım, hizmet, haber, seyahat, etkinlik ve tavsiye mesajlarını paylaştıkları ortaya çıkmıştır. Zhang vd. (2016), kriz yönetimini hava yolu şirketleri üzerinden inceledikleri çalışmalarında, belirledikleri yedi hava yolu şirketinin çeşitli krizler sırasında Facebook kullanıcıları ve şirket temsilcileri tarafından yapılan paylaşımlarını ve yorumlarını analiz etmişler ve iletişimi doğru yöneten hava yolu şirketlerinin kriz yönetiminde de başarı elde ettikleri sonucuna varmışlardır.

Akın ve Koçer'in (2017), sivil havacılıkta halkla ilişkilerin önemine işaret ettikleri çalışması, bir halkla ilişkiler ortamı olarak sosyal medyanın aktif kullanımının havacılıktaki rekabete olumlu yansıdığı sonucunu ortaya çıkarmıştır. Knoblich vd.'nin (2017), Alman hava yolları şirketlerinin sosyal medya pazarlamasının tüketici iletişimine yansımaları ele aldıkları çalışmada sosyal medyanın başarı faktörleri tespit edilmiş ve başarılı sosyal medya uygulamalarının tüketiciler ve hava yolu şirketleri arasındaki iletişime olumlu katkıda bulunduğu belirlenmiştir. Özdemir (2017), Türkiye'deki hava yolu şirketlerinin kurumsal web siteleri ile kurum imajı arasındaki ilişkiyi ele aldığı çalışmada, web sitelerinin sunum özelliklerinin hava yolu şirketlerinin imajını geliştirmede etkili olduğu sonucunu paylaşmıştır. Uzgör vd. (2017), düşük maliyetli hava yolu şirketlerinin sosyal medya paylaşımlarına dair gerçekleştirdikleri karşılaştırmalı araştırmayı içeren çalışmalarında, sosyal medyada takipçileriyle etkileşim kurarak müşterilerine verdikleri değeri ön planda tutan hava yolu şirketlerinin rekabette öne çıktığı sonucuna dikkat çekmişlerdir. Ahmad vd. (2018), hava yolu şirketlerinin kriz sırasında Facebook kullanımlarını içerik

analizi yönteminden yararlanarak ortaya koydukları çalışmalarında hava yolu şirketlerinin, müşterilerinin krizi büyütecek olumsuz yorumlarına cevap ve geri bildirimde bulunmadıkları ve kriz sinyallerini fark edemediklerini tespit etmişlerdir. Alnsour vd. (2018), sosyal medyanın satın alma davranışına etkisini Ürdün Kraliyet Hava Yolları üzerinden ele aldığı çalışmasında, sosyal medyanın hava yolu şirketleri açısından önemini göstermiş ve sosyal medyanın hava yolu hizmetlerine yönelik satın alma niyetini olumlu yönde etkilediğini vurgulamıştır. Aydoğan (2018), küresel hava yolu şirketlerinin kurumsal bloglarını içerik analizi yönteminden yararlanarak incelediği çalışmasında hava yolu şirketlerinin yarısından fazlasının halen kurumsal bloglarının olmadığını, var olan bloglarda ise etkileşimin düşük olduğunu tespit etmiş ve blogların dijital halkla ilişkiler aracı olarak hava yolu işletmelerine sağlayacağı faydalar üzerine odaklanmıştır. Tanyıldız ve Demirkıran (2018), Twitter'ın halkla ilişkiler amaçlı kullanımını hava yolu şirketleri üzerinden araştırdıkları çalışmalarında hava yolu şirketlerinin Twitter'dan en çok tanıtım yapmak için yararlandıkları sonucuna ulaşmışlardır.

Alanyazın taraması ile elde edilen ve yukarıda sunulan verilere göre ulusal ve uluslararası çalışmalarda hava yolu şirketlerinin sosyal medya kullanımına yönelik çeşitli araştırmalar gerçekleştirildiği izlenmiş ancak bu kapsamda hava yollarının pazarlama amaçlı halkla ilişkiler (MPR) ile Facebook kullanımını eşleştiren bir çalışma olmadığı, hatta yalnızca Facebook kullanımına odaklanan çalışma sayısının da oldukça sınırlı kaldığı gözlenmiştir. Buradan hareketle bu çalışma, Türkiye'deki hava yolu şirketlerinin MPR uygulamalarının dünyada halen en çok kullanıcı sayısına sahip ve en fazla biçimsel içerik paylaşımına olanak tanıyan sosyal ağ sitesi olan Facebook sayfalarında nasıl yer aldığını saptamak amacıyla gerçekleştirilmiştir.

Bu doğrultuda çalışma, daha önce hava yolu şirketleri açısından çalışılmamış MPR uygulamaları ile Facebook kullanımına yönelik bir araştırma tasarımı içerdiğinden bu konuda alanyazına özgün bir katkı sağlama açısından önemli görülmektedir. Aynı zamanda araştırma bulgularından elde edilen verilere göre hava yolu şirketlerinin MPR kategorileri de belirlenmiştir. Böylelikle hava yolu şirketlerinin Facebook sayfalarında en aktif kullanılan MPR uygulamalarının tespit edilmesine ve Facebook'un MPR uygulamalarında daha etkin kullanılması için yeni önerilerin gün ışığına çıkarılmasına yönelik beklenti, bu araştırmanın önemini artıran bir faktör olarak değerlendirilmektedir.

Araştırma, sahip olunan uçak filosuna göre Türkiye'deki en büyük ilk beş hava yolu şirketinin sosyal medyada yalnızca Facebook kullanımı ve 1 Haziran-31 Ağustos tarihleri arasına odaklanan üç aylık yaz dönemi ile sınırlıdır. Ayrıca çalışmada nitel bir araştırma modeli izlendiğinden öznellik riski, geçerlik ve güvenilirlik sorunu ile genelleme yetersizliği, araştırmanın kendi doğasından kaynaklanan kısıtlar arasındadır. Nitekim aşırı öznellik, nitel araştırmaların en temel eleştirisi ve kısıtıdır. Nitel araştırmaların iç geçerliğinin düşük olması, belirsiz ve baştan savma bir süreç olarak görülmesi ve bunun yanı sıra küçük bir örnekleme dayandığı için genellenebilir sonuçlar vermemesi de (Yaşar, 2018: 56) diğer eleştiriler ve kısıtları ifade etmektedir.

Araştırmanın temel amacı, Türkiye'deki hava yolu şirketlerinin resmî Facebook sayfalarını ne amaçla kullandığının ve ilgili sayfalarda MPR uygulamalarına yönelik paylaşımların tespit edilip sınıflandırılması olarak belirlendiğinden bu amaca ulaşmak için oluşturulan üç araştırma sorusu şu şekilde sıralanmaktadır:

A.S₁. Hava yolu şirketleri Facebook sayfalarında ne tür içerikler paylaşmaktadır?

A.S₂. Hava yolu şirketlerinin Facebook sayfalarında ne tür paylaşımlar en çok etkileşimi almaktadır?

A.S₃. Hava yolu şirketlerinin Facebook sayfalarındaki paylaşımlarında hangi MPR uygulamaları öne çıkmaktadır?

4.2. Araştırmanın Yöntemi

Havacılık verilerine göre¹, yolcu trafiğinde en aktif dönemi kapsayan 1 Haziran ile 31 Ağustos 2019 tarihleri arasında en büyük filoya sahip Türkiye'deki ilk beş hava yolu şirketinin resmî Facebook sayfalarındaki paylaşımlarına içerik analizi gerçekleştirilmiştir. İçerik analizi, verili bir metindeki değerli görülen içeriği toplama ve analiz etmeye dayalı bir tekniktir. Analiz edilen içerik; sözcükler, düşünceler, anlamlar, resimler, görseller, semboller veya

1 EUROCONTROL 2018 verilerine göre uçuşlar; Mayıs-Haziran-Temmuz-Ağustos aylarında artış göstermekte, Türkiye'de ise buna benzer şekilde yaz dönemini de kapsayan Mayıs-Ekim ayları arasında yoğunlaşmaktadır (DHMI, 2019: 8; EUROCONTROL Network Operations Report, 2019: 11; URL-3: Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü (2019). Uçucu Ekip Uçuş Görev ve Dinlenme Süreleri ile Uygulama Esasları Talimatı. (14.12.2019). <http://web.shgm.gov.tr/doc5/sht6arev06.pdf>, Erişim Tarihi: 14.12.2019).

temalar gibi iletilebilen herhangi bir göndermeden oluşur. İletilebilen bir iletişim ortamı olarak metin ise her türlü yazılı, sözel veya görsel unsuru içerir (Neuman, 2009: 466). Tavşancıl ve Aslan'a (2001: 20-21) göre sözel veya yazılı verilerin belirli sorunlar çerçevesinde ve amaçlar doğrultusunda sınıflandırılıp özetlenmesi, ölçülebilen değişkenlerden belirli anlamlar çıkarılması için verilerin taranarak kategorize edilmesi olarak ifade edilen içerik analizi, var olan mevcut durumu ve sosyal gerçekliği olduğu gibi açığa çıkarmak amacıyla kullanılmaktadır. İçerik analizinde kodlamayla elde edilen veriler kategorilere ayrılır, bu kategoriler arasındaki ilişkiler tespit edilir ve buna göre temalar ile alt-temalar saptanır. Veriler, belirli temalar çerçevesinde bir araya getirildikten sonra düzenlenir ve yorumlanır (Salı, 2013: 127). Bu doğrultuda çalışmada içerik analizi uygulanacak unsurlar, örneklem olarak belirlenen hava yolu şirketlerinin resmî Facebook sayfalarındaki yazılı ve görsel paylaşımlarıdır. Hava yolu şirketlerinin 1 Haziran-31 Ağustos 2019 tarihleri arasındaki paylaşımlarına dayalı araştırma dönemi, ilk olarak geriye doğru tarama yöntemiyle taranmış ve tümevarım yaklaşımıyla içerik analizine tabi tutulmuştur. Sonrasında ise analiz sonucunda elde edilen veriler kategorilere ayrılarak bunların MPR uygulamaları ile eşleşimi yapılmıştır.

Araştırmanın geçerliğini, güvenilirliğini ve inandırıcılığını artırmak adına nitel araştırmalarda üçgenleme yöntemleri olarak da bilinen araştırmacı üçgenlemeden ve uzman incelemesinden (Başkale, 2016: 24-25) yararlanılmıştır. Bunun için alan uzmanı bir kodlayıcı ile birlikte çalışılmış; öncelikle birbirinden bağımsız kodlama yapılmıştır. Kodlama işlemi bittikten sonra güvenilirliği sağlamak amacıyla bir araya gelerek elde edilen kodlar yorumlanmış ve tartışmalı kodlarda uzlaşma sağlanmasının ardından nihai kod formları oluşturulmuştur. Miles ve Huberman (1994), üzerinde uzlaşılan kod sayısının toplam uzlaşılan ve uzlaşılamayan kod sayısına bölünmesiyle ortaya çıkan oranı, kodlayıcılar arasındaki güvenilirlik olarak tanımlamaktadır. Buna göre oranın %80'e yakın, hatta veri setinin büyüklüğü doğrultusunda %90'dan fazla olması kodlayıcı güvenilirliği açısından önerilmektedir. Yine Miles ve Huberman (1994: 64) "Güvenilirlik= Görüş Birliği / (Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı) x 100" formülü ile nitel araştırmalarda güvenilirliğin hesaplanabileceğini belirtmiştir. Buna göre her iki araştırmacı tarafından toplam 26 kod oluşturulmuş, 24 kod üzerinde görüş birliğine varılırken 2 kodda görüş ayrılığı ortaya çıkmıştır. Verilen formüle göre kodlayıcılar arası güvenilirlik %92 olarak bulunmuş ve güvenilirliğin yüksek olduğu sonucuna varılmıştır. Kodlayıcılar arasındaki güvenilirliği artırmaya yönelik diğer bir yöntem de Cohen'in 'kappa' (k) katsayısıdır. Veri setinin büyük ve analiz biriminin fazla olduğu çalışmalarda kodlayıcılar arasındaki şansa bağlı uzlaşımlardan sonra geriye kalan uzlaşma oranını temsil eden ve katsayının 0 ile 1 arasında değer alması beklenen bu yöntem gibi her iki tekniğin de pozitivist ve postpozitivist paradigmanın 'kesinlik' kavramına daha uygun olduğu ileri sürülmekte ve bu nedenle nitel araştırmalarda bu yöntemler önerilmemektedir (Arastaman vd., 2018: 58).

Krefting'e (1991) göre geçerlik ve güvenilirlik ifadelerinin nicel araştırmalarda kullanılması daha doğrudur. Nitel araştırmalarda ise inanılabilirlik, doğru sonuçlar ve araştırmacının yetkinliği gibi unsurlardan söz etmek uygun bir yaklaşımdır. Arastaman vd. (2018: 47), insan yaşamının ve sosyal dünyanın anlam ve deneyim düzeyinde nasıl inşa edildiğini ortaya çıkarmaya ve anlamaya yönelik gerçekleştirilen nitel araştırmaların doğası gereği öznellik, geçerlik ve güvenilirlik bakımından eleştirildiğine işaret etmektedir. Nitel araştırmanın doğasından kaynaklanan bu sorunları aşabilmek ve inanılabilirlik ile doğru sonuçlara ulaşabilmek adına alanında uzman iki öğretim üyesinden destek alınmış ve uzman görüşünden yararlanılarak bu sınırlılık giderilmeye çalışılmıştır. Nitel araştırmalarda güvenilirliği artıran en önemli yöntemlerden biri uzman incelemesidir. Nitel araştırmalarda uzman görüşüne yer verilmesi, güvenilirliği artırmak için araştırma sürecinde incelenen konuya dair bilgisi ve deneyimi olan tarafsız kişilerle araştırmanın paylaşılmasını ve onların fikirlerinin alınmasını ifade eder. Araştırmacının benzer çalışmalar yapan alan uzmanları ile sürekli iletişim halinde olması, çalışmanın geliştirilmesi ve araştırmacının gözünden kaçabilecek noktaların saptanıp ortadan kaldırılmasını sağlar (Şener vd., 2017: 11). Böylelikle araştırmacı üçgenlemeden ve uzman incelemesinden elde edilen olumlu sonuçlarla kod formlarını geliştirme süreci tamamlanmıştır.

Oluşturulan kod formları; Harris ve Whalen (2006: 6) tarafından geliştirilen MPR uygulamalarının altı kategorisi göz önünde bulundurularak hava yolu şirketlerinin paylaşımlarına göre uyarlanmış ve *tanıtım/duyurum*, *kurumsal haber*, *satış-destek* ve *diğer* olmak üzere belirlenen dört MPR uygulaması başlığı altında toplanmıştır. Bu kod formları aracılığıyla MPR uygulamaları kategorize edilerek Facebook paylaşımlarından elde edilen içerik analizindeki bulgularla eşleştirilmiş ve böylece incelenen beş hava yolu şirketinin Facebook sayfalarında öne çıkan MPR amaçlı paylaşımları tespit edilmiştir. Hava yolu şirketlerinin Facebook sayfalarında paylaştıkları içerikler ve bu içerikler ile hava yolu şirketlerinin takipçileri ve hedef kitleleri arasında oluşan etkileşimi ortaya çıkarmak için

Grancay'ın (2014) ve Ahmad vd.'nin (2018) çalışmalarında kullandıkları içerik analizi yönteminden yararlanılmış ve bu araştırmaya özgünlük katan noktadan hareketle içerik analizinin MPR kategorileri ile bağlantısı kurulmuştur.

Araştırma yöntemi olarak nitel araştırma izlenmekte ve nitel araştırmalarda temel örneklem modeli ise amaçlı örnekleme dayanmaktadır (Özdemir, 2010: 327). Araştırmanın amacına bağlı olarak bilgi açısından doygun verilere ulaşılmasını sağlayacak zengin durumların seçilmesiyle derinlemesine araştırma yapılmasına olanak tanıyan amaçlı örnekleme, belirli özellikleri ve ölçütleri içeren durumlarda tercih edilmektedir. Amaçlı örnekleme alt yöntemlerden biri olan ölçüt örnekleme ise daha önceden belirlenmiş olan bazı önem ölçütlerine dayanan tüm durumları ayrıntılı şekilde çalışmaktır (Başaran, 2017: 490-491). Araştırmanın örnekleme Türkiye'nin en çok yolcu taşıma kapasitesine ve büyük filosuna sahip ilk beş hava yolu şirketinden oluşmaktadır. Bu nedenle amaçlı örnekleme içerisinde ölçüt örnekleme göre hareket edilmesinin uygun olacağı düşünülmüştür. Örneklem doğrultusunda belirlenen yurt içi ve yurt dışı tarifeli yolcu taşımacılığı yapan hava yolu şirketleri sırasıyla; Türk Hava Yolları (THY), Pegasus, SunExpress, Onur Air ve Atlasglobal'dir. 2018 yılında, yurt içi yolcu taşımacılığında Türk Hava Yolları (AnadoluJet ile birlikte) pazarın %59'una hizmet vermiştir. Pegasus %31, Sun Express %5, Onur Air %3 ve Atlasglobal %1 oranında iç hat yolcu taşımacılığında pay almışlardır (DHMI, 2019: 15). 2018 yılına göre Türkiye'deki hava yolu şirketlerinin uçak sayıları Tablo 1'deki gibidir.

Tablo 1. 2018 Yılına Göre Hava Yolu Şirketlerinin Uçak Sayıları²

	Hava Yolu Şirketleri ve Uçak Sayıları	2018 Yılı
1	THY A.O.	309
2	Pegasus Hava Taşımacılık A.Ş.	81
3	Güneş Ekspres (SunExpress) Havacılık A.Ş.	46
4	Onur Air Taşımacılık A.Ş.	27
5	Atlasglobal Havacılık A.Ş.	16
6	Turistik Hava Taşımacılık A.Ş.	10
7	Hürkuş Hava Yolu Taşımacılık ve Ticaret A.Ş.	7
8	Tailwind Hava Yolları A.Ş.	5
9	MNG Hava Yolları ve Taşımacılık A.Ş.	6
10	ACT Hava Yolları A.Ş.	5
11	ULS Hava Yolları Kargo Taşımacılık A.Ş.	3
	Toplam	515

Kaynak: Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü-SHGM, 2019: 36.

Eylül 2019 itibarıyla bu hava yolu şirketlerinin resmî Facebook sayfalarındaki takipçi sayıları ise şöyledir: THY, 10 milyon 644 bin 625; Pegasus, 1 milyon 351 bin 049; Onur Air, 601 bin 466; SunExpress, 426 bin 104 ve Atlasglobal ise 393 bin 309 takipçiye sahiptir. Bu araştırmada incelemeye alınan hava yolu şirketlerinin; 1 Haziran-31 Ağustos arasında belirlenen en aktif üç aylık zaman dilimindeki paylaşımları araştırmaya dahil edilmiş ve veri toplama süreci tamamlanmıştır.

4.3. Araştırmanın Bulguları

Araştırma bulguları; hava yolu şirketlerinin Facebook sayfalarındaki paylaşımları ve hava yolu şirketlerinin Facebook sayfalarında MPR uygulamaları olmak üzere iki başlıkta incelenmektedir.

² SHGM'nin Şubat 2019'da yayımlanan 2018 faaliyet raporuna göre İHY-İzmir Hava Yolları A.Ş.'nin 2017 yılında 7 uçağı ve Borajet Havacılık Taşımacılık Uçak Bakım Onarım Tic. A.Ş.'nin ise 2017 yılında 3 uçağı görünmektedir. Ancak İHY-İzmir Hava Yolları A.Ş. İzAir olarak 2018'de Pegasus'un filosuna resmen katılmış ve 2016'da SBK Holding'in devraldığı Borajet ise 2017 yılında uçuş seferlerine geçici bir süre ara verdiğini açıklamıştır. Bu nedenle 2018 raporunda hiç uçağı görünmeyen bu iki şirket kapsam dışı bırakılmış ve tabloya aktif faaliyet gösteren 11 hava yolu şirketi dahil edilmiştir.

4.3. 1.Hava Yolu Şirketlerinin Facebook Sayfalarındaki Paylaşımlarına Yönelik Bulgular

1 Haziran-31 Ağustos arasında incelenen beş hava yolu şirketine göre Facebook paylaşım sayısı Pegasus için 57, THY için 56, SunExpress için 38, Onur Air için 32 ve Atlasglobal için 24 olmak üzere toplam 207 olarak bulunmuştur. Hava yolu şirketlerinin belirlenen tarihler arasındaki Facebook paylaşımlarının oransal dağılımlarına bakıldığında Pegasus'un paylaşım oranı %27.53; THY'nin %27.05; SunExpress'in %18.35; Onur Air'in %15.45 ve Atlasglobal'in %11.59 olarak tespit edilmiştir. Bu veriler Tablo 2'de görselleştirilerek sunulmuştur.

Tablo 2. 1 Haziran-31 Ağustos Arasında Beş Hava Yolu Şirketinin Paylaşım Sayısına Göre Sıralaması

Sıralama	Hava Yolu Şirketleri	Paylaşım Sayısı	Paylaşım Oranı
1.	Pegasus	57	%27.53
2.	THY	56	%27.05
3.	SunExpress	38	%18.35
4.	Onur Air	32	%15.45
5.	Atlasglobal	24	%11.59
Toplam		207	

Tablo 2'de görülebileceği üzere paylaşım sayısı bakımından Pegasus, THY'den bir fazla paylaşım ve %0.48'lik daha fazla paylaşım oranıyla sıralamada lider konumdadır. Pegasus'un hemen ardından yakın bir farkla THY ikinci, SunExpress üçüncü, Onur Air dördüncü ve Atlasglobal ise beşinci sırada yer almıştır. Pegasus ve THY'nin neredeyse her gün ve genelde gün aşırı paylaşımında bulunurken diğer üç hava yolu şirketinde paylaşım sıklığının azalması da dikkat çeken diğer bir bulgu olmuştur. Ayrıca incelenen zaman dilimi içerisinde THY ve Pegasus'un paylaşım sayısı neredeyse birbiri ile aynıyken SunExpress, Onur Air ve Atlasglobal'in, paylaşımların niceliği ve niteliği açısından bu iki hava yolu şirketinin oldukça gerisinde kaldığı izlenmiştir. Bunun yanı sıra hava yolu şirketlerinin fotoğraf, video ve hareketli resim (gif) paylaşımını ifade eden biçimsel içerik kullanımı da farklılık sergilemiştir. Fotoğrafı beş hava yolu şirketinin tamamı kullanırken video, yalnızca Pegasus, THY ve SunExpress tarafından tercih edilmiş; hareketli resme (gif) ise sadece Pegasus ve THY tarafından yer verilmiştir. Onur Air ve Atlasglobal'in paylaşımlarında video ve hareketli resim (gif) kullanımına rastlanmamıştır. Tablo 3, hava yolu şirketlerinin Facebook paylaşımlarındaki biçimsel içerik hakkında bilgi vermektedir.

Tablo 3. Hava Yolu Şirketlerinin Facebook Paylaşımlarındaki Biçimsel İçerik

Biçimsel İçerik	Pegasus	THY	SunExpress	Onur Air	Atlasglobal
Fotoğraf					
Video				-	-
Hareketli resim (gif)			-	-	-

Tablo 3, Pegasus'un ve THY'nin sosyal medya içerik yönetim stratejilerinin ve paylaşımlarının birbirine çok benzediğini, diğer üç hava yolu şirketinin sosyal medya kullanımında paylaşımların sayısı ve içeriği yönünden Pegasus ve THY'nin ardında kaldığını göstermektedir. THY ve Lufthansa ortak girişimi olan SunExpress'in, diğerlerine göre Pegasus ve THY'ye görece yakınlığı söz konusuysen Onur Air ve Atlasglobal'in paylaşım sayısı ve içeriği açısından oldukça geride kaldığı ortaya çıkmaktadır. Bununla beraber Onur Air ve Atlasglobal'in, sosyal medyada pazarlama iletişimi uygulamaları ve içerik yönetimi açısından birbirine yakın özellikler sergilediği görülmektedir.

Paylaşım sayısı açısından hava yolu şirketleri arasında ilk sırada yer alan Pegasus'un 57 paylaşımının 24'ü hareketli resim (gif), 21'i fotoğraf ve 12'si videodan oluşmuştur. Pegasus Blog aracılığıyla anlatılan yeni destinasyonlar, Venedik ve Barselona gibi popüler rotalara başlayan direkt uçuş müjdesi, vizesiz Balkanlar turları, online (çevrim içi) check-in süresindeki değişim ve kolaylık, online bilet alanların uçuşlarında ücretsiz iptal ile bilet tutarının tamamının iadesi, BolBol uygulaması gibi puan kazandıran çeşitli promosyonlar, yetişkinlere ve çocuklara yönelik içerikleriyle film-müzik ve oyun kategorilerinden oluşan online platform Fly&Watch uçak içi eğlence sistemi, 'haftanın iyi fikri hashtag'i (#) ile her hafta takipçilerin önerileriyle belirlenen destinasyonlar,

'Yarınlara Uçuyoruz' projesi kapsamında Toplum Gönüllüleri Vakfı (TOG) ile ortak yürütülen birbirinden farklı sosyal sorumluluk projeleri ve özel gün kutlamaları en çok ilgiyi görmüş; takipçiler arasında en fazla beğeniyi, yorumu ve paylaşımı almıştır. Pegasus'un incelenen 57 paylaşımı içerisinde resmî bayramların hepsinin kutlandığı ancak yoğun bir etkileşim yaratacak kadar ilgi görmediği izlenmiştir. Zira takipçiler arasında bayram kutlama paylaşımlarının yanıtlanma oranının düşük kaldığı görülmüştür. Ayrıca takipçiler arasında etkileşim yaratması beklenen ve Twitter ile Instagram uygulamalarını da kapsayan çeşitli yarışmaların duyurularının ya da takipçi etkileşim oranını yükseltmesi amacıyla ortaya atılan; 'Görselde ilk gördüğünüz şehir/ülke neresi?' gibi takipçilere yönelik çeşitli soruların beğeni, yorum ve paylaşım oranı düşük kalmıştır. Beş hava yolu şirketi içinde Pegasus'un sosyal medyayı nicelik ve zengin biçimsel içerik (gif, video, fotoğraf vb.) bakımından aktif kullanarak takipçileri arasında yüksek etkileşim yaratacak formattaki paylaşımlara önem vermesinin ardında, şirketin yönetim kurulu başkanı Ali Sabancı'nın "sosyal medya ve interneti hava yolu şirketlerinin cephesi olarak görmesine ve müşterilerin bu cephelerde kazanıldığına" (Tatar, 2017: 57) yönelik görüş ve düşüncelerinin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Bu görüşe uygun olarak Pegasus'un resmî Facebook sayfasındaki profil fotoğrafında ve kapak fotoğrafındaki hareketli resimde 'Türkiye'nin Dijital Hava Yolu' sloganına yer verildiği görülmüştür. Bu doğrultuda Pegasus'un, düşük maliyetli bir hava yolu şirketi olarak dijital dönüşüm atağına geçmesinin ve dijital hava yolu farkındalığı oluşturma hedefi kapsamında kendini bu şekilde öne çıkararak konumlandırmasının da sosyal medya paylaşımlarına yansıdığı ileri sürülebilir.

İkinci sırada yer alan THY'nin 56 paylaşımının 30'u video, 22'si fotoğraf ve 4'ü hareketli resim (gif) olarak tespit edilmiştir. THY'nin en çok ilgi gören; beğeni ve yorum alan ve paylaşılan içerikleri şu şekilde sıralanmıştır: Yeni Evimiz İstanbul Havalimanı temalı paylaşımlar, özel gün ve bayram kutlamaları, daha fazla çeşitlenen olanaklara ve yeniliklere sahip Business Class check deneyimi, popüler yeni rotalar ve destinasyonlar, filoya yeni katılan Boeing 787-9 Dreamliner uçakları, THY'nin en yeni dijital deneyim projesi olan ve binlerce gazete ile derginin dijital versiyonu PressReader uygulamasına ücretsiz erişim, özellikle çevre alanına yönelen çeşitli sosyal sorumluluk projeleri, THY'nin tarihindeki önemli olayların yıldönümünde anılmasını içeren nostaljik paylaşımlar ve futbol kulüplerine forma sponsorluğu gibi etkinlikler öne çıkmıştır. Buna karşın ödüllü bilet ve Miles&Smiles'in 30. yılına özel promosyonların, takipçiler arasında etkileşimi yükseltmesi beklenen 'gezinizi unutulmaz kılmak için öneriniz var mı?' gibi soruların, çocuklara yönelik özel uçak içi eğlence uygulamalarının diğer paylaşımlar kadar ilgi görmediği; beğeni, yorum ve paylaşım oranlarının düşük kaldığı dikkat çekmiştir. THY'nin özel gün kutlamalarını kendi politikalarıyla, uçaklarıyla ya da hizmetleriyle özdeşleştirerek paylaştığı görülmüştür. Örneğin, en yüksek etkileşimi alan paylaşımlardan biri olan 5 Haziran Dünya Çevre Günü'ne yönelik kutlamada, THY'nin her uçuşunun sıfır atık prensibiyle tamamlandığı belirtilmiş ve 'sıfır atık hashtag'i (#) ile uyguladıkları sosyal sorumluluk projesine dikkat çekilerek özel gün kutlaması gerçekleştirilmiştir. Buna diğer bir örnek de 15 yaşında Trabzon Maçka'da PKK'lı teröristlerin yerini güvenlik güçlerine gösterdiği sırada şehit olan Eren Bülbül anısına THY filosuna katılan yeni uçaklardan birine 'Maçka' adının verilmesi ve bunun 'İyi ki varsın Eren!' ve 'Maçka hashtag'i (#) paylaşımı ile duyurulmasıdır. Ayrıca incelenen paylaşımlarda THY'nin en aktif takipçilerinin isimlerinin üzerine küçük kristal bir ikon eşliğinde 'Sıkı Hayran' yazısının yerleştirildiği dikkat çekmiştir. Bu uygulamaya, THY'nin aktif takipçilerini özel ve değerli hissettirerek diğer takipçilerini daha fazla beğeni, yorum ve paylaşımında bulunmaya teşvik etmek amacıyla yer verdiği söylenebilir. THY'nin sosyal medyayı aktif şekilde kullandığı görülse de paylaşım sayısı ve biçimsel içeriğin zenginliği açısından az da olsa Pegasus'un gerisinde kaldığı izlenmiştir. THY'nin Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından 10 yıl sonra, 1933'te ilk kurulan hava yolu şirketi olarak günümüzde de halen bir kamu kuruluşu statüsüyle faaliyet göstermesinin, paylaşımlarının biçimsel niteliğine etki ettiği; dolayısıyla paylaşımlarda izlenen stratejilerin THY'nin konumlandırmasıyla ilgili olduğu söylenebilir.

Üçüncü sırada yer alan SunExpress'in 38 paylaşımının 20'sinin fotoğraf, 18'inin videodan oluştuğu görülürken bu paylaşımlarının hiçbirinde hareketli resim (gif) kullanılmaması dikkat çekmiştir. En yüksek etkileşim oluşturan paylaşımlar arasında; ilk Airbus A320'nin filoya katılmasıyla büyüyen ve güçlenen filo, filodaki uçaklardan birinin 'yeni süper kahraman X-Men' temasıyla giydirilmesi, X-Men Dark Phoenix filminin iki başrol oyuncusuyla gerçekleştirilen röportajda neden SunExpress'i tercih ettiklerine yönelik video, 'Yolcunun Seçimi' olarak da bilinen Skytrax tarafından dünyanın en iyi 5. ve Türkiye'nin en iyi tatil hava yolu ödülüne yönelik içerikler, uçuş ağının büyümesi ve aktarmasız uçuşların duyurumu, tatil içerikli ilgi çekici videolar, 2019 Aspendos yılı kapsamında 'NextStop Aspendos hashtag'i (#) ile ilgili içerikler, profesyonel dağcı Tunç Fındık'ın yer aldığı

'NextStop Active Sports hashtag' i (#) ile çeşitli sporların yapılabileceği en iyi destinasyon bilgilerini içeren videolar yer almıştır. Ancak paylaşımlar arasında yer alan özel gün ve bayram kutlamalarına, keşfedilmemiş yeni rotalara ve destinasyonlara, hediye bilet kazandıran çeşitli promosyonlara, sanal gerçekliği içeren dijital uygulamalara, takipçiler arasında etkileşimi artırması beklenen 'Güneş Gözlüğü Günü'ne özel SunExpress modeli' ya da 'Dünya Şaka Günü'nde esprinizi bizimle paylaşın' gibi içeriklere, sürdürülebilirlik kapsamında ve "FunExpress" adı altında toplanan çok sayıda çeşitli sosyal sorumluluk projelerine yönelik ilginin az olduğu ve bu paylaşımlarda beklenen etkileşimin sağlanamadığı göze çarpmıştır. SunExpress'in Facebook paylaşımlarına popüler kültürde yer edinen filmleri, dünyaca ünlü oyuncular ve dünyada dağcılık alanında önemli başarılarla imza atan Türk milli sporcu Tunç Fındık'ı dahil etmesi, başarılı ve ünlü kişilerden kanaat önderi olarak yararlanmaya çalışmak ve bu kişilerin de SunExpress'i tercih ettiklerine yönelik bir algı oluşturarak marka bilinirliğini artırmak hedefiyle açıklanabilir. THY ve Lufthansa ortak girişimi olarak 1989'dan beri sivil havacılık sektöründe faaliyet gösteren SunExpress'in resmî Facebook sayfasında, günümüzün koşullarına uygun olarak imajını geliştirmeye yönelik faaliyetlerini duyurmak amacıyla paylaşımlarda bulunduğunu ancak takipçiler arasındaki etkileşim açısından beklentileri karşılayamadığını söylemek mümkündür. Zira bu paylaşımlara verilen yanıt sayısı düşük izlenmiştir.

Dördüncü sırada yer alan Onur Air'in 32 paylaşımının tamamının fotoğraflardan oluştuğu ve video ya da hareketli resimlere yer verilmediği görülmüştür. İncelenen 32 paylaşımın birçok kez farklı görsellerle kendini tekrar ettiği; beğeni ve yorum sayısındaki etkileşimin ise çok az olduğu saptanmıştır. Tematik paylaşım içerikleri; özel gün ve bayram kutlamaları, uçuş destinasyonları ve rotaları, True Course pilotluk eğitimi, en uygun bilet fiyatlarına yönelik bilgilendirici içerikler üzerinde yoğunlaşmıştır. 100 beğenin üzerine çıkan sadece üç paylaşım tespit edilmiştir. Bu üç paylaşım sırasıyla; Onur Extra avantajları, 30 Ağustos Zafer Bayramı kutlaması ve Ramazan Bayramı kutlamasıdır. Ancak bu paylaşımlara yapılan yorum sayısı son derece kısıtlıdır ve paylaşım oranı ise yok denecek kadar azdır. 32 paylaşım içinde sosyal sorumluluk projesine rastlanmamıştır. Farklı kelimeler ve görsellerle en sık tekrar eden uçuş rotaları ise İstanbul, Bodrum, Antalya, Köln ve Düsseldorf (Almanya), Odessa (Ukrayna), Ohrid (Makedonya) olarak dikkat çekmiştir. Onur Air'in Facebook paylaşımlarının ve takipçiler arasındaki etkileşimin son derece zayıf kaldığı görülmüştür. Ayrıca bazen haftada yalnızca iki paylaşım yapıldığı izlenmiştir. Bu durumun nedeni, profesyonel bir sosyal medya yönetimi izlenmemesi ve buna bağlı ortaya çıkan içerik yetersizliği olarak ifade edilebilir.

Son sırada yer alan Atlasglobal'in ise 24 paylaşımının tamamının -Onur Air'de olduğu gibi- sadece fotoğraflardan oluştuğu ve paylaşımlarda hareketli resimlere ya da videolara yer verilmediği gözlenmiştir. Kendini tekrar eden çok sayıda aynı içerikli paylaşımlar göze çarpmış; paylaşımların etkileşim yaratmaktan uzak olması ve 6 paylaşımın hiç yorum almaması, geri kalan 18 paylaşımın yorum sayısının ise 12'yi geçmemesi dikkat çekmiştir. Özel gün ve bayram kutlamaları, direkt uçuşun başladığı yeni seferlerin duyurumu, Avrupa uçuşlarına eklenen yeni rotalar, Skytrax 2019 verilerine göre Avrupa'nın en iyi 2. bölgesel hava yolu ödülü, Hopi uygulaması ile %15 hediye paracık kazanımı, Business Class'ta indirim fırsatları, kış tarifesi bilet satışları, geleneksel 'Red Monday' (Kırmızı Pazartesi) indirimi, Vodafone iş birliği ile çeşitli promosyonlar, 4. Red Bull uçuş günü ile ilgili içerikler, extra bagajda indirim ve çekiliş fırsatları, Atlasmiles ve Global Miles iş birliğiyle bilet kazandıran ortaklık, İstanbul Red Bull Car Park Drift Dünya Finali'ne sponsorluk gibi sınırlı paylaşım içerikleri görülmüştür. 100 beğenin üzerine çıkan tek paylaşım 101 beğeni ile Kurban Bayramı'nda olmuş; sadece 3 yorum almış ve 1 kişi tarafından paylaşılmıştır. Sosyal sorumluluk projelerine rastlanmamış, Red Bull'un iki etkinliğine sponsorluk gerçekleştirilmiştir. 'Red Monday' temasıyla her Pazartesi indirimli uçak bileti fırsatının sunulduğu öne çıkan destinasyonlar arasında; Odessa, Belgrad, Moskova, Düsseldorf ve Irak yer almıştır. Atlasglobal'in sadece fotoğraflardan oluşan 24 Facebook paylaşımının nicelik ve nitelik açısından çok zayıf kaldığı dikkat çekmiş ve bu paylaşımların takipçiler arasında etkileşim oluşturmadığı, hatta 'Red Monday' destinasyonlarını içeren indirim, çekiliş ve promosyonlar ve Red Bull'a iki sponsorluk gibi bazı paylaşımlara hiç yorum yapılmadığı tespit edilmiştir. Paylaşım rutinindeki seyreklik, yine Onur Air ile benzerlik göstermiş ve Atlasglobal'in de sosyal medya yönetiminde profesyonel yaklaşımdan uzak olmasına ve içeriğin yetersiz kalmasına ilişkin algıyı beraberinde getirmiştir.

Araştırmadan elde edilen ve yukarıda paylaşılan bulgulara göre araştırma sorularından birincisi olan *hava yolu şirketlerinin Facebook sayfalarında ne tür içerikler paylaştığı* şöyle yanıt bulmuştur: Hava yolu şirketleri Facebook sayfalarında sıklıkla kendilerini diğer rakiplerinden farklılaştıracak ve öne çıkaracak yenilikler, filoya yeni katılan uçaklar, yeni destinasyon ve rotalar, kazanılan ödüller, Business Class deneyimi, çeşitli sosyal sorumluluk projeleri,

gerçekleştirilen sponsorluklar, özel gün ve bayram kutlamaları ve çeşitli promosyonlar gibi içerikler paylaşmıştır. Araştırma sorularından ikincisi olan; *hava yolu şirketlerinin Facebook sayfalarında en çok etkileşim yaratan paylaşımlar* ise popüler rotalar ve destinasyonlar, yurt içinde veya yurt dışında başlayan direkt uçuş seferleri, yeni katılan uçaklarla güçlenen filolar, yeni deneyimler ve uygulamalar, nostaljik paylaşımlar, paylaşımlarda ünlü kişilerin kullanılması, bloglar ve tatil içerikli videolar olarak dikkat çekmiştir. Bu noktada Facebook sayfalarında en çok paylaşılan içerik türleri ile en çok etkileşim yaratan paylaşımlar arasında çoğu zaman doğrudan bir bağlantı görülmüş; genelde sıklıkla paylaşılan içeriklerin etkileşim oranının da yüksek olduğu izlenmiştir. Üçüncü araştırma sorusunun yanıtı için hava yolu şirketlerinin *Facebook sayfalarındaki paylaşımları ile pazarlama amaçlı halkla ilişkiler (MPR) uygulamaları* eşleştirilmiştir. Bu kapsamda Harris ve Whalen'ın (2006: 6) çalışmasındaki kategoriler temel alınmış; hava yolu şirketlerinin paylaşımları doğrultusunda MPR için *tanıtım/duyurum, kurumsal haber, satış-destek ve diğer* olmak üzere dört kategori belirlenmiş ve Facebook paylaşımları bu kategorilerin içine yerleştirilmiştir.

4.3.2.Hava Yolu Şirketlerinin Facebook Sayfalarında MPR Uygulamalarına Yönelik Bulgular

İncelenen beş hava yolu şirketinin resmî Facebook sayfaları üzerinden gerçekleştirdikleri paylaşımlara göre oluşan MPR uygulamaları dört kategori altında Tablo 4'te sunulmaktadır.

Tablo 4. Beş Hava Yolu Şirketinin MPR Uygulamalarındaki Kategorileri ve İçerikleri

Tanıtım/Duyurum	Kurumsal Haber	Satış-Destek	Diğer
- Destinasyon tanıtımları - Sunulan hizmetler - Blog yazıları - Yeni hava limanının tanıtımı - Business Class deneyimleri - Check-in sürelerindeki değişim ve bu süreçteki kolaylıklar - Yeni dijital uygulamalar - Uçuş ağı güncellemeleri - Çeşitlenen menüler	- Filoya yeni katılan uçaklar - Kazanılan ödüller - Sosyal sorumluluk projeleri - Sponsorluklar - Kabin ekibinin geçen yıllar içinde değişen üniformaları ve yeni makyaj tarzları	- Online check-in olanağı - Hediye olarak sunulan ödül biletleri - İndirimli biletler vb. çeşitli promosyonlar - Avantajlı hava yolu kartlarına yönelik uygulamalar - Sosyal medya üzerinden gerçekleştirilen çeşitli yarışmalar	- Özel günleri anma - Bayram kutlamaları - Başarı dilekleri (Milli Takım için vb.) - Anılar ve nostaljik paylaşımlar - Kapak veya profil fotoğrafı güncellemeleri - Tatil içerikli komik videolar - Etkileşim yaratmaya yönelik sorular ve içerikler

Tablo 4'e göre incelenen beş hava yolu şirketinin resmî Facebook sayfaları üzerinden paylaşılan MPR uygulamalarında *tanıtım/duyurum* kategorisine hava yolu şirketlerinin var olan veya yeni eklenen destinasyonlarının tanıtımları, müşterilerine sunduğu hizmetler, blog yazıları, yeni havalimanı (İstanbul Havalimanı) tanıtımı, Business Class deneyimleri, check-in sürelerinde değişim ve getirilen kolaylıklar, yeni dijital uygulamalar, yeni başlayan seferler gibi uçuş ağı güncellemeleri, uçuş deneyiminde çeşitlenen menü seçenekleri gibi son tüketiciyi ilgilendiren satış vaatleri ve hizmetler gibi onlara fayda sunan içerikler; *kurumsal haber* kategorisine filoya katılan yeni uçaklar, uluslararası bağımsız kuruluşlardan kazanılan ödüller, çeşitli sivil toplum kuruluşları ile birlikte uygulanan sosyal sorumluluk projeleri, gerçekleştirilen sponsorluklar, kabin ekibinin değişen üniformaları ve kabin ekibinin yeni makyaj stili gibi tamamen kurumla ilgili gelişmeleri paylaşan ve son tüketicilerin satın alma kararını doğrudan etkilemeyen içerikler; *satış-destek* kategorisine online check-in, ödül bileti-indirimli bilet gibi çeşitli promosyonlar, avantajlı hava yolu kartları ile uygulamalar ve çeşitli yarışmalar gibi satışı destekleyip artırmaya yönelik içerikler; *diğer* kategorisine ise özel gün ve bayram kutlamaları, başarı dilekleri, anma ve nostaljik paylaşımlar, kapak veya profil fotoğrafı güncellemeleri, tatil içerikli komik videolar, etkileşim yaratmaya ilişkin sorular ve içerikler (sizce uçuşta çayın yanına ne yakışır, tatil bitmedi...hadi toparlan gidiyoruz, yılın en uzun gününde nerede olmak istersin, vb.) dahil edilmiştir. MPR uygulamalarını içeren dört kategorinin hava yolu şirketlerinin Facebook paylaşımlarına göre dağılımı Tablo 5'teki gibidir.

Tablo 5. MPR Uygulamaları Kategorilerinin Hava Yolu Şirketlerinin Paylaşımlarına Göre Dağılımı

Hava Yolu Şirketleri	Tanıtım/Duyurum	Kurumsal Haber	Satış-Destek	Diğer	Facebook Paylaşım Sayısı
Pegasus	10	5	24	18	57
THY	22	11	2	21	56
SunExpress	5	5	12	16	38
Onur Air	3	-	6	23	32
Atlasglobal	3	3	15	3	24
TOPLAM	43	24	59	81	207

Tablo 5'e göre beş hava yolu şirketinin 1 Haziran-31 Ağustos tarihleri arasında resmî Facebook sayfalarında incelenen toplam 207 paylaşım içerisinde yer alan 81 paylaşım ve %39.13 oran ile ilk sırada, hava yolu şirketlerinin takipçileri arasında etkileşim yaratmak amacıyla paylaştıkları *diğer* kategorisine ait olan içerikler göze çarpmıştır. *Diğer* kategorisinin içine dahil edilen uygulamaların -genel olarak sosyal medyanın- ve bu çalışma özelinde belirlenen sosyal ağ sitesi olan Facebook'un kullanım amacına uygun şekilde sayfanın takipçileri arasında yüksek etkileşim oluşturmaya yönelik paylaşım içeriklerini ön plana çıkardığı izlenmiştir. MPR uygulamalarının nihai hedefinin müşteri sadakatini yaratılmasına bağlı olarak müşteri ilişkilerinin sürdürülmesi yoluyla satışları ve kârlılığını artırmak olduğu düşünüldüğünde (Apuke ve Gambura, 2018: 13; Ukaj, 2016: 69; Wang vd., 2017: 117) hava yolu şirketlerinin Facebook sayfalarında takipçi sayısını ve takipçilerin etkileşimlerini artıracak içerik paylaşımına verdikleri önemin gereği de anlaşılmaktadır. Bu kategorinin hedeflediği etkileşim oranı, THY'de en yüksek düzeyde olmak üzere Pegasus'ta görece yüksek görülürken diğer hava yolu şirketlerinde ise hedeflenen etkileşim düzeyi yakalanamamıştır. Bunun nedenini sosyal medya yönetimindeki profesyonellik eksikliği ve içerik üretiminde yetersizlik olarak öne sürmek mümkündür. MPR kategorilerinde 59 paylaşımın tekabül ettiği %28.50 oranıyla ikinci sırada *satış-destek* içeriği yer almıştır. Hava yolu şirketlerinin Facebook sayfalarında rakiplerine göre öne çıkardığı çeşitli avantajları vurgulayan içeriklerin paylaşımı, satışları artırmaya ve kâr oranlarını yükseltmeye yönelik MPR uygulamaları ile doğrudan ilgilidir. Ancak bu kategorinin beğeni, yorum ve etkileşim düzeyi her hava yolu şirketi için düşük seyretmiştir. Facebook paylaşımları doğrultusunda toplam 43 paylaşım ve %20.77 oranla üçüncü MPR kategorisi olarak karşımıza çıkan *tanıtım/duyurum* ise hava yolu şirketlerinin temel satış vaatlerine odaklanan, diğerlerinden farklılıklarına işaret eden ve tercih edilme nedenlerini vurgulayan içeriklerden oluşmuştur. Bu MPR kategorisi içerisinde değerlendirilen paylaşımların, tüm hava yolu şirketlerinde genelde en yüksek etkileşim yaratan içeriklerden oluştuğu izlenmiştir. 24 paylaşım ve %11.59 oranla dördüncü ve son sıraya yerleşen *kurumsal haber* içerikleri ise hava yolu şirketlerinin imaj ve itibarını güçlendirecek kurum ile ilgili gelişmelerden oluşan ve bu şirketlerin hedef kitleler nazarında kurumsal bir yapı kazanmasını ve sonucunda uzun soluklu müşteri ilişkileri kurulmasını sağlayan MPR uygulamalarını kapsamıştır. Bu kategorinin etkileşim düzeyi de THY ve Pegasus'ta oldukça yüksek izlenmiş, diğer hava yolu şirketlerinde ise kendi etkileşim düzeylerine göre nispeten bir artış görülmüştür.

Böylelikle üçüncü ve son araştırma sorusunu içeren *hava yolu şirketlerinin resmî Facebook sayfasındaki paylaşımlarında öne çıkan MPR uygulamaları sırasıyla*; karşılıklı etkileşim yaratmaya yönelik 'Diğer' kategorisindeki içerikler, ikinci sırada 'Satış-Destek' kategorisindeki içerikler, üçüncü sırada 'Tanıtım/Duyurum' kategorisine ait olan içerikler ve son sırada ise 'Kurumsal Haber' kategorisindeki içerikler olarak yanıtlanmıştır.

5.TARTIŞMA VE DEĞERLENDİRME

Yukarıda sıralanan dört kategoride incelenen MPR uygulamalarına göre hava yolu şirketlerinin Facebook paylaşımlarının dağılımlarında farklılıklar tespit edilmiştir. Pegasus, 'Türkiye'nin ilk düşük maliyetli tarifeli hava yolu işletmesi' konumlandırmasıyla 2005 yılında sektöre girmiş ve 2018 yılından itibaren dijital yeniliklerin öncülüğüne soyunarak kendini 'Dijital Hava Yolu' olarak tanımlamaya başlamıştır. Dolayısıyla Pegasus'un, bu konumlandırmaya uygun olarak Facebook paylaşımlarında en çok 'Satış-Destek' kategorisindeki hizmetlerini ve ikinci sırada 'Diğer' kategorisinde takipçileriyle dijital etkileşimi artırmaya yönelik dijital teknoloji çözümlerine öncelik veren iletişim stratejilerini ön plana çıkardığı dikkat çekmiştir. Üçüncü sırada, dijital yeniliklere ve uygulama kolaylıklarına odaklanan 'Tanıtım/Duyurum' kategorisi kapsamındaki 10 paylaşımında yüksek etkileşim

izlenen Pegasus'un; Toplum Gönüllüleri Vakfı (TOG) ile ortak yürüttüğü 'Yarınlara Uçuyoruz' sloganlı çeşitli sosyal sorumluluk faaliyetlerinden oluşan 5 farklı etkinliği ise MPR uygulamalarının 'Kurumsal Haber' kategorisinde ve son sırada yer alan içerik olarak tespit edilmiştir. Buna karşın Pegasus'un 5 paylaşımıyla en az oranı alan 'Kurumsal Haber' kategorisinin, 'Tanıtım/Duyurum' kategorisi ile birlikte en fazla beğeniyi, yorumu ve etkileşimi aldığı gözlenmiştir.

THY'nin Facebook paylaşımlarında ise ilk sırada, yeni seferlerini ve uçuş ağını duyurduğu 'Tanıtım/Duyurum' kategorili içeriklere ve bu içeriklerin hemen ardından ikinci sırada, takipçileri arasında etkileşim yaratmaya yönelik özel gün ve bayram kutlamaları, geçmişten günümüze nostaljik paylaşımlar gibi 'Diğer' kategorisi içinde değerlendirilen MPR uygulamalarına yer verdiği görülmüştür. Bu paylaşımlarda en aktif takipçilerini 'Sıkı Hayran' ibaresi ve kristal ödül ikonuyla özelleştiren THY'nin, promosyon yönelimli sadece 2 paylaşımı ile 'Satış-Destek' kategorisinde son sırada yer almasına karşılık 11 paylaşımıyla tüm hava yolu şirketlerine göre en fazla 'Kurumsal Haber' kategorili içeriğine sahip olması ise dikkat çekici bulunmuştur. THY'nin MPR kategorileri dağılımında üçüncü sırada yer alan 'Kurumsal Haber' kategorisinin, diğer hava yolu şirketleri ile karşılaştırıldığında en yüksek paylaşım oranına sahip olduğu tespit edilmiştir. THY'nin, kendini üst pazar bölümüne hitap eden küresel hava yolu şirketi olarak konumlandırması ve Türkiye'nin ilk kurulan hava yolu şirketi olması dolayısıyla diğerlerinden farklı olarak satış-destek uygulamaları yerine kurumsallığını, köklü geçmişini ve imajını-itibarını ön plana çıkaran kurumsal haberlere ağırlık verdiğini söylemek mümkündür.

Lufthansa ve THY ortaklığında kurulan SunExpress'in MPR uygulamalarında ilk sıraya yerleşen 'Diğer' kategorisinde, Facebook sayfaları takipçileri arasında etkileşim kurmaya yönelik dikkat çekici içeriklerle ve ikinci sırada yer alan 'Satış-Destek' kategorisi içerisinde ise çeşitli promosyonlara odaklanan paylaşımlarla öne çıktığı görülmüştür. Her iki MPR kategorisindeki paylaşımlarında ünlü kişilerden kanaat önderi olarak yararlanan şirketin, bu şekilde marka algısını güçlendirmeye çalıştığı ileri sürülebilir. Kendini diğer rakiplerinden farklılaştıracak çeşitli yenilikleri üçüncü sırada yer alan 'Tanıtım/Duyurum' kategorisindeki 5 paylaşım ile sunan şirketin, havacılık değerlendirme kuruluşlarından Skytrax tarafından verilen ödüller ve "FunExpress" çatısı altında toplanan sosyal sorumluluk projelerini içeren ve son sıraya yerleşen 'Kurumsal Haber' kategorisindeki 5 paylaşımı saptanmıştır. Ancak sayfanın takipçi sayısına bağlı olarak dört kategorideki paylaşım içeriklerinde beklenen etkileşim görülmemiştir.

Belirlenen tarihler arasında Onur Air'in, 23 paylaşımıyla MPR uygulamalarında en çok 'Diğer' kategorisine yöneldiği ve bu şekilde takipçileri arasında etkileşim yaratmayı ve sayfasını canlandırmayı hedeflediği ifade edilebilir. Yurt içi ve yurt dışı en uygun bilet fiyatlarına yönelik içerikleri, MPR uygulamalarında ikinci sırada olan 'Satış-Destek' kategorisindeki 6 paylaşım ile sunan Onur Air'in, daha profesyonel bir sosyal medya ve içerik yönetimine ihtiyaç duyduğu izlenmiştir. Biçimsel açıdan zengin (video, fotoğraf ve hareketli resim vb.) içeriklerin paylaşılmasını da kapsayan aktif ve etkili bir sosyal medya yönetimiyle Onur Air'in Facebook sayfasının canlanabileceğini ve buna bağlı olarak takipçileri arasındaki etkileşimin de artabileceğini söylemek mümkündür. Ancak etkileşim hedefine ulaşmak için paylaşım içerikleri açısından yetersiz kalan Onur Air'in, bu yetersizliği doğrular nitelikte son tüketiciyi doğrudan ilgilendiren ve temel satış vaadini içeren 'Tanıtım/Duyurum' kategorisinin yalnızca 3 paylaşımıyla üçüncü sırada yer aldığı görülmüştür. İlgili tarihlerde Onur Air'in Facebook paylaşımlarında rakiplerinden farklı olarak 'Kurumsal Haber' kategorili herhangi bir içeriğe rastlanmamıştır. Facebook sayfasında içerik yönetimi konusundaki eksiklikleri, bu durumun nedeni olarak düşünmek mümkündür.

Atlasglobal'in ise MPR uygulamalarını içeren tanıtım/duyurum, kurumsal haber ve diğer kategorilerinde yalnızca 3 paylaşımı tespit edilmiş; belirli destinasyonlara başlayan direkt uçuş seferleri, Skytrax 2019 verilerinde Avrupa'nın en iyi 2. bölgesel hava yolu şirketi ödülü ve çeşitli sponsorluklara yer veren bu paylaşımlarda, etkileşim oranlarının son derece düşük kaldığı görülmüştür. Facebook paylaşımlarında tamamen ucuz bilet fırsatları, çeşitli kampanyalar ve promosyon uygulamaları gibi etkinliklere yöneldiği izlenen Atlasglobal'in, bu doğrultuda satış-destek kategorisini öne çıkaran 15 paylaşımıyla, beş hava yolu şirketi arasında ikinci sırada yer aldığı saptanmıştır. Sayfasında satış-destek kategorisine ağırlık verdiği izlenen Atlasglobal'in, promosyonlara ve sağladığı fiyat avantajlarına dikkat çeken içerik paylaşımıyla her kesime hitap etmeye çalıştığı ve özellikle düşük hava yolu taşımacılığı bölümlendirmesinden pazar payı almak istediği düşünülebilir. Sadece fotoğrafların kullanıldığı kısıtlı biçimsel içerik, sosyal medya yönetiminin zayıflığı ve paylaşılan içeriklerin yetersizliği ile birbirine benzer bir tablo

sunan Onur Air ve Atlasglobal'in Facebook sayfalarındaki ilginin ve etkileşimin düşük olması da her iki şirketin sosyal medyanın etkili ve profesyonel yönetilemediği şeklinde yorumlanabilir.

Sosyal medyanın kamu sektörü ve özel sektörde faaliyet gösteren diğer tüm işletmeler üzerinde yol açtığı gözlenebilen değişim ve dönüşüm dalgası, hava yolu şirketlerini de etkilemiştir. Sosyal medyanın zaman ve mekân sınırlamasını ortadan kaldıran, düşük maliyetle hızlı ve anında etkileşim gibi kendi doğasından kaynaklanan çeşitli avantajları hava yolu şirketleri tarafından da kabul görmeye başlamıştır. Hava yolu şirketleri, geleneksel mecralarda yürüttükleri halkla ilişkiler çalışmalarını sosyal medyaya da taşımış ve sosyal medyayı halkla ilişkiler amaçlarına ulaşmak için aktif şekilde kullanır hale gelmişlerdir. Hava yolu şirketlerinin ulusal ve uluslararası tanıtım faaliyetlerini gerçekleştirmek, rekabet gücünü ve kârlılığını artırmak, imajını ve itibarını geliştirmek, pazarlama iletişimini yönlendirip takibini sağlamak, müşteri ilişkilerinde etkili ve sürdürülebilir bir yaklaşım benimseyerek müşteri sadakati oluşturmak, pazar konumlandırma stratejilerini desteklemek ve güçlü marka değeri elde etmek gibi önde gelen amaçları pazarlama odaklı halkla ilişkiler (MPR) ekseninde yürütülmektedir. Araştırma kapsamında incelenen THY, Pegasus, SunExpress, Onur Air ve Atlasglobal baz alındığında bu şirketlerin, günümüzde MPR odaklı sosyal medya kullanımına ve en çok takipçi sayısına sahip oldukları resmî Facebook sayfaları üzerinden içerik paylaşımına ağırlık verdiği söylenebilmektedir.

Araştırmaya konu olan beş hava yolu şirketinin biçimsel içerik paylaşımları incelendiğinde; görsel mesajlara ağırlık verildiği, yazılı mesajların geri planda kaldığı ve kullanılan görsellerin temel satış vaadini temsil edecek şekilde yer bulduğu görülmüştür. Video, fotoğraf ya da hareketli resimlerden (gif) oluşan görsellerin, temel satış vaadini doğrudan ve özlü şekilde anlatan içerik formatlarına uygun olduğu saptanmıştır. Ayrıca bu görsel paylaşımlarda logo, slogan ve renkler gibi kurumsal kimlik öğelerinin yansıtıldığı dikkat çekmiştir. Pegasus ve THY'de sorun yaşayan takipçilerin mesajlarının altına herkesin göreceği şekilde kısa zamanda yanıt verildiği, ayrıntılı bilgilendirme için özel mesajların kullanıldığı gözlemlenmiştir. Bu paylaşım içeriklerinin kullanılması ile hava yolu şirketlerinin pazarlama iletişimi ve müşteri ilişkilerinde etkili ve sürdürülebilir bir yaklaşım benimseyerek müşteri sadakati oluşturmayı amaçladığı söylenebilmektedir. THY, Pegasus ve SunExpress'in paylaşım kategorilerinde zengin içeriklerle öne çıktığı; çok çeşitli içerikleri video, fotoğraf ve hareketli resimlerden (gif) oluşan zengin formatla paylaşırken bu şirketlerin gerisinde kalan Onur Air ve Atlasglobal'in sadece promosyonlar gibi çok kısıtlı içeriklere yer verdiği ve format konusunda da sadece fotoğrafa yöneldiği görülmüştür. Onur Air ve Atlasglobal'in MPR uygulamalarının ise birbirine göre benzerlik sergilediği ancak ilk üç hava yolu şirketinin gerisinde kaldığı tespit edilmiştir. Ortaya çıkan bulgular ışığında hava yolu şirketlerinin finansal gücüyle Facebook kullanımı arasında doğru orantılı bir ilişki saptanmıştır. Bu nokta, yolcu taşıma kapasitesine göre kârlılık oranı, finansal gücün büyüklüğü, profesyonel içerik yönetimi gibi etmenlerin sadece Facebook özelinde değil; genel olarak sosyal medya kullanımında ve sosyal medyaya yansıyan MPR uygulamalarında önemli olduğu sonucuna işaret etmektedir.

6.SONUÇ

Türkiye'deki hava yolu şirketlerinin resmî Facebook sayfalarında hangi MPR uygulamalarının ön plana çıktığını belirlemek amacıyla üretilen bu çalışma, ilgili alanyazın taramasında görülen bir boşluğu doldurmak üzere gerçekleştirilmiştir. Ulusal ve uluslararası alanyazında hava yolu şirketlerinin çeşitli sosyal mecraları kullanma biçimlerine odaklanan çok sayıda çalışma mevcut olmasına rağmen; dünyada halen en çok kullanıcı sayısına sahip olan ve farklı türlerde biçimsel içeriği destekleyen sosyal medya platformu Facebook ile ilgili çalışmalara daha az yer verildiği görülmüştür. Bunun yanı sıra hava yolu şirketlerinin Facebook paylaşımlarında en çok hangi MPR uygulamalarına yöneldiğine ilişkin herhangi bir çalışmaya da rastlanmamıştır. Dolayısıyla çalışma, öncelikle hava yolu şirketlerinin Facebook kullanım örüntülerini belirlemeye odaklanmıştır. Bu odak ekseninde çalışma; resmî Facebook sayfalarında en sık gerçekleştirilen paylaşımların hangileri olduğu, bu paylaşımlardan hangilerinin en çok etkileşim aldığı ve bu paylaşımlarda en çok hangi MPR uygulamalarına yer verildiği sorularına yanıt bulmak amacıyla hazırlanmıştır.

Bu noktada çalışma, nitel araştırma ekseninde iki kola ayrılmıştır. İlk olarak amaçlı örnekleme göre yolcu taşıma kapasitesi doğrultusunda Türkiye'de en büyük filoya sahip ilk beş hava yolu şirketinin en aktif dönemi olan yaz sezonunda, 1 Haziran-31 Ağustos 2019 tarihleri arasındaki Facebook paylaşımları içerik analizine tabi

tutulmuştur. İçerik analizi doğrultusunda beş şirketin resmî Facebook sayfalarındaki paylaşımlarında en çok hangi içerikleri ürettiği ve en çok etkileşimi hangi içeriklerin aldığı ortaya çıkarılmıştır. İkinci olarak ise hava yolu şirketlerinin Facebook paylaşımları ile MPR kategorileri eşleştirilmiştir. MPR kategorilerini oluşturmada, Harris ve Whalen'ın (2006) geliştirdiği MPR uygulamalarının altı kategorisinden yararlanılmıştır. Hava yolu şirketlerinin paylaşımları bağlamında uyarlanan ve geliştirilen bu kategoriler; *tanıtım/duyurum, kurumsal haber, satış-destek* ve *diğer* olmak üzere dört başlıkta değerlendirilmiştir.

Çalışma, yukarıda da vurgulandığı üzere iki temel amaca odaklanarak alanyazındaki mevcut bir eksikliği giderme ve alanyazına özgün katkı sağlama noktasında değerli görülmektedir. Öncelikle bu çalışma, ulusal ve uluslararası akademik yazında hava yolu şirketlerinin sosyal medya kullanım motivasyonunu Facebook özelinde ele alan az sayıdaki çalışmadan biri olması dolayısıyla önemlidir. Buna ek olarak çalışmada, hava yolu şirketlerinin Facebook paylaşımları ile MPR uygulamalarının eşleştirilerek kategorize edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda çalışma, alanyazında daha önce ele alınmamış yeni bir konu ekseninde Facebook paylaşımlarında MPR uygulamalarının izlerini aramıştır. Dolayısıyla var olan bu eksikliklerden hareketle belirlenen her iki amaç, çalışmanın akademik yazındaki önemini, bilimsel değerini ve özgünlüğünü artırmıştır. Güncel alanyazın açısından ise hava yolu şirketlerinin resmî Facebook sayfalarındaki paylaşımları ve MPR uygulamaları arasında açığa çıkan ilişkiye dikkat çekilerek hem alandaki mevcut bilgi eksikliğini gidermeye hem de bundan sonraki araştırmalara katkıda bulunmaya ilişkin özgün bir adım atılmıştır.

Hava yolu şirketlerinin resmî Facebook sayfalarındaki örüntüleri ve MPR uygulamalarını ortaya çıkarmak üzere 1 Haziran-31 Ağustos 2019 tarihleri arasında gerçekleştirilen araştırmada, çoğunlukla filoya yeni katılan uçaklar gibi en son ve en yeni gelişmelerin, diğer rakiplere göre farklılık yaratan yeniliklerin ve uygulamaların paylaşıldığı ve bu paylaşımların en yüksek etkileşimi aldığı izlenmiştir. Beş hava yolu şirketi arasında özellikle THY, Pegasus ve SunExpress'te farklı konulara odaklanan zengin içeriklerin paylaşıldığı tespit edilmiştir. Bu tespit, Grançay'ın (2014) hava yolu şirketlerinin Facebook sayfalarını içerik analizi ile incelediği çalışmasında Facebook başta olmak üzere sosyal ağların hava yollarının pazarlama süreçlerinde önemli rol oynadığı sonucuyla örtüşmektedir. Araştırmaya konu olan paylaşımlarda en çok etkileşim THY, Pegasus ve SunExpress'in resmî Facebook sayfasında izlenmiştir. Söz konusu üç hava yolu şirketinin en çok etkileşim alan paylaşımları ise popüler rotalar ve yeni destinasyonlar, yenilikçi hizmetler, filoya yeni uçak alımı, sosyal sorumluluk projeleri, özel gün anmaları ve kutlamaları ile nostalji içeriklerinde yaşanmıştır. Araştırmada ortaya çıkan bu durum, Avram'ın (2014) Romanya ve Batı Avrupa hava yollarının Facebook sayfalarında; takipçi sayısı, paylaşım sayısı, beğeni sayısı, yorum sayısı gibi etkileşim oranlarının hangi paylaşımlarda çoğaldığına yönelik gerçekleştirdiği çalışması ile benzer sonuçlar taşımaktadır. Bu sonuç, Facebook'un başat aktör olarak yer aldığı sosyal medya evreninde temel örüntülerin giderek birbirine benzediğine ve etkileşim yaratarak sürdürülebilir ilişkiler oluşturmak gibi ortak bir noktaya doğru evrildiğine işaret etmektedir.

Hava yolu şirketlerinin MPR uygulamalarında ise dört kategoride toplanan içerikler üzerine yoğunlaştıkları izlenmiştir. Buna göre beş şirketin resmî Facebook sayfasında sırasıyla; hedef kitlelerle etkileşimi artırmaya yönelik 'diğer' kategorisine, indirimli bilet ve promosyonlar gibi satışı artırıp geliştirmeye yönelik 'satış-destek' kategorisine, son tüketiciyi ilgilendiren temel satış vaatleri ve hizmetlere odaklanan 'tanıtım/duyurum' kategorisine ve kurumla ilgili gelişmelere yer veren 'kurumsal haber' kategorisine ait paylaşım içerikleri yer almıştır. Bu araştırmanın sonucunda ortaya çıkan ve dört başlıkta sıralanan kategoriler, Özgen ve Elmasoğlu (2016) ile Tanyıldızı ve Demirkıran'ın (2018) çalışmalarında öne çıkan kategoriler ile benzerlik taşısa da söz konusu kategorilerin sıralaması bu araştırmada farklılık göstermiştir. Ancak araştırmaya konu olan hava yolları açısından birbirinden farklı dört çeşit kategorinin oluşması dikkat çekmiştir.

Çalışmada incelenen beş hava yolu içerisinde araştırma kapsamında öne çıkan ilk üç hava yolu şirketi olan THY, Pegasus ve SunExpress'in, sosyal medyaya odaklanan modern pazarlama iletişimi çerçevesinde MPR uygulamalarını ve stratejilerini başarıyla hayata geçirdiğini söylemek mümkündür. Bu üç şirketin MPR yaklaşımının ve uygulamalarının benzerlik taşıdığı görülse de her üç şirketin sosyal medya kullanımında kendini farklı şekilde konumlandığı dikkat çekmiştir. Zira söz konusu üç hava yolu şirketi de temel satış vaadi bağlamında farklılık sergilemektedir. Bunun nedenini ise farklı rekabet stratejileri ve buna bağlı olarak farklılaşan müşteri ihtiyaçlarında ve taleplerinde aramak gerekmektedir. Bilindiği üzere hava yollarının hedef kitle profili birbirinden

ayrışmakta ve hava yolları sosyal medya üzerinde de farklı hedef kitle bölümlendirmesine uygun stratejik iletişim ve eylem kararlarına yönelmektedir. Dolayısıyla hava yolları açısından müşteri ihtiyaçları ve talepleri değişikçe sosyal medyadaki pazarlama iletişimi yöntemleri ve MPR uygulamalarına yönelik içerikler de gelecekte daha farklı yönler kanalize olacaktır.

6.SINIRLILIKLAR VE GELECEK ARAŞTIRMALAR

Hava yolu şirketlerinin Facebook kullanımını incelemek ve Facebook kullanımında MPR uygulamalarının izlerini sürmek amacıyla gerçekleştirilen bu araştırma, Türkiye’de en çok yolcu taşıma kapasitesine sahip tarifeli uçuş yapan ilk beş hava yolu şirketine odaklanmıştır. Bu nedenle araştırma, Türkiye’de ilgili ölçütlere göre belirlenen ilk beş hava yolu şirketi ile sınırlıdır. Bununla birlikte söz konusu araştırma, 1 Haziran-31 Ağustos 2019 tarihlerini kapsayan üç aylık zaman periyodu ile sınırlandırılmıştır. Bu açıdan araştırmadan elde edilen veriler ve ulaşılan sonuçlar da kısıtlılık göstermektedir. Araştırmanın mevcut durumsal bağlamını oluşturan koşullar, aynı zamanda bu araştırmadaki en keskin kısıtları oluşturmaktadır. Dolayısıyla var olan sınırlılıkları giderebilmek için bundan sonraki araştırmalarda, Türkiye genelinde tarifeli ve tarifersiz uçuş yapan hava yolu şirketlerinin en az altı ay ya da bir yıl gibi daha uzun bir süre ile incelemeye dahil edilmesi, daha nitelikli ve zengin veriler elde edilmesine yardımcı olabilecektir. Bu çalışma, Türkiye’nin önde gelen ilk beş hava yolu şirketinin sosyal medyada en fazla takipçi sayısının izlendiği resmî Facebook sayfaları üzerine temellenmiştir. Ancak gelecek araştırmalarda, hava yolu şirketlerinin Twitter, YouTube ve Instagram gibi öne çıkan farklı sosyal medya hesapları da mercek altına alınarak hava yolu şirketlerinin sosyal medya kullanım örüntülerindeki benzerlikler saptanabildiği gibi bu örüntülerin birbirine göre farklılıkları da kıyaslanabilir. Yine gelecek araştırmalara konu olacak karşılaştırmalar, Türkiye’de ve dünyada farklı hava yolu şirketleri arasında da gerçekleştirilebilir. Bu çalışmada araştırmaya değer görülen ve dikkat çeken bir diğer husus ise MPR uygulamalarının hava yolu şirketleri açısından öneminin yeterince anlaşılabilmesidir. İlgili konuda bu çalışma dışında henüz başka bir çalışmaya rastlanmaması, bu savı desteklemektedir. Dolayısıyla gelecek araştırmalarda ulusal ve uluslararası alanyazında hava yolu şirketlerinin MPR uygulamalarına odaklanan çalışmaların, alana özgün bir değer ve katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, N., Abdullah, S. and Ismail, N. (2018). "Company Facebook and Crisis Signal: The Case of Malaysian Airline Companies", *Malaysian Journal of Communication*, 34/1, 270-283.
- Aksoy, C. ve Dursun, Ö. O. (2018). "A General Overview of the Development of the Civil Aviation Sector in Turkey", *Electronic Journal of Social Sciences*, 17/67, 1060-1076.
- Akyurt, İ. Z. ve Yaşlıoğlu, D. T. (2018). "Havacılık Sektöründe Ekip Planlama Yönetimi: Bir Türk Havayolu Örneği", *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 19/1, 424-446.
- Alnsour, M., Ghannam, M., Al-Natour, R. and Alzeidat, Y. (2018). "Social Media Effect on Purchase Intention: Jordanian Airline Industry", *Journal of Internet Banking and Commerce-JIBC*, 23/2, 1-16.
- Andoh-Quainoo, L. and Annor-Antwi, P. (2015). "The Use of Social Media in Public Relations: A Case of Facebook in the Ghanaian Financial Services Industry", *New Media and Mass Communication*, 41, 37-48.
- Apuke, O. D. and Gambura, I. P. (2018). "Understanding the Role of Public Relations in the Academic and Organisational Milieu", *Journal of Advertising and Public Relations*, 1/1, 10-14.
- Arastaman, G., Fidan, İ. Ö. ve Fidan, T. (2018). "Nitel Araştırmada Geçerlik ve Güvenirlik: Kuramsal Bir İnceleme", *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15/1, 37-75.
- Arslan, S. ve Atalık, Ö. (2016). "Sosyal Medya Sitelerinde E-Sadakat ve Türkiye'de Faaliyet Gösteren Havayolu İşletmelerinde Bir Uygulama", *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9/2, 1-20.
- Ateş, A. (2019). "Hava Yolu Şirketlerinde Markalaşmanın İç Hat Yolcularının Havayolu Tercihleri Üzerinde Etkileri: Konya İli Araştırması", *Journal of Recreation and Tourism Research*, 6/1, 56-69.
- Avram, B. (2014). "A Comparative Facebook Content Analysis between Romanian and Western European Airline Carriers", *Expert Journal of Marketing*, 2/1, 28-38.
- Aydoğan, H. (2018). "Global Havayolu Şirketlerinin Dijital Halkla İlişkiler Aracı Olarak Kurumsal Bloglar: Bir İçerik Çözümlemesi Çalışması", *İletişim Çalışmaları 2017*, (Ed. A. Z. Özgür ve A. İşman), Sakarya Üniversitesi.
- Bahar, E. (2018). "Türkiye'de Havayolu İşletmeciliğinin Gelişimi", *ArelEysad*, 3/1, 25-36.
- Bakırcı, M. (2012). "Ulaşım Coğrafyası Açısından Türkiye'de Hava Yolu Ulaşımının Tarihsel Gelişimi ve Mevcut Yapısı", *Marmara Coğrafya Dergisi*, 25, 340-377.
- Barker, R. and Angelopulo, G. (2007). *Integrated Organisational Communication*, JUTA Academic, South Africa.
- Başaran, Y. K. (2017). "Sosyal Bilimlerde Örnekleme Kuramı", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5/47, 480-495.
- Başkale, H. (2016). "Nitel Araştırmalarda Geçerlik, Güvenirlik ve Örneklem Büyüklüğünün Belirlenmesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 9/1, 23-28.
- Battal, Ü., Yılmaz, H. ve Ateş, S. S. (2006). "Türkiye'de İç Hatlarda Serbestleşme ve Geleceği", *VI. Havacılık Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Nevşehir, 12-14 Mayıs 2006.
- Busbin, J. W., Johnson, J. T. and De Coninck J. (2008). "The Evolution of Sustainable Competitive Advantage: From Value Chain to Modular Outsource Networking", *Competition Forum*, 6/1, 103-108.
- Cant, M. C., Strydom, J. W., Jooste, C. J. and du Plessis, P. J. (2007). *Marketing Management*, JUTA, South Africa.
- Chen, Y. H., Tseng, M. L. and Lin, R. J. (2011). "Evaluating the Customer Perceptions on In-Flight Service Quality", *African Journal of Business Management*, 5/7, 28-54.
- Choi, D. and Kim, J. (2004). "Why People Continue to Play Online Games: In Search of Critical Design Factors to Increase Customer Loyalty to Online Contents", *Cyber Psychology & Behavior*, 7/1, 11-24.
- Çelikkol, E. S., Uçkun, C. G., Tekin, V. N. ve Çelikkol, Ş. (2012). "Türkiye'de İç Hatlardaki Havayolu Taşımacılığında Müşteri Tercih ve Memnuniyetini Etkileyen Faktörlere Yönelik Bir Araştırma", *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 4/3, 70-81.
- Deniz, E. ve Bedir, B. (2017). "Havacılık Ulaşımında Niş Pazarlama Stratejilerinin Kullanılması: Panjet (Pan Aviation) Örneği", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5/57, 170-191.

- Deniz, T. (2016). "Türkiye'de Ulaşım Sektöründe Yaşanan Değişimler ve Mevcut Durum", *Doğu Coğrafya Dergisi*, 21/36, 135-156.
- Devlet Hava Meydanları İşletmesi-DHMI (2019). *2018 Hava Yolu Sektör Raporu*, DHMI Genel Müdürlüğü, Ankara.
- du Plessis, C., Angelopul, C. and du Plessis, D. (2006). "A Conceptual Framework of Corporate Online Communication: A Marketing Public Relations (MPR) Perspective", *Communicatio*, 32/2, 241-263.
- Elkhani, N., Soltani, S. and Bakri, A. (2013). "An Effective Model for Evaluating Website Quality Considering Customer Satisfaction and Loyalty: Evidence of Airline Websites", *IJCSI International Journal of Computer Science Issues*, 10/2, 109-117.
- EUROCONTROL (2019). *Network Operations Report 2018*, European Commission Network Manager, Brussels.
- Forgas, S., Moliner, M. A., Sanchez, J. and Palau, R. (2010). "Antecedents of Airline Passenger Loyalty: Low-Cost Versus Traditional Airlines", *Journal of Air Transport Management*, 16/4, 229-233.
- Garga, E. and Bambale, A. J. (2016). "The Impact of Service Quality on Costumer Patronage; Mediating Effects of Switching Cost and Customer Satisfaction", *International Journal of Global Business*, 9/1, 39-58.
- Gerede, E. (2015). *Havayolu Taşımacılığı ve Ekonomik Düzenlemeler Teori ve Uygulama*, SHGM Yayınları, Ankara.
- Giannini, G. T., Jr. (2010). *Marketing Public Relations: A Marketer's Approach to Public Relations and Social Media*, Pearson Education Limited, New Jersey.
- Gifford, J. (2010). "Digital PR: E-Marketing's Big Secret", *Continuing Higher Education Review*, 74, 62-72.
- Goldsmith R. E. (1999). "The Personalized Marketplace: Beyond the 4Ps", *Marketing Intelligence & Planning*, 17/4, 178-185.
- Gök, K. (2019). *Türk Sivil Havacılık Tarihine Damgasını Vuran Uçak Kazaları*, 2. Baskı, Kanon Kitap, İstanbul.
- Graham, A. (2013). *Managing Airports: An International Perspective*, 4th Ed., Routledge, London.
- Grançay, M. (2014). "Airline Facebook Pages-A Content Analysis", *European. Transport Research Review*, 6, 213-223.
- Grunig, J. E. and Grunig, L. A. (1998). "The Relationship between Public Relations and Marketing in Excellent Organizations: Evidence from The IABC Study", *Journal of Marketing Communications*, 4, 141-162.
- Gündoğdu, M. (2019). "Türkiye Dünya Havayolu Ulaşımının Merkez Üssü Olacak", *Platin Dergisi*, 46-47.
- Güner, S. ve Gülay, İ. (2018). "Havalimanı İşletmeciliği ve Türkiye'de Havalimanlarının Mülkiyet Yapısı", *Ulakbilge*, 6/29, 1327-1348.
- Hammoud, G. A., Tawfik, H. F. and Elseyoufi, T. S. (2017). "Challenges Facing Airline's Social Innovation", *Journal of Tourism and Hospitality Management*, 5/1, 62-72.
- Harris, T. L. (1991). *The Marketer's Guide to PR: How Today's Companies are Using the New Public Relations to Goin a Competitive Edge*, John Wiley and Sons, New York.
- Harris, T. L. and Whalen, P. T. (2006). *The Marketer's Guide to Public Relations in the 21st Century*, Thomson/ South-Western, Ohio.
- Hassu, M. (2004). *Rekabet Hukuku ve Hava Taşımacılığı Sektörü*, Rekabet Kurumu Yayınları, Ankara.
- Hatipoğlu, S. ve Işık, E. S. (2015). "Havayolu Ulaşımında Hizmet Kalitesinin Ölçülmesi: İç Hatlarda Bir Uygulama", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12/2, 293-312.
- Haytoğlu, E. (2018). "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Ticari Havayolu Taşımacılığında İmtiyazlı İlk Şirket: Aero Espresso Italiana (1924-1935)", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, 14/28, 75-109.
- Hutter, K., Hautz, J., Dennhardt, S. and Füller, J. (2013). "The Impact of User Interactions in Social Media on Brand Awareness and Purchase Intention: The Case of MINI on Facebook", *Journal of Product & Brand Management*, 22, 342-351.
- Hvass, K. A. and Munar, A. M. (2010). *Airlines Web 2.0: The Challenge of Social Media*, CIBEM Working, Denmark.
- Kaplan, A. M. and Haenlein, M. (2010). "Users of The World, Unite! The Challenges and Opportunities of Social Media", *Business Horizons*, 53/1, 59-68.

- Kapur, A. (1995). *Airport Infrastructure: The Emerging Role of Private Sector*, World Bank Technical Paper No: 31, World Bank Institute, Washington D.C.
- Kara, T. (2016). "Sosyal Medya'nın Kaldıraç Etkisi: Türk Sivil Havacılık Endüstrisi Sosyal Medya Gücünü Nasıl Kullanıyor?", *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication-TOJDAC*, 6/1, 61-73.
- Kaya, D. S. (2016). *Hava Yolu Yolcu Taşımacılığı Sektörü*, Türkiye İş Bankası İktisadi Araştırmalar Raporu, Ankara.
- Kazançoğlu, İ. (2011). "Havayolu Firmalarında Müşteri Sadakatinin Yaratılmasında Kurum İmajının ve Algılanan Hizmet Kalitesinin Etkisi", *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 21, 130-158.
- Kesici, B. (2019). "Avrupa'nın En Hızlı Gelişen Ülkesiyiz", *Yankı Dergisi*, 46-55.
- Khang, H., Ki, E. J. and Ye, L. (2012). "Social Media Research in Advertising, Communication, Marketing, and Public Relations 1997-2010", *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 89/2, 279-298.
- Kıracı, K., Bayrak, Ü. ve Kurt, Y. (2013). "Türkiye'deki Sivil Hava Ulaştırma İşletmeciliği Bölümü Öğretim Elemanı ve Yardımcılarının Akademik Özgeçmişlerinin Nicel Görünümü", *II. Ulusal Havacılık Teknolojisi ve Uygulamaları Kongresi Bildiri Kitabı*, 29-30 Kasım Gazimemur/İzmir, 505-518.
- Kitchen, P. J. and Pappasolomou, I. C. (1997). "Marketing Public Relations: Conceptual Legitimacy or Window Dressing?", *Marketing Intelligence and Planning*, 15/2-3, 71-85.
- Knobling, S., Martin, A., Nash, R. and Stansbie, P. (2017). "Keys to Success in Social Media Marketing (SMM)-Prospects for the German Airline Industry", *Tourism and Hospitality Research*, 17/2, 147-164.
- Koç, N. (2018). "Havayolu Taşımacılığında Çalışma Sürelerinin Esnekleştirilmesine Yönelik Bir Uygulama: Split Çalışma Modeli", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17/1, 1054-1073.
- Korul, V. ve Küçükönel, H. (2003). "Türk Sivil Havacılık Sisteminin Yapısal Analizi", *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 3/1, 24-38.
- Krefting, L. (1991). "Rigor in Qualitative Research: The Assessment of Trustworthiness", *The American Journal of Occupational Therapy*, 45/3, 214-222.
- Ledingham, J. A. and Bruning, S. D. (1998). "Relationship Management in Public Relations: Dimensions of an Organization-Public Relationship", *Public Relations Review*, 24/1, 55-65.
- Macit, D. ve Macit, A. (2017). "Türkiye'de Sivil Havacılık Sektöründe İstihdamın Mevcut Durumu, Sorunları ve Sorunların Çözümüne Yönelik Öneriler", *Journal of Emerging Economies and Policy-JOEEP*, 2/2, 74-85.
- Miles, M. B. and Huberman, A. M. (1994). "An Expanded Sourcebook: Qualitative Data Analysis", 2nd Ed., Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, Inc.
- Neuman, W. L. (2009). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar*, (Çev: S. Özge), 3. Baskı, Yayın Odası Yayınları, İstanbul.
- Oktal, H. ve Küçükönel H. (2007). "Dünyada Bölgesel Hava Taşımacılığı ve Türkiye'de Uygulanabilirliği", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/2, 383-394.
- Oktal, H., Küçükönel, H., Durmaz, V., Sarılgan, A. E. ve Ateş, S. S. (2007). *Eskişehir ve Çevre İllerinde Havayolu Yolcu Talebini Yaratacak Faktörlerin Analizi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 1779, Eskişehir.
- Onat, F. (2014). *Dijital Çağda Halkla İlişkiler Yazarlığı*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Özdemir, B. İ. (2017). "Kurum İmajının Hedef Kitleye Aktarılmasında Kurumsal Web Sayfalarının Rolü Üzerine Bir İnceleme", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 4/12, 344-360.
- Özdemir, M. (2010). "Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/1, 323-343.
- Özgen, Ö. ve Elmasoğlu, K. (2016). "Sosyal Medya ve Marka İletişimi: Havayolu Şirketlerinin Twitter Kullanımına Yönelik Bir Araştırma", *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 43, 181-202.
- Pappasolomou, I., Thrassou, A., Vrontis, D. and Sabova, M. (2014). "Marketing Public Relations: A Consumer-Focused Strategic Perspective", *Journal of Customer Behavior*, 13/1, 5-24.
- Park, J. W. (2007). "Passenger Perception of Service Quality: Korean and Australian Case Studies", *Journal of Air Transport Management*, 13, 238-242.

- Pekkaya, M. ve Akıllı, F. (2013). "Havayolu Hizmet Kalitesinin Servperf-Servqual Ölçeği ile Değerlendirmesi ve İstatistiksel Analizi", *AİBÜ-İİBF Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1/9, 75-96.
- Putter, M. (2017). "The Impact of Social Media on Consumer Buying Intention", *Journal of International Business Research and Marketing*, 3/1, 7-13.
- Safko, L. (2010). *The Social Media Bible: Tactics, Tools & Strategies for Business Success*, John Wiley and Sons, New Jersey.
- Sağbaşı, İ. ve Çelik, E. (2019). "Türk Sivil Havayolu Taşımacılığında Regülasyonların Sektöre Etkisi (2003-2017)", *Maliye Dergisi*, 176, 152-171.
- Saldıraner, Y. (1992). *Sivil Havacılık Faaliyetleri ve Türk Sivil Havacılık Otoritesi İçin Organizasyon Yapısı Önerisi*, Anadolu Üniversitesi SHMYO Yayınları, Eskişehir.
- Salı, J. B. (2013). "İletişim Araştırmalarında Nitel Yöntemler", *İletişim Araştırmaları*, (Ed. N. S. Sever ve N. B. İspir), Anadolu Üniversitesi AÖF Yayınları, Eskişehir, 136-152.
- Sarılgan, A. E. (2011). "Türkiye'de Bölgesel Havayolu Taşımacılığının Geliştirilmesi İçin Yapılması Gerekenler", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/1, 69-88.
- Servantie, D. (2015). "AB ve Türk Havacılık Politikalarının Karşılaştırmalı Analizi", *İKV Değerlendirme Notu*, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları No: 154, İstanbul.
- Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü (2016). *SHGM Stratejik Planı 2017-2021*, Ankara.
- Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü (2018). *2017 Sayıştay Denetim Raporu*, T.C. Sayıştay Başkanlığı, Ankara.
- Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü (2019). *Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü Faaliyet Raporu 2018*, T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, Ankara.
- Sultan, F. and Simpson Jr, M. C. (2000). "International Service Variants: Airline Passenger Expectations and Perceptions of Service Quality", *Journal of Services Marketing*, 14/3, 188-216.
- Şener, S., Bahçeci, V., Doğru, H., Sel, Z. G., Ertaş, M. Songür, S. ve Tütüncü, Ö. (2017). "Turizm Alanındaki Nitel Araştırmaların Güvenilirlik ve Geçerlik Ölçütleri Kapsamında Değerlendirilmesi", *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 28/1, 7-26.
- Şengür, F. K. (2017). "Havaalanı İşletmeciliğinde Yeni Eğilimler: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13/4, 751-766.
- Tanyıldızı, N. İ. ve Demirkıran, S. (2018). "Bir Halkla İlişkiler Aracı Olarak Kurumların Twitter Kullanımı: Havayolu Şirketleri Örnek İncelemesi", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8/15, 161-180.
- Tatar, Ö. G. (2017). *Başarısızlık Hikayeleri Bazen Olmaz*, 2. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul.
- Tavşancıl, E. ve Aslan, A. E. (2001). *Sözel, Yazılı ve Diğer Materyaller İçin İçerik Analizi ve Uygulama Örnekleri*, Epsilon Yayınevi, İstanbul.
- Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği-TOBB (2018). *2017 Yılı Sektör Raporu*, TOBB Yayın No: 2018/314, Ankara.
- TÜSİAD (2007). *Kurumsal Yapısı, Yasal Çerçevesi ve Göstergeleriyle Ulaşım Sektörü*, TÜSİAD Yayınları, İstanbul.
- Ukaj, F. (2016). "Public Relations as Part of Integrated Communication of an Enterprise-Consumer Oriented On", *Journal of Marketing Management*, 4/1, 67-72.
- URL-1: IATA. (2019). More Connectivity and Improved Efficiency-2018 Airline Industry Statistics Released, Press Release No: 45, (31.07.2019). <https://www.iata.org/pressroom/pr/Pages/2019-07-31-01.aspx>.
- URL-2: We Are Social. (2019). Global Internet Use Accelerates. (30.01.2019). <https://wearesocial.com/blog/2019/01/digital-2019-global-internet-use-accelerates>.
- URL-3: Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü (2019). Uçucu Ekip Uçuş Görev ve Dinlenme Süreleri ile Uygulama Esasları Talimatı. (14.12.2019). <http://web.shgm.gov.tr/doc5/sht6arev06.pdf>.
- Uzgör, M., Şengür, F. K. ve Bolat, E. (2017). "Düşük Maliyetli Havayolu Taşıyıcılarının Sosyal Medya Paylaşımlarına Dair Bir İçerik Analizi: Southwest, Ryanair ve Pegasus Karşılaştırması", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6/6, 199-212.
- Verma, H. V. (2011). *Services Marketing: Text and Cases*, 2nd Ed., Pearson Education, New Delhi.

- Wang, T. C., Ghalih, M. and Porter, G. A. (2017). "Marketing Public Relations Strategies to Develop Brand Awareness of Coffee Products", *Science Journal of Business and Management*, 5/3, 116-121.
- Yalçın, O. (2011). "Türk Tarihi Bakımından 20. Yüzyılda İki Önemli Gelişme: Havacılığın ve Bir Liderin Doğuşu", *Turkish Studies*, 6/2, 1033-1062.
- Yaşar, M. (2018). "Nitel Araştırmalarda Nitelik Sorunu", *MSKU Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5/2, 55-73.
- Yayar, R. ve Tekin, B. (2015). "Türkiye'de Ulaşım Sektörünün Gelişimi ve Havayolu Firma Tercihinin Belirleyicileri: İzmir İlinde Bir Uygulama", *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 15/4, 539-550.
- Yazgan, A. E. ve Yiğit, S. (2013). "Türk Sivil Havacılık Sektörünün Uluslararası Rekabetçilik Düzeyinin Analizi", *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13/25, 421-445.
- Yıldız, A. ve Fırat, A. (2017). "Havayolu Yolcu Pazarı Bölümlerinin İncelenmesi", *International Journal of Academic Value Studies (Javstudies)*, 3/15, 241-260.
- Yücel, T. F. (2015). *Cumhuriyet Türkiye'sinin Sanayileşme Öyküsü*, İşkur Matbaacılık, Ankara.
- Zhang, B., Kotkov, D., Veijalainen, J. and Semenov, A. (2016). "Online Stakeholder Interactions of Some Airlines in Light of Situational Crisis Communication Theory", *Social Media: The Good, the Bad, and the Ugly*, 15th Conference on e-Business, e-Services and e-Society, Swansea, Springer, United Kingdom, 183-192.
- Zincirkıran, M. (2016). "Türkiye'de Sivil Havacılık Uygulamaları ve Bu Alanda Yapılan Araştırmalar Üzerine Bir Değerlendirme", *International Journal of Social Academia*, 1/1, 1-12.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:02.01.2020 ✓Accepted/Kabul:13.03.2020

DOI: 10.30794/pausbed.669191

Araştırma Makalesi/ Research Article

Almelek İşman, S. (2020). "Portraits of Wisdom: Ancient Greek Philosophers in European Painting" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 39, Denizli, s. 281-292.

PORTRAITS OF WISDOM: ANCIENT GREEK PHILOSOPHERS IN EUROPEAN PAINTING*

Sibel ALMELEK İŞMAN**

Abstract

The cultural heritage of Ancient Greece had left significant marks on the art of European painting. This admiration for the ancient culture can be seen starting from the Renaissance era which was inspired by the classical world and humanism. Baroque art in the 17th century and Neoclassical style of the 18th and 19th centuries also presented the traces of the ancient Greek civilization. Greek mythological figures and prominent people from the cultural life had been the subject of pictures. The focus of this study is the portraits of the thinkers. The pictorial presentations of the life stories and anecdotes of Ancient Greek philosophers such as Pythagoras, Heraclitus, Democritus, Socrates, Plato, Aristotle and Diogenes are explored. The richness of the collection of philosopher portraits between the 16th and 19th centuries in European art confirm that it was important for the artists to visualise these wise ancient man to give moral messages and cultural insight to their viewers.

Keywords: *Ancient greek philosophers, European painting, Renaissance, Baroque, Neoclassicism.*

BİLGELİĞİN PORTELERİ: AVRUPA RESMİNDE ANTİK YUNAN FİLOZOFLARI

Özet

Antik Yunan mirası, Avrupa resim sanatında önemli izler bırakmıştır. Klasik sanat ve hümanizmden beslenen Rönesans döneminde başlayan bu ilgi, 17. yüzyıl Barok ve 18. ve 19.yüzyıl Yeniklasikçi üsluplarda da varlığını hissettirmiştir. Yunan mitolojik figürleri ve kültür hayatının önde gelen isimleri resimlere konu olmuştur. Bu araştırma, düşünürlerin portreleri üzerinde durmaktadır. Antik Yunan filozofları arasında yer alan Pisagor, Heraklitos, Demokritos, Sokrates, Platon, Aristoteles ve Diyojen gibi isimlerin yaşam öyküleri ve anekdotlarının resimsel sunumları incelenmiştir. 16. ve 19. yüzyıllar arasında Avrupa sanatındaki filozof portrelerinin oluşturduğu koleksiyonun zenginliği, sanatçılar için izleyicilerine ahlak mesajları ve kültürel anlayış vermek adına bu bilge adamları görselliğe kavuşturmanın önemli olduğunu doğrulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Antik yunan filozofları, Avrupa resmi, Rönesans, Barok, Yeni Klasikçilik.*

*This paper is a revised and extended version of the study presented at the 1st International Cappadocia Congress of Philosophy and Social Sciences held in Nevşehir, April 25-27, 2019.

**Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Resim-İş Öğretmenliği Bölümü, İZMİR.
e-posta:sibel.almelek@deu.edu.tr, (orcid.org/0000-0003-4164-3662)

1. INTRODUCTION

“Philosophy” is a word invented by the Ancient Greeks, most likely by Pythagoras in the 6th century B.C. Ancient Greek philosophy is part of a much larger history, a history of human thought about the most fundamental and intractable questions that people attempt to resolve. Diogenes Laertius, author of “Lives of the Philosophers” in the 3rd century, attempted to trace the history of Greek philosophy by identifying teacher-student relationships (Preus, 2015: 1-2).

Ancient philosophy is traditionally held to begin in the 6th century BC, in the Greek cities of coastal Asia Minor. A large number of philosophers are generally grouped as “Presocratics”; their activities cover the 6th and 5th centuries BC. Thales, Anaximander and Anaximenes are early cosmologists, giving ambitious accounts of the world as a whole. Pythagoras began a tradition emphasizing mysticism and authority. Heraclitus produced notoriously obscure aphorisms. In the second half of the fifth century, intellectuals called sophists developed some philosophical skills, particularly in argument, philosophical interests and ethical thought. Socrates is generally held to mark a turning point in ancient philosophy. He wrote nothing, but greatly influenced a number of followers including Antisthenes, a founder of Cynicism. His most famous follower is Plato, founded the first philosophical school. Plato’s most famous pupil Aristotle dominate the philosophy of the 4th century BC (Annas, 2000: x-xi).

Greeks coined the word “philosophia”, which means “love of wisdom”, and Greek philosophy was transmitted to the Middle Ages and thence to modern times. Philosophy is a historical phenomenon which arose at a particular point in time and has evolved up to the present (Hadot, 2002: 3).

Greek philosophy shows the influence of ideas current in early Greek culture. Myths, religious beliefs and beliefs about the nature of the world, were not the same in all parts of the Greek civilization, however. The ideas that had the most profound influence on the development of philosophy are associated with the mainland of Greece and with Ionia (Marietta, 1998: 3).

European art had been influenced and inspired greatly by the ancient Greek civilization. The gods and goddesses of the ancient Greek world had been the subject of mythological paintings, its daily life had been visualised on the canvases and the prominent ancient Greek people who made significant contributions to the Western civilization had been depicted. Political and military leaders, poets and playwrights, scientists and philosophers had been immortalised in visual artworks. Pictures depicting intriguing scenes from the lives of ancient Greek philosophers constitute an interesting chapter of the Renaissance, Baroque and Neoclassical portraiture.

This study aims to explore the connection between art and philosophy, artists and philosophers by looking at the pictures inspired by the world of thinkers and schools of thoughts. Although it is more common to see the traces of ancient world in mythological art works, art historical research focusing on ancient inspiration of the artists between Renaissance and the 19th century reveals that scientific and philosophical aspects of the ancient Greeks had also been significant. Foreign internet archives and museums’ official websites have been investigated to come across portraits of philosophers. The paintings encountered in this pictorial journey have been studied with a descriptive approach. Since these wise men and their thoughts are timeless and invaluable for humanity, the search for their portraits will hopefully contribute to the field of art history as well as philosophy.

2. ANCIENT GREEK PHILOSOPHERS

2.1. Pythagoras (570-495 B.C.)

Pythagoras, the most famous of the pre-Socratic Greek philosophers, emigrated from the island of Samos (Asia Minor) to Croton (southern Italy) in 530. There he founded societies based on a strict way of life. They had great political impact in southern Italy and aroused opposition that resulted in the burning of their meeting houses. He was well known for introducing the doctrine of metempsychosis, according to which the soul is immortal and is reborn in both human and animal incarnations. Rules were established to purify the soul including the prohibition

against eating beans and the emphasis on training of the memory (Audi, 1999: 760-761). The philosopher was an advocate of vegetarianism and later on he was even against consuming legumes.

Flemish Baroque painters Peter Paul Rubens (1577-1640) and Frans Snyders (1579-1657) worked together on the canvas entitled *Pythagoras Advocating Vegetarianism* (1618-20) (Figure 1). This painting has a unique and surprising subject. It served as an excuse to present a still-life of fruit and vegetables. It is also important on a more profound philosophical level. The painting was inspired by the Roman poet Ovid's "Metamorphoses" where he tells the story of the founding of Rome and describes an encounter between Rome's founding King Numa Pompilius and Pythagoras. Pythagoras reprimands mankind for its savagery in eating flesh¹. He speaks of the Golden Age when the fruits of the earth were enjoyed without labour, bloodshed or oppression. Fauns and nymphs fill so much of the painting in their happy and carefree harvesting. Noble and thoughtful men are contrasted with greedy and bestial fauns, but the fauns are the gentle vegetarians. This subject presents interesting contrasts and parallels (www.rct.uk).

Figure 1. Peter Paul Rubens and Frans Snyders, *Pythagoras Advocating Vegetarianism*, 1618-20, oil on canvas, 262 x 378 cm, Royal Collection, London.

Italian Baroque artist Salvator Rosa (1615-1673) depicted Pythagoras' journey to the underworld in *Pythagoras Emerging from the Underworld* (1662) (Figure 2). Although Rosa was primarily a landscape artist, he preferred to be regarded as a history painter. He also chose esoteric and philosophical subjects, which he added to his landscapes. According to ancient sources, Pythagoras convinced his followers that he had descended to Hades and encountered the tormented souls of poets (Homer and Hesiod among them) persecuted for betraying the secrets of the gods (www.kimbellart.org).

Figure 2. Salvator Rosa, *Pythagoras Emerging from the Underworld*, 1662, oil on canvas, 131 x 189 cm, Kimbell Art Museum, Texas.

¹ "Mortals, do not defile your bodies with sinful eating. You have the crops to sustain you, the fruit which forces the branches to bend down under its weight, the grapes that swell on the vine, scented herbs and vegetables that fire can soften; milk's sweet flow cannot fail you, nor honey fragrant with thyme. The earth supplies her riches and nourishing food in lavish abundance; she offers you feasts that demand no slaughter or bloodshed." (Ovid, *Metamorphoses*, Book XV, 75-82).

2.2.Heraclitus (c. 500 B.C.) and Democritus (460-370 B.C.)

Both the life and work of Heraclitus are shadowy. The one book he is known to have produced is lost. The guiding idea of his philosophy was of the logos governing all things. He is principally remembered for the doctrine of the flux of all things, and the famous statement that you cannot step into the same river twice. The contrast between the unstable world of appearance and the order behind it exercised tremendous influence on Plato (Blackburn, 1996: 171)

A transition figure between the Milesian philosophers and the later pluralists. Heraclitus stressed unity in the world of change. He observed that natural transformations necessarily involve contraries such as hot and cold. In the conflict of opposites there is a hidden harmony that sustains the world (Audi, 1999: 376).

Along with Leucippus, Democritus is the founder of classical atomism. He was known as very widely travelled and was called the laughing philosopher. The arrangements and conglomerations of atoms produce the world we experience. This world is however, only one of the infinite number of worlds that different arrangements of atoms produce (Blackburn,1996: 98).

In the fine arts, Heraclitus and Democritus have been represented as a pair of philosophers. Heraclitus has been shown as the “weeping philosopher” and Democritus as the “laughing philosopher”. They together portray the two tragic personae expressing conflict between pessimistic and optimistic attitudes in life (Stamatellos, 2012: 130).

Dutch Baroque painter Johannes Moreelse (1603-1630) depicted portraits of Heraclitus and Democritus (Figure 3 and 4) as a complementary pair circa 1630. Both of these figures are looking at the globe, but one is in sorrow while the other is joyful.

Figure 3. Johannes Moreelse, *Heraclitus*, c. 1630, oil on canvas, 59 x 68 cm, Centraal Museum, Utrecht.

Figure 4. Johannes Moreelse, *Democritus*, c. 1630, oil on canvas, Centraal Museum, Utrecht.

2.3.Socrates (470-399 B.C.)

The engaging and infuriating figure of the early dialogues of Plato, Socrates represented the turning point in Greek philosophy, at which the self-critical reflection on the nature of our concerns on the nature of our concepts and our reasoning emerged as a major concern. He served as a soldier in the Peloponnesian War and was married to Xanthippe by whom he had three male children. He remains the model of a great teacher. In the Socratic method of teaching, the master imparts no information but asks a sequence of questions (Blackburn, 1996: 355-356).

According to an anecdote handed down from antiquity, when Socrates was asked which kind of men had the greatest regrets, he retorted, “*Those who get married*”. The figure of Xanthippe, Socrates’ wife, became legendary. Indifferent to intellectual pursuits, attentive only to practical matters, she has been called “the philosopher’s dramaturgical double par excellence”. Dutch Baroque artist Reyer van Blommendael (1625-1675), depicted Socrates and his wife in *Xanthippe Dousing Socrates* (Figure 5) dated circa 1655. The artist slightly softened Socrates’ traditional features. Ever since the days of ancient Greece, he had been depicted with an almost satyr-like appearance and shabby clothes. Xanthippe empties a chamber pot onto the head of her absorbed husband, as if to shake him out of his intellectual meditation. She evidently feels he should attend more to practical matters (Zuffi, 2010: 340-341).

Figure 5. Reyer van Blommendael, *Xanthippe Dousing Socrates*, c. 1655, oil on canvas, 198 x 210 cm, Musée des Beaux Arts, Strasbourg.

Socrates was executed by the Athenian court for the crime in refusing to recognise gods and corrupting the young people. Socrates refused to negate his beliefs and willingly died by drinking from the cup of poisonous hemlock. Jacques Louis David (1748-1825) depicted the last moments of the moral philosopher’s life (Figure 6) while he was discoursing on the immortality of the soul before he accepted the verdict of death. Shortly before the commencement of the French Revolution, the painting gave statement to the principle of resisting unrighteous authority. This canvas can be considered as David’s most perfect expression of the Neoclassical style (www.metmuseum.org).

David was passionately involved in the issues of his age, artistic as well as political. David took an active part in the French Revolution. Refusing to compromise his disciples, Socrates was sentenced to death. He is shown about to drink poison from the cup. Thus he becomes not only an example of ancient virtue but also the founder of the “religion of Reason”. Here he is a Christlike figure among his twelve disciples, although fewer people were actually present at his death and his wife is omitted from the scene (Janson, 2001: 642).

Figure 6. Jacques Louis David, *The Death of Socrates*, 1787, oil on canvas, 130 x 196 cm, Metropolitan Museum of Art, New York.

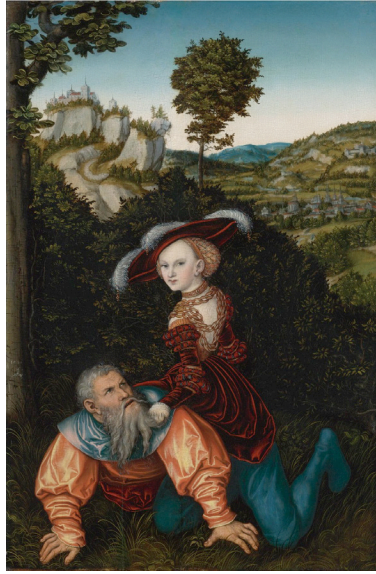
2.4. Aristotle (384-322 B.C.)

Along with Plato, the most influential philosopher of the western tradition, he was born at Stagira in Macedonia. At the age of 17, he entered Plato's Academy in Athens, and remained there until Plato's death. Between 343 and 340, he acted as a tutor to the young Alexander the Great, at the invitation of his father Philip of Macedon. In 335 he returned to Athens and on the outskirts of the city in a grove sacred to Apollo he founded a school, the Lyceum. Here he conducted and organized research on many subjects and built the first great library of antiquity (Blackburn, 24). What remains is an enormous body of writing on virtually every topic of philosophical significance. Much of it consists of lecture notes, working drafts and accounts of his lectures written by others (Audi, 1999: 45).

The love lives of antiquity's great philosophers have given rise to some curious anecdotes. Like Socrates, whose married life with Xanthippe was supposed to have been turbulent, Aristotle was put to a difficult test by a strong woman. As tutor to Alexander the Great, Aristotle warned his young pupil of the dangers presented by the female sex. Vexed by his words, Phyllis plotted her revenge. Using the arts of seduction, Phyllis succeeds in awakening a great passion in Aristotle. In hopes of conquering her, the philosopher declares himself ready to do anything. From the Middle Ages up to the late 15th century and beyond, images caricaturing Aristotle spread all across Europe (Zuffi, 2010: 261).

Aristotle and Phyllis was one of the several stories exemplifying the power of woman over men that were very popular in medieval art and literature. These narratives include, to name but three, David and Bathsheba, Samson and Delilah, and Hercules and Omphale. In northern European visual art, the subject has been treated on several occasions before Cranach. Cranach was the first and commonly the only artist to take such erotic and moral themes which had beforehand only been used in graphic or decorative arts, and use them in the 'higher' form of panel painting (www.sothebys.com).

Figure 7. Lucas Cranach the Elder, *Phyllis and Aristotle*, 1530, oil on panel, 35 x 55 cm, Private Collection.

Dutch Baroque artist Harmenszoon van Rijn Rembrandt (1606-1669) depicted Aristotle richly dressed and wearing a gold medallion with the portrait of his patron, Alexander the Great (Figure 8). Aristotle rests his hand absently on a bust of Homer, the ancient Greek poet who had achieved literary eternity centuries before with his epic poems “Iliad” and the “Odyssey” (www.metmuseum.org).

This imaginary portrait was painted for a wealthy Sicilian nobleman who had asked Rembrandt for a portrait of a philosopher. Rather than choosing a single figure, the inventive artist found a way to present three of the great men of antiquity: Aristotle, Homer and Alexander the Great. Aristotle is shown in his library dressed in the robes of a Renaissance humanist. He rests his hand on a bust of Homer and wears a splendid chain bearing a medallion of Alexander the Great, who had at one time been Aristotle’s pupil. The figure of Homer was certainly based on one of several Hellenistic busts owned by Rembrandt (Burn, 2006: 148).

Figure 8. Harmenszoon van Rijn Rembrandt, *Aristotle with a Bust of Homer*, 1653, oil on canvas, 137 x 144 cm, Metropolitan Museum of Art, New York.

2.5. Diogenes (c.400-c.325 B.C.)

The Cynics were strongly influenced by Socrates and were themselves an important influence on Stoic ethics. It was a classical Greek philosophical school characterized by asceticism and emphasis on the sufficiency of virtue for happiness, boldness in speech and shamelessness in action. One story reports that he carried a lighted lamp in broad daylight looking for an honest man, probably intending to suggest that the people he did see were so corrupt that they were no longer really people (Audi, 1999: 200).

The “dog philosophers” probably called after the nickname of Diogenes of Sinope, their most prominent member and founder. In the ancient world, dogs were symbols of lack of shame. For Cynics the virtuous life consisted in an independence achieved by mastery over one’s desires and needs. Happiness demands that one desires nothing and hence lacks nothing (Blackburn, 1996: 91).

Diogenes lived in Athens and perhaps Corinth. He may have been taught by Antisthenes, but it was his life and influence that gave the Cynics their importance. He taught that the right way of life was to have the simplest possible needs and to satisfy them in the most direct way (Blackburn, 106).

Italian Baroque painter Salvator Rosa (1615-1673) painted several versions of the episode illustrating Diogenes casting away his cup on witnessing a young boy drinking water using only his hands (Figure 9).

Figure 9. Salvator Rosa, *Diogenes Casting Away His Cup*, 1650's, oil on canvas, 148 x 219 cm, Private Collection.

Dutch Baroque painter Caesar van Everdingen (1617-1678) depicted Diogenes standing in the middle of a crowd and holding up a lantern. Dutch art widely represented this anecdote of the classical times. Asked what he was doing, Diogenes said that he was looking for a man. Bystanders remarked but there are people around, he replied: “*I see not one, for there is no reason in your hearts. You may be men in name, but your brutish lives betray you as animals in reality*”. Everdingen staged the classical story (Figure 10) as a contemporary scene on a typical Dutch town square with portraits of contemporaries (www.wga.hu).

Figure 10. Caesar van Everdingen, *Diogenes Seeks a True Man*, 1652, oil on canvas, 76 x 104 cm, Mauritshuis, The Hague.

French Neoclassical artist Nicolas-Andre Monsiau (1754-1837) depicted the encounter of Diogenes and Alexander the Great, the king of the ancient Greek kingdom of Macedon (Figure 11). Alexander met Diogenes on the Street, where the philosopher spent his days. Standing over the poet, Alexander inquired what he might do for Diogenes. The answer came back: “*Move a little bit. You are blocking the sunlight.*” As they left Diogenes where they had found him, Alexander’s courtiers abused the old man, pointing out his folly. Alexander said quietly: “*As for me, if I were not Alexander, I would be Diogenes.*” (Crompton, 2003: 25).

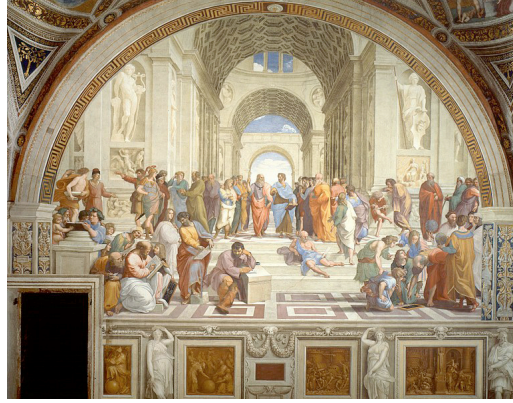

Figure 11. Nicolas-Andre Monsiau, *Alexander and Diogenes*, 1818, oil on canvas, 140 x 180 cm, Musée des Beaux-Arts de Rouen, Rouen.

2.6.School of Athens

Italian High Renaissance artist Raffaello Sanzio da Urbino (1483-1520) presented the fruitful minds of the ancient world together in his fresco entitled *School of Athens* dated 1511 (Figure 12). This fresco has long been acknowledged as Raffaello’s masterpiece and the perfect embodiment of the classical spirit of the High Renaissance. A group of famous Greek philosophers gathered around Plato and Aristotle (Janson, 2001: 451).

The groups appear to move easily and clearly, with eloquent poses and gestures that symbolize their doctrines. Their natural dignity convey the very nature of calm reason, the Renaissance minds so admired as the heart of philosophy. From the center, where Plato and Aristotle stand, Raffaello arranged the groups of figures in an ellipse with a wide opening in the foreground. In the Stanza della Segnatura, Raffaello reconciled and harmonized not only the Platonists and Aristotelians but also paganism and Christianity (Kleiner, 2010: 465).

Figure 12. Raffaello Sanzio da Urbino, *School of Athens*, 1509-1511, fresco, 500 x 770 cm, Apostolic Palace, Vatican.

3.CONCLUSION

Ancient Greek philosophy created a precious world of thoughts in 6th and 5th centuries B.C. in the Greek cities of west coast Asia Minor. Pythagoras, Heraclitus and Democritus, were among the Presocratic figures depicted frequently on the canvases especially in the Baroque period. Pictures declaring Pythagoras' call for vegetarianism may be seen as a message for a physically and spiritually healthier life. Heraclitus and Democritus, usually shown side by side, present two ways of looking at life: optimistic or pessimistic.

The famous triad in the world of philosophy, Socrates, Plato and Aristotle had been the center of attraction for artists. Especially French Neoclassical painters depicted "The Death of Socrates" scene with maturity and also with hope for that wisdom to be an example for their own time. Other than aforementioned picture of David (**Figure 6**), many artists such as Charles Alphonse du Fresnoy, Jacques-Philip-Joseph de Saint-Quentin and Jean Jacques Augustin Raymond Aubert depicted the last moments of the virtuous thinker.

Diogenes of Sinope who founded the Cynic School and purified his life by living in a barrel had also served as an appealing subject for paintings. His longing for a real men in the crowds and denial of everyday luxury had been visualised by the artists to present moral messages.

European art of painting offered ironic and witty examples showing the personal lives of Socrates and Aristotle. Anecdotes relating Socrates with Xanthippe and Aristotle with Phyllis, show the viewers the seductive or humiliating power of women over these learned philosophers.

"School of Athens", the fresco realised by Raffaello is a tribute to the thinkers and scientists of the ancient world. This fresco which offers the chance to see the important names who set the principals of civilisation, philosophy and science all together and many other paintings that visualise the philosophers one by one in their own life stories, carry the ancient world to our day.

The weeping philosopher Heraclitus, the laughing philosopher Democritus, Pythagoras adopting a vegetarian diet, Socrates chosing death rather than sacrificing his ideals... Artists carried fertile messages on how to live a decent life to their audience by picturing precious moments of the philosophers. Aristotle conquered by a strong woman and Diogenes carrying a lamp in broad daylight looking for an honest man, all find a new life on the canvases of their European admirers.

It can be seen that there are many things to be learned not only from these thinkers' writings and teachings but also from their decisions and choices and even frailties in life. Renaissance, Baroque and Neoclassical painters enriched the social, moral and existential values of their contemporary viewers by depicting anecdotes of ancient Greek philosophers. This study intends contributing to the field of art history by finding a parallel between art and philosophy and looking at the ancient world through the imagination and sensitivity of artists.

References

- Annas, J. (2000). *Ancient Philosophy: A Very Short Introduction to Philosophy*, Oxford University Press, Oxford.
- Audi, R. (1999). *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Blackburn, S. (1996). *The Oxford Dictionary of Philosophy*, Oxford University Press, Oxford.
- Burn, B. (Ed.) (2006). *Masterpieces of the Metropolitan Museum of Art*, Yale University Press, New Haven.
- Chilvers, I. (2009). *Oxford Dictionary of Art & Artists*, Oxford University Press, Oxford.
- Crompton, S. W. (2003). *Alexander the Great*, Chelsea House Publishers, Philadelphia.
- Hadot, P. (2002). *What is Ancient Philosophy?*, M. Chase (Trans.). Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge.
- Janson, H. W. & Janson, A.F. (2001). *History of Art*, Thames & Hudson, London.
- Kleiner, F. S. (2010). *Gardner's Art Through the Ages: The Western Perspective*, Wadsworth Cengage Learning, Boston.
- Marietta, Don E. (1998). *Introduction to Ancient Philosophy*, M. E. Sharpe Inc., New York.
- Ovid (2004). *Metamorphoses*, D. Raeburn (Trans.). Penguin Books, London.
- Preus, A. (2015). *Historical Dictionary of Ancient Greek Philosophy*, Rowman & Littlefield, Lanham.
- Stamatellos, Giannis (2012). *Introduction to Presocratics: A Thematic Approach to Early Greek Philosophy with Key Readings*, Wiley-Blackwell, West Sussex.
- Zuffi, S. (2010). *Love and the Erotic in Art*, Getty Publications, Los Angeles.

Online Sources

- Royal Collection Trust, London (14 November 2019)
<https://www.rct.uk/collection/403500/pythagoras-advocating-vegetarianism>
- Kimbell Art Museum, Texas (10 November 2019)
<https://www.kimbellart.org/collection-object/pythagoras-emerging-underworld> Metropolitan Museum of Art, New York (20 November 2019)
<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/436105>
<https://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/61.198/>
- Sotheby's (2 December 2019)
<http://www.sothebys.com/de/auctions/ecatalogue/2008/important-old-master-paintings-including-european-works-of-art-n08404/lot.78.html>
- Web Gallery of Art (3 November 2019)
www.wga.hu/index1.html

Visual Sources

- Figure 1:** Peter Paul Rubens and Frans Snyders, *Pythagoras Advocating Vegetarianism*, 1618-20, oil on canvas, 262 x 378 cm, Royal Collection, London.
<https://www.rct.uk/collection/403500/pythagoras-advocating-vegetarianism>
Kimbell Art Museum, Texas. Date of access: 14 November 2019.
- Figure 2:** Salvator Rosa, *Pythagoras Emerging from the Underworld*, 1662, oil on canvas, 131 x 189 cm, Kimbell Art Museum, Texas.
<https://www.kimbellart.org/collection-object/pythagoras-emerging-underworld>. Date of access: 10 November 2019.
- Figure 3:** Johannes Moreelse, *Heraclitus*, c. 1630, oil on canvas, 59 x 68 cm, Centraal Museum, Utrecht.
<https://www.wikiart.org/en/johannes-moreelse/heraclitus-1630-0>. Date of access: 14 November 2019.

Figure 4: Johannes Moreelse, *Democritus*, c. 1630, oil on canvas, Centraal Museum, Utrecht.

<https://www.wikiart.org/en/johannes-moreelse/democritus-1630>. Date of access: 11 November 2019.

Figure 5: Reyer van Blommendael, *Xantippe Dousing Socrates*, c. 1655, oil on canvas, 198 x 210 cm, Musée des Beaux Arts, Strasbourg.

<https://www.wga.hu/index1.html>. Date of access: 9 November 2019.

Figure 6: Jacques Louis David, *The Death of Socrates*, 1787, oil on canvas, 130 x 196 cm, Metropolitan Museum of Art, New York.

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/436105>. Date of access: 8 September 2019.

Figure 7: Lucas Cranach the Elder, *Phyllis and Aristotle*, 1530, oil on panel, 35 x 55 cm, Private Collection.

<http://www.sothebys.com/de/auctions/ecatalogue/2008/important-old-master-paintings-including-european-works-of-art-n08404/lot.78.html>. Date of access: 12 September 2019.

Figure 8: Harmenszoon van Rijn Rembrandt, *Aristotle with a Bust of Homer*, 1653, oil on canvas, 137 x 144 cm, Metropolitan Museum of Art, New York.

<https://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/61.198/>. Date of access: 9 November 2019.

Figure 9: Salvator Rosa, *Diogenes Casting Away His Cup*, 1650's, oil on canvas, 148 x 219 cm, Private Collection.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Salvator_Rosa_-_Diogenes_Casting_away_his_Cup_-_WGA20045.jpg. Date of access: 11 November 2019.

Figure 10: Caesar van Everdingen, *Diogenes Seeks a True Man*, 1652, oil on canvas, 76 x 104 cm, Mauritshuis, The Hague.

https://www.wga.hu/html_m/e/everding/caesar/diogenes.html. Date of access: 10 September 2019.

Figure 11: Nicolas-Andre Monsiau, *Alexander and Diogenes*, 1818, oil on canvas, 140 x 180 cm, Musée des Beaux-Arts de Rouen, Rouen.

<https://www.meisterdrucke.com/kunstdrucke/Nicolas-Andre-Monsiau/191862/Alexander-und-Diogenes,-1818.html>. Date of access: 7 November 2019.

Figure 12: Raffaello Sanzio da Urbino, *School of Athens*, 1509-1511, fresco, 500 x 770 cm, Apostolic Palace, Vatican.

https://en.wikipedia.org/wiki/The_School_of_Athens#/media/File:%22The_School_of_Athens%22_by_Raffaello_Sanzio_da_Urbino.jpg. Date of access: 7 November 2019.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:09.01.2020 ✓Accepted/Kabul:11.02.2020

DOI: 10.30794/pausbed.672731

Araştırma Makalesi/ Research Article

Yazıcıoğlu, S. (2020). "“This Bloomin’ Country’s A Fraud”": Musical Commodification and Westward Expansion in Sharon Pollock’s *Walsh*" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 39, Denizli, s. 293-306.

“THIS BLOOMIN’ COUNTRY’S A FRAUD”: MUSICAL COMMODIFICATION AND WESTWARD EXPANSION IN SHARON POLLOCK’S *WALSH*

Sinem YAZICIOĞLU*

Abstract

Canadian playwright Sharon Pollock’s *Walsh* (1973) revisits the aftermath of the Battle of Little Big Horn (1876) when Sitting Bull led the Sioux to cross the Canadian border for seeking refuge, befriended Major John Walsh of the North West Mounted Police and yet was forced to surrender to the American forces despite diplomatic exchanges. Since the play roughly coincides with the centennial celebrations in Canada and marks a renewed interest in Canadian drama for national topics, it has been studied in terms of its critical perspective to official historiography and its metadramatic treatment of the mentioned historical events. However, less scholarly attention has been spared to the use of songs in the play. Prioritizing the song form in its musical structure, *Walsh* integrates the history of westward expansion with the emerging economy and technology of music, resulting in the commodification of music at the turn of the twentieth century.

Keywords: *Sharon pollock, Walsh, Historiographic metadrama, Song form, Musical commodification.*

“BU GELİŞEN ÜLKE BİR ALDATMACA”: SHARON POLLOCK’IN *WALSH* ADLI OYUNUNDA MÜZİĞİN METALAŞMASI VE BATIYA GENİŞLEME

Özet

Kanadalı oyun yazarı Sharon Pollock’ın *Walsh* (1973) adlı oyunu, Little Big Horn Savaşı’nın (1876) ardından gelen ve Oturan Boğa’nın sığınma talebiyle Sioux’ların Kanada sınırından geçişine önderlik ettiği, Kuzey Batı Atlı Polisleri arasından Binbaşı John Walsh ile dostluk kurduğu ancak diplomatik görüşmelere karşın Amerikan güçlerine teslim olmak zorunda bırakıldığı tarihsel dönemi ele alır. Oyun, Kanada’nın yüzüncü kuruluş yılı kutlamalarına denk geldiği ve Kanada tiyatrosunda ulusal konulara karşı canlanan bir ilgiyi örneklendirdiği için akademik çalışmalarda resmi tarihe eleştirel bakış açısı ve söz konusu tarihsel olaylara metadramatik yaklaşımı açısından ele alınmıştır. Ancak oyundaki şarkıların kullanılma biçimi üzerine çalışma bulunmamaktadır. Müzik yapısında şarkı formuna öncelik verilen *Walsh*, Amerika Birleşik Devletlerinin batıya genişlemesinin son yıllarıyla aynı zamanlarda gelişen ve yirminci yüzyılın başında müziğin metalaşmasıyla sonuçlanan müzik ekonomisini ve teknolojisini bir araya getirmektedir.

Anahtar sözcükler: *Sharon Pollock, Walsh, Tarihyazımsal metadrama, Şarkı formu, Müziğin metalaşması.*

*Assistant Professor, Istanbul University, Department of American Culture and Literature, ISTANBUL.
e-mail: sinemyaz@istanbul.edu.tr (orcid.org/0000-0003-4092-3152)

1. INTRODUCTION

In Canada, a hundred years after the establishment of the Confederation (1867), which is considered the date of Canada's formation as a state, Canadian playwrights started to turn to national topics. At a time of re-evaluating and celebrating what is culturally Canadian, however, the theatrical stage provided space for a critical re-consideration of Canadian history. Amidst the thrust of cultural nationalism evident in Canada's interventionist cultural policies¹ and the influential thematic criticism of Northrop Frye and Margaret Atwood², Canadian plays questioned the very national symbols and myths that have been embraced by cultural policies. As an alternative to the prevalent cultural environment, Canadian drama produced numerous plays which deconstructed not only the long established national myths, but also the illusion created by representational theatre. Richard Paul Knowles comments that the Canadian plays of the period used the metadramatic and presentational device "to re-present the making and re-making history as a necessarily ongoing process (230). Accordingly, Knowles calls such plays as "historiographic metadrama" (241), adopting Linda Hutcheon's theory of "historiographic metafiction". Plays such as Ken Mitchell's *Medicine Line* (1976), Carol Bolt's *Gabe* (1973), and the subject of this study, namely Sharon Pollock's *Walsh* (1973) turn specifically to the history of the Canadian West in order to question official history.

In *Walsh*, Pollock revisits an important event in which Canadian and American histories overlap: the migration of the Sioux to Canada after the Sioux's feat in the Battle of Little Big Horn in 1876. The events preceding and following the battle are equally significant: In Canada, the establishment of the Confederation could only be possible by promising the provinces, particularly British Columbia, a transcontinental railway; under those circumstances, president John A. MacDonal started a determined campaign to acquire western territories through treaties, which met resistance from the indigenous peoples, such as the Métis, whose leader Louis Riel was tried and sentenced to death in 1885. In the United States, Abraham Lincoln had signed the Homestead Act in 1862, which enabled new immigrants to settle in the unclaimed lands in the West; furthermore, the end of the Civil War had witnessed an unprecedented wave of settlements in the western territories. In other words, for these three nations, the westward expansion was gradually transforming the entire North America by the American occupation and Canadian acquisition of traditionally indigenous territories. In this context, a coalition of indigenous tribes attempted to halt the American expansion to the West with the Battle of Little Big Horn; however, the decimation of the American seventh cavalry and the death of General George Armstrong Custer, who led the troops and whose "last stand" had been iconic for American history, incited the American army to capture the natives, who had already sought to take refuge in Canada in 1877. In a network of power relations between Washington and Ottawa, John Walsh, the superintendent of the North West Mounted Police in the region, befriended Sitting Bull yet also let him surrender to the American forces in 1881, which led the Sioux chief first to the military prison at Fort Randall and then to the reservation, where he would be killed by the police in 1890.

Although Pollock depicts a historical event in *Walsh*, the play starts years after the Sioux refugee crisis and at the heyday of the Klondike Gold Rush and is set in Dawson, Yukon. The Prologue is meant to be the present of the narrative and demonstrates the consequences of westward expansion by Canada and the United States. Heidi Holder writes "the entire play proper can be seen as an extended flashback in the older Walsh's mind" (140), emphasizing Pollock's preference for alternative perspectives to official history. Holder's argument is based on the fact that Walsh in the Prologue is haunted by the moral responsibility of his past action implemented due to the government's orders. Several issues in the following two acts appear in this section as a covert foreshadowing of characters and events since the same characters in Act One perform different characters in the Prologue. For example, the Lakota chief Crow Eagle is a harmonica player named Billy, playing "Garryowen", the well-known

1 An earlier attempt for such policies is the Royal Commission's Massey Report dated 1951, which endorsed the development and establishment of several institutions for arts and culture, such as the National Library, the Canadian Broadcasting Corporation, and the Canada Council for the Arts. Similar policies pursued in the following decades include the granting of literary awards and prizes, the introduction of Canadian literature courses to university-level English programs, and financial support to the publishers of Canadian literature. W. H. New notes that such investment in national culture between the years 1960 and 1985 resulted in "the geometric increase" (214) of published Canadian authors.

2 Northrop Frye's "Conclusion to a Literary History of Canada" (1965) aimed to find a uniquely Canadian theme which marks Canadian literature. As his student, Margaret Atwood followed a similar path, and penned *Survival: A Thematic Guide to Canadian Literature* (1972), which claimed that Canadian literature is based on the theme of survival.

American marching song and the choice of General Custer for his seventh cavalry; the Prologue therefore shows an earlier hint that the Sioux already surrendered to the American forces and had already been Americanized by the time the occupation of the entire North America was complete. Furthermore, Sitting Bull in the Prologue is a nameless prospector, who begs Walsh for money for Joeie, who is in fact Crowfoot, Sitting Bull's son; in a particular dialogue, Walsh replies to him "I can give you nothing" (Pollock, 1986: 15), which he repeats later in the play in the context of rejecting the Sioux's demand for refuge.

The main narrative of the historical event covers Act One and Act Two, and starts at a time when the Sioux are about to cross the border. After their arrival, several conflicts start to surface, such as Ottawa's policy of turning the indigenous peoples into farmers, the adaptability of the Sioux to Canada, their refugee status, as well as national and diplomatic concerns as to how the situation should be resolved. During the time of the Sioux's stay, Walsh not only befriends Sitting Bull, but also treats him and his fictional wife, Pretty Plume as equals to him and the American general, and welcomes them in diplomatic exchanges. However, the diplomatic crisis is resolved towards the end, when Walsh, the official representative of law and order in the region, is totally incapacitated due to the orders from Ottawa and the demands from the United States, and withdraws his support. As a result, Sitting Bull and the Sioux are handed to the American forces at the border. However, the linear temporality of the historical events is once more interrupted when, short after the surrender, the officers of the NWMP learn that Sitting Bull was killed by the police, despite the nine-year period between his surrender and death. The play ends with a return to Sitting Bull's memory on stage as he delivers a speech regarding the inevitability of human life cycle.

Since Sharon Pollock's *Walsh* is a historiographic metadrama, it has mostly been studied in terms of its critical perspective to official history and its dramatic treatment of a specific historical event, whose narration has propagated the power and influence of the NWMP, the representative of the political and administrative order in the Canadian West during the nineteenth century. In other words, the critics of the play have sought to investigate the dramatic innovations Pollock brought to Canadian drama and her critique of the glorified figures in Canadian history; furthermore, since the play was written and performed at the time of a renewed national interest in history, it encouraged historicist critics to scrutinize the connections between the politics of the past and the present. Pollock has herself asserted in the interview by R. H. Thompson that she "write[s] the same play over and over and over again," and for all of her plays she is "interested in authority, who has the voice of authority, and what does an individual do when confronted with it." In the same line, Anne Nothof writes that one of the myths Pollock shatters in her plays is "that of Canada's growth as a democratic nation, freely welcoming immigrants from around the world across its borders, and balancing conflicting regional, racial, and economic pressures, in contrast to the violent revolutions and wars bred by intolerance in the United States" (83). As a result, she concludes that Pollock undermines the "myth of Canadian moral superiority" (ibid.), since "the consequences of Canadian government policy toward the Sioux in the North West territories are the same in fact as in fiction: virtual genocide. Whereas the American government had used weapons and warfare to exterminate the Sioux, the Canadian government used starvation" (84).

Despite the scholarly interest in Pollock's treatment of history, less critical attention has been diverted to the use of music in the play. To specify, Pollock integrates the popular hits and folk songs of the late nineteenth century to the body of the play, and in all acts several minor characters either sing or play a song on stage, without an accompanying orchestra. The significance of Pollock's treatment is threefold: Firstly, except a limited use of instrumentally performed tunes, the song form dominates the musical structure in *Walsh*, documenting the commodification of music at the turn of the twentieth century. Secondly, none of these songs are performed by Walsh himself, which makes him musically a minor character. Thirdly, these songs represent the existing popular culture against the imagined and invented North American West. Representing the entire North American cultural landscape, the songs in *Walsh* function as the evolutionary transmitters of social and historical antagonisms although they are known today as the sounds of the imagined west.

This study argues that, textually and musically, the songs in *Walsh* incorporate layers of historical subtexts for the commodification of the North American West. As Immanuel Wallerstein remarks, "the historical development of capitalism has involved the thrust towards the commodification of everything" (16); due to

the rapid mechanization and industrialization during the nineteenth century, the North American West has witnessed the commodification of nature, labour, the native population and entertainment (Kaplan, 2005: 80; Trachtenberg, 1987: 19, 21, 38-9, 197). In this context, Walsh's individual mind or the government's particular policies regarding the Sioux would only offer partial readings for the play. From this perspective, the songs in *Walsh* will be considered social and historical texts whose form resurfaces the neutralization of the commodified West. Accordingly, the essay will address the treatment of the song form, the singing characters and the singing medium in their socio-historical contexts to show the political unconscious in Pollock's *Walsh*.

2. THE SOCIOLOGY AND HISTORICITY OF THE SONG FORM

Zeynep Bilge, in *An Alternative Mode of Communication: Songs and Singing in Shakespeare's Tragedies*, offers a reading of the songs performed by the marginalized characters in Shakespeare's plays by focusing on the communicative function of singing amidst the highly structured social hierarchy and patriarchal order. In this context, the songs in Shakespearean tragedies are marked by the contradiction between music and words in that they provide a covert communication instead of a practical verbal dialogue. For Ophelia in *Hamlet*, Bilge writes "On the one hand, the musical aspect of her personal communicative medium creates a distance between what she says and what she means. On the other hand, the verbal language that is inserted into music suggests some sort of a meaning that could easily remain in the background" (Bilge, 2008: 67). Bilge's comment on the oblique, indirect yet needed communication via songs is equally relevant to the use of songs in Pollock's *Walsh*. Performed diegetically, the songs in the play draw attention to the addresser and the medium as the elements of communication. Furthermore, despite Pollock's presentation, dramatization and reconstruction of the historical resources as *Walsh*'s primary national context, music's being a symbolic system different from language and performance foregrounds an abstraction transgressing any specific nationality, thus making it possible to reproduce songs in diverse contexts, forms and variations. The songs in *Walsh* are, therefore, significant in two ways: On the one hand, given that music directly affects the human body and perception, music in fiction and drama would be expected to "unveil the potential of communication and emotions" (Bilge, 2016: 54) whenever they are lacking in the depicted context; on the other hand, the songs in *Walsh* are folk songs or popular hits with a specific historicity. Consequently, the contradiction between communicating emotions and documenting history constitutes *Walsh*'s musical structure, since the emotions delivered in these songs are history-bound.

The songs in *Walsh* include a miner song ("Carmack"), a popular hit ("Break the News to Mother"), two marching songs ("Garryowen" and "The Girl I Left Behind"), a ragtime tune, a paddling song ("En roulant ma boule roulant"), two indigenous songs and a folk song ("Life in a Prairie Shack") in the given order. Not originally composed for the play, these songs were already known to the audience in 1973, when the play was first performed. However, by that time, they were no longer the same historical texts as their originals but still bore the complexities of gradually acquired significations due to their reproductions. Except "Break the News to Mother", whose sheet music and recording were released at the time of its production, the folk songs in the play had been commodified from the time they were first collected and recorded. As early as 1893, American folklorist Alice Cunningham Fletcher notes the mutually experienced difficulties of hearing and appreciating Sioux music, particularly her distress with the "screaming downward movement" (237) to the sound of beating drums, and the natives' estrangement from Fletcher's performance of their own music on the piano. In his "Collector's Note" to *Cowboy Songs and Other Ballads* (1910), John A. Lomax explains his method of collecting songs as "selecting and putting together what seemed to be the best lines from different versions, all telling the same story", adding that "some of the strong adjectives and nouns have been softened". Briefly, earlier ethnomusicologists are from today's standpoint questioned for their appropriation of folk music to Western and/or commercial forms.

Early twentieth century witnessed a dramatic change in sound technologies with the invention of the phonograph and the radio; their introduction to the North American household presented to families a medium for listening to the professional and aesthetic renditions of popular music (Gordon, 2017: 204). In other words, the savagery and vulgarity Fletcher and Lomax had implied with regards to Sioux and cowboy songs respectively were replaced by orchestrated compositions, trained vocals and a particular taste for the song form by the twentieth century. Modern responses to this development of sound technologies and the subsequent transformation of musical forms were exposed by the debate on artistic reproduction between Walter Benjamin and Theodor

Adorno. The opposite arguments of this debate mainly constitute Benjamin's optimism about the rise of popular art as a result of the modern decay of the bourgeoisie aura in the advent of photography and film, and Adorno's defense of the avant-garde and his skepticism on Benjamin's over-valuing of popular culture. Benjamin's "The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction" focuses on the modern shift in the perception of the visual art work; however, it is Adorno's response to him which relates the debate to the changes in modern music. In his essay "On the Fetish Character in Music and the Regression of Listening", Adorno problematizes the commodification of music by illustrating the ways in which music industry has shifted the form and function of music for commercial purposes. To complete his description of this commodification process, Adorno argues that music has been transformed into a standardized commodity serving the sense of immediacy and the short attention span of the now-individualized listener, who passively consumes music based on his choice of familiarity and commercial success. Adorno contends that the commodification and standardization of music obscures mediation in that listeners are constantly exposed to the familiarized form, which results in the mode of distracted listening. As opposed to Benjamin's proposition that the distracted audience develops a critical perspective, Adorno's conceptualization of distraction describes the listener as an "acquiescent purchaser" (32). As Adorno writes, "no longer do the partial moments serve as critique of that whole; instead, they suspend the critique which the successful aesthetic totality exerts against the flawed one of society" (ibid.).

Adorno's propositions on the musical commodification are also echoed in Clement Greenberg's "Avant-Garde and Kitsch", with a specific emphasis on popular forms. In this essay, Greenberg deems the popular song as kitsch, echoing Adorno's use of the term "fetish" for music as commercial mass-product. For Greenberg, contrary to the modern avant-garde's "imitation of imitating" (7), or drawing inspiration from the very artistic processes by which common objects or experiences are mediated, kitsch diverts attention from the process and "imitates [art's] effects" (15), making its own form transparent. Greenberg relates the modern rise of kitsch to the historical context of increasing urban population by the immigration of peasants who were subject to basic literacy yet unable to enjoy urban culture. Greenberg writes, "losing, nevertheless, their taste for the folk culture whose background for the countryside, and discovering a new capacity for boredom at the same time, the new urban masses set up a pressure on society to provide them with a kind of culture fit for their own consumption" (10). Consequently, Greenberg's formulation indicates a transition from an appreciation of folk and local art to the demand for tradable and consumable forms. Such forms, as he explains, have bridged the traditional gap between formal culture and folk culture, creating what he calls a "universal culture" (12) which has consequently weakened both.

Since Adorno and Greenberg, Marxist music scholars have addressed the problem of music's commodification for establishing connections between society and musical forms. Peter Manuel, for example, centers his work on the historical development of shorter musical forms, particularly the song form. Manuel argues that the relationship between the emergence of capitalist economy and bourgeois aesthetics is encapsulated with the earlier sonata form and the modern song form. He writes, "this class of forms uses techniques of symmetry, recapitulation, and internal development to achieve dramatic climax and clear closure" (47), enabled by the invention of mechanical chronometers and timepieces. In contrast to these forms are pre-modern, open ended, collective and variative forms found in folk tunes. Despite the waning of the folkloric collective songs, Manuel relates their persistence to the sense of nostalgia and cultural nationalism. The modern return to the folk forms in music, however, does not simply function for reproducing the traditional musical structures, but develops a new musical sensibility for its integration to the modern experience, as in the examples of jazz and ragtime. In this sense, the modernized folk song would, for Manuel, work as a symbolic act for "*immanent* critiques largely from *within* modern capitalism itself" (59).

Echoing the debates on the commodification of music, and taking their cue from urban sociology, Dyndahl et al. have coined the term "musical gentrification" (41) for the metaphorical description of a cultural phenomenon through which "musics that originally hold lower social, cultural and aesthetic status become objects of interest and investment from cultural operators who possess higher status" (53). Similar to the transformation of the lower-class neighbourhoods by the middle-class settlements, the term is used to explain how vernacular and folk music have been appropriated for the aesthetic norms and values of the middle-class. In this sense, they write "what characterises the original musical traditions and cultures in question can be weakened or even

broken for some of the initial participants” (ibid.). As in the aforementioned urban transformation, vernacular and folk music have been likewise dislocated from their historical contexts by the consequent removal of the social antagonism they once contained.

Sharon Pollock’s critical treatment of history corresponds to her use of folk and popular songs in that music in the play is used diegetically, without orchestration and in selected parts. Similar to her use of historical resources, Pollock reconstructs the musical history of the depicted period; therefore, Pollock’s specific choice of the song form is significant because firstly the history of musical commodification comes in the form of song, and secondly the form integrates music and text. Since these two aspects in *Walsh* converge on Pollock’s retextualization of the past, the music in the play will be analyzed here in parallel to Fredric Jameson’s approach to history. Jameson formulates history as Jacques Lacan’s “the Real”, for it resists any signification in the symbolic order, and hence cannot be grasped fully and without mediation by human consciousness. Therefore, history for Jameson is “inaccessible to us except in textual form” (82). The song form in *Walsh* provides this textual form through which history is musically accessed and apprehended. In other words, songs are social texts which encapsulate historical contradictions and antagonisms in a commodified musical form.

3. THE TREATMENT OF MUSIC IN THE PLAY

The beginning of the play, the Prologue, has the highest number of songs and is set in a bar in Yukon, where a bar singer and a harmonica player perform on stage. As a preliminary sketch on the mechanism of Pollock’s reconstruction of history, the characters in the play perform alternative characters to reveal the consequences of past events. The use of music in the Prologue, therefore, serves for the play’s metadramatic mechanism of disturbing national myth-making by prioritizing the presentation of the songs, similar to the metadramatic effect of emphasizing the theatricality of historical events. For this reason, Pollock starts the Prologue with music and particularly with a song whose history illustrates this myth-making mechanism. Here, Jennie, the bar singer, performs “The Carmack Song”, an anonymous miner song about the first person who found gold in Yukon:

JENNIE: *singing*

George Carmack on Bonanza Creek went out to look for gold,
I wonder why, I wonder why.
Oldtimers said it was no use, the water was too cold.
I wonder why, I wonder why. (10)

Referring to this song in a news article from 1919, E. Ward Smith writes “So great was the surprise caused by the discovery of gold there that a bard of the Yukon [...] wrote a verse that I often heard sung around Dawson” (30). Ward’s wording highlights the instant and natural composition of the song, but does not notice its epic narrative. Here, the lyrics voice the baffled responses to Carmack’s unintelligible motivation to look for gold despite the wisdom of the old and the harshness of nature, and consequently portray him as a mythical figure. Jennie also sings the second stanza, “They said he might search the creek until the world did end,/ But not enough gold he’d find a postage stamp to send” (11), further strengthening the Carmack myth; however, Pollock makes her sing only the first two stanzas, and does not let her proceed to the third, limiting the possible variations of the musical form. In 1898, Virgil Moore provides the lyrics of the song with the same first two stanzas, and the rest of the words intensify the gallantry (“Carmack roamed the Yukon from Dyea to Behring Sea”) and spirituality (“’Twas Providence directed him”) in Carmack’s search for gold. Additionally, Paul Roseland, who collected and transcribed the song from an Alaskan resident in 1960s states that “the first two verses and part of the chorus are collected as they were sung [...] around 1898” (qtd. in Cohen, 2008: 697), yet the lack of information on the following verses he transcribes discredits the originality of these lyrics (ibid.). The next three stanzas attributed to Roseland provide a social commentary and includes the contribution of two indigenous people, Tagish Charlie and Skookum Jim to Carmack’s discovery of gold. Skookum’s name is doubly omitted from the history of Klondike: Although it is known that Carmack, Skookum and Charlie searched for gold together in the same location, it was Carmack who wrote the notice of claim “by right of discovery” (Coates and Morrison, 2005: 82). Yet Coates and Morrison note that Skookum claimed later it was him who discovered gold, but considering the racial tensions, thought it would be wiser if Carmack, the white man in the group, claimed the discovery (ibid.).

Douglas Fetherling also mentions Skookum's claim, but adds that the gold-rich location was originally discovered by a Canadian prospector, Robert Henderson, who met Carmack and informed him about the creek (128). In this sense, "The Carmack Song" in *Walsh* functions as the reproducible model for constructing national or regional myths by adding, suppressing or omitting information crucial for understanding history, and provides a musical text whose gaps hold contested significations.

The second song, "Break the News to Mother" is not sung, but mentioned as Walsh's unfulfilled song request from Jennie. The song's lyrics tell the story of a soldier who risks his life by volunteering to pick up the fallen flag in the battlefield. The song's title is taken from the first line of the chorus section, which voices the dying soldier's last words to his mother. Released in 1897, it was popular during the Spanish-American War, which originated in the Cuban struggle for independence from Spain, and consequently ended the Spanish colonial rule in the Americas. Given that Klondike Gold Rush started in 1896 and continued into 1899, Walsh's memory of the song in the Prologue is clearly linked to the Spanish-American War. However, the song was revived during the World War I for the British audience. During this period, Canada's foreign affairs were maintained by Britain, since the Dominion of Canada was a colony of the British Empire. As a result, when Britain declared war against Germany, Canada automatically joined the allied forces alongside Britain and its other colonies. Considering the time when the play was written and first performed, the context of World War I is more relevant for the audience, if not for Walsh himself. Besides, the war had been an important moment for Canada in several issues: the Imperial War Conference in 1917 declared the Empire's new constitution recognizing Canada as an autonomous nation; by the end of the war, Canada became one of the founding members of the League of Nations. In other words, the Great War lend recognition to Canada as a nation in the international community.

The first two songs mentioned in the Prologue introduce Pollock's approach to musical commodification in that they illustrate the different modes of transition in the history of modern music. "The Carmack Song" is originally a folk song with disputed origins; since it is a collective folk song, its composer and lyricist are anonymous, and its length and lyrics are variable. However, the late nineteenth century is also a time when early American and Canadian ethnomusicologists travelled the entire continent to document the last remnants of vanishing musical heritage amidst the force of urbanization and industrialization. For this reason, folk songs like "The Carmack Song" have been collected, transcribed and recorded for the sake of conservation, yet in this process transformed into a fixed and closed musical structure. In contrast, "Break the News to Mother" is a modern song, and exemplifies the commodified musical form. The song was written by the American composer Charles Kassel Harris, and its sheet music was subsequently published. For this reason, and also as the product of late nineteenth century song-writing, the song embodies the characteristics of the commercial music industry starting with the Tin Pan Alley era. The major transformation in this period was the commodification of the traditional verse-chorus formula as a reproducible musical form, the mass-production of such songs performed by recruited singers particularly in vaudevilles, and the publication of their sheet music, which would enable amateurs to reproduce the songs. In addition, the mass-production of musical instruments, especially the piano, gave way to their entry to the middle class households in which they could be performed at home. Harris's own songwriting guide titled *How to Write a Popular Song* (1906) epitomizes the booming music industry and the standardization of music due to the growing demand.

The next song in the Prologue, "Garryowen" is played on harmonica by Billy and is an iconic American patriotic tune. It is originally an Irish tune, and was adapted firstly by the British army as a drinking song, and then as the marching song of General George Armstrong Custer's seventh cavalry from the Civil War to its decimation in the Battle of Little Big Horn. In Raoul Walsh's film *They Died With Their Boots On* (1941), the song is introduced in a bar scene, where the Britain-born lieutenant Butler plays the tune and all the cadets as well as Custer joyfully join his performance. The film also depicts how the joyful brotherhood embraces a sense of solidarity when a senior lieutenant belittles the cadets for their frivolous behaviour as he enters the bar and Custer confronts him. In addition, the film implies that "Garryowen"'s transition from an entertaining folk tune to an American army song depends on the personal choice of Custer, who believes it is catchy and hence suitable as a marching song. The treatment of the song in a 1941 Hollywood production proves that "Garryowen" is the quintessential American army song, which reflects the camaraderie among American soldiers. For this reason, the song, similar to another briefly mentioned song in *Walsh*, "The Girl I Left Behind", has been used as the soundtrack of many westerns

before the play's production, such as John Ford's *Fort Apache* (1948), *She Wore a Blue Ribbon* (1949) and *The Searchers* (1956); in Arthur Penn's *Little Big Man* (1970) the tune is heard at the time of Custer's arrival at the Little Big Horn. In his direct address to the audience about the historical background of the Sioux immigration, the American wagon master Harry mentions that "Garryowen" provided "a kinda festive at-mos-phere to a Custer attack" (Pollock, 1986: 17) and "Custer liked to charge to music" (ibid.). In other words, the tune has been identified with American westward expansion and territorial conflicts, and is reproduced to consolidate the image of the American West in iconic Hollywood productions.

Since "Garryowen" is the musical signification of American westward expansion, the fact that Billy performs it suggests the resulting suppression and Americanization of the indigenous peoples. In the Prologue, Billy's playing the tune baffles Harry, as he asks "Where'd you hear that song? You a Yankee fella? You a cavalry man?" (12), to which Billy replies "Don't have to be a cavalry man to know a song, mister" (ibid.). This dialogue demonstrates Billy's and the natives' adoption of colonial discourse. In addition, Billy is in fact Crow Eagle, a Lakota chief and a close friend of Sitting Bull, with whom he joined Buffalo Bill's Wild West show the 1884-1885 season. The show is known to stage an exotic depiction of the American west, with performers of indigenous origins and costumes related to Western Americana. Riding, shooting and roping performances as well as dramatizations like attacks to a stagecoach were regular parts of the show. The native Americans who performed in the show used their own languages and performed rituals such as the buffalo dance and the ghost dance. In this sense, the show functioned as a mediation through which western stereotypes were reproduced even more strongly than the Atlantic media, since the show traveled not only around North America, but also to some major cities in Europe. Therefore, paradoxically, the Americanization of the West and the western extravaganza depended on the commodification of native American culture.

Although the tunes in the Prologue are diegetically performed on harmonica by Billy, it is Jennie who is given the task of voicing them. However, Jennie's performance is limited due to her reluctance to sing despite her apparent knowledge of the songs (11), as in the case of "Break the News to Mother". Jennie, in this sense, is given the position to voice the musical heteroglossia of the nineteenth century, but also resists the commodification of the song form by either singing fragments of songs or remaining completely silent. In "The Carmack Song", her vocal reticence for the remaining lyrics indicates a discreet struggle for meaning; in "Break the News to Mother", her careful refusal to sing the song signifies a resistance to reproduce national myths. Therefore, Jennie's singing illustrates Pollock's historiographic playwriting: Avoiding the representational performance of such songs, the musical structure of the Prologue problematizes the historical and political conditions in which the songs were produced and received.

Billy's second appropriation of American musical culture is his performance of a ragtime tune on his harmonica. Although its origins are subject to debate, the genre ragtime is known as a hybrid form which integrates black musical tradition with Western forms, hence carries racial tensions, firstly because music was "the backbone of the slaves' political cultures" in Paul Gilroy's words (57), and secondly due to the genre's syncopated, or "broken" rhythm, with the use of off-beat accents to create an irregular yet elaborate sound. In this sense, as a "paradoxical art form" and "a racially ambiguous commodity" (Jasen and Tichenor, 1978: 1), ragtime was itself an appropriation of black American culture into mainstream and national culture. Edward Berlin writes, "ragtime as an exoticism, as a quaint music from the fringes of society, was replaced by ragtime the white American popular music" (123). This transformation does not only depend on the popularization and commercialization of ragtime (especially due to its becoming a staple in dance halls), but also its appropriation to the World War I context. For example, "When Alexander Takes his Ragtime Band to France" (1918) dramatized the arrival of the Southern all-black ragtime band from Irving Berlin's popular 1911 song "Alexander's Ragtime Band" in Europe during WWI. The lyrics of the song promised the audience "those ragtime tunes will put the Germans in a trance/ They'll throw their guns away" (Bryan et al., 1918: 3). After a transition process from black folk culture to the American mainstream to the extent of being considered "undeniably representative of a certain aspect of American character" (Mason, 1918: 324) and "the one true American music" (Moderwell, 1915: 286), ragtime has been further gentrified by classical composers, such as Antonin Dvorak and Igor Stravinsky³. The use of ragtime in the play echoes the genre's process of commodification and gentrification, and adds a new layer of

3 The mentioned pieces here are Dvorak's "New World Symphony"(1893) and Stravinsky's "Ragtime" (1918).

hybridity to the music since the performer is Native American. Furthermore, the tune is played immediately after Walsh mentions Custer's name, signifying a musically uncanny reaction by the ragged flow of ragtime's rhythmic structure.

The only French song in the play is sung by Louis, the Métis scout employed by the NWMP, and hence shows the consequences of colonial rivalry in the Canadian West. The song, performed by Louis in Act One and known as "En roulant ma boule" [While rolling my ball], or alternately as "Trois beaux canards" [Three beautiful ducks], is a Quebecois song from the French explorers, and was traditionally sung as an accompaniment to the rhythm of paddling⁴. In her memoirs from 1830, Juliette Augusta Kinzie notes "The Canadian boatmen always sing while rowing, or paddling, and nothing encourages them so much as to hear the 'bourgeois' take the lead in the music" (28) and adds that such songs were "calculated to produce a spirited, sometimes an uproarious chorus" (29). That is to say, the song itself follows the master-slave dialectic, having the peddler repeat the chief explorer's words. However, Louis sings from the beginning of the verse, and not simply the chorus line. In this sense, Louis's singing gives him an unaccustomed power and authority, since he is Métis, employed as a scout by the NWMP and also sings in French. Recalling his namesake Louis Riel, Louis the scout is a Métis, meaning half indigenous and half French, therefore he voices the French colonial presence in Canada; due to the relocation of the Métis into western territories after the Red River Rebellion led by Riel in 1869-1870, he is in Fort Walsh. As a result, Pollock makes Louis voice a hybrid perspective throughout the play. His ambivalent representation of the indigenous, the British and the French destabilizes the power relations in the play, as observed in his dialogue with Walsh:

WALSH: Must be...what...two miles away? What would you say, Louis?

LOUIS: *smiling*

Louis say you damn good pupil.

WALSH: *smiling*

Louis damn good teacher. (41)

As the translator and guide for the NWMP, Louis has gained the trust and respect of the acting local authority due to his knowledge and judgement, which once more destabilizes the master-slave dialectic like his singing. Here, Walsh not only trusts Louis's opinion and acknowledges his own learning process, but also mimics the way Louis speaks. In this sense, the dialogue reverses the mimicry associated with the colonized, hence forms a hybrid discourse which destabilizes the supposedly one-directional cultural hegemony from Europe to the New World. Consequently, Louis's singing the song displays his trickster qualities: As an indigenous character, he disrupts the conventions of singing a French colonial song by taking the lead and appropriating it for a location outside the Quebec province. However, as the singing medium suggests, this hybrid discourse is challenged by ethnocentric bias, resulting in the cultural branding of the indigenous population. Immediately after the song is sung, Louis's two fellow NWMP officers approach him outside the Sioux tepee where food is served in bowls and without spoons. While the white officers despise the food and the way it was served, upon a brief consideration for leaving their food untouched, one of them, McCutcheon explains they should finish the food, because "men have been known to lose their scalps over such an insult" (50). Associating bodily mutilation in the West with the natives, McCutcheon's discourse illustrates not only cultural stereotyping, but also the misrepresentation of indigenous culture, since scalping had been practiced by the Europeans as well for the trading of Native American scalps for trophies (Smith, R.A., 1964: 5-6; Ball, 2013: 4-7). In this sense, the native American is commodified firstly because they are stereotyped and culturally branded, and secondly because their mutilated body parts are traded as commodities.

The only indigenous songs in the play are the eagle song by Sitting Bull and Pretty Plume's lullaby. Sitting Bull's song is heard after the refugee crisis of the Nez Percés, another tribe searching for refuge and asking for the help of Sitting Bull to cross the Canadian border. Since Sitting Bull was in the process of negotiating with the American general Terry, Walsh advises him to refuse their demands, to which Sitting Bull complies. However, the devastation and wailing of the Nez Percés at the border trouble Walsh and his younger officers, who set out to

⁴ The song dates back to the fifteenth century France, and was originally a juggler's song (Fowke, 1954: 57). The lyrics provided in the play as "En roulant ma boule roulant, en roulant ma boule/Derrier chez nous, y'a-t'un e-tang [étang], en roulant ma boule/Trois beaux canards s'en vont baignant, en roulant ma boule" can be roughly translated as "While rolling my ball, while rolling my ball/Behind our house, there is a pond, while rolling my ball/Three beautiful ducks are bathing there, while rolling my ball" [my translation].

help them but soon find out their situation is beyond remedy. To find a solution to the crisis, Sitting Bull forms a medicine wheel after singing his song. The song is heard from Louis's mouth, therefore Louis is assumedly translating Sitting Bull's words:

LOUIS: My father has given me this nation.

In protecting it,
A hard time I have.

Friends, hardships pursue me,
Fearless of them,
I live.

My chiefs of old are gone.
Myself, I shall take courage. (64)

The form of the eagle song epitomizes the critique of the modern commodified song due to its temporal ambivalence and lack of verse-chorus structure. It is even hard to classify it as an indigenous song, because it has no mention in the ethnomusicological records of the earlier twentieth century. The earliest mention to it is found in Stanley Vestal's *Sitting Bull: Champion of the Sioux* (1932), which is based on oral history rather than historically documented research. Despite the lack of historical evidence, Vestal justifies his method by a reference to Sitting Bull's nephew, who tells him "I do not care to hear the lies what white men have made about Sitting Bull. I will tell you the truth" (xiv). Informed by the nephew's narrative, Vestal shows that the song consists of three separate songs related to different instances in Sitting Bull's life. Vestal writes that the first three lines are related to Sitting Bull's earlier years, when he sees the impersonation of the eagle's spirit, who gives him this song. In his later years close to his death he remembers and finally makes sense of the song. The next three lines, as Vestal writes, are associated with Sitting Bull's journey to the Canadian border after the Battle of Little Big Horn, in times of distress. The remaining lines are from Sitting Bull's inauguration ceremony, when he was chosen as the chief of the entire Sioux nation. In other words, Pollock fuses the major events in Sitting Bull's life into one song. Pollock also does not refer to Sitting Bull's words as a song; the stage directions show that Sitting Bull steps forward and Louis "speaks" (64). Similarly, Vestal refers to Sitting Bull as a "poet" (208) and a "warrior-poet" (95), portraying him as a shamanic spiritual leader. Although Vestal named it "the eagle song", the mentioned music transgresses the modern song form since it cannot be received and consumed instantly, and has a lasting interpretation process throughout Sitting Bull's life. As a result, the use of this music as a translated poetic address rather than a song reverses the transformation of indigenous music into the commodified song form.

Pollock similarly reconstructs Vestal's account on the lullaby sung to Sitting Bull's son. In *Walsh*, the lullaby is sung by Pretty Plume, Sitting Bull's fictional wife.

PRETTY PLUME: Little One, Little One

Loved by everyone.

Little One speaks sweet words to everyone.

That is why, that is why,

Little One is loved by everyone. (104)

Although it is Pretty Plume who sings the lullaby in the play, Vestal writes that the lullaby was actually sung by Sitting Bull himself, who used to carry the child on his back. Besides, Pollock changes Pretty Plume's call to the child from "Only One" (Vestal, 1932: 208) to "Little One", moving him from his close-knit familial environment to a hybrid space in which he is addressed as such by the English-Canadian characters in the play and is socialized with them. Pollock also changes the singer from Sitting Bull to Pretty Plume, a character added to the play after its first performance. Having little space to build the character anew, Pollock associates two features to Pretty Plume: her political power and her motherhood. As part of the chief negotiator group in dialogue with

the American side, Pretty Plume is constructed as a strong minor character; besides, she is Pollock's invention to portray the Sioux as a matriarchal society against the patriarchal Victorian society, illustrated by Walsh's wife Mary. Unlike Pretty Plume, Pollock's Mary appears on the stage only with a ghostly presence, because she actually resides in Ontario and does not visit the Canadian West. As an example of historiographic metadrama, the play resolves the couple's physical distance by the dramatization of their correspondence on stage. In this sense, Mary does not represent an actual body; she is the typical angel in the house, encapsulating women's status in Victorian society. Mary's discourse in her letters also highlights her unquestioned acknowledgement of national myths. Unlike Pretty Plume's function as an active political figure, Mary functions as the voice for the Atlantic media coverage of the West, when she says "here in the East, we're always hearing grand tales of Major Walsh... how he's subdued the Sioux and Sitting Bull" (86). Although Mary is a passive receiver and consumer of westward expansion, Pretty Plume is portrayed as an active contributor to the resolution of a political crisis. By prioritizing eloquent diplomacy and inclusive politics in the lullaby's lyrics, Pretty Plume not only uses the folkloric form as a symbolic act for the crisis, but also leads the infant to a similar discourse, since the lullaby's oral form of matrilineal transmission enables Pretty Plume to project such qualities to her child.

The last song in the play, "Life in a Prairie Shack" is a final return to the subject of westward expansion. This Canadian homesteader song is also known in the United States as "Life in a Half-Breed Shack", and was first transcribed under this title in Lomax's *Cowboy Songs and Other Frontier Ballads* with different lyrics. The song is performed by the American wagon master Harry with the lyrics provided by Fowke (1962: 255) towards the end of Act Two, when it is decided that the Sioux should soon leave Canada and Walsh is temporarily called to Ontario:

HARRY: Oh, life in a prairie shack, when the rain begins to pour.

Drip, drip, it comes through the roof and I want to go home to my Ma-Maw.

Maw, Maw, I want to go home to my Maw.

This bloomin' country's a fraud and I want to go home to my Maw. (119)

The deliberate choice of the singing subject locates the song to the context of the Homestead Act in 1862, which opened the western territories to the public. Trachtenberg maintains that the bipartisan support for the act aimed "to provide an agricultural 'safety valve' for surplus or discontented urban workers, and a Western population base for an enlarged domestic market for manufactured goods" (21). Consequently, the uncontrolled flow from the east to the West created more demands for land and resources, which resulted in military action to the territories inhabited by indigenous peoples and their removal to reservations. For Trachtenberg, this historical process is the "conversion of 'nature' into 'raw material'" (30). In other words, ending the play's musical repertoire with a variative folk song depicting a homesteader's desperation emphasizes once more the commodification of the North American west. Here, Harry voices a disillusionment for the government's policies particularly in the final chorus line "This bloomin' country's a fraud", which directly mentions the contradiction between the imagined and the experienced West. Although the country is "blooming" due to its newly formed confederation, its suppression of indigenous rebellions, its westward expansion and transcontinental railway, the promise for opportunities does not correspond to reality. The singing subject and the song's form therefore coalesce into historical capitalism, transgressing national demarcations. Additionally, with Harry's singing, the variative and collective feature of the folk song evokes a reaction to American and Canadian policies and thus voices a desire for a change in the political order, encapsulated with the word "maw". Since Queen Victoria was known by the name "Great White Mother", and the characters in the play refer to Canada as "the country of the Great White Mother" (21), themselves as "the soldier of the Great White Mother" (43), and the law as "the Great White Mother's law" (34), the replacement of Queen Victoria by the poorly articulated "maw" for mother symbolically challenges the British colonial rule, and attempts to reverse the commodification of motherhood.

4. CONCLUSION

Fredric Jameson develops his concept of the political unconscious for a literary theory that would encompass, in his words, "the absolute horizon of all reading and all interpretation" (1). Drawing from his theory of the political unconscious, my analysis of the songs in Sharon Pollock's *Walsh* aims for a reading of an overlooked aspect of the

play, and by so doing finds that Pollock's totalizing approach to retextualizing and rewriting history is determined by the integration of the dramatic, textual and musical forms. In the case of songs, which represent the entire North American heteroglossia, the diversity of their historical contexts and their formal transformations present a challenge for an overall perspective on their historicity; furthermore, given that the songs are part of a dramatic text, their co-textual significance such as the singing subject and the singing medium necessitates close reading practices. However, as Jameson writes, the issues in cultural history "can recover their original urgency for us only if they are retold within the unity of a single collective story" (3); in this sense, Pollock's playwriting totalizes the history of westward expansion with the emerging economy and technology of music production. As a musical form, the song embodies the social and political transformations at the turn of the twentieth century, and thus completes Pollock's historiographic metadrama. From this perspective, by depicting a historical period which gradually witnessed the rapid commodification of music, Sharon Pollock's *Walsh* illustrates the relationship between the commodification of the musical heteroglossia and westward expansion in the final chapter of North American colonization, at least within the geographical borders of the United States and Canada.

WORKS CITED

- Adorno, T. (1991). "On the Fetish Character in Music and the Regression of Listening", *The Culture Industry: Selected Essays on Mass Culture*, (Ed. J. M. Bernstein), Routledge, New York.
- Ball, M.H.R.S. (2013). *Grim Commerce: Scalps, Bounties, and the Transformation of Trophy-Taking in the Early American Northeast, 1450-1770*. Unpublished dissertation, University of Colorado, Boulder.
- Berlin, E. (1980). *Ragtime : A Musical and Cultural History*. University of California Press, Berkeley.
- Bilge, Z. (2008). *An Alternative Mode of Communication: Songs and Singing in Shakespeare's Tragedies*. Unpublished dissertation, Istanbul University, Istanbul.
- Bilge, Z. (2016). "Voices from the Past: Music in The Ice People", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 33/2, 53-62.
- Bryan, A. et al. (1918). *When Alexander Takes His Ragtime Band to France*. Waterson, Berlin & Snyder, New York.
- Coates, K. and Morrison, W. R. (2005). *Land of the Midnight Sun: A History of the Yukon*. McGill University Press, Montreal.
- Cohen, N. (2008). *American Folk Songs: A Regional Encyclopedia*. Greenwood, Westport.
- Dyndahl, P.; Karlsen, S.; Skarberd, O. and Nielsen S. G. (2014). "Cultural omnivorousness and musical gentrification", *Action, Criticism & Theory for Music Education*, 13/1, 40-68.
- Fowke, E. (1954). *Folk Songs of Canada*. Waterloo Music Company Limited, Waterloo, Ontario.
- Fowke, E. (1962). "American Cowboy and Western Pioneer Songs in Canada", *Western Folklore*, 21/4, 247-256.
- Fetherling, D. (1997). *The Gold Crusades: A Social History of Gold Rushes, 1849-1929*. Toronto University Press, Toronto.
- Fletcher, Alice C. (1893). *A Study on Omaha Indian Music*. Peabody Museum of American Archaeology and Ethnology, Cambridge, Massachusetts.
- Gilroy, P. (1993). *The Black Atlantic*. Verso, London.
- Gordon, R. J. (2017). *The Rise and Fall of American Growth*. Princeton University Press, Princeton.
- Greenberg, C. (1965). "Avantgarde and Kitsch", *Art and Culture: Critical Essays*. Beacon Press, Boston.
- Holder, J. H. (2000), "Broken Toys: The Destruction of the National Hero in the Early History Plays of Sharon Pollock", *Sharon Pollock: Essays on Her Works* (Ed. A. F. Nothof), Guernica, Toronto.
- Jameson, F. (1983). *The Political Unconscious*. Routledge, London.
- Jasen, D. and Tichenor, T. J. (1978). *Rags and Ragtime: A Musical History*. Dover, New York.
- Kaplan, A. (2005). *The Anarchy of Empire in the Making of U.S. Culture*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- Kinzie, J. A. [Mrs. John H. Kinzie]. (1856). *Wau-Bun, The Early Day in the North West*. Derby & Jackson, New York.
- Knowles, R. P. (1987). "Replaying History: Canadian Historiographic Metadrama", *Dalhousie Review*, 67, 228-243.
- Lomax, J. A. (1922). *Cowboy Songs and Other Frontier Ballads*. MacMillan, New York.
- Manuel, Peter. "Modernity and Musical Structure", *Music and Marx: Ideas, Practice, Politics* (Ed. R. Burckhardt Qureshi), Routledge, New York and London.
- Mason, D. G. (1918). "Folk-Song and American Music", *The Musical Quarterly*, 4/3, 323-332.
- Moderwell, H. (1915). "Ragtime", *The New Republic*, October 16, 1915. (284-286).
- Moore, Virgil. (1898). "George W. Carmack", *The Klondike News*, April 1.
- New, W. H. (2001). *A History of Canadian Literature*. McGill-Queen's University Press, Montreal.
- Nothof, A. F. (2000). "Crossing Borders: Sharon Pollock's Revisitation of the Canadian Frontiers", *Sharon Pollock: Essays on Her Works*, (Ed. A. F. Nothof), Guernica, Toronto.
- Pollock, S. (1986). *Walsh*. Talon Books, Vancouver.

- interview by R. H. Thompson, Theatre Museum Canada. (July 6, 2012). *Sharon Pollock on writing history, the playwright's authority, and Kabloona Talk (Part 1 of 8) [Video file]*. Retrieved from https://www.youtube.com/watch?v=_k7ddUUH3iE&list=PLCDA61BCFCC60B38F.
- Smith, E. W. (1919). "Wild Miners I Have Met", *MacLean's*, XXXII/2, 30-31, 55-56.
- Smith, R. A. (1964). "The Scalp Hunter in the Borderlands 1835-1850", *Arizona and the West*, 6/1, 5-22.
- Trachtenberg, A. (1987). *The Incorporation of America*. Hill and Wang, New York.
- Vestal, S. (1932). *Sitting Bull: Champion of the Sioux*. University of Oklahoma Press, Norman, Oklahoma. Love Letter to rs"

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:30.01.2020 ✓Accepted/Kabul:07.02.2020

DOI: 10.30794/pausbed.682120

Araştırma Makalesi/ Research Article

Eroğlu, S. ve Çakmak, T. (2020). "Post-Truth Dönemini Anlamak: Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü Öğrencilerinin Yeni Medya Araçları Kapsamında Bilgi Bozuklukları ve Doğrulama Algılarının Değerlendirilmesi" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 39, Denizli, s. 307-326.

POST-TRUTH DÖNEMİNİ ANLAMAK: HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ BİLGİ VE BELGE YÖNETİMİ BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNİN YENİ MEDYA ARAÇLARI KAPSAMINDA BİLGİ BOZUKLUKLARI VE DOĞRULAMA ALGILARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Şahika EROĞLU*, Tolga ÇAKMAK**

Özet

Teknolojinin etkisi ile bilgi paylaşım olanaklarının artması hızlı ve kolay bilgi akışının da önünü açmıştır. İçinde bulunduğumuz dönem ifade eden post-truth dönemi ve yaygın olarak kullanılan yeni medya araçları hızlı iletişim ve bilgilenme sağlamaktadır. Bu hızlı iletişim ve bilgi akışı bazı durumlarda bilgi bozukluklarına neden olmaktadır. Bu çalışmada Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü öğrencilerinin post-truth dönemde bilgi bozuklukları algılarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Belirtilen bu amaç çerçevesinde çalışmada veriler 2019-2020 öğretim yılı güz yarısında 213 öğrenciye gönderilen web tabanlı bir anket ile toplanmıştır. Toplamda 85 öğrencinin (lisans programına kayıtlı öğrencilerin %40'ı) yanıt verdiği anket sonuçları öğrencilerin sosyal medya ve günlük bilgi kullanımlarındaki davranış ve yaklaşımlarını yansıtmıştır. Ayrıca bulgular öğrencilerin bilgi bozukluklarına yönelik algılarının iyi düzeyde olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte çalışma sonuçlarında öğrencilerin bilgi bozukluklarına yönelik süreçlerde bilgi okuryazarlığının yanı sıra eleştirel düşünme becerilerinin ve bilgi kaynaklarının şeffaflığına yönelik çalışmaların yapılmasının etkili olacağını düşündükleri tespit edilmiştir. Çalışmanın sonunda Post-truth dönemi ve bilgi bozuklukları ile başa çıkmaya yönelik bilgi okuryazarlığı becerilerinin ve bilgi doğrulama uygulamalarının öğrencilerin konuyla ilgili farkındalıklarının sürekliliğinde önemli rollerinin olacağı ifade edilmiştir.

Keywords: *Post-truth, Bilgi bozuklukları, Yeni medya araçları, Bilgi doğrulama.*

UNDERSTANDING POST-TRUTH PERIOD: EVALUATION OF INFORMATION DISORDERS AND VALIDATION PERCEPTIONS OF HACETTEPE UNIVERSITY DEPARTMENT OF INFORMATION MANAGEMENT STUDENTS IN THE CONTEXT OF NEW MEDIA TOOLS

Abstract

The increase of information sharing opportunities with the effect of technology has paved the way for a quick and easy flow of information. The era of Post-truth and the new media tools that are widely used in information sharing processes provide rapid communication and information. This rapid communication and information flow may cause information disorders in some conditions. In this study, it was aimed to determine the perceptions of the students of Hacettepe University Department of Information Management regarding the information disorders in the post-truth era. For this purpose, the data were gathered by a web-based questionnaire sent to 213 students in the fall semester of 2019-2020 academic year. A total of 85 students (40% of students enrolled in the undergraduate program) responded to the survey and the results reflect their behaviors and

*Dr, Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, ANKARA.
e-posta:sahikaeroglu@hacettepe.edu.tr (orcid.org/0000-0001-5724-1970)

**Dr. Öğr. Üyesi, Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, ANKARA.
ee-posta: tcakmak@hacettepe.edu.tr (orcid.org/0000-0002-7700-6609)

frameworks related to social media and daily information usage. In addition, the findings reveals that students' perceptions about information disorders were in good level. Furthermore, it was determined that students think that the studies that can be conducted on information literacy, critical thinking skills and transparency of information resources will be effective for managing information disorders. It is stated in the end of the study that information literacy skills and information validation applications will have vital roles in the continuity of the awareness of the students for coping with post-truth period and information disorders.

Keywords: *Post-truth, Information disorders, New media tools, Information validation.*

1. GİRİŞ

İyi bilgilendirilmiş bir toplum demokratik yapının temel gerekliliklerden biridir (Kuklinski, Quirk, Jerit, Schwieder ve Rich, 2000). Tam tersi düşünüldüğünde yanlış bilgilendirilmiş bireylerin ise sosyal kararların verilmesinde yetersiz kalacağı, bu durumun da hem bireyin kendisi hem de toplum adına olumsuz sonuçlar doğurabileceği savunulabilir. Günümüzde bilgi akışının, paylaşım olanaklarının artması ve yeni medya araçlarının getirdiği imkânların olumlu etkilerinin yanı sıra olumsuz etkileri de bulunmaktadır. Uzun yıllar “bilgi bozuklukları” kavramı ekseninde çalışılan yanlış bilgilendirme (misinformation) ve dezenformasyon gibi kavramlar yeni medya ortamları ve yeni siyasal eğilimler çerçevesinde yalan haber, post-truth kavramları kapsamında da ele alınmaya başlanmıştır. Bu bağlamda eksik, bağlamından koparılmış, yanlış bilgilendirme gibi adlandırmalarla birlikte farklı perspektiflerde çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Özellikle post-truth kavramının 2016 yılından itibaren yaygınlık kazanması ile birlikte, bilgi bozuklukları ve yalan haberlere yönelik akademik ve sektörel çalışmalar doğruluk, düzeltme ve doğrulama mekanizmaları çerçevesinde şekillenmeye başlamıştır (Cook, Ecker ve Lewandowsky, 2015; Ecker, Lewandowsky ve Tang, 2010; Lewandowsky, Seifert, Schwarz ve Cook, 2012; Schwarz, Newman ve Leach, 2016)2016.

Bireylerin görüş ve inançlarını oluşturma süreçlerinde doğru sunulmuş bilgiler önemlidir. Nitekim büyük inanç akımlarının mevcut gerçeklerle çelişmesi durumu düşünüldüğünde doğru bilgilere erişiminin önemi anlaşılmaktadır. Bireyler yanlış bilgilendirilirse, kendileri ve aileleri için kendi çıkarları için uygun olmayan ve ciddi sonuçları olabilecek kararlar verebilirler. Yanlış bilgilendirme, bir toplumun çıkarlarına aykırı çalışan siyasi ve toplumsal kararların temelini oluşturabilmektedir. Örnek olarak, literatürde yapılan bir çalışmaya göre otizm ve aşı ilişkisine yönelik yapılan yanlış bilgilendirmeler sonucunda birçok ailenin çocuklarını aşılammaya karar verdiği ve bunun sonucunda aşı ile önlenilebilir hastalıklarda belirgin artışların gözlemlendiği ve ölümler de dâhil olmak üzere birçok olumsuz sonucun yaşandığı vurgulanmıştır. Buna ek olarak bu yanlış bilgilendirmenin düzeltilmesi üzerine kamu bilgilendirme kampanyaları ve takip sistemlerine gereksiz kamu harcamalarının yapılmak zorunda kalındığı belirtilmiştir (Larson, Cooper, Eskola, Katz ve Ratzan, 2011)and outline some of the specific determinants of public trust. Public decision making related to vaccine acceptance is neither driven by scientific nor economic evidence alone, but is also driven by a mix of psychological, sociocultural, and political factors, all of which need to be understood and taken into account by policy and other decision makers. Public trust in vaccines is highly variable and building trust depends on understanding perceptions of vaccines and vaccine risks, historical experiences, religious or political affiliations, and socioeconomic status. Although provision of accurate, scientifically based evidence on the risk-benefit ratios of vaccines is crucial, it is not enough to redress the gap between current levels of public confidence in vaccines and levels of trust needed to ensure adequate and sustained vaccine coverage. We call for more research not just on individual determinants of public trust, but on what mix of factors are most likely to sustain public trust. The vaccine community demands rigorous evidence on vaccine efficacy and safety and technical and operational feasibility when introducing a new vaccine, but has been negligent in demanding equally rigorous research to understand the psychological, social, and political factors that affect public trust in vaccines.”, “container-title”:”Lancet (London, England. Yanlış bilgilendirme ve bilgi bozukluklarının temelinde farklı kaynaklar bulunabilmektedir. Söylentiler, hükümet kurumları, politik görüşler, kitle medyası, sivil toplum kuruluşları gibi kaynaklar yanlış bilgilendirme yapabilmektedir.

İnternet kullanımı aracılığı ile kullanıcı odaklı içeriğin yükselişi, bilgilerin doğru olmayan, hızlı ve geniş bir şekilde yayılması için bir ortam sağlamıştır. Sosyal ağlarla birlikte iletişim sürecindeki her bir bireyin haber kaynağı haline dönüşmesi, karşılaşılan her bilginin ve haberin hızla yayılmasına neden olmaktadır. Bu durum da yanlış bilgilendirme ve yalan haberlerin önünü açmaktadır. Dahası sosyal medya çevresinde oluşan ve kullanıcıların kendi görüşlerine

yakın insanlarla iletişimde oldukları sosyal medya alanları olarak tanımlanan, politik kırılma ve sosyal kutuplaşmalara neden olduğu savunulan yankı fanusları (echo chamber) (Moe ve Schweidel, 2014:82; Sunstein, 2001) ise yanlış bilgilendirmelerin ve buna yönelik oluşan düşünce ve inançların güçlenmesini kolaylaştırmaktadır. Yeni medya ortamları doğru ve güvenilir bilgilerin olduğu gibi yanlış bilginin de oluşmasını ve yayılmasını kolaylaştırmaktadır. Bu çerçevede doğrulama mekanizmaları, güvenilir bilgi gibi kavramlar oldukça önem kazanmaktadır. Bunun yanı sıra bireylerin bilgi bozuklukları ve yanlış haberlere yönelik farkındalıklarının artması ve konuya yönelik çalışmaların yapılması önem kazanmaktadır.

Bu doğrultuda çalışma post-truth döneminde en önemli sorunlardan biri olarak görülen bilgi bozukluklarına karşı önemli bir konumda yer alabilecekleri düşünülen Bilgi ve Belge yönetimi öğrencilerinin yeni medya araçlarını kullanımlarından hareketle bilgi bozukluklarına yönelik davranış ve yaklaşımlarının değerlendirilmesi motivasyonu ile kurgulanmıştır. Bu çerçevede çalışmada öncelikle kuramsal çerçevede bilgi bozuklukları, yeni medya araçları, bilgi doğrulama araçları ve post-truth gibi kavramlar açıklanarak konunun kavramsal ilişkileri ele alınmıştır. Ardından çalışmada kullanılan metodolojinin değerlendirildiği yöntem bölümü aktarılmış sonrasında da uygulanan değerlendirme aracı çerçevesinde elde edilen bulgular sunulmuştur. Çalışmanın son bölümünde elde edilen bulgular literatür çerçevesinde tartışılarak genel sonuçlara ve önerilere yer verilmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE: YENİ MEDYA ARAÇLARI, YALAN HABER VE BİLGİ BOZUKLUKLARI

İnternet ile birlikte hızlı bir değişim sürecine giren iletişim teknolojileri geleneksel iletişim araçlarının da yakınsamasına neden olmuştur. Yoğun bir şekilde internet teknolojisinden beslenen yeni medya araçları ise günümüz iletişim süreçlerinin vazgeçilmez haline dönüşmüştür. Dijital yenilikler kullanıcıların birbirleriyle iletişim ve etkileşim kurmalarını kolay bir hale getirmiştir. Nitekim bu platformlarda kullanıcıların kendi fikirlerinin ön plana çıkmasına olanak tanıyan ve daha çok kullanıcının aktif katılıma yönelik cesaretlendirildiği bir ortamın oluşturulduğu görülmektedir. Kullanıcılar e-ticaret siteleriyle birer satıcı, video paylaşım siteleri yardımıyla birer yapımcı ve yönetmen, Wikipedia veya çevrimiçi sözlük siteleri aracılığıyla birer yazar, birçok araçta sağlanan yorum yapabilme ve değerlendirme imkânları ile de birer eleştirmen olabilmekte; bunları yapabilmek için de taşınabilir bilgisayarlar ve mobil araçlara sahip olmaları yeterli olabilmektedir (Hennig-Thurau ve diğerleri, 2010). Sahip olunan donanımın yanı sıra kullanıcıların bu değişimde yeni medya olarak da adlandırılan kavramın da etkili olduğunu söylemek mümkündür. Yeni medyanın tanımı yapılırken yeni medyanın ne olmadığına ortaya konulması önemlidir. Yeni medya kavramı televizyon, radyo, kitap, video, gazete gibi geleneksel medya tanımlarına girmemektedir. Bunun yerine çoğunlukla yeni iletişim araçlarını odağına alan bir kavram olarak algılanmaktadır. Yapılan bir tanımda yeni medya; mevcut medyayı sayısal veriye dönüştürmeye yönlendiren ve bilgisayarlar aracılığı ile üretim dağıtım ve paylaşım sağlayan ortamlar olarak ifade edilmiştir (Manovich, 2001). Aynı çalışmada yeni medya kavramı altı karakteristik çerçevesinde ele alınmıştır. Bu karakteristikler şunlardır (Manovich, 2001: 41):

- Dijitallik: Yeni medyanın dijital karakteri, dijital ürünlerin ekstra kopyalarını üretmek için neredeyse hiçbir maliyetin bulunmadığını ve bireylerin, yayıncı gibi herhangi bir geleneksel sürece bağlı olmadan geliştirdikleri içerikleri kolayca küresel bir izleyici kitlesine dağıtabileceklerini ifade etmektedir. Bu kapsamda internet bağlantısı olan herkesin blog yazabilmesi, yorum yapılabilmesi, irili ufaklı haber bültenleri hakkında rapor yazabilmesi veya bir şarkı, video ya da romanı dünyayla paylaşabilmesi örnek olarak gösterilmektedir.

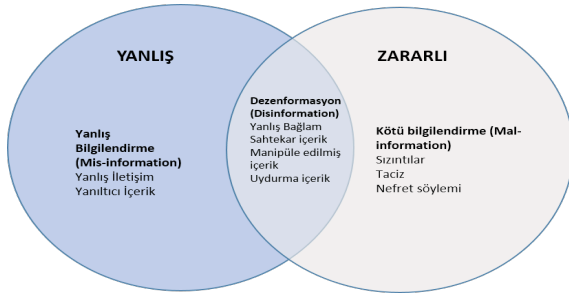
- Proaktiflik: Tüketicilerin değer zincirinin tüm aşamalarına (perakende satışlarda veya fan sitelerinde yapılan incelemelerden, açık kaynak kodlu yazılım geliştirmek için kapsamlı ortak çalışmalara kadar) katkıda bulunmak için yeni medya kullanmalarını temsil etmektedir.

- Görünürlük: Tüketicilerin yeni medyadaki her türlü etkinliklerinin başkaları tarafından görülebilirliğini ifade etmektedir.

- Gerçek zaman ve hafıza: Tüketicilerin ürettikleri içerikler gerçek zamanlı erişilebildiği gibi söz konusu ortamlarda kalıcılığını sürdürmektedir. Bu durum da olumlu ya da olumsuz olarak belirtilen kullanıcı deneyiminin aktarıldığı formda saklanması anlamına gelmektedir. Yeni medyanın karakteristiklerinden biri olan bu durum gerçek zamanda olduğu kadar gelecekteki etkileşimler için de önem taşımaktadır.

• Her zaman her yerde bulunabilirlik (Ubiquitous): Yeni medya, kullanıcıların mobil cihazları üzerinden hemen hemen her yerde diğer kullanıcılara ve kurumsal yapılara ulaşmalarını sağlamaktadır. Kullanıcılar bir perakende mağazasında alışveriş yaparken bir ürünün incelemelerini okuyabilirler veya sinema salonunda gösterim sırasında deneyimlerini paylaşabilir veya diğer kullanıcıların görüşlerine erişebilirler.

Genel olarak yeni medyanın, tüketicilere hizmetler ve ürünler hakkında bilgi vermek için geniş seçenekler sunduğunu söylemek mümkündür. Yeni medya araçlarının ve teknolojilerin kolay kullanımları ve ulaşılabilirliğinin rahat olması medya ortamlarına katılımı artırmıştır. Bununla birlikte yeni medya araçlarının sunduğu olanaklarla bilginin kolay bir şekilde yayınlanması ve dağıtımı kullanıcıların doğru ve değerli bilgiler kadar yanlış ve değersiz bilgilerle de karşılaşmasına neden olmuştur. Yeni medya ortamlarından biri olarak nitelendirebileceğimiz sosyal medya araçlarında da kullanıcı tarafından sağlanan içeriğin çokluğu, insanların ortak çıkarlar, dünya görüşleri ve anlatılar etrafında toplanmasını kolaylaştırmaktadır. Özellikle Web 2.0 tabanlı medya yapıları düşünüldüğünde her bir kullanıcının aynı zamanda içerik üreticisi ve sağlayıcısı oldukları açıktır. Bu durum iletişim ve etkileşim adına faydalar sağlarken diğer yandan da kontrolsüz bir üretim sürecine girilmesi, söylentilerin ve komplo teorilerinin hızlı bir şekilde yayılması gibi sorunları da ortaya çıkarmaktadır. Binark ve Bayraktutan Sütçü (2013) söz konusu durumu “üretilen içeriklerin olgunlaşmadan ve doğruluğunun teyit edilmeden yayılması sorunu” olarak görmektedir. Tarih boyunca yanlış bilgilendirme ya da yanlış olan bilgiler, insanların görüş ve inançlarını manipüle etmek için kasıtlı olarak kullanılmıştır (Karduni, 2019). Bu bağlamda yanlış bilgilendirme, dezenformasyon gibi bilgi bozuklukları üzerinde uzun yıllardır çalışılan kavramlar olmasına rağmen yeni medya araçları ile birlikte daha da önem kazarak farklı açılımlarla ele alınmaya başlanmıştır. Toplumlarda yanlış bilginin yaygınlığı, demokrasileri kontrol edilemez bir hale dönüştürme potansiyeline sahiptir (Benkler, Faris ve Roberts, 2018). Yanlış bilgilendirme (misinformation), dezenformasyon (disinformation), yalan haberler, bilgi bozuklukları, bilgi kirliliği, problematik bilgiler gibi birçok kavramla eşleştirilen yanlış bilgilendirme kavramının adına ortak ve kesin bir terminoloji belirlenmesi üzerine literatürde önerilerin ve çalışmaların yapıldığı görülmektedir (Jack, 2017).

Şekil 1. Bilgi Bozuklukları

Kaynak: (Derakhshan ve Wardle, 2017).

Şekil 1'e göre bilgi bozuklukları iki yapıda incelenmiştir. Üçe ayrılan bilgi bozuklukları (misinformation, disinformation, malinformation) “Yanlışlık” ve “Zarar” boyutları kapsamında çalışılmıştır. Buna göre yanlış bilgilendirme (misinformation) kavramı kasıt olmaksızın yanlış bilgilendirme anlamına gelmektedir. Burada zarar verme amacı yoktur. Dezenformasyon (disinformation) kavramı ise yanlış bilginin kasıtlı olarak paylaşılması ve bundan zarar görülmesi anlamında kullanılmaktadır. Dezenformasyon direkt yalan bilgi üretilerek, içeriği başka bir yalan içerikle harmanlayarak, gerçeğin sadece bir kısmını bütün gibi sunarak (manipüle ederek) veya fazladan dikkat çekici bilgiler eklenerek yapılabilmektedir. Kötü bilgilendirme (malinformation) kavramı ise gerçek bilgilerin zarar vermek üzere paylaşılmasını ifade etmektedir. Genellikle özel olarak kalması için tasarlanan bilgileri kamusal alana taşıyarak yapılmaktadır. Sızıntı (leaks), taciz ve nefret söylemleri kötü bilgilendirme kapsamına girmektedir (Derakhshan ve Wardle, 2017).

Şekil 2. Niyet ve Bilgi Temelinde Yanlış Bilgi Kategorizasyonu

Kaynak: (Kumar ve Shah, 2018).

Bir diğer çalışmada da (Kumar ve Shah, 2018) yanlış bilgi niyet ve bilgi bağlamında ayrılarak açıklanmıştır. Bu çerçevede Şekil 2’de de görüldüğü üzere niyet kapsamında ele alınan yanlış bilgi açılımında yanlış bilgilendirme (misinformation) ve dezenformasyon (disinformation) bulunmaktadır. Buna göre yanlış bilgilendirmeye örnek olarak şehir efsaneleri verilirken dezenformasyon örneği olarak yalan haberler verilmiştir. Yanlış bilgilendirmenin aldatma niyeti olmadan yayıldığı belirtilmektedir. Bu bağlamda, yanlış bilgilendirmenin ortak nedenlerinin, bir aktör tarafından orijinal bir bilginin yanlış beyan edilmesi veya çarpıtılması, yanlış anlaşılması, dikkat ve hatta bilişsel önyargılar nedeniyle olduğu anlaşılmaktadır. Bu aktörler daha sonra yanlış bilgilendirmeyi başkalarına bloglar, makaleler, yorumlar, tweetler vb. ortamlarla yaymaktadır. Tam tersi olarak dezenformasyon ise aldatma niyetiyle yapılmaktadır. Web üzerinden aldatma birçok amaç için yapılabilmektedir. Şekil 2’ye göre yanlış bilginin sınıflanmasında kullanılan bir diğer yaklaşım da bilgi başlığı altında yapılmıştır. Bu sınıflandırma yanlış bilgiyi fikir temelli ya da gerçek temelli olarak sınıflandırmaktadır. Fikir temelli yanlış bilgi, bireysel görüşü ifade eder (dürüstçe ifade edilmiş olsun veya olmasın) ve kesin bir temel gerçeği olmayan durumları tanımlar. Düşünce yapısının yaratıcısı bilerek veya bilmeden, okuyucunun görüşünü veya kararını etkilemek için potansiyel olarak yanlış görüşler yaratır. Bu kategoride yer alan sahte bilgilere bir örnek, insanların ürün kalitesiyle ilgili görüşlerini ifade ettiği e-ticaret web sitelerinde sahte ürün incelemeleridir. Öte yandan, gerçeğe dayalı yanlış bilgi, temel gerçek bilgi ile çelişen, uydurulan veya birleştiren bilgileri içerir. Bu tür bilgilerin nedeni, okuyucunun doğru bilgiyi yanlış bilgidan ayırt etmesini zorlaştırmak ve bilginin yanlış versiyonuna inanmasını sağlamaktır. Bu tür yanlış bilgi sahte haberleri, söylentileri ve uydurma aldatmacaları içermektedir (Kumar ve Shah, 2018).

Teknoloji ve paylaşım olanaklarının gelişmesi yeni medya araçlarının yoğunlukla kullanımı ile birlikte yalan haber, bilgi bozuklukları gibi kavramlar gittikçe önemini artırmıştır. Bilginin hızlı yayılımı çoğu zaman önümüze gelen bilgilerin sorgulanmadan kabulüne neden olurken bu durum bilgi bozukluklarının da artmasına neden olmaktadır. Nitekim yapılan bir çalışmada da yalan haberin paylaşılma ihtimalinin %70’den daha fazla olduğu vurgulanırken aynı şekilde yalan haberin yayılma hızının da altı kat daha fazla olduğu belirtilmiştir (Vosoughi, Roy ve Aral, 2018’den aktaran Kocabay Şener, 2018). Yine literatürde yapılan düzeltmelere rağmen bireylerin yanlış bilgilere daha çok inanma eğiliminde oldukları ve bu doğrultuda o bilgileri paylaşmaya devam ettikleri belirtilmektedir (Guillory ve Geraci, 2013; Nyhan ve Reifler, 2010; Nyhan, Reifler, Richey ve Freed, 2014)2013; Nyhan ve Reifler, 2010; Nyhan, Reifler, Richey ve Freed, 2014.

Günümüzde yeni medya araçlarının yapısal sorunlarının yanı sıra siyasal alanda da ortaya çıkan yeni eğilimler haberler ve bilgilerdeki gerçekliği sorgulamamıza neden olmaktadır. Bu bağlamda özellikle 2016 yılından itibaren post-truth kavramının ortaya çıkması ve etkileri üzerine çalışmalar yapılması ile birlikte, yalan haber, sahte haber, doğruluk kontrolü gibi kavramların ortaya çıktığı da belirtilmektedir (Kocabay Şener, 2018).

3. POST-TRUTH DÖNEMİ İLE BAŞA ÇIKMAK: DOĞRULAMA ARAÇLARI ve BİLGİ OKURYAZARLIĞI

2016 yılında kullanımı hızla artan ve Oxford sözlüğü tarafından da yılın kelimesi olarak seçilen post-truth kavramı duyuların ve kişisel düşüncelerin nesnel gerçeklerin önüne geçerek kamuoyu belirlemede daha etkili olması durumunu ifade etmektedir (“Word of the Year 2016”, 2020). Kelimenin yaygın olarak kullanılmaya başlanması ise Ralph

Keyes'in 2004'te basılan *The Post-truth Era* ile olmuştur. Keyes kitabında kavramı sosyolojik olarak ele alarak Amerikan toplumundaki yalan söylemeye artan eğilimin, gerçeklerin önüne geçebileceği endişesini dile getirmiştir (Keyes, 2004). Post-truth kavramının 2016 yılında bu denli popüler hale gelmesinin temel etkeni Donald Trump'ın Amerikan Başkanlığı adaylığındaki süreç ve başkanlığa seçilmesi olarak görülmektedir. Rakibi Hillary Clinton ile ilgili sosyal medyada sundukları asılsız içeriklerin rakibini zayıflattığı ve bu seçim başarısına zemin hazırladığı belirtilmektedir (Güçdemir, 2016). Bu durumun ise bugün dünyada sıklıkla başvurulan post-truth siyasetinin önünü açtığı vurgulanmaktadır (Şimşek, 2018). Post-truth kavramı temelinde yeni bir kavram olmasına rağmen genel olarak değerlendirildiğinde yıllardır çalışılan bilgi bozuklukları çerçevesinde ilişkilendirilebileceği söylenebilir. Mevcut literatürde de var olan bilgi bozuklukları ekseninde (yanlış bilgilendirme, dezenformasyon vb.) düşünüldüğünde yeni medya araçlarının kullanımının, bilgi bozukluklarının yorumlanmasında değişikliklere neden olduğu anlaşılmaktadır. Post-truth dünyasında yeni medya araçları vasıtasıyla bilgiler daha hızlı üretilmekte ve yayınlanmaktadır. Bu doğrultuda söz konusu bilgilere erişimin daha kolay olmasının yalan haber ve bilgilerin yayılmasını hızlandırdığı savunulabilir.

Yanlış, eksik ya da bağlamından koparılmış bilgilerle oluşturulan bilgi akışları çoğu zaman bilgilerin doğruluğuna yönelik kaygıları da beraberinde getirmektedir. Yanlış bilgilerin günümüzde geçmişte olmadığı kadar hızlı yayılımı temel olarak kullanıcıların pasif konumdan aktif konuma geçtiği Web 2.0 teknolojilerine dayanmaktadır. Web 2.0 teknolojileri ile kullanıcılar internette içerik üretimi ve paylaşımına doğrudan katılabilmektedir. Bu katılım vatandaşların seslerini duyurabilmesi ve temsil kazanmaları adına olumlu bir katkı sağlarken yoğun bilgi paylaşımı ortaya çıkan bilgilerin doğruluğuna yönelik teyit süreçlerini kısıtlamaktadır. Bu durum ise yanlış bilginin yayılma hızının ve yayılma alanının sosyal medya nedeniyle önceki dönemlere göre çok daha fazla olmasına neden olmaktadır (Brandtzaeg ve Følstad, 2017). Özellikle anlık gelişen süreçlerde (doğal olaylar, siyasi kargaşalar vb.) yanlış bilgilerin daha da arttığına yapılan çalışmalarda değinilmektedir (Silverman, 2016).

Günümüzde sosyal medya üzerinden kaynağı belli olmayan, doğruluğu ve güvenilirliği olmayan çok miktarda bilgi sunulmaktadır. Bu doğrultuda temel bilgi okuryazarlığı becerilerine sahip olmayan bireyler söz konusu bilgileri doğru olarak kabul edebilmektedir. Bilgi bozuklukları ve post-truth kavramları çerçevesinde değerlendirildiğinde söz konusu durumların olası çözümlerinin literatürde de tartışıldığı görülmektedir (Cook ve diğerleri, 2015; Ecker ve diğerleri, 2010; Lewandowsky, Ecker ve Cook, 2017; Lewandowsky ve diğerleri, 2012; Marsh ve Yang, 2017; Schwarz ve diğerleri, 2016)which depends on a well-informed public. False information can originate from a number of sources including rumors, literary fiction, mainstream media, corporate-vested interests, governments, and nongovernmental organizations. The rise of the Internet and user-driven content has provided a venue for quick and broad dissemination of information, not all of which is accurate. Consequently, a large body of research spanning a number of disciplines has sought to understand misinformation and determine which interventions are most effective in reducing its influence. This essay summarizes research into misinformation, bringing together studies from psychology, political science, education, and computer science. Cognitive psychology investigates why individuals struggle with correcting misinformation and inaccurate beliefs, and why myths are so difficult to dislodge. Two important findings involve (i Genel olarak değerlendirildiğinde doğrulama ve düzeltme algoritmaları üzerine çalışmalar yapıldığı anlaşılırken; çalışmalarda temel boyutta bilgi okuryazarlığı becerilerinin geliştirilmesi önerilerine yer verdiği de görülmektedir. Bu doğrultuda çalışmaların önerilerinin büyük çoğunluğunu güvenilir kaynakların tanımlanması ve kaynakların güvenilirliğini değerlendirme becerilerinin kazandırılması eğitimleri oluşturmaktadır. Bilgi okuryazarlığına yönelik temel eğitimlerin verilmesinin bireylere hangi bilgilerin güvenilir olup olmadığını ayırt etmeye yönelik beceriler kazandıracığı da vurgulanmaktadır (Walton ve Hepworth, 2011). Günümüzde özellikle bireylerin kendi inançlarına sıkı sıkıya bağlı kalmaları, içinde buldukları yankı fanuslarında farklı görüş ve yorumlara kendilerini kapamalarına karşılık yanlış bilgilere karşı eleştirel bakış açıları kazanma yöntemi bilgi okuryazarlığı becerilerinin geliştirilmesidir.

Bireylerin bilgi okuryazarlığı becerilerinin geliştirilmesinin yanı sıra doğruluk kontrolü, doğruluk kontrol araçları gibi mekanizmalar tartışılır hale gelmiş ve post-truth çağı olarak adlandırılan bu dönemde ortaya çıkan bilgi bozukluklarına çözüm olarak sunulmuştur. Bilgi bozukluklarını tespit etmek için kullanılan araçlar zamanla artmaya başlamıştır. Doğruluğundan şüphe edilen kaynaklar doğrulama araçları ile sorgulanmakta ve teyit edilmektedir. Bu doğrultuda kullanılan bir diğer yaklaşım ise doğrulama platformlarının kullanılması olmuştur. Kamuya sunulan bilgilerin kontrolüne yönelik hizmet sunan platformlar olarak tanımlanan doğrulama platformları 2000'li yılların başlarında ortaya çıkmışlardır (Brandtzaeg ve Følstad, 2017). Doğrulama platformları çeşitli, gazetecilik örgütleri ile beraber çalışabildikleri gibi kamu hizmeti amacıyla STK'lar tarafından da yapılabilmektedir (Kavaklı, 2019)false news and its consequences have risen to a position that is

becoming more and more influential. According to many, individuals are easily getting lost in an age called as a post-truth period in which 'truth' has been lost its importance or value. The two most important events given as examples for this situation are the last US Presidential election won by Donald Trump and the Brexit referendum that resulted in the UK's exit from the European Union in 2016. Among the discussions in this framework, the relation of the growing effect of the false news to the entrance of internet and the social media in our lives, holds an important place. In this concept, this study aims to focus on the ways to deal with false news spreading especially through social media by relating it to the journalistic practices. In this direction, it aims to focus on the internet fact-checking sites which play an important role in fighting fake news. In the light of the debates regarding the issue in international and national literature, the position of the internet factchecking sites, the potential of them to fight against to false news are examined." "container-title": "Erciyes İletişim Dergisi", "DOI": "10.17680/erciyesiletisim.453398", "ISSN": "1308-3198", "issue": "1", "language": "tr", "page": "663-682", "source": "DOI.org (Crossref. Yalan haberlerle mücadele için 2015 yılında geniş bir ağ oluşturma amacıyla First Draft Network (firstdraftnews.com), kurulmuştur. Bu oluşuma medya kuruluşları, haber ajansları sosyal medya platformları gibi çok sayıda kurum üye olmuştur. Haber ve makalelerin doğrulanması için 2017 yılında Google'da bilgi doğrulama hizmeti vermeye başlamıştır (Ünal ve Taylan, 2017). Türkiye'de de "şüpheli ve temelsiz iddiaları irdelemek" amacı ile başlatılan ilk girişim gönüllü çalışanlardan oluşan Yalansavar adlı internet sitesidir. Bunun yanı sıra doğrulama platformu yapısı ilk olarak Ortak Gelecek için Diyalog Derneği'nin 2014 yılında kullanıma açtıkları doğrulukpayi.com olarak gösterilebilir. Ardından 2016 yılında Teyit Medya Araştırmaları bağımsız bir girişim olarak teyit.org' u hizmete sunmuştur (Kavaklı, 2019)false news and its consequences have risen to a position that is becoming more and more influential. According to many, individuals are easily getting lost in an age called as a post-truth period in which 'truth' has been lost its importance or value. The two most important events given as examples for this situation are the last US Presidential election won by Donald Trump and the Brexit referendum that resulted in the UK's exit from the European Union in 2016. Among the discussions in this framework, the relation of the growing effect of the false news to the entrance of internet and the social media in our lives, holds an important place. In this concept, this study aims to focus on the ways to deal with false news spreading especially through social media by relating it to the journalistic practices. In this direction, it aims to focus on the internet fact-checking sites which play an important role in fighting fake news. In the light of the debates regarding the issue in international and national literature, the position of the internet factchecking sites, the potential of them to fight against to false news are examined." "container-title": "Erciyes İletişim Dergisi", "DOI": "10.17680/erciyesiletisim.453398", "ISSN": "1308-3198", "issue": "1", "language": "tr", "page": "663-682", "source": "DOI.org (Crossref. Dünyadaki örneklerine de paralel olarak ilgili platformların kullanımı yanlış bilgilendirme süreçlerinde önemli rol oynamaktadır

4. ÇALIŞMANIN AMACI, KAPSAMI, ARAŞTIRMA SORULARI

Bu araştırmada; kuramsal çerçevede sunulan post-truth kavramı, bilgi bozuklukları, yeni medya araçları ve bilgi doğrulama süreçleri kavramlarından hareketle, lisans eğitimi süreçlerinde aldıkları ilgili derslerin yanı sıra mezun olduktan sonra çalışacakları alanlarda da bilgi bozukluklarının düzeltilmesi konu uygulamalarında yer alma potansiyeline sahip Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü öğrencilerinin post-truth çağında bilgi bozukluklarına yönelik algılarının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bunun yanı sıra çalışmada, öğrencilerin yeni medya araçları kullanımı çerçevesinde ortaya çıkan bilgi bozuklukları ve doğrulama araçlarına yönelik farkındalıklarının ortaya konulması amaçlanmaktadır. Belirlenen bu amaç doğrultusunda çalışmamızda şu sorulara yanıt aranmıştır;

S1. Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü öğrencilerinin çevrimiçi ortamda bilgi bozuklukları, bilgi doğrulama ve post-truth kavramları doğrultusunda yeni medya araçlarını kullanımları nasıldır?

S2. Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü öğrencileri yeni medya araçlarında bilgi paylaşımında bulunurken paylaştıkları bilgi doğrulamaya yönelik hangi davranışlarda bulunmaktadır?

S3. Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü öğrencileri yanlış bilgilendirme ve bilgi bozukluklarının azaltılmasında hangi unsurların etkili olacağını düşünmektedir?

Belirtilen araştırma sorularının yanıtlanabilmesi için çalışmada betimsel (descriptive) araştırma yönteminden yararlanılmıştır. Betimsel araştırma yöntemi, verilen bir durumu olabildiğince tam ve dikkatli bir şekilde tanımlayan araştırmalar olarak ifade edilmektedir (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2017: 24).

4.1. Veri Toplama Süreci

Araştırmada betimleme yöntemi çerçevesinde öğrencilerin konuyla ilgili yaklaşım ve farkındalıklarını saptayabilmek için veri web tabanlı bir anket ile toplanmıştır. Açık kaynak kodlu bir anket yazılımı olan LimeSurvey yazılımı üzerinde web tabanlı olarak hazırlanan bu ankette 24 soru bulunmaktadır. Kişisel ya da anlamlandırılarak kişiyi ortaya çıkaracak herhangi bir verinin tutulmadığı ankette açık uçlu, tek seçenekli, birden çok seçenekli ve beşli likert ölçekli sorular bulunmaktadır.

Geliştirilen anket, Bölüm Öğrenci Bilgi Sistemi üzerinden mesaj ve e-posta olarak 2019-2020 Öğretim yılı güz döneminde ders programı kaydı yaptırmış olan, bir diğer ifadeyle aktif olarak öğrenim gören, bütün öğrencilere gönderilmiştir. Toplamda 178 öğrenciye gönderilen anket 8-23 Kasım 2019 tarihleri arasında iki haftalık bir süre için açık bırakılan ankete toplamda 85 öğrenci yanıt vermiştir. Anket yazılımından alınan verilere göre öğrencilerin anketi yanıtlama süreleri ortalama 12,5 dakika sürmüştür. Ankete yanıt veren öğrencilerin sınıflara göre dağılımı ve Hacettepe Üniversitesi Öğrenci İşleri Dairesi Başkanlığı Sisteminden alınan sınıf mevcutları Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Araştırmaya Katılan Öğrenci Sayıları ve Sınıf Mevcutları

Öğrencilerin bulunduğu sınıflar	Ankete yanıt veren öğrenci sayısı		Sınıf mevcudu	
	N	%	N	%
Birinci Sınıf	18	21,1	38	21,4
İkinci Sınıf	15	17,6	48	27
Üçüncü Sınıf	24	28,4	46	25,8
Dördüncü Sınıf	28	32,9	46	25,8
Toplam	85	100	178	100

Ankete yanıt veren öğrencilerin çalışma grubunu temsil oranı %47,8’dir. Bu oran yaklaşık olarak Bölümdeki her iki öğrenciden birini temsil etmektedir. Öğrencilerin 19’u (%22,4) erkek 66’sı (%77,6) ise kadındır. Araştırmada 19-21 yaş aralığında 40 (%47,1), 22-23 yaş aralığında 35 (%41,2) öğrenci bulunmaktadır. Yaşı 24 ve üzerinde olan öğrenci sayısı 10’dur (%11,7).

4.2. Veri Analizi

Anketlerden web tabanlı olarak toplanan veriler, anket yazılımının veri dışı aktarım eklentileri ile virgülle ayrılmış metin (csv) dosyası olarak indirilmiştir. Çalışmadaki analizler de bu dosyanın bir nicel veri yazılımı olan JASP yazılımında çalıştırılmasıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmada anket sorularına yönelik olarak 113 değişkenin oluşturulduğu JASP yazılımından sağlanan tanımlayıcı istatistikler tablolarla sunulmuştur. Beşli likert ölçeği ile toplanan verilerde ise sıklık bilgilerinin yanında aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri de verilmiştir. Bulgulara yönelik aritmetik ortalama değerleri yorumlanırken standart sapma değerleri de dikkate alınmıştır. Bu doğrultuda standart sapma değerinin beşli likert ölçeğine göre 1,5’in üzerinde olması yanıtların ölçekteki farklı değişkenler arasında yoğunlaştığını göstermektedir (Baş, 2001). Bununla birlikte uygulanan anketin iç tutarlılığını ölçmek için de güvenilirlik analizlerinden Crombach Alfa Güvenirlik Katsayısı testi yapılmıştır. Yaş, cinsiyet ve sınıf gibi demografik sorular ile açık uçlu sorulara ilişkin değişkenler teste dahil edilmeden 99 değişkenle yapılan ölçümlerde Crombach Alpha değeri 0,725 olarak ölçülmüştür. Bu oranla ilgili olarak yapılan çalışmalarda 0,7 ve üzerinde bulunması durumunda ölçeğin güvenilirliğinin iyi düzeyde olduğu kabul edilmektedir (Kılıç, 2016: 48). Kılıç’ın (2016: 48) aktarımı doğrultusunda konuyla ilgili bir başka görüşe göre de Crombach Alfa değerinin 0,61-0,80 arasında olması ölçeğin orta güvenilirlikte olduğunu göstermektedir. Anketteki açık uçlu sorulardan elde edilen metin içerikli ifadeler ise standartlaştırılarak (metinlerdeki eklerin atılması ve aynı anlama gelen ifadelerin tekilleştirilmesi gibi) yorumlanmıştır.

5. BULGULAR

Araştırmada ilk olarak öğrencilerin günlük hayatlarında kullandıkları teknolojik cihazların neler olduğuna yönelik bir soru sorulmuştur. Buna göre elde edilen bulgular Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Kullanılan Teknolojik Cihazlar

Cihaz türü	N	%
Akıllı Telefon	85	100,0
Bilgisayar	84	98,8
Tablet	24	28,2
Interaktif Televizyon	20	23,5
Telefon	10	11,7
Diğer	5	5,8

Tablo 2’ye göre öğrencilerin tamamı (85 kişi) günlük hayatında akıllı telefonu kullanmaktadır. Benzer şekilde öğrencilerin tamamına yakın bir kısmı (84 öğrenci, %98,8) bilgisayar kullandığını belirtmiştir. Tablet kullandığını belirten öğrencilerin sayısı 24’tür (%28,2). Öğrencilerin en az kullandıkları cihaz ise %11,7’lik bir oranla telefon olmuştur. Diğer seçeneğini işaretleyen beş öğrenci ise (%5,8) akıllı bileklik/akıllı saat gibi giyilebilir teknolojileri kullandıklarını belirtmiştir.

Bilgiye erişimde hangi cihazların çoğunlukla kullanıldığı sorulduğunda ise öğrencilerin dörtte üçünden fazlasının (65 öğrenci, %76,5) akıllı telefonu 16’sının (%18,8) bilgisayarı kullandığı görülmüştür. Bu soruda dört öğrenci (%4,7) geleneksel bir iletişim aracı olan telefonu bilgi erişim amacıyla kullandığını ifade etmiştir.

Araştırma kapsamında öğrencilerin kullandıkları yeni medya araçlarının belirlenmesi ve kavramsal olarak farkındalıklarının çözümlenmesi amaçlanmıştır. Bu çerçevede açık uçlu bir soru olarak “Yeni Medya Araçları” tanımlaması yapılarak öğrencilerin yeni medya aracı olarak gördükleri unsurları tanımlamaları istenmiştir. Gerçekleştirilen veri standardizasyonu işlemlerinden sonra elde edilen 29 unsurdan yoğunlukla ifade edilen araçlar Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3: Yeni Medya Aracı Tanımlamaları

Araç adı	N	%
Akıllı telefon	32	37,6
Bilgisayar	21	24,7
Instagram	19	22,4
Twitter	16	18,8
Youtube	11	12,9
Sosyal medya	10	11,7
Whatsapp	8	9,4
Facebook	6	7,1

Tablo 3’e göre öğrencilerin en fazla akıllı telefonu (32 öğrenci) ve ardından bilgisayarı (21 öğrenci) yeni medya aracı olarak tanımladıkları görülmüştür. Daha sonra Instagram, Twitter, Youtube, Whatsapp ve Facebook gibi araçları da yeni medya aracı olarak nitelendirdikleri anlaşılmıştır. Bu sorunun ardından öğrencilere hangi sosyal medya araçlarını kullandıkları da birden çok seçeneğin işaretlenebildiği bir soru ile belirlenmeye çalışılmıştır (Tablo 4). Tablo 4’te sunulan bulgulara göre öğrencilerin tamamına yakın bir kısmının (80 öğrenci- %94,1) bir anlık mesajlaşma aracı olan Whatsapp uygulamasını kullandığı anlaşılmaktadır. Bu uygulamayı 71’er öğrencinin (%83,5) kullandığını belirttiği Instagram ve YouTube uygulamaları takip etmiştir. Bulgulara göre Twitter’ı öğrencilerin %60’ı (51 öğrenci), Facebook’u ise %45,9’u (39 öğrenci) kullanmaktadır. Diğer seçeneğini işaretleyen öğrencilerin belirttikleri sosyal medya araçları ise Pinterest ve LinkedIn (ikişer öğrenci, %2,4) Reddit, Snapchat ve Twitch’tir (biri öğrenci, %1,2).

Tablo 4: Kullanılan Sosyal Medya Araçları

Sosyal Medya Aracı	N	%
Whatsapp	80	94,1
Instagram	71	83,5
YouTube	71	83,5
Twitter	51	60,0
Facebook	39	45,9
Diğer	7	8,4

Öğrencilerin kullandıkları sosyal medya araçlarına yönelik bulguların ardından sosyal medya araçlarında gün içinde ne kadar zaman geçirdiklerine yönelik bulgular da elde edilmiştir. Söz konusu bulgular Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: Sosyal Medyada Geçirilen Zaman

Süre	N	%
1 saat ve daha az	6	7,1
1-2 saat	27	31,8
3-4 saat	41	48,2
5 saat ve üzeri	11	12,9
Toplam	85	100,0

Tablo 5'te verilen bulgular öğrencilerin yarısına yakınının (41 öğrenci, %48,2) gün içerisinde 3-4 saatini sosyal medya araçlarında geçirdiklerini ortaya koymuştur. Sosyal medya araçlarında gün içerisinde 1 saat ve daha az süre geçirdiğini belirten öğrencilerin oranı %7,1 (6 öğrenci) iken sosyal medyada 5 saat ve üzeri zaman geçiren öğrencilerin oranı %12,9'dur (11 öğrenci).

Öğrencilerin sosyal medyada geçirdikleri süreye yönelik bulguların ardından çalışmada sosyal medya araçlarının kullanım amaçlarını ve bu amaçlara yönelik kullanım sıklıklarını belirlemek için de bir soru yöneltilmiştir. Muhtemel kullanım amaçlarının ve her bir amaca yönelik kullanım yoğunluk düzeylerinin verildiği soruda katılımcılardan her bir amaç için bir kullanım sıklıklarını belirtmeleri istenmiştir. Konuya yönelik bulgular Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6: Sosyal Medya Araçlarını Kullanma Amaçları (N=84)

	En az Kullanım		Az Kullanım		Orta Seviyede Kullanım		Çok Kullanım		En Çok Kullanım	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Genel iletişim	3	3,6	6	7,1	19	22,6	30	35,7	26	31,0
Arkadaşlarla iletişim	3	3,6	5	6,0	8	9,5	32	38,1	36	42,9
Arkadaşlarla ve akrabalarla sosyalleşmek	11	13,1	15	17,9	31	36,9	16	19,0	11	13,1
Eğlenmek ve eğlendirmek	6	7,1	7	8,3	21	25,0	33	39,3	17	20,2
Genel bilgi sahibi olmak	2	2,4	3	3,6	25	29,8	34	40,5	20	23,8
Son haberleri / gelişmeleri takip edebilmek	1	1,2	9	10,7	25	29,8	25	29,8	24	28,6
Yeni arkadaşlar edinmek	33	39,3	39	46,4	9	10,7	2	2,4	1	1,2
Çalışmalarını paylaşmak	25	29,8	25	29,8	23	27,4	5	6,0	6	7,1
Eğitimle ilgili konularda bilgi toplamak	7	8,3	12	14,3	24	28,6	28	33,3	13	15,5
e-Ticaret	29	34,5	15	17,9	20	23,8	12	14,3	8	9,5
Söylentileri ve yanlış bilgileri teyit etmek	9	10,7	10	11,9	26	31,0	25	29,8	14	16,7

Tablo 6'daki bulgular çerçevesinde öğrencilerin sosyal medya araçlarını kullanım amaçları değerlendirildiğinde öğrencilerin sosyal medya araçlarını en fazla (%42,9'luk en yoğun, %38,1'lik yoğun kullanım oranı ile) arkadaşlarla iletişim amacı için kullandıkları ortaya çıkmaktadır. Bunu öğrencilerin %65,7'lik bölümünün yoğun ve en yoğun kullanım düzeyini belirttiği genel iletişim amacı ve %64,3'lük oranla genel bilgi sahibi olmak amaçları takip etmektedir. Bu amaçların ardından öğrencilerin %59,5'inin yoğun ve en yoğun kullanım bildirdiği eğlenmek ve eğlendirmek ile %58,4'lük oranla son haberleri/gelişmeleri takip edebilmek izlemiştir. Tabloya göre öğrencilerin büyük bir kısmı (72 öğrenci, %85,7) sosyal medya araçlarını en az yeni arkadaşlar edinmek için kullanmaktadır. Öğrenciler ayrıca sosyal medyayı çalışmalarını paylaşmak (%29,8 en az, %29,8 az kullanım) ve e-ticaret amacıyla da az kullandıklarını (%34,5 en az, %17,9 az kullanım) belirtmiştir. Bir öğrenci ise soruya yanıt vermemiştir.

Öğrencilerin bilgi edinme ve haber alma amaçlı kullandıkları iletişim araçlarını gösteren bulgular Tablo 7'de gösterilmektedir.

Tablo 7: Bilgi Edinme ve Haber Almada Kullanılan Araçlar (N=84)

	En Az Kullanım		Az Kullanım		Orta seviyede kullanım		Çok Kullanım		En Çok Kullanım	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Basılı gazete	71	84,5	7	8,3	3	3,6	3	3,6	0	0
Radyo	66	78,6	11	13,1	7	8,3	0	0	0	0
Televizyon	22	26,2	28	33,3	20	23,8	8	9,5	6	7,1
İnternet blogları	12	14,3	5	6,0	26	31,0	21	25,0	20	23,8
Online gazeteler	9	10,7	7	8,33	19	22,6	23	27,4	26	30,9
Forumlar	19	22,6	18	21,4	19	22,6	14	16,7	14	16,7
Instagram	18	21,4	7	8,3	20	23,8	20	23,8	19	22,6
Facebook	53	63,1	13	15,5	9	10,7	4	4,8	5	6,0
Twitter	28	33,3	4	4,8	8	9,5	20	23,8	24	28,6
YouTube	18	21,4	11	13,1	21	25,0	11	13,1	23	27,4
Wikiler	22	26,2	8	9,5	19	22,6	17	20,2	18	21,4
Çevrimiçi sözlük ve ansiklopediler	15	17,9	13	15,5	22	26,2	17	20,2	17	20,2
Anlık mesajlaşma uygulamaları	13	15,5	15	17,9	16	19,0	13	15,5	27	32,1

Buna göre öğrencilerin bilgi alma ve haber amaçlı olarak en fazla çevrimiçi gazetelerden yararlandıkları anlaşılmaktadır. Bu konuda öğrencilerin yarısından fazlası (49 öğrenci, %58,3) fazla ve en fazla kullanım seçeneklerini işaretlediği görülmektedir. Tablo 7'ye göre öğrencilerin yarısına yakını Twitter platformunu da yoğunlukla (44 öğrenci, %52,3) bilgi ve haber alma amaçlı kullandıklarını belirtirken, öğrencilerin üçte birinden fazlası (%38,1) Twitter'ın bu amaçla kullanımında az ve en az kullanım amaçlarını işaretlemiştir. Öğrencilerin haber ve bilgi alma amaçlı kullandıkları araçlardan biri de anlık mesajlaşma uygulamalarıdır. Tablo 7 incelendiğinde anlık mesajlaşma uygulamalarının öğrencilerin yaklaşık üçte biri tarafından (40 öğrenci, %47,6) yoğunlukla kullanıldığı anlaşılırken, bu araçları az ve oldukça az ve az kullanan öğrencilerin de oranları dikkat çekmektedir (28 öğrenci, %33,4). Tablo 7'de sunulan uygulama kullanımındaki bu durum ilgili uygulamaların öğrenciler arasında farklı kullanım düzeylerinin olduğuna işaret etmektedir. Bulgular genel olarak değerlendirildiğinde öğrenciler en az geleneksel medya araçları olarak nitelendirilebilecek basılı gazete (71 öğrenci, %81,5) ve radyoyu (66 öğrenci, %78,5) haber alma aracı olarak kullanmaktadır. Bir diğer araç olan televizyon ise diğer iki araca oranla nispeten daha fazla kullanılmaktadır (28 öğrenci, %33,3). Yeni medya araçlarından olan Facebook ise öğrenciler arasında en az bilgi ve haber alma amaçlı kullanılan platform olarak görülmektedir (53 öğrenci, %62,3).

Öğrencilerin bilgi edinme ve haber alma amacıyla kullandıkları iletişim araçlarının belirlenmesinin ardından, bu araçları ne düzeyde güvenilir bulduklarına yönelik likert ölçekli bir soru da yöneltilmiştir. Bir öğrencinin yanıt vermediği bu soruya ilişkin bulgular Tablo 8’de sunulmaktadır.

Tablo 8: Bilgi Edinme ve Haber Almada Kullanılan Araçların Güvenilirliği (N=84)

Araçlar	Ortalama	Standart Sapma
Basılı gazete	3,2	1,3
Radyo	2,9	1,1
Televizyon	2,4	1,1
İnternet blogları	2,3	0,8
On-line gazeteler	3,0	1,1
Forumlar	2,3	0,9
Instagram	1,8	0,9
Facebook	1,4	0,6
Twitter	2,5	1,3
YouTube	2,3	0,9
Wikiler	2,8	1,2
Çevrimiçi sözlük ve ansiklopediler	3,4	1,3
Anlık mesajlaşma uygulamaları	2,1	1,0

Tablo 8’deki ortalama değerleri öğrencilerin bir önceki soruda orta düzeyde bir kullanımda bulduklarını ifade ettikleri çevrimiçi sözlük ve ansiklopedilere belirtilen diğer araçlara göre daha fazla güvendiklerini (ortalama 3,4) göstermektedir. Tabloya göre öğrenciler daha sonra en fazla basılı gazetelere güvenmektedir (ortalama 3,2). Öğrencilerin en az güvenilir olduğunu düşündükleri araçlar sırasıyla Facebook, Instagram ve anlık mesajlaşma uygulamalarıdır. Tablo 8’deki bulgular genel olarak değerlendirildiğinde öğrencilerin basılı gazete, radyo ve televizyon gibi geleneksel medya ortamlarını Facebook, Instagram ve anlık mesajlaşma uygulamalarına göre nispeten daha güvenilir bulduklarını söylemek mümkündür. Öğrencilerin sosyal medya platformları içerisinde en çok haber ve bilgi aldıkları platformlara yönelik bulgular Tablo 9’da yer almaktadır.

Tablo 9: Haber ve Bilgi Almada Kullanılan Sosyal Medya Araçları (N=85)

Sosyal medya araçları	N	%
Instagram	34	40,0
Facebook	6	7,1
Twitter	45	52,9
YouTube	17	20,0
Whatsapp	16	18,8
Diğer	5	5,9

Tablo 9 incelendiğinde öğrencilerin haber ve bilgi almak için en fazla (45 öğrenci- %52,9) kullandıkları sosyal medya aracı Twitter’dir. Birden çok seçeneğin işaretlenebildiği soruda öğrencilerin %40’ı (34 öğrenci) Instagram’ı bilgi ve haber alma amaçlı olarak kullanmaktadır. Facebook ise öğrenciler tarafından bu amaçla en az kullanılan (6 öğrenci- %7,0) platformdur. Bu soruda diğer seçeneğini işaretleyen beş öğrenci de bir sosyal medya aracı olmayan Google’ı, online haber sitelerini ve Reddit’i belirtmiştir.

Öğrencilerin sosyal medyadan edindikleri bilgilerin doğruluk düzeyi ve yapılan paylaşımların içeriksel doğruluğunun ve güvenilirliğinin önemine yönelik bulgular Tablo 10’da gösterilmiştir. Bulgulara göre öğrenciler sosyal medyadan edinilen bilgilerin doğruluğunun düşük düzeyde olduğunu düşünmektedir. Öğrencilerin sosyal medyada paylaşım yaparken

paylaşım içeriğinin doğruluğu ve güvenilirliğine verdikleri önem düzeyi ile ilgili bulgularda ise öğrencileri sosyal medyada paylaşım yaparken içeriğin doğruluğuna ve güvenilirliğine yüksek düzeyde önem verdikleri tespit edilmiştir

Tablo 10: Sosyal Medyadaki İçeriklere Yönelik Değerlendirmeler (N=84)

	Ortalama	Standart Sapma
Sosyal medyadan edindiğiniz bilgiler ne düzeyde doğrudur?	2,6	0,7
Sosyal medyada paylaşım yaparken paylaşım içeriğinin doğruluğu ve güvenilirliği sizin için ne kadar önemlidir?	4,5	0,9

Öğrencilerin en fazla hangi yapıların yanlış bilgi oluşturma ve yayma olasılıkları olduğuna dair düşüncelerini gösteren bulgular Tablo 11’de yer almaktadır.

Tablo 11: Yanlış Bilgi Oluşturma ve Yayma Olasılıkları En Fazla Olan Gruplar (N=85)

Yapılar	N	%
Anonim sosyal medya hesapları	75	88,2
Politikacılar	58	68,2
Siyasal partiler	53	62,4
Gazeteciler	39	45,9
Sivil toplum sektörü	15	17,6
Şirketler	26	30,6
Akademi	4	4,7

Bulgulara göre öğrenciler en fazla (75 öğrenci, %88,2) sosyal medya hesaplarının yanlış bilgi oluşturma ve yayma potansiyelleri olduğunu düşünmektedir. Öğrencilerin yarıdan fazlası, sırayla politikacılar (58 kişi, %68,2) ve siyasi partileri (53 öğrenci, %62,3) yanlış bilgi oluşturma ve yayma potansiyeli olan yapılar olarak tanımlamışlardır. Tabloya göre öğrenciler en az akademi yapısından gelen bilgilerin güvensiz olduğunu belirtmektedir (4 öğrenci, %4,7). Bu durumun öğrencilerin en fazla akademik bilgilere güvendiklerini gösterdiği düşünülmektedir. Öğrencilerin en fazla yanlış bilgilendirme ile karşılaştıklarını düşündükleri platformların değerlendirilmesine yönelik bulgular Tablo 12 kapsamında sunulmaktadır.

Tablo 12: Yanlış Bilgilendirme ile En Çok Karşılaşılan Platformlar

Platformlar	N	%
Arkadaşlarım ve ailem tarafından paylaşılan bilgiler	6	7,1
Basılı gazete ve magazinler	3	3,6
Haber ajansları	6	7,1
Sosyal medya ve mesajlaşma uygulamaları	53	63,1
Televizyon	7	8,3
Video paylaşım platformları	1	1,2
Çevrimiçi bloglar ve forumlar	3	3,6
Çevrimiçi gazeteler ve haber portalları	6	7,1
Toplam	85	100,0

Tablo 12’ye göre öğrencilerin yaklaşık üçte ikisi (53 öğrenci, %63,1) en çok sosyal medya ve mesajlaşma uygulamalarında yanlış bilgilendirme ile karşılaştığını düşünmektedir. Buna karşın bir öğrenci ise en fazla yanlış bilgilendirmeye video paylaşım sitelerinde karşılaştığını belirtmiştir. Çalışmada öğrencilerin internette gördükleri haberlerin ne kadarının güvenilir olmayan ya da yanıltıcı haber ve bilgi içerdiğine yönelik tahminleri de çoktan seçmeli bir soru ile tespit edilmeye çalışılmıştır (Tablo 13). Tablo 13’e göre araştırmaya katılan öğrencilerin yarısına yakın bir kısmı (35 öğrenci, %41,6) internette gördüğü bilgilerin %41-60 oranında güvenilir olmayan ya da yanıltıcı nitelikte

olduğunu düşünmektedir. 22 öğrenci (%26,1) ise internette gördüğü güvenilir olmayan veya yanıltıcı olan haber ve bilgilerin oranının %61-%80 olduğunu gösteren seçeneği işaretlemiştir. Bulgulara göre dört öğrenciye göre internette gördükleri bilgilerin veya haberlerin güvenilir olmama ya da yanıltıcı olma oranı %0-%20 arasındadır. Diğer yandan beş öğrenciye göre ise söz konusu oran %80'in üzerindedir. Bulgular genel olarak değerlendirildiğinde öğrencilerin yaklaşık üçte birlik (27 öğrenci, %32,2) bölümü internette karşılaştıkları bilgilerin %60'ından fazlasının güvenilir olmadığını ya da yanıltıcı olduğunu düşünmektedir.

Tablo 13: Öğrencilerin İnternette Karşılaştıkları Bilgilerin Ne Kadarının Güvenilir Olmadığına Yönelik Düşünceleri (N=84)

Güvenilmeme oranı	N	%
%0-%20	4	4,8
%21-%40	18	21,4
%41-%60	35	41,7
%61-%80	22	26,2
%81-%100	5	6,0
Toplam	84	100,0

Öğrencilere en fazla hangi alanda yanlış bilgilendirme ile karşılaştıkları sorulduğunda ise elde edilen bulgular öğrencilerin farklı görüşlerde olduklarını göstermiştir (Tablo 14).

Tablo 14: Yanlış Bilgilendirme ile En Çok Karşılaşıldığı Düşünülen Alanlar (N=85)

Alanlar	Ortalama	Standart Sapma
Politika	3,0	1,6
Hukuk	3,1	1,1
Eğitim	3,0	1,2
Güncel haberler	3,1	1,2
Spor	3,0	1,3
Turizm	3,0	1,2
Finans ve Ekonomi	3,2	1,4

Tablo 14'e göre öğrenciler sıralanan alanların tamamında yanlış bilgilendirmeyle orta seviyelerde karşılaştıklarını düşünmektedir. Ancak diğer yandan standart sapma değerlerinin politika, finans ve ekonomi ile spor alanlarındaki standart sapma değerlerinin diğer alanlara göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu durumun öğrencilerin ilgili alanlarda farklı görüşlere sahip olmaları nedeniyle (örneğin öğrencilerin %22,6'sı en az yanlış bilgilendirmeyle karşılaştığını düşünürken, %27,4'ü en çok yanlış bilgilendirmeyle karşılaştığını düşündüğü alanın politika olduğunu belirtmesi gibi) ortaya çıktığı düşünülmektedir. Çalışmada öğrencilerin yanlış bilgilendirme ve bilgi bozukluklarının azaltılması sürecinde etkili olabilecek unsurlara yönelik bulgular da elde edilmiştir (Tablo 15).

Tablo 15: Yanlış Bilgilendirme ve Bilgi Bozukluklarının Azaltılması Sürecinde Etkili Olabilecek Unsurlar (N=85)

Platformlar	N	%
Bilgi okuryazarlığının geliştirilmesi	69	81,2
Eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesine yönelik çalışmalar yapılması	50	58,8
Bilgi doğrulama araçlarının geliştirilmesi	48	56,5
Bilgi bozuklukları kapsamında yapılacak akademik çalışmaların desteklenmesi	26	30,6
Bilgi kaynaklarının şeffaflığının artırılması	43	50,6
Diğer	2	2,4

Bulgulara göre öğrenciler bu süreçte en fazla (69 öğrenci, %81,2) bilgi okuryazarlığı becerilerinin geliştirilmesinin etkili olduğunu düşünmektedir. Bunu eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesine yönelik çalışmaların yapılması (50 öğrenci, %58,8), bilgi doğrulama araçlarının geliştirilmesi (48 öğrenci, %56,5) ve bilgi kaynaklarının şeffaflığının artırılması (43 öğrenci, %50,6) seçenekleri takip etmiştir. Diğer seçeneğini işaretleyen öğrencilerin açıklamaları değerlendirildiğinde birer öğrenci “Bilgi okuryazarlığı eğitiminin zorunlu hale getirilerek geliştirilmesi” ve “Hepsi önemli fakat eleştirel düşünce ve kaynak paylaşımı olmazsa olmaz” şeklinde cevap vermiştir. Öğrencilerin kullandıkları yeni medya araçlarındaki bilgilere yönelik güvenme durumları ve bu ortamdaki davranışları beşli likert ölçekli sorularla analiz edilmiştir. Konuya yönelik bulgular Tablo 16’da verilmiştir.

Tablo 16: Öğrencilerin Belirtilen Durumlara Yönelik Düşünceleri (N=85)

Düşünceler	Ort	SS
Yakın arkadaşlarımla paylaşımlarına güvenirim	3,0	1,0
Tüm arkadaşlarımla paylaşımlarına güvenirim	1,8	0,9
Takip ettiğim sayfaların paylaşımlarına güvenirim	2,7	0,9
Sosyal medyada gördüğüm haber ve bilgilere güvenirim	1,9	0,8
Arama motorunda gösterilen sonuçlarda çıkan haber ve bilgilere güvenirim	2,3	0,9
Her zaman güvenilir haber ve bilgiler ile karşılaşırım	1,8	0,9
Güvenilir olduğunu düşündüğüm gönderilerini başta görmeye yönelik ayarları kullanırım	2,9	1,3
Yakın arkadaşlarımla gönderilerini genellikle sorgulamadan beğenirim	2,3	1,2
Aile üyelerinin paylaşımlarını sorgulamadan beğenirim	2,1	1,2
Sosyal medyadaki her bilgiye tereddütsüz güvenirim	1,3	0,6
Sosyal medyadaki bilgilerin gerçekliğinden bazen şüphe ederim	4,1	1,2

Tablo 16’deki bulgular incelendiğinde öğrencilerin arkadaşlarının sosyal medya paylaşımlarına az güvendiği görülmektedir. Bunun yanı sıra öğrencilerin sosyal medyadan aldıkları her bilgiye tereddütsüz güvenirim yargısına düşük ve en düşük seçeneklerini işaretleyerek yanıt verdikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca sunulan ortalama değerlerinden öğrencilerin sosyal medyadaki haber ve bilgilere güven düzeylerinin düşük olduğunu söylemek mümkündür. Her zaman güvenilir haber ve bilgiler ile karşılaşırım yargısına verilen yanıtlar da öğrencilerin karşılaştıkları bilgileri güvenilir bulmadıklarını göstermektedir. Tablo 16’deki ortalama değerlerine göre öğrencilerin kısmen sosyal medya araçlarında güvenilir bulunan gönderilerin daha üstte görüntülenmesine yönelik paylaşım ayarlarını kullandıkları tespit edilmiştir. Diğer taraftan öğrenciler yakın arkadaşlarının ve takip ettikleri sayfaların gönderilerini orta düzeyde (ortalama 3,0) ve bu düzeye yakın seviyede (ortalama 2,7) güvenilir bulmaktadır. Ek olarak öğrencilerin yakın arkadaşlarının ve aile üyelerinin gönderilerini genellikle sorgulamadan paylaşma ve beğenme eğiliminde olmadıkları belirlenmiştir. Öğrencilerin çevrimiçi ortamlarda edindiklerini bilgilerin doğruluğunu kontrol etmeye yönelik davranışlarına ilişkin bulgular Tablo 17’de sunulmaktadır.

Tablo 17: Çevrimiçi Bilgilerin Doğruluğunun Kontrolü (N=85)

Kontrol şekli	N	%
Yazarın gerçek ve güvenilir olup olmadığını kontrol ederim	54	63,5
Okuduğum metinde geçerli bir tarih olup olmadığını kontrol ederim	46	54,1
Web sayfası uzantısını kontrol ederim	48	56,5
Başlık ile içeriğin tutarlılığını kontrol ederim	36	42,4
Haber doğrulama sitelerini kullanırım	48	56,5
Haber veya bilginin ana kaynağına ulaşmaya çalışırım	55	64,7
Diğer	2	2,4

Tablo 17'ye göre öğrenciler çevrimiçi ortamda edindikleri bilgilerin doğruluğunu en fazla (55 öğrenci-%64,7) haber veya bilginin ana kaynağına ulaşmaya çalışarak kontrol etmektedir. İkinci sırada ise öğrenciler (54 öğrenci-%63,5) yazarın gerçek ve güvenilir olup olmadığını kontrol ederek doğruluğunu kontrol etmekte olduklarını belirtmiştir. Web sayfası uzantısını kontrol eden ve haber doğrulama sitelerini kullanan öğrencilerin oranları yarıdan fazladır (48 öğrenci-%56,4). Öğrencilerin %54,1'i konuya yönelik okudukları metinde geçerli bir tarih olup olmadığını kontrol ederken %42,3'ü ise başlık ile içeriğin tutarlılığını kontrol ederek bilgilerin doğruluğunu kontrol etmektedir. Diğer seçeneğinde ise birer öğrenci "kaynakçasının olup olmadığına bakarım" ve "o konuda uzman kişilerin görüşlerini alırım" cevaplarını vermiştir.

Bu sorunun ardından öğrencilere yeni medya araçlarında paylaşım yaparken hangi davranışlarda buldukları çoktan seçmeli bir soru olarak sorulmuştur. Bu konuya yönelik bulgular 71 öğrencinin (%84,5) paylaşımlarında içerik doğrulamaya yönelik bir değerlendirme yaptığını ortaya koymuştur. Bulgularda 12 öğrenci (%14,3) ise görüşlerine uygun olan içerikleri paylaştığını belirtirken bir öğrenci (%1,2) herhangi bir doğrulama olmaksızın paylaşımında bulunduğunu gösteren seçeneği işaretlemiştir. Öğrencilerin listelerinde yer alan kişilerin veya yakın arkadaş ya da aile üyelerinin yanlış bilgi paylaşması durumunda sergiledikleri davranışlara ilişkin bulgular Tablo 18'de yer almaktadır.

Tablo 18: Yanlış Bilgi Paylaşımındaki Davranışlar (N=84)

Davranış	Listemdeki kişilerin paylaşımları		Yakın arkadaş ya da aile üyelerinin paylaşımları	
	N	%	N	%
Hiçbir şey yapmam	20	23,8	11	13,1
Kişiyi özel mesaj ile uyarırım	25	29,8	14	16,7
Paylaşımına yorum yaparak doğru bilgiye yönlendirme yaparım	12	14,3	49	58,3
İlgili kişiyi listeden çıkarırım/takibi bırakırım	12	14,3	9	10,7
Şikâyet et/bildir gibi bağlantıları kullanırım	15	17,9	1	1,2
Toplam	84	100,0	84	100,0

Tablo 18 incelendiğinde öğrenciler listelerindeki kişilerin yanlış bilgi paylaştıklarını fark ettikleri zaman çoğunlukla (25 öğrenci, %29,7) ilgili kişiye özel mesaj göndererek bilgilendirme yaptıklarını ifade etmişlerdir. Bu konuda 20 öğrenci ise (%23,8) hiçbir şey yapmamayı etmiştir. Öğrencilerin 15'i (%17,9) listelerindeki kişilerin yanlış paylaşım yapması durumunda şikâyet et/bildir gibi bağlantıları kullanmaktadır. Yanlış bilgi paylaşımına yorum yapma, ilgili kişiyi listeden çıkarma/takibi bırakma gibi davranışlarda bulunan öğrenci sayısı ise her iki davranış için de 12'dir (%14,3). Yanlış bilgi paylaşımının yakın arkadaş ya da aile üyeleri olması durumunda ise öğrenciler en fazla söz konusu paylaşımına yorum yaparak doğru bilgiye yönlendirme yaptıklarını dile getirmişlerdir (49 öğrenci %58,3). Bu davranışı 14 öğrencinin (%16,6) işaretlediği kişiye özel mesaj ile uyarma takip etmiştir.

6. SONUÇ

Yeni medya araçlarında bilginin hızlı akışı ve kolay paylaşılabilirliğine yönelik özellikler yayınlanan içeriklerin kısa bir zaman diliminde çok sayıda kişi tarafından görüntülenmesine imkân tanımaktadır. Bu doğrultuda yeni medya araçlarının özellikle sosyal medya araçlarının geleneksel medya ortamlarına göre çok daha hızlı bir şekilde kullanıcı kitlesi oluşturduğunu örnekleyen çalışmalar bulunmaktadır (Patel, 2010). Yeni medya araçları bilgi paylaşımı ve üretimi süreçlerinde kolaylık sağlarken güvenilir olmayan ya da yanlış bilgilerin paylaşımı açısından da olumsuzluklar içerebilmektedir. Bu durum post-truth dönemi olarak adlandırılan günümüzün de en önemli sorunlarından biri olarak ortaya çıkmaktadır. Konuyla ilgili olarak bilgi bozukluklarının aşılmasına yönelik farkındalığın sağlanması, konuya ilişkin önlemlerin alınması ve bilgi okuryazarlığı becerilerinin geliştirilmesi gerektiği literatürde vurgulanmaktadır. Kullanıcıların doğru ve güvenilir bilgiye erişmelerine yönelik hizmetlerin geliştirilmesi bağlamında çalışmalar yapan alanlardan biri olan kütüphanecilik ve bilgi bilim alanı da yeni medya araçlarında bilginin güvenliği ve sınanabilirliği ile ilgili çalışmaların yapıldığı bilim dallarından biridir. Genel olarak değerlendirildiğinde geleneksel anlamda kütüphane, arşiv ve müzelerde kullanıcılara güvenilirlik ve doğruluk açısından belirli bir denetimle bilgi kaynaklarının sunumunu temeline aldığı söylemek mümkündür. Bu noktada aldıkları mesleki eğitimle bilgi profesyonellerinin geleneksel rollerinin yanı sıra yeni medya araçlarında hizmet sunumu, bilginin güvenilirliği ve doğruluğu konularında kullanıcılarda farkındalık oluşturma bağlamında rolleri bulunmaktadır. Çalışmada Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü'nde öğrenim gören, aldıkları mesleki eğitimle donatıldıkları bilgi ve becerileri kullanarak gelecekte kullanıcıları doğru ve güvenilir bilgiye erişirme potansiyeli taşıyan öğrencilerin konuya yönelik yaklaşım ve davranışları analiz edilmiştir.

Analizlerde ilk olarak öğrencilerin tamamının yeni medya araçlarını yoğun olarak kullandıkları ortaya çıkmıştır. Öğrenciler yeni medya aracı olarak en fazla akıllı telefonu tanımlamaktadır. Çalışmadaki ilk araştırma sorusu (S1) ile de bağlantılı olan bu konuda Öğrenciler bilgiye erişim süreçlerinde de en fazla akıllı telefon cihazını kullanmaktadır. Benzer olarak bulgulara göre öğrenciler en fazla Whatsapp sosyal medya platformunu kullanmaktadır. Öğrencilerin daha sonra yoğun olarak Instagram ve Youtube'u kullanmaktadır, çok bilinen platformlardan birisi olan Facebook platformu ise öğrenciler arasında az kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra öğrencilerin sosyal medya kullanımları değerlendirildiğinde tamamının sosyal medya araçlarını kullandıkları sonucu çıkmaktadır. Bulgulara göre öğrencilerin çoğunluğunun gün içerisinde 3-4 saat gibi bir zaman aralığını sosyal medyaya ayırdıkları sonucu çıkmaktadır. Bu çerçevede öğrencilerin sosyal medya araçlarını kullanım amaçları değerlendirildiğinde ise söz konusu araçları arkadaşlarla iletişim amacı ile yüksek oranda kullanmalarının yanı sıra bilgi sahibi olmak amacı ile de yoğun olarak kullandıkları sonucu çıkmaktadır. Sonuçlar bu durumun öğrencilerin bilgi ve haber alma davranışlarına da yansımaları göstermektedir. Bulgulardan elde edilen sonuçlara göre öğrencilerin bilgi alma ve haber amaçlı olarak en fazla çevrimiçi gazetelerden yararlandıklarını anlaşılırken Twitter platformunu, anlık mesaj uygulamalarını da yoğun olarak kullandıkları ortaya çıkmaktadır. Sonuçlara göre geleneksel medya araçları olarak adlandırabileceğimiz televizyon, gazete gibi platformlar öğrenciler arasında bilgi ve haber alma amaçlı oldukça az kullanılmaktadır. Yine sosyal medya araçlarından Facebook'da haber alma amaçlı öğrenciler arasında oldukça az kullanılmaktadır. Bu durumunun öğrencilerin ilgili platformlara olan güven düzeyleri ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Nitekim ilgili platformlara olan güven düzeylerine yönelik bulgular değerlendirildiğinde öğrencilerin en az Facebook'u güvenilir buldukları ortaya çıkmıştır. Diğer yandan bilgi ve haber alma amaçlı kullandıkları platformlar arasında sıklıkla kullandıklarını belirttikleri anlık mesajlaşma uygulamalarını ise az güvenilir buldukları sonucu çıkmaktadır. Bulgulardan elde edilen sonuçlara göre öğrenciler genel olarak sosyal medya platformundan edinilen paylaşım ve içeriklerin doğruluğuna yönelik şüphe yaşamaktadır. Bu durum öğrencilerin söz konusu içeriklerin doğruluklarının çok önemli olduklarını düşünmeleri ile ilişkili olduğu açıktır.

Araştırmada elde edilen sonuçlar çerçevesinde öğrenciler yanlış bilgi oluşturma ve yayma olasılıkları en fazla olan yapılar olarak sosyal medya araçlarını görmektedir. Paralel olarak yanlış bilgilendirme ile en çok karşılaştıkları ortamların da sosyal medya ve mesajlaşma uygulamaları olduğu sonucu çıkmaktadır. Bu durum genel olarak literatürde de belirtilen sosyal medyada yanlış bilginin yayılma kolaylığı gibi bulgularla eşleşmektedir ve öğrencilerin konuya yönelik farkındalıklarının iyi düzeyde olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra öğrenciler politikacılar ve siyasi partilerinde yanlış bilgi oluşturma ve yayma olasılıklarının yüksek olduğunu düşünmektedir. Diğer yandan öğrencilerin gerçek hayatlarında politika konusunda yanlış bilgilendirilip bilgilendirilmedikleri sorulduğunda farklı görüşler bildirdikleri görülmüştür. Bu çerçevede ilgili konuda yanlış bilgilendirildiklerini düşünen oranlar ile bilgilendirilmediklerini düşünen öğrencilerin oranı birbirine yakın çıkmıştır. Bu dağılımın öğrencilerin farklı politik görüşlerine paralel geliştiği ve

literatürde de belirtilen yakın olan görüşlere inanma eğilimine işaret ettiği düşünülmektedir. Sonuçlara göre ayrıca öğrenciler en fazla akademi yapısından gelen bilgilerin güvenilir olduğunu düşünmektedir. Araştırma bulgularından elde edilen sonuçlara göre öğrencilerin yarısına yakınının internette gördükleri haberlerin orta ve üstü derecede güvenilir bulunmaktadır. Öğrenciler internetin tamamen güvenli olduğunu düşünmemektedir.

Sonuçlara göre öğrenciler, sosyal medya ortamlarında tüm arkadaşlarının paylaşımlarına daha az güvenirken yakın arkadaşlarının paylaşımlarına ve takip ettikleri sayfaların paylaşımlarına güvenme eğilimindedir. Bu durumun literatürde de yankı fanusları kavramından yola çıkarak açıklanan farklı görüşlerden ziyade benzer görüşlere açık olma eğilimine işaret ettiği düşünülmektedir. Diğer yandan yakın arkadaş ve ailenin gönderilerini sorgulamadan paylaşmama ve beğenmeme eğiliminde olmaları farkındalıklarının yüksek olduğunu desteklemektedir.

Araştırmada ikinci araştırma sorusu (S2) olan Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü öğrencileri yeni medya araçlarında bilgi paylaşımında bulunurken paylaştıkları bilgi doğrulamaya yönelik hangi davranışlarda bulunmaktadır) sorusu kapsamında sonuçlar değerlendirildiğinde; öğrencilerin en fazla haber veya bilginin ana kaynağına ulaşmaya çalışarak doğruluğunu kontrol ettikleri sonucu çıkmaktadır. Daha sonra yazarın gerçek ve güvenilir olup olmadığını kontrol etmek, web sayfası uzantısını kontrol etmek ve haber doğrulama sitelerini kullanmak gibi yöntemleri de sıklıkla tercih ettikleri sonucu çıkmıştır. Nitekim kendi paylaşımlarında da bu durum kendini göstermiş ve yeni medya araçları ile haber ve bilgi paylaşımı paylaşım yaparken haber içeriğini ve doğruluğunu değerlendirdikten sonra paylaşım yaptıkları anlaşılmıştır. Bunun yanı sıra öğrencilerin listelerinde bir kişinin yanlış bilgi paylaşım yaptıklarındaki davranışlarına yönelik bulgularından elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde; öğrencilerin ilgili durum karşısında en fazla kişiye özel mesaj ile uyarımda bulunma davranışını sergiledikleri söylenebilir. Bunun yanı sıra hiçbir şey yapmama, şikâyet et/bildir gibi bağlantıları kullanma gibi davranışlarda da buldukları sonucu çıkmıştır. Diğer yandan bu davranışların yakın arkadaş veya aile üyelerine olan yansımaları incelendiğinde öğrencilerin en fazla paylaşımına yorum yaparak doğru bilgiye yönlendirme davranışında buldukları sonucu çıkmıştır. Daha sonra kişiye özel mesaj ile uyarımda bulunarak yanlış paylaşımaya yönelik uyarım yaptıkları da ortaya çıkmıştır.

Üçüncü araştırma sorusu (S3) kapsamında öğrencilerin yanlış bilgilendirme ve bilgi bozukluklarının azaltılmasında etkili olabilecek süreçlere yönelik değerlendirmelere de yer verilmiştir. Bu çerçevede elde edilen sonuçlar öğrencilerin söz konusu süreçlerde en etkili olabileceğini düşündükleri yöntemin, bilgi okuryazarlığı becerilerinin geliştirilmesi olduğu anlaşılırken daha sonra eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesine yönelik çalışmalar yapılması, bilgi doğruluğu araçlarının geliştirilmesi, bilgi kaynaklarının şeffaflığının artırılması gibi çalışmaların yapılmasını da etkili olarak düşünmektedirler. Bu durumda öğrencilerin aldıkları bilgi okuryazarlığı dersleri ve diğer ilgili derslerde aldıkları bilgi doğrulama süreçlerine yönelik etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Sunulan sonuçlardan hareketle gelecekte bilgi hizmetlerinin sunumunda görev alacak bilgi profesyonelleri için post-truth, bilgi doğrulama ve bilgi bozukluklarına yönelik farkındalıklarının medya ve bilgi okuryazarlığı kavramı çerçevesinde geliştirilmesinin ve sürekliliğinin sağlanmasının önemli olacağı düşünülmektedir. Bu konuyla ilgili olarak Türkiye'deki bilgi ve belge yönetimi bölümlerindeki öğrencileri kapsamına alacak çalışmaların yapılmasının konuyla ilgili güncel durumu resmetmek için önemli olacağı öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

- Baş, T. (2001). "Anket Anket nasıl hazırlanır? Anket nasıl uygulanır? Anket nasıl değerlendirilir?", 7. Baskı, Ankara.
- Benkler, Y., Faris, R. ve Roberts, H. (2018). "Network propaganda: Manipulation, disinformation, and radicalization in American politics, Oxford University Press". <https://www.oxfordscholarship.com/view/10.1093/oso/9780190923624.001.0001/oso-9780190923624> adresinden erişildi.
- Binark, M. ve Sütcü, G. B. (2013). „Ayın karanlık yüzü yeni medya ve etik“, 2. Baskı, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul.
- Brandtzaeg, P. ve Følstad, A. (2017). "Trust and distrust in online fact-checking services". *Communications of the ACM*, 60/65. doi:10.1145/3122803
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2017). "Bilimsel araştırma yöntemleri" (23. bs.), Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara.
- Cook, J., Ecker, U. ve Lewandowsky, S. (2015). "Misinformation and how to correct it". *Emerging Trends in the Social and Behavioral Sciences* içinde (ss. 1-17). American Cancer Society. doi:10.1002/9781118900772.etrds0222
- Derakhshan, H. ve Wardle, C. (2017). "Information disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policy making (No: DGI(2017)09)". Strasbourg: Council of Europe. <https://edoc.coe.int/en/media/7495-information-disorder-toward-an-interdisciplinary-framework-for-research-and-policy-making.html> adresinden erişildi.
- Ecker, U. K. H., Lewandowsky, S. ve Tang, D. T. W. (2010). "Explicit warnings reduce but do not eliminate the continued influence of misinformation". *Memory and Cognition*, 38/8, 1087-1100. doi:10.3758/MC.38.8.1087
- Guillory, J. J. ve Geraci, L. (2013). "Correcting erroneous inferences in memory: The role of source credibility". *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 2/4, 201-209. doi:10.1016/j.jarmac.2013.10.001
- Güçdemir, D. (2016, 29 Kasım). "ABD Seçimlerinde Facebook'un rolü: Post truth siyaset, algoritmalar ve sahte haberler". *Yeni Medya İnternet, sosyal ağlar ve dijital oyunlar*. Blog.<https://yenimedya.wordpress.com/?s=ABD+Se%C3%A7imlerinde+Facebook%E2%80%99un+Rol%C3%BC%3A+Post+truth+siyaset%2C+algoritmalar+ve+sahte+haberler> adresinden erişildi.
- Hennig-Thurau, T., Malthouse, E. C., Friege, C., Gensler, S., Lobschat, L., Rangaswamy, A. ve Skiera, B. (2010). "The impact of new media on customer relationships". *Journal of Service Research*, 13/3, 311-330. doi:10.1177/1094670510375460
- Jack, C. (2017). "Lexicon of Lies: Terms for Problematic Information. Data & Society Research Institute". https://datasociety.net/pubs/oh/DataAndSociety_LexiconofLies.pdf adresinden erişildi.
- Karduni, A. (2019). "Human-Misinformation interaction: Understanding the interdisciplinary approach needed to computationally combat false information". *ArXiv:1903.07136 [cs]*. <http://arxiv.org/abs/1903.07136> adresinden erişildi.
- Kavaklı, N. (2019). "Yalan haberle mücadele ve internet teyit/doğrulama platformları". *Erciyes İletişim Dergisi*, 6/1, 663-682. doi:10.17680/erciyesiletisim.453398
- Keyes, R. (2004). "The Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Contemporary Life", New York, St. Martin's Publishing Group.
- Kılıç, S. (2016). Crombach'ın Alfa Güvenirlik Katsayısı. *Journal of Mood Disorders*, 6/1, 47-48. doi: 10.5455/jmood.20160307122823
- Kocabay Şener, N. (2018). "Doğruluk Kontrol Merkezi" ve "Yalan Haber" Kavramlarına İlişkin İçeriklerin Medyada Yansımalarının Araştırılması". *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 351-369. doi:10.31123/akil.454397
- Kuklinski, J. H., Quirk, P. J., Jerit, J., Schwieder, D. ve Rich, R. F. (2000). "Misinformation and the currency of democratic citizenship". *The Journal of Politics*, 62/3, 790-816. doi:10.1111/0022-3816.00033
- Kumar, S. ve Shah, N. (2018). "False Information on Web and Social Media: A Survey". *ArXiv:1804.08559 [cs]*. <http://arxiv.org/abs/1804.08559> adresinden erişildi.
- Larson, H. J., Cooper, L. Z., Eskola, J., Katz, S. L. ve Ratzan, S. (2011). "Addressing the vaccine confidence gap". *Lancet (London, England)*, 378/9790, 526-535. doi:10.1016/S0140-6736(11)60678-8

- Lewandowsky, S., Ecker, U. K. H. ve Cook, J. (2017). "Beyond misinformation: Understanding and coping with the "Post-Truth" Era. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*", 6/4, 353-369. doi:10.1016/j.jarmac.2017.07.008
- Lewandowsky, S., Seifert, C. M., Schwarz, N. ve Cook, J. (2012). "Misinformation and its correction: Continued influence and successful debiasing". *Psychological Science in the Public Interest*, 13/3, 106-131. doi:10.1177/1529100612451018
- Manovich, L. (2001). *"The language of new media"*. Leonardo. Cambridge, Mass.: MIT Press. Marsh, E. J. ve Yang, B. W. (2017). "A Call to think broadly about Information Literacy". *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 6/4, 401-404. doi:10.1016/j.jarmac.2017.09.012
- Moe, W. ve Schweidel, D. (2014). "Social Media Intelligence". Cambridge University Press, Cambridge.
- Nyhan, B. ve Reifler, J. (2010). "When corrections fail: The persistence of political misperceptions". *Political Behavior*, 32/2, 303-330. doi:10.1007/s11109-010-9112-2
- Nyhan, B., Reifler, J., Richey, S. ve Freed, G. L. (2014). "Effective messages in vaccine promotion: A randomized trial". *Pediatrics*, 133/4, e835-e842. doi:10.1542/peds.2013-2365
- Patel, L. (2010). *"The rise of social media"* (C. 64). doi:10.4324/9781315563312-21
- Schwarz, N., Newman, E. ve Leach, W. (2016). "Making the truth stick & the myths fade: Lessons from cognitive psychology". *Behavioral Science & Policy*, 2/1, 85-95.
- Silverman, C. (2016, 16 Kasım). "This analysis shows how viral fake election news stories outperformed real news on Facebook". *BuzzFeed News*. 1 Ocak 2020 tarihinde <https://www.buzzfeednews.com/article/craigsilverman/viral-fake-election-news-outperformed-real-news-on-facebook> adresinden erişildi.
- Sunstein, C. R. (2001). Republic.com. Princeton, NJ: Princeton University Press
- Şimşek, V. (2018). "Post-truth ve yeni medya: Sosyal medya grupları üzerinden bir inceleme". *Global Media Journal TR Edition*, 8/16, 1-14.
- Ünal, R. Ve Taylan, A. (2017). "Sağlık İletişiminde Yalan Haber-Yanlı Enformasyon Sorunu ve Doğrulama Platformları". *Atatürk İletişim Dergisi*, 14, 81-100.
- Vosoughi, S., Roy, D. ve Aral, S. (2018). "The spread of true and false news online". *Science*, 359(6380), 1146-1151. doi:10.1126/science.aap9559
- Walton, G. ve Hepworth, M. (2011). "A longitudinal study of changes in learners' cognitive states during and following an information literacy teaching intervention". *Journal of Documentation*, 67, 449-479. doi:10.1108/00220411111124541
- Word of the Year 2016. (2020). *Oxford Languages*. 1 Ocak 2020 tarihinde <https://languages.oup.com/word-of-the-year/2016/> adresinden erişildi.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:27.12.2019 ✓Accepted/Kabul:24.02.2020

DOI: 10.30794/pausbed.666305

Araştırma Makalesi/ Research Article

Özudoğru, Ş. ve Yüksel, A. H. (2020). "Kültür ve Endüstrinin Arakesitinde Ulusal Modayı Yeniden Düşünmek" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 39, Denizli, s. 327-338.

KÜLTÜR VE ENDÜSTRİNİN ARAKESİTİNDE ULUSAL MODAYI YENİDEN DÜŞÜNMEK*

Şakir ÖZÜDOĞRU**, A. Halûk YÜKSEL***

Özet

Tekstil ve konfeksiyon endüstrisi pek çok gelişmekte olan ülke için lokomotif endüstrilerden biridir. Ancak uluslararası pazardaki yoğun rekabet ortamı, ülkeleri katma değeri yüksek ürünler üretmeye ve bu ürünleri uluslararası arenada görünür kılmaya zorlamaktadır. Bu uğurda geliştirilen stratejilerden biri de tekstil ve konfeksiyon endüstrisini nitel bakımdan geliştirerek katma değeri yüksek moda ürünleri üretmektir. Böylece ülkeler bir yandan ihracatlarını arttırmayı öte yandan da ülkenin yaratıcı ve yenilikçi gücünü dünyaya göstermeyi hedeflemektedir. Sözü edilen stratejinin can damarı ulusal bir tekstil ve moda planı çerçevesinde eşgüdümlü uygulamalar aracılığıyla ulusal bir moda kimliği inşa etmekte yatmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Fransız modasının üstünlüğüne meydan okuyan İtalya, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere başta olmak üzere 1990'lardan günümüze Japonya, Belçika, Brezilya, Çin gibi ülkeler benzer bir stratejiyi farklı taktiklerle uygulamaktadır. Bu çalışmanın amacı kültür ve endüstrinin ara kesitinde yer alan ulusal moda kavramını Fransız, İtalyan, İngiliz ve Amerikan moda sistemlerinin özgün yapılanmaları içinde inceleyerek kavramın önemini ortaya koymaktır.

Anahtar Sözcükler: *Moda kavramı, Ulusal moda, İtalyan modası, İngiliz modası, Amerikan modası.*

RE-THINKING NATIONAL FASHION AT THE INTERSECTION OF CULTURE AND INDUSTRY

Abstract

The textile and apparel industry is a locomotive industry for lots of developing countries. However, high competitiveness in the international market forces national industries to produce value-added products and make them preferable to international buyers. To realistically achieve this goal, one of the common strategies employed is upgrading the textile and apparel industry into a value creation industry to produce value-added fashion products. In this way, national industries aim to give rise to export and show the creativeness and innovativeness of their countries to the world. The vital point of this strategy lies in constructing a national fashion identity in the frame of a national textile and fashion plan. Particularly Italy, the United States, and the United Kingdom that challenged the superiority of French fashion after World War II and, from the 1990s to today, countries like Japan, Belgium, Brazil, and China employ a similar strategy with different tactics. This study aims to interrogate the concept of national fashion with examples of French, Italian, British, and American fashion systems at the intersection of culture and industry.

Keywords: *The concept of fashion, National fashion, Italian fashion, British fashion, American fashion.*

*Bu çalışma, Şakir ÖZÜDOĞRU'nun Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Tasarımı ve Yönetimi Anabilim Dalı, İletişim Tasarımı ve Yönetimi Doktora Programı'nda tamamladığı, Prof. Dr. A. Halûk YÜKSEL'in danışmanlığını yaptığı "Ulus Markalamada Bir Kültürel İletişim Ortamı Olarak Moda: Kavramsal Bir Model Önerisi" başlıklı doktora tez çalışmasından üretilmiş olup, Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu tarafından kabul edilen 1606E544 no.lu proje kapsamında desteklenmiştir.

** Arş. Gör. Dr., Eskişehir Teknik Üniversitesi, Moda ve Tekstil Tasarımı Bölümü. ESKİŞEHİR.

e-posta: sakiro@eskisehir.edu.tr, (orcid.org/0000-0001-5451-1971)

*** Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, İletişim Tasarımı ve Yönetimi Bölümü. ESKİŞEHİR.

e-posta: ahyuksel@anadolu.edu.tr, (orcid.org/0000-0002-3864-5192)

1.GİRİŞ

Pek çok gelişmekte olan ÷lke için lokomotif endüstrilerden biri olan tekstil ve konfeksiyon endüstrisi aynı zamanda uluslararası pazarda en rekabetçi ve küresel endüstrilerden biridir (Major ve Steele, 2017). 1980'lerden bu yana dünya ticaret sistemindeki ve tekstil ve konfeksiyon sektörünün kendi iç dinamiklerindeki gelişmeler birçok gelişmekte olan ÷lke için hayati bir öneme sahip olmaya başlamış, yaratıcı endüstrilerin bir kolu olarak moda sektörü başlı başına kültürel bir etki yaratmanın, ÷lkelerin yaratıcılık ve yenilikçilerini uluslararası arenada sunacakları bir araç ve ulusal modaları aracılığıyla ulusal kimliklerinin temsil edildiği bir kültürel iletişim ortamı haline gelmiştir. Tekstil üretimi gelişmiş ÷lkelerden gelişmekte olan ve gelişmemiş ÷lkelere kaymıştır. Moda ürünlerinin tasarımları ve konsept hazırlıkları gelişmiş ÷lkelerde yapılırken ucuz iş gücü ve hammadde ve ÷lkelerin tanıdığı bazı imtiyazlar gibi kolaylıklar nedeniyle bu ürünlerin üretimleri gelişmekte olan ya da gelişmemiş ÷lkelerde yapılmakta, moda ürünleri bu ÷lkelerden dünyaya dağılmaktadır (Kumar, 2010).

Gül Aydoğdu'nun (2012) Çukurova Kalkınma Ajansı için hazırladığı rapora göre, 1970'lerde dünyanın önemli tekstil üreticilerinden biri olan Japonya, üretim maliyetlerinin artışı ve istihdam kısıtlamaları nedeni ile üretimini Hong Kong, Güney Kore ve Tayvan'a kaydırmış, bunun sonucunda da bu ÷lkeler dünya tekstil ticaretinde ana ihracatçı ÷lkeler haline gelmiştir. Benzer bir biçimde Endonezya, Bangladeş ve Malezya düşük maliyetli iş gücü sayesinde tekstil ticaretinde küresel pazarda yerini almıştır. 1980'lerden itibaren ise tekstil ve hazır giyim sektörü en fazla "küreselleşmiş endüstriler"den biri olarak anılmaya başlamıştır (Aydoğdu, 2012: 4). Gelişmekte olan ÷lkeler bir yandan konfeksiyon bazlı fason üretim yaparak bir yandan da kendi firma ve markalarını yaratarak bu yarışta yerini almaya çalışmaktadır. Devlet organlarının, meslek birliklerinin ve firmaların endüstriyi böylesi rekabetçi bir ortamda ayakta tutmak ve büyötmek için esnek stratejiler geliştirmesi ve hızlı taktiksel hamleler yapması gerekmektedir. Bu uğurda geliştirilen stratejilerden biri tekstil ve konfeksiyon endüstrisini nitel bakımdan geliştirerek katma değerini yüksek moda ürünleri üretmektir (Gereffi ve Memedovic, 2003; Som, 2011). Gerek ÷lkelerin gerek firmaların gerekse de tasarımcıların uluslararası moda sahnesinde yerini alması için özenle hazırlanmış stratejiler geliştirmeleri ve bu stratejileri gerçekleştirebilecekleri ortamı, gücü ve enerjiyi bulabilmeleri ayrı bir gerekliliktir.

Çin, Japonya, Hindistan, Malezya gibi birçok ÷lke kendine ait moda stratejileri belirlemiş, moda basının saygın yayınlarında kendi ÷lkelerine has bir moda kimliği ile öne çıkmaya başlamışlardır. Sözü edilen stratejilerin can damarı ulusal bir tekstil ve moda planı çerçevesinde eşgüdümlü uygulamalar aracılığıyla ulusal bir moda kimliği inşa etmekte yatmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Fransız modasının üstünlüğüne meydan okuyan İtalya, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere başta olmak üzere 1990'lardan günümüze yukarıda adı anılan ÷lkelere ek olarak Belçika, Brezilya, Kolombiya, Fas gibi ÷lkeler benzer bir stratejiyi farklı taktiklerle uygulamaktadır. Bu da Türkiye gibi güçlü bir tekstil ve konfeksiyon endüstrisine sahip ancak markalaşmada aynı başarıyı gösteremeyen bir ÷lke için ulusal moda kavramını gündeme almayı elzem kılmaktadır.

Bu çalışmadaki amaç da ulusal moda kavramını İtalya, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri örneklerinde ele alarak ulusal modanın inşa sürecinin estetik ve kültürel kodların yaratıcı tasarımlar aracılığıyla yeniden yorumlanmasının yanında eşgüdümlü taktiksel uygulamaların, endüstrinin belirli bir strateji çerçevesinde örgütlenmesinin ve belirli odaklar etrafında hareket edilmesinin gerekliliğini ortaya koymaktır. Çalışmada sırasıyla alanyazında moda kavramı ve olgusunu ele alan yazarlardan yola çıkarak moda kavramı tartışılmış ardından Fransız, İtalyan, İngiliz ve Amerikan modaları örnekleri aracılığıyla kültür ve endüstrinin arakesitinde yer alan ulusal moda kavramının önemine dikkat çekilmiştir.

2.MODA KAVRAMI VE OLGUSUNU TANIMLAMAK

Moda kavramı alan yazında birçok yazar tarafından farklı biçimlerde tanımlanmış, bu tanımların birçoğunda modanın geçicilikle, yenilikle, değerimle, modernlikle ve Batı kapitalizmi ile ilişkisi vurgulanmıştır. Aşağıdaki tabloda çeşitli kaynaklarda farklı yazarlar tarafından tercih edilen moda tanımları sunulmuştur (Tablo 1).

Tablo 1: Çeşitli Kaynaklarda Farklı Yazarlar Tarafından Sunulan Moda Tanımları

Yazar-Kaynak	Tanım
Craik, 2009: 3	Moda, "hâkim bir giysi, etiket, prosedür geleneği ya da tarzı; uzlaşmış ve benimsenmiş, zamanının modaya uygun tarz algısıdır".
Wilson, 2003: 3	"Moda, bir anlamda, değişimdir."
Kaiser, 2012: 1	"Moda, güç ilişkilerinde hareket etmek suretiyle, özne pozisyonlarının müzakere edilmesiyle fikirler aracılığıyla giysiler ve görünümler üretmekle ilgilidir."
Svendsen, 2006: 12	"Moda diğer pek çok şeyin yanında giyim alanına uygulanan genel bir mekanizma, mantık ya da ideolojidir."
Lipovetsky, 1989: 16	"Moda, tekil bir nesnesi olmayan, belirli bir sosyal değişim biçimidir."
Türk Dil Kurumu	Moda, "değişiklik gereksinimi veya süslenme özentisiyle toplum yaşamına giren geçici yeniliktir."
Sproles, 1981: 116	Moda "belirli bir zaman ve durum için tüketici tarafından uyarlanmış geçici döngüsel fenomenlerdir."
King ve Ring, 1980: 14	Bir moda, herhangi bir zamanda görülebilir olan ve zamanla bir sosyal sistemde ya da bireylerin bir araya geldiği gruplarda değişen, belirli, maddi ya da maddi olmayan bir fenomende, kültürel olarak desteklenmiş bir anlatım biçimidir.
Reilly, 2014: 12	"Moda, kendini maddi nesnelere gösteren, ondan önceki moda ürünlerine göre yeniliği temsil eden, bir grup insan tarafından benimsenen, toplum ve kültürü yansıtan maddi olmayan bir güçtür."
Aage ve Bellusi, 2008: 476	"Moda, benimsenmesiyle belirli sembolik değerleri olan bir grup insanın tercihlerini gösteren kültürel bir öğedir."

Yukarıda verilen tanımlar giysilerin maddi, modanın ise soyut doğasına işaret ederken modanın yenilik, sosyal olarak benimsenme, kültürel bir olgu olma ve sadece giyimle ilgili olmama yanlarına da dikkat çekmektedir. Moda kuramı üzerine yazan ilk düşünürlerden Alman sosyolog Georg Simmel (2003) her giyim, sanat, davranış ya da görünüş formunun moda olabileceğini yazarak modayı görsel kültürün bütün öğeleri üstünde etkili bir kavram olarak ortaya koymuştur. Bu bağlamda moda; giyimden mimariye, edebi tarzlardan sanatsal uygulamalara hatta felsefi ve bilimsel yaklaşımlara çok geniş bir alana yayılmaktadır. Modanın, başka bir açıdan, "sembolik değerlerin yaratılması ve maddi kültüre eklenmesi" olarak tanımlanması bu bakımdan anlamlıdır (Crane ve Bovone, 2006: 320). Bununla birlikte, moda kendini öncelikle giyim ürünlerinde ve ardından tüketim nesnelere görünür kılmaktadır. Dominique Waquet ve Marion Laporte (2011: 10) modanın öncelikle kendini giysilerde ortaya koymasını, doğumundan ölüme, gece ve gündüzde insanın kumaşa sarılı olarak yaşaması ve giysilerin insan bedeni ile sürekli temas hâlinde olan birer endüstriyel ürün olmaları ile açıklamaktadırlar. Öte yandan, giysileri üretmek otomobil, ev eşyası gibi diğer endüstriyel ürünleri üretmekten görece daha kolay ve ucuz olduğundan giysileri değiştirmek ya da onlardan vazgeçmek de daha kolaydır. Bu da modanın yeniliğe odaklı, döngüsel yapısında giysiler ve aksesuarlar gibi ürünlerin modanın ifade aracı hâline gelmesini kolaylaştırmaktadır (Tortora, 2010: 159; Reilly, 2014: 13). Moda, giysilerden başlayarak diğer tüketim ürünlerine ve giderek insanın maddi dünyasında yer eden diğer nesnelere, oradan da olay ve olgulardan nihayet tüm görsel kültür alanına doğru genişleyip sembolik bir anlatım aracına dönüşmektedir. Moda sosyoloğu Yuniya Kawamura (2016: 17), "belli bir giysi kalemini moda olarak tanımlamaya çalışmak nafiledir, çünkü moda maddi bir ürün değil kendiliğinden bir öze sahip olmayan sembolik bir üründür," sözüyle buna işaret etmektedir.

Kawamura'ya (2016) göre modanın imal edilmesi için, içinde moda üretiminin farklı aşamalarında ve konularında yer alan aktörlerin bulunduğu bir moda sisteminin var olması gereklidir. Moda, giyim üretiminden ancak ve ancak bir moda sistemi tarafından sembolik bir ürün olarak sunulduğunda ayrılmaktadır. Moda sistemi içinde belirli ilişkiler çerçevesinde ortak amaçları moda üretmek olan aktörler olmadan modanın ortaya çıkması imkânsızdır. Moda, sosyal olarak gözlemlenebilir bir biçimde işlev görmeli ve moda olan bir şeyi hızlı bir

biçimde yenisi ile değiştiren bir sistemin parçası olmalıdır (Svendsen, 2006: 14). Böylece tekstil ve konfeksiyon üretiminin son derece somut olan üretimi, kültürel anlamlarla donatılmış soyut moda üretimine dönüşmektedir (Pedroni, 2013: xii).

Moda araştırmacılarının, moda olgusunun ne zaman ortaya çıktığına dair fikirleri çeşitlidir. Bu çeşitlilik araştırmacıların moda kavramına hangi perspektiflerden yaklaştıklarına göre şekillenir. Giyimin çeşitlenmesini ve çeşitli beden teknolojilerini temel alan araştırmacılar (Craik, 1993; Cannon, 1998) modanın insanlık tarihi kadar eski olduğunu iddia ederler. Buna karşın, modanın kapitalist sisteme içkin bir yenilik arzusuna ve gösteriş merakına ilişkin olduğuna dair yaklaşımlar geliştiren araştırmacılar moda olgusu ile ancak uluslararası ilişkilerin geliştiği, ticaretin ulusların ve bireylerin yaşamında başat bir belirleyici hâline geldiği dönemlerde karşılaştığımızı iddia etmektedirler. Farklı toplulukların ya da ulusların giyim-kuşamlarından ritüellerine, sa biçimlerinden derilerine işledikleri dövmelele geniş bir yelpazede çeşitli beden teknolojileri kullandıkları ve bu teknolojilerin zaman içinde değiştiği doğrudur (Craik, 1993; Cannon, 1998; Jansen ve Craik, 2016; Kaiser, 2012; Riello ve McNeil, 2010); ancak, modanın simgesel bir anlatım aracına dönüştüğü ve bu anlatımı her zaman canlı tutmak için bitmek bilmez bir döngüyü başlattığı dönem, yani, sistematik ve kurumsal bir olgu olarak modanın ortaya çıkmasını sağlayan gelişmeler birçok araştırmacı tarafından Rönesans İtalya’sına ve sonrasında Fransa’ya dayandırılmaktadır (Davis, 1997: 72-73; Wilson, 2003: 16; Arnold, 2006: 6; Kawamura, 2016: 79).

Modanın Fransa’nın bir alameti farikası hâline gelmesi ise çeşitli ekonomik ve kültürel politikalar aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Fransa’da 1638 ile 1715 yılları arasında hüküm süren imparator 14. Louis zamanında yürürlüğe konan, ekonomi bakanı Jean-Baptiste Colbert’in hazırladığı ekonomi planı ülkeye tekstil ithalatını engellediği gibi tekstil ticareti ve giysi üretimine ağır şartlar ve denetimler getirmiştir. Colbert, “İspanya için Peru’nun altın madenleri ne anlama geliyorsa, moda da Fransa için o anlama gelmektedir,” diyerek modanın Fransa’nın tanıtımında ve kültür sahnesindeki üstün konumunu korumasında ne denli önemli olduğunu vurgulamıştır (Beward, 2004: 24). 14. Louis ve Colbert için “maddi güzellik, bir estetik nesne olmanın ötesinde iktidar ve zafer” (Mukerji, 1997: 101) anlamına gelmektedir. Kurumsallaşmış modern moda sistemini önceleyen bu anlayış ve süreç, Fransa’ya moda alanında günümüzde de devam eden bir itibar kazandırmıştır.

Sözü edilen gelişmelerin bir sonucu olarak, kurumsallaşmış modern moda sisteminin zanaat tabanlı lüks ürünler üreten *haute couture*¹ (yüksek moda) kurumu ile başladığı söylenebilir (Aage ve Belussi, 2008: 477). İlk ünlü yüksek moda tasarımcısı 1858 yılında Paris’te kendi moda evini aan Charles Frederick Worth’tur. Moda tasarımcısı sıfatını hak eden ilk terzi olan Worth, müşteri ve terzi arasındaki ilişkiyi ve giysi yapımının sosyal organizasyonunu değiştirmiş, modanın, giysi üretmekten çok imaj üretmek olduğunu göstererek bugünkü moda kavramının temellerini atmıştır. Bu konuda, Worth’un yaptığı diğer bir girişim de 1868 yılında, ileride Fransız moda endüstrisinin merkezi örgütü hâline gelecek olan Paris Yüksek Terzilik Sendikası’nı (Chambre Syndicale de la Couture Parisienne) kurmaktır. Bu örgütün kurulmasıyla, Kawamura’nın (2016: 108) tabiriyle, kurumsallaşmış modern bir moda sistemi ortaya çıkmıştır.

Kurumsallaşmış modern bir moda sistemi; üretim alanında moda tasarımcıları ve markaları, tüketim alanında yeni ürünlere karşı bir talep oluşturan ve bu ürünleri özgürce tüketebilen tüketicileri gerektirmektedir. Bunun yanında, kurumsallaşmış modern moda sistemi moda çalışanlarının bir araya geldiği bir ya da birden çok örgütün ve üreticiler ve örgütün tüketiciler arasında tanınırlılığını sağlayan bir medya ağının varlığına işaret etmektedir. Moda sistemi içinde farklı çıkarlara sahip aktörler hem iş birliği hem de çatışma içinde hareket ederler. Markalar kâr ve itibar bakımından diğer markaların önüne geçmeye çalışırken, tüketiciler moda liderleri olmaya, sosyal statülerini ya da modadan kopuk bireyler olmadıklarını göstermek için çabalarlar. Benzer bir biçimde, dernekler, meslek birlikleri, etkinlikler ve moda medyasını oluşturan birimler de dahil olmak üzere kâr ve itibar kazanmak üzere hareket ederler (Pedroni, 2013: xii). Böylece, moda sistemi “yaratıcılığı tahmin edilebilir ve pazarlanabilir birimlere dönüştürmede düzenleyici bir işlev” (Griswold, 1994: 72) edinmenin yanında “sembolik değerleri maddi kültüre eklemler” (Crane ve Bonove, 2006: 321).

¹ *Haute couture*, kıyafetlerin müşterilere özel sipariş olarak çalışıldığı terzilik sistemidir. 19. yüzyılda Paris’te moda tasarımcılarının özgün üretimlerine dayanan özel bir sisteme dönüşmüştür. Bu sistem içinde terziler, tasarımlarının uluslararası arenada fikri mülkiyetlerini koruma hakkına sahip olmakta ve böylece terzilikten bir sanatçı konumuna yükselmektedirler (Steele, 2005: 186).

Yukarıdaki bilgilerin ışığında, bu çalışmada moda şu şekilde tanımlanmıştır: Moda; bir moda sisteminde yer alan aktörlerin ortak etkinlikleri aracılığıyla üretilen, temel dinamiği yenilik ve yaratıcılık olan, hızlı bir değişim döngüsüne sahip, sembolik anlamlarla yüklü sosyal ve kültürel bir olgudur. Şunun altı çizilmelidir ki, bu tanım, kendine özgü bir moda sistemi ve bu sistem içinde hareket eden aktörleri olmasına karşın dinamiğini yenilik ve yaratıcılıktan alan hızlı bir değişim döngüsüne sahip olmayan topluluk ya da kültürlerde üretilen modaı kapsamamaktadır. Benzer bir biçimde başlıca hedefleri mümkün olduğunca çok ürün satarak kârını maksimize etmek olan ve bu süreçte yaratıcılık ve yenilikçiliği geri plana iten kitle modasını ve hızlı modaı da kapsam dışında bırakmaktadır.

3. ULUSAL MODA: GÜÇ, MODERNLİK VE İTİBAR

Modanın bireyler, toplumsal gruplar ve alt kültürler arasındaki iletişimsel boyutu ulusal düzeyde ele alınabilir mi? Ulusal bir moda mümkün müdür? Ya da ulusal moda sözüyle ne kast edilmektedir?

Ulusun günümüz toplumları üzerindeki belirleyiciliği ulus devlet olgusunun ortaya çıkması ve “bir coğrafya üzerinde yer alan bir takım etnik/kültürel grupların diğer gruplardan farkını ortaya koyma talebi” ile açıklanmaktadır (Vatandaş, 2010: 8-9). Giyim, bu noktada, bu farkları görünür kılan güçlü bir araç olagelmıştır. Moda tarihçisi Lou Taylor’a (2004: 201) göre 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başlarında Avrupa ve Kuzey Amerika’daki müzeler çeşitli bölgelerde tarih boyunca kullanılan giysileri toplamışlar ve bu giysiler aracılığıyla ulusal kimlik anlatıları icat etmişlerdir. Sözü edilen bölgelerden toplanan giysilerin müze gibi saygın kurumlarda sergilenmesi bir yandan hayal edilen cemaatin (Anderson, 1993) varlığına dair kanıtlar olarak işlev görmüş bir yandan da ulusun köklü geçmişine yönelik nostalji duygusunu beslemiştir (Kasier, 2012: 54). 18. yüzyılda icat edilen geleneksel giysi örneklerinden biri de İskoç eteğidir. İskoçyalı demir işçilerini yönetmek için 1720’lerde İskoçya’ya giden İngiliz asıllı Thomas Rawlinson, işçilerin uzun kemerli bir pelerinde çalıştığını, bunun çalışma koşullarına elverişli olmadığını görmüş ve giysiyi iki parçaya ayırarak geleneksel İskoç eteğini icat etmiştir (Vollmer, 2010: 74). Giysi, bu örnekte, kültürel mirasın bir öğesi ve ulusal kimliğin bir bileşeni hâline gelmiştir.

Giyim, sömürgeciliğin uzun yüzyılları boyunca da politik gücün ve modernliğin bir sembolü olagelmış, Batılı sömürgeciler sömürgeleştirdikleri bölgelerdeki kültürlerin giyimini geri kalmışlığın bir gösterini olarak temsil etmişlerdir. Erken dönem Batı antropolojisinde Batı dışındaki bölgeler durağan, değişime kapalı, zamanın ilerlemediği bölgeler olarak ele alınmıştır (Kaiser, 2012). Bu dönemde üretilen, Batılıları ve Batılı olmayan kültürleri içeren pek çok tasvirde Batılı olmayan kültürlerin giyimi Batı’nın üstünlüğünü ve bu üstünlüğün meşruluğunu gösterecek şekilde işlenmiştir (Baizerman vd., 1993: 20). Batılı kaşiflerin Güney Amerika’daki ilk keşif yıllarında yazdıkları mektupları çözümleyen Marselle Melendez (2005) bu mektuplarda çıplak yerliler karşısında giyimli olmanın bir üstünlük göstergesi olarak kullanıldığını bulmuştur. Benzer bir çalışma İngilizlerin Hindistan’a ayak bastıktan sonra karşılaştıkları Hintlileri nasıl tasvir ettikleri üzerine de yapılmış ve benzer sonuçlara ulaşılmıştır (Torlo, 2010). Buradaki varsayım, uygarlık geliştikçe giyim formlarının daha karmaşık hâller alacağıdır (Baizerman vd., 1993: 22). Böylece sömürgecilerin fethettikleri topraklarda karşılaştıkları kütlüleri Avrupa kültüründen daha aşağı uygarlıklar olarak niteleyip barbarlıkla ilişkilendirmeleri bu toplulukların giyim kuşamından yola çıkarak da meşru kılınmıştır. Bu bakımdan moda moderliğin sembolü ve taşıyıcısı olarak Batılı toplumlara özgü bir uygarlık özelliği olarak görülmüştür (Jansen ve Craik, 2016: 2). Buradan yola çıkarak diyebiliriz ki, günümüzde her ne kadar modanın sadece Batı’ya ait bir olgu olmadığı ve diğer kütlülerin de giyiminde çeşitli nedenlerle değişimler görüldüğü kabul edilse de (Craik, 1993; Jansen ve Craik, 2016; Kaiser, 2012; Reinach, 2010a: 533) yüzyıllar boyunca Avrupalı giyim tarzları Avrupa kültürünün diğer kültürler üstündeki üstünlüğünü gösteren politik ve sembolik birer temsil öğesi olarak işlev görmüşlerdir. Bu durum Avrupa ülkeleri arasında da geçerli olup Fransa’nın moda alanındaki üstünlük mücadelesi Fransa’nın kültür ve sanattaki üstünlüğünü meşrulaştırma çabası olarak 20. yüzyıl boyunca da devam etmiştir (Breward, 2004: 24; Waquet ve Laporte, 2011: 96).

Tarihte, feodal rejimden ve imparatorluk yapılanmasından ulus devlet yönetimlerine geçen ülkeler de giyimi bir modernleşme sembolü olarak kullanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk toplumun yeniden yapılandırılmasında ve bir ulus kimliği kazanmasında takvim, ölçü birimleri, alfabe gibi alanlarında getirdiği birçok yeniliğin yanında kılık kıyafetin önemine sıklıkla değinmiş, modern Türkiye’nin giyiminin Avrupalı giyim tarzı olduğunu vurgulamıştır (Arığ, 2007: 38). Türk modernleşmesinde üzerinde sıklıkla durulan giyim

kuşam Türkiye'nin modernleşmesinin bir gerekliliği ve sembolü olarak ele alınmıştır (Sonay Şeftalici, 2004: 4-5). Japon modernleşmesinde ise Avrupa tarzları Japonya'nın dışa açılma sürecinde Japon iş adamları tarafından dış güçlere denk bir güce sahip olduklarını göstermek için kullanılmıştır (Slade, 2016). Bu örneklerde moda ülkenin modernleşmesinin bir göstergesi olarak bir kamu diplomasisi aracı işlevi görmüş, özellikle Türkiye örneğinde toplumun modernleşmesine yönelik yapılan inkılaplarda ülke içinde modern değerlerin halka benimsetildiği bir kültürel iletişim platformuna da dönüştürülmüştür.²

Moda, sömürgecilik döneminde Batı'nın üstünlüğünün bir göstergesi olarak tasvir edilmiş, modernleşen uluslar uygarlık yolunda ne kadar ilerlediklerini göstermek ve toplumlarını modernleştirmek için modayı politik bir araç olarak kullanmışlardır. Kurumsallaşmış modern modanın anavatanı olarak Fransa işaret edilmektedir, dolayısıyla yüksek moda Fransa'nın bir alamet-i farikası hâline gelmiş, Fransa'nın kültür ve sanat alanlarındaki üstünlüğünü göstermesi ve sürdürmesinin aracı ve ortamı olagelmıştır.

4.İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI MODA MERKEZLERİ

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra moda sektörünün ekonomik gücünün yanında ülkeye itibar kazandıran ve ilgili sektörleri birleştiren bir çatı sektör olduğunu kavrayan ülkeler kendi moda sistemlerini geliştirme yoluna gitmiştir. Bu dönemde Paris'in dışında Londra, Milano ve New York farklı tarzlar önererek modayı ekonomik gücünün yanında "bir tanıtım aracı ve yeniden markalama ya da yenilenme mekanizması olarak" kent ve ülke kimliklerinin ayrılmaz bir parçasına dönüştürmüştür (Breward, 2010: 228). İtalya'da ilk moda haftası 1951'de Floransa'da, İngiltere'de 1958'de Londra'da yapılmış, 1963 yılında Birleşik Devletler'de Amerika Moda Tasarımcıları Konseyi kurulmuştur (Ling, 2010: 87). Moda alanında Fransa'ya rakip olan bu ülkelerin her biri kendini benzer ulusal stratejiler ve farklı taktikler kullanarak farklılaştırmıştır. İtalya, tasarımcı ve endüstri iş birliğinde zanaatsal üretimi ulaşılabilir hazır giyim ürünlerinde bir araya getirerek öne çıkmış (Reinach, 2010b: 205), İngiltere sokak modası ve avangart tarzları ile tanınmış (Breward, 2005) ve Birleşik Devletler serbest zaman etkinliklerinden doğan günlük giyimi kitlesel üretim marifetiyle bir moda nesnesi hâline getirmiştir (Votolato, 2010: 481). Bu ülkelerin her biri günümüzde, kendi moda anlayışları ile öne çıkmakta ve modayı ulusal kimliklerini sunmanın bir parçası olarak kullanmaktadır.

4.1. İtalyan Modası

İtalya'nın moda alanındaki uluslararası tanınırlığı 1950'lerde Floransa'da ulusal projeler kapsamında tarihi binalarda düzenlenen defilelere ve Birleşik Devletler'le kurulan politik ilişkilere dayanmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılan ülkelere biri olan İtalya için bu defileler moda ürünlerinin Birleşik Devletler'e ihraç edilmesi amacını taşımakla birlikte yeni bir diplomatik performans biçimi de olmuştur (Paulicelli, 2014: 5). Güncel İtalyan modası ise Milano'nun İtalyan modasının merkezi hâline gelmesiyle tasarımcıların endüstri ile iş birliğinden doğmuştur ve ülkede yükselmekte olan orta sınıfa erişilebilir lüks ürünler sunarak hızla yükselmiştir (Crane ve Bonove, 2006: 325). İtalyan modasını ayırt edici kılan özellikler ince işçilik, moda sektörünün yapısı ve Rönesans'a kaynaklık eden ülke olmasıyla ülkenin zengin kültürel mirasıdır. İtalya'nın moda sektörü birçok küçük ve orta ölçekli işletmenin büyük işletmeler, tasarımcılar ve medya ile yakın iş birliklerinden oluşmakta, küçük ve orta ölçekli işletmelerde birçok yaratıcı zanaatkâr ve kalifiye işçi çalışmaktadır (Crane ve Bovone, 2006: 326).

İtalyan moda sektörünün kendine özgü yapısı yanında sektöre yenilikçi gücünü kazandıran ve İtalyan modasına sembolik gücünü veren şey ülkenin Rönesans'a dayanan kültürel mirası ve mesleki bilginin yüksek kaliteli zanaat ürünlerinde kristalleşmesidir. Faşizm döneminin önemli yazarlarından biri olan Gianna Manzini modaya bir şiir, tiyatro ya da sanat filmi gibi bir yüksek kültür ürünü olarak yaklaşılması gerektiğinin altını çizmiş, İtalyan modasının İtalyan ulusal kimliğinin önemli bir bileşeni olan Rönesans'la beraber şekillendiğini söylemiştir (Paulicelli, 2014: 2). Günümüzde lüks İtalyan firmaları zanaata dayalı üretimi yücelten ve üretimlerinin bu kısmını tüketicilere sunan sosyal medyada yayınlanan videolardan, uluslararası sergilere ve amiral mağazalardaki gösterimlere pek çok tanıtım materyali ve etkinlik üretmektedir (Ross, 2004: 210).

İtalyan modasını karakterize eden şeyin zanaatta dayalı üretimdeki ince işçilik, yenilikçi tasarım ve modern endüstriyel teknolojinin birlikteliği olduğu söylenebilir (Steele, 2003, s. 117). "İtalya'da üretilmiştir" etiketi el

² Atatürk inkılaplarının bir kültürel iletişim modeli çerçevesinde ele alındığı çalışmalar için bkz. Yüksel, 1987, 1989.

işçiliğini, doğal ürünler kullanılarak çevreye duyulan saygıyı, yüklü bir kültürel mirası ve olumlu bir estetik beğeniyi beraberinde getirmektedir (Paulicelli, 2014: 6-7). Moda pazarlaması uzmanı Alice Dallabona'nın (2014: 224) dediği gibi, "İtalyan ulusal kimliğinin biçimlendirilmesinde ve sunulmasında moda önemli bir yer tutmaktadırlar."

4.2.Amerikan Modası

Amerika'nın giyim kuşamda kendini farklılaşma ihtiyacı İngiltere'den bağımsızlığını ilan ettiği devrim döneminde yeni bir ulusal kimlik arayışı olarak ortaya çıkmıştır (Breward, 2004: 197). Hâkim İngiliz tarzlarından uzaklaşarak yeni ulusun İngiliz anavatanından kopması tescillenecek ve giyim Amerikan ulusunun bağımsızlık sembollerinden biri olacaktır. Ancak İngiliz beğenisinden kendini ayıran ülkede uzun süre Fransız modaları hâkim olmuş, Birleşik Devletler'in, özellikle New York'un yıldızı moda alanında Fransa'nın İkinci Dünya Savaşı'nda işgal edilmesi ile parlamıştır (Rantisi, 2004: 96). Ülkede, savaş yıllarında moda sektöründeki pek çok aktör bir araya gelmiş, moda defileleri düzenlenmeye başlamış, perakendeci birlikleri çeşitli ödüller dağıtmış ve eğitim kurumları şekillendirilmiştir.

Fransız modası tasarım ve yaratıcılıkla, İtalyan modası el işçiliği ve endüstrinin birlikteliği ile şekillenirken Birleşik Devletler'de moda endüstrisi kitlesel üretime ve marka yönetimine odaklanmıştır. Önceleri temel ihtiyaçlara karşılık veren kitle modası üreten pek çok firma markalamaya yaptıkları yatırımla lüks moda segmentine yaklaşmış ve Fransız yüksek moda markaları ile rekabet edebilir hâle gelmiştir. Üretimden ziyade markalamaya yaptıkları vurgu sayesinde üretimin belirli bir yeri, yani üreticinin atölyesini kapsama zorunluluğu olmaksızın Birleşik Devletler'deki üreticiler geliştirmekte olan ülkelerde üretim yapıp üst segmentlerdeki konumlarını koruyabilmektedir (Djelic ve Ainamo, 1999: 632-633). Bununla birlikte, Birleşik Devletler'deki markalar Fransa ve İtalya'nın güçlü olmadıkları bir pazara, spor ve gündelik giyim pazarına yönelmişler ve Birleşik Devletler'deki pek çok tasarımcı markası hazır giyim üretimini serbest zaman ve sportif etkinliklerden yola çıkarak sürdürmeye başlamıştır. Ayrıca Amerikan modası hızla büyüyen gençlik pazarına aynı hızla cevap vermiş, birbiriyle kombine edilebilen giyim parçaları üreterek kişilerin kendi tarzlarını yaratmalarına olanak sağlayan bir moda demokratikleşmesi ortaya koymuştur (Votolato, 2010: 481). Blucin, günümüzde Amerikan modasının alamet-i farikası durumundadır ve Amerikan yaşam tarzını aynı zamanda Amerikan yayılmacılığını sembolize eden ikonik bir moda ürünü haline gelmiştir (Fiske, 2012).

4.3.İngiliz Modası

İngiltere de 1980'lerde ulusal bir moda politikası geliştirmek için girişimlerde bulunmaya başlamış, 1983'te İngiliz Moda Konseyi (British Fashion Council) kurulmuş ve 1984'te konseyin öncülüğünde Londra Moda Haftası düzenlenmeye başlamıştır. İngiliz hükümeti modayı bir kültür politikası kapsamında ele almakta, yaratıcı endüstrilere yönelik geliştirilen politikalara dahil etmektedir (Creigh-Tyte, 2005). İngiliz modası diğer üç moda devi ülkenin aksine 1950'lerde icadı Mary Quant'a atfedilen mini etek ve 1970'lerde Londra'da ortaya çıkan punk akımının giyim kodlarını moda dünyasına sokan Vivienne Westwood ve Zandra Rhodes gibi tasarımcılarla gücünü politik hareketlerden, gençlik alt kültürlerinden ve sıra dışı tasarımlarıyla ünlü bağımsız tasarımcılardan ve markalardan almaktadır (Breward, 2005). İngiliz moda sektörü içinde, 1990'larda hükümetin yürürlüğe koyduğu sektöre destek planları sayesinde tasarımcıların yöneticiliğini yaptığı birçok küçük işletme daha büyük üreticiler, küçük atölyeler ve modayla ilgili diğer sektörlerin aktörleri ile iş birliği içinde hareket etmektedir (McRobbie, 1998). Yine devletin verdiği destekler aracılığıyla moda tasarımcıları mezun olur olmaz kendi işletmelerini kurabilmekte ve müşterilerle doğrudan kurdukları ilişkilerden hareketle markalarını geliştirebilmektedirler. Son olarak, tasarımcılar büyük işletmeler için risk oluşturacak kısıtlı bir hedef kitleye hitap eden ürünleri üretebilecek birçok atölye ile iç içe bulunmaktadır (McRobbie, 2002: 55-56). Ayrıca, İngiltere'de modanın bir yumuşak güç kaynağı olduğu hükümet açıklamaları ile vurgulanmakta ve İngiltere dünyanın en iyi moda eğitimi veren kurumlarına sahip ülke olarak bilinmekte, bu kurumlarda çok sayıda yabancı öğrenci eğitim almaktadır (British Council, 2016).

İngiltere'de moda sektörünün organizasyonu devlet tarafından destek programlarına alınan pek çok küçük işletmeden oluşan tasarımcı markalarından, bu işletmeleri çatısı altında toplayan İngiliz Moda Konseyi ve ilgili sektörlerin kümelenmesinden oluşan sektörel alanlardan meydana gelmektedir. İngiltere'nin kültürel

politikasında moda ekonomik getirisinin yanında yaratıcılık ve yenilikçilik bakımından itibar kazanmanın bir yolu olarak ele alınmaktadır (Petty, 2019).

4.4. Çok Merkezli Modaya Doğru

Moda denince akla gelen bu dört ülkenin yanında 1990'lerden başlayarak dünyanın geri kalanından da ülkeler eklenmeye başlamıştır. Moda sektörünün ekonomik getirisinin yanında uluslararası arenada itibar oluşturma kaynaklarından biri olabileceğini fark eden ülkeler farklı stratejiler geliştirerek moda üretme ve ürettikleri moda ürünlerinin adıyla anılması yarışına katılmıştır (Skov ve Melchoir, 2011: 133). Günümüzde birçok şehirde bir yer markalama aracı olarak moda haftaları ve fuarları kullanılmakta, bu haftalar yerel endüstrileri güçlendirdiği, turist ve kalifiye iş gücünü çektiği (Ling, 2010: 86) gibi ülkelerin ulusal modalarını sergileme platformları olarak da işlev görmektedir.

Bunun erken örneği *createur* sınıfında yer alan, 1970'lerde Paris'te koleksiyonlarını sergilemeye başlayan Japon tasarımcı Issey Miyake ve 1980'lerde onu takip eden Yohji Yamamoto ve Comme des Garçons markasının kurucusu Rei Kawakubo'dur. Bu tasarımcılar her ne kadar koleksiyonlarını Paris'te sunsalar da ortaya çıktıkları dönemde uluslararası moda sahnesinde sansasyon yaratmışlar ve moda basını tarafından Japon tasarımcıların tasarımları ve Japon ulusal kimliği birleştirilmiş, yarattıkları tarz Batı'da "Japon modası" olarak anılmaya başlamıştır (Skov, 1996: 130). Japon tasarımcıların Paris'teki başarısı Tokyo'nun da bir moda kenti olarak anılmasında ve Japonya'daki moda eğitiminin tanınmasında etkili olmuş, özellikle pek çok uluslararası tanınırlığa sahip tasarımcının mezun olduğu Bunka Tasarım Okulu'nu popülerleştirmiştir.

Japon modasına benzer bir örnek olan Belçika modası örneği, bir dizi devlet kurumunun, kâr amacı gütmeyen kuruluşun ve sivil toplum örgütünün ortaklaşa hazırladıkları tekstil kalkınma planı ve bu plan çerçevesinde gerçekleştirdikleri etkinlikler aracılığıyla inşa edilmiş; 1980'lerin sonunda Antwerp Altılısı olarak bilinen tasarımcıların Londra Moda Haftası'na katılmaya başlamasıyla uluslararası moda sahnesinde görünür olmuştur. 1997 yılında Antwerp'in bir moda kenti olarak tanıtılabilmesi ve bunun için gereken etkinliklerin entelektüel arka alanının desteklenebilmesi için Flaman Moda Enstitüsü kurulmuştur. Bu tarihten günümüze değin ülkede pek çok moda etkinliği düzenlenmekte ve bu etkinliklerde moda ticari bir uğraştan ziyade kentin kültürel kimliğinin ve sanatsal dışavurumunun ayrılmaz bir parçası olduğunu vurgulanmaktadır. Modanın Antwerp için diğer önemli bir yanı 1993 yılında Flaman bölgesinin Belçika içinde ekonomik, kurumsal, politik, sosyal ve kültürel bakımdan özerklik elde etmesidir. Antwerpli moda tasarımcıları, basın demeçlerinde Belçikalı kimliklerine değil Flaman kimliklerine vurgu yapmakta ve moda onlar için özerk kimliklerinin temsil edileceği kültürel bir alan olarak işlev görmektedir.³

Özetle, giyim insanın ortaya çıktığı zamandan beri sembolik bir güce sahiptir ve uzun sömürgecilik dönemi boyunca bir üstünlük göstergesi olarak politik bir işlev edinmiştir. Avrupa dışındaki uluslar giyimi ve modayı bir modernlik sembolü olarak kullanmış, Türkiye örneğinde giyim kuşam ulusun uygarlık seviyesini yükseltmek için hem içe hem dışa dönük bir kültürel iletişim ortamı olarak kullanılmıştır. Japonya örneğinde ise Japon iş adamlarının diğer ülkelerdeki denklemlerine karşı eşit olduklarını göstermenin bir aracı olarak işlev görmüştür. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra moda merkezleri çeşitlenmiş, İtalya, Birleşik Devletler ve İngiltere Fransa'nın karşısında geliştirdikleri özgün stratejilerle yeni moda merkezleri olarak dikilmiştir. Fransa'nın pazardaki gücünü yitirmesiyle oligarşiden poligarkkiye dönüşen uluslararası moda pazarının (Majima, 2008) 2000'li yıllarda yeni aktörlerin etkili stratejilerle sahneye çıkmasıyla hızla çok merkezli bir yapıya bürüdüğü düşünülmektedir (Kawamura, 2016).

5. SONUÇ

Bu çalışmada ele alınan ülkeler kendine özgü sektörel stratejiler, bu stratejiler çerçevesinde oluşturdukları yapılar aracılığıyla kendi ulusal modalarını inşa etmişlerdir. 1990'larda ise kendi moda sistemlerini inşa ederek uluslararası moda sahnesinde görünür olmaya başlayan ülkelerin sayısı hızla artmış, ülkeler ve kentler modayı sadece ekonomik getirisi yüksek bir sektör olarak değil bunun yanında yaratıcılıklarını ve yenilikçiliklerini uluslararası arenada sunacakları bir kültürel iletişim ortamı olarak görmeye başlamışlardır. Günümüzde moda; turist, kalifiye iş gücü ve uluslararası basının ilgisini çekmenin bir yolu olarak anlaşılmakta ve değerlendirilmektedir.

³ Belçika modası hakkında daha geniş bir inceleme için bkz. Özudoğru, 2012.

Sonuç olarak, moda ulusal kimliğin merkezinde yer almaktadır ve küresel moda pazarında başarılı markalar yaratabilmek için bir ulusal moda için sahip olmak birincil derecede öneme sahiptir (Reinach, 2010a: 534-535). Ancak, ulusal moda yukarıda ele alındığı gibi, ulusal kimliği ve kültürel mirası bir referans olarak alabilmekle beraber ulusal moda terimi ülkelerin kostümlerine, folklorik ya da etnik giyime referans vermek için kullanılmamaktadır. Buradan yola çıkarak ulusal moda şu şekilde tanımlayabiliriz: Ulusal moda, belirli bir ülkedeki moda sisteminde yer alan aktörler tarafından üretilen, ayırt edici niteliğe sahip ve diğer moda sistemleri ile bağlantılı bir şekilde gerçekleştirilen moda üretimidir. Bu noktada, ulusal moda, estetik nitelikleri bakımından ulusal kimliğe ya da kültürel mirasa referanslar içermek zorunda değildir, pekâlâ markalar bu referansları kullanmadan da üretimlerini sürdürebilir ve ulusal moda sisteminde yer alabilirler. Ulusal moda, aynı moda sisteminde yer aldıklarından dolayı bu üreticileri de kapsamaktadır. Ancak, rekabetin yüksek olduğu uluslararası moda pazarında ulusal bir moda inşa etmek elzem görünmektedir. Bu bağlamda, ulusal bir moda inşa etmek için iki temel öneri sunulabilir. Bunlar ilki, katılımcı, şeffaf ve demokratik bir ortamda ulusal bir moda politikasının geliştirilmesidir. İzleyen öneri ise, bu politikayı hayata geçirecek ulusal moda ihracat getirisinin yanında bir kültür ürünü olarak ve uluslararası ilişkiler çerçevesinde değerlendiren meslek birlikleri, devlet organları ve sivil toplum örgütlerinin katılımıyla merkezi bir yapı oluşturulması ve sektörel organizasyonların ve firmaların eşgüdümünün ulusal moda politikası çerçevesinde bu yapı aracılığıyla sağlanmasıdır. Son olarak, daha geniş bir perspektifte, sanat ve tasarımda benzer bir dile ve kültüre sahip yakın coğrafyalarda yer alan ülkeler arasında bir platform oluşturularak bölgesel kalkınma stratejileri geliştirilebilir, bu ülkeler arasındaki bilgi ve teknoloji paylaşımı sayesinde uluslararası moda sahnesine entegrasyon sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- Aage, T. ve Belussi, F. (2008). "From Fashion to Design: Creative Networks in Industrial Districts", *Industry and Innovation*, 15/5, 475-491.
- Anderson, B. (1993). *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, (Çev: İ. Savaşır), Metis, İstanbul.
- Arıg, A. (2007). *Atatürk Türkiye'sinde Kılık Kıyafette Çağdaşlaşma*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Arnold, R. (2009). *Fashion: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford, İngiltere.
- Aydoğdu, G. (2012). *Hazır Giyim Ve Konfeksiyon Raporu*, Çukurova Kalkınma Ajansı, Adana. (8. 5. 2014) <http://www.cka.org.tr/dosyalar/tekstil.pdf>
- Baizerman, S., Eicher, J. B. ve Cerny, C. (1993). "Eurocentrism in the Study of Ethnic Dress", *Dress*, 20, 19-32.
- Beward, C. (2004). *Fashion*. Oxford University Press, Oxford, İngiltere.
- Beward, C. (2005). London Fashion. *Encyclopedia*. (10.05.2019) <https://www.encyclopedia.com/fashion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/london-fashion>
- Beward, C. (2010). "Fashion Cities", *Encyclopedia of World Dress and Fashion: Global Perspectives* (Ed: J. B. Eicher ve P. G. Tortora), Oxford University Press, Oxford, İngiltere.
- British Council. (2016). *The Power of Fashion*. (15.05.2019) <https://www.britishcouncil.org/research-policy-insight/insight-articles/power-fashion>
- Cannon, A. (1998). "The Cultural and Historical Contexts of Fashion", *Consuming Fashion: Adorning the Transnational Body* (Ed: S. Niessen ve A. Bryden), Berg, Oxford, İngiltere.
- Craik, J. (1993). *The Face of Fashion: Cultural Studies in Fashion*, Routledge, Londra, İngiltere.
- Craik, J. (2009). *Fashion: The Key Concepts*, Berg, Oxford, İngiltere.
- Crane, D. ve Bovone, L. (2006). "Approaches to Material Culture: The Sociology of Fashion and Clothing", *Poetics*, 34, 319-333.
- Creigh-Tyte, A. (2005). "Measuring Creativity: A Case Study in the UK's Designer Fashion Sector", *Cultural Trends*, 14/2, 157-183.
- Dallabona, A. (2014). "Narratives of Italian craftsmanship and the luxury fashion industry: Representations of Italianicity in discourses of production", *Global Fashion Brands: Style, Luxury & History*, 1/1, 215-228.
- Davis, F. (1997). *Moda, Kültür, Kimlik*, (Çev: Ö. Arıkan), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Djelic, M. L. ve Ainamo, A. (1999). "The Coevolution on New Organizational Forms in the Fashion Industry: A Historical and Comparative Study of France, Italy, and the United States", *Organization Science*, 10/5, 622-637.
- Fiske, J. (2012). *Popüler Kültürü Anlamak*, (Çev: S. İrvan), Parşömen, İstanbul.
- Gereffi, G. ve Memedovic, O. (2003). *The Global Apparel Value Chain: What Prospects for Upgrading by Developing Countries*, Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Teşkilatı, Viyana.
- Griswold, W. (1994). *Cultures and Society in a Changing World*, Pine Forge Press, Thousand Oaks, ABD.
- Jansen, M. A. ve Craik, J. (2016). "Introduction", *Modern Fashion Traditions: Negotiating Tradition and Modernity through Fashion*, (Ed: M. A. Jansen ve J. Craik), Bloomsbury, Londra, İngiltere.
- Kaiser, S. (2012). *Fashion and Cultural Studies*, Berg, Oxford, İngiltere.
- Kawamura, Y. (2016). *Moda-loji: Moda Çalışmalarına Giriş*, (Çev: Ş. Özüdoğru), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- King, C. W. ve Ring, L. J. (1980). "The Dynamics of Style and Taste Adoption and Diffusion: Contributions and Fashion Theory", *Advances in Consumer Research*, 7/1, 13-16.
- Kumar, K. (2010). *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-modern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*, (Çev: M. Küçük), Dost Kitabevi, Ankara.
- Ling, W. (2010). "'Fashionalisation': Why So Many Cities Host Fashion Weeks", *Fashion Capital: Style, Economies, Sites and Cultures* (Ed: J. Berry), Inter-Disciplinary Press, Oxford, İngiltere.

- Lipovetsky, G. (1989). *The Empire of Fashion: Dressing Modern Democracy*, (Çev: C. Porter), Princeton University Press, Princeton, ABD.
- Majima, S. (2008). "From Haute Couture to High Street: The Role of Shows and Fairs in Twentieth-century Fashion", *Textile History*, 39/1, 70-91.
- Major, J. S. ve Steele, V. (2017). "Fashion industry", *Encyclopaedia Britannica*. (24.10.2018) <https://www.britannica.com/art/fashion-industry/Fashion-retailing-marketing-and-merchandising#ref1086321>
- McRobbie, A. (1998). *British Fashion Design: Rag Trade or Image Industry?* Routledge, Londra, İngiltere.
- McRobbie, A. (2002). "Fashion Culture: Creative Work, Female Individualization", *Feminist Review*, 71, 52-62.
- Melendez, M. (2005). "Visualizing Difference: The Rhetoric of Clothing in Colonial Spanish America". *The Latin America Fashion Reader*, (Ed: R. A. Root), Berg, Oxford, İngiltere.
- Mukerji, C. (1997). *Territorial Ambitions and the Gardens of Versailles*. Cambridge University Press, Cambridge, İngiltere.
- Özüdoğru, Ş. (2012). "Belçika modasının yükselişinde sanatsallaştırma kavramının rolü", 1. Uluslararası Moda ve Tekstil Tasarımı Sempozyumu'nda sunulan bildiri, *Akdeniz Sanat Dergisi Özel Sayısı-1*, 163-165.
- Paulicelli, E. (2014). "Italian fashion: Yesterday, Today and Tomorrow", *Journal of Modern Italian Studies*, 20/1, 1-9.
- Pedroni, M. (2013). "The Crossroad between Production and Consumption: An Introduction to Fashion as a Cultural Industry", *From Production to Consumption: The Cultural Industry of Fashion*, (Ed: M. Pedroni), Interdisciplinary Press, Oxford, İngiltere.
- Petty, F. (2019). "Fashion, breexit, and British identity". *I-D*. (15.05.2019) https://id.vice.com/en_uk/article/a3baz8/fashion-brexit-and-british-identity
- Rantisi, N. M. (2004). "The Ascendance of New York Fashion", *International Journal of Urban and Regional Research*, 28/1, 86-106.
- Reilly, A. (2014). *Key Concepts for the Fashion Industry*, Bloomsbury, Londra, İngiltere.
- Reinach, S.S. (2010a). "Italian and Chinese Agendas in the Global Fashion Industries", *The Fashion History Reader: Global Perspectives*, (Ed: G. Riello ve P. McNeil), Routledge, Londra, İngiltere.
- Reinach, S. S. (2010b). "If You Speak Fashion You Speak Italian: Notes on Present Day Italian Fashion Identity", *Critical Studies in Fashion and Beauty*, 1/2, 203-2015.
- Riello, G. ve McNeil, P. (2010). "Introduction: The History of Fashion Reader: Global Perspectives", *The Fashion History Reader: Global Perspectives*, (Ed: G. Riello ve P. McNeil), Routledge, Londra, İngiltere.
- Ross, A. (2004). "Made in Italy: The Trouble with Craft Capitalism", *Antipode*, 36/2, 209-216.
- Simmel, G. (2003). *Modern Kültürde Çatışma*, (Çev: Tanıl Bora), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Skov, L. (1996). "Fashion Trends, Japonisme and Postmodernism", *Theory, Culture & Society*, 13/3, 129-151.
- Skov, L. ve Melchoir, M. R. (2011). "Letter from Editors", *Fashion Theory*, 15/2, 133-136.
- Slade, T. (2016). "Neither East or West: Japanese Fashion in Modernity", *Modern Fashion Traditions: Negotiating Tradition and Modernity through Fashion*, (Ed: M. A. Jansen ve J. Craik), Bloomsbury,
- Sonay Şeftalici, H. (2005). *Terziden tasarımcıya*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Sproles, G. B. (1981). "Analyzing Fashion Life Cycles: Principles and Perspectives", *The Journal of Marketing*, 45/4, 116-124.
- Steele, V. (2003). *Fashion, Italian style*, Yale University Press, New Haven, ABD.
- Steele, V. (2005). *Encyclopedia of Clothing and Fashion*, Thomson Gale, New York, ABD.
- Svendsen, L. (2006). *Fashion: A Philosophy*, (Çev: J. Irons), Reaktion Books, Londra, İngiltere.
- Taylor, L. (2004). *Establishing Dress History*, Manchester University Press, Manchester, İngiltere.
- Torlo, E. (2010). "British Attitudes to Indian and European Dress", *The Fashion History Reader: Global Perspectives*, (Ed: G. Riello ve P. McNeil), Routledge, Londra, İngiltere.

- Tortora, P. G. (2010). "History and Development of Fashion", *Encyclopedia of World Dress and Fashion: Global Perspectives*, (Ed: J. B. Eicher ve P. G. Tortora), Oxford University Press, Oxford, İngiltere.
- Türk Dil Kurumu. (Tarihsiz). "Moda" maddesi. (24.10.2019) <https://sozluk.gov.tr>
- Vatandaş, C. (2010). *Ulusal Kimlik: Türk Ulusçuluğunun Doğuşu*, Açılım Kitap, İstanbul.
- Vollmer, J. E. (2010). "Cultural Authentication in Dress", *Encyclopedia of World Dress and Fashion: Global Perspectives*, (Ed: J. B. Eicher ve P. G. Tortora), Oxford University Press, Oxford, İngiltere.
- Votolato, G. (2010). "Nice Threads: Identity and Utility in American Fashion", *The Fashion History Reader: Global Perspectives*, (Ed: G. Riello ve P. McNeil), Routledge, Londra, İngiltere.
- Waquet, D. ve Laporte, M. (2011). *Moda*, (Çev: I. Ergüden), Dost Kitabevi, Ankara.
- Wilson, E. (2003). *Adorned in Dreams: Fashion and Modernity*, I. B. Tauris, Londra, İngiltere.
- Yüksel, A. H. (1987). *Atatürkçü Düşünce Sisteminde Kültürel İletişimin Modele Dayalı Boyutları*, Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir.
- Yüksel, A. H. (1989). "Atatürkçü Düşünce Sistemine Dayalı Toplumsal Kültür Anlayışı ve Kültürel İletişim", *Atatürk Yolu*, 4, 577-593.

Article Info/Makale Bilgisi

Received/Geliş:23.01.2019 Accepted/Kabul:13.02.2020

DOI: 10.30794/pausbed.516810

Araştırma Makalesi/ Research Article

Demirci, Ş. ve Uğurluoğlu, Ö. (2020). "Dijital Pazarlama Kanalları: Özel Sağlık Kuruluşlarına Yönelik Bir İnceleme" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 39, Denizli, s. 339-351.

DİJİTAL PAZARLAMA KANALLARI: ÖZEL SAĞLIK KURULUŞLARINA YÖNELİK BİR İNCELEME

Şenol DEMİRCİ*, Özgür UĞURLUOĞLU**

Özet

Bireylerin ihtiyaçlarının artması, hasta-hekim ilişkisinin değişmesi, hastaların memnuniyet düzeylerinin azalması, sağlık hizmetlerinin işletme mantığı ile yürütülmesi, koruyucu sağlık hizmetlerine olan talebin artması ve hastaların sağlık durumlarıyla ilgili daha sorgulayıcı olması sağlık kuruluşlarının pazarlamaya olan ilgisini artırmaktadır. Bunlara ek olarak, her geçen gün toplumun sağlık hizmetlerine olan beklentileri artmakta ve yeni medikal teknolojiler ortaya çıkmaktadır. Değişen bu durum sağlık kuruluşlarının maliyetini artırmakta ve sağlık kuruluşlarını modern pazarlama tekniklerini kullanmaya zorlamaktadır. Pazarlama ve bilgi teknolojilerinin entegrasyonu için dijital araçlara ve tekniklere ihtiyaç duyulmakta olup pazarlamanın dijitalleşmesini sağlamaktadır. Bu çalışmada, Türkiye'de aynı ad altında ve birden fazla şehirde faaliyet gösteren beş özel sağlık kuruluşunun dijital pazarlama kanallarını kullanımı değerlendirilmiştir. Özel sağlık kuruluşlarının tamamının web sitesi, mobil uygulamalar ve sosyal medya kullanımı konularında eksiklerinin bulunduğu saptanmıştır. Özel sağlık kuruluşlarının çoğunluğunun ise sağlık blog yönetimine ve arama motorları optimizasyonuna gerekli önemi vermedikleri belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Özel hastaneler, Sosyal medya, Web sitesi, Mobil uygulama.

DIGITAL MARKETING CHANNELS: AN INVESTIGATION ON PRIVATE HEALTH CARE ORGANIZATIONS

Abstract

Increasing needs of individuals, changing patient-physician relationship, decreasing satisfaction of the patients, conducting business with the logic of health services, interest in preventive health services and being more inquisitive and investigative about the health status of the patients increase the interest of health care organization in marketing. Besides, the expectations of the community for health services are increasing day by day and new medical technologies are emerging. This changing situation increases the cost of health care organization and forces health care organization to use modern marketing techniques. Digital tools and techniques are needed for the integration of marketing and information technologies and digitalization of marketing. In this study, the use of digital marketing channels of five private health organizations operating under the same name and in more than one city in Turkey has been evaluated. It has been determined that all private health care organization lack deficiencies in the use of websites, mobile applications and social media. It was determined that the majority of private health care organization did not give importance to health blog management and search engine optimization.

Keywords: Private hospitals, Social media, Web site, Mobile application.

*Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, ANKARA.
e-posta: senoldemrci@gmail.com (orcid.org/0000-0001-8552-8151)

** Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, ANKARA.
e-posta: ozgurugurluoglu@gmail.com (orcid.org/0000-0002-9453-9925)

1. GİRİŞ

İşletmeler, devamlılıklarını sağlamak ve tüketicinin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için mal veya hizmet üretmektedir. Üretilen mal veya hizmetlerin tüketicilerin talep ve isteklerini karşılayabilecek nitelikte olabilmesi, etkin bir pazarlamayla mümkün olmaktadır (Tengilimoğlu, 2016: 16). Pazarlama; toplum, paydaşlar ve müşteri için değer ifade eden mal, hizmet veya fikirlerin geliştirilmesi, fiyatlandırılması, tanıtılması ve dağıtımının gerçekleşmesini, süreçlerin ve fiziksel olanakların geliştirilmesini sağlayan bir süreç olarak tanımlanmaktadır (American Marketing Association, 2013; Blythe, 2006: 6). Pazarlama süreci araştırma ve geliştirme faaliyetleriyle başlamakta, ürünün ya da hizmetin satışı ve sonrasında geri bildirimlerle devam etmektedir (Özmen, 2013: 8).

Sağlık kuruluşları açısından bakıldığında; bireylerin ihtiyaçlarının artması, hasta-hekim ilişkisindeki değişimler, hastaların memnuniyet düzeylerinin azalması, sağlık hizmetlerinin işletme mantığı ile yürütülmesi, koruyucu sağlık hizmetlerine olan ilgi ve hastaların sağlık durumlarıyla ilgili daha sorgulayıcı olması pazarlamaya olan ilgiyi artırmaktadır. Sağlık hizmetleri pazarlaması, hastaların veya bireylerin gereksinimlerinin tespiti, sunulan sağlık hizmetinin buna göre şekillendirilmesi ve hastaların sunulan sağlık hizmetine yönlendirilmesi olarak tanımlanmaktadır (Gümüş, 2017: 326-327). Her geçen gün toplumun sağlık hizmetlerine olan beklentileri artmakta ve yeni medikal teknolojiler ortaya çıkmaktadır. Bu değişen durum sağlık kuruluşlarının maliyetlerini artırmakta ve sağlık kuruluşlarını modern pazarlama tekniklerini kullanmaya zorlamaktadır (Karaçor ve Arkan, 2014: 114).

İnternetin yaygın şekilde kullanılmasıyla şirket veya kuruluşların performansları, dijital çağın gereklilikleri olarak pazarlama ve bilgi teknolojilerinin (müşterilere yönelik bilgi akışı, depolama ve analizini sağlayan tüm teknolojik altyapılar) aktif şekilde kullanımına bağlı hale gelmiştir (Huang ve Wang, 2013: 88). Pazarlama ve bilgi teknolojilerinin entegrasyonu için dijital araçlara ve tekniklere (sosyal medya, cep telefonu, tablet, bilgisayar, web siteleri, yapay zekâ, nesnelerin interneti vs.) ihtiyaç duyulmakta olup bu durum pazarlamanın dijitalleşmesini sağlamaktadır (Kannan, 2017: 22; Smith, 2011: 490). Dijital pazarlama, geleneksel pazarlama tekniklerine ek olarak dijital pazarlama kanalları ve araçları vasıtasıyla ürün ya da hizmetin pazarlanması olarak tanımlanmaktadır (Kannan, 2017: 23). Dijital pazarlamada müşterilere web siteleri, mobil uygulamalar, bloglar, sosyal medya, video paylaşım siteleri, e-mail, dijital TV kanalları ve online reklamlar gibi dijital kanallar aracılığıyla ulaşılmaktadır (Chaffey ve Smith, 2013: 504; Dahiya ve Gayatri, 2018: 82; Taiminen ve Karjaluo, 2015: 635; Yalçinkaya, 2018: 204-207).

Dijital teknolojideki gelişmeler, hasta ve doktor arasındaki bilgi asimetrisini önemli şekilde azaltmaktadır. Aynı zamanda mobil ve çevrimiçi teknoloji ve cihazlara erişimin bir sonucu olarak, hasta davranışlarında da değişimler meydana gelmektedir. Bu değişimler ve gelişmeler sağlık kuruluşunun hizmetlerini, sunduğu hizmetin fiyatını ve hasta beklentisini etkilemektedir (Kannan, 2017: 24). Meydana gelen bu etkiler dijital pazarlamayı sağlık kuruluşları için önemli bir pazarlama aracı haline getirmektedir. ABD’de sağlık hizmetleri pazarlamacıları üzerinde yürütülen bir araştırmada, sağlık hizmetlerinin pazarlanmasına ayrılan bütçenin yaklaşık yarısının dijital pazarlamaya tahsis edildiği belirlenmiştir (Horner, 2017). Sağlık hizmetlerine olan talebin hayati önem taşıması, hizmete olan ihtiyacın ciddiyeti, yanlış yönlendirmelerin önüne geçmek ve oluşabilecek ciddi sorunlar sebebiyle, Türkiye’de sağlık konusunda yapılan tanıtım ve bilgilendirme faaliyetleri çeşitli kanun, yönetmelik ve tüzüklerle kısıtlanmıştır (Gürdin, 2017: 20). Fakat dijital pazarlama kanallarından olan sosyal medya, web siteleri, video paylaşım siteleri, mobil uygulamalar ve bloglar aracılığıyla sağlık kuruluşları kısıtlamaları ihlal etmeden, dolaylı yoldan tanıtım faaliyetlerinde bulunabilmektedir. Tanıtım faaliyetlerine ek olarak sağlık kuruluşları dijital pazarlama kanalları vasıtasıyla diğer pazarlama faaliyetlerini de yerine getirebilmektedir.

Teknolojideki gelişmeler ve dijitalleşme süreci, sağlık kuruluşlarının pazarlama faaliyetlerinde dijital pazarlama kanallarını daha fazla kullanmasını teşvik etmektedir. Ayrıca Türkiye’de sağlık konusunda tanıtım ve bilgilendirme faaliyetlerinin kısıtlılığı ve dijital pazarlama kanallarının içerisinde pazarlama faaliyetlerini de barındırması özel sağlık kuruluşlarının dijital pazarlama kanallarını kullanmasını teşvik eden diğer durumlardır. Bu çalışmada, sağlık kuruluşlarının dijital pazarlama kanallarının kullanımının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın evrenini kar amacı güden ve pazarlama faaliyetlerini kamuya kıyasla daha fazla yürüten özel sağlık kuruluşları oluşturmaktadır.

Literatürde yapılan incelemelerde özel sağlık kuruluşlarının dijital pazarlama kanalları kullanımını değerlendiren bir çalışmanın bulunmadığı ve bu nedenle çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Dijital pazarlama, geleneksel pazarlama faaliyetlerine ek olarak dijital kanallar vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Dijital pazarlama kanalları içerisinde; web siteleri, mobil uygulamalar, arama motoru optimizasyonu, sosyal medya siteleri, video paylaşım siteleri ve sağlık blog yönetimi bulunmaktadır (Chaffey ve Smith, 2013: 504; Dahiya ve Gayatri, 2018: 82; Taiminen ve Karjaluo, 2015: 635; Yalçınkaya, 2018: 204-207).

2.1. Web Siteleri

Web sitesi, belirli ya da farklı konularda bilgi içermekte ve içerisinde farklı web sayfalarını barındırmaktadır. Web sayfası ise yazı, fotoğraf, video gibi bilgi ve belgeleri içermektedir (Mehmood vd., 2017: 164). Web sitelerine akıllı telefonlar aracılığıyla erişen bireyler için web sitelerinin görünüm ve içerik açısından erişime uygun olması, kullanım kolaylığı sağlamaktadır. Mobil web sitesi olarak da adlandırılan bu web siteleri akıllı telefonlar üzerinden erişime uygun şekilde tasarlanmaktadır.

Potansiyel hastalar, sağlık kuruluşlarının web siteleri üzerinden tıbbi problemlerine ilişkin bilgilere, muayene olmak istediği hekime, hastaneye nasıl ulaşım sağlayacağına vb. bilgilere ulaşabilmektedir (Sanchez, 2000: 51). Web siteleri yeni hastalara ulaşma, hasta memnuniyetini sağlama ve hasta sadakatini sürdürme gibi önemli bir pazarlama görevi üstlenmektedir (Sanchez, 2003: 38). Sağlık kuruluşlarının web sitelerini etkin kullanımı, müşterileri tarafından tanınması ve bilinmesi açısından önemlidir. Sağlık hizmetlerinin dijitalleşmeye başladığı bu dönemde, sağlık kuruluşları pazarlama programlarına web sitelerini de dahil etmektedir (Hoşgör vd., 2016: 210). Laboratuvar sonuçlarına hastane web sitesi üzerinden ulaşan ve SMS olarak alan iki farklı hasta grubu üzerinde yapılan bir çalışmada; tetkik sonuçlarına web sitesi üzerinden ulaşan hastaların tatmin düzeylerinin SMS ile alanlara oranla daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Sabahi vd., 2018: 4).

2.2. Mobil Uygulamalar

Mobil uygulamalar, akıllı telefon ve tablet gibi mobil cihazlarda çalışacak şekilde tasarlanmış yazılımlardır. Kullanıcılar bilgisayar üzerinden erişebildikleri benzer hizmetlere mobil uygulamalar üzerinden de erişebilmektedir (Techopedia, 2018). Yürütülen bir araştırmada Türkiye nüfusunun %73'ünün mobil telefon kullanıcısı ve yetişkin nüfusun %77'sinin bir akıllı telefona sahip olduğu belirlenmiştir. Araştırmada ayrıca internet kullanıcılarının %56'sının internete akıllı telefonlar aracılığıyla bağlandığı tespit edilmiştir (We Are Social, 2018). Mobil sağlık uygulamaları; kalori ve nabız ölçme, adım sayma, ilaç takibi, su içme hatırlatması, fitness alıştırmaları, iyilik halinin devam ettirilmesi, bulaşıcı hastalıkların ve kronik rahatsızlıkların bireysel olarak takibini yapmak gibi spesifik işlemlere ek olarak sağlık eğitimi, sağlık danışmanlığı, sağlığı koruyucu önlemler, sağlık kuruluşu hakkında bilgiler, randevu ve tetkik sonuçlarına ulaşma gibi içeriklere sahiptir (Tezcan, 2016: 45). Akıllı telefonların günümüzdeki kullanımı ve akıllı telefonların kullanımı için mobil uygulamaların gerekliliği, pazarlama kanalı olarak mobil uygulamaların önemini artırmaktadır.

2.3. Arama Motoru Optimizasyonu

Arama motoru, web üzerinde aranılan bilgilere ulaşmayı sağlayan bilgisayar yazılımıdır. Kullanıcının araştırdığı konu hakkındaki bilgileri ve belgeleri bir araya getirerek ilgi derecesine göre erişim sunar (Kesen vd., 2008: 142). Arama motorları, yapılan aramalarda kullanılan sözcükleri, günlük, aylık veya yıllık bazda hangi sözcükler ya da kelimelerin kullanıldığı ve en çok hangi sözcük ve kelimeyle araştırma yapıldığıyla alakalı bilgileri kendi web siteleri üzerinden yayınlamaktadır. Arama motorları konularına göre de yapılan aramaları başlıklara ayırmaktadır. Örneğin Google üzerinden yakın zamanda Türkiye'de hastalık konusunda yapılan araştırmalarda şarbonun popüler bir başlık olduğu belirlenmiştir (Google Trends, 2018). Yürütülen bir başka çalışmada hastaların çoğunun tıbbi konularda bilgi edinmek amacıyla ilk olarak internette araştırma yaptığı tespit edilmiştir (Diaz vd., 2002: 183). TÜİK tarafından 2018 yılında yapılan araştırmada, son üç ay içinde internet kullanan bireylerin %68,8'inin sağlıkla ilgili bilgi aramak amacıyla interneti kullandığı belirlenmiştir (TÜİK, 2018).

Arama motoru optimizasyonu; belirli bir web sitesinin Google, Yandex, Yahoo gibi arama motorlarında aratılması sonucunda, ilk sayfada veya ilk sıralarda çıkmasını sağlamak için yapılan işlemlerdir (Altındal, 2013). Yapılan araştırmalar da internet kullanıcılarının %80'inin araştırma motorlarını kullanarak ürün ya da hizmet konusunda araştırma yaptığı tespit edilmiştir. Bu sonuç müşterinin istediği ürün ya da hizmete hemen erişmesi, işletmecinin ise ürün ya da hizmetlerine daha hızlı erişilmesini sağlaması açısından arama motoru optimizasyonunun gerekliliğini göstermektedir. (Yalçın ve Köse, 2010: 488).

2.4. Sosyal Medya

Sosyal medya, bireylerin Facebook, Twitter, Instagram, YouTube gibi sosyal ağlar üzerinden duygu, düşünce, yorum, görüş, bilgi, belge ve doküman paylaştıkları çevrimiçi (online) alanlardır (Kayabalı, 2011: 15). Son birkaç yılda Facebook, Twitter, Instagram, YouTube gibi sosyal ağlar üzerinden sağlık mesajlarının yayılmasında artış olduğu tespit edilmiştir. Sosyal medya aracılığıyla; sağlık bilgilerinin zamanında yayılması sağlanarak potansiyel etkisi artırılmakta, sağlık konusundaki gelişmelerin daha geniş kitlelerce erişilmesi sağlanmakta, belirli kitlelere uyarlanmış sağlık mesajları daha hızlı ulaştırılmakta, sağlık kuruluşlarıyla etkileşim ve bağlantı artırılmakta, insanların daha güvenli ve daha sağlıklı kararlar alması teşvik edilmektedir (Centers for Disease Control and Prevention, 2011: 1). Bunlara ek olarak sosyal medya; hem hasta hem de sağlık kuruluşuna zaman ve tasarruf sağlamakta, pazarlama faaliyetlerini geliştirmekte, rakiplere karşı üstünlük sağlamakta, sağlık kuruluşunun bilinirliğini ve sağlık hizmetine erişimini artırmaktadır (İlgün ve Uğurluoğlu, 2017: 30).

Sosyal medya, standart pazarlama kanallarının aksine daha fazla bireye ulaşmada, sunulan sağlık hizmetlerinin tanıtımında, sağlık kuruluşunun misyonunu yerine getirmede ve bireylere güvenilir bilgi sağlamada mevcut reklam yasaklarına bağlı kalarak etkin bir pazarlama aracıdır (Smith, 2017: 199). Sağlık hizmet kullanıcılarının kararlarında sosyal medya ya da internetin etkili olup olmadığını değerlendiren bir çalışmada katılımcıların büyük bir çoğunluğu verilen bilgilerin güvenilir kaynaklardan (hastaneler, ünlü doktorlar vs.) sağlanması durumunda alacakları karar üzerinde pozitif etkiye sahip olacağını belirtmiştir (Koumpouros vd., 2015: 497). Türkiye'de özel sağlık kuruluşlarının sosyal medya kullanımına yönelik yürütülen bir çalışmada, en fazla Facebook, Twitter ve Instagram'ın kullanıldığı, kullanım amaçlarının ise reklam, sağlıkla ilgili bilgi sağlama, farkındalık oluşturma ve pazarlama faaliyetlerini geliştirmek olduğu belirlenmiştir (İlgün ve Uğurluoğlu, 2018: 4-5). Amerika Birleşik Devletleri'nde en iyi 100 sağlık kuruluşu üzerinde sosyal medya kullanımına yönelik yapılmış bir çalışmada, sağlık kuruluşlarının çoğunluğunun birden fazla sosyal medya platformunda sayfalarının bulunduğu tespit edilmiştir (Smith, 2017: 198).

2.5. Sağlık Blog Yönetimi

Blog, sağlık çalışanları, sağlık kuruluşu ya da herhangi bir birey tarafından sağlık ya da genel konular hakkında bilgi, fikir ve görüşlerin kronolojik sıraya göre paylaşıldığı ve ziyaretçilerin okudukları konu hakkında çevrimiçi fikir beyan edebildikleri alandır (Gunelius, 2011: 4). Pazarlama aracı olarak blogların kullanılması; sağlık kuruluşlarına hastaları ile kişiselleştirilmiş iletişim kurma şansı vermekte, kuruluşun markası altında bir topluluk oluşturmada, hastalara dair bilgileri arşivleyerek hizmet geliştirmede ya da tanıtımında hazır bir bilgiyi kullanma imkanı sunmaktadır. Bloglar, hasta ve sağlık kuruluşu arasındaki etkileşimi geliştirmesi açısından sağlık kuruluşları için önemli bir pazarlama aracıdır (Özüdoğru, 2014: 46).

3. ARAŞTIRMA TASARIMI

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Dijital çağdaki gelişmeler teknolojiyi, sağlık hizmetleri ve sağlık kuruluşları için vazgeçilmez kılmıştır. Teknolojideki gelişmeler ve dijitalleşme süreci sağlık kuruluşlarını dijital varlıklara dönüştürmeye başlamıştır. Sağlık kuruluşlarındaki dijitalleşme süreci sadece hizmet sunumuyla sınırlı kalmamış pazarlamayı da etkisi altına almıştır (Horner, 2017: 3). Bu amaçla bu çalışmada, Türkiye'de; aynı ad altında ve birden fazla şehirde faaliyet gösteren sağlık kuruluşlarından sayı olarak en fazla olan ilk beş tanesinin dijital pazarlama kanalları (web siteleri, mobil web siteleri, mobil uygulamalar, arama motorları optimizasyonu, sosyal medya, sağlık blogları ve video paylaşım siteleri) kullanımı incelenerek, pazarlama faaliyetlerinde dijital pazarlama kanallarının kullanımının değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Sağlık kuruluşlarında meydana gelen dijitalleşme süreci, sunulan hizmete ek olarak pazarlama faaliyetlerini de etkilemektedir. Dijital pazarlama faaliyetleri sağlık kuruluşlarına; kısa sürede çok fazla bireye ulaşma, rekabet avantajı, maliyetlerin azaltılması ve hekim-hasta ilişkisinin geliştirilmesi gibi birçok fayda sağlamaktadır. Bu çalışmada, özel sağlık kuruluşlarının dijital pazarlama kanalları kullanımının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla tanımlayıcı türde olan bu çalışmada Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği tarafından Türkiye Sağlık Sektörüne Genel Bakış adlı rapordan ve hastanelerin web sitelerinden faydalanarak, Türkiye’de aynı isim altında ve birden fazla şehirde faaliyet gösteren hastane zincirleri arasında hastane sayısı olarak en fazla olanlardan ilk beş tanesi seçilerek dijital pazarlama kanalları kullanımı değerlendirilmiştir (Tablo 1). Literatürden elde edilen bilgiler sonucunda, bir sağlık kuruluşunun dijital pazarlama kanalları arasında web sitesi, mobil web sitesi ve mobil uygulama, arama motorları optimizasyonu, sosyal medya, sağlıkla ilgili bloglar ve video paylaşım sitelerinin yer aldığı tespit edilmiştir (Chaffey ve Smith, 2013: 504; Dahiya ve Gayatri, 2018: 82; Kannan, 2017: 24; Key, 2017: 30; Taiminen ve Karjaluo, 2015: 635; Yalçinkaya, 2018: 204-207). Belirlenen bu başlıklar üzerinden özel sağlık kuruluşlarının dijital pazarlama kanallarının kullanımı incelenmiştir.

Tablo 1. Araştırma Kapsamına Alınan Özel Sağlık Kuruluşları

Sağlık Kuruluşları	Aynı İsim Altında Faaliyet Gösteren Hastane Sayısı
Medical Park	27
Acıbadem	24
Dünyagöz	20
Medicana	12
Memorial	11

Çalışma kapsamına alınan sağlık kuruluşlarının web siteleri, bazı çalışmalar tarafından kullanılan ve bulunması gereken içerik ve özelliklere göre değerlendirilmiştir (Birdir ve Buzcu, 2014: 10-14; Gruca ve Wakefield, 2004; Huang ve Chang, 2014: 51; Uğurluoğlu, 2009: 92-93; Zingmond vd., 2001: 388-389). İncelenen her bir web sitesi önceden belirlenen, 4 başlık altında toplam 36 farklı özelliği içeren kontrol listesiyle denetlenerek özelliklerin varlığı ya da yokluğu tespit edilmiştir. Mobil web sitesi ve mobil uygulamalar başlığı, içerik değerlendirmesi yapılmadan kullanım durumuna göre değerlendirilmiştir. Dünyada en çok Android ve İOS tabanlı işletim sistemlerinin kullanılmasından mobil uygulamalar bu işletim sistemlerinin uygulamalarının paylaşıldığı Google Play Store ve Apple App Store üzerinden incelenmiştir (StatCounter, 2018). Arama motorları optimizasyonunun değerlendirilmesinde; Google, Yandex, Bing ve Yahoo arama motorlarına sağlık kuruluşunun adı ve “özel hastane” anahtar sözcüğü girilip çıkan sonuçlar arasında kaçınıcı sırada yer aldığına bakılmıştır. Sosyal medya ve video paylaşım sitesi için abone sayısı, sayfanın açılış tarihi ve görüntüleme sayısına bakılmıştır. Sağlık blog yönetiminde ise sağlık kuruluşuna ait bir blogun olup olmadığına bakılmıştır. Belirlenen dijital pazarlama kanalları kullanımı incelendikten sonra, araştırma verileri bilgisayar ortamına aktarılarak sıklık ve yüzdeleri değerlendirilmiştir.

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

Bu çalışma kapsamına alınan beş sağlık kuruluşunun web siteleri içerik ve özellikler bakımından incelendiğinde, Medicana’nın %80,5 ile belirlenen kriterleri en çok karşılayan sağlık kuruluşu olduğu tespit edilmiştir. Medicana’yı %77,7 ile Acıbadem, %75 ile Memorial, %72,2 ile Medical Park ve %63,8 ile Dünya Göz Hastanesi takip etmektedir (Tablo 2). Tablo 2’de yer alan genel bilgilere ilişkin sonuçlar incelendiğinde; bazı sağlık kuruluşlarının tarihçe, basında yer alan haberler, otopark bilgisi, sanal gezinti, performans bilgisi ve ISO 9001:2000 Kalite Yönetim Sistemi Belgesi; hedef grup ve paydaş bilgisinde, hasta memnuniyeti, ücret bilgileri, hasta yakınları/ziyaretçilerine ilişkin bilgiler, hastaneye kabul/çıkış işlemleri ve uluslararası hastalara ilişkin içeriklere; interaktif hizmet ve sağlık bilgisinde, web sitesine üyelik, web sitesi kullanımının değerlendirilmesi, hekime online erişime ve sağlık etkinlik haberlerine yer vermediği saptanmıştır.

Tablo 2. Özel Sağlık Kuruluşlarının Web Sitesi Özellikleri

Web Sitesi Özelliği	Medical Park		Dünya Göz		Acıbadem		Medicana		Memorial	
Genel Bilgiler										
Tarihçe	-		-		+		-		+	
Misyon/Vizyon ifadeleri	+		+		+		+		+	
Güncel haberler/duyurular	+		+		+		+		+	
Basında yer alan haberler	-		+		-		+		-	
Hastane logosu	+		+		+		+		+	
Otopark bilgisi	-		-		+		+		-	
Sanal gezinti	-		-		-		+		+	
Tıbbi birimlerin yeri ve listesi	+		+		+		+		+	
Anlaşmalı kurumlar listesi	+		+		+		+		+	
Performans (ameliyat, yatan, tedavi edilen vs. hasta) bilgileri	-		-		-		+		+	
Akreditasyon bilgisi	+		+		+		+		+	
ISO 9001:2000 Kalite Yönetim Sistemi Belgesi	-		+		+		-		-	
Adres bilgisi	+		+		+		+		+	
Telefon numarası	+		+		+		+		+	
Hedef Grup ve Paydaş Bilgisi										
Hekimlerin listesi	+		+		+		+		+	
Hekimlere ilişkin bilgiler	+		+		+		+		+	
Hasta memnuniyeti anketi	-		-		-		-		-	
Hasta hakları	+		-		-		+		+	
Ücret bilgileri	-		-		-		-		-	
Hasta yakınları/ziyaretçilerine ilişkin bilgiler	+		+		+		+		-	
Hastaneye kabul/çıkış işlemlerine ilişkin bilgiler	+		-		+		+		-	
Uluslararası hastalara ilişkin içerikler	+		-		+		+		+	
İnteraktif Hizmet Bilgileri										
e-Randevu	+		+		+		+		+	
Online çevrimiçi destek	+		+		+		+		+	
Tetkik sonuçlarına online erişim	+		+		+		+		+	
Web sitesi üyelik	+		-		+		+		-	
Yabancı dil desteği	+		+		+		+		+	
E-mail ile bilgi talebi	+		+		+		+		+	
Online dilek şikayet bildirim	+		+		+		+		+	
Web sitesi kullanımının değerlendirilmesi	-		-		+		-		+	
Arama seçeneği	+		+		+		+		+	
Hekime online erişim	+		-		-		-		-	
Kurumun web sitesi üzerinden hastane web sayfalarına erişim	+		+		+		+		+	
Sağlık Bilgisi										
Genel sağlık bilgisi	+		+		+		+		+	
Daha fazla bilgi için önerilen linkler	+		+		+		+		+	
Sağlık etkinlik haberleri	-		-		-		-		+	
Belirlenen Özellikleri Karşılama Toplamı	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
	26	72,2	23	68,8	28	77,7	29	80,5	27	75,0

Hastane sayısı açısından Türkiye’de birçok ilde aynı isim altında faaliyet gösteren beş büyük özel zincir hastanenin incelendiği bu çalışmada, Medicana’nın web sitelerine yönelik belirlenen kriterlerin %80,5’ini karşıladığı ve beş sağlık grubu arasında içeriği en uygun web sitesine sahip olduğu tespit edilmiştir. Medicana’nın ardından sırasıyla Acıbadem ve Memorial’ın geldiği saptanmıştır. Hiçbir sağlık kuruluşunun web sitesinde hasta memnuniyeti anketi ve hizmetlere yönelik ücret bilgilerinin yer almadığı belirlenmiştir. Sağlık etkinlik haberleri ve hekime online erişim seçenekleri ise birer sağlık kuruluşunun web sitesinde yer almaktadır. Web siteleri aracılığıyla sağlık kuruluşları mevcut pazarlarını genişletmektedir (Watson vd., 2000: 99). Web sitelerinin iyi tasarlanması ve yeterli içeriğe sahip olması, hastalarla kolay şekilde iletişim kurulmasına imkan vererek pazarlama faaliyetlerinin daha etkin yürütülmesini sağlamaktadır (Gruca ve Wakefield, 2004: 1022). Basında yer alan haberler, hastaneye kişisel araçlarıyla ulaşım sağlayanlar için otopark bilgisi, sağlık kuruluşunun performans bilgisi, ücret bilgileri ve sağlık kuruluşunun aldığı sertifikaların web sitesinde bulunması hedef kitleye ulaşma, sağlık kuruluşunun tanıtımı ve hastaların gerek duydukları bilgiye ulaşması açısından önemlidir (Ryan, 2003: 337; Yurdakul ve Öksüz, 2007: 120). Sağlık kuruluşlarının web sitelerini inceleyen çalışmalara bakıldığında bu çalışmayla benzer olarak; genel bilgiler, performans ve ücret bilgileri, sağlık etkinlik haberlerinin paylaşılması, hekime online erişim ve web sitesinin değerlendirilmesi gibi interaktif hizmet konularında eksikliklerin olduğu görülmektedir (Birdir ve Buzcu, 2014: 13-14; Uğurluoğlu, 2009; Zingmond vd., 2001: 388). Türkiye’de internet kullanım oranının %66,8 düzeylerinde olması çoğu hastanın web sitelerine erişim imkanına sahip olduğunu göstermektedir (TÜİK, 2018). Bu sebeple web sitelerin hastaların istek ve ihtiyaçlarına uygun içeriklere sahip olması web sitesi aracılığıyla yapılan pazarlama faaliyetlerinin amacına ulaşmasını ve daha geniş hasta kitlesine ulaşılmasını sağlayacaktır.

Tablo 3’de özel sağlık kuruluşlarının mobil web sitesi, blog ve bir mobil uygulamaya sahip olma durumları verilmiştir. Sağlık kuruluşlarının tamamının mobil web sitesinin bulunduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmada, Dünya Göz ve Medicana dışında diğer üç kuruluşun iki uygulama pazarında da web sitelerinde yer alan içeriklere sahip mobil uygulamalarının bulunduğu tespit edilmiştir. Farklı olarak Acıbadem Sağlık Grubu’nun sağlık danışmanlığı verdiği bir mobil sağlık uygulamasının da bulunduğu belirlenmiştir. Bloğa sahip olma durumları incelendiğinde, sadece Acıbadem sağlık kuruluşunun bir bloğu olduğu belirlenmiştir.

Tablo 3. Özel Sağlık Kuruluşlarının Mobil Web Sitesi, Blog ve Mobil Uygulama Kullanımı

Özel Sağlık Kuruluşları	Mobil Web Sitesi	Blog	Mobil Uygulama	
			Google Play Store	App Store
Medical Park	+	-	+	+
Dünya Göz	+	-	-	-
Acıbadem	+	+	+	+
Medicana	+	-	-	-
Memorial	+	-	+	+

Araştırmada, üç sağlık grubunun mobil uygulamalarının bulunduğu belirlenmiştir. Akıllı telefonlar üzerinden mobil uygulamalar birçok amaç için kullanılmaktadır. Uygulamalar etkili ve verimli bir şekilde iletişim ve iş amaçlarının gerçekleşmesini sağlamaktadır (Florida-Benítez, 2016: 9-10). Mobil uygulamalar sağlık kuruluşları açısından; hastaların elektronik kayıtlarına ve sağlık kuruluşuyla alakalı bilgelere ulaşması, randevu işlemleri, sağlık kuruluşuyla ilgili haberlerin duyurulması gibi birçok görevi yerine getirmektedir (Seabrook vd., 2014). Bunlara ek olarak uygulamalar vasıtasıyla sağlık kuruluşları, tanıtımda bulunarak pazarlama faaliyetlerini gerçekleştirebilmektedir. Yürütülen bir araştırmada Türkiye’de yetişkin nüfusun %77’sinin bir akıllı telefona sahip olduğu belirlenmiştir (We Are Social, 2018). Bu oran göz önüne alındığında özel sağlık kuruluşlarının hedef kitlesini geliştirmesinde mobil uygulamaların önemli katkısının olacağı düşünülmektedir. Mobil uygulamalar vasıtasıyla yürütülen işlemler sayesinde sağlık kuruluşları daha az maliyetle mevcut hastalarına hizmet sunmakta ve daha kolay geri dönüş alabilmektedir. İncelenen kuruluşlar içerisinde Acıbadem Sağlık Grubu’nun sağlık danışmanlığı verdiği bir mobil sağlık uygulamasının da bulunduğu belirlenmiştir. Bu tür spesifik görevler yürüten uygulamalar, sağlık hizmetlerinin çeşitlendirilerek ve kolaylaştırılarak sağlık hizmet kullanıcılarına sunulmasını sağlamaktadır. Bu durum mevcut müşterileri özel hissettirecek ve potansiyel müşterilerin ise ilgisini çekecektir.

Sağlık kuruluşlarının sağlık danışmanlığı, online hekimlik ve kronik rahatsızlıklara yönelik bilgi ve danışmanlık içeren spesifik uygulamalar geliştirmeleri daha farklı hizmet alanlarının oluşmasını ve daha fazla müşteriye ulaşmasını sağlayacaktır.

Sağlık grupları arasında sadece Acıbadem'in bir bloğa sahip olduğu tespit edilmiştir. Blog, pazarlama amaçlarını kolaylaştıran yorum, geri izleme ve abonelik gibi çeşitli sosyal özellikler sağlamaktadır. Neredeyse her araca ve platforma entegre edilebildiği için bloglar, pazarlama faaliyetlerini yerine getirebilmektedir. Bir web sitesine sahip olan her sağlık kuruluşunun mevcut ve potansiyel hasta ya da müşterileriyle iletişim kurmasını sağlayacak bir bloğunun bulunması ve bloğun hekim, hemşire ya da tıbbi konularda bilgi sahibi kişiler tarafından yönetilmesi, rakipleri karşısında avantaj sağlayabilmektedir (Saravanakumar ve SuganthaLakshmi, 2012: 4445).

Tablo 4'de araştırma kapsamına alınan kuruluşların Google, Yandex, Bing ve Yahoo arama motorlarında kuruluşun adı ve "özel hastane" anahtar kelimesiyle yapılan aramalarda kaçınıcı sırada yer aldığına yönelik sonuçları verilmiştir. Bu çalışmada kuruluşların kendi adlarıyla 4 farklı arama motoru üzerinden yapılan aramalarda, neredeyse tamamının ilk sonuçta çıktığı tespit edilmiştir. Fakat "özel hastane" sözcüğüyle Google ve Yandex üzerinden yapılan aramalarda, Memorial dışındaki sağlık kuruluşlarının ilk 50 sonuç arasında yer almadığı saptanmıştır.

Tablo 4. Özel Sağlık Kuruluşlarının Arama Motoru Sonuçları

Özel Sağlık Kuruluşları	Google		Yandex		Bing		Yahoo	
	Sağlık Kuruluşu Adı*	Özel Hastane**	Sağlık Kuruluşu Adı*	Özel Hastane**	Sağlık Kuruluşu Adı*	Özel Hastane**	Sağlık Kuruluşu Adı*	Özel Hastane**
Medical Park	1	>100	1	>100	1	60	4	>100
Dünya Göz	1	>100	1	>100	1	>100	1	>100
Acıbadem	1	>100	1	>100	1	>100	1	>100
Medicana	1	>100	1	>100	1	>100	1	>100
Memorial	1	3	1	2	1	>100	1	>100

*Arama motorlarında sağlık kuruluşunun kendi adıyla yapılan aramalara yönelik sonuçları içermektedir.

** "Özel Hastane" sözcüğüyle yapılan aramaların sonuçlarını içermektedir.

Arama motoru optimizasyonu sonuçları incelendiğinde, bir istisna dışında(Yahoo arama motorunda Medical Park sözcüğüyle yapılan aramada dördüncü sırada çıkmıştır) sağlık kuruluşlarının tamamının kendi isimleriyle yapılan aramalarda ilk sırada çıktığı tespit edilmiştir. Farklı olarak "özel hastane" anahtar kelimesiyle yapılan aramalarda sadece Memorial'ın Google ve Yandex arama motorlarında yapılan aramalarda ilk 3 sonuç arasında yer aldığı belirlenmiştir. İnternet kullanıcılarının yaklaşık %80'inin ürün ya da hizmet ile ilgili araştırmalarını arama motorları üzerinden yaptığı ancak aranan konu ya da durumun genellikle ilk sonuçlar arasında yer almaması durumunda kullanıcıların sonuçları değerlendirmeye almadıkları bilinmektedir. Sağlık kuruluşlarının web sitelerinin ilgili araştırmalarda ilk sıralarda yer alması arama motorları optimizasyonuna bağlı bulunmaktadır (Shih vd., 2013: 530; Yalçın ve Köse, 2010: 488). Arama motoru optimizasyonu sayesinde sağlık kuruluşlarının bilinirliği artmaktadır. Bu durum ise kuruluşun tanıtımına ve daha fazla bireye ulaşmasına olumlu katkı sağlamaktadır (Shih vd., 2013: 530). Ek olarak sağlık kuruluşlarının arama motorlarında en çok aranan kelime ya da sözcükleri öğrenerek optimizasyon işlemini geliştirmeleri daha fazla kullanıcının web sitelerini ziyaret etmesini sağlayabilecektir.

Tablo 5'de özel sağlık kuruluşlarının Facebook, Twitter, YouTube ve Instagram takipçi sayıları, YouTube için sayfanın görüntüleme sayısı ve sayfaların oluşturulma tarihleriyle ilgili sonuçlara yer verilmiştir. Instagram bilgileri arasında sayfa oluşturulma tarihine ulaşamadığı için yer verilmemiştir. Sağlık gruplarının Facebook ve Twitter sayfaları oluşturulma tarihlerinin birbirine oldukça yakın olduğu görülmektedir. Takipçi sayılarına bakıldığında ise, Memorial'ın Facebook, Twitter ve Instagram hesaplarında en fazla takipçiye sahip olan sağlık grubu olduğu

ve onu Acıbadem Sağlık Grubu'nun takip ettiği belirlenmiştir. YouTube sayfaları incelendiğinde, en erken kurulan YouTube sayfasının Dünya Göz Sağlık Grubu'na ait olduğu belirlenmesine karşın Medicana'dan sonra en az takipçi sayısına sahip olan sayfa olduğu da tespit edilmiştir. Takipçi sayısı en fazla olan YouTube sayfaların ise sırasıyla Medical Park ve Acıbadem Sağlık Gruplarına ait olduğu saptanmıştır.

Tablo 5. Özel Sağlık Kuruluşlarının Sosyal Medya Kullanımı

Sosyal Medya Araçları		Medical Park	Dünya Göz	Acıbadem	Medicana	Memorial
Facebook	Açılma Tarihi	27.05.2010	18.01.2010	30.09.2010	31.08.2010	8.11.2010
	Takipçi Sayısı	219.000	586.000	941.000	101.000	997.000
Twitter	Açılma Tarihi	Eylül 2009	Ocak 2010	Ocak 2010	Ağustos 2010	Temmuz 2009
	Takipçi Sayısı	13.000	10.900	23.900	7.696	48.000
YouTube	İzlenme Sayısı	5.025.432	3.116.325	27.429.977	1.739.861	17.649.980
	Açılma Tarihi	3.07.2011	13.10.2006	26.09.2011	26.03.2012	21.02.2014
	Takipçi Sayısı	9.163	3.596	33.564	2.389	24.317
Instagram	Takipçi Sayısı	17.100	17.400	22.800	9.461	26.400

Takipçi sayısı açısından değerlendirildiğinde; sosyal medyayı en etkili kullanan sağlık gruplarının sırasıyla Memorial ve Acıbadem olduğu belirlenmiştir. Sağlık gruplarının en fazla takipçi sayılarına Facebook'ta sahip oldukları tespit edilmiştir. Günümüzde sosyal medya, standart pazarlama kanallarının aksine daha fazla bireye ulaşmada sağlık kuruluşlarına imkan sağlamaktadır (Smith, 2017: 199). TÜİK tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada 16-74 yaş aralığında yer alan bireylerin %84,1'inin sosyal medya kullanım amacıyla interneti kullandığı saptanmıştır (TÜİK, 2018). Başka bir çalışmada da, Türkiye'de kullanıcılar tarafından en fazla ziyaret edilen ilk 10 web sitesi arasında Facebook, Twitter, YouTube ve Instagram'ın ve en çok aktif kullanıcıya sahip 5 mobil uygulama arasında Facebook, Twitter ve Instagram'ın yer aldığı belirlenmiştir (We Are Social, 2018). Türkiye'de 418 kişi üzerinde yürütülen başka bir çalışmada, katılımcıların %66,7'sinin sağlık ile ilgili gelişmeleri takip etmek, %45,5'inin ise hekim/hastane seçimi için sosyal medyayı kullandığı tespit edilmiştir (Tengilimoğlu vd., 2015: 87). Sosyal medya aracılığıyla, benzer ilgi alanlarına, etkinliklere ve inançlara sahip birey ya da topluluklarla bağlantı kurulabilmektedir. Sosyal medya pazarlamasıyla bu birey ya da topluluklar hakkında bilgiler sağlanabilir, bunlara yönelik tanıtım faaliyetleri geliştirilebilir (Mercadal, 2013). Sağlık kuruluşları sosyal medyayı; bilgi paylaşımı, şuan ki ve gelecekte ihtiyaç duyulabilecek hizmetler hakkında geri bildirim alma ve hastaların sorunlarını ilettikleri bir forum olarak kullanmaktadır. Her iyi pazarlama iletişimde olduğu gibi sosyal medya üzerinden yayınlanan mesajların da hedef grubunun iyi belirlenmesi ve bu hedef gruba yönelik değerli bilgiler içermesi gerekmektedir. Diğer bir deyişle amaç; hastaların ihtiyaçlarını karşılayacak ve daha iyi yaşamalarına yardımcı olabilecek bilgi paylaşmaktır. Eğer bireyler verilen mesajları değerli bulursa sağlık kuruluşuyla iletişimde kalacak ve aktif olarak takipçisi olacaktır (Smith, 2017: 188-189). Bu durum tutundurma faaliyetlerine ayrılacak zaman ve bütçenin azaltılmasını sağlayarak sağlık kuruluşu için daha elzem alanlara yatırım yapılmasını sağlayabilecektir. Aynı zamanda kuruluşa bağlı bireyler oluşturacağı için tanıtım faaliyetlerini bu bireyler gerçekleştirebilecektir. Amerika Birleşik Devletleri'nde en iyi 100 sağlık kuruluşunun sosyal medya kullanımlarının değerlendirildiği bir çalışmada, kuruluşların %75'inin üç farklı sosyal medya platformunda sayfalarının bulunduğu saptanmıştır (Smith, 2017: 192). Bu çalışmada da, sağlık gruplarının dört farklı sosyal medya platformunda sayfalarının bulunduğu fakat bazılarının takipçi sayılarının diğerlerine kıyasla daha fazla olduğu belirlenmiş olup bu sağlık gruplarının sosyal medya kullanımına daha fazla önem verdikleri söylenebilir. Türkiye'de 15 özel sağlık kuruluşunun sosyal medya yöneticileri üzerinde yürütülen bir çalışmada ise yöneticilerin %80'i sosyal medyanın sağlık kuruluşunun pazarlama faaliyetlerini kolaylaştırdığını ifade etmiştir (İlgün ve Uğurluoğlu, 2018: 6).

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, özel sağlık kuruluşlarının dijital pazarlama kanallarını etkin kullanıp kullanmadıkları değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmede çalışma kapsamına giren sağlık kuruluşlarının dijital pazarlama

kanalları kullanımında eksikliklerinin olduğu tespit edilmiştir. Web sitelerinin taşınması gereken özelliklerinin bir kısmının sağlanmadığı, çalışma kapsamındaki beş sağlık grubundan dördünün blogunun olmadığı ve bazı sağlık gruplarının mobil uygulamalarının bulunmadığı tespit edilmiştir.

Çalışma kapsamına giren özel sağlık kuruluşlarının dijital pazarlama kanallarından biri olan web siteleri, **özel sağlık kuruluşlarının** internet dünyasındaki sanal kuruluşları olduğundan ve Türkiye’de internet kullanımının arttığı ve dijital müşterilerin bu dijital pazarlama kanalını sürekli ziyaret ettiği düşünüldüğünde yapılan değerlendirmeler neticesinde belirlenen eksikliklerin giderilmesi önem taşımaktadır. Bir diğer eksiklik tespit edilen dijital pazarlama kanalı da bloglardır. Bloglar, pazarlama amaçlarını kolaylaştıran yorum, geri izleme ve abonelik gibi çeşitli sosyal özelliklere sahip olup sağlık kuruluşlarının hedef kitlelerinin oluşumunu sağlayabilir. Ayrıca bu blogların özel sağlık kuruluşunu temsil edecek sağlık profesyonelleri tarafından yönetilmesi veya işletilmesi özel sağlık kuruluşuna rekabet avantajı kazandırabilir.

Bu çalışmada değerlendirilen diğer bir dijital pazarlama kanalı da arama motorlarıdır. Arama motorları özel sağlık kuruluşları hakkında müşterilere detaylı bilgiler sağlamaktadır. Özel sağlık kuruluşlarının arama motorları üzerinden yapılan aramaları sürekli inceleyerek hizmet geliştirmesi ve hastalıklarla ilgili web siteleri, video paylaşım siteleri, mobil uygulamalar ve bloglar üzerinden bilgiler paylaşmaları ve buna yönelik sunulan tedavilerin sağlıkta reklam yasağını çiğnemenen tanıtılması sağlık kuruluşlarına önemli rekabet avantajları sağlayabilir.

Dijital pazarlama kanallarının daha etkili kullanılması amacıyla özel sağlık kuruluşlarında pazarlama departmanlarının alt birimi olarak dijital pazarlama birimlerinin oluşturulması, birden fazla sosyal ağ üzerinde sayfalarının bulunması ve bu sayfaların etkili yönetilmesi, hastalara yönelik elektronik memnuniyet anketinin web sitesinde bulunması, taburcu olan hastaların düşüncelerini paylaşabildikleri bir web sayfasının oluşturulması, hastaneye gelemeyen ve uzaktan bağlantı kurularak çözülebilecek rahatsızlık ya da sağlık sorunları için online hekimlik sisteminin kurulması, farklı hizmetlere yönelik mobil uygulamaların geliştirilmesi ve sağlık kuruluşuna bağlı blogların oluşturulması tavsiye edilmektedir.

Bu çalışmada, özel sağlık kuruluşlarına ait mobil uygulamalar ve sosyal medya sayfaları, yeterli içeriye sahip olup olmadığı ile ilgili değerlendirilememiştir. Bu konuda gelecekte yapılacak çalışmalarda özel sağlık kuruluşlarının mobil uygulamalarını ve sosyal medya sayfalarını içerik açısından değerlendirecek çalışmalar yürütülmesi önerilmektedir. Son olarak, gelecekte yürütülecek çalışmalar için dijital pazarlama kanallarının özel sağlık kuruluşlarına başvuran hastaların tercihleri üzerinde etkili olup olmadığının, etkili ise hangi dijital pazarlama kanallarının daha etkili olduğunun ve sağlık kuruluşuna başvuran hasta sayılarına katkısının değerlendirileceği çalışmaların yapılması tavsiye edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Altındal, M. (2013). "Dijital pazarlamada marka yönetimi ve sosyal medyanın etkileri", Akademik Bilişim Konferansı: Akdeniz Üniversitesi.
- American Marketing Association (2013). <https://www.ama.org/AboutAMA/Pages/Definition-of-Marketing.aspx> (Erişim Tarihi:13.09.2018).
- Birdir, K. ve Buzcu, Z. (2014). "JCI akreditasyon belgesine sahip olan sağlık kuruluşlarının web sitelerinin medikal turizm açısından değerlendirilmesi", *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1):1-19.
- Blythe, J. (2006). "Marketing", <http://sk.sagepub.com/books/marketing> (Erişim Tarihi:14.09.2018).
- Centers For Disease Control and Prevention. (2011). *The Health Communicator's Social Media*, Toolkit: Atlanta.
- Chaffey, D. ve Smith, P. R. (2013). *eMarketing eXcellence: Planning and optimizing your digital marketing*, New York: Routledge.
- Dahiya, R. ve Gayatri. (2018). "A research paper on digital marketing communication and consumer buying decision process: an empirical study in the Indian passenger car market", *Journal of Global Marketing*, 31(2): 73-95.
- Diaz, J. A., Griffith, R. A., Ng, J. J., Reinert, S. E., Friedmann, P. D. ve Moulton, A. W. (2002). "Patients' use of the Internet for medical information", *Journal of general internal medicine*, 17(3): 180-185.
- Florido-Benítez, L. (2016). "Mobile applications as a marketing tool in airports", MAC-EMM Conference.
- Google Trends (2018). <https://trends.google.com/trends/explore?geo=TR&q=%2Fm%2F027x3> (Erişim Tarihi: 24.09.2018).
- Gruca, T. S. ve Wakefield, D. S. (2004). "Hospital web sites: Promise and progress", *Journal of Business Research*, 57(9): 1021-1025.
- Gunelius, S. (2011). *30-minute social media marketing*, United States of America: McGraw-Hill.
- Gümüş, S. (2017). *Hizmet pazarlaması (sağlıkta güncel konular, inceleme ve deneyimler)*, İstanbul: Hiperyayın.
- Gürdin, B. (2017). "Sağlık hizmetleri sektöründe reklam yasağı: uygulama örnekleri", *Sosyal ve Beşerî Bilimleri Dergisi*, 9(2): 17-30.
- Horner, B. (2017). "Healthcare marketing in the digital Age", <https://pyxl.com/resource/healthcare-marketing-digital-age> (Erişim Tarihi: 14.09.2018).
- Hoşgör, H., Gündüz Hoşgör, D. ve Özşarı, S. H. (2016). "Hastane web site performanslarının halkla ilişkiler ve tanıtım açısından incelenmesi: Türkiye, Hindistan ve İrlanda örnekleri", *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, (4): 209-217.
- Huang, E. ve Chang, C.A. (2014). "Case studies of implementation of interactive e-health tools on hospital web sites", *e-Service Journal: A Journal of Electronic Services in the Public and Private Sectors*, 9(2): 46-61.
- Huang, M. H. ve Wang, E. T. (2013). "Marketing is from mars, it is from venus: aligning the worldviews for firm performance", *Decision Sciences*, 44(1): 87-125.
- İlgün, G. ve Uğurluoğlu, Ö. (2017). "Sağlık sektöründe sosyal medyanın kullanımı, yararları ve riskleri", *"İş, Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 18(3): 24-48.
- İlgün, G. ve Uğurluoğlu, Ö. (2018). "How Turkish private hospitals use social media: A qualitative study", *Journal of Social Service Research*, 1-10.
- Kannan, P. (2017). "Digital marketing: A framework, review and research agenda", *International Journal of Research in Marketing*, 34(1): 22-45.
- Karaçor, S. ve Arkan, A. (2014). "Sağlık kuruluşlarında pazarlama: Sağlık pazarlama karmaşıklıklarının hasta/müşteri açısından önemi üzerine bir araştırma", *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 8(2): 90-118.
- Kayabalı, K. (2011). "İnternet ve sosyal medya evreninde sağlık", *İyi Klinik Uygulamalar Dergisi (İKÜ)*, 25: 14-20.
- Kesen, S., Şenol, C. ve Yanar, Z. (2008). "Google Scholar ve Scirus arama motorlarında Türkçe anahtar sözcüklerle yapılan aramalar üzerine bir değerlendirme", *Bilgi Dünyası*, 9(1): 140-157.

- Key, T. M. (2017). "Domains of digital marketing channels in the sharing economy", *Journal of Marketing Channels*, 24(1-2): 27-38.
- Koumpouros, Y., Toulas, T. L. ve Koumpouros, N. (2015). "The importance of patient engagement and the use of social media marketing in healthcare", *Technology and Health Care*, 23(4): 495-507.
- Mehmood, M. A., Shafiq, H. M. ve Waheed, A. (2017). *Understanding regional context of World Wide Web using common crawl corpus*, Communications (MICC): 2017 IEEE 13th Malaysia International Conference.
- Özmen, M. (2013). "Pazarlamada temel kavramlar", içinde: *Pazarlama İlkeleri* (Ed: Torlak ve Özmen), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Özüdoğru, Ş. (2014). "Bir web 2.0 uygulaması olarak bloglar: Blogların dinamikleri ve blog alemi", *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 4(1): 36-50.
- Ryan, M. (2003). "Public relations and the web: organizational problems, gender, and institution type", *Public Relations Review*, 29(3): 335-349.
- Sabahi, A., Ahmadian, L. ve Mirzaee, M. (2018). "Communicating laboratory results through a web site: Patients' priorities and viewpoints", *Journal of Clinical Laboratory Analysis*, 32: 1-8.
- Sanchez, P. M. (2000). "The potential of hospital website marketing", *Health Marketing Quarterly*, 18(1-2): 45-57.
- Sanchez, P. M. (2003). "Refocusing website marketing: Physician-patient relationships", *Health Marketing Quarterly*, 20(1): 37-50.
- Saravanakumar, M. ve SuganthaLakshmi, T. (2012). "Social media marketing", *Life Science Journal*, 9(4): 4444-4451.
- Seabrook, H. J., Stomer, J. N., Shevkenek, C., Bharwani, A., De Groot, J. ve Ghali, W. A. (2014). "Medical applications: a database and characterization of apps in Apple iOS and Android platforms", *BMC Research Notes*, 7(1): 573.
- Shih, B. Y., Chen, C. Y. ve Chen, Z. S. (2013). "Retracted: an empirical study of an internet marketing strategy for search engine optimization", *Human Factors and Ergonomics in Manufacturing & Service Industries*, 23(6): 528-540.
- Smith, K. T. (2011). "Digital marketing strategies that Millennials find appealing, motivating, or just annoying", *Journal of Strategic Marketing*, 19(6): 489-499.
- Smith, K. T. (2017). "Hospital marketing and communications via social media", *Services Marketing Quarterly*, 38(3): 187-201.
- Statcounter (2018). "Mobile & Tablet operating system market share worldwide - August 2018", <http://gs.statcounter.com/os-market-share/mobile-tablet/worldwide/#yearly-2016-2018> (Erişim Tarihi:25.09.2018).
- Taiminen, H. M. ve Karjaluo, H. (2015). "The usage of digital marketing channels in SMEs", *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 22(4): 633-651.
- Techopedia. "Mobile Application", <https://www.techopedia.com/definition/2953/mobile-application-mobile-app> (Erişim Tarihi:24.09.2018).
- Tengilimoğlu, D. (2016). *Sağlık hizmetleri pazarlaması*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Tengilimoğlu, E., Parlıtı, N. ve Yar, C. E. (2015). "Hastane ve hekim seçiminde sosyal medyanın kullanım düzeyi: Ankara ili örneği", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2): 76-96.
- Tezcan, C. (2016). *Sağlığa yenilikçi bir bakış açısı: Mobil sağlık*, İstanbul: TÜSİAD-T.
- TÜİK (2018). *Hanehalkı bilişim teknolojileri kullanım araştırması*.
- Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (2017). "Türkiye Sağlık Sektörüne Genel Bakış", <https://www.tobb.org.tr/saglik/20171229-tss-genel-bakis-tr.pdf> (Erişim Tarihi: 25.09.2018).
- Uğurluoğlu, Ö. (2009). "İstanbul'daki hastanelerin web sitesi özellikleri üzerine bir inceleme", *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 12(1): 87-104.

- Watson, R. T., Zinkhan, G. M. ve Pitt, L. F. (2000). "Integrated internet marketing", *Communications of the ACM*, 43(6): 97-102.
- We Are Social. (2018). "Digital in 2018", <https://hootsuite.com/pages/digital-in-2018> (Erişim Tarihi:25.09.2018).
- Yalçın, N. ve Köse, U. (2010). "What is search engine optimization: SEO?", *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 9: 487-493.
- Yalçınkaya, N. (2018). "Türkiye'deki siyasi partilerin dijital pazarlama kanallarını kullanımı", *Yönetim ve Ekonomi*, 25(1): 199-216.
- Yurdakul, N. B. ve Öksüz, B. (2007). "Hastanelerde bir tanıtım aracı olarak web siteleri: İzmir ili eğitim hastaneleri ve özel hastanelerin kurumsal web sitelerinin kıyaslamalı analizi", *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 5(1): 118-134.
- Zingmond, D. S., Lim, Y. W., Ettner, S. L. ve Carlisle, D. M. (2001). "Information superhighway or billboards by the roadside? An analysis of hospital web sites", *Western Journal of Medicine*, 175(6): 385-391.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:28.01.2020 ✓Accepted/Kabul:08.03.2020

DOI: 10.30794/pausbed.681167

Araştırma Makalesi/ Research Article

Aydiner,T. (2020). "Toplumcu Belediyecilik Deneyimi (1973-1980): Denizli Örneği" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 39, Denizli, s. 353-368.

TOPLUMCU BELEDİYESİLİK DENEYİMİ (1973-1980): DENİZLİ ÖRNEĞİ*

Tolgahan AYDINER**

Özet

Türkiye’de 1973-1980 yılları arasında toplumcu belediyecilik/yeni belediyecilik (hareketi)/sosyal demokrat belediyecilik/demokratik belediyecilik isimli yerel bir siyasal hareket ortaya çıkmıştır. Kent yoksullarına yönelik yerel politikalar üreten belediye başkanlarının deneyimleriyle meydana gelen bu yeni belediyecilik hareketi, Türkiye’nin yerel siyasetinde önemli bir yer tutmaktadır. Birçok akademik çalışma, bu hareketin çeşitli yönlerini ve örneklerini ayrıntılı olarak tartışsa da, toplumcu belediyeciliğin özgün bir deneyimi olan Denizli kenti, literatürde yer bulamamıştır. Bu çalışma, Denizli yerel siyasetinde toplumcu belediyecilik deneyimini ele almaktadır. Türkiye’deki ana akım toplumcu belediyecilik tartışmaları ve örneklerinden farklı olan Denizli’nin kısıtlı ve özgün yönlerine odaklanmak, çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Denizli’deki yeni belediyecilik deneyimi, halkçı yerel politikalar üreten belediye başkanının bireysel çabalarıyla şekillenmiştir. Merkez sağın kalesi olarak adlandırılan Denizli’de, kent yoksullarına yönelik yerel projeler üretilmesi, kentsel düzeyde gerilimlere sebep olmuştur. Diğer yandan, Denizli’nin yeni belediyecilik deneyimi kentsel toplumsal hareketlerden, kentleşme uzmanlarından ve geçeköndü sakinlerinin politik potansiyelinden mahrum kalmıştır. Dönemin belediye başkanı Hasan Gönüllü’nün politik söylemi, Denizli’deki yeni belediyecilik hareketinin temel noktaları ve Türkiye deneyimiyle kıyaslanması, çalışmanın temel sorunsalını belirlemektedir.

Anahtar Kelimeler: *Toplumcu Belediyecilik, Yeni Belediyecilik Hareketi, Denizli Yerel Siyaseti, Kolektif Tüketim.*

SOCIAL(IST) MUNICIPALITY EXPERIENCE (1973-1980): THE CASE OF DENİZLİ

Abstract

Between 1973-1980, a local political movement called social(ist) municipality/new municipal movement/social democratic municipalism/democratic municipalism emerged in Turkey. The mentioned movement, created by the experiences of mayors who were producing local policies for urban poor, holds a valuable place in the history of Turkish local politics. Although many academic studies discuss the unique experiences and cases of the mentioned movement, Denizli city -a peculiar experience of social(ist) municipality- could not find a place in the literature. This paper will try to discuss the social(ist) municipality experience in the politics of Denizli. The main aim of the study is to focus on the unique and restricted parts of new municipalism in Denizli which were different from the mainstream discussions of Turkey. The new municipal experience in Denizli was shaped by the individual efforts of the mayor which produced local policies for urban poor. Producing local projects for urban poor in Denizli, called the castle of the center-right parties, caused tensions at the urban level. On the other hand, Denizli’s new municipalism experience was deprived of urban social movements, urbanization experts and the political

*Bu çalışmada yazarın, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Doktora Programı’nda 12.02.2019 tarihinde tamamlanan “Yerel Siyasetin Yeniden Ölçeklenmesi: Denizli Örneği” başlıklı doktora tezinin belirli bölümlerinden geniş biçimde faydalanılmıştır.

**Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Kentleşme ve Çevre Sorunları ABD, DENİZLİ.

e-posta: taydiner@pau.edu.tr (orcid.org/ 0000-0002-8575-1270)

potential of slums. Mayor Hasan Gönüllü's political discourse, the featured parts of the new municipalism in Denizli and the comparison of Gönüllü's experience from the mainstream Turkish cases determine the basic problematic of the study.

Key Words: *Socialist Municipality, New Municipal Movement, Local Politics of Denizli, Collective Consumption.*

1. GİRİŞ

1973 - 1980 yılları arasında, mahalli idareler seçimlerini (1973 ve 1977) kapsayan dönemlerde kapsamlı bir parti programı olarak ortaya çıkmaya başlanırken, CHP'li belediye başkanları nezdinde gerçekleştirilmeye çalışılan "yeni belediyeçilik/toplumcu belediyeçilik/demokratik belediyeçilik hareketi"¹, Türkiye'nin yerel siyaset deneyiminde önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye'de kentsel toplumsal hareketlerin ve sol siyasetin yükseldiği bir dönemde gelişen bu yeni belediyeçilik hareketi (Batuman, 2010; 2013), kent yoksullarının ve emekçilerinin kentsel problemlerinin çözümünde belediye yönetimlerini aktif olarak kullanmayı amaçlamıştır (Tekeli, 1977). Kent emekçilerine ve kent yoksullarına yönelik tasarlanan, belediyenin imkânlarını ve kaynaklarını kent yoksullarına yönelik daha katılımcı, demokratik ve kaynak yaratıcı biçimde kullanmayı amaçlayan "toplumcu belediyeçilik", 1970'li yılların en önemli yerel siyaset deneyimidir. Büyük metropollerde 1971 Darbesi sonrası radikalleşen ve kentsel sorunları daha yoğun biçimde yaşayan kent yoksulları ve gecekonducular, 1973 Mahalli İdareler Seçimleri'nde oylarını, halkçı kentsel politikalar tasarlayan belediye başkanlarından yana kullanmışlardır (Batuman, 2013). Belediyenin kaynaklarını ve imkânlarını, daha adil bir şekilde dağıtmaya ve yönlendirmeye çalışan bu yeni belediyeçilik hareketi, bazı büyük metropollerde ve küçük yerleşim yerlerinde ciddi karşılıklar bulmuştur.

Toplumcu belediyeçilik tartışmaları, Türkiye'yi ele alan yerel yönetim ve yerel siyaset literatüründe birçok çalışmada ayrıntılı olarak tartışılmıştır. Bu deneyimden alınan ilhamla özellikle neoliberal yerel siyasetin olgunlaştığı 1980 sonrasında yerel düzeyde daha eşitlikçi ve adil bir yerel yönetim anlayışının hangi şartlarda gelişebileceği birçok akademik metinde² ele alınmıştır. Tüm bu kapsamlı tartışmalara rağmen, literatürde neredeyse yer bulmayan dönemlerden biri Denizli'de Hasan Gönüllü'ye (1973-1980) aittir. Gönüllü, bu hareketin düşünsel kaynaklarından³ beslenme imkânı bulamadan, çok partili hayata geçiş sonrası merkez sağ partilerin ağırlıkta olduğu bir kentte iki seçim döneminden de (1973 ve 1977) zaferle ayrılmıştır. Denizli yerel siyaset tarihinde, belediyeçilik hizmetlerini ve kentsel mekânın kullanımını politik bir zemine taşımaya çalışan ve seçim beyannamesinin neredeyse tamamında kent emekçileri için stratejiler üretmeyi planladığını ifade eden Gönüllü (Gönüllü, 2016), hem Denizli hem de Türkiye yerel siyaseti açısından önemli bir deneyimin kritik bir aktörü olarak önem taşımaktadır.

Çalışmadaki temel amaç, Denizli yerel siyasetinde kent yoksullarına ve emekçilerine yönelik belediyeçilik deneyimini gerçekleştirmeye çalışan Gönüllü Dönemi'ni ele almaktır. Literatürde kendisine kapsamlı biçimde yer bulamayan bu dönemin tartışılması ve genel hatlarının ortaya konması, toplumcu belediyeçilik tartışmalarına önemli bir katkı sağlayacaktır. Diğer yandan, Denizli'nin toplumcu belediyeçilik deneyimi ile Türkiye'nin toplumcu belediyeçilik deneyimi arasındaki benzerliklerin ve farklılıkların da tartışılması, toplumcu belediyeçilik literatürünü zenginleştirecektir. Türkiye'de toplumcu belediyeçilik hareketi (1973-1980), kent yoksullarının taleplerini ve isteklerini yeniden formüle etmeye çalışan; büyük metropollerdeki kentsel toplumsal hareketlerden ve kentleşme uzmanlarından beslenen bir hareket olma özelliği göstermektedir (Batuman, 2010; 2013). Fakat Demokrat Parti'nin kalesi olarak ifade edilen Denizli'deki (Aydın, 2019; İnan, 2005; Uysal, 2017) bu yeni belediyeçilik, a.) radikal sol hareketlerin kentsel düzeyde baskın olmadığı, b.) kent yoksullarının önderliğinde kentsel toplumsal hareketlerin bir siyasal araca/mekanizmaya dönüşmediği ve c.) gecekonducuların politik bir özne olarak siyasi arenada yer bulmadığı (Aydın, 2019; Çeğin, 2018; Yağcıoğlu, 2018, Uysal, 2017) koşullarda meydana

1 Toplumcu Belediyeçilik ilgili literatürde yeni belediyeçilik hareketi, sol belediyeçilik, demokratik belediyeçilik, belediye sosyalizmi (Batuman, 2010; Bayramoğlu, 2015; Ergun ve Gül, 2009; Kamalak ve Gül, 2009 (içinde), Övgün, 2005; Şengül, 2004, 2009) gibi tanımlarla da ele alınmaktadır. Toplumcu belediyeçiliğin İngilizce karşılığı social(ist) municipality (Batuman, 2006: 42, Batuman, 2010: 223) biçiminde ele alınabilir. "Socialist" kavramının "toplumcu" olarak çevrilmesinde, 1970'lerin politik koşulları etkili olmuştur (Batuman, 2006). Belirtilen tüm kavramlar, aynı bağlamda kullanılmaktadır. Bu nedenle çalışma boyunca söz konusu kavramların birbirini ikame edecek biçimde kullanıldığının bilinmesinde fayda vardır.

2 Literatür analizi başlığında bu tartışmalardan ayrıntılı olarak bahsedilmiştir.

3 Çalışmanın ilereleyen kısımlarında da belirtilecek olan düşünsel kaynağın kökeninde, "kentleşme uzmanları" olarak ifade edilen aktörler bulunmaktadır.

gelmiştir. Bir başka ifadeyle, Türkiye’deki Ortodoks yeni belediyeçilik, a.) *gecekonduluların ve kent emekçilerinin politik potansiyelinden beslenen ve bu sınıfların potansiyelinden yararlanan*, b.) *kentleşme uzmanları olarak ifade edilen mimar ve kent plancılarının politik tasarımında yer bulan ve c.) büyük kentlerde orta sınıfların sosyal adalet sorununa karşı daha da radikal bir tutum alarak olgunlaşan ve d.) karar alma sürecinde müşterek/çok aktörlü bir yerel yönetim anlayışı benimseyen* bir hareketken (Batuman, 2010; 2013; Bayraktar ve Penpecioglu, 2009; Övgün, 2005; Şengül, 2009), Denizli’nin yeni belediyeçilik deneyimi, bahsi geçen dört bağlamdan yoksun biçimde oluşmuştur.

Çalışmanın alan araştırmasına dayalı temel bulgularını, yazarın doktora tezi için saha çalışması yaptığı dönemde, Hasan Gönüllü ile yapılan derinlemesine mülakatlar (2017, 2018) oluşturmaktadır. Diğer yandan, yine Gönüllü’nün görev süresi boyunca yürüttüğü kentsel projelerini, temel kaynaklara atıf yaparak derlediği eseri (2016) ve Denizli kent tarihine odaklanan çalışmalar (Uysal, 2013, 2017) temel bulguların belirlenmesinde büyük önem taşımıştır. Ayrıca, Denizli yerel siyaseti hakkında, doktora tez çalışması için farklı failerle de derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiş (Çeğin, 2018; Kaşıkçı, 2018; Yağcıoğlu, 2018) ve bu veriler de çalışmaya önemli katkılar sağlamıştır.

2. KURAMSAL ARKA PLAN

Yerel yönetimler emek güçlerinin kolektif tüketimini örgütleyen (Castells, 1977; Geddes, 2009, Pahl, 1978) birimler olarak, kentsel nitelikli hizmetlerin sunumunu gerçekleştirmektedir. Yerel yönetim kuramlarının da temelini oluşturan bu tartışmalar (Şengül, 2009), emeğin yeniden üretimini sağlayan süreçlerin yerel yönetimler tarafından sağlandığını belirtmektedir. Barınma, temizlik, imar vb. yerel ihtiyaçları sağlayan yerel yönetimlerin bu idari işlevleri yanında, belediye yönetimleri gibi seçimle iş başına gelen aktörlerin bulunduğu kurumlar, yerel yönetimlerin siyasi konumlarını da kuvvetlendirmekte ve yerel yönetimleri sadece “beledi hizmetler” sunan birimler olmanın ötesine taşımaktadır (Bayraktar, 2014; John, 2009). Piyasa kapitalizminin de tamamlayıcısı olan yerel yönetimler (Akbulut, 2007), emek-sermaye çelişkinin odak noktasında yer almaktadır (Şengül, 2009).

Avrupa kentlerinin nüfusunun, sanayi kapitalizmiyle birlikte 1800’lerin sonunda ciddi biçimde artması, kentsel nitelikli sorunları da çeşitlendirmiştir. En temel kentsel kamusal hizmetlerin ya da ihtiyaçların temininde dahi yaşanan problemler, kent yoksulları ve kent burjuvazisi arasındaki gerilimi ve çelişkiyi de derinleştirmiştir. 18. ve 19. yüzyıllarda İngiltere ve Fransa gibi ülkelerin bazı kentlerinin (Glasgow, Paris, vb.) belediye başkanları, kent yoksullarına yönelik eşitlikçi, adil ve demokratik kent politikaları uygulamaya başlamış; Paris Komünü (Güler, 2009a) ve belediye sosyalizmi (*municipal socialism*) (Güler, 2009a; Leopold ve McDonald, 2012; Levey, 1909) deneyimleri, yerel yönetimlerin kent yoksullarına ve emekçilerine hizmet üretmelerinin ilk örneklerini oluşturmuştur.

Paris Komünü deneyimi, halk için ucuz konut ve arsa üretiminin sağlanması, kentsel kamusal hizmetlerin siyasallaşması, katılımcı yerel yönetim anlayışının geliştirilmesi, kentsel rantların kamusal yatırımlara dönüştürülmesi, kentsel kamusal hizmetlerin daha sağlıklı, ucuz ve nitelikli sunulması gibi temel tartışmalarla belediye hizmetlerinin kent emekçilerine dönük tasarlanması hususunda önemli katkılar vermiştir (Güler, 2009a: 127 – 128). Belediye sosyalizmi kavramı, elektrik, su, aydınlatma gibi temel kamusal hizmetlerin devlet tarafından sahiplenilmesi ve belediye hizmetlerinin kent sakinlerinin refahının yükseltilmesi için kullanılması anlamına gelmektedir (Levey, 1909: 29). Bayramoğlu da (2015: 36) belediye sosyalizminin ilk dönem tartışmalarını, kent sakinlerinin gündelik yaşamlarını tehlikeye sokan kentsel sorunların ortadan kaldırılması çabalarının oluşturduğunu belirtmektedir. 20. yüzyılın başında Fransa’da ortaya çıkan belediye sosyalizmi uygulamaları da kent ölçeğinde refah sistemi araçları oluşturmuş ve 1950 sonrasında Kıta Avrupası’nda ortaya çıkan refah devleti uygulamalarının öncüsü olmuştur (Bayramoğlu, 2015).

Kıta Avrupası’nda ortaya çıkan refah devletleri, yerel yönetimlerin üstlendikleri işlevleri de dönüştürmüş; “kolektif tüketimin” örgütlenmesi (Pahl, 1978), Keynesçi Refah Ulus Devlet bağlamında (Jessop, 1994) yerel yönetimleri emeğin yeniden üretiminde en temel aktör haline getirmiştir (Şengül, 2009: 82). Sınıf merkezli tartışmalardan Castells’in öncülüğünü yaptığı yapısalcı yaklaşımlar yerel yönetimleri, kapitalist devletin tamamlayıcısı ve uzantısı olarak görse de -belli imkânlar dâhilinde- bu birimlere hegemonik sınıflar ve devlet aygıtı karşısında bir özerklik alanı da tanımaktadır (Şengül, 2009: 80). Bu yaklaşımlara göre devlet, bir yandan

kapitalist sermaye birikiminin çatlaklarını ve çatışmalarını en aza indirgemeyi amaçlarken diğer yandan da emek-sermaye karşıtlığını dengeleyen politikalar uygulamaya koymak zorundadır. Fakat devlet bu iki kerte arasında denge kurmakta zorlanmaktadır. Üretim ve kârlılık noktasında sermayenin sorunları çözülsün de kolektif tüketime gündelik hayatla olan rabıtası, kolektif tüketimi ilgilendiren çoğu kentsel sorunun siyasallaşmasına neden olmaktadır (Geddes, 2009). Castells (1977: 324) bu durumu kentsel toplumsal hareketlerin oluşmasıyla ilişkilendirmekte ve yerel yönetimlerin özerkliğinin boyutunu ancak kentsel düzeydeki siyasal mücadelelerin belirleyeceğinin altını çizmektedir (Şengül, 2009: 80). Bu bağlamda yerel yönetimler kentsel krizlere çözüm üretme potansiyeline sahip olduğu düşünülen kurumlar olarak, 1970 sonrası refah devleti politikalarının neoliberal biçimde yeniden ölçeklendiği bir dönemde, kentsel toplumsal hareketler vasıtasıyla önem kazanan yerel otoritelere dönüşmüştür (Güler, 2009a: 132-133). Bir başka ifadeyle, kentsel toplumsal hareketlerin ve sol siyasetin yükseldiği 1970'li yıllarda belediye yönetimlerinin bir mücadele alanı olarak (Castells, 1977: 351) benimsenmeleri, kent yoksullarının sorunlarına yönelik çözümler üretmeyi amaçlayan yeni bir belediyeçilik anlayışının doğmasına imkân tanımıştır. Özellikle Batı Avrupa'daki kentlerde kolektif tüketim ve yeniden üretim alanları tartışmaları önem kazanmış; dezavantajlı olduğu varsayılan toplumsal grupların kentin karar alma süreçlerine dâhil edilmeleri kentsel toplumsal hareketlerin temel amacı olmuştur (Mayer, 2014: 104). Bu hareketin en somut örneklerinden biri İngiltere'de gerçekleşmiştir. *Kentsel solculuk, sol belediyeçilik ya da (yeniden) belediye sosyalizmi* adıyla, özel sektör yatırımlarını devre dışı bırakan ve yerine kentli orta sınıf ve emekçilerin çıkarlarını korumayı amaçlayan yeni bir belediyeçilik akımı ortaya çıkmıştır (Quilley, 2000: 602-605). Çoğunlukla büyük şehirlerde, neoliberalizmin yıkıcı sonuçlarına farklı kentsel grupları mobilize etmeye çalışan bu belediyeçilik hareketi, yeni sağ politikalarına karşı belediye yönetimlerini kent yoksullarına yönelik stratejiler üreten alternatif bir siyasal mücadele alanı olarak konumlandırmak istemiştir (Peck, 2011).

3. ÇERÇEVEYİ BELİRLEMEK: TÜRKİYE'DE YENİ BELEDİYEÇİLİK HAREKETİ

Çok partili hayata geçiş sonrasında Demokrat Parti iktidarıyla birlikte tarımda makineleşmenin yarattığı ihtiyaç fazlası emek gücünün kentlere göç etmesi (Keyder, 2014: 169; Şengül, 2009: 122) Türkiye'de düzensiz kentleşmenin başlangıcını oluşturmuş ve büyük metropollerdeki kent yoksulları sayıca artmıştır. Bu yeni kentsel sınıflar, barınma sorunlarını gecekondu inşa ederek, işsizlik problemlerini de kentlerin enformel sektörlerinde ve sanayi merkezlerinde çalışarak aşmak istemişlerdir (Şengül, 2009: 123 - 129). Dönemin ithal ikameci sanayileşme politikalarının ihtiyacı olan emek gücünü karşılama potansiyeli olan yeni kent yoksulları, 1963 yerel seçimlerinden sonra belediye başkanlarının doğrudan halk tarafından seçilmeye başlamasıyla, kentsel rantlardan pay almaya ve siyasal taleplerini de himayeci ilişkilerle elde etmeye başlamışlardır (Batuman, 2013; Zürcher, 2000). 1960'ların yerel siyaset deneyiminde emekçi sınıflar ve gecekonducuların kentsel yapının hâkim unsurlarını yeniden ölçeklendirmesi, emek güçlerinin kentleşmeye başladığı bu yıllarda kentsel siyasetin önemli bir gerilim alanına dönüşmesine zemin hazırlamıştır (Şengül, 2009).

1970'li yılların başında, gecekonducular ve kent emekçilerinin kentsel nitelikli sorunları Batuman'ın (2010, 2013) *kentleşme uzmanları* olarak ifade ettiği Mimarlar Odası nezdinde faaliyet gösteren kent plancıları ve mimarlar tarafından dikkate alınmaya başlamıştır. Kentleşme uzmanlarına göre gecekondu kent sakinleri, kalkınma odaklı sosyalist bir siyasal projenin potansiyeli konumundadır. Sol siyasetin yükseldiği ve sosyal adalet sorununun kentsel krizlere yol açtığı bir dönemde, siyasal özne olarak da tahayyül edilmeye başlanan gecekonducular, kentleşme uzmanları tarafından toplumsal bir sınıf olarak da kabul edilmektedir. Özellikle 1971 Darbesi sonrasında gecekondu yerleşim yerlerinin siyasi bir işlevi olacağına da keşfedilmesi, gecekondu kent sakinlerine yönelik kent siyasaları üretilmesi fikrini Mimarlar Odası bünyesinde olgunlaştırmıştır (Batuman, 2013: 75-76). Diğer yandan, yine 1971 Darbesi sonrası artan gecekondu yıkımları ve patronaj ilişkilerinin yürütücüsü olan mahalle derneklerinin kapatılması (Batuman 2013: 76-77) gecekondu kent sakinlerinin taleplerine siyasal bir çözüm getirilmesi tartışmalarını da kuvvetlendirmiştir. Böylelikle bir yandan himayeci ilişkileri yürüten kanalların tıkanması, diğer yandan da gecekondu yıkımları ve kentsel toplumsal hareketler, Türkiye yerel siyaseti için yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur. 1973 yerel seçimlerinde kent yoksulları ve emekçileri, reylerini halkçı yerel politikalar tasarlayan adaylardan yana kullanmışlardır.

Kapsamlı ve bütüncül bir parti programı olarak ortaya çıkmayan toplumcu belediyeçilik hareketi, kent emekçilerinin ve yoksullarının siyasal taleplerine karşılık veren ve kentin kolektif tüketim kanallarını bu sınıfların

lehine kullanmayı amaçlayan kent projelerinin sonucunda oluşmuştur (Övgün, 2005; Şengül, 2009: 134). 1973 yerel seçimleri sonrası iktidarın ve yerel yönetimlerin farklı partilerden olmaları, yerel yönetimlere kaynak aktarımlarının önünü kesmiş; kent emekçilerine yönelik politikalar tasarlama noktasında istekli olan belediye başkanları, alternatif plan ve projeler üretmek mecburiyetinde kalmıştır. Toplumcu belediyecilik olarak ifade ettiğimiz bu yeni belediyecilik hareketi, dönemin ekonomik, siyasal ve toplumsal şartları altında meydana gelmiştir.

Tekeli'nin (1977, 2009) ifade ettiği toplumcu belediyecilik, *katılımı yaygınlaştıran, birlikçi-bütünlükçü* yönetimler kurmayı amaçlayan, *üretim sağlayan, tüketimi düzenleyen ve kaynak yaratan* belediyecilik prensiplerinden meydana gelmektedir. Bu yeni hareket, katılımı tabandan başlatmayı amaçlamış ve doğrudan halk katılımının egemen olduğu bir belediyecilik anlayışını benimsemiştir (Güler, 2009a; Köse, 1977; Tekeli, 1977, 2009). Katılımcı yerel yönetim anlayışının dışında, kentsel rantların küçük girişimci sınıfların elinden alınarak kent emekçileri lehine kullanılması, belediyelerin temel kentsel kamusal hizmetleri kendi imkânlarıyla üretmesi, temel gıda maddelerinin kent sakinlerine daha ucuz ve sağlıklı biçimde ulaştırılması ve merkezden özerk, kendi kararlarını kendi alabilen belediye yönetimlerinin inşa edilmesi (Bayramoğlu, 2015; Güler, 2009a; Yıldırım, 1979) bu yeni hareketin öne çıkan özellikleri olmuştur. Toplumcu belediyecilik hareketi, Türkiye'nin birçok il ve ilçesinde ciddi karşılıklar bulmuştur. 1970 sonrası kolektif tüketimin kaynaklarının ve araçlarının, siyasal mücadelelerin ve gerilimlerin temel konusunu oluşturmaları (Batuman, 2010: 230), 1977 yerel seçimlerinde toplumcu belediyeciliğin temel prensiplerinin CHP'nin parti programına da girmesini sağlamıştır.

Türkiye'de toplumcu belediyeciliğin gelişimi kuramsal arka planda ifade edilen ve Batı Avrupa'da refah devletinin kriziyle ortaya çıkan deneyim(ler)den farklı biçimde gerçekleşmiştir. Neoliberal politikaların yerel siyaseti biçimlendirdiği döneme kadar, Keynesçi siyasaların uygulandığı Avrupa ülkelerinde merkezi yönetim ve yerel yönetimler uyum içinde çalışmış ve yerel yönetimler (*local state*) refah devletinin tamamlayıcı unsurları olmuştur (Şengül, 2009: 82). Fakat geç sanayileşen ülkeler (Savaşkan, 2017) deneyiminde merkez – yerel ortaklığı (*partnership*) ancak 1980 sonrasında yerel kalkınma söylemini hedef alarak, neoliberal kentleşme pratiklerinin gelişmesine katkı sağlamak amacıyla gerçekleşebilmiştir (Doğan, 2005). Sanayileşmesini geç tamamlayan bir ülke olan Türkiye'de ise sol belediyecilik, Batı Avrupa örneklerinin zıddında bir konum almıştır. Özellikle yerel yönetimlerin 1970'li yıllar boyunca merkezi yönetimle yaşadığı çelişkiler ve gerilimler, yerel yönetimlerin merkezi yapılar karşısında alternatif bir iktidar aygıtı olarak kavranmasını sağlamış; merkezi yönetimin siyasal gücünü kırdığı düşünülen toplumcu belediyecilik, sol siyaset açısından demokratikleşmenin önemli bir aracı olarak algılanmıştır (Batuman, 2010: 232; Şengül, 2009: 173).

Toplumcu Belediyecilik hareketi, yerel siyasetin baskın aktörlerinden olan küçük girişimciler tarafından ciddi bir muhalefet görmüştür. Kentsel rantlardan mahrum kalmak istemeyen küçük girişimciler ve toplumcu belediyeciliği benimseyen başkanlar arasındaki gerilim, yerel siyasetin 1970'li yıllardaki temel gündemini oluşturmuştur. Aynı gerilimlerin parti içi muhalefetlerle CHP'nin parti içi teşkilatlarında da yaşanması, 1977 yerel seçimlerinde bir önceki dönemde görev yapan bazı belediye başkanlarının yeniden aday gösterilmemesiyle sonuçlanmıştır (Batuman, 2010: 236; Batuman, 2013: 81; Şengül, 2009: 133).

1977 yerel seçimleriyle bu defa parti programında da yer bulan toplumcu belediyeciliğin, 1970'lerin sonunda gecekondulu sol grupların politik potansiyelleriyle daha radikal bir boyuta ulaşması, CHP'nin parti zemininde tepkiyle karşılanmıştır. Diğer yandan, toplumcu belediyeciliğin gecekondulular dışındaki kent yoksullarına gerektiği kadar nüfuz edememesi, bu hareketi geniş katılımlı bir siyasal mücadele olmaktan alıkoymuştur (Şengül, 2009: 134-136). Tüm bu olumsuz tabloya rağmen 1973 yerel seçimleriyle ortaya çıkan toplumcu belediyecilik hareketi, siyasal bir başarısızlıkla değil, 12 Eylül Darbesi'yle sonlanmıştır.

3.1. Literatür Analizi

Toplumcu ya da yeni belediyecilik tartışmalarına özgü geniş bir literatür olduğu söylenebilir. Bu literatürün oluşmasında da en temel ve büyük katkı Tekeli'ye (1977, 2009) aittir. Dönemin Ankara Belediyesi'nin danışmanlığını da yürüten İlhan Tekeli, "toplumcu belediyecilik" adı verilen kavramın temel prensiplerini ve amaçlarını ayrıntılı olarak ifade etmiştir. Tekeli'nin katkısına ek olarak, toplumcu belediyecilik tartışmalarının diğer önemli boyutunu da kavramın tarihsel arka planına yoğunlaşan çalışmalar (Bayramoğlu, 2015; Güler, 2009a, Yıldırım, 1979)

oluşturmaktadır. Söz konusu eserler, toplumcu belediyciliğin oluşmasına katkı sağlayan Paris Komünü, belediye sosyalizmi ve kentsel toplumsal hareketler tartışmalarını tarihsel arka plana oturtarak, kavramın Türkiye’de oluşum sürecinin teorik zeminini inşa etmişlerdir.

Toplumcu belediycilik tartışmalarıyla ilgili alana katkı sunan eserlerin bir bölümü de toplumcu belediycilik uygulamalarının (1973-1980) il ve ilçe düzeyindeki somut örneklerine yoğunlaşmaktadır (Bayraktar, 2014; Bayraktar ve Penpecioglu, 2009; Bayramoglu, 2015; Ergun ve Gul, 2009; Kahraman, 1978; Kılavuz ve Yüksel, 2017; Sakarya, 2016; Sezgin, 2017; Turkmen, 2006). Bu eserlerde Ankara, İzmit, İzmir-Gültepe, Ordu-Fatsa, Çanakkale, Antalya gibi yerleşim yerlerinde uygulamaya konan toplumcu belediycilik prensiplerinin genel hatlarına odaklanılmıştır. Ergun ve Gul (2009) toplumcu belediycilik ve kentsel dönüşüm kavramlarını inceledikleri çalışmalarında Fatsa örneğine de ayrıntılı olarak yer vermiş ve toplumcu belediyciliğin katılımcılık prensibinin Fatsa’da “halk komiteleri” ile ortaya çıktığını ifade etmiştir. Kılavuz ve Yüksel de (2017) Fatsa örneğinde katılımcı bütçe uygulamalarını ele almış ve halkın yerel kamusal hizmetlerin üretim sürecine doğrudan katılımının belediye hizmetlerini kolaylaştırdığını ifade etmişlerdir. Ankara örneğinde Dalokay ve Dinçer dönemlerinde belediye yönetimindeki ortaklaşa ve müşterek yerel yönetim anlayışı, belediye yönetiminde aktörler nezdindeki katılımın da önemini vurgulamaktadır (Bayraktar ve Penpecioglu, 2009). İzmit’te Erol Köse döneminde kooperatifçilik faaliyetleriyle toplu konut projeleri yapılması (Sezgin, 2017: 60) ve Ankara’da Dinçer döneminin Batıkent Toplu Konut Projesi’nin demokratik örgütlenme modeli olarak görülmesi de (Bayraktar, 2014) yeni belediycilik hareketinin önemli tartışma konularını somut örneklerle ifade etmektedir. Söz konusu çalışmalarda, bütüncül bir toplumcu belediycilik anlayışından söz etmek olanaklı değildir. Fakat bu eserlerin çoğu, dönemin belediye başkanlarının halka yönelik kentsel politikalar ürettiklerini ve büyük ölçüde Tekeli’nin (1977) kavramsallaştırdığı prensiplerin birine veya birkaçına uygun projeler geliştirmeye çalıştıklarını belirtmektedir.

Toplumcu belediycilik tartışmalarını ekonomi-politik perspektifte ele alarak, bu hareketi toplumsal adalet sorunuyla ilişkilendiren ve geçeköndü problemine yoğunlaşan çalışmalar da mevcuttur. Şengül (2004, 2009) toplumcu belediycilik tartışmasını Türkiye’nin “kentleşme deneyimiyle” ele almış ve 1950-1980 yılları arasında emek gücünün kentleşmesi olarak ifade ettiği dönemde toplumcu belediycilik deneyimini irdelemiştir. Alana önemli bir katkı sunan Batuman da (2010, 2013) toplumcu belediycilik tartışmalarını “kentsel siyasetin” önemli bir parçası olarak ele almış ve toplumcu belediycilik hareketini yeni kentsel aktörlerin oluşması ve yeni toplumsal sınıfların ortaya çıkmasıyla ilişkilendirmiştir.

Toplumcu belediycilik tartışmalarıyla alakalı önemli bir literatür, SHP’li belediyelerin (1989-1994) deneyimine odaklanmaktadır (Güler, 2009b; Güneş, 2009). Özellikle 1980 sonrasında yeni sağ politikaların etkisiyle belediye hizmetlerinin özelleştirilmesi ve piyasalaştırılması, toplumcu belediyciliğin neoliberal dönemde nasıl hayata geçirilebileceği tartışmalarını gündeme getirmiştir. Güler (2009b) yeni sağ politikaların baskın olduğu siyasal ekonomik bir yapıda, sosyal demokrat vaatlerle ön plana çıkan belediye başkanlarının, neoliberal kent politikalarından sıyrılmakta güçlük çektiğine odaklanmıştır. Bayramoglu da (2015) 21. yüzyıldaki toplumdaki belediycilik uygulamalarını bazı Latin Amerika şehirlerindeki toplumsal hareketler ve katılımcı bütçe oluşturma prensipleriyle ilişkilendirmiş ve neoliberal kentsel siyaset bağlamında katılımcı yerel yönetim anlayışının hangi koşullarda mümkün olabileceğini somut örneklerle pekiştirmiştir.

Toplumcu belediycilik tartışmalarına katkı sağlayan eserlerin bir kısmı da reform çalışmalarına odaklanarak (Kamalak, Gül ve Beyazıt, 2009; Kurt, 2009) 2004 sonrası yerel yönetim reformlarıyla, sosyal demokrat ilkelerin yerel düzeydeki uygulanabilirliği üstüne tartışmalar yürütmüştür. Kamalak, Gül ve Beyazıt (2009) yerel demokrasi ve katılım kavramlarını ön plana çıkararak, 5393 sayılı yeni Belediye Yasası bağlamında katılım ve yerel özerkliğin hangi şartlarda mümkün olabileceğine dair bir tartışma yürütmüşlerdir. Yazarlar bu tartışmayı, sosyal demokrasinin temel ilkeleri ve yerel yönetimler arasında kurdukları bağlantılarla yürütmüşlerdir. Kurt’un (2009) eseri de yerel yönetim reformlarına odaklanmış; büyükşehir belediyesi, belediye ve il özel idaresi reformlarında “toplumcu belediycilik” prensiplerinin hangi koşullarda uygulamaya konabileceğini tartışmaya açmıştır.

4. DENİZLİ’DE YENİ BELEDİYECİLİĞE DOĞRU

Anadolu kaplanı ve yeni sanayi merkezi olarak tanımlanan Denizli kenti (Eraydın, 2002; Filiztekin ve Tunalı, 1999; Pamuk, 2008), 1980 sonrasında ihracata dayalı sermaye birikiminin önemli şehirlerinden biri olmuştur.

Tekstil merkezi olarak konumlanan kent, Babadağ, Kızılcaölük ve Buldan gibi ilçelerinde yaygın bir üretim aracı olan dokuma tezgâhlarıyla ünlüdür. 1970’li yıllarda Denizli’nin kalkınmada öncelikli yöreler kapsamına alınması ve yine aynı dönemde işçi şirketleri vasıtasıyla kentte birçok fabrika kurulması (Türkün-Erendil, 2000), kentin sanayileşmesine önemli katkılar vermiştir. İhracata dayalı üretim ilk defa bu yıllarda başlamış ve artan üretim kapasiteleri, Denizli’yi önemli bir çekim merkezi haline getirmiştir. 1970’li yıllar Denizli’nin kentleşme hikâyesinin başlangıcı olarak nitelendirilebilir (Savaş Yavuzçehre, 2013).

Denizli, çok partili hayata geçişle birlikte Demokrat Parti’nin önemli seçim başarıları elde ettiği (İnan, 2005) ve daha sonra bu başarıyı Adalet Partisi’nin devraldığı bir kenttir. Tek parti döneminde CHP’nin korporatist politikalarından duyulan huzursuzluk ve Varlık Vergisi’nin toplanmasında uygulanan keyfi düzenlemeler (Çeğin, 2012: 136; Haytoğlu, 2005: 162 – 163) Denizli’de sağ siyasetin olgunlaşmasının temel nedenlerindedir. Diğer yandan, çok partili hayata geçişle birlikte Denizli kentinin tarıma dayalı ekonomide yaşadığı problemler, faturanın tek parti iktidarına kesilmesine sebep olmuştur (Yağcıoğlu, 2018). Bu bağlamda 1970’li yıllara kadar merkez sağ partiler hem yerel hem de ulusal siyasette baskın bir konumda bulunmuştur.

Hem sağ hem de sol siyaset için radikal unsurları/ aktörleri yerel siyasal yapısının içinde barındırmayan Denizli, Çeğin’in (2018) ifadesiyle “orta yolcu” bir siyasal ortamın şekillendirdiği bir kent görünümünde olmuş; Türkiye’nin yerel ve ulusal siyasetinde öne çıkan eğilimler Denizli’de de benzer biçimlerde⁴ karşılık bulmuştur (Aydın, 2019). Diğer yandan önemli bir sanayi kenti olmasına rağmen iş dünyası ya da tüccarlar 2000’li yılların başına kadar hem yerel hem de ulusal siyasete mesafeli olmuş; yerel siyaseti uzunca bir dönem mimar, mühendis, tüccar, esnaf, vb. meslek grupları domine etmiştir (Aydın, 2019). Kaşıkçı’nın (2018) ifade ettiği gibi Denizli’de yerel siyaset dar bir aktör grubuyla şekillenmiş ve uzunca süre bir rekabet ve mücadele alanı olarak geniş bir toplumsal tabana yayılmamıştır (Aydın, 2019: 297).

1970’li yıllara kadar Denizli yerel siyasetini, büyük çoğunluğu belediyeçilik ya da kentsel kamusal hizmetlerle ilişkili olmayan problemler belirlemiştir. Cumhuriyet’in ilk yıllarında Denizli’ye kurulması beklenen basma iplik fabrikasının Nazilli’de açılması (İnan, 2007), “Denizli, Ankara’dan hak ettiği yatırımları ve teşvikleri alamıyor” söylemini (Aydın, 2019; Uysal, 2013), yerel siyasal alanın uzunca dönem en sivri tartışması haline getirmiştir. Bu nedenle yerel siyaset uzunca bir dönem, farklı siyasal partiler arasında bir rekabet alanı olmaktan çok, kente yatırım çekme aracı olarak görülmüştür (Aydın, 2019). Hem sağ hem de sol siyaseti şekillendiren bu retorik, ulusal ve yerel siyaset açısından Ankara ile iyi ilişkiler kurmayı, (yerel) siyasetin temel amacı haline getirmiştir. Diğer yandan, yerel eşraf ve tüccarların himayeci ilişkilerle aşmaya çalıştıkları ekonomik problemleri (Özüğurlu, 2012) ve CHP’ye -büyük bir çoğunluğu tek parti döneminin ekonomik politikalarından kaynaklı- duyulan hoşnutsuzluk dışında (Yağcıoğlu, 2018), yerel siyaset uzunca bir dönem kolektif tüketimle ilişkili olmayan ulusal siyasal konuların etkisinde kalmıştır (Aydın, 2019).

Yerel siyasetin kolektif tüketimi ilgilendirmeyen konularla şekillenmesinin bir diğer önemli nedeni de Denizli’nin kentleşme süreciyle ilgilidir. 1960’ların sonuna kadar orta ölçekli bir tarım kenti görünümünde olan Denizli’nin mevcut kentsel yapısı, barınma, ulaşım, temizlik, temel gıda maddelerinin temini gibi kamusal hizmetlerin kentsel problemler olarak algılanmasına imkân vermeyecek düzeydedir (Savaş Yavuzçehre, 2013). Diğer yandan, 1960’lı yıllar Kaşıkçı’nın (2018) ifadesiyle yerel siyasetçilerin “yerel siyaseti” yeni kavramaya başladıkları bir dönemdir. Böylelikle 1970’li yıllara kadar Denizli yerel siyaseti farklı toplumsal sınıflar arasında gerilime/çatışmaya sahne olmamış; kolektif tüketimi düzenleyen araçlar ve süreçler, yerel siyasetin gündeminde baskın bir biçimde yer almamıştır. Denizli yerel siyasetinde belediyeçilik hizmetlerinin ilk defa politik bir propaganda aracı olarak kullanılması Gönüllü ile gerçekleşecektir (Aydın, 2019).

4.1. 1973 Mahalli İdareler Seçimleri ve Hasan Gönüllü’nün ‘Yeni Belediyeçilik’ Söylemi

1973 yerel seçimleri öncesi Denizli, önemli kentsel sorunlarla yüzleşmeye başlamıştır. Devlet teşvikleri ve yatırımlarıyla gelişen sanayileşme, kentleşmeyi radikal biçimde etkilemiş ve çevre il ve ilçelerden gelen göçlerle gecekondu yerleşim yerleri çoğalmıştır. Artan nüfus, temel belediyeçilik hizmetlerinin sunumunu da zorlaştırmış;

⁴ Çok partili hayata geçişle birlikte Denizli’de DP’nin birinci parti konumuna gelmesi, 1973-1980 yılları arasındaki ulusal ve genel seçimlerde CHP’nin oylarını kademeli biçimde arttırması, 1980 Darbesi’nden hemen sonraki seçimlerde ANAP’ın merkez sağ oyları toparlaması ve 2002 seçimlerinden sonra AK Parti’nin Denizli’deki başarısı gibi birçok örnek Çeğin’in (2018) ve Aydın’ın (2019) bulgularını desteklemektedir.

dar bir alana sıkışan kent, sanayileşmenin yarattığı büyümeyi kaldırmakta zorlanmıştır. Diğer yandan sanayileşme, kentin toplumsal sınıflarını da dönüştürmeye başlamıştır. Henüz topraksal üretimle bağı koparmayan yeni bir sanayi işçisi sınıfı da doğmaktadır. Bu yeni sınıf, düzensiz ve çarpık kentleşmenin yarattığı kentsel problemleri derinden hissetmeye başlamıştır (Aydın, 2019; Savaş Yavuzçehre, 2013; Uysal, 2017: 35).

Denizli’de yeni belediyeçilik hareketinin öncüsü olacak Hasan Gönüllü, İTÜ’de Mimarlık eğitimi aldıktan sonra memleketi Denizli’ye dönmüş ve proje işlerinde çalışmaya başlamıştır. Çalışma hayatının ilk dönemlerinde yerel siyasete çok yakın olmadığını belirten Gönüllü, aday olma sürecini şu şekilde ifade etmektedir (Uysal, 2017: 146):

“... Bizim dönemimizde siyaset yapan kişi azdı. Kongrelerde adaylar kazanmak için güçlü liste oluşturmak isterlerdi, benim siyasete girişim de öyle oldu. Yönetimde bir dönem çalıştıktan sonra, parasal kaynaklarım sınırlı olduğu için ikinci kez yönetici olmak istemedim ama yeni yine de listeye aldılar. İl sekreterliği yaptım ve sonra da belediye başkan adayı⁵ oldum”.

Gönüllü, kolektif tüketimi ilgilendiren sorunları toplumsal adalet sorunu içinde değerlendirmiş ve seçim propagandasını bu söylem üstüne kurmuştur (Aydın, 2019: 238). Seçim bildirgesinin büyük bir çoğunluğunu kent yoksullarına ayıran Gönüllü, toplumcu belediyeçilik hareketinin önemli bir adayı olarak seçimlere hazırlanmıştır. Gecekonduların su ve elektrik temininden yoksun olmaları, çamurlu yollar, yüksek arsa fiyatları, dağınık ve düzensiz belediye hizmetleri, kamusal hizmetlerden yararlanma noktasında himayeci ilişkilerin baskın olması ve kentsel düzeydeki toplumsal adalet sorunu (Gönüllü, 2016, 2017, 2018) Hasan Gönüllü’nün seçim bildirgesinin temel konularıdır. Özellikle seçim bildirgesinin hayat pahalılığı başlığında Gönüllü, kolektif tüketimin en önemli araçlarından biri olan gıda maddelerinin temininde semt pazarları kuracağını vaat etmiştir.

Gönüllü’nün seçim beyannamesinin bir diğer önemli boyutu da yerel siyaseti bir gerilim ve mücadele alanı olarak belirlemesine ilişkindir. Propaganda süreçlerinin neredeyse tamamında kent yoksullarına ve gecekonduculara yer veren Gönüllü, belediyenin imkân ve kaynaklarını bu sınıflara yönelik kullanacağını ifade etmiştir (Aydın, 2019: 239). Seçim beyannamesinde kentli yoksulların yerleşim alanlarını “kenar mahalleler” kavramıyla ele alan Gönüllü, kent yoksullarının belediye meclislerinde temsil edilmediğini de ifade etmiştir (Gönüllü, 2016). Gönüllü’nün adaylık sürecinin temel argümanları, henüz olgunlaşma aşamasında olan toplumcu belediyeçilik hareketinin temel prensipleriyle benzerlikler göstermektedir (Aydın, 2019).

1973 yerel seçimleri Denizli’de üç parti arasında (CHP-AP-Demokratik Parti) geçmiştir. Seçim çok düşük katılımı gerçeğe dönüşmüş, 42.276 seçmenden sadece 24.448’i sandığa gitmiştir. Gönüllü en yakın rakibi Candoğan’dan sadece 538 oy fazla alarak (9.543 oyla) belediye başkanı seçilmiştir (Gönüllü, 2016). Gönüllü’nün başkan seçilmesindeki en önemli etken, merkez sağ oyların AP ve Demokratik Parti arasında⁶ bölünmesi olmuştur (Aydın, 2019: 237; Yağcıoğlu, 2018).

4.2. Hasan Gönüllü Dönemi’nde Yeni Belediyeçilik ve Kentsel Düzeyde İlk Gerilimler

Gönüllü’nün belediye başkanı olduğu dönemde Denizli modern bir kent görünümünden uzaktır. Otopark, mezbaha, asli mezarlık, toptancı hali ve 1. Sanayi Sitesi gibi kolektif tüketimi ilgilendiren temel yatırımlar ilk defa 1963-1968 yılları arasında dönemin Belediye Başkanı Mehmet Candoğan tarafından yapılmış; imar planları uygulamaları da ancak 1965 yılında kentin çok kısıtlı bir bölgesinde gerçekleştirilebilmiştir (Kaşıkçı, 2018; Uysal, 2017: 275 – 276). Belediyenin kısıtlı kaynaklarından dolayı⁷ ilk asfalt yol Denizli’ye 1965 yılında gelebilmiştir (Uysal, 2017: 32). Sümerbank ve Sarayköy İplik Sanayii’nin yarattığı istihdam kentin nüfusunu da arttırmış; kente yeni göç eden kırsal kesimdeki vatandaşlar, gecekondu yerleşimlerinin çoğalmasına sebep olmuştur (Savaş Yavuzçehre, 2013; Uysal, 2017: 35). Çarpık kentleşmenin yarattığı en temel sorunlardan biri de kentin dar bir alana sıkışmasıdır. Bu durum ulaşımı güçleştirirken, yolların toz ve çamur içinde olması da nüfusu artan kentin en temel sorunlarından biri olmuştur (Aydın, 2019; Uysal, 2017).

5 Gönüllü hem kendisiyle yapılan mülakatta (2018) hem de belediye başkanlığı yıllarını anlattığı eserinde (2016) yerel siyasete ilgi duymasında dönemin kentsel düzeydeki toplumsal adalet sorunlarının etkili olduğunu belirtmektedir. Partinin il teşkilatının yaptığı ön seçimde 153 oy alan Gönüllü, rakiplerine önemli bir üstünlük sağlamıştır (Gönüllü, 2016: 18).

6 DP’nin adayı Fehmi Yılmaz 3.500 oy almıştır. Gönüllü’nün AP adayından 538 oy fazla aldığı düşünüldüğünde, AP’nin seçimi kaybetmesinde 3.500 oyu ciddi bir potansiyel taşıdığı belirtilebilir.

7 Gönüllü’den önce başkanlık görevinde bulunan Ali Dartanel (1968-1973) Denizli’nin elektrik ve su altyapısından mahrum olduğunu ve hatta kentteki çöplerin bile at arabasıyla toplandığını belirtmektedir (Uysal, 2017: 140-142).

Dar bir kentsel mekâna sıkışan kenti genişletmek isteyen Gönüllü, başkan seçilmesinin hemen akabinde kentin imar planını oluşturmak için çalışmalara başlamış ve 42. Madde uygulaması adı verilen düzenlemeyle, çoğunluğu ilk görev yıllarında olmak üzere kentin ana akslarını belirleyen on sekiz cadde açmıştır (Uysal, 2017: 88). Yolların ve caddelerin açılması ve genişletilmesi hususunda mülk sahiplerini ikna yoluna giden Gönüllü, gerilim ve anlaşmazlık yaşadığı durumlarda da istimlak yolunu seçmiştir (Gönüllü, 2016, 2017, 2018). Gönüllü'nün sokak ve caddeleri genişletmesi yerel siyasal alandaki ilk gerilimi oluşturmuş; AP Grubu belediye meclisinde Gönüllü'nün 42. Madde uygulamasına büyük ölçüde karşı çıkmıştır (Aydın, 2019: 242; Yağcıoğlu, 2018). Tepki sadece belediye meclisiyle kısıtlı kalmamış, Gönüllü bu uygulama esnasında birçok tehditle karşılaşmıştır (Gönüllü, 2018; Uysal, 2013: 88). Kentin imar düzenlemeleri sadece kentsel gerilimlere değil, yoksullara yönelik kent stratejilerinin de gecikmesine neden olmuştur.

1970'li yıllarda şehrin merkezi sayılan Kaleiçi'nde bulunan tek pazar yeri, sanayileşen bir kentteki vatandaşların ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde değildir. Gönüllü'ye göre şehirde sadece tek bir pazar yerinin olması, kent sakinlerinin de tepkisine neden olmuş; 1977 yılından sonra başta Karaman Mahallesi olmak üzere şehrin birçok noktasına açık semt pazarları kurulmuştur (Gönüllü, 2016: 148 – 150). Kolektif tüketim noktasında kentleşmeye yeni başlayan bir şehirde semt pazarlarından temin edilen gıda maddeleri belediyenin denetimine girmiş ve kent sakinlerinin ucuz ve sağlıklı alışveriş yapabilmesi konusunda belediyenin ilgili birimleri Gönüllü tarafından görevlendirilmiştir (Gönüllü, 2016).

Gönüllü'nün toplumcu belediyeçilik uygulamalarında tanzim satış mağazaları önemli bir yer tutmaktadır. Şeker, un, margarin gibi temel gıda maddelerinin temininde yaşanan problemler, tanzim satış mağazalarının kurulmasında temel faktör olmuş; kentte yaşanan “şeker kıtlığı”, tanzim satış mağazalarının kurulmasına zemin hazırlamıştır. 1976'da Gönüllü'nün girişimiyle kurulan Döner Sermaye Müdürlüğü, fabrikalardan şeker tanzim etmiş; bakkallara ve kent sakinlerine maliyetine şeker satışları başlamıştır (Gönüllü, 2016: 171-173). TANZİM satış mağazaları halk tarafından büyük bir ilgi görmüş ve 1977 yerel seçimleri öncesinde Gönüllü'yü ön plana çıkaran en önemli kent politikalarından biri olmuştur.

Gönüllü'nün toplumcu belediyeçilik uygulamalarından biri de içme suyu teminiyle ilgilidir. Sanayileşmeyle artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılayacak içme suyu altyapısının mevcut olmaması, en temel kentsel kamusal hizmetlerden birini, önemli bir yerel siyasal problem haline getirmiştir. Özellikle kenar mahalle olarak adlandırdığı gecekondu yerleşim yerlerinde su altyapısının olmamasından kaynaklı problemler de halk tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Gönüllü, 1976 sonrasında kentin çeşitli noktalarına içme suyu depoları kurmuş ve çok kısa bir zaman aralığında kentin büyük bir bölümüne içme suyu altyapısı getirilmiştir. İçme suyu aboneliği için gerekli malzemeler, belediyenin aldığı araç-gereçlerle sağlanmış ve kent sakinlerinin abonelik masraflarının düşürülmesi amaçlanmıştır (Gönüllü, 2016: 129, 2017, 2018).

Düzensiz kentleşmenin yanında 1976'da vuku bulan depremin Denizli'de konut stoklarını ciddi biçimde azaltması, barınma sorununu önemli bir kentsel problem haline getirmiştir. 1977 seçimleri öncesi 5.000 sosyal konut projesiyle seçime hazırlanan Gönüllü, ucuza arsa temini, sağlıklı yaşam alanı oluşturulması, kentin sağlıklı biçimde büyümesi ve kent yoksullarının ev sahibi olabilmesi gibi amaçlarla 1978 yılında “Denizli Belediyesi Toplu Sosyal Konut Yapı Kooperatifinin” kurulmasını sağlamıştır. Kooperatif birkaç alt birimden oluşmuş ve farklı meslek gruplarının konut alabilmesi için sosyal konut projesi yaygınlaştırılmıştır. Gönüllü, kooperatife üye olan vatandaşların kolayca kredi temin edebilmesi için farklı kurumlarla anlaşma yoluna gitmiş; 1980 Darbesi'ne kadar birçok alt kooperatife yeterli sayıda tapu temin edilmiştir (Gönüllü, 2016: 142-146, 2017, 2018).

Gönüllü'nün belediyeçilik uygulamalarının toplumsal bir mutabakat içinde gerçekleştiğini söylemek olanaklı değildir. Kentsel düzeydeki gerilimin ilk odağı belediye meclisidir. 1973 yerel seçimleri sonrasında Gönüllü'nün partisi belediye meclisinde çoğunluğu yakalamış olsa da, merkez sağ partilerin üye sayısı CHP'den fazladır. AP ve Demokratik Partili meclis üyeleriyle yaşadıkları anlaşmazlıkların çoğunda esnaf ağırlıklı merkez sağ partilerin baskın olduğunu ve çoğu meclis kararının AP'li ve Demokratik Partili belediye meclis üyelerinin etkisiyle şekillendiğini belirtmiştir (Gönüllü, 2017). Kaleiçi Esnafının çoğunlukta olduğu belediye meclisi, yerel siyasetin ilk gerilimlerine sahne olmuştur.

Gönüllü'nün küçük ve orta ölçekli esnafla yaşadığı gerilim ve rekabet, belediye meclisiyle sınırlı kalmamıştır. Gönüllü, belediyenin tüketimi düzenleme noktasındaki halkçı politikaları, yerel esnaftan büyük tepki almış; “ekmek üretimi” ve “belediye yönetiminin ekmek fiyatını belirlemesi” önemli bir yerel siyasal problem haline gelmiştir. Ekmek fiyatının Fırıncılar Derneği ve Belediye yönetiminin uzlaşması sonucu belirlenmesi, siyasal aktörlerle küçük üreticiler arasındaki ilk gerilimi başlatmıştır. Özellikle ekmek satışında Fırıncılar Derneğinin bakkallara düşük kâr marjları sunmaları, bakkalların ekmek satmamasıyla sonuçlanmış ve bu durum yerel düzeyde ekmek teminini önemli bir yerel siyasal problem haline getirmiştir. Kendisiyle yapılan derinlemesine mülakatlarda da Gönüllü (2017, 2018) ekmek temini noktasında büyük problemler yaşadığını belirtmiş ve görev yaptığı dönemin en büyük sorunlarından biri olduğunu ifade etmiştir. Gönüllü bu dönemde, fırınların denetiminde işçileri sendikalaşmaları konusunda da uyarılmış ve onlara yasal haklarını hatırlatan söylemlerde bulunmuştur (Gönüllü, 2016, 2017). Gönüllü, ekmek fiyatlarının belirlenmesiyle başlayan problemleri aşmak adına, 1979 yılında Denizli Ekmek ve Gıda Sanayi A.Ş. adında bir anonim ekmek şirketi kurulmasını sağlamıştır (Gönüllü, 2016: 249).

Gönüllü'nün küçük esnafla yaşadığı çatışma, ekmek fiyatının belirlenmesi konusuyla sınırlı değildir. Tanzim satış mağazaları, halka ucuz şeker temini için bakkallara toptan satış yapmış fakat bakkallar bu ürünleri kent sakinleri yerine esnafa satmışlardır. Şeker kıtlığının yarattığı kentsel sorun daha da büyümüş ve Gönüllü'nün talimatıyla söz konusu mağazalar şekeri doğrudan halka arz etmişlerdir. Bu durum belediye önderliğinde halka ucuza gıda temini fikrini daha da olgunlaştırarak, tanzim satış mağazalarını önemli bir tüketim mekânı haline getirmiştir (Gönüllü, 2016, 2017).

Gönüllü, seçim beyannamesinde kentsel kaynakları kent yoksulları lehine kullanacağını ifade etmişti. Bu bağlamda Gönüllü yedi yıllık görev süresince, yoksul mahallelere elektrik ve su temini, semt pazarları kurulması, konut arzının yükseltilmesi, tanzim satış mağazaları kurulması gibi birçok kentsel kamusal hizmeti gerçekleştirilmeye çalışmıştır (Gönüllü, 2016; Aydın, 2019). Gönüllü, halkçı yerel politikalarını tüketimi düzenleme noktasında kullanmış ve belediye, halka ucuz gıda maddeleri temin etmede ve temel kentsel kamusal hizmetlerin daha ucuza sağlanmasında aracı bir kurum olmuştur. Kentsel kaynakların, kentleşmeye yeni başlamış bir şehirde kısıtlı olması, belediyeyi belli noktalarda kaynak yaratmaya ve üretmeye zorlamış; küçük esnaf ve tüccarlar hem belediye meclisinde hem de kamusal alanda belediyenin kentsel politikalarıyla gerilimler yaşamıştır. Bu noktada Denizli tarihinde ilk defa kentsel kamusal hizmetlerin yarattığı gerilimler, yerel siyasetin -kısıtlı da olsa- yerel politikalar bağlamında ulusal siyasetten ayrışmasını sağlamış ve kentsel nitelikli sorunlar yerel siyasetin ajandasında yer bulmuştur (Aydın, 2019).

1977 yerel seçimlerinde sadece 221 oy farkıyla başkan seçilen Gönüllü, 1973 yılına kıyasla oylarını arttırsa da aynı durum AP adayı için de geçerli olmuş; yerel seçim sonuçları milletvekili seçim sonuçlarını oy yüzdeleriyle büyük benzerlikler göstermiştir. AP ve CHP adayları arasındaki oy farkları iki seçim döneminde de oldukça az olmuş; merkez sağ oylarının partiler nezdinde bölünmesi, her iki seçim döneminde de Gönüllü'nün başkan seçilmesini sağlamıştır (Aydın, 2019: 237).

Tablo 1: Denizli’de 1973 ve 1977 Tarihli Ulusal ve Yerel Seçim Sonuçları

Mahalli İdareler Seçimleri (Belediye Başkanlığı)	Milletvekili Genel Seçimleri		
1973	AP	%36	%37
	CHP	%39	%32
	DEMOKRATİK PARTİ	%14	%19
	DİĞER PARTİLER VE GEÇERSİZLER	%11	%12
1977	AP	%46,3	% 42,5
	CHP	%46,8	% 44
	DEMOKRATİK PARTİ	%0,9	% 2,5
	MSP	%1,1	% 3,5
	DİĞER PARTİLER VE GEÇERSİZLER	%4,9	% 7,5

Kaynak: (Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yerel Seçim Sonuçları, 1977; Gönüllü, 2016: 39; TÜİK Seçim Sonuçları Veri Tabanı)

4.3. Gönüllü Dönemi İçin Genel Değerlendirme

1977 yerel seçimleri, 1973’e kıyasla daha yoğun bir katılımı gerçekleştirmiş ve Gönüllü 221 oy farkla belediye başkanı olmuştur. 1973 yerel seçimlerine halkçı kentsel politikalarla hazırlanan Gönüllü’nün kent yoksullarına yönelik kentsel stratejilerinin büyük bir çoğunluğu, 1976 sonrasına kalmıştır. Bu durum, Gönüllü’nün ilk görev yıllarını büyük ölçüde kentin imar konularını çözmeye ayırmasından kaynaklanmıştır. Fakat Gönüllü (2018) bu durumun bir tercihten ziyade zorunluluktan kaynaklandığını ifade etmektedir. Sanayileşmeyle birlikte artan göçler ve düzensiz kentleşme, kentsel düzeyde kapsamlı yerel politikaların gerçekleştirilmesini engellemiştir. En temel kamusal hizmetlerin sunumu için bile gerekli altyapının olmaması ve belediyenin gelirlerinin düşük olması (Aydın, 2019: 244), kent yoksullarına yönelik yerel politikaların oluşturulmasına ket vurmuştur. Bu bağlamda Gönüllü ilk etapta kenti kırsal görüntüsünden kurtarmak istemiş; bu sürecin başlangıcını da kentin yeniden yapılanması oluşturmuştur (Aydın, 2019: 242). Denizli Belediyesi’nde takriben 30 yıla yakın Yazı İşleri Müdürü olarak görev yapan Ferit Uzun’un Gönüllü’nün 42. Madde uygulaması için ifade ettikleri önemlidir (Uysal, 2017: 213-214):

“...Her seçilen belediye başkanı bu şehre hizmet etmek için çaba harcadı. Ama hizmet önceliği, ihtiyaç önceliği ve hizmetin kalitesi önemliydi. Örneğin yol yokken bir sinema yapmak çok büyük bir hizmet olmuyordu.⁸ Bana göre en başarılı dönem Hasan Gönüllü dönemidir. Bu şehri kasaba hüviyetinden çıkartıp, şehir hüviyeti kazandıran Gönüllü’dür”.

Gönüllü’nün imar düzenlemeleri belediye yönetimi ve bu uygulamaya karşı çıkan mülk sahipleri arasında gerilimler yaratmış; Gönüllü ancak 42. Maddenin uygulamasını -büyük oranda- tamamladıktan sonra, üretimi ve tüketimi düzenleyen belediyeçilik faaliyetlerine yoğunlaşabilmiştir. Her ne kadar Gönüllü, 1973 yerel seçimleri öncesi seçim beyannamesinin büyük bir çoğunluğunu kent yoksullarına ayırsa da, bu sınıflara yönelik kentsel politikalar üretmesi, imar uygulamaları sebebiyle ikinci seçim dönemine kalmıştır. 1973 yılından sonra Denizli’de çok geniş düzeyde kentsel alanların imar düzenlemeleriyle yeniden yapılandırılması, Gönüllü’nün “halkçı başkan” yerine “caddeler yapan başkan” olarak anılmasına neden olmuştur (Uysal, 2017: 87).

Gönüllü, görev yaptığı dönemde, küçük esnaftan, parti yönetiminden ve belediye meclisinden⁹ ciddi bir muhalefet görmüştür. Türkiye deneyimine benzer biçimde (Şengül, 2009) Gönüllü’nün kolektif tüketimin temel araçlarını kent yoksulları lehine yeniden düzenlemesi, yereldeki farklı aktörlerin tepkisini çekmiştir. Türkiye

⁸ Vurgular yazara aittir.

⁹ Gönüllü’nün toplumsal belediyeçilik uygulamalarını henüz uygulamaya başlamadığı bir dönemde belediye encümeninde yaşanan anlaşmazlıklar da önem taşımaktadır. Kentsel sorunlara ödenek ayrılması noktasında AP ve CHP’li üyelerin anlaşmazlığa düşmesi Gönüllü’nün hizmet üretme kanallarını etkilemiş ve Gönüllü, CHP’li encümen üyelerinin emekli olmalarını sağlamıştır. Denizli’nin kentleşmeye başladığı bir dönemde başta elektrik ve su temini gibi temel kentsel kamusal hizmetlerin vatandaşlara sunumunda aksaklık yaşanmasını kendi siyasi kariyerine bir engel olarak gören Gönüllü, encümenin çatışmacı yapısını kendi lehine olacak şekilde yeniden düzenlemiştir (Gönüllü, 2016, 2017).

deneyiminde, 1973 yılında seçilen ve görev sürelerince oldukça başarılı politikalar üretmelerine rağmen 1977 seçimlerinde tekrardan aday gösterilmeyen başkanların parti içi muhalefet noktasında karşılaştıkları en büyük baskının küçük esnaf ve tüccarlardan gelmesi (Şengül, 2004), Gönüllü'nün başkanlık dönemi için de geçerlidir (Aydın, 2019).

Gönüllü, 1973 yerel seçimleri öncesi kent emekçilerine yönelik kentsel stratejiler ürettiğinde, henüz kapsamlı bir toplumcu belediyeçilik hareketinden bahsetmek mümkün değildi. Dahası, kendisiyle yapılan mülakatlarda da Gönüllü'nün, Tekeli'nin kavramsallaştırdığı "toplumcu belediyeçilik" tartışmalarına yabancı olduğu gözlenmiştir. Diğer yandan Gönüllü'nün görev yaptığı yıllarda hem belediye yönetiminde hem de parti teşkilatında "kentleşme uzmanı" sıfatını alacak bir ekibin¹⁰ var olduğunu söylemek de olanaklı değildir. Mimarlar Odası da -söz konusu dönem için- kent yoksullarına yönelik politikalar üreten bir merkez olma potansiyeli taşımamaktadır. Örneğin 1971 yılında kurucuları arasında Gönüllü'nün de bulunduğu Mimarlar Odası'nın yönetiminde¹¹, Adalet Partisi'nin yerel siyasetçilerinden Yüksel Kaşıkçı ve Gönüllü'den sonra ANAP'ten belediye başkan adayı seçilecek Ziya Tıkıroğlu da bulunmaktadır (Uysal, 2017: 89). Mimarlar Odasının Gönüllü'nün kentsel politikalarını destekleyecek ve besleyecek ideolojik bir zemine sahip olmaması, yeni belediyeçilik hareketinin Gönüllü önderliğinde çok dar bir yönetim kademesiyle yürütülmesine neden olmuştur.

Gönüllü'nün halkçı yerel politikaları, kent yoksullarından ve emekçilerinden beslen(e)memiştir. Özellikle geç sanayileşen kentin sanayi işçileri, toprakla bağıny koparmayan emekçilerden oluşmuş (Uysal, 2017); merkez sağın siyasal gücü, sadece merkez sağ partiler arasında bölünmüş oylarla kırılabilmiştir. Gecekondu mahallelerinde sol siyaset ağırlık kazanmamış; halk komiteleri ve mahalle dernekleri gibi katılımcı toplumcu belediyeçilik prensipleri Denizli özelinde yaygınlaşma imkânı bulamamıştır. Bu bağlamda Gönüllü'nün kent yoksulları için ürettiği politik söylem, kent yoksullarının "kendi için sınıf" (Bayraktar, 2014) olmaları konusunda yönlendirici bir nitelik taşımamıştır.

Gönüllü'nün kent yoksullarına yönelik tüketimi düzenleyen kentsel politikalarının 1976 yılından sonra ağırlık kazanması, 1977 yerel seçimlerini yeni belediyeçilik hareketinin sağlamasını yapmaktan alıkoymuştur. Kent yoksulları uzunca bir dönem kentin imar düzenlemeleriyle yeniden inşa edilmesine tanık olmuş, 1973 yerel seçimlerinin arifesindeki halkçı söylem, ancak ikinci seçim dönemi sonrasında karşılık bulmuştur. Bu nedenle Denizli'nin yeni belediyeçilik hareketi, düzensiz ve çarpık kentleşmeyi aşma çabalarından dolayı, gecikmeli biçimde uygulanabilmiştir.

Tüketimi düzenleyen kentsel politikaların büyük bir çoğunluğunun 1976 sonrasında uygulanabilmesi, küçük esnafın kamusal alanda ve belediye meclisinde başat konumu, toplumcu belediyeçiliği müşterek bir yerel yönetim anlayışıyla uygulayacak beyin takımından¹² yoksunluk ve Denizli'deki kent yoksullarının ve emekçilerinin Gönüllü'nün politik söylemini destekleyecek potansiyel oluşturmamaları, Denizli'de toplumcu belediyeçiliğin kentsel düzeyde gelişimini engellemiştir. Türkiye deneyiminin bazı örneklerinde olduğu gibi (Şengül, 2009) hareketin hem halk hem de mimarlar/kent plancıları nezdinde yayılmaması, Gönüllü'yü kentsel gerilimin odak noktasında bırakmıştır. Bu bağlamda yerel siyaseti kentleştirme çabaları, Gönüllü nezdinde oldukça bireysel bir hareket olarak kalmıştır (Aydın, 2019).

5. SONUÇ

Yerel yönetimler, kolektif tüketimi düzenleyen birimler olarak, kentsel kamusal hizmetleri sunmaktadır. Fakat kapitalizmin kentsel mekânlar yoluyla kendini yeniden üretmesi, kentsel alanları toplumsal sınıflar arasındaki gerilimin odak noktası haline getirmektedir. Bu durum Avrupa'da 19. ve 20. yüzyılda kent emekçilerine yönelik birçok kentsel stratejiyi ortaya çıkarmış ve belediyeyi kentsel toplumsal hareketler yoluyla sol siyasetin önemli merkezleri haline getirmiştir.

10 Burada Gönüllü'nün belediyeçilik hizmetlerini tek başına yürüttüğü vurgulanmamakta; sadece "toplumcu belediyeçilik" anlayışını benimsemiş kentleşme uzmanlarının eksikliği belirtilmektedir.

11 Denizli özelinde sağ ve sol siyasetçilerin, özellikle kente kaynak aktarımı noktasında bir kutuplaşma yaşamadan bir araya gelebildikleri söylenebilir. Gönüllü Dönemi'nde Denizli Tıp Fakültesi ve Pamukkale Üniversitesi'ni Kurma Vakfı Geçici Komitesi gibi oluşumlar bu savı desteklemektedir. Ayrıntılı tartışma için Yazarın doktora tezinin (2019) ilgili bölümü incelenebilir.

12 Bu ifadeyi Bayraktar ve Penpecioglu'ndan (2009) ödünç alıyorum.

Türkiye’de belediye yönetimlerinin kent yoksullarına ve emekçilerine yönelik politikalar üreten birimler olarak ortaya çıkması 1970’li yıllara denk gelmektedir. Düzensiz kentleşmeyle artan gecekondu nüfus ve kentsel sorunların önemli bir politik problem haline gelmesi, örgütlü bir parti programı olmadan, halkçı kentsel stratejiler üreten belediye başkanlarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Özellikle büyük metropollerdeki toplumcu belediyeçilik hareketi, Dünya ve Avrupa’daki kentsel toplumsal hareketlerin öncülük ettiği sol belediyeçilik akımlardan etkilenmiş; belediye yönetimleri halk katılımına öncülük etmeye çalışan müşterek yerel siyasetin öncüsü olmuştur.

Alanyazının temel tartışmalarında yer bulamadığını belirttiğimiz Denizli’deki yeni belediyeçilik hareketi (1973-1980) Türkiye’nin sıra dışı bir deneyimidir. Kentsel toplumsal hareketlerden, kent yoksullarına projeler üreten kentleşme uzmanlarından ve politik bir özne haline gelmiş gecekondululardan beslenmeyen bu yeni belediyeçilik hareketi, Gönüllü’nün bireysel çabalarının sonucunda ortaya çıkmıştır. Denizli yerel siyasal alanında ilk defa kent yoksullarını muhatap alarak siyasal bir retorik geliştiren Gönüllü, Batuman’ın (2010; 2013) siyasetin kentleşmesi olarak ifade ettiği deneyimi kendi kişisel çabalarıyla inşa etmeye çalışmıştır. Başta temel kentsel kamusal hizmetlerin kent sakinlerine temini olmak üzere kolektif tüketimi düzenleyen çabalar, Gönüllü’nün toplumcu belediyeçilik prensiplerinin genel hatlarını ortaya koymaktadır.

Belediye meclisinde ve parti içinde yaşanan muhalefet, küçük esnafla yaşanan gerilimler ve toplumcu belediyeçiliğin bir politik hareket olarak kentsel aktörler ve kent sakinleri arasında yaygınlaşmaması, Gönüllü’nün yeni belediyeçilik hareketinin kısıtlanmasına sebep olmuştur. Özellikle Denizli gibi tarihsel süreçte merkez sağ partilerin egemen olduğu bir kentte radikal bir çıkışla “kent yoksullarını” yerel siyasetin temel öznesi olarak konumlandıran Gönüllü, bu çabalarını büyük ölçüde kendi politik kararlarıyla şekillendirmiştir.

Türkiye’nin toplumcu belediyeçilik hareketinin heterodoks bir örneği olarak ortaya çıkan Gönüllü Dönemi, kent yoksullarına yönelik stratejiler üretmede belediye başkanlığı makamının önemli bir aktör olduğunu kanıtlamaktadır. Denizli’deki tüm kısıtlılıklara karşın Gönüllü, “başkanlık makamından” aldığı güçle toplumcu belediyeçiliğin “tüketimi düzenleme” kanallarını kentsel düzeyde hayata geçirebilmiştir. Fakat yeni belediyeçilik hareketinin olgunlaştığı diğer kentlere kıyasla, halkçı politikaları birlikte ve müşterek biçimde üreteceği kentsel aktörlerden mahrum kalması, Gönüllü’nün kentsel gerilimlerin odak noktasında daha çok görünür olmasına neden olmuştur. Böylelikle bazı durumlarda, başkanlık makamının getirdiği politik gücü daha net ve keskin biçimde kullanmış ve toplumcu belediyeçilik uygulamalarını gerçekleştirmek adına “katılımı ve istişareyi” geri plana atmak zorunda kalmıştır.

Gönüllü örneğinde toplumcu belediyeçilik, halk katılımına kapalı bir toplumcu belediyeçiliğin kentsel düzeyde yaygınlaşmayacağını kanıtlamaktadır. Öte yandan, kent yoksullarına yönelik projelerin bir yönetici ekip tarafından üretilmesi, halkçı kentsel politikaların uygulanmasında ortaya çıkacak gerilim ve mücadelenin daha fazla aktör tarafından bölüşülmesini sağlayacaktır. Gönüllü’nün “güçlü başkan” olarak toplumcu belediyeçiliği hayata geçirirken karşılaştığı tüm gerilimleri tek başına üstlenmeye mecbur kalması, politika üretme kapasitesini de kısıtlamıştır. Eksiklikleri ve kısıtlılıklarına karşı Denizli’deki yeni belediyeçilik hareketinin bir siyasal başarısızlıkla değil, 12 Eylül Darbesi ile sonlandığı belirtilmelidir.

KAYNAKÇA

- Akbulut, Ö. Ö. (2007). "Belediye Yönetimi Reformu: Monolitik İktidar Yapısının Güçlendirilmesi", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 16/1, 7 - 29.
- Aydın, T. (2019). *Yerel Siyasetin Yeniden Ölçeklenmesi: Denizli Örneği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Pamukkale Üniversitesi.
- Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (1977). 11 Aralık 1977 Yerel Seçim Sonuçları, Ankara.
- Batuman, B. (2006). *Spaces of Counter-Hegemony: Turkish Architects and Planners As Political Agents in the 1970s*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Binghamton University - State University of New York.
- Batuman, B. (2010). "Toplumcu Bir Belediyecilik Modeli: "Yeni Belediyecilik Hareketi" 1973-1977", *Mülkiye Dergisi*, 39/266, 223 - 241.
- Batuman, B. (2013). "70'ler: Siyasetin Odağındaki Kent, Kentin Odağındaki Siyaset", *Toplum ve Bilim*, Sayı 127, s. 68 - 87.
- Bayraktar, U. ve Penbecioğlu, E. (2009). "Yerel Liderlik, Toplumcu Belediyecilik ve Ali Dinçer: 1977-1980 Dönemi Ankara Belediyesi", *Yerel Yönetimlerde Sosyal Demokrasi Toplumcu Belediyecilik Teorik Yaklaşımlar, Türkiye Uygulamaları*, (Der: İ. Kamalak ve H. Gül), SODEV Kitaplığı, Kalkedon, İstanbul, 159-196.
- Bayraktar, U. (2014). "Kamuyu Kamusalılaştıran Toplumcu Belediyeler İçin Geçmişten Alınabilecek İlham Üzerine", *Katılımcı Yerel Yönetim*, (Der: İnan İzci), Kalkedon, İstanbul, 51 - 68.
- Bayramoğlu, S. (2015). *Toplumcu Belediye: Nam-ı Diğer Belediye Sosyalizmi*, 1 Baskı, Nota Bene, Ankara.
- Castells, M. (1977). *Urban Question: A Marxist Approach*, 1st Edition, Edward Arnold, London.
- Çeğin, G. (2012). *Yerel Siyasal Alan ve Siyasal Yatkınlıkların Yapısal-İnşacı Analizi: Denizli Kenti Örneği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Pamukkale Üniversitesi.
- Doğan, A. E. (2005). "Neo-Liberal Belediyeciliğin Çelik Zırhı: Yerel Kalkınma", *Mülkiye Dergisi*, 29, 77-88.
- Eraydın, A. (2002). *Yeni Sanayi Odakları: Yerel Kalkınmanın Yeniden Kavramlaştırılması*, 1. Baskı, Mimarlık Fakültesi Yayınları, ODTÜ, Ankara.
- Filiztekin, A. & Tunalı, İ. (1999). "Anatolian Tigers: Are They for Real?", *New Perspectives on Turkey*, 20, 77-106.
- Geddes, M. (2009). "Marxism and Urban Politics", *Theories of Urban Politics*, (Ed: J. S. Davies, & D. Imbroscio), 2nd Edition, Sage, California, 55 - 72.
- Gönüllü, H. (2016). *Denizli Kentinin Büyük Ameliyatı (1973 - 1980 Yılları Arası)*, 1. Baskı, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli.
- Güler, M. (2009a). "Toplumcu Belediyeciliğin Doğuş Koşulları Üstüne", *Yerel Yönetimlerde Sosyal Demokrasi Toplumcu Belediyecilik Teorik Yaklaşımlar, Türkiye Uygulamaları*, (Der: İ. Kamalak ve H. Gül), SODEV Kitaplığı, Kalkedon, İstanbul, s. 125 - 158.
- Güler, M. (2009b). "Sosyal Demokrat Belediyelerin 1989-1994 Deneyimini Toplumcu Belediyecilik Üzerinden Değerlendirmek", *Yerel Yönetimlerde Sosyal Demokrasi Toplumcu Belediyecilik Teorik Yaklaşımlar, Türkiye Uygulamaları*, (Der: İ. Kamalak ve H. Gül), SODEV Kitaplığı, Kalkedon, İstanbul, 233 - 267.
- Güneş, M. (2009). "Sosyal Demokrasinin Deneyim Alanı Olarak 'Ankara Belediyeciliği': Karayalçınlı Yıllar", *Yerel Yönetimlerde Sosyal Demokrasi Toplumcu Belediyecilik Teorik Yaklaşımlar, Türkiye Uygulamaları*, (Der: İ. Kamalak ve H. Gül), SODEV Kitaplığı, Kalkedon, İstanbul, 197-232.
- Haytoğlu, E. (2005). "Varlık Vergisi Denizli Uygulaması", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 9/11, 159 - 185.
- İnan, S. (2005). «CHP Müfettişi Cemal Karamuğla'nın Raporları Işığında Bir Taşra Kenti Olan Denizli'de 1950 Seçimleri ve Gösterdikleri», *Atatürk Dergisi*, 4/3, 103 - 124.
- İnan, S. (2007). "Sümerbank", *Geçmişten Günümüze Denizli Dergisi*, s. 26-36.
- Jessop, B. (1994). "The Transition to Post-Fordism and the Schumpeterian Workfare State", *Towards a Post-Fordist Welfare State*, (Ed: R. Burrows, & B. Loader), Routledge, Abingdon, 13-37.

- John, P. (2009). "Why Study Urban Politics?", *Theories of Urban Politics*, (Ed: J. S. Davies, & D.Imbroscio), 2nd Edition, Sage, California, 17-24.
- Kahraman, A. (1978). *Boğulan Başkan: Erol Köse*, 1. Baskı, Gelişim, İstanbul.
- Kamalak, İ., Gül, H. ve Beyazıt, E. (2009). "Sosyal Demokrat İlkelerin Yerel Düzeyde Uygulanması Üzerine Bir Deneme: Türkiye Örneği", *Yerel Yönetimlerde Sosyal Demokrasi Toplumcu Belediyecilik Teorik Yaklaşımlar, Türkiye Uygulamaları*, (Der: İ. Kamalak ve H. Gül), SODEV Kitaplığı, Kalkedon, İstanbul, 27-64.
- Keyder, Ç. (2014). *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, 19. Baskı, İletişim, İstanbul.
- Kılavuz, F. ve Yüksel, C. (2017). "Yerel Yönetimler Maliyesi Çerçevesinde Toplumcu Belediyecilik: Fatsa ve Ovacık Örneği", *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 11/23, 121-138.
- Köse, E. (1977). "Yerel Yönetimde Yeni Örgütlenmelere Doğru", *Mimarlık*, 15, 57-59.
- Kurt, H. (2009). "Yerel Yönetim Reformları Işığında Yerel Yönetimlerin Hareket Alanları: Toplumcu Belediyecilik Mümkün mü?", *Yerel Yönetimlerde Sosyal Demokrasi Toplumcu Belediyecilik Teorik Yaklaşımlar, Türkiye Uygulamaları*, (Der: İ. Kamalak ve H. Gül), SODEV Kitaplığı, Kalkedon, İstanbul, 269-294.
- Leopold, E. & McDonald, David A. (2012). "Municipal Socialism Then and Now: some lessons for the Global South", *Third World Quarterly*, 33/10, 1837-1853, DOI: 10.1080/01436597.2012.728321
- Levey, E. J. (1999). "Municipal Socialism and Its' Economic Limitations", *Political Science Quarterly*, 24/1, 23-56.
- Mayer, M. (2014). "Toplumsal Kent Hareketlerinde "Kent Hakkı", *Kar için Değil Halk İçin: Eleştirel Kent Teorisi ve Kent Hakkı*, (Der: N. Brenner, P. Marcuse & M. Mayer), Sel, İstanbul, 100-130.
- Övgün, B. (2005). "Bir Zamanlar Belediyelerimiz", *Genel-İş Emek Araştırma Dergisi*, 2, 49-53.
- Özüğurlu, M. (2002). *Anadolu'da Küresel Fabrikanın Doğuşu Yeni İşçilik Örüntülerinin Sosyolojisi*, 1. Baskı, Kalkedon, İstanbul.
- Pahl, R. E. (1978). "Castells and Collective Consumption", *Sociology*, 12/2, 309-315.
- Peck, J. (2009). "Creative Moments: Working Culture, Through Municipal Socialism and Neoliberal Urbanism", *Mobile Urbanism: Cities and Policymaking in the Global Age*, (Ed. E. McCann & K. Ward), Minnesota Press., Minnesota, 41-70.
- Quilley, S. (2000). "Manchester First: From Municipal Socialism to the Entrepreneurial City", *International Journal of Urban and Regional Research*, 24/3, 601-615.
- Sakarya, İ. (2016). "Türkiye'de Toplumcu Belediyecilik Hareketi Ekseninde Çanakkale'de Yerel Siyaset (1968-1980)", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, 14/21, 135-148.
- Savaş Yavuzçehre, P. (2013). "Küreselleşmenin Artan Etkisinde Denizli", *İdealkent*, 4/8, 200-227.
- Savaşkan, O. (2017). "2000'lerin Türkiyesi'nde Yerel Yönetim Reform Süreci", *Toplum & Bilim*, 141, 140 – 172.
- Sezgin, S. (2017). "Türkiye'de Toplumcu Belediyecilik: İzmit Örneği", *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6/12, 51-66.
- Şengül, T. (2004). «Bölüşüm Siyasetinden Kimlik Siyasetine: Türkiye'de Yerel Katılım Süreçlerinin Dönüşümü», *Değişen-Dönüşen Kent ve Bölge, 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 28. Kolokyumu Bildiriler Kitabı*, 8-9-10 Kasım, 123-140.
- Şengül, T. (2009). *Kentsel Çelişki ve Siyaset*, 2. Baskı, İmge, Ankara.
- Tekeli, İ. (1977). "Belediyeler ve Kent Yönetimin Sınıfsal Yapısı", *Mimarlık*, 15, 32-34
- Tekeli, İ. (2009). *Cumhuriyetin Belediyecilik Öyküsü: 1923 – 1990*, 1. Baskı, Tarih Vakfı, İstanbul.
- Türkiye İstatistik Kurumu, Milletvekili Seçim Sonuçları, (27.01.2020) http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1061
- Türkiye İstatistik Kurumu, Mahalli İdareler Seçim Sonuçları, (27.01.2020), http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=1090
- Türkmen, H. (2006). *Yerel Düzeyde Siyasetin Radikalleşmesi: 1970'lerin Sonuna Doğru Fatsa Örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Türkün-Erendil, A. (2000). "Mit ve Gerçek Olarak Denizli", *Toplum ve Bilim*, 86, 91-117.

Uysal, S. (2013). *Onların Hikâyesi: Denizli'nin Tekstil Serüveni*, 1. Baskı, Laodikya, İstanbul.

Uysal, S. (2017). *Şehrin İzleri, Denizli'nin Kentleşme Serüveni*, 1. Baskı, Mavi Nefes, Denizli.

Zürcher, E. J. (2000). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 7. Baskı, İletişim, İstanbul.

Yıldırım, S. (1979). "Kent, Kentsel Olay, Kentsel Sorunlar, Sosyal Hareketler ve Yerel Yönetimler Üstüne Notlar," *Mimarlık Dergisi*, 2, 19-20.

Sözlü Mülakatlar

AP eski il genel meclis üyesi mimar Yüksel Kaşıkçı (2018) ile yapılan sözlü mülakat

AP'li eski siyasetçi mühendis Hilmi Yağcıoğlu (2018) ile yapılan sözlü mülakat

Denizli eski belediye başkanı mimar Hasan Gönüllü (2017, 2018) ile yapılan sözlü mülakatlar

Pamukkale Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Güney Çeğin (2018) ile yapılan sözlü mülakat

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:11.11.2019 ✓Accepted/Kabul:14.02.2020

DOI: 10.30794/pausbed.645522

Araştırma Makalesi/ Research Article

Bozaykut Bük, T. (2020). "Corporate Sustainability Reporting Practices in Turkey " *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 39, Denizli, s. 369-377.

CORPORATE SUSTAINABILITY REPORTING PRACTICES IN TURKEY

Tuba BOZAYKUT BÜK*

Abstract

Companies have increasingly adopted and implemented corporate sustainability practices as ethical and responsible business guidelines, environment management systems, social responsibility projects. The increase in corporate sustainability practices create an interest in sustainability reporting for external disclosure of corporate sustainability. The current study aims to analyse the corporate sustainability reporting practices by analyzing business groups in Turkey. The findings indicate that only 21% of the examined business groups have sustainability reports, and thereby, sustainability reporting is low among Turkish business groups. On the other hand, the limited number of business groups that report their sustainability practices are found out to be closely committed to the principles of UN Global Compact. The study concludes by suggesting that legal and structural frameworks are needed for a more developed sustainability reporting practices in Turkey.

Keywords: *Corporate sustainability management, Corporate sustainability reporting, Business groups.*

TÜRKİYE'DE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK RAPORLAMASI UYGULAMALARI

Özet

İşletmelerin etik ve sorumlu iş pratikleri, operasyonel yönetim sistemleri ve sosyal sorumluluk projeleri gibi sürdürülebilirlik faaliyetlerini her geçen gün daha fazla uyguladıkları görülmektedir. Kurumsal sürdürülebilirlik yaklaşımının uygulamalara yansıyan bir yönü de sürdürülebilirlik raporlamasıdır. Bu çalışma, Türkiye'deki işletme gruplarının sürdürülebilirlik raporlama uygulamalarını incelemeyi amaçlamaktadır. Bulgular, incelenen işletme gruplarından sadece %21'inin sürdürülebilirlik raporu yayınladığını ve sürdürülebilirlik raporlamasının Türkiye'deki işletme gruplarınca yaygın bir şekilde benimsenmediğini göstermektedir. Öte yandan, sürdürülebilirlik uygulamalarını raporlayan sınırlı sayıda işletme grubunun, BM Küresel İlkeler Sözleşmesi ilkelerini rehber aldıkları ve faaliyetlerini bu ilkeler çerçevesinde raporladıkları tespit edilmiştir. Bulgulara dayanarak çalışma, Türkiye'de sürdürülebilirlik raporlaması uygulamalarının gelişimi için yasal ve yapısal çerçevelerin oluşturulmasını önermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Kurumsal sürdürülebilirlik yönetimi, Sürdürülebilirlik raporlaması, İşletme grupları.*

*PHD, İstanbul Medipol Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, İSTANBUL.
e-posta: tbozaykut@gmail.com (orcid.org/0000-0003-0887-5963)

1. INTRODUCTION

Corporate sustainability reporting aims to portray companies' financial, ecological and social sustainability performance to stakeholders. As a communication tool, sustainability reporting (SR) is a critical part of the sustainability identity for covering common and diverse points such as carbon emissions levels and social or ecological projects. Currently, SR becomes a widely used practice among companies especially due to United Nations and Global Reporting Initiative's efforts in promoting transparent sustainability communication. Additionally, sustainability practices and SR create an awareness and interest in diverse stakeholders as customers, investors, governments related with sustainability issues. The significance of SR also relies on showing how resources of a given company is distributed and how value is created among the different forms of capital (Siew, 2015).

According to Investor Responsibility Research Center Institute's (IRRCI) 2018 report on sustainability reporting, 78% (395) of the S&P 500 issued a sustainability report and the rate for the world's largest companies is as high as 93%. Additionally, there are some empirical evidences that corporate sustainability reporting has been increasing in both developed and emerging economies (Junior, Best and Cotter, 2014).

There is also a bulk of empirical studies on SR practices of Turkish companies. For instance, Şahin and Çankaya (2018) compare sustainability reports of SMEs with large-scale enterprises and find out that large-scale businesses have more explanations in sustainability reports than SMEs. In their study on corporate reporting of Turkish companies, Cavlak and Cebeci (2018) indicate that although there is no legislative regulation about sustainability reporting, Turkish companies voluntarily share their sustainability reports to maintain healthy relationships with stakeholders. Further, Ercan and Kestane (2017) conclude that integrated reporting is a new topic and needs development and standardization through analyzing the integrated reports prepared by Turkish companies in 2016. Another study by Ensari et al. (2016) showed that reporting on environmental and social issues has increased among Fortune 250 of Turkey between 2004-2014. Within this framework, the current study aims to examine corporate reporting practices of Turkish business groups through analyzing their disclosures.

2. THEORETICAL BACKGROUND

In 1970s and 80s, SR was evaluated as a responsibility taken by companies in industries as extractive because these companies are publicly known for their operations' harm to the environment (Junior et al., 2014). In the early 90s, companies in USA and Europe started to report about social and environmental performances voluntarily as a response to United Nations' Rio Conference and Brundtland report for sustainable development (Perez and Sanchez, 2009). Since then, corporate non-financial reporting has been on the rise for providing information regarding how good/moral a company is especially taken into consideration the corporate scandals as Enron (White, 2005). Similarly, as firms become aware of monetary and non-monetary benefits, corporate reporting has become widespread in the forms of social responsibility report, environmental reports, or sustainability reports (Crowther, 2000). On the non-monetary side, the reasons for companies to produce SR can be listed as enhancing organizational legitimacy and providing a transparent and accountable internal and external communication about companies' triple-bottom-line activities (Christofi et al., 2012; Hedberg and Fredrik von Malmborg, 2003; Siew, 2015). Moreover, many empirical studies provide support that companies issuing non-financial reports as sustainability reports outperform financially companies that don't have these reports (Siew, 2013).

As companies start to report their social and environmental practices, a need for some frameworks and guidelines for SR is required (Aras and Cowther, 2009). The most adopted frameworks for SR are designed by international organizations such as Global Reporting Initiative (GRI), UN Global Compact, and Carbon Disclosure Project. The most referred GRI was established in 1997 by the collaboration of United Nations Environmental Program (UNEP), Coalition for Environmentally Responsible Economies (CERES) and the Tellus Institute for creating an international framework and guidelines for sustainability reporting (Christofi et al., 2012). Since issued for the first time in 2000, GRI has promoted SR and is acknowledged as the best reference for reporting (Isaksson and Steimle, 2008). A typical report adopting GRI framework would cover corporate governance, ethics, supply chain issues, ecological precautions, social and ecological projects. The benefits of adopting GRI has been

discussed by previous studies as an easy and superior method to present social and environmental sustainability performance and to meet stakeholder expectations related with sustainability practices (Siew, 2015).

With the establishment of International Integrated Reporting Council (IIRC) in 2010, a new framework-integrated reporting- has started to be adopted for presenting both financial and nonfinancial information within a single report. Integrated reporting is defined by IIRC (2013:7) as “a concise communication about how an organisation’s strategy, governance, performance and prospects, in the context of its external environment, lead to the creation of value over a short, medium and long term”. Supported by Corporate Governance Association of Turkey (TKYD) and Business Council for Sustainable Development Turkey (BCSD Turkey), IIRC Turkey was established in 2015. Whereas Çimsa, TSKB and Garanti Bank are the early adopters of integrated reporting in Turkey, the studies indicate that integrated reporting in Turkey is at the development phase and need to be developed and promoted (Ercan and Kestane, 2017; Yüksel and Arıcı, 2017).

Another framework adopted for SR is the UN’s Global Compact. The Global Compact have ten principles related with human rights, labor, environment and anti-corruption. On the other hand, another initiative, Carbon Disclosure Project (CDP) has prepared guidelines for carbon emissions and global climate strategies for promoting transparent environmental reporting. Based on the industry and annual revenue, CDP assesses the environmental performance of companies on board’s engagement with board- climate-related issues, employment incentives, risk and opportunities, the integration of climate issues with business strategy, climate related targets and actual performance, emission levels and other industry related metrics (CDP Turkey, 2018). In case of Turkey, 44 companies report and participate to CDP in 2018 (CDP Turkey, 2018). The Turkish CDP findings indicate that climate change is a significant topic for Turkish companies and climate issue engagement has been on the rise because of international developments. Also, 95% of the companies have high board-level oversight of climate issues and followingly, 93% report that climate-related risks have financial or strategic impact on their business. The report indicates a rise in the emission reporting of Turkish companies and companies are found out to perceive climate change as an opportunity rather than a risk by offering low-carbon products and services to the customers. Although no Turkish company has taken place in Global CDP A list in 2018, Arçelik, Aselsan and Garanti Bank become leaders among Turkish companies by achieving a score of A.

Besides these given frameworks for sustainability reporting, there are also some standards set by international sustainability organizations. One of the most referred is AccountAbility and its’ AA1000 Assurance Standard. Assurance is a critical issue in SR as second party assurance for SR increases the credibility of the report presented (Junior, Best and Cotter, 2014). Since its’ introduction in 2003, AA1000 becomes mostly preferred standard by consultancy firms (Siew, 2015) Additionally there are international standards as ISO 14000 on environmental management, OHSAS18001 on occupational health and safety, ISO9001 on quality management, SA8000 on human and labor rights, among many other standards.

The indexes are also critical measures for SR. For instance, FTSE4Good Index becomes a significant measurement of Environmental, Social and Governance (ESG) corporate practices. Arçelik, Enka and Garanti are among Turkish companies in the Index. Finally, BIST Sustainability Index established in 2014 can be mentioned as another tool for assessing SR. As in the case of CDP, the methodology of BIST Sustainability Index categorizes companies as high/medium/low risk bearers in terms of environmental risks (<https://www.borsaistanbul.com/en/indices/bist-stock-indices/bist-sustainability-index>). For instance, chemicals and pharmaceuticals, mining & metals are in the high environmental risk category whereas, media and telecom as in the low risk category. The methodology of the index includes the scoring of environmental policies, the level of environmental manager, commitment to public reporting, globally applicable corporate operating standards, risk business activities for biodiversity, biodiversity policy, risks related to climate change, climate change management response, bribery reporting, human right reporting, supply chain reporting, and health and safety indicators. In the period of 2018-2019, there are 50 companies in BIST Sustainability Index and eight of these companies are business groups (Dogan Group, Global Investment Group, Hacı Ömer Sabancı Group, Koç Group, Petkim Petrokimya Group, Polisan Group, Tav Airports Group, Tekfen Group) (<https://www.borsaistanbul.com/en/indices/bist-stock-indices/bist-sustainability-index>).

2.1. The Turkish Case

When comparing Turkish companies with their Western counterparts, Turkish companies can be evaluated as late adopters of sustainability practices and reporting. Although large scale and reputable companies are the pioneers, the diffusion of sustainability reporting among Turkish firms are quite slow. For instance, the mechanisms for both corporate governance and sustainability are developed only after 2000. Having corporate problems and the 2001 economic crisis led Turkish legislators to issue governance principles for a more accurate, accountable and transparent economic system. Thus, the Corporate Governance Principles were issued by the Capital Markets Board in 2003 (CMB, 2003). The introduced corporate governance principles are significant for both corporate governance and corporate sustainability as the principles function as the handbook of business ethics and responsible business practices. Followingly, Business Council for Sustainable Development (BCSD) Turkey, the local network and partner of World Business Council for Sustainable Development started its activities in 2004. The aim of BCSD Turkey is to encourage corporate sustainability management practices by increasing awareness related to sustainable development (<http://www.skdturkiye.org/en>). Followingly, in 2007, the Governance Index became operational and in 2011, The Statement for the Determination and Implementation of Corporate Governance Principles was published. The statement has a suggestion for Turkish companies to report their ethical principles and activities for social development under the title of "Ethics and Corporate Responsibility advised to be placed under the heading of "Stakeholders" (part 3) in their annual reports. Since 2012 and based on 6102 Turkish Trade Law, to publish annual corporate report is a legal obligation for Turkish equity firms (Cavlaka and Cebeci, 2018). Besides annual reports, companies can issue their corporate governance reports prepared by rating companies based on the four main tenets of corporate governance. Within this normative framework, companies start to report their socially beneficial projects and their ethical guidelines in their annual reports.

Starting in the early 2010s, Turkish companies start to issue their sustainability reports. Although a limited number of companies start to publish their integrated reports, there is noteworthy increase in the sustainability reporting of Turkish companies. A recent study on sustainability reports of Turkish companies shows that in 2017, 42 companies issued SR and business groups issue reports more than others between 2008-2017 (Gümrah and Büyükipkçi, 2019).

3. METHODOLOGY

As a universal organization form, BGs, also named as holding structure in Turkey (Guillén 2000; Özen and Yeloğlu, 2006) play as a significant role in the development of social responsibility activities in Turkey (Alakavuklar et al., 2009; Ararat et al., 2018). Further, BGs always act as the facilitators of Turkish economic and social welfare. BGs has started to be established in 1960s by the efforts of the entrepreneurs of the time by taking the support of legal incentives offered by the government and from that time on have contributed greatly to the development of Turkish economic system (Usdiken, 2008; Çolpan and Hikino, 2008). Their importance becomes more evident when the internationalization period starts in 1980s in Turkey. Turkish business groups become strategic partners for foreign multinationals in entering Turkish market because of their corporate management mechanisms, institutionalization and legitimacy levels (Yaprak et al., 2007).

As BGs are the leading actors of social and economic development, the sample of this study aims to cover all BGs so that the study findings can present a general picture on SR practices of Turkish BGs.

Within this framework, the current study tries to analyze the SR levels of business groups in Turkey for the year 2018. In line with this research aim, both BGs listed on previous researches (Buğra, 1995; Özkara et al., 2008), and listed on Borsa Istanbul Indexes and on the web are gathered to form the sample of the study. Consequently, a list of 102 BGs is formed as the final sample of the study to analyze SR practices (see Appendix A). SR practices of the examined 102 BGs are evaluated if the BG:

- a. has a report on sustainability practices
- b. has a web page on sustainability practices

- c. has the sustainability standards of ISO14001, ISO9001, OHSAS18001
- d. participates and reports to Climate Development Program (CDP)
- e. lists in BIST Sustainability Index
- f. is a member of Business Council for Sustainable Development Turkey

4. FINDINGS and DISCUSSION

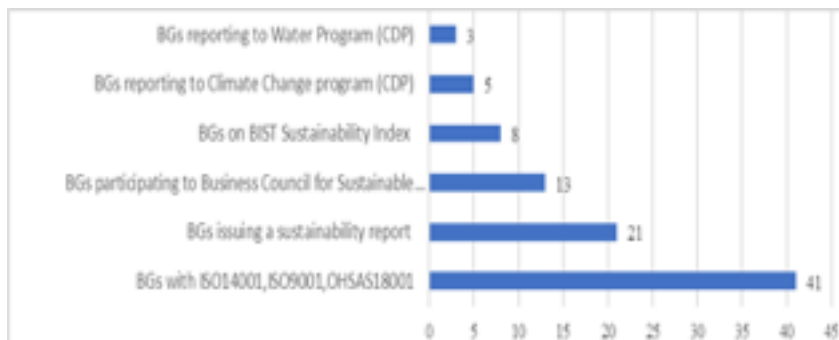
Previous studies indicate 1980s as a significant date for the spread of the form and the economic development of the Turkey (Özkara et al., 2008). In the sample, the number of BGs established before and after 1980 is found out as 49 (48%) and 53 (52%) BGs respectively. In terms of SR, 34 (33,3%) BGs are found to have no web pages related with their sustainability activities (Table 1.). 33 (32,3%) BGs have social responsibility web pages on which they mostly communicate their social projects. 24 (23,5%) BGs have sustainability web pages and four BGs place sustainability as a subtitle under the social responsibility web page. Seven BGs name their social responsibility activity web pages differently as “Social Awareness”, “Social Facilities”, “Social Projects”. Also, 24 (23,5%) BGs are found out to establish foundations for social projects.

Table 1. Corporate Web Pages on Sustainability

Only 21 (20,6%) BGs are found out to issue a report related with sustainability activities whereas 81 companies didn't prepare a report on sustainability practices. All of 21 BGs with sustainability reports are also signatories of United Nations Global Compact and 20 out of 21 of their reports include contributions to sustainable development goals of UN. 17 reports are named as “Sustainability Report”, three are named as “Un Global Compact Progress Report” and one report is called as “Corporate Responsibility Report”. Moreover, 16 of these given companies prepared their reports in accordance with Global Reporting Initiative’s Core Option standards (Table 2).

Table 2. Sustainability Reporting Practices of BGs

In their disclosures, 41 (40%) BGs report that they acquired ISO14001, ISO9001, OHSAS18001 certificates. On the other hand, 8 BGs are listed on BIST Sustainability Index which covers 50 companies for the period 2018-2019. Also, 13 (12,7%) BGs report that they are members of Business Council for Sustainable Development. Finally, to CDP Climate Change and Water Report 2018, 14 BGs are requested to report their activities in fighting against climate risks whereas only five respond positively and report to Climate Change program. CDP only request

information from BIST100 companies on behalf of investors. Followingly, eight BGs are requested to report their activities for Water and three BGs report their activities for water risks.

5. CONCLUSION

The findings of the study support the past research by indicating that the majority of Turkish BGs don't report their sustainability practices and corporate sustainability reporting needs improvements in Turkey. Additionally, the participation to global sustainability organizations is limited and a low percentage of BGs participate to Business Council for Sustainable Development and CDP program.

On the other hand, nearly half of BGs have the certificates related with quality and environment management, occupational health and safety. The widely adoption of ISO certificates can be evaluated as one of the positive consequences of the Turkish Standards Institute' (TSE) efforts for ISO 9000 starting in 1990s (Erel and Ghosh, 1997). From then on, the quality movement has been adopted by the Turkish companies. Moreover, the certification assures the quality of products and services and help to create a positive company reputation (Agan et al., 2013).

Compared to quality movement, the sustainability movement can be regarded as a rather "new" paradigm for Turkish businesses and requires more normative and coercive pressures for development. Thereby, for the following studies, it can be suggested to focus on mechanisms that can help to carry corporate sustainability paradigm and practices to progression.

REFERENCES

- Agan, Y., Acar, M. F., & Borodin, A. (2013). Drivers of environmental processes and their impact on performance: a study of Turkish SMEs. *Journal of cleaner production*, 51, 23-33.
- Capital Markets Board. (2003). *Corporate Governance Principals*. <http://www.cmb.gov.tr/Sayfa/Dosya/84>
- Cavlak, H., & Cebeci, Y. (2018). Kurumsal Raporların İncelenmesi Ve Karşılaştırılması. *Journal of Research in Business*, 3(1), 53-76.
- Christofi, A., Christofi, P., & Sisaye, S. (2012). Corporate sustainability: historical development and reporting practices. *Management Research Review*, 35(2), 157-172.
- Crowther, D. (2000). Corporate Reporting, Stake holders and the Internet: Mapping the New Corporate Landscape', *Urban Studies* 37(10), 1837-1848.
- Carbon Disclosure Project Turkey (2018). CDP Turkey Climate Change and Water Report. https://cdpturkey.sabanciuniv.edu/sites/cdpturkey.sabanciuniv.edu/files/ana%20rapor1_0.pdf
- Çolpan, A. M., & Hikino, T. (2008). Türkiye'nin Büyük Şirketler Kesiminde İşletme Gruplarının İktisadi Rolü Ve Çeşitlendirme Stratejileri. *Journal of Management Research/Yonetim Arastirmalari Dergisi*, 8.
- Ensari, M., Erdil, M., & Genç, H. (2016). Trends in sustainability reporting between 2004-2014 by fortune 250: Turkey case. *European Journal of Sustainable Development Research*, 1(1), 38-43.
- Ercan, C., & Kestane, A. (2017). Entegre raporlama ve türkiye'deki uygulama örnekleri üzerine bir araştırma. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(4), 73-86.
- Erel, E., & Ghosh, J. B. (1997). ISO 9000 implementation in Turkish industry. *International Journal of Operations & Production Management*, 17(12), 1233-1246.
- Gümrah, A., & Büyükepeççi, S. (2019). Türkiye'de Sürdürülebilirlik Raporlaması: 2008-2017 Yılları Arası Yayınlanmış Sürdürülebilirlik Raporlarının İncelenmesi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 21(2), 305-323.
- Junior, R. M., Best, P. J., & Cotter, J. (2014). Sustainability reporting and assurance: a historical analysis on a world-wide phenomenon. *Journal of Business Ethics*, 120(1), 1-11.
- Isaksson, R. & Steimle U. (2008). What does GRI-Reporting tell us about Corporate Sustainability?. 11th QMOD Conference. Quality Management and Organizational Development Attaining Sustainability From Organizational Excellence to Sustainable Excellence; 20-22 August; 2008 in Helsingborg; Sweden.
- IIRC. (2013). The International Framework.
- Siew, R. Y. (2015). A review of corporate sustainability reporting tools (SRTs). *Journal of environmental management*, 164, 180-195.
- Şahin, Z., & Çankaya, F. (2018). KOBİ'lerde Sürdürülebilirlik Raporlaması ve Türkiye Örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(4), 117-132.
- Yüksel, F., & Araci, H. Entegre Raporlama:Türk İşletmelerinin Entegre Raporlamaya Bakışı Üzerine Bir Araştırma. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(3), 741-757.
- White, A. L. (2005). New wine, new bottles: the rise of non-financial reporting. *Business for Social Responsibility Business Brief*.
- <https://www.borsaistanbul.com/en/indices/bist-stock-indices/bist-sustainability-index>.
- <http://www.skdturkiye.org/en>

Appendix 1. BGs and the Establishment Dates

Name of the Group	Date of Establishment	Name of the Group	Date of Establishment
ABALIOĞLU G.	1969	İNCİ G.	1952
AKFEN G.	1999	İŞBİR G.	1968
AKIN G.	1977	İTTİFAK G.	1993
AKKÖK G.	1952	KAPİTAL INV. G.	2005
AKSOY G.	1978	KAZANCI G.	1994
ALARKO G.	1972	KERVANSARAY INV. G.	2010
ARKAS G.	2000	KIRAÇA G.	1998
ARTI INV. G.	2006	KİBAR G.	1984
AG ANADOLU GRUBU G.	1976	KİPAŞ G.	1984
AVRUPA INV. G.	1998	KOÇ G.	1963
BAKİOĞLU G.	1996	LİMAK G.	1976
BERA G.	1995	MARKA INV. G.	2004
BORUSAN G.	1944	MAZHAR ZORLU G.	1996
BOYDAK G.	1957	METRO G.	1977
BOYNER G.	1952	MNG G.	1976
BURSA BETON G.	1986	NET G.	1981
CENGİZ GROUP	1980	NUH G.	1966
COSMOS INV. G.	1995	NUROL G.	1989
ÇALIK G.	1981	NURSANLAR H.	1980
ÇELEBİ AVITATION G.	1958	PARK G.	1994
CİNER G.	1978	PETKİM PETROKİMYA G.	1965
ÇUKUROVA G.	1923	POLİSAN G.	2000
DAGI INV. G.	1994	POLİMEKS G.	1995
DEDEMAN G.	1998	RÖNESANS H.	1993
DEMİRÖREN G.	1964	RAL INV. G. A.Ş.	1976
DENGE INV. G.	2007	SALIX INV. G. A.Ş.	2013
DEVA G.	1970	ŞAHİNLER H	1984
DİLER G.	1949	SANKO G.	1904
DOĞAN G.	1980	SEDES G.	2002
DOĞUŞ G.	1951	SÖNMEZ H.	1975
ECZACIBAŞI INV. G.	1969	STFA H.	1938
EKİNCİLER H.	1968	TAHİNCİOĞLU G.	1993
ELGİNKAN H.	1950	TAV AIRPORTS G.	1997
ENKA H.	1957	TEKFEN G. A.Ş.	1971
EREN H.	1997	TOSYALI G.	1952
ESAS G.	2000	TRANSTÜR H.	1971
ETİ G.	1962	UMPAŞ G. A.Ş.	1997
FİMAR G.	1986	URAN G.	1983
GEDİK INV. G.	1991	VAKKO H.	1934

GLOBAL INV. G.	1990	VERUSA G. A.Ş.	2006
GSD G.	1986	YASA G.	1999
GÜLER INV. G.	2006	YAŞAR G.	1945
GÜRİŞ H.	1958	YAZICILAR H	1976
HABAS H.	1956	YEŞİL INV. G.	2010
HACI ÖMER SABANCI G.	1967	YEŞİL G.	1999
HATTAT G.	1996	YILDIZ G.	1989
HAYAT G.	1937	YILDIZLAR INV. HOL.	1982
HEMA ENDÜSTRİ G.	1976	YÜCEL BORU	1969
IŞIKLAR G.	1974	YÜKSEL G.	1963
İ. BODUR G.	1957	ZORLU GRUBU	1990
İHLAS G.	1980	ZÜLFİKARLAR G.	1942
İHLAS PUBLISHING G.	2003		

Article Info/Makale Bilgisi

Received/Geliş:29.11.2019 Accepted/Kabul:23.03.2020

DOI: 10.30794/pausbed.652836

Araştırma Makalesi/ Research Article

Öztürk, Y. (2020). "Âlem-î Mûsikî Dergisi Özelinde "Mûsikîşinâslar" Üzerine Bir İnceleme" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 39, Denizli, s. 379-391.

ÂLEM-İ MÛSİKÎ DERGİSİ ÖZELİNDE "MÛSİKÎŞİNÂSLAR" ÜZERİNE BİR İNCELEME*

Yücel ÖZTÜRK*

Özet

Anadolu topraklarında yazılı yayın esaslı müzik basın süreci, Osmanlı Devleti ile başlamıştır. Bu dönemde müzik üzerine çok sınırlı sayıda gazete ve dergi yazıları çıkarılmıştır. Eski harfli ilk Türkçe müzik dergisi Âlem-i Mûsikî ise 1 Ekim 1919 tarihinde Bursa'da yayımlanmaya başlamıştır. Editörlüğü ve başyazarlığı, Mehmed Baha Pars tarafından üstlenilen dergi, on altı sayı çıkarılabilmektedir.

Âlem-i Mûsikî Dergisi, Bursa'da çıkan ilk ve kapsamlı müzik yayını olma özelliğiyle hem Türkiye hem de Bursa'nın bu alanda kaynak bilgi ve çalışmalarının yer aldığı tek eserdir. Dönemin müzik anlayışı ile mûsikîşinâslara (müzik sever, müzik ile uğraşan, müzisyen) bakış açısının tespit edilebilmesi ve değerlendirme yapılabilmesi amacıyla "Menâkıb-ı Mûsikîşinâsân" başlıklı yazı dizisi üzerinden bir inceleme yapılmıştır. Derginin muhtelif sayılarından olmak üzere mûsikîşinâslarla ilgili toplam on iki adet yazı tespit edilmiş ve incelenmiştir. Mûsikîşinâslar hakkında bilgi veren dergi yazılarından hareketle, Bursa özelinde ülkenin bu döneme ait müzik kültürü, algısı ile ilgi seviyesi ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Âlem-i Mûsikî, Bursa, Müzik Basını, Mehmed Baha Pars, Mûsikîşinâs.*

A REVIEW OF MUSIKİŞINAS IN THE MUSIC MAGAZINE OF ALEM-I MUSIKI

Abstract

The process of written and music-based music press in Anatolia started with the Ottoman Empire. During this period, a limited number of newspaper and magazine articles were published on music. Alem-i Musiki, the first Turkish music magazine with the old lettered, was published on 1 October 1919 in Bursa. The magazine, which was edited and co-authored by Mehmed Baha Pars, could be issued sixteen numbers.

With its feature as the first and comprehensive music publication in Bursa, Alem-I Musiki is the only work with the source information and work of both Turkey and Bursa in this field. In order to determine and evaluate the music understanding of the period with the point of view of musikîşinas (music-lover, the person who deals with the music, musician), an examination was made on the series of articles titled Menakıb-ı Musikîşinasan. A total of twelve articles were identified and analyzed, including various issues of the journal about the musikîşinas. Based on the magazine articles that provide information about musikîşinas, the music culture, perception and level of interest of the country in this period were tried to be revealed.

Key Words: *Alem-i Musiki, Bursa, Music Press, Mehmed Baha Pars, Musikîşinas.*

*Dr., e-posta: yozturk1526@gmail.com (<https://orcid.org/0000-0001-7540-7030>).

GİRİŞ

Türkiye’de müzik dergileri ile faaliyet gösteren yazılı basının yayın geçmişi, Osmanlı Devleti dönemine dayanmaktadır. XX. Yüzyıla birlikte daha çok azınlıkların öncülüğünde notaların geniş yer aldığı müzik yayıncılığı başlamıştır. Ancak bu dönemde sınırlı sayıda müzik esaslı gazete ve dergi çıkartılabilmektedir (Kuyucu, 2013: 26, 33).

İlk Türk müzik dergisi, 1863 yılında çıkarılan *Mûsikî-i Osmânî’dir* (Aydın 2004: 1). 1928 yılında gerçekleşen Harf İnkılabı öncesinde sadece on bir adet müzik dergisi yayımlanabilmektedir. Bunlar; *Âlem-i Mûsikî*, *Dârü’l-Elhân Mecmûası*, *Dilhayât Nota Mecmûası*, *Hâdika-i Mûsikî*, *Hânende*, *Musavver Hâle*, *Nûhbe-i Elhân Mecmûası*, *Risâle-i Mûsikîye*, *Sâz ve Söz*, *Tiyatro ve Mûsikî* ve *Yeni Şarkı Mecmûası’dır* (Karakişla, 2002: 43-45).¹

1928 öncesinde süreli müzik yayınlarının içinde on altı sayı ile emsallerine göre uzun süre yayımlanabilen tek dergi *Âlem-i Mûsikî’dir*. 1928 sonrasında kısa süreli yayın hayatında kalma geleneğini bozan dergi ise *Mûsikî Mecmûası’dır*. Dergi, Hüseyin Sadettin Arel tarafından 1948’de yayınlanmaya başlamış ve bu alanda en uzun ömürlü yayın olmayı başarabilmiştir (Aydın, 2004: 2).

Osmanlı dönemi Bursa müzik hayatı hakkındaki yazılı kaynaklar, ülkede olduğu gibi oldukça sınırlıdır. Bu sınırlı kaynaklardan olan *Âlem-i Mûsikî* dergisindeki “Bursa’mız” başlıklı yazıda Ziya Şakir, Bursa’daki müzik tarihi sürecinden bahseder ve Orhan döneminden önce Bursa’da Bizans mûsikîsinin etkili olduğunu belirtir (1919: 4/27-28). Ancak Osmanlı Devleti’ne başkentlik yapmış olması ve zengin kültürel geçmişi ile Bursa, Bizans etkilerinin yanında Türk müziğinin hayat bulduğu şehirlerden biri olmuştur. Köklü bir müzik geleneğine sahip olan Bursa’da Osman Gazi dönemiyle başlayan gelişim, II. Murad döneminde önemli sıçramalar ve farkındalıklar yaşamıştır. Bu dönemde müziğin sistemleştirilmesi için büyük bir emek sarf edilmiştir. İstanbul’un fethi sonrasında zengin kültürel ve sanatsal faaliyetlerinin de tesiriyle Bursa’daki müzik hayatı gelişmeye devam etmiştir. Hızır Bin Abdullah’a ait olan ilk Türkçe müzik kitabı *Edvâr-ı Müzik* ve müzik basınının kapsamlı ilk dergisi “*Âlem-i Mûsikî*” Bursa’da yayımlanmıştır. Aynı zamanda libretto yazarı olan Mehmed Baha Pars’ın ilk operası yine burada yazılmıştır. Bunların yanında Bursa şehri, birçok mûsikîşinâsın da yetişmesine zemin hazırlamış ve destek sağlamıştır (Kıyak, 2013: 232).

Âlem-i Mûsikî dergisinde dönemin müzik anlayışı, bestecileri, bestecilerin sonraki nesiller üzerinde bırakacağı tesirler, müzik cemiyetleri, müzik eğitimi, müzik öğretmenleri, yurt içi ve yurt dışındaki müzik ve mûsikîşinâslar, müzik türleri, müzik ile ilgili hikâyeler, makamlar, usuller gibi pek çok konuda bilgi içeren yazılar yer almaktadır. Yazıların çoğu, derginin editörlüğü ve başyazarlığını üstlenen Mehmed Baha Pars tarafından belirlenmiş veya kaleme alınmıştır. *Âlem-i Mûsikî*, Bursa’da eski harflerle çıkan ilk Türkçe müzik dergisi olması ve Bursa özelinde ülkenin müzik kültürünü yansıtmaya çalıştığından son derece önemli bir kaynaktır. Yapılacak olan bu inceleme ve değerlendirme ile dönemin müzik anlayışı ortaya konularak alana katkı sunulmaya çalışılacaktır.

Çalışmada dönemin müzik anlayışı ile mûsikîşinâslara bakış açısının tespit edilip değerlendirmesinin yapılabilmesi için özel olarak mûsikîşinâslık ve mûsikîşinâslardan bahseden yazılar üzerinde durulacaktır. Derginin muhtelif sayılarından olmak üzere mûsikîşinâslarla ilgili toplam on iki adet yazı tespit edilmiş ve incelenmiştir. Mûsikîşinâsların hayatlarından örneklerin sunulduğu “Menâkıb-ı Mûsikîşinâsân” başlığıyla verilen yazı dizisi, üçü yurt dışından olmak üzere toplam on mûsikîşinâs hakkındaki bilgileri kapsamaktadır.

Mûsikîşinâsların hayatları, müziğe olan bakış açıları ve üretkenlikleri üzerinden yapılan tasnif çalışmasının yer aldığı Hakiki Mûsikîşinâslar (*Âlem-i Mûsikî*, 2/12, 1919) ve hakiki mûsikîşinâslar dışındaki mûsikîşinâsların

¹ *Âlem-i Mûsikî*: Her ayın başında ve on beşinde çıkar, (Bursa: 1919), İmtiyaz Sahibi ve Başyazarı Mehmed Baha, on beş günlük, 16 sayı (Ekim 1919); *Dârü’l-Elhân Mecmûası*: Neşreden Dârü’l-Elhân Hey’et-i Tedrîsiyesi, (İstanbul: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1924- 1926), İmtiyaz Sahibi Fâzıl Hakki, iki aylık, 1-7. sayı (1 Şubat 1926); *Dilhayât Nota Mecmûası*: (İzmir: Ma’rifet Matbaası, 1922), Seçip neşreden Ahmed Selânikli, 1- 4. sayı; *Hâdika-i Mûsikî*: Her perşembe günü çıkar, şarkı dergisidir, (İstanbul: 1907), Derleyen ve Düzenleyen Hasan Tahsin, haftalık, 1- 10. Sayı; *Hânende*: Müntehâb ve mükemmel şarkı mecmûası, (İstanbul: Mahmûd Bey Matbaası, 1901- 1905), Derleyen ve Düzenleyen Ahmed Avni, 1- 12. sayı; *Musavver Hâle*: Şimdilik ayda bir defa çıkar, güzel sanatlar gazetesidir, (İstanbul: Selânik Matbaası, 1909- 1910), İmtiyaz Sahibi Hüseyin Nazmi, Sorumlu Müdürü Cevdet; *Nûhbe-i Elhân Mecmûası*: (İstanbul), notaları neşreden Şamlı İskender, notaya alan Üsküdarlı Ziyâ Bey, 1 sayı; *Risâle-i Mûsikîye*: On beş günlük müzik gazetesi, (İstanbul: 1915), Sahibi ve Neşreden Şamlı Selim, on beş günlük, 1- 13. sayı; *Sâz ve Söz*: Şimdilik haftada bir defa çıkar, (İstanbul: Mokosyan Matbaası, 1910), İmtiyaz Sahibi Üdi Afet, haftalık, 1- 11. sayı; *Tiyatro ve Mûsikî*: Perşembe günleri çıkar, müzikten, gösterim ve sinemadan bahseden haftalık dergidir, (İstanbul: Amedi Matbaası, 1928), Sahibi ve Müdürü Mazhar Fevzi, Kayıt Müdürü Mehmed Gayyur, haftalık, 1- 11. sayı; *Yeni Şarkı Mecmûası*: Yeni ve eski en seçilmiş kantolar yer alır, (İstanbul: Kasbar Matbaası, 1908), Sahibi ve Neşreden Mustafa Emiri, 1- 10. sayı.

değerlendirildiği Cehaletle Mûsikîşinâslık Olmaz (Âlem-i Mûsikî, 15/114-115, 1919) yazısı hem derginin (yazarın) hem de dönemin mûsikîşinâslara bakışını yansıtmaya açısından büyük önem taşımaktadır.

Zurnacı İbrahim Paşa (6/43), Bethoven (Beethoven) Piyano Çalıyor (9/68-69), İbrahim Musullu (15/115-116), Jorj Handel (George Handel) (7/52-53), Kız Nağmesi (6/43), Külhan Beyi (12/91-92), Mehmed İbnü'l-Hâres (16/123), Öksürüğü Bile Notaya Almış (8/62-63), Sadullah Ağa ve yahut Sadullah Efendi'nin Kısmeti (10/75) ve Şevki Bey (14/107-108) başlıklarıyla yer alan "Menâkıb-ı Mûsikîşinâsân" yazı dizisi, isimleri geçen mûsikîşinâsların hayatlarından özellikle müzik ile ilgili kesitlerin sunulduğu bir içeriğe sahiptir.

Yukarıda başlıkları verilen yazılar, Âlem-i Mûsikî'nin orijinal metinlerinden faydalanılarak, analiz edilmiş, değerlendirilmiş ve sırayla istifadeye sunulmuştur.

I. ÂLEM-İ MÛSİKÎ'DE MÛSİKÎŞİNÂSLIK HAKKINDA ÇIKAN YAZILAR

1. Hakiki Mûsikîşinâslar (Âlem-i Mûsikî, 1919: 2/12)

Hakiki mûsikîşinâslar hem teorik hem de pratik olarak müziği çok iyi bilen, sanatında en üst düzeye ulaşabilecek yetide olan insanlardır. Bu kişiler; müzik aleti ile başarılı icralar yapabilir, seslerini çok iyi kullanabildikleri gibi sesleri taklit edebilir, güfteyi usulüne uygun bir şekilde telaffuz edebilirler. Asıl başarılı oldukları nokta ise müzik adına gerçekleştirdikleri her eylemin farkındalığına sahip olmalarıdır (Öncel, 2017: 132). "Hakiki Mûsikîşinâslar" başlıklı yazıda mûsikîşinâslar üçe ayrılmaktadır. Üçüncü gruptaki fitraten müzik yeteneğine sahip olup giderek bunu sanat aşkına dönüştüren insanlar hakiki mûsikîşinâslar olarak değerlendirilir. Gösterişi ve maddi menfaatleri esas alarak hareket eden mûsikîşinâsların ise hiçbir şey üretmeyecekleri ortaya konulur. Yazıdan özetlenerek alınan kısımda mûsikîşinâslar, aşağıdaki ifadelerle gruplara ayrılır:

a. Moda ve geleneğe göre, diğerlerinden aşağı kalmamak için ud, piyano veya keman çalmak isteyenler:

Bunların müzikle uğraşmalarında yazıda yer alan ifade ile şeref ve kıymet diğer söylemiyle ehemmiyet yoktur. Çünkü bu insanlar -şu insanlar çalıyor ben çalamıyorum fikriyle- maddi bir yaklaşımla müzikle ilgilenirler. Bunları gösterişten ibarettir.

b. Biraz zevk aldıkları için sudan sebeplerle teselli ve menfaat hayalleriyle başlayanlar ve orta kabiliyetli olanlar:

Bu grupta yer alanlarda sebat ve müzik eğitimi sırasında yaşanacak zorluklara katlanmak için gerekli kuvvet ve fedakârlık gücü bulunmaz. Bu noktada bilgileri ve zevkleri sınırlı olduğu için müzik makinesi gibi davranırlar. Sebatla devam edemeyerek yarı yolda kalırlar. Orta kabiliyetliler, çalışmalarlarıyla biraz müzik öğrenseler de hiçbir zaman bunlardan tesiri yüksek bir nağme ortaya çıkmaz.

c. Fitraten büyük bir yetenekle doğup giderek büyük bir sanat aşkına sahip hakiki mûsikîşinâslar, asıl sanatkâr olanlar:

İnsan ruhunun yücelmesine hizmet eden asıl mûsikîşinâslar çok farklıdır. Bunlar sanatkâr olarak doğup sanatkâr olarak ölürler. Yani fitratlarında var olan sebat ve sanat uğruna yaptıkları fedakârlıklar sayesinde kısa sürede mûsikîşinâs olurlar ve ömürleri boyunca vazifelerinin yolunda devam ederler.

2. Cehâletle Mûsikîşinâslık Da Olmaz (Âlem-i Mûsikî, 1919: 15/114-115)

Mûsikîşinâsların kendi alanlarında yeterli donanıma sahip olmaları gerektiğini anlatan bu yazıda, mesleğin pırlantaları olan "hakiki mûsikîşinâslar" dışında kalan diğer mûsikîşinâsların yani "taslak mûsikîşinâslar"ın durumları ve tavırları hakkında bilgi verilir.

Yazara göre cahil mûsikîşinâslar, müzik bilimi ile ilgili makale okumadıkları gibi sözlü olarak da bir şey öğrenip dinlememektedirler. Müziği birkaç makamdan ibaret sanarak "mûsikîyi bir hoşaf kâsesinin içine sığdırmak budalalığında bulunurlar."

Mûsikîşinâsların paraya tamah etmelerinin, müziğe karşı ilgisizliklerinin ve kaba şakalar yapmalarının insanı gerçekten üzdüğünü belirten yazar, bazı mûsikîşinâslar için hayıflanarak “*Bâri şu mürdâr herif mûsikîşinâs olacağına bir sürücü bir mâuneci² olsa idi*” cümlesini kullanır.

Yazar, tüm bu söylediklerini yaşadığı olay üzerinden anlatır. Anlatılan olayda, Boğaziçi’nde ders vermeye gidecek olan birinin sadece ders başına alacağı paraya odaklandığından, ucuza aldığı udları daha yüksek bir miktara satmaktan başka bir gayesi olmadığından ve bu mûsikîşinâsın gece boyunca çalıp söyleyerek kazanacağı paranın dışında hiçbir gaye beslemediğinden bahsedilir.

Buna benzer bir sürü örnek verebileceğini, bu tarz şahbaz kılıklı mûsikîşinâslar ile gerçek amaca ulaşmanın mümkün olamayacağını, müziğin herhangi bir gelişim göstermeyeceğini öngörerek müziğin can çekiştiğini görüp matem tutarak dakika-şinâs³ olmayı bilmemiz gerektiğini söyler.

II. ÂLEM-İ MÛSİKÎ’DE MÛSİKÎŞİNÂSLAR HAKKINDA ÇIKAN YAZILAR

1. Hakiki Mûsikîşinâslar (Âlem-i Mûsikî, 1919: 2/12)

Yazıda, Dilhayat Kalfa’nın, devrin padişahı III. Selim’e ait bir bestenin üzerinde yaptığı değişiklikten hareketle bu nağmeye “Kız Nağmesi” adının verilmesi şu şekilde aktarılır:

Büyük sultanların çiraklarından olan Dilhayat Kalfa, yüce bir sanat olan mûsikî ile ilgilenip tambur çalmaktadır. Fikri yenilikleriyle ve gelişimiyle meşhur olan III. Selim mûsikîye vakıf, çok iyi tambur çalan padişahlardandır. Sûz-i Dilârâ faslı gibi birçok eser vermiş ve müzik alanına unutulmaz parçalar kazandırmıştır. Padişahın ortaya koyduğu bu parçalar, tüm saray mensuplarına da öğretilmiştir. Her gün bu şahane ve eşsiz parçalar sarayda icra edilmeye başlar. Günlerin birinde Evcârâ⁴ bestekârı baş sazıcı Dilhayat Kalfa ise padişahın bilinen ve sevilen bestelerden birinin ufak bir nağmesini değiştirir. Yüce bir padişahın eserinin bir saray görevlisi olan Dilhayat Kalfa tarafından değiştirilmiş olması, saray terbiyesiyle uyuşmayacak tarzda bir hareket olduğundan buna bir çözüm bulurlar ve değiştirilen nağmeye “Kız Nağmesi” adını verirler.

“Kız Nağmesi” isimli parçanın hikâyesinin anlatıldığı bu yazıda müziğin kıymeti ve önemi ile kimsenin bu alana yabancı kalamayacağı ifade edilmiştir. Padişahlar bile müzik alanının dışında kalamazlar. Çünkü müzik, makam, mevki ve unvan ile değil duygularla ilişkilidir. Derginin yayın ilkelerine uyan bu kişilik Padişah III. Selim’dir. Tahta çıkana kadar müzikle ilgilenen padişah aldığı eğitimlerle yeni makamlar tertip edebilecek seviyeye ulaşır (Öztuna, 2006: 278). Hatta Türk müziğine önemli besteci ve icracılar da kazandırır. Müziğe gönül veren III. Selim, ülkenin idaresinde söz sahibi tek kişi olduğu için yaptığı işlere, verdiği fermanlara karışılması mümkün değildir. Ancak söz konusu müzik gibi sanat alanı ise Dilhayat Kalfa’nın yaptığı şekilde nağmedeki uygunsuz yerler düzeltilir, müdahale edilir. Burada da buna benzer bir olay yaşanmıştır. Bu tarz müdahale diğer sanatlar gibi müzik için de geçerlidir. Çünkü mükemmele ulaşmak istenir. Mükemmele kavuşmanın temel koşulu, gereken bilgiye ve ustalığa ulaşmaktır (İbn-i Miskeveyh, 1983: 44). Bu bilgiyi elde etmenin yöntemi de akıldır (Reichenbach, 1981: 30). En mükemmele ulaşıncaya kadar aranmaya devam edilir ve her bulunan yeniye de müdahale edilir. Çünkü günlük işlerde hata olur fakat sanatın zirvesine giden yolda kusur barınmaz. Sanatın zirvesine ulaşarak insana hitap eden yollardan birisi belki de en vazgeçilmez müziktir.

2 Mavna (Arapça mâ’üne): Gemilere ve yakın kıyılara yük taşıyan büyük tekne; Mavnacı (mâ’üneci): Mavna işleten kimse (TDK Güncel Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/?kelime=>).

3 Dakika-şinâs: Uz görüşlü, ince kavrayışlı, ince işleri ve nükteleri anlayan, bir işin incelikleriyle uğraşabilen (Parlatır, 2014: 312).

4 III. Selim’in buluşu olan evcârâ makamı Irak perdesindeki Zîrgüle’li Hicaz dizisi şeddi olarak kabul edilir. Evcârâ makamı, günümüze kadar şed makam olarak kabul edilmiştir. Irak perdesi ile evic perdesi arasındaki ana dizi Zîrgüleli Hicaz dizisinin inici şeddidir. Tîz durak Eviç perdesi makamının birinci merteye güçlüsüdür. Eviç perdesinde Müstear çeşni ile ikinci merteye güçlü Nîm Hicaz perdesinde Hicaz çeşni ile Segâh perdesinde Nîkrîz çeşni ile asma kararlar yapılır. Si için koma bemolü ve fa, do, lâ, mi için bakiye diyezleri donanıma yazılır. Perdelerin Türk müziğindeki isimleri pestten tîze doğru; Irak, Râst, Kürdî, Segâh, Nîm Hicaz, Nevâ, Acem, Eviç, Gerdâniye ve Nîm Şehnâz, Muhayyer ve Tîz Segâh’dır. Eviç perdesi üzerindeki Eksik Segâh beşlisi ve Müstear dörtlüsü ile makam kendiliğinden genişler. Tîz durak Eviç perdesi civarından veya bunun üzerindeki Segâh çeşnisinin seslerinden seyre başlanır. Eksik Segâh çeşni ile yarım karar yapılır. Ana diziyi geçilip bu diziyi meydana getiren çeşnilerde karışık gezinildikten sonra, ikinci merteye güçlü Nîm Hicaz perdesinde Hicaz çeşni ile yarım karar yapılır. Gerekli yerlerde de asma kararlar yapılır. En son da Irak perdesinde Hicaz çeşni ile çok zaman yedenli tam karar yapılır (Özkan 2011: 269-270).

2. Menâkıb-ı Mûsikîşinâsân: Zurnacı İbrahim Paşa (Âlem-i Mûsikî, 1919: 6/43)

Sarayda yetişip mehterhane kontrolünde çaldığı enstrümana istinaden Zurnacı lakabını alan İbrahim Paşa birçok devlet görevinde bulunur (Eyice, 2006: 540). Bu yazıda, zurnacı olarak zikredilen İbrahim Paşa'nın Erzurum'a vali olarak atanmasının ardından gerçekleşen tebrik ziyareti sırasında yaşananlar anlatılır. Hikâyede Zurnacı İbrahim Paşa, kendisini tebrik için karşılayan erkân ve eşrafı görünce zurnasını alıp çalmaya başlar. Onu bu zor durumdan kurtarmak isteyen divan efendilerinin durumu nasıl çözüme kavuşturdukları ise şöyle anlatılır: Zurna çalmakta oldukça mahir olan İbrahim Paşa sadrazamlık makamından azledildikten sonra Erzurum'a vali tayin edilmiş (Arslan, 2003: 117) olduğundan memuriyet mahalline gider. Kendisini karşılayan devlet adamlarını, halkın ileri gelenlerini görür görmez zurnasını çıkarıp çalmaya başlayınca halk, hayret ve şaşkınlık içinde kalır. Fakat yanındaki divan efendileri tedbirli kişiler olduklarından hemen halka karşı "Paşa hazretleri Erzurum'a vali olursam zurna çalacağım diye yemin etmişti" diye, söylerler. Şimdi o sözlerini yerine getiriyorlar tarzında bir açıklama ile insanların zihninde oluşan "Vali, tebrikat sırasında nasıl zurna çalar?" düşüncesine dayalı problemi çözerler.

İbrahim Paşa'nın vali olarak atandığı Erzurum'da devletin ileri gelenleri ve halkın önünde zurna çalışından bahseden yazıda, Paşa'nın zurna çalmakta başarılı bir mûsikîşinâs olduğu vurgulanır. Paşa'nın her zaman ve mekânda müzik icra etmenin tepki alabileceğini bilmesine rağmen müzikten vazgeçmemesi büyük bir cesaret örneğidir. Cesaretin ise bilinçli veyahut cehalet ile şekillendiği bilinen bir gerçektir. Ancak vakanın dikkat çeken yönü, müziğe verilen değer ile gelen cesaretin görülemeyip durumun yanlış anlaşılması ihtimaline karşın derhal hamlede bulunulmasıdır. Yaşanan bu durum, divan efendilerinin zeki ve ustaca cümleleri ile güzel bir sebep beyan edilerek ortadan kaldırılmış olması ile açıklanabilir. Ancak şunu belirtmek yerinde olacaktır. Devlet erkânı bile her ortamda müzik ile meşgul olmaktadır. Derginin temel yayın ilkeleri de göz önüne alındığında vali olan paşanın bile zurna çalması örnek verilerek, toplumun her kesiminin müziğin en az bir alanı ile ilgilenmesi ve müzikten ayrı kalmaması gerektiğinin vurgulandığını söyleyebilmek mümkündür.

3. Menâkıb-ı Mûsikîşinâsân: Külhan Beyi (Âlem-i Mûsikî, 1919: 12/91-92)

Yazıda Külhan Beyi diye anılan güzel sesli bir çocuğun saray memurları tarafından fark edilmesi, Sultan II. Mahmud'un bu çocuğun eğitimini Dede Efendi'nin yanında yapabilmesi imkânını sunması anlatılır:

Muzika-ı Hümayun'u kurup Batı müziği eğitiminin sarayda verilmesini sağlayan Padişah II. Mahmud'dur (Mantran, 2000: 190). Padişahın sarayda bulunduğu zamanlarda memurlarından bazıları, Kuzguncuk'ta kendilerine özel eğlenceler düzenlemiş. Bu eğlencelerin birinde memurlardan bir kişi saatine bakınca geç kaldığını anlar, hemen kendisine bir sürücü bulur. Yolda giderken sürücü çocuk kendi kendince bir şarkı söyler. Çocuğun sesi, okuyuşundaki tavır ve eda memurun dikkatini çeker, hayretle dinler ve takdir eder: "*Oğlum adın ne? Kimin oğlusun? diye sorar. Çocuk cevaben: - Benim anam babam ölmüş. Külhanda⁵ yattığım için herkes bana Külhan Beyi der, ben de ismimi unuttum.*"

Memur, Beylerbeyi Sarayı'na ulaşır. Çocuğun hakkını verir, gitmemesini tembih eder ve yanına da birini bırakır. Hemen huzura çıkarak durumu padişaha arz eder. Padişahın onayının ardından derhal Külhan Beyi'nin kıyafeti değiştirilip huzura getirilir. Çocuğa yolda okuduğu şeyi tekrar etmesi ferman buyrulur. *Çocuk daha önce seslendirdiği parçayı tekrar okur. Bunun üzerine Sultan II. Mahmud çocuğun yeteneğini takdir eder. Kendisinin de çok kıymet verdiği, murassâ nişan-ı iftihâr ile taltif ettiği İsmail Dede Efendi'yi (Yekta, 2000: 178) huzura çağırır ve şöyle ferman buyurur: "Dedem senin için bulunmaz bir inci olan bu çocuğu tam kendin gibi yetiştirmelisin, sen besteleye bu okusun, Allah sana bestelemeyi buna da okumayı ihsan etmiş, biz de sizi dinleyerek çok memnun oluruz."*

Ertesi günden itibaren İsmail Dede Efendi'nin eğitime verilen bu müstesna çocuk kısa zamanda asrının eşsiz bir ses sanatkârı olur. Yaşanan bu olayda, müziğin doğal bir yetenek olduğu ancak çevresel etkenlerin de yeteneğin gelişimini etkilediği gözler önüne serilir. Her iki faktörün müzik yeteneğine etkisinin hangi oranda olduğu

⁵ Külhan: Hamamları ısıtan, hamamların altında bulunan kapalı ve geniş ocak, cehennemlik (TDK Güncel Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/?kelime=>).

net olarak belirlenememiştir. Ancak kalıtımın getirdiği yetenek çevresel faktörlerle geliştirilmezse müzikteki başarının çok daha sınırlı kalması mümkündür (Göğüş, 1999: 148-149). Külhan Beyi'nin müzik alanındaki yeteneği ile saray memurlarının ilgilenmeleri, özellikle dönem padişahı Sultan II. Mahmud'un hem müzikten anlayıp hem de müzikîşinâslara değer vermesi Külhan Beyi'nin kıymetli bir müzikîşinâs olarak yetişmesini sağlar.

Derginin ilkeleri doğrultusunda kaleme alınan bu yazı, okuyucuya başta hiçbir yetenek ve kıymetin zayı olmayacağını anlatır. Bunun yanında cevherin kıymetinin bilinmesi ve değer görmesi çok önemlidir. Çünkü bu yolda herkes üzerine düşeni yaparsa cevher işlenir ve kıymet bulur. Verilen örnekte hem kıymeti tespit eden hem takdiri sağlayacak makamda olan herkes üzerine düşeni yapar. Bulunan cevher şekil verilmek üzere devrin en müstesna ustasına teslim edilir. Bu anlayış ve fikri yapılar oldukça müzik gibi sanat alanları gelişme gösterecek ve layık olduğu mertebelere yükselebilecektir. Yazının kaleme alındığı dönemde oluşturulmak istenen algı yapısının bu olduğu da son derece açık ve nettir.

4. Menâkıb-ı Müsikîşinâs: Beethoven (Beethoven) Piyano Çalıyor (Âlem-i Müsikî, 1919: 9/68-69)

Dergide yer alan bu metinde, Beethoven'ın gözleri görmeyen bir genç kız ve onun kardeşinden etkilenerek bestelediği "Mehtap" isimli bestenin hikâyesi anlatılır. Bu eserin hikâyesi ile ilgili pek çok görüş olduğu bilinmektedir. Almanların ve dünyanın ölümsüz müzik dehalarından Beethoven, bir gün Viyana sokaklarında açık bir pencereden eserlerinden birinin piyano ile çalındığını duyar ve eve yaklaşır. Kapıyı açık görünce müziğin de tesiriyle teklifsizce içeri girer. Piyanonun başında genç bir kız ile onun yanı başında bir çocuk görür:

- Çaldığınız parçayı biliyorum. Bunu neden çaluyorsunuz yoksa hoşunuza mı gitti? der. Aniden gelen bu ses karşısında şaşırarak genç kız tatlı bir sesle:

- Ben Beethoven'ın tüm eserlerini severim diye cevap verir. Küçük kız da Beethoven'e doğru ilerleyip,

- Hemşirem görmüyor, onun tek zevki müzik. Siz ne istiyorsunuz? deyince merasimden hoşlanmayan ve hissettiği gibi davranmayı seven Beethoven, bir tanışma ve tebrikat ortamı oluşturmadan:

- Ben Beethoven'ım! Şimdi size piyano çalmak istiyorum, der ve çalmaya başlar:

İki kız aşırı heyecan ve memnuniyetten bir şey diyemezler, dinlemeye hazırlanırlar. Dışarıda gökyüzündeki ay, bütün şaşası ile cihanı aydınlatmaktadır. Sokak, sessiz bir biçimde uyku halindedir. Bu sırada Beethoven bütün ruhuyla sanatkârane ilhamla bir parça çalmaya başlar. Âmâ kızın gözlerinden yaşlar süzülür. Müzik git gide yükselir, menuet⁶ tarzına dönüşür. Çalan parça; onlara hayatın, gençliğin, saadet ve hülyanın sonsuzluğundan bahsetmeye başlar. Bittiğinde Beethoven da bir çift söz bile söylemeden sessizce onların şaşkınlıkları eşliğinde oradan ayrılır. Büyük sanatkârın bu iki yalnız çocuğun karşısında ilham alarak bestelediği parça, bugün bütün âlemin tanıdığı ve Beethoven'ın en meşhur eserlerinden olan "Mehtap"tır. Yaşananların anlatıldığı yazıda görüldüğü üzere Beethoven, öznel duygularını dönemin müzik anlayışı içinde romantik bir üslupla sunmuştur (İlyasoğlu, 1999: 132).

Beethoven'ın parçalarının herkes tarafından bilinmesinin, tanınan bir müzikîşinâs olmasının yanında, kendi parçasını çalan âmâ bir genç kız ve onun kardeşi için bir parça seslendirmesi çok naif olan yapısını ortaya koymaktadır. Bulduğu zamana ve mekâna uygun bir şekilde bir anda yeni bir parça bestelemesi de onun müzikîşinâslık noktasındaki başarısını gözler önüne serer. Yazıda müziksever ve müzikle uğraşan kişilerin kalbi iletişimi nasıl gerçekleştirebildikleri okuyucuya sunulmuştur. Tek söze gerek olmaksızın bu boyuttaki insanlar birbirine ilham olabilmektedir. Ezgi ve nota, duygunun dilidir. Duygunun dili esin kaynağına varınca şakiyan bülbüle döner. Burada da iki kızın durumu ve eylemleri esin kaynağına dönüşmüş ve Beethoven'ı bülbül misali söyletmiştir. Zaman ise onun unutulmaz parçasına sahnelik etmiştir. Derginin yayın felsefesi de bu değerleri ortaya çıkartıp artırmak amacıyla yaşananları okuyucuya sunmuştur.

6 Menuet (Almanca Menuett, İngilizce Minuet, Türkçe Menue): Adını danstaki küçük adımlardan alan orta hızda zarif bir Fransız dansıdır. Sekizer ölçülük iki ya da üç bölümden oluşmaktadır. İki keman ve bir viyola gibi üç çalgı ile icra edilir. Bu tarzın çıkış tarihi kesin olarak belirlenememekle birlikte XVI. yüzyılda oynandığı XVII. ve XVIII. yüzyıllarda da suit ve sonatlarda da yer aldığı bilinmektedir. Menuet, sonata girebilen tek dans olmuştur. Beethoven'ın eserlerinde Scherzo'ya dönüşerek hızlanmıştır. XVIII. yüzyıldan sonra da örneklerinin sayısı giderek azalmıştır (Yurga, 2005: 119).

5. Menâkıb-ı Mûsikîşinâsân: Öksürüğü Bile Notaya Almış (Âlem-i Mûsikî, 1919: 8/62-63)

Mûsikîşinâsânların beste ve müzik parçalarını başkalarına öğretmemeleri noktasında eleştirel bir yaklaşımla kaleme alınan yazıda, öksürüğü bile notaya alan ismi paylaşılmayan bir notacı ve besteci arasında yaşananlar dile getirilir:

Eskiden müzik üstatları vaktiyle gösterdikleri gayret ve özen sayesinde öğrenip hafızalarına alabildikleri kendi tabirleriyle yakası açılmadık beste ve müzik parçalarını diğerlerine öğretmekten uzak dururlar. Bunu, benliklerini saran başarılı olmanın yegâne zorunluluğu olarak görürler. Böyle düşünen pek çok kişi müziğin birçok noktasında katı, kuralcıdırlar. Nota ile öğrenilmiş müziğin ve nota ile yazılmış bir bestenin tadının, ruhunun olmadığını ifade ederler. Çünkü bestelerin kendilerine özgü tavırları olduğundan herkesin muhakkak bir üstatтан eğitim alması gerektiğine inanırlar. İşte böyle düşünen büyüklerden bir üstada notacılarından birisi müracaat ile bestesini bir kere okumasını ve kendisine de yazması için müsaade buyurmasını rica eder. Bunun üzerine muhterem üstat hiddetle notacıya: *“Yıkıl karşımdan münasebetsiz herif, hiç o canım beste notaya gelir mi?”* deyince, zavallı adam korkusundan hatır hürmetine affedersiniz sözü ile kaçmak zorunda kalır. Bu vaka, müzik üstadının, gayet iyi görüştüğü devlet adamlarından birine söylenir ve bir gece ismi geçen kişinin davet edilerek bestesinin okutturulması ile kendisine de odanın dışarısında gizlice notaları yazmasına izin verilmesi istenir. Öncesinde planlanan eylem uygulamaya geçirilir ve üstad davet edilir. Sohbet sırasında kendisinden bestesini okuması rica edilir. Okumaya başlar ve bir defa öksürür, notacı da okunan besteyi dışarıda gizlice öksürüğü ile beraber notaya alır. Aradan yarım saat geçtikten sonra dışarıdaki notacı içeri girer. Konuşmanın uygun bir yerinde kendisinde yakası açılmadık nadide bir beste notasının olduğunu söyleyince üstadı bir daha kızdırır: *“Yalancı. Öyle idi de geçen gün bana neden geldin. O beste benden başka kimsede yoktur, onu nereden bulacaksın, oku bakalım cehaletini ortaya koy.”* demesi üzerine notacı, cebinden kâğıdı çıkarıp onun gibi okur ve hatta öksürüğü bile notaya almış olduğunu gösterir. Hane sahipleri gülmek için nefislerine hâkim olamaz, üstat köpürür yerinde duramaz. *“Sizin gibi köpekler canım müziği kepaze ediyorlar kahrolun”* der, sokağa fırlar.

Notacı ile besteci arasında yaşanan bu olay üzerinden bir nevi alaylı – mektepli bir nevi eski-yeni kuşak çatışmasının müzik alanındaki yansıması okuyucuya sunulur. Eski kuşak, kendini aşamamış ve aktarım ile alanın gelecek şekillenmesi vizyonuna sahip olmayan bu tarz müzik erbabı, her şeyi kendinde tutmayı değer abidesi olarak görür. Oysa geleneksel meşk sistemiyle müziğin sonraki nesillere aktarılması çok zordur. Mûsikîşinâsânların ölmesi gibi birçok risk de eserlerin kaybolmasına sebep olur (Ak, 2009: 23). Benzer sebeplerle kayıt altına alınamayan “Kayıp müzikler” (Aksoy, 2008: 232) kültürel bir yok oluş demektir. Bu durum; meşk sistemiyle yapılan aktarımlarda bireysel belleği ön plana çıkarırken (2010: 133) özellikle sözlü kültür geleneğine sahip toplumlar için büyük bir risk oluşturmuştur. Türk müzik tarihinde kaybolan ezgilere rağmen meşk, hiçbir zaman notanın önüne geçememiştir (Çakır, 2009: 27). Osmanlı döneminde de devam eden bu gelenek Cumhuriyet dönemi ile birlikte yerini notaya bırakmıştır (Öncel, 2015: 220-221). Gelişime dönük aktarımı olmayan insanların davranış şekli ile var oldukları alana sadece kendi ömürleri ve sağlıkları kadar hizmet edebilecekleri aşıkârdır. Bu şekilde de müzik dâhil hiçbir sanat alanı, anlatıda da ifade edildiği üzere gelişme kaydedemez. Mesleki sırları kendinde tutanlar sanatı, sadece mezara, kendinden sonrakine aktarımı tercih edenler ise geleceğin evrenine taşırlar. Hikâyede bu durum ustaca ve mizahi bir şekilde ifade edilmiştir. Beklenen sonuç ise müziğin ancak bu aktarım ve gelişimlere açıklık ilkesi ile ilerleyebileceğidir. Müziğe bu yolla sağlanacak katkının artırılabilmesi ise öksürüğün notasının bile yazılabileceğinin gösterilmesi ile pekiştirilmiştir.

6. Menâkıb-ı Mûsikîşinâsân: Sadullah Ağa veyahut Sadullah Efendi'nin Kismetî (Âlem-i Mûsikî, 1919: 10/75)

Bu yazıda, Sadullah Ağa ya da Sadullah Efendi diye anılan bestekârın bir cariyeye âşık olmasıyla başına gelenler anlatılır. Bazı kimseler tarafından ağa, bazı kimseler tarafından efendi diye hitap edilen bu zat, sarayda belli bir statüye sahip, asrının en parlak bestekârıdır. Cariyelere özel fasıllar meşk eder, onları eğlendirir. Her nasılsa bir gün feleğin gazabına uğrar. Onun hassas kalbinin meşk ettiği cariyelerden birine âşık olduğu anlaşılınca olumsuz bir sonuçla karşılaşır. Onun ince ruhlu kalbi âşık olması nedeniyle saraydan uzaklaştırılmasına sebep olur. Zavallı âşık, hasret ateşiyle, acı içinde gözyaşları dökerken onun ruhunda yer eden sanatkarlığı imdadına

yetişir. Besteleriyle beyâtî arabân⁷ faslını meydana getirerek aflarına mazhar olmak için yeni bir beste yaptığını ve bir kez olsun dinlenmek istediğini bildirmek için araya ricacılar koyar. Sonrasında onun dinlenmesi için ferman buyrulur. Çalışmasını büyük bir şevkle okur. Saray halkı yeni faslı dinler ve takdir eder. Böyle özel bir sanatkârın sazendeğân (çalgıcılar) içinde olamamasının büyük bir eksiklik olacağı düşünülmeyle beraber, yaptığı esere karşılık ona, mükâfat ihsan edilmesine hüküm verilir. Padişah tarafından ödül olarak âşık olduğu cariyenin kendisine verilmesine karar verilir. Mesut âşık, bu fevkalade ihsandan duyduğu şükranlarını arz için hak-i payeye (ayağının tozuna) yüzler sürer.

Kaleme alınan yazıda, Türk müzik alanına büyük katkılar sağlayarak bir ekol oluşturan Sadullah Ağa'nın hayatından bir kesit sunulur. Yaptığı beste ve güftelerle döneminin en parlak bestekârı iken cariyelere yapılan özel fasıllar sırasında bir cariyeye gönlünü kaptırır ve bunun sonucunda saraydan kovulur. Dergide bahsi geçen bu olaylar, Ziya Şakir'in romanına konu olmuş, filme alınmış büyük bir aşk hikâyesinin (Öztuna 1990: 248) tezahürüdür. III. Selim döneminin en kıymetli bestekârlarından olan Sadullah Ağa'nın saraydan kovulması gibi olumsuz bir olayın olumlu bir sonla bitişi müziğin tesir gücüyle ilişkilendirmek mümkündür. Çünkü önce saraydan kovulmuş sonrasında ise affedilmiştir. Yaptığı bestenin ödülü olarak Sadullah Ağa, affedilip tekrar en müstesna besteleri yapabileceği esin mekânına döner hem de sevdiği cariyeye kavuşur. Âşık olduğu cariyeye Mihriban ile evlendirilen Sadullah Ağa'nın sarayda ne kadar kaldığı ya da buradan ne zaman ayrıldığı ile ilgili bilgiler kesin değildir. Ancak o dönemlerde cariyeler ile ilişkisi olanların sarayda tutulmadığı bilinmektedir. Padişah III. Selim'in Sadullah Ağa ile cariyeye Mihriban'ı evlendirdikten sonra onları saray dışında bir eve yerleştirdiği bilgisi de mevcuttur (Yener, 2013: 1). Bahse konu evin, III. Selim tarafından Sadullah Ağa'ya hediye edilen konak (Özalp, 2000: 203) olması muhtemeldir. Sunulan veriler ışığında Sadullah Ağa'nın sahip olduğu imkânların tek sebebinin içindeki mahareti ve başarısı olduğu bilinen bir gerçektir. Yeteneği ve başarısı, yaptığı hatayı hafifleterek olumsuzlukları ortadan kaldırmış ve olumluya çevirmiştir.

III. Selim devri, Türk müziğinin zirveye yükseldiği dönemdir. Müzik ile dile getirilen sevinç de keder de gönlün kelimadır. Dilin ifadesinin yetersiz kaldığı her yerde gönlün kelamı olarak müzik devreye girerse mutlak surette sonuca ulaşılır. Sadullah Ağa'nın cariyeye Mihriban ile olan aşkının anlatıldığı hikâyede, müziğin hayatın her alanında bulunduğu ve insanın bundan uzak kalmaması gerektiği vurgulanmıştır. Sadullah Ağa'nın sanatçı ruhu ve müzik kabiliyeti bu kadar yüksek olmasa belki de saraydan kovulmakla kalmayıp canından da olabilecektir. Ancak ciddiyeti ve müzik alanındaki başarısı sayesinde ölmekten kurtulur. Sadullah Ağa'nın müzik alanındaki sanatsal gücünün vurgulandığı yazıda, padişahın affına mazhar olmak için hazırladığı beste ona aflat birlikte daha güzel imkânlar getirmiştir. Aşkının cezası olan bestesi, müzikten vazgeçmeyişi ile sevdasına kavuşma vesilesi olur.

7. Menâkıb-ı Mûsikîşinâsân: Şevki Bey (Âlem-i Mûsikî, 1919: 14/107-108)

Müzik camiasında sayılan ve sevilen biri olan Şevki Bey, fitraten özel bir yeteneğe sahiptir. Onun bir gecede dokuz şarkı besteleyebildiği bile söylenir (Sözer, 1996: 677). Ruha huzur veren şarkılarıyla tanınan Şevki Bey'in eserlerinin çoğunu uşşak makamında bestelemesi dostlarından birinin dikkatini çeker. Latife ile karışık şöyle der, Şevki Bey'e: "*Canım Şevki! Sen de hep uşşak, artık bunda kimseye nağme bırakmayın. Marifet azıcık da başka makamlardan yapmalı.*" Şevki Bey'in buna canı sıkılarak o gece yegâh faslından dokuz adet olmak üzere her biri birbirinden güzel olan şarkılar meydana getirmek suretiyle onu susturacak bir cevap verir.

Şevki Bey'in arkadaşına cevap verebilmek adına meydana getirdiği bestelerden de anlaşılacağı üzere oldukça yetenekli olduğu rivayet edilmiştir. Ayrıca yaptığı bestelerin her birinin şaheser olduğu da belirtilmiştir. Zekâsı ve üretkenliğiyle ön plana çıkarılan Şevki Bey'in öncelikle kendisini eleştiren kişiye karşı verdiği cevap şekli takdir edilmelidir.

İfade bulduğu boyutuyla son derece üretken ve nezaket sahibi olan Şevki Bey, aynı zamanda bir içki müptelasıdır. Şevki Bey'in sarhoş olduğu zamanlarda besteleyiverdiği şarkılar, etrafındakiler tarafından o anda

7 Gazi Giray Han'ın buluşu olan bir makamdır. Nevâ perdesinde Zîrgûle'li Hicaz dizisinde yerinde Beyâtî eklenmesinden meydana gelmiştir. Ancak bu makamı geliştiren Sadullah Ağa tarafından Zîrgûle'li Hicaz dizisinde bazı değişiklikler yapılmıştır. Beyâtî Arabân makamı da esas olarak bu şekilde kabul edilip kullanılmaya devam etmiştir. Makamın icrasından sonra yerinde Bûselik beşlisi veya dizisiyle karar verilirse Beyâtî Arabân Bûselik makamı meydana gelir. Nevâ'da Zîrgûle'li Hicaz ile karar verilmesine de Arabân Kürdî makamı adı verilir (Özkan, 2011: 334, 337).

duyulur. Bunlardan birisi ertesi gün kendisine söylendiğinde ise “Bu şarkı yeni olmalı, hiç duymamıştım.” şeklinde karşılık vermiş. Şarkının kendisinin olduğu söylediğinde ise hayretler içinde kalmış.

Şevki Bey’in aşırı alkol aldığı gecenin ardından ertesi gün kalkamadığından da bahsedilen yazıda, müzikşinâsların özel hayatlarının sanatçı kimliklerini olumlu – olumsuz etkilediğine vurgu yapılır. Hikâyede esas belirtilmek istenen ise Şevki Bey’in üretkenliği, kısa sürelerde başarılı çalışmalar yapabilmesidir. Hangi şart, mekân ve zamanda olunursa olunsun icra edilen alana üretmekle meşgul olmak gerekir. Böylece insan kendisine ve icra koluna büyük katkılar sağlayabilir. Bir de içinde olduğu zaman ve mekân işkolu ile alakalı ise üretkenlik kat be kat artar. Şevki Bey’in üretkenlik özelliği müzik alanına yeni eserlerle katkı sağlarken arzu edilen sanatçı kimliğini de gözler önüne serer.

8. Menâkıb-ı Müsikşinâsân: Mehmed İbnü’l-Hâres (Âlem-i Müsikî, 1919: 16/123)

Müzik, Abbasiler döneminde halifeler ve devrin ileri gelenleri tarafından teşvik edilmiş, müzikşinâslar maddi olarak desteklenmiştir. Parasal herhangi bir sıkıntı yaşamayan sanatçılar, kendi sanat alanlarına dönük çalışma rahatlığını bulabilmişlerdir. Saraylarda birçok farklı milletten kıymetli müzikşinâslar yetiştirilmiştir (Can, 2002: 136). Bu müzikşinâslardan İranlı bir hâkimin oğlu olan İbnü’l-Hâres’in sarayda yaşadığı ilginç bir olaya dergide şu şekilde yer verilir: Müsikşinâs İbnü’l-Hâres, birçok sanat alanı ile birlikte müziğe önem veren “Reşîd” lakaplı Abbasi Halifesi Me’mûn’un (Bozkurt, 1997: 258-260) celbi ile şiir terennüm etmek üzere saraya davet edilir. Halifenin huzuruna çıktığında bir anlık dalgınlık ve gaflet içinde asiler tarafından mağlup edilmiş olan Emevi Hükümdarı hakkında övgüler içeren eski bir şiiri icra eder. Yaptığı bu hatanın bedelini ölümle ödemek üzere iken vezirin araya girip halifeyi ikna etmesiyle son anda kurtulur. Bu hikâyeyi okuyucu ile paylaşan yazar, İbnü’l-Hâres’in başına gelenler üzerinden müzikşinâslara her dem uyanık, akli başında olmaları ve mantıklı hareket etmeleri konusunda telkinde bulunur. Müsikşinâslara özel bir kıymet atfederken onlardan da işlerini yaparken son derece titiz olmaları gerektiği mesajını verir.

9. Menâkıb-ı Müsikşinâsân: Jorj Handel (George Friedrich Handel) (Âlem-i Müsikî, 1919: 7/52-53)

George Handel’in çocukluğundan itibaren müziğe ilgili olduğu, babasının tüm karşı çıkmalarına rağmen bu sevdadan vazgeçmediğinden bahsedilir. Doğuştan yetenekli olması ve sonrasında da sanat aşkıyla eğitimine devam etmek için mücadele vermesi yönüyle Handel, müzikşinâslara örnek olacak bir hayat hikâyesine sahiptir. Etrafındaki sanatseverlerin desteğini alabilmesinin onun sanatçı olarak zirveye çıkabilmesinde ciddi bir rolü olmuştur. Bütün bunları konu edinen Handel ile babası arasında yaşanan çocukluk yıllarına ait hatıranın yer aldığı “Jorj Handel” (7/52-53) başlıklı yazı şu şekilde özetlenebilir:

Handel, müziğe olan meyli ve düşkünlüğüne sürekli karşı çıkan babasının ona kızacağından korkmasına rağmen müzikten asla vazgeçmez. Her gece ev halkı uyuduktan sonra tavan arasındaki piyano türünden küçük bir enstrümanı çalmak üzere ayaklarının ucuna basarak yavaşça olduğu yere gider ve yavaş yavaş saatlerce çalar. Yine bir gece çalarken müzik dehası kendini iyice eserine kaptırır. Her şeyi unutarak gelen ilhamın tesiriyle yüreğindeki buhrandan taşan müziğin çıkardığı ezgiler gecenin sessizliğini bozar. Ev halkı bunu meçhul âlemlerden gelen uhrevi bir ses zannederken babası durumu anlar. Hemen çocuğun yatağına bakar. Çocuğunu yatakta göremeyince mum yakıp ev halkıyla birlikte sesin geldiği tarafa giderler. Küçük müzikşinâsı suçüstü yakalarlar. Babası âdet üzere onu dayak ile getirip yatağına yatırır. Fakat zaman, bu doğuştan gelen yeteneğin önüne geçilemez şekilde ilerler. Bir süre sonra babası Weisenfells’in, müziğe düşkün bir Prensesin verdirdiği konsere katılacağını öğrenen küçük Handel kendisinin de konsere gitmek istediğini söyler, babası ise kabul etmez. Babası arabasıyla giderken bir süre babasının arabasının arkasından koşar. Babası acıyıp onu arabaya alır. Konser esnasında Prens bu çocuğun harikulade yeteneğini görüp onu himayesine alır. Böylelikle küçük Handel büyük bir bestekâr ve müzikşinâs olur.

Prens tarafından Handel’in müzik yeteneğinin erken yaşta fark edilmesi son derece önemli bir husustur. Çünkü müzik yeteneği ancak küçük yaşlarda eğitildiğinde ve geliştirildiğinde değerlendirilebilir (Göğüş, 2009: 98). Çocuk yaşlarda özellikle iki-altı yaş grubunda görülen ilk özel müziksel hareketlenmelerin (Uçan, 1997: 16) biçimlendirilmesi, geliştirilmesi çocukluk evresinin müzik eğitimi açısından ne kadar önemli olduğunu gösterir. Ayrıca müzik yeteneğinin okuma yazma eğitiminde olduğu gibi öğretilebilir bir vasfa sahip olması (Choksy 1981: 189) çocukluk döneminde müzik öğretiminin daha etkin olabileceği anlamını taşımaktadır.

Bu yazı, derginin topluma kazandırmak istediği müzik sevgi ve ilgisine en güzel şekli ile cevap veren bir metin olmuştur. Çünkü bir müziksever asla müziğe olan ilgi ve sevgisinden vazgeçmemelidir. Bedeli ne olursa olsun müziğe duyulan ilgiye son verilmemelidir. Büyük müzik sanatçıları ancak bu şekilde gerçekleşebilir. İnsanlar hedefledikleri yoldan kesinlikle vazgeçmemelidir. Başarının ve zirvenin anahtarı buradadır. Elbette zorluklar, sıkıntılar yaşanacaktır ancak yıldızlar kadar uzak hayaller vazgeçmemekle gerçekleşebilecektir. Her alanda olduğu gibi müzikte de esas başarı kaynağı elbette yetenektir. Ancak sürdürülebilir değilse yetenek de bir süre sonra sönmeye mahkûm olacaktır.

10. Menâkıb-ı Mûsikîşinâsân: İbrahim Musullu (Âlem-i Mûsikî, 1919: 15/115-116)

Dergide yer almış yazıda İbrahim Musullu'nun, Musullu adını alma sebebi ve Abbasi Halifesi ile yaşadığı iki olaya yer verilir. Kûfeli olan mûsikîşinâs İbrahim Musullu, müziğe karşı her zaman özel bir muhabbet beslediğinden Kûfe'yi terk ederek müziğin daha yoğun ve aktif olduğu yer olan Musul'a gider. Bir yıl gibi bir süre Musul'da kalır ve tamamen müzikle meşgul olur. Geri döndüğünde İbrahim Musullu unvanını alır. Musullu sadece müzik alanında değil yazarlıkta da özel bir yeteneğe sahiptir. Fakat bu yönüne ağırlık vermez ve müzik alanında ilerlemeyi tercih eder. Yazarın, mûsikîşinâsın bu yönüne değinmesi son derece manidardır. Çünkü pek çok konuda yetenekli olmasına rağmen müziğin tercih edilmesi onun hakiki bir mûsikîşinâs olduğunun göstergesi olur. Diğer bir ifade ile İbrahim Musullu derginin yayın politikası ve arzusu doğrultusunda gerçek bir mûsikîşinâstir. Çünkü müzik özel ve gerçek ilgi ile gelişme kaydedilebilecek bir sanat koludur. Aksi takdirde yapılan hobi faaliyetinin ötesine geçemeyecek ve müzik alanına katkı sağlanamayacaktır.

İbrahim Musullu, kıymet gören bir mûsikîşinâs olduğu halde kendini içkiden uzak tutamaz. Oysa mûsikîşinâslar nefsin istek ve arzularından kaçabilmeli ve nefislerini kötülüklerden koruyabilmelidirler (Turabi, 1996: 171). Abbasi halifesi, Musullu'nun sarhoş olmak suretiyle Kuran'ın hükümlerine karşı itaatsizliğini görünce ona bir güzel sopa attırır. Oğulları Musa ve Harun ile de görüşmesine müsaade etmez. Fakat Musullu saray ahalisini müziğinin gücüyle mest ettiği için özel bir ilgi ve nüfuza sahiptir. Beğenilmeyen davranışı sebebiyle maruz kaldığı olumsuz durumdan yine müziğin ona sağladığı nüfuz gücüyle sadece hafif bir dayak cezası ile kurtulur. Müzik konusunda elde edilen başarıların mûsikîşinâsların yaşadıkları birçok olumsuzluğu ortadan kaldırdığı, anlatılan olaylar üzerinden bir kez daha gözler önüne serilmiştir. Çünkü müzik, kulaktan duygulara yol bulan ve nice katı yürekleri naif kılan bir sanat alanıdır.

Musullu, bahsedilen özellikleri yanında çok zeki ve söz söyleme konusunda da usta bir kişiliktir. Bu doğrultuda Musullu izin verilen bir günde bestelediği bir güfteyi halifeye okur. Halife, kendisine çok hoşuna gittiği için "*Var ol fevkalade olmuş Allah sana istediğini ihsan etsin.*" der. *İbrahim de karşılık olarak "Ey müminlerin emiri! Allah'ın bize ihsanı ancak efendimizin vasıtasıyladır..."* deyince, halifenin hoşuna gider, kendisine birçok nimet ve ihsanda bulunur. Yazıdan alıntılanan kısımdan da anlaşılacağı üzere bir mûsikîşinâsın müzik hususunda yetenekli olması onu birçok alanda da gelişkin niteliklere sahip kılmaktadır. Müziğin sözel, sayısal ve temel yetenekler üzerinde doğrudan olumlu bir tesiri olduğu bilinmektedir (Kocabaş ve Selçioğlu, 2006). Müzik alanında gelişmiş bir yetenek, aynı zamanda insan ruhu ve duyarlılıkları noktasında da davranış ve söylem sunmakta istisnai bir özelliğe sahip olabilmeyi mümkün kılmaktadır.

Derginin bu yazısında İbrahim Musullu'nun tam da bu özelliklere haiz büyük bir müzik kabiliyeti olduğu anlatılmaktadır. Böylesine özellik sahibi kişi olan Musullu gibi insanlar her koşulda durumu kendi lehine çevirmeyi başarabilecek kudreti elinde bulunduracaktır. Başka bir ifade ile müzik insanlara kudret getirirken, açılmaz denilen kapıların anahtarını da sunabilmektedir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti ve aydınları, neredeyse matbaaların kuruluşu ile yazılı basın organlarına eş zamanlı yahut çok geç kalmadan müzik alanında da eserler üretmeye başlayabilmişlerdir. Türkiye'de genel olarak dergiler vasıtasıyla faaliyet gösteren müzik basınının yayın geçmişi, daha çok azınlıkların öncülüğünde, notaların geniş yer aldığı yayın içerikleri ile ilk gazetelerin basımının hemen ardından başlamıştır. Bu dönemde ülkede sınırlı sayıda gazete ve dergi çıkarılabilmektedir. Başkent İstanbul'un dışında kültürel geçmişi zengin başkent Bursa'da eski harfli ilk Türkçe müzik dergisi ise Âlem-i Mûsikî adıyla 1919'da yayımlanmaya başlamıştır. Dergi, Bursa için ilk ve önemli olmasının

yanında, İstanbul dışında hayat bulması, matbaa ve sermayenin oluşturulabilmesi, teşebbüs edebilen aydının bulunması, sunulan halkın talebi ve zihnen hazır oluşu gibi sebeplerle de çok büyük bir öneme sahiptir. Yazılı kaynak olmasının yanında bu dönemlerde yaşayan Bursa halkının kültürel gelişiminin anlaşılabilmesi bakımından da son derece kıymetlidir.

Bu makale çalışmasında, Âlem-i Mûsikî Dergisi'nde yer alan "Menakıb-ı Mûsikîşinâsan" başlıklı yazı dizisi üzerinden bir inceleme yapılmıştır. Mûsikîşinâsların hayatları, müziğe olan bakış açıları ve üretkenlikleri üzerinden yapılan tasnif çalışması ile Âlem-i Mûsikî dergisinin yayın politikası ve dönemin müzik anlayışına dair şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Gerçek mûsikîşinâslar, doğuştan yetenekli olup büyük bir sanat aşkına sahip kimselerdir. Bu kimselerde aranan en temel vasıf ise onların yeterli eğitim alıp sanat alanında başarı sağlamaları, akıl ve mantık içerisinde hareket ederek topluma örnek teşkil etmeleridir.

2. Toplumda her kesim, müziğin herhangi bir alanı ile ilgilenmelidir. Hangi makam ve mevkiye olunursa olunsun müzikten ayrılmamak gerekir.

3. Çocuk yaşta müzik yeteneğinin fark edilmesi ve çocuk yaşta alınan müzik eğitimi son derece önemlidir.

4. Müzikle uğraşan kimseler duygusal manada hassaslardır, çabuk incinebilir, vazgeçişler yaşayabilirler. Ancak insanlar müzik alanında olduğu gibi yürüttükleri faaliyetlere sıkıca bağlandıkları ve vazgeçemedikleri zaman üretken ve verimli olabilirler.

5. Meşk ve nota ile müzik öğrenme noktasında notanın diğerine göre daha önemli olduğu sıkça vurgulanmıştır. Müzik, nota ile öğrenilir ve bu şekilde gelişim gösterilebilir.

6. Müziğin gücü, insanları ölümden bile uzaklaştırabilecek bir etkiye sahiptir. Müzik ve benzeri sanat alanları ile insanların düşünce ve fikri yapıları kolaylıkla etkilenebilir hatta değiştirilebilir.

7. Mûsikîşinâsların bazıları çok yeteneklidir. Öksürüğü bile notaya alanlarla birlikte bir gecede beş altı beste yapabilen bu üretken insanlar örnek alınmalıdır. Yetenekli müzik insanlarına gerekli destek sağlanmalı, bir sanat ve iş kolunda gelişimin temelini üretmek olduğu unutulmamalıdır.

8. Her koşulda müzikten vazgeçmeyen insanlar, mutlak surette ve kesintisiz başarıya ulaşabilirler. Başarı, tek başına yetenekle olmayıp, mutlaka sürdürücülük, dirayet ve devamlılık ile desteklenmelidir.

9. Müzik, motivasyonun artırılmasında ve olumsuz birçok gelişmenin olumluya çevrilmesinde önemli bir vasıtaadır.

Yazıların kapsadığı dönem ve Âlem-i Mûsikî dergisinin incelenmesinin sonucunda müzik gibi sanat alanlarının gelişiminde, destek ve ilginin vazgeçilmez olduğu bir kez daha görülmüştür. Sadece yeteneğin olmasının bir sanat dalının gelişimi için temel şart olmasıyla birlikte yeterli olmadığını söylemek mümkündür. Hangi dönem veya ülke koşullarında olunursa olunsun müzik gibi sanat kollarının yaşayabilmesinde zorunlu ihtiyaçların karşılanması temel koşuldur. "İltifat marifete tabiidir, müşterisiz meta zayıdır." sözünden hareketle sanat ilgi, alaka ve destek gösterilerek yaşatılmalıdır. Dönemin koşulları da düşünüldüğünde dergi, yayın ilkeleri doğrultusunda neredeyse her yazısında bu durumdan bahsetmiştir. Mûsikîşinâslar özel başlıklı incelememizde de karşımıza çıkan sanatın bu koluna yeterli ilginin gösterilmesi ve ihtiyaç duyulan desteğin verilmesidir. Aksi takdirde, müzik gelişmeyecek ve toplumun hayat damarlarından birisi kesilmiş olacaktır.

KAYNAKÇA

- A. M. B. (2004). *Âlem- Mûsikî*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi.
- Ak, A. Ş. (2009). *Türk Mûsikî Tarihi*, Akçağ, Ankara.
- Aksoy, B. (2008). *Geçmişin Mûsikî Mirasına Bakışlar*, Pan, İstanbul.
- Arslan, M. (2013). *Osmanlı Sadrazamları Hadikatü'l Vüzera ve Zeylleri*, Kitabevi, İstanbul.
- Behar, C. (2006). *Aşk Olmayınca Meşk Olmaz Geleneksel Osmanlı /Türk Müziğinde Öğretim ve İntikal*, Yapı Kredi, İstanbul.
- Bozkurt, N. (1997). "Hârûnürreşîd", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 15, İstanbul.
- Can, C. (2002). "Eski Grek Dört Unsur Nazariyesi ve Türkçe Mûsikî Yazmalarında Etkisi", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22/2, 133-143.
- Choksy, L. (1981). *The Kodaly Context (Creating on Environment for Musical Learning)*, Printice-Hall, New Jersey, ABD.
- Çakır, A. (2009). *Müziğe Giriş*, Değerler Eğitimi Merkezi, İstanbul.
- Eyice S. (2006). "Kasım Ağa", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 24, İstanbul.
- Göğüş, G. (1999). "Müzik Yeteneğinin Tanımı, Ölçümü ve Deneme Yetenek Testi", *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12/1, 147-154.
- İlyasoğlu, E. (1999). *Zaman İçinde Müzik*, Yapı Kredi Kültür Sanat, İstanbul.
- Karakışla, Y. S. (2002). "Sedâ-yı Mûsikî Dergisine Rûhsat Verilmesi (1892)", *Toplumsal Tarih*, 98, 43-45.
- Kıyak, H. (2013). "Osmanlı'dan Günümüze Bursa'da Müzik", II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi, Bildiriler Kitabı I, Star Ajans Matbaacılık, 221-233.
- Kuyucu, M. (2013). "Türkiye'de Müzik Basını ve Hey Dergisi Örneği", *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 2, 24-51.
- Mantran, R. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II*, (Çev: S. Tanilli), Adam, İstanbul.
- Miskeveyh İ. (1983). *Ahlakî Olgunlaştırma*, (Çev: A. Şener, İ. Kayaoğlu ve C. Tunç), Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.
- Öncel, M. (2015). *Türk Mûsikisindeki Notasyonun Tarihsel Seyri*, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (CÜİFD), 19/2, 207-222.
- Özalp, N. (2000). *Türk Mûsikîsi Tarihi*, C.1, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul.
- Özdamar M. (1994). *Yaman Dede*, Marifet, İstanbul.
- Özkan İ. H. (2011). *Türk Mûsikîsi Nazariyatı ve Usûlleri Kudüm Velveleleri*, Ötüken, İstanbul.
- Öztuna, Y. (1990). *Büyük Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi*, II, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- Öztuna, Y. (2006). *Türk Mûsikîsi Akademik Klasik Türk Sanat Mûsikîsinin Ansiklopedik Sözlüğü, I-II*, Orient, İstanbul.
- Parlatır, İ. (2014). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı, Ankara.
- Reichenbach, H. (1981). *Bilimsel Felsefenin Doğuşu*, (Çev: C. Yıldırım), Remzi, İstanbul.
- Sözer, V. (1996). *Müzik Ansiklopedik Sözlük*, Remzi, İstanbul.
- TDK Güncel Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/?kelime=>, adresine 18.02.2020 tarihinde erişildi.
- Uçan, Ali. (1997). *Müzik Eğitimi*, Müzik Ansiklopedisi, Ankara.
- Yener, S. (2013). *Şarkıların Gözyaşları*, Alev Dikici Basım, Adana.
- Yurga, C. (2005). *Dünya Coğrafyasında Uluslar Arası Sanat Müziği Türleri*, Pegem A, Ankara.

Sürelî Yayınlar

- Âlem-i Mûsikî, "Hakiki Mûsikîşinâsı", 2/12, 1919.
- Âlem-i Mûsikî, "Cehâletle Mûsikîşinâsılık Da Olmaz", 15/114-115, 1919.
- Âlem-i Mûsikî, "Menâkıb-ı Mûsikîşinâsân: Kız Nağmesi", 6/43, 1919.
- Âlem-i Mûsikî, "Menâkıb-ı Mûsikîşinâsân: Zurnacı İbrâhim Paşa", 6/43, 1919.

- Âlem-i *Mûsikî*, “Menâkıb-ı Mûsikîşinâsân: Külhan Beyi”, 12/91-92, 1919.
- Âlem-i *Mûsikî*, “Menâkıb-ı Mûsikîşinâsân: BeethovenPiyano Çalıyor”, 9/68-69, 1919.
- Âlem-i *Mûsikî*, “Menâkıb-ı Mûsikîşinâsân: Öksürüğü Bile Notaya Almış”, 8/62-63, 1919.
- Âlem-i *Mûsikî*, “Menâkıb-ı Mûsikîşinâsân: Sâdullâh Ağa veyahut Sâdullâh Efendi’nin Kismeti”, 10/75, 1919.
- Âlem-i *Mûsikî*, “Menâkıb-ı Mûsikîşinâsân: Şevkî Bey”, 14/107-108, 1919.
- Âlem-i *Mûsikî*, “Menâkıb-ı Mûsikîşinâsân: Mehmed İbnü’l-Hâres”, 16/123, 1919.
- Âlem-i *Mûsikî*, “Menâkıb-ı Mûsikîşinâsân:Jorj Handel (George Handel)”, 7/52-53, 1919.
- Âlem-i *Mûsikî*, “Menâkıb-ı Mûsikîşinâsân: İbrahim Musullu”, 15/115-116, 1919.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:07.03.2019 ✓Accepted/Kabul:07.01.2020

DOI: 10.30794/pausbed.536698

Araştırma Makalesi/ Research Article

Kalyoncu K. ve Demirtaş, C. (2020). "OECD Ülkelerinde Yapılan Sosyal Girişimcilik (Yardımlaşma) Faaliyetlerinin Yakınsama ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 38, Denizli, s.149-162.

OECD ÜLKELERİNDE YAPILAN SOSYAL GİRİŞİMCİLİK (YARDIMLAŞMA) FAALİYETLERİNİN YAKINSAMA VE EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ*

Kahraman KALYONCU**, Cuma DEMİRTAŞ***

Özet

Toplumsal sorunlara yenilikçi ve kalıcı çözüm üretme süreci olarak kısaca tanımlanan sosyal girişimcilik piyasa yapısından kaynaklı sorunların önlenmesinde ya da azaltılmasında yiyecek, barınak, eğitim, temel sağlık ve hijyen hizmetleri gibi bazı faaliyetler gerçekleştirmektedir. Bu faaliyetler toplumsal sorunları azaltmanın yanı sıra ekonomik büyümeyi de etkilemektedir. Bu doğrultuda sosyal girişimcilik değişkeni ilave bir üretim girdisi olarak genişletilmiş Solow modeline (MRW (1992), Ishise ve Sawada (2009)'ın sosyal sermayeyi MRW modeline dahil ettiği çalışması temel alınarak, eklenmiştir. Ardından bu model 24 OECD ülkesinde 1970-2014 yılları arasında sosyal girişimcilik için vekil olarak kullanılan STK ve özel sektörün kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) kapsamında gerçekleştirmiş olduğu aynı ve nakdi yardımların ekonomik büyümeye katkısı için test edilmiştir. Analiz bulgularına göre gelişmiş ülke örnekleminde sosyal girişimciliğin "balık verme" boyutu olarak ifade edilen yardımların ekonomik büyümeye etkisi bulunamamıştır. Ancak çalışma, veri seti ve model uygulaması olarak literatürde ilklendirir.

Anahtar Kelimeler: *Ekonomik büyüme, Sosyal girişimcilik, Panel veri analizi.*

JEL Sınıflandırması: L31, O47

THE EFFECTS OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP (SOLIDARITY) ACTIVITIES ON CONVERGENCE AND ECONOMIC GROWTH IN OECD COUNTRIES

Abstract

Social entrepreneurship, which is defined as the process of producing innovative and permanent solutions to social problems, carries out some activities such as food, shelter, education, basic health and hygiene services in preventing or reducing the problems arising from the market structure. These activities not only reduce social problems but also affect economic growth. Accordingly, the social entrepreneurship variable was added as an additional production input to the expanded Solow model (MRW (1992), based on Ishise and Sawada (2009)'s study of incorporating social capital into the MRW model. Then this model was tested contribution of aids provided by NGOs and private sector in the context of corporate social responsibility (CSR), which was used as a proxy for social entrepreneurship to economic growth, between 1970-2014 years in 24 OECD countries. According to the findings of the analysis, the effects of the aids expressed as the "fish giving" dimension of social entrepreneurship did not have an effect on economic growth in the developed country sample. However, this study is the first in the literature as data set and model application.

*Çalışma, Business and Organization Research (International Conference) Safranbolu/Karabük 12th-14th September 2018 konferansında özet bildiri olarak sunulmuştur.

**Doç. Dr. Aksaray Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, AKSARAY.

e-posta: kalyoncu@yahoo.com (orcid.org/0000-0003-3745-3444)

***Arş Gör., Aksaray Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, AKSARAY.

e-posta: cuma87demirtas@gmail.com (orcid.org/0000-0002-1475-5530)

Keywords: *Economic growth, Social entrepreneurship, Panel data analysis.*

JEL Classification: L31, O47

DÜZELTME

2020 yılı 38. (ocak) sayısı/10.30794/pausbed.536698

Bu makalenin elektronik sürümüne <https://dergipark.org.tr/tr/pub/pausbed/issue/52147/536698> adresinden ulaşabilirsiniz.

Sayfa 160 Ekleniecek Kaynaklar

- Borzaga, C., & Tortia, E. (2008). Social Enterprises and Local Economic Development. SLD Working paper, 3-21.
- Chowdhury, A. (2009). Microfinance as a Poverty Reduction Tool-A Critical Assessment, Working Papers 89, United Nations, Department of Economics and Social Affairs.
- Diamond, J. M. (1997). Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societies. New York: W.W. Norton.
- Dollar, D., ve Kraay, A. (2003). Institutions, trade, and growth, *Journal of Monetary Economics*, 50 (1), 133-162.
- Estrin, S., Mickiewicz, T., & Stephan, U. (2016). Human Capital in Social and Commercial Entrepreneurship, *Journal of Business Venturing*, 31(4), 449-467.
- Gujarati, D. N. (2011). Temel Ekonometri, (Gülay Günlük Şenesen; Ümit Şenesen, Çev.) İstanbul: Literatür Yayıncılık
- Hall, R.E., ve Jones, C.I. (1999) Why Do Some Countries Produce So Much More Output Per Worker Than Others? *Quarterly Journal of Economics*, 114 (1), 83-116

Sayfa 161 Ekleniecek Kaynaklar

- Islam, N. (1995). Growth Empirics: A Panel Data Approach. *The Quarterly Journal Economics*, 110(4), 1127-1170.
- Lopatta, K. & Tchikov, M. (2017).The Causal Relationship of Microfinance and Economic Development: Evidence from Transnational Data, *International Journal of Financial Research*,8(3),162-171.
- Nega, B. & Schneider, G. (2014) Social Entrepreneurship, Microfinance, and Economic Development in Africa, *Journal of Economic Issues*, 48:2, 367-376, DOI: 10.2753/JEI0021-3624480210
- Nissan, E., Castaño, M. S., & Carrasco, I. (2012). Drivers of Non-Profit Activity: A Cross Country Analysis. *Small Business Economics*, 303–320.

Sayfa 162 Ekleniecek Kaynaklar

- Nwakanma, P.C. Ikechukwu S. N. & Godfrey O. O. (2014). From Rural to Microfinance Banking: Contributions of Micro Credits to Nigeria's Economic Growth – An ARDL Approach, *International Journal of Financial Research*, 5(3), 73-85.
- Omrane, A. (2013). Social Entrepreneurship and Sustainable Development: The Role of Business Models (March 12, 2013). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2232438> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2232438>
- Pulido, D., Jiménez, E.F., & Noguera, M.N. (2014). Female social entrepreneurship and socio-cultural context: An international analysis. *Revista de Estudios Empresariales*. 2(2), 26-40.
- Rodrik, D. (1997) "Trade, Social Insurance, and the Limits to Globalization" NBER Working Paper No. w5905. Available at <http://papers.nber.org/papers/w5905>.
- Sijabat, R. (2015).The Role of Social Entrepreneurship in Enabling Economic Opportunities for the Poor: A Synthesis of the Literature and Empirical Works, *International Journal of Business and Social Science*, 6 (11), 35-41.
- Solow, R. M. (1956). A Contribution to the Theory of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65-94.

Sultan, Y. & Masih, M. (2016). Does Microfinance Affect Economic Growth? Evidence from Bangladesh Based on ARDL Approach, MPRA Paper No. 72123.

Van Ryzin, G., Grossman, S. DiPadova-Stocks, L. & Bergrud, E. (2009). Portrait of the social entrepreneur: Statistical evidence from a US Panel. *Voluntas*, 20 (2), 129-140.

Sayfa 160 Silinecek Kaynaklar

Cashin, P. (1995). Government Spending, Taxes and Economic Growth. IMF Staff Papers .

Durairaj, V. (2007). The Bottom Billion: Why are the Poorest Countries Failing and What Can Be Done About it. WHO.

Galbraith, C., Rodriguez, C., ve Stiles, C. (2007). Social Capital as a Club Good: The Case of Ethnic Communities and Entrepreneurship. *Journal of Enterprising Communities* , 1 (1), 38–53.

Sayfa 161 Silinecek Kaynakla

Hasan, S. (2005). Social Capital and Social Entrepreneurship in Asia: Analysing the Links. *Asia Pacific Journal of Public Administration* , 27 (1), 1-17.

Madhooshi, M., ve Samimi, M. H. (2015). Social Entrepreneurship & Social Capital: A Theoretical Analysis. *American Journal of Economics, Finance and Management* , 1 (3), 102-112.

Narvaez, R. C. (2004). The Composition of Public Expenditure and Economic Growth Inflow and Middle-Income Countries. *OIDA International Journal of Sustainable Development* , 5 (6), 39-50.

Sayfa 162 Silinecek Kaynakla

Pesaran, M. H., Smith, L., ve Yamagata, T. (2009). A Panel Unit Root Test in the Presence of a Multifactor Error Structure. Discussion Papers 08/03, Department of Economics, University of York., 2.